

पुष्पकल्याणम्

संपूर्ण

सामाचा सलीला प्रसंग (तरंग १४-३२) आश्वर्यचकित सती (तरंग १४-३६)

दुःखी सती (तरंग १५-१३)

सती-ना-मोड (तरंग १६-४१)

-दशयशविज्यं (तरंग १३-४९) नारदांचे भविष्यकथन (तरंग १५-५९)

- मायानगरीत नारद (तरंग २४-५९)

नारदमोड (तरंग २४-७५)

मायामुक्त नारद (तरंग २४-९०)

पाळण्यातील राम (तरंग ३४-६)

श्रीवल्हेवी देवपूजा (तरंग ३४-८)

नैवेद्याचीकार (तरंग ३४-८)

जयमाला (तरंग ४८-१३)

पाशुगमाचा क्रोध (तरंग ४९-७४)

परशुरामाचा मोहमेग (तरंग ४९-८३)

व्हाटुल राघुनैना (तरंग ५३-१४)

॥ श्री ॥

‘ मुश्लोकमानसा ’ चें हें ‘ प्रथमसो गान-वालकाण्ड ’

सावुवाड्मयांत रमणाच्या पुण्यशील आर्यमहिला

ती. गं. भा. श्रीभागीरथीवाईसाहेव
द्वारकानाथ देशमुख,

यांस अत्यंत आदरपूर्णक समर्पण केलें आहे.

चिंतामणिल्लवरे मूरवि जी भारतासि सन्महिला ॥

मन्मानसभाग दिला त्या श्रीभागीरथीसि न्यां पहिला ॥१॥

— सदाशीर्वादाभिलाषी —

रामचंद्र चिंतामण श्रीखंडे

श्रीगणनवमी राके १८७४

ता. ३ एप्रिल १९६२

आनंदकीर्ति हृदि उदयसल्या अनन्त ।
 प्रेमीष हृदि उचंचलले मनात ॥
 तोच प्रवाह कवितासरिदोष झाला ।
 श्रीरामनिर्मल्यशोज्ज्वलि पूर आला ॥

सु. मा. वा. तरंग ११/२८

विचारिणी रामकथाप्रसंग । भागीरथीचा जणु पुण्य ओघ ।
 करीतसे पावन सर्व लोकां । ओ हर्षपूरें नुरथीत शोका ॥
 प्रीती तुझी रामपदाब्जि मोटी । जगदिताचाच विचार पोटी ।
 याकारणें प्रश्न करीति गौरि ! । ऐसें जरीं कोण परोपकारी ? ॥
 सुश्लोकमानस बालकाड तरंग ११—श्लोक ५।६

श्रीमच्छंकराचार्य, पीठ करवीर यांचे भगलाशीर्वाद

॥ श्रीशंकर ॥

अनेकशक्तिसंघट्टप्रकाशलहरीवनः ।

ध्वान्तवृत्तो विजयते विद्याशङ्करभारती ॥

स्वस्ति श्रीमत्समस्तसुरवृन्दपूजितपादारविन्दशिवप्रतिविम्बवयं श्रीमत्परम-
हंसरामाजकाचार्यपदवाक्यप्रमाणपाराशरपाणीयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहा-
रध्यानधारणासमाध्यष्टाङ्गयोगानुष्ठाननिष्ठतपश्चक्रवर्त्यनाथविच्छिन्नगुरुपरंपराप्राप्त-
पद्मदर्शनसंस्थापनाचार्यश्रीमच्छंकराचार्यान्वयसंज्ञाताभिवनपञ्चगङ्गातीरवासकम-
लानिकेतनकरवीरसिंहासनाधीश्वरश्रीविद्यानरसिंहभारतीकरकमलकिञ्जल्कोद्भवश्री-
मदभिषेकविद्याशङ्करभारतीस्वामिकृतानि श्रीमाकृष्णरिवारच्छात्राणामनुदिनमेध-
मानमव्यजनकानि श्रीमच्छंकराराधनायसरीयनाययणस्मरणानि श्रीलण्डेइत्यु-
पाहचिन्तामणितनुजनुयः डॉ० रामचन्द्रशर्मणः भव्याय मूयासुः ! विशेषस्तु-

बुळसीदासरामायण हिंदीमध्ये भक्तिरसाचा अपूर्व व अप्रतिम ग्रंथ
प्रसिद्ध आहे. त्याचा आस्वाद मराठी वाचकांना मिळावा या उद्देशाने तुम्ही
मराठीत त्याचा पद्यमय अनुवाद केला आहे. त्याचा 'बालकांड' हा भाग
अवलोकनांत आला. अनुवाद अत्यंत अनुरूप झाला आहे. एका भागामध्ये
असलेली मधुरता अन्य भागामध्ये त्याच अर्थामध्ये आणणे ही गोष्टअसामान्य
असून प्रवृत्त काव्यामध्ये बुद्धास ती साध्य झाली आहे. तुमचा उद्देश सफल
झाला आहे, यांत अतिशयोक्ति नाही. मूळ ग्रंथ न पाहतां हा अनुवाद
पाहिल्यास हा ग्रंथ स्वतःच आहे अशी प्रतीति येते. सरसता, मार्मिकता,
प्रसन्नता, गंभीरता, भावपूर्णता इत्यादि गुण यामध्ये आधिभूत झाले आहेत.
अलंकारादिकांनीं मंडित असल्यामुळे हा ग्रंथ हृदयंगम असून रसिकांना व
भाविकांना संप्राप्त आहे. विशेषतः भाविकांना अप्यसनीय आहे. अशाच
प्रकारे पुढील भागही तुमचेकडून परिपूर्ण होवोत अशी श्रीचन्द्रमौळीश्वर-
शारदावाचरणी प्रार्थना आहे. इति शम्

मु. करवीर मिति फाल्गुन शु. २ शके १८७३

महानुभासनं वरीवर्ति । इत्यलम्

निवेदन, पुरस्कार व आभार

बोहळें हेंचि कगवें । जें गंगेचें आंग ठाकावें ।
मगही गंगा जनी नोहावें । तें तो काय करी ॥
म्हणीनि भाग्ययोगें घडुवें पां हे । तुम्हां संतांचे मी पाये ।
पातलों आतां कें लाईं । उणें जर्गी ॥

श्रीज्ञानेश्वरी, अ० १८-१७७३/७४.

श्रीरामचरितमानस या महाकवि गोस्वामी श्रीतुलसीदासकृत अलौकिक महाप्रथाचा मराठी मुरस श्लोकानुवाद, श्रीकृपेनें जेवढा आतांपर्यंत मजकूरून पूर्ण झाला, तेवढा महाराष्ट्रीय रसिकांना सादर करावा म्हणून, प्रथम विभाग सुश्लोकमानस बालकांड या अभिधानानें प्रकाशित करित आहें. यापुढील अयोध्याकांडहि अनुवादून पूर्ण झाले असून तेहि याचे पाडोसाठव सुश्लोकमानस द्वितीय भाग म्हणून यथाकाल प्रकाशित करण्याचा मानस आहे.

हें सर्वच कार्य अतिशय प्रचंड आहं ई रसिकांस सांगावयास नकोच व त्याचा जेवढा भाग पूर्ण होईल तेवढ्याबद्दलहि धन्यता वाटण्यास हरकत नाही अशी ही मध्य काव्यसंपदा आहे ! ही सेवा महाराष्ट्रीय रसिक मनांना अतिशय आवडेल अशी आशा आहे.

माझा 'कुमारसंभव' महाकाव्याचा 'सुश्लोककुमार' हा अनुवाद चालूं असतां १९३५ चे सुमारास प्रथम भीमंत कै. यादवराव जामदार यांचे श्रीतुलसीरामायणाचे सुंदर भाषांतर माझ्या याचनांत आलें. त्यांनील माधुर्यपूर्ण मधोदात्त कव्यनानीं माझ्या अंतःकरणावर इतका परिणाम केला की, मी त्याचवेळीं या ग्रंथाचा मराठी श्लोकानुवाद करण्याचें ध्येय योजिलें. बालकांडांनील प्रथमचे १२-१३ श्लोकच केव्हा येथें युद्धनोकरीनिमित्तानें १९४२-४३ मध्ये मी असतां रचले; पण पुढें शींच वरें या ग्रंथाच्या अनुवादाकडे लक्ष देण्याइतकी स्वरचना नोकरींत मुळींच साधली नाही. ही १९४७ मध्ये कोल्हापुरास परत आयीं तेव्हां टाभून बालकांड अगेर रचना २५ मार्च १९४९ ला पूर्ण झाली. या काळांनील रचनेचे मास

अनुवादश्लोक सुमारे २१४० वर साले आहेत. बालकांड सर्व कांडांत मोठे असून हा सर्व ग्रंथाचा सुमारे $\frac{1}{3}$ आहे. यापुढील 'अयोध्याकांड' हेहि जवळजवळ तितकेंच मोठे असून त्याचे माझे अनुवादनकार्य सुमारे १८०० श्लोकांत नुकतेंच म्हणजे २७-१२-१९५१ अखेर पूर्ण झाले आहे. याप्रमाणे अजमासे ५ वर्षे इतका दीर्घ काल या सुमारे ४००० श्लोकांना लागला. राहिलेला माग श्रीरामचंद्रकृपेने आणखी वर्षभरानें पूर्ण होईल अशी थोर आकांक्षा बाळगितों व त्याचे सुमारे २७०० श्लोक होतील तेवढे झाले म्हणजे मगच हे महत्कार्य परिपूर्ण झाले असें म्हणतां येईल.

समग्र गमचरितभानसाचें यथामति रसिक समालोचन करण्याची संधि अनुवादसमाप्तीनंतरच सवडीनें साधावी हें योग्य होय. फक्त 'बालकांडा' संबंधीं येथे थोडक्यात परामर्श घेऊं इच्छितों.

बालकांडांत विषय काय आले आहेत त्याची कल्पना तरंगाच्या नांवावरून येईलच. तुलसीदासांच्या प्रचंड प्रतिभेचा अविष्कार त्यांच्या मान-साच्या बालकांडांतील प्रस्तावनेंतच रसिकांस होऊं शकेल.

आरंभोर्ची वंदनें, नाममाहात्म्य, मानसरूपक इ. बालकांडाच्या प्रास्ताविक विमार्गांतच, रसिकमत्त वाचक अतिशय रमेल. मागाहून कथारंभ सुरू होतो. त्यांतील श्रीशंकरसनीवर्णन, श्रीशंकर पार्वतीविवाह इ. र्ची वर्णनें अत्यंत हृदयंगम आहेत.

श्रीरामावतारास कारण असलेल्या अनेक कथाहि चमत्कृतिपूर्ण व रसाळ आहेत. विशेषतः नारदशापवर्णन, मनुशतरूपाख्यान, प्रतापभानूची कथा व त्यातील कपटमुनिवर्णन, रावणदिम्बिंजयवर्णन, देवस्तुति, ब्रह्मवर-वाणीवर्णन, कौसल्येस परमपुरुषदर्शन, रामजन्मोत्सववर्णन, बाललीला-वर्णन, विश्वामित्रागमन-रामयात्रा, अहल्योद्धार, रामसीता यांची पुष्पवाटिकेंतील एकमेकांस दर्शन, सीतास्वयंवर व नंतर रामसीताविवाहसमारंभ इत्यादि सर्वच वर्णनें अशीट माधुर्यानें भरलेली आहेत. हा सर्वच कथाभाग अत्यंत सुरस भक्तीनीतिवैराग्यतत्त्वानीं नटलेला असो आहे. टायी टायीची

भक्तिरसवर्णने, परमेश्वराच्या सगुणमूर्तीचीं केलेलीं नलंशिलान्त वर्णने हृदय-
गमतेत अप्रतिम आहेत. कवनाचमकृति व नानारसान्मक भावनाविष्कार
यांनीं रसिकांचें हृदय सारिक प्रेमानें चारंवार भरून आल्यावांचून राहणार
नाहीं. श्रीतुळसीदासांच्या वर्णनांत पाल्हाळ आटळणें कडीण ! सर्व वर्णनें
समर्पक व अत्यंत औचिन्यपूर्ण वाटतात. सुंदर शब्दालंकार व अर्थालंकार
यांनीं त्यांचें 'मानस' नटलेलें आहे. उपनिषदे, गीता, श्रीमद्भागवत, हनुमन्
नाटक, प्रसन्नराव व इ. प्राचीन वाङ्मयांतील कित्येक सुंदर विचारगनाचा
तुळसीदासांनीं आपल्या दिव्य प्रतिभेनें अनेक ठिकाणीं उपयोग केलेला आहे.
तुळसीदासांच्या गरस्वनीची, भक्तिभाव्याची व प्रतिभेची यथार्थ स्तुति करणें मला
तर अशक्यच वाटतें. त्यांच्या कित्येक कवना इतक्या अभिनव आहेत कीं-
तुळसीदास हे व्याम-पालनीकि, कविदास-भक्तभूति शानेश्वर-मयू प्रमाणें एक,
सर्वभेद कवि आहेत अशी त्यांवरून रसिकांस प्रतीति वाटल्यावांचून
रहात नाहीं !

कविभेद संतशिरोमणि श्रीतुळसीदासजी यांचे विदयी कविवर्य
मोरोपंत म्हणतात—

श्रीवाल्मीकिन हाहा श्रीतुळसीदास रामयज्ञ गाया ॥
तरिच प्रेमरसाचो त्यागी वाणी तशीच नशगा या ॥ १ ॥
याचें मृप्रेमभजन कवन निवडिनें सदा दुषा सरमें ॥
हे जो जो सेवाविं तो तो सेव्यनि गमे मुखासरें ॥ २ ॥

श्रीतुळसीदासांच्या चरित्राविषयी जी अल्प माहिती उपलब्ध आहे ती-
वरून ते उत्तरहिंदुस्थानांत अल्हाबाद प्रांत विल्लहातल्या राजापूर येथे
इ. स. १५३३ त जन्मले. त्यांच्या वडिलांचें नांव आत्मागम दुबे व
आईचें नांव श्री तुळसी. हे सरयूगरीण पाषाणर मोघी ब्राह्मण. अमे सांगताना
की तुळसीदास मूळ नक्षत्रावर जन्मल्यामुळे त्यांना त्याच करणांनी पाळी
त्यांच्या मातापितारांवर आली ! मुदेकानें भीमरहरि गुरूनी त्यांना संभाळ
केला व लहानपणीं त्यांना रसाळ रामकथा पढविली ! संवत् १६३१
धीरामनवमीला (इ. स. १५७५ मध्ये) त्यांनीं भीममचरितमानस ग्रंथाच्या
रचनेस अनेकेंच प्रारंभ केला. काही कांटे नेथे रचली आहेत.

तत्पूर्वीच तुलसीदासांचा विवाद दीनबंधु पाठक ह्यांच्या रत्नावली नामक कल्पेशी होऊन त्यांना एक पुत्रहि झाला पण तो अल्पायु झाला. रत्नावलीवर तुलसीदासांचे अत्यंत प्रेम होतें. आख्यायिकेप्रमाणे तिच्याच शब्दांनी तें प्रेम त्यांनी श्रीरामचंद्रावर केलें व संसार सोडला ! काहीं मानससोपान त्यांनी काशी येथेहि रचले विद्वत्त्व, प्रतिभा व भक्तिभाव यांचा अपूर्व रम्य मीलनयोग तुलसीदासांच्या कृतींत दिगून येतो. तुलसीदासांचा अस्मी येथील तुलसीघाट सुप्रसिद्ध आहे. गेल्यासाली तो पाहण्याचा व त्यांच्या पाठकानें पुण्य दर्शन घेण्याचा सुयोग मला कार्यांत आला. संकटमोचन हनुमान् हेहि तुलसीदासांचे तेथील निवासस्थान होतें, तेहि रमणीय आहे. तुलसीदासांचें मानस संपूर्ण होण्यास सुमारे अडीच वर्षे लागली. तुलसीदासांचे इतर १२-१३ ग्रंथ प्रसिद्ध आहेत. पैकीं भिनयपत्रिका, कवितावली, हनुमद्वाहुक, पार्वतीमंगल, जानकीमंगल इत्यादि अथवा रमणीय गणलीं मधीं आहेत. तुलसीदासांची लोकप्रियता त्यांचे आयुष्यात उज्ज्वल दिगून आली. तुलसीदास हे काशी क्षेत्रीं सवत् १६८० भावण शुद्ध सप्तमी (२४ जुलै १६२१ इ.) दिवशीं गनरूपीं मिळाले ! महाराष्ट्रातील श्रीरत्ननाथ व श्रीरामदास हे थोर साधु पुरुष तुलसीदासांचे थोडेफार समकालीन होत. हिंदींत श्रीतुलसीदासांच्या कृतींवर इतकें याज्य निर्मिलें गेलें आहे कीं नितकें अन्य कोणाच्याहि ग्रंथांवर झालेलें नाहीं.

मराठींत श्रीतुलसीरामायणाधारे सन्तुत्तांत झालेले दोन ग्रंथ आहेत. १. श्री. गणेश सदाशिव भोरटकर स. ग्यान्हेर यांचे ' मराठी चौगुंडवृत्त रामायण ' (स. १९२०) यात वराच भग्न नूढाप्रमाणे व काहीं स्वतंत्र भर घातलेला आहे. २. श्रीरामचरितमानस— हे नामने प. प. प्रज्ञानानंदसरस्वती (पूर्वाश्रमींचे श्री. दत्तात्रय नारायण कर्वे, बी.ए., एम.टी.सी.) यांनी १९७० मध्ये प्रसिद्ध केले आहे. हे दोन्ही ग्रंथ मोठ्या अंदाजें निर्माण झाले आहेत. प्रज्ञानानंदसरस्वती यांच्या भेटीचा योग २ वर्षांपासो मला येथे आला. मी माझा श्रेकानुवादहि काहीं भाग त्यास दाखविला. व म्हाणीहि मानद आशीर्वाद माझ्या कृतीस दिले हें लिहिण्यास आनंद होतो.

श्रीरामचरितमानसाची सर्व रचना दोहे, छंदे, चौगुंडा व मधून मधून काही काही छंद इत्यादि रचनाप्रकाशनी हिंदींत झालेली आहे. प्रत्येक

कांडाचे प्रारंभी संस्कृत श्लोकांत त्याचें ' मंगलाचरण ' रचिलें आहे तसेंच कोठें कोठें कांहीं कांडांतून संस्कृत श्रोत्ररचना आढळून येते. सर्व रामायण हें एक मानससुशेखर कल्पून त्याची सात कांडे म्हणजे बाल, अयोध्या, अरण्य, किष्किंधा, सुंदर, लंका व उत्तर असे हे मध्य मानसप्रवेशाचे स्थान मोठे सुंदर सोपान कविले आहेत. व त्यांना विशिष्ट नामेंहि दिलेली आहेत. श्री सुकुल नामक टीकाकारांनी प्रत्येक कांडाची पुनः तरंगांत विभागणी केलेली आहे. ती सोईस्कर वाटल्यामुळे तरंगांच्या नांवांसह सुश्लोकमानसांत भी स्वाकारली आहे. इतरहि अनेक टीकाकारांनी कांहीं समानार्थक तुल्य संस्कृत व हिंदी अथवरणें देऊन टीका हृदयगमन केलेल्या आहेत.

मराठीत श्रीरामचरितमानस अर्थात् श्रीगुलश्रीरामायण याचें दूरस गद्य भाषांतर हें सुंदर गद्यांत नामगूरने विद्वद्भ्यं कै. श्रीमंत बादय शंकर जामदार यांनी करून ते निघणाऱ्या प्रथम पुष्प या संस्थेनें १९१३ मध्ये प्रथम छापिले. त्याचीच द्वितीयावृत्ति २७ वर्षांनी म्हणजे १९४० मध्ये निघाली आहे. कै. श्रीमंत जामदारसाहेब यांनी आपल्या या भावमधुर उत्कृष्ट भाषांगणें मराठी वाचकावर पार मोठे ठाकाव करून ठेविले आहेत.

माझ्या अनुवाक्याच्या प्रारंभी १९४२ मध्ये भी श्री. जामदारांशी पत्र-
द्वारा पत्रिचय करून देवला व माझ्या श्लोकातुलादकार्यास त्याने आशीर्वाद
लावला. त्याचप्रमाणें त्यांनी आपल्या 'मानसदृश' हा ग्रंथ मला मोठ्या आदरानें
भेट पाठवून उत्तेजन दिलें. बालकांडाची प्रारंभीचे ७८२ श्लोक सुश्लोकमानस
वाचकांस तम ०३ श्लोक ४३ इतका भाग भी त्याचेंकडे पाठविला व तो
वाचून त्यानें जे पत्र आलें त्यानें मला पाहून प्रोत्साहन व समाधान पाठविले.
श्री. जामदारांनी अत्यंत दार्ढ्यनेनें लिहिले—

॥ श्री ॥

नागूर २४/४८

श्रीमान्. कै. श्रीमंतसाहेब,

मोर्मः द. सा. न. वि. वि. आपल्या गा. १८-३-४८ ११९
आहेंचो मार्गच म्हणून हें पत्र लिहिणें आहे.

आरलें पुस्तक एक अमोल ठेवा आहे. तो सोडावासा वाटेना म्हणून आणि जास्त वाचन होईना म्हणून बागशीत विरंच झाल्याची माफी असावी १८-३ तला, अनेक पण टपविक वृत्तांची योजना कोठे कोठे अनिश्चितपणे देखील श्रीतुलसीदासांनी कोणत्या उद्देशाने केली असावी ! असा प्रश्न आपण मला केला. पण प्रश्नकर्त्यानेच जेथे प्रश्नोत्तर दिले तेथे दुसऱ्या उत्तराची चाड काय ? आपल्या मानाने तुलसीकाव्यात वृत्ते आलेली बोगावर मोजण्याइतकीच सांगडतील हें खास, मग तुम्हां दोघांत उद्देशाचा फरक तो काय म्हणून ?

असो, आपला संग्रह (हस्तलिखित) संपूर्ण वाचला. भाषा मृदु, मधुर व मंजुळ वाटली. यमक असतें तर वाटतें कीं बहुतेक धीयामनीय काव्याचाच अवतार भासला असतां.

आपली अनुवादशैली फार कडु, सरल आणि ललित वाटली. आपली काव्यशक्ति सहजस्फूर्त अगूत वरीच प्रभावी आहे. मला तरी निदान शोधून देखिळ कोठे ओगताग किंवा रम्यरसितपणा आढळला नाही. काही भाग (संवाद) तर खूबच दणदणीत उतरले आहेत.

म्हणताना ना कीं शब्दावरून मन ओळखावें, हें जर खरं तर मलाही आशा वाटो कीं मी आरले स्वभावाचा अस्वरुप तरी जाणता झालों. मग का बरें म्हणण्यास मी धजू शकूं नये कीं, आपले जन्मस्थान धन्य आहे. म्हणूनच आदगांसारखे अभिजात कवि ते स्थान शोभू शकवे.

आदले काव्य अभिजात तर आहेच पण ते प्रसादयुक्तहि आहे हें निःसंशय.

पुस्तक परत करण्यास वेळ लागला. पण करणार काय ? सगळेच अवयव मिथिल आणि काव्य तर सुभाष्य. असो; होऊन गेल्यावर आत लार्से काय ?

पुस्तकांत कोठे कोठे काही शोध अर्थात्च वेढे वाकडे कमेतनी दिसले आहेत ते नजरेन्वाली वाचणें.

पुराणांनी काही नाकपूस शक्ती असल्यास धना अगारी. तो. अ. जि.

आचार्य

यादव शंकर जामदार

या राममठ श्री. जामदारगोसांवाला मी १९५० मे मध्ये प्रथमच नागपूरच्या गेलो तेव्हा दोन दिवस दोन घटका भेटू शकले. त्यांना व मलाहि अभ्यास द्यावा. बालकांडाचे शेवटचे ४०-५० श्लोक मी त्यांस वाचून दाखविले. व ते त्यांस अत्यंत आवडले. व अनेक वेळां त्यांतील मक्तिप्रेम-भाषणांनी त्यांचे हृदय मग्न आले ! आम्ही एकामेकांस कटकटून भेटलो ! व त्यांचा जट अंतःकरणाने मी पुनः भेटीन असे सांगून निघेन घेतला. व पुनः निसर्गादिपंगी त्यांस भेटून आलो. त्यांची वृद्धावस्था पुष्कळच झालेली होती. ह्या थोर पुरुषाचा अंत ता. १४ जाने. १९५१ (मकरसंक्रान्त शके १८७२) ला झाल्याचे पुढे मला नागपूरच्या 'तरुण भारत' वरून कळले तेव्हा मला पार तेंदू वाटला ! कै. श्री. जामदार यांनी आपला श्रीतुलसीरामायण रहस्य अथवा मानसहंस हा टीकात्मक ग्रंथाचा ग्रंथ मला १९४२ मध्येच संप्रेम भेट पाठविला होता. तो रामचरितमानसाच्या अभ्यासकास उत्तम रहस्योद्घोषक वाटेल. त्यांचा अत्यंतही एक ईश्वरी ग्रंथ वाल्मीकिरामायणाच्या रम्यग्रहणात्मक अगून त्यांत सुंदर विवेचन आहे. हा ग्रंथ 'WALMIKI'S RAMA & POLITICS, Presented to my esteemed friend. इ. लिहून त्यांनी मोठ्या प्रेमाने प्रत्यक्ष भेटले तेव्हा मला भेट दिला. (१६ मे १९५०)

माझे 'सुश्लोकभाष्य' बालकांड हा विभाग मी, रसिक सत्कवि व टीकाकार श्री. वामन नागयण देशपांडे, कवनमाळ, यात्रकडे प्रथम निमा नपार झाल्यावर व पुनः संपन्न पूर्ण होताना पाठविला. श्री. वामनराव देशपांडे यांनी मोठ्या रसिकतेने सर्व कविता वाचून मला मत कळविले तेंहि येथे देत आहे. प्रथमचचा म्हणजे १९०१/०८ च्या पत्रांत त्यांनी लिहिले. "आपले रामायण थोडे थोडे वाचून काल पुरे केलें. मला तें खरोखरच पार आवडलें. आपल्या अनुवादाची आतां नव्याने तारीफ करीत नाहीं. नूतनीत सौंदर्य जालीत जास्त प्रमाणांत आणजे, व शक्य तेथे नवीन भर घालजे हे आपले गुण यातहि दिसले. श्लोकावलीस आरले प्रमुख तर हेवा वाटण्याजोगे आहे. असा हा उत्कृष्ट अनुवाद आपणांकडून पुरा व्हावा हीच हार्दिक इच्छा आहे. एवढ्या मोठ्या अनुवादाचे रसग्रहण सविस्तर घ्यायला हवे..." पुढे संपूर्ण बालकांडानुवाद तयार होनांच त्यांजकडे मी पाठविला. तो वाचून

न्याचें पत्र आलें तेंहि येथें देतो:- “ता. १७।४।४९ टिळकवाडी, वयतमा.
स. न. वि. वि. काल रजि. नें आगली चढी परत केली ती पोचेल.
चालकांडाचा नवीन भाग सर्व वाचला. तो मला खरोखरच आवडला. वृत्त
य भाषा यांवर आपलें इतके प्रभुत्व आहे की, आपची श्लोकमद रचन
वाचतांना मान होतविण्याखेरीज दुसरे कामच उरत नाही ! क्वचित एखाद
दुसऱ्या शब्दाबद्दल मतभेद होतो. पण तो साहजिकच नाही का ! खेरीज,
किरकोळ शब्दाबद्दलचा मतभेद नमूद करणे हा मला केवळ ‘शिष्टपणा’ वाटला !
कारण सर्वच रचना एवढी सफाईदार आहे की, असा शब्दविषयक मतभेद
नमूद करणे हे दिपोर्धनीं झाल्या तपासतांना शिक्षकांच्या उगीच लहानसान
जुका काढण्यासारखे अप्रयोजकपणाचे आहे ! पूर्वीच्या अनुवादांत बेमाष्टम
मिळवून जाईल असाच नवीन भागहि सुंदर झाला आहे. एवढें झट्टें,
म्हणजे पुरे.

काव्य भारकार्दने वाचल्याची मृग झणून य कांहींनी उगीच दाव-
गिली असे आरत्या मनाचें समाधान व्हांवें म्हणून एका स्थळाकडे दोट
दाखवितो. मूळ भाषांतर असे:- “ निजतांना मुजंग आपल्या मस्तकावरील
रत्नास वयाप्रमाणें दोशान लग्न देयतात, त्याप्रमाणें सासवा आपल्या
सुनांना पुढ्यांत घेऊन निजल्या ”

या सुंदर स्थळाना आरत्या “ त्या सुंदरी नयनधू पुढतीच घेती । कीं
नामिणी पणिमणी निज घेष्टि घे ती. ” हा अनुवाद मुळावतका स्वष्ट य रोचक
झाला नाही. या एका दोषाखेरीज मला अन्य दोष आढळलेच नाहीत.
असो; आरगाकडून सर्व तुलसीगमायण अनुवादित होऊन प्रकाशित
होवो हीच एकमेव इच्छा.... याकी टीक कळायें,

आम्र,

या. ना. देशपांडे ”

अर्थात् या सूचनेवरून, पर उल्लेखिलें स्थळ मी लगेच मुघागें.
गर्भी धितोदि बदती ‘ रबनी निगजे ।
तैरी गंठ ! नगरिरी अनिरम्य सावे’ ॥

घेती मुनांसे निज त्या निजनां पुढ्यांत ।

की, नाग शीर्षमणि ते उरि झांकतात ॥ बालकांड तरंग ५५।३७-

के. जामदार यांनीहि कोठे कोठे सूचना केल्या त्यांतीतहि कांही मला योग्य वाटल्याने अधिक प्रसाद येण्यास मदत झाली.

सुप्रसिद्ध साहित्यिक बदलापुरचे श्री. नानास.हेव चापेकर यांनी, छानलेल्या विभाग वाचून पुढील शब्दात आणखी असाच रसिक अभिप्राय व्यक्त केला आहे:—

“ सुश्लोक श्रीखंडे ह्यांनी ‘ सुश्लोकमानस ’ ह्या नांवाने तुलसीदास-रामायणाचा मराठी अनुवाद करण्याचा संकल्प सोडून बालकांड पुरे करून भाविक रसिकांना उगडून केले आहे. तुलसीदासांचे मूळ हिंदी रामायणाचे भक्तीने पारायण करणारे असंख्यजन उत्तर हिंदुस्थानांत आहेत. आपल्या कडील बारकरी पंथाप्रमाणे उत्तरकडेहि नाममहिमा मानणारे लोक आहेत.

“रामाहुनीहि अधिकप्रम रामनान । नादना मते वितरि तेचि सुख प्रकामा॥”

तरंग ६।३२.

महाराष्ट्रांत तितक्याच भक्तीने रामकथा घातली गेली नाही तरी ह्या अनुवादाने सुश्लोक श्रीखंडे आता पुण्यश्लोक श्रीखंडे बनल्यावाचून राहणार नाहीत. आधीच ‘सीताधामकथा मनोहर अशी भक्ताति चिंतामणि।’ त. ९।१६ ती आपल्या ग्रामादिक काव्यरचनेने ह्या चिंतामणिपुत्राने अधिक मनोहर केली आहे. मला हिंदी समजा नसल्याने अनुवाद अस्सल परहुकुम उतरला आहे की नाही हे सांगता येत नाही. मी कवीच्या शब्दावर विश्वास ठेवतो. कवि श्रीखंडे सांगतात— (तरंग ५-६)

‘ जे बागधीश तुलसी विनये वदे तो । ते रामही अनुवदोनि समाव देतो ’

तुलसीदासांनी तसेच अनुवादभागंनी ‘ आम्हांचा प्रतिभा नाही, वक्तृत्व नाही, साहित्यशास्त्र अज्ञान नाही ’ असे विनयाने म्हटले आहे तथापि ‘हरिगिरीधरपदाब्धी लीन’ असलेल्या ‘ शुद्धमणि ’ व ‘ बुतकंहीन ’ वाचकांना हे काव्य मधुर वाटेल असा त्यांम मरवसा वाटतो. (तरंग ३-४२-४४).

काव्यांत जर प्रसाद नसेल तर कवीचा हा तर्कही पोल ठरेल. भक्तिरस उत्तम होण्यास प्रसाद कारणीभूत होतो; आणि प्रसादसौष्ठव प्रस्तुत रचनेत भरपूर आहे हें माझ्यासारख्या काव्यगुणहीनालाहि वाटेल. निश्चयानें वाटेल. कवी म्हणतात. आम्ही अनधीत आहों. असानात विचारे. माझ्या मते "कवी करिति काव्य है-रसिक चाखिती स्वादु ते ॥" (२३-२-५२)

-ना. गो. चापेकर.

जर सविस्तर उद्धृत केलेले सुंदर अभिप्राय म्हणजे ' सुश्रोक-मानसा 'स लाभलेले सुवर्णपुरस्कारच होत. माझ्या इतरहि अनेक मित्रांनीं प्रस्तुत बालकांडांतील सर्व वा कित्येक भाग वाचलेले आहेत, या मी त्यांना वाचून दाखविले आहेत व त्यांनीं अत्यंत हर्षभरानें प्रशंसा करून मला सर्वप्रकारे प्रोत्साहन दिले आहे. या सर्वांचा मी अतिशय कडगी आहे. या मंडळीचा सामान्यानें नामनिर्देश करणें अशक्यच वाटत आहे. तथापि कविवर्य प्रो. हुपरीकर, श्री. वि. गो. साठे, वे. शा. सं. विश्वनाथशास्त्री कात्रे, कवि वैद्य कापशीकर, पं. महादेवशास्त्री जोशी, ना. सर चिंतामणराव देशमुख डॉ. ग. वि. देसाई, पं. गणेशशास्त्री जोशी, रं. वि. बा. नारळीकर व सौ. मुमतिदेवी नारळीकर, श्री. आशुष्ये, ह. म. प. श्री. राजारामबापू परदेशी, वेदान्तशास्त्रज्ञ श्री. नाना सिंदे, श्री. बापूसाहेब पेटकर श्री. शालिग्राम, श्री. लक्ष्मीशई जाधव, डॉ. जोग, रा. च. बाळासाहेब पोवार डॉ. खानोलकर डॉ. खत्री, डॉ. पाध्ये, डॉ. राधिंगकर, श्री. वाशीकर, ती. सौ. पार्वतीबाई व ती. शंकरराव सरदेसाई, चि. सौ. लक्ष्मीशई पंडित, चि. श्री. लक्ष्मीबाई कशाळकर, न्या. श्री. ग. नि. कात्रे, डॉ. कु. मुमति क्षेत्रमांड, प्रो. श्री. डॉ. ग्यानबेलकर इ. अनेक रसिकांचा मला सामार निर्देश करावासा वाटतो. म. म. पोतदार, म. म. मिराशी, प्रो. रा. डॉ. वाळिंबे श्री. माडखोलकर, श्री. वि. स. खांडेकर, ती. ग. वि. कर्दीकर, सार्धे तर्कसमूहकर्ते रसिकवर्य श्री. कल्याण श्रीपाद उर्फ अण्णासाहेब कुंभकर्णी, भक्तिधीमान् श्री. रामराव लाटकर, पं. पाण्येबुवा, चि. डॉ. वसंतराव व ती. भाऊसाहेब हुजुर-बाजार, प्रि. अं. दाभोलकर, रियासतकार डॉ. सरदेसाई, श्री. एकाडे, कवि श्री. नायर, डॉ. कु. कृष्णाबाई केळवकर, कविभूषण गायडे, श्री. महादे,

श्री. वि. ग. भाटवडेकर, श्री. वामुदेवराव पुसाळकर, अ. श्री. एम. वी. दीक्षित, ज्ञानपूर, श्री. बालसाहू हरदाम, ना. श्री. दादासाहेब मावळणकर, कवि हवलदार, अचलपुरचे श्री. गोरे या सर्वांचा मी फार अभिमान आहे.

या विररावर कै. सुगनिधान श्रीमंत बाळासाहेब पंतप्रतिनिधि राजेसाहेब आंध्र यांचेसमोर आंध्र येथील उन्मत्ताने अनेकदा व्याख्यान देण्याचा मला सुयोग आला. त्याचप्रमाणे कोल्हापूर रोटरीक्लब व पुणे येथील रोटरी क्लब मध्येहि व्याख्याने 'सुश्लोकमानस' नुसतेच मला देण्याची संधि शक्ति मिळावे प्रेरणेने लाभली. ह. म. प. कीर्तनरत्न श्री. लक्ष्मणबुवा निजपुरकर यांचे कृपेने कीर्तनमेळाव्यात मोर येथे मोठ्या श्रोतृवृंदासमोर या काव्यातील कित्येक गप्प केल्या मला सांगता आल्या, असाच सुयोग ह. म. प. श्रीराम गोसावी यांच्या नामिक येथील प्रवचनातहि म्याचे कृपेने श्रीबालाजीमंदिरात लाभला, अनेक संजनांनी 'सुश्लोकमानस' मधील श्लोक ऐकून व वाचून घन्योत्तर काढले व हे कार्य श्रीकृपे मजकडून लघकर पूर्ण व्हावे असे हार्दिक अभीष्टचिंतन केले व मलाहि अत्यंत वाटला. अध्यात्मकेंद्र सांगली, भारतीय साहित्य सहकार, बनारस येथे हि असे सुयोग लाभले.

शक्ति कविवर्य ना. श्री. विनामणराव देशमुख भारताचे सन्मान्य अर्थमन्त्रि यांनी बालकांड तयार होत असता व नंतर छापन असता त्यातील काही भाग वाचून पाहून आनंद प्रकट केला. म्यानी त्यातील कित्येक भाग आपल्या परमपूज्य मातृ. श्रीनाहि वाचन दान्विंदे याचा मला फार हर्ष वाटला. नुकतेच म्यानी मला कळविले "सुश्लोकमानस मधून मधून चालून नी. आदम वाचून दान्विंदे आहे. 'सुश्लोकगोविंद' व 'सुश्लोककुमार' याच्या तोडीच होणारंम दिसेल" श्री. विनामणरावांच्या मातुःश्री ती. गं. भा. श्री. मागीरधीवाईसाहेब या अन्यत आलीन, सत्यशील व साधुवाक्य-यांत रमणाऱ्या भगवत्प्रेमी अशा सुमना आहेत. प्रस्तुत वृत्ति सुश्लोकमानस बालकांड हे त्यांस अर्पण करण्याचा सुयोग मला केवळ यदृच्छया साधनां आला, याची मला फारच मोठी घन्यता वाटते. या संकल्पसिद्धीस, मातृमन्त्रीत कीसल्यानंदनोरम असे स्वतः श्री. देशमुखसाहेब यांनीहि जो कायावाचामने-कर्मन सार्थ हानमार लावला त्याबद्दल त्याचे कसे उत्तराई व्हावे हे कळत

नाहीं. त्याचप्रमाणें विद्वद्भ्यं श्री. बाळ गे. खेर मुंबईचे पंतप्रधान यांनीहिः
ग्रंथ अवलोकन करून अतिशय प्रोत्साहन दिलें त्याबद्दल मी कृतज्ञ आहे.
अंगीकारलेलें हें कार्य प्रचंड आहे. सर्वांच्या थोर साहाय्यानें हें श्रीकृपे पार
पडणार आहे. सर्वांच्या प्रेरणेनें हा सर्व सुलोकमानस ग्रंथ माझे हातून
यथाकाल लवकर श्रीसीतागमचंद्र पूर्ण करवून घेवोत हाच सदाशीर्वाद सज्ज-
नांनी मला द्यावा !

केकावली-टीकाकार ह. म. प. रामदासानुदास, श्री. श्रीधर विष्णु.
परांजो हनुमानगड बर्धा, यांनी पुढील पद्यांत आपल्या उदात्त भावना
माझ्या सर्व ग्रंथाविषयी कोमलतेनें सुश्लिष्ट, रामवदनांत व्यक्तविल्या आहेत.

मनोऽभिरामं वचसोऽभिरामं गोविन्दगमं सुकुमाररामम् ।

मेघाभिरामं श्रवणाभिरामं सुश्लोकमालं प्रणमानि रामन् ॥ १ ॥

किं भिष्टं हरिभजनं भिष्टतरं किं सदुक्तश्रिभजनम् ॥

भिष्टतमं किं चेतः श्रीलण्ड नाम रामचन्द्रस्य ॥२॥

त्याचप्रमाणें माझे एक मुद्वद्भ्यं रसिक कवि सोलापुरचे श्री. अनंत
विष्णु लिमये यांनीहि रसिकतेनें व उत्साहानें सर्व ग्रंथ वाचून कांहीं सूचना
केल्या व पुढील प्रेमळ पद्यांत आपल्या सद्भावनाहि प्रकट केल्याः—

चौरादचा सजवितो तुलसी पलंग । ज्याला वधून भुल्यो मम अंतरंग ।
त्याचेवरी वसविला रघुराजराम । संसारिचे पुरवि जो मम सर्व काम ॥१॥
चावीसलां शतगुणें करि राम श्लोक । वाचोन तोकसम हर्षति सुख लोक ।
मी वाचिलें तुलसीचें नच एक पान । त्याचे कृतीत तरी देई अपूर्व मान ॥

सुश्लोकांचा अमृतमय हा रामरुही प्रवाह ।

जो भक्तीनें पठन करिता सारि संसारदाह ॥

ज्याचेमध्यें जन कितिक ते निव्य स्नाना करीती ।

येई अंगावरि शिरशिरी गोड त्याची किती ती ॥३॥

पत्नीवरील दृढ राहुनि प्रेम देई । ग्रंथामध्यें मुचनमुंदर राम गाई ।

ज्याचें असेल तुलसीराम गाढ प्रेम । होई खरोखरिच साध्य तयास राम ॥

तरंग	विषय	पृष्ठांक
	वाल्मीकि, वेद, ब्रह्मा, देवता, शिव-पार्वती- प्रभृतीना वंदन	१०
	श्रीसीतारामधाम-परिवारादिवंदन	११
६-७	श्रीनामवंदन व नाममहिमा	१३
८-९	श्रीरामगुण व श्रीरामचरितमहिमा	१७-२०
१०	'मानस' शारंग	२१
११-१२	मानसाचे रूपक व माहात्म्य	२३-२८
१३	याज्ञवल्क्य-भरद्वाज संवाद व प्रयागमाहात्म्य	२८
१४	अगस्त्यशंभुसंवाद	२९
	सतीचा भ्रम, सतीकृत रामपरीक्षा, रामप्रभाव व सतीखंड	
१५	शंकरकृत सतीत्याग, शिवसमाधिध्यान	३३
	दधयश्वमनार्थ सतीचे केवळी प्रार्थना	३६
	पतीच्या अपमानाने दुःखगंतम सतीचे योगाग्रीत जडून जाणे, दधयश्विच्छेद	३७
१६	पार्वतीजन्म व तिची तपस्या	३७-४१
	श्रीरामचंद्राची शिवास विवाहार्थ प्रार्थना	४१
१७	सतर्जनी केवळी पार्वतीप्रीक्षा	४२
	मदनाचे देवकार्याचे जाणे व भग्न होणे, रानीम वगडान	४४-४६
१८	देवांची शंकरास विवाहार्थ प्रार्थना	४७
	सतर्जनी पार्वतीकडे जाणे	४७
	शंकराची विचित्र वरदान, शंकरनायकीविषय	४९-५३
१९	उमानहेश्वरसंवाद-शिवध्यानवर्णन,	५४
२०-२१	श्रीत्यास सायब करणे, अमर देणे.	५८-५९
२२	अवतारहेतु, जालंधरकथा रामरत्नवर्णन	६०
२३	नारदगंड व मायेंचा प्रभाव	६३-७१
२४	शिखरीहिनीसंवाद, शिवगणेश व नगवेलना नारदगण	७०
	नारदांचा मोहनाय	७१
२५, २६	मनुष्यवर्ग व त्यांचे वर्तमान	७१-७२

तरंग

विषय

पृष्ठांक

२७, २८, २९

प्रतापभानूची कथा

७७

२९

रावणादिकांचे जन्म, ऐश्वर्य व अत्याचार

८६-८८

३०

गोरूपधरा पृथ्वी व देव यांनी केलेली विष्णुप्रार्थना
भगवंताचे आश्वासन

९१

३१-३२

दशरथाचा पुत्रकामेष्टियज्ञ व राक्षीचे गर्भवती होणे

९२

३३

रामलक्ष्मणादिकांचे जन्म व उत्सव, नामकरण

९३

३४

त्यांचे आलचरित्र

९४

३५

रामांनी कौतल्येस दाखविलेले विराट् स्वरूप

९६

३६

बाललीलावर्णन

९७

विश्वामित्रांचे अयोध्येत आगमन व
रामलक्ष्मणांना नेणे

१००

३७

विश्वामित्रयज्ञरक्षण

१०२-१०३

३८

आहल्योद्धार

१०४

३९

श्रीरामलक्ष्मणांसह विश्वामित्रांचे मिथिलेस जाणे

१०५

४०

श्रीरामलक्ष्मणांना पाहून जनकाची प्रेमसुगंधना

१०५

४१

श्रीरामलक्ष्मणांचे जनकपुरीनिरीक्षण

१०६

४२

धनुर्पर्वतरंगभूमिदर्शन, पुष्पवाटिकानिरीक्षण

१०९

४३

सीतेचे प्रथमदर्शन, सीतारामांचे परस्परदर्शन

१११

४४-४५

श्रीसीतेचे गौरीपूजन व गौरीकडून वरप्राप्ति

११४

४५

रामलक्ष्मणसंवाद

११६

विश्वामित्रांसह रामलक्ष्मणांचे धनुर्पर्वतरंगभूमिगमन

११८

धनुर्पर्वशालेन सीतेचे आगमन

१२०

जनकाचा पण बंदीजन पुकारतात

१२३

राजलोक्यांकडून धनुष्य हलणे अशक्य होणे

१२४

जनकाची निराशाजनक यात्री

१२५

श्रीलक्ष्मणाचा शोध

१२५

धनुर्भोग

१२६

जयमाल घालणे

१२६

१२९

४७

४८

कीर्तनरत्न श्रीमुरलीधरपुरा निजपुरकर न ह. भ. प. रामचंद्रबुवा शिरवळकर,
 सन दासगणू महाराज तसेच वनि आठये, डॉ. तळवलकर, डॉ. कैकिणी,
 डॉ. पु. वि. धारपुरे, प्रा. आळनेकर, श्री. वि. वि. जोशी, श्री. जांभेकर,
 डॉ. केळकर प्रभृतींच्य. सद्विच्छा मला हर्षद झाल्या आहेत. याशिवाय अनेक
 मंडळींचे उत्तेज करायलाचे राहिलेच आहेत, किंग्दुना हा आमाराचा सागरहि
 अपारच आहे! पुढील दोन विभागान यथामति तें निदर्शन करू शकेन अशी
 आशा करतो ! मज्जे छगारेंच काम अनिशय आपुलकीने श्रीसिद्धेश्वर छापला-
 न्याचे मालक श्री. यशवन्तराव टकार व त्यांचे पुत्रद्वय आणि सर्व कार्यदक्ष
 स्थाक यानीं केलें आहे. व पुढेंहि करतील. त्याचे मी तानद आमार मानतो
 न्यूनाधिकाची सज्जन क्षमा करतीलच. शेवटीं श्रीसीतारामचंद्रास वदन
 करून तूतें विधाम घेतों.

शुद्धीगडवा घके १८७४
 तारीख २६।३।१९५२
 कोल्हापूर.

}

सदाशीर्वादाभिलाषी
 रामचन्द्र चिंतामण श्रीरते

सुश्लोकमानस, प्रथमसोपान-बालकांड

अनुक्रमणिका

मुखपृष्ठ *

बालकांडांतील १६ निबडक प्रसंगाविषय पाने चार

अपेक्षयंत्रिका

श्रीमच्छंकराचार्य पीठ करवीर याचा मंगलाशीर्वाद

निवेदन, पुरस्कार व आभार

सुश्लोकमानस एकूण तरंग ५५ पृष्ठे १७८

आठ पेपरवरोल चित्रे

१ गोस्वामी श्रीतुलसीदास (पृ. १)

२ श्रीरामपंचायतन (तरंग ५)

३ श्रीशंकरपायंती (तरंग १९)

४ भगवान् श्रीविष्णु (तरंग ३१)

५ अहल्योद्धार (तरंग ३७)

तरंग

विषय

पृष्ठांक

१

मंगलाचरण

१

२

श्रीगुरुनरणवंदन

२

३

भूदेव-संताना वंदन

३

मलवंदन

४

रामरूप जीवमायास वंदन

६

श्रीतुलसीदासांचे आत्मलघुवर्णन

७

४

रामभक्तिकवितामहिमा

८

५

कविवंदन

१०

[* मुखपृष्ठशीर्षक आमच्या चि. यशवंत पाने केलें आहे. सर्वच प्रथम-
चोत्रनेत त्याचें पार साहाय्य केलें आहे.]

तरंग	विषय	पृष्ठांक
	वाल्मीकि, वेद, ब्रह्मा, देवता, शिव-पार्वती- प्रभृतीना वंदन	१०
	श्रीसीतायामघाम-परिवाणदिवंदन	११
६-७	श्रीनामचंदन व नाममहिमा	१३
८-९	श्रीरामगुण व श्रीरामचरितमहिमा	१७-२०
१०	'मानन' प्रारंभ	२१
११-१२	मानसार्थे रूपक व माहात्म्य	२३-२८
१३	वासवल्ख-भरद्वाज संवाद व प्रयागमाहात्म्य	२८
१४	अगस्त्यशंभुसंवाद	२९
	सतीचा भ्रम, सतीकृत रामपरीक्षा, रामप्रभाव व सतीलेख	
१५	शंकरकृत सतीत्याग, शिवसमाधिध्यान	३३
	दक्षयज्ञमनार्थ सतीने केलेली प्रार्थना	३६
	पतीच्या अरमानांने दुःखसतत सतीने योगप्रीति जडून जागे, दक्षयज्ञविघ्न	३७
१६	पार्वतीजन्म व तिची तपस्या	३७-४१
	श्रीरामचंद्राची शिवास विवाहार्थ प्रार्थना	४१
१७	सप्तर्षींनी केलेली पार्वतीपरीक्षा	४२
	प्रदनांच देवकार्यार्थ जागे व मरम होणे, सतीस वरदान	४४-४६
१८	देवाची शंकरास विवाहार्थ प्रार्थना	४७
	सप्तर्षींचे पार्वतीकडे जाणे	४७
	शंकराची विचित्र वरात, शंकरावरतीविवाद	४९-५३
१९	उमानहंशसंवाद-शिवध्यानवर्णन,	५४
२०-२१	श्रीत्याग सायं करणे, अमय देणे.	५८-५९
२२	अवतारहेतु, जालंधरकथा रामस्वरूपवर्णन	६०
२३	नारदगर्व व मायेचा प्रभाव	६२-७१
२४	विष्णुमोहिनीरूपंवर, शिवगंगा व मगवताना नारदगाय	७०
	नारदाचा मोहनाय	७१
२५, २६	मनुष्यतत्त्वाने तप व त्यांचे वरदान	७१-७२

तरंग	विषय	पृष्ठांक
२७, २८, २९	प्रतापभानूची कथा	७७
२९	रावणादिकांचे जन्म, ऐश्वर्य व अत्याचार	८६-८८
३०	गोरुगधरा पृथ्वी व देव यांनी केलेली विष्णुप्रार्थना	९१
	भगवंताचे आश्वासन	९२
	दशरथाचा पुत्रकामेष्टियज्ञ व गर्गाचे गर्भवती होणे	९३
३१-३२	रामलक्ष्मणादिकांचे जन्म व उत्सव, नामकरण	९४
३३	त्यांचे घालचरित्र	९६
३४	रामांनी कौसल्येस दाखविलेले विषट् स्वल्प	९७
३५	बाललीलावर्णन	१००
३६	विश्वामित्रांचे अयोध्येत आगमन व	
	रामलक्ष्मणांना नेणे	१०२-१०३
	विश्वामित्राहरण	१०४
३७	अहल्योद्धार	१०५
३८	श्रीरामलक्ष्मणांसह विश्वामित्रांचे मिथिलेस जाणे	१०५
	श्रीरामलक्ष्मणांना पाहून जगन्नाची प्रेमसुखता	१०६
३९	श्रीरामलक्ष्मणांचे जनकपुरीनिरीक्षण	१०९
४०	धनुर्विशंभूभिर्दर्शन, पुष्पवाटिकांनिरीक्षण	१११
४१	सीतेचे प्रथमदर्शन, सीतारामांचे परस्परदर्शन	११४
४२	श्रीसीतेचे गौरीपूजन व गौरीकडून वरप्राप्ति	११६
४३	रामलक्ष्मणसंवाद	११८
४४-४५	विश्वामित्रासह रामलक्ष्मणांचे धनुर्विशंभूभूमिगमन	१२०
४६	धनुर्विशालेंत सीतेचे आगमन	१२३
	जनकाचा वध बंदीजन पुकारतात	१२४
	राजेलोकांकडून धनुष्य हलंग अश्वकथ होणे	१२५
	जनकाची निराशाजनक बाणी	१२५
	श्रीलक्ष्मणाचा वोध	१२६
४७	धनुर्भंग	१२६
४८	धनमाला घालणे	१२९

तरंग.	विषय	पृष्ठांक
४९	धीरामलक्ष्मण व परशुराम याचा समाद	१३३-३९
५०	दशरथाकडे जनकाचे दूत पाठविणे, मेंडारचना अयोध्येहून भियेल्कडे वरात येणे	१४०-४१ १४५-४७
५१	वरातीचा जनकपुरीत प्रवेश व जनकाकडून - यादने स्वागत	१४७-५१
५२	धीरामसीताविवाह	१५१-६२
५३	वियाहोत्सववर्णन	१६२-६९
५४	वरात अयोध्येकडे परत येणे व अयोध्येत आनंदीआनंद	१७०-७३ १७३-७८
५५	श्रीरामचरित्र ऐकणे व गाणे मंगलकारक शुद्धिपत्र	१७८ १७९

एकूण पयसख्या	२१४१
प्रारंभी	१
उपसंहार	५
इतर अधिक	३

२१५०

तुलसीरूपेण श्रीमद्व्यासमुनिभ्यो नमः ।

सत्यं प्रसादान्मुक्तं स्वर्गीयममृतं भुवि ॥

मुश्नेरमानसप्रान्तं,

श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीनवानीकमलेधराभ्यां नमः । श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ।

श्रीसरस्वत्यै नमः ।

• तुच्छोरुभिर्ग श्रीमदाल्मीकिमुनये नमः ।

यस्य प्रसादात्कुलभं स्वर्गायममृतं भुवि ॥ १ ॥

☆ सुश्लोकमानस ☆

श्रीरामचरितमानस अर्थात् श्रीतुलसीरामायण

या महाकाव्याचा अनुवाद

प्रथम सोपान

वालकांड

मंगळाचरण

वर्णाश्रमा, अर्थ जयांत संचले । छन्दोरसो शोभाति ज्यांत मंगलें ॥

विनिर्मिगारे विरसौख्यदायक । वदीत मी संतत याग्विनायक ॥१॥

गौरीशंभू भक्तिविश्वासमूर्ती । भद्राभावे वंदितो मी स्वचिर्त्ती

स्वान्तःस्थेष्टा, व्याविना सिद्धही ते । पाहावातें शक्त हो ! केविं होने ! ॥२॥

जो नित्यबोधमय शंकररूप होय । ज्या आभवे कुटिलही दाशि वंदनीय ॥

तो मी नमीत गुरुराय कृपानिधान । होऊनि नम्र हृदये पदपद्मधीन, ॥३॥

सीतारामगुणालयपुष्पाख्यांत नित्य रमणारे ॥

• श्रद्धाशानी कवियर-कपिवर ते मी नमीत भक्तहिरे ॥४॥

निर्मितिस्थितिबिनाशकारिणी । सर्वदा सकलतापहारिणी ॥
 सर्व भव्य करणार जानकी । मी नमीं रघुनरप्रिया निकी ॥५॥
 ज्याच्या मायेत चागे जय, निधिमूल ते देवदैत्यादि तैसे
 ज्याच्या सर्वें परेतें सकल गमतते, रघु कीं सर्व भासे ॥
 ससारब्धी तरारा प्रप नच दुसरा यत्पदानीग त्याते
 वदीं मी रामचद्राभिष विभु हरितें, कारणाच्या परातें ॥६॥
 जे कीं मान्य पुराणशास्त्रनिगमा, जे गीत रामायणां,
 जे अन्यत्रहि काहि चाद गमलें श्रीरामचकीर्तनी, ॥
 ते हे श्रीगुल्मी लिही प्रभुङ्गें स्वान्त नुराकारणी
 भाषा मजुल योजुनी रघुभरें पीयूषवचारिणी ॥७॥

तरंग १ ला.

ज्याचें शुभमरण सिद्धिद सर्व कार्मी । तो भीमणेश गुणराशि नमीनसैं मी
 श्रीगारदावर गजानन विमलता । माझ्यारी कर अनुग्रह बुद्धिदाता ॥१॥
 ज्याची कृपा करि जशसहि वागपीश । आरोहणी गिरिहि दुर्गम पागळ्यास
 होयो दयाळ विभु तो कलिपापनाशी । माझ्यारी सहृद सतत सौख्यराशी २
 इदीनसम तनु नील सवे जयाची । रक्तोदयसरि मिलेचनकाति साची
 ऐसा रमेश मम नित्य हृदयधामी । क्षीराधिपति सगरी कर द, म्हणें मी ३
 कुन्देन्दुपुष्पसु वल्लभ गौरिचा कीं । जो हो दयाधि करणायुत दीन लोकीं
 ज्यानें महान् मधियलें मटनासि रागें । तो हो कृपाळु निव, मी नच अन्य मार्गें
 मी वदितों नरहरी गुरुराज माझा । यां हरीच नररूप कृपाधिपराज
 ज्याचें गमे वच जगों रचितें प्रतापी । अज्ञानरूप निभिरा नुररी कनारि ! ५
 म्यां यदिलें गुरुपदाब्जरज कर्णतें । ज्याचें यथार्थ गुणगान न ये कुणातें
 अन्यत दिव्य, रसदालि, सुगंधपूर्ण । मनांरी करिति जे अनुराग नृणें ६
 ते चूर्ण कीं अमृतनलरिण्या नुळ्याचें । सगारदुग्धनिकरा शमरीत साचें
 आनदनिर्मिनि समप्र जया अधीन । कीं तीं महेशतनुचीच रिभूति जाग ! ७
 मनाधिया हृदयरूपक आरक्षण । जी पादधूलि करि निर्मल संकल्प
 जी लागितां एहि सादर आमन्त्रण । ती लेखी शुभगुणाद्वयव्याप्त मान्य ८

तीं चितितां मगिनलें गुरुच्या पदांचीं । ये दिव्यदृष्टि हृदयीं भजकां संदाधि
अज्ञानरूप तिमिरप्रति नाशिते जी । ते धन्य यद्दृढदय नाहत त्या सुतेजीं ।
तेजें स्फुरे विमल दृष्टि तयें हृदब्जीं । संसाररात्रतम दोष विनाशि कीं जी
जी गुप्त वा प्रकट रामचरित्ररत्न । सार्णीतलीं इतर वा वितरी अयाने १०
जैसे पहाति जगि मांत्रिक सुत्र सिद्ध । घालोनि अंजन मेलें नयनीं प्रसिद्ध
तो तत्त्वर्णीच दिसतें सहजीं निधान । जे गुप्त झाले, घनि, भूतलि वर्तमान ११
इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुषविध्वंसने बालकाण्डे
श्रीमद्गुरुचरणरुमलनखप्रतापवर्णनं नाम प्रथमस्तरङ्गः ।

तरंग २ रा.

श्रीसद्गुरुप्रभुपदाब्जरजांसि नामी । घालोनिपां मृदुल सुंदर अंजना मी
माझ्या विवेकनयना करुनी विशुद्ध । गाईन रामचरिता, करि जें अग्रद्व १
मी वंदितो प्रथम भूतुरपादकंजें । अज्ञान, मोह, मग वारिति जीं स्वतेजें
जे होत कीं सकल सद्गुणरुनखाणी । ते संत संतत नमीं मन-बुद्धि-वाणी ॥२॥
हो कापलासमचि साधुचरित्र खास । नाहीं रसाढ्य परि शुद्ध घरी गुणांस
साहे स्वदुःख परि तो परदोष शांकी । हो वंघ, यास्तपचि कीं स्तवनीय लोकीं ३
आनंदमंगलनिधानचि होत संत । जे कीं प्रयाग जणुं जंगम भासतात
श्रीरामभाक्ते गमली सुरसिंधु होय । हो ब्रह्मचितन जलौष सरस्वतीय ॥४॥
पापापहा विधिनिषेधमयी तयांत । कर्मात्मिका जणुं कथा यमुनाचि होत
तेथें त्रिवेणि गमली हरिची, हयची । वैद्यक्यपावनकथा शुभकीर्ति साची ॥५॥
प्रेमा स्वधर्म हृद हाच बट प्रयागी । सत्कर्ममग्न जन हेच सुतीर्थभागी
सर्वस्थलीं सकलवेळि सुलभ्य सर्वा । ज्ञेयां निवारि सकलां मतिं साधुसेवा ॥६॥
ऐसा अलौकिक जगांत अवर्णनीय । सद्यः फला वितरि अद्भुत तीर्थराय
ऐकोनि तीर्थमहिमा अति आदरानें । या साधुसंगमि नरें करणेंचि न्हाणें ॥७॥
सद्भक्तियुक्त हृदयें मनि हर्षणीयां । सत्तीर्थ मज्जन नरें करितांभुर्णी या
त्या लाभलील जगतीं पुरणार्थ घाटी । ऐसा प्रभाव घरि तें शुभतीर्थवारि ॥८॥
तें खान दाखिल महत्फल हें क्षणांत । कीं काक सेवि पिकता, एक हंस होत;
आश्चर्य यांत कसलें ? शुभ संगतीचें । भासात्य थोर कळणार युगा न साचें ! ९

वाल्मीकि, नारद, अगस्ति, मुनीन्द्र घोर । जे सागती निजचरित्रकथाविचार
 सत्सग हैंचि निज उन्नतिचें निदान । तो मात्र रामपदपद्मकृपेविना न ! १०
 ओमी, जली, स्थलि चरचरसृष्टि जीर्ण । ती जागते अगति, भूतलि, वापि नार्की
 सद्बुद्धि, कीर्ति, गति, वैभव, साधुताही । सत्सगतीविण नसेचि सुलभ्य कार्ही !
 ससगतीमनचि होत विवेकलाभ । ती रामते जरि कृपा करि कजनाभ
 आनदमगलविनिर्मिति साधुसंगें, । हो साधनें मुमवती, फल सिद्धि चागें १२
 स्त्रेकीं गठासहि कुषारित साधुसग । लेशस दे परिससगति वाचनाग
 दैवें कुसगति मिले कपिं सज्जनासी । ना ती गुणा पशिमर्गातिल जेयि नासी १३
 गाताति साधुमहिमा विधि, विष्णु, शंभ । त्यासीष्टि साधुमहिमा कथने न सर्व
 तो केनि आकलन होय समग्र माते । होईल श्रावणिका भगिनील्य का तें ? १४
 मी वदितों सकल सत समानचित्त । नार्हीच भेद अरि मित्र असा जयात ॥
 जैसी झुगध मुननामलि दे करास । दोषादि तुम्यचि अभेदपणें सुवास ॥ १५
 कल्याणकारि जगता, सरलस्वभाव । सद्भावपूर्ण सद्यांतर सत नात्र ॥
 ऐकोनि धामविनती, मज हैंचि पावें । हो चित्त पूर्णं रघुनाथकर्मणिभावे ॥ १६ ॥
 इति साधुगुणस्वभावलक्षणगर्णनं नाम द्वितीयस्तरः ।

तरंग ३ रा.

जे कीं अकारण भव्यादिहि वक्रगामी । त्या दुर्जनाप्रति अतो नमिनों अहो ! मी
 ज्या अन्यहानिच गंम निजसौख्यपूर्णि । ज्या अन्यसौख्य दुःखी, सुखी परार्ति
 जे होत विष्णुहरकीर्तिदार्शीसि सहू । जे अन्यकार्यहननार्थ सहस्रनाहू ॥
 जे अन्यदोष वषण्याम सहस्रनेत्र । जे अन्यलाभवृत्ति माशिसमान मात्र ! २
 जे उग्र अग्नि महिमानुखे अघोर । जे पापदुर्गुणनिधानधनी कुनेर ॥
 ज्याचा असे उदय हानिद केतुआच । जे कुमकर्णसम सतत श्वांस्त्रीच ३
 नाशेहि जे द्यतनुच्या परकारजाना । गाय जगा कृपिसि होति सदैव घाता ॥
 जे अन्यदोषकथनीं जणु शोभमाना । जानी सहस्रभुक्ति, वदन त्या गल्याना ॥ ४
 जे ऐकतात परपात सहस्रकर्णी । जैसा पृथू हरिकथा जरि कोण वर्गी ॥
 वाग्वत्र ज्या प्रिय सदैव सहस्रनेत्र । जे पाहती स्वप्नती परदोष मात्र ॥ ५ ॥

ज्यातें सुरानीक* रुचे विशेष । म्हणोनि ज्यां इंद्रतुलाचि खास ॥

त्यां वंदितों सादर मी खलां हो ! । न त्याविना हा रस चाखला हो ॥६॥

असो उदासीन, अरी, सखा वा । न ऐकवे तद्वित दुर्जनातें ॥

जाणोनियां मी करयुग्म माझें । हें जोडितो त्यांप्रति लीनचित्तें ! ॥७॥

मीं प्रार्थना मजकडूनि खलांसि केली । स्वीकार ना करिल ती परि मूर्ति भोळी !

कीं पोसिलें जरिहि सादरचित्ति काका । मांसाशना त्यजिल तो जगती कदा का !

मी वंदितों चरण सज्जनदुर्जनाचे । दोघेहि देति जगिं दुःख समान साचें ॥

प्रागान्तदुःख विरहीं वितरीति संत । तैसेंचि देति खल मीलनिं ते नितान्त

एक्याच वेळि जगतीं खल, साधु येती । ये भिन्नता गुणिं परी उभयांचिया ती

हो प्रात पंकज, तशा जळया जळ्यांत । अत्यंत भिन्न गुण त्या उभयांत होत १०

पीयूष साधु सम; मद्य खलोपमा घे । घेती अगाध जलधीतचि जन्म दोघे ॥

आपापल्या कृति भल्या, अमल्या करुनी । घेती मुकीर्ति, अपकीर्ति जगांत दोनी

भागीरथी, अमृत, शीतमयूख, संत । पापापगा, गरळ, अग्नि तसे कृतान्त

खोकी गुणागुण कळे सकलां जरी तो । जो ज्यास आवडत त्या प्रति तो धरीतो

साधुत्व ये साधुगुणेंचि लोकीं । नीचत्वही नीचपणें कळे कीं; ॥

ख्याती मुधेची अमरत्वदाने । मृत्युप्रदत्तें विपकीर्ति वाणे ॥११॥

होनी महाब्धि खल दुर्गुणशतकाचे । तैसेच सज्जन गुणग्रहणादिकांचे ॥

दोनी अगाध, नच पारहि त्या द्रव्यासी । याकारणें लवचि वर्णित मी तयांसी १४

न, त्याग वा स्वीकृति योग्य होते । दोषा गुणा पारस्त्रिल्याविना ते ॥

निर्मी विधाता खल साधु दोनी । पृथक्पणें वेदहि ज्यासि वर्णी ॥१५॥

हें सांगतात दत्तिहासपुसणेचद । कीं सृष्टिमाविं गुणदोष अनन्तभेद ॥

दुःखें-मुलें, दुरित-पुण्य, निशा-प्रभात, । साधू असाधु शुभजात, तसे कुजात

तैसे सुरासुर, सुधाविप, जीव-नाश । माया-सनातन, जगत्प्रभु-जीवनाश ॥

श्रीमंत-पामर, महान्-लघु, भूप-रंक । वाराणसी-मगध हीं युगलें अनेक ॥१७॥

भागीरथी अघहरा, शुभकर्मनाश । श्लेछ-द्रिजाति, मरु-मालव देश तैसा ॥

स्वर्लोकता-नरक; राग-विराग जोड्या; । शार्ङ्गा, पुराणि, निगमीं कथिल्या न थोड्या

* लिट्याथानें सुरानीक म्हणजे देवांचो सेना-हा इंद्रपक्षी अर्थ; मुरा नीक म्हणजे मदिरा सरोवर अगर हितकर, असा खलपक्षी अर्थ.

धाता चराचर असी गुणदोगपूर्ण । सृष्टी रची विविध, धेति जियामधून ॥
 हसासमान गुणदुग्धनि सत थोर । यकूनि देति पिबूती समजूनि नीर ॥१९॥
 ऐसा पिवेक जर ईशकृपेकरून । होई तरीच मन यकूनि दोष पूर्ण ॥
 घेईल सद्गुणचि केवळ आवडीनें । ही हसवृत्ति परमेशकृपेचि नाणे ॥२०॥
 काल, स्वभाव, वृत्ति याहि भगेहि चिर्चा । मायातमीं मुहृतिमाजि चुक्या करीती ॥
 ऐशा चुक्याहि परि शोभिनि ईशभक्त । वारूनि दुःख, अध, कीर्तिच जोडितात
 होता नुसग, खळदी जगि दर्शवीती । कीं ते सदा मुक्तिमग्न, घरे निजान्तीं
 त्याच्या परी खळ कधी न कुह्यानि होई । त्या दाभिका भजति जे, अति दृष्ट तेही.
 ऐसें असे तारे मुनिश्चिन् हेचि हो कीं । पापें खळासि फळांचि समग्र लोकां
 हे राहु-यावग तलाप्रणि कालनेभि । अतीं तया उगड हो पतन स्वकमीं ॥२१॥
 हो का अमंगल असा जरि साधुनेष । गन्मान साधुसि भिळेनि जगीं विनेष ॥
 हें जाडुवत हनुमन निदर्शनीती । नोहे असत्य जगतीतदि ही सदुक्ति ॥ २४
 नाशान कारग कुमगति हेचि मुग्ध । देई कुमगति जगीं गुरु लाभनीत्य ॥
 घेईहि गारुपनि हीच पुण्यनीति । लोकांदि हेचि दिग्गजे व्ययहारगीति ॥२५॥
 धूर्त्तहि उच्च रिषेने नभि वायुगम । ती पक होत अरनीति नारियोगें ॥

हा आपुला प्रणत किकर जाणुनीयां । दावा कृपा करुनि लोभ खरोखरीं या
मी जागतो किति सुदुर्बल बुद्धि माझी । ही प्रार्थना करितें म्हणुनीच, आर्जी ॥
श्रीरामसद्गुणकथारस गाऊं पाहें । मी अल्पधी, रघुचरित्र अगाध आहे ॥
कांही नुचे नच उराय मला अशांत । धी-चित्त दीन, परि हेतु महा वहात !
ही नीच मन्मति अती, परि उंच हांव । कांजी नुषेसि; जरि तक्रहि तें न नांव !
मद्घाष्ट्यं सज्जन परि भमितील साच । ते ऐकतील गणुनी निज बालसाच !
हो धोंडोदि जरि भाषण बालकाचें । माता, पिता मुदित ऐकति त्या नुवाचे
जे करुन बक्र कुमती, तुनयां अरात्र । ते दोषदर्शनपट्ट हंसतील मात्र ॥३६॥
बोगा कवित्व अपुलें नच आवडे हो ! ? । हो कीं रसाळ अथवा रसशून्य तें हो;
ज्या अन्यकाव्य परिभोनि सहय होती । ऐशा न पार भिळती जगातीं विभूति
येनां जलौघ भरवी सरिता, तयाक । त्याच्यापरी असति लोक जमीं अनेक ॥
हेलावतो श्रुति पूर्ण शशीम सिंधु । तैसा जगांत विरळा जन लोकबन्धु ॥३८॥
अत्यल मद्गुण तरी अभिलाष भोर । विश्वास एक इद तें धरितें मनोर ॥
ऐकोनि रामगुण सज्जन नुहतील । होनील दुष्ट जरि कीं उपहासशील ॥३९॥
माझ्या हितासचि करी रात निंदिणार । दोलेचि काक कलबोकिलही कटोर ॥
हंसा हकेचि ब्रक, बेडुक चानकाला । पुण्या कथेसि खल निंदक तेचि झाला.
जगणें कवित्वचि, ना जरि भक्ति राभी । त्यानाहि हास्यरस टोविल सौख्यधार्मी;
माया असंस्कृत, मतिप्रतिभादि गान । हास्यासदा जन हसे, तरि दोष त्या न !
प्रीती न रामपति, जे परि बुद्धिभंत । त्यातें कथारस पिकाच रामेल यांत ॥
वाटेच त्यां मधुर ज्यास कुतर्कहीना । शुद्धा मनी हरिगिरीशमदाब्जि लीना
बागेनि भूषवि हिला श्रुतयमनि । ही सजनीं परितुनी स्तविजेळ उक्ति ॥
यक्तृत्व नाहिं मज, कांहि कवित्व नाही । विद्या नते मज, नसेचि कायहि कांहीं
ना अधरार्थ कळतो, न अलंकारीदि । वृत्तप्रबंधरचना कळते न तीहि ॥
मी जागतो रम न भावविनाच नाना । जाणें न काव्यगुणदोषविचेकमाना ४४
माझ्यांत शक्ति नच त्या प्रतिभादि साच्या । हे सत्य मी लिहुनि बागदि देत कोन्या!
(जे दोळ्यां नुस्तिदास-कवीश्वरानें) । त्यातेंचि मी अनुसरें अपुल्या स्वराणें ४५)
आहेचि सर्वगुणार्शन मर्त्य बागी । एका गुणास परि नाहिंच तेंत बागी ॥
त्याना विचार करुनी भमनील तीनें । जे संत, साधुमति शुद्धविचेक कीं ते ॥४६॥

—: रनि विमर्शनीचानुगन्धानवर्णनं नाम तृतीयस्तरंगः :—

तरंग ४ था

शोभे महा रूपनाम इधें उदार । अलंत पुण्यकर वेदपुराणसार ॥
 जें मंगलायतन नाशि अमंगलांतें । प्रेमें जपे शिव उमेशह रंगला तें १
 वाणी विचित्र मुक्ती रचितो, तरी ती । ना रामनामविण शोभत साधुतीर्त
 चंद्रानना, बहु अलंकीर्तिनी नुरेखा । वस्त्राविना मुल्लिच शोभत नाहि, देखा.
 कैशी असो कुक्कविची गुणहीन वाणी । आहे तथापि खुनाथयशाधि खाणी
 तीतेंचि ऐकविल, गातिल थोर सारे । खेचीति संत जणुं भृंग गुणा रसा रे
 नाहीं कवित्वरस एक जरीहि यांत । रामप्रताप परि शोभत येथ मूर्त ॥
 विश्वास हाच धरि थोर मदन्तरंग । श्रेष्ठ्व देत कवणा नच साधुसंग ४
 याकोनि आत्मकदुता सहजाहि दूर । होतोचि चंदननुसंगि सुगंधि धूर ॥
 वाणी तशी मम अयोग्य, कथा तथापि । ही राखवीय करि मंगल, विश्व तपी ५

मंगलराशी कलमलनाशी खुणायकथा रचि तुन्धी ।

सुरसरिता जशि पावन हे तशि गति जरि उमयां कुडिल अशी ॥

प्रभुच्या सुभसे संगत सुरसे कविता तोषवि सुजनमना ।

शिवांगसंगति चिन्ताविभूती संनरणीया शुभनमना ॥६॥

सान्यांसही अति रुचेल मदीय काव्य । कीं त्यांत संगत असे प्रमुकीर्ति भव्य
 शौगंधयुक्त तद्वत्ता मलयद्रिसंग । काष्ठ्व लोमशुनि दे अगस्प्रसंग ७
 न्यामा जरी सुरभि, दुग्ध निचे विमुद्ध । प्याया गुणप्रद तथा जन सर्व सिद्ध ॥
 ग्राम्या जरी मम गिरा, तरि रामगीता । यांच्या यशें बुध तिला स्वर्गतील गातां
 देखा, मणी रुचिर माणिक आणि मोती । शोभा न नागशिरि, शैलि, गर्जी धरीती
 जैर्दी नृपालमुकुटी, ललनाजनांगी । तीं शोभती अधिक सुंदर त्या प्रसंगी ९
 तैशीच सक्कविकृती, बुध येन्तात । अन्यत्र शोभत, न ज्या स्थलें जन्म घेत
 श्रीशारदा विधिग्रहा लज्जनीहि धावे । पावे कवींसि हृदयी स्मरतांच भावें १०
 ते धावनभ्रम तिचे सगळे हराया । होवी उपाय दातकोटिहि अन्य धायां ॥
 श्रीरामचंद्रचरितारख्यसरःपयाचे । खानाविना थम निचे न सरावयाचे ॥११॥
 ऐसा विचार करनी कविषट्तिर्तनी । गार्ह्यली अपहरा हरिकीर्ति गानी ॥
 सामान्य लोकगुण गाय कविधिं कोभी । हो शारदा व्यथित, घे शिरती विद्येनी ।
 जाणोनि सिंधु हृदया, मति शिपलीसी । स्वातीच मानि बुध तेविं सरस्वतीसी
 वरेंत ती जीर निच्यांन विचारवारि । सन्मौक्तिकेंचि म्हणजे कविताहि सारी ॥

तीं युक्तिनेच मग विंधुनि ओविजेतीं । श्रीरामसचरितसूत्रि वरीं जरी तीं ॥
 तें निर्मलीं स्वहृदि तीं बुध वाहतील । सप्रम त्यांवरिल तीच बिभा विशाल १४
 जे हंसवेग, करणी परि वायसाची । जाती कुमार्गि, मिटुनी श्रुतिदृष्टि साची ॥
 जे होत मूर्त पुतळे कपटादिकाचे । जे कीं अगर नुसतें कल्पितकांचें ॥१५
 जे चोर लुब्ध कनका, अतिकोपि-कामी । जे दावितात राठ झेलुनि भक्ति राभी ॥
 जे जन्मलेत युगि या कळिच्या करालीं । मी अग्रणी खचित त्यांमधि दंभशाली ।
 धिक्कार या मज असो विषयी वृथाळ ! धर्मध्वजनी मजपरी न कुणीहि झाला ॥
 माझीच दुर्युगकथा जर मी वदीन । वाढेल तीच इतुकी जिस पार ही न १७
 यासाठीं अहसचि इधें कथिली मियां ती । थोड्यामधेंचि बुध जाणुनि पूर्ण घेती
 जीं केलि मीं बहुपरी विनती अशी ही । ऐकोनि घाल मज दूषण ना कुणीही
 याच्यामधेंहि बरि काढिल कोणि शंका । माझपाहुनीहि मतिमंद तथा म्हणूं का ?
 मी ना कवी, चतुरही म्हणवी न मांन । गार्हंन रामयदा, ये मतिने यथा तें
 कोठें अगर खुनायचरित्र मोठें ? । संसारमग्न मति अल्प मदीय कोठें ? ॥
 अशा मादतें अवल मेरुहि तो उडाय । कापून त्यापुढतिं दाविल काय केवा ?
 श्रीरामचंद्रविभुची गुहता अपारा । जाणोनि चित्त कचरे रचनाविचारा ॥
 याक्-शेष-शंभु-विधि-शान्म-पुराण-वेद । ते 'नेति नेति' गुण गाति अनंत छंद
 शौरव जाणति हरिप्रभुता अशी ही । केल्याविना न गुणगान कुणीहि राही
 मानापरी श्रुतिहि धानिति भक्तिभाव । ते वर्णिते प्रभुयशोभजनप्रभाव ॥२२॥
 कीं एक तो अज, अनीह, अरूपनाम । सच्चिन्स्वरूप भगवान् विभु दिव्य-धाम
 आनंदरूप, निलिलगमि भरुनि राहे । भक्तार्थ जो अवतरे जगि रूपेदेह ॥
 नानावरी चरित आचरि भक्तकाजा । ऐसा कृपाल शरणागतपाल राजा ॥
 जो आपल्या म्हणितला सरलें टयाळें । तो कोण ज्याचरि न हा कवणीच वोळें
 जाणोनि हें हरियगासचि गाति संत । वाणी विमुद्ध नुस्त्या अपुली करीत ॥
 मी त्या वळेंचि खुनायकनीति गाया । अनंद होई, नतमस्तक रामराया ॥
 जी गार्हंन मुनिवरीं प्रभुकीर्ति आधीं । होईल तो नुगम मार्ग मला निराधि-
 शून्य अगर सरितांचरि सेतु वेळे । मुंगीहि त्याचरनि पैल असेद चाले ॥२६॥
 इति निजनीचानुगन्धानश्रीरामकृपावर्णने नाम चतुर्थस्तवः ॥

सुश्लोकमानस

तरंग ५ वा.

ऐशा प्रकारि वितरुनि मनासि धीर । गार्दन राघवचरित्र सुधाभिषार ॥
 श्रीव्यासवाल्मीकिकवीश्वर, ईशगाथा । जे गाति भक्तियुत, तत्पदिं ठेसुं माया
 संकल्पसिद्धि सकल मज्जला घडावी । त्यांच्या पदाभिजि मम हीं नमनं पडावीं ॥
 मी वंदितो कलियुगीं कवि जे जहाले । ज्यांनीं स्वकाव्य हरिवें यश वर्गिले २
 ज्या मुक्त थोर कविंनीं हरिवीं चरिवें । हीं प्राकृतांत नुरसं रचिलीं पवित्रें ॥
 आहेत जे कवि असे, नभिं मी तयांत । होतील जे पुढति, त्यांसहि शुद्ध चित्तें
 सन्मान्य साधुजनिं काव्य मदीय हें हो । ऐसं प्रसन्न हृदयें वरदान द्या हो !
 यद्ग्रंथ सादर बुधीं अवलोकिला न, । व्यर्थश्रमी गागियला कवि तो अजाग ४
 संश्लेष्य तीच कविताहनि-कीर्ति-भूति । गंगेममा जनहिता जागिं जी वहाती
 श्रीरामकीर्ति अतिदिग्द, परी मदीय । वागी अयोग्य म्हणुनी मन भीन होय. ५
 होई कृपेच तुमच्या मज माव्य सारें । दे रेडमी कुसर भा तरयानही रे ! ॥
 (जें वागधीस तुलसी विनये घडे तो । तें ' राम ' ही अनुवदोनि ममाय देतो) ६
 प्रेक्षीच कीर्ति विमल्य म्दगतात मंत । हो तीच तेविं कविता सरला नितान्त
 जी आयकोनि निज घेई विस्मगेनी । खानद संस्त्रभियली हृदयें अरींनीं ७
 हें ना घंडेल, नच जो मति निर्मल्य हो, । माही तरी मति अंत अति दुर्बला हो !
 मी यामुलेंचि विनवीत पुनःपुन्हा हें । दावा वृत्ता, हरियना मन गाउं पाहें. ८
 श्रीरामचंद्रचरितामृतमानसाचे । होनी कवीश्वर जुधी कच्छहम साचें ! ॥
 मी अज शाल विनवीत तपासि हेंचि । ही मद्रुची वसुनि रागनि द्या कृपेची
 मी वंदितो त्या मुनिच्या पदाब्जा, । गमायना निमित्त जो महीजा ॥
 खरवेंछी मृदु जें विंगुप, । जें दूषगमृष्ट तरी अदोः ! ॥१०॥७
 मी वंदितो वेदमदा चतुष्का, मनाब्धिचे तें जणु कार नौका, ॥
 श्रीरायनाचें कवितां सुमान, । ज्यत्राही ज्या शिष्य न मीग ११

७ या व दूषग दा राउपाच्या अनुक्रमे कटोर व घोव या नामापांवर
 शेषवमहृषीवै त्रिरोशमायः तुल्य म्दहत गुमादिन- ' मद्रुकावि निहोता
 हसरारि सुधोमला । धन्यः न रचिता देन रम्या राकाचरी दया ॥१॥ '

बंदीत मी चरणरेणु विधातयाचे । ज्याचें विचित्र भवसागर कार्य साचे ! ॥
 ज्यामार्जि निर्मिलि सुधा, शशि, संत, धेनू । तैसीच दुष्ट-भद्रिण, विप, काय वानू ।
 माझी असो प्रगति ही कर जोडुनीयां । देव-द्विज-भद्र-बुधां शुभसेवनीयां
 त्यांनीं करोनि हृदयीं मज पूर्णकाम । व्हावें प्रसन्न; वितरो सुखलब्ध राम १३
 बंदूं पुन्हां सुरसरित् तशि शास्त्राही । दोबाहि सुंदर चरित्र पवित्रवाही ॥
 ती स्नान पान करिता अथ नाथि एक । गातां तथा परिततां दुजि दुर्विवेक
 माता, पिता, गुरु मदीय, उपासहेंश । आयुष्यदायक दयालु नमूं तयांस ॥
 जे नाथ, सेवक, सखे खुनायकाचे । निहंतु सर्वहित या वृत्तसीस साचे १५
 आला बघोनि जगतीं कलि तो कराल । निर्भी उमेश जगिं शावरमंत्रजाल
 ज्यांत न अर्थ, नच मेळ, तरी जरोन । होनां जगद्विज फळे हरशक्ति पूर्ण
 होईल तो हर मला जर सानुकूल । ही हर्षमंगलनिदान कथा रसाल ॥
 होईल पूर्ण शिवपार्वतिच्या प्रसादें । चित्तालि सौख्य खुनाथचरित्र हें दे १७
 ज्योत्स्ना विभूयि जशी रजनीस तेंजे । माझ्या तशी हरकृपा कथितेसि ओत्रें
 सद्भावयुक्त हृदयें जन वाचतील । गातील ऐकतिल संतत पादशील १८
 होईल मंगल तयां कलियापनाशि । बांदेल रामचरणापुजभक्तिराशि ॥
 स्वामीदि हो जर कृपा हरपार्वतीची । गाईन जें सकल होईल सत्य तेंचि ॥ १९ ॥
 अति पावन ती पुरी अयोध्या, निजला बंदन मन्मते असावें ॥
 कश्चिपहरा तरंगिणी मी सरयूही नभितो नितान्तभावे ॥ २० ॥
 बंदूं समग्र तिथले नरनारि पौर । ज्याच्यावरील ममता प्रभुची अपार ॥
 नागूनि पापगिरि मैथिलिनिंदकासी । केलें तवें सुखमय स्थलित्वे निवासी २१
 असो कौसल्येंतें मम नमन, जी केवल सजे ।
 दिशा प्राची बैशी यदुदरि अशी राम निपजे ॥
 असे ज्वाची कीर्तिद्युति मुमग विश्वास मुखदा ।
 त्रुपारें जो नाशी खल-कमल-राशीप्रति सदा ॥ २२ ॥

मी मानितों सकल मंगलपुण्यमूर्ती । राशी तिची दक्षरथासह सद्भिभूति
 निर्मूनि ज्यांसि विधिनिष्ठि महत्त्व आलें । कीं रामनिर्मितीसि कारण तेच आलें ॥
 मी आचरीत कृतिनें, बघनें, मनानें । त्यांना अनेक नमनं विनयावधानें ॥
 मानोनियां तनयसेवकसाच मानें । होवोच ते मजवरी सदय स्वचित्तें ॥ २४ ॥

वंदूं अयोध्येश महानृपाल । ज्याची रती रामपदी विशाल ॥

दुरावतां दीनदयाळ राम । प्राणां करी जो तृगसा विराम ! ॥२५॥

वंदूं विदेहनृपती परिवारयुक्त, ज्याचे मनीं खुपतीवरि भाक्ते शुभ ।

कीं रामचंद्रविभुचा घडतांचि संग, योगांतुनी प्रकट त्यांतिल होय योग ॥२६॥

माझा असो प्रथम त्या भरता प्रणाम । ज्याचे अवर्ण्यचि खरे व्रत आगि नेम !

श्रीरामपादकमलीं जणुं काय भृंग । ज्याचें विलुब्ध मन; साहि न तद्वियोग ॥

मी वंदितों नुभंग लक्ष्मणपादपद्म । जे भक्तसौख्यकर शीतल हर्षसद्म ॥

श्रीरामकीर्तिमय निर्मल जी पताका । आधारदंड तिज लक्ष्मणकीर्ति देखा २८

जो शेष भूषर, सहस्र शिरें जवाळ । जो भूमिभारहरणा अवतीर्ण झाला ॥

भक्तां कृपाजलधि सद्गुणस्त्राणि जो हो, सौमित्रि तो मज सदा अनुकूल राहो

शत्रुघ्न शीतघन तो भरतानुगामी । वीरेंद्र तत्पदसरोरह तें नमीं मी ॥

तैत्तिचि मी शरण त्या हनुमत्पदाला । ज्याच्या यशा स्तुतिनि रामहि धन्य झाला !

जो शनैर्मेघ शब्दकाननदाबमूर्ति । जो अंजनातनय मासति चारकीर्ति ॥

ज्याच्या घसे हृदयमंदिरिं नित्य राम । कांदंडबाणधर, त्या मम हा प्रणाम ॥

तो ऋभराज, कपिराज, निशाचरेश । ते अंगदप्रभृति दानर रामदास ॥

तत्पुण्यपादि मम वंदन भक्तिभावे । ज्या नीचयोनि अनुनी खुणाय पावे ३२

जे श्रीरघूत्तमपदांतुजभक्त होत । देवानुरीं, खगमूर्तीं, मनुजादिकान ॥

निष्काम रामभजनीं रत, तत्पदाब्जीं । भावे नमस्कुतिशते असुं देत माझीं ॥

भक्ताग्रणी शुक्नुनी सनकादि आर्षीं । संवारचारिनिधियारद नारदादि ॥

ग्या वदिले सकळ ते लज्जुनि माया । दावा कृपा गणुनि दास मुनीं ! आतां

अगे विश्वाची जी सदय जननी मैथिलि सती ।

दयाव्धी रामाची हृदयदयिता जी मनिमनी ॥

निर्वीं पादांभोजे मम मन नमी सादर सदा

कृतें कीं त्याच्या नति तिमिल पवित्र शुभदा ॥ ३५ ॥

भक्तार्तिसंकट निवारनि देन सौरूप । सजीवनेव शारकामुक्धारि मुख्य ॥

विश्वप्रभू सकळ्योक्तमर्थ राम । त्याच्या पदाब्जयुगळ्याधि पुद्गल प्रणाम ॥३६॥

ज्ञानार्थ, साहित्यी नरि पितृ श्रेणीं । आरेंद्र कीं सरी अभिज्ञानि, ना निखळीं ॥

श्रीगानकीखुपतीहि तसे अनित्य । तयादि मन्त्रमन; त्यां प्रिय फार दीन ३७

इति मनोवचन-कर्माभिनिवेश-उद्दनकृतो पंचमस्तरंगः

तस्य ६ वा.

तै 'राम' नाम नभितो रघुनायकायै । जे अभि, भातु, शशि यांतिल तत्व साचें
तै वेदजीवन, जर्षी विधिविष्णुसर्व, । निस्तुल्य, निर्गुणहि, सद्गुण ज्यांत सर्व
जपे महामंत्र उमेश हाच । कार्यातही मोक्षद हेंचि साच ॥

महत्त्व ज्यांच गणराज बाणे । जो अग्रपूजा मिळवीत तेणें ॥२॥

नामप्रताप मुनि आदिकवीहि जाणे । साक्षिद्विते मिळवि तो उलट्याहि वर्णे ॥

नामप्रभाव हर हाचि समूळ बाणे । हो कालकूटहि सुधासर तत्कूपेन ॥३॥

तै एक नाम परि नामसदस्यकीर्ति । ऐकोनि हें पतिमुखें जपि तै सती ती ॥

नाथासमेत नित; दृष्ट तयें उमेश । भूषा स्वतांस विज तेवि करी खियांस

श्रीरामभाक्ते बर्षा ऋतु, तुलसी साधु भक्त या शाली; ॥

श्रावणभाद्रपदश्री वर्षायुगा 'राम' नाभिच्या आली ! ॥५॥

दोर्नाहि अधरें तीं मनोहरें सुंदरें अमृतमधुरें ॥

जाणों जनहृदयांची असतीं कीं तीं विलोचनें चतुरें ! ॥ ६ ॥

स्मरतांचि तीं जनाला सुखद तसें सुलभ सर्व हो पाहीं ॥

इहलोकिं लाभदायक मुक्तिद परलोकिंही दुर्जे नाही ॥ ७ ॥

धवणा, स्मरणा, पठणा अन्युत्तम अधरें नसति दुसरीं ॥

हीं रामलक्ष्मण अशीं तुलसीप्रिय; ऐनि ये कुणांस सरी ? ॥८॥

हीं वर्गितां पृथक्त्वें प्रीति विलगाचि होय व्यामनली ॥

जीव-व्रक्ष तसें द्रव सहनचि एकत्र अधरें जडलीं ॥ ९ ॥

गरनासमण पावें जेसें दधुच तेवि त्यांचेही ॥

खुवरनामाक्षरयुग शोभत सर्वोहि अक्षरंवरती ॥*

छत तसें मुकुट्यणी उपमा तुलसी समर्पि कविवर ती ! ॥ १४ ॥

होती परस्परसमानचि नामरूप । ईशानुगा रति तयामधली अमूप ॥
ईशासि रूप अभिधान अद्या उपाधि । साधूक्ति गात अनिरूप्यहि वा अनादि
यांची लक्ष्य-गुरुता कथणें चुकीच । ऐकोनि भेद गुण जाणति मुञ्ज साच ॥
नामा अधीन दिसते जगतांत रूप । नामाविना कळतसे नच ते अपाप ॥
नामाविना करतलागतही पदार्थ । कांहींच ना कळतसे हृदया यथार्थ ॥
घेतांचि नाम परि, रूतविहीनही तो । चित्तांमधें प्रकट होउनि लोभवीतो ॥
ही नामरूप सगळेंचि अवर्णनीय । आनंद-सौख्यद परी बदवेल काय ? ॥
खास्ती जणों सगुण निर्गुण यांत नाम । दोषां सुबोधक दुभाषिच नाम 'राम'
तुंनै प्रकाश जरि आंतरवाह्य व्हाया । तूं मान देहलिसमानचि आत्मजिह्वा ॥
धीरामनाममय निश्चल रत्नदीप । टेंवूनि तीव्रि पहा तुलसि ! स्वरूप ॥१९॥

जे योगि हें जपति नाम सदा सभक्ति । वृत्ति प्रसंघि विधिच्या वरुनी विरक्ति
ते ब्रह्मसौख्य रमती, नच वर्गत्रे जे । निर्मांघ, निर्मल, अनुत्तम जे विराजे
सेवू पहाति जगि जे सुख गूढ गोड । त्यांही स्वजिहिं करणें हरिनाम जोड ॥
एकाग्रचित्ति करितां जप साधकानें । येनील सिद्धि अणिमादिहि त्या मुक्तांनै
जे आर्त लोक जपतील रमेशनामा । पावूनि दुःखलय येतिल सौख्यधामा ॥
लोकी चतुर्विध विराजति राममत्त । चारी उदार, गतकल्मस, पुण्यवंत, ॥२२॥
आधार नामचि असे चतुरादि चारां । शनी तयांत वचला प्रमुच्या विचारा.
चारी श्रुति स्वविति नाम युगींदि चारी । त्यांतूनि या युगि तरी हरिनाम भारी
ज्यांनीं लयासि निजकाम समग्र नेले । धीरामभक्तिरसमग्न मतीसि केले
धीरामनामरससिधुनुधेंत लीन । केले तयीं निजमनाधि सदैव मीन ॥२४॥

निर्गुण, सगुण अशी ही जोडी ब्रह्मस्वरूपयुग्म असे ।

निरुपम, अनाद्यगाधहि वर्जन त्याचें असेल शक्य कसे ॥२५॥

दोर्नीटुनीहि अधिक प्रभावि नामचि असें मग्न मननें ॥

निर्गुण सगुणहि दोनी अंकित करण्यास त्यास यत्न सम तें ॥२६॥

* 'राम' नामातील २ (रेफ ') छत्राप्रमाणें व म् (अक्षरार ') मुकुट-
व्याप्रमाणें इतर वर्गांवर शोभतात.

सर्वजन्म ब्रह्मन् महा लोकानुपवासि जाणती सरे ॥
 परि मी माक्षी प्रीती अनुभव आवड बंदें मम विचारें ॥२७॥
 काष्ठगत अग्नि तैसा बाह्यहि दोनी समान एकचि कीं ॥
 एक ब्रह्म तशीं तों निर्गुण सगुणहि अमित्र दोनिं निकीं ॥ २८ ॥
 दोनी अगम्य परि तीं नामवळें होति सर्वथा सुगम ॥
 ब्रह्माहुनि रामाहुनि यास्तव नामचि बलिष्ठ हो परम ॥२९॥

सच्चिदन अविनाशी ब्रह्म असे एकमेव अविकारी ॥
 आनंदराशि विभु हृदि असुनिहि जगि दुःख दीन जीव करी ॥३०॥
 नामनिरूपण करतां, जपतां प्रसुनाम कीर्तनीं गातां ॥
 होई प्रकट हृदी हरि गुप्त जसे रत्नमूल्य ये हातां ॥३१॥
 नामप्रभाव गमतो मज तो अपार । जो निर्गुणाहुनिहि हो अतुल्य प्रकार ॥
 रामाहुनीहि अधिकप्रम रामनाम । माझ्या मते वितरि तैचि सुख प्रकाम ।
 —: इति रामनामनिरूपणब्रह्मनिर्णयो नाम पद्यस्तरंगः :—

तरंग ७ या.

श्रीराम मानवतनू धरि भक्तकाजा । साहोनि कष्ट सुखवी घट्ट सत्समाजा ॥
 सप्रेम नाम जपतां परि अप्रयासे । भक्ता भला शुभद हर्षनिधी दिलसे ॥ १ ॥
 श्रीराम त्या ऋषिहितास्तव ताडक्रेडी । सेनासुतासह बघोनि समूळ नाशी ॥
 दावाचिया अमित दोषयुता दुराशा । नाशीत नाम रवि जेवि निशा अक्षोपा २ ॥
 खंडी स्वतां उचलुनी भवचाप राम । खंडी प्रतापि आपुल्या भवताप नाम ॥
 एकाच दंडकवना करि रम्य राम । चित्ते असंख्य करि पावन रामनाम ॥३॥
 निर्दोळि राघव निशाचरसंघ कोटी । नाशीत नाम कलिकल्हपराशि मोटी ॥
 रामाहुनीहि अधिकप्रम रामनाम । विश्वांतलें सुलभ तेंच सुलैकधाम ॥ ४ ॥
 भिल्लीण, शूद्र, निजसेवक चांगले जे । त्यांनाच राम सुगती वितरी स्वतेजें ॥
 ठडारि नाम खळ पापि परी अनंत । महात्म्य हें श्रुतिहि वातुनि सांगतात ५ ॥
 सुग्रीव आणिक विभीषण हेच दोन । रक्षीत राम शरणागत ते भूषोन ॥
 नामें अनेक जन पामर रक्षियेले । लोकांत हें विरुद वेदहि गात आले ॥६॥
 एकच ऋक्ष-कपिसेन्य करुनि राम । आयास घेह किति सागरसेनु-काम ॥
 उच्चारितांचि परि नाम, भगव्धि शोणे । ऐषा विचार मुजनीं करणें स्वतोपें

रामें रणीं सकुल रावण नष्ट केल । ये तो पुरीस निज घेउनि जानकीला ॥
 साकेतवासि नृप राघव रामराय । एणेंचि देवमुनि तयश हृष्ट गाय ॥ ८ ॥
 नामासि गाति अति आवडिं रामदास । नाशीति मोहदल घोर विनाप्रयास ॥
 स्थानंदराग्यसुखि संचरती निमग्न । स्वप्नीहि सौख्यभर नामकूपें न भग्न ॥

ब्रह्माहुनि रामाहुनि गुह्यतर हरिनाम वरद-वरद खरें ॥
 शतकोटि रामचरितीं उचलियलें म्हणुनि एक तेंचि हरें ॥ १० ॥
 वैप अमंगल बरिही नामकूपेनेचि मंगलगार ॥
 शाल असे महेश्वर, अविनाशी भक्तभव्य करणार ॥ ११ ॥
 शुक्लसनकादिक योगी सिद्धमुनी नारदादि नामां
 भोक्ते ब्रह्ममुखाचे केले प्रिय हरिहरांसि बहुमानें ॥ १२ ॥
 नामचि जपतां प्रभुने प्रह्लादातें प्रसन्न होऊन ॥
 भक्तांचा मुकुट्यमणी केलें, अधिक न कुणी तयाहून ॥ १३ ॥
 ध्वज करि हरिनामाचा जप बरि तो ग्यानियुक्त हृदयानें ॥
 अनुसम अवल अशा त्या स्थानाला नामभक्तित्व तया ने ॥ १४ ॥
 पवनसुत निजचितें सविलें प्रेमे पवित्र तें नाम ॥
 केला आत्मवश तयें संतत करुणानिधी पमश्याम ॥ १५ ॥
 त्यापरि अनेक अपरहि गणिकाऽजाभिल-गजेन्द्रसम किति ते ! ॥
 हरिनामग्रंथें शाले मुक्तिरा भाजन जपोनियां मुष्टें ॥ १६ ॥
 कुठवर घणांवी म्यां नामाची घोरली अशापरि ती ! ॥
 प्रत्यक्ष रामचंद्रहि निजनामा गावयासि शक्त किती ! ॥ १७ ॥
 श्रीरामनाम कल्पद्रुमसम कलिमात्रि मंगलनिवास
 स्मृतिमात्रे भाग्य चढे, शाळा तुलसी तयें 'तुलसीदास' ! ॥ १८ ॥

घापी भुगीं, तिनिहि काळि, तिनीहि लेकीं । नामेंचि होइ जनता जगनीं विशोकी
 हे सांगती स्वमत वेद पुराण संत । हो रामभक्ति जर ती मुष्टें अनंत ॥ १९ ॥
 प्यानें युगांत पहिल्या, यजनें द्वितीयां । द्वारारि पूजनि तया हरि वृष्ट होई ।
 हा पारमूळ चवथा कलि जो कराल । त्यानें तगल जर नाम सग्या कराल २०
 श्रीरामनाम पितरी जमि शिष्टिलें तें । माना पिता इह; परब्रह्म इष्ट देतें ॥
 न शन, भक्ति, जगि कर्मोह, या कलीत । आधार नाम; मजका नच मोकलीत

परमदयालु भक्तिकलाट् कौमन्धेना हितकारी ।
 प्रकट जाह्नवा तं आनदित जननी ह्यली हृदयनी ॥
 अद्भुतमुदर मुनिमानसहर नयनरम्य तनु घननीला ।
 रूप चतुर्भुज सायुध, शोभासागर भूषण घनमाला ॥ सु.मा.वा. त. २१।२२
 निप्रकार के. श्रीमत् बाळासाहेब पन्तप्रतिनिधि, गवैसाहेब, और

आहे कली कंपटसागर काळनेनि । धीमान् कपींद्र बलि नाम असं म्हणें मी ॥
 संसारतिंधु तरण्यास समग्र लोकां । झाली समर्थ खुनायकनामनौका ॥ २२ ॥
 आला कली कनककशिपुसाच घोर । हें रामनाम नरसिंहचि त्यासमोर ॥
 निदालुनी सुरसिं कलिलस पापी । प्रह्लाद जे भजक तोशवि त्यां तथापि ॥ २३ ॥

—: इति श्री गणेशरामनामसर्वोपरिवर्णनं नामं सप्तमस्तरेणः :—

तरंग ८ वा.

सद्भाव चा कुटिल भेषि मनीं घणेनी । उल्लानुनी हृदयि वा उन्नगोनि कोणी ॥
 घेईल नाम हरिचें जर कां फदाही । पावेल मंगलचि तो दशही दिशार्ही ॥ १ ॥
 तें नाम मी स्मरनि रामगुणांसि गाई; । माथा विनीत करनी खुनायकाची ॥
 ज्याची कृपा कृपण नाहिं बरप्रदानी । न्यूनाधिका हरिल तो हरि चक्रपाणि २
 जो राम माझा कुसेयक रक्षिताहे । तो खीय केवळ दयाळुपणाचि पाहें; ॥
 तुलामिरीति जगतीं विदिताच लोकीं । कीं जाणणे मन खरें विनयावलोकीं ३
 भीमत, दीन, नर नागर, लेडुती वा । धीमान् विमूढ, मळके अतिशुद्ध किंवा
 घरी प्रजा—मुकनि वा कुकवी फसेही । भूषा प्रशंसिति यथार्माति वाक्प्रवाही ४
 जो साधु, शुभ, नृपती अतिशुद्धभाव । तो ईश्वरशंभय दीनदयाळ राव ॥
 तो, स्वादुवाक् शत्रुनि, भक्तिनती, गतीतें । पाहूनि गौरवि जनां सकलां; किती तें ?
 सामान्यही नृपति दाविति ही स्वरीति । श्रीकोसलेस मग तो कितुस्यापरीं ती ?
 स्नेहच केवळ रिसे जगिं रामराय । पापात्म मंद मजहूनि असेल काय ? ६

अवे ज्यांन केले उपलदि जलामाजि तरते ।

कपी ऋक्षादीही सचिव अपुले प्राप्ततर ते ॥

दयाळू तो राम प्रभु मज गटाच्याहि करवीं ।

रुचि प्रीती घन्या करनि कृति घेईल बरवीं ! ॥ ७ ॥

बोल तो मज गमेचि खराखा । साहि कीं खुपती उपहासा ॥

हे नसे तरि कसा खुनाय-सेवकीं 'तुलसिदास' सहात ? ॥ ८ ॥

माझे धार्य, तसेंच खोडिहि किती सांगों तरी अंत न !

माझे पापगिरी बघोनि नरका वाटेळ कां खंत न ? ॥

माझा मीच बघोनि तें चरकतो चिचांत भीतीमुळे

माझा राम परीं स्मरेहि न मुळीं स्वप्नीहि दोषस्थळे ॥ ९ ॥

मम सकलहि दोरा पेरुनी पाहुनीही । सरलहृदयराम मानिलें त्यासि नाही
निरलिलि परि मासी बुद्धि सद्भावनेची । खुपति अतितोपें यानिता होय तीचि
वचन जरि कसेही नष्ट हो; चित्त मात्र । विमलतम जयाचें, तो प्रभुप्रीतिपात्र
नच खुबरचिर्नी भक्तदोशांसि टाव । स्मरत परि कितीदा श्रीप्रभू मक्तभाव ! ११

ज्या पापा निरखुनि वालिम बधी श्रीराघव व्याघसा ।

जुग्रीवेंहि पुन्हा तरुंचि करितां, त्यातें परी ना तसा ॥

तैसें तेंचि विधीरगांहि करितां रामें मनीं भागिलें ॥

सन्मानें भरतानि भेदुनि त्यां सप्रेम वात्तागिलें !! ॥ १२ ॥

तस्तलि बसला प्रभु प्रसन्न । तदक्षिपसंशरि ते करी निरग्न ॥

परि निजसम त्यांसि राम मानी । प्रभु तुलसीमहि रामसा न कोणी ! १३ ॥

साधू न रामसम, त्यासम न प्रभूही । तो लामकारि सकलांसचि नित्य होई ॥

सच्योक्ति ही जर, तरी तुज्यीस झालें । दाहीं दिशां, सकल कात पळ्यास आले !

सांगोनि आननगुणदोः असे अशेष । सर्वोसि बंदन करुनि विनम्रशीर्ष ॥

वर्णीन मी यश अनुत्तम राघवाचें । जें आयकोनि कलिकल्प काय वांचे !

— इति ' पद्मसरगायतसर्वस्तुतिवर्णनं ' नाम अष्टमस्तंभः :—

तरंग ९ वा.

सांगीतली जी मुनि याज्ञवल्क्ये । ऐके भरद्वाज कथा सुवाक्ये ॥

संवादरूपे कथणार मी ती । सच्छ्रोतृहृदांप्रति सौख्य देती ॥ १ ॥

श्रीशंभु निर्मि बहु शोभन हे चरित्र । तें पार्वतीसि कथिलें प्रभुन पवित्र ॥

अत्यंत रामरति काकभृगुंति यांनी । पाहुनि त्याप्रति पुन्हां कथि शंभु तेंचि २

काकभृगुंडीकडुनी ऐके धीयाज्ञवल्क्य तीच कथा ॥

धनग भरद्वाज पुन्हां करि ती त्याचेकडून साधुपथा ॥ ३ ॥

श्रोने वक्ते उभयहि समदर्शी साधुशील बुधसम जे ॥

स्वकरतलामलक जसा, निजनेधे ज्यां त्रिकालही समजे ॥ ४ ॥

हरित्रीला वर्णिति ग्ते; इतरहि हरिमक्त संत सुशानी ॥

गाती ऐकति चितिति संतत ज्या गादल्या रसशोनी ॥ ५ ॥

*टिप्पणी— बंधे प्रभू तस्तली, कथि वृक्षशाखी । ऐंभेहि ते निजसमानचि राम लेखी ।

हे देख तें वदतसे तुज्जी रावाणी । समी सुशीलनिधि रामविना न कोणी १३

मोहि वराहक्षेत्रीं हीच कथा गुह्यमुखें जरी परिसें ॥

परि मी अजाग घालक घालतच नितीं ठसे न तें सुरसें ॥ ६ ॥

कथा श्रीरामाची अतिशय असे गुढ रमणी

तिला श्रोता यत्ता उभयहि हवे पांडितमणि ॥

कलीच्या पापांनीं प्रसित जडगा जीव मम हा ।

कळावी त्या मूढा कशि मधुर तीची चव अहा ! ॥ ७ ॥

तथापि प्रेमाने गुह्यवर पुन्हां तीच सुकथा ।

कितीदा जें मागे , कळलि मज ती मन्मति यथा ॥

प्रवोधाया माझे हृदय, मम भाषेत करतो ।

हरि प्रेरी जैसा मम मतियिवेकांसि भर तो ! ॥ ८ ॥

संदेह मोह हृदिचे भ्रम घालवीती । नौका मज भवसरित्तरणाव हो ती ॥

विश्राम सुश्रमतिला सकलप्रहरो । वर्णन राघवकथा कलिमापकपां ॥ ९ ॥

पुण्या कथा भरणिशीं कलिपद्मगाला । शोधाभिलाशिं अरणी जणु जन्ममूला

घाटे कलीमथिल ती जणु कामधेनु । संजीवनी जणु मुळी मुजनामि वानू ॥

पीयूषपूर्ण सरिता वसुधातलींची । कीं भेक जो भ्रम त्या भुजगीच साची ॥

नागीतसे भय तसें , नरकासि वेगें । याकारणें असुरमेनतुलेसि ॥ ११ ॥

वी साधुदेवकुलरक्षक हो भवानी । लक्ष्मीच सज्जनपयोनिधिमाजि कोणी ॥

पृथ्वी जणां अचल विश्वभरा वहाती । कालिंदि कालमुखावृण्णामसी ॥ १२ ॥

जीवांसि मोक्षद अशी जणु काव काशी । पुण्या प्रिया खुबरा तुज्जीच जैशी

माता रिता तुज्जिल्ल हलखीच धन्या । संभ्रमिया अनघ मेकलसौलकन्या ॥ १३ ॥

१ भारजि-१ संप्रति उदरविजारा एक मंत्र अगर मणि;

२ भारजि मांवाचा एक पत्नी. सापाला पाहून हा अंग संशोचून पडतो; मायानें त्याम गिल्लतांच हा पंग पुत्रवून सांगान पाहून बाहेर पडतो असें वर्णन आढे. निरनिराळे अपे टीकाकारांनीं केले आहेत.

३ असुरमेन- गवेत जाण्या पृथावर विष्णुराई विघ्नप्रदान करतात व नरकनाश साधतो.

४ मयी- आई.

५ लक्ष्मी- धौलुक्ष्मीसमवेत अर्चें मांव.

६ मेकलसौलकन्या- नर्मदानदी, अगर गोती.

जी सर्वसिद्धिमुखवैभवाग्नि भूता । जी सद्गुणामरगंगा अदिती सुमाता ॥
 श्रीरामभक्तिरतिची परमावधीसी । सेव्या सदैव रघुनाथकथा सुधीसी ॥ १४
 मंदाकिनीच जणुं रामकथा अधीष्ट । हें चित्त सुंदर गमे गिरि चित्रकूट ॥
 सत्येभक्तिसुभगोत्पन्नांत तेथें । सीतारघूत्तम रमे, तुलसी कधी तें ॥ १५ ॥

सीतारामकथा मनोहर अशी भक्तासि चिंतामणि ।
 कीं हांगारचि ती गमे करितसे सद्बुद्धि ही कामिनी ॥
 रामाचे गुणराशि मंगल जगा धर्मार्थकामप्रद ।
 तैसे मुक्तिद योगशेषविरतिश्रीसद्गुरु कोविद ॥ १६ ॥
 संसारामय घोर नष्ट करण्या जे मूर्त धन्यंतरी ।
 सीतारघवभक्तिचे जनक जे मातापित्यांचे परी ॥
 सान्याही व्रतधर्मनित्यनियमां जे जाहले दीजसे ।
 जेणें संसृतिपापताप शमती शोकासि थारा नसे ॥ १७ ॥
 लोकांचे प्रिय रक्षिते दहपरीं श्रीरघवाचे गुण ।
 राजा साधुविचार, दूर सचिव प्रख्यात तद्भूरग ॥
 ते कीं होत अगस्ति शोभत महा लोभाब्धिचे जीवन ।
 दारिद्र्याख्य दवानला शमविते ते भूरिर्वीर्य धन ॥ १८ ॥
 कामक्रोध दुरंत पाप कलिवें मत्त द्विपांचे गण ।
 त्यांचें शावक सिंह लोकमानिच्या कांतारिं ते सद्गुण ॥
 श्रीशंभु त्रिपुरारि त्यासि अतिथी जे पूज्य शाले मनीं ।
 सन्मते विप्रमाहिचें विप्र महा जे नाशिगारे मगि ॥ १९ ॥
 जे कीं नाश करीति उग्र लिखिते भाळ्याघरी कौरिलीं ।
 सूर्यासू जणुं दिव्य मोह-तिमिरें ज्यांना कर्णो चारिलीं ॥
 वर्णोनि प्रतिपाळिते धन जणां जे दासशालींमते ।
 जे कीं सज्जनचित्तशारदनभी नष्टवराशिद्भुति ॥ २० ॥
 देती सर्व अभीष्ट ते जणुं तरु स्वर्गांतले कामद ।
 भक्तां सौख्यद विष्णु शंसु जणुं ते, सुप्राप्य ज्यांचें पद ॥
 यातें राखवमत्त मानिति जणूं कीं जीवनद्रव्य तें ।
 कीं ते भोग अतीव पुण्य पडुनी भोगावया लाभे ॥ २१ ॥

किंवा ते निरुपाधि संतनि जणूं जागे जगाच्या हिता ।

वाटे सजनचित्तमानससरीं ते हंस कीं तच्यतां ॥

गंगेचेच तरंगसंघ जणूं ते विश्वाप्रती पावन ।

द्यात्री रामगुणांसि काय उपमा सर्वोत्तमा याहुन ! ॥२२॥

दुस्तर्क दुश्चरण दंभ कली कुमार्ग । पातंड तेविं कपटात्मकतादिवर्ग ॥

या इंधनासि सगळ्या झणि जाळगारा । अग्नि प्रचंड जणूं रामगुणौघ सारा ॥२३॥

चरित रघुपतीचें पौर्णिमेच्या शशीसं । मरित निजगुणांनीं सर्वही विश्व तोपें

परि अधिक विशेषें लाभ कल्याण थोर । सुजनकुमुद घेती चित्तरूपी चकोर ॥२४॥

【 चरित रघुपतीचें पौर्णिमाचंद्र तें कीं । सुखवि निजगुणांनीं ही समग्रा त्रिलोकी

परि अधिक त्यांचा हर्ष वाटे विदोष जागें कुमुदचकोरां सज्जनां भाविकांस २४】

—* इति रामायणमाहात्म्यस्य सार्धवर्णनं नाम नवमस्तंभः *—

तरंग १० या.

करी प्रश्न जैज्ञापरी श्रीभवानी । तिला श्रेष्ठिलें तें जसें श्रीभवांनीं ॥

प्रसंगास त्या सर्व गार्हून आतां । रचोनी विचित्र प्रबंधां समस्तां ॥१॥

जयांनीं नसे ऐकिलें या कथेतें । न वाटे त्यां काहिं आश्चर्य येथें ॥

कथा ही असामान्य चित्रा अनंता । न आश्चर्य त्याचें रामे धुद्धिमता ॥२॥

नसे राघवाच्या कथाव्हीस पार । असा ये बुधांच्या मनीं कीं विचार ॥

जगीं राघवाचे असंख्यावतार । शंत कोटि रामायणाचा प्रसार ॥३॥

जगीं कल्पभेदं अनेकें चरित्रें । मुनी गाति जीं कीं सुरम्य पवित्रें ॥

न घेतां मनीं काहिं त्यांमागिं शंका । कथा सेविजे आदरें निष्कलंका ॥४॥

अनंत तो राम अनंत तद्गुण । अमृतविस्तारचि तत्कथागण ॥

विचार ज्याचे शुचि, ते महामती । न चित्र, रामायणभेदिं मानिली ॥५॥

करुनी या रीतीं सकलपरिचे संशय दुरीं ।

धरूं भावें धूली रज गुरुपदाब्जोद्धव शिरीं ॥

करातें जोडोनी पुनरपि समग्रां विनवितों ।

न कीं लागावा या विमल कवना दोष लव तो ॥६॥

आनां नमूं हरिहरांप्रति आदरार्जें । श्रीरामसद्गुणगणां वटुं मंजु गांनं ॥

हैं वर्षे पोटश शतें वर एकतीस । या संवर्ती तुलसिदास लिही कथेस ॥७॥

ही चैवशुद्धनवमी दिन भीमवार । अकेतिं हें प्रकट होत चरित्र थोर ॥
 या रामजन्मदिनि येनि समग्र तीर्थे । साकेतिं, सांगति असें इरति, संत, वेत्ते
 येतात देव, मुनि, मानव, दैत्य, नाग । सेवावया खुबरासि तसे विहंग ॥
 जन्मोत्सवा करिति सज्जन भक्तिमूर्ति । गाती नितांतमधुर खुनाथकीर्ति ९

सज्जनवृंदें मज्जन पावन शरयूजलमधें करुनी ।

जपती श्रीरामाते ध्याने तो श्यामसुंदर स्मरुनी ॥१०॥

जिच्या दर्शनस्पर्शनीं, स्नानपानीं । हरे पाप, ही ख्याति वेदीं पुराणीं ॥
 नदी थोर, पुण्या तिच्या पार नाहीं । न वणू शके शुद्धी शारदाही ॥११॥

सुरम्या अयोध्यापुरी ख्यात लोकीं । जगत्पावनी रामधानप्रदा कीं ॥
 तिर्यें त्यागितां देह जीवप्रकाश । चुके संसृतीचा समग्राहि केरा ॥१२॥

पुरी ही मनोहा असे सर्वरीतीं । खनी मंगलांची, यशें सर्व देती ॥
 शुभारंभ येथें करीं मी कथेसी । स्मृता कामदंभोन्मदां जी विनाशी ॥१३॥

या ' रामचरितमानस ' रसभवना नाम ठेविलें कथना ॥

कथणांहि ऐकतांअग्नि देइल संतोष संतत श्रवणा ॥ १४ ॥

विषयदवानलकाननि चित्तमतंगज नितांत होरपळे ॥

तत्तार या सरोवरि ' मानसि ' होतांचि मग्न, दूर पळे ॥ १५ ॥

मुनिनां रमवी, धमवी दोष त्रिविधाहि विनष्ट तूर्ण करी ॥

दारिद्र्य दुःख यांना दावानलसेच जाळुनी विखरी ॥ १६ ॥

कलहदुराचारादिक कलिकलुषां नुरावे कवन शिवसचित ॥

हैं ' रामचरितमानस ' पावन सेवन करवया उचित ॥ १७ ॥

रचना करुनि महेश्वर निजमानसि रामचरित ठेवी तें ॥

सुसमयि मग ते त्यानें सांगितलें आवडीं स्वदेवीतें ॥१८॥

त्या ' रामचरितमानस ' म्हणउनि सवाम कलिलें प्रभुनें ॥

रससुखद तें वदें मी, श्रवणें सादर मनें तथा सुजनें ॥१९॥

हैं ज्या प्रकारिं जगि ' मानस ' निर्मियेलें । तैसें जगां प्रसृत ज्यास्तव सर्व केलें
 तो मी प्रसंग कथितो सगळाच आतां । देवोनि शंभुगिरिजापदपद्मि माथा २०

इति रामचरितमानसप्रारंभश्रीअयोध्यास्वरूपप्रमाणवर्णनं नाम दशमस्तोत्रः ।

तरंग ११ वा.

शंभुप्रसाद हृदयों उल्लसवी शुभमती, म्हुनि तुलसी ॥
हे ' रामचरितमानस ' रचिता सुंदर, मति स्फुरेल जशी ॥१॥
सजन सहृदय रसिकें परिगर्वे काव्य हैं सुरस रुचिर ॥
न्यूनाधिकां सुधावनि सेवावा रस तयांतल मुचिर ॥२॥
वेदपुराणमहोदधि शोधुनियां साधुमेष वृष्टि करी ॥
सन्मतिभूमीवरती अगाध हृदयस्थलसि पूर्ण भरी ॥३॥
ते जल रामयशोमय निर्मल शुचि मधुर मंगलावास ॥
रसिकमनोहर सौख्यद सेधुनि बुध घालवी भवापास ॥४॥

गातात संत हरिच्या सगुणामलीला । ज्या नाशिते हृदयिच्या सकला मळीला
जी वृद्धितील हरिमक्ति अवर्गनीय । ती वारिची मधुर शीतलताच होय ॥५॥
पानीय ते सुकृतशालिंसि पथ्यकारी । श्रीरामभक्तजनजीवन तेच वारि ॥
मेधाश्रितीवरति पावन वारि ये ते । वाहोनिया इरतिपथे भरि मानसति ॥६॥
त्या सुखला मरनि ते स्थिर वारि राही । सर्वोसि पथ्यकर शीतल सौख्यदाई ॥
जे सौख्ये अनुलनीय असेंचि हो की । सौदर्य तादृश चिरंतन नान्य लोकां ! ७
सेवाद सुंदर अतीव विचारपूर्व । जे शुद्धिने रचिले जणुं हर्षपर्व ॥
ते पार होत जणुं घाट सुरभ्य साचे; । पाविष्णुर्म हृदयगम मानसाचे ॥८॥

काडें सह सरोवरास सजती सोपानशीं सुंदर ।
ज्ञानाच्या नयनीं तयां निरखिता आनंदते अंतर ॥
माहात्म्य प्रभुचें अगाध जल कीं ज्या ना मिती ना गुण ।
सीतारामयशा सुधावि उसमा ऐसें करू वर्णन ॥ ९ ॥

काव्योपमा अतिमनोहर वीचिलीला । चौपाई वारिस्थपत्रसमा विलोला ॥
वक्रोक्ति मंजुळ मनोरम शुक्ति होती । अभ्यंतरी विखुरलीं जणुं दिव्य मोती ! ॥
दोहे नितांतमधु सोरठपयवाती । ते छंद सुंदर रसाल विराजताती ॥
जे भासती कमलसंध मनोजरणी । शोभा घरीति बहु काव्यसरोवरांगी ॥ ११ ॥
भाषा सुरम्य, मधु माव, अलुल्य अर्थ । हे संज्ञ मोठ मकरंद क्षण त्यांत ॥
हो पुण्यपुंज जणुं मंजुळ रंगपाके । ज्ञानादि वर्णित विराक्तेहि हंस होती १२

धनि चतुरेक्ति मनोहर गुणजाती हे अनेक काव्यगुण, ॥

बहुविध मीन जणों ते सुंदर या मानसी वेष निपुण, ॥ १३ ॥

धर्मार्थ-काममोक्षज्ञानादि विचार योगविज्ञान ॥

नवरस विराग जपतप यां बलचर हेंचि चार उपमान ॥ १४ ॥

पुष्पान्म साधुजन नामगुणादि गाती । ते त्रिवरंगि जणुं वारिविहंग होती ॥

सत्संघ भोंवति सुशोभति आंवरण । थळा वसंत ऋतु पोषक नित्य होई १५

जें भक्तिचें निरूपण विविध परीचें दया छमा यांचें ॥

ते जणुं स्थादुस्मान्चे मंडप रसिकास आवडायोचे ॥ १६ ॥

शमदमनियमाविवेचन पुणें हीं, ज्ञान हीं पलें मधुर ॥

हरिपदवर्णन तद्रक्त उत्तम ज्या वेद वर्णितो चतुर ॥ १७ ॥

तैसा अवांतरकथा नानाविध ते प्रसंग रम्य तसे ॥

ते तेथिल बहुरंगी मधुमायी शुक्रमयूरकोकिलसे ॥ १८ ॥

रोमांच जे, तनुवरी उडती विशेष । त्या यादिका उपरनीं बनिं भक्तियोप ॥

आनंद त्यावरि विहंगविहार; तेथें । लेंहांषु माळि मन लोचनिं छिचिंतें तें !

हें भक्तिचें चरित जे जन साधु गाती । ते या सरा चतुर रक्षणकारि मूर्ति ॥

जे आदरें परितो नर आणि नारी । ते मानसप्रभु रंगे चरिताधिकारी ॥ २० ॥

दुष्टान्तराम विषयी वक्त्राकरूप । दुर्भागि त्या गति सरासिही दुष्य ॥

घारा इधे विषयगोष्ठिरसां न नासा । शक्क, वेडूक, शृगाल अर्गसमानां

या कारणेच कधिही वक्त्राक कानी । येतो न या निकटही विषयानुगामी ॥

येऊं पहाति जरि ते बहुत श्रमाही, । येणें सरा हरिकृपेविण शक्य नाही ॥ २२ ॥

हो दुष्ट संगति कुमार्ग मयाग उग्र । व्याघ्राहि-सिंहमम दुष्टवर्चें भयम ॥

जंजाल पाश ग्रहिचिं बहुगाल काये । तीं तुंग दुर्गमगिरीसम दुर्निवाये ॥ २३ ॥

समोहमानमदरूप भरण्य दाट । त्यामाजिं मीरण कुतर्कनद्या; न दाट ॥

अदानळें रहित, ज्यां नच संगिं चव । ना राभिं भक्ति, न तयां गति मानसांज

अशाही कदाही जरि कुणि सरासिष रिपे ।

तिथें पंक्ति तीं त्या क्षणि निश्चित निद्रावि शिथळे ॥

तसें त्याचें अंगीं मस्त बटारूप हिरही ।

अनाशा त्या नाहीं सगनेकडिही स्नान खरी ॥ २५ ॥

ज्यांतें राम कृपाकदासि निरखी त्यांना न ही संकट ।
 ते या सादर हुंकाती सरि; न त्यां तापकथांचे शेटे ॥
 ज्यांची रामपदांजुर्बी अतिशय प्रेमाद्रं झाली मति ।
 केलें कांहिं, तरी सराप्रति न या केव्हांहि ते सोडती ! ॥२६॥
 कोणी वांछि करावयासि जर कां या सत्सर्ग मज्जेन ।
 त्यांन आधि कर, ययासिच हवा सत्संग शुद्ध मनै ॥
 व्हावा मानसचक्षु हाच जन हो ! या 'मानसी' लागल ।
 स्नानें याच सराचिवा कविमती ही जाहून्नी निर्मल ॥२७॥

ध्यानंदवीचि हृदिं उलसल्या अनंत । प्रेमाप हर्षादि उचंवळले मनांत ॥
 शीघ्र प्रवाह कवितासरिदोष झाल । श्रीरामनिर्मल्यशोज्जलिं पुर आला ॥२८॥
 नामें ती सरयू नदी, उगम हो जीचा महम्मगलें ।
 लोकांचें मत, तेवि वेदमत हीं कलें जिचीं मंडुलें ॥
 पुण्या मानसनांदिनी, जलभरें जी नेह वाहूनियां ।
 तीर्तिच्या तृणवृक्षमूळसदृशां पापां कर्मांच्या भयां ॥ २९ ॥
 तसे श्रोते वृंद त्रिविधपरिवे भाविक श्रे ।
 तिच्या दोही तोरांवरि जणुं पुर, ग्राम, नगरें ॥
 समा संतांची तो अनुपम अयोध्याचि गमली ।
 प्रग, मांगल्याची सफळ दुरिते जेथ शमली ॥ ३० ॥

—: इति श्रीरामचरितमानसवर्णनं नाम एकादशस्तरंगः :—

तरंग १२ या.

श्रीरामकीर्तिरूपी सुंदर शस्यूतरागिणीजल तें ।
 श्रीरामभक्तिरूपी सुरसरितेत्यगिं संगमै मिळतें ॥ १ ॥
 सागुज रथुरायांच पावन यश बुद्धमूल जें पथेर ॥
 तोच महानद शोमन शोणाभिध मग निच्यामधेच सरें ॥ २ ॥
 त्या सरयूशोर्गांतरि सखतसे सुरसरिद् विशेषचि ती ॥
 कां ती निरतिविवेकां संगत शोभे सुमूर्त भासि अति ॥ ३ ॥
 मनत्रितोपहारी प्रवाह मग तो मुखत्रय मिळतो ॥
 रामस्वरुपागारि, सकलशरण्य प्रयाग हा कळतो ॥ ४ ॥

मानसि जन्मा येतनि शरयू गंगेसि संगता शाली ॥

हीच्या श्रवणें सज्जनचित्ता पावन गुणाढ्यता आली ॥ ५ ॥

मध्ये मयें साजति चित्रविचित्रें कथानकें सुरेसें ॥

तीं शरयूतीरीचीं उद्यानें काननोंचि वाटते ॥ ६ ॥

श्रीशिवगिरिजा यांच्या लक्ष्मीं वर्णनें ब्रह्म रुचिरे ॥

जाणों तींच जलचरे अगणितपरिचीं, मती तिथें विचरे ॥ ७ ॥

श्रीराघवजन्माच्या आनंदोत्सवकथा शरयुसरिते ॥

आवर्त-तरंग तसा शोभति अति, रसिक तुष्ट व्यावरि ते ॥ ८ ॥

बालचरित्रें चाराहे बंधूंचीं कमलराशि बहुवर्णी ॥

नृपराज्ञीपरिजनकृत सुकृतें अलि, जलविहंग, कधि वर्णी ॥ ९ ॥

सीतास्वयंवरकथा मधुरां सुक्रीडा । तीं हांकली जणुं नदीमुपमा अनंता; ॥

सद्यभ जे कुशल, वाटति त्याच नावा । जीं उत्तरें चतुर, नाविक धीर ते वा !

अन्योन्यसंकथन सच्छ्रवणादि तेथें । तीरावर पथिकसंघाचि वाटती ते ॥

ती घोर घार जणुं भार्गवरामरोप । रामोक्ति घाट जणुं काय सुदृढ तीस ॥ ११ ॥

सानुजसमविवाहोन्मय सर्वोलागिं सुखद शुभकर ते ॥

घाटे शरयूचे कीं पृथ्वि उल्लासले तिच्यावरते ॥ १२ ॥

हीच्या पठणें, श्रवणें ब्रह्मातीरिं दृष्टकाय जे होजी ॥

सुकृती प्रसन्न संतत संत तपोमूर्ति तद्रसिं नहाती ॥ १३ ॥

श्रीरामयौवराज्याभिषेक-मंगलमहोत्सवादि तेथे ॥

तत्तीरीं भिळलेला पर्वमहोत्सवसमाज वाटासे ॥ १४ ॥

कैकेयी कुटिलमती आगी जीं सकंठे विविध विकट ॥

तीं शरयूसलिलांतिल भासति जणुं काय शैबलें प्रकट ! १५ ॥

शमन करिती उत्पाताच्या असंख्य गणाप्रती ।

मस्तचरितें, तत्तीरींचीं जणों जप-याग तीं ॥

अवगुणकथा दुष्टान्याच्या सणप कळीतल्या ।

जलमल धका-काकण्डा सरित्तिटि वाटल्या ॥ १६ ॥

श्रीराममूर्तिशरयू साहीदि क्रांत सर्वही कार्त्तिकी ॥

अप्यंत रम्यदर्शन पावनजुन सर्वगुणगुणसाक्षी ॥ १७ ॥

शिवहिमशैलमुतांचा विवाह हा ऋतु तिथ्यांत हेमंत ॥

जन्मोत्सव खुपतिचा दिशिर गमे हा नुलप्रद अनंत ॥१८॥

श्रीरामजानकीचें लग्नसमारंभ-वर्णन विराजे ॥

ऋतुराज वसंत जणों देई सुख, हर्ष, मंगल मना जें ॥१९॥

वनगमन राधवाचें हाच जणों होय दुःसह ग्रीष्म ॥

तेथें वनवासकथा पंथा पवनातपें प्रखर भीष्म ॥२०॥

भीष्म निशाचराशीं केलें जें तुमुल युद्ध धनशोर ॥

वर्णतुं तोच सुरकुलशाल्यतिं सुलद पथ्यकर थोर ॥२१॥

श्रीरामराज्यमुल जें, रामाचे विनयवैमवादि तसं ॥

यांचे वर्णन सुंदर शरदतु आणों प्रसन्न साजतसे ! ॥२२॥

सतीशिरोरत्न पवित्र सीता । तद्दर्शनांची स्मणीय गाथा ॥

ती वाटते सद्गुणराशि साची । अनुत्तमा निर्मल त्या जलाची २३

भरतस्यभाववर्णन वाटतसे कीं मनोह्र शीतलता ॥

जीतें न खंड केव्हां, यद्गुण कवणां कधीं न ये तुलतां ॥२४॥

त्यांचे परस्परनिरीक्षण, झेलणें तें । ती प्रीति, मीढन तसें हसणेहि ते ते

सौम्यात तें अतुल धंधुचतुष्टयांत । हीं कीं नदीजलें मधुव्य सुगंध होत २५ ॥

माझे सुदीनपण आर्तिं विनम्रता हीं । तैथें लघुत्व जलें त्या; परि खोडि नाहीं

छौदर्यवृद्धि गुण उत्तम वारिचा तो । मोठ्या गुणांत लघु दोष बुडोनि जातो ।

तें वारि अद्भुत सारें; दहतही सुखाशी । आशातुन हृदनि चित्तमलाहि नाशी

तें रामभक्तिस विषोष करी नितान । नाशीन किल्विष कर्मातिल दुःखजात ॥

संसारजेद शमवी करि हर्षपोष । दाख्यिदुःखदुरितादि विनाशि दोष ॥

निर्दालि मोहमदकोष तसाच काम । पोरी विराग सुबिंबक विगुद्धिघाम २८

या आदरें सलिलें मज्जन पान होतां । हत्ताय पाप दामुनी, न उर्यचि चिंता ॥

व्यानीं न आत्ममन या घुतलें जलांत । भीतां तयांसि कलिकालविपत्तिपात ॥

तृणावस्त असे ते; खिकरसंसाररूप हें वारि ॥

पाहूनि जीव मृगसा फेरे घे ; कोण तें असुख्य वारी ! ! ॥ ३० ॥

गुणगण नुजलाचें गाउनी, जेरिं येत, । नुचिर मन मनाच्य स्नान घाट्यनि त्यांत

स्मरुनि हृदि भवानी-शंकरांच्या पदांना । खुशतिनुकथेच्या मीं करीं रम्य गाना

धीरानपादपद्मां धरुनि हृदीं तप्यसाद सेवुन ॥

यणू मुनिययंदयसंवाद स्वादु जो मुपेहून ॥१२॥

—० रति मानसरूपकं समाप्तं नाम द्वादशस्तरंगः ०—

तरंग १३ या.

अथ कथाप्रारंभः

होते भरद्वाजमुनि प्रयागी । अतीव जे रामपदानुगामी ॥

निधान जे शांतिदयादमोर्ते । ज्ञानी तपस्वी परमार्थनेते ॥ १ ॥

मार्ची रची मकरराशित जे प्रवेगी । येती प्रयागि सगळे जन भक्तिराशि ॥

देवीय-दैत्यवर-किंनर-मानवांसी । याटे द्विवेशिजलि मज्जन पापनाशी ॥२॥

ते आवडीं भजति माधवपादकंज । स्वर्गोनि अभय यद्य तनु हृष्ट साजे;

अन्यंत पुण्यकर आधम तो मुनीचा । घालीत जो ऋषिवरंछाह मोद बाचा ॥३॥

स्नानार्थ जे ऋषिमुनी बहुसंख्य तेथ । त्या तीर्थराजि सगळेच समूह येत ॥

उत्साह-भक्तियुत आश्रमिं त्या प्रभाती । अन्योन्य इंसगुणगानि रमोनि जाती ॥

चाले ब्रह्मनिरूपण धर्मविधी तत्त्वभाग ते वधिते ।

भगवद्भक्तिविशेषन वैराग्यज्ञान ते जणों मधिते ॥ ५ ॥

ज्ञाने करुनि आशि ते मुनि मायनासी । सोरोहे जात परतोनि निजाश्रमासी ॥

आनंद धोर हृदती प्रतिवर्षि ऐरा । स्नानार्थ येत मकरी ऋषि तीर्थवासा ॥६॥

ते एकदा स्नान करुनि मागुती । मुनींद्र आले निज आश्रमांप्रति ॥

श्रीयाज्ञवल्क्यासि तथापि तो मुनि । घेई भरद्वाज नमूनि ठेबुनी ॥ ७ ॥

प्रभालि आदरें तो पावन तत्पादपंकजें विमलें ॥

देऊनि आसन करि पूजन, हृत्ताप यद्गुणें शमले ॥ ८ ॥

व.खाणुनि तद्यश मुनि अति मृदुवचनीं तथा पुसैं ऐसैं ॥

“ मुनिवर्य ! एक संशय मोठा माझ्या मनामधें बैसे ॥ ९ ॥

आहेत वेदतत्त्वें करगत वदरें तशीं तुम्हां टापीं ॥

पुतण्यास भीति लज्जा लयहि बुधाल कदा न वादावी ॥१०॥

होई अकार्य जर मी तत्त्व तें पुसेन । देवदुस्ती मुनिपुराणकथा सुजाण —

गातात कीं, कपट आचरिता गुरूचीं । न ज्ञान निर्मल हृदंबुद्धीं प्रकाशी ११

मी यास्तव प्रकटितों मम चित्तमोह । नाश्या तथा, करुनियां करुणाप्रवाह ॥
 आहे प्रभाव अभित प्रभुरामनामी । हें गाति संत निगमागम भक्तिकामी १२
 तो ज्ञानराशि अविनाशि गुणाधिवास । हें नाम संतत जेपे हृदयीं महेश ॥
 विश्वांतले सकल आकर जीवजाति । काशींत मृत्यु घडतां हरिपार्शि जाती १३
 नामप्रभाव मुनिवर्य । रघूत्तमाचा । हाही गमे, शिवहि तें उपदेशि वाचा ॥
 'हा राम कोण ?' मज बायलसे पुसार्थे । तुम्ही वदा मजवि तें स्वकृपास्वभावें
 साकेतराज-मुन राम जगांत एक । सान्यांस ठाठक रघूत्तम तो नुरेख ॥
 नारीविभोग करि व्यास सशोक भारी । संकष्ट तो दशमुखा रणरंगि मारी १५
 सांगा प्रभो । हर जेपे हृदि कोण राम ? । सर्वज्ञ केवल तुम्हीं मुनि सत्यवाम
 तो तोच दासराय राम ? किं अम्य कोणी ? सांगा विवेकनयनीं मनि पारलोनी
 जेणें निमेल मम हा भ्रम सर्व थोर । वर्णा कथा अशि सुविस्तृत सौख्यपूर. ”
 तें याशवलक्य घडले बच मंदहासें । “रामप्रभावगुण जाणसि तूं विदोयें १७
 देहें मनें बचनिं राघवमक होसी । मारें कळे चतुरता तव चित्ति कैदी ; ॥
 तूं गूढ रामगुण जाणुं पहासि सारे ; । हें नेणव्यापरि उगा पुससी असा रे । १८
 यत्ना । करी श्रवण सादर एकचित्ति । सांगेन राघवकथा अति रम्य तूतें ॥
 काली कणाल महिषासुर मोह नाशी । ऐसी रघूत्तमकथा गमते मनासी ॥ १९
 कीं कौमुदीच जणुं राघवचंद्रगाथा । होडी चकोर जणुं, संत तिपेति गातां ॥
 पूर्वी उमाहि धरि अंतीर हीच शंका । तें ही कृपांवि कधी तिज निष्कलंका
 तूतें कथिन यथामति उमाहरांचा असा कधीं ज्ञाता ।
 संवाद, तेंचि ऐकें, नेहल त्रितया तुझ्या विषादाला ॥ २१ ॥
 ॥ इति याशवलक्यभट्टाजसंवादे त्रयोदशतरंगः ॥

तरंग १४ चा

प्रेतापुगांत शंकर अगस्त्यमुनिपार्शि एकदां आले ॥
 सगे सतीदि होती, विश्ववित्या पूजुनी मुनि निचाले ॥ १ ॥
 मुनिवर्ये रामकथा वर्गियली परम पावना सुलला ॥
 तच्छ्रवणें परमात्मा परमनुत्तीं मग होव दासु तदा ॥ २ ॥
 हरिभक्ति त्या कधीनें शोभन पावन महेश्वर पुसली ॥
 कथिली ती त्याच तयें कीं भक्ती योग्य वृत्ति त्या दिसली ३ ॥

रामाचे गुण सांगतां परिततां तेथें अगल्यासवें ।
 कंलासेश्वर दीर्घ काळ खल्य सौख्या न ज्या वर्णवे ॥
 येई तो मग मागुतां स्वमचना तेथूनियां शंकर, ।
 संगें दक्षसुता सती मतिमती होती प्रिया सादर ॥ ४ ॥

श्रीराम त्या अरसरीं खुबंशि आल्य । भूप्रदुर्धरमय उतरावयाला ॥ .
 सोडूनि राज्यवर तातवचें युवाच । संचारि दंडकवनांत विरक्तसाच ॥५॥
 मार्ग कमीत असतां हृदयिं म्हणे हर ' कसा वधूं राम ?
 गुमपणें अवतरला, मीं वचनां, उपेड हो घनश्याम ! ' ॥ ६ ॥
 एकीकडे दर्शनलुब्ध लोचन । पहावया धैर्य न हो कथंचन ॥
 ऐशापरी ध्रुव उमेगवृत्ति ती । कांहींच नेणे, तुलसी म्हणे, सती ॥ ७ ॥
 पौलस्त्य मानुषकरें निजमृग्यु याची । सत्वा करुं वधतसे प्रभु बागू विधीची ॥
 गेलों न मी समयिं या तर होय दानि । चिंती असें हर परी नच ये वधूनी ८
 ऐशापरी हृदयिं लिख असा मदेश । तो त्याचवेळिं दशदीर्घ दिसे तयास ॥
 मारीच जात आतिनीच तयाच संगें । मायामृगत्व धरि कांचनरूपरंगें ॥९॥
 सीतेसि रावण हरी फसवूनि मूढ । रामप्रताप न तदा समजे निगूढ ॥
 श्रीराम वंधुसह ये मृग जो वधूनी । पाहूनि आश्रम, भरे नयनांत पाणी १०
 होऊनि आर्त नरसा हृदिं रामराय । वंधूसवें विविनि शोध करीत जाय ॥
 ज्यातें नसेचि मुळिं योगवियोग कांहीं । पावे पहा चिरहृदुःख विभूतसाहि !! ११
 आहे विचित्र अति, रामचरित्र सारें । ते जागतात जर मुजबि सत्प्रकारें ॥
 जे मूढ मोहवश मदमती अतीव । ते मात्र मानिति तया निपरीत सर्व ॥१२
 रामासही निरलि शंकर त्याच कार्ही । तच्चित्तवृत्ति अतिहृष्ट विदेश झाली ॥
 खवण्यसिंधु वधि तो नयनीं भरून । कीं त्या कुवेळिं हर ओळखि दाखवी न !!

‘ पुण्यारामा ! जय जय मित्रे ! सच्चिदानंद रामा ! ’

उद्गारुनी निघत पुढतीं शंभु, जो नागि कामा ॥
 जातां तेथें जयळिं दयिता दक्षकन्याहि होती ।
 मक्युदेकें पुलकिततनू शंभु हो प्रेममूर्ति ॥ १४ ॥
 देखे जेव्हां निजपतिस ती त्या स्थिनीमाजिं देखी ।
 झाली शंभुमुन, निजमनीं ती विचारीत तेवी : ॥

‘ विश्वाचे हे प्रभु हर जगद्वंद्य, ज्यांतें नमीती
नम्रें शीर्षें सुरनरमुनी, कां अग्नी तत्त्वित्ती ती ? ! ॥ १५ ॥

कां हें यांनीं घनचर अशा राजपुत्रा वधोनी
चित्तोद्गारें ‘ जय जय विभो सच्चिदानंद ! ’ वाणी ॥
शेलोनी त्याप्रति नभियलें ? प्रीतिने मग झालें
तत्सौंदर्यीं मन, अजुनिं त्यां आवरया न आलें ! ॥ १६ ॥

जें की मायारहित, न कळे जें श्रुतीच्या विचार
भेदातीत, प्रकट सकलव्यापि व्याचा पसार ; ॥
ना ज्या इच्छादिक, नच कला, नाहिं ज्या आदि अंत ;
ते कैसें ही ध्वनि नरता ब्रह्म धुंटी घनान्त ? ! ॥ १७ ॥

जो भीविणू नस्तनु धरी देवकार्या करया
तो सर्वज्ञ त्रिपुरहरसा ; त्या छळी केविं माया ? ॥
तो नारीतें हुडकिल कसा अज्ञसा श्रीमुरारि ?

शानाचा सन्निधि अमुखा मत्तविघ्ना निवारी ॥ १८ ॥

‘ होईल ना परि हगेति मृया कर्धाही । श्रीशंभुतें विदित संतत सर्व कांहीं ’ ॥
शंका सतीहृदविं येति अगा अपार । शाना न तेथ रावसे लघही प्रसार १९
ना बोलुनी प्रकटवी जरि तें भयानी । ते शकरा सकल अंतरि ये कळूनी ॥
बोले “ स्वभावनि असा म्हणुनी मनांत । शका घरीशि सति ! योग्य परी न होत
व्याच्या अगस्त्यमुनि गाति चरित्रांत । यद्भक्ति मी परिसवीत त्या मुनीला
तें इष्ट देवन असे रघुवीर मांस । ध्यातात धीर मुनिहीर मनीं सदा जे २१

योगिमुनीश्वर सिद्ध नियमपर भजती ज्यातें त्रिमलमर्ने ।

गाती कीर्ती सकल यथामति निगमागम ज्या ‘ नेनि ’ म्हणे ; ॥

विश्वव्यापक जगद्रधिनायक परब्रह्म हा रचि माया ।

स्वतंत्र रावन भक्तहितास्तव अकतरुनी ये भुवना या. ” ॥ २२ ॥

ऐसा जरी बहु हरे उपदेश केला । ना तो मुळींच परि मानवला सतीला ॥
माना दुरन्ता हारिची गणुनी मनांत । बोले हगूनि दयितेप्रति विश्वनाथ — ॥
‘ संदेह मे ! तव मनीं जर फार वाहे, । नूं कां स्वतःच न परीक्षिं जाउनी हें ? ॥
येगीत जों परतुनी मजराशि मी तो । पाहान चाट वट्टधतलीं रहातो ॥ २४

जाईल जेवि तव मोह मतिभ्रमादि । तूं तेवि उत्तम विवेक करुनि सार्धी ॥
 ऐसैं प्रिये मुचवितांचि सती निघाली । चिर्ची परीं 'कहं कसें ?' अशी वृत्ति झाली
 शंभू मनांत अनुमान करी असैं कीं । आतां सतीप्रति दिसे नच भद्र लोकीं ॥
 माइयाहि ही न बचनें त्यजित स्वशंका । वाटे विघोच विररीत करीत हे का ! ॥
 जे नेभिळें खुबरे घडणार तेच । कां वाढ्या हृदि वितकंतरु उगाच ? ॥

ऐसैं म्दणूनि करि तो जप रामनाम । ती जाय, राघव जयास्थलि सौख्यधाम ॥
 पुनः पुन्हां चित्ति विवंचुनी सती । समग्र सीतासम रूप घेत ती ॥
 चले जिये राघव घेत ज्या पथें । प्रभाव त्याचा वषण्यास इच्छिते २८

जागेचि लक्ष्मण उमाकृत वेप तैमा । साश्रयें चित्रित 'धरी भ्रम संभुयोगा !'
 कांहीं तयापि न वदे, दिसला गभीर । जागे प्रभाव हरिचा मतिमान् मुघीर
 जागे सतीकपट तें प्रभु रामराय । जो सर्वसाक्षि सकलांतरवासि होय ॥

अज्ञाननाश शशि ज्या स्मरतांचि व्हाया । सर्वज्ञ तो तुमजताचि वसा रहावा !
 मांडी सती परि तिथेहि असत्यभाव, । नारीस्वभावाचि असा कुटिलप्रभाव ॥
 मायाबल निजमनामाधिं चिंतुनीया । श्रीराम हांतुनि वदे मृदु भारणी या ३१
 जोडी स्वहस्त करि बंदन राम तीतें । सांगे स्यनाम चित्तुनामहि सन्मती तें ॥
 तैसैं विचारि तिज कीं 'तृपेतु कोटें ! का एकल्या फिरतसां विविनांत येथें ?'
 एकेनि रामबच तें मृदु आणि गूढ । झाली सती हृदयें लज्जित बुद्धिमूढ ॥
 ती भीत भीत पनिसाविध येउं लागे । चित्तांत दुःख तिजिया अति तीव्रता घे
 'म्यां मानिली नच हरोकि मुळीच आर्षी । मी अज्ञा मन रघूत्तमि मंद लादीं
 जाऊनि उत्तर हणप्रति देउं केदी ?' । ऐसी जळे हृदयें दाखण दाहिं देवी
 श्रीराम जागत सती अनि लिज झाली । मच्छकि आज लय तीस कव्ठून आली ॥
 जातां सती नवल एक पथी पथांत । श्रीराम मासत पुढें निजबंधुयुक्त ॥ ३५
 मार्गे वधे तरि दिसे तिज तेंच मासे । सीता सन्मनण रघूत्तम रम्य वेरें ॥
 पाहं कुठेहि तरि राघव ये दिसोन । सेवेसि जरास मुनि भिदगग प्रवीण ॥
 देखे महेसा, विधि, विष्णु अनेक वेथें । ज्वांचे प्रभाव अभिप्रम योर ते ते
 सारेच ते करित घंटुनि रामसेवा । शोभे तपां विविध वेप मनोह सर्व ॥ ३७

ज्या ज्या वेरें देखे मुंदर विधि, हरि, तणाच तो जय ।

त्या त्या परीच देखे सावित्री, हृदिये, सती सर्व ॥ ३८ ॥

जेथें जेथें रघुपतिसुखें जितुकीं सतीप्रती दिसलीं ॥
 तेथें तेथें तितुकीं शक्तिमहित देवसंघसहित मलीं ॥ ३९ ॥
 विश्वांतील चराचर दिसले तिज जीवजातही तेथें ॥
 बहुविधत्रेपविभूषित सुर सारे पूजितात रामातें ॥ ४० ॥
 रामाचें रूप दुजें दिसलें नाहीं तिला तिथें कोठें ॥
 सीतेसह रघुपति बहु, परि सारे ते समानसे होते ! ॥ ४१ ॥
 रघुपति-लक्ष्मण-सीता-सुखें तीं तींच पाहूनी म्याली ॥
 कांपे हृदय, तनुचें भान नुरे, नेत्र भिडुनि पथिं बसली ! ॥ ४२ ॥
 पुनरपि उचडुनि नेत्रां निरखी तो कांहीं ना विशेष दिसे ॥
 चारवार रघुवराम नमुनि मनीं आलि जेथें यमु असे ॥ ४३ ॥
 पैतां समीप पुसिलें हंतुनी गिरीशें । दैवीप्रती कुन्नाल, तेविं विचारि 'कैसें
 कैलें परीक्षण तुवां रघुनायकाचें ! । सारें मला प्रियतमे सति ! सांग साचें.' ॥
 ॥ इति श्रीरामलीलाद्भुतसतीमोहनवर्णनं नाम चतुर्दशस्तरंगः ॥

तरंग १५ वा

जरि ती अंतरीं भीता रघुवीराचा प्रभाव ये स्मरणीं ॥
 तरि ती सती शिवाच्या सन्निध लपवूं यथे स्वकृत करणी ॥ १ ॥
 बोले "मी न परीक्षेसाठीं त्यांच्या न कांहीं आचरिलें ॥
 तुमच्याच परी केली प्रगति महाराज ! चित्त नावरिलें ! ॥ २ ॥
 आपण जें बदलां तें नाहिं कदाही असत्य व्हायाचें ॥
 आलें प्रत्यंतर अर्जि अंतःकरणासि माझिया याचें " ॥ ३ ॥
 तदां अंतर्घ्यानें मदनरिपु तो सर्व निरखी ।
 कळों आलें त्यातें चरित करि जें बल्लभ सखी ॥
 असर्थे जी प्रेरी गुणवति सतीच्याहि वचनीं ।
 प्रभूची ती माया नमित हर काया लववुनी ॥ ४ ॥
 हरीच्या जी भावी कविहि न चुकावी बलवती ।
 असें चिंती चित्तीं त्रिपुरहर सर्वज्ञ मुमति ॥
 सतीनें सीतेच्या अनुसरुनि वेष्टा वरिषलें ।
 विशेषें या माघें हरमन विगडें धरिषलें ॥ ५ ॥

जर प्रीती आतां करिन दयिता ही समजुनी ।

पथा भक्तीच्या, ती उलटिल अनीती उपजुनी; ॥

महासाक्षी दाऊं कशि ? अथ महा होयहि रति ।

विचारें ना बोले, शिव परि जळे अंतरिं अति । ॥ ६ ॥

तदा भक्तिर्ने बंदुनी रामपाय । सरे राधवा; चिंतिता चित्ति होय - ॥

‘सतीची न भेटी पुन्हां याच देई !’ । मनीं निश्चय शंकरें कल्पिलें हें ॥७॥

असें धीर तो चिंतुनी चावुं लागे । स्वधामा; सरे राधवा अंतरंगें ॥

घडे तीं तदा स्पष्ट आकाशवाणी । जिला ऐकुनी खिन्न होई भवानी ॥ ८ ॥

नभोशम् उद्गारी “जय जय महेश ! त्रिनयना !

हृदा भक्ती राभीं तव निरुपमा, कामदमना ! ॥

तुवां केला ऐसा पण कसं शंके अन्य कवण ?

मसे ऐसा भक्त प्रभु रघुवराचा तुजविण !” ॥ ९ ॥

शाली संचित मर्नि ऐकुनियां सती हें । ती भीत भीत यत्नार्थ निवाहुं पाहे ॥

ईशा पुसे ‘पण तुम्हीं कसला जि ! केला ? । सांगा प्रभो ! मजवरीं कसनी दयेला’

त्यांत पुष्कळ ती पुसे परि न तो कांहींच सांगे हर ।

तेव्हां मानि सती, ‘समग्र समजे सर्वश तो ईश्वर ॥

त्यादीं भीं कसें सनाचरिं; असो धिक्कार ऐसा मला ! ।

जात्या स्त्री, सहजींच मूढ जड भी, विश्वीं मला ना तुला ।’ ॥११॥

[बहुप्रकारें जरि ती विचारी । कांहीं न सांगे विजय पुरारी ॥

मानी सती ‘शंकर सर्व जागे । मी वागले नादि खरेगणानें ’ ॥ ११ ॥]

जल परीं मिळतां भिसळे सम । प्रणयरीति अशी अति उत्तम; ॥

कपट आनळ तिथें पटतां कुठें । अलग हो रस; एकपणा फुटें । ॥ १२ ॥

जाणोनि ती स्ववृत्ति शोक मनीं करीत । शाली संचित हृदयांत सती नितान्त

घाटे तिला ‘हर कृपाधि अगाध होय । बोलें न तो प्रगटि दोष महान् मदीय’

मुद्रा यथोनि पतिची समजे मनांत । कीं त्यागि नाथ मज; दुःखित ती नितान्तः ॥

जाणें स्वपार; तिज कांहींच बोलयेना । आग्यापथी जडुनि अंतरिं होत दीना १४

पाहोनि दुःखित अनीय सती जहाती । सगि कथा तिजसि सुंदर चंद्रमौली ॥

मार्गी तिला रमवि रम्यरसेतिहास । कैलासि ते उभय येनि अशा प्रवासें ॥ १५

तेधे पुन्हां निजहृदी स्मरुनी पणाला । पञ्चासनीं वटतलीं हर ब्रसलेला ॥
 आला निमग्न रमला सहजस्वरुपी । लागे समाधि जिस खंड न हो कदापि ॥
 कैलासिं राहत सतीहि तदा, परी ती । होती मनांत अधिकाधिक दुःखवृत्ति ॥
 त्वांचे न बर्म परि आकळलें कुणाला । वाटे युगासम तिला दिन एक झाला ॥
 शोकोर्मिपूर हृदयीं भरुनी किती ते । 'दुःखाब्धिपार कधि सांपडणार मातें ? ॥
 मीं रायवासि अनये अवमानियेलें । नाथोक्ति मानुनि असत्य, तरीच गेलें ॥
 देशी मला मदपराधफले विधात्या ! । योग्याच आर्ति जरि सर्वपरीं मला त्या
 श्रीशंकरा विमुख या असल्या स्थितींत । अद्यापि तूं मजसि ठेविसि कां जियंत ? ॥
 ना वर्णवे हृदयदुःख सतीस हो जें । चित्तीं स्मरे सुमति रायवपादकंज ॥
 प्रार्थी " प्रभो ! प्रथिन दीनदयाळ ऐसा । गाती झरुती करिशि तूंचि भवार्तिनाथा;
 यासाठी जोडुनि करां तुज याचना ही । सोदीव देह क्षणि हा मज सदा नाहीं ।
 भक्ती असेल जर शंभुपदीं मदीप । वाक्-चित्त-देहिं जर मद्रत सत्य होय २१
 ऐकौनि मद्दिनति हे समदर्शिनाथा ! । ऐसा करीं तर उपाय क्षणींच आतां;
 जेणें मला मरण येइल अश्रमेचि । होईल दुःसह विपत्तिहि दूर साची. " २२
 ऐशापरी बहुत दुःखित दक्षजाता । तद्दुःख येइल कुणाहि न वर्णुं जातां
 तेरा सहस्र उणि वर्षांत सहस्र । होना सरे हरसमाध्यवधी अजह ! ॥ २३ ॥
 श्रीरामनामजप तो करि शंभु जेव्हा । जाणे सती, हर समाधि विसर्जि तेव्हा;
 जाऊनि ती नमित भर्तृपदारविंदें । शंभू तियेसि निजसम्मुख आसना दे. २४
 सांगे त्रिलोचन कथा हरिच्या रसाला । झाला प्रवेश जगिं दक्ष तयाच काळां
 त्या सर्वयोग्य व्रतुनी विधि त्यास देत । सर्वप्रजापतिमुखत्व जनाधिनाथ. २५
 दक्ष प्रजापति महान् अधिकार पावे । गेला भरोनि हृदयीं अभिमानगर्वें ॥
 नाहीं जगांत कुणि, ज्या अधिकार येतां । नाहीं प्रमत्तपण ज्या शिवलेंचि चित्ता.
 ये दक्ष सर्व मुनिमंडळ बोलवोनी । आरंभि न्याकरवि यज्ञ महाप्रयत्नीं ॥
 आरंभि सर्व मुर तो अति आदरांन । ज्याना असे यजनभाग विशेष देणें २७
 गंधर्व, सिद्ध, मुनि, किन्नर, नाग सर्व । आले जियांसहित कीं मख तो अपूर्व
 ब्रह्मा, महेश, हारि सोडुनि देव ते ते । झाले वसुनि निज वाहनिं सर्व येते २८
 देखे सती नभिं अनेक महां विमानें । नानाप्रकार अति सुंदर दिव्य यानें ॥
 ज्यांच्यांत देवलज्जा प्रधुगान गात । जें ऐकतां मुनिसमाधिहि मग होत २९

भन्यासि ती पुसत तें सगळें वदे तो । ऐकोनि तातमख हर्ष नित्येसि होतो ॥
चिंती सती, जर महेश करील मातें । आदेश, कांही दिन तातगृहासि जातें.

भनां त्यजि यासव ती अतिशय दुःखाकुल्या सती हृदयीं ॥

निज अपराधा चिंतुनि तीतें वदवेहि ना तयासमयीं ॥ ३१ ॥

परि ती अखेर पतिला वदली विनयें मनोहरें वचनं ॥

ज्यांमाजि भीति, लजा, प्रेमहि परिपूर्ण योजिली रचने ॥ ३२ ॥

“आहे पित्यापरि महोत्सव, तो पहाया । आश कराल तर जाइन देवराया ।
आहे मनांत मम आवड ही दयाळा । घावी मला अनुमती प्रियभक्तपाळा !”

बोले महेश “वच योग्य, रुचे मलाही । हा दोष एकचि; निमंत्रण मात्र नाही ।
तातें तुझ्या, सकल घोलविल्या स्वकन्या । भद्रे यासव चुके तुजला अनन्या ॥

माझ्यावरीं विधिसभेमाधिं रष्ट शाला । तो दक्ष आजपरि मानि न आपणांज ॥
आमंत्रणाविण तिथें चल्तां भवानि ! । राहील झील, महती, ममता कुटूनी ! ३५

जावें जरीहि सद्ना, न निमंत्रिता कां । स्वापी, मुद्दद, गुरु, पिता इतुझ्यां, न शंका;
नाहीं तथापि गमनी हित, यांत वेरी । कोणी असेल तर मानिनि ! तू बिचारी,”

नानाप्रकारिं समजावित शंभु तीतें । न शन, भव्यवश अंतरिं घेचि ती तें ॥

‘आमंत्रित्याविण तिथें जर जाशि जाये ! वाटेमला’ हर म्हणे, ‘न मलें अम्हां ये’
यलें अनेकपरि सांगुन तीस पाहे । मुशच दधदुहिता परि ती न रोह ॥

तेव्हां हें तिजसवें गण मुख्य काही । देवोनि पाठविलि ती निजतातगेही ॥ ३८ ॥

माहेरि पोंचलि सती परि तीस मान । कोणीच दक्षभय मानुनिथां दिला न ॥

माताच एक तिज भेटलि आदर्शन । सान्या स्वसा परि तिरस्कृतिच्या मुरानें ! ॥

दक्षें न कांही पुशिलें कुशलादि तीस । पोळे जणू अनलिं, पाहुनि तो सतीस ॥

गेली मखासि वधण्यास सती, परी ती । देखे नसेचि मखभाग कुठे हरथी ॥ ४० ॥

तेव्हां पेटे तिजसि सर्वहि शंकरोक्ति । ‘म्या वंचिलें उगिच त्यां,’ म्हणुनी कटे ती
ना पूर्विचेहि निज दुःख तसे विदाही । पोळे जशी समर्थि या अपमानतां ही

आहेत यद्यपि जर्गी अति दारुणार्ति । सर्वांमधें कटिण ही अपमानजाति ॥

ती करुद्ध हो अतिसयेंचि हरापमानें । माता किती समजवी परि तें न माने.

तीतें सहे नच मुळींच शिवापमान । चिर्त्तां प्रबोधहि टरे तिचिया तदा न

श्रोधें तदा मखसभासद हाट्कोनी । सान्यासि झेललि हटें वचने भवानी ४३

“एका समासद ! मुनींद्र ! समग्र लोक ! ! सर्वो तुम्हां फल मिळेलचि उग्र एक
की निंदिलें तुम्हि हरा, धविलेंहि तेंच । हा मण्णिताहि अनुतापि पडेल साच ।
सीतीच ही, - जर कुंठ हरिदंभुसाधु । यांना व्हेल जन निंदक कोणि निर्दू ॥
हो कापणें उचित जीमहि कीं तयांची, । वा कान झांकुनि दुरीं निघणें स्वतांचि
आत्माचि सर्व जगता, त्रिपुरारि सेव्य । विश्वासि हा जनक नित्य करीत मव्य;
त्या निंदि शप मम दध अदधसाच । तत्पुत्रसंभव शरीर मदींय साच ! ४६
हा वेह मी त्यजित यासाच या क्षणास । चित्तीं घळनि शशिसेखर तो महेस ! ”
योगानर्ली जळुनि गेलि, चंदोनि ऐसें; ‘हा ! हाय ! हाय ! ’ जन तें मल्लि दे उभासे !

सनी दग्धा झाली परिहुनि असें शंभुगण ते ।

मला विध्वंसाया हाणि सरकले रूय पुढेंत ॥

परी पादोनी त्यां निजकल नियोजी भृगुमुनी ।

मलातें संरली त्वरित कुपितां त्या अडवुनी ॥ ४८ ॥

कळे जें समाचार तो संकटाला । रों धाडि तो वीरमद्र कराला ॥

तयें जाउनी मरुविध्वंस केला । यथायोग्य तो शासि देवादिकांला ४९

हानी जगद्विदित दधगतीहि तैसी । नी शंभुला विमुख पावति पापराशि ॥

आहेच कीं विदित, तो इतिहास लोक । संशित यास्तवचि म्यां कथिला, विलोका,

पुत्रुभूषी वर सनी हरिपात्रि मागे । कीं जन्मि बन्नि रति शंभुपदींच लागे ।

याकारणें अनु दिमालयगेहिं भेद । आख्या तदा भिळत तीप्रति ‘पार्वती’ ही ५१

उभा जन्मत्यापासुनी शैलगेर्ही । महासिद्धिसंपत्ति येऊनि राही ॥

मुनीर्नीहि तेथें निजावास केले । दिलीं आश्रमां सुखलें त्यांमि शैलें ५२

द्रुमांचे नवे तेथ नांना प्रकार । फुल्लांचा पर्ज्यांचा सदा ज्यां गहार ॥

तथा निर्मिल्या तेथ सदल-खाणी । तिथें वैमवा कोणत्याही न वाणी ५३

गिरिवरि सरितांचे वाहली पुण्य ओष । स्वय-मृग-मधुपांना सौख्य चाटे अयांग

सकल सहजैवरा त्यागिती प्राणि तेथें । गिरिवरि सकलांचें प्रेम संतृप्त हो तें ५४

नगरति गिरिजेच्या आगमैं शोभूं लागे । जन उषावुनि भक्ती राभि, जेवि प्रभा ये

नय नय शहिं त्याच्या मंगलोवाह होनी । मुरवर निषि ऐसे कीर्ति त्याचीच गाती

एकोनि वृत्त, मुनि नारद कौतुकनि । ओले गिरिंदसदनाप्रति गात गांने ॥

केला तयांस यदु आदर शैलराजें । प्रधालि तचरण, नाशि भवव्यथा जें ५६

त्यां वैसवूनि घर आसनिं तो सुभक्त । वंदी पदाब्ज ग्रहिणीसह शैलनाथ ॥
 तत्पादतीर्थं सदनांतरि सिंचुनीयां । सौभाग्यं वर्णि निज तो, मुनिदर्शनीं या
 बोलावुनी निजसुतेसि, मुनीशपाद । तो वंदवी तिजकडुनि; वंदे समोद ॥
 “सांगा मुने ! मम सुतागुणदोष आम्हां । सर्वज्ञ सर्वगति या पुरवाल कामा ?”
 बोले मुनी हंसुनि गूढ मुक्कामलोक्ति । “आहे सुता मुगुणखाणि, मुशीलमूर्ति
 सौंदर्यराशि सुमती शुमलक्षणानीं । संपन्न; नाम सजणार ‘उमा’, ‘भवानी’
 ही आंबिका प्रियतमा पतिची सदैव । सौभाग्यपूर्णचरिता पतिभक्तिभाव ॥
 मातापित्यांति करणार मुक्तीति-जोड । पूज्या जगांत सकला, दिजला न जोड,
 सेवा हिची नुरधि दुर्लभ कांई भक्तां । हीतें स्मरुनि भवसागर तीर्ण होतां ॥
 नारी कटोराहि पतिप्रद आसिधार । आचारशील करितील; गुणा न पार ॥६१॥
 सल्लक्षणी तव सुता, परि ऐक आतां । जे दोन चार दिस्तो मज दोष चित्ता
 हीतें मिळेल पति, दोष विशेष ज्यांत । जोगी जटाधर, अमंगलवेद्युक्त ॥६२॥
 प्यातें न मान, गुणही न, अलज, नम्र । जो र्का उदास, जननीजनकादिहीन
 प्यावें अक्काम मन, तो पति होय हीस । ऐसें हिची यदतसे जणुं ह्मन्त्रेय ।”
 अशि मुनियखाणी सत्य जी व्हावयाची । परिसुनि गिरिमेना यास चित्तार्ति जाची
 परि मुदित उमा हो; नारदा तें कळेना । नयन जलें तिघांच्या भेद त्या आकळेना
 सख्या पार्वती शैल मेनादिकांस । भरे अरु शेळां, उभे रोमहर्ष ॥
 न हो र्का मृगा सर्व देवर्षिभाषा । उमा ती हृदी राशि, पावे प्रहरां ६५

उमाचिर्त्ता प्रेमा शिवचरणकर्जो उपजला ।

तिला शंका ही र्का — कठिन असल्या लयम मजला ॥

नसे चितेचा हा परि समय आतांच गणुनी

सख्यासंगीं बैसे प्रणय मीनचा रोधुनि मनी ॥ ६६ ॥

सुर्यवचनें कधीं वितथ नाहि होयार ती ।

म्होनि गिरिजासख्या तशिच शोचती दंष्टी ॥

नगोत्तम मनामधें धरुनि कांहीशीं धीरता ।

पुसे मुनियस ‘प्रभे ! कवें उगाय या कोयता ? ’ ॥ ६७ ॥

मुनि यदत “हिमाद्रि ! ऐक; जे जे लल्यशीं । विधि तिहित असें तें तेंचि येईल गाईं
 सुखरमुनिनामा दानयां या कुणाही । विधिविहित पुण्या शक्तिमानर्प्य नाही ।

तरहि सुचवितों भी ऐक ऐसा उपाय । सफल तरिनि व्हावा, हो जरी दैव साह्य ।
मुल्लि न दिसत शंका वर्णिल्या म्यां तसाच । वर तव तनयेला प्राप्त होईल साच ।
म्यां वर्णिले सकलही वरदोष जे गा ! ते सर्व लागति पहा, प्रभु शंकरांगा ॥
होईल की जर विवाह हिचा हयशी । दोपांस विश्वहि म्हणेल गुणाढ्यराशि ७०

शेषावरि हरि शयन करी परि दोष न साल्य बुध देती ।

सेविति मानू तेर्वि कृपानू सर्व रसांना तरि सुमती ॥

समया विमला पाहे सल्लिया तरिहि मुरसरी पावन हो ।

अभिरवीसैं हरिंगेसे समर्थ त्यांसहि दोष न हो ॥ ७१ ॥

ईष्टेंमुलें जर कुणी असल्या प्रकारें । गुणानगर्व धरुनी करूं पाहि सारें ॥
तो मूलं कल्पभरही नरकी पंचेल । हो काय जीव कधि ईश्वरतुल्यलील ? ७२
भागीरथीजल नियोजुनि मय केलें । संतांति सेव्य परि तें न कदापि झालें ॥
‘गंगोचि तें मिळुनि होत पुन्हांहि गंगा । लोपे अनीक्षण लाभुनि ईशसंगा ॥
शंभू समर्थ भगवान्, दुसरा असा न । त्याशीं वियाद शुभकारक सव्य जाण ॥
आराधेण कठिण हो जरि तो महेष्ट । होतोहि तुष्ट क्षीण, यास्तव आशुतोष ।
कन्या तुशी जर तपश्चरण करील । शंभू भविष्यहि शके निरखूं सलील ॥
विश्रामधें वर अनेक जरी असोत । हीतें न योग्य हरयांजुनि कोणि होत ७५
देई वरा, प्रगतदुःख विनाशणार । भक्तांसि औख्यद दयाजलधी उदार
देतेचि इष्ट फललाम दया शिवानी । कोटीदि योग, जर शंभुविना फुकाचि ।”
शांगोनि हें सारत नारद भक्तिमूर्ति । श्रीविष्णुवादकमलें भविं मव्यकर्ता ॥
आशीर्वचें गिरिशुते वितरुनि झेल । “शंका त्यजी गिरिवरा ! शुभ हो उदेलें !”

— इति सतीशरियागपुनर्वन्मवर्णनं नाम पंचदशस्तोत्रं :—

तरंग १६ चा

बोलेनि ऐशा घनना नारदमुनि जाय सत्यलोकांला ॥

पुढलें नरिव ऐका— यच्छ्रवणं नाश होय कलिकाला ॥ १ ॥

एकाचि आत्मनस्त्विति विचारि मेना । “नाथा ! मुनींद्रचच तें मजला कळेना
सभे कुत्यादिक यरी तिजयोग्य ऐसें । तेव्हांच लग्न करणें मज मुक्त भासे २
राहो मुना मन उना अवयवा कुमारी । प्राणाहुनीहि मजला प्रिय होय गीरी ॥
तीति मिले नच पती जर योग्यनेचा । लोकांन दोनविल हो जड ‘शैल’ साचा ३

ऐसा विचार करनीच विवाह म्हाया । जेण न होय हृदया अनुताप केव्हां ” ॥
 चेलोनि हे नमित ती निजबलमासी; प्रेमें वदे तिज नगाधिप उक्ति ऐसी ४
 “ चंद्रांतुनीदि अनल प्रकटल पाहीं । मिथ्यापरी न कधि नारदवाक्य होई ॥
 चिता त्यर्जी, स्मर हरी, सुजि जो उमर्ते । कल्याण तोच भगवान् करणार कांते !
 आतां सुतेवरि दुशा बर जीव होय । तूं तीस हाच उपदेश कर स्वकीय ॥
 जेणें करुनि तप, तीस मिळे महेश । क्लेशा निवारि न दुजा मदुपाय लेश व
 न व्यर्थ नारद वदे; शुभ हेतु त्यांत । शोभे समग्रगुणि सुंदर विश्वनाथ. ॥
 तूं हा विचार करि सोडुनि सर्व शंका । ना दुष्कलंक कुठलाहि असे, शृणांका. ”
 ऐकोनि भर्तृवच हर्षलि पार चित्ती । गेली उमेजवाळि शीघ्र उट्टूनिया ती ॥
 गौरीस देखुनि भरे नयनांन पाणी । अंकावरी तिजसिधे ममता करुनी ॥८॥
 घडि घडि कवळूनी घे उमेसी उराशी । गांहवसुनि गळा ये, मौनली प्रेमराशी ॥
 समजलि जगदंश सर्व चित्ती भवानी । लुळकर जननीतें बोलली गोट घाणी
 “ शे ! ऐक आद ! दिसला मजलागि एक । स्वमांत विप्रवर गौरतनू सुरेल !
 त्यानें मला सुवचनीं उपदेश केला । जो म्यां असे हृदयसंपुटि सांठवीला १०
 तो बोलला ‘ गिरिलुने ! तप जा कराया । तूतें मुनींद्र कधि नारद, तें न घायां
 मातापित्यांसहि दुश्या मत हेंचि माने । सौख्या करीत तप; दुःखगिरी लया मे
 घाता तपोवलिच सृष्टि विनिर्मिं सारी । विश्वामि विष्णुहि तपोवलिं सत्य तारी;
 संहारतोहि हर सृष्टि तपोबलानें । भूमार शेष घरि तो गिरिं त्याग्रमाणें ॥१२
 आधार सृष्टिसि असे तप हाच गौरि ! तूं निश्चय म्हणुनि जा तपण्या कुमारि ! ”
 ऐकोनि तें वचन विस्मित होय माता । स्वमासि ऐकवित धोलधुनी स्वकांता
 मातापित्यांसि समजावुनि सर्वरीती । गेली प्रसन्नमनिं शैलमुता तपा ती ॥
 आतेष्ट तातजननी परिवार तीचा । होवोनिया विकल त्या घदवे न घाचा १४
 यवोनि तेथ मग वेदशिष्य मुनीनीं केलें तयांसि परिसांवन तत्त्ववाणी ॥
 ऐकोनि शैलजनयामहिमा तयांस । झाला प्रबोध मग शोक नुरे विदेश ॥१५
 प्राणेशपादकमला हृदयी धरुनी । गेली वर्नी तप समाचरण्या भवानी ॥
 होतें शरीर सुकुमार, तपा अयोग्य । भर्तृसृनी घरुनि ती त्यजि वस्तु भोग्य ॥
 झाली मनीं उदित नित्य शिवानुरक्ति । देहासही बिसरुनी तपली मुमुक्ती ॥
 वरें सहस्र अवघें पलमूल लाय । शान्ति केवळ, तिचें शतवर्ष जाय १७

ती नेह काहिं दिन केवल चारिवाते । काटीत काहिं दिन ती लजुनीहि वा ते
 सावोनि बेल अवघा पडुनी सुकेला । तत्काळ तीस शतवर्ष सरोनि गेला ! १८
 ती सोडि तेथुनि पुढें सुकल्याहि पर्णा । झालें म्हणूनि तिज नाम भलें 'अपर्णा' ।
 पाहोनि पार वृक्षता गिरिजादरीरी । वाणी गभीर नमिहो मग याप्रकारी १९
 " झाले मनोरथ तुझे परिपूर्ण झाले ! क्लेश त्यर्जा; हर मिळे तुज अंल्य कालें
 नाहींच कोणि तप यापरि आचरीत । झाले अनेक मुनि सन्मति धीरचित्त २०
 ब्रह्मप्रभादयच हें वरसैं धरीं तूं । हें नित्य, सत्य शुचि, यांत धरीं न किंतु ॥
 येई पिता तुजसि श्रेष्ठविष्यास जेव्हां । सोडुनि हट्ट ग्रहिं जा, गिरिपुत्रि ! तेव्हां ।
 सतर्पि भेटतिल मे ! तुज जेधवां ते । तूं तेधवां समज हें वच सत्य होतें । " ॥
 ऐकोनि ही विधिगिरा गगनीं उदेली, । झाली उमा पुलकितांग सुपुष्ट ठेली ! २२
 म्यां गाईल बहुमनोऽ उमाचरित्रा । आतां कथूं हरकथा, परिखा सुचित्रा ॥
 जाई सती लजुनि देह, पुढें तिथूनी । झाली विरक्ति शिष्यचित्ति अतिप्रमार्णा
 तेव्हां जेपे सतत तो रघुनाथनाम । ऐकेहि रामगुणगान मनोविराम ॥
 चित्ती धरी सकललोकमनोभिराम । संचार यापरि करी हर सौख्यधाम ॥ २४
 आनंदचिन्मय विमोहमदायकामं । जाई यथेष्ट, भजनीं रत सर्व याम; ॥
 शनोपदेश मुनिना करितो कुठें तो । कोटें रघूत्तमकथारस आळवीतो ॥ २५ ॥
 होई अकाम भगवान् परि भक्तकाम । तो पूरवी विरह नाशुनियां निकाम ॥
 झाला अतीव बहु काल अशा प्रकारें । प्रीती रघूत्तमपदीं नव नित्य थारे २६
 ते प्रेम नेम घुनी हरमानसाचे । भक्ती हटा अविचल्य तुष्ट ये न घाचे ॥
 सौंदर्यशीलनिधि तो कनयाश्रु रागा । श्रीराम तैं प्रकटला हरसन्निधाना ॥ २७
 सेजोनिधान रघुराय, हृत्प्रसंसा । संतोषुनी करित त्या बदला महेशा
 " दाम्ने ! तुम्हाविण करी प्रव कोण ऐसैं ? " नानावरी समजवीत कृपाविशेषें
 त्यातें करी विदित, जन्म सती करी ये । शैलधिगजवननया म्हणुनी निजागें
 गौरीनरभरण, राम हरासि यणीं । प्रेमें सविस्तर, कृपानिधि सत्यवाणी ॥ २९
 दोवे रघूत्तम ' विमो ! मजटापि भार । आहे तुम्हां हृदयिं तो जर कीं संदेय
 मप्रार्थना अजि तुम्हों तर आदरावी । बाऊनि सत्वर तुम्ही गिरिजा परारी ! ' ॥
 दांभू म्हणे ' उचित हें निवृत्त जरी न । आशा तयारि तुमची शिरिं मी धरीन ॥
 जें झोळा, परम धर्मनि तो करीन । आहे दाम्ने ! तुमचिषा चरणीं विम्रीन ॥

माता पिता गुदजन प्रभु सांगती तैं । मानून सर्व शुभ, आचरणें तुमकें ॥
 कल्याण सर्व करणार तुम्हीच मातें । तुम्हां प्रणाम मम नित्य रघूत्तमांतें । ॥
 ऐकोनि तैं वचन शंकर घोलला जें । सद्धर्म भक्ति तुविचार जयीं विराजे
 संतोषुनी. वदत राम ' भक्तप्रतिष्ठा । सत्या असे, मम घरा वच चित्ति तुहा ।'
 ऐसें वदोनि रघुनायक गुन होय । तद्रूप सांठवि मनीं हर दर्शनीय ॥
 सप्तर्षि येति तितुक्क्यांत हराकडे ते । जेथे प्रभू वचन उत्तम हें तयातें ॥ २४
 " मुनिवर ! अजिं तुम्हीं पार्वतीपाशि जावें । मजवरतिं तिथें जें प्रेम तें पारखावें
 गिरिकर्षिं तियेला लघुनी या स्वगेहा मम मत तिज सागा, गौरि ! चिंता न वाहा"
 गेले ऋषी तैं क्षणिं गौरिपाशीं । साश्चर्य होती प्रभुनी तिथेसी ॥

ती भासली त्या ऋषिलागिं कैसी ? । जगां तपाचीच सुमूर्त राशि ! २५
 मुनि पुसत तियेला, 'ऐक मे शैलकन्ये ! करिषि तप महा हें कां बरे ? लोककन्ये !
 निजहृदयिं कुणासि ध्यासि ? इच्छींनि काय भवण करविं आम्हां सन्य जें मर्म होय'
 ऐकोनिपां ऋषिवचा चदली भवानी । गूढा मनोरम अशी अति योग्य बागी
 " संकोच वाडत मला वदण्यासही तें । माझें जडत्य निरघुनी हंताल मातें.
 मी नायके मम हितोक्ति हटें कुणाची । पाण्यावरीं ठभ्युं पाहत भिन साची.
 मी नारदोक्तवचनांवरि विश्वसोनी । पंखांविना गरानि जाडें बघें उडोनी ! २६
 देखा मुनींद्र ! अभिवेक मदीय हो हा । मतां मला हर मिळो ! मम हीच ईहा."
 एकोनि तैं मुनि हंसोनि तिला म्हणाले । " त्वेदेह 'शैल'भव यालव जाड्य आलें !
 मे ! नारदें कथियल्या वचनोपदेश । कोणास गेह नच होत जगां नकोसैं !
 जे दक्षपुत्र उपदेशिले तयानें । त्यांनीं रहा त्यजुनि घेतलिं धाड ! रानें ! ४१
 तैं चित्रकेतुगृह नारद हाथि नाशी ; । यानें हिरण्यकशिपुस्थिति केलि कैसी ?
 जे नारदें शिकविले नर आगि नाथी । ते सर्व याकुनि रहा, फिरती भिकारी !
 हा साधु नारद दिसे वरि, भोंदु कात ! तो आपल्यासम करुं वधनो समस्त
 तूं त्याच्या वचनिं विश्वमुनी कशी मे ! । मतां उदास वरें पाहसि सानुरागें ?
 निर्लज्ज निर्गुण कपालि कुबेपधारी । ज्यातें नसे कुल, न गेह, सदा भिकारी ॥
 जो हो दिगंबर, अहीच जया विभूषा । ऐसा पती मिळवुनी तुमिं केवि आशा ?
 धाटे शठोक्तिवरि मोटुनि भाळलीस । तूं जाणसी, वदति लोक ' शिवें सनीस ॥
 आधीं विवाह करुनी मग घंचियेलें । तैसे तिथेसि मरणेंचि विमुक्त केलें ! ' ४५

देखें सुखेंचि शिव शोभन आन आतां । भिन्नार्थें उदर पोषित, त्या न चिंता ।
 आहे फटिंग सहजीच, अद्यास नारी । कैसी खपेल सदानामधिं संग गौरि ! ४६
 चाले ! अजुनि तरि आदक सांगतों तें । आम्हीं असे निवडिल्य वर योग्य तूतें ॥
 अत्यंत सुंदर सुखप्रद शीलशाली । व्याचीं यशे दक्षतिमुर्ती शुचि मादयेली ४७
 लक्ष्मीश सर्वगुणसागर दोषशून्य । वैकुण्ठलोक, वसुनी करि जो सुधन्य ॥
 ऐसा पती तुजसि भेटवुं आणवूनी ” । तें ऐकुनी हंसुनि उत्तर दे भवानी ४८
 “ हो । सत्य शैलभव जे म्हणतां तनू ही । तेंगेंचि नैव मम दृष्ट दळे अणूहि !
 पायागंभवं असे जगिं सर्व हेम । तें जाळितांहि न गुणा त्यजि, हाच नेम.
 माझे जळो भवन या उजळो, तरीही । मीं नारदोक्ति कधिही त्यजणार नाहीं !
 विश्वास ज्यांस शुद्धवास्यि नसेल त्यांना । स्वप्नीहि सौख्यलव, सिद्धिहि ती मिळेना
 शंभू असो जरिहि दुर्गुणपूर्ण सोटा । विष्णू असो सकलसद्गुणराशि मोटा ॥
 ज्याचें तथापि, मन ज्यावरि रंगलेलें । हो काम त्याशिंच तथा; तच अन्य चालें !
 — इति नारदोपदेशपार्वतीतपस्वार्चनं नाम षोडशस्तयः —

तरंग १७ वा

आधीच भेट तुमची ऋषिवर्य । होती । तें ऐकतें शिष्यणी तुमचीहि हो । ती
 हा मी दिल्यावर हण मम जीव-आतां । कोणास हो । उचित तद्गुणदोषचिंता ।
 आहे जरी तुमच्या दृष्टि दृष्ट साच । मीं योजित्याविण वधूवर एहुं ना च;
 कां कौतुकोक्तुक जेनें वसणें रिकामें । खेजीं वधूवर असंख्य दिवाइकामें !
 जरी कोटिवेळां मला जन्म आला । तरी हाच निर्धार माशा जहाला ॥
 परीं मी तरी त्या हसतें वरीन । न हो तें, तरी मी कुमारी मरीन ! ! ३
 मी नारदोक्त कधिही परि न त्यजीन । सांगो स्वताहि जरि शंभु शतप्रमाण ! ”
 बोले उमा “ नमित मी तुमच्या पदाला । जा स्वाभ्रमांति मुनिवर्य ! विलंब शाल्य ”
 शनी मुनी म्हणति भक्ति तशी वधूनी “ हे अंधिके ! जपजयाचि ! शिवे भवानि !
 भीगंभु होय मगवान् जगदीश; माया । त्याचीच तूं; जनकतात तुम्ही जगा या ”
 लावोनियां शिर निच्या पदपंकजति । झाले मुनी पुलकितांग सदप जाते ॥
 जाऊनि अद्रिपतितें शशि पाटवती । तेंगेंहि आशिलि गृहा मग पार्वती ती
 र्त्तपि ते न्निनि जाति हणजेही । गैरिफ्या चवळ सांगति त्याप्रीती ही
 तारीन हो हर, उमाप्रणय भवोनि । सानंद साति मुनि जाति गृहां निघोनी ॥

केलें पुन्हां स्थिर हेंर निज चित्त वेगें । सर्वज तो खुबराप्रति चिंतुं लागे;
 हो तारकानुर तथासमर्था जगांत । ज्याचे प्रताप बळ तेज विद्यांत होत ॥८॥
 सैव्येक्य लोकपति जिंकुनि, सर्व देव । संपत्ति सौख्य हरि तो अनुलप्रभाव
 जिंकी जराभरणशून्य तन्ना न कोणी । युद्धें करुनि सुर जाति किंती दमोनी
 तेव्हां विधीसि सुर सांगति दुःख मयें । तोही दधे अमरदुःख तसें अपूर्य ॥
 सागे विरिंचि समजावुनियां तयांना । कीं “शंभुवीर्यज वधील तथा, दुजा ना
 जो सांगतो अजि उपाय तुम्हां, करा तो । लोभल सिद्धि जर ईश्वर साध्य हो तो,
 पूर्वी सती त्यजित दक्षमर्त्यी स्वतांला । घे जन्म तो मग हिमालयगोहिं बाला
 गीरी करी तप पत्नी हर हो गृह्णोनी । ध्यानीं निमग्न हर हो सकल त्यजूनी
 नोहे समंजस जरी तितुकी, तरीही । ऐकाच सांगित तुम्हांप्रति मुक्ति कांहीं
 शंभूकडे रतिपती तुम्हि पाठया, जा । तो शंभूच्या यदुपरी पळवो हृदयजा ॥
 जाऊं अम्हांहि तितुक्यांत, हरा नमूनी । पाणिग्रहार्थ करुं उत्तुक ब्रह्मपाणि
 होईल देवहित या विधिनें अनंत” । तें मान्य त्या सुरजनां मत सर्व होत ॥
 त्यानीं स्तवोनि अति, आठविला मनोज । तां त्यापुढें प्रकटला स्मर रूपराज !
 पळविति मग कामा सर्व आपत्ति देव । समजुनि मनिं जिंती तो तदा कार्यमाय
 कुशल मजसि नोहे शंकराच्या विरोधें । हंसुनि परि यदे तो काम चित्तप्रबोधें
 “तरिहि करिनि हें मी देवकार्य स्वतोपें । दक्षति कधि, “उपकारें सर्वदा धर्म पोये”
 परहित करण्यानें जो करी देहनाशा । करिति अमित त्याची संत नित्य प्रशंसा”
 सर्वासि घंदुनि निघे यदुनी असें तो । घे पुष्पचाप, निजसैन्यहि साथ घेतो ॥
 मार्गी करी मनिं विचारहि हाच काम । कीं शंभूचैर करतां पश्य मृत्युधाम ॥१७॥
 आत्मप्रभाव मग तो प्रकटी स्तीर । केलें तवें सकल अंकित विश्वकोश ॥
 प्रक्षोभला जगतिं जें स्मर मीनकेतु । गेले विभंगुनि पळ्यातचि वेदसेतु ॥१८॥
 तें ब्रह्मचर्यमय सद्गुण संयमादि । विज्ञानयोग, जप, धर्म, विचारबुद्धि, ॥
 ज्ञानाति, साधुकृति, धैर्ये पळोनि शीघ्र । गेलीं विवेककटकें भिडनी समग्र ॥१९॥
 विवेक पळुनी ससैन्य गेल्य, धीर तयाचे राणि पडले
 सद्गुणथहि ते पळुनी जाउनि गिरिवनकंदीर क्षाणिं दडले ॥
 न कळे होईल कैसें कोणा, नुमजे गडबड काय तरी ?
 कोण असा कीं ज्या जिंकाया मदन करीं निजघनुसि घरी ?

र अंबर जगीं जे स्त्रीपुमान् नामधारी । कृति सकल करीती ते अमर्याद सारी
अधिवश मदनाल्य होउनी त्यांहि कैले । प्रकट निजमनाचे भाव ते त्याच वेळे
कलहदयिं कांभे लालसा चेतवीली । तरु स्वविति द्याला स्वीय, पाहूनि वेळीं
तलनिधिमधि जाया पावत्या निम्नगाही । भिल्लुं वधति तद्भागंमार्जे वापी प्रवाही

जडांचीही झाली जर अशि दशा तेथ मदनें ।

सचेतांची कैदी घडलि मग ती काय वदणें ? ॥

पशू, पक्षी, प्राणी स्थलजलनमश्चरि सगळे ।

तदा झाले कामा अधिवश, न त्यां काळहि कळे ! ॥ २३ ॥

कामाधि आयुल असे जगिं सर्व लोक । रात्रंदिनीं वधति केवळ शास्त्र बोक ॥

देवासुरादि नर किन्नर नाग भूत । वेताळ, दास मदना बनले समस्त ! २४

त्यांची दशा किति वदूं ! सुनि, तिदि, योगी । वैरागि द्यागति रमूं अति कामभोगी
ते भ्रष्ट होति निजसद्गुण दाकुनीयां । ऐसा प्रताप जगिं गाजविला स्मरे या ॥

झाले स्मरवश मुनीश तापस मग इतरांची काय कथा !

मलमयनि जे वधति चराचर नारीमय ते वधति अतां ॥

अवला वधती विश्व पुरुषमय, अवलामय ते नर वधती

चमत्कार हा दोन घटींमर भरनि राहिल्य ही जगती ॥ २६ ॥

घरचे नच तो कुणादि घीर । सकलांचीं हृदये हरीत मार ॥

खुबीरिचि बांचवी जयांना । अवघे बांचति तेचि तें, दुजे ना ! ॥ २७ ॥

झाला चमत्कार असा घट्टिय । पांचे हय जोवरि काम तन्मय

तो, देखतां शंभुशि, चिस्तिं घाबेर । तत्काल विश्वांतहि शांतता भरे ! ॥ २८

उतरतां मद मद्यय शांत हो जग तसें झणि शांत नितांत हो ॥

वपुनि रत्न असा भगवान् शिव । मदन हो हृदयीं भवविकल्प ॥ २९ ॥

परतहि मग त्याला लाज जाळं न दे ती । मरणाचि मज यो या निश्चये योजि युक्ति-

प्रवडुनि ऋतुषणा कांति दे दर्शनीया । कुसुमित तरुज्यी सोमली सर्व ठायीं ३०

वापी तळीं सुंदर सोमगरी । दिवसांत उद्यानवनादि सारी ॥

जिथे तिथे प्रेम जणो उदेले । जेणे सुसूखहि पवनवीरे ॥ ३१ ॥

मरणोन्निहिही स्मर स्फुरे जे कथय वनभी बघिल ती ! ॥

शीतल मेद सुगंध सनीरण मदनामीचा सदा अतो ॥

सरीं विकसरीं कमलें त्यांधरि मंजुल गुंजति भृगतती ॥

हंससारिकाशुकभिकमधुरव गाती नाचति सुरयुवती ! ॥ ३२ ॥

कोटि प्रकाशी सकल्य कला निज । ससैन्य ही तो हरलाचि चित्तज ॥

चले समाधी तरिही न शांकरी । म्हणूनि कोणे स्मर कार अंतरी ॥ ३३ ॥

रसालशाखा वसुनी विद्याल । स्त्रीश सरोश चढे सलील ॥

स्वपुष्पचार्पी निज बाण जोडी । आकर्ण ओढुनि सरोष सोडी ! ॥ ३४ ॥

तो शंकराच्या हृदि बाण लागुनी । समाधि त्याची जणि जाय भृगुनी ॥

क्षोभे हरचें अति तेथवां मन । सर्वत्र देखे उघडोनि लोचन ॥ ३५ ॥

दिसे तदा त्या स्मर आप्रवह्वी । प्रधुब्धनेन हर विश्व कांखी ॥

तृतीयनेत्रा उघडुनि तों स्वरे । केलें स्मर जाळुनि मर्य शंकर ! ॥ ३६ ॥

हाहाकार उडाला जगतीं अतिमात्र त्या नसेचि उरी ॥

भ्याले सुरगण सारे; बहु मुखसंचार होय तें असुरीं । ॥ ३७ ॥

कामसुखा संस्मरुनी कामुक झाले विशेष दुःखितसे ॥

परि तें साधक योगी निष्कण्टक भोगिती सुखासि तसे ॥ ३८ ॥

मुनिना संकट नुरले, पतिगति ऐकुनि मूर्छित होय स्त्री ।

व्याकुल बहुपरि माकी करुणा जाडनि शंकरसन्निध ती ॥

अतिप्रीतिनें करयुग जोडुनि शिवसम्मुख ती विनवितसे

तिजसि कृपाळू आशुतोष हर अवल जाणुनि वदत असें— ॥ ३९ ॥

“ वाइ गे रति ! तुझा पति काम । पावुनी अजि ‘अनंग’ चि नाम ॥

व्यापणार जगि देहविनाही । ऐक मीलन पुन्हां कधि होई ! ॥ ४० ॥

—; श्रीशिवसमाधि-मदनविजय-कामविध्वसनं नाम सप्तदशस्ततरंगः :—

तरंग १८ वा

“ होईल कृष्ण अवतीर्ण यदुप्रवीर । न्याया लायासि अग्रनीतलभार थोर ॥

होईल कृष्णसुत तें पति गे ! त्वदीय । ना अन्यथा कबिहि घाक्य मदीय होय ! ”

ऐकोनि शंभुवच जाय स्त्री निघोनी । सांगूं कथा अपर आभि अतां द्योनी—

देवांसि वृत्त कळतां सगळेच आले । वैकुण्ठलोकि विधिसंगति देवमेले ॥ २ ॥

तेथूनि विष्णुविधि घेउनियां समेत । ते सर्व येत हर वास करीत जेथ ॥

त्यांहीं अनंतपरि संस्तविला महेद्य । झाला प्रसन्न दाशिदेखर पूर्ण त्यांस ॥ ३ ॥

बोले कृपाजलधि तो वृत्केतु त्यांस । “कां पातलां अमर हो ! मज हे अशेष ? ”
 ब्रह्मा वदे “प्रभु तुम्ही सकळाधिवासी । आम्ही तथापि वहुं भक्तिवशां तुम्हांसी
 आहे मनांत सकळांहि सुराचिया हे । सोत्कंठ ईप्सितचि एक निवेदिताहं—
 कीं, देखुं आत्मनयनी परमोन्मवानें । शंभो ! विवाह तुमचा अविलंबमानें ।
 झोळे भरून सुर उत्सव हा पहाती । ऐशी करा, मदनगर्वहरा ! कृपा ती ॥
 कामासि दग्ध करुनी करुणांबुधीनें । केले स्तीस वरदान मलें सुधीनें ॥
 शासोनि ही फिरनि तो करणें प्रसाद । हा कीं स्वभावचि गमे प्रभुचा अगाध,
 झालें उमातप अपार; करा तियेचा । स्वीकार आपण अतां प्रभुवर्य ! साचा”

ऐसें प्रार्थित आयकोनि विधिचें, रामोक्तिही जाणुनी ।

बोले शंकर त्यां ‘ तथास्तु ! ’ म्हणुनी आनंदलेला मनीं ॥

तेव्हां देवहि वाजवीति, हृदयीं आनंदुनी, दुंदुभी ।

पुणें वरुनि गर्जती ‘ जय विभो ! विश्वप्रभो ! ’ हें नभीं ॥ ८ ॥

सप्तर्षि तो उचित काल वदोनि येती । त्यां तूर्ण धाडित विधी गिरिव्या रहातीं
 गेले तदा प्रथम ते गिरिजानिवासा । ते दोन्ही छलद्युता परि गोड भाषा. ९

“आम्ही तदा कथिले परि नायकोनी । तूं ऐकिलेंसि कथिलें तुज नारदांनीं.
 सोदाच होइल तुझा पण आज आतां । नेलाच तो कुसुमचाप हेंहि अंता ! ”
 हांसांनि दोघ्रव उमा “ऋषि हो ! सुजाण । । जें दोखलां मजसि तें उचितार्थपूर्ण !
 हो ! मानितां तुम्हि हर सर जाळि आज ? । होता सकाम शिव सोंवरि योगियज !
 मम मति-शिव हा तदैव योगी, । अज, अनवद्य, अकामही, अमोगी; ॥
 जरि हरि रुचि कायचाह्मनां । करिल कृपानिधि मत्पणाप्रमाणें ॥ १२

जें तुम्ही म्हणतां हें सर असे कीं जाळिल्ल, तें गमे ।

की मोठा अविवेक होय तुमचा; देखा, पुढें जें हिमें — ॥

येती तें सहजस्वभाविं नुस्ती कीं पायकाच्या सुणें ।

तेसा मन्मथही महेरानिकटी; हें का तुम्हां खांगणें ? ” ॥ १३ ॥

ऐकोनि तीचें वच सप्त ते सुनि । प्रहृष्ट झाले शिवभक्ति देखुनी ॥

नुनिश्रया ते तिचिया प्रशंसिनी । गिरीस जाती, नमुनी उमेप्रती १४

गिरीशेंत न्यनीं हजि कळविणें वृत्त सगळें ।

स्वस्या यातें गिरिवर मनीं तें कळवळे ॥

रनीयार्गी देवें वर वितरला हें परिगुनी ।

तयालागीं झालें बहुत सुख संशोपुनि मनीं ॥ १५ ॥

शंभुप्रभाव मनिं वितुनि त्य मनींति । पाचारि सादर हिमाद्रि सहर्ष चित्तें ॥

नक्षत्र वार घटि उत्तमशी बघोनी । तो लग्ननिश्चय करी श्रुतिच्या मतांनीं ॥

सप्तर्षिहस्ति गिरि तीच पुत्रिका दे । प्रार्थी तयां नमन आचरुनि प्रमोदें ॥

ते पत्रिका विधिसि नेउनि देति, तेथें । सात्य प्रहृष्ट हृदयीं विधि पूर्णतेनें ॥

वाची ती विधि पत्रिका, दस्त करी तें वृत्त सवाम्रति ।

ज्यातें आयकितां प्रहर्ष राकलां देवांसि झाला किति ! ॥

आकाशांतुनि पुण्यवृष्टि पडती तें दुंदुभी वाजती ।

तैसे मंगलकुंमही दशादिशां संस्थापिले साजती ॥ १८ ॥

सकल सुर करीती सिद्ध नाना प्रकारें । निज रुनिर विमानें वाहनें चाखारें

शुभकर शकुनांनीं मंगला जाणवीलें । मुखवति करीती गान आनंदलेलें १९

श्रीशंभुचे तें गण लेखवीती । शृंगार शंभूति, कथूं परी ती ॥

केला जटांचा मुकुटप्रकार, । जयावरी साजत नागमोर ! ॥ २० ॥

तीं कुंडलें कर्ण, करांन कंकणें । हीं व्याल योजूनिच केलिं भूषणें ॥

मल्लें तनू लेपुनि, सिंहचर्मही । लेई तसें तें जणुं जानवें, अही ! ॥ २१ ॥

भालीं शशी सुंदर, शीपिं जहवीं । त्रिनेत्र, कंडरयलिं ती विपच्छवी ॥

वक्षःस्थलीं ती नररुण्डमालिका । अमंगला मंगलधाम झालि का ! ॥ २२

त्रिशूल हस्तीं डमरुहि साजला । नंदीवरीं बैसुनि शंभु चालला ॥

अनेक वाद्यध्वनि वाजुं लागली । वेरें अस्त्रा परि भद्रमूर्ति ती ! ॥ २३

बघोनी शंभूनें हंसनि मनिं त्या देवळना ।

‘ वराया भार्या या सकल जगतीं योग्य कुणि ना ! ’ ॥

हरिब्रह्मादी तें सुर निघत ते वाहनि निज —

‘ वरातें साजेरी ’ म्हणति ‘ न वरावी कुतुकज ! ’ ॥ २४ ॥

विष्णू तदा सकल दिक्पतिना त्रिनोदें । जेले, “ चलय अलग; मिश्रण हें नसों दे

आपापलेच जन प्या तुम्हिही समेत । चाला पृथक् पृथगसे; न कुणी हंसोत !

नाहीं वरास अनुरूप वरात ही हो ! । ना या परस्थलिं कदा अपुलें हंसें हो ! ”

ऐकोनि विष्णुवच, सस्मित देव झाले । चेऊनि जाति जन संगति आपुलाले ॥

हासे महेश मनि आणि वदे “ कधीही । यष्ट विनोद हरिचा सुटणार नाही ! ”
बोलावि तो निजगणांप्रति भंगिहस्ते । येतांचि ते म्हणति ‘ नाथ ! विमो ! नमस्ते ! ’
हासे वंधोनि गण ते निज चंद्रमौली । तीं वाहनें विविध, वेप विनोदशाली ॥
कोणां नसेचि मुख, कोण महामुखाचे । कोणी अपाद, कुणि पाणिविहीन साचे !
कोणां अनेक कर, कोण अनेकपाद, । कोणां अनेक नयनें, कुणि पूर्ण अंध !
कोणी विशालस्तनु पुष्ट कुणी तयांत । होजे अतीव कृदादेह सुदाम मूर्त ! २९

क्षीणतनू कुणि, पीन अती कुणि, पावन कुणि, कुणि अशुभ असे ।

कुणि शुभभूषण, कुणि धरि भीषण कपाल रक्तस्नात असे ॥

कुणि श्वानमुख, कुणि सूकरमुख, शृगालमुख कुणि, खरमुखही ।

अवर्ण्य अगणित भूतप्रेते, विज्ञाच, जोगी, गण काहीं ॥३०॥

कोणी नाचति, कोणि गाति लहरी, श्रीशंभुचे ते गण ।

सारे बोलति मत्तसे, दिसति ते बिश्रित सारे जण ॥

जैसा तो नवरा, घरात सजली सारी तयासारखी ! ।

जातांना गमती कितीक दिसती, ज्यां सुख तो पारखी ॥३१॥

मंडप हिमालयानें ढकडे रचिल्या अतीव सुंदरसा ॥

चित्रविचित्रपरीचा वर्णाया त्या समर्थ कोण कसा ? ॥३२॥

जे जे सर्व जगांत घोर लघु वा ज्यांना असे ना भिति

ज्यांचें वर्णनही अशक्य असले विभ्रामधें नांदती ॥

त्या त्या सागर-शैल-कानन-नदी-वापी-तडागांप्रती

प्रेमानेंचि निमंत्रणें गिरिवरे धाडीवलीं संप्रति ॥३३॥

सं कामरूप अतितुंदर देहधारी । आले समग्र परिवार, सहस्वनारी ॥

ते गात गात शुभ मंगल गोष्ट गीतें । झाले हिमाद्रिभवनप्रति सर्व येते ॥३४॥

आधींच योजित गिरीद्र समृद्ध रम्य । त्यांना निवास करण्यास कितीक हर्म्य

पाहूनियां नगरिनीं रमणीयता ही । कौशल्यराशि गमली विधिचीहि कोती ! ३५

नगरांही तीं लाजवि विधिच्या कौशल्यातें निजविषयें ।

यनें, उपवनें, रूप, नद्या, तळि यांची क्यणा म्हा वदवे ? ॥

अनेक तोरणेतिपताळा मंगल शोभति घरोघरी ।

सुंदर चतुरा नरनाटीना निरपुनि मुनिविहि मोह वरी ॥३६॥

अवतरनि जगीं ये ज्यापरी विश्रमाता । कवण कवं शके? तद्वर्णना वणुं जातां ।
 सकल सुखसमृद्धी सिद्धि संपत् तियेत् । सतत नवनवीना वाहुनी नित्य येत् ।
 ऐकोनि आलि नगरनिकट्यं बरात् । झाली महोत्सवविभा महती पुरांत ॥
 होयोनि सज्ज निजवाहनयुक्त पौर । तैं स्वागतार्थ निघती सगळे समोर ३८
 झाले ग्रहष्ट जन पाहुनि देवसंघ । अत्यंत होति हरिलिंगिं ब्रधोनि दंग ॥
 आलोकती शिव गणांसह जेधवां ते । तद्वाहनें भिडनियां पळ्ळती समस्तें ! ३९
 जे पोक् वृद्ध जन ते त्यजिती न धीर । पोरे परी पळुनि जाति धरीं समग्र! ॥
 जेव्हा तयांस पुसती रहि आइवाप । तीं देति उत्तर अशीं सहभातिकंप ४०
 “हो! काय सांगुं? वदणें तरि काय आतां? हें कां बऱ्हाड? अधया यमसैन्य, ताता!
 वेडाच कीं वर, सयार वृषावरी तो । जो मरु, भूषण, कपाल, अही घरीतो ! ४१

भरमल्लिततनु, कपालभूषण, कंकण अहिचें, नग्न, जरी ।
 भूतमेतनिशाचसमेतहि राक्षस, जोगिणि ज्यानिकट्यं ॥
 भयद् असा घर वधुनिहि चाचे, धोरचि त्याचें भाग्य दिसे ।
 उमाविवाहा तोचि वधुं शके !” रहि रहि पोरे काधिति अंतें ॥४२॥

सामोरे जे गेले आणति ते त्या बऱ्हाडि लोकांस ॥

सादर देतीहि तयां योग्य सुशोभित रहें जनावास ॥४३॥

मेना शुभा सिद्ध करीत आरती । गाणीं खिया मंगळ गाउं लागती ॥
 घेऊनि हस्तीं तरकें गुवाचनीं । ओसळण्या शंभुसि जाति हरुनी ॥४४॥

पाहिलें विकट्येप शिवाला । तोच जाति पळुनी रहि वाला ॥

भीति तद्दुर्दि करीत निघारा । शंभु जाय अपुल्या जनवासा ॥४५॥

हो 'अतीव मर्नि आमुळ मेना । घे उमेसि निज अंकिं मुदीना ॥

श्यामलान्जनयनीं जळ आलें । दुःखिना वचन गौरिसि बोले ॥४६॥

“काय गे ! विधि नितान्त अजाण ! । जो नुन्य वितरि रूपनिधाना ॥

तोच देत तुजला वर कैसा । मूर्ख, दायळट, मूर्त पिशारा ! ॥४७॥

कसा विधी तुज पिशाट वर हा योजी, निर्मुनि तुज सुमगा ।

कलतरुचिंत पलासि घाबें लघुनि बाभुळि काय उगा ! ॥

गिरिहनुनि तुजसह रोडिज मज मी, भरेन अजली, जळधित या !

जायो रह वा दुःखीर्ति होयो । विवाह करविन वय न शिवा ! ” ४८

मेनेधि दुःखित वधोनि तदा बिया त्या । शाल्या अतीव विकला, सुकुमार जात्या
 प्रेमा सुतेवरिल पोळित माउटीतें । शोकें विलाप करतां वदली-अशी ते ४९
 “मी नारदासि कधि आचरिं का विनुष्ट ! कां नांदत्या मम गहा करि तो विनष्ट !
 तेणेंचि या मम मुने उादेशियेलें । ऐझा पिझासि वरण्या तापिं युक्त केलें ! ॥ ५०
 नाहींच लान ममता मुळिं नारदातें । वैरागिया धन न धाम कलत्र हो तें !
 लज्जा न भीतिहि तया परगेहघाती । वांस्तेप्रती कळतसे प्रसवार्ति का ती ! !
 मातेसि पाहुनि सगोक उमा भवानी । चोले तिला मृदुल गोड विचेकवाणी
 “माते ! विचार मनि तूंच असा करावा मे ! कोण भाळि लिहिल्या फिरवील देवा !
 वेदा असेल लिहिला वर मदल्लरी । चाया न बोल दुसऱ्याप्रति त्याजसाटी ॥
 तूतें न नष्ट करवे मम भालेलखा । प्यायें तुवा उगिंच लाडुनि का फलंका ? ५३

कलंक लाडुनि नच घे माते ! हो न मोहचम, समय न हा ।

सुखदुःखें जीं लिहिलीं माळीं, पुत्रेंहि मज रीं येति पहा ! ॥

विनीत कोमल उमावच असें ऐकुनि अवलगण सारा ! !

निंदी दगुपारि विधिसि, सुदुःखें नयनिहि सोडी जळधारा ! ॥ ५४ ॥

तों लग्नवृत्त कळतांच मुनींद्र तेथ । समर्पिं नारदसमेत समग्र येत ; ॥

शांभोनिशां मयल पूर्वकथादि तूर्ण । रात्रीसि नारद तदा समजावि पूर्ण ॥ ५५ ॥

“ मेने ! सत्यचि जें तुला कथितसें, तें ऐक मातें घच ।

कन्या ही तय जाग्र विश्वजननी, आर्यंत जीतें नच ॥

दाक्षी ही अविनाशिनी, यसन जी श्रीशंकराचीं सदा ।

निर्मां, रक्षि, विनाशि, विश्व अवघें, मन्त्रासि मन्त्रप्रदा ॥ ५६ ॥

स्वच्छेनें जमिं हीलया अवतरे जी दक्षकन्याभिपें ।

पावे नाम मती, अतीव तनु घे सौदपेर्मंप्रसं ॥

तेथेंही यरिलें हताशचि हनें; निरुसात लोकीं कथा ॥

मर्यादा विदिता असेनि, परि ती निर्देक्षितो मी अतां ॥ ५७ ॥

ती एकदां पतिसवें असतां तयांना । श्रीरामदर्शन पडे वलिं हिडतांना ॥

ही भ्रातंरिच परिछंदि न शंकयेक्ति । श्रीजानकीसन सती घरि घेर, मूर्ति ५८

सीतोरच सती घरी ती याल्मय निजला हर दापी ।

पनिनिस्कारां तातमलानधि योगानळि तनु जाळित कीं ; ॥

जन्मुनि आतां तव ग्रहिं तपली निजपतिलामास्तव हीच ।

जाणुनि सारें, संशय सोडीं, हरप्रिया ही नित साच । ” ॥ ५९ ॥

ती नारदाची परिसोनि वाणी । विषाद गेल्या हृदिचा निमोनी ॥

क्षणांत तें वृत्त पुरीं कळालें । घरोघरीं लोक समग्र घाले ॥ ६० ॥

तदा पार्वतीच्या पदाब्जांसि मैना । हिमाद्रीहि बंदी किती वर्णवेना ॥

अती हर्षले अंतरां सर्व पौर । स्त्रिया बालवृद्धादि ज्यांतें न पार ॥ ६१ ॥

संगीत मंगल पुरीं जन गोड गाती । सौवर्णकुंभ शुभ सिद्ध तसे करीती ॥

नानापरीं करिति स्वाद्यविशेष सिद्ध । जे सुगन्ध कथि वर्णुनि मुप्रसिद्ध ॥

तें कोण वर्णन करूं शकणार अल । नांदे त्रिलोकजननीच जिथें प्रसन्न ॥

बोलाविले सकल सादर देव तेथ । ब्रह्माहरिप्रभृति जे जगतीतलांत ॥ ६२ ॥

तेव्हां असंख्यभित भोजनपंक्ति होती । ज्यांतें अती कुशल वाटपि वाढताती ॥

देवां बिलोकुनि सुमोजनिं मग मोदें । देवी तयां रमविती घटुनी विनोदें ॥ ६४ ॥

मधुर रवें सुखुचती गाती ध्वन्यर्थवच्च सुखवीती ।

सुरभोजन तें सरे विलंबे मुखसंचादीं जें रमती ॥

ग्रहण त्यांचा कोटिमुखांनिहि कवयहि वर्णू नच शकता ।

आंचडुनी ते तांबुल घेउनि निजवासाच्या धरिति पथा ॥ ६५ ॥

निवेदिती तों मुनिवर्य घेउनी । हिमालया लग्नमुहूर्तही झगी ॥

मुहूर्त जाणुनि तयें निमंत्रिले । विवाहकार्यां सुर जे मुक्तेजले ॥ ६६ ॥

बोलाविले सकल सादर देव तेणें । सर्वां यथोचित असें शसवीत मानें ॥

शास्त्रानुसार रचिली शुभ रम्य वेदी । गान स्त्रिया शुभम मंगल गीतकादि ॥

सिंहासनासम मनोहर दिव्य वेदी । शोभा जिची करिल वर्णन कोण बुद्धि ॥

विप्रांसि वंदुनि तसे निजनाथ राम । प्याऊनि तीवर चढे हर हर्षधाम ॥ ६८ ॥

बोलाविले मग उमेभि मुनीश्वरांनीं । गंगावनी, तिज सखीजन तेथ आगी ॥

सौंदर्य देखुनि निचें मुत्प्रेहि देव । तें रूप कोण कथि वर्णु शकेल सर्व ? ॥

जागोनि शंभुदयिता जगदंबिका ती । तीनें प्रणाम करिती मुर आत्मविर्त्ती ॥

सौंदर्यसागर अखीन उमास्वरूप । तें वर्णवेल नच कोटिमुक्तीं अमूप ॥ ७० ॥

असंख्य यदनिहि यदवेना जी निरुपम गिरिजाकांति महा ।

थके जिथें भृति, शेष, शारदा—तेथ मंद किति तुल्यसि पहा ॥

मंदपि शंकरसन्निध गेली उमा मयानी रूपखनी ।

स्वप्नुनि शिवपदकंजा न बधे जरि मति तेथे रत अलिनी ॥ ७१ ॥

जै सागती मुनि तदा गिरिजाशिवानी । वंदीयल गणपति प्रभु अप्रमानी ॥

शंका मनांनहि धरोत इथे न कोणी ; कीं दैवते सकलही असती पुराणी ॥ ७२ ॥

जैसा विवाहविधि सच्छ्रुति वर्णितात । तैसाच तो मुनि करीति तदा समस्त ॥

कन्या समर्पि गिरिनायक दर्मपाणि । घन्या भवाधि, समजूनि तिला भवानी ॥ ७३ ॥

केले करग्रहण जै परमेश्वराने । तै जाहली सकल देवमने प्रसन्ने ॥

वैदोक्त मंत्र मुनिवर्य उदात्त गाती । ते गर्जनी 'जय जयाजि !' अशा सदुक्ति ७४

गौरीहरावरि घडे किति पुण्यवर्ष । चाथे अनेकपरिचीं करितात घोष ॥

ऐसा विवाह घडला गिरिजाहरांचा । आनंद उत्सव भरे जगतांत साचा ! ॥ ७५ ॥

नाना सुरंग, रथ, कुंजर, दासदासी । यक्षादि, धेनु, मणि, मौक्तिक-रत्नराशि ॥

सौवर्ण भाजनसमूह भरोनि अंग्रे । केलां वराप्रति वितीर्ण अवर्ष्यमाने ॥ ७६ ॥

नानापरि गिरि देव देणगी जोडुनि करयुग पुन्हां वदे ।

'पूर्णाकांक्षा चाथे ईशा काय !' म्हणुनि परि नमित मुंदे ॥

अपुल्या श्वशुरा कृपांशुधि हेंर तोषविले तै सर्वपरी ।

वदे सुवचनीं शिवपदकनलां धरुनी मेना प्रेममरी ॥ ७७ ॥

“प्राणासमा मम उमा इजलागि ध्यावे । मानूनि आत्मगृहकिंकरादी स्वमावे ॥

माझे धर्मोनि अपराध समग्र देवा ! दावा कृपा, चर मला अजि ! हाच याचा”

नानापरि समजवी हर सातुंही । वंदोनि शंभुपद ती सदनांत जाई ॥

शेळ्यानुनी मग उमेप्रति घे निजांकी । तीने करीत उपदेश सुरम्य हा कीं ॥

“वाळे ! करी सतत शंकरादपूजा । नारीस देव पति, धर्म नसेचि दूजा”

हें शेळ्यां नयनि धारि मळुनि येई । चायेसि घेत कथळुनि चदे पुन्हा ही ॥

“नारीसि जन्म वितरी तरि कां विधावा ? स्वर्गांहि तें मुल नसे परतंत्र चित्ता”

प्रेमे असी विकल होय अर्थाव मेना । दुःखा न टाव म्हणुनी परि धर्यमाना

आलिगुनी कवळि पाप पुनःपुन्हां ती । तें प्रेनवर्गन कुणा करवेल उक्ती ! ॥

यषां श्रियांसि गिरजा मग भेट देई । मानेचिया कुसि गिरि कितिदा पुन्हांही ! ॥

पुनःपुन्हा ती आदर बघळी, आशीर्चने दिनि सकळीं ।

माने पाही चिहनि चिहनि तें, सखा नेति तिच पागेजळी ॥

सवं याचकां मुखशुनि ये हर गौरीसंगे निज भवना ।

याजकुनी नभिं मधुर दुंदुभी वर्णति हों सुर मुमनां ॥ ८३ ॥

अस्यादरें त्यांप्रति पौनवाया जाई नगाघोश उमेरसंगे ॥

नानापरींनीं परितोषवृत्ती निरोप दे, आगलि येद मागे ॥ ८४ ॥

येतां गृहीं त्वरित तो नगराज दाते । शैलां सरांसि वितरी अति आदराते ॥

देऊनियां मग निरोप सनममाव । सप्रेम झेलवित त्यांमति अद्रिदेव ॥ ८५ ॥

केलांसि येत हर जोंवरि तोंगरीच । गेले सनम मुर आत्मगहासि साच; ॥

होती उमाहर जगा जननीपिता ते । दुंगाखर्गन घरे न दिसेचि माते ॥ ८६ ॥

केलांसि भोगिति अनेकदणं विलास । त्यांचे तसे गगदि सेविति ते तपास ॥

ते नित्य नूतन विलास समान्वरीती । त्याचा गमे बहुत काल असाच रीती ॥

जन्मासि पद्वदन येत तदा कुमार । जो तारकाधुर बघी सनम प्रवीर ॥

येदी कथा प्रथित शास्त्रपुगाणि होय । प्रेमें कुमारजननादिक विश्व गाय ॥ ८८ ॥

खयाल जर्गी हो कुमारसंभयकीर्तिपराक्रमपुदगार्थ ।

अतिसंनेपे म्हणुनि वर्गि मी हरतनयाचें शुभचरित ॥

जे नरनारी उमाहरांचा विवाह गातिल परिसरिल !

विवाहमंगलिं सिद्धि त्यास ये, सुखकराणें सेवितिल ॥ ८९ ॥

आहे अपार गिरिजापतिचें चरित्र । त्याचा न पार गवसे इतितेंहि चित्र ॥

अत्यंत मंदमति हा दुस्सी असा ते । वानील गांवदल वालिदा काय त्यातें ?

— इति श्रीमहेशचरितपरमानन्दभावभक्तिदर्शनवर्णनं नानाष्टदशस्तरगः—

तरंग १९ चा

असें ऐकोनीया रसभरित तें क्षमुचरित ।

भरे अत्यानंदें मुनिवर भरद्वाज अभित ॥

तयाचा हृत्प्रेमा अतिशय कथेमाजें जडला

भरं डोळा पाणी, तनुचरित रोमाच चडला ॥ १ ॥

गळा दाटे प्रेमें वचनहि मुझानूनि न निवे ।

दशा ऐजी त्याची मुनि सुमति तो हर्षुनि वचे ॥

वदे भारद्वाजा “ अनिशयचि तूं धन्य जगती ।

तुला प्राणाऐसा प्रियतम गमे कीं पशुपति ! ॥ २ ॥

नसे ज्यांची प्रीती हरचरणपद्मावरति ते ।
 कदापि स्वप्नोही खुपति-मतीत न रुचते ॥
 असे ज्यांचा प्रेमा अकपट असा शंभुचरणीं
 खरे ते रामाचे प्रियतम असे मक्तनृमणि ॥३॥
 असे शंभूऐसा कवण खुनाथप्रतप ? ।
 सतीशीहि त्यागी अनघ दयिता जो प्रभुवर; ॥
 प्रतिज्ञेन ज्याची दृढ खुपदांभोजिं मुमति ॥
 तथा शंभूऐसा प्रिय न पर मानी खुपति ॥ ४ ॥

मी गाईलें शंभुचरित्र आर्ची जाणावया मर्म तुझ्या मनाचें ॥
 परी तुझी निर्मल रामप्रती पाहूनियां मन्मन दृष्ट नाचे ॥ ५ ॥
 म्यां जाणिलें त्वद्गुणशील सारं आतां कलं वर्णन रामलीला ।
 त्वत्संगतीं हा जन रंगुनीयां सौख्याब्धिमाजीं अजि मम क्षाला । ६
 मुनींद्र । ही रामकथा अपारा ये कोटिशेषांसहि वर्णितां न ।
 तथापि तो राघव बागधीश बंदुनि, जैसं श्रुत तें वदीन ॥ ७ ॥
 श्रीशारदा भासत दादनारी, अंतःस्थ तो राघव सूत्रधार ॥
 करी कृपा व्यावरि तो त्याच्या वाणी मनःप्रांगणि नतंगार ॥ ८ ॥
 मी बंदुनी तोच कृताळ राम त्याचा करीं पुष्प गुणानुवाद ॥
 कोदंडबाही खुराय मार्ते देवो वरस्फूर्ति करे प्रसाद ! ॥ ९ ॥

कैलास शैलवर हो अतिरम्य जेथ । श्रीशंभु शैलानमया बसती करीत ॥
 तेथेंचि सिद्ध, मुनि, किन्नर, देव, योगी । राहोनि शंभुसद सेविति पुष्पमार्गी ॥ १०
 जे कीं अधर्मल, जे हसविष्णुवेरी । अश्रद्ध त्यांसि नच वास तथा प्रकारी ; ॥
 त्या शैलिं एक वदन्त विशाल रम्य । जो नित्य नृप सपुष्प सुदैवगम्य ॥ ११ ॥
 जेथें समीरण नुगंधित शीत मंद छायेत त्या हर वने, स्वधि ज्यास वेद ॥
 त्या वृक्षसन्निध रिवे प्रभु एकवार । छाया वचून हृदि ये परितोष धोर ॥ १२ ॥
 तो सिंहचर्म पसरी स्वर्करें निर्यत । जैमे वरी सद्गुण शंभु दयाटंचित्त ॥
 कुंदेंदुशरमम शुभ्र मुखा नुदीये । वेपें मुनींद्रसम चलनभूषितांग ॥ १३ ॥
 रक्तोदळें विकसली नव, तेथें पाद, । ज्यांची नलदुषुनि मनानि करी विशुद्ध
 ज्या मल, नाग तनुभरण, जो पुसरी । ज्या शारदैदुसम बांनि मुखासि भारी ॥ १४

ज्यातें जयमुकुट, शीर्षि नुरापगा ती । ज्यातें विशालनयनांबुज, दिव्य कांती ॥
 घालेंदुमौलि, शितिकंठ मनोजवैरी । तो शंभु शांतरससाच गमे शरीरी ॥१५॥
 जाणोनि योग्य समया जगदादिमाता । गौरी तयाजवाळि जाय विनम्रचित्ता ॥
 तैसी प्रिया बघुनि, सादर शंभुतीर्ते । तो यामभार्गि निज आसनि घेत कांते १६
 ती बैसली शिवसमीप अतिप्रमोदें । तें पूर्वजन्मगतवृत्त मनांत कोदें ॥
 जाणोनि हृष्ट पतिमानस, ती हंसोनी । बोले प्रिया मधुरवाक्, पतिला भवानी १७
 जी सत्कथा सकल लोकहिता करीत । ती त्यासि शैलश्रनया पुसुं पाहि तेथ ॥
 कांता घदे "पुंहर ! प्रिय ! विश्वनाथ ! । त्रैलोक्य जागत विभो ! महिमा समस्त १८
 सारे श्वराचर मनुष्यसुखादि नाग । त्वत्पादयारिह सहैविति खानुराग ॥
 शंभो ! समर्थ सकलश कलागुणांचे । तुम्हीच धाम, नतकामतरुच साचे ॥ १९
 जें ज्ञान वैराग्य तसाच योग । यांचे तुम्ही राशिच कीं अघांग ॥
 माशेवरी होउनिया प्रसन्न । अज्ञान मोक्ष निरस्ता जि । पूर्ण ॥ २० ॥
 सांगा मला विविध सुंदर राघवाच्या । रम्य, कथा परम पावन गोड बाचा ॥
 जो कल्पवृक्षतलि वास करीत त्यासी । दारिद्र्य दुःख लवही कधि काय करीं ॥ २१ ॥
 आणोनि हें हृदयि, नाथ ! परिभ्रमातें । माझा अशेष पळवा कदणार्द्राचिर्ते ॥
 हे इंद्रभूषण विभो ! मुनितत्त्ववेत्ते । हा ब्रह्म राघव अनादि कधीति कीं ते २२
 गातात शेष निगमागम शारदादि । सारेच राघवगुणांचि महाप्रमोदीं
 हे कामनाशन विभो ! तुम्हिही सभक्ति । श्रीरामनाम जपतां दिन आणि राती
 तो कीं अयोध्याधिपपुत्र राम । जो निर्गुणानादि अलक्ष्य धाम ॥
 असे जरी तो नृपपुत्र साच । व्हावा कसा ब्रह्म अनादि तोच ॥ २४ ॥
 वेदायला तो दयितावियोगें । चरित हें पाहुनि चाडुं लागे— ॥
 कीं ब्रह्म तो केवि बॅर असावा ! । या संशयी आपण मार्ग दावा २५
 सांगावें मज हें, असेल जर कीं श्रीरामचि ब्रह्म तें ।
 जें हो ईश्वर कामशून्य सकलव्यापी अणूरेणुतें ॥
 ही मी अज्ञतमा न व्हा मजवरी सक्रोध देवा ! हृदीं ।
 सारा नाशुनि मोह हा, यम करा संशुद्ध निःशक धी ॥ २६ ॥

रामप्रभुत्व विपिर्नीच मला कळाले । मी भीतिविकल्य तुम्हाप्रति तें न् बोलें ॥
 आला न बोध मलिना परि मन्मनाथ । हा योग्यसाच मजला फलप्रभ शाला ॥

आहे अजूनहि मनीं मम कांहिं शंका । मी चंदुनी विनवितें, करितां कृपा का ?
 तेव्हाहि घातलि तुम्ही समजूत माझी । जाणून कोप न करा मज एवढा जी ॥
 ना मागिल्यापरि विशेष विमोह मातें । मक्षित लुब्ध बहु रामकथेवरी तें ॥
 देवाधिदेव ! अहिराजविभूषितांगा ! । श्रीरामसद्गुणकथा मजलागि सांगा ॥
 चंदुनि मी धरितें चरणाब्ज माथां । जोडूनि अंजलि तुम्हां विनवीत, नाथा ॥
 वेदान्त मंथन करोनि सुसार लब्ध । जें रामचंद्रयश तेंचि कथा विशुद्ध ३०
 मी स्त्री जरी अनधिकारिच होय ऐसी । वाकूचित्तकर्म परि मी तुमचीच दासी
 साधूसि आर्त अधिकारि कुणीहि येत । ते ठेविती नच तथा परमार्थ गुप्त ३१
 सांगा जि । शलखुरायचरित्रसार । सीता कशी धरिलि तेंहि कथा समप्र ॥
 राज्य त्यजी रघुप, कोण तयांत देयी । लीला अपार करि, जाउनिही वनासी
 हे देववर्ष ! पुसतें अति आर्त चित्तें । सांगा कृपा करनि रामकथा मला ते
 कां ब्रह्म निर्गुण तसें सगुणत्व सेवी । हो रामचंद्र अवतीर्ण कशास तेंवी ३३
 कैसा तें समरि रावणनाश केला ? । येऊनि राखिहि करी बहु आत्मलीला
 तें सर्व हो ! मज कथा प्रभुराय ! वृत्त । आनंदसागरिं झुयो मम नाथ ! चित्त
 आश्चर्यकृत्य खुनाथ करीत जें जें । स्वर्गासि सप्रज कसा रिघला स्वतेंजें !
 सांगा विभो ! मजसि सर्वहि तत्त्वसार । शनी मुनी समति ज्यांमधि सद्बिचार
 सांगावें मजला तेंचि विशु हो ! जे ज्ञानविज्ञान तें ॥
 वैराग्यादिकथा विशेष मजला, वाचुनियां भक्तितें ॥
 वर्णविहि पुनः पुन्हां श्रुणुषी त्या त्या विभागादिको ॥
 जेणें चित्त विवेक होउनि कळे श्रीराम मातें निका ॥ ३६ ॥
 जें मी नसेल पुसलें, मज तें निवेदा ! शर्व ! प्रभाव तुमचा न कळेहि वेदा
 त्रैलोक्यसद्गुण तुम्हीच दयांशुराशि । कैस कळे सकल दुष्टल पामरासी ” ३७
 ऐकोनियां सरल रूप विचारणा ही । शाले प्रसन्न अति शकर आत्मचिर्त्ती ॥
 त्यां आठवे हृदयि रामचरित्र सारें । रोमांचुनी, नयनि लोटति अश्रुनीरें ३८
 त्या जादलें प्रकट अतरिं रामरूप । शाला प्रहर्ष, सुख होय हृदीं अमूप ॥
 (तें वर्णवेल कवणा मुखसार साचें ! । मी वेचिं श्रेष्ठ तुलसीमुखसारसांच) ॥ ३९ ॥
 होऊनि मग घटिकाद्वय त्या मुखांत । ध्यानांतुनी चळवि घादिर शंभु चित्त ॥
 आनंदुनी हृदयि रामचरित्र गाया । लागे महेश ; पुल्यांकित होत काया ४०
 —: इति श्रीउमाप्रभशिक्षणानवर्णनं नामैकोनविंशतिसंस्कृतः —

तरंग २० चा

असत्य हैं विश्व गमे खरेंच । न जागता ज्यासि समग्र साच ॥

रज्जू अहीशीच जशी गमात्री । जो ज्ञान ना सत्यपणासि दावी ॥१॥

स्वप्नासि जाग्रति ज्ञानी करि लेप जैसी । यज्ज्ञान निश्चपरिभास तसे विनाशी ॥

तो बालराम हृदयी नभितों सदैव । यज्नाम चित्ति जपना यश कावि सर्व ॥२॥

जो भगलायतन, नाशि अमगलातें । जो खेळला दशरथागणि हृष्ट चित्तें ॥

तो दात राम कर्णगात्रवसुक्त नित्य । माझे घरी करु वृषा प्रभु भक्ताभूत्य ॥३॥

बदोनि रामचरणा त्रिपुरारि चित्ती । हर्षोनिया अमृतपूर्ण वदे सद्गुत्ति ॥

“तू धन्य धन्य गिरिराजकुमारि ! धन्य ! । नारीं जर्गी तुजसमा उपकर्ति अन्य”

विचारिशी रामकथाप्रसंग । भागीरथीचा जणु पुण्य ओव ॥

करीतसे पावन सर्व लोका । जो हर्षपूर्व तुरयीत शोका ॥५॥

प्रीती तुझी रामपदांजि मोठी । जगदिताचाच विचार पोटी ॥

याकारणें प्रश्न करीसि गौरि ! ऐसें जर्गी कोण परोपकारी ? ॥६॥

घाटे, रघूत्तमकृपें तव चित्ति नारीं । शोकभ्रमा स्थल, तसेंचि न सजयाही ॥

नारीं विमोह तुज पारति ! तू तरीही । प्रभे करीसि जगतीतल पूत, पारीं ॥

ज कान सेविति न रामकथानुधेसी । ते वाय्ही मज मुजगत्रिळेंचि जैसी ! ॥

जे नेत्र देखति न सज्जन भक्तिलोल । ते वाय्ही नवन मोरपिखायरील ॥८॥

जे क्षीर्ण विष्णु-गुरुपादिं न नम्र होत । ते भोवळ्याच जणु भासत मूर्तिमत ॥

ज्याच्या न होय हरिची हृदयांत भक्ति । ते प्राणि केवल कलेवरसेच होती ॥९॥

जी जीम रामगुणगान करी न साची । ती मानवी न, परि वास्त ददुंयची !

ज्या हर्ष नाहि हृदया हरिच्या कथें । ते वज्रगेंच अनि निष्ठुर होत मानें १०

हे गौरि ! तू परिस रागरम्यलील । देवांसि ज्या शुभद, नाशक राक्षसां ॥

ही कामधेनु जणु रामकथा वटारी । जी सेनकासि नुन उत्तम नित्य दावी ११

तो सत्समाज गमतो सुरलोक साच । हें जाणुनी हरिकथा पुच सेवितीच ॥

नाशुनि पाप, मजका नटु पुण्य दे ही । सार्थीत आनहित सेजुनि हीस देही. १२

—: इति श्रीनासावधानकृते विंशतितरंग .—

तरंग २१ वा

कथा श्रीरामाची रामत करिंची टाळि सुभग ।

स्वनादैं जी देई उगवुनि दुरी संशयलग ॥

म्हणुं किंवा तीतें कल्युक्कुटारीच मुशिता ।

उमे ! ऐकावी त्यां प्रमुदितमनं राखवकथा ॥ १ ॥

गाती दस्ती अमित सुंदर राखवाचें । तें जन्मकर्म गुणनाम चरित्र वाचें ॥

श्रीरामचंद्र भगवान् प्रभु तो अनंत । त्याची कथागुणयशहि अनंत होत ॥

मी जें ऐकियलें यथामति तुला सांगेन तें पार्वति ! ।

प्रीती रामपदांजुजांवरि तुझी अत्युक्तता निश्चिंता ॥

जे जे प्रभु विचारिले अजि तुवां, अत्यंत ने साजिरे !

होती सौख्यद साधुसंमत तसे मवित्त हरे मरे ! ॥ ३ ॥

गाती वेद जयास भक्तियुत ज्या ध्याती मुनी अंतरीं ।

तो श्रीराम, विचारिणी प्रियतमे ! कोणी तुजा कीं तरी ? !

मोहें व्यापियली जरी तव मती, त्यज्यश्र हा भासत ।

ना शोभावह अव्यही तव मुखा हें मात्र माझें मत ॥ ४ ॥

नाचे जयाहृदयें मोहविशाच पेंसें । पाउंट जे अधम, भक्ति न ज्यात पोसे ॥

जे मूर्ख मंदमति अंध तसे अभागी । ते मात्र गे ! भक्ति बोल असे, शुभांगि !

ज्यांच्या मनोमुक्ति हो विषयादि लेप । शैवालसा चिकटला करि धीविलेप ॥

जे कोणि लंपट, लजाड, कुमार्गशील । स्वप्नीहि सज्जनसमेमधिं जे न खोल ६

जे लामहानि नच जाणति आत्मचिंतीं । ते मात्र बोलति अशी दस्तियेधि उक्ति ॥

जे अधसेच, उपनेत्रहि अंध ज्यांचे । ते रामरूप कधिं कां घडनील साचे ? ७

ज्यांतें नसे सगुणनिर्गुण बोध काहीं । जे जल्पती उगिन कल्पित शुक्क पाहीं ॥

त्यांचें नसे नवल कीं, तिनिही जगात । मायेमधीं हरिचिया भ्रमती समस्त ८

उन्मादवायु करि ज्यास विवेकहीन, । किंवा पिशाचवश यन्मति होय पूर्ण ॥

जे मूढ मोहमदमत्त करीति उक्ति । ध्यावी कुणी श्रवणही पडुनी न कां ती ९

टाकुनि संशय, विचार मनी करुन । तूं आत्मचित्त करि रामपदाब्जलीन ॥

उत्ती मदीय मतिंचें तम वारणारी । मानुदयुनीच गणुनी मति घेई गौरि ! १०

इतिउमाप्रश्नोत्तर-श्रोताभ्यदर्श-आश्वासन-प्रतिसाधधानकृतैकविंशतिस्तरंगः

तरंग २२ वा

नाहीं निर्गुणता तशी सगुणता यामाजि भेदा सखळ ।

ऐसे गाति पुराणवेद मुनिही धीमन्त जे निमैळ ॥

प्यातें ना गुण जन्मरूप, नयना जो दृश्यही ना मुळी ।

भाक्तेप्रेमगुणेंचि तो सगुणता घेऊनि ये भूतळीं ॥ १ ॥

नाहीं विभेद जल आगिक गार यांत । तैसाच तो सगुण निर्गुण एक होत ॥

जो भ्रांतिचें तम निवारणें सूर्य मूर्त । त्याच्या कळा करिल मोह मतीस आर्त ?

हा सच्चिदानंद दिनेश राघव । व्यामोहरात्री न तयापुढें लज ॥

श्रीराम आहे सहजप्रवान की । नोहेचि विज्ञानपहाट त्या निकी ॥

शनाशान, शिवाद, हर्ष, गुण हे, तैशी अहंकारता, ।

होती हे जगि जीवधर्म; न कुणी टाकी तया तत्त्वता; ॥

आहे राम सनातन प्रभु जगद्व्यापी परब्रह्म तो

पूर्णानंद पेश निखुल तया मी सर्वदा चंदितो ॥४॥

जो कीं प्रतिष्ठ परमेश जगत्प्रकाश । मायेस विश्वरति राघव चिद्विलास ॥

स्वामी मदीय नमिं मी लजवुनि माया । माझा प्रणाम बहुवार तया अनंता ॥

जाणे न मोडवश अज्ञ निजभ्रमातें । आरोप सर्व करितो प्रभुठायि तो ते ॥

वाहूनि मेघपटलें भरल्या नभास । बोले अपंडित, 'रवी लपलाचि रास' ॥६॥

डोळ्यावरी धरुनि अगुलितें पहाता । आहे शशिद्वय असा भ्रम होद चित्ता

तैसाच रामविषयी तव मोह मासे । कीं व्योम, धूम, तम धूलिमुळेंचि तैसें ७

एकत्र जें विषय द्रविय देव जीव । होती परस्पर सचेतन सर्व भाव ॥

देतो प्रकाश परि या सकलासि पूर्ण । तो तू अनादि खुनायक राम जाण ॥८॥

विश्व प्रकाश्य, खुदाय तया प्रकाशी । मायाधिनाथ गुणसागर चिद्विलासी ॥

प्याच्या प्रभाविं गमते जणु सत्य माया । तू जाण पावति ! तया हृदि रामराया ॥

शुर्तीत हो रजतभास; उन्ही जलाचा । खोटेच ते परि विलोप न होय साचा ॥

ईशाश्रयेंचि जरि त्यापरि विश्व मासे । वाहूनि सत्य बहु दुःखद होय तैसें ॥१०॥

स्वर्गी गमे जर कुणी स्वशिरासि कापी । तें दुःख जाणतिविना न सरे कदापि ॥

व्याची कृपा नुरविते भ्रम हा क्षणत । तो एक राम विभु हें समजें मनांत ॥ ११ ॥

व्याचा कळे न कवणासहि आदि अंत । गाती यथामतिच वेदांहि हेंचि सूक्त ॥

“ चाले पदार्पणहि, अश्रुति आयकेंही । कमें करी विविध, हस्त जरीहि नाहीं ।

नाहोंच वक्त्र तरि सर्व रसांसि सेवी । वाणीविना बद्ध थोरनि योगि जेवी ॥
 स्वर्शी तन्मूषिण, अलोचनही पहातो । घाणाविना सकल गंधहि धेतसे तो ॥ १ ॥
 ज्याची अशी जगि अलौकिक कृत्यजातें । माहात्म्य ये सकल का कधि वर्णिता तें ?
 ज्या गाति सर्व बुध, वर्णिति वेद व्यास । ध्याती मुनी, सकृप भक्ति असा रमेश
 कार्शीत जंतु मरतां अधुनी जपाचे । घेऊनि नाम करि मी भवमुक्त साचें ॥
 तो हाच राम विभु होय चराचरेश । जो ज्यापि सर्व हृदयांतरिचा प्रदेस ॥ ५ ॥
 जें नाम घेतां अविचारितें ही । न्याचीं अंधें मंचित सर्व दाही ॥
 जो आदरें घे हरिनाम चित्तें । भवाब्धि हा गोष्पदसाच त्यातें ॥ १६ ॥
 तोच श्रीराम असे परमात्मा सत्य हैं पुरे समज ।
 संशय याविषयी तव, गौरि ! गमै सर्वथा अयोग्य मज ॥ १७ ॥
 जो अज्ञा संशया धारा देतसे निजमानसें ॥
 तो निज ज्ञानवैराग्यसद्गुणां दूषवीतसे ॥ १८ ॥
 ऐकोनि शंभुवच तें भ्रमभंगकारी । सोडी कुतर्क मनिचा ज्ञांनि सर्व गौरी ॥
 निष्ठा तिची जडलि सादर रामपार्थी । कैशी तयें मलिनता मतिची न जाई ॥ १९ ॥
 पुनःपुन्हां ती प्रमुपादपंकजें । घशेनि जोडी करवारिजें निजें ॥
 बंदे प्रियातें घचनें गुणान्वितें । जयांमधीं प्रेम भयेनि राहतें ॥ २० ॥
 - इति उमामहेश्वरसंवादे श्रीरामस्वरूपवर्णनं नाम द्वाविंशतिस्तंभः -

तंभ २३ चा

ऐकूनि तुमची वाणी रुपिणी जणुं कौमुदी ॥
 शरदातप रोवे मन्मोहस्व क्षणामधीं ! ॥ १ ॥
 कृपेनेंचि तुम्हीं सर्व माझे संशय नाशिले ॥
 रामस्वरूप मचित्ता हैं प्रभो ! कळलें मलें ॥ २ ॥
 कृपेनें आपुल्या गेल्या विषाद मम सर्वथा ॥
 प्रसादें प्रमुपादांच्यो पावले मी प्रसन्नता ॥ ३ ॥
 असें मी अज्ञ ही नाथ ! आपुली स्त्रीन किंदी ॥
 स्वभावेंचि जडा बुद्धि स्त्रियांची प्रथिता जरी ॥ ४ ॥
 सांगा जी ! मजला नाथा आधीं जें मी विचारिले ॥
 असाळ जर की आतां माझे विषय दृष्टले ॥ ५ ॥

अविनाशी परब्रह्म सन्निधानंद राम हा ॥

जो कीं निगुंग सरोव्या वसे हृन्नगरी, पहा ! ॥ ६ ॥

धराती कां तयें येथे जन्मोनी नरता अशी ?

सांगावें भगवन् ! मीतें पडो या समजाविशी ! ॥ ७ ॥

गौरीचें अतिनम्र तें वच, तशी रामायणी सादर ।

पाहोनी मति पावना अतिशय प्रेमें भरे शंकर ॥

जो कामारि विवेकशील मुळचा ज्ञानी कृपासागर

दोले हृष्टमना प्रशंसुनि पुन्हां तीतें असें ईश्वर ॥ ८ ॥

“ हूं रामचरितमानस परित उमे ! विमल मंगलायतन ॥

पूर्वी काकभृशुडी करि जे गददा खगेश्वरा कथन ॥ ९ ॥

संवाद सुंदर कथामय तो तयांचा । शत्रु तणा कथिन नंतर साग्र साचा ॥

आधी वडूं परममंगल हेचि आतां । रामावतारचरित-इतिरम्य गाथा ॥ १० ॥

श्रीरामचंद्रगुणनामकथांबुरादी । ज्या पार ना परि यथामति घणुं त्यासी ॥

तूं आवडीं परित मे ! गिरिराजवाले ! श्रीरामरम्यचरितें मन हो निचालें ॥ ११ ॥

हरिचरित्र विशुद्ध मनोहर । श्रवण तूं गिरिजे ! कर सादर ॥

स्वविति ज्या निगमागम पावन । प्रभुयशें तुज तीं करं वर्णन ॥ १२ ॥

अवतरे प्रभु ज्यास्तव भूवरी । जगिं अतर्क्यचि तें कवणा जरी ॥

गमत राम अगम्य वचा मना । परित तूं परि सन्मतिकामना ॥ १३ ॥

तारि पुराण मुनिदक्षति साधु ते । जशि यथामति वर्णिति या कथे ॥

कळुनि ये मज ज्यापरि तें, तुला । सकल मी अजिं वर्णिन हेतुला ॥ १४ ॥

जेव्हां जेव्हां छळिच जगता घोर सदमनाश ।

वाटूं लागे असुरकरणी नष्टनीती विशेष ॥

गोविप्राना नुरधरणिना त्रास होत प्रचंड ।

तेव्हा तेव्हां प्रभु अवतरे रक्षणीं आतंदंड ॥ १५ ॥

सृजना होत ती पीडा हरी हरि कृपानिधि ॥

घेउनी विविधें रूपे येत तो अचनीमधि ॥ १६ ॥

वधुनि अनुर सर्व सापणें वेदसेतु । सदवन विबुधांचें हाच तज्जन्महेतु ॥

जगति विपुल कीर्ती उज्ज्वला पुण्यराशि । भरुनि निबवि संतां राम येतां क्षितीसी

गाऊनि तेंच यश, मक्त तरे मयाधि । येतां विभू सद्य लोकहितचिंसाधी ॥
सज्जन्महेतु जरि चित्र अनेक होत । हे एक दोनचि सविस्तर सांगुं, येथ १८
तुं ऐक मे ! सुमति ! गौरि ! अनन्यचित्तें । जे द्वारपाल हरिचे प्रिय पूर्वि होते ॥
आतेच ते, जय तसे विजयाख्य दोन । जे विप्रशापिं जगिं दैत्यकुलावतीर्ण १९

होती हिरण्यकशिपू आणि हिरण्याश्व हेच ते दोन ॥

विख्यात जे पळविती इंद्राच्याही मदास निक्कोन ॥ २० ॥

ते वीर नित्य विजयी समरीं परि त्यां हरीच संहारी ॥

एका नरहरिरूपें, दराहरूपें दुज्यास तो मारी ॥ २१ ॥

॥ भक्त प्रह्लादाचें आह्लादक यश जगांत गाजविलें ॥

यन्महिम्नानें लोकीं लीलेनें ते सुधेंदु लाडविले ॥ २२ ॥

पुढतीं तेच निशाचर बलशाली वीर लोकविख्यात ॥

भयतीर्ण पुढां झाले जे रावण कुंभकर्ण जगतांत ॥ २३ ॥

इति श्री उनामहेश्वरसंवादे श्री रामावतारीमतमतात्सुभ्रमवर्णनं नाम त्रयोविंशतित्तरंगः

तरंग २४ वा

झाले न मुक्त राक्षस जरि त्यां भगवान् हरि स्वयें मारी ॥

कीं तीन जन्मपरि त्यां होता द्विजशाप; कोण तो चारी ? ॥ १ ॥

गृध्णुनी त्यांचेस्तव घे पुनरपि अवतार देव सद्यमने ॥

भक्तीं कृपाळु ईश्वर, लीला त्याची कुणास आकळणे ॥ २ ॥

करपण, अटिती दशरथकौशल्यासपि फिरनि अवतरती ॥

। ज्याचे पोटी भगवान् जन्मा ये रामचंद्र भूवर्ती ॥ ३ ॥

येउनि अवतार असा एका कल्पीं चरित्र विभु दावी ॥

जें सर्व विश्वपावन लीला त्याची कथापरि वदावी ? ॥ ४ ॥

एका कल्पीं सगळे मुर दमले करुनि बहुत संग्राम ॥

जालंदर दैत्यासीं परि निजबधी वरी न मुरघाम ॥ ५ ॥

दुःखितदेवसहाय्या शंभुहि संग्राम थोर त्यासि करी ॥

परि तो दनुज महाबल कांहीं केल्या मोरचना समरीं ॥ ६ ॥

कारण त्या दैत्याचीं मायां होती पतिव्रता थोर ॥

तेजें शंभुहि त्यातें शकला निजपायासि न सनोर ॥ ७ ॥

“ विनयणी मुनिययं ! तुम्हां अशी । मज कथा वदलां तुम्हि ही जशी
हरिपदीं न तशी कधीही वदा । हरि दुराशुनि येदल आपदा ” ३१

जरि करी हर त्या उपदेश हा । परि न नारद आचरि तो, पहा ॥
रेस कौतुक गोष्ट अशी मुने ! । घटत, जें दत्ते हरिकामने ॥ ३२ ॥

असे जी रामेच्छा घटत जगतीं तेंचि न दुजें ! ।

तियेंतें भंगोनी उलट करुण्या कोणि न धजे ! ॥

न तें शंभूचें ये सुवचन परी नारदमना ।

तिथोनी येले ते मुनिवर पुढें ब्रह्मसदना ॥ ३३ ॥

एकदा धरुनि सुखर वीणा । गात गात हरिचें गुण नांना ॥

धीरशेंधुसि रिये मुनिनाथ । वेदशीर्षं विमु नांदत जेथ ॥ ३४ ॥

भेटे उद्योनि मुनितें हरिचें रमेश । वैसे वरासनिं तयासह सप्रहर्ष ॥

बोले चराचरविमु स्मितपूर्व त्यातें ‘ केली कृपा मुनियरा ! कितिकां दिसां ते ? ’

सांगीतलें स्मरचरित्र समग्र तेंगें ; । ना आचरी कृतिसि शंभुवचाप्रमाणें ॥

ऐशी प्रचंड जगतीं रगुनायमाया ; । तो कोण जो धम असे हिंस आकळ्याया ? ३५

वदन रुझ, परी मृदु भाषणें । ऋषिस विष्णु घडे दितकारणें ॥

“ स्मरण ही तुमचें मदहारण । करित मानविमोह निवारण ॥ ३७ ॥

न ज्या मर्णां ज्ञान, न या विरक्ति । मोहास लागे स्थल त्याच चित्तीं

जे ब्रह्मचारी स्थिरधी तुम्ही हे । छळील त्यांनें स्मर काय मोहें ? ” ३८

धरुनिया अभिमान वदे मुनि । “ सकल हे तुमच्याच कृपागुणी ! ”

प्रभु म्हणे करुणानिधि अंतरीं । “ उदित गर्वतरु मुनिच्या उरीं ; ३९

परि तयासि समूल उखाडणें । मजचि हें करणें ऋषिकारणें ॥

मम असे पण भक्तहिताप्रति । सतत आपण कीं जपणें अति ॥ ४० ॥

कल्याण होय मुनितें, मजहि विनोद । होई असाच करणें सदुपायशोध ” ॥

बंदोनि विष्णुचरणीं परते मुनीश । चित्तामर्षे परि अतीवचि गर्व त्यास ॥ ४१ ॥

प्रेरि तोंवरि हरी निज माथा । ऐक निष्ठुरकृती तिचिया या ।

निर्मि ती नगरि तल्पार्थि रम्या । दीर्घं योजनशता बहुहर्म्या ॥ ४२ ॥

नगररचना तेंथें होनी अतीव मनोहर ।

जणुं गमन ती वैजंटाच्या कडीहुनि सुंदर ॥

वसत नगरीमध्यं तेथें श्रिया नर रम्य ते ।
 रतिमदनसे जे मासोनी मनाप्रति मोहिते ॥४३॥
 राजा श्रीलनिधी नामें राज्य तीवरी करी ।
 असंख्य लोक, सैन्यादि, गजबाबी तदंतर्ग ॥४४॥
 शत इंद्राहुनी त्याचे विलास विमर्वादक ॥
 रूप शक्ति प्रभा नीती यांचें तो घाम कीं निक ॥४५॥
 त्याची कन्या जिचें नाम शोभलें विश्वमोहिनी ॥
 सौंदर्या पाहुनी जीच्या जावी लक्ष्मीहि त्याहुनी ॥४६॥
 तीच साक्षाद्विष्णुमाया सद्गुणांची जणूं खनी ॥
 सौंदर्या वर्णितां जीच्या वागी देवीहि ती उणी ! ॥४७॥
 स्वयंवर कुमारीचें राजानें माटिलें तिथें ॥
 असंख्य नृपती तेव्हां आले देखावयासि तें ॥४८॥
 षोडशें नारदमुनी पातले त्या पुरामर्घी ॥
 पुरवार्मा जनालागीं पुसती, ' कोण हा विधि ? ' ॥४९॥
 कळतां सर्व तें वृत्त राजप्रासादि ये मुनि ॥
 पूजनि बैसवी राजा नारदां देवतां क्षणीं ॥५०॥
 कन्येचें आणवी भूप दाखवी नारदास ती ॥
 पुसे मुनीस ' सांग हा ! गुण, दोष हिचे किती ? ' ॥५१॥
 लावण्य पाहतां तीचें वैराग्य विसरे मुनि ॥
 होदच ना तृप्ति त्यांना तीतें कितिहि पाहुनी ॥५२॥
 लक्षणं देखुनी तीचीं गेले मुमुनि नारद ॥
 हृदानंद परी साचा दावीना मुनि सावध ! ॥५३॥
 म्हणती मुनि ' हे राजा ! जो हिला वरणार तो
 शेकीं अमर होवोनी रणीं सर्वोस जिंकितो ' ॥५४॥
 पाहोनि लक्षणें तीचीं, स्वहेतु लपवी मुनि ॥
 भूपनीसि निवेदी तो उगाचि लव चेलुनी ॥५५॥
 ' सुलभणी मुता आहे ' हें सांगुनि नृपप्रति ॥
 गेले मुनि, परी त्यांच्या विचार मनिं चालती- ॥५६॥

परि हरि कपटं तद्वत् भंगुनि मुक्ताय साधिता क्षाल ॥

मर्म कळोनी येतां कोपुनि द्यापी सती हरिष बाल ॥८॥

तो शाप स्वीकारी आनंदं विष्णु कौतुकनिधान ॥

भक्तकृपाकर भगवान्; जालंधर रावणत्व धरि फिन्न ॥९॥

श्रीराम त्या बघोनी क्षाल कैवल्य-धामि मग नेता ॥

प्रभुच्या अवताराचें कारण तें वर्णिलें तुला आतां ॥१०॥

सदबतारकथा प्रभुच्या किती । बहुपरी मुनि सादर वर्णिती ॥

प्रभुशि द्यापिलें मुनिनारदें । अवतरे धितें राम तदा मुदें ॥ ११ ॥

ऐकोनी यच तें उमा चकित हो, बोले 'कसें हो ! मुनि ।

शानी नारद विष्णुभक्त विभुते ते द्यकिती द्यापुनी ? ॥

क्षालें कारण काय शाप असला द्यायास देवाप्रति ? ।

कैसा तो अपराध आचरि तरी सर्वज्ञ लक्ष्मीपति ? ॥१२॥

सांगा जी ! मजला प्रसंग सगळा; आश्चर्य हें केवढें ? ।

कीं शुद्धा मुनिचीहि बुद्धि असल्या मोहामर्धे सांपडे ! ' ॥

देई ससित शंभु उत्तर ' नसे शानी कुणी मूढही; ।

जैसें जें जडं राम आचरि तसें तें व्हावयाचें तई ! ' ॥ १३ ॥

भरद्वाजा ! प्रेमें परिस रघुनाथोत्तमकथा ।

तुला मी ही आतां कथन करितों सद्गुणयुता ! ॥

त्यजोनी गवांते मज रघुपतीतेंचि तुलसि ! ।

भवा नाश्यायातें पर कवण शक्ती धरि अशी ? ॥ १४ ॥

हिमगिरीवरि एक असे महा । सुरसरित्तिटि पुण्यतमा गुहा ॥

बधुनियां स्थल रम्य अती तिथें । सुरमुनी मर्नि नारद इच्छि तें १५

बधुनि शैल, नदीतट तें वन । हरिपदीं रतिनें भरलें मन ॥

हरिपदसरणें श्रवण स्थिर । सहज मग्न समाधिंत अंतर ॥ १६ ॥

बधुनि तद्वति भी मधवा मनीं । जवळ बोलवि तो मदना क्षणीं ॥

बदत सादर 'तूं मजसाठिं रे ! । स्वबल घेठानि जा तिकडे त्वरे ! ' १७

मदन हृष्टपणें मग पालव्य । सुरपती मर्नि चितित " आपला

मुनि हरील किं नारद ठाव हा । सरयचि जिंकिल त्याप्रति हा महा ! १८

जगति जे जन लोखुप कामुक । कुटिल काकममानचि ते निक ॥

निजमनीं डरती सकलांप्रती । नियम हाच खरा दिवतो फिती ॥ १९ ॥

गति बघोनी श्वान जो घांघुं लागे । निजमुखि पकडूनी शुष्कही हाडवेगे
जणुंगमते त्या सिंहकीं तें छिनील । सुरपतिमनिं तैशी जाहली लाज फोल ।

श्रीनारदाश्रमाच्या सन्निध जेव्हां अनंग तो जाय ॥

तेव्हां निजमायेनें वसंत ऋतु तो सृजी निजसहाय ॥ २१ ॥

विविध तरु वृक्षुंगी काननिचे होति शोभित फुलांनीं ॥

कूजति कोकिल, करिती गुंजारव भृंग दंग नपुमानीं ॥ २२ ॥

पवन सुगंधित शीतल वाहूं लागति मनोहर नितान्त ॥

चेतविती कामाग्रिस, चित्त रहावें कसें मग मुद्यान्त ! ? ॥ २३ ॥

रमादिक सुरयुवती कामकलेच्या सरांत रमणाऱ्या ॥

सुस्वर गाती, नाचति, श्रीनाकौतुक निदर्शयिति सान्या ॥ २४ ॥

देशोनी सगळें विमोहक तसें साहाय्य, हरें स्मर ।

तोही कौशल दर्शवी बहुपरी मोहायया अंतर ॥

त्याची कामकला तथापि विकला शाली मुनीचे पुढें ।

तेव्हां मात्र मनोज भीति-जलधीमथें स्वपांष बुडें ! ॥ २५ ॥

ज्या भेजा रक्षिता आहे स्वतां लक्ष्मीपती गती ॥

कोण तें क्षेत्र लायातें शकेल जगतीतलीं ? ॥ २६ ॥

शाला भयार्थ सहसैनिक पंचवाण । मानूनियां निज पराजय तेथ पूर्ण ॥

होई विनम्र मुनिनारदपादकर्णी । प्रार्थी तयां, विनतभीति निवारिती जीं ॥ २७ ॥

होता न रोष मुळीं नारदचित्तगेहीं । ते सांत्विती मदनचित्त मृदू वचाहीं ॥

तेव्हां ऋषीश्वरपदीं नमयून माथा । जाई ससैन्य रतिनाथ सुतुष्टचेता ॥ २८ ॥

सुरीश्रुता आपुलि, थोर ते व्रत । मुर्नाद्रि तो इंद्रसभेत वर्णित ॥

आश्चर्य वाटे सकलां समासदां । श्रीशासि ते वंदिति, तेविं नारदां ॥ २९ ॥

गेले नारद शंकराप्रति पुढें, चित्तांत गर्वान्वित ।

कीं मी जिणुनि सोडला स्मर कसा, शालें न त्या अंकित ॥

तें सारें परिलेनि शंकर मनीं श्रीनारदांची स्थिति ।

आगोनी बदले दयायुत तयां ऐजापरी सन्मती ॥ ३० ॥

“ जेणें मलाच सुतन् नवरी वरील । ऐशा प्रशस्ति कर हा मुनि नाचरील ॥
 नाही मला जप, तप प्रिय या घणाला ॥ व्हावी विधे ! कशि मला वश राजबाला !
 ऐशा प्रसंगी मज होय अवश्य रूप । लायण्य थोर; जर हें मज ना दुराप ॥
 पाहूनि तें अमित सुंदर रूप माझे । घालील माळ मज ती भुलुनी तुजेजें ! ५८
 घेऊं शकेन हरिपासुनि चारु रूप । जा-येमधेंचि परि काल सरेल रूप ॥
 माझे हिता करि असा हरिसा दुजा न । हो तोच साक्ष मज या समयां, न आन.”
 प्रार्थी असें ब्रह्मपरी मुनि त्या प्रसंगी । शाल्य प्रभु प्रकट त्या कुतुकेंचि दाख्तीं ।
 पाहूनियां प्रभुवरा मुनिनेच घाले । होणार कार्य म्हणुनी मन तुष्ट झालें ॥ ६० ॥
 सांगे प्रभूसि अति आर्तपणें स्ववृत्त— “व्हावें मला कजि सुसाक्षक विश्वनाथ !
 सौंदर्यधाम निज द्या मज देवराया ! । नाहीच अन्य पथ तें मजला भिळाया
 कल्याण जेथि मम होइल ज्यावरी तें । येणें करा जि ! गणुनी निज दास मातें”
 मायाबला-अपुलिया च्युनी विंगाला । तो दीनबांधव हरि स्मितचित्त झाला ।

“ सन्मुने ! कथितो तुम्हां तुमचें हितसार तें ॥

मीही तेंच करीं; नान्य. वाक्य माझे न हो रितीं ! ॥ ६१ ॥

मागे कुपय्य जरि आकुल आनं रोगी । तें देत नाहिं परि, वैद्य हितोरयोगी
 तैसें हितेंचि तव आचरूं योगिनाथ ।” । बोलोनि हें प्रभु ज्यानिधि गुप्त होत.

मायाविषय मुनी तो होई तें मूढ; नाकळे त्याला ॥

गूढार्थ हरिगिरेचा; सत्वर जाता स्वयंवरा शाला ॥ ६५ ॥

त्या मंडपीं बरासनि गृह निज परिचारकहित असलेले ॥

दिसले त्या भुनियया उत्तम नटुनी थट्टनि बसलेले ॥ ६६ ॥

मुनिवर हर्षभराणें भानी निज रूप सर्व सुंदरसें ॥

‘वरिल कशी नवरी ही इतरा, मज डाक्यनिया अरें’ ? ॥ ६७ ॥

मुनिद्विताक्षर देव दयावन । अतिकुरूपनि त्या वितरी पग ॥

नच कुणासहि तें कळलें सदा । सकळ मादर वदिनि नारदा ॥ ६८ ॥

होते रुद्रगण तिथें, दोवेजग व्यास सर्व टाडक तें ॥

जे द्विजवेषे कुतुकें सर्वत्र पहाय्याति मंचरले ॥ ६९ ॥

सुंदर मीचि विशेषें मानुनि हें ज्या सनाति मुनि वेंगे ॥

जाणां कुणि न म्हणेनी शिरगण्डी दस्यु विप्रवेषि तले ॥ ७० ॥

यद्वैत ब्रोलति परस्पर गोष्टि ते या । जाव्यात ज्या परि मुनिप्रति आयकाया ॥
 “सौंदर्यसार किति दे हरि नारदातें । माळोनि यास नवरी न वरील कां तें ?”
 मोहूनि जाय मुनिनायकचित्त ऐसं । यद्वैत शंभुगण चोरुनि तेविं हांस ॥
 ये नारदांसि जरिती कुजबूज कानीं । तो भ्रांतचित्त मुनि ती मुखिही न मानी ७२
 तें देखिलेंहि न कुणी इतरां जनाहीं । भूपात्मजा परि मुनीप्रति तेथ पाही ॥
 देखोनि भीतिकर मर्कटतुंडरूप । संवरुद्ध भूपतनया प्रकटी स्वकोप ! ॥७३॥
 घेऊनि संगति सख्या, जणुं राजहंसी । ती चालली नृपसुता घघण्या नृगासी ॥
 साजे तिच्या विजयमाल करारुजांत । शृंगारमूर्ति पतितें बरण्यास जात ॥७४॥
 गवांढ्य नारद जया दिशि बैसलेले । भूपांगजा फिरकवीहि तिथें न डोळे !
 उंचावि मान बहुवार मुनी अधीर । पाहति तें हरगणां हंसुं येइ फार ! ॥७५॥
 आले कृपालु नृपेविं रमेश तेथें । हयें वधू; बरि तया जयमालहस्तें ॥
 घेऊनियां नववधू हारि जाय वेगें । ओशाळले नृप तदा निजकामभंगें ! ॥७६॥
 बहु विकल मुनीही तेधवां चित्ति होय । जणुं गमत तया कीं गांठिचें रान जाय ।
 हरगण विहयनी बोलले वार्किय एका । ‘निजमुख तरि विद्वन्! दर्पणीं हो! विलोका’
 हें बोलुनी उभयही पळती मयात । तेव्हा मुनी निजमुखासि जलीं पहात ॥
 पाहूनि रूप निज तें, मुनि रुष्ट झाला । शापी भयंकर यच्चें क्षणें त्या दयाला ! ७८
 “होऊनि राक्षस तुम्ही कपटात्म पापी । जन्माल भूवरि.” असे मुनि त्यास शापी
 “जें हांसलां तुम्हि मला, फळ प्या तयास । कोणा कराल मुनिचा कधि का प्रहास?”
 पुनरपि जलें पाहे तो दिसे पूर्वरूप । तरिहि मुनि न तोपे; होत चित्तीं सकोप;
 थरथर अधरांची चित्तसंश्रोमि होय । चलनचि मुनि पद्माकांतसद्भासि जाय ८०
 “शापीन त्यास अथवा, मरणा वरीन। लोकीं प्रहास मम दिण्णु करी, दुजा न”
 हे चित्ति तोंवरि पर्यां वधि तो दरीतें, । लक्ष्मी तशी नववधूहि सर्वेचि तेथें ! ८१
 लक्ष्मीपती मधुर शब्दि पुसे मुनीतें “चित्तीं हताश दिसतां, मुनिवर्य ! क . ?”
 तीं वरुद्ध होय मुनि नारद आत्मचित्तीं । मायावशें नच उरें मनिं बोधश ने ८२
 “विण्णो ! तुम्हा न वधवे परसपदेस !! ईर्ष्या तसें कपट हे तुमचे विशय !
 तुम्हीं समुद्रमथनीं शिव वंचियेला ! देवांसि चेतवुनि हो ! विष पाजवीला ८३
 देवां मुरा तुम्हि दिली, विष शंकरात्म । तुम्हीं रमेशहित कौतुभ दिव्य नेला !
 स्वार्थी तुम्ही सतत हो ! कुटिलरमयावी । तुम्हांअशी कपटीति दुजा न टावी ! ८४

सर्वस्वतंत्र तुम्हि, कोण तुम्हां शिरां न । ये जे मनास, करतां तुम्हि तेंचि पूर्ण
 सत्या असत्य करता, उलटे हि तें वा; नाहीं तुम्हांस हरि ! हर्षविषाद टावा ! ८५
 हो ! काढतां सकलदोष तुम्ही सदैव । हव्यास हाच तुमचा; मनिं भी न नांव !
 नाहीं तुम्हांप्रति शुभाशुभकर्मवाधा; । कोणी गुरुहि न तुम्हा करणार साधा ! ८६
 परि उन्नित गृहातें जाय हें आज वाण, । कृतिसे फळ मिळ्याया आज यावी न वाण !
 नृतनु धरनि मातें जें तुम्हीं बघिले हो । नृतनुच तुम्हि धारा; शाप माझा सरा हो !
 मजसि तुम्हि दिले कीं वानराचं कुरंग । म्हणुनि तुम्हिहि खाद्या वानरें घ्याल खूप
 मजवरि तुम्हि केला जो विषादापकारा ! म्हणुनि तुम्हिहि सोसा स्त्रीवियोगार्ति फार ”
 हयेंचि शाप मुनिचा प्रभु ये स्वामी ! तो देवकार्य परिपूर्ण करावयासी ॥
 आकर्षि तो बलवती निज शक्तिमाया । कोणास येइल कृपा हरिची गणाया ! ८९
 जेव्हां निवृत्त हरिची शक्ति होय माया । नांहे रमा, नृपसुताहि नवीन जाया;
 तेव्हां मिळुनि मुनि विष्णुपदां धरीत । जी निश्चय प्रणतदुःख सदा हरीत ९०
 बोलें मुनींद्र “मम शाप सरा न हो हा” । बोलें दयाळ विभु “ती मम होय रंहा !”
 “मी दुर्बलें बहुत हो ! बदलों तुम्हाला । तें पाप होय लय कैयि !” मुनी म्हणाला ९१
 सांगे हरी “जपत जा शिवनाम भावें । श्रद्धेंचि चित्त शक्ति शान्तिमय स्वभावें !
 नाहीं हरासम मला प्रिय कोण लोकीं । विश्वास हा हृदयिचा धणही न टाकीं ९२
 ज्याचेवरी करि कृपा नच चंद्रमौळी । त्याला सुलभ्य मम भक्ति कधी न क्षाली
 तूं हें हृदीं धरनि संचर हा ! जगां या आतां छळील तुज नैव मदीय माया” ९३
 प्रभु ब्रह्मपरि बोधी नारदाच्या मनासीं । त्वरित मग जहात्या गुप्त कारुण्यसशी
 खुबखुणगानीं रंगुनी भक्तिपूर्ण । करि गमन मुनीही सत्यलोकासि तूर्ण ॥ ९४ ॥
 हरगण मुनिलगीं भेटले मार्गि जाता । मुनि दिसत तयांना पूर्ण संतुष्टचेता ॥
 समयचि मुनिपार्शी येउनी दोनिही ते । मुनिपद कवलूनि बोलले आर्त चित्तें ९५
 ‘हरगण मुनिचर्या ! आदिही; विप्र कैचे ! गुरुतम फळ आलें आज आम्हा अघाचें
 सद्यहृदय नाथा ! या जि ! उःशाप काहीं ’ समजवि मुनि त्यां तें तेधवा या वचांहीं
 “ होगार राक्षस तुम्ही जरि हें खरेंच । पावाल तेज, बल, वैभव हेंहि साच, ॥
 जेव्हां स्याहृषळिं जिंजुनि विश्व व्याप्त । विष्णू तदा अवतरेल मनुष्यलीन ९७
 होगार विष्णुकरि अंत तुम्हां रणांत । पावाल मुक्ति, नच व्हाल पुन्हां मर्णांत ”
 दोघेहि जाणि निमुनी नमुनी मुनीं । येती निशाचकुली मग ब्रम्हूनी ते ९८

एका कल्पीं यास्तव हरि ये मनुजावतार खलदमना ॥

अमरा रमयुनि सज्जन सुखयुनि भूताप पूर्ण ने शमना ॥ ९९ ॥

आहे यापरि जन्मकर्म हरिचे अत्यंत सौख्यावह ।

आश्चर्ये मरले मनोहर तसे विस्तीर्ण पापापह ॥

जें जें चित्र चरित्र आचरि विभू प्रत्येक कल्पातरी ।

तें तें बानुनि गाडल्या मुनिवर्य पुण्या कथा भूवरी ॥ १०० ॥

विविधपरि तयांनीं वर्णिले ते प्रसंग । नवल न, सुजनांचें चित्त त्यामाजि दग ॥

रिसि, हरिकथांसी, नाहिं दोषांही अंत । रमति किति तयाच्या आयें धीमंत संत ॥

परित खुबराचें सर्वसौंदर्यसार । सुमधुर, पठनांही कल्पकोटी न पार ॥

हसि कथिली मीजे कथा हे भवानि ! प्रकटि हरिमाया जिंकित हो न कोणी !

माया हरीची मुनिनाहि मोही । प्रभू जगां कौतुक मात्र पाही ॥

मत्तासि नेई हरि दुःखपार । शरण्य ऐसा न कुणी उदार ॥ १०३ ॥

ह नर मुनि यांच्यामाजि नोहेचि कोण । प्रखलतम हरीची मोहि माया जया न

मनें समजुनि ऐसे, सर्वमायापतीत । मजुनि शरण जावें रावचार्ते स्वचित्त ॥ १०४ ॥

इतेश्रीत्रयावतार-भेदाभेद-मतमतान्तसिद्धान्तजिज्ञासुसाधनहूने चतुर्विंशतिस्त.

तरंग २५ या

तूरेक मैलतनये ! दुसरादि हेतु । जेणें अतुल्य, अज, निर्गुणही परंतु ॥

येवढें नें दशरथामज रमरूपें । ब्रह्माच्या शुभस्पृतिमुळे भवताप लोपे ॥ १ ॥

जें देखिला वनि तुदा, ऋषिवेपि जाता । संगे जया अनुजही मुनिसाच होता

एवंचे चरित्र बघतां भ्रमलीस तूही । आनी सतीसमयिचीं अनुनीहि राही ॥ २ ॥

त्य तूं चरित्र विभुचे अति आदरानें । हें ऐकू; जें भ्रमगदासि पुरें लया ने ॥

सोन वर्णुनि यथामनि माविकेला । त्या पुण्यसासि खुनाचचरित्रलीला ॥ ३ ॥

मुनिवर्य भद्राज ! ऐकुनी हरभाषित, ॥

उमा संकोचुनी चित्ती झाली सप्रेम सक्षित ॥ ४ ॥

रामावतारहेतूची वर्णी शंकर जी कथा ॥

तीच मी कथितो तुम्हा मुनिनाथ । रसाम्रिता ॥ ५ ॥

ऐकावी ती कथा पुण्या कलिपापविनाशिनी ॥

पवित्रा रसगंगा-जी सर्वमंगलदायिनी ॥ ६ ॥

स्वायंभू मनु, तैसी त्याची पत्नी गुणाढ्य दत्तरूपा ॥
 नरसृष्टि सर्व त्यांचेपानुन झाली जगांतिल अमूपा ॥ ७ ॥
 सद्धर्माचरणीं रत होते ते दंपती नुविख्यात ॥
 सत्कीर्ति धर्मनिष्ठा त्यांची सज्जन अजूनिही गात ॥ ८ ॥
 त्यांचाच पुत्र होता राजा उत्तानपाद या नांवें ॥
 ज्याचेपासुन झाला ध्रुव त्याचें भक्तिभाग्य वानावें ॥ ९ ॥
 त्याचा कनिष्ठ पुत्र प्रियव्रत श्रुतिपुराणि संस्तविला ॥
 या नररत्नां मनुचा मुकलित सद्गुरु तो झाला ॥ १० ॥
 मनुदत्तरूपा याची तनया हो देवहूति नाम तिचें ॥
 कर्दममुनिपत्नी ती, कपिलप्रभु उदरिं येद त्या सतिचे ॥ ११ ॥
 तो सांख्यतत्त्ववेत्ता प्रसिद्ध भगवान् महानना कपिल ॥
 दीनदयाळ कृपात्मा स्मृतिहि जयाची करील धी विमल ॥ १२ ॥

बहुकाल करी राज्य मनुराजा महीवरी ॥

ईशार्शंकुठनी धर्म प्रशापालन तो करी ॥ १३ ॥

भवनयसति केली ये जरा तों तरीही । हृदिं विषयविरक्ती लेशही आलि ना।
 हरिमजन विना हा सर्वही जन्म गेला । म्हणुनि मनुवृत्तानें अंतरीं शोक के।
 तो आप्रहं मग मुता निज राज्य देई । मावेंस घेउनि तपोवर्नि भूप येई ॥
 सेवीत तीर्थवर नैमिष पुण्यकारी । जे साधका वितरि सिद्धि अभीष्ट सारी ॥
 येतात ज्या स्थळिं महामुनि छिद्रहृद । सानंद त्या मधिच ये; त्यजि गेहव।
 रात्रीसमेत नृप पाहुनि त्या प्रकारीं । ते बोध-भक्तिच जगों गमले शरीरी ॥
 मार्गे क्रमें उभय गोमतितीरिं येती । त्या तीर्थानर्मलजलीं मग ते नहाती
 भेदावयास बुध, सिद्ध, मुनी अनेक । येती तयास, कळतां नृप सद्बिचक
 ज्या ज्या स्थळीं मुमग पावन तीर्थ होतें । त्या त्या स्थळीं मुनि तयांसह जाति वे
 लेऊनि बलकल, कृष्णांग तपस्विमूर्ति । सद्गुदिं ते हरिकथा बहुभक्ति गाती ॥

ते ' ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ' यापरी ॥

सप्रेम अपती मंत्र भक्तिनें द्वादशाधरी ॥ १९ ॥

वासुदेवपदाभोर्जी दपतीचें तदा मन ॥

अत्यंत दुःख होवोनी जाहलें हर्षभावन ॥ २० ॥

कंद शाक फलें मात्र यांचा आहार घेउनी ॥
 सचिदानंद जें ब्रह्म त्याच्या रमति चिंतनी ॥ २१ ॥
 फलमूलादि टाकोनी सेवोनी जल केवल ॥
 करिती तप ते दोघे देवा-प्रीत्यर्थ निर्मल ॥ २२ ॥
 अभिलाष मनीं ऐसा घरी संतत दंपती ॥
 कीं तो नयनिं भेटावा प्रभु श्रीकमलपति ॥ २३ ॥
 जाणती परमार्थज्ञ ज्यानें आर्यत-खंड न ॥
 निर्गुणा ज्या वेद वर्णी 'नेति नेति' च गाउन ॥ २४ ॥
 अंगापासूनही ज्याच्या ब्रह्मा विष्णु सदाशिव ॥
 होती, त्या भगवंताची मूर्ति दृष्टी पडो छव ! ॥ २५ ॥
 वर्णिलें जें इस्तीने कीं तो प्रभू भक्तिकारणें ॥
 स्वरूप दर्शवी दासां सखील तनुधारणें ॥ २६ ॥
 जर ही इशतिवाक् सत्य असेल जगतीं तरी ॥
 करील भगवान् म्यां जे बाहिले प्येय अंतरां ! ॥ २७ ॥
 ऐसा पीति जलाहारें यें जाति सहस्र सा ॥
 सात वर्ष सहस्रांचा काल वाताग्रें तसा ॥ २८ ॥
 तेंही टाकोनि तत्काळ दशवर्षसहस्र ते ॥
 प्रणिती केवळ ठमे एका पार्यांच राहते ! ॥ २९ ॥

ज्यांचें अपार तप तें यमुनी तपाते । ब्रह्मा महेश हरि येत अनेकदां ते ॥
 ते मोहवीति मनुतें 'वर माग' ऐसे । ना धीर तो त्यजि तपा, परि, मोहपाशें ॥
 अनन्यमात्र तप आचरीत्यां । रात्रीतृपां दासचि मानुनी त्यां ॥
 सर्वज विश्वप्रभु दीननाथ । उद्धादनी व्योमगिरा कृतार्थ— ॥ ३१ ॥
 म्हणे नमोवाग् 'वर माग, माग !' । गंधीर पीयूषधरा अथांग
 मृतासि संजीवन काय देती ? । अग्नीच झाली जणुं त्या दया ती ! ॥ ३२ ॥
 कर्णी सुघेची जणुं घार कोणी । ओन्नीयां ती रुप आणि राणी ॥
 केली शरीरें जणुं लुप्तकष्ट । अत्यंत दिव्यदुपुति हृष्टपुष्ट ॥ ३३ ॥
 आतांचि ते कीं नृपमंदिरांतुनी । आले असे मासति मास्वराननीं ॥
 प्रफुल्ल येमांचितकाय तो मनु । मावे न त्याच्या हृदि हर्ष तो जणू ३४

वदे करोनि प्रणिपात भूपति । “ तूं कामधेनूच विभो ! अम्हांप्रति ॥
 पदाब्जरेणू विधि-शंभु-माधव । तुझे नमस्कारिति सौख्यसंभव ॥३५॥
 तूं सेवकां लाभसि आणि रक्षिसी । चराचराचा अधिनाथ शोमसी ॥
 अनाथकल्याण विभो ! अम्हांवरी । दया करी, दे वर एवढा हरी ! ॥३६॥
 स्वरूप तूं शिवचित्ति जें वसे । मुनीहि ज्याचेस्तव होति तापसे ॥
 भृशुंढि-हृन्मानस-हंस ! ईश्वरा ! । रस्ती वदे तूं गुणि निर्गुणी खरा ॥३७॥
 डोळिभरी तें तव रूपदर्शन, । व्हावें असें वांछित आमुचें मन ॥
 कृपा करोनी प्रणतार्तिमोचना । कृतार्थता दे अमुच्या विलोचनां ” ॥३८॥
 तें दंपतीचें वच गोड लागलें । जें भक्तिभावें विनयादरें फुलें ॥
 कृपानिधी तो प्रकटे सुनिर्मल । तिथें जगद्व्यापक मक्तवत्सल ॥ ३९ ॥
 जो नीलपद्मासम, नीलरत्नसा । सुग्याम नीचांशुद शोभतो जसा
 ज्याच्या तनूची सुपमा विलोकुनी अनंतकोटि स्मर लाजनी मनीं ! ॥४०॥
 इति महाराजराक्षीरसम्व्यागतपोषैराम्यज्ञानपराम्भक्तिपरमपुरुषप्रातिदर्शनं नाम
 पंचविंशतिस्तरंगः

तरंग २६ वा

सौंदर्यसीमा शरदिंदुमा मुर्झी । कपोल चारू, हनुही सुरेत कीं ॥
 ग्रीवादि कंबुसम, दंत सुंदर । मनोज नासा, अरुणप्रभाधर ॥ १ ॥
 चंद्रांशुसंधच्छवि हास्य निर्मल । नवान्जलश्री नयनांघ्रि स्थल ॥
 कटाक्षशोभा रघुहणीय सुंदर । मनोजचापभ्रुकुटी मनोहर ॥ २ ॥
 मालप्रदेशी तिलकद्वयुती दिसे । नम्राकृती कुंडलयुग्म गोदसे ॥
 वक्रालकश्री अलिपुंजशोभना । श्रीवत्सकांती वनमालभूषणा ॥ ३ ॥
 तेजस्विरत्नाकिन हार कंधरी । सिंहोन्नतांशवरि जानवें घरी ॥
 मनोहरे बाहुंवरी बिभूषणें । मुजा जगा कीं करिहस्त भासणें ! ॥ ४ ॥
 कोदंड हस्तामधि तें विराजलें । तैसेच ते वाणहि तेथ साजले ॥
 भाते शरांचे, कटिभाग मंडिती । जे स्वप्नचें रिपुसशि चंडिती ॥ ५ ॥
 तडिलेनेची द्युतिही विद्येवरी । पीनांशुची अशि शोमरी चढी ॥
 बलिप्रसीनें उठरा विभूषिणें । नाभी न, भेरे यमुनाव्यांजले ! ॥ ६ ॥

पदाब्जशोभा कशि वानिजेल ती ! । मनं मुनीर्चा अति जेथ खेलती ॥
वामांगि सौंदर्यनिधान मंगला । जी आदिमाया अनुद्बल केवला ॥ ७ ॥
जीचा लवांगहि सजी अमिता भवानी । लक्ष्मी तसेचि सहजी विधिचीहि पत्नी
त्या जानकीस निजसंगति वामभागी । घेऊनि तें प्रकला खुराय वेगी ॥ ८ ॥

सौंदर्यजलधि हरिला अनिमिष लावुनि पहाति एकटक ॥

मनुशतरूपा अनुपम निरखिति, परि निरखुं पाहती अधिक ! ॥ ९ ॥

हर्षवदनं त्यांना मुरले तनुभानही तदा अपुल्लं ॥

घावुनि दंडवत त्या प्रभुर्चा ते उभय धरिति पदकमलं ॥ १० ॥

निजकरकंज प्रभुही स्पर्शुनि तन्मस्तकांसि तं त्यरित ॥

उचळुनि धरित प्रेमें भगवान् करुणानिधान सच्चरित ॥ ११ ॥

येदे तो दयाब्धी प्रसन्नं स्वचित्तं । “ अहो ! तुष्टलां मी ” असे टपतीतें ॥

“ महोदारमी हें मनीं यागवोनी । हव्या त्या वरा प्या जि । माझेकडोनी ” ॥ १२ ॥

प्रभुची अशी ऐकुनी गोड वाणी । नमी ते तयां जोडपें बडपाणी ॥

येदे धैर्य आलंछुनी यापरी ते । “ पदाब्जा पहातां प्रभो ! चित्त धातें ! ॥ १३ ॥

जरी पूर्ण वेगेंनि मत्काम झाले । तरी एक कांशा मनामाजि आले ॥

मुवाध्या, तशी ती असाध्याहि वाटे । म्हणूनीच ती शेववेही न कंटे ! ॥ १४ ॥

न ती दुष्करा आपणा पूरवाया । परी लाज माझ्या मना दापिते या ॥

जरी कल्पवृक्षा दखिती मिळाला । तरी मागेचे थोर लक्ष्मी न त्याला ॥ १५ ॥

न तो कल्पवृक्षच जाणें तयानें । तसें निच माझे भरे संशयानें ॥

तुम्ही जागतां हेतु जो मन्मनाचा । करा तेवढा हो ! प्रभो ! पूर्ण साचा ” ॥ १६ ॥

येदे नाग “ मकोच सोडीं नृपाला ! । नसे तें, न जें ये तुला व्यामाला ! ”

तदा भूष कोले “ कुपेच्या निधाना ! । प्रभूचें गुदावृक्ष येईल कोणा ! ॥ १७ ॥

एरें वाटनें चित्तिं जें, तेंच, नाथा ! । तुम्हां सांगतो; लेश आतां न चिन्ता ॥

तुम्हांसारिगा पुत्र व्हाया अम्हांय; । असे हीच इच्छा उगा कां न चोला ?

ये भक्ति, ऐके अमोला गिद्य ती । येदे कीं “ तयाऽस्तु ! ” प्रभु प्रेममूर्ति ॥

“ कुठें शोधुं मी पुत्र माझ्याकामान ! । तुला पुत्र दे ! मीच होईन जाग ! ”

पदाब्जलि उग्या तेथे द्यतस्तेमि देवुनी ॥

जेते प्रभु दिवा “ माग पर इच्छित्ति जो मनीं ” ॥ २० ॥

देखे वरगह, नृप पाठ न सोडि ऐसैं । तो घाउनी गिरिगुहेमधिं गूढ वैसे ॥
 देखोनि दुर्गम बना, नृप खिन्न होत, । ये मागुतां, परि तदा चुकलाचि पंथ !
 श्रमकान्त राजा, तसा याजि त्याचा । धुधेनें तृपेनें अतिक्रान्त साचा ॥
 नदी वा तळें ते कुठें लमणार ? नुरे व्याकुलत्वे नृपा त्राण फार २४

विपिनिं फिस्तां तेथें एका ऋधे उडवाप्रति ।
 कपटमुनिच्या वेषें राहे जिथे कुणि भूपति ॥
 परिभवुनि ज्या, या सम्राटें असें जितलें रणीं ; ।
 त्यजुनि कटकें गेल्या राजा पळोनि तया वर्नीं ॥२५॥

प्रतापमानुश्रुति वेळ चांगली । परी स्वतांतें प्रतिकूल जाहली ॥
 पाहूनि ऐसैं नृप खिन्नमानसीं । गेल्या पुन्हां ना निजराधानिशी ॥२६॥
 स्वरोप चित्तांतचि गुप्त ठेवुनी । तो रंकसा राहि नृपाल काननीं
 तपस्वि वेषें, अभिमान अंतरीं । पाहे कधीं येइल वेळ ती बरी ॥२७॥
 गेला प्रतापरवि त्या मुनिच्या समीप । तो ओळखे त्वरित त्यासि मनीं सकोप ॥
 राजा तृपाकुल न त्या मुनिलगि जाणे । त्या साधुवेषिं गणिला मुनि थोर त्यानें
 उतरुनि अश्वावरुनी प्रतापमानू प्रणाम मुनिशि करी ॥

चतुरस्वभाव राजा त्यातें निज नांव ना यदेचि परी ॥ २९ ॥
 तृणाकुला भूपतिवें बघून, सरोवरा दावि मुनी तयास ॥
 करोनियां मजनपान त्यात, अश्वासवें भूपाहे सेवि हर्ष ॥ ३० ॥

सारेच श्रम लेपेनी जाहल्या स्वरथ भूपति ॥
 त्यास तापस तो नेदें आपल्या आश्रमाप्रति ॥ ३१ ॥
 सूर्यास्तकाल जाणोनी नृपा आसन देउनी ॥
 गोडशब्दीं चदे त्यातें यापरी कपटी मुनि ॥ ३२ ॥

“ कोण ? तूं विपिनीं ऐता हिंडडी केवि एकला ? ॥
 अनुनी सुंदर युवा जीव कां तुच्छ लेखला ? ॥ ३३ ॥
 भासडी चक्रवर्ती तूं लघुगांवरुनी मला
 पाहतांच तुझी येते करुणा मज कोमला ! ” ॥ ३४ ॥

“ प्रतापमानु या नांवें असे जो अवनीपति ॥
 त्याचा सचिव मी आहे मुनिवर्य ! महानति ॥ ३५ ॥

ती वदे “ वर जो कातें चतुरं प्रार्थिल्य असे ॥
 करुणावधे ! मलाही तो अतीव प्रिय मानसं ॥ २१ ॥
 श्रापार्थ होईल तें माझें वदणें कांहीं त्याहुनी ॥
 तथापि भक्तकल्याण अभीष्ट तुमच्या मनीं ॥ २२ ॥
 जगन्स्वामी तुम्ही नाथा ! विश्व ब्रह्मादि निर्मितां ॥
 सर्वोत्थामिं जें ब्रह्म तेंहि तुम्हीच तत्त्वतां ॥ २३ ॥
 जाणोनि हें चित्त माझें भीतसे वदण्यासही ॥
 तथापि प्रभुची आज्ञा मानितें मी प्रमाण ही ॥ २४ ॥
 भो नाथ ! तुमचे भक्त अनन्य मिळवीति जें ॥
 सौख्य वा गति ती मातें लाभो ! न म्हणणें दुजें ॥ २५ ॥
 तीच भक्ति, पदांमोजीं रति, तोच विवेकही
 तेंच सच्छील मातें द्या; प्रार्थना मम एक ही ” ॥ २६ ॥

ऐकोनि ती मृदुळ गूढ मनोः उक्ति । झेले कृपानिधि मनोहर पुष्पकीर्ति ॥
 “ जें जें असे तव मनामधि इष्ट तें तें । मी सर्वथा करिन; नैव कुकेन त्यातें
 माते ! अलौकिक विवेक तुझ्या मनास । नित्य स्फुरेल, कधि ज्या नच लेझ नाश
 म्मक्षा अनुग्रह तुझेवरि नित्य राही । हा देतसं तुजसि मी वर घन्य, पाहीं ”

पुनः पुन्हां बंधुनि भूप पाउलें । वदे “ प्रभो ! एकचि मागतों मल्लें ॥

तुम्हांवरि पुत्र म्हणोनि आवडी । सदा अलाची मम आस एवढी !

म्हणोन मातें कुणि मूढही जरी । तरी असे जीवन हें तुम्हांवरि !

जलाधिना मीन, मणीविना अरी । तुम्हांविना हो मम तेचि जीवही ! ”

मागोनि यापरि वर, प्रभुच्या पदांनं । तो आकळी; प्रणतनाथहि दृष्ट चित्तें
 झेले “ तथास्तु ! मम दासन हेच आता, जा इंत्योकिं तुम्हि; कांहीं नसोचि चित्ता
 गहूनि तेथ तुम्हि यापरि कांहीं काळ । सेवोनि भोग बहूनांवरिचे विनाळ ॥
 भाकेतभूर किंणी तुम्हि बेथ व्हाळ । मी पुत्र होउनि तुम्ही मज रोळवाल !
 येईन इष्टतम हा अवनार ऐसा । येईन गेहिं तुमच्या पुरवीन आगा ॥
 येतील तेथ मम असाहि देहयुक्त । लीला करीच सुखमग्न मदीय भक्त ॥ २७ ॥
 जे आदर्श परिसनील मुमग्गदाली । लीलाचरित्र मम पावन संकायी ॥
 त्यागून गर्व ममनादिक बंध सार । संसार ते नहनि जानित्य सत्यकार ॥ २४ ॥

जी आदिशक्ति जग निर्मित सर्व, तीही । माया मदीय अवतार धरील देही ॥
त्वत्काम पूरविन होउनि मी अपत्य । हें सत्य, सत्य, मम होइल वाक्य सत्य ॥”

पुनःपुन्हां सांगुनि हें तयांसी । तो गुप्त होई कर्णान्जुराशि ॥

चित्तांत भक्ति प्रभुची घरोनी । ते राहती भूपति आणि राणी ॥ ३६ ॥

त्या आश्रमी यापरि काल कांहीं । काढोनि ते न्यागिति लोक हाही

त्रासाविना टेवुनि देह जाती । ते इंद्रलोकप्रति पुण्यकीर्ति ” ॥ ३७ ॥

सांगे उमेतें हर पुण्यदायिनी । कथा अशी ही स्तवियेलि सजनी

ऐकें भरद्वाजमुने ! अणीकही । श्रीराम जेणें अवतीर्ण हो मही ॥ ३८ ॥

इति श्रीउमामहेश्वरसंवादे दंपत्योस्सीतारामचन्द्रदर्शनवर्ष्मातिनाम

पद्विंशतिस्तरंगः ।

तरंग २७ वा

ऐका कथा पावन ही पुरातन । गौरीस जी सांगत शंभु वर्णुन ॥

विख्यात जो देस मनोः कैंकय । हो सत्यकृत् नृप तेंभ दुर्जय ॥ १ ॥

धर्मी रती, नीति अतीव त्या प्रिय । प्रताप-तेजो-वल्लभीलसंचय ॥

शाले तयांतें सुत दोन उत्तम । जे सद्गुणाराम सुवीर्यधिक्रम ॥ २ ॥

जो ज्येष्ठ तो राज्यघनी स्वभावता । प्रतापमान् अग्नि त्याप्रति प्रथा ॥

दुजा विराजे अरिमर्दनाख्य तो । बलद्वय शीर्षद्वय रणां न धाकतो ॥ ३ ॥

त्या शंभुशंभुमधि ऐस्य अनीव नांदे । प्रीती हृदी अकपय विलेख प्रमोदें ॥

सामो परेस म्हणुनी वनिं वृद्ध राय । ज्येष्ठसि राज्य वितरुनि तपासि जाय ॥

प्रतापमानु क्षितिपाल होतां झाले फिरे राखि नगा प्रकारें ॥

पाळी प्रजेतें दक्षिदिष्टमागें, राही अपाचें तयही न गोरें ! ॥ ५ ॥

मन्त्री नृपाचा हितकारि नृज आह्वा जगा धर्मरुची विराजे ॥

तो शुक्रसः, शंभु बलद्वय वीर स्वतां प्रतापी रणवीर गाजे ॥ ६ ॥

सेना अराय चतुरंग त्याची असंग्रह शृंगार जिव्यांत वीर ॥

ऐकोनियां दुंदुभिज्योतीचा प्रतापमान् घरि हारें घोर ॥ ७ ॥

तो राक्षसेसह वायव्येन निषे मुहूर्ता नृप दिग्भयार्थ ॥

अन्यां नृपां विजुनि शीर्षनेत्र केंले तसें ते नन संगरांत ॥ ८ ॥

धांवतां मृगयेतादीं मार्गं मी चुकलें, परीं ॥

महाभाग्येचि मी पावें तुमचें पद यापरि ॥ ३६ ॥

आम्हांस कुटुनी व्हायी तुमची भेट दुर्लभ ॥

दिसतें कांहि व्हायाचें कल्याणाचि मला शुभ ! ” ॥ ३७ ॥

वदे मुनि “ अरे बाबा ! पदा तिमिर ‘ मी ’ म्हणें ॥

तुजें नगर येथून दूर सत्तर योजनें ! ॥ ३८ ॥

ही मोर रात्र, घनदाट अरण्य, पंथ । तुझासही न कळणार म्हणून येथ ॥

राहोनि आज, निपणें उदियां सकाळीं ! ” । कोणास ये चुकवितां लिहिले कपाळीं ॥

तुळसिदास म्हणे, ‘ मथितव्यता जशि असेल, तशी घडत स्थिति ।

नच स्थिे नियती कयणाप्रती परि तयाधिच खेंचुनि घेत ती ! ’ ॥ ४० ॥

इति राजाभानुप्रतापदिग्विजये कपटमुनिमिलनवर्णनंनग्न सतविंशतिस्तुरंगः

तरंग २८ या

“ हो, टीक; साधुवर ! ” बोलुनि याप्रमाणें । आश शिरीं नृप घरी अति आदरनें

बांधी हया तरतळीं, मुनिपाशिं घेसें । प्रेमे स्तवी मुनिस, भाग्याहि वानि तैसें. १

बोले पुन्हां मृदुवचें अतिरम्य कांहीं । “ भानी तुम्हां प्रभु, पिता; करतो धिदाई !

जाणोनियां मजसि आत्मजसें, मुनीश ! । मातें यथार्थ निजनाम कथा अक्षेप ” २

जाणे न भूप जरि त्या मुनिंत तथापि । जाणे तयास मुनि तो कपटान्न पापी ॥

तो क्षत्रवंशभव भूप, तशांत घेरी । स्वार्थार्थ तो कपट आचरि त्या प्रकारें ३

त्या आपलें विगतवैभव आठवूनी । आंध्यापरी जणुं जळे हृदयांत अग्नि ॥

एकेोनि भूपवच आर्जवयुक्त तैसें । चित्तीं स्मरोनि मुनि बैर मनांत होसे. ४

कपट्याकिय वदे मृदु तो मुनी । “ उपड आम्हि भिकारिच हे असे !

कुटुनियां धन केतन वा अम्हां ! । जगिं अकिंचन कोण दुजा दिसे ! ” ५

बोले नृपाळ विनयें “ मुनिवर्य ! धन्य ! । विज्ञानसागर तुम्ही अभिमानक्षून्य ॥

जे राहतां तुम्हि सदैव निगूढरूप । वेणें अमंगल असे फिरतां अपाप ॥ ६ ॥

होती दखिची खरे प्रभुप्रिय । गाति इत्ती साधुहि हें मुनिश्रव ॥

तुम्हां अगेहा, अधना भिकारया । वघोनि घेती विधि शंभु संशया ॥ ७ ॥

कोणीहि आपण असांनमितो तुम्हां मी माझेवरी सकृद व्हा अजि ! नाथ तुम्ही ”

देखोनि भूपममता सहजा अशी ती । विश्वासही दृढ तसा मुनि चिंति चित्तीं

सर्वस्व त्यासि निजपार्श्वी भोंठे धराया । त्याच्या मनी अधिक भाविकता भराया
बोले मुनी अधिक तो कपटंकरून । “मी हा इथे बसुनि हो बहु कालमान ॥९॥
येथें मला कुणिच आजवरीं न भेटे । मीही नसे प्रकटिले निज रूप कोठें !
लोकांत मान्यपण हें अनलासमान । जाळून दकित तपोभय थोर रान !” ॥१०॥

जैसे सुवेप बसुनी भुल्लात मूढ । तैसे न ते भुलति, जे जन मुक्त गाढ ॥
देखा, म्हणे तुलसि, सुंदररूप मोर । केका सुधा-मधु, परी अहि खाद्यसार !
“मी याचसाठीं जगि गुप्तपंगेचि राहीं । नाहीं प्रयोजन मला हरिवीण काहीं
ना सांगतांहि समजे परि देवराय; । लोकांस रंजवुनि लाम अम्हांस काय ? !
तूं सन्मती मजसि आवडशी अतीव । प्रीती तशी मजवरी तव थोर भाव ॥
ढेवीन गुत तुजपासुनि कांहीं आतां । होईन मी तर भयंकर पापकर्ता ” ॥१३॥

वैराग्यवृत्तान्त कथी मुनी जसा । नृपासि विश्वासहि दादला तसा;
बघोनि त्यातें यदा कर्मदाज्यते । वदे बकंधानि मुनी नृपास तें ॥१४॥

“मज्जाम हो ‘एकतनू’ म्हणून ” । ऐकोनि राजा नमस्वीतमान ॥
वदे “मला अर्थ यमार्थ ज्ञेय । स्वदास मातें समजोनि चाला !” ॥१५॥

“जें आद्यसृष्टी उपजे तदाच । उत्पन्न झालों जगि मीहि साच ! ॥
होतीच माझी तनु ही अजली । आख्या मला ‘एकतनू’ म्हणूनी ॥१६॥

आश्चर्य पुत्रा । नच मान याचें । नाहीं तपा दुर्लभ काहि साच
तपोबलानें सृजि सृष्टि धाता, । तपोबलें विष्णुहि नीस पाता ॥ १७॥

तपोबलें संहारि शंभु तीही । तपा नसे दुर्लभ लोकि काहीं ! ”
ऐकोनि, भूषा मुनिभक्ति दाढे । पुराणिचे यानि मुनी पवाडे ! ॥१८॥

तो धर्म, कर्म, इतिहासकथा अनेक । वैराग्यबोधविषयीं कधि गोष्टि कैक ॥
उत्पत्तिपालनविनाशनकथादि वर्णी । आश्चर्यगोष्टिहि अशर वदे पुत्रा ॥१९॥

ऐकोन राजा वग हो मुनीतें । स्वनाम त्यातें कधि सत्य जें तें ॥
म्हणे मुनी “जागत मीहि सारें । त्वच्छत्र हेंही रुचलें मला रे ! ॥२०॥

राजा ! अशी सेनिच की, जिथे निधे । स्वनाम भूंन वर्णन न कोणतें ॥
पाहूनि चातुर्य तुझें, तुझ्यावरी । मचित्त हें वा ! अनि लाटला घरी ॥२१॥

रुपा ! प्रतापरुधि हें तव नाम आहे । दे सत्यकेतु नृपनी तुझ जन्म, पाहें
मी सगें जाणा असें, गुरुच्या वरतनी । ऐसें स्वतां परि कथूनि नवेचि कोणी ॥२२॥

देखोनि निर्मल तुझी सहजा मती ही । हा भक्तिभाव, दृढ नीतिहि धर्मवाही,
माझे मनीं तुजवरी ममता उदेली । तत्काल मीं मम कथा तुज वर्णिलेली !
झालो तुझेवरि खरा अजिं मी प्रसन्न । घे मागुनी चर, करीन समग्र पूर्ण !”
ऐकोनि तें वच, नृपाल मरे प्रहरे । वंदोनि त्यास विनवी बहुवार ऐसें—२४

“ मुने ! दयावधे ! वधतां तुम्हांप्रती, । माझ्या करीं चारहि अर्थ लाभती ॥

प्रसन्न पाहूनि तुम्हांसि मागतो । मीं हेंनि जेणे न उरेल शोक तो ! २५

जरामृत्युदुःखें नसावीत मातें । रणींही मला कोणि जिंकू नये तें ॥

असो राज्य मार्तेंच एकातपत्र । निरुपाध हें एकदों कल्पमात्र !” ॥२६॥

घडे तो मुनी “ हे नृपा ! होय तेही । परी एक त्यामाजिं जें विप्र काहीं ॥

जरीं विप्रवंशास सोडून राया ! । गमे काळही तूज यावा नमाया ॥२७॥

तपोव्रलें विप्र घरिठ ते सदा, । नसेचि त्यांचा वधिं कोप जो मुधा ॥

तूं केलिया ते वश विप्र आपणां, । होतील शंभू, विधि, विष्णुही पुन्हां २८

पारि प्रतिज्ञेंकवनीच मी वदें, । न ब्राह्मणां जिकिल कोणि दुर्मदें ॥

न विप्रशापेंविण नाश केवळ । तुझा नृपाळा ! कधिं कालिं होइल !” २९

ऐकोन तें वच नृपाल सहर्ष होय । बोले “ प्रभो ! मम न होइल नाश काय !

आहां कृपानिधि तुम्ही, तुमच्या प्रसादें । कल्याण सर्व मम होइल निर्विवादें ”

“ तथास्तु राजन् !” वदला पुन्हां मुनि । केली ठकें त्यां सगळीं भुलावणी !

म्हणे, “ कुठ्ठे हा नच मेळ आपला । अनिष्ट होतां नच दोष दे मला ॥ ३०

म्हणोनि तूं वर्जचि सर्व ही कथा; । नाहीं तरी घोर अनर्थ तत्त्वतां; ॥

घट्कर्ण जातां, घडलें समग्र हें, । होईल रे नाश तुझाच विप्रहो ! ॥३१॥

वार्ता कुठ्ठेनि अथवा द्विजशापयोगें । भानुप्रताप ! तव नाश घडेल रागे

त्यावीण मृत्यु तुज येइल ना कधींच । आले जरी कुपित शंभुहरीहि साच !”

वंदोनि भूप म्हणतो, “ वदलां खरें तें; । रक्षील कोण गुरुविप्र जर प्रहर्ते ?

कोपे विधी तर तदा गुरु एक पाळी । होजें सकोप गुरु, नाशचि ये कपाळीं !

जें सांगतां त्यापरि मी न चागतां । जो नाश त्यांचे मज दुःख ना तथा ॥

माझ्या मनीं एकच भीति डाचते । न ब्रह्मशापापरि काहि घोर तें ! ॥३५॥

कोण्या उपायें मज विप्र ते वश । होतील तें सांगुनि, या मला वश ॥

माझ्यावरी आचरणें तुम्ही दया । कल्याणकारी दुसरे मला न या ॥३६॥

“ऐकें नृपा ! जगति त्यास उपाय नाना । ते कष्टसाध्य; फलसिद्धिहि निश्चयें ना !
 आहे उपाय सुगमोत्तम एक माझा । त्यावेहि एक गुरुविघ्न असेचि, राजा ! ॥३७
 आहे अधीन मम तो सदुपाय राया ! । नाहीं परी, तव पुरीं मज शक्य याया;
 गेलों न मी अजिबरी कवणाचियाही । ग्रामीं गृहीहि अथवा लघुमात्र, पाहीं, ३८
 आतां पुराप्रति तुझ्या जर मी न यावें । होईल हानि कितुकी कवणा न ठावें
 मोठाच पंच पडला मजलागि आज ! ” । त्यातें विनीत बदला वच भूमिराज ३९
 “स्वामिन् ! यदे सकल शास्त्र असीच नीति- । मोठे सदा लघुबरीच कृपा करीती
 अद्रीं नृणांसि घरि संतत क्षीर्पदेशी । फेनासि पृष्ठिं जलधी, शिरिं मूरजांसी.” ४०
 बोलोनि हें नृप नमूनि परीं मुनीसी । प्रार्थी “प्रभो ! तुम्हि कृपालु मला विशेषीं
 माझ्यावरी सदय होउनि दुःख सोसा ! शेवो सुदीन जन हा न तुम्हां नकोसा” ४१
 झाला अधीन नृप पाहुनि सर्वरीतीं । बोलो मुनी कष्टपूर्ण तयास उत्ती ॥
 “राजा ! यदे वचन मी तुजलागि सत्या काहीं मला जगति नाहिं अशक्य कृत्य, ४२
 आदिस तूं परममक्त मदीय राजा ! तेणें अवश्यचि तुझ्या करणार काजा ॥
 लोकांत योग, तप, मंत्र तशाच युक्ति । होतात सिद्धिद नरा जर यत्नि भाक्ति, ४३
 मीच स्वतां करिनि भोजनपाक सिद्ध । तूं वाद, ठेवुनि मला मुळिं अग्रसिद्ध
 जो जो मदत करि सेवन तें नृपाळा ! । तो तो तुला यशचि होईल सर्व काळा ४४
 त्याच्याहि गेहिं जर जेविल कोणि, तोही । होईल रे ! यश तसा तुजलाच, पाहीं,
 जा तूं तरी, कर उपाय असाच राया ॥ संकल्प वर्ण कर, हा नच जाड वायां ४५
 लक्ष द्विजां नवनव्यां, घरिं भोजनातें । बोलौव तूं सपरिवार, विशांक कीं तें
 मी पाकसिद्धि निजहासि करीन नित्य । होडील विप्र सहजीं यश तूज सत्या ४६
 देवार्थ विप्र करिती जगिं यश होम । विप्रांस देव यश त्यास्तव पूर्णकाम
 मी आगली तुजसि मात निवेदितों ही । येईन येणें मम या, तव मी न गेहीं ! ४७
 आगीन मी तव इधेंचि पुरेहितास । मायावळें करुन, देइन त्या स्वयेप ॥
 माझासमान करुनी स्वतपोभ्यानें । ठेवीन वर्षभर, जे न कुणीहि जाणे ॥ ४८
 येऊनि, मी तव पुरेहितार्य साच । राहीन मी तुजपरीं, नुमजे कुणाच !
 आतां असो; बहु विचार पुरे, निजायें, । झाली निशा बहुत, तूं अम नैव प्याये ४९
 भेटूं अग्नी पुनरसी श्रवणाग्रिगर्दी । येईन मी तव पुरामधिं त्याजराटी ॥
 आतां तुला, तव हयासह निद्रिताही । माझ्या तवें तव पुरीं तजि नेन, पाहीं ५०

येईन मी तेथ तयाच बंधें । कळेल तो ना तुजही विशेषें, ॥

एकांति जें सांगिन मी तुला तें । तेव्हांच तें सर्व कळेल तूं ॥२१॥

—: इति कथमुनिपाखण्डवर्णनं नामाष्टविंशतित्तरङ्गः :-

तरंग २९ वा

आदेश तो परिसुनी निजला नरेन्द्र । तैसे निजासनि मुनी कपटी अनिद्र ॥
भ्रांतीमुळे नृपतिने अति शौर येत । चितेमुळे परि मुनीस तसें न होत ॥१॥
तो येत तेथ रजनीचर काळकेतु । राजास ओ फसवि सूकररूपहंतु ! ॥

त्या होय सख्य अति तापस त्या मुनीने । प्राचीन ज्यास कपटाचरणान साचें
त्या पुत्र होत शन, बंधु दहा तसेच । सारे अजिंक्य नुरपीटक दुष्ट साचें ॥
ते विप्र, साधु, नुर यां अतिदुःख देते । शास्त्री प्रतापरवि आधि रणी तपांने ३
पूर्वील घेर लल राक्षस साधि तत । भेद्योनि तापस नृपा करि मंत्र गुप्त ॥

जेणें उपाय रिपुनाश करावयाने । चिंतीयले, परि नृपा कळणें कसे ते ! ॥४॥

तेजस्वि शत्रु जरि एकहि का भेतेना । त्यानें कधीच लघु हा म्हणुनी न माना
राहू अजुनि अवगोपितशीर्षही तो । प्राग्नि सूर्यशशिना किनि दुःख देतो !!

तो तापसी नृप बंधे निज मित्र आला, । हों उद्योनि अति मौख्य निळे तयाला
बोले कथा सकल राक्षसही तयास । “साधू अभीष्ट अविलंबि विनाप्रयास ॥६॥

जो ऐक्या सद्गुपदेश मदीस नू रे ! । तो जाण शत्रु जिनलाच भल्या प्रकारे ॥

सोडुनि काळवि नृपा ! मुनि होय घं जा । रे ! औघाविगनि रोग दिनष्ट नृपा !
मागनि मी रिपुनि मय कुलांसमेत । चौक्या दिशींच नुजवाशि रिपेन येथ” ॥

हाला अतीव हर्दि तापस भूय दुष्ट, । गेल्य महाकपटि राक्षस दष्ट दुष्ट ! ॥

भानुप्रताप नुरगामहही नये हा । केल्या क्षणामधिच पोंचविता स्वगोहा ॥

राक्षसी निजविला नृपमंदिरें तो । अभाग अभयहि राक्षस पोचवीतो ॥

पुणेहितार्नेहि तदा नृपाचिया नेळे तयानें उच्चरुनि सत्वर ॥

मायामय मोहकुनी तपांनें टेवीरले निश्चळ अटिकंदरी ॥१०॥

स्वयेंनि पंडुनि पुणेहिताडुनि ये तो तदाच्या शयनावरी निज ॥

जागा प्रगने नृप हांडनी बंधे माभयें तो मंदिर पत्तनी निज ॥११॥

प्रभाव ने ग्या मुनिचा गद्योनिचा उद्योनि जारं नृप अभ पंडनी ॥

न सांगतां समिध या कुशादि प्रबोधेना होय पुन्हादि काननी ॥१२॥

मध्याह्नि तो ये परतोनि तेथुनी तेव्हां प्रजा पाहुनि त्यासि हर्षली ॥
घरोघरी उत्सव थोर मांडले, वारें मनोईं बहु वाजुं लागलीं ! ॥१३॥
पुरोहितांत जंव भूप देखे साक्षर्य त्यास निज कार्यही स्मरे ॥
ते तीन त्याचे दिने दीर्घ वाटले युगापरी त्यासि विलुब्ध अंतरे ॥१४॥
मती नृपाची कपूती मुनीच्या पायीं अती लीन असे जहाली ॥
पुरोहितें येउन नि त्यास वृत्त निवेदिलें सर्वहि योग्य कारी ॥१५॥
राजा तथा ओळखुनी मनांत प्रहृष्ट झाला, न उरे विवेक ॥
निमंत्रिले लक्ष तयें त्वरंचि सदिप्र आत्तांसमवेत, देख ॥१६॥
पुरोहितें सर्वहि पाकसिद्धि केली यथाशास्त्र चतुर्विधा ती ॥
मायाप्रभावेचि जियेंत शाक, कोशिंबीरी आदि अनेक होती ॥१७॥
नानापर्यायें मृगमांस वेणें असे तिथें रांधिलें द्विजार्थ ॥
त्याच्यांत दुष्टें द्विजमांसलंड घाळून केले सगळे पदार्थ ! ॥१८॥
बोलायिले विप्र समस्त रायें जेवावयांत अति आदरानें ॥
प्रभानुनी तत्पद बैसची तो थायामधें मांडुनि पाट-पानें ॥१९॥
वाढी तथा जो नृप, तोंच झाली आकाशवाणी; वदली द्विजाना ॥
“हे विप्र हो ! तांतडिनें उठा, जा गेहा; न जेवा; अति घात जाणा !
हा विप्रमांसं युत अन्नपाक ! ” हें ऐकतां विप्र तसेंच थांबले ।
हो भूप तें व्याकुल बुद्धिमूढ, थदे न कांहीं मंत्रितव्यताबले ! २१
सरोप तेव्हां द्विज शापिती हें—“राजा ! न केल्यास मुळीं विचार; ॥
होशील तूं राक्षस सर्व आत्तांसमेत मूढा ! न विलंब पार ! ॥ २२ ॥
होईल वर्षांतनि नाश तूझा स्वकीय आत्तांसह निश्चयंचि ! ॥
न व्यक्ति कोणी, पितरास पाणी देण्यामही राहिल वंशि साची ! ” २३
ऐकोनि तो शाप, नृपाळ झाला तत्काळ शोकाकुल दीनचेता ॥
आकाशवाणीहि पुन्हां गभीर होऊनि विप्रां वदली समस्तां ॥ २४ ॥
“हे विप्र हो ! शाप तुम्हीं दिल्या विचार कांहीं न करून यातें ! ॥
नसे नृपाचा लंघही प्रमाद ! ” ऐकोनि हें ब्राह्मण थक कीं ते ! ॥
राजा सदा जाउन नि पाकशाले बंधे तिथें तों नच अन्न ना कुणी ! ॥
फिरोनि येई; बहु चिंति चिंतीं द्विजांसि सारें कथि दीनवाणी ॥२६॥

अत्यंत तो व्याकुल होउनीयां भूमीवरी भूप पडे सशोक ॥
 तयासि तेव्हां द्विज झेल्ले ते “ राजा ! चुके भाविकदा न देख ॥२७॥
 जरी तुझा कांहिच नाहिं दोर, तरीहि खोटेपण विप्रसार्थी ॥
 सुदारणीं घोरतर्फी कदाचें येणार नाहींच नृपा ! कदापि ! ” ॥२८॥
 झेलोनि हें ब्राह्मण जाति मागे; वृत्तान्त पौराण समजे समग्र ॥
 ते लोकही दूषण देति दैवा जे राजहंसा करि काक शीघ्र ! ॥२९॥
 पुरोहिता पोचघुनी पुरातें, ते वृत्त त्या तापस राक्षसासही ॥
 निवेदिलें सत्वर कालकेतुनें आनंद त्यांच्या हृदयीं न माई ! ॥३०॥
 सान्या नृपांना लिहूनी निमंत्रिलें त्या तापसे सैन्यसमेत यावया ॥
 ते सज होऊनि समस्त पातले प्रतापभानुप्रति निर्दळ्यावया ॥३१॥
 त्याच्या पुरातें क्षाणि वेदिलें तयीं वाघें रणार्ची ध्वजुं लागलीं रवं ॥
 चालोनिया कंदन धोर सारखें परसरां हागिति वीर ते जवें ॥३२॥
 प्रतापमानू निजबोधवांसह विनाश पावे, कुणि त्या कुली नुरे ॥
 असत्य कैसा द्विजशाप होदल ! झालाच त्याचा परिणाम सत्वरें ॥३३॥
 जिंकुनि शकसि समग्र भूप ते स्वराजधानीप्रति जाति मागुती ॥
 यशोजयश्री मिळवुनि येमवें; देवें कुणा ये न कळे कशी गती ! ॥३४॥
 मुने ! भयदाज ! पहा विधी जें होई जपा चक्र, तयास हो जर्गी ॥
 धूलीहि मेळुनरि, चाप मृत्यु-सा, व्यालापरी हारहि, ही न खोटे गी ॥३५॥
 येतांच ती वेळ, नृपाल, हे मुने ! झाला स्वर्कायाससमेत राक्षस ॥
 प्रचंड तो ‘रावण’ नाम वीर हो शीरें दहा ज्यास भुजा तशा विस ! ॥
 बंधू नृपाचा ‘अरिमर्दना’ख्य तो हो ‘कुंभकर्णा’ख्य चयाद्वय दुमंद ॥
 मंत्रीहि जो ‘धर्मरत्नि’ प्रसिद्ध तो कनिष्ठ हो बंधु ‘विभीषणा’भिषा ॥३७॥
 विभीषण खरात रमेष्टमक्तिमान् । तो ब्रह्मवेत्ता शुभकीर्ति पुण्यवान् ॥
 जे पुत्र वा सेवक वा नृपाप्रती । असंख्य ते राक्षसजन्म पावती ॥३८॥
 ते कहरकर्म कपटी भयंकर । दुष्टास, ज्यांना लय ना विचार ॥
 पानी द्याद्यन्व जगद्भिदिसक सर्वासि पीडाकर सदिनाशक ॥३९॥
 होना पावन शुद्ध वंश जरि तो वीरख्य ज्या ना मिनि ।
 त्यानें ब्राह्मणराज होउनि निर्ये फागव्य ते जन्मती ॥

भ्राते तीनहि ते अतीव तपती अत्युग्र नानासी ।

घाता त्यांसि म्हणे 'प्रसन्न अजिं मी, मागा वरा सत्वरिं !' ॥४०॥

तेव्हां ब्रह्मपदीं गिरें लवयुनी प्रार्थितसे रावण ।

‘ ऐका हें जगदीश्वर ! मज विभो ! या एवढें आग्रह ॥

मानें कोण यधू शक्ती न जगतीं कोण्याहि योनींतलें ।

एका मानवचानराविण तुजें, हें या जि ! मागितलें !' ॥४१॥

‘ तथास्तु ’ बोले विधि तें तयासी । ‘ तुंवां तपें केलिं अनंतराशि ॥

प्रसन्न तूंते विधि मी जहालों । याया तुला रे ! वर मीच आलों । ’ ॥४२॥

ये कुंभकर्णापुदतीं विधाता । पाहूनि त्या विस्मय होत चित्ता ॥

म्हणे मनीं ‘ हा खळ नित्य खाय । राहील लोकां मग अन्न काय ? ’ ॥

प्रेरुनिचां यास्तव शारदेला । धीभ्रश त्याचा विधिनेचि केला ॥

मागे तदा तो वर कुंभकर्ण । निद्राचि पाण्मासिक एक पूर्ण ॥४४॥

विभीषणागार्शि पुढें विधाता । जाऊनि बोले ‘ वर माग आतां ’ ॥

प्रार्थितसे तो भगवत्पदाब्जां । विशुद्ध भक्ती मुखदा सदा जी ॥४५॥

त्यांना असे दे वर देवराय । तो सत्यलोका मग दृष्ट जाय ॥

कथी मनोश तुलसी कथा हे । श्रीराम जीनें अनुवादताहे ॥४६॥

मंदोदरी नाम मुना मयाची । ललाम नारीजनि विधिं साची

मयें दिली ती मग रावणाला । जाणोनि तो राक्षसराज झाला ॥४७॥

पौलस्त्यही दृष्ट अनीव झाला । कीं त्यामली उत्तम दिव्य बाला ॥

बंधुदयाचेहि पुढें, तयानें । विवाह केले अति धोर मानें ॥४८॥

भव्य त्रिकूटगिरि दुर्गम सिंधुमार्जी । जो घातुनिर्मित तया मय दे विभा जी ॥

हैमी रूढे रत्ननि रत्नमयें तदींच । तीं कोण वर्णन करूं शकणार साच ? ४९

भोगावती जशि पुरी अहिबंधवासा । देवेन्द्रवास अमरावति होय जैसा ॥

त्यांच्यातुनीहि सुभगा अतिमात्र लंका । ती रावणाधिवसती नच यांत शंका !

जिच्या चारि बाजू गभीरांधुधीनें । जणों वेष्टिल्या खंदकें वारिपूणें ॥

जया रत्नसंवद्ध सौवर्ण कोट । अमेद्यां तयां कोण वर्णील नीट ? ॥५१॥

प्रत्येक कल्पि जगिं राक्षसराज जो हो । झर प्रतापबल तोच तिच्यांत राहो ॥

श्रीविष्णु हें ठरवुनी नियमंकरुनी । लंकापुरी रचित राक्षसराजधानी ॥५२॥

पूर्वी निशाचर असंख्य तिथे रहात । वीरांस त्या मुर पराभक्ती रणांत ॥
 इंद्र कुबेरपुतनागण रक्षणार्थ । लंकेत टेबुनि दिले बहु कोटि तेथ ॥५३॥
 ये रावणश्रवणि ही जंव गोष्ट सारी । लंकेसि सैन्य निज पाठवि आणि घेरी ॥
 पाहून राक्षस असंख्य अतीव उग्र । गेली पळून झणि यक्षचमू समग्र ॥५४॥
 लंकापुरा फिरुनि रावण सर्व पाही । निश्चितता वरुनि अंतरिं हृष्ट होई ॥
 देखोनि दुर्ग अति दुर्गम जो कुणाही । तो राजधानि करुनी तिजमाजि राही
 तो राक्षसास सदनं तिथर्ली विसर्जी । तयोम्य ती वितरि त्यांप्रति सौख्यराजि
 स्वारी करुनि जिणि तो झणि यक्षराजा । तत्पुष्पका हरुनि लावित आत्मकाजा
 येती रावणगंही नित्य नव तीं नाना मुखें सपदा ।
 सेना, शक्ति, जय, प्रताप, महती ना लभ्य कोणा कदा ॥
 झाले पुत्र, अनेक भिन्न; सगळे बाढीस ते लागती ।
 त्यामामागुनि लोभ तेविं अधिकाधिकेंचि त्यांची गति ॥५७॥
 जो कुंभकर्णनामा भ्राता, त्याचा बलाढ्य अतिमाघ ॥
 विश्वी वीर न दुसरा झाला त्याला तुल्यबला पात्र ॥५८॥
 तो मद्यपान करुनी यन्मासावधि निगाढ घोरतसे ॥
 परि जें जागा होई तो तें त्रैलोक्य निखिल पीडि तसें ॥५९॥
 प्रतिदिनिं जाणून जर तो व्याता तर विश्वि जीव ना उरता ॥
 झरहि तराच समरी त्यासि लढायासि कोण भट पुरता ? ॥६०॥
 वीर असंख्य असे जे त्रिभीषणादिक बन्धव्य संगरिं ते ॥
 त्यांचें यथार्थ वर्णन होणें दुषंड कधीस जरि करिने ॥६१॥
 रावणनंदन मोठा पराक्रमी 'मेघनाद' नामक तो ॥
 वीराग्रणीत पहिला विश्वामर्ष्य अनन्य जो मुक्तो ॥६२॥
 समरी त्याच्यापुढतीं टाकूं शकणार कोण वीर दुजा ? ॥
 मुरलोकींचे मरही तो पळवी, मुरवि त्याच्या गमजा ॥६३॥
 वीर अकंपन, दुर्मुख यमद्विज, घूमकेतु, अतिकाय ? ॥
 एकेकटेदि जिंकू शकने जग; त्यापुढे इतर काय ? ॥६४॥
 ते कामरूप सगळे मायाजी घमं या दया ज्या ना ॥
 अत्यहि कधी शिबतसे मुक्कवि कसें वर्गितील मग त्याना ? ॥६५॥

एके समयां रावण समेत बैसे स्वकीय जनसहित ॥

सुतपीत्र दासदामी राक्षससेनेसमेत जे महित ॥६६॥

निरखुनि अगणित अपुला नानापरिन्दा बलाढ्य परिवार ॥

क्रोधें मर्दे मरोनी रावण गर्विष्ठ काटि उद्गार ॥६७॥

“ हे राक्षसवीरानो ! ऐका; वैरी अम्हां सुर समग्र ॥

परि रणधीर न ते हो, पळती यघतांचि शत्रुबल उग्र ॥६८॥

त्याचें मरण दिसे परि एका गोष्टींत, संगतो परिसा ॥

मल-होम-भ्रातृ-द्विज-भोजनविष्यंस आचरा अरिसा ॥६९॥

क्षुद्रव्याकुल बळनाशें येतिल सहजचि समग्र सुर दारण ॥

मारुं वा त्यां सोडूं मग जर धरतिल अम्हांसि सरळपण ” ॥७०॥

तो मेघनादा मग द्रोळ्योनी । याखाणि त्या बोलुनि गोड वाणी ।

पराक्रमा बानुनि देवचैर । दिलें तयें यादयुनी अपार ॥७१॥

“ जे कोण वीर रणधीर बलिष्ठ देव । युद्धार्थ ज्या खुमखुमी अभिमानभाव

जिंकुनि बाधुनि तयां मजपाशि आण; यत्सा ! ” असेचि पितृशब्द तुल्या प्रमाण

आज्ञा अशा वितरुनी सकला स्वतांदि । घेऊनियां करिं गदा लट्ठण्यास जाई

चाले दसानन तदा अवनीहि कांचि । तद्गर्जितें सबति गर्भं मुरळियांचे ॥

संकरुद्ध येत रिपु रावण, आयकोनी । ते देव जाति गिरिमेरुगुहान्ति कोनी !

दिक्पाललोक जंत्र जिंकुनि घ्यावयास । तो येत तों निरखि तेथ समग्र ओस ॥

रोर अतीव करि भीषण सिंघोष । देवां शिष्या वितरि रावण तो विशेष ॥

तो मत्त राक्षस रणार्थ ब्रवी जगांत । लोभे न कोणिच तया प्रतिवीर युक्त ७५

मानू, शशी, वरुण, वायु, कुबेर, अग्नी, । दिक्पाल, काल, यम, देव, मनुष्य कोणी ॥

ते नाग, किन्नर, तसेचहि सिद्धयक्ष । सर्वांसि तो छळिन, सच्छळनीं मुदक्ष ! ॥

ब्रह्मसृष्टिर्मधि जे तनुधारी । रावणासि वश ते नरनारी ॥

सर्व येउनि तयाप्रति भीत । तत्पदीं निजशिरे नमवीत ॥७७॥

जिंकोनि त्यानें सगळेंहि विश्व न राखिलें कोणि तयें स्वतंत्र ॥

तो चक्रवर्ती जगतांत हाळा स्वच्छंदिं ते हालवि राज्यसूत्र ॥७८॥

देवांगना किन्नरि नागकन्या । गंधर्वयक्षादि कितीक अन्या ॥

नारी बलें जिंकुनि सुस्वरूप । त्यानें विवाहों चरित्वा अमूप ॥७९॥

जें बोलला इंद्रजिता सुतातें । होतेंच आधीं कृतसैं तयें तें ॥
 आज्ञापि ज्यां तो, पडिलेंचि त्यांनीं । कोळीं कुकृत्यें परिघेत कोणी ॥८०॥
 ते भीमरुपी अतिदुष्ट सारे । देतीं मुरां त्रास बहुप्रकारें ॥
 नानास्वरुपी राण राक्षसीय । मायात्रलें पीडिति देवकार्य ॥८१॥
 होईल जेणें जगिं धर्म नष्ट । करीति तें वेदविरुद्ध दुष्ट ॥
 जिथें दिसे त्या द्विज आणि धेनू । असे किती जाळिति देश नेणूं ॥
 राहें न कोठेंचि शुभाति थारा । न मान राहें गुरुदेवचिप्रां ॥
 न विष्णुमक्ती जपयज्ञ दान । स्वर्गाहि कोठें इरति ना पुराण ॥८२॥
 जप योग विरक्ती तप मलमक्ती रावण ऐकें जर कोठें ।
 तर उडोनि जाई स्वतांचि घाई फिरवि तयावरि वरवंटे ॥
 जग आचारभ्रष्ट असें हो धर्मनाम ये नच कार्नी ।
 छळुनि तयांतें नाग्री, जर का वेद पुराणें पडि कोणी ॥८४॥
 कोणीहि वणूं न दाकें अनीती । जी घोर तो राक्षस आचरी ती ॥
 हिंसाच ज्यांची हृदयाभिन्नाय । कैसी तयांच्या मिति पापदोषां ? ॥८५॥
 पापात्म चोर बहु दुष्ट तसें जुगारी । ऐसेच यादति तदा जन कामचारी ॥
 जे होत लंपट धनें लुटण्या परांचीं । अन्य क्रियासि हरण्या मति भी न ज्यांची
 ना मान मातृपितृदेवपदीं कुणाही । तेव्हां उरें; अति विचित्र गती पहा ही ।
 साधूसही धरुनि रावविती, उमे । जे प्राणी तयांमहि 'निशाचर' नाम साजे ॥८७॥
 धर्मग्लानी देखुनी भीरगा ती । चिनी भीतिव्याकुल्या भू स्वचिर्ची ॥
 कीं 'अद्री वा, अग्नि वा, ना नद्या ह्या अन्यत्रोही तेविं मानें असणा' ।
 मासे तीतें सर्वही धर्मनाश । भीतिग्रस्ता ना परी दावि शेर ॥
 ती धेनूचे रूप घेई विचारें । देखीना भेदुनी सांगि सारें ॥८९॥
 दुःखाचेंगे ती कठी शोक भारी । कोणीही ना युक्तिन तो निचारी ॥
 आले तें ते ब्रह्मलोकां सुरादि । त्याचे संगें येत भूधनु साधि ॥९०॥
 जाणे ब्रह्मा सर्व तर्कानुमानें । सांगे चिर्ची चिदुनी याग्रमांगें :- ॥
 "नोदें गोत्री माक्षिग हे करीची । नूं ज्या दामी, दास त्या हा विधिचिं
 तोच त्राता तूंम, मानेंहि व्हावा " । सांगोनी हें प्यात तो देवदेवा ॥
 " भक्तांनीं मे ! जागतो विश्वनाथ धैरें राही; त्याहि दावील श्रव " ॥
 :- इति रावणदिविजयवर्णनं नामैकोनविंशतिसर्गाः :-

तरंग ३० वा

सारे बसोनी नुर ते करिती विचार । कैसा मिले विमु ! कुठें हुडकुं उदार ?॥
 त्या हाक मारुं कशि? तेथ विचार घाले । 'वैकुंठि तो सुलभ' हें कुणि भक्त बोले
 कोणी म्हणे ' विभु पयोनिधिमाजि राहे । व्हाया परी प्रकट भक्तिच एक पाहे॥
 जेव्हां जसी सुदृढ भक्ति दिसे मनाची । तेव्हां तसें प्रकटणें, हरिरीति हीचि ।'
 होतो निधे सुरसभेमाधि गौरि । मीही । योग्य प्रसंगि वदलों वचनें अशीं हीं॥
 " व्यापून सर्व हरि राहियला समान । प्रेमे दिसे, मम अशी अनुभूति पूर्ण॥
 दिक्कालदेवाभिदिशादिक यांत कोठें । नाहींच ईशायेण ठाव, मुळीं न खोटे ॥
 आहे चराचरी, विरागि हि सर्वहीन । तो भक्तिनें प्रकटतो अनळासमान "४

वाटले वच तें माझे समळ्यांसिच उत्तम ॥

" साधु, साधु ! " बंदे ब्रह्मा ऐकतां यचना मम ॥५॥

महात्म्य जें ऐकत, तें त्रिरिचि । प्रहृष्ट हो, स्नेहनिं चारि सिचि ॥

करि स्तुती सादर बद्धपाणि । एकाग्रचित्तीं स्तवि सार्थवाणी ॥६॥

" अगा देवाधीश ! जय जय विभो ! लोकसुखदा ।

खळाच्या संहर्त्या ! प्रगतपरिपाळा ! जगिं सदा ॥

हिता गोविंदाच्या अमृत्हनना ! श्रीप्रियकरा ! ।

तुझ्या लीला नेणूं निजजनकृपानुग्रहपरा ! ॥७॥

जगद्व्यापी, सर्वातरि वससि, आनंद परम ।

चिरस्थायी मायारहित चरिता पावनतम, ॥

तुझ्या लामासाठीं निशिदिनिं विरागी यति मुनि ।

तुला ध्याती गाती गुणगणिं तुझ्या पूर्ण रमुनी ॥८॥

असें ज्याने सृष्टि त्रिविध रचिली, साह्य न दुजे ।

तया अस्मद्विषा विदित, न अग्रा भक्ति समजे ! ॥

कळेना पूजाही, भवहर ! जगद्गुह्यहरण ।

मुनिप्रेमस्थान ! प्रभुवर ! अग्रां तूंच शरण ॥९॥

न वाग्देवी-शेष, शक्ति-मुनिहि ना जाणति तुज्या ।

जयाच्या वान्सल्या शक्ति कथिति तो तारु सकलें ॥

भवाधारा रम्या ! सकलसुखसारा ! गुणिवरा ! ।

नमीती म्याले हे सुरमुनि तुला धीरचतुरा ! ” ॥१०॥

भयें व्याकुलां भूसुरांतें बघोनी। तशी भक्तियुक्तस्तुती आयकोनी ॥

नभीं जाहली एक गंभीर बाणी, जिनें नाशिले शोक-संदेह दोनी !

“ मुनीनो ! सुरांनो ! त्वजा भीति सारी । तुहांसाठिं मी हां मनुष्यावतारी ॥

मदंशांसंघं सूर्यवंशांत जन्म । सुविरुपातिं घेईन मी पूर्णकाम ॥११॥

पूर्वी कदप अदिती करिनि महातप, जयां दिला चर मीं

दशरथ-कौसल्या ते राज्य अग्रोध्यंत करिति सुलधामी १३

गृही तयांच्या अवतार घेऊं । आम्ही रघूच्या कुलें चार भाऊ ॥

श्रीनारदाची कहे सत्य बाणी; । भूमार नाशू निजविक्रमांनीं ॥ १४ ॥

करीन निर्भीक तुम्हा सुराना । अधर्म नाश्रीन; हरिन विघ्नां ” ॥

ती ऐकुनी व्योमगिरा स्वर्गा । निश्चितता तें बरिली सुरांनीं ॥ १५ ॥

ते देव आले परलोनि सारे । भू-भी-विधाता निवटी विचार ॥

विश्वास तीनें उपजे मनांत । ज्ञात्री मनीं ती मग पूर्ण ज्ञान ॥ १६ ॥

सुरांसही सांगितसे विधाता । “ घ्यावा तुम्हीं यानरज्ज्व आतां ॥

श्रितीवरी जाडनि ईशसेवा । करा, तुम्ही घा सुख देवदेवा ” ॥१७॥

गेला विधाता मग सत्यलोकी । स्वस्थानि भूदेवहि ते तसे कीं ॥

आज विधाता करि तैशि तूर्ण । केली सुरांनीं सगळीच पूर्ण ॥ १८ ॥

क्षितीमार्जी त्यांनीं वनचरनू येणि घरिली, ।

प्रतापं वीर्यानें अनुम्रिज अमे वानर बली ॥

नलें, अत्री, वृक्ष प्रचुर अशि त्यां आयुधनती ।

प्रमूच्या येण्याची सुमति जगतीं वाट बघती ॥ १९ ॥

अरण्यां सैन्यांचे कितिक रचिती ते तळ भले ।

असंख्यांनीं त्यांनीं गिरिकुदर कित्येक भरले ! ॥

चरित्रें हां सारीं रुचिर कथिनीं मीं अजि तुम्हां; ।

परी अद्यापि जे अकथित कथू त्यामधि रमा ! ॥२०॥

अयोध्येमध्यें हो रघुकुलमणी भूप सुगुणी ।

सदा घमे चाळे दशरथ असा वर्णित जनीं ॥

महाशानी धीमान् हृदयि स्त जो श्रीशचरणी ।

अशा पुण्यात्म्यांच्या जननिं निलिला घन्य घसणि ॥२१॥

कौसल्यादिक त्याच्या भार्या आर्या विनीत पुण्यतमा ॥

पलनुकूल साध्वी हरिपदिं निरता जयां नसे उपमा ॥२२॥

इति श्रीरामचरितमानसानुवादे कलिकलुपविध्वंसने बालकांडे उग्रामहेश्वर-
संवादे देवस्तुतिप्रह्ववरयाणीवर्णनं नाम त्रिंशतिलरंगः

तरंग ३१ वा

तां एकदां भूप मनीं संचित । कीं नाहिं भातें सुतरन कांत; ॥

गेल गुह्या ग्रहिं भक्तिभावे । नमूनि याची, 'हित तेंचि व्हावे' ॥१॥

वदे वसिष्ठा सुखदुःखमोघी । सुतार्थ भूपाळ अतीव कष्टी ।

गुरू तपातें समजावि, बोले " धरीं नृपा ! धैर्य; सुदैव आलें ॥ २ ॥

होनील तूतें सुत चार राया ! । त्रैलोक्यविख्यात, भया हराया " ॥

पाचादनी शृंग ऋषीस आणी । तो पुत्रकामेष्टि करे म्हणोनी ॥ ३ ॥

त्या यशे दे आहुति भक्तिभावे । पुण्यात्म तो शृंगमुनि स्वभावे ।

तें अग्नि साक्षात् चरहस्त येत । बेटीमधे तो प्रकटूनि मूर्त ॥ ४ ॥

वदे प्रभू " होय वसिष्ठचित्ती, । झाली पद्म सिद्धचि कामना ती ।

जार्जे नृपा ! हा हवि वाटुनीया । यावास राण्यांप्रति आपुलीया " ॥५॥

हें सांगुनी सर्व सभेसमग्र हो अभिनायक वरिग गुप्त ।

प्रहर्ष जो भूपतिजें जहाला मावे न तो तद्दृढदर्या प्रभूत, ॥ ६ ॥

बोलावी नृपती तेव्हां आपुल्या प्रियकामिनी ॥

कौसल्यादिक तें आल्या तयां दे हवि वाटुनी ॥ ७ ॥

अर्धभाग दिला त्यानें कौसल्येप्रति आदरे ।

राहिला अर्ध जो, त्याचे केले दोन पुन्हां करे ॥ ८ ॥

कैकेयीस दिला एक भाग रायें तयातला ।

राही ज्येष्ठा कनिष्ठा त्या भाग घेती नृपें दिला ॥ ९ ॥

राहिला दोष जो त्याचे दोन भाग पुन्हा सम ।

करोनी ते दिले दोनी सुमित्रेप्रति उत्तम ॥ १० ॥

कौसल्येनै निजप्रेमै स्वदस्तै एक अपिल ।

कैकेयीनैहि आनंदै स्वकरै एक तो तिला ॥ ११ ॥

यापरी सर्व त्या राखी संगमा जाहल्या तदा ।

सौख्यांचा पूर त्यां झाला अपारानन्दसंपदा ॥ १२ ॥

ज्या दिनापामुनी गर्भी प्रभूचा वास साठला ।

तेव्हापावनि सौख्यांचा ह्यांचा पूर लोटला ॥ १३ ॥

राजाच्या सर्व त्या राखी आपुलाच्या स्वमंदिरा ।

शोभा-शील-द्यूनींच्या की भासल्या खागिंच्या परी ॥ १४ ॥

सुखयुक्त असा काल आणखी कांहि जाउनी ।

प्रभुजन्मपंडी आली विश्वमंगल पावनी ॥ १५ ॥

तै योगलप्रग्रहपुण्यवार तिथोहि सारीं अनुकूल होत ।

स्वतचरां विश्वे सुखा न सीमा, कीं रामजन्मीं सुखदेव मूर्त ! ॥ १६ ॥

पवित्र चैत्री नवमी तिथी ती विशुद्धपर्शीं अभिजित् सुयोग ॥

मध्याह्न, ना उग्न अती, न क्षीतां सत्कारिं जै लोक सुखान्तरंग ॥ १७ ॥

बाहे चुगंधी हळु वात क्षीत; । आनंदले दंय; सुखांत संत; ॥

वनें प्रफुल्लें, गिरि रत्नकान्त, । नद्या जलें ना, अमूर्तें घटान ! ॥ १८ ॥

कळे तो जन्माचा सुसमय विरिंचीप्रति तदा ।

विमानें देवांनीं सजविलें; निघाले अति मुदा ॥

निरभ्रीं आकाशीं सुरगण असंख्यात गमले ।

थये शंभवांचे हरिगुणकमालापिं रमले ! ॥ १९ ॥

सुरांनीं पुण्यांच्या मरुनि सजिल्या अंजलि किती ।

नर्भी वाजोनीयां घन ख भरी दुंदुभि अनी ॥

स्तुती गाती ह्ये सुरमुनि तसे नाग बहुन ।

असे तेव्हां सारे प्रभुसि निजसेवा वितरित ॥ २० ॥

स्तुती करोनी बहु या प्रकारें देवाटि गेले मग ते स्वंगेहा ॥

जगक्षियास प्रभु जन्म पावे; विश्वासि विभ्राम अनन्य कीं हा ! ॥ २१ ॥

परम दयाळू अतिक्लवाळू कौसल्येचा हितकारी ।

प्रकट जहाला तै आनंदित जननीं क्षात्रीं हृदंतरीं ॥

अद्भुत सुंदर मुनिमानसहर नयनरम्य तनु घननील ।
 रूप चतुर्भुज सायुध, शोभासागर, भूषण वनमाला ॥२२॥
 जोडुनि करयुग बदली जननी “ स्तुति तव भगवन् ! करुं कशी ?
 वेदपुराणां अगम्य, मायाज्ञान-गुणांहुनि पर अससी ॥
 दयानन्दमय तूं गुणसागर गाति तुला दधति संत जसे ।
 तसा प्रकट मम हितासाठीं तूं भक्ताधीना ! येसि असें ॥२३॥
 ब्रह्मांडं यद्रोमरोमि ही माया वर्णिलि वेदांनीं ।
 तो तूं माझ्या कुशीस येदी हा उपहासचि म्हणो कुणी; ” ॥
 कौसल्येच्या शानं सस्मित विभु ब्रह्म लीला दावाया ।
 पूर्वजन्मिच्या कथित कथा तिज पुत्रप्रेमा निर्माया ॥२४॥
 मोहुनि गेली माता बोले “ ताता ! त्वज हें रूप तय ।
 प्रेमल अनुपम शैशवलीला लाटिक अपुल्या मज दाव ! ” ॥
 ऐकुनि तें पच धीमान् विभु तो होउनि बालक, करि रुदन ।
 गातिल जे हें चरित, हरिपदा येतिल, चुकहुनि भवपतन ॥२५॥
 मायागुणेन्द्रियातीत स्वेच्छें घे नरजन्मता ॥
 तो प्रभू विप्र-धेनूच्या मुर-संतांचिया हिता ॥२६॥
 १ इति श्रीपरमपुरुषाविर्भावध्वीकीशल्यादर्शनं नामैकत्रिंशतिस्तरङ्गः ।

तरंग ३२ वा

रुदन करि शिशू हे ऐकुनी गोड वाणी । सकलहि मग येती घादनं तेथ राशी
 प्रमुदित मनि दासी धावती जेथ तेथ । सकल नगरवासी जाहले दृष्टचिन्ता ॥
 एके जेव्हां पुत्रजन्मासि राय । ब्रह्मानंदातुल्य त्या हर्ष होय ॥
 प्रेमोद्रेकें हर्षरोमाच आले । हर्षारुंनीं नेत्र ही होती ओले ! ॥२॥
 ज्याचे नांव होय कल्याणलाभ । तो मन्त्रेहा येइ इंदीवराम ॥
 ऐसें चिन्ती येउनी हर्ष खेळें । माग्या त्याच्या वर्णना जोड कोठें ? ! ॥३॥
 बोलवूनी मंगलें वाद्यधुंदें । आशापी त्या वादनालागि मोदें ॥
 बोलवूनी घे वसिष्ठं गुरुंना । येती तेही येउनी विप्र नाना ॥४॥
 जें ते सारे देखती दिव्य बाळ । तत्सौंदर्यो दृष्टि यारे न लोल ! ॥
 वर्णोनी त्या विश्वसौंदर्यसारा । तमी कैची त्यांचिया वाग्बिहारा ? ! ॥५॥

नांदीधादा जातकर्मा विधीनि । केले राये आठरे सर्व ते ते ॥
 रत्ने, धेनू, वस्त्रहेमादि दाने । केला विप्रांत्यागि भूजेत्तमाने ॥६॥
 ध्वज, तोरणे, पताका पौरांनी उमविल्या तदा नगरीं ॥
 ज्यांची शोभा वर्णन करणे दुष्कर, सरी न जिस दुसरी ॥७॥
 झाल्या आकाशांतुनि किनिदां ते पुष्पवृष्टि भूलोकीं, ॥
 ब्रह्मानंदी सारा मम तदा होय पौरजन तो कीं ! ॥८॥

शृंगारपूर्ण ललना संहर्षां नयेनी । गेल्या अनेक मग धोरत त्या उट्टेनी ॥
 तादात्म्ये धरनि मंगलकुंम हैमी । संगीत गान रिचती किति राजधाम्नीं ! ॥९॥
 त्या मंगलारति करीनि मुलावरून । न्याने पुनःपुनरि प्रणती करून ॥
 ते सून मागध असे गुणवर्धि बंदी । वर्णाति राघवगुणां स्तवनप्रबंधीं ॥१०॥
 दाने कितीक दिधलीं सकलां, परी ती । त्यांनांदि वाटुनि दिलीं दतरां नुरीतीं
 कस्तूरिचंदनं सकुंकुम टायिं टायीं । साठेनि वीधिमधि पंकदि तेथ होई !
 झाले रूहीं रूहिं किती शुभ वाद्ययोग । आनंदकंद विभु जन्मुनि दे प्रहर्ष ॥
 सारेच शेर नः नारि अनेक वृंद । सानंद हुंशति मुञ्जोर्मिन ते अमंद ! ॥१२॥

केकयमुना—मुभिन्ना यांसहि संपुत्रन्याम ते झाल्या ॥

ते सुलवैभव वदये सरस्वतीला न या न शेपात्रा ! ॥१३॥

अयोध्यानगरी तेव्हां जणों रात्रिच वाटली ॥

कीं जी रामासि भेटायी प्रत्यक्ष जणुं थाटली ! ॥१४॥

अयोध्यापुरी भासली यापरी ती । बघाया प्रभूने निशा काय येती !
 परी आदळोनी तिला सूर्य तेथे । निला भासला खास संकोच चित्ते ॥१५॥
 तथापी धरी मूर्त संध्यास्वरूप । जिये अंधकारापरी गंधधूप ॥
 गुलालामुळे दाबि संध्याच लली । जणों सौधरत्नेच तारा जहालीं ! ॥१६॥
 तो भूपमंदिराचा कळस महोदार दंडुसा गमला ! ॥

जो वेदघोष तो कीं मृदु मधु खगवृंद गायनीं रमला ! ॥१७॥

त्या कौतुका बघोनी रविसहि जणुं मोह जाहला खास ॥

गेली कसा कळेना त्यास सरोनी पुरा असा मास ! ॥१८॥

झाला तिसांचा दिन एकसाच । हे मम कोणाहि कळे न साच ॥

यासवे ही रवि यांत्रासा । याचा निशाकाल तसाच कैसा ! ! ॥१९॥

वागर्थ, वारिलहरी जरि भिन्न बोली । आहेत नीं परि अभिलाचि, ना निराळीं ॥
 श्रीज्ञानकीरधुपनीहि नमे अभिल्ल । तयादि मन्त्रमनः त्यां प्रिय फार दीन ॥

हैं रहस्य न कळे कवणाही । गात रामयश भानुहि जाई ॥
 तो महोत्सव ऋषी, सुर, नाग । हेहि पाहति सुधन्य अथांग ॥२०॥
 भदा तुझी ददतमा म्हणुनीच गौरि ! । मी सांगतो परिस मे ! गुंज एक भारी ॥
 मीही भुशुंडिसह मानुपरूपधारी । होतो तयासमर्थि पाहत गोष्ट सारी ॥२१॥
 प्रेमाद्रि चित्त, हृदयीं परमप्रहर्ष, । गेलों पथीं पथि पहात विमाविशेष; ॥
 हें देहमानहि तदा नुरलें अम्हां मे ! हें जाणतील जन राघवभक्तियोगें ॥२२॥
 त्या मंगलवसरिं भूप अनेक दानें । देई यथेष्ट सकलां गज, अश्व, रत्नें, ॥
 घेनू, हिरण्य, रथ, यस्त्र किती परींचें । देऊनि हृष्ट सकलां करि भूप साचे !
 सकलानीं संतोषी दिघल्या भूपासि यापरी आशी ॥
 कीं, तुलसिदासदैवत मिळवत हे तनय दीर्घ आयुंसी ! ॥२४॥
 * इति श्रीरामजन्मोत्सवलीलावर्णनं नाम द्वात्रिंशतिस्तरङ्गः *

तरंग ३३ या

यापरी दिवस जाउनि कांहीं । भान रात्रिदिनिंचें नच राही ॥
 नाम मंगल सुतां प्रनि व्याया । तो निमंत्रि नृपती मुनिराया ॥१॥
 पूजि तो नृप वसिष्ठ मुनीतें । प्रार्थि त्यासि वचनं सुविनीतें ।
 “ पुत्रनाम मुनिवर्य ! तुझीच । या यथार्थ अतिउत्तम साच ! ॥२॥
 आवडे तुमच्या हृदया जें । तेंच नाम तनयां मम साजे ! ” ॥
 तें वसिष्ठ बदले, “ नृपते ! यां । नामराशि ओतेरम्य अमेया ॥३॥
 सांगतो परि यथामति कांहीं । हर्षासिंधु सुखमंदिर पाहीं ॥
 रेणुपामुनि महत्प्रथ लोक । रक्षि सोच विभु ‘राम’ विलोक ॥४॥
 विश्राम तो ‘राम’ जगत्प्रयाला । आराम जो योगिमनासि शाला ॥
 विश्वासि जो पोषित सन्निधान । करुं तयाला ‘भरता’ भिधान ॥५॥
 स्मृतीहि ज्याची रिपुराशि नाशी । ‘शत्रुघ्न’ ऐसें म्हण नाम त्यासी ॥
 वरुंतीसही संमत नाम ज्याचें । विख्यात लेकीं शरतिरम्य साचें ! ” ॥६॥
 आधार सर्व जगताप्रति एक दोष । जो सदगुणां विषय होय जगीं विशेष ॥
 रामप्रिया करि तया मुनिवर्य नाम । विश्वी उदारतम ‘लक्ष्मण’ हर्षधामा ॥७॥

वसिष्ठ मुनि त्यांछ ही निजविचारें नामें करी, ।
 वदे, ' सुत तुझे नृपा ! चतुर वेदतत्त्वे खरी; ॥
 निधान भुनिचित्तिचें, प्रिय शिवा, जगा जीवन, ।
 अगार शिशुकैलिनें ! ' मुखित तैं नृपाचें मन ! ॥८॥

शैशवापासुनी लक्ष्मणाचे मनीं । राघवा लागुनी भक्तिची जोडणी ॥
 जाणिलें कीं तयें रामराय स्वयें । आपले स्वामि हे भव्य तेणेंचि ये ! ॥९॥
 शदस्त्र तैसा मरतासि मानी । प्रभु स्वताचा हितकारि कोणी ॥
 जोड्या अशा श्यामल गौर दोनी । माता मनीं हर्षति त्या बघोनी ॥१०॥
 त्या दृष्ट कादिति सुतांवरुनी किती तें । चारीहि रूप-गुण-शीलनिधान होते ॥
 त्यांतूनही परमसौख्यमहासमुद्र । अत्यंत सुंदर मनोहर रामचंद्र ॥११॥

त्याचिया हृदयिं इंदुच हो कीं । हास्यकांति मधुरा मुखें फांकी ॥
 पाळण्यांत अधया निज अंकीं । खेळवीत जननी किति त्या कीं ! ॥१२॥
 जें व्यापक ब्रह्म परं निरंजन । अजन्म विश्वंमर पूर्ण निर्गुण ॥

तें प्रेममक्तिप्रति होत अंकित । मातेचिया होउनि बाल अंकित ॥१३॥

नीलांग कोटिमदनांपरि रूपकांति । श्यामांबुदाम अस्मितांबुजरम्यदीप्ति ॥
 रक्तोत्पलामचरणीं नखकांति व्याची । मोतींच अन्जदलिं टेंविलें होत साचीं !
 वज्राकुशध्वज अशा तळपायिं रेखा । यन्तूपुरण्यनि मुनींसाह मोहि देखा ॥
 त्या किंकिणी कटिं, बलित्रय तेंवि पोथीं । नाभी गभीरकशि वर्णिल ज्या न दृष्टी ?
 बाहू विशाल बहु भूषणि शोभट्टेले । यशस्थलीं हरिनलें, नग चारु ठेले ॥
 तें रत्नहारपदकीं ठर कांतिधारी । तेंचि चि ज्या भृगुरदच्छवि रम्य भाषी ! ॥
 ज्या कंबुकंठ, अतिमोहक हो हनुडी । वक्त्रीं अनंत मदनच्छवि लीन राही !
 तें दंतमुग्ध वर खालिल, ओष्ठ लाल; । नासा तिलादिक विभा कसि वर्णिल !
 ते कर्ण सुंदर, मनोहर ते कपोल । ते बोबडे मृदुल लाडिक गोठ बोल ॥
 नीलांबुजद्वयुति विशाल विनोचनामा । रू बक्र, माळ धरि पिच्छपानशोभा !
 ते ग्रिष्मकेश कुरळे शिरिं कृष्णकांति । माता ज्यां करित नीट पुनः पुन्हां तीं ॥
 अंगीं शगा पहिरला पिच्छ असा तो । रांगूनि जानुकरिं राम विमोहवीतो !
 तें रूप वर्णुं शक्ती नच वेद, शेष । स्वप्नीं तरी निगलि, तो लव यणु त्यास; ॥
 जो सौरभ्यसार, नच पार कुणाहि व्याचा । तो प्रेममक्तिरस बालक होय साचा ! !

शन वागिन्द्रियतीत मोहद्वन्द्व असा हरी ॥
पुण्यदीशवलीलांनीं बडिलांच्या मना हरी ॥२१॥

— इति चाललीलावर्णनं नाम त्रयविंशतित्तरङ्गः —

तरंग ३४ चा

माता पिता खचित जो भुवनत्रयासी । साकेतवासिजन तो करि मग्न हरी ॥
जे होत गीरि । रघुनाथपदाब्जलीन । त्यांनाच हो सुलभतो सुखसिंधु पूर्ण ॥१॥

रामा विमुख होवोनी केत्याही यलकोटिनीं ।

मयपाशांतुनी कोण सुखाचा शक हो जनीं ? ॥२॥

केले जिनं स्वयंदा सर्व चराचरातें । मायाहि ऐशि मयभीत जया स्तवीते; ॥
जो तीस नाचवि निजभकुटीबिलासें । सोडून त्यास, भजणें कवणासि कैस ? ॥३॥
याकायचित्ति जर राघवभक्ति होय । टाकून गर्व ममतादिक सर्व वाय ॥
ऐसें घेते तर कृपा रघुनायकाची । न्हावास काहिंहि उणीव सुट्टीं नसेचि ! ॥

न जाणे कौसल्या दिनरजनिही रामजननी ।

कसे जाती अष्टग्रहर दिनिचे नेणत मनीं ॥

सुतलेहोद्रेकं शिशुचरित लीला निजमुखी ।

किती गीतीं गाईं अमृतमय आई अति सुखी ॥५॥

एकदां बालरामासी कौसल्या न्हाउं घालुनी ॥

तीट काजळ लावुनी निजवी त्यास पाळणी ॥६॥

स्वतांही रुान करुनी आपुले कुलदेवता ॥

भगवान् गिरिजानाथा पूजी ती भक्तिमाविता ॥७॥

देवा नैवेद्य अर्पेनी जाई ती पाकमंदिरी ॥

पुन्हां देवघरी ये तो देखे जेवितसे हरी ! ॥८॥

घाबरी होय निचांत धावुनी पाहि पाळणा ॥

तो तेथें दिसला राम क्षोभला बाळ देखणा ॥९॥

देवगारीं पुन्हां देखे तो बघे राम जेवतो ॥

इदरीं घाबरी होय माय देखुनि भाम तो ॥१०॥

गळे घैर्य, गमे तीतें, काय हें सत्य कीं भ्रम ॥

आकुला बघुनी माता हांसला शिशुसत्तम ॥११॥

मातेसि दर्शवित अद्भुतरूप राम । ब्रह्मांडकोटि घरि ज्यामधि रोमरोम ॥
ऐसें अनंत निजरूप, जयांत मानू । सोमादि, शंभुविधि, कोण शकेल वानू ॥
देखे असंख्य गिरि, अग्नि, नद्या, धराही । ज्ञान, स्वभाव, गुण, काल अतर्क्य ते ही
जीं दृष्ट ना शकत कधीं आशिंही किंतीक । दृश्यें बघे नवलपूर्ण तदा सुरेल १३
मायाहिं तेथ दिसली तिजला अमेया । जोडुनि हात, भयभीत तयाच ठायीं ॥
ती व्यास नाचवि, दिसे तिज तेथ जीव । भक्तीहि मुक्त करि त्यास निरीक्षि माव

कौसल्या तें पुलकिततनू शब्द काहीं कुटेना ।

डोळे हांकी प्रभुपदि नमी, भक्तिभावांत लीनाः ॥

ऐशा तीतें बघुनि गिभु तो रामचंद्र स्वरूप ।

बाल्याचें तें पुनरपि धरी; सर्व स्त्रीला अमूर्त ! ॥१५॥

कौसल्येतें स्मृतिहि न मुचे, वाटली तीस भीति ।

कीं विश्वाच्या जनकिंदि कशी ठेविं मी पुत्रवृत्ति ॥

मातेलागीं समजवि किती सांगुनी रामराय ।

बोले ' ना हें कळवुंस कुणा । ' तेघयां वृष्ट माय ॥१६॥

पुनःपुन्हां माउलि हात जोडुनी करीत त्यातें विनती सुहासिनी ॥

“ माया प्रभो रे ! तव ना कधीं मला व्यापे ! असावी मम धी विनिर्मला

॥ इति श्रीरामबालचरित्राद्भुतरसनर्गनं नाम चतुर्विंशतिस्मरः ॥

तरंग ३५ वा

बहुपरि शिशुलीला श्रीहरी आचरी तो, सकल निजभनांना जो ग्रहणें भरीतो
परिजनमुखदारी बंधु ते काहिं कालें दशरथसुत सर्वा आपल्या थोर शालें १
चूडाकर्मा आचारी तें वसिष्ठ यिप्रां लभे दक्षिणा भूरी इष्ट ॥

चारीही ते बाळ रम्या स्वलील । दावोनीयां जाति साच्या दिशांत ॥२॥

कर्मा, चित्ता, वागिला जो अयम्य । रेखे भूषांगगीं तो सुरम्य ॥

बोगावी त्या भोजनातें नृपाळ । ना ते येनी दळुनी निज बाळ ॥३॥

प्रथमसोपान - बालकांड

कौसल्या जो जाय त्यां घोलवाया । तों लडानें लागती ते पळायी ॥
 वेदांनाही गम्य जो 'नेति' 'नेति' । त्यातें आई घांवुनी आकळी ती ॥४॥
 शत्रूतेंही लागला ना यदन्त । कौसल्या त्या दादुनी आणि आंत ॥
 ज्याची अंगें धूसरें धूलिसंगें । त्या रामातें तात मांडीवरी घे ॥५॥
 चित्ती त्याच्या खेळ हो जेवतांही । दृष्टी सान्या चूकवोनी पळेही ॥
 उष्ट्या हातीं तो दहीभात सारा, उष्ट्या तोंडीं घांयतो बाल सेरां ! ॥६॥

चरित्रं शिशुरामाची वाक्दस्ती शंभुशेषही ॥
 मनोज्ञे, सरले गाती धन्य तेथें असे मही ॥७॥
 ऐशा या बाललीलांनीं चित्तें ज्यांचीं न रंगती ॥
 निमिले ते विधात्यानं करंटे केवि दुर्गति ! ॥८॥
 होतां ते सर्वही भ्राते कौमार्याप्रति भाजन ॥
 गुरु माता पिता यांनीं केलें तद्भक्तबंधन ॥९॥
 गेले गुरुगृहा राम विद्या सर्व पदावया ॥
 अल्पकालेंचि त्या सान्या आत्मसात् जाहल्या नयां ॥१०॥
 ज्याच्या सहजनिःश्वासें जन्मल्या चारही द्युती ॥
 तो हरी पदतो विद्या सांगणें चित्र हें किती ! ॥११॥
 विद्याविनयसंपन्न गुणशीलादिभूषित ॥
 किडा खेळति त्या त्यांच्या राजत्वासि विराजत ॥१२॥
 करान्जां मुग्धा त्यांच्या चापबाणें अतीव ये ॥
 रूपशोभा पदातां ती चराचर भरे स्मयें ॥१३॥
 ज्या मागे जाति ते भ्रंधु विद्वानस्तव, तेथिल ॥
 नरनारी बघोनी त्यां होती चकित केवल ॥१४॥
 आबालवृद्धतरुणां अपोष्यानगरांतल्या ॥
 रामीं हो अधिक प्रीति प्राणांतुनिहि आपल्या ! ॥१५॥

पेळनि संगतिं सत्ते निज, आणि बंधु । भीरुम जाह मृगयेसि दयेकसिंधु ॥
 ये मेघ्य होत मृग त्यांसचि नित्य मारी आगूनि दाखवि नृपाप्रति तो शिकारी ॥
 ये मारिले हरिण काननिं रामबाणें । स्वर्गासि ते रिपति कीं हत राघवानें !
 एकत्र सर्वजण जेवति बंधु मित्र । तातोन सर्व करिती विजयी सुपुत्र ॥१७॥

जैणकलनि सुख पौरखनासि व्हावें । तैसचि आचरित ते सकृप स्वभावें ॥
 ते ऐकती सकल वेदपुराणमूर्ति । बंधुंशि राम निज बंधुनियां कधी ती ॥१८॥
 ब्राह्मीं सुहूर्तिच उठे रघुराय नेमैं । मातापित्यां गुरुजनां सुखवी प्रणामें ॥
 तो पौरकार्य करि आदिशलें पित्याने । हर्षाचिया परम कोटिस तो तया ने ॥१९॥
 जो व्यापक प्रभु अनीह अनामरूप । जो कीं अजन्म, न कळे कवणा, अमूर ॥
 तो भक्तकारण अनेक चरित्रलीला । दावीतसे परम पावन सर्व कालां ॥२०॥
 इति श्रीराम-कौमार-पौगण्ड-परमविचित्रचरित्रवर्णनं नाम पञ्चविंशतित्तरङ्गः ।

तरंग ३६ वा

या सर्व चरिताने मीं गाइलेंसें सविस्तर ॥
 पुढील सङ्कथा आतां ऐकोनी घ्यावि सादर ॥१॥
 विश्वामित्र महाशनी मुनिवर्य विरजत ॥
 राहोनि कागनीं न्यातें निजाभ्रमचि मानित ॥२॥
 यज्ञयोगजपादी जें आचरी तो महामुनि ॥
 तें मारीचमुखाद्वया भीतीनें जाय छेपुनी ॥३॥
 चाल्तो यज्ञ देखोनी विष्वंसायास रायस ॥
 येती ते बघुनी होत ऋषि उद्दिग्गमानस ॥४॥
 गाधिपुत्र मनीं चिनी, ' बघाया राक्षसाधमा ॥
 न समर्थ असे कोणी यांचूनि पुरुषोत्तमा ' ॥५॥
 तोंवरी स्मरलें न्यानें ' भूमाग्रहरणास्तव ॥
 भूवरी पातला आहे करुणानिधि माधव ॥६॥
 या मिळें तरि पाहीन प्रभूचें चरणांबुज ॥
 बंधुदया प्रार्थुनीया बदेन छदिचें गुज ! ॥७॥
 सकलशनयैराग्यसद्गुणावतनेश्वरा ॥
 दोळे भरुनि पाहीन उक्कंटा हे मदंतरा ' ॥८॥

असा प्रकारें बहु चिंतुनी मनीं । मुनी अयोधेप्रति येउनी दगो ॥
 स्नानादि सारें समजूजळीं बगीः । येई नृपेनेंसमभस राखरी ॥९॥

कळे नृपा जें मुनिवर्य येतसे । विप्रांसर्वे स्वागत तो त्या पुसे ॥
 सन्मानुनी बंदुनि त्या ऋषीप्रती । सिंहासनीं त्रैसवि त्यासि भूपति ॥१०॥
 प्रभालुनी तत्पद पूजि सादर, । वदे ' नसे मत्सम धन्य भूवर ' ॥
 नानापरी मोजन त्यास घालुनी । केला नृपालें अति तुष्ट तो मुनि ॥११॥
 घाली तयाच्या पदिं प्चारही सुत; । देखोनि रामा मुनिभान विस्मृत ! ॥
 पाहोनि त्याची मुखभा अलौकिकी । तो पूर्णचंद्रां रमल स्वकोर कीं ॥१२॥
 प्रसन्नचित्तें नृप बोलला, ' मुने ! । केली कृपा आजवरी न का ? ' म्हणे—॥
 ' हे आज आलां मुनिवर्य ! कां बरे ? । वदा मला धन्य करावया त्वरे ' ॥१३॥
 वदे मुनीं ' पीडिति पार राक्षस, । करावया याचन पातलों तुस ॥
 बंधूसर्वे दे मज राम, जो करी । सुधन्य मातें; पिशिताश संहरी ॥१४॥
 अज्ञान, मोह त्यजुनी मनांतले, । यावेस मातें सुत दोनि आपले ॥
 लाभेल तेणें तुज पुण्य, कीर्ति रे ! कल्याण याचेंहि घडेल साजिरे ! ' ॥१५॥
 वाणी अशी अप्रिय ऐकुनी अती, । नृपाल कापे; लपली मुलदयुति ॥
 म्हणे ' अहो ! हे सुत बाढकांतले, । आहेत माझ्या, तुम्हि हें न चितिले ! ' ॥१६॥
 मागा मुने ! भू, धन, कोश, धनु या । सर्वस्य देखन तुम्हां न वानवा ! ॥
 न प्राणदेहांतुनि कांहि लाडके, । अर्पिन तेही निभिरीं तुम्हां निकें ॥१७॥
 प्राणांपरी सर्वचि पुत्र लाडके, । त्याया तुम्हां राम, मुने ! न मी शकें ॥
 कठोर ते घोर कुठें निशाचर ? । किशोर कोठें मम पुत्र सुंदर ? ! ' ॥१८॥
 वात्सल्यपूर्णां परिशोनि ती मिरा । मुग्ध मुर्नाच्या अति हर्ष अंतुरा ॥
 यत्किं तेव्हां समजावि सर्वथा । भूपातरांची शमवृत्तिया व्यथा ॥१९॥
 प्रेमादरें बोलवि पुत्र भूपति । धरुनि पोथी, पढवी तयां किती ! ॥
 म्हणे, ' मुने ! प्रागचि दोनरी सुत, । तुम्ही पिता, अन्य न कोणि त्याप्रत ! ' ॥
 बहुवारि नृप आशीर्वाद पुत्रांसि देई । मुनिवरि मग तेणें सोरखीलें द्रयाही ॥
 प्रभु निजजननीच्या जाठनी मंदिरांत । पदकमळ तियेचें बंदुनी दृष्ट जात ॥
 दोघेदि धीर नरसिंह कृपानिधान । विश्वास कागण तसे, करणार्थ पूर्ण ॥
 हर्षेचि ते निपत त्या ऋषिच्या समेत । तच्चित्तभीति पळवीन हर्षी समस्त ॥२०॥
 — इति श्रीविश्वामित्रप्रागमनभीरामयात्रावर्णनं नाम पट्विंशतित्तराष्ट्रः । —

तरंग ३७ वा

अरुण लोचन, बाहु विद्यान्त्रे । विपुल वक्ष मनोज्ञ अती दिसे ॥
 सुतनु नील मण्येहकांतिची । वरतमालदलमविभा तिची ॥१॥
 वसन पीत, कटीस विराजलें । कुसि निगंग मले लटकावले, ॥
 रुचिर सायक चाप करदर्या । असित गौर तनू अति चारु ही ॥२॥
 उभय बंधु कुमार महानिधि, मुनि नृपाकडुनी जणुं ये सुधी ॥
 मुनि म्हणे 'मनि हा प्रभु जाणला; सदय मूपवरें दिघल मला !' ॥३॥
 मुनि तसें चल्तां पथि ताटका । रघुवरा भित्तिपालकुमारका ॥
 सहजिं दाखवि, तो अति वाम ती । विकट घांवलि त्यांवरि दुर्मति ॥४॥
 दार तिच्यावरि एकचि सोडुनी । प्रभु तिचे असु शोधुनि ये क्षणीं ॥
 तिजसि मुक्ति दिली सदयेश्वर । निजपदीं तिज ठेविलें खरें ! ॥५॥

स्यतांच्या स्वामीनें उमडुनि मनीं हर्षमरित ।

तया विद्यानाया मुनि निजहि विद्या वितरित ॥

प्रभावानें जीच्या अतुल प्रलंजें भिल्लुनी ।

छुधा नृणां त्रासा लुकवित कुमारद्वय क्षणीं ! ॥६॥

निजाश्रमीं आणुनि त्या प्रभूनें । शस्त्रां सारें मुनि दैत तें तें ॥

दे भक्तकल्पद्रुम देवराया । तो कद मूलें फल भोज्य खाया ! ॥७॥

प्रमातीं मुनीतें वदे रामराय । तुम्ही निर्भयें चालवा यज्ञकार्य ॥

तदा होमकर्मी मुनी मग सारे । जयां होति राम स्वता रक्षणारे ! ॥८॥

तसें ऐकनी क्रुद्ध मारीच आला सहायांसंबे यशविघ्नसनाला ॥

तया राम हाणी फलव्रीण बाण । दुरीं सिंधुच्या पार त्या फेकि तूर्ण ॥९॥

एकाच पावकडारें मग रामानें मुखाहुवघ केल्या ॥

इतरहि राक्षसगण तो लक्ष्मणरायेंचि मृत्युसथि नेला ! ॥१०॥

मारुनि सर्व असुरां ब्राह्मण-निर्भय-समस्त जे होती ॥

तें त्या रघुवीरांना देवमुनी वानिती प्रसन्नमतीं ॥११॥

तेथेंचि राहुनि तदा बहु दिन रघुराय सदय हृदयानें ॥

दानी अनुग्रह किती विप्रांना तोषवीत विनयानें ॥१२॥

-येके विप्रांकहुनी भक्तिपुरस्सर कथापुराणादि ॥
 -यद्यपि होत शतचि सर्वश ते समग्रही आर्षी ! ॥१३॥
 मुनिवर्य तदा प्रभुनें सांगे सादर “ वधावया नवल ॥
 ‘जाऊं सारे आरग दुर्मिळ दात्री प्रसंग भूमितल ” ॥१४॥
 कामुक्यशा परिसुनि रघुवर संतुष्ट जाहले चित्ती ॥
 मुनिवृंदसंगती ते निघती भिंचिलेसि जावया मुमती ॥१५॥
 मार्गांत एक आश्रम त्यांत दिसल परी तयांत नसे ॥
 लग्न मृग अथवा जीवनघारी जेत् कुणी न तेथ वसे ॥१६॥
 एका शिलेसि तेथें पाहुनि मुनिनें पुसे रघुकुलेस ॥
 सकल कथा मुनि तेव्हां सांगे प्रभुनें सविस्तर विक्षेप ॥१७॥
 “ श्रौतमप्यजी शाली शापाने जी शिलाशरीर अशी ॥

तव पदपद्मरजांची पाहे ती वाटे; करि कृपा विजयी ” ॥१८॥

‘पदरजे तशीं पुष्प पायनें । उफाळे लागतां शोकनाशनें ॥
 प्रकट जाहली गीतमांगना । शुभसती तपःपुंज शोभना ॥१९॥
 -सकलसौख्यदा राघवाप्रती । करयुगांबुजे लीन जोडि ती ॥
 हृदय भक्तिनें पूर्ण भारलें । पुलक अंगिही हो उमारले ! ॥२०॥
 गहिर्वै गिरा कंठि दाटली । नयानि अश्रुची धार लोटली
 शरणि लागुनी राघवाचिया । बदलि ‘ मत्समा नान्य विश्वि या ! ’ ॥२१॥
 ‘घरनि धीर ती राघवा भये । अतिकुतूहलें भक्तिसौख्य घे ॥
 प्रभुकृपेमुळे निर्मलें वचें । स्तवन ती करी रामकीर्तनें ॥२२॥
 “ रघुवरा ! प्रभो ! राघणान्तका ! जनमुखांबुदा ज्ञानदर्शिका !
 -भवनिवारका ! विश्वपावना ! अघ निघारि रे ! पद्मलोचना ! ॥२३॥
 शरण मी तुला, होय राघवा ! पथ मला विभो ! तूंच आषवा ॥
 सहज पाविगी स्त्री तुझ्याविना । कवण रक्षिता ! दीनरक्षणा ! ॥२४॥
 मजसि शापिलें जे मुनीश्वरे । गमत ते मला पार साजिरे ! ॥
 जणुं कृपाचि ती शेर जाहली । प्रभुपदांबुजे आजि पाहिली ॥२५॥
 विदित लाभ हा शंकरा असे, । प्रभुवरा ! तुम्हां प्राप्ति मी असें ॥
 -तव पदांबुजी भूंग मन्मथ । स्वतः राहुं दे दंग होउन ॥२६॥

वर नको मला अन्य कोगता । सहज अह मी तूंचि जाणता ॥
 मतेस माझिया शुद्ध तूं करी । दृढ वसो तुझी भक्ति अंतरी ॥२७॥
 परमपावनी देववाहिनी । उगम पावली ज्या पदांतुनी ॥
 मम शिरी पदें ब्रह्मवंश ती । श्रुवरा ! तुझी आजि लागती ॥२८॥
 चरणतीर्थें तें ग्रंथुही घरी । निज शिरी अति प्रीतिनिर्मरी ॥
 सद्य ईश्वरा ! त्वत्पदीं स्ती । सतत ही असो पाप वारि ती ॥२९॥
 ऐशी अहल्या यदुनी स्ववाणी । प्रेमाश्रयनी राघवपाद न्हाणी ॥
 होटांगणें घालि श्रुतमाते । देई प्रभू तीप्रति इष्ट जें तें ॥३०॥
 गेली अहल्या पतिलेकिं दृष्टा । जिची जगीं किर्ति सतीवरिष्टा ॥
 श्रीराम ऐसा जगिं दीनवंतु । कृपा करी तो करुणैकसिंधु ॥३१॥
 दयेसि तो कारण नव पाहे । निहंतु त्याचा करुणोप वाहे ॥
 संसारजंजाल असार दकी । ये रामभक्ती तुलसी ! शठा ! की ! ॥३२॥
 ॥ इति विश्वामित्रयशस्वतमहस्यातरणवर्णनं नाम सप्तत्रिंशत्तित्तरङ्गः ॥

तरंग ३८ वा

आले मुनींच्या सह रामलक्ष्मण । गंगा नदी जेथ जगासि पावन ॥
 बंदी प्रभू सानुज जाह्नुप्रीती । चिचीं अनिप्रीति धरी महामति ॥१॥
 ज्या कारणें भूवरि आलि जाह्नुवी । ती सत्कथा त्यां ऋषिवर्य ऐकवी ॥
 ऋषीसर्वे स्नान तियेंत राघव । करिती ते बहु मुनीनिवैभव ॥२॥
 मुनींचिया संगति येति चालुनी । सानंद ते राजकुमार सन्मणि ॥
 तें राजधानी मिथिलापुरीप्रती । बघोनि होनी हृदि दृष्ट ते अती ॥३॥
 वापी, कूप, नदी, सरें बहुविधा होती तिथें शोभत ।
 ज्यांचीं स्नातुपयें सुधेसम ज्या सोपान रत्नाकित ॥
 नाना रांगें विहंग गाति, फुललीं नानापरी अंबुजें ।
 तेथें गुंजति भृंगसंघ मधुराश्रयें रसीं दग जे ॥४॥
 वाहे शीतल सौख्यदायक सदा सद्रंघ मंदानिल ।
 उद्यानी सुमवाटिका विलसती उत्पुल्ल पुष्पाकुल ॥

माधुर्ये कलकूजनीं रत्न निधे पद्मी-किती नांदती ।

शोभा देति फुलें फुलें किसल्यें त्या राजधानीप्रती ॥५॥

वर्णवेल काशि ती पुरदोभा । सर्व वस्तु मनि निर्मिति लोभा ॥

चारुदृश्य नगरीतिल पेठा, । हर्म्य दाबिति अतीवचि थाया ॥६॥

रत्नपूर्ण जणुं ती रचि वेधा । संपदा मतुल दे हृदि मोदा ॥

जेथें धनदत्तुत्यचि चाणी, । नाहिं जेथ लवमात्रहि चाणी ॥७॥

पश्य वस्तु असती किंति तेथें ; राजमार्गं शुचि सुंदर ते ते ॥

चारुदर्शन लहानहि वाया । गंध-निर्मिति मुवागिक लाया ॥८॥

मंदिर तिथिल सुंदर सारी । त्या जणूं मदन मूर्त चितारी ॥

साधु सुंदर जिथें नरनारी । धर्मशील गुणवंत विचारी ॥९॥

निरुपम जनकाचा कोण वर्गी निवास ! । सुरदि चकित रहावे देखुनी तद्विलास ॥

नवल मनि विनिर्मी कोट मोटा पुरीचा । निरसिमद जणूं तो रम्य लोकत्रयाचा !

, धवलवर्ण असें मणिमंदिर । कनकपट्टावराजिल अंतर ॥

वस्तु जेथ मनोहर जानकी, । कवग वर्णिल तेथिल भा निक्की ॥११॥

पुरीच्या त्या वेंगी सुभग तरिही वज्रकटिना ।

सदा द्वारी दायी नृपभट्टजटा, चारणगणा, ॥

गजांच्या, अश्व्यांच्या निपुल पृथु शाला किंति तिथें ।

जयांमध्यें इल्ली हय, रथ, किती नित्य वसते ॥१२॥

तसे योदे, मंत्री, चतुरपति सेनापति किती ।

जयांर्नी सत्रेहें नृपसदनतुल्ये विलसती ॥

तडागांच्या तीर्ती भित्तिपति सरिकांडि अमित ।

तिथें आलेले ते वसति करुनी होति सुखित. ॥१३॥

बघोनी ते योग्या वसतिस अग्नी आभ्रनघ्नी ।

तिथें रम्या राई मुनि म्हणति ' येथें मम रुचि ॥

इथें सारे आग्नी उवर्द, खुनाया ! मम मते ! ' ।

दयाब्धि श्रीराज प्रभु म्हणत ' माझेहि मन ते ! ' ॥१४॥

तदा तेथें सान्या मुनिततिसर्वे ते उतरले ।

कले ते ते वृत्त प्रभु जनकरायापति भले ॥

अति प्रीतीनें तो नृप निबसों घे द्विजवर ।
 गुरु, मन्त्री, योद्धे निषत मुनिमेयीस चतुर ॥१५॥
 तयां बंदी राजा बगणि शिर टेवूनि विनत ।
 मुनी आशीर्वादा वितरि जनकाल्याणि मुदित ॥
 द्विजांनाही सान्या नृप नमित अत्यादरयुत ।
 रामे भाग्या त्याच्या स्वहि नच की पार उरत ! ॥१६॥
 विचारी म्पातें मुनि कितिकदां क्षेमकुशल ।
 स्वतांपाशीं त्यातें मुनि बसवुनी घेत विमल ॥
 तदा तेथें आले दशरथशिखर बंधुमुगल ।
 बघाया गेलेले कुतुकिं कुसुमोद्यान चपल ॥१७॥

सुश्याम गौर सुकुमार कुमार दोघे । प्रेल्हेक्यचित्तहर लोचन ज्यांत रंगे;
 येतांचि ते सकलही उडले समान, । येईं स्वतांजबळि त्यां मुनि बैसवुत १८
 झाले सुखी सकलही बघतां दयातें । हर्षादर येति पुलकें वृत्तगात्र कीं ते ! ॥
 पाहूनि मुंदर विमोहक राममूर्ति । होई विंदह जणुं सार्थ 'विदेह' चित्ती ॥
 प्रेमी निमग्न मन जाणुनि आवरुनी । चित्ती विवेक करुनी नृप घेय आणी ॥
 शीघ्रें मुनीशपदि नम्रपणें नमूनी । झेले सद्गद नरेख गभीरवाणी:- ॥२०॥
 "सांगा मुने ! नयनसुंदर दोन बाळ । आहत हे मुनिकुल्लोद्धव कीं नृपाळ ? ॥
 जें ब्रह्म वेद उपर्यागिति 'नेति नेति' । तें हेचि की उभयस्वरु अमूप मूर्ति!! २१
 माझें विरागि मन जें सहजस्वभावें । तेंही स्वकोरपारि इंदुमुखीं रमावें ! ॥
 मी याजसाठिच पुंस प्रभुतें मुमावें । तें सांगुनी मुनिवरें मज हर्षवाचें ! ॥२२॥
 पाहोनि यां मनि अती मम भक्ति दाटे ब्रह्मासिसौख्यहि फिकें मज आजिं वाटे!"
 हांसोनि सांगत मुनी, 'वदती नृपा! जें । ते योग्य भाषण तुझें जगि सत्य साजे!
 जे प्राणिमात्र जगि, त्यां प्रिय हे समस्त।' । संवाद ऐकुनि घरि रिमत रामचित्ता ॥
 झेले ऋषी 'रघुकुल्येत्तम हे स्वपुत्र । प्रेयीवले दशरथें मजसाठि मात्र ! ॥२४॥
 हे रामलक्ष्मण मनोहररूपधाम । सामर्थ्यशीलनिधि पूरितभक्तकाम ॥
 यांनींच यत्न मम रघुनि शौर्यतेजें । रक्षोगणां निबटिलें; जग साक्षि साजे! ॥२५॥
 राजा यदे "मुनिवर ! तुमच्या पदाचें । पुण्येचि दर्शन घडे मज आजिं साचें!
 आहें रामे खचित भाग्य अवर्णनीय । मी बंधु सुंदर नपें सितनीलकाय ॥२६॥

हे श्याम गौर हृदयंगम दोन बंधू । आनंदनंदन सुखप्रद सौख्यसिंधु ॥
 मीती परस्पर जयांमधि पावनी ती । ना वर्णये हृदयगम्यचि जी सुपीति ”
 आनंदुनी नृप म्हणे “ मुनि हो ! पहाये । ही ब्रह्मजीवसम तन्मयता स्वमाये ”
 रामासि देखि भिधिक्षेप पुनः पुन्हांही । रोमांचकाय अधिकाधिक मुष्ट होई २८

बाळाणोनि मुनीसि नम्रपथि तत्पादान्ज वंदोनियां ।

बाई तो अवनीश आत्मनगरीं घेऊनि अन्यां तयां ॥

देई त्यांस निवास सुंदर असा सर्वतुंसीखप्रद ।

पूजी तो मुनिते समग्र विधिनीं सेवोनि घे समद ॥२९॥

विदेह गेला मग आत्ममंदिरां । ऋषीसंघे भोजन राम आदरी ॥

विभ्रांति घेऊनि सराम, लक्ष्मण । कांभी कराया मिथिलाभिधीक्षण ॥३०॥

परि प्रभूच्या, मुनिच्या भयामुळें । वदे न तो लक्ष्मण जे मनांतलें ॥

न दावि तो हेतु मनांत आणला श्रीरामरायें परि सूर्य जाणला ॥३१॥

तें भक्तवासल्य लफाळुनी मनीं । पुसे मुनीतें 'विनयस्मिताननीं ॥

श्रीराम आशा मिळतो गुरुप्रिय । सागे तयां लक्ष्मणकौतुकाशय ॥३२॥

“ प्रभो ! पुढीदर्शन कांक्षि लक्ष्मण संकोच मीती वंदुं दे न त्या पण ॥

होईल आशा जर आपुली तया । येईन मी दाडनि हो ! महोदया ! ” ३३

ऐकोनी वच तें विनीत बदले प्रेमें मुनी राघवा ।

“ मर्यादा कशि पाळिशील न विभो ! तूं हेतु धर्मोद्भवा ॥

प्रेमें आकलिलासि तूं निजजनी, तूं सौख्यदाता तयां ।

भक्ताची अनिवार आर्द्रहृदया ! तूंतेंचि यावी दया ! ॥३४॥

सुखनिधान तुम्ही द्वय बंधुही नगरदर्शन घेउनि या अहो !

वदन मुंदग दाडतुनी जनां नयनसार्थक त्या सकलासि हो ! ” ३५ ॥

॥ इति जनकत्रिश्वाभिन्नपरस्परहृत्परांवादे श्रीराममुनिवाक्यपरस्परसवर्गेन

नामाष्टात्रिंशतिसारङ्गः ॥

तरंग ३९ वा

मुनिपदकमलांतें वंदुनी दोनि बंधू । निघत, सकल लोका होत जे सौख्यसिंधू ॥

बधुनि अति मनोहा राववांची तशी भा । शिश्नजन नगरांचे येति पावुनि लोभा !

पीतवस्त्रं कटिनीं शरमाने । चारु कामुकशरीरं धरिती ते ॥

राजते सद्यो चंदनि अंग । श्यामगौरयुगि सौख्यतरंग ॥२॥

सिंहकंधर विशाल मुखाचे, । रत्नहार उरि उज्ज्वल ज्वांचे ॥

नेत्ररश्मि अति सुंदर लाल । वक्त्रचंद्र म्वताप हरील ॥३॥

कर्णिचं कनकपुष्प मुक्तांत । पाहतांचि हरि तें जणुं चित्त ॥

नेत्र चारु, कुटिलरश्मि वरी ती । भालिंचा तिलक भान हरीती ॥४॥

चारकोनि रुचिर शिरि येरी । मृग्य केश शिरि वक्र तथापि ॥

बंधु ते मलशिक्षान्तहि चारु । कांति श्यामधि करीत विहार ॥५॥

देखावया नगर राजकुमार आले । हें वृत्त जो विदित पीरजनांसि झालें ॥

हो सवें हीं रिपति राकुनि काम, सार्ची । रकंचि धांवति लुटी करण्या निधीची ॥

बंधुद्रया सहजसुंदर त्या द्योनी । होती सुखी जन; दिलें फल लोचनांनीं ॥

देखावया सुवति त्या गृहिच्या गवार्शी ॥ नागोनि, राम पयतीं द्रवती मृगाक्षी ॥

प्रेमें परस्परवचें वदती विलोटा । 'गे' कोटिकामसुप्रनाम यांत आला ॥

नाहीं वृत्ता मुनिसुरालुरनागलेकीं । लावण्य यापरि कुठेंचि न ऐकिलें कीं ॥

विष्णूसि चार मुज; चार मुगें विधीतें । शंभूसि पंच वदेन, गळि बंदही तें ॥

सौदयसार अखंड दुसरें न कोणी । देवादिकोंतहि गढे ! मम सत्य वाणी ॥

हें कोंवळें वय; जणों मुयमानिधान । हे श्यामगौरतनु, धाम सुखात्म पूर्ण ॥

याच्या तनूवरुनि कोट्यनुकोटि काम । ओवाळिजेतिल सखे ! नयनाभिराम ॥

तो कोण गे ! जगति होय असा शरीरी । जो रूप हें वधुनि लुब्ध न होय भारी ॥

तेव्हां वदे दुसरि कोणि मनोजवाणी । 'तू शाहणे ! परिस जें मम येत कार्णी ॥

हे दोनही दशरथात्मज गे ! कुमार । हे राजहंस जणुं चित्त विमोहणार ॥

हे रक्षिती शिशुहि कौशिकयश सारे । हा पापबाणघर राम अतुल्य सारें ॥२॥

मारीयले किति निशाचर या द्रवर्णि । हे वीर्यधाम मलविप्रतती लया ने ॥

हा श्यामलांग सरसीरुहलोचनाचा । मारीच आणखि सुबाहु मधीत साचा ॥

कौसल्येचा पुत्र हा सौख्यखाणी । शोभे मूर्ती गोजिरी चापपाणि ॥

आख्या त्याची 'राम' ऐशी विराजे । धन्या दृष्टी राघवांत वधे जे १४

हा जो किशोर वरवेष विराजताहे । श्रीरामपांश्वि शरचाप धरुनि राहे ॥

तो रामबंधु लघु 'लक्ष्मण' ज्यास नाम भौमिनि सुंदर विनीत विलासधाम !

‘विप्रकार्य करनी उमयांनी’ । उडरीलि पथि गौतमपत्नी ॥

चापयज्ञ वधण्यास्तव आले । ऐकुनीसकलकर्णे निवाले ॥१६॥

रामच्छवी वधुनि दोळालि एक रामा “सीता वधू खचित होइल योग्य राम पाहील या जनक गे ! जर कां नरेश । त्यागूनही पण, सुता वितरील यास !” कोणी म्हणालि “नृप जाणत हे समस्त । संमानितो मुनिसि यांसिहि लोकनाय रायें परी पण न सोडियलाचि केला ! दुदैव त्याकरविं टाकविना हठाला ! !” कोणी म्हणे “जर विधी शुध योग्य देता देईल योग्य फल यांसहि कां न आता ? मी सांगतें खचित यास वरील सीता । नाहिंच संशय गदे ! मज लेश चित्ता ! ये योग यापरि जरी शुद्धुनी मुदेवें । त्रैलोक्यही मुदित होइल सौख्य पावे ॥ हा आमुचा सखि ! अशास्तव एक काम । येतील कीं फिरन येथ समार्य राम ! ना येरवीं कधिहि हे दिसणार आम्हां । भाग्याविना कयण पाहुं शकेल रामा ! हो पूर्व जन्मि जर संचित पुण्य गांठीं तेव्हांच रामवदना घघणें स्वहृष्टीं ॥” बोले दुजी “खचित सत्यचि सांगतेस यांचा विवाह जगता करि सोख्यपोष” कोणी म्हणे “हरशरासन फार मोठें ! हा सांवळ्या मृदुलगात्र किशोर कोठें ? २२ सारेंच होय असभंजस हें सये ! ग !” । तेव्हां दुजी करित कोमल वाक्प्रसंग “आहेत हे सखि ! लहान तरीहि यांनीं । केले पराक्रम महान्, म्हणतात कोणी ज्याचें पदाब्जरज लागुनिही अहल्या होऊनि तीर्ण ; अघपंक्ति तिच्या निमाल्या तो राम काय शिवचाप न मंगणार ? । सीतेसि रामचि वरील गुणाढ्य वीर ॥ जो कीं विनिर्मित विधी अशि गोजिरी ती हा योजिला वर तये तिज नीलकांति हें निश्चयें समज गे ! सुविचारि वेष्टा !” ऐकोनि तें बचन हर्षति त्या सुमेधा ‘ऐसेचि होउं सखि !’ त्या वदल्या मृदूक्ति त्या पुष्पराशि उघडीति सहर्षचित्तीं रामा सुलोचनमुखी सुखसार घेती । ते बंधु जाति तिकडे सुखपंक्ति येती ॥२६—

—॥ इति जनकपुरदर्शनवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशतिस्तरङ्गः ॥—

तरंग ४० वा

जनकपुरिच्या जाती पूर्वे सलक्ष्मण राघव ।
अवनिरचना जेथें केली धनुर्यजनास्तव ॥

मुक्क पृथुला विस्तारची अतीव मनोहरा ।
 बिमल रचिरा मध्यं वेदी विराजत बंधुरा ॥१॥
 कनकमय ते होते तेथें सहृदयि मंचक ।
 अवनिपतिना बैसायातें विशाल गुणाधिक ॥
 असति रचितीं त्यांचेमागें कितीक यरासनें ।
 तारींच किति तीं होतीं उच्च स्थळीं, न ज्यां उणें ॥२॥
 पुरजन जिथें बैसां यावे अशीं कितिक स्थलें ।
 रचिलें विपुलें कौशल्यानें तयांमधि निर्मलें ॥
 निकटचि तया माझ्या होत्या विशाल विशुभ्रशा ।
 कुलपुवतिना बैसायातें सुयोग्य न त्या कशा ? ॥३॥
 विविध परिच्या रंगीं युक्ता मनोरम बैठकी ।
 सुरचित तिथें केल्या होत्या, न भा घटये निक्की ! ॥
 कनक रचना जी जी तेथें प्रभुप्रति आदरें ।
 शिशु नगरिचे दावीती तें मृदूक्तिमरें बरें ॥४॥
 प्रमुखि शिशु ते प्रेमानें तें हृदय कथामिरें ।
 बघति कुतुकें स्वशोनीही तयां उभयां तसें, ॥
 हृदि मुदित ते संस्पर्शोनी मनोज्ञ रघूत्तमीं ।
 पुलकिततनू होती सारे शिशु प्रभुसंगमीं ! ॥५॥
 जाणोनि प्रेमवश प्रमुरामा दावितीं स्थलें जितुकीं ॥
 प्रीतीनें पौरशिश्न बाळाणुनि तेहि पाहती तितुकीं ॥६॥
 जी ज्यांस आवडावीं तीं त्यांनीं राघवासि दावावीं ॥
 श्रीरामलक्ष्मणांनीं आवडिने तीं समग्र देखावीं ॥७॥
 बघुनि स्वजां हि रामे दावावी लक्ष्मणासि ती रचना ॥
 वर्णन करुनि सागे चोलुनि मृदु मधुर रम्यतम वचना ॥८॥
 ज्याचा आशालवही निर्मी निमिषाधि सर्व विश्राना ॥
 सकृप बघे पापमलस्थाना तो राम कुतुकसंपूर्णा ॥९॥
 ते कौतुकें पहातां शाल्य कांहीं विलंब यास्तव ते ॥
 चित्ती गुरुची भीती घडनी निघती त्वरे स्ववासातें ॥१०॥

पदरजं तर्क्षी पुण्य पावनं । उपलि लगता शोकनाशने ॥
प्रकट ज्ञाहली गीतमागना । शुभसनी तपःपुंज शोभना ॥ १९ ॥

मुञ्जोक्तमानम वाल्मीकि तरंग ३७ १०

उद्यानमर्षी सर एक सुंदर । सोपान रत्नांचित ज्या मनोहर ॥
 स्वच्छांबु पथें बहुरंगि ज्यांतली । हंसादिकं कूजति, रंजती अली ॥२४॥
 उद्यान तेंचें बघुनी सरेवर । हेंचें भेंर लक्ष्मणराव्यांतर ॥
 आराम रामासहि देत जो असा । आराम तो रम्य वदूं जि ! कायसा ! ॥२५॥
 ॥ इति धनुर्विशदशनवाटिकागमनवर्णनं नामचत्वारिंशत्तरङ्गः ॥

तरंग ४१ या

माळ्यांना पुसुनी कुमार फिरती बागेमधें तेथवा ।
 आनंदें खुडुनीहि घेति रुचिरां पुष्पां तशां पल्लवां ॥
 आली हेति तिधें तयाच समर्पा सीता सख्यांसंगतीं ।
 गौरीपूजनहेतुकारण जिला माता तिची धाडि ती ॥१॥
 सख्या संगें तीच्या चतुर रुचिरा गाति मधुर ।
 तडागाच्या तीरी निरुपम उमामंदिरवर ॥
 जयाच्या सौंदर्या बघुनि नयनां ल्पेन उपजे; ।
 किती वानात्रे तें सुभग गिरिजास्थान शुचि जें ! ॥२॥

ती स्नान आचरि सख्यांसह त्या तडागीं । गौर्याल्यीं मुदितचिह्निं रिधे शुभांगी ॥
 पूजी उमेशि अति सादर भक्तिभावें । प्रार्थी " सुयोग्य वर लाभुनि मय्य व्हावें !"
 सीतेसि सोडुनि तिची समी कूणी । गेली बघाया फुलबाग ते धुणीं ॥
 देखोनि तेथे परि बंधु जोडि ती । मोहोनि येईं झणिं जानकीप्रति ॥४॥
 सख्या पहाती तशि तद्दसा जणू । प्रेमाद्रिं डोळे पुलकांकिता तनू ॥
 तेव्हां तिला त्या सख्या विचारिती । "कोट्टुनि मे ! हर्ष असा न ज्या मिति !"
 " आलें कुमारयुग बाग बघावयावें । ओहें किशोरवय सुंदरता किती ते ! ॥
 श्यामांग, गौरतनु, भा कशि कोण वर्णीं । वाणीस ना नयन, ना नयनास वाणी !"
 ऐकोनि हें वच सख्या चतुरा तिच्या त्या । झाल्या प्रहृष्ट हृदि कौतुकपूर्ण जाल्या ॥
 सीतामनींहि अति उत्सुकता बघोनी । तीतें बदे वच मनोज्ञ सखी शहाणी ॥७॥
 " मी ऐकिलें सखि ! नृपालकुमार दोहे । आलेत काल मुनिसंगतिं येथ पाहें ॥
 हेंचें तयीं सकल पौर विमोहियेले नारी-नयं नगरिच्या स्ववशतिं नेले ! ॥

उद्यानमर्षी सर एक सुंदर । सोनान रत्नांचित ज्या मनोहर ॥
 स्रच्छात्रु पद्मे बहुसंगि ज्योतिषी । हंसादिर्क कूजति, वंजती अन्धी ॥२४॥
 उद्यान तेंचें बघुनी सरोवर । हेंचें भरे लक्ष्मणरायांतर ॥
 आराम रामासहि देत जो अशा । आयन तो रम्य यदुं जि ! कायसा ! ॥२५॥
 ॥ इति धनुषंशदर्शनवाटिकागमनवर्णनं नामचत्वारिंशत्तारद्वयः ॥

तरंग ४१ या

माळ्यांना पुमुनी कुमार फिरती बागेमधें तेघरा ।
 आनंदें खुदुनीहि घेति रुचिरां पुष्पां तशां पद्म्यां ॥
 आली होति निधें तयाच समयीं सीता सख्यांसंगतीं ।
 गौरीपूजनदेवुकारण जिला मागा तिची धाडि ती ॥१॥
 सख्या संगें तीच्या चतुर रुचिरा गाति मधुर ।
 तडागाच्या तीरी निरुपम उमामंदिरचर ॥
 जयाच्या सींदर्यां बघुनि नयनां स्थेम उपजे; ।
 किती वानाचें तें सुभग गिरिजास्थान शुचि जें ! ॥२॥
 ती स्नान आचरि सख्यांसह त्या तडागीं । गौर्यांलगीं मुदितचित्ति रिधे शुभांगी ॥
 पूजी उमेसि अति सादर भक्तिभावं । प्रार्थी 'सुयोग्य वर लाभुनि मग्य व्हावें !'
 सीतेसि सोडुनि तिची सखी कुणी । गेली घद्या फुलवाग ते धर्णी ॥
 देखोनि तेथें परि बंधु जोडि ती । मोहोनि येई शशि जानकीप्रति ॥४॥
 सख्या पहाती तशि तद्दशा जणूं । प्रेमार्द्र डोळे पुलकाकिता तनू ॥
 तेव्हां तिला त्या सख्या विचारिती । 'कोटूनि मे ! हर्ष असा न ज्या मिति !'
 "आलें कुमारयुग बाग बघावयातें । आहें किशोरवय सुंदरता किती ते ! ॥
 श्यामांग, गौरतनु, भा कशि कोण वर्णी । वाणीस ना नयन, ना नयनास वाणी !"
 ऐकोनि हें वच सख्या चतुरा तिच्या त्या । झाल्या प्रहृष्ट हृदि कौतुकपूर्ण जाल्या ॥
 सीतामनीहि अति उत्सुकता बघोनी । तीतें बंदें वच मनोस सखी दाहाणी ॥७॥
 'मी ऐकिलें सखि ! नृपालकुमार दोहे । आलेत काल मुनिसंगति येथ पाई ॥
 रूपें तयीं सकल पौर विमोहियेले नारी-नरां नगरिच्या स्ववशाविं नेले ! ॥

तरंग ४२ वा ।

॥ १ ॥

सीता वष चहुकडे चकिताक्ष बाला । नितीत 'ते नृपकिशोर कुण्या दिशेला' ॥
या ज्या स्थली निरति त मृगशायनरा । तथ जणों झधळि ती सितपद्मना ॥

लताकुजामागे तिजसि सप्रया दायिनि तया ।

मुनीला गौराभा, क्षितिपतिकुमाभासि उभया ॥

बघानी त्या क्षीतानयन हरिश्च तथ सिळळ ।

जणा त त्या ठवे मिळत फिरनी स्वीय पहिले ॥ २ ॥

बघेनि श्रीरामा जनकतनयानन निगळे ।

न पार्ती डोळ्याचीं मिथति, तनुचें मान नुरल ॥

अतिसहं तीची द्रवलि बघता या ऋतुमति ।

शरद्व्रात कीं निरतिच चकोरीच जणु ती ॥ ३ ॥

शहाणी ती आणी नवनपथि रामा निजहृदी ।

मियोनी बे पाता जणु परत तो पाड न कधी ॥

सख्यानीं ती जव्हा हृदयरति तानी निरुखिली ।

मना लजायुता नच जनकजा बोहू शकली ॥ ४ ॥

लताकुजातूना प्रकट तिकुव्यामासि युगल ।

जहाल ते बंधू जणु उभय इदूच विमल ॥

रिघाले आकाशीं जलदपलान्नि गमती ।

किता त्याची शोभा, कविवरमती यात रमती ॥ ५ ॥

वे दोन वीर सुपमानधि ज असीम । नीलाब्ज पातजलजामतनू निकाम ॥

माथा तिराजत मयूरमनोजपिच्छ । शोभाविशेषभर ग्रामधि पुष्पगुच्छ ॥ ६ ॥

भालीं दिळ विलसता, ररि घभाट । भुयादसुनि श्रवणि शोभलि सौख्यसिंधु ॥

भ्रूरळि चारु, कुळळ कचभार शीर्षी । डोळ नवाबुजविभा धरिती विशेषी ॥ ७ ॥

नासा हनु तयनसुंदर त कपोल । त हास्य लेल, मन हेचि जयास मोल ॥

ती आतनुच्छवि मला कशि वणु यावी । जीच्यापुढ मदनकोटि अगर्व द्वावी ॥ ८ ॥

वक्षस्थलासि, मणिहार उदड साज । कवूपमान अतिरम्य गळ विराजे ॥

त्या कामकुजरकरोम शकिलेन । रम्या विराजति भुजा उभया निगाल ॥ ९ ॥

“जो द्रोग पुधि भरला घरि वामदस्ती । तो खावळा कुमर गो ! अतिरम्यमूर्ति ॥
 हा सिंहशावकटि सुंदरशीलेराशि । प्रित्रावरे विलसला ! अस्ति ! देख त्यासी ॥”
 पाहोनि मानुकुलमूषण त्या कुमारा । सीतासखीजनि, लगे तनुभाव सारा ॥
 एका सखी चतुर बोललि ज्ञानकीर्त । हाती तिचा कर धरोनि विनोदचित्त ॥
 “गो ! ध्यान ते करिषि की अनुनी उमेचे ?” । मृपालबाल तरि हा बघसी न कैचे ?
 संकोचुनी मनि तदा जनकात्मजा ती । खोळनि नेत्र वधि ती पुढती मूर्ति ॥
 देख समोरचि तदा खुसिह दोघे । ती सांठयोनि सुग्मा हृदयातरी घे ॥
 जाणोनि ते नखशिखान्न मनोजरूपा चिंतूनि तांत पण ती रसली अंमूषा ॥ १३ ॥
 पाहूनि चितनपरा अतिनय्य नीते । झाल्या मयाकुल मख्या, यदणे किती ते ? ॥
 “येऊ पुन्हाहि इकडेन दुया अशागे !” । बोले सखी हंसत एक विनोदराग ॥
 ती गूढ ऐहूनि सखीपविहामंवाणी । संकोचली जनकजा मनि भी धरोनी ॥
 झाला विलंब, जननीहि भरेल राग । चित्ती भरोनि हाणि राघवरूप ती घे ॥ १५ ॥
 बोटे पुन्हा तिज “अंधीन विन्या धरी मी” । देखू बघे मृगविहेगमिपेचि रमी ॥
 पाहं फिरुनि वेल्पक्षिन्मृगादिकांते । व्याहाळि राम, नयनी तिज वृत्ति हो ना ! ॥
 प्रेमें भरे अधिक ती परि घेत भीति । की अभुचाप किति ते जड, कष्टमूर्ति ॥
 तो स्वामलांग हृदयीं परि सांठयोनी । ती जाड लागलि गहा गुणरत्नखाणी ॥
 जेव्हा बघे प्रभु, निघालि गहासि सीता । ती स्नेहसौख्यसुग्मागुणराशि मूर्ती ॥
 सद्येमपूर्णमसिनें मृदुशी तिची ती । तो चित्तभित्तिवरि काटित राम मूर्ति ॥ १८ ॥
 दुर्गालयी फिरुनि जाइ मनोज सीता । प्रार्थी उंमेस नमुनी जुहुनी स्वहस्ता ॥
 “हे अंबिके ! जयजयाजि ! गिरिन्द्रकन्ये । हे गौरि ! देशमुखचंद्रचकोरि ! धन्ये ! ॥
 नू जन्मदा गजमुखासि, पडाननासी । विश्वासि तूच जननी अति दिव्य होसी ॥
 ना आदि मध्य तुज, तेकि नसोचे अंत । न त्वग्नभावगणनीं दक्षि ही समर्थ ॥
 ‘मेवाचीं सत्पत्ति, स्थितिलय तुझ्या हातिं गिरिजे ! ।
 विमोहीसी विश्वा; स्ववश असती खळ तव जे ॥
 सर्तामध्ये अशा अनुलपतिदेवा गुणवती ॥
 ‘नः वाग्देवीशेषां अमित गुण तूझे गणवती ! ॥ २१ ॥’
 तुझी सेवा देई सकल पुरुषार्थासि वरदे ! ॥
 सदा श्रीरामभूषे हृदय भ्रमणारे नुबमघे ॥”

‘तुझ्या पादाब्जांची सुखद संकलिते अपचिति ।

म्हणोनी भक्तीने सुखरमुनी त्यास जपती ॥ २२ ॥

तू जाणशी मम मनोरथ सर्व गौरि!! सर्वोत्तरी वससि तू हृदयाधिकारी ॥
मन्दाव भी उघड नाहि, म्हणोनि, कॅला’ । ऐसे स्तवोनि धरि ती पदि अंबिकेला ॥

तें प्रेमभक्तिविनयें गिरिजा प्रसन्न । होऊनि हार उरिचा पडला गळून! ॥
तो सत्यसाद म्हणुनी शिरि घेइ सीता । हों भोनेनि बदली तिज विश्वमाता ॥
‘आशीर्वचा जनकजे ! मम सत्य ऐक । होईल ईप्सित तुझें परिपूर्ण देख ॥
भीनारदोक्ति शुचि सत्य सदेव सीते ! । लाभेल तोच वर जो वरलासि चित्तें ॥

मन तव ज्यांवर वसलें तो वर सहजमनोहर सावळ्या ।

कहणासागर मिळेंळ मुचतुर आगत तव गुण आगळा ’ ॥

परिसुनि यापरि उमांश्वरी सीता हर्षलि सख्यांसर्वे ।

तुळसि म्हणे, मनि नमुनि भवानी, जाती स्वसदनि सर्व जवे ॥२६॥

प्रसन्नचित्ता धनुनी उभेसि ती, सीता मनी हर्षलि तें वदों किती ? ॥

वामांग तीचें स्फुटं लागलें तदा, जें सूचशी मंगल मंजु संपदा ! ॥ २७ ॥

॥ इति श्रीराम-जानकी-पुष्पाटिकाविहार-गौरीसत्यवर्णनं नाम
द्विचत्वारिंशस्तरङ्गः ॥

तरंग ४३ वा

वालाणीत मनामध्यें जानकीरूपलक्षण ॥

गुरुसन्निध ते बंधू पातले राम-लक्ष्मण ॥१॥

विश्वामित्रासि तो सांगे श्रीराम घडलें तसे ॥

स्वभावीं सरलीं त्याच्या कपय वासही नसे ॥२॥

आणिल्या पुष्पि पूजोनी, बंधुयुग्मासि कौशिक ॥

‘ इष्ट लाभो तुम्हां ’ ऐशा आशीर्वचनि दे मुख ॥३॥

भोजनोत्तर ते ज्ञानी मुनि सांगति सत्कथा ॥

शोधप्रद पुण्यांच्या दावोनी उत्तमा पथा ॥४॥

सूर्यास्तसमर्थी आशा घेवोनी गुरुच्या मुखें ॥

संध्यावंदन साधायी चंद्रद्वय निघे मुखें ॥१॥

तो पूर्वभांगि बघुनी शशि हर्षसिंधु । तो जानकीमुख गमे सुखदायि इंदु ॥
चितूनि अंतरि पुन्हां परि राम मानी । “ये जानकीमुखतुल्य शशिला कुठोनी ?
हा शारसिंधुसुत, चंद्र हल्यहल्यचा, । तेजोविहीन दिनि हा सकलंक साचा ॥
चंद्रांत ह्या गुणकला प्रतिकूल सान्या । ये जानकीमुखतुल्य कशि या पिचान्या ?
तूं वादतोस, घटतोस, सारोग होशी, । चंद्रा ! किती छळिशि तूं विरही विशेषी !
संधी बघून तुजला प्रसतोहि राहू । कोकास शोकद; कसे तव दोष साहू ? ॥८॥
तूं वैरि होसि कमलां, असल्या तुल्य मी । सीतामुखाशि जर तोलूं म्हणेन नामी ॥
होईल तो मदपराध अयोग्यसा रे ! । सीतामुर्खी गुण तुझ्याहुनि धोर सारे ! ”

जाणोनि रात्र बघु हो राघव ये परत आत्मवासातें ॥

विधुच्या मिघें तुघोनी सीतामुखचारुता सुहासा ते ॥१०॥

गुरुपाशी येउनिया चरणशरोजांसि त्याचिया नमुनी ॥

विधातिस्तत्र जाई, देई आशा यदा तयास मुनि ॥११॥

सरतांच रात्र राघव जागा होउनि बघूनि भावास ॥

बोलत “ हा उगवतसे अरुण पहा लक्ष्मणा ! प्रभावास ! ॥१२॥

अरुण हा जगता सुखवर्ण, कमल-क्लोक-जनादिकहर्षण ” ॥

परिदुनी, प्रभुशक्तिनिदर्शक वदत लक्ष्मण जोडुनि हस्तक ॥१३॥

“संकोचल्या कुमुदिनी अरुणोदयी या । ताराहि लागति पहा मलिनाभ व्हाया ॥

ऐकोनि आगमन हो तुमचें इथें हे । झाले नृपाळ चलदीप्तिविहीन पाहें ॥

सारे नृपाळ जरि दाविति तेज, सान । नक्षत्रसे परि धनुस्तम वास्तिी न ॥

गेली निशा म्हणुनि हर्षति पद्म-क्लोक । पक्षी तसे भ्रमर दृष्ट पहा अनेक ॥

तैसे प्रभो ! सकल भक्तहि दृष्ट व्हावे ! ऐकोनि चापवरभंग इथें स्वभावें ॥

येताचि भानु, सहजीं तिमिरा विनाश । तार्य विलेपुनि जशीं पडला प्रकाश ॥

दावी निजोदयमिघें रावे हा नृपा या । मज्य प्रताप विमुचा जणु रामराया ॥

उदाटि भानु महिमा प्रभुच्या कराचा । हा सूचवी प्रकट कार्मुकभंग साचा ! ”

ऐकोनि हांसत मनीं प्रभु लक्ष्मणोक्त । सुस्नात होति भग ते मुळचेच पृत ॥

ते नित्यकर्म करुनी गुरुपाशि येती । दोवे पदान्ज गुरुचें विनयें नमीती ॥१८॥

इकडे भूर जनक शतानन्दासि झेलवी ॥

विश्वामित्राकडे राजा त्यास त्वरित पाठवी ॥१९॥

विश्वामित्रा निघेदी तो जनकाचें निमंत्रण ॥

मुनिही दृष्ट होऊनी जेझवी रामलक्ष्मण ॥२०॥

प्रभु येऊनि बसले शतानन्दास वंदुनी ॥

निघेदी जनकाचें तो आमंत्रणहि त्यां मुनी ॥२१॥

“ सीतास्वयंवरा जाऊं, वसांनो ! ” वदला मुनि ॥

“ पाहूं ईश्वर कोणातें महती देह तोपुनी ! ” ॥२२॥

येदे तदा लक्ष्मण “ त्यास हें यश; । कृपालु हो ! आपण व्हाल ज्या वश ”

ही लक्ष्मणाची चतुरोक्ति हर्षवी । मुनीस; आशीर्वाच देति ते कवि ॥२३॥

ऋषीसवें राम दयाळु तो पुढें । जार्द धनुर्बाणग्रहांगणाकडे ॥

ये रंगभूमीप्रति वंधुयुग्म तें । हें वृत्त सारें जन सर्व ऐकते ॥२४॥

तें सर्व काजें विसरुनि गेहिची । ते यशशालेप्रति येति सर्वचि ॥

सोत्कंठ नाथी, नर, बाल, वृद्ध ते । असंख्य संमर्द मिळे मुद्दे तिथें ॥२५॥

बोलावुनि तदा सर्व आपुल्या साधुसेवकां ॥

राजा जनक आज्ञापी लोका आसनदर्शकां ॥ २६ ॥

सर्वां स्थान तदा त्यानीं दाबिले योग्यतेपरी ॥

उत्तमां, मध्यमां, हीना, कनिष्ठां यशचत्वरं ॥ २७ ॥

॥ इति श्रीरघुनाथस्य जानक्या सह गोप्यविरहतापशतानन्द-

कौशिकवार्तावर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशस्तरङ्गः ॥

तरंग ४४ वा

त्याच क्षणीं रघुकुमारहि तेष आले । सौदर्यमूर्तियुग तें प्रगटुनि ठेलें ! ॥

ते सद्गुणान्वित चरवीर महाप्रभाव । क्यामाग गौरवतु सुंदर सुखभाव ॥१॥

तें मासलें चतुर त्या क्षितिपालसंधीं । कीं पूर्णचंद्रयुग तारकितांबांगीं ! ॥

ज्यांची जशी हृदयि उद्रत भावना ती । तैशापरी दिसत त्याप्रति राममूर्ति ॥२॥

भूषांस राम गमला रणधीर शूर । तो होय द्वेदधर की रसमूर्ति वीर ! ॥
 म्याले तयास बघतां कपटाल्म राजे । मानून तो रस भयानक मूर्त सजे ! ॥१॥
 जे भूषवेणि जणुं राधस त्यांत होते । तो मूर्त कालसम राम गमे तयातें ! ॥
 ते दोन बंधु गमले नगरी जनातें । कीं लोकभूषण विलेचनसौख्यदाते ॥४॥
 नारीहि हृष्टहृदयीं निज आवडीनें । त्यांत पहाति कुतुके दयिताभिमानें ॥
 शृंगारमूर्ति गमला प्रभुराम त्याला । अत्यंत सुंदर तनू धरनी उदला ! ॥५॥
 विद्वज्जनां प्रभु विराट् दिसला विशेषें । ज्यातें असंख्य मुखहस्तपदाक्षिणीयें ॥
 ते वाटले प्रभु कसे जनकास्त्येकां ! आत स्वकीयचि जणां निजगेहिंचे का ! ॥६॥
 राशीसर्व जनकरायहि मानि राम । कीं आपलाचि शिशु तो हृदयामिराम ! ॥
 योस्यास राम परतत्य गमे विशेष । जो गांत शुद्ध सम संतत चिप्यकाश ॥७॥
 ते दोन बंधु गमले हरिमत्तचित्तां । कीं इष्टदेव सकलां सुखभव्यदाता ॥
 रामासि पाहुनि मनीं अति हृष्ट सीता । तथेमे केविं कथुं येइल अन्यचित्ता ? ॥
 सीतेसही कथवती निज हृदती न । ती केविं कोण कवि यणुं शकेल पूर्ण ? ॥
 नैशा प्रकारि बसला हृदि भाव ज्याचा । तैसा तयास दिसला प्रभुराम साचा ॥
 ते शोभले भूपसमाजि युग्मक । तेजाखि जे कोसलराजपुत्रक ॥
 त्या सुंदरश्यामल गोरख्या तनू । आकर्षित्या विश्वविलेचना जणू ! ॥१०॥
 ॐ ॥ इति श्रीरामराजसमाप्रवेशवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशस्तरङ्गः ॥ ॐ

तरंग ४५ वा

मूर्ति त्या सहजसुंदर दोनी । कोटिकामहि उणे तुलनानीं ॥
 वक्त्र शारदशशीजुनि गोड । पद्मनेत्र पुरवी मनिं कोड ॥ १ ॥
 दृष्टि काममद-नाशन रम्या । वर्णना कटिन, मानसगम्या ॥
 लोलकुंडल विराजत कर्णी । ते कपोलगुण शक्य न चार्णी ॥ २ ॥
 रम्य ती हनु, मनोहर ओष्ठ । शब्द गोड मृदु मोहक कंठ ॥
 ते स्मितास्य हरितें शशिकांति, । मृगधनू विकटरम्य किती ती ! ॥३॥
 भालदेशि-विपुलीं तिलकाम्बा । केश लोपविति पट्पदशोभा ॥
 शीतनी शिरि विराजत पीत । मध्वि पुष्पकलिका द्युतिमन्त ॥४॥

पेटि' सुंदर दिखे बिल्ली ती । कंठ कंबुजम मोहकरीति ॥

मान ती त्रिभुवनी द्युतिसाय । जी धरीत सुषमाभर साय ॥ ५ ॥

मालिका तुळसिची उरि साजे । हसिभीटिकसपंतहि गाजे ! ॥

सिंह ठेचण, वृषापरि अंस । शक्तिसागर भुजाहि विदेश ॥ ६ ॥

पीत अंबर वीस सजे ते । शोभती कटिवटीसहि भते ॥

माण साजति करीं धरलेले । स्वंधिं वामिं वरकामुंक ठेले ॥७॥

जानवें बिलसले मुनिपीत । चास्ता नखशिलान्त सुनूतें ! ॥

पाहुनी अतुलरूप तसें तें । नेत्र लुब्ध अधिकधिक तेथें ! ॥ ८ ॥

तें बंधुयुग्म श्युनी, जनका प्रहरं । तो भूष बंदि मुनिचे वरणांबुजांस ॥

सागे तयास पण आपण योजिलेला । दावीत रंग फिरनी सकला मुनीला ॥९॥

ते जेथ जेथ शिशु सुंदर दोन जात । साक्षर्य पाहति तया जन तेथ तेथ ॥

आपापवना कचिं घेजे जन सर्व रामा । जाणे न कोणि परि काहिं विदोष मर्मा ! ॥

ऋषि म्हणे, “ रचना अति उत्तम ! ” परिनुनी वृषचित्तिं सुलोद्गम ॥

जनकराय अतीवचिं हर्यला । अमृतमेवचिं त्यावरि बर्दला ! ॥११॥

पाहुनि मंचक अनुत्तम भव्य सर्व । बंधुदया, ऋषिसि वैसवि तेथ राब ॥

देखोनि तेथ विभुतें हतदीति शाली । भूपालि, पूर्ण विधु पाहुनि तारकाली ! ॥

तें वाटलें सकलचित्तिं सुनिश्चये हें । ‘रामासि चापवरभंग अशक्य आहे ! ॥’

ना भंगतांहि भवचाप विद्याल आता । रामासि घालिलचि माळ मनोः सीता ! ॥

‘ऐसें असेल तर हो ! परतू घरातें । कीर्ति प्रताप बल तेज रामाउं ना तें ’ ॥

हे बोल बोलति कुणी नृप, तों तयातें । भूपाळ काहिं हसतीं अविबेकि कीं तें ! ॥

गर्वान्ध ते वदति, ‘हें चिं वदाजि ! आम्हां । तोडूनही धनु भिल्लेल वधू न रामा ! ॥

भगाविनाचि मग केचि तया मिळावी ! । काळ्यास ही हरकुं; तो जर गर्व दावी ! ॥

ऐकोनि ते, अपर भू। गुणाढ्य वीर । जे धर्मशील, हरिमक्त, विवेकशूर ॥

ते बोलले ‘हरिल राम नृपालगर्वा । सीतेस तोच वरणार अजिंक्य सर्वा ॥१६॥

कां बोलुनी उगिच मृत्युसि शेलवीतां ? । ना चित्तमोदकिं शमे स्वरि भूक वार्ता ॥

एका तुम्ही कुशल; आम्हि कथू तुम्हा तें । जाणा त्रिलोकजननी जनकात्मजेतें ॥

जाणा तुम्ही विश्वमिताच राषका । स्वलोचनां तच्छवि पूर्ण दाखवा ॥

हे दोन बंधू हरचित्तिं राहते । गुणाबुधी सुंदर सौख्यदायि ते ॥१८॥

सुधासमुद्रा जवळील टाकुनी । मृगांनुच्या पांथि मरा न घांनुनी ! ॥

जा जा ! तुम्हांवायट तें करा तसें । आम्ही तरी आज कृतार्थजन्मसे ! ॥

ऐसें वदोनि हरिभक्त नृपाल रामा । पाहाति सादर अनुत्तमरूपधामा ॥

स्वर्गा विमानि चमुनी सुरही पहाती । वर्षोनि दिव्य मुर्मने मधु गाणि गाती ॥

जाणोनि योग्य समया, मग पाटवीत । बोलावणे निजसुते मिथिलाधिनाथ ॥

तेव्हां सख्या चतुर सुंदर सर्व येती । सीनेसि घेउन तिथें बहुमानभक्ते ॥२१॥

॥ इति गुरुसयुक्तश्रीरामरङ्गभूमिप्राप्तियर्णनं नाम पंचचत्वारिंशत्तरङ्गः ॥

तरंग ४६ वा

न सीतासौंदर्या कवणहि कर्षीं वर्षुं शकती ।

गुणाची रूपाची खनिच जगदंश भगवती ॥

तिला वर्णायाला सकल उपमा न्यून गमती ।

जणों त्या सामान्या युवतितनुच्या स्तोत्रि रमती ! ॥ १ ॥

जरी सीते व्याख्या उपमिति पुन्हां त्याच, कवनीं ।

कृथा कोणी ध्यावें अथवा कुकवीचें डकवुनी ? ॥

स्त्रियामाजीं सीते जर सद्गुणमा व्यावि उचिता ।

जणीं ऐशा योग्या युवति तरि कोठें निरलिता ! ॥ २ ॥

गिरा हो वाचाळा, दिखत गिरिजा अर्धतनु कीं, ।

रतीही दुःखार्ता, पति अतनु तीचा नच सुली ॥

जिच्या हृत्प्रेमान्या विष तशि मुरा बंधुमणिनी ।

रमा ती सतिला उपमिति कशी योग्य बघुनी ? ॥ ३ ॥

जरी सौंदर्याचा अमृतनिधि, लावण्य परम ।

तळीं हो ते कूर्म, प्रचुरसुखमा रज्जु सुगम ॥

जरी शृंगाराचा, मथन करण्या, मंदरगिरि ।

स्वता हस्ताब्जानीं जर मदन ते मंथन करी ॥ ४ ॥

अशा या सीतीनें जर नव रमा तेथ निपजे ।

सुखा सौंदर्यातें उगम जमतीं हो खचित जे ॥

॥ ! तूही सीतेला उपनिवि तिची सोय्य म्हणतां ।

॥ ! कवीच्या बुद्धीला अतिशयचि संकोच गमता ! ॥ ५ ॥

॥ चतुर त्या सख्या तिजसंगती । म्हणत गाणि मधुसुनि, चालती ॥

॥ अनुन्न शोभतेसे जगदभिसा । नयनंमुदर नेसलि अंशुका ॥ ६ ॥

॥ तिजसि भूपविलें सखिनीं किती । कुशल लेववुनी सदलंकृति ॥

॥ चरण रंगि तिचे जेव लागती । वधुनि रूप तिचें जन मोहती ॥ ७ ॥

॥ अमरि दुंदुभि वावविल्या त्वरां । कुसुमवपुंक गातिहि अप्सरा ॥

॥ करसरोजि जिच्या जयमाळ, ती । जनकजा लव पाहि नृपां प्रति ॥ ८ ॥

चकित ती वधु पाहत रागवा । नृपसमूह भुले तिज आघवा ॥

उमय वंधु वधे मुनिसन्निधी । जडति नेत्र तिचे लभता निधि ! ॥ ९ ॥

तेथें तदा गुरुजनां, विपुला समाजा । देखोनि हो जनकजा हृदि जातलजा ॥

आणोनियां निज उरीं, परि रागवाला । रोह सख्यांसि जणुं पाहत चारुवाला ॥

वधोनि धीरामच्छवि जनकजेचीहि अवुला ।

॥ निमेषोन्मेषांत विसर सगळ्यांच्याच पडला ॥

मनीं सज्जनाही अंति कठिन चितार्ति दुखवी ।

परी लजेन ना वदुनि, जन घाल्यासि चिनची—॥ ११ ॥

“हरी रे ! धाव्या ! तूं जनकजडता वेगि सकला ।

॥ अम्हाऐशी त्याला हितकरमती देचि विमला ॥

जियेनं तो सोडो, न करुनि विचारा, पण निज, ।

परी, सीतारामा परिणयिं करो ब्रह्म सहज ! ॥ १२ ॥

तयें ऐसं केल्या स्तविल जगही त्यासि निखिल ।

॥ न हें होता हट्टे हृदि जनक पस्ताव करिल ॥

वरा श्यामागा या जनकतनया योग्य रमणी ”

विचारिं या ऐशा सकल जनता रंगलि मनीं ॥ १३ ॥

बंदी जनासि जनके मग बोलवीलें । ते गात सर्व विरुदावलि तेथ आले ॥

आशापि त्यासि नृप, ‘मत्पण जा पुकारा !’ । तें माठ हर्षभरि ते निघती भयरा ॥

बंदी तदा उचित शब्दि असं म्हणले । “केला-असे पण अहो ! जनकें नृपालें ॥

नृपाल हो ! सकलही परिसा मुचिचें । आम्ही उभादनि विशाल भुजा कथें तें ॥

भृगुबाहुबल-चंद्रि-राहुषे हो। हे शंभुचाप-कठिनात्म गुरु अती, हो !
 ज्या बाण, रावण असे भट मोठमोठे । देखोनियां धरिति ते निज शीघ्र वाटे
 तें हे कठोर शिवचाप करील भन । जो आज वीरवर राजसमाजि कोण
 त्याने त्रिलोकविजयासह जानकी ही । निःशंकचित्ति वरणार असे विवाही ॥१॥
 ऐकोनि तो पण मनीं नृप साभिलाष; । मानी नृपाळ उठती परि सादृशास ॥२॥
 बाधोनि कंवर, किती उठले सवेग । ते इष्टदेव नमिती प्रणतोत्तमांग ॥३॥
 सायेप नेदुनि हटें शिवचाप त्यानीं । घालेनि हात धरिलें लवुनी कुयोनी ॥
 कोटिप्रकारिं तथि लावुनि शक्ति सारी । तें पाहिलें उचलण्या, परि वंचि हारी ॥
 ज्याच्या मनीं लव तरी सुविचार होते । चापासमीपहि महीपति येत ना ते ॥४॥
 जे मुखभूष सजले उचलावयास । लाजोनि ते परतती जणुं सोपहास ॥५॥
 तें वाटलें जणुं हरी नृपशक्ति चाप । तें हो गुरुच अधिकाधिक, ज्या न माप ॥६॥
 एकाच वेळि धरिती अयुत क्षितीश । चापासि त्या, परि हले नच त्यांसि लेश ॥७॥
 तें शंभुकार्मुक तसें स्थिर वाटलें कीं, । जैसे सतीमन चले नच कामिभाकीं ॥८॥
 सारे नृपाल उपहासचि पावले ते । संन्यासि जेहि जगतीं अविरक्तचित्तें ॥९॥
 ते बाहुनी जणुं शरासनि कीर्ति सारी । गुरूच आणि जय येति, वरुनि हारी ॥
 निचीं सलज निहतदयुति भूष सारे । आपापल्या गंगि उगे बसले विचारे ॥
 राजा चिडे जनक, देखुनि त्यां नृपालां । रोयें तयांसि वच हें मग तो म्हणाला ॥
 “ हे लोकहो ! नृपतिनां ! परिसा मनुकि, ना राहवें मजसि यास्ताम बोलतों ती ॥
 मी देविला पण, तया परिसूनि भूष । द्वीपांतरांहुनि इथें मिनले अमूष ॥
 देवासुरादि-धरुनी नररुद्र-येथें । झाले असंख्य-रणवीर वलाढ्य येते ॥१०॥
 धन्या मनोहर वधू, कमनीय कीर्ति । अत्यंत थोर जय, या जितणार भूर्ति ॥
 नाही विरिचिकरि निर्मिलि दुरवीरी ॥ हे शंभुकार्मुक विमंजुनि शोभणारी ॥
 सागा, नसल जर हा पण लोभवीता । एकेहि ना चढविलें शिवचाप हातां ॥
 राहो अहो ! चढविणें अथ तोडणें का । ना हालवूं हि शकलें तिल कोणि, देखा !
 प्रौढी इथून न करे कुणि ‘मीच वीर !’ । निर्बोर मी समजतों धरणी समग्र !
 आपापल्या राई चला, त्यजुनी मनीषा; । सौताविवाह विधिने लिखिला न्र जैसा ॥
 लाजिन जर पणा मी; पुण्य मार्गें विरे हो ! । अटळचि, तर कन्या हे कुमारीच राहो !
 शिभुवनहि असे हें जाणतों वीरशून्य । पण करुनि न घेतों हें हंसें मी अनन्य ॥”

ऐकोनि ऐसी जनकोक्ति खारी । नारीजनांचीं हृदयें विचारीं ॥

होऊनियां व्याकुल, जानकीतें । पहाति सारे जन आर्त चित्तें ॥३०॥

नृपोक्तिनें क्षोभुनि लक्ष्मणाची । भू वक्र झाली अतिमात्र साची ॥

दोनीहि ओष्ट स्फुरतात कंठें । आरकता लोचनि आलि कोठें ॥३१॥

श्रीरामभीतिस्तव तो न सागे, । तथा नृपोक्ती जणु बाण लांग ! ॥

श्रीरामपादाग्नि नमूनि माथा । उक्ती वदे लक्ष्मण जी यथार्था ॥३२॥

“जाणोनिही रघुकुलोत्तम येथ आहे, उक्ती वदे अनुचिता मिथिलेश का हे ?

जेथें असे कुणिदि राघववंशजात, ना त्या समाजिं अशि उक्ति गमे जिं युक्त !

हे मानुसकुलसरोरुहमानुराया ! । सद्भावयुक्त वदतों, अभिमान ना या ॥

अशा मिळेल तुमची जर अल्प मातें । ब्रह्मांड चंद्रुपरि मी उपळीन हातें !

तें काचकुंभसम चूर्ण करूं शकेन । मेरुहि नाळसम तोडूं शकेन तूर्ण ! ॥

ऐसा प्रताप तुमचा भगवन् ! उदंड । त्या हें पिनाक मग काय जिं जीर्णदंड ॥

जाणोनि हें प्रभुवरें मज आदिशायें । मी कीतुका करिन त्या सहर्ज बघायें ॥

हें पद्मनालसम हो ! चटवून चाप । धावेन योजनघातें, नव लेश ताप ! ॥

तोडीन हें सहजिं छत्रकदंड जैसा । श्यामिन् ! प्रतापचलिं आपुलिया न कैसा ! ॥

मी ना करीन जर हे, तर ना धरीन । हार्तीं स्वचाप, तुमची शपथ प्रमाण ॥”

॥ इति धीजानकीषट्पमाविलक्षणजनकवाक्य-लक्ष्मण-धीरस-वाक्योद्दीपन-

वर्णनं नाम षट्चत्वारिंशस्तरङ्गः ॥

तरंग ४७ वा

सम्रोध लक्ष्मण असें जंव बोळाहे । दिग्दन्ति कापति, धरास्त भूमि राहे ॥

भूपादिःसर्व जनता मनिं फार भ्याली । लजे मनीं जनक, जानकि मात्र धाली ॥

सतोयले गुरुमुनी, रघुनाथ चिर्ती । रोमाचल्या कितिकदा गुणसत्त्वमूर्ति ॥

रामें खुणावुनिच लक्ष्मण आवरीला । सप्रेम आत्मनिकटासनिं पैसथीला ॥

विश्वामित्रमुनी तदा समय तो जाणोनि सम्मंगल ।

संक्षेधुनि रघूत्तम वदति हें सप्रेमचाव्यञ्जुल — ॥

“रामा ! ऊठ धरोनि हें भवधनू तूं एक रे ! भंगुनी ।

चिंता जी मिथिलाधिया शिणविते-तीही निवारीं शणी !” ॥३॥

एकोनी गुरुवाक्य बंदन करी श्रीराम त्यांच्या परीं ।

नोहे हर्ष न वा विषाद ल्यही श्रीरघवाच्या हृदीं ॥

टाकें राम उद्येनि चारु सहज स्वामाविके लाघवं ।

स्वश्रीनें भृगराजशावहि तयें लाज्रीवला राघवं ! ॥४॥

उगवला उदयाचलमंचकीं । रघुपती जणुं बालरवीच कीं ! ॥

विकसली शशि सज्जनपंकजें । सकल हर्षित लोचनभंग जे ॥५॥

आशानिशा नृपसमाजिं विनष्ट झाली ! । नक्षत्रपंक्ति वचनावलि लोपवीली !

गर्विष्ठभूपकुमुदें मिटुनी निमालीं । घूकापरी खलनृपालतती दडालीं ! ॥६॥

झाले विशोक मुनि, निजैर हेचि कोक । सेवा करीति सुमृष्टिभेरे अनेक ॥

बंदीत राम गुरुच्या परदिं भक्तिभावे सान्या शरीं प्रति म्हणे ‘मज आदिशायें !’

चाहूं लागे सहज सकल स्वामि विश्वान्तरात्मा

मत्तेमाच्या सुमग गतिशी चाल ती कांतिसीमा ॥

त्या देखोनी निखिल पुरुषस्त्रीमनें हर्षमय ॥

रोमांचांनीं निरुपमसुखें देह गेले फुलून ! ॥८॥

बंदोनी वितरां तुगां स्वसुकुठें चितोनि चारीं मनीं

देवां प्रार्थिति “आमुची जर असे पुण्याइ, ती घेउनी ॥

भंगो राम भृगालसे दिवधनू दे वांकवोनी शणीं ॥

विम्लेश ! गिरिजासुता ! प्रभुवरा ! ही पूरवा मागणी !” ॥९॥

श्रीरामांत पाहि सप्रेमदृष्टि । सीतामाता, होउनी चित्ति कष्टी ॥

बोलावूनी ती सख्यांतें वदे हें । चित्तार्तीनें व्यापिली माय मोहें ! ॥१०॥

“जे आमुचे म्हणवती हितकारि सारे । ते होति कीतुकचि केवळ देखणारे ! ॥

कोणीच ना नृपतिंत समजूत पाडी । कीं ‘बाल हा; अहित इष्ट समूळ सोडी !’

ना बाण, रावणहि या शिवले घणूतें । सारेहि भूप हरले ! इल्लेंहि ना तें ॥

त्या देतसां धनुषि रावकुमारहस्तीं । कीं मंदरा उचलि बालमरालमूर्ति ! ॥

झाले सख्यांनो ! मतिशून्य भूप । कीं देव हें द्रष्ट गमे अमूप ! ॥

लेथें, बलेना मति आणि बाणी । स्थिती पहा हे किति दैन्यवाणी !” ॥१३॥

तेव्हा वदे हल्लुच एक सखी गहाणी । 'नाहों अहो ! जगति तेज वयःप्रमाणी ! ॥
 कोठें अगस्ति ! जलराशि अपार कोठें ! । शोयूनि अग्नि मुनिचे यश लोकिं मोठें ॥'
 होताच जो उदित विश्वनासि नाशी । तो भानु भासत लघू किति लैचनाही ! ॥
 मन्नाशरें अति लहान पल्लु त्यानी । ब्रह्मेशविष्णु दिग्ले वश कीं करेनी ॥
 देहें विशाल मदमत्तमताजातें । आणी वरुनि जगिं अंकुश सानसा ते ! ॥
 घेऊनि काम सुमसायकचाप धात । विश्वासही वश करीत; न यात चित्र ॥
 जाणोनि हे सकलसशय, देवि ! याका । श्रीराम तोडिल धनुष्य, न यात शका ॥
 राणी सखीवचनि घेत ददप्रतीति । प्रीती भंर हृदयि, जाउनि खेदवृत्ति ॥
 तेव्हा बघे जनकजाहि रघूत्तमांत । ज्या त्याप्रती विनवि भीतमनं तदा तें ॥
 चित्तामर्षेचि, अतिदीनवचं स्तवीती । 'व्हा हो ! प्रसन्न गिरिजापरमेशमूर्ति ! ॥
 सेवा करा सकल आपुलि केलि मीं जी । मल्लिम चिंतुनि धनुर्गुस्ता हरा जी ! ॥
 मीं सेविलें तुज त्रिमो ! वरदा ! गणेश ! हो चापभार लघु; हे पुरवीं मदाशा ॥
 सीता बघे एवराशि पुनःपुन्हाही । देवा स्तवीतें हृदयीं धरि धीर काही ॥
 प्रेमाबुने नयनयुग्म भरेनि गेले । वारे शरीर पुलकाकितगात्र ठेले ! ॥
 डोळेमयीं गवित उत्तम रामरूप । क्षोभे पुन्हा पितृ-पण स्मरुनी अपाव ॥
 चिंती 'पित्या ! पण सुदारुण रे ! तुझा हा । ना लाभ, ना कळत हानि तुला, अहाहा ॥
 मन्त्री सुयोग्य उपदेश, पित्या न दती । भीतीमुळे लुपहि योग्य न वर्तताती ॥
 कोठें धनुष्य कुलिशाहुनिही कठोर ! । हा सावळा मृदुलगात्र कुठें किशोर !
 देवा कसा उरि घरु तरि घेरलेश ! । कैसे हिऱ्या करिल वेध बंर शिरीष !
 सायी समाच गमते जणु बुद्धिशून्य । दे शमुचाप ! मज तूच खरें धरण्य !
 तू याक वाडुन जना निजभार चारा ! रामा बघुनि तरि हो लघुभार, बापा !
 सीतामनास परिनाप अतीव बाटे । झाल निमेषहि युगापरि तीव्र मोठे ! ॥२४॥
 प्रभूसि पाहें, अवनीकडे पुन्हा । चिल्लेल नेत्रा बभुनी, गमे मना ।
 शशाकबिवातरि रम्य डोळेंत । स्त्रीश्वराचे जणु मीनयुग्म तें ! ॥२५॥
 मुखाबुजी वाग्धमरी निरोधिली । लज्जानिशे पाहुनि आत राहिली ॥
 नेत्राबुही रहात नेत्रकोनि तें । घरीच सेनें कृपणस्व लोपतें ! ॥ २६ ॥
 स्वव्याकुलत्वा अति त्या चिल्लेकुनी, सक्तेजुनी घेरचि घेत ती मनी ॥
 म्हणे 'असे मलय पत्य हा घर ! होईल कीं, वाडित जें मटतर ! ॥२७॥

वाचा'मनं देहि मदीय या पणा । असेल कीं अंतरिंचा खरेपणा ॥
श्रीरामपादाब्जि असेल रंगलें । हें चित्त माझे जर सत्य चांगलें ॥२८॥
सर्वातरस्य प्रभु तो करील कीं । रघूत्तमाची मज दासिका निक्की॥
असेल ज्याची रति सत्य ज्यावरी । तें त्यास लाभे जगिं गोष्ट ही खरी !” ॥

पाहोनि प्रभुतें तिनें विरचिला स्वप्रीतिचा जो पण ।

रामांनं करुणानिधान विभुनें तो अंतरीं जाणुन ॥

सीतेतें अवलोकुनी, निरखिलें श्रीशंभुच्या कामुंका ।

वाटे पाहतसे जणो खगपाति व्यालाचिया बालका ! ॥३१॥

श्रीराम पाही हरकामुंका असें । ये लक्ष्मणाच्या नजरेस हें जसे ॥

तो रोमहर्षे भरुनी बदे बच । ब्रह्माडही दावुनि नीट पायिंच ! ॥३१॥

“ दिड्नाग हो ! सकल कूर्मवराहदोष ! धेयें धरा धरणि ना हलूं या विशेष ! ॥

श्रीराम शंकरसारासन तोडु पाहे । आश तुम्हा करित मी, परिचा भली हे !” ॥

चापासमीप रघुनायक येइ जेव्हां । नारीनर स्मरति दैवत पुण्य तेव्हां ॥

सर्वाचिया हृदयिंचें तम आणि शंका, । मंदात्म-भूपमनिंची अभिमान-रेखा, ॥

गर्वाढ्य गौरवहि भार्गवराम याचें, । भीरुत्व तें सुरमुनीश्वर-मानसांचें ॥

सीताबिलाप, जनकांतरिच्याहि आर्ति । राक्षमनातिल अतीव सशोकता ती; ॥

हीं सर्व ठेवुनि जणां हरचाप-नीके । श्रीरामचंद्रचि तिच्यात चढून ठाके ॥

श्रीरामचाहूत्रलसागरि या अपार । श्रीराम हाच करुणाकर कर्णधार ! ॥३५॥

विलोकि लोकाप्रति राम वीक्षणीं । ते भासले चित्रसमान त्या क्षणीं ॥

सीतंसही पाहि कृपाब्रुसागर । तो ती दिसे फारचि दुःखितातर ॥३६॥

सीतामनीं विकलता दंतुकी विग्रेथा । कल्यापरीच समजे जणुं ती निमेषा ॥

प्राणान्त वारिविण जें तृपितासि होय । अन्तीं सुधाब्धि-वितरुनिहि त्यासि वाय !

गेल्यावरीं कृपि सुकेनि, कशास वृष्टि ! गेल्यावरी समय, होउनि काय कष्ट !

चित्नीं हें जनकजेसि विलोकि राम । तत्प्रीति पाहुनि रघूत्तम हृष्टरोम ॥३८॥

चिंत्ती प्रणाम गुरुतें करुनी मनेचि । तें चाप राम उचलोनि सलील घेचि ॥

शालें जशी चमकुनी क्षण बीज मेधी । तें इंद्रचापसममंडल होय वेगीं ! ॥३९॥

घेतां, बळें चढवितां, धनु खेचताही । कोणा कळे न, जरि लोक उठेनि राही ॥

तो राम तल्लगिंच मथिय धनुष्य मोडी । ब्रह्मांडही ध्वनि कठोर भरोनि सोडी ! ॥

त्रिभुवनि घोर ध्वनि भस्ता तो रगिह्व सेरा पय चलती ।
 चिकारिति दिग्गज, नू काये, कूर्म, कोर, ऊहि कलमळती ॥
 सुरासुरमुनी इति करि क्षाप्ति दचकुनि चिनिति 'काय बरें !' ॥
 तुलसि म्हणे, धनु खडित रामें कळता म्हणती 'जय जय रे !' ॥४१॥
 होऊन मोहयदा जे हरचापनीका । श्रीरामप्रादुर्बलसागरि घेति देखा ॥
 ते मात्र सरें सुडती, पारि वाचले ते । ज्याचे रघूत्तमपटी दृढभाव होते ॥४२॥
 ॥ इति श्रीरामकरवनुर्भट्टस्वयवरग्विजयो नाम सप्तचत्वारिंशत्तरङ्ग ॥

तरंग ४८ चा

प्रभुनें दोनही चानपाड भूगारि फेकिले ॥
 देखोनि त्या सर्व लोक मनीं अन्यत हर्षल ! ॥१॥
 तो पूतपावन पयोनिभि कौशिकाचा । श्रीराममूर्तिजन्मपूर्ण अगाध साचा ! ॥
 पाहोनि पूर्णशक्ति राघवमूर्तिरूप । रोमाचवीचिभर त्याप्रति य अनूप ! ॥२॥
 आकाश दुदुभिरव भरलें सुयोगें । नाचोनि गाति अमरीगण भूरिहोयें ॥
 ब्रह्मादिदेवमुनिसिद्धतति प्रभून । आशीर्वचे चितरनी स्तारिती किती तें ! ॥३॥
 नभिहुनि नहुरगीं वर्तती पुष्पमाला । सुरस मधुर गाती किन्नरी हल्लोला ॥
 जयजयनययोगें व्याप्त शाली त्रिनेत्री । स्मृतिही नुरला तें चापभगध्वनी कीं ! ॥
 सारे लोक परस्परसि कथिती अन्यत आनहुनी ।
 कीं रामें ब्रह्मन्वही भयघनू हें नोडिलें हो ! शर्णी, ॥
 बंदी, मागध, सूत रामप्रियद गाती, किती टाकिती ।
 ओनाळुनि तमागुनि वसना रना गज्राश्वा किती ! ॥५॥
 तेव्हा शाज, मृदग, दास, सनई, भेरी, नगारे, तुरें ॥
 चोत्र लागलिं चातु मंगल रव आनंद विधीं भरे ॥
 गाऊ लागति अगनागण तदा सर्वत्र मनुस्वनी ॥
 राशीही सहचारिणीसहित हो आनंदमग्ना मनीं ॥६॥

राशीमन स्थिति तशीच गमे विशेष । कीं बाळया वृषिसि लाभत वृष्टिपोष ॥
 झाला मनीं जाक शोकाग्निहीन तेखा । कीं लाभला बुद्धवयाप्रति तीर जैसा ! ॥

देताचि भंग धनुचा, नृप छुनकाति । दीरच्छनी जशि नुरे दिवसां मुळीं ती ॥
 सीतामनःस्थिति सुखात्म अनीव कैची ? स्वात्यत्रुलाभ घडत्या जणुं चातकीची !
 समासि लक्ष्मण विलोकि तसाच साच । चंद्राचि पाहत चकोरगिरी खराच ! ॥
 आग्रा त्रिंशस भिळतां गुह्या मुखाने । सीता करीत मग रामसमीपि येण ॥
 सों सख्या चतुर मंगल गात गाणीं । मंजुस्वरें जनकजेसह जात कोणी ॥
 त्याची अनीव सुपमा हृदयानिरामा । त्या बालहस्पाति शोभति रूपधामा ॥ १० ॥
 सीता सख्यामधि विशेष विराजमान । लावण्यधाम दुसरें न तिच्यासमान ॥
 साजे करागुजे तिच्या जयमाळ दिव्य । जिंकील विश्वसुखमेसहि दीर्घभवन ॥
 सज्जेच दर्हि तिच्या, पोर थोर हर्ष । ती गूढ चित्तरति जी न कळे कुणास ॥
 बाळाने रामनिकटी राषि रामकांति । तें भासरी लिखित चित्रसुमूर्तिका ती ! ॥

पाहोनी तभि ती मनःस्थिति तिची तीतें सख्या बोलती ।

“ घाळे ने ! जयमाळ सुंदर गळा नूं राखवा ! घाल ती ” ॥

देहोनी वच पाभिरन्नयुगलें ती उंचवी माळ ती ! !

प्रेमानें विरशा कथवुनि अग्रा ना ती नुटे ब्याळती ! ! १३ ॥

तें भासलें जलजयुग्म जणं सनाल । तें भीत घालि दाशितें जयमाळ लोल ॥
 गाती सख्या घुनि ती छवि तों मुनीता । श्रीरामकटि वितरी जयमाळ सीता ! !

रामकटि घुनी जयमाला । देव वर्पति नथांख सुमाला ॥

भूयंहति हनप्रभ शास्त्री । मास्करें कुमुददीप्ति निमाली ! ! १५ ॥

चावें पुरीत गगनातहि वाजली नी । गेले भिऊनि खळ, साधु सुदृष्ट चित्ती ॥
 देवादि-नाग-मुनि किंवर लोह गाती । आशीर्वने जयजयोक्तिहि ने करीनी ॥

गाऊनि नाचति किती विबुधागनाही । पुधावली धिक्किरती, मिति व्याम नाही ॥
 मंत्र रिप करिती शुभ वेदघोष । बदीहि गाति रिबडावलि त्या विशेष ॥

मंत्रोनि चार, गरि रापें जानकीने । पातायनाकवमुधे भरि कीर्ति कीं ते ॥
 ते नंगरासि करीत समग्र पोर । ओवाळुनी त्यजिति वित्तविशेष धोर !

ते शोभें सुपल रापर आणि सीता । मृंगार आणि सुरमा जणुं काय मूलां ॥
 सीतेनि सांगति सख्या ‘प्रभुसावि लागे’ । भीतीमुळे परि न ती नमरी निजावे ॥

न ती करं स्वर्शि स्पृष्टमाभिने । चिन्ती अहल्यागति आठवोनि ते ॥
 अनेकिची प्रीति तशी पणनिरी । मनां हासे - नूं - ॥

तदा सीतेत्यर्गी सखमति कुलभगार नृपति ।
 मनीं मात्सर्यानें कदति अभिल्यागे निरसिती ॥
 चिहोनीया त्यानीं उटुनि कचचेंही चदबुनी ।
 शिव्या चाया केली चढवड आनिर्वाच्य वचनीं ॥२१॥

कोणी म्हणे 'जनकजेप्रति न्या हियोने । बाधा बळें उभय बंधुहि बघनानीं ।
 चापासि भगुनिच केवळ कार्य नोहे । कोणा अम्हाविण वरील कुमारिका हे !'
 हो को रिदेहनूप साह्य जरी दया या । जिंकू तयासहहि यास, न राकें बायां ॥
 हीं ऐरनी कुचचें, कुणि साधु राजे । त्या बोलेले "नृपसमाज तुम्हास लाजे !"
 स्वर्गास जाय हरचारसमेत सर्व । शौर्यप्रताप तुमचे बलवीर्यगर्व ॥
 हो शौर्य तेंच तुमचें? नय बा कुटूनी? लावी मसी विधि तुम्हा मुखि या कुर्घीनीं ॥
 डोळे भरुनि निरपरा रगुरगनाथा । टाकूनि कोपमदमासर या समस्ता ॥
 व्हा लक्ष्मणप्रकुपिताग्निंत टोळेसे न । तो कों तुम्हा करिल दग्ध झणींच पूर्ण ।
 की, पक्षिराजसलिलें मर्नि शिळि काक? शार्दूलभाग मनि बराछि ससा वराक ॥
 की काछि मानसि अकारणकोपि भव्य ? वाळीत की, हररिपू सुखविचि सेव्य ॥
 लोभिष्ट लेष्टुप यशाप्रति इच्छि कीं तो ! कामी म्हणे जणु कलक मला न येतो ।
 वाळी अभक्त हरिचा परमा गतीतें । हो लालसा नृगतिनो ! तशि ध्या न चित्तें "
 कोलाहला परिमुनी मनि नीत सीता । राज्ञीश्रीं तिज सख्या क्षणे नेति धूर्ता ॥
 धीतारती स्तवित रामहि ये गुरुतें । ती प्रीति वानिलि अती रघुवशनार्थ ॥
 राज्ञी तशी जनकजा अति दुःख पावे । "हे माडिलें तरि कसे विररीत दैवें?" ॥
 भूयोक्ति आयकुनि लक्ष्मण पाहि सेपें । रामा भिऊनि पारि तो धरि मौन तैसें ॥

रोपें बघे लक्ष्मण रक्तलोचन । नृपासि बळभ्रुकुटी मुदारण ॥

तदा गमे दग्निघटा मदोत्कट्य । शौर्ये बघे तिहशिगूच धाकट्य ॥२०॥

कोलाहला बघुनि, पौर सभित चित्तें । देती शिव्या सख नृराप्रति निदुनी ते ॥
 ये तेवढ्यानच तिथें, शिवचापमंग । ऐकूनि, तो भृगुकुलान्नलसत्पतंग ! ३६
 श्येनास देखुनिच लोसति जेविं लावे । त्या भागवा बघुनि दुर्नृप भीति पावे ॥
 गौरागि शोभत विभूति विलेपिली जे । मालीं त्रिपुडू सुविशालि तसें विराजे ॥
 शीर्षी जयभर, मुखेन्दु मुरग्य शोभे । शोभापुळें अदणता लव ज्यास लाभे ॥
 भरु वक्रजायुन, विलेचन रक्त कोरें । रुद्ध स्वभावचि दिसे जणु दष्टिरुतें ॥

मे दृष्टान्त, भुव वध विशाल, कंठी । यज्ञेष्वीत शुचि, सुंदर चर्म गांठी ।
 जे कवीस मुनिवत्स, कुनीस भोते । सांवायगी परशु, बाण धनु कटी ते ।
 साधुश्रेय, करणी परि उग्र साची । चर्गाववावदि न भार्गवरुत येचि ॥
 ते जगू मुनितनु धरणी नृरां । तेथे तसा अयतरे रस 'वीर' मूर्ते ॥ २५ ॥
 ॥ इति श्रीजानकी-त्रयमातृ-ग्रहणं तथा श्रीरामसुरामागदन नामाष्ट-
 चत्वारिंशद्वारः ॥

तरंग ४९ वा

-देलोनिवा भृगुवरुत कराल उग्र । साले भयाङ्गुल तिथे नृपक्षय साम ॥
 चोरे धिनीत निजनाम वदूनि त्यासी । साष्टानपात नमिती लवुनी स्वर्शर्पी ॥
 स्वाते प्रसन्नमुखिही भृगुगुण पाहे । स्वाते स्वमृत्सुचि समोर उभा गोमे हे ॥
 येदोनिवा जनक वंदि ननूनि नरास । छंतेसि श्लेशुनि त्या नमयी विशेष ॥
 आशीर्वचं तिजसि भार्गवराम देत । हणें सख्या चतुर नेत तिला खियात ॥
 येजन कौशिकमुनी मग भार्गवांत । पादाब्जि बधुयुग घालित नम्रचित्त ॥
 मागे " दशरथमिशु हे दोघे ' श्रीरामलक्ष्मण ' म्हणून " ॥
 हे आशीर्वादेंत भार्गव ते सुग्न उत्तम गणून ॥ ४ ॥
 ती कामगर्वमोचन रामाची अमितरूपगुदरता ।
 वधुनी हो श्रीमार्गवरामाची दृष्टि रामचंद्ररता ॥ ५ ॥
 वधुनि जनसमाजा तेथल्या घोर घेवा । भृगुमुन पुन त्यागे गुणही अज्ञ जेसा ॥
 अतिशय कुपिता त्या श्लेशिलें तें विदेहें । जन नृ सगळे का त्या स्थलीं मीनले, हे
 ऐकोनिवा जनकयाक्य, दुर्जीकडे तो । पाहे, धनुःशकल दोन भेधे तिथे तो ॥
 योले कटोर वचनी अति रुष्टेतें । "रे ! साग मूढ जनका ! धनु भग्न कोणें ?
 मूर्खा ! सर्गाच मज दाय तयास आर्जी । राग्यक्षिती न तरि, मी उलथीन दूही !"
 तेव्हा भिवूनि जनक प्रतिपाक्य ना दे । तें दुष्टभूपद्वि हर्ष विशेष कोदे ! ॥
 झालें परी अमित दुःख मनीं मुराना । नागा, मुनींसि, युवतीनरनागराना ॥
 राशी मनीं करि अतीव विवेचनेते । "सारेचि कीं विषडि आजि विधी कसें तें !
 सीतेस जें कळुनि भार्गवभाव आला । कल्याणमान तिज अर्धनिमेष झाला ! ॥
 पाहून लोक भयभीत, तशीच सीता । तो हर्षदुःखविण राम बंदे सडुका ॥ १० ॥

“ भगवान् हरधनुषि असेठ दत्त । तो कोण ? जो नच विभो ! तर एकभल ॥
 आशा असेल तर कां पदता न मात ? ” ऐकोनि तें मुनि वंदे अति दृष्ट चित्तें ॥
 “ सवा करी उचित, खेपक सत्य हो तो । जो सेवि शक्तपरि तो समराहं होतो
 हे राम ! ऐक, हस्त्राप जोर भिन्न । तो कातेगीरसम हो मम शब्द जाग !
 व्हों तें तर नुरतनीतुनि या निराळ ! नाहीं तसे सफल हो हत जाग काळ । ”
 तें ऐकता पदत लक्ष्मण हासुनीच । जें लागले परशुराममनीं हागीच ॥१३॥
 “ आम्ही कितीक धनु शैली तोडियेली स्वामीनि का । कधि परदिलालि जार्गी
 का पाच चार्नि ममता झुकी अस ही ? ” सतापुनी भृगुप उत्तर त्यास देई ॥
 “ रे राजनारक ! कसा रमयानि जाशी ? नाहींच गुद्धि तय राक्षसराशि केनी ?
 सामान्य चारसम रे । जगतीतलत । नू कधि हृदयसि श्रभुधनुष्य होत ? ” ॥
 हासोनि लक्ष्मण म्हणे “ परिसा प्रभो ! ह । चपें सनान सगळीं, मज भेद मोहे
 हो लामहानि जनि तोडुनि पाच चीगें ? । देतेनि राम, तब हें जणु चार न्या
 तत्त्वार्थ केवळ निमित्त, न दोष रार्मी । का कारणानिगनि गजंतसा ? म्हय मी
 नेतहि भार्यव प्रधानि विजा ठुठाग । “ माझा रम्याय नकळ तुन, दुष्ट पोषा
 जाणानि पाळ तुन मां दिधल न काळ्यानू कार गानिसि मला मुनि कीं गवाळा ?
 मी त्रभुचारि पहिलान् अतीव कोपी । अग्रान्तकारि जगतीं विडित प्रतापी !
 ही माक्षिना भुजगंठ उन्मथा समग्र । नि भद्रिया कर्चन मी पितरी उदारा ॥
 त्रिप्रावरी बहुवपार सरत्तगाहुगहृभि कापि परशू मम देण पाहू ! ॥१५॥
 हे राजपुत्र ! जननीजननाभि केसा । तू दुष्टि लेगिति अकारण जान एका ?
 गर्भोतलेहि उधि अर्भक सत्य तो हा । माझा कुठार निशिताप्र कटोर पाहू ? ॥
 हासोनि लक्ष्मण बडे मुद्दू रेवरी त । “ का हो मुनीद्र ! निचणौर अग्नी पदाई
 हा दाविता मन कुठार पुन पुन्हा का ? । का पालना उडतु परत एक पुका ?
 ना भेषळा कुण्हि यव अप्रज लाल । जो तजनी तुकविताहि रे मरत ! ॥
 पाहोनि त्रेप, शरचाप, सग्या कुणार । मी सामिमान पदल, अजि शब्द चार ॥
 जाणोनि रा भृगुकुले द्रव आपणार्ते । यक्षेयवीतहि विमिश्र नयनि रा तें ॥
 जे काहि आपण मला पन्हा असाल । दावूनि कोण मनि साहित तरे तेल ! ॥
 देवादि सत, जवनीसुर, आणि गाई । आ हा कुळीं कधिहि धर न पाव होई ॥
 या मारिता नष्ट, अकीर्ति परामर्दी । मर्ते वधा, परि पड तुमराच पावी !

कोटिवज्रांसरी बोल हे आपुलें ! व्यर्थ कां मख हें एवढें घेतलें ? ॥
 चापबाणा प्रभो ! या कुठारासही । व्यर्थ का वाहतां ? चाड ना लेशही २५
 पाहुनी वेप हा बोललो योग्य ना । धीरवर्षा मुने ! ते न घेणे मनां ! ” ॥
 ऐकुनी या वचा मार्गवे कोपुनी बोलिलें ते धर्णी वाक्य धीरध्वनी ॥ २६ ॥
 “ कौशिका ! आयका, मंद हा बालक । मृत्युला बोलवी आत्मवंगांतक ॥
 मानुवंशेन्दुचा दुष्ट हा डागसा । नाहिं लज्जा मुळीं मूर्ख निःशंकसा ! ॥ २७ ॥
 जाव एक धर्णी मृत्युच्या आननीं । सागतों स्पष्ट हे दोष द्या ना कुणी ॥
 वांचवीणें तरी, त्या तुम्ही बोलवा । मोधशौर्या बला माझिया ऐकवा ” ॥
 लक्ष्मणें बोलिलें “ सद्यें आपुलीं । कोण तुम्हासरी वर्णिता चांगलीं ! ॥
 आत्मतुंडें तुम्ही आत्मकृत्यें किती । वर्णिली सर्वथा ज्या न कोडें मिति ! ॥
 ना पुरे तें, तरी बालवा आणखी । क्रोध तो रोधिता, त्रास सोसाल कीं ! ॥
 वीरवृत्ती तुम्ही धीर अशोभ्य जे । गालिदातृत्व हें त्या तुम्हा ना सजे ! ॥

जो दूर तो समरिं कार्य करुनि दावी । तेणे कर्षा स्वकृति आपण ना वदावी ॥
 पावोनिही रिपु पुढे, रंगिं भीम मात्र । ऐसे प्रलाप करिती अयकीर्तिपात्र ॥ २१ ॥
 वाटे, तुम्हीं निजसथे दृष्टोनि काल । हो घेतले श्मशुनि बोलवितां तयान्हा ॥
 हें माझियास्तर किती बहुवार ऐसें ! ” ते ऐकतांच स्वबळें मुनिवर्य रोपे ॥ २२ ॥
 ऐकोनि लक्ष्मणवचाप्रति त्या कठोरा । अत्युग्र मार्गव उगारि करें कुठारा ॥
 बोलेहि “ या मजसि ना कुणि दोष आता । हा वय खासचि निशू कटुवाक्यवक्ता ॥
 हा पोर यास्तत्रचि भीं सहिलें अपार । आता मरेलचि ग्यरोवर हा कुमार ! ”
 तें भागवा वदत गाधिज “ हो ! धर्माय । हे बालदोषगुण सहाचि साधुभावे ” ॥
 सणि तदा परशुराम “ कुठार हार्ता । माझ्या अकारणहि कोप वगूनि चित्तीं, ॥
 साडुनि सर्व दिनया, मज बोलणार । मी ऐविं या, न वकितां, जरि वध्य पार ! ॥
 हे सर्व कौशिकमुने ! तुमच्याच साठीं । नाहीं तरी मम कुठार कसा न काडी
 मी फेडितोंनि गुरवें कडग अप्रयासें ! ” । हे करुन मार्गव यद्रे कटुवाक्य रोपे ॥
 गाधियनु हसुनी मनि बोले । “ काय या मुनिमनादधि आले ?
 लोहसार घनु हे, नच ऊम ! का अजुनिहि कळे न मुनींस ? ” ॥ २७ ॥
 बोले लक्ष्मण “ बोल सर्व गुनचें सान्ना जणा टाउकें ।
 दाशें कीं शत्रुणी तुम्ही मुनिवर्य ! मातापित्यांचें निके ! ॥

४

आता हे गुरुच्या ऋणासहि तुम्ही पेडू पहाता भल ।
 पेड्याया स्थलही तुम्हाप्रति भलें आताच कीं लामलें । ! ॥३८॥
 जाणों तें ऋण माझिया शिरिं तुम्ही ह मागिल्लें दिसे ।
 वाटे व्याजहि वाढुनी गृहदिनीं हो देय मोठ्ठचस । ॥
 आता हा व्यग्रहार सर्व सरु था, गेल्यासुनी घा हणा, ।
 वगें त्या धनकोसि, धैलि मम मी घालीन हो । खोलुनी । ” ॥३९॥

ऐकोनि ह कटुकवाक्य, कर कुटार । सतावुनी परशुराम उगारि उग्र ॥
 तेव्हा समग्र जनता करि 'हाय' 'हाय' । बोल परी वचन लक्ष्मणराय काय
 तो बोलला “ भृगुरा । मज हा कुटार । हो धनशक्त तुं ह दात्रितसा उदग्रा
 आहात त्रिप्र गृहणुनीच तुम्हास कां । मी हानि अल्पहि दिभे । करणार नाही
 था, तुझा न कधि आजयरी न होता । योद्धा रणागणि तस मद्र हारवीता ॥
 दया द्विजासि गृहमान भिळे परीच । तैस रणागणि न मानिति त्यासि साच ”
 तें सव लोक म्हणती “ उच योग्य ह न । ” श्रीराम आश्रित गृहसि खूणवून ॥
 बोलहि योग्य उच राघव भार्गवात । जण मनें निबलि लक्ष्मण वाक्यदीत ॥३९
 जी लक्ष्मणोक्ति जणु आहुतिदीच होत । क्रोधाग्नि भार्गवमनीं करण्या चलन्ता ॥
 त्याचेवरी सलिलवृष्टिच काय मान् । समोक्ति, जी करित राधावशमान् ॥
 “ भे नाथ, गालकि वृषा उचिना अस या' हा शुद्ध दुःखमुत्र, यावरि कोर वाया
 टायी तयाम असती म्हणी प्रभूची । का हा गगनरि अशी करता खुट्याचि ॥
 हो गालकाकरि जरी कधि काहि खोडी । माता पिता गुरुहि मानिति हर्ष गोडी ॥
 दाता दया मनिं गणा जियु हा स्वदास, शानी मुनी नृपनता त्यजती न लक्ष ”
 रामोक्तिनं परशुराम जरा निबान् । तों लक्ष्मण गृहनिचा स्मित काहि केलें ॥
 त्या हासता रघुनि भार्गव पूर्ण कोपी । जेले “ तुझा अनुप पावचि राम । पापी ॥
 गौराग हा परि मनामधि वृष्णार्ण । हा कालकूटभृग, दुःखमुत्र या न ! ॥
 तेदा मनें सहज हा, तुजसा गुणी ना हा नीच मानि मज मृदुपरीच जाण ”
 हासोनि लक्ष्मण वद “ मुनिवर्य एका, हा क्रोध कारण पराच दया अनका ॥
 क्रोधाध हा अनुचिताचरणें वरीत । त्रि वाप्रतीहि सगळ्या अनुग्री भगतें ॥
 मी दास होय तुमचा मुनिवर्य जाणा ॥ दावा मला स्वकृणा, मनि रोष नाणा ॥
 रोषें जुठल कधि चापलता त्रिभटा ! । का धातपादचि उभे, गमुनी वधाना ॥

हो कां तुम्हांस जर आवडि चापि याच। तज्जांति बोलावुनि जोडु पुन्हांहि साच।”
 म्याला मनीं जनक लक्ष्मण बोलतांना। सांगे ‘पुरे! अनुचितोक्ति करी हिता ना’
 नारीनरां धरधरां तनुकंप होय! ते बोलती ‘शिशु लघू, परि तीक्ष्ण काय?!’ ॥
 ती निर्भयोक्ति फिरुनी भृगुनाथकर्णी। येता कठोनि मनि होतहि शक्तिहानि ॥
 रामाकडे ववुनि भार्गवराम बोले। “यातें, तुझा अनुज वास्तव वाचवीलें ॥
 सौंदर्यपूर्ण बरि हा, परि आंत खोटा!। वाटे सुवर्णकल्पी विषपूर्ण सांठा ॥” ॥
 तेव्हां हंसे फिरुनि लक्ष्मण तोंच त्यातें। श्रीराम दापि क्षणि उपकटाक्षपातें ॥
 यवूनि वाम वदणे गुरुच्या समीप। तो जाय लक्ष्मण विनीत समाप्तदर्प ॥
 जोडोनि पाणियुग राम वदे वथार्थ। सौम्योक्ति कोमलरंगें “परिसा जि! नाथ! ॥
 आशां तुम्ही सहज मुज वडील त्यांना। घेऊ नयेचि मनि मूर्ख-किशोरवाणी ॥
 हो कीं स्वभाव शिशुचा, भक्ते कसेही। त्याची न सत करिती कपि खंत कांहीं ॥
 नोहेचि दोषलव यामधि लक्ष्मणाचा। हा मीच होय तुमचा अपराधि साचा ॥
 जाणोनियां प्रभुवरें निजदास मातें। कीजे कृपा, न अधवा अति रोष चित्त ॥
 किंवा करा वध; न वा, मज बाधे घाला। तें आचरा उचित वाटत जे मनाला ॥
 सांगा कसा प्रभुमनातुनि रोष जाय?। वेगीं करीन मुनिनायक! तो उपाय ॥” ॥
 बोले मुनीज “मम रोष कसा निमावा?। देखें निजानुज, अजून न सोडि दावा ॥
 तत्कांडें मी मम कुठार जरी न देई। संकट होउनि तरी मज लाभ कायी? ॥
 माझी कुठारगति घोर पडोनि कार्ता। होती भये गलितगर्भ नृपालराक्षी ॥
 हस्ती मदीय असुनीहि कुठार तो हा,। हा भूप-बाल मम चरि जगे, अहाहा ॥ ॥
 कोणानळें जळत मग्नमन दें तरीही। कुठे कुठार नृपघाति मदीय पाहीं ॥ ६० ॥
 झाला विधीच जणु वक्र, कृपा उदीर्णा। माझा स्वभावचि फिरे, मज हे सहेना ॥
 दैवा! मला असह दुःखहि सोखव-शी!” ॥ एकोनि लक्ष्मण वदं नतशीर्ष त्यासी
 “ऐसा कृपापवन हा अनुकूलमूर्ति। जेणें झडे सुमनवर्षेचि रम्य उक्ति ॥
 आळीत गात्र तुमचें जर हो! दया ती। वरुदा तुम्हा तनुसि रक्षक धातृमूर्ति!”
 बोले तदा भृगुप “रे जनका! पहा हा। हट्टेचि बाल जणु काक्षित मृत्युगेहा ॥
 यातें न कां करितसां मम दृष्टिआड?। हा हो लहान नृपपुत्र परी दुवाड ॥”
 बोले हंसून मग लक्ष्मण “हे मुनीज! बोलें भित्त; मग तुणी न दिसेचि त्यांस ॥
 तो रष्ट भार्गव वदे “मज बोधिधी व। तोडून शशुषतु; राम! शटा न किंतु ॥

त्वत्संमतेचि करि भाउ तुझा कटूक्ति । तूंदी विनम्र करी नमिसि सरदस्ती ! ॥
 सतोपवी मजसि युद्धनि आचरोनी । किंवा स्वनाम तरि तूं त्यज 'राम' बाणी ! ॥
 साद्योनिचां कण्ठ, युद्ध करी, शिवारे ! । वंधूसर्वेचि तुज मारिनि वा कुठारे ! ॥
 हो ती कुठार उगरेनिच भार्योक्ति ! । हांसोनि राम मनि वंदित नममूर्ति ॥६६॥
 बोलेहि " लक्षण चुके मज माथि दंड ! मातुर्यही कथि कधी अघ हो उदंड ! ॥
 जाणोनि वक्र शशि, वंदिति सर्व लोके । वक्रंदुल गिलि न राहहि जानसंके ! ॥
 युका मुनीश ! मनिचा निजकोष सारा । मच्छीप हं, परशु हाणुनि शीघ्र मारा ! ॥
 जेणें जमेल निजरोष करा प्रभो ! तें । हा दास मी अनुसरें तुमच्या पदातें ॥६८॥
 हो स्वाभिसवक अशानधि युद्ध कैतें ? रोषा स्वज्जुनि मुनिवर्य ! भरा सुतोपें ॥
 वेणा घघूनि तुमच्या, मिश्रु ओलला जं त्यातं न दोष ; सगळंचि तथोक्त साजे ! ॥
 पाशोनिचा परशुबाणधनुष्यधारी । हा देण, कीर शिशु तो पडला विचारी ! ॥
 त्या शत नाम तुमचें, नच वंषमूर्ति । तो आनुवशिक गुणें करि सर्व उक्ति ! ॥
 भो नाथ ! हे जर तुज्जी मुनिवरि वेता । घेता शिशूहि पदधूलिसि आत्ममाथा ॥
 कार्या क्षमा, लुकत अडगंनि बाल । निती कृपानिधि मुने ! तुमच्या सलोच ॥
 आम्हातुम्हामधि घगेनरि केंचि होणें ? सागा कुठे पदें ? कुठे शिर हो ! गुणानें ॥
 माझे लहान अभिधानहि ' राम ' मात्र । मोठें तुम्हा ' परशु ' युक्त न हें विचित्रां
 हो देव ! एकगुण फामुंक आमुंचें हं । पुण्यान्धि ते नवगुणामक विप्र बाहे ॥
 सर्व प्रकारि हरनां तुज्जिवा तुझा मी । कीजे क्षमा जि ! अपगघ अनंत रानी " ॥
 सद्योचि ' विप्र ' ' मुनिवर्य ' अशा प्रकारे । रामासि राम बहुवार बचीं विचारें ॥
 तेव्हां मनीं अभित कोणुनि आय बोले " वधूसमान कुटिल्य तुझेहि टेलें ॥
 तू जागसि द्विजचि केवळ काय मातें ? । माझे द्विज्य तुज सागतसं कथें तें ॥
 चाप ररवा समज, आहुनि बाण जाण । मज्जोच घोर म्हण तूं अनलासमान ॥७५॥
 उत्कृष्ट जाण समिधा चतुरंग सेना । मोठे नृपाल गमेत पशुच्याच माना ! ॥
 कापूनिचा परशुनं बलि त्या दिलें मीं ; । मी हे करीं समस्वज असख्य नामी ! ॥
 नोहे प्रभाव मम ठाउक हा तुझा रे ! । ' विप्र द्विजा ' दि बटही खिजवूनि सारे ! ॥
 तोडोनि चाप, बट्टु गर्व भरे तुझ्यात । जिकीन विश्व असला भ्रम तू घरीत ! ॥
 श्रीराम बोलेत " वदा जि ! विचारपूर्ण । हा रोष थोर, जरि दोष मदीय सान ! ॥
 तें जीर्ण चाप तुज्जें शिबनांचि त्यास । तेंच कसा जि ! मज गर्व शिबल लेश ? ॥७८॥

बेलोनि 'विप्र' जर निटु बघेन देवा ! हे सांगतां नृगुपते ! मनि सत्य ठेवा ॥
 आहे जगात तरि कोण असा सुधीर । की ज्याप्रती मिठनि मच्छिर वाक्यार ? ॥
 हेचोत देव दनुज प्रभु नृप दूर । आम्हास तुल्यबल वा अधिकप्रवीर ॥
 जो कोण बोलवि अम्हास रणांगणान । हर्षचि त्याशि लटु तो जरि काल मूर्त ! ॥
 हा क्षात्रदेह मिळुनी रणि ज्यास भीति, । तो कीं कटक कुळिचा अतिनीचवृत्ति;
 सगें स्वभाव, न करी स्वकुलप्रशंसा । काळाहि भी प्रसिद्ध, ना परि भानुवशा !
 हो विप्रबंधि अनुया प्रसुता अशी कीं । जो भी तुम्हास, जन निर्भय तोच तोकी ! ॥
 ऐकोनि गूढ मृदुल्य खुनायबाणी । लोपे स्वःपटल भार्गवधीवरुनि ! ॥८९॥
 "घे हे रमापतिधनुष्य करांत गाना ! । ओढुनि फेड मम संगय, सीख्यधामा !"
 ऐसे बडूनि, धनु भार्गव देत तोच । गेले चडूनि सहजी धनु तें वरताच ! !
 आश्चर्य भार्गवमनीं अतिमात्र वाटे । रामप्रभाव बळुनी तनुहर्ष दाटे ॥
 जोडोनि पाणि बदला भृगुवगहीर । चिर्त्ता न माव हर्दिचा गुरुभक्तिपूर ! ॥
 " जय हे खुवंशपद्मयूगा ! । जय आर्या ! सुरविप्रधेनुकार्या ! ॥
 जय दानववंशयन्त्रदात्रा ! । जय मोहादिविनाशनप्रभात्रा ! ॥८५॥
 जय कोपनमोभ्रमव्यथान्ता ! । जय कारुण्यगुणाब्धिशीलकान्ता ! ॥
 जय नागरत्राकसुधानिधाना ! । जय भक्तप्रियमानसावधाना ! ॥८६॥
 जय विश्वविलोभनीयकाति ! । जय हे कोटिमनोजरम्यमूर्ति ! ॥
 सुनि एक मुखे तुझी द्वितीशी ! । इच्छनिशेषादिहि शक्त ना जियेसी ! ॥८७॥
 तुज अज्ञपणें बंदें, अमेया ! । जय हसा ! शिवचित्तमानसीया ॥
 जर वंधुयुगा ! क्षमानिवासा । मज्जलगीं करणें क्षमाविशेषा " ॥८८॥
 ' जय-जय-जयकार ' या प्रकारें ! खुकुलकेतुचरा म्यने गभीरें ॥
 करुनि भृगुपतीहि जाय दूरी । गहन वनान तपोऽर्थ पुण्यकारी ॥८९॥
 स्वताच सारे मिठनी नृराळ । गेले पळोनी रिघता न वेळ ॥
 देवादिकीं वाजविले नगारे । प्रभूशि ते वर्धति पुण्यभोरें ! ॥ ९० ॥
 तें पोर सार नर आणि नाथी । बुटोनि जागीं बहु हर्षपूरी ॥
 त्यांच्या मनींची छळगारि चिता हृदैवयोगें सहजां दिलुक्ता ॥९१॥
 ॥ इति लक्ष्मण-परशुराम श्रीरामचंद्र सत्वादवर्णनं नामैकोनपचाशस्तरङ्गः ॥

आनंदवाद्यगजैर भरली त्रिलोकी । साहित्य मंगल मनोहर सिद्ध लेकी ॥
 श्मेशनना मुनयना ललना स्वयूर्धी । सर्वत्र रम्य कलकोकिलकंठि गाती ॥१॥
 जे सौख्य होय जनका, नच वणु ये तें । आजन्म रंक जणु पावतसे निधीतें ॥
 सीतारि होय गतशोक सुखी निमग्ना । कीं ती चकोरललना शशिलुब्ध माना ॥
 बंदोनि कौशिकपर्दा, मिथिलेश बोले । 'समं कृपंचि तुमच्या धनु मोडियेलें ॥
 केलें कृतार्थ मज या अजि बंधुयुग्में । आतां तुम्ही उचित तें करणें जि! धर्म' ॥
 बोले मुनी " चतुर तूं परितें नृपाळ्या ! होता विवाह धनुचे वरि निश्चिलेला ॥
 होताच भग्न धनु, लग्नादि होय साजे । साहित्य याच सुरागनरादिकांचें ॥

तथापी तूं आतां नृपवर ! करीं योग्य अवधें ।
 विचारुनी विद्या, गुरुसि, कुलवृद्धाप्रति वधें ॥
 करावे जे धर्म द्रष्टि कथिति आचार विधिनी ।
 अयोध्येचा दूताकरवि कळवी, बोलवि सर्गीं " ॥ ५ ॥

बोले नृपाळ 'बहु योग्यनि हे दयाळा !' । हर्षोनि दूत विसृज्जी शशि त्या पुरीला ॥
 बोलावि आत्मपुरिचेहि धनाढ्य लोक । ते येवुनी लजुनि बंदिति पूर्णतोख ॥६॥
 आज्ञापि " सर्व पुर मंदिर हाट वाटा । शृंगारपूर्ण सजया, चतुरत्व भाटा ! " ॥
 हर्षेचि ते निजगृहांप्रति सर्व जावी । तो त्यास आणवि पुन्हां निजदूतहस्ती ॥
 सागे 'रचा मुञ्जक मंडप कौशलानें !' । आज्ञा शिरी धरिनि ते विनयावधानें ॥
 त्यानीं तदा चतुर तज्जहि बोलवीले । ज्यांनीं चितानविधिकौशल जाणियेलें ॥८॥
 प्रारंभिली विधियुता रचना चिताना । ज्या स्तम्भि हेमकदम्बे रचिल्याहि नाना ॥
 पानें फुलें हिरवि पाच रचूनि केलीं । त्या पद्मरागमय केळफुलेंहि झालीं ॥९॥
 आश्चर्यपूर्ण रचना वपुनी मनांत । धाताहि मोहुनि अनीवचि हृष्ट होत ॥
 सद्गुण स्तनमणि पाच नियोजुनीया । केले सपणें मुळि येति न ओळखाया ॥
 सौवर्णतंतुमय निर्मित नागवल्ली । पर्णासमेत परि नाहि कळोनि आली ॥
 तीं हेमतंतुमय वधनि घट्ट जेलीं । मुक्ताफलावलि मधींमधि सोडिलेली ॥११॥
 त्यातील माणिक हिरें द्युतिमंत पाच । योजून पद्मरचना दृढ केलि साच ॥
 केले असंख्य बहुरंगि विहग मृग । ज्या कूजवी, मधुर गुंजवि वायुसंग ॥१२॥

संभांत देव पुतले अतिरम्य केले । साहित्य सर्व शुभ तत्कारि हो दिलेलें ॥
 चौरंग सुंदर अनेक परी जयांत । मागिबय रत्नमणि योजुनि शोभिंवत ॥
 योजुनि निलमणिकोरि मनोझरंगी । केल रसाल तरुपल्लव मंडपांगी ॥
 कैत्याहि त्या मरुतोपलि निर्मियेल्या । हेमी तया बदरिदेवाभि ओविलेल्या ॥
 उच्छृङ्खलोमि राचिलीं किति तोरणें ती । वांट जणों खचित ती स्मरपादा होतीं ॥
 झेंडे ध्वज प्रचुरमा चवऱ्या पताका । निर्मीयले कलश मंगल भूरि देखा ॥
 रत्नप्रदीप अतिमुंदर दीप्तिमत । आभर्यपूर्ण शुभमंडप शोभिंवत ॥
 जेथें बधू जनकजा, चर रामराय ती भेष्ट मंडपविभा कशि-वर्णु जाय ॥ १६ ॥
 झेलोकिंही न दुसरे तसलें वितान । छीतारघूतम जयांत विराजमान ॥
 वर्णू शकेल कवि कोण यथार्थ त्यातें । सन्मगलायतन पावन धन्य कीं तें ॥
 जैशापी जनकमंदिरि दिव्य शोभा । तैशीच पौरुषाह जी करि नेत्रलोभा ॥
 जे राज्य पाहति तदा मिथिल्याधिपावें । चौदाहि त्यास भुवनें गमतीच तुजें ॥
 जी तेथ नीचशुद्धिही शुभसंपदा हो । पाहूनि ती सुसतीहि कसा न मोहो ॥
 लक्ष्मी जणों कपटत्रेप धरुन तेथें । पौरागनामिपि वसे, स्मवीत चित्तें ॥

रमाच जेंध करिते विहार । घेऊनि रूख निविधप्रकार ॥

तेंभील शोभा कशि कोण वर्णी । जें धावती झेप तशीच घाणी ॥ २० ॥

इकड पावन दगरथनगरीतें जनकदूत ते आले ॥

पाहूनि शोभा तेथिल अंतःकरणीं अतीव जे धाले ॥ २१ ॥

भूपटारी जाउन 'आलो जनकाकडून' कळवीत ॥

तें दशरथे परिसुनी बोलविलें त्यासि ऐकण्या वृत्त ॥ २२ ॥

करुनि प्रणाम देती जनकाचे पत्र नृपति तें दूत ॥

तो तें स्वता उठोनी दगरथ-नृपराय आदरें घेत ॥ २३ ॥

तें पत्र वाचताना नृपनयनीं सलिलविंदु डबडबले ॥

रोमांचित वधु झालें हवें उरही अतीव भारवले ॥ २४ ॥

हृदयें रामलक्ष्मण, करकमलीं चारुवृत्त ते पत्र ॥

ऐसा दशरथ ठेला कटु मधु काहिच बदे न तद्रव ॥ २५ ॥

पुनरपि धीर धरोनी जनकाची पत्रिका नृपति वाची ॥

झाली सभाहि हर्षित कीं कामीं गोष्ट आलि ती साची ॥ २६ ॥

सीतास्वयंवरास्तव एकाहुनि एक भूप बलशाली ॥

आले परि हरधनु ना भंगि कुशी; हारि त्या नृरां आली ! ॥४१॥

तोनीही लोकींचि वीर अहंमन्व सर्व अवतरले ॥

व्याचें सामर्थ्य जणों हरचापार्नि समग्र परिहरले ! ॥४२॥

उचलाया मेरुगिरी होति सुरासुर विशेष शक्त वरी ॥

परि तेहि हृदयिं भिउनी परतति घावुनि कारुंका फेरी ! ॥४३॥

सहज स्वलीलया जां कैलासतेहि उचलिता झाला ॥

तोही तया सभेमधि खाउनियां हारि, लावि कर भाला ! ॥४४॥

एका महाधरणिनाल ! तदा सलील । श्रीराम राघवकुलोज्ज्वलरत्नशाल ॥

सोही उमेशधनुर्ते क्षणि अप्रयासे । भंगी मत्तगजचि पंकजनाल जैते ! ॥४५॥

चापध्वनी परिउनी भृगुनाथ आले । सक्तेध धंयुगुमिं वक्र करीत डोले !

श्रीरामशक्ति वधव्या निजचाप देत । गेले स्तब्धोनि भृगुनाथ तपोवनात ॥४६॥

होती जसे अतुलशक्ति जगांत राम । तैसेच लक्ष्मणहि शोभति दीप्तिधाम ॥

ज्यातें शब्धोनि नृप कांपति भीतिमावे । शार्दूलशाय मधुनी गज जेथिं भावे !

त्या देखुनी सुतयुगाप्रति, भूमिकांता । डोळ्या नसे भरत अन्य कुणीच आता ! ॥४७॥

दूतोज्ज्वलि भति आवडली नृपाला । प्रेमप्रताप रसवीरहि जीत ठेव्य ! ॥४८॥

राजा सनादि सगळी अति दृष्ट दूर्ती । त्या याचया द्रविण भूपति घेइ हातीं

ते हस्त ठेविति अधर्म म्हणोति कानीं । सद्धर्मदष्टि ब्रवुनी सुख सर्व मानीं !

बाई वसिष्ठमुनिते मग भूपराय । दे पत्रिका मुनिकरी; मुनि दुष्ट होय ॥

पूतासि घोलावुनि वृत्त समग्रही तें । तो ऐकवीत नृप सादर त्या मुनीतें ॥४९॥

होवोनी अति दृष्ट बोलत मुनी “ राजा ! पहा रे ! मही ।

आहे पुण्यनरार्थ नित्य भरली संपूर्ण सौख्येच ही ॥

जैशा वेति नया समुद्रि, जरिही इच्छा तशी त्यास न ।

लक्ष्मीसौख्य न मागतांहि रिघतीं सज्जार्मका आपण ! ॥५०॥

होसी तूं गुरु विप्रभेदुसुर यां मधेय सेवापर ।

कौसल्यादि तशीच पावन सती सत्सेवनीं सादर ॥

नार्ही कोणित्वा या जगामधि दुखा पुण्यात्म तुम्हासम ।

शाले नाहि कुणीच पूर्वि, न पुढें होईल वा उत्तम ! ! ॥५१॥

आहे कोय तुझ्याहुनी नृपवरा ! पुण्यात्म ऐसं दुजें ।
 कीं, ज्यातें सुत रामसे सुविनवी घर्मवरी धीर जे ॥
 बाटे हे सुगुणांचि चारहि शिष्ट ज्या, त्या सदा भगल ।
 कायां सिद्ध वरां; वादगवरीं सपूर्ण हो भूतल !” ॥५३॥

ऐकोनि वाक्य गुर्वें नृप नम्रशीर्षी । स्वीकारि ‘उत्तम’ ह्मणोनि मुद्दें विशेषी ॥
 दूतास देउन, निवास रहावयाला । अतःपुनः निज भूष सहर्ष आला ॥५४॥
 राक्षीजना सकलही मग तो निमन्त्री । त्या ऐकवी जनक जें लिहि वृत्त, पत्री ॥
 आनदल्या सकलही, मग त्यास राय । सांगे स्वताच, घडलें मिथिलत काय ॥
 प्रेमें प्रकुलित नृगल तशाच राखी । कीं, ब्रह्मवृद्ध पारसे मुदिं मेघवागी ॥
 आशीर्वचें दिधनिं दृष्ट अरुन्धतीनें । वृद्धाचिया मनिं अतीवचि हर्ष तेणें ॥
 घेती परस्पर अतिप्रिय पत्रिका ती । लावोनि बांधि, भरदी हृदयात याति ! ॥
 भीरामलक्ष्मणयशें करणीहि, त्याची । वात्साणि भूष असहृत्, परि ना पुरेंचि ॥
 मानोनि ही मुनिवृत्ता, नृप दारि घेत । राक्षीहि बोलविति बिप्रतनी समस्त ॥
 देती तयास अतिहर्षि अनकदाने । आशीर्वचें वितरती द्विज सज्जिदानें ॥
 बोल्लाहुनी अमित याचक त्यास दांन । तें वाटिलीं कितिक कोट्यवधी वृषांनीं ॥
 “हे चक्रवर्तिनृपपुत्र यशोविहारी । दीर्घांनु होउत रुखावुधिमग्न चारी !” ॥
 ऐसं म्हणोनि वसने बहुता परींची । त पाषरोनि निघती स्वग्रहा तुलेंचि ! ॥
 वाघे असख्य मधु भगल वाजताती । जाणोनि वृत्त अति हर्षित हो प्रजा ती ॥
 उत्साह गेहिं सकला, भुवनींदि चौदा । शीतारघूत्तमविवाह मरी प्रमोदा ॥
 वार्ता शुभ परितुनी जनता ग्रहणें । शृंगारिती पथ, गेहें लघुही विशेषें ! ॥
 असे अयोध्या जरि निल्य शोभना । रघूत्तमाची शुभपूर्ण सद्गुणा ॥
 तथापि आता हृदयान हनुंन । केली जनानीं अतिरम्यदर्शन ॥५५॥

तेव्हा सर्व पुरीत पूर्ण भरलीं नानापरीं सुदर ।
 वल्ले उज्ज्वल, चामरे, ध्वजलता, तैसा पताका वर ॥
 मोठे काचनकुम, भगल अद्या जाळ्या मणी तोरणें ।
 माला पुष्पमयी दहीं हळदरी पुण्याधता, ना उजें ॥५६॥
 सर्वांनीं निजमदिरे सजविलीं अत्यंत आनंदुनी ।
 बीथी चौकहि ठिचुनी विरचिली सौंदर्यसादणी ॥

तेजस्वी निज यूधि यूधि युवती सौदामिनीसारख्या ।

शृंगारुनि नटूनि षोडशपरीं, संचाखी सारख्या ॥६४॥

चंद्रानना त्या मृगशाबलेचना । निजस्वरूपं रतिमानमोचना ॥

गातीं पदे मंगल मंजुल स्वर्नी । मधुस्वरं कोकिल जाति लाजुनी ॥६५॥

कैसें करो ये नृपहर्म्यवर्णन । वितानमा केवल विश्वमोहन ॥

संमंगलद्रव्यतती मनोहरा । वाद्यं किती वाजति सुंदरस्वरां ॥६६॥

बंदीहि गाती विरदावली कुठें । कुठे द्विजांचा दसतिघोषही उठे ॥

गातीं कुठें मंगल गीति कामिनी । श्रीरामसीतागुणनाम गुंफुनी ॥६७॥

उत्साह अत्यंत मदान् असीम तो । लहान त्या तो अवकाश भासतो ॥

तेणें गमे उत्सवपूर कीं तदा । फुटूनि वाहे दिशि सर्व संपदा ॥६८॥

दशरथमदनच्छवी कवीतें । कशि कवनीं वदवेल सर्वथा ते ? ॥

सकलसुराशिरोमणीच राम । अवतरुनी करि ज्यासि तो स्वधाम ॥६९॥

भरतासि बोलबोनी नृपति पुन्हां त्यास देह आदेश ॥

की, ' सर्व सज्ज ठेवीं हय, गज, रथ; बोलवीत मिथिलेश ॥७०॥

श्रीरघुवीरवराती लवकर निघण्यास सिद्ध होऊं दे ! ' ॥

बंधुद्वय तें ऐकुनि झालें पुलकित भरोनियां मोहें ॥७१॥

बोलवी भरत तदा गजपति, हयपति असे प्रमुख लोक ॥

आदेश ऐकुनी ते निघती चिचांत सेवुनी तोल ॥ ७२ ॥

आपापल्या रुचींनीं तुरग तयांनीं सुसज्ज तें केले ॥

अत्यंत रम्यवर्णी सुंदर हय तूर्ण सजविले सगळे ॥ ७३ ॥

ते चार अश्व चपलांग अतीव सारे । तसायसासम धरे पद टाकणारे ॥

त्या वाजिजाति अमिता नच वर्णुं येती । वाच्यासही गतिंत ज्या हरवूं पहाती ॥

सगळे कुमारवर त्यांवरती सवार । तेव्हां समस्त भरतासम धीरवीर ॥

सारे मनोरुतम वेपविभरणीं ते । हातांत चंड धनु तेवि कटीस माते ॥७५॥

रेखीव सुंदर युवे सुमती कुमार । जे रथ संगारपटू सजले सवार ॥

प्रत्येक संगति पदातिहि दोन दोन । जे वीर खड्गधर, खड्गरणप्रवीण ॥७६॥

बांधोनि वीर विरुद्ध निजवीर्यशंसी । बाहेरिं येति पुरिच्या सजुनी विशेषीं ॥

देती गती स्वतुरगां चतुरप्रकारी । होती प्रहृष्ट पणवादिकचोरपूरी ॥७७॥

ते भूयवूनि रथ सारथि सर्व येती । रत्नादिकी ध्वजपताकिं मनोज्ञसीती ॥
 चौल्यादि दाढिति, किती घुमटाव पांटा । जावा लोनि रविचा रथगर्व मोठा ॥
 सुध्यापकर्ण गणनाहि जया हया ना । संयोजिले चतुर सार्थिनी रथांना ॥
 वाजी सुरम्य मणिभूषणि भूषीले । पाहोनि होश मुनिचित्तिहि मोहियेले ! ॥
 जेवीं रथलावहनि तेथि जलावरुनी । दयाहि ना भिजति सत्वर घावनानी ॥
 दळाखसंघ निज सज पुरे करोनी । आणीवले निज रथी मग सारथ्यानी ॥
 आले रथांत शुनी मग सज वीर । बाहेर ते नगरिच्या भिनले समग्र ॥
 आनंददायि सकळा निजकार्य होजी । आर्यभगाधि शकुनोत्तम सिद्धिमूर्ति ॥

अभ्या राजराजवृंदि चढल्या, शोभा न ती वानवं ।

पालें लागति जें मत्तंगज, भरे आकाश घंटावरें ॥

वांट धावणमेषराजिच जणों संनाहं ला लागती ।

वर्गाची सुपमा मनोहस्तमा भव्योत्तमा ती किती ! ॥८२॥

नानापरी अमरही किंति वाहनं ती । सौख्यासना सुवक्त्रा दिविकादि जाती ॥

त्यामांनि विस्वरुंद निघे वसोनी । कीं छद, वेद जणुं ते तनुधारि कोणी ॥

बे सून मागध गुणस्वरकारि वंदी । आपापल्या उचित वाहनि जाति मोदी ॥

तीं खचरं वृषभ उष्ट्र अनेकजाति । वस्तू अनेकपरि घेउनि वृद्धि जाती ॥

बाहोनि कायदिदि कोट्ययधी निघाले । घेवोनियां दिबर वस्तु असख्य आले ॥

सारेहि सेवकसमूह विनोपकेयी । यूथीं स्वकीय निघती हृदयप्रदयी ॥८५॥

सर्वोन्नियान हृदि निर्भरहर्ष वाहे । रोमाचकायहि पदोपदि होत आहे ॥

देखूं कधीं नयनिं ते मुकुमार वीर । भीरुमलक्ष्मण मनोरममूर्ति धीर ! ॥८६॥

गजोनि वाजति मनोहर दन्तिपंटा । आवांशि सर्व रथघोशहि होय मोठा ॥

खिकाळुनी हय निनादति, चायसंघ । सारेच लोकांचति मेषरथप्रसंग ॥८७॥

काना कोळ न निज वा परकीय काही । समदं भूषणसन्निधि थोर होई !

जेणे चुग उडत भूल्लिच्या झिटाळा । भुक्ताच होत तळिच्या मणिमुष्टिमांचा !

रामा घरोनि करि आगनि हेम तार्ये । माळपांवरुनि वपनी बहु हर्ष पोरी ॥

गाती मनोहररथें कवनें रसाळ । ते वीण घणि मन जें गुरद्विरोळ ! !

तेहां सुमंत्र रथ सज्ज वगोनी दोन । सूर्याश्वकींहर प्यायति अश्वमन ॥

भूषाप्रती मग तथें रथयुगल नेले । व्या सारादानुहि वगुनि हो वगेले ! ॥९०॥

त्यांतील एकरथिं राजसमाज बैसे । तेजोनिधान दुसरा दिसला विशेषें ॥
 ज्यामाजिं राय चढवीं गुरूंत सहर्ष । तोही चढे मग मनीं स्मरुनी सतोष ॥
 कैलासनाथगिरिजागणनायकासी तैसें वशिष्ठगुरूंसी नमुनी स्वशीर्षी ॥
 तेव्हां वसिष्ठसह तो नृप तेविं साजे । जैसा बृहस्पतिसर्वें मधवा विराजे ! ॥
 भूपाल वेदविधि ते कुलरीतिही ती । तो आचरोनि बघुनी रचना सुरीति ॥
 चितोनि राम हृदयी, पुनुनी गुरूसी । शंखादि मंगलरवीं निघत प्रवासी ॥
 झाले प्रहृष्ट मुर देखुनि ती वराती । ते पुण्यवृष्टि करुनी शुभदायि होती ॥
 कल्लोळ एक उठला दयदन्तिघोरें । आकाश मंगलरवें भरलें प्रहर्षें ॥
 तें गाति मंगलपदै नरनागदेव । संगीतरागिं नदती सनयाहि सर्व ॥
 यथाध्वनी, ध्वनि अवर्ष्यन्ति घंटिकांचा । वर्णावया मधुरिमा वचिं शक्य कैचा ! ॥
 पट्टे पटादत किती फिरविती लोक । थडेंत चोलति विदूषकहि अनेक ॥
 ते हास्यभाषणपटू हसवीत जाती । संगीतगानपटु गाउनि रंजवीती ॥९६॥
 तें राजपुत्र परिसोनि मृदंग ढोल । अश्वसि नाचविति लघुनि पूर्ण ताल ! ॥
 ते अल्वही न चुकती हय तालमात्री । साश्चर्य नाट्यपटुही वपतात नेत्रीं ! ॥९७॥
 ना वर्णत्रे भिरवणूक मुर्झाच कोणां । होई मनोज्ञ शकुनावलि भव्यपूर्णा ॥
 वामांगिं चाप वृण भञ्जिति नीलकण्ठ । होणार मंगल असे सुचवीति दाट ॥९८॥
 सुधेत्रिं काक दिसले वसलेत डावे । सर्वां घडे नकुलदर्शन चारभावें ॥
 तें शीत गवयुत मंद समीर वाही । येती मुवासिनि सबत्स, सकुंभ त्याही ! ॥९९॥
 लावे फिरोनि फिरुनी पुढतीं दिसावे । गाईहि पाजिति समोरचि वत्सभावें ॥
 आल्या मृगालि फिरुनी उजवीकडे त्या । ज्या आत्मरूपिं जणु मंगल हर्षवीत्या ॥
 ते धेमकारि खग दाविति गोष्ठ चागी । द्यामा दिस वरतरुवरिं वामभागीं ॥
 आले समोर दिसती दधि आणि भीन । सग्रंथ विप्रयुगलैहि तशीं प्रवीण ! ॥१०१॥
 ते मंगलायतन इष्टफलप्रदाते । कल्याणकारि शकुन स्वयथार्थतेतें ॥
 स्थापावयासि जणुं, त्या स्थलिं एक वेळीं । एकत्र येति शुभसूचक एकमेळीं ! ॥
 ॥ इति श्रीदशरथमहाराजवत्स्यतप्रस्थानवर्णनं नाम पंचाशत्तमस्तोत्रः ॥

तरंग ५१ चा

सोरेंच मंगल तथा शकुनप्रकार । ज्या ब्रह्म तें सगुण सुंदर पुद्गहीर ॥
 भीरामचंद्र वर तेविं बधूहि सीता । व्याहीरणा दशरथा-जनकां नृकान्तां ॥

ऐसा विलोकुनि विवाह-महोत्सवाते । घाता खर करित आचचि, आपगां ते
 सत्यत्व हे अनुपमेय अम्हासि येव । या हेतुने शकुन हर्षुनि नततात ॥१॥
 ऐसा प्रकारि पयि चालत ती वरात । वाजी मतंगज सूर्य निनादठाव ॥
 साकेतनाथ भिथिलेप्रति येतसे हे । आणोनि, सेतु सरिते यचिले विदेह ॥२॥
 केले अनेक सुखवाच मधे मधेही । स्वर्गीय वैभव जयांमधि पूर्ण वाही ॥
 शय्या, सुखासन-सुवास-सुखाद्य यांनी । संतुष्ट होति सगळेचि, न दुःखि कोणी।
 सर्वत्र नित्यनय लाभुनि सौख्यराशि । सोरे वराति निज विसरती घरासि ॥
 आनंदमूर्ति सुखसागरि पोहगायी । तैसी वरात न दुजी कधि लाभगायी ॥५॥

ऐकोनि वाद्यघोरां कळलें जनकास ये वरात पुण ॥

हय, गज, रथवर पदचर सज करनि तीस जाय सामोरा ॥६॥

सोन्याचे कलश तसे तांड वाट्या पराति अमित परी ॥

तेजस्वि भावनातुनि अमृतोत्तम विविध खाद्य हो पितरी ॥७॥

ती की अवर्णनीये विविध मनोहर पळें जनकभूंय ।

हर्षने प्रियिपत्नी भेरीस्वर त्या वरातिस अमूर्ध ॥ ८ ॥

बलें सुंदर पाठवी बहुपरी रलें महामूर्धे ।

वाजी दक्षि मनोहरे लग्न-मूर्धे नेपासि संतोर्धे ।

द्रव्ये मागलिके अनेक सुभनें शौगन्धिके चढने ॥

मेरी हर्षुनिशी विदेहवृत्ती शान्ता जनाकारणे ॥ ९ ॥

पोहे, दही, अचाररि अचार खांधे, फराळ बचिकरसे ।

तो कावड्या मरेनी देई दिवरातचें मनें वरसे ॥ १० ॥

बन्हाडी ते जेव्हा वराति जनका स्वागतकरा ।

तदा मोद व्यापी हृदयि वनुने हर्षयि पुण ॥

मुद्दे सामोन्या त्या निरगुनि सनाजावति तदा ।

वरात्यानी बांध निनदिशि असंख्ये बहुमुदा ॥ ११ ॥

हो परस्पर जनांस मिळानावे । जावी कितेक निज पंचिदि सोडुनी ते ॥

आनंदसागर जरी लवुनि सबळे । ते एकमेक मिळनास्तार काय गेले ॥१२॥

गावोनि वर्गि नुमे किनि अन्धधनी । कादाटिस्वा मधुर दुदुभरी मुष्टनी ॥

साकेतनाथपुदरी पितरुनि खरे । सन्नेनर्जक जनके नमिनें मुष्टीरे ॥ १३ ॥

स्वीकारिलें दशरथें सगळें समक्ति । तें याचकांप्रतिहि केलि अभीष्टपूर्ति ॥
सीमार्ति पृञ्जनि नृपें बहु गौरवोन । नेले वरति जन वासगृहांत तूर्ण ॥१४॥
अत्युत्तमा रुचिर पायबड्यादि सर्व । ज्या पाहुनी त्यजि कुंवरहि आत्मगर्व ॥
अत्यंत शोभन जनांस दिले निवास । सर्वत्र सर्वपरि उत्तम सोइ ज्यांस ॥१५॥
जाणोनि ती निजपुरात वरात आली, । सीता तिथें स्वमहिमा प्रकटूनि ठेली ॥
बोलावि ती सकल सिद्धिगणा स्मरुनी । केल्य नृपा अमित पाहुणचार त्यानीं ॥१६॥
सीतानिदेश परिसोनि समृद्धि येती । वासार्थ त्या जननिवासिं अनेकरीती ॥
त्यांच्यासर्व चहुंकडे मुखसंपदांनीं । स्वर्गीयवैभव दिलें सकलां भरोनी ॥१७॥
जेव्हां वन्हाडि ब्रधती स्वनिवासिं सारी । स्वर्गीय सौख्यतति अश्रम लाभणारी ॥
कोणासि काहिं न उणें; सुखमग्न जे ते । वाखाणती सकलही मिथिलाधिपातें ॥
सीताकृती बघुनिया खुशचिर्त्ता । झाला प्रमोद अति जो वदवे न उत्ती ॥
श्रीरामलक्ष्मणमनीं अतिदुर्प झाला । कीं तातदर्शननुयोग समीप आला ॥१९॥
त्या तातदर्शनसमुत्कृता जरी ही । संकोच त्या गुरुपर्श वदवी न कांहीं ॥
देखोनि तो विनयभाय तदीय थोर । झाला प्रहर्ष गुरुगाधिजचित्ति फार ॥२०॥
दोषांसही गुरु धरीत सहर्ष पोरी । अंगावरी पुलक हर्षुनि होय दायी ॥
बोळ्यांतुनी प्रकट वाहति अश्रुभिंदु । येती तदा दशरथाप्रति हर्षसिंधू ॥२१॥
जाणां तृपातोसि तडाग लाभतो । तैसा गमे त्यां नृगहर्म्यलाभ तो ॥
मुनीसर्व पुत्र बघोनि पातले । हर्षाब्धिषीख्यीं नृपचित्त रातलें ॥२२॥
मुनीस साष्टांग नमूनि भूषति । शीर्षी धरी तत्पदधूलिं किती ॥
त्या ऊठवोनी धरि पोष्टिशीं मुनी । आशींसि दे, क्षेम पुसे प्रमोदुनी ॥२३॥
प्रणामकतें बघि आपुले सुत । नृपासि तें हर्ष हृदीं न मावत ॥
पुत्रां धरोनी उरिं, दुःख सहगी । मृतांगि कीं प्राणचि तो पुन्हा मरो ॥२४॥
बंदी वसिष्ठ मग तें सुतद्वय । प्रेमे मुद्दें त्या उरिं घे भहाशय ॥
ते विप्रवृंदाप्रति नम्र बंदिती । आशीर्वचें त्याहिं दिलीं तया किती ॥२५॥
रामासि सानुज करी भरत प्रणाम । त्या ऊठवोनि कवळी हृदयाशिं राम ॥
आलिगिले उभय बंधुहि लक्ष्मणाने । हर्षे मरोनि पुलकांकित सर्व तेजें ॥२६॥
भेटे कुराडु विभु राम विनीतचित्ते । आसस्वकीयजन पीरजनादि ते ते ॥
मित्रप्रधानपरिवारजनां समेतां । तें याचकांसहि यथोचित आचरीता ॥२७॥

वन्हाडि लोकां जेव राम मेऽल्य । प्रहर्षं त्यागें किति थोर वाटला ॥
 खरीच हृषीति विरावतां मनी । वीती तिची येइल केवि वर्णुनी ॥
 नृपाचिया सज्जिष सुनु वे तसे । धर्मादि की ते चतुरर्थ मूर्खसे ॥
 रायासवें पाहुनि चारि नंदनां । नारीनरांना पुरिं हर्ष हो मना ॥२९॥
 पुनश्चि करिती सुर सारे । वाजवीति मधुघोषि नगोर ॥
 अम्बरा करिति नर्तन मोर्दे । गाति सुस्वर जवें नम कोदे ॥३०॥
 गेले साधोरे द्विज, सचिय, शतानंद, सुत, मागध ते
 बंदी, विदूषकादिक सन्मानिति दशरथा विनत चित्तें ॥३१॥
 घेउनि निरोप त्याचा येती ते परत आपुल्या गेहां ॥
 प्रसुदित मन पौरांचे, सेविति उत्सव अपूर्व रागे हा ॥३२॥
 आधी वरात, आधी लग्नाच्या, गृष्टुनि हर्ष बहुधा त्यां ॥
 ते ब्रह्मानंदसुलें विनविति 'दिन रजनि दीर्घ करिं, घाल्या' ॥३३॥

“ सौंदर्यक्षीमा स्युनाथजानकी । पुण्यावधी भूपति हेचि दोन की ! ”
 जिथें तिथें पौर समग्र घानिती । नारीनर व्यर्थ नव्हेचि वाणि ती ! ॥३४॥
 “ जनकसुकुंतमूर्ती जानकी हेचि जैसी । दशरथसुकुंताची राम सन्मूर्ति तैसी !
 कुणिच न कधिं केली त्यापरी संसुखेचा । पलहि नच कुणातें त्यापरी प्राप्त केव्हां !
 कवणहि नच झालें या जभीं त्यासमान । नच कुणि अजि ओहे, ना पुढें भावि कोण !
 सकल सुकृतराशी आगिह हे धन्य आहों । जनकनगरमध्ये जन्मलो राहिलो हो !
 नयनि निरखिताहो जानकी-रामरूप । ललित सुकृत कोणां यापरी हो अमूप !
 अधिक सुभग हें कीं पाहुं सीताविवाहा । नयनसुफलकर्ता योग आला भला हा ”
 कमलनयन रामा कोकिलाकंठिं कोणी । वदति मधुर भावें एकमेकां स्ववार्णी ॥
 ‘ललितचि सखयानो ! आशि हा योग घाता । नयनविषय व्हावे बंधु हे दोन आतां

वारंवार प्रभु जनक तो प्रेमसंपूर्ण साच ।

माहेयतें प्रियतमसुखे आणवील स्वताच ॥

तीते न्याया परतहि पुन्हां येत जातील बधू ॥

हेही दोनी अमितमदनांहुनि लावण्यसिंधू ॥ ३५ ॥

होतील त्यास सखि ! पाहुणचार नाना । व्हावी अशी प्रिय न सासुरवाडि कोणा !
 हे रामलक्ष्मण विलोकुं पुन्हां पुन्हां मे ! सौख्यासि सेवितिल पौर निजांतरें ॥

हौ रामलक्ष्मण अशी बशि जोडि घन्य । तैकेनि पुत्र नृपसंगि दुजेहि अन्य ॥
 ते श्याम एक, पर गौर मनोस दोनी । ऐसेचि होति ' कथिती वधणार कोणी !
 बोले कुणी नयनि आजचि मी बधे ते । वाटेविशिचिच तयां घडवी स्वदस्ते ॥
 श्रीगम होय भरताचसमान थेट । नारीनरां सहज भेद कळे न नीट ! ॥४२॥
 शत्रुघ्नसाच जणुं लक्ष्मण एकरूप । लावण्य तें नखशिखान्त तसें अमूप ॥
 जें त्यात चित्त रमतें, वदये न वाणी । त्रैलोक्यही नच तया उपमेति कोणी ! ॥
 तुलसिदास म्हणे, उग्रमाच न । करि कसें मग सत्कवि वर्णन ! ॥
 विनय-शील-मति द्युति-शक्तिना । निधि तयांरि तेच; तदन्य ना ! ॥
 भौरांगना पसरनी पदरा विधीतें । प्रार्थीति " याच नगरी शुभ लग्न हो तें ॥
 चारीहि बंधुंसि करग्रह येथ व्हावे । आर्हीच त्यास शुभमंगल गान गावें ! ॥४५॥
 त्या एकमेक बढती युवती सुगात्री । रोमांचपूर्णतनु अदर भरेनि नेत्री ॥
 " ऐसेचि सर्व करणार संघे ! उमेश । पुण्याधि कीं उभय हे नृपती विधेय ! ॥
 ॥ इति श्रीमहाराजदशरथस्य भियिलापुराप्ति-वस्त्रात-पुरजनानन्दवर्णनं
 नाभैकपंचाशस्तरङ्गः ॥

तरंग ५२ वा

ऐशा करीत हृदयांत मनोरथांतें । आनंदवीचि अनिवार भरीति चित्तें ॥
 सीतास्वयंवर बघूं म्हणुनी नृपाल । जं येति, ते बघुनि राखव हर्षलेल ॥१॥
 त्यांनीहि रामयश गाडनिया विशाल । केलें सहर्ष गमन स्वपुरा सलील ! ॥
 ऐशापरी दिन कितीक मनःप्रभोदें । गेले वराति-पुरवासिजनां विनोदें ॥२॥
 आला पुढें सुदिन मंगल लग्नोप । हेमंत काळ महिना शुभमार्गशीर्ष ॥
 नक्षत्रयोगतिथिवारशुभप्रदादि । वेषाच कीं शुभमुहूर्त गणोनि साधी ॥३॥
 तो नारदाकरवि जो कळवी मुहूर्त । आधींच जोशिहि निवेदति तो यथार्थ ॥
 एकोनि तें, म्हणति त्या मग वर्तवीत्या कीं 'ब्रह्मदेवचि दुजा' अन्विधा नवी त्या !
 ती सर्व मंगलनिदान मुहूर्तवेला । जी घेनुधूलिसमया सुगुणानुकूला ॥
 वाखाणली सुमति विप्रजनीं विदेदा । तें राख 'उत्तम' म्हणे, 'मुफलो विवाहा !'
 आमंत्रि राजा स्वपुरोहिताप्रती । सगे 'न होवोचि विलंब संप्रति !'
 तेव्हां शतानंदहि बोलवीतसे । सारे प्रधानादिक सिद्धिमानसे ॥ ६ ॥

त्यांनी मंगलवस्तु सर्वेदि तदा संपादित्या शोभन ।
वाजो लगालि शंख हुंदभि तुरे वाद्ये मनोहस्वन ॥
केले मंगलकुंभ, होति शुभन प्रख्यात भव्यप्रद ।

गार्गी गति सुवाहिनी शुभ ऋचा सद्भि जे कोविद ॥ ७ ॥

ऐसा प्रकारि जनवासगृहासि येती । आणावया शुभरासि तसे वराती ॥
तो देखितां दशरथालिंगा विलास । धुवाचि इंद्रविभुता जणुं त्यापरीस ! ८
'समय भरत आला हो ! निघावेचि आतां' । विनति दशरथातें यापरी केलि जावो
निनदति शुभघोषें चौघडे वाद्यसंघ । कुलविधि करि राजा साधुनिर्दिष्ट सांग
तदा अयोध्येश्वरभाग्यवेमर्षे । ब्रह्मादि वाखाणिति देव संस्तवे ॥
सहस्रशीर्षा धरणीधरा गमे । स्वजन्म तो व्यर्थचि मात्र संभ्रमे ॥ १० ॥
जाणोनि तो मंगलकाल, निर्जर । वर्षोनि पुष्पे, निनदीति सुस्वर ॥
वाद्ये मनोहरे बहु हार्पे ते किती । श्रीरामसीतेप्रति ते प्रशंसिती ॥ ११ ॥
ब्रह्मा महेशादिक देवयूथ ते । असंख्य आकाशि विमानि बैसते ॥
महोत्सवे रामविवाहदर्शना । येती प्रहरे सहभक्तिभावना ॥ १२ ॥
बघोनिया त्या मिथिलापुरीप्रति । चित्रांत सारे मुरही विमोहती ॥
त्यां धुद्र तें वाद्यति आत्मलोकही । साश्चर्य दृष्टा मिथिलापुरी तिंहीं ॥ १३ ॥
तें मंदपाची रचना अलौकिकी । अत्यंत दृष्टा दिसली तयां निकी ॥
वैचित्र्यपूर्ण बघुनी सुरीति ती । सौंदर्यसाय अतिदृष्ट देखती ॥ १४ ॥
मनोह नारीनर त्या पुरीतले । सुषर्म सच्छील सुविद्य चांगले ॥
वशेनि सारे सुर देवतांसह । दिपून गेले ! द्रुति त्यांस दुःसह ॥ १५ ॥
नक्षत्रतेजे फिकिं होति हुंदुने । तैसेच जाणो सुर पौरदर्शने ॥
आश्चर्य वेध्यासहि चिंचिं वाटले । कीं तत्कृतीतें स्थल नै न कोठले ॥ १६ ॥
श्रीशंकर तें समजाविलें सुरां । कीं "नैव आश्चर्य तुम्ही मनीं करा ॥
धैर्यां घणेनी मनि चितुनी पहा ॥ सीतारघूसंसविवाह होय हा ! ॥ १७ ॥
नामैच ज्यांचीं हृदि चितिलीं जरी । अमंगलां नाश करीति सत्वरि ॥
येतात हस्तीं पुरुषार्थ चारही । ते रामसीता जणिं जोडि थोरही ! ॥ १८ ॥
शंभू असें त्यां समजावि सांगुनी । चले पुढे तो वृषजवाहर्षी ॥
निघे अयोध्येस जसें सुरां दिसे । रोमाचुनी त्यां अति हर्ष होतसे ॥ १९ ॥

सँगें नृपाच्या जन साधु, भूखर । सेवीति त्यातें नररुति निर्जर ! ॥
 रायासवें ते सुत चार शोभले । जे देहधारी जणुं मोक्षसे भले ! ॥ २० ॥
 तें एक नीलमणिकाति मनोज्ञ युग्म । तैसें सुवर्णसमकांति दुजे निकाम ॥
 पाहोनि, हर्षभर पावुनि देवचिर्त्ती । प्रेमांबुंधीस भरती चढली किती ती ! ॥
 रामासि देखुनि पुन्हां हृदि हर्ष दाटे । ते वानिती दशरथा, स्तवपूर लोटे ॥
 पुणें तयावरि नभातुनि वर्पती तें । तत्प्रेमवर्णन अशक्यचि वर्णनाते ॥ २२ ॥
 श्रीरामरूप अतिसुंदर विश्वकांत । आपादमस्तक मनोहर जें नितान्त ॥
 पाहे उमेसह पुरारि सहर्ष भावें । प्रेमादरु नेत्रि, पुलकावलि गाति पावें ॥ २३ ॥
 तें बहिर्कंठहृदयंगमकाति अंग । विद्युद्युतीहुनिहि भास्वर वल्लरंग ॥
 अत्यंत शोभन अनेक विवाहभूषा । सन्नगलाग्रह जया सजल्या विंशया ॥ २४ ॥
 तें शारदेन्दुचम निमलकांति वक्त्र । तें नेत्र लज्जवित नूतन पद्मपत्र ॥
 सारी अशौकिक अशीच मनोज्ञता ती । जाणावि मात्र हृदयें, वदये न उत्ती !
 ते बंधु सुंदर बरोबर चालेले । बैशोनि अश्वि चपली, नटुनी निषाले ॥
 बाजीवरी रुचिर राजकुमार अन्य । ब्रंदी मुवंध विरुद्धें किति गात धन्य ॥ २६ ॥
 ज्या अश्वरलि रघुराय विरुद्ध जाव । तज्जा बघोनि गरुडासहि लाज होय ॥
 तो अश्व शोभन असा सगळ्याच रीती । कीं वाटलें सरचि घे हयरूपता ती ! ॥
 मदनचि व्रनला बाजिवेपि कीं समहितास्तव रम्यतनू ॥
 गुणचलरूपें गतिवय याही त्रिभुवन मोहित करित जणू ! ॥
 जीन जयाचें रत्नमौक्तिकीं चमकत माणिकि दिव्यपणें ॥
 किंकिणि भूषण लगाम अनुपम; सुरनरमुनिमन भुलत गुणें ! ॥ २८ ॥
 श्रीरामचिंति निजचित्त करुन लीन । सौंदर्यपूर्ण हय चालत तो मनोज्ञ !
 नक्षत्रविद्युदभिभूषित मेष कीं तो । मोरा बिलासमधुर जणुं नर्तवीतो ! ॥
 श्रीराम ज्यावर सवार तया हयासी । वाणीहि वर्णिल यथार्थ कवित्वि कैसी ?
 तल्लीनचित्त हर पाहुनि रामरूप । त्या नेत्र पंचदश ते प्रिय होति रूप ॥
 त्या सुंदराश्वि बघुनी रघुवंशनाथा । लक्ष्मीसमेत हरिच्याहि विमोह चित्ता ! ॥
 प्रक्षा पधे खुपतिच्छवि आणि हर्षें । 'कां ? नेत्र आठवि मला' करि दुःख ऐलें !
 उत्साह वाटत अतीव घडाननातें । गह्म्याहुनी नयन दीडपटीं तया ते ! ॥
 रामासि पाहुनि सुरेश गहणें मुजाण । कल्याणकारि गणि गीतमशाप पूर्ण ! ॥

सारेच देव म्हणती 'अजि इंद्र घन्य ! । नोहेचि त्याजसम कोणिहि घन्य अन्य !
सर्वा सुरांस अति मोद, बघुनि राम, । दोनी नृपाळसमुदाय सुश्रुष्टिधाम ! ॥

राजसमार्जी दोहिकडे बहु हयें दुंदुभि दुमदुमती ॥

सुर हर्षानें चर्पुनि सुमने 'खुकुलरत्ना ! जय' म्हणती ॥

अशा प्रकारें वरात ये हें जाणुनि शुभकर त्या गजरी ॥

राक्षी बोलवि सुवासिनींना मंगल आरति सिद्ध करी ॥३४॥

नानापरीं आरति सिद्ध घेउनी । तैसीच नानाविध मंगलें शणीं ॥

वरांगना कुंजरगाभिनी मुदा । ओवाळण्या जाति रघूत्तमा तदा ॥३५॥

चंद्रानना त्या मृगशावलेचना । स्वरुरतेजीं रतिगर्वमोचना ॥

मुरम्य बलें बहुनृत्य लेइल्या । अलंकृतींनीं सकला विभूषिल्या ॥३६॥

सन्मंगलें अंगि समग्र साजलीं । गांनें जयांच्या कलकंठि लाजलीं ॥

सत्किंकिणीनूपुरकंकणध्वनी । जावे गतीनें स्मरदन्ति लाजुनी ॥३७॥

वायें अनेकपरिचीं नदती सुबोरीं । आकाशिं तेजिं नगरीं विधि पुण्यराशि ॥

श्रीधारदा, तक्षि रत्ना, गिरिजा, शचीही । याही तिथें; चतुर पापन पुष्पवाही ॥

ना देवता कपटवेष्टिं बननि नारी । अंतःपुरीं विचरती अतिहर्षपूरीं ॥

गाती सुधामधुर मंगलपूर्ण गाणीं । हरीं निमग्नराशिं त्या घळखी न कोणी ! ॥

कोण ओळखी कुणा ! निषति त्या ओवाळ्याया ब्रह्मांत ।

मधुर गाति किति बाजति वायें वर्षति गुमतति सुर चिति ते ! ॥

याहिं अशा त्या प्रमोदसिंधुस बघतां सकला मोद भरे ।

लोचन सलिलें मल्लें, सुतनुंसि पुलकावलि त्या सत्किं पुरें ॥ ४० ॥

बघोनि श्रीरामा दचिरतमेवेष निरुपमा ।

मनीं सीतामाता अनुभवित जो सौख्यगरिना ॥

तयांतें वर्णाया शकतिल मुळीं कल्पमतही ।

न वाग्देवीकेंये असिमित वा शेषहि महीं ! ॥ ४१ ॥

भरे प्रेमास्त्रंतीं नयन, परि राणी स्वहृदया ।

मनीं मांगल्यानें स्मरण ध्वनी आरति तपां ॥

प्रहर्षानें केली खुकुलवद आरति तिनें ।

कुलचाप तेथें रतिमत करी तो मुविधिनें ॥४२॥

बध्वनी चालति, गानमंगल, । नानापरि पायबज्जा विनिर्मल, ॥
 ली तिनें आरति, अर्घ्य घातले । श्रीराम ते मंडपगर्भि पातले ॥४३॥
 शरधनृप शोभे सर्व लोकांसमेत । विभव बधुनि त्याचे दिक्पती लाजतात ॥
 र करिति कितीदा पुष्पवृष्टी तयाते । द्विजवर पटती हैं योग्यशीं शांतिसूक्ते ॥
 गनि, नगरि तैसे चालेले घोष मोठे । निजपर कवणाचे नायके कोण कोठे ॥
 विगत खुराणा उत्सवाने वितानी । वसविति वरभागी देउनी अर्घ्य पाणी ॥

नैसवुनी त्या आसनि आरति करिती निरखुनि वर सुलिता ।

बलभूषणं रत्नं राकिति ओंवाळुनि किति तें वनिता ॥

गाती मंगल; कौतुक देखति विधिमुखमुरही द्विजयेथें ।

खुकुलपंकजरविच्छवीते पाहुनि होति न धन्य कोस ? ॥४६॥

रामाची ओवाळणि नापित तांबोळि भाट नट घेती ॥

अथंत तोष हृदयि न माडनि आशीर्वचें नमुनि देती ॥४७॥

अति प्रीती भेटे दशरथ विदेहासि; करिती ।

मुंदे साज्या रीती दक्षिजनमतीं संमत किती ॥

महाराजे दोनी मिळति उरि ते, त्यांस तुलितें ।

न यत्नेही लोभे ! कविमन खिजे ! त्यांसमचि ते ! ॥४८॥

बघोनी त्यां व्याख्यां सुरमनि अति प्रेम भरले ।

सुनें बघोनी ते उमयमुखें गात रमले ॥

तयां वाटे, “ ब्रह्मा रचि जग तद्रापासुनि भले ।

किती शालीं लगे परि न दिसले व्याहि असले ! ॥४९॥

विवाह न्नाम्ही बघतो अनेक । न हे परी थाट समृद्धि त्यांत ॥

समान ज्यां हो विमवादि पूर्ण । न देखिले व्याहि अम्हीहि कोण ! ” ॥

एकोनि देववच सुंदर आणि साच । दोनी समाधि अति आदर हो तसाच ॥

बालोनि पायबज्जि सत्तम, अर्घ्य देत । अत्यादरें जनक मंडरि त्यास नेत ॥५१॥

चित्रविचित्रा मंडपरचना सुंदर देखुनि भुलति मुनी ।

स्वकरे सिंहासनौ नैसवी सकलां सन्मति नृपतिमणि ॥

स्तकुलदेवतेसमचि बसिष्टा पूजुनि आशीर्वच ये तो ।

पूजि कौशिका प्रीतिभरें ज्या तो भर कुठला पर दिसतो ! ॥५२॥

श्रीरामदेवादिक सर्वही मुनी । अतीव हरे जनक समजुनी ॥
 दिली तयां सादर दिव्य आसनं आशीर्वाचे घेताले सौख्यवर्षणे ॥५३॥
 चित्तांत भोंव मग ईश मानुन । करीत तो कोसलराजपूजन ॥
 विनम्रभावें स्तवि हस्त जोडुनी । स्वभावपुण्य विभव किती गणी ॥
 पूजीवले सर्व तसे वन्हाडिही । व्याघ्रापरी सादर सर्व रीतिही ॥
 योग्यासनं सर्वजनांप्रती दिली मी वणुं ती एकमुखें किती मली ॥५४॥
 सन्मानिले भूपतिने वराति ते । दानं सुमानं विनये सुभाषितं ॥
 ते गौरवालें जनकं प्रहसुनी । सन्मान त्यांचिवरि भूरि वसुनी ॥५५॥
 ब्रह्मा, महेशादि, दिनेश, दिक्पती, । जे जाणती राघवधैमवाप्रती ॥
 घेऊनि तेही द्विजवेश नेटके । तो सोहळा पाहति मूककौतुकें ! ॥५७॥
 न जाणताही नुर त्यासि मानुनी । नृपाल पूजी सकलां वरासनीं ॥
 सद्भक्ति त्याची सकली प्रशंसिली । आशीर्वाचें त्याहि सहस्र वर्षिलीं ॥

कोण कुणातें तेथें जाणत ? निजशुद्धीही नुरत कुणा ॥
 प्रमोदकंदरां वसुनि वराते उभय बाजुच्या हरं मना ॥
 मुजाण राघव जाणुनि देवां पुत्रुनि हृदयी आसन दे ! ॥
 सुभावशील प्रमुखें जाणुनि विबुधनने तें भरति मुदें ! ॥५९॥

श्रीरामचंद्र-मुखचंद्र-विभेसि नेत्र । जे की चकोर अतिमुंदर दृष्टगात्र ॥
 अत्यादरें चतुर सेविति भक्तिभावे । प्रेमप्रमोद अमितावधि त्यास पावे ॥६०॥

वसिष्ठांनीं तेव्हा अवसर वषोनी कथिलें ।
 शतानंदांलागीं निजनिष्ठ आणुनि बहिलें ॥
 “कुमारीतें आणा रुग्णित्व तुम्हि जा, हो न उधिर ! ।
 मुनीच्या आदेशें निघत मुदित ब्राह्मणवर ॥ ६१ ॥

ऐकून सादर पुरोहितवास्य राणी । सान्ना मरुतासहचि जाय मुदें भरोनी ॥
 बोलावि ती द्विजबधू कुलवृद्ध नाथी । रीती कुलपत करी, शुभ गति सांगी ॥६२॥
 ज्या मानवीवेष्टि सुरागना कुणी । आल्या मनोश अतिरभ्यरुषिणी ॥
 त्यांना वषोनी सगळ्याच हर्षनी । जरी न हो ओळख पूर्व कोणती ! ॥६३॥
 त्या वाटल्या प्राणसमाच कीं प्रिया । सन्मानि राखी बहु संवदे तयां ॥
 मानी तयां ती जणुं शारदा रमा । श्रीशुक्ती बा दयिता सती उना ॥६४॥

संतेसि शृंगारुनि सर्व सुंदरीं । तिज्या सख्या प्रेमळ हर्षनिर्भरीं ॥
वेऊनि तीतें मग येति मडयीं । सौंदर्य नेत्रीं जनता उदड पी ॥६५॥

घेउनि तीतें सख्या चालल्या सादर मंगलविभूषणा ।
ल्याल्या दोडश शृंगारातें मत्तमतंगजगति ललना ॥
गान ऐकुनी ध्यान मुनीचें चळे लाजतिहि मिक काम ।
नूपुर-कंकण-मंजीरध्वनि सताल वाजति अभियम ॥६६॥

सकलललनावृंदीं शोभे मनोहर जानकी ।
सहजललिता सौंदर्याची खनीच जणूं निकी ॥
गमलि सुपमारूपीं रामासमूहि विषजते ।
जणुं मधुरता ती कीं मूर्ता मुकांत अतीव ते ॥६७॥
न सीतारूपांत कवणहि कधीं वानुं शकती ।
नसे कीं त्या सीता, वरि लघुतमा हे कविमति ॥
बन्हाड्यानीं सीता बघितलि यदा पावनतमा ।
वितानीं घेतांना नमिलि हृदि ती मूर्त सुपमा ॥६८॥

हो राम पाहुनि तिला मनि पूर्णकाम । पुत्रांत ती दशरथासह सौख्यधाम ॥
ना वर्णवोचि कवणा सुख जे तयासी । देवादीकीं नमुनि वर्षिलि पुष्पराशि ॥
आशीर्वाचोध्वनि भरे शुभ तें मुनींचा । झाला सन्तोषभर दुदुभिवादनाचा ॥
प्रेम प्रमोदभरि मंगल गान चाले । नारीनय सुरवरा किति सौख्य झालें ॥
सीता प्रवेश करि मंदिरि यापरीं तें । नाईयली मुनिवरीं मुदि शांतिसूक्तें ॥
तें योग्य सर्व विधि त्या समयीं करी ती । दोनाडुबे कुलगुरु दधतिकीर्त सीती ॥

तदुपरि सद्गुरु-गौरी-गणपतिपूजा कविलि विप्रवरीं ।
स्वतां प्रकट मुर घेती पूजा आशीर्वाक्ये देति खरीं ॥
जें जें जेंथ योग्य मुनिमते मधुपर्कास्तत्र मंगल तें ।
स्तवकीं कलशीं हैमीं भरुनी किति परिचारक करिं धरिते ॥७२॥
प्रीतमनें कुलसीति निवेदी रवि, त्या केल्या भक्तिभरें ।
होता हे मुरपूजन बघविलि सीता सिंहासनीं त्वरें ॥
सीतारूपव बघति परस्पर परि तीं प्रीतीं कळत कुणा ? ।
बुद्धिमनोवाग् यांसि अगोचर, गोचर कशे मग कविवचना ॥७३॥

तैं होमकाली अनल स्वमूर्तिनैं । स्वतां करें आहुति धेव सन्मने ॥
वेदादिही धेउनि विप्रलसता । विवाहमंत्रां भृगुनी यथार्थतां ॥७४॥

जगद्व्या जी की जनकमहिणी मुख्य महिता ।
कशी सीतामाता कयनि कथवे ती समुचिता ? ॥
जगो धाता तीतैं सुभित भिसछेनी गुणवर ।
नुकीती सत्पुण्य मुख अनुसौंदर्य चतुर ! ॥ ७५ ॥

बोलाविती सुधमयीं मुनिवर्य तीतैं । तैं आगिती विज सन्मान सुवासिनी तैं ॥
ती शोभली जनकवामदिशीं सुनेता । मैना जशी हिमगिरीसह सच्चरित्रा ॥७६॥
श्रीवर्णकुंभ शुचि मंगल वारिपूर्ण । सद्रघुकुल तबकें द्युति-दिव्यरत्न ॥
अत्यंत हृष्ट मनि भूय तशीच राखी । रामासि अर्पित समोर, समृद्धपाणि ! ॥७७॥
तैं मंगलैकितें भृगुनी मुनि वेदसूक्ते । हो पुण्यवर्य कितिदा ननिहून त्यावैं ॥
प्रेमैं वरा निरालिती किति दंपती ते । प्रधातुं लागति शुभंकर तत्वदातैं ! ॥७८॥

शीं पदकंजें स्मयस्मिमानसि सदैव शोभति; जी सुकृतैं ।
स्वरतां हृन्मल, कल्मस नानिति ती पदकंजें छानिति ते ! ॥
उभयहि होती हर्षभरानें पुलकित तेजां ननि नगरी ।
गाननिपाणध्वनि किति गजें जयजयकारहि विज भरी ! ॥७९॥

ज्यांच्या दरशें पातरुपार्थी मनिबनितेनें सुगति त्रिले ।
मरंद ज्यांचा सुखरिता ती हरशिरि साजे तीर्थचळें ॥
ज्यावरि भूगवि निजमन कवनी ध्यय साधितो योगिमुनी ।
ती पदकंजें जनक धृत तैं ' जयजय ' म्हयती सर्व जनी ! ॥ ८० ॥

बधूवर्गचे करतल बोटुनि वशा कलमुख उच्चरिती ।
शालें पाणिग्रहा बघोनी मुखर मुनिविचि मुदिं भरती ॥
मुखसंभारा वरा बघोनी पुलकिं दंपती हनिं भेंट ॥
नृरत्नैं जनवदाविघोनें कन्या दिवली यशस्करे ॥ ८१ ॥
हिमनग द जसि रिरिजा अंभुति, हृषीकेश नमला सागर दे ॥
रामा सीत तशी जनक दे विश्वा भगि नव कीर्तिदें ॥
कशी कगावी बिनति ? विदेहा ' विदेह ' करि तो श्यामतनू ।
विधिनें होमा करनि गाठिले पदवीं घालिति पेरि जणूं ! ॥८२॥

जयजयजयघोषें चंदिलेकोकिघोषें द्रुतिपटनसुघोषें मंजुसंगीतघोषें ॥
 पटहनिनदघोषें तूर्यघोषादिकान्तीं मुदित मुर करीती वृष्टि दिव्यप्रसूतीं ॥८३॥
 तें जें बधूवर करीत सुरम्य फेरी । साफल्य-लाम नयनांप्रति घेति सारीं ॥
 तें वर्णवेचि न मनोहरयुग धाणी । जी तो तयां उपमिती गमणार गौणी ॥८४॥
 स्तंभांतल्या माणगणीं प्रतिबिंबलेलीं । सीतारघूत्तमयुगं द्युतिमन्त ठेलीं ॥
 तेन्हां गमे जणुं असंख्य तनू धरोनी, लम्बोत्सवा बघति ते रतिकाम दोनी ॥८५॥
 ते दर्शनोत्सुक जरी रतिकाम चित्तीं । संकोचही हृदयिं अल्प न ते घरीती ॥
 यासाठि ते प्रकटती लपतीहि दोनी । स्तंभांतल्या माणगणीं फिरनी फिरनी ॥८६॥
 तें देखणार सगळे जनकासमान । तल्लीन होति विसरोनि शरीरमान ॥
 हर्षेचि संपवि पुरोहितवर्ष फेरी । दाने दिलीं अतिधिना परिपूर्ण सारीं ॥८७॥
 शेंदूर पेरि शिरिं राखव जानकीच्या । शोभा न ती कधिहि वर्णनशक्य वाचा ॥
 पद्माम्बे जणुं भरी अरुणा पराणां । चंद्रामृतास्तव जसा अभिलाप नागा ॥
 देती वसिष्ठ अनुगासन रामसीते । एकासनीं नयबधूवर बैसती ते ॥
 त्या दर्शनें दशरथा अतिहर्ष झाला । तैसाच लोकसमुदायहि चिंति धाला ॥

एकासनिं ते रामजानकी वयुनि दशरथा मोद भरी ।
 पुलकिततनु तो बघे कितीदा स्वपुण्यसुरतर सुफल धरी ॥
 उत्सव जग भरि, गर्जति सगळे 'लग्न जाहल रामाचें !' ।
 कैसी वर्णनि पुरे ? जीम ही एकलि, मंगल बहु साचें ! ॥९०॥
 नंतर जनकहि वसिष्ठवाक्यं विवाहसिद्धी करनि बरी ।
 आशवि मांडवि ती द्रुतकीर्ती तशी कर्मिला या कुमरी ॥
 कुशकेतूनी कन्या पहिली सुखशोभागुणशीलवती ।
 भरता दिघली विवाहविधिनें जनक मूर्ख हृष्टमनीं ॥ ९१ ॥
 बहिम धाकृष्टी सीतेची दुजि सकल सुंदरी जाणुनियां ।
 दिली कर्मिला लक्ष्मणराया विधिसन्मानें उचित तया ॥
 गतव्रतें दिली मनोहा द्रुतकीर्ती गुणशीलवती ।
 सुलोचना विधुमुखी अशी ती भूपतिरायें बुद्धिमती ॥ ९२ ॥
 निजानुरूपा वरा लाभुनी वरिं सकोचित, दृढि दृष्टा ।
 परस्परं त्या सान्यां पाहुनि अमरीं सुमजति किति दृष्टा ॥

जीव जसा निज चारि दशांसह निज विभुसंगत शोभतसे ।
 चारि यधू त्या निजवरसहिता शोभति मंडरि एकि तसे ॥१३॥
 सकलपुत्र वधूसमेत पाहे । दशरथाय अतीव सौख्य लाहे ॥
 मिळवित जणु तो क्रियाच चारी । सुफलसमृद्धित ज्या चतुःप्रकारी ॥
 जें वर्गिलें रामविवाहदर्शन तैसेंच तद्वंधुविवाहही पण ॥
 जें अर्पिलें आंदण तें अमेयकी । भरोचि तो मंडप हेम-हीरकीं ॥१५॥
 विचित्रशाली बहु शालजोड्या । मनोहरा कावळिया न थोड्या ॥
 बछें-मनोर्जे बहुनूल्य सर्व । साकेतनाथा दिपडीं अपूर्व ॥१६॥
 हस्त्यश्व, मोठे रथ, दास-दासी । शालंजुती धेनुहि देत त्यासी ॥
 अनंत वस्तू किति त्या वडाव्या ? । जे पाहती त्यांसचि होत ठाव्या ॥

दिकालही स्तिमित होत बघून ज्यातें । स्वीकारिल्या प्रमुदितें जनताभिनाथें ॥
 त्या घाटिल्या अतिथिनाहि तयें अनेका । आणीत दोष निजवाचि किती सुरेखा ॥
 बोले तदा जनक जोडुनि अंजलीतें । याबरो मनोःसमृद्धलें सुविचारितोक्तें ॥
 सन्मानुनी मुदितचित्तिं बरातिघातें । पूजुनि भक्तिद्वयें मुनिवृंदही ते ॥१९॥

सन्मानुनि ते सकल वन्हाडी स्तुतुनी सादर दिलि दानें ।
 मुनिवृंदातें वंदुनि पूजी प्रमुदित हृदयें बहुमानें ।
 प्रणत शिरानें सुरां नमुनि तो अंजलि जोडुनि जनक म्हणे ॥
 “देव, साधुजन भक्ति विलोकिति । दोषत विंधुहि अंजलिनें !”
 जोडुनि करुणा बंधुसमेताहि पुन्हां दशरथा मधुबचनीं ॥
 स्वभावसुंदर शीलसहजे जनक बोळ्या सुगुणखनी ॥
 “अष्ट जाहल्ये सर्वरूपी मी संवधें या प्रभुसरित ॥
 राज्यवैभवासर्वें म्हणा मज निष्कामातें निजदात ॥१०१॥

या कन्यांसी मानुनि दासी करुणारासी पाळायें ।
 छमा करा मम अपराधा कीं निर्मात्रे धाष्ट्ये “तुम्हि पावें !” ॥
 रविकुलभूषण पुन्हाहि जनका गौरवि पूजी सकलविशी ।
 परस्परचा हृदयप्रेमा वर्गेन करुण्या शकत न थी ॥१०२॥
 निघतां दशरथ जनबासप्रति सुगुण वर्धति पुण्यतती ।
 दुंदुभिजयरववेदध्वनिनीं नभ नगरी हीं दुमदुमती ॥

मुनिवर वदतां, सर्व सख्यांनी मंगल गाणीं गात मुदा ।

बधूसर्वे त्या वरांस नेले गृहांत गौरीहसं, तदा ॥१०३॥

बने वारंवार प्रभुधुवराते जनकजा ।

वरी संकोचे ती, परि न हृदयां भावचि दुजा ॥

तिच्या तेव्हां नेत्रीं हरिलि मधुर मीनसरमा ।

तृपार्ता नेत्रांची चतुरसरणी ती निरुपमा ॥ १०४ ॥

स्वभावे सुश्यामा रघुरस्तनू सुंदरतमा ।

स्मराच्या कोटोही खिजति अथवा रामसुपमा ॥

पदाब्जांची शोभा नयनमधुरा यावकयुता ।

मुनींच्या चित्तांच्या मधुकरतती ज्यांवरि रता ॥ १०५ ॥

प्रभूंनीं लयालेले विमल विवळे पुण्य वसन ।

हरी जे बालार्कदुतिखि, चपलाकांति हरन ॥

कटीची सुत्राभा रुचिर, मधुरा किकिणि किती ॥

महाबाहूची भा निरुपम सजे भूषणवती ॥ १०६ ॥

यक्षोपवीतहि तसे विवळे विराजे । त्या मुद्रिका हरिति चित्त मनोश तेजे ।

शोभा विशेष वितरीत विद्यादेवेष । वशःस्थलां विपुलि भूषणकातिषोप ॥ १०७ ॥

स्कंधावरी उपरणे बहुपीत लोळे । काटांस दोदि मणिमौक्तिक लाविलेले ॥

रक्तोत्पलांपरि मनोश विशालनेत्र । कर्णांत कुंडलविभा, अतिरम्य वक्त्र ॥

सौंदर्यसार मुखभा, मृकुटी सुरेखा । नासा मनोहरतमा अनुलाच लेखा ॥

भाली टिळा रुचिर, मस्तकि मोर साजे । मोतीं हिरे जडवुनी विलसे उतेजे ॥

अमोल रत्ने मोरा जडविलि वस्तनु हरती मनाप्रती ।

वरास पाहुनि दृष्ट कादिती किति पुनारी सुरयुवती ॥

रत्नभूषणे वस्त्रं टाकित ओवालुनि त्यांवरुनि किती ।

आरति करिती मंगलगीतीं पुष्पे वर्षाते झर किति ती ॥ ११० ॥

बंदी मागध सत अस्वरे गाती कीर्ती मुदितमनीं ।

वधूवरे ती उमाहरासशि येतां, सुखिता अवासिनी ॥

अति प्रीतिनें लौकिकरीती करिती, मंगलगान बले ।

कौतुकलीला पाहुनि सकलां वाटे जीवनफल आले ॥ १११ ॥

गौरी तदा गिरुणि सांगुणि सर्व रामा । वाग्देवता जनकेजप्रति केलिकामा ॥
राज्ञी तयें सकल हामरियसमग्रा । वोट तयां मुदल जन्म असा न कोणा ॥११२॥

स्वपाशिककणमणीत विवित सीता राघवरूप वधे ।

हलमी ती नच भुजवल्लीही जणु विरहार्ती निज दिलगे ! ॥

विनोद कौतुक हारती ती अगम्य; टाटक सखीजना ।

यभूवर्यंतें सुंदर सतया नेती मग त्या वरसदना. ॥११३॥

तेव्हा चहुंदिंगि पुरि ननि ह्ये आशीर्षचने ऐकियलीं ।

“ चिरजीव या होउत चागी पारु दंपती ! ” मुनि सकलीं ॥

योगिमुनी सुरभिद विभूने पाहुनि हुंदुभि वाजविती ।

ह्ये यहुनि फुलें निवत निज लोकां, ‘जय, जय, जय’ म्हणती ! ॥

सहित निज वधूंच्या सवे आले कुमार । दशरथनिकटी, तें सौख्य वाहे अपार ॥

अतिशय भर झोला मंगलें मोद याता । उनगुनि जनयासा पोहळा त्यात जाणा !

॥ इति श्रीसीतारामविवाहोत्सवकौस्तुभमङ्गलवर्णनं नाम द्विपंचाशत्तमोऽङ्कः ॥

तरंग ५३ वा

नानापरीं नंतर जेवणावळी । वर ति सारी जनकें निमंत्रिलीं ॥

अमूल्य त्या पायषड्या तयांप्रती । राजा अयोध्येस कुमार घाल्ती ॥

प्रक्षालिलें तत्पद आदरे भलें । यघोचित स्थान घसावया दिलें ॥

जें ती धुई भूगतिपादपंकज । तें प्रेम ते शील अवर्ण्य कीं सजे ॥२॥

द्वादशीं शंभूच्या सतत वसती त्यां विलसली ।

पदाब्जे रामाचीं जनक वरि तीं धूत सलिलीं ॥

निनीही धात्याचीं चरणकमळे क्षालिलि नदीं ।

गणोनी त्यां रामासमवि जनकांन अतुलशीं ॥ ३ ॥

सर्वोसि भूने उचितासनें दिलीं । आरापिली सूकरादि मेडळीं ॥

पात्रें तयीं मांडलि सर्व मुदरे । जीं रत्नताटे कनकांकितांतरे ! ॥४॥

त्यादिष्ट उत्तम मनोहर डाळभात । हयंगवीन अतिमुंदर तूप त्यांत ॥

जें वाढिले चतुर सत्वर वाढण्यांनीं । अत्यादरे मुविनये शुचिवासितानीं ॥५॥

साणाहुती कवळ घेउन मोजनाला । प्रारंभ हो, ललित गानविनोदनाला ॥

ताला प्रमोद सकलां बहुतांरींचीं । अजे तिथें किवि कुपेहुनि गोठ साचीं ॥६॥

आचारि वादति कुशाग्र किंती प्रकार ? । कोटिबिंदी चटणिया किति वर्णहार ?
नांवेहि ठाउक कुशास समग्र त्यांचीं ! । कोटिहि काहिहि उणीय अशी नसेचि ! ।
जे गुरुरात्र कथि चारहि सत्प्रकार । त्यांतीं एक तरि कोण कधी समग्र ?
त्या पद्मसी रुचिरशा चटण्या गणाव्यात्याही असखन कथण्यास कुशास याव्या ? ।
त्या भोजनीं मधुरकोमलकंठ नारी । घेती उल्लासि सविनोद न लागणारी ! ।
गुंभेनि नामकुशलें पुनःस्त्रियांचीं । तेथें दुणावत विमा किति भोजनाची ! ।
तो सत्प्रसंग समजून समग्र स्लेक । राजादि सर्वपरि हांसनि ते श्रेणक ।

शालें अंस विविध भोजन सर्व रीतीं । अत्यादर सकल आचरणें करोती ।

तांबूलदानादि विदेह त्यां करी । पूजा कगेनी सकलेंच आदरी ।
जाई अयोधेश नृपालसन्मगि । सर्वां ममेतें जनदासि हर्षुनी ॥ ११ ॥

होती नवे नित्य पुरीत उत्सव । क्षणापरी हो दिनरात यास्तव ॥
भस्पा पहाटें नृपराय जागृत । स्तवीति त्या याचकवृद्ध हर्षित ॥ १२ ॥

स्वगार्धव पाहि कुमार सुंदर । हर्षांत त्याच्या किति थोर ये भर । ।
प्रातःक्रिया सारनि ये मुनीयती । महाप्रमोदा नच त्याचिया भिती ॥ १३ ॥

नमूनि पूजी मुनिं कृताजली । बोले वचें ज्यांन शुधाचैसिचिली ! ।
“मुनींद्र ! ऐका तुमच्या कृपागुणें । कृतार्थ मी हा, मज काहि ना ठणें ! ।

आतां निमंशनि विभो ! द्विज सर्व त्यास घाव्यात धेनु सदलंकवनी विशेष” ।
तेव्हां वसिष्ठमुनिनीं स्तुती नृगामी । घोळविले द्विजसमूह तयं प्रहरीं ॥ १५ ॥

देवर्षि ते नागद वामदेव । वाल्मीकि ज.वालि मुनीश सर्व ।
तपोनिधी कौशिक त्यांन येत । वृंदें, तयें भूपति दृष्टचित्त ॥ १६ ॥

दशरथ सकलांचें वंदि दंडप्रणामें । वसवित अतिमायें आसनीं दानकामें ।
सुपुण मुरभि धेनू आगुनी लक्ष चार । कनकमणि, निभृषा घालुनि दे अवार ।

सविनय मुनिचर्या धेनु अपीनि राव । वदत ‘अजि भित्तालें जीवनधेय होय’ ।
मुनिवर अचनीशा देति आशीर्वाचणें । प्रसूदित नृपतेव्हा घोलवी याचकातें ! ।

वितरि कनक-रत्नें अंधें मूल्यवन्त । हवरथ राज मोठे याचका लोकांत ॥
गुणग नृपतीचे गाहले तें तयांनीं । ‘वय रविकुलधन्या !’ ओदुनी गोड वाणी ! ।

श्रीरामलक्ष्मिधि यापरि उन्मथला । झाला जगा गुणद जो वदवे न वाचा ।
ज्यांत सहस्रमुखें शोषाई वातुं नेणें । तो कवि वेध कथवेळ यथार्थतें ! ॥ २० ॥

पुनःपुन्हां कौशिकरादिं शीर्ष । ठेव्नि कोले विनये महीश ॥

“जें सौख्य मातें मुनिहो ! मिळालें । कृपालें तें तुमच्याच झालें” ॥२१॥

दशरथनृप वर्णी शीलकर्तृत्व सारें । नृपमणि जनकाचें वैभवादिप्रकारें ॥

प्रतिदिनिं उठुनी जेन्वा अयोध्येस मागे । निजपुरगमनातें, तो परीं ठेवुनी घे ॥

अतिशय जनकाची सादर प्रेमभक्ति दिनिं दिनिं अधिका हो नूतना त्यापरीं ती ॥

प्रतिदिचाहिं विशेषा प्रीति ये पाहुमेस । नवनव नगरीचा वाटला हर्ष साय ॥

दशरथगमनाची आवडी नैव कोणां ! । ब्रह्म तुदिन गेले ते परीं न्यून त्यांना ॥

गमति जणु वराती सर्व ते बांधलेसे । जनकनृपवरानें प्रेमबंधेंचि जैस ॥

नेह्मां शतानंदमुनीस कौशिक । जाऊनि सांगे समजावि त्या निक ॥

तो त्याप्रमाणें जनकासि सांगत । नाना प्रकारीं समजावुनी मत ॥२५॥

‘दशरथनृपतीतें देव आदेश राया ! । जरि तुजसिद्धि येना प्रेम तें आवया’ ॥

समजुनि जनकाचें बोल गेले प्रधान । नमित ‘जय विभो !’ हें बोलुनी ते मुखाणें ॥

बदत जनक त्यातें ‘जाउनी आंत सांगा, । दशरथ नृप जाया इच्छिती या प्रसंगा’ ॥

परिमुनि नृपतीचे वाक्य तें, सर्व झाले । निजसन्निधजनादि प्रेमभावें रिझाले ॥२७॥

पुरजन परिशोनी जानि का हे वराती । पुसति विकलतेने एकमेका कथा ती ॥

कळुनि सकळ येतां, सर्व निजे उदास, । कमलसति निशीर्धी याकिते कीं विकास ॥

जेथें धंय वसति करिती सर्व येता वराती ।

तेथें तेथें सकळ परिचीं केलि तें सिद्धता सी ॥

माना रीतीं रुचिकर अशा सर्व मेवे-गिळया ।

पक्षांघ्नी नृपति अमित पाठवी त्याच ठायां ! ॥२९॥

भरोभरोनी नृपवाहनं किती । कहाणुगीहि न हो जया मिति ॥

आचारिणी धाडियेले अनेक ते । व्हावेंचि तेथें कमलीं न कोणतें ॥३०॥

नखशिखान्त विभूषित लक्ष ते । हय; चतुर्थ तसे रथ तेउते ॥

दशसहस्र मर्तगज भूषित । धुनि दिगाज ज्याप्रति लजित ॥३१॥

कनकवस्त्रमणी किति वाहनं ! । अमित गो-महिषी; कुयि मोर्जेण ! ॥

अभित वस्तु तया विविधापरी । जनक आंघण दे तनुजेचरी ! ॥३२॥

कवच हो गणती कवं ना शके । विभव दिव्यतिचें न पुढे टिके ॥

अमित वैभव तें जनकें तदा । दशरथाखि पाठविलें मुदा ॥३३॥

‘जाती वन्हाडि’ कळतांच, समस्त राखी । शोकार्ण मीनगण जेविं जलावसार्नी ॥
सीतेसि घेति बहुवार किती निजांकी । आशीर्वचें वितरिती शिकवीति त्या कीं ॥

“ सीते ! तूतें अमित वितरुं आन्हि आशीर्वचें हीं- ।

‘ हो भत्याची हृदयदयिता नित्य सौभाग्य चाही ॥

सेवा व्हावी तव करिं गुरू, सासग, सास्र यांची ।

आश प्रेमें अनुसर सदा प्रीति रक्ष मिशाची ! ” ॥३५॥

सख्यशही राखीच्या चतुरमति त्या सागति तिला ।

सतीधर्मा सान्या मधुरवचनीं स्निग्ध महिला ॥

वधूंना राखी त्या समजविति यक्षां कवळुनी ।

“ विरिंचीनें नारी रचिलि तरि कां ! ऐशि ” मधुनी ! ॥३६॥

ये त्याच वेळि निज बंधुसमेत राम । आनंदुनी जनकमंदिरिं सौख्यधाम ॥

ध्याया निरोप सकलां पुसुनी सुभांव । तद्दर्शनार्थ सगळी मिथिलाचि घावे ! ॥

तेहां कोणी वदति “ ठरलें आज, यांचें प्रमाण ।

यांची जाण्या नृपतिजनकें सिद्धता केलि पूर्ण ! ॥

भाते चारी नृपतिसुत हे पाहुणे आयडीचे ।

यांचे घेऊं नयनि भरुनी रूप लावण्य साचें ! ॥३८॥

बाटे आहां, कवण मुकुंतें आमुचीं पाहुनीया ।

केलें यातें अतिथि विधिनें लेचना आमुच्या पां ! ॥

पीयूषाचा, चतुर सजिनो ! लाभ हो मृचुगीला ।

कीं लामावा सुरतक जसा जन्मनिष्कांचनाला ! ॥३९॥

कीं पाण्याला हरिदद मिळें !! त्यापरी वास्ताहें ।

आन्ही याना नयनि बघतो आमुच्या जे अंत हें ॥

श्रीरामाची मधुरनुयमा साटवू या हृदयचीं ! ।

चित्ताहीच्या पणिवरि मणीसारखी घेसवू जी ! ” ॥४०॥

ऐशा रीतीं सकलनयना देत साकल्य पूर्ण ।

सारे घेती जनकसदना बंधु समादि नृपे ॥

देतोनी त्या नरनयनगो, हरे अंतःपुशें ।

सामू प्रेमें नयिति सकलां आरती आर्द्रचित्तें ॥ ४१ ॥

अत्यानन्दं काटिती दृष्ट त्वन्ची । ओगाळुनी याकिती मूल्य तेंची ॥
 सीतामाता पाहूनी रामवर्ति । प्रेमाधिक्ये पादकंज घरी ती ! ॥ ४२ ॥
 प्रीत्युत्कोषे लाज राहे न निची । प्रेमाची ती वानवे केरि रीति ! ॥
 बंधूंसंगे त्यां उडी लावुनीयां । न्हाणी; लागे पडूंत भोजनाचा ॥ ४३ ॥

तदा श्रीरामांनी अवसर बघोनी बधिरले ।
 सुशिल स्नेहाच्या वर्चानि मानि संकोचुनि भर्त ॥
 “अयोध्येन जाऊं म्हणति अमुने ताज म्हणुनी ।
 निरोसा थावाति विमृजति अन्हा मातृचरणी ! ॥ ४४ ॥
 अहो आई ! आम्हां नुदिन मनि आदेश वितरा ।
 करा नित्यप्रीती मणुनि शिशुसद्भावनि करा !” ॥
 असा स्निग्ध वाक्ये कळवळत अंतःपुरजन ।

अति स्नेहें मागा यदु न अकनी काहिं वचन ! ॥ ४५ ॥
 धेऊनी न्या वोढि चारीहि घाला । देनी माना न्याज्या तर्फीला ॥
 भक्त्युद्रेके प्राथिती गणवाते । दृष्टीती ये गावरा कंधयां ते ? ! ॥ ४६ ॥

सीता अर्पुनि रामाते ती हात जोडुनी पुनःपुन्हा ।
 बंदे “याकितें ओवाळुनि तनु, तुम्हावरुनि मी दृष्टमना ॥
 अयगत मानस दुःखाः त्रिषा मन, जीवनि राता, नागरिकां ।
 प्रेमबुडीला सीता दाखी माना तुलसी निज रक्षिका ! ॥ ४७ ॥

आहाचि राम ! परिपूरितमर्वाज । हर्नकषान भवका दृष्टवानिराम ॥
 कारुण्यराशि अपनाशि गुणाधिकी !” । ऐतें बघोनि धरि तन्दद पक्षजाक्षी ! ॥
 ती स्वस्थ राहिः जगु काव तदीर याची । दृष्टेमाकि निजिरा बसले रुनी ! ॥
 ते स्नेहवाचर परिसोनि उदासीन । मज्जानि सावुनि किती प्रमं संवनीन ! ॥

दारदार प्रभु कर निज जोडि, माग निरोर ।
 बंदोनीरा पद निनिद्रा सागर प्रेमकर ॥
 बंद आशीर्वचन ननुनी तन्ददाच्यी मर्यादी ।
 बंदे बभूवहि मग तो राम कारुण्यरूप ! ॥ ४८ ॥
 ममुरदना दनिर मधुस मनःपान्चनी ।
 रासी सान्ना दृष्टि धरिती प्रेमभिद्विजनिची ॥

धेनू धेनी पुनरपि स्तुती बोद्धवीती मुलीना ।

वारंवार प्रबल उरि ये प्रीतिचा त्यास पाव्हा ! ॥११॥

तैं कन्यांना भेटती गाढ माता । स्वग्धा होती त्या पुन्हां पोचवीतां ॥
 वक्षोवर्धी भेटती मायलेकी ! धेनू वत्सां, त्यापरी वाटलें कीं ! ॥१२॥
 अंतःपुरातिल सख्यासह उर्वराज्ञी । सान्ना खिया पुरुष तेथिल पौर कोणी ॥
 प्रेमार्तिपूरि अति विह्वरचित्त होती । दाली वियोग-कठणा-वसनी पुगी ती ! ! ॥
 पालोनियां कनकपंजरि जानकीने । ज्या सारिका पडविल्या चुकही, मुखांन ॥
 त्या विह्वल्या न्हंगति 'जानकि ! तूं कुठें गे?' । ऐकोनि ते हृदयधर्य कंस न भंगे ! ! ॥
 ऐशापरी त्यागमृगादिहि शोकपूर्ण । यात्री दगा मग ननुष्यमनासि कोण ! ! ॥
 आला विदेहवृत्त धंधुसमेत तेथ । प्रेमें तया नयनपूर भरल न येत ! ॥१५॥
 सीतेसि पाहुनि, टिके नच धैर्य त्याचें । त्रैराग्य जे 'परम', उक्तित मात्र वाचे ! ! ॥
 राये उरीं धरिली निज जानकी नी । शनाधिची लपटिलीच 'अपार' कीर्ति ! ! ॥
 तैं सर्व शुभ सचिबीं समजाविलेला । जाणोनि वेळ, सुविचार नुरहि केला ॥
 सीतेप्रती धेरि उराशि पुनःपुन्हाही । तो पाटखना रुचिर मागवि तेथ काहीं ॥
 प्रेमार्तता सपरिवारि जरी विदेही । चित्तामयें शुभमुहूर्ताविचार पाही ॥
 चित्तूनि सिद्धिगणनामक आत्मचिंती । तो पालवपान तनया वसवी चुकीर्ति ॥
 कन्यासि तो बहुपरी समजावि भूप । स्त्रीधर्मनीति कुलरीति कधी अमूष ! ! ॥
 देई अनेक तिजसगति दासदासी । सेवेसि 'सेवक' शुचिप्रिय जानकीसी ॥१९॥

सीता जेव्हां निघत, सकलां दुःख पौरासि झाले ।

झाले तेव्हा शुभशकुनही मंगलीं शोमलेले ॥

संगें लोक-द्विज-सचिव हे घेउनी पोचवाया ।

सीतेलागीं निघत नुस्ती आवरी शोक बाबा ! ॥६०॥

अवसर मग होता वाजती वाद्यमंड । करिति रथगजाश्र्वां तें वसतीहि सिद्ध ॥

दशरथनृपराय ब्राह्मणां श्रोत्रोनी । मुदित करित त्याने दानमानादिकानीं ॥

द्विजपदकमलाची धूलि वाहोनि शीर्षी । मुदित नृपति धेई पुण्य आशीर्वचासी ॥

स्मरुनि गजमुला तो आरभी स्वप्रवाणा । शकुनहि शुभगसी होति त्यालागि नाना

अयोध्येच । गणा निजपूर अयोध्येप्रति सरे ।

तदा अत्यानर्दे निनदविति वाचें समचुरे ॥

शांन्त्या संघांनीं वदनि सुमयाशी विकिरल्या ।

स्वमापुणें भाती नुर्युवति, आनर्दि भरल्या ॥ ६३ ॥

प्रार्थोनीयां नृप परतची लोकही थोरथोर ।

आमंत्री तो उचित विनये याचकाली समग्र ॥

त्यानें अर्षी इयगज तशा वस्त्रभूषादि सर्व ।

प्रेमा पोरी; सकलही जनां तें गमे हर्षपर्व ॥ ६४ ॥

चारंवार प्रभुवरयशे वर्णुनी चारकीर्ति ।

सारे येती पालुनि हृदीं घेउनी राममूर्ति ॥

सागे जया दशरथ जरी तो कितीदा तवा तें ।

होतां प्रेमें विवश जनका नावेडे जावदातें ॥ ६५ ॥

पुन्हां सागे त्यातें दशरथ अति प्रीतिमधुर ।

“फिरावे आतां हो ! परत; बहु आलां, नृश्वर !” ॥

पुन्हां तो धाम्नेनी उतरनि उभा राहि नृनति ।

तपाचे प्रेमारू नयन भरुनी याहति किती ॥ ६६ ॥

बोले त्या तें जनकनृपती आदरें बद्धपाणि ।

स्निग्धत्वाच्या अमृति भरली पूर्ण ती काय वाणी ॥

“कोण्या रीतीं विनति करणें मीं महायज ! आतां ?

आहे माते तुम्हि चढविले शौख्यशैलाधिनाथा !” ॥ ६७ ॥

व्याही तसें सुजन सर्व परीं नृपाळ । सन्धानि कोशलपती अति पुण्यशील ॥

अत्यादरें मिळति तें उरिं गाड भेटी । आनंद माय न तदा उभयादि पोटी ॥

ते रूपशीलगुणमंदिर चार बंधू । जामात, तो कचळि मेडुनि हर्षसिंधू ॥

बोले शुद्धन करकंज मनोहरूप । हृद्येस मूर्त जणु सद्ब्रजनीं अनूप ॥ ६९ ॥

“रामा! तुझी काशि बरें करू मी प्रशंसा ? हे योगिहृंद हर-मानसपुण्यहंसा ॥

ध्याती जया हृदयि साधुनि योग, योगी । त्यागोनि मोहममता मद, मोक्षमार्गी ॥

तें ब्रह्म तूंच अविनाशि अलक्ष्य पूर्ण । आनंदचिन्मय गुणाढ्य गुणीहि हीन ॥

ज्याते न जाणत असें मन आणि वाणी । तकांसही अकळ जो सकलानुमार्गी ॥

ज्या ‘नेति नेति’वचनीं कथिती दक्तीही । जो कीं त्रिकालेंहि समान समग्र राही !

तो तूं समस्तसुखहेतु पहातसें मी । शालास हृदयिष्य तूं मज सर्वगामी ॥

जें होसि तूंच भगवान् हृदयानुकूल । तेव्हाचि जीव भिळवीं सुखिता सलील ॥

तूं सर्वरीतिं मज थोरपणा दिलास । स्वीकारिलेंसि मज जाणुनि तूं स्वदास ॥

श्रीशारदा अयुतसंख्य, अनंत शेष । ते कल्पकोटिमरि मोक्षत की विशेष, ॥
 -त्यांनाहि नाहि रघुवर्य ! सरावयाचें । मन्द्राग्यवर्णन, तुझें गुणगान साचें ! ॥
 मी सांगतो मजसि एकचि शक्ति साक्षा । की, भक्ति अल्पहि पुरे तव तोष व्हाया ॥
 -मी प्रार्थितो जुहुनि पाणि पुनःपुन्हा जें । सोढो न चित्त चुकुनीहि तुझी पदाब्ज !”

तें ऐकोनी वचन, अतुल प्रेमि की पोसलेलें ।

श्रीरामाचें हृदय, नुस्की काम, संतुष्ट झालें ! ॥

संमानीलें श्वशुरजनका राघव आदरानें ।

विश्वामित्रा जणुं, दशरथा की, वसिष्ठप्रमाणें ! ॥ ७६ ॥

भरतासही जनक तो भेटुनियां प्रार्थि थोर विनयानें ॥

अत्यंतप्रीतमना देई आशीर्वचें तया माने ॥ ७७ ॥

लक्ष्मणदास्यमातें भेटुनियां जनक त्यासि दे आशी ॥

प्रेमें विवश परस्पर भक्तक नमयीति एकमेकांशी ! ॥ ७८ ॥

चारंगार प्रार्थुनि संस्तवुनी निवत राम बंधुसर्वें ॥

विश्वामित्रपदातें कवलुनि अभिप्रेषि त्यां जनक असर्वें ॥ ७९ ॥

वेडनि तच्चरणरजां मायां, डोळाहि लावुनि वदे तो ॥

“ मुनिनाथश्रेष्ठा ! तव दर्शनलाभचि समस्तवर देतो ॥ ८० ॥

ऐसें मन्मन सागे निःसंशय; दिक्पती घरिति आस ॥

जें सुख लाभो म्हणुनी परि ते आजति, मिळोनि न तयांस ॥ ८१ ॥

तें सुख तें सद्यशही झालें सुखसाध्य जे विभो ! मजला ॥

त्वद्दर्शनानुसारी मजला तो सिद्धिलाभ करिं सजला !” ॥ ८२ ॥

पुनःपुन्हा यापरि बंधुनी तया । स्तवोनिही तत्पदपकजद्वया ॥

आशीर्वचें पावुनि उत्तमोत्तम । विदह मार्गे परते, नुरं तम ॥ ८३ ॥

वाघें वाजनिं, चालुं लागति पुरा सारे वरती जन ।

आनंद भरलें महान् लघु तसं सान्या जणाचे मन ॥

श्रीरामा अत्रशेकुनी, नगरिच्या संतोष नारीनरा ।

साफल्या मिळरीति ते स्वतयनीं पाहोनि त्यां सुंदरा ! ॥ ८४ ॥

मधें मधें वाप्त करीत सारीं । मर्णाहि लोकां सुख देत मारी ॥

आली अयोध्येजवळीं वरात । वेल्ल मुहूर्तादि यदा पुनीत ॥ ८५ ॥

॥ इति श्रीरामविवाहोत्सववर्णनं नाम त्रिपंचाशत्तमस्तोत्रः ॥

तरंग ५४ वा

किती चौघडे आणि नगारे । डुम डुम डुम डुम वाजुं लागती ।
 निनदति भेरी कंठु घनध्वनि । हवगज हथे सुत्तर गर्जति ॥
 मृदंग झांजा नाजति, सनथा । रागदारिने मंजुळ नदती ।
 पेशा थोट गर्जत येते । स्वपुरांत ती रागवधती ! ॥ १ ॥

येते अंधं परिसुनी स्वपुग वरात । सारे प्रहृष्ट पुलकावलिषुक होत ॥
 आपापलीं सजविर्लीं सदनें तयानीं । ते हाट, वाट, पुरिं चोहट शोभोनी ॥
 मार्गावरी सकल शिंचुनि आजातें । केंल तथीं दक्षिण चीक मनोश कीं ते ॥
 बाजार पण्यरचना अति शोभणारी । जी तोरणव्यजपताकि रिगजणारी ॥ २ ॥

रंभा रसाल फलयुक्त, सुपारि शांड । रोनीवले दकुलवृक्ष मुळीं न थोडे ॥
 तैसें कदंब तर बुंदरसे तगाल । त्यांने हिरोजडिव उज्जरल आलवाल ॥ ४ ॥
 घोघरीं मंगल कुंभ लावुनी । अत्यंत रम्या रचना विनिर्भिली ॥
 ब्रह्मादिकांनीं स्तविली प्रहारे । श्रीरायचानी नगरी धरावली ॥ ५ ॥

नृपमघन असे तें शोभयिले अर्नाग । झुनि सुरचना ती मोहिला कामदेव ॥
 शुभकर शकुनांनीं शोभल्या ऋदिसिंधी । सकलमनि उगळे हर्षरीता सुगन्धि ॥
 दशरथवृक्षोन्ना मूर्त सशोभयानीं । दुभग तनु धरोनी वाटचीनी नगेनी ॥
 हृदि धरिलि तयानीं लालसा दर्शनाची । जगुं गुणरसीजामूर्ति पाहू स्वतानि ।

यूथीं यूथि विशालिनी मिटुनिचां तें चालन्वा कामिनी ।

सीदये रतिलाहि लाजविनि ज्या, माधुर्यपूर्णमनी ॥

हस्ती घेउनि आल्या गुणव ओगळण्या हर्षना ।

गाणी मंगल गाणि, मूर्त चनु त्या श्रीभारती भालन्वा ! ॥ ८ ॥

ज्ञाना जो कीं नृपतिखटनी लोकसमदर्शण ।

त्याच्या हर्षा कवग कवनीं वगैराम विरोध ? ॥

नीललादि प्रदुदितमना वेधरा यमनाग ।

प्रनेद्रेके जगुं शिखररा दहन्वा समन्वा ॥ ९ ॥

दार्णे दिनी विपुल विमरा तयानीं । श्रीनरेंद्र विक्रमजय हिनि नगेनी ॥

वाटे जगो अनि दशिदि कुनी निजागीश्वरोपच मिटुनी पुरवये आगे ॥ १० ॥

प्रेमप्रहर्षि विवशा सगळ्याच माता । त्या बालके न जणु देह गळून जातां ! ॥
हो रामदर्शनि अतीव रती तयांची । त्या आरती करिति सिद्ध समग्र साची ॥ ११ ॥

तदा नाता वार्ये राजर करिती मोदसरित ।

मुमिता मागल्ये सकलपरिं तीं सिद्ध करित ॥

फुले दूर्वा पणे दधि हळद शाल्यकुर मले ।

तशी पूगी पानें, सुभग तुळशी मंजरि-दलें ॥ १२ ॥

राजा रोचन, मंगलें वितरया तैद्याच त्या अधता ।

सान्या मेळविहारा मनोहर तिनें सद्गुस्तु सत्समता ॥

स्पर्शी कुंभ सकुंकुमाकित तिथे मागवराशोभी जणू ।

तीं कीं कामविहेगेंमैचि रचिलीं जीडे लपाया म्हणू ॥ १३ ॥

आमोदां निघवया शुभाळ्य शकुना कैशापरी यानणे ? ।

राज्ञी सर्वहि तूर्ण पूर्ण करिती तीं मंगलें शोभे ॥

केल्या सिद्ध सर्वा तदा शुपयहा नानापरी आख्या ।

राज्ञी मंगल गागि सुखर'कित्ती आनटुनी गति त्या ? ॥ १४ ॥

श्रीमंगलें वनकताटि भरोनि राज्ञी । इत्ताबुर्जी घरनि तीं मुदिती मनानीं ॥

रोमाचपह्नवितदेहलता निघाल्या । ओवाळण्याराच सुतासि अधीर झाल्या ॥ ॥

हो धूरधूम भवनी नम कृष्णकाति । कीं आवमानिगनि तीं घनराजपंक्ति ॥ ॥

व्या कलवृक्षनुमनावलि देखि वृष्टा । माला बलाकि जणु त्या भुलवीति दृष्टा ॥ ॥

ही रत्नकातिधर तोरणपंक्तिशोभा । जी इंद्रचापसम खेचनि निर्मि लोभा ॥ ॥

हर्म्याग्नि चंचलगती पुरमाभिनीची । खेचे दिस चकलना जणु दामिनीची ॥ १७ ॥

ते बुंदुभिध्वनि घनावलिगर्जित कीं ॥ त्या राचकासि तुडु चानक-वर्हि-भेकीं ॥ ॥

शौगधवारि खजिती सुर वर्षपास ॥ नातीनघ शुनित सत्पत्रि मानु वीग ॥ ॥

मुहूर्ता पाहोनी मुखवटनि आंदरा भिडुनी ।

अयोध्यामध्यें दो खुल्लमणी ये प्रदिशुनी ॥

स्मरोनी निजान्त्री शिव-गिरिमुना-तिधुरमुखा ।

मुदे सर्वा लोकासहित सकला अन्ति मुरा ॥ १९ ॥

राजुन सुभग होनी वर्षती देव पुंर । निगदति पद्यानें मानसी दृष्टले ॥

मुदित मिथुननाला दाविती वृत्तलीला । अष्टाग्रपुराणी रगला हर्षलेला ॥ ॥

अचोवचवंच यश सुंदर खडसने । नें बदि या नट मागध गाति वाने ॥

झाले जयध्वनि अथापह चेदघोर । दाहीं दिशां भरति मंगलपुष्पपोष ! ॥२१॥
 तेव्हां अनंतपरि बाधनिनाद चाले । पौरां पुरीं, नभिं सुरां किति सौख्य झालें ? !
 ना ती वराति कवणासहि वणु यात्री । तो हर्षसौख्यभर राहि मनीच केवों ? !
 दशरथनृपतीतें वंदिती सवें लोक । नयनिं वधुनि रामा, त्यांस होई सुतोख ॥
 मणिगणवरयज्ञें टाकिलीं त्यांवरुनी । पुलक भरत गात्री, नेत्रिं संपूर्ण पाणी ! ॥
 चौरांगना करिति आरति हर्षपूर्वी । सौख्यें पहाति नृमपुत्र मनोः चारी ॥
 आम्होत्तमा उघडुनी शिबिका पहाती ! ! देखोने चारिहि कंधूसि सुनुष्ट होती ! ॥

ऐसा रीतीं सकळहि जना देत सौख्यें अपार ।

राजद्वाराप्रति नववधूयुक्त आले कुमार ॥

ओवाळीती मुदित हृदयीं प्रेमला त्यांस माता ।

ओवाळीतां फिरनि फिरनी हर्ष त्यां कोण चित्ता ! ॥२५॥

रत्नं नाना अभित वसनं उत्तमं त्यां वरोनी ।

ओवाळूनी त्यजियलें किती भूषणेंही तयानीं ॥

देखोनी ते नव वरवधू चारिही विश्रुतात ।

अत्यानंदीं सकलजननी सौख्य घेती अनंत ! ॥२६॥

सीतारामचरि निरखिती आदर त्या कितीदा ! ।

वाटे त्यांना अजि भिळविलें जीवनानन्दकदा ॥

सीतावक्त्रा वपति कितिदा हृष्ट राखीसरसाही ।

गानीं गाती नुमग सुकृतें वानुनी आपुली हीं ! ॥२७॥

देव धनोर्ध्वगिहि वर्पति पुष्पराशि । ते नृत्यगानें करिती प्रभुसेवनासी ॥

सेवा समर्पिति जणां प्रभुपादपद्मीं । जें चालले प्रभु सजानकि आत्मसद्गी ! ॥

पाहोनी त्यां रुचिर नुमगां पारही दंपतीतें ।

वाग्दवीही उपमिति तयां धुडु लागे स्वचित्तें ॥

नैकाही जें तिज मनिं रुचे, वाटुनी गौण भारी ।

लावोनी ती टकचि नुसती रंगली रुरसारी ! ! ॥२९॥

तें शास्त्रधर्म कुलरीति करून पूर्ण । देऊनि अर्घ्य, तळि पायबड्या करून ॥

काढुनि हृष्ट वरवी तनय-स्तुतातें । घेऊनि, हृष्ट जननी रुहि घेनि की तें ॥

सिंहासनं सहजमुंदर चारुकाति । चागे विनिर्भीलि गमे मदनं सहस्रीं ! ॥

त्यांचेवरी दसवुनी नवदपती ते ! तपुष्पपाद धुनले अति मन्त्रिचित्तें ! ॥३१॥

त्या धूरदीप करुनी विधि वेदमार्ग । नैवेद्यपूजनि बधूवर तुष्ट सांग ॥
 ते मंगलघतन आदिलें तयानीं । ओवाळुनी व्यजनि ढाळुनि चामरानीं ॥
 माता समस्त अति मोदि हृदीं मरोनी । ओवाळुनी कितिक वस्तु दिल्या तयानीं ॥
 वाटे जणों परमतत्त्वचि योगि पावे । कीं दीर्घरोगिकरिं येत सुधा सभावे ! ॥
 कीं लाभला परिस तो जणु जन्मरंका ? जन्मांपही मिळवि लोचनलाभ तो कां !
 कीं, मूकवक्त्र करि भूषित शारदाच ! । कीं, पावला विजय शूर रणांत साच ।
 हे होय सौख्य शतकोटिपटीं समृद्ध । झालें तसेंच मुख त्या जननींस शुद्ध । ॥
 भ्रात्यांसमेतचि विवाहित जो जहाला । तो राम राघवकुलेंद्र गृहासि आला ॥१५॥
 राजी यदा करिति लौकिक सर्व रीती । लज्जसि ते मति बधूवर कीं बरीती ।
 ते मोद आणिक विनोद बघून त्यांचे । भीरामचिसि अभिराम मुहास्य नाचे ।
 ॐ ॥ इति बरवातस्यायोध्याप्राप्तिवर्णनं नाम चतुर्वादात्तमस्तरङ्गः ॥ ॐ

तरंग ५५ वा

तें होय देवपितृपूजन सर्वरीतीं । आनंद दृष्टकन पाउनि त्या बरीती ॥
 वंदोनि मागति तदा बरदान रामा । हो कीं सदैव सुख बंधुसमेत रामा ॥१॥
 अंतर्हितीं अमरिं अर्पियल्या वराशी । राजी प्रसन्नमनि अंचलिं घेति ज्यांसी !
 भोलाविलें दशरथ मग ते वराती । त्यां दे मदीं वसनभूषणरत्नपूतिं ॥ २ ॥
 भूयें निरोपित, सदर्श मनें स्वधामी । केले तयां गमन ठेवुनि चित्त रामी ॥
 देई अहेर नृत्ती सगळ्याच पौरां । नारीनरा गणति नाईं सुखा अपारा ! ॥३॥
 जे जे तदा म्हणति याचकवृंद ते ते । देई प्रसन्न हृदये नरनाथ त्यातें ॥
 सन्मानिले सकलसंघक दानमार्गे । जे वादकादिकहि ते नृपसत्तमाने ॥४॥
 भूपासि वंदुनि विचित्रुनि त्या अभीष्ट । ते जाति गात गुणराशि तदीय तुष्ट ॥
 तेव्हां वसिष्ठ मुनिभूतुर यांसमेत । राजा प्रवेश करि आपुलिया गृहात ॥५॥
 त्या ज्या वसिष्ठ वितरी अनुशासनाते । रत्नलुक्त पुष्पविधिर्न करि भूप ते तें ॥
 राजीहि थोर बघुनी द्विजवृंद तेथें । सानंद त्या उठति वाटुनि भाग्य मोठें ॥६॥
 तत्पादान्वां धुति करविती स्नान अभ्यंग त्यास ।
 पूजोनी त्यां दशरथवृत्ते श्रेष्ठार्चिलें सहज ॥

मानं दानं नृर अति तथा तोषवी भक्तिमूर्ति ।
 आशीर्वादां अगमित मुदा देउनी विप्र जाती ॥ ७ ॥
 विश्वाभिजा बहुवरिं नृं पृजुनी प्राधिपेले ।
 “ नार्ही मादरात्म कुणि नृजा धन्य ! ” इ राय मोलं ॥
 त्याचें भस्त्रा स्वयन करि तो नलदांभोवधूली ।
 घेई राशीसदिग नृसती पानुनी आत्मभाली ॥ ८ ॥
 त्यांत देई श्रितिप अपुल्या मंदिरी सज्जिवास ।
 राशी राजा बहुवरि तथा संविनी भव्यदास ॥
 तेसे पूजी अतिशयमुदें तो यथिष्ठ समक्ति ।
 प्रेमे प्रार्थी, चरणकमलें बंदुनी नम्रनिर्ली ॥ ९ ॥

ते राजपुत्र स-वधू, नृसती सराजी । बंदीति सद्गुणवसिष्ठदां स्तवोनी ॥
 सारेन यदिति गुनगि पुनःपुन्हां ते । आशीर्वचें मुनिचरं दिषली नयातें ॥
 प्रार्थीत त्या नृर अतीवनि भक्तिपूर्ण । तो पुत्रवित्त मुनिच्या पुढतीं करून ॥
 त्यांतून घेत मुनिनायक वधिगेंतें । आशीर्वचें वितरि, हर्षवि भक्तचित्तें ॥ ११ ॥
 सप्रेम ठेवुनि हृदीं प्रभुरागसीता । तो हृष्ट जाय मुनि आपुलिया निकेता ॥
 आमंरुनी द्विजवधू मग लोकवार्तें । त्यां भूषणें सुवसनं दिले मूलवर्तें ॥
 बोलावि तो मग समग्र मुयासिनींसी । ते त्या यथेष्ट वसने बहुमूल्य तैसीं ॥
 बोलावि सर्व मग वृत्तिपरां जनांना । ते त्यांस भूष अनुरूप घना, स-माना ॥
 जे पाहुणे दयित, पूज्य असे नृपाचे । सन्मान त्यासि नृप देई अतीव साचे ॥
 पाहुनि देव सुवर्णविवाहहर्ष । वानूनि न्या सज्जिति हर्षुनि, पुष्पचर्प ॥ १४ ॥
 होऊनि हृष्ट सुर जाती निजालयातें । यागें प्रहर्षभरि वाजनिती किती ते ! ॥
 ते एकमेकि वदतां प्रभुरामकीर्ति । गाऊनि होति हृदिं भक्तिरसाद्रमूर्ति ॥ १५ ॥
 सर्वांत सर्वपरि भूष समानमानें । तो बोलवीत हृदयें अति आदरांन ॥
 तेंणें तदंतर्हि मोद मरून दोटे । आला कृतार्थ नरनाथ, उणे न कोठें ! ॥
 अतःपुरांत नृप जो मग टेवि पाव । तो पाहि तो सुत चधूसह तेथ राय ॥
 अत्यंत हृष्टमनि घेत तयास अंकी । तें तन्मुखें कवण वणें शकेल लोकीं ? ॥
 राया मुनासि लडियाळ निजाकि घेत । गांजावनी करि त्यां किति हृष्टचित्त !
 राशी तसे सकल लोकहि हर्षमग्न । सान्याचिया हृदयि नांदत सौख्य पूर्ण ! !

सया तयां कथित सर्व निवाहवृत्त । ऐकोनि तें, सकल छष्ट अतीव होत ॥
वासाणि भूय गुणशील महत्पर्यति । प्रीती विचार धनिता जनकांतर्य ती ॥
तत्संपदा अतुल्य वानिलि भूराचें । भाटासही नच तमें जणु, वर्णिता ये ॥
ऐकोनि तें जनकवर्गन हर्षकारो । राजी अतीव बुद्ध्या जणु सौख्यपूरी ॥

राजा पुत्रसंगत न्हाउनि, गुरू विप्रादि आत्मादिक ।
बोल्यावुनि तयाचें करित तो सट्टोजनातें निक ॥
ऐशा रीति अतीत पंचघटिका रम्या तदा यामिनी ।
गाणीं सत्कुलकाभिनी परतनू गाती रसार्द्रा मनीं ॥२१॥

होता भोजन आंचवून सकलीं तावूळ सेवीयले ।
स्वगन्धादिकिं भूयवुनि सगळे अत्यंत आनंदले ॥
नेत्रीं पावुनि रामरत्न हृदयीं घेऊनि, राजाठ्या ।

सारे त्यागति बंदुनी जन गृहा आपापल्या जायया ॥२२॥
नादे प्रेम, विनोद, मोद, गुरुता, सीदर्य त्या लोकिं जे ।
याचें कथिं कथावयास मजला औचित्यवाक्यं निजे ॥

येना जे द्यत शारदाक्षिनिधरां वेदां गणेशा हरा ।
वेळ्या, तें मज कथिं ? काय किंगू माथां धरी दे धरा ॥२३॥

बोल्यावि भूय मग गौगुनी स्वराज्ञी । बोले मृदूक्ति वचनीं, सकला परींनीं ॥
“आल्या बंधू मगहाहुनि लेकि माना ॥ डोळ्यांस पांशणि तशा तुम्हि व्हा तयाना !
झालीं मुलें भ्रमित या निजवा निचाता निद्रा दिसे बिलगली जणुं डोळियात !”
सांगोनि हे शयनमदिरि जाय मूप । चित्तात सांठवुनि रामपदस्वरूप ॥

ऐकोनि ती सहचरम्य नृपालवणी । रत्नाढ्य मंचक करीति मुसज्ज राजी ॥
गोक्षीरेनसम शुभ्र मनोश शय्या । ज्याचेवरी मृदुलशा गिरद्या उशा या ॥२६॥
सर्वास गम्यवर आस्तरणें मृदूशी । ज्यांची यथार्थ रुचि वर्णुनी येद कशी ? ॥
माला सुगंध मणिमदिरि रत्नदीपाशोमा अशी विरजिली सकलीं अमूप ॥२७॥

अत्यंत शोभन मनोहर पादवा तो । जो पाहिल्याविण न वर्णनशक्य होतो ! ॥
रामासि ऊठवुनि आविति त्या निजाया । प्रेमेचि सौख्यशयनावरि भूयजाया ॥
श्रीराम बंधुहि सांगि पुनःपुन्हा कीं आपापल्या शयनिं तें निजती पलंकीं ॥
त्या श्याम । जु सुकुमार बघोनि रामासमा विचारिति सकौतुकहर्षधामा ॥२९॥

“जातां पथीं अतिभयंकर ताटका रे ! बाव्या ! कशी वधिलि तूं वद वृत्त सारें !
 जे घोर राक्षस, न जे रगि जेय, तेवीं । मारीच मंधिशि तुवाहु समित्र केवीं !
 बाव्या ! प्रसाद मुनिच्या पदपंकजांचा । त्यावांचुनी कठिनि मार्ग तुम्हांस कैचा ?
 बंधुद्वयें मुनिमला तुम्हि रक्षियेलें । विद्यादिकां गुरुकृपें तुम्हि मेळवीलें ॥३१॥
 उदारिलें मुनिकलत्र पदान्धधूलीं । ही कीर्ति सर्व भुवनांस भरनि टेली !
 जे कच्छट्टउसम, वस्त्र तसें कटोर । तें तोडिशी शिवधनू नृसंघि धोर ! ॥३२॥
 लब्धा जगद्विजयकीर्तिसरूप सीता । येथी गृहा सकलबन्धुविवाहकर्ता ॥
 कर्म अमानुष तुझी गमतात सारीं । ही शिद्धि कौशिककृपें सकलप्रकारी ! ॥३३॥
 आम्हां सुधन्य अजि जन्म गोमचि लोकीं । वत्सा ! तुझ्या शशिमुखा अवलोकितो कीं !
 गेल अदर्शनिं तुझ्या दिन आमुचे जे । त्यांचा विरिंचिकारिही नच पार की जे !”
 प्रेमाद्रं नम्र वच बोधुनि तोषवीतो । श्रीराम सर्व जननीहृदयांस कीं तो ॥
 चित्ती स्मरेनि हरसद्गुरुविप्रगदां । संकोचि निद्रित विभू नयनारविदां ॥३५॥
 निद्रितही प्रभुमुखापुत्र तेवि साजे । सायंतनीं कमलभा जणुं मीळिता जे ! ॥
 पौरांगना यहिं गृहीं जणुं जागणांश । देती परस्पर उलांशिं, शुभाढ्य सान्या ॥
 रात्री विनोदिं वदती ‘रजनी विराजे । तैशी गडे ! नगरिही अतिरम्य साजे !’ ॥
 घेती सुनासि निज त्या निजतां पुढ्यांत । कीं नाग शीर्षमणि ते उरिं झांकतात !
 झाले प्रभातिं जन जाग्रत पुण्यकाली । जे कुक्कुड ध्वनति ते मधुगरवाली ॥
 ते बंदि मागध करीति गुणानुवाद । दारांत येति जन बंदु पदार्थबंद ॥३८॥
 ते बंधु सर्व नमिती गुरुविप्रदेया । मातापित्यां भिळविती शुभ आशि सर्वा ॥
 माता पहाति सुखितं तनयाननांतें । जाती समेत सगळेच पित्यासंबें तें ॥३९॥
 सद्गजशुचितनू ते चारही बंधु जाती । शुभजलशरयूनें, स्नान तेथें करीती ॥
 नियमितविधि सारे आचरुनि प्रमातीं । दशरथनिकटीं ते बुद्धिमान् पुत्र येतीं ॥
 निरखुनि तनयांतें, भूष घे त्यां उराशीं । वसति सकल तांतें सागतां चित्तहर्षीं ॥
 वधुनि रुचिर रामा हो सभा सुप्रसन्ना । निरवधि गमला तो लाभ तहोचनानां ॥
 आले वसिष्ठमुनि कौशिकही तदा ते । श्रेष्ठसनीं नृप तयां वसयी मुचिंच ॥
 पुत्रांसमेत मुनिवर्यपदान्त्र पूजी । दोनी मुनी रमति राघवमूर्ति-तेजीं ! ॥४२॥
 धर्मोपेक्षा कथि उत्तम तें वसिष्ठ । रात्रीसमेत नृपती परिते सुतुष्ट ॥
 सांगे वसिष्ठ मुनिनाहि अगम्यलील । हर्षेचि गाधिजकथाकृति पुण्यशील ॥

त्या वामदेवमुनि तें वदती 'यथार्थ । त्रैलोक्य गाधिजमुक्तीर्तिनदी बहात !' ॥
 सर्वांसि मोद जरि ऐकुनि त्या वच्चाते । श्रीरामलक्ष्मण अतीवचि हृष्ट चित्तें ॥
 आनंदमंगलमहोत्सवि या प्रकारें । जाती अनेक दिन हर्षमों विशर ॥
 शकंतवासिजनता मुदि पोहणारी । झाली निमग्न अधिकाधिक सौख्यपूरी ॥
 हो लप्रकंकणविसर्जन सन्मुहूर्त । आनंदमंगलविनोदनि चित्तपूर्ति ॥
 शकेंति नित्य नव सौख्यभरा पहाते । घात्यासि मागति पुन्हां तुर जन्म तेथें ।
 प्रार्थेति नित्य मुनि कौशिक जावयातें । प्रमाप्रहंवि खुनाथ न सोडि त्यांतें ॥
 पाहूनि नित्य नृपभक्ति विवर्धणारी । तो न्या प्रशंसि वृषतीस मुनीश भारी ॥
 तें मागतां फिरनियां गमना निरोध । राहोनि त्यापुढति पुत्रसमेत भूप ॥
 सप्रेम बोलत "विमो ! तुमचीच सारी । संपति सेवकयुता, ससुता, सनारी ॥

राहो हे मुनिवर्य ! नित्य तुमची मन्त्रुत्रि साधो ! दया ।
 बारंवार घडो जि ! दर्शन अम्हां बें देइ भव्योदया " ॥
 प्रार्थोनी स-कलत्र-पुत्र मुनिच्या पार्श्वी पडें भूतती ।
 प्रेमोद्रेकमरें भरे गहिंवरे; राहो मुक्ती भारती ॥ ४९ ॥

आशीर्वाद वितरि सकलां त्यांस हें मुनीश ।
 तत्प्रीतीचें कथन न अंस शक्य केव्हाहि लेश ॥
 जाई जेव्हां मुनिवर तदा पंचवी राम त्यासी ।
 भ्रात्यासंगें; मग परतती ते मुनीच्या निदेशी ॥ ५० ॥
 मार्गी जातां मुनिवर मनीं चिति रामस्वरूपा ।
 भक्तीही ती नृपहृदयिनी, त्यां विवाहा अमूपा ॥
 त्या बाळाणी प्रमुदितमनीं गाधिज प्रीतिभावे ।
 प्रेमाधिक्यें भरुनि भरुनी चित्त त्याचें झुलवें ॥ ५१ ॥

शानी वशिष्ठमुनि, त्यापरि वामदेव । ते गाति कौशिककथा सहभक्तिभाव ॥
 ऐकोनि गाधिजयशा नृ । आत्मचित्ती । बाळागि पुण्य अपुलें किति तो सभक्ति ।
 तेव्हां विसर्जुनि सभा नृ । ये गडातें । पुत्रांसमेत विलसे अतिहृष्ट चित्तें ॥
 जेथें तिथें नगरिं रामविवाह गाती । व्यापी त्रिलोकिहि मनोरम गमकीर्ति ॥ ५३ ॥
 करुनि निजविवाहा ये अयोध्येस राम । तिथुन सचित झाली ती पुरी हर्षधाम ।
 शकति न कधि वर्णू तदिवाहोत्सवातें । अहिपति अथवा श्रीशारदा कंधवां ते ॥

गणुनि कविकुलांचें जीवनस्थान पुण्य, । मतिमल हरणारे रामासीता शरण्य ॥
 घवलयश तयांचें मंगलांचीच खाणी । कथिलि लव इधें मी उदरया स्ववाणी !
 करावया पावन आत्मवाणी । श्रीरामकीर्ती तुलसीहि वर्णी ॥
 अपार अन्धी रघुवीरगाथा । पलीकडे कोण कवीश जाता ? ! ॥५६॥
 उपनयन-विवाह राघवाचे । परिसति सादर गाति जे स्ववाचें ॥
 रघुवरजनकात्मजाप्रसादें । सततसुखीं रमणें तयांस साधे । ॥५७॥
 सीतारघूत्तमविवाह सभक्ति जे कीं । गातील ऐकतिल वा रसपूर्ण लोकीं ॥
 लाभेल हरेभर त्यांव सदा समस्त । कीं मंगलावतन रामयशोचि मूर्ते ! ॥५८॥

॥ इति श्रीमदयोध्याविश्रामपरमानन्दत्रिलोक्यवर्णने नाम
 पञ्चरश्चासत्तमस्तरङ्गः ॥

॥ इति श्रीमद्रामचरितमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने महाराष्ट्रभाषानुवादकाच्ये
 'विमलसन्तोष-सम्पादनो' नाम प्रथमसोपानः समाप्तः ॥

—० ❀ ❀ इति बालकाण्डः समाप्तः ❀ ❀ ०—

श्रीतुलसीदासांच्या अमृतमया 'मानसा'स या श्लोकीं ॥
 मी अनुवादुनि सार्धा रामकृपेनेंचि धन्यता लोकीं ! ॥ १ ॥
 श्रीलण्डेकुलजन्मा चिन्तामणि-ज्ञानकीतनय 'राम' ॥
 गाई आत्मच्छंदें 'रामायण' मानसाख्य रसधाम ॥ २ ॥
 श्रीसीतारामयशें गाउनि हीं 'राम' वर्णि 'सीते'तें ॥
 श्रीतुलसीदासकृपे मानसि या सौख्य लाभेतें तें नें ॥ ३ ॥
 श्रीबादय-मुकुलादिक सज्जन मर्मज्ञ 'मानस'मराळ ॥
 त्यांच्या कृपे विहरलों रामचरित्रार्थि सहज मी बाल ॥ ४ ॥
 हा बाग्विहार माझा देवो संतोष सज्जना रसिकां ॥
 त्यांच्या आशीर्वादे पुढेतिहि कृति रम्य व्हावि ना असे कां ! ॥५॥

॥ श्रीसीतारामचन्द्रार्पणमस्तु ॥

॥ शुभमस्तु ॥

— महत्वाचें शुद्धिपत्रक व अल्प टीपा —

तम	श्लोक	शुद्धशब्द
१	१०	• रात्रिनम
२	२	मनि बुद्धिवाणी
३ टीप		सुगनीक-मद्यसमूह
४	२३	की एक...दिव्यधाम
७	५	माहात्म्य
१२	१७	श्रीरामकीर्तिशरयू
१४	२६	अनुमान
१५	१७	अधिकाधिक
१५	७१	तरि सुरसरिता
१७	३३	स्मर फार अंतरी
२७	३५	भंगुनी
१८	१	न्याया लयासि
१८	५	सुराचिया हें
२८	२३	हस्तां दमरुहि
२०	१	हें विश्व गमे
२०	८	जे कान
२१	१	देई चडबुनि दुरी
२१	६	मनोमुकुरि
२४	५	जालंधर
२४	२४	• फ्रीडा एंवजीं लीला वावार्चें
२७	२६	गिजराजघानिशी
२८	१६	हो तीच माझी
२९	६६	स्वकीयजनसहित
२९	८३	अंक ८३ हवा
२९	८४	जप व तर हे शब्द नकोत
२९	८८	भीतिव्याकुला
३०	१	असोनि
३१	२३	गुणसागर (अनुस्वार नको)

३५	२	आचरी तैं...भूरि इष्ट .
३५	१२	झीडा
३६	११	सुझां मुनींच्या .
३७	२०	निजकरांबुजें लीन जोडि ती वाचाकें
३७	२३	शनदर्शका ! हवें
३७	३१	कीर्ति
३८	२	करीति ते ०
३८	२०	बोले सगद्गद नरेश ०
३९	१६	पथि गीतमपली
३९	१९	नाहीच संशय ०
३९	२२	करि सौख्यभोग
४२	२२	अपचिति म्हणजे पूजा
४५	३	चौधा चरण, 'नासिका, भ्रुकुटि रम्य. किर्तने
		ती !' असा वाचावा
४६	३४	आज्ञा मिळेल
४७	२६	नेत्रांबुही राहत
४८	९	चक्रोरशिखू
४९	४२	'वाटे, तुम्हांस कधि आज वरी न होता' वाचाकें
४९	५१	० बोलवुनि जोडुं ०
४९	६२	'जणें शडे कुलुमवर्षचि रम्य उक्ति।' वाचाकें
४९	८९	स्वनें गभीरें
५०	१४	० नीलमणि ०
५०	५०	दूतांसि बोलवुनि ०
५२	४	० निवेदति तो यथार्थ
५२	१३	चिचांत सारे मुरही ०

तव कथामृतं तप्तजीवनं कविभिरीडितं कलमपापदम् ।

श्रवणमङ्गलं श्रीमदाततं भुवि गृणन्ति ते भूरिदा जनाः ॥

श्रीमद्भागवत १०-३१-९

— श्री —

गोस्वामी श्रीतुक्सीदासजी यांच्या श्रीरामचरितमानसाचा
मराठी सुरस श्लोकानुवाद

भाग दुसरा

द्वितीय सोरत-अयोध्याकांड, तृतीय सोरत-अरण्यकांड
व चतुर्थ सोरत-किष्किन्ध्याकांड.

— रचयिता :—

कै. डॉ. रामचंद्र चिन्तामण श्रीखंडे, एम्. बी.; बी. एस्.

‘वाङ्मय-श्री-खण्ड’ ‘सुशोकानुविन्द’ ‘कुन्दमाला’

‘सुशोकानुसार’ ‘सुशोकमेव’ ‘सुशोकमानस’

इ. चे संपादक, प्रकाशक व रचनाकार.

प्रथमावृत्ति

श्रीहनुमन्त्रयन्त्री, राक १८७५

ता. ३० मार्च १९५३

मूल्य ५ रुपये

प्रकाशक व संपादक

कै. डॉ. रामचंद्र चितामण श्रीखंडे,

एम्. बी.; बी. एल्.

‘भीतुलसी—मंजरी’; बेल्हांग वसाहत,

मंगळवार पेठ, कोल्हापूर.

सर्व हक्क स्वाधीन

पुणे येथील प्रमुल संपादक—

पं. महादेवशास्त्री जोशी, श्रीज्ञानराज प्रकाशन

४२१ शनिवार, पुणे २.

—: मुद्रक :-

वा. ना. ठकार,

भीसिदेश्वर प्रेस, कोल्हापूर.

मुशोकमानस-अयोध्याकांड व अण्यछांड कांहीं चित्रप्रसंग ३

गल्येची मोरवी (पृ.२४ तरंग ४-छे.२३) मुहंस वंदन (पृ.३५ तरंग १०-छे.१५)

वाची भेट (पृ.३८ तरंग ११-छे.१२) गुहाचें माग्य (पृ.४४ तरंग १२-छे.४१)

४ सुश्लोकमानस-अयोध्याकांड व अरण्यकांड कांही चित्रप्रसंग :
 गंगापार जाणें (ट्ट.४४तरंग १२ श्लो.४२) रामाचें पार्थिवपूजन (ट्ट.४४तरंग १३)

वनवासी स्त्रियांचें आश्रयेंद्वार! पवित्रांचें प्रेम (ट्ट.५८तरंग ११ श्लो.)
 (ट्ट.३५तरंग ११ श्लो.१६; ट्ट.४७तरंग १४ श्लो.९)

सुशोकमानस-अयोध्याकांड व अरण्यकांड कांहीं चित्रप्रसंग

रेचय-प्रदान (पृ. ५० तरंग १५ श्लो. २९) ज्वालांना मर्यादा (पृ. ५२ तरंग १६ श्लो. २३)

मवाल्मीकिसंवाद (पृ. ५४ तरंग १७ श्लो. ६) भरतमरद्वाजमीलन (पृ. ८८ तरंग ९ श्लो. ३)

४ सुशोकमानस-अयोध्याकांड व अरण्यकांड कांहीं चित्रप्रसंग

राम-भरतमीलन(दृ.१०२तरंग१५५ये.२०)माटीचाकडे रावण येतो(तरंग१

कांचनमृगमार्गे श्रीराम(दृ.१०२, तरंग११५५ये.२०)सीताबिछाप(दृ.१०१, तरंग११५५ये.२०)

॥ श्री ॥

‘सुश्लोकमानसा’चा हा, अयोध्या-अरण्य-किष्किन्ध्या-
कांडात्मक द्वितीय भाग

— ज्यात श्रीराम-भरतादींचा अत्यंत हृदयंगम असा
भक्तिप्रेमभाव वर्णिला आहे, तो —
साइया प्रेमळ सत्त्वशील वहील भगिनी

ती. श्री. सौ. पार्वतीवाई (ती. सौ. कृष्णाका)

व

सद्भावसरन्न उत्साहमूर्ति

ती. श्री. शंकरराव (ती. शंकर नरहर सरदेसाई)

या दंपतींस त्यांची उज्ज्वल

श्रीसीतारामचन्द्रनिष्ठा पाहून व त्यांनीं अनेकपरींनीं आम्हास
निरंतर दिलेले रसिक प्रोत्साहन लक्षात आणून मोठ्या
प्रेमादराने अर्पण करीत आहे.

सुश्लोकमानसा या श्रीशंकरपार्वतींस अर्पित ॥

मानसरसारविंद सच्छन्दे साधुवृद्ध तपांविं ॥१॥

— सदाश्रीवादाभिलाषी —

रामचंद्र चिंतामण श्रीखडे

श्रीदनुमन्त्रयन्ती, शके १८७५

३० मार्च १९५३, कोल्हापूर.

भरतास श्रीरामपादुकाप्रदान

सक्रोच की गुहजनादिक पौर तंय । स्नेहाद्रं नपु भरती तरि सर्वं चित्त ॥
 श्रीराम दे सव्य त्या निज पादुकात । क्षीर्णं पती भरत त्याप्रति भक्तिचित्तें ॥२०॥
 तें पुष्कराशि पदपीठ दयानिधीच । की पौरजीवपरिधक्यु न साचें ! ॥
 की रत्नपेटि भरतातरभक्तिभाषा । मन्त्रार्थें उभय रक्षणकारि जीवा ॥२१॥
 की तें कपाट परिपाळक सर्वदंशा । की पात्रियुग्म करि उत्तमकर्मयोगा ॥
 की युग्म तें विमत खेवनधर्मनेत्र । श्रीराममक्तियुक्तीयेचि तें पवित्र ॥२२॥
 आधार तो भरत येत मुदें नयेनी । सीतारघूत्तम जगो हृदि लब्ध मानी ॥

द्वितीयोक्तान-भयोध्याकांड, उचयर्षं तरंग २८ पृ. ११६

मुस्त्रेकमानस

प्रास्ताविक विचार

तुलसी रामचन्द्राय प्रेयसीति किमु ब्रुवे ।

यदस्याः पश्य दासोऽपि प्राणप्रियतमोऽभवत् ॥

पत विद्येयाऽऽश्रया, सुश्लोकलाघव श्लोक १८५

तुलसी रामचन्द्राची प्रयसी न म्हणू कधी ! ॥

की जीचा दासही झाला प्रभूला प्रिय मानधी ॥

श्रीसीतारामचंद्रकृपेन आज 'सुश्लोकमानस' ग्रंथाचा द्वितीय भाग परिपूर्ण होऊन भाविक 'सिकाचें' हार्ती देता येत आहे याचा अत्यनंद होतो. या विभागात पुढील ३ कांड आहेत.

अयोध्याकांड	पद्यसंख्या	१८०२
अरण्यकांड	"	३५८
किष्किंधाकांड	"	२०२
उपमहार	"	८
इतर अधिक	"	५
		— — —
		२३९५

असे एकूण मुनोरें २४०० श्लोक या भागात आले आहेत. ते रसिकानन्ददायी होतील यात मला सडय घाटत नाही. अयोध्याकांडात सोयीसाठी पूर्वार्ध व उत्तरार्ध असे दोन भाग पाडले आहेत. व त्यापैकी पूर्वार्धात २२ तरंग व उत्तरार्धात २९ असे एकूण ५१ तरंग आहेत. सरगाची मोजणी सलग केली तरी चालण्यासारखे आहे. अरण्यकांड लहान असून त्याच तरंग १७ आहेत. तर किष्किंधाकांड हे सर्वातच लहान असे कांड आहे व त्याचे ६ च तरंग आहेत. एकूण या विभागात ७४ तरंग आले आहेत. प्रथम भागातील शलकांडाचे ५५ तरंग विचारात घेतले तर १२९ तरंग सुश्लोकमानसाचे या दोनी भागांत मिळून झाले व एकूण ४

कांडांची परसंख्या सुमारे ४५४० पूर्ण झाली. व बाकीची तीन कांडे मुंदरकांड, लंकाकांड व उत्तरकांड ही सुमारे २१६० श्लोकांत तिसऱ्या विभागांत श्रीरामकृपेनें लवकरच पूर्ण होऊन रसिक वाचकांना देऊं शकेन असा भरंवसा घेतो. तो सुदिन लवकर येवो !

बालकांड हे ' विमलसंतोषसंवादन ' नामानें उल्लेखिलें जातें. तर भरतचरित्रानें अत्यंत उज्ज्वल भक्तिवैराग्यसंपन्न असें हे अयोध्याकांड भक्तिवैराग्य व उत्कृष्ट काव्यसंपदा याचा अत्यंत सौंदर्यपूर्ण सन्निधि आहे असें म्हटल्यावांचून राहवत नाही ! यातील विविध काव्यपूर्ण घटनांची, भक्तिभावनांची व स्वभावचित्रणांची रम्यता केवळ अलौकिकच आहे. व तिचें थोडक्यांत समालोचन करणें अवश्यच होय. तथापि काही उत्कृष्ट स्थळांचे निर्देश नव्हेत्यावाचून राहवत नाही.

भरतचरित आहे पुण्यराशी अनन्त । मधुर सुखद मोक्ष मंगला नित्य देव ॥
कलिकलुष निवारी तीव्रही श्लेश नाही । दिनकर जणुं शोभी मोहरूपी निघेनी ॥
अक्षतति गज यांचा सिंह जें भासणारें । असह सकलतापा वारि जें सध्याकॉरे
रमजुनि घनचिचां भेंजि संसारभार । शशि जणुं रघुनाथप्रीति जी वीत सार
[अयोध्याकांड उत्तरार्ध तरंग २९]

तसेंच,

भरतवर्तन-सत्कृति-सद्गुण । कवण हे कवनी करि गायन ? ॥

सकळ सत्कवि लाजति वर्जिता । यकति शेष, मणेशहि नररता ॥२०॥

अयोध्याकांडास ' प्रेमकांड ' हें नांवहि अधिक योग्य असेल असें असे के. श्रीमंत जामदार म्हणतात. दुलभीरामायणाच्या सर्व कांडांपर्यें हे कांड अग्रतिम आहे ! अयोध्याकांड वाचून कोणाहि भाविकास सहज यातें कीं गुरुप्रसादाखेरीज यागीत इतका प्रसाद साधीनें सायबाचा नाही. असहि ' मानसहंस 'कार श्रीमंत जामदार यांनीं म्हटले आहे.

“ हे कांड नवरस, दयांत, रुचक, व्यवहार, स्वभाषेक, रामभक्ति, रसिरीक्षण इ. गुणांनीं पूज्य भरलेले आहे. या कांडाचा मननीय विशेष

हा की लोकशिक्षणाच्या मार्गांची यांत चांगलीच गर्दी दिसत येते. तुलसी-
दासाची अष्टश्लो विद्वत्ता, व्यवहारशक्ती, अलोट प्रेम, लोकशिक्षणाचातुर्य इ.
गुणाची साध पटविण्यास हे एकच काव्य पुरे आहे. हे काव्य तुलसीरामायणाचा
सरोवर आत्माच होय.” (‘मानस-हंस’ पृ. ३३)

अयोध्याकांडात वर्णिलेले एकेक प्रसंग इतके हृदयस्पर्शी, भक्तिभावनेने,
सौंदर्याने, काव्यकल्पनानी व प्रतिभेने ओतप्रोत झालेले आहेत की त्यांना
तोड नाही ! हें काव्य अवीट आहे. कितीदाहि त्याची पारायणें केली तरी
भाविकाना तृप्तीच होणें शक्य नाही. काय ती रामयौगय्याभिवेकाच्या
कल्पनेचा आनंदोत्सव ! व काय तो हृदयभेदक धनवासगमनप्रसंग ! काय
तो शोक ! काय तें कारुण्य ! काय तो सर्वोच्च भोगमचद्रावरील भक्तिभाव !
सर्वच वर्णनातीत होय ! मंथरा, कैकेयी, दशरथ, शौचन्या, राम, सीता,
लक्ष्मण, मुमित्रा, सुमन्त, गुह, वसिष्ठ, वाल्मीकि, भरद्वाज, त्यांचे शिष्य, कोळी
किरातादि बन्धन यांची स्वभाववर्णने, वनवासाला रामलक्ष्मणसीता चालले
असताना इतर प्राप्तवासीयांचें उद्गार, निरनिराळे संवाद, निरनिराळीं नितान्त-
काव्यमय रूपक, उपमा, उल्लेख, भाषणें, स्वभावदिग्दर्शन, नीत्युपदेशकर्मणें
इ. या कांडातील सर्व वर्णनें अलौकिक रससंपर्दानिं नटलेली आहेत.

श्रीरामसीता विवाह होऊन अयोध्येत आल्यानंतर सर्पान्त, ऋद्धि,
सिद्धि, याच्या निपथग्राच अयोध्यानगराची सागरांत धाव घेऊन अवलंबित
येत होत्या अशा मोंठ्या शौल्याच्या पार्श्वभूमीवर श्रीरामवनवासाचा दुःखद
प्रसंग विचित्रतेने आलेला तुलसीदासांनीं वर्णन केलेला आहे. तें सर्व वर्णन
समग्रच वाचलें पाहिजे. रामसीता यांचेहि भरतावर अलोट प्रेम. कवि वर्णनात,
आलोचनी शकुन उत्तम रामसीता । तन्मंगलाणि दिधति स्फुरितं समस्ता ॥
सप्रेम ते पुलकितांग परस्परतें । तें सागतीं भरत-सगम स्ववी तें ॥ १-२७
“ झाला असे बहुतकाल तया अमेठी । येथे तो प्रिय अम्हा, शकुनें स्वदृष्टी ॥
त्याच्यापरी प्रिय तरी पर भोग आम्हाई । नोहेचि अन्य शकुना फल रोख्यवामा ॥ ”

सर्वत्र राज्याभिवेकाची तयारी होत आहे. देवांनीं सरस्वतीमार्फत
मंपरेची बुद्धि कल्पित करवून तिच्याकरवी कैकेयीस पूर्वी राजानें दिलेले

दोन वर भरतास राज्य व रामास चौदा वर्षे वनवास हे मागावयास लावले.
आ सर्व प्रसंग इतक्या अलौकिक पद्धतीने तुळसीदासांनी वर्णिले आहे
की त्याला तोड नाही.

कैकेयीमान्यता ऐशी कुन्वा घेइ परोपरी ।
राज्ञीच्या उरिं ती घासो सहाणीं कपटो मुरी ! ॥
स्वताच्या लव ना राज्ञी विप्रा निकट देखत ।
वर यक्षपक्षू जैसा हिरम्या तृणि हर्षित ! ॥
आयके गोष्टि ती गोड कठोरान्त परी तथा ।
कीं मधामधि घोळोनी पीत ती घोरशा विषा ! ॥
कैकेयीस वदे कुन्वा "अहो ! आठवतें न कीं ! ।
तुम्हींच कथिली मागे मजला गोष्ट ही निक्की— ॥
वर दोन तुम्हां भूषे दिले; होति तथासर्वे ।
प्या ते मागोनियां आज जेणे ह्मछान्ति संभवे ! ॥
भरता राज्य या तैसें रामांत वनवास या ।
सवतींच्या महानन्दा श्रेषठा संकटा सयां ! ॥

बिंदूळ जें शपथ भूरति रामनामें । प्रार्था तदांच वर हे निज-भन्यकामें ॥
मोडील ना वचन भूषे तुम्हा दिलेलें । बोला कुणा वचन हें, मग कार्यं शालें ॥
क्रोधागारीं जाउनीयां बसा हो । कार्यार्थाचा सर्वथा नाश ना हो ॥
भूषेकीतें ना वळा " हें वदोनी । केळी कला घावकीनें स्वपक्षी ॥
.पृ. १०-श्लो. ११८ ते १२५

मथुरेनें कैकेयीची बुद्धि भवितव्यतासलें करून पुरी फिरविली. तुळसीदासांचे
स्वभावदिग्दर्शन अप्रतिम आहे. त्यांची रूपकें, उपमेधा, उपमा इ. पाहिल्या
मग्नजे त्यांच्या काव्यप्रतिभेची कल्पना आल्यावाचून रहात नाही. क्रोधागायंत
वसलेल्या कैकेयीस भेटण्यास दशरथ आला—

कैकेयीगेही ये सायंकाळी प्रहृष्ट नृपपय ।

वाटे 'निष्ठुरते'नें भेटो ये 'स्नेह' देहधर काय ! पृ. ११६ श्लो. ११

दशरथास ती पंचाव पकडून दोन दुष्ट वरमागते ती जणों काय तिची शिकारच ।

गोंवोनि वार्किय दट यापरि ती नृपातें ।

अत्यंत दुष्टमति हासुनि ज्योळ्ही ते ॥

जे तद्विचार, गमले जणु ते ससाणे ॥

तत्रेव ती जणु करी उघडे करानें ॥ १६१ ॥

जणों भूपाचें तें मन गमतसे सुंदर वन ।

जिथें नादे मोर्दे सुखलग असख्यात रसुन ॥

तिथें ही कैकेयी गमलि जणु भिल्लीण अदया ।

स्ववाक्याच्या झेना रावळुनि सोडू बधि तया ॥ १६२ ॥

राजास ते अकल्पित वज्रकटोर वर ऐकून धकाच बसला. कैकेयी टोंचून बोल्ये—

बाळाणुनीं प्रथम आपुलि सत्यसचा । ‘देईन, दोन वर’ हें वदला कितीदा ॥

‘मागेल ही जणु’ तुम्हा गमेल ‘कराळ ॥ देईन बेडि नच मी नृप सत्यपाळ !’ ॥

१

पृ. १४ त. २-३

असो, सर्वे वर्णनें इतकीं मार्मिक व हृदयस्पर्शी आहेत की त्यांचें वर्णन शक्य नाही. बरुद्ध कैकेयीचें वर्णन, राजाची करुणस्थिति तथापि प्रतिष्ठापालन, रामाबरोबर वनात जाण्यासाठी लक्ष्मणाची उत्कटा, सीतेची समजूत काढण्याचा रामाचा निष्पळ प्रयत्न व अखेरीस तिनें वनवासस याचें अशी त्याची अनुमति, वनात जाणे, सुप्रसन्न झाल्यानें राधानून नवें, सर्व नागरिकांना न कळता पुढें निघून जाणें, वनप्रवासातील निरनिराळीं वर्णनें, त्यांना पाहणाऱ्यांच्या मनाची स्थिति, रामभद्राज, व रामवाल्मीकि यांचे संवाद व चित्रकूटावर निवास, सुप्रसन्न अयोध्येस परत येणे व दशरथमृत्यु, पुढें भरतशतप्रधानें अयोध्येत येणें, त्यांना शोक व चित्रकूटास सर्वांनीं जाणें व तेथें रामचंद्रांनीं भरतास पादुका देणें इत्यादि अख्य घटना अयोध्याकांडात वाचतांना बारबार हृदय भल्लन आल्यावाचून रहात नाही. या वर्णनान अनेक ठिकाणीं सुंदर चरित्राकथन, नीतिवचन, त्रिरंक-शान-कथन, सुंदर सृष्टिवर्णन, उत्कृष्ट उग्रमा, दृष्टान, रूपके, अर्थान्तरन्यास, उत्पन्ना इत्यादींनीं सर्वत्र तरंग ओतप्रोत भरलेले आहेत. भरतचमूनि रामास म्हणतात—

‘कर्म, वाङ्मन अहङ्गिम भोरे । जोगरी स्थिर तुम्हात न द्यावे ॥

स्वप्रिय तुम्हनि तोंवरि हर्ष । यत्न अन्य कळजीति नव्यास ॥ १४६—

—सुमंतानें दशरथास तत्त्वबोध करपाचा प्रयत्न केला, त्यांत सांगितलें—

जे जन्ममृत्यु सगळे सुखदुःखभोग । वा लाभहानि, सुखमीलन वा वियोग ॥
हे काल+र्मवश होति सदैव नाथा । जेथे निशादिवस येति अखंडसत्ता ॥

तसेंच वसिष्ठ भरतास सांगतात पृ. ७३-श्लोक २६, २७.

अत्यार्त बोलत मुनी “ भरता ! यहा हें । अत्यंत रे ! प्रबलेंच भवितव्य आहे ॥
आहे विधातृकरि सर्वहि लाभहानि । हे प्राण वा मरण कीर्ति अकीर्ति दोनी ॥
ऐशा विचारि मग दोष कुणांस यावा । कां व्यर्थ रेप दुःखपावर्ती करावा ! ” ॥

भरतप्रभाव सांगतांना एके ठिकाणी तुलसीदास म्हणतातः—पृ. ९२-७

जो रामनाम जगि आठवि एक बार । संसारि तो तरुनि विश्वहि तारणार ॥

गुहाचा भक्तिभाव वर्णितांना व त्यावर पुष्पवृष्टि करतांना देव उद्गार काढतात—
‘ श्रीरामभक्ति जगि मंगलमूल सारी ’ । ऐवें स्ववोनि मुर चरिति पुष्पसारी ॥

पृ. १०३, श्लोक ३६

श्रीरामभक्त निर्मोह असतात हें तत्त्वधार गुंछाद्वयी सांगतात—पृ. ३७-३३

श्रीरामपादकमली रमस्या मनाधी । नाकारिजी विषयभोग कधी स्वपार्थी ॥

श्रीरामचरिताविपर्याचें माहात्म्य पुढीलप्रमाणें सांगितलें आहे—

श्रीसच्चिदानन्द विशुद्ध राघव । जो सर्वबंधाप्रणि पुष्पसंभव ॥

त्याचीं चरित्रें नरजन्मिचीं भवीं । तरावया सेतुस्य अमहां इवीं ॥ पृ. ३८, श्लो. १०

तसेंच चण्डिछेपदशांतील पुढील तत्त्व पहा—

जे पाळिती पितृनिदेश अयोग्ययोग्य । भंका त्यजून, यश सौख्य त्याच भोग्य ॥

त्यांनाच यास अमरेन्द्रनिवासि लाभे । सपुत्र तातवचनां करुनीच शोभे ॥

पृ. ७४-४२

खरें भक्तिप्रेम, मेवंचातकन्यायाचें वर्णन करून भरतानें प्रयागराज प्रार्थनेंत पुढीलप्रमाणें गारलें आहे—

अंभोद बन्मभरि कां विवरून जाय । ब्रह्मक्षन ह्वाणि जरि याचियलाहि तोच ॥

सारे विराव शमले जरि चातकाचे । प्रेमा पयि सठत बाहुनि चिति साचे ॥

श्रीवर्ण वर्णगुण वाढत अमिश्रहें । मध्येनही प्रभुदावाी वेचि हो हें ॥

पृ. ८७ श्लो. १२, १३

मरदाबाभ्रमांत भरताला व त्याच्यासह आलेल्या सर्वांना सर्व प्रकारचे सुखभोग मुनिप्रभावानें मिळाले, परंतु भरत त्यांतहि अस्मित कसा राहिल ?—

संपत्ति ती निर्मुनि चक्रवाकी । त्या चक्रवाका भरता मुनी की ॥

तो गारुडो आश्रमपंजरोंत । ठेवी जणों जोंवरि हो प्रभात ॥ पृ. ११ श्लो. १६

तुळसीदासांचा विनोदहि मोठा मार्मिक असतो. चित्रकूटावरील वन्यलोक भरताबरोबरच्या मडळींना 'तोड कंदफुलें देत व मूल्य घेण्याचें नाकारीत व सांगत—

देणार काय अग्नि हीन तुम्हां महंतां ! श्री काष्ठपल्लवचि हो अग्रची अनन्ता ॥

सेवा अग्नाकरि' तुम्ही प्रभु हीच माना । ना चोरितो तुमच्या वसनादिकांना ॥

आम्ही अज्ञाण, खल, घातक जीवजातां । दुर्बुद्धि योजित दुराचरणांत हातां ॥

रात्रंदिशी करितसुं जरि पावराशि । पोटीं न अन्न पटवाच न वा कडीसी ॥

इ. इ. पृ. १०६-७५-७६

वनयाशांत ग्रामस्त्रिया सीतेला 'लक्ष्मण व राम हे तुम कोण ?' असें विचारतात व त्यास सीता ज्याप्रकारें उत्तर देते तें अप्रतिम आहे—

सप्रेम सीता मृगशावलोकना । सलज बोले मधु कोकिलस्वना ॥

“ ते गौरकाठी मधुर स्वभावता । हो घाफटे देवर लक्ष्मण स्वता ” ॥

चन्नांबलें आननचंद्र झांकुनी । प्रियाकडे पाहत वकलोचना ॥

चक्रवर्ती संजनमंतु मूर्खवी । 'स्वकांत हे' त्यां निज नेत्रपल्लवी ॥

इ. पृ. ४९ श्लो. २४ ते ३०

केकयीची समजूत काढण्याचा कांही विप्रस्त्रिया प्रयत्न करतात पण ती एकत नाही, त्यावेळचें वर्णन पहा—

न उत्तरे ती मुळि त्यासि देउनी । वरुदा नभे त्यां क्षुधिताच वाधिणी ॥

व्याधी असाप्या अग्नि धाणुनी तिची । त्या तें तिचा सोदुनि देति नादचि ॥

पृ. २२ श्लो. १३ व आधींचे १२ श्लोक

अशीं अनेक इतर उदाहरणें देणें शक्य आहे व या ग्रंथांत अन्यत्र अशीं असंख्य आहेत. राजनीतीबद्दल तत्त्वसार तुळसीदासांनीं अनेक स्वली सुंदरपणें व्यक्त केलेले आहेत.

[पहा:—पृ. ७६ श्लोक १७]

मी सांगतो मनि घरा अजि सत्य जाणा । कीं चर्मशीलनि हवा जगिं लोकराणा ॥
हे राज्यदानं जर चाल हठेचि माते । जाईल तत्त्वणि रसातलिच क्षमा ते ॥

श्रीरामभक्तिविषयीं भरत सांगतो:—पृ. ७९ श्लोक १०

तीं हो जळोत घन वैभव सौख्य, आत । माता, रिता, स्वजन, बंधु जगीं समस्त ॥
जीं रामचंद्रपदलभ प्रहावयाते । होतीं न साहाकर उन्मथयुक्तचित्ते ॥

कैकेयीरूपी खवळलेल्या कबड वारिसरितेचें रोमांचकारी वर्णन (पृ. १५ श्लोक २४-२६), प्रयागराजाच्या राज्याचें रूपक (पृ. ४५ श्लोक १७ ते २२), भरताच्या यशोरूपी चंद्रानें रूपक (अद्भुत चंद्रवर्णन, पृ. ८९ श्लोक १७ ते २१), चित्रकूटावर राम असतांना वनश्रीला अतिशय हर्ष होऊन तेथें विवेकाचें कसें सुंदर साम्राज्य होतें त्याचें भव्योदात्त रूपक (पृ. ९९ श्लोक ५० ते ५८), रामचंद्राधमाकडे याहून येणाऱ्या लोकसुख कव्वाणदीचें कव्वाणोदात्तरूपक (पृ. ११७ श्लोक २९-३३), रामचंद्रानें भरतास दिलेल्या पादुकांवर उत्प्रेक्षापुष्पमाला (पृ. १३६ श्लोक २०-२२), भरतहृदयरूपी विमल आकाशाचें वर्णन (पृ. १४१ श्लोक २८-२९), इत्यादि मनोहर वैचक्य उज्ज्वल स्थलें अद्भुतरम्य उदाहरणांदाखल निर्दिष्ट करता येतील.

‘अरण्यकांड’ या तृतीय छेपानास ‘विमलचैराग्यसंपादन’ हेहि नामाभिधान आहे व यातील शेवटचा म्हणजे १७ या तरंग विमल-चैराग्यभक्तिसंपादन नावाचा आहे. या कांडांतील अत्रिमुनींनीं केलेली श्रीरामस्तुति, ईश्वर-जीव-भेदवर्णन, भक्तिरोगवर्णन इ. भक्तियुक्त वर्णनें, खरदूषणांशीं रामांनीं केलेलें युद्ध व त्यांतील भीष्म युद्धवर्णन, मारीचप्रसंग, सुवर्णमृगवर्णन व सीताहरण, श्रीरामविरहवर्णन, चट्टायुभेद, शत्रुरीरामसंवाद, नरविधामभक्तिवर्णन, पंपाशयेवरवर्णन, कामसैन्यवर्णन, व नारदराम-संवाद इ. विभाग फारच सुंदर आहेत.

‘त्रिफल्गुकांड’ अत्यंत लहान असून त्यात अत्युत्कृष्ट मृष्टिवर्णन आहे. विशेषतः वर्षावर्णन व शरद्वर्णन हीं वर्णनें अत्यंत मनोहर आहेत. श्रीमद्भागवत दशमस्कंध पृ. २० चामुखी व वर्णनांचा मार्मिकपणा, तरंगसिद्धान्तभाग व चमकृतिपूर्ण कल्याणाविद्यास सुलसीदासांनीं या कव-वर्णनांत उत्तमपणें व नानान्यानें अनुधारिला आहे.

श्रीराम भरतास पादुकादान करण्यापूर्वी सांगतात (पृ. १३६)
स्वात केवढे आश्वासन आहे पहा.—

आशा करीत पितृमातृगुरुप्रभूंची । गेला कुमार्गिहि तरी कधि ना पडेचि ॥
ऐसा विचार करुनी त्यज दुःख सारें । साकेत राखि, सरतो वनवास तो रे ॥
असो, एकूण रामचरितमानसाच्या कोणत्याहि विभागाचें कितीहि
वर्णन केलें तरी ते अपुरेंच पडणार । सौंदर्यात, भक्तिभावात, कविकल्पनेत व
रसाविव्कारात या मानसाचा प्रत्येक भाग इतर उर्वरित भागाशी जणु स्पर्धा
करीत आहे असें रसिकभक्तास वाट्यावाचून राहणार नाही व प्रथम वाचून
निरविशय आनंद व समाधान कोणासहि झाल्यावाचून राहणार नाही.

मोरोपतानीं श्रीतुलसीदासावर अनेक स्तुतिमुमनें वाहिलीं आहेत. तीं
पाहण्यासारखी आहेत—

मुलुची विषया येणें उलसील महाबुद्धें ॥

मुलुशीळमदयागीं तुलसीदास गा मुलें ॥ १ ॥

तसेंच,

श्रीतुलसीदासस्तव

भीमद्रामपदाब्जीं अलि तुलसीदास हा सदा गावा ॥

मागावा वर ' हरिजन भक्त भक्तपथीं कधीं न मागावा ' ॥ १ ॥

भीवाल्मीकिच झाला श्रीतुलसीदास रामयज्ञ गावा ॥

तरिच प्रेमरसाची लाणी वाणी तशीच वचणा या ॥ २ ॥

तुलसीदासें रचिलीं भीमद्रामायणें स्वयें सत ॥

व्याख्या थवणें निवतो ससारी जीव जो सदा तत ॥ ३ ॥

सेविनि तुलसीदासें रचिल्या रामायणाख्य मुरसा जे ॥

पुण्यदर्श कोणीही स्वर्गांत तयापुढें न मुर साजे ॥ ४ ॥

तुलसीदासाची मुख देवी भोयासि नित्य नव दोहा ॥

१. सेवितया हे म्हणते जैशी भीरामकीर्ति न वदो हा ॥ ५ ॥

याचें सुप्रेमभवन कवन निववितें सदा बुधा सरखें ॥

हें जो जो सेवावें तो तो सेव्यचि गमे मुपासरखें ॥ ६ ॥

राम प्रसन्न झाला तुलसीतें, चरि पवनतनपातें ॥

साधात्कार असा व्या, होइल जन कोण अवतत न पातें ? ॥ ७ ॥

नवनपति म्हणे ' तुलसीदासा । दाखीव राम तो, बाहे ' ॥

कपि लाबिती म्हणाया त्या, व्यापुनि नगर नाम ' दोबा ' हे ॥ ८ ॥

ते दाधरथी तुलसीदासमट्टारपाल चोरानी ॥

अवलोकिल; बहु तपुनि वपु नियमुनि, कृप कलुनि, योरानी ॥१॥

बापा तुलसीदासा ! तुलसी दासामरद्वरामासी ॥

तेष्वेचि तुलसी नाम प्रमुच्या झालें समान नामासी ॥ १० ॥

हा पुण्यकीर्ति सन्मत, म्हणतिल्ल कवि कांन रामसम याल्य ॥

जो ज्यास पूज्य तो त्या ईश म्हणे जेविं तामस मयांल ॥११॥

कवि म्हणति 'आपणावें राम तसे भक्त वर्ण्य कुलशील ॥

तुलसी लब्धजनस्तुत यासी, या स्तुति, वंदि तुलशील ॥१२॥

वंच्य स्तुत्य सदा हा धीरानसमान वासवा तुळसी ॥

पण्या उक्ति हरिजना हे, तामस मानवास वातुळसी ॥ १३ ॥

श्रीकृष्णमूर्ति जेणें केली श्रीराममूर्ति सज्जन हो ॥

राममुन मयूर म्हणे 'त्याच्या सुयशोऽमृतात मज्जन हो' ॥१४॥

असो. गेल्या श्रीरामनवमीस 'मुश्नेक-मानस' प्रथम भाग महामहोपाध्याय

श्री. दत्तो वामन पोतदार यांचे शुभहस्त पुणें साहित्यपरिषदेच्या मंदिरांत

मोठ्या समारंभानें प्रकाशित झाला. महाराष्ट्रांतील अनेक नामांकित विद्वान्

ग्रंथकार, कवि व शैक्षिक जन या समारंभास उन्मुखित होते. समारंभास

हार्दिक शुभचिंतन करणारे संदेशहि अनेक दूरस्थ घनाकडून आलेले होते.

पं. महादेवशास्त्री जोशी यांनी सर्व समारंभाचें अस्वयुक्त उत्साहानें व प्रेमानें

घेतलें होतें. प्रा. मंगरूढकर यांनी 'मुश्नेकमानस' मधीलच श्रीसीतायम-

वंदनाचें श्लोकद्वय झणून व गायक श्री. जोशी यांनी सुरेलपणें—

आनंदवीचि हृदिं उल्लसल्या अनन्त । प्रेमीष हर्षहि उचंचळले मनांत ॥

तोच प्रवाह कवितासरिदोष झाल्य । श्रीयम-निर्मलवशोबलि पूर आल्य ॥

तरंग ११-२८

हा श्लोक असावरीन गाऊन मंगलाचरण केलें. पंडित महादेवशास्त्री जोशी

यांनी स्वागतभाषण करून महामहोपाध्यायांना पुष्पहार अर्पण केल्य व

ग्रंथप्रकाशन उद्घोषित करण्यास विनंती केली. व त्याप्रमाणें श्री. पोतदार यांनी

मुश्नेकमानस प्रकाशित झाल्याचें अत्यंत गौरवपुक्त शब्दांत सांगून ग्रंथकृत्यांस

पुष्पहार वाहिला. ग्रंथगीतपर अनेक भाषणें झालीं. त्यांत श्री. वळशास्त्री

हरदास, आचार्य मागवठ, राजकवि बसवंत, डॉ. वाटवे, प्रा. मंगरूढकर

श्री. नी शं. नवरे, कवि चोरकर, कवि वि. गो. साठये प्रभृतींनीं अतिशय गौरवपूर्वक भाषणे केलीं. म. म. पोतदार यांनी आपल्या अभ्यक्षीय भाषणात पुढील स्वरचित मार्मिक श्लोकांनीं सुश्लोकमानसाविषयी आदर व्यक्त केला

• श्रीलण्डं नूतनं दिव्यं तुलसीदलपेक्षितम् ॥

अनेन प्रीयतां रामो लोकस्फो जनार्दनः ॥ १ ॥

पीठं तत्करवीरस्थं पञ्चगङ्गातयान्वितम् ॥

पुण्यं तु पत्तनं देवतसंगमेनोज्ज्वलं खलु ॥ २ ॥

• संगमेऽस्मिन्वमायाता रसगंगाद्य विदसता ॥

सुश्लोकरलग्नाढ्या त्रिवेणीफलदायिनी ॥ ३ ॥

सकाळीं ८॥॥ हा आरंभ झालेला हा अनेक उत्साहपूर्ण वक्त्यानीं भूषित केलेला समारंभ दुपारीं श्रीरामजन्मानंशपर्यंत चालला ! माझ्या भाषणात मी सुश्लोकमानस ग्रंथास आशीर्वाद देण्यास वशिष्ठमुनितुल्य विद्वद्भ्यं व रसिक पंडित लाभत्याचल महामहोपाध्यायचं, सर्व विद्वानांचे आभार मानले त्याचप्रमाणे ज्या ज्या व्यक्तींनी या ग्रंथाच्या प्रकाशनास मोठ्या प्रेमाने हातभार लावला त्यांचेहि हार्दिक आभार मानले. समारंभास शुभचिंतन करणाऱ्यात डॉ. जयकर, रं. प्रो. नारळीकर, मे. जनरल भोसत, कर्नल वसंतराव देशपांडे, ना. बाळासाहेब खेर, मेजर डॉ. धारपुरे, प्रा. फडके, प्रा. कुलकर्णी, श्री. माडखोलकर, डॉ. कोळते इत्यादींचे सुंदर संदेश होते.

प्रथम विभागाचे स्वागत रसिक मक्त विद्वानांनी अत्यंत आवडीने चालविले आहे. समीतप्रवचनकार भक्तिभूषण श्री. कल्याण श्रीपाद उर्फ अण्णासाहेब कुलकर्णी यांनी त्यातील नित्येक श्लोक उत्कृष्ट भक्तिभराने गाऊन भोत्यांस अमूर्त आनंद देण्याचे प्रयत्न घेतले आहे ! इचलकरंजी येथील भीमंत पुण्यशील गंगामाता आईसाहेब यांनी मोठ्या भक्तिभावाने हा ग्रंथ वाचून पार चांगला वाटल्याचे उद्गार काढले व ग्रंथास आशीर्वादपूर्वक साहाय्यहि केले. भीमंत रमाबाईसाहेब पटवर्धन, डॉ. जेजर शणीसाहेब जमजिरी यांनीही ग्रंथ अगत्याने व सज्जावाने परिशीलन करून ग्रंथकारास गौरवपूर्वक प्रोत्साहन दिले. भीमंत वामनरावजी कुंडईकर गोरा यांनीहि थोर भक्तिभावाने ग्रंथाचे कीर्तुक केले. श्री. बागुदेवराव व डॉ. सी. काळे, मढगांव, कऱ्हाडचे

भीमंत शिरळकर, सातारचे सद्गुरू भीयुत काशीकर, मुंबईचे डॉ. शिरोडकर, डॉ. करंदे, डॉ. साठे, न्या. श्री. पु. म. लाड, शेठ भीमान् शातारामपंत वालावलकर, शेठ भीमान् मदनमोहन लेहिया, सागलीचे डॉ. पराजपे, गुरसराईचे राजे श्री लक्ष्मणरावजी खेर, श्रीशंकराचार्य पीठ करवीर, न्या. मू. टवळे, न्या. मू. भिडे, श्रीशशिकलाबाईसाहेब पंडित, बावडा, डॉ. पुरंदरे, डॉ. श्रीखंडे, पंढरपूर, श्री. गाडगीळ, डॉ. घायगुडे, डॉ. बालिगा प्रभृति असंख्य मंडळींनी मला ऋणी केलें आहे.

आदितामि वे. शा. सं. हरिशाली वासुदेव होशिंगे, भोर.

यांचा संस्कृत अभिप्राय

मुश्रेकमानसं नाम काव्य काव्यगुणैर्युतम् ॥

प्रसन्न सहज रम्य माधुर्यगुणमण्डितम् ॥ १ ॥

महाराष्ट्रीयभाषाया भवतां ह्यनुवादितम् ॥

यच्छ्रीमत्तुलसीदासप्रणीतं प्रज्ञभाषया ॥ २ ॥

मूलकर्तुरभिप्रायो बालित्येन स्फुटीकृतः ॥

भवता तत्तु कौशल्य मध्येऽहं कौतुकावहम् ॥ ३ ॥

यमुना तुलसीवाणी कथा रामस्य जाह्नवी ॥

भवतो ललिता भाषा शोभते नु सरस्वती ॥ ४ ॥

महाराष्ट्रभाषायेदं प्रयाग खलु नूतनम् ॥

सत्काव्यकमलाधारं तापसतापहारकम् ॥ ५ ॥

निर्मितं भवता तस्माद्भवतामभिनन्दनम् ।

सादरं सप्रणामं वै करोति हरिदीक्षितः ॥ ६ ॥

भोर, ता १०।१।१९५३

हरि अपरनाम बाबा दीक्षित

श्रीसीतारामचंद्रकृपेनं येथपर्यंत आलों त्याचीच कृपा पुढील राहिल्लें ग्रंथकार्यहि लवकरच ठिदीस नेईल. सजनांनीं महोदारपणें हाच आशीर्वाद मला यावा ही प्रार्थना नम्रपणें करून तूं विप्राति घेतो.

श्रीरामनवमी शके १८७५

२३ मार्च १९५३

रामचंद्र चिंतामण श्रीखडे

' श्रीतुलसी-मजरी '

केळबाग वसाहत, कोल्हापूर.

सुश्लोकमानस अयोध्या-अरण्य-किष्किंधाकांडांची

अनुक्रमणिका

मुद्रपृष्ठ

अयोध्या-अरण्य-किष्किंधाकांडातील निवडक प्रसंगाचिन्ने
पाने पाच

अपूर्णपत्रिका

प्रास्ताविक विचार

सुश्लोकमानस भाग २ रा. एकूण तरंग ७४ पृष्ठे १९२

आठ पेपरवरील चिन्ने

१ भरतास भीरामपादुकाप्रदान (पृ. १३७)

२ भीराम-हनुमान् (पृ. १७७)

तरंग

विषय

पृष्ठांक

द्वितीयसोपान-अयोध्याकांड-पूर्वार्ध (तरंग २२)

१ ते ६१

१ मंगलाचरण (श्लोक १ ते ४)

१ ते १४

भीरामास यौवराज्याभिषेक करण्याचा दशरथाचा
मनोरथ, दशरथवसिष्ठसवाद.

२-४

रामराज्याभिषेकाची तयारी, देवाची व्याकुलता व
सरस्वतीस त्याची प्रार्थना, सरस्वती मथुरेची बुद्धि
फिरविते, कैकेयी व मयरा यांचा सवाद, कैकेयी
श्लेषागारांत जाते, दशरथकैकेयीसवाद.

५

६

११

१२-१४

१४-२१

२८-३७

२ अयोध्यावासिविषयदवर्जन, दशरथशोक, सुमित्र
राजवाह्यांत यतो व नंतर भीरामचंद्राचे नि

तरंग :	विषय	पृष्ठांक
	येऊन त्यासह राखवाज्यात येतो, श्रीरामकैकेयीसंवाद श्रीरामदशरथसंवाद.	१८-२०
३	कैकेयीची समजूत भालम्याचा सख्याकडून प्रयत्न	२१-२२
४	कौसल्याविरहवर्णन, श्रीरामकौसल्यासंवाद	२२-२६
५	श्रीरामोत्तर-जानकीप्रतिवर्णन, श्रीसीतारामसंवाद.	२६-२८
६	श्रीराम-कौसल्या-सीता-संवाद, कौसल्येचा सीतेस आशीर्वाद व निरोप.	२८-३०
७	श्रीरामलक्ष्मणसंवाद	३०-३३
८	श्रीरामआज्ञा सुमित्रादेश-लक्ष्मणवनगमनसमीपवर्णन, लक्ष्मणसुमित्रासंवाद	३३
९	समष्टिविरहविषादवर्णन, श्रीरामलक्ष्मण-सीता हे दशरथाचा निरोप घेतात, दशरथाकडून सीतेची समजूत काढण्याचा यत्न	३३-३४
१०	नगरवासी लोकाना सोडून, श्रीरामलक्ष्मणसीता यांचे वनात जाणे,	३४-३७
११	शृंगेवरपुरास येणे, निषादवृत्तसेवा, निषादमोह- लक्ष्मणोपदेशवर्णन, लक्ष्मण निषाद-संवाद.	३७-४१
१२	श्रीरामकृपानिषादानुरागवर्णन, श्रीरामसीता-सुमंतसंवाद सुमतांचे परत फिरणे, गुहाचे भक्तिप्रेम व श्रीरामसीतालक्ष्मणाना गगणपार नेणे.	४१-४४ ४२-४४ ४३-४४
१३	श्रीरामाचे प्रयागास पोहोचणे, श्रीराम-भरद्वाजसंवाद.	४४-४७
१४	यमुनातीरनिवासीप्राचे प्रेम, तापसप्रकरण, यमुनेस प्रणाम.	४७
१५	वनवासिजनार्चे प्रेम व भक्ति यांचे वर्णन.	४७-५१
१६	श्रीरामवाल्मीकिमीलन, परस्परवार्थवार्तावर्णन.	५१-५४
१७	श्रीरामचन्द्र-वाल्मीकि-संवाद-वर्णन,	५४
१८	श्रीवाल्मीकिपुक्तिवदसिद्धान्तवर्णन, रामास योग्य निवास.	५४-५६
१९	चित्रकूटांत निवास, कोळी-भित्तरूपी देवाकडून श्रीरामसेवा.	५६-५७
२०	सर्वमुनिकृपाप्रेमवर्णन	५७-

तरंग	विषय	पृष्ठांक
२१	सेवकसेव्यभाव-चित्रकूट्यार्थफलवर्णन	५७-५९
२२	सेव्यसेवकभावभीमयोप्यावासिमार्गवाधिविरहोत्पन्न- भीरामवनवासपूर्वार्धसमाप्तिवर्णन.	६०-६१

द्वितीयसोपान-अयोप्याकाढ-उत्तरार्ध (तरंग २९) ६१ ते १४२

१	सुमन्त-विरह-वर्णन, रथाश्वार्थे कारुण्यवर्णन	६१-६२
२	सुमन्त अयोध्येस पोहोचतो व सर्वत्र शोकभर दशरथस्वर्गागमन.	६२-६६
३	भरतशोकवर्णन, भरतशत्रुघ्नास आणविण्यास वशिष्ठदूतगमन, भरतशत्रुघ्नाचे आगमन व शोक, मथुरेस शत्रुघ्नाकडून लत्ताप्रहार, भरतकौसल्यासवाद	६६-७१ ६७
४	दशरथाची अत्येष्टिक्रिया, भीमशिष्टेपदेशवर्णन	६७-६९
५	भीमशिष्टभरतसवाद	७१-७५
६	भीरामास आणण्यासाठी भरताचे चित्रकूटकडे प्रयाण, अयोप्यावासी लोकांसह भरतशत्रुघ्नाचे वनांत जाणे, निषादभरतमीलनवर्णन, निषादाची शका व सावधानता	७५-७८ ७८-८२
७	भरतनिषादमीलनवर्णन, भरतनिषादसवाद भरत व नगरवासीयांचे प्रेम.	८१-८२ ८३-८४
८	भरताचा प्रयागप्रवेश, त्रिवेणीवरदान	८६
९	भीमद्रावभरतसवाद.	८६-८७
१०	भरद्रावकृत-भरतसत्कार, ब्रह्मर्षिपुत्रांची परस्परमत्तिपरीक्षानन्दमयवर्णन	८७-९० ९०-९१
११	इन्द्रवृहस्पतिसवाद	९२
१२	भरताचे चित्रकूटी आगमन, चित्रकूटमार्गावर भरत	९२-९३
१३	भरतचित्रकूटप्राप्त्यष्टाष्टप्रेमभाववर्णन कोट्यी-किराताकडून रामचद्रास भरतागमनाची सूचना	९३-९६

तरंग	विषय	पृष्ठांक
१४	भरताचें चित्रकूटदण्डन, सीतेस स्वप्न, रामाचा शोक, लक्ष्मणाचा क्रोध, लक्ष्मणाची रामाकडून समजावणी, भरतमहिमावर्णन, भरतादीचें मंदाकिनीत स्नान, चित्रकूटविवेकपञ्चस्तव-	१६-१०० १७-१८ १८ १९-१००
१५	भीष्मनामवसिष्ठसंवाद, पुस्वासिविरहवर्णन, चित्रकूट आगमन, भरताचे अंतरंगतरंग, भरतगम भेट, सर्वांच्या भेटी-वितृनिघनचार्तेदुळे समकृत शोकभ्रांटादि वनवासियाकरी भरतादि सर्व मंडळींचा सत्कार	१००-१०६
१६	केकेयीला पद्माचाप, भीमरतविषाद-विचारवर्णन	१०६-१०७
१७	भीमसिंहाचें भाषण, वसिष्ठगमसंवाद,	१०७-११०
१८	भीरामगुप्तभरत-संवाद-वर्णन	११०-११३
१९	जनकदूतवार्तावर्णन, जनकादीचें आगमन,	११३-११५
२०	द्विषमावशोकवर्णन	११५-११८
२१	द्विषमाजपरस्परवार्ताकथन.	११८-१२०
२२	जनकग्राहीमुनयना व ओष्ठत्या याची भेट भीमसिंहाचें शीलवर्णन	१२०-१२३
२३	जनक-मुनयनासंवादांत भरतगुप्तवर्णन	१२३-१२५
२४	जनकभरतसंवाद, मुरशोकवर्णन, जनकवसिष्ठादिसंवाद, इंद्रादींना विता, सरस्वतीकडून इंद्राची समजावणी	१२५-१२७
२५	भीमसिंहरामचन्द्रसंवाद सभाविचारवर्णन	१२७-१२८
२६	भीरामभरतसंवाद, भरतास भीरामचंद्राचें पादुकाप्रदान भरताकडून तीर्थजलस्थापना, चित्रकूटस्थल-निरीक्षण भरतविनयवर्णन	१२८-१३०
२७	भीरामचन्द्रभरताविसवाद	१३०-१३५
२८	भीरामचन्द्रसकाशाद्वरतप्रत्यागमन (अर्थात्) भरताचें अयोध्येस परतणें, भरताकडून पादुकास्थापना, नन्दिभ्रामात निवास	१३५-१३८

तरंग	विषय	पृष्ठांक
२९	श्रीभरतवैराग्यविवेकवर्णन, श्रीभरतचरित्रभवणाचा महिमा	१३८-१४६
	तृतीयसोपान-अरण्यकांड (तरंग १७)	१४३-१७४
१	मंगलाचरण (श्लोक १ ते ५) अत्रिकृतश्रीरामस्तववर्णन, षयंताची कुटिलता व त्यास प्रायश्चित्त	१४३-१४६
२	श्रीराम व अलि यांचा समागम, अत्रिकृतश्रीरामस्तव, श्रीसीता व अनसूया यांची भेट, अनसूयाकृत पातिप्रत्यघर्मवर्णन	१४६-१४८
३	श्रीरामचंद्राचें पुढें गमन, विराधवध, शरभंगप्रसंग	१४८-१४९
४	श्रीरामाकडून राक्षसवधाची प्रतिज्ञा	१४९
५	सुतीक्ष्णप्रेमस्तुतिवर्णन	१५०-१५२
६	अगस्त्यरामसमागम-पंचवंदीवर्णन, अगस्त्यसंवाद	१५२-१५३
७	ईश्वर-श्रीव-भेदवर्णन	१५३-१५४
८	भक्तियोगवर्णन,	१५४-१५५
९	श्रीरामाचा दंडकवनी प्रवेश, शूर्पणखेची कथा, तिचें खरदूषणाकडे जाणें, श्रीरामखरदूषणशुद्धवर्णन, शूर्पणखेचें लंकेस रावणाकडे येणें व स्ववृत्तकथन, श्रीसीतेचा अभिप्रवेश, मायासीता	१५५-१५८
१०	रावणमायीचवार्ता-श्रीरामसमीपगमन, सुवर्णमृगरूपी मायीचाचा वध होणें	१५८-१६१
११	श्रीजानकीहरणवर्णन व जानकीचा विलाप जटायुरावणशुद्ध	१६१-१६४
१२	श्रीरामविरहवर्णन, जटायूचा प्रसंग	१६४-१६५
१३	गुह्यराजमोक्षवर्णन, कबन्धाचा उद्धार	१६५-१६७
१४	शबरीभक्तिप्रतिवर्णन, शबरीवर कृपा, नवविधा भक्ति सांगणें	१६७-१६८

तरंग	विषय	पृष्ठांक
१५	श्रीरामचन्द्राचें पपासरगमनवर्णन, वसंतऋतुवर्णन	१६९-१७०
१६	श्रीरामसमीप नारदगमनवर्णन, रामनारदसवाद श्रीरामगुणगानाचें माहात्म्य व सत्संगभजनार्थप्रेरणा	१७१
१७	विमलवैराग्यमक्तिसपादन	१७२-१७४

चतुर्थसोपान-किष्किन्धाकांड (तरंग ६) १७५-१९२

१	मंगलचरण (श्लोक १-६) श्रीराम व श्रीहनुमान् याची भेट, श्रीराम व सुग्रीव यांचें सख्य	१७५-१७७
२	बालिवध, सुग्रीवाचें दुःख जाणून घेऊन श्रीरामकृत बालिवधप्रतिज्ञा,	१७७-१८१
३	श्रीरामकृत मित्रलक्षणवर्णन, सुग्रीवाचें वैराग्य बालिसुग्रीवयुद्ध, बालीचा उद्धार	१८१-१८४
४	तारेचा बिलाप, तारेस श्रीरामोपदेश, सुग्रीवाला राज्या- भिषेक व भगदाला यौवराज्याभिषेक, वर्षतुंबवर्णन, शरद्वर्णन	१८४-१८६
५	श्रीरामाचा सुग्रीवावर कोप, लक्ष्मणाचा कोप, सुग्रीवसम- सवाद व सीताशोघार्थ चहूकडे वानरांना पाठविणे	१८६-१८७
६	हनुमदादिवानराचा सपातिसमागम, समुद्रतीरवर्णन श्रीकमलेश्वरस्तव	१८८-१९१ १९२

‘सुश्लोकमानसा’स लाभलेल्या काहीं प्रशंसा,

‘कविवर्य वे. शा. सं. श्रीयुत विश्वनाथशास्त्री कात्रे-यांच्या पत्रांत पुढील श्लोक व मजकूर आहे.

“सुवर्णश भाग्ये गाह मद्रन्धु राम। वितरि रविकवृन्दा दत्त तें पुण्यधाम ॥

उठति किति इदी या सुप्रसंगें सुखोर्मि, जय जय जयचन्दं येधुनी गर्जतों मी ॥१॥

पुस्तक अंतर्ग्राह्य मनोहर झाले आहे आज तें साधुशील श्री. द. वा. पोतदार

या योग्य सत्पुरुषाच्या हस्ते प्रसिद्ध पुण्यधामी श्रीरामचरितमंदिनी प्रसिद्ध होत

आहे। आपल्या आयुष्यातला आजचा हा मुदिवस होय ! सहृदयरविक-

वर्षांच्या योग्य प्रशसनानें आज आपलें राममेरसमय विमल हृदय सत्त्व-

भरानें अनेकवार मरून ओढंडेल व अनुपम समाधानानन्दात पोहू लागेल।

आपला हा सात्त्विक उत्कर्ष पाहून माझीहि स्थिति खरोखर आपल्याप्रमाणेंच

होत आहे। श्रीरामकृपेनें असे सुप्रसंग आपल्या प्रदीर्घ आयुष्यात सतत

येथोत. आपल्या स्वर्गस्थ मातृपितृदेवांच्या आज्ञाच्या आनदाची कल्पना

कोण करू शकेल। खरोखर ‘सर्वे धन्यास्ते च यूयं यय च’ ॥ घरी एकाकी

अशल्यानें समारंभास हजर राहता येत नाही. पण मन तिकडेच आहे पुस्तक

च पत्रिका धीपदीं समक्ति समर्पण केली. ” (पत्र १-४-५२ शेळाली.)

या द्वितीय भागाचें वाचन करून श्री. कात्रेयास्त्री यांनी पुढील उद्गार

२-३-५३ चे पत्रानें कळविले आहेत. तेहि वाचून मला अत्यनंद होत

आहे:-“आपलें काव्य वाचतांना आनदाचें भरतें सारखें येत होतें. श्रीराम-

कथेनें रंगलेला आपल्या वागीचा प्रवाह प्रसन्न गभीर गगौषाप्रमाणें वाटला.

हे कळविण्यास मोठा आनंद होत आहे. सर्वच गोड व रम्य ! वाचून

डोळे दुसले तरी पुस्तक खाली ठेवत नव्हतें.”

पं. हनुमानप्रसाद पोदार, सपादक ‘कल्याण’ गोरखपूर यांनी ‘मानसा’ची

चित्रे घेण्यास संमति देण्याची कृपा केली व ता. १८/५/५२ चे पत्री पुढील

प्रशंसोद्गार ‘सुश्लोकमानस’ बालकाड पाहून काढले आहेत:-

Dear Sir,

Your letter of the 6th inst. and the very kind present of the first book of your Marathi rendering of Ramayan are to hand.

In spite of my little knowledge of Marathi, I could see that you have really made a great achievement. By this lovable translation you have led in your land a very wide and swollen canal from the big stream of Bhakti with which Goswami Tulsidasji so inundated the whole of the Gangetic plain that it knows no drought.

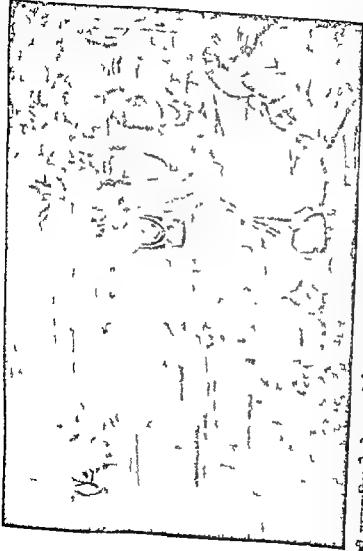
Yours Sincerely
Hannumanprasad Poddar.

श्रीमंत राजे विद्वद्भक्त श्री. लक्ष्मण सीताराम ऊर्फ रावजी भैय्यासाहेब खेर, गुलबर्ग जि. नागरी, उत्तरप्रदेश २४११५२च्या पत्री लिहितात:—

".....Your last letter bears date the 1st may 1952. It gave me great pleasure to feel that I was able to contribute my mite to what is definitely going to be the crowning achievement of your life's mission — the Marathi incarnation of the great epic "RamaCharita-Manas" It seems you have come equipped in so rich a measure to convey the eternal message of the first poet ("कवेरायस्य शासनात्") to the perpetually changing world. That message will endure to the end of time ("यावच्चन्द्रदिवाकरे")."

I have read सुश्लोकमानस of yours, not less than half a dozen times in the meanwhile & with every reading it has given me evernew pleasure — not describable in words ("अनिर्वाच्य"), only susceptible of being felt. It grips one's interest and keeps it bound to the end. All the other works of yours and they are none too few, strike one at the preparation for this "Magnum Opus" of yours.

I hope the remaining chapters will soon be ready to see the light of the literary world....."

सकोच की गुरुजनादिक वीर तेय । स्नेहद्वंद्व बहु भरती तरि सर्व चित् ॥
 श्रीराम द सवृप त्या निज पादकलें । शीरीषी मल त्याप्रति प्रकचिचें ।

सुश्लोकमानस द्वितीयोपान
 अयोध्याकाण्ड, उत्तरार्ध तरण २८

श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीभवानीकमलेश्वराभ्या नमः । श्रीसीतायमचद्राभ्या नमः ।

श्रीधरस्वयै नमः ।

तुलसीरूपिणे श्रीमद्वाल्मीकिमुनये नमः ।

यस्य प्रसादात्तुलभ स्वर्गीयममृतं भुवि ॥ १ ॥

❀ सुश्लोकमानस ❀

—१७७२२१—

श्रीरामचरितमानस अर्थात् श्रीतुलसीरामायण

या महाकाव्याचा अनुवाद

द्वितीय सोपान

अयोध्याकांड

पूर्वार्ध

तरंग १ ला

भंगलाचरण

गौरी वामाकि ज्याच्या दिखत सुखुनी मस्तकीं शोभमाना ।

बालेन्दू मालदेशीं, गरळ गळि दिसे, वक्षि नापाधिराणा ॥

मत्मानें भूपिलेला सुखर सकलावीश चद्राभ शवं ।

रक्षो श्रीचमु मार्ते अनुदिन शिव तो व्यापि जो विश्व सर्व ॥ १॥

राज्याभिषेके नच जी प्रसन्नली । अरण्यवासें नच वा विषण्णली ॥

ती रामवक्त्राजुजकाति कोमला । देवो सदा सुंदर मगलें मला ! ॥२॥

इंदीवराम मुकुमार मनोह-नील । चामाणि शोभलि जया दयिता मुशील ॥
 हस्ती महाशरधनुष्य जयास साजे । त्या ज्ञानकीर्तिरधूतनि चित्त माझे ॥ ३ ॥
 श्रीसद्गुरुप्रभुभुदान्तरजःकणांनी । स्वच्छन्द चित्तमुकुरी क्षणि आगवूनी ॥
 श्रीरामनिर्मलपरी यदुं सद्विचारि । जी देत साधुनि जमीं पुरुषार्थ चारी ॥४॥
 श्रीराम होउनि विवाह गहासि येत । तेथून नित्य नवमंगल हणं होत ॥
 खोदादि त्या भुवनपर्वणि पुष्पमेघ । वर्षीत सौख्यजल वरांत अखंड ओघ ॥५॥
 तें संपदा निरुपमेत्तम श्रद्धाशिद्धी । या रुद्रिणी त्रिपद्मा सरिता त्रिशुद्धी ॥
 सक्तेवपूरजलधीमधि पाव घेती । ते सौख्यपूर कधि यणुनि काय घेती ! ॥६॥
 तेथील पौर अनिसद्गुगलन की ते । योगी, तपी, विमल, मूल्य जयां न होतें ॥
 नाथी नर प्रकट उत्तमजाति सारे । वाट विधानूहति तेथिं दुजी न सारें ! ॥७॥
 रामस्वभावगुणशील मनोरुत्तम । पारोनि होत अतिहर्षित चित्ति भूष ॥
 सशोभनीं मुदितभाव असाच होता । रामा कणेचि सुवराज, नृराज आतां ॥८॥
 प्रार्थीति लोक निज चित्ति शिवाच मां । की राज अशत नृपें खुनाथि यावें !
 एका दिनावसरि लोकसमेत राबा । होता समेत अपुल्या वतजा महोजा ॥९॥
 तो लोकनाथ सकल मुक्ता निधान । श्रीरामकीर्तिगुणगायनि पूर्ण मग्न ॥
 ज्याच्या कुरोसि अभिलाषिति सर्व राजे । यद्रागलोभ जयती मनिं दिक्कती जे ॥
 श्रीलोचिपदी दशरथासम नाहि झाला । कोणीहि भूति दुजा कवणाहि काला ॥
 श्रीराम मंगलनिदान तनूज ज्याचा । तद्रूपेनस्तव अमूपहि अल साचा । ११
 घेई कधी मुकुट तो सहजीच भूष । तो सावरी मुकुट, पाहत आत्मरूप ॥
 कर्गासमीप वधजां घबलाम केश । वादेक्य वाटन तथा करि सूदेश- ॥१२॥
 कीं यौवराज्य अभिषेचुनि तूर्ण रामा । कां अपेक्षीन निजजीवन सौख्यधामा ॥
 येतां विचारमनि हो नृप हृष्टचित्त । पाहूनि योग्य शुभवेळ गुलसि जात ॥१३॥
 सागावयासि मनिंचा सुविचार त्यातें । हृद्येन भूपतनुं पुलकीं भरी तें ॥
 बोले नृराज “ परिषा जि मुनीश ! आतां । श्रीराम सर्वपरि योग्यचि कर्मजाता ॥
 तो सेवकासि, सचिवासि, पुण्यवेवाही । लोकां मदीय अरिमित्र उदासि यांसी ॥
 ओह अतीव हृदयप्रिय सर्व लोकीं । जैसा मला, जणुं बहिश्चर जीव तो कीं ! १५
 साकारल्या जणुं तयीं तुमच्या सदाशी । ज्या अपिल्या मज तुम्हीं प्रभुंनीं प्रहरीं ॥
 सारेच विप्र परिवारसमेत चित्तीं । श्रीरामिं लोभ तुमच्याच परीं करीती १६
 ज्यांनीं शिरीं धरिले गुरुपादरेणू । ते वैभवं वश किती करितात नेणू ॥

माझ्यासमान अनुभूति अशी न कोणा । या पुण्यपादरवि मन्मति सर्व पूर्णा १७
 आता असेचि अभिलाप मनात एक । तोही फळेल तुमच्याच कृपे सुरेश्वर ॥
 पाहोनि चित्त मुनिच अतिदृष्ट भावे । सागे 'विचार परितोनि मुली करावे' १८
 चोले वसिष्ठ 'नृपते ! तव नाम-कीर्ति । हीं होत सर्व करितीं अभिलापपूर्ति ॥
 हे राजवर्ष ! तव मानसकाम होती । ज्यातें फळ अनुसरोनिच पूर्ण येती !' १९
 जाणोनियां गुरुसि अंतरि सुप्रसन्न । राजा वंद मृदुल वाक्य हळूच लीन ॥
 'नाथा ! करुं जि ! सुवराज मदीय रामा । सांगा समग्र परिषद् भस्वं स्वधामा २०
 माझा समक्षचि महोत्सव हा घडावा । साफल्यज्जम नयनां सगळ्यांस व्हावा ॥
 श्रीशंकरें सकल काम मदोय केले । ही एक आत मम चित्ति विशेष आले २१
 हो लालसा मम पुरो ! गहनजे न बिता । राहो न कांहीं मजला दुःखूर चित्ता !' ॥
 ऐकोनि ते नृपतिवाक्य शुभाढ्य सुख । आनंदकारि मुनि उत्तर दे प्रसन्न २२
 'ऐकें नृपा ! विनुलता धरता बयासि । येतीच कीं अनुमदा अति दुःखराशि ॥
 यद्भक्तिबाहुनि न शांति मिळेचि जीवा । तो राम पुत्र तव, जो भजका विसावा ॥

वेगीं समारंभ करीं नृपाला ! । होवो न कांहीहि विलंब त्याग ॥

जें राम होई सुवराज साच । तो मंगलाचा दिन रे ! खराच ।' २४

हो स्वमंदिरि नराधिप तूर्ण आला । तो झेलवी स्वसचिवादिंक संचकांला ॥

ते घेउनी नमिति त्या 'जय जीव' ऐसं राखे मुमंगल तथा कथिल्लहि तैसं २५

“आज्ञापिलों प्रमुदितें गुरुनेचि आज । कीं यौवराज्य बसवीं सुत रामराज ॥

खेकासही जर असेल अभीष्ट हेंचि । रामा करुं जि ! अभिषेक सदुत्सवेंचि” २६

ऐकोनि त्या प्रियवत्ता, सचिवासि हर्ष । कीं अकुरावरि पडे उचिताजुवर्ष ! ॥

चोलेहितें सचिव जोडुनि हस्त दोनी । 'दीर्घायु व्हा नृपधरा ! बहु योग्य बाणी २७

जेणें पडेल अतिमंगल सर्व लोका । ऐसा अभीष्टतम मानस हा विलोका ॥

आतां त्वरेचि शुभमंगल हें करावें । यातें विलंब करणें न कधींच रावें” २८

राजा मुमंतु सन्निधोक्ति सदर्प ऐकें । कीं वादतरं तर सविस्तर होय शांते ॥

चोले नृपाळ 'कथितील मुनीश जें जें । तें तें कर राघुवरा अभिषेककाजें' २९

हो वसिष्ठ कथिती मृदु गोष्ट बाणी । “आणा समग्र शुभतीर्थजले त्वरानें ॥

शुद्धीपथी पलमुमें दलमूलयुक्त ” । नाना शुभा इतर वस्तु गुरु कथीत ३०

वस्त्रे अनेकपारि सुंदर घामरें हीं । चर्म असंख्य मणिसंघ सुदीतिवाही ॥

कार्पास रेशमि तशीं वसने अनेक । जेणें सशास्त्र शुभ होय नृपाभिषेक ३१

भ्रायुक्त रीतिरचना मुनिवर्य देत । “ मांडा अनेकविध मंडप हो ! पुरांत ॥
आवे, तसे पनस वृक्ष, सुपारि, केळी । रोवूनि वीथि सजवा तुम्हि सर्व मेळीं ३२
योजूनि रत्नमणि चौक कर अनेक । बाजारहाट सजवा सगळे सुखे ॥

पूजा गुरु गणपती कुलदेव भावें । विप्रादिकांसि अति आदरिं तोषावें ! ॥ ३३ ॥

आणा पताकाभ्रजतोरणांनीं । सर्वत्र शोभा नगरा भरोनी ॥

रथाश्वदन्ती कलशादि सिद्ध । करा झणीं मंगल शास्त्रशुद्ध ” ॥ ३४ ॥

चित्तीं घरोनि मुनिचे सगळें निदेश । आपापलें निघति कार्य करावयास ॥

आज्ञा दिली मुनिवरं करण्यास जें जें । तें तें जणों गमत आधिच पूर्ण साजे !

तो विद, साधु, नृप यांस समर्पि भूप । रामास हो सकल जीवन सौख्यकर ॥

होणार ऐकुनि भला अभियेक रामी । साकेतिं वाद्यतति वाजति धामि भामी !

आलोचती शकुन उत्तम रामसीता । तन्मंगलाभि दिशलीं स्फुरितें समस्ता ॥

सोप्रेम ते पुलकितांग परस्परतें । तें सांगती भरतसंगम मूचवी तें ! ॥ ३७ ॥

“ झाला असे बहुत काल तथा अपेथी । भेटेळ तो प्रिय अम्हा, शकुनं स्वदृष्टीं

त्याच्यापरी प्रिय तरी परकोण आम्हां । नोहेचि अन्य शकुनां फल सौख्यधामा ! ”

रामाच्या हृदि सदा भरतस्मृती हो । कीं कच्छपीमनि वसे निज अंढि लाहो !

सीतारघूत्तमि बसे भरतानुराग । ज्यातें नसेचि उग्रमा तुलनेसि सांग ॥ ३९ ॥

परितुनि घडतांह रामचंद्राभिषेक । प्रसुदित अति शास्त्रा राजपत्नी विशेष ॥

वर वर नभिं येतां वाहुनी पूर्ण हंदू । खळबळ लहरींनीं दर्शवी हर्ष सिंधू ! ४०

प्रथम कळवि जी हे वृत्त अन्तःपुराते । मिळवि सकल भूषा मूल्य वळें किती ते !

पुलकिततनु राजी प्रेम हों भरोनी । शुभ कलश करीती सिद्ध मागल्यखाणी ॥

स्वस्तिकं भरित चाढ सुमित्रा । रत्नपूर्ण रचना अतिचित्रा ॥

हर्षमग्न रघुनायकमाता । देइ ती दिजवरां किति विज्ञा ! ॥ ४२ ॥

ग्रामदेव सुरनाग असेही । पूजि, त्यांस बलिभागहि देई ॥

“ ज्यापरी सुखित होइल राम । या जि ! तेचि वरदान निकाम ! ” ॥ ४३ ॥

प्रार्थि रामजननी किति ऐसें । गादलें मधुर मंगल तैसें ॥

कोकिलास्वर मनोहरवाणी । इंदुसुंदरमुखी ललनांनीं ! ॥ ४४ ॥

राज्याभिषेक परितुनि रघूत्तमाचा । नारीनरा हृदयिं हर्ष अतीव साचा ॥

त्या मंगलास्तव करीति समग्र सिद्ध । सारे यथामति बधास्थिति कार्य शुद्ध ! ॥

राजा तदा सदर्पि बोलवुनी गुरुतें । सांगे ‘ रघूत्तमि कथ उपदेश ते ते ! ’ ॥

आमाकडे गुरु वशिष्ठ गृहासि येत । श्रीराम जाउनि पुढें पदिं त्या नमीत ॥४६॥
 श्रीराम सादर मुनीप्रति अर्घ्य देत सर्वोपचारिं करि पूजन त्यांसि युक्त ॥
 सीतेसमेत धरि तत्पदपद्म माथां । प्रार्थित त्यां जुहुनि नम्रपणें स्वहस्ता ॥४७॥

“सेवकाच्या गृहीं येणें स्वामीचें पुण्यकारक ॥

मंगला मूल हें सान्यां, अमंगलनिवारक ॥ ४८ ॥

प्रेमें झोलावुनी मातें कार्यां आज्ञापितां चरी ॥

तरीहि योग्य तें होतें, वाटें न्याय्य अंतरीं ॥ ४९ ॥

राहुनि प्रभुता केली दासावरति हे दया ॥

पाविच्य आणिलें आर्जां आमुच्या मंदिरास या ॥ ५० ॥

आश कराल जे मातें तें मी करिण आदरें ।

भर्तृसेवाच हा लाभ घाट मजसि हे खरे !” ॥ ५१ ॥

येकोनि ती प्रणयपूर्ण विनीत उक्ति । बोले मुनी रघुवरा स्तुति स्वचितीं ॥

“हे हंसवशि अवतंसविशेष रामा ! जे झोलशी, उचित तें तुज सौख्यधामा” ॥

शील स्वभाव गुण वर्णित राघवाचे । बोले मुनी पुलकितांग भरुनि साचे ॥

“योजीयला वृषावर अभिरुक्क तुहां । तो यौवराज्य बसवील तुम्हांच रामा ! ॥

हा सर्व उत्सव यथाविधि पूर्ण व्हावा । वासाठि संयम अर्जां तुम्हि आचरावा ! ॥”

ऐसें कथुनि मुनि जाय पुन्हां वृषातें । श्रीराम होत परि विस्मित आत्मचिंतें ॥

चिती “समस्त अग्नि वंधु समानहेतु । ना भोजनीं शयनिं खेलनि भेद किंतु ॥

ते कर्णवेष, शिशुता, प्रतबंध लग्न । सारें समान अमुचे जगतीं अभिन्न ! ५५

या आमुच्या विमल वंशि अयोग्य एक । बंधूसि सोडुनि वरिष्ठ कृताभिरुक् ! ॥

ही प्रेममूल उचिता रघुनाथचिता । यागीत भक्तहृदिंची कटुता समस्ता ॥५६॥

ये त्याच वेळीं मुदितात्म लक्ष्मण । प्रेमाद्रंहमंदिर चारुलक्षण ॥

सन्मानि त्यातें प्रिय वाक्य झोलुनी । श्रीराम जो राघववंशसन्मणि ॥५७॥

वायें मनोहर रवें किति याजतात । पौष्पनोद नच वणुहि ये नितान्त ॥

सारे प्रतीक्षिनि जें भरतेंचि यावें । त्याला स्वनेत्रफल सत्वर ते मिळावें ॥

सारे घरोघरि पथीं लघु वाटिं हाटीं । नारी नर प्रचुर बोलति हेंचि दाटीं ॥

“आहे सुहृत् उदिवा परि केनिं वेळ । जाईल तोंवरिहि, हा विधिचाच खेळ ! ॥

हे आमुचे कर विधे ! अभिलाष पूर्ण । विहासनीं चनुत राम सपत्नि तूं ॥

पाहूं तरां नयनिं जें कनकासनी हो ! तेव्हांच जीव अमुचा कृतकृत्य की हो !”

सारेच बोलति “‘उद्या’ उजडे कधीं ती । देवा! कर जि! अमुची अभिलाषपूर्ति ॥

प्राणाहुनीहि मज्जला प्रिय एक राम । कोरेन कां ? नृपति तो, मम हाच काम ।

कोसल्यसम सर्वं त्यास जननी पूज्या अति प्रेमला ।

माझ्या ठायीं तरी विशेषचि असे तत्सनेह, ज्या ना तुल्य ॥

त्याचें पारखिलें असे हृदय भी; वांट विधाता निकी ।

देई जन्म तरी भिल्लो सुत-वधू हे रामसीताच कीं ! ॥ ८५ ॥

भरतशपथ तें घालिल्यें, सत्य बोल । कपट कुटिलतादि त्यागुनी चित्त खोल !

सुखमय असतां, ही कां तुला खंत वाटे ? सकल मज कधीं तूं सत्य जें चिचि दांटे !

दासी म्हणे “ वदुनि आधिच तृप्ति माझी । सागों पुन्हां तर हवी मज जीमदूबी ॥

माझें कपाळचि अभागि, फुट्येनि जावें । राखीहितें वदत, तेंहि न कां खपावें !

जें बोललीं खयक सत्य असत्य पाहीं । व्हायेत ते प्रिय तुम्हां; कटु मात्र मी हो ॥

मीही वदेन इधुनी ‘ जच देवि ! ’ ऐस । वा मौन सेविन सदा दिनरातिं खावें !

मातें कुरूप कवनी विधि दास्य देत; । जे पेरि तेंच भरि; देत तसेंचि घेत ॥

कोणीहि होउ नृपती मज काय हानि ? दासीपणा सुटुनि ध्यायचि मी न राणी !

मेला स्वमावचि असा मम हा दुवाड ! केशी हिता तुमचिना कवं दृष्टिभाड !

मी बोललें सहजि गोष्ट मनांत आली; देवि ! क्षमा मज कराजि ! तुकी जहाली !”

तें ऐकुनी कपटभाषण मंथरेचें । जात्याच नीच ललनामन नूढ साचें ॥

विश्वास ठेवि निज वैरिणिच्याहि ठायीं । मायावशें मनिं गणोनि सली जणों ही

त्या लाघवीं प्रियवर्ची अति दुग्ध राखी । कीं ती फसे जणुं मृगी शबरीस्वरानीं ॥

राखीमती तशि फिरे नियती जशी ती । दासी निवांतपणि योजित घातयुक्ति !

‘ मातें तुम्ही पुसतसां, परि येत शंका । कीं मानितां सदन दारित नित्य मी कां ?

ऐसें अनेकपरि सागुनि गोवि भोही । बोल पुन्हा अवदसा हंसुनीहि कांही ॥

“ अहो ! तुम्हांतें प्रिय रामसीता । तुम्हीहि त्यांना प्रिय, सत्य वार्ता ।

परी न आतां दिन ते रहाती । काळ, जुने मित्रहि शत्रू होती ! ॥ ९४ ॥

आहे रवी जरिहि पोषण पद्मजातां । जातां सुकोनि जल, तो करि तद्विधाता ॥

पाहे तुम्हां सवत ती उलढावयातें । रोधावया तिज कर सद्गुणाय कीं ते ॥

वांटे स्वभाग्यें न तुम्हांस शंका । यामे तुम्हा भूपति आपला का ? ॥

खोदा मनें, भूप मुखें चलोद्य । भोळेपणा मात्र तुम्हात मोठा ! ॥ ९६ ॥

श्रीराममता चतुरा गभीरा । स्वहेतु ती साधुनि घेत सारा ॥

मामाकडे जें भरताचि धाडी । राखा, परी त्यात तिचीच खोडी ! ॥ ९७ ॥

मातेच सेवितिल त्या सवती समग्र । ऐसा गमे तिज अतीवचि गर्व उग्र ॥
 'जे एक शल्य तिज वायत अंतरी तें । की, ' एकली भरतमाय पुंसे न माते !'
 वाटे तिला नृपति अंकित आपला हो । प्रौढी अशी हृदयिं ती भिरवी न का हो ?
 ना दर्शवी प्रकट अंतर राममाता । जात्याच ती सुचतुरा कपटान्विता ॥९९॥
 राजा तुम्हांवरि धरीत अतीव माव । नाहें रुचे तिजसि हा सवतीस्वभाव ! ॥
 'तेव्हा तिनें नृपतिनें भुलवूनि नेटें । रामाभिषेक विनियुक्त उद्यांच, वाटे १००
 हें या कुली उचित, कीं नृप रामा व्हावा । सर्वास हेंचि मत; समत मत्स्वभावा ॥
 'चित्पूनियां पुढिल मात परी भिलें मी ! देवोचि योग्य फल दैव फिरोनि रामी' ॥१०१॥
 ऐशापरी कुटिल कोटि कथा बढून । राशीपनी कपट ती करि रुढ पूर्ण ॥
 'नाना तन्हा कथुनियां सवतीवरून । राशी-विशेष दिधला क्षण बाढवून १०२
 राणी पुंसे फिरफिरुनि तियेस सारें । होणार त्यापरिच, चित्त भरे विकार ॥
 दासी म्हणे, ' अजि विचारितसां किती तें । नाहों अजूनहि कसं कळलें तुम्हातें ।
 जाणे हिताहित पशूहि मलें स्वकीय । ही सिद्धता करिति पौर समग्र काय ? ॥
 सताह दोन अर्ध मग्न समस्त त्यात । हा कीं कळे मजकडूनि तुम्हासि हेत ? ॥
 ध्या सौख्य खूप अजि राज्य तुम्हां करी हें । नेलेन सत्य मम दोष मुळीच नोहे ॥
 खोटें घडेन जर मी, मम होय दोष । भोगेन पार, मज देव करील योग ॥१०५॥
 उद्या घडेल जर कां अभिषेक रामा । जाणा विधीच जणुं वेरि विपत्ति वामा ॥
 मी सांगतें ललित ओढुनि रेष लेली । माशीच दुग्धि तशि होय तुम्हां दशा की ।
 'सेवाळ कां सवतिला तनयासमेत । राहाल तोवरिच हो ! तुम्हि या गहात ! ॥
 कटूरसि जेथि विनता छलि तेथि आतां । तुम्हां छळील किति निष्ठुर राममाता !
 येईल मालि भरताप्रति बंदिवास । रामास सौख्यभर आणिक लक्ष्मणास ॥ १०७॥
 तें ऐजुनी बटुक वापर्य तथें तिचेचें । कैकेयिचे बदन हो मुकलेंच साचें ॥१०८॥
 ती कापुं लागलि जणीं कदलीच बैसी । आलेहि घमंवलविंदु क्षणीं ननूमी ॥
 पाहूनि तदियति तशी निज जीम बाबे । ती मयस कुटिल बी मुळची स्वभावें ॥
 'सांगे अमंख्य कपटें जुळवूनि गोष्टी । राशीस ती समजवी ' धरि धर्म पोटी ! ' ।
 झाली तथें कटिनवृत्ति अतीव गणी । काठीच दुष्क जशि दांस्त ना फिरनी ॥
 'सारी चलेचि जणुं कर्मगती विची ती । धिर्ती तशीच रुचली निचिया पुनीति ॥
 भांसे जणी स्तवितसे बगळीस हंसी । कुन्वसि केकयमुता किति तें प्रगंसी ।।
 " हे मंथरे ! बदिशि नूं मज सत्य जाय । माझा स्वयं नयन मे ! उबवा मंदिर ।

तिहासनावरि अधिष्ठित रांमसीता । पाहूं, तदांच समजूं अमुच्या कृतार्था ।
सारेच काशिति 'कदां उजडे उद्यां ती?' तो देव वक्रमनि चितिति विघ्नमूर्ति
साकेतदेव चढते वषधे न त्यांते । चोरांसि चांदणि निशान वनेचि चितें ! ।

प्रार्थति सारे मुर शारदेप्रति । पुनःपुन्हां पाथि पडूनि ते कृती ! ॥

“वाहोनि माते ! अमुची अवस्थिति । तूं आचरीं जें मुरमग्न संप्रति ॥३३

तूं तें करीं जें नुलदायि होइल । राज्य त्यजोनी वनि राम जाइल । ॥

ऐसेंच तूं आचरिं देवि ! शारदे । आम्हासि दे तूं परदान एक दे ।” ॥६४

एकोनि देववचना करणार्द्र तैशा । धीशारदा हळहळे हृदयीं विशेपा ॥

“हा ! हाय ! देव करती हिमरात्रि माते । केंस सरोजविपिनांवरि आज कीं तें !”

पाहोनि तीस बहु खिल, पुन्हांहि देव । ते प्रार्थिती तिजसि हेचि समक्तिभाव ॥

“ माते ! न पात तुजला लवमात्र दोष । श्रीधमराधिहि नसेचि विषादहर्ष ।

रामप्रभाव तुजलागिहि सर्व टाया । कमेंचि येत मुज्जदुःख समग्र जीवा ॥

तूं जाच देवदितकारण याणि । देवि ! साकेति” हे दिनविले तिज सर्व देवीं ॥

पुनःपुन्हां जें मुर तपदांजुं । धरोनियां प्रार्थति गौरवें निजें ॥

सक्रेचुनी तें हृदयीं सरस्वती । निघालि जाया, मनि हेंचि चिनि ती ६८

“विशुधमति किती ही पोंचली नीचतेसी ! जरि निवसति उंचीं, तन्वृती नैव तैसीं

शक्ति न निरलाया हे विभूती पराची । परि नच कवि माते चूक ठेवील साची ।

करितिल मनि कीं ते भाविकार्थी विचाराग्धुनि न कवि माते सर्वथा निदिणारी”

द्वारथनगरीत पातली हृष्टचित्त । जणुं असह अशी ती दुर्दशा एक मूर्त ! ॥

केकेयीची मंथरा नाम दासी । दुर्बुद्धीची जी म्हणों पूर्ण राशि ।

वाग्देवीनें भ्रंशुनी तन्मतीनें । केले तीतें दुर्बुद्धःपेटिका तें । ॥ ७१ ॥

पाहोनि तें नगरिचा बहु थाटमाट । तैसेच वाद्यरव मंगलपूर्ण दाट ॥

लोका विचारि शधि कारण मंथरा ती । रामाभिषेक कळतां तिज होत आर्ति !

चिचीं विचार करिती कुमती कुजाति । नासेल केथें महदुत्सव त्याच रातीं ॥

जैशी बघोनि मधपोवळिं कीं किराती । चिंती मुहुष्ट ‘मज त्यामति कोण रीती ?’

भरतजननीपाशीं आली मनांत उदास ती ।

प्रमुदित पुसे राखी “ का मे ! मनी कुटुंबी अती ? ” ॥

परि न बदली कांदीं दाखी, उखावत राहिली ।

वदन करि ती, स्त्रीचारित्र्य अशी जगतीतली ! ॥ ७४ ॥

वदलि तिजला कैकेयी तैं हंसीनि “ अगे ! तुला ।
 निपट बहुधा वाचालीतें, न लक्ष्मण बोल्ला ? ॥
 तव मुजविलें तेणें गाल्या ? ” तरी न वदेचि ती ।
 बहु सुसकरी नागी काळी जणों कुटिला अती ॥ ७५ ॥
 दचकुनि म्हणे राखी तेन्हां “ अगे ! वदसी न कां ? ।
 कुशल किं असे रामा, भूषा, तसें भरतादिकां ? ॥
 रिपुदमन तो क्षेमी ? तो कीं असे मुखि लक्ष्मण ? ” ।
 परिमुनि अशीं नामें, कुन्नाहदीं कळें दाखण ! ॥ ७६ ॥

तैं ती वदे “ कवण हो ! मज बोलुं जाणे ? कां जीमही लवलवे उसन्या बळानें ?
 भूपाल ज्यास युवराज करीत आहे । त्या रामचंद्रविण सौख्य तरी कुणा हें ? ॥
 कीसल्येचें दैव वाटे फळांलें । कोणाचे ना गर्व तेणें गळाले ? ॥
 शोभा तुम्ही देखिल्ली केव्ही नाही ? शोभे माझें चित्त, जी पाहतांही ! ७८
 कळेना हो ! तुम्हां निजसुतचि जारल विलया ।
 गमे तुम्हा हें कीं नराति असे नित्य करि या ॥
 रुचे निद्रा तुम्हां सुख मृदुल शय्या शब्ददयी ।
 कळेना मूपाचें कपट तुमच्या धीस लवही ! ” ॥ ७९ ॥
 कैकेयी परिसे प्रियोक्त परि ती जाणोनि तद्बुद्धागत
 बोले कोपुनि मंथरेस “ सटवे ! तूं गेह का पोडित ? ॥
 तूं जैसें वदतीस, त्यापरि पुन्हा तूं बोलतां चावटे ! ।
 जिह्वा मी तज काढवीन बघनी, वाचाच जेणें तुटे ! ॥ ८० ॥
 लंगडे, कुबडे, काणे, स्वभावे दुष्ट दुर्जन ।
 त्यांत स्त्री, त्यात बटकी ! ” हांसें कैकेयि बोलुन ॥ ८१ ॥
 तदां ती कैकेयी फिरनि निज दासीस वदली ।
 “ प्रियोक्ति प्रीतीच्या वदत तव गे ! गोड जिभली ! ॥
 तुला रोपें जें मी परप वदलें तें नच खरें ! ।

मम स्वर्णाही मी तुजवरि कशी कोपिन बरे ? ॥ ८२ ॥

तो होय मंगल खरा दिन पुण्य मोर्तें । जें सत्य पाहिन, मला वदलीस जें तें ॥
 कीं ज्येष्ठ भाउ नृप, सेवक घातुय, हे । रीती भली रविकुली पहिलीच आहे ॥
 रामाभिषेक जरि होइल गे ! उद्यांच । देहून मागशिल तें तुजलागि साच ॥

स्वप्नेहि येन पडती मज दुष्ट सारी । मी बोललें न तुज मूढपणीं विचारी ११२
 माझा स्वभाव सरळा अति माघडा गे ! । कांहीं कळे न मज वाइट वा न चागें ॥
 कोणास मी कधिहि वाइट नाहिं केलें । मत्ताप काव बघुनी छळि दैव मेलें ॥
 माहेरि जन्मभरि राहिन जाउनी मी । सेवीन मी न सवतीप्रति रामधामी ! ॥
 जे राहणें विवश होउनि कीं अरीस । वाटे भेलें, मरणही मज त्या परीस ! ॥
 राखी अशापरि वदे बहु दीन-गणी । कुन्ना तिला कथि पुन्हां मृदु भाषणानीं ॥
 “ऐसें कसें वदतसां तुम्हि दीनभावें । सौम्या सौख्य तुमचे बहु वृद्ध व्हावें । ॥
 जो कीं तुम्हांस करूं पाहिण काढिं हानि । पावेळ तो दशकृतिनें फल पूर्ण राडि ! ॥
 तो दुष्ट बेत पडला मम कथि मात्र । ना भूक लेश दिनि, जागत सर्व रात्र ! ॥
 राखी म्हणे “वचनिं गे ! तय मी त्यजीन । कृपीहि देइ पतिपुत्रविहीन जाण ! ॥
 पाहूनि दुःख मम घोर सशोक होसी । माझे हिता कधिसि तें न करीन कैसी ? !”

कैकेयीमान्यता ऐसी कुन्ना भेद परोपरी ॥

राखीच्या उरि ती घाशी सहाणीं कपरी नुरी ! ॥ ११८ ॥

स्वताच्या सब ना राखी विघ्ना निकट देखत ॥

घरे यज्ञशू जेसा हिरव्या तूणिं हर्षित ! ॥ ११९ ॥

आवके गोष्टि ती गोड कटोरान्त परी तया ॥

कीं मधागवि बोलोनी पीत ती घोरशा विषा ! ॥ १२० ॥

कैकेयीसि वदे कुन्ना “अशे ! आठवतें न कीं ? ॥

तुम्हीच कथिली मागें मजला गोष्ट ही निकी-॥ १२१ ॥

वर दोन तुम्हा भूरे दिले; होति तयासयें ॥

ध्या ते भागोनियां आज जेणे छुट्ठाति संभवे ॥ १२२ ॥

भरता राज्य चा, तैस रामातें वनवास चा ! ॥

सवतीच्या महानदा लोपचा सकळा उद्यां ! ॥ १२३ ॥

वेईल जें शपथ भूति रामनामें । प्रार्था तदाच वर हें निज-भक्त्यामें ॥

मोडील ना वचन भूत तुम्हा दिलेले । बोला कुणा वच न हें, मग कार्य झालें ॥

श्रेष्ठागारीं जाउनीयां वसा हो ! कार्यार्थाचा सर्वथा नाश ना हो ! ॥

भूयोक्तीतें ना बळा ! ” हें वदोनी । केली कत्ता घातकीनें स्वराखी !

प्राणाऐसी मानि राखी स्वदासी । चाखाशी ती सन्मतीदेहि तैसी ॥

सांगे “कोणी मदित्ता त्वत्समा न । ज्ञात्ये पुरी ना तरी मी बुद्धन ! ॥

होसी मातें तूं तरी आश्रयाची । उद्यां माझें कार्य साधो विरिंचि ! ॥

मन्त्रेचाची बाहुली तूंच होसी । त्वत्कल्याणा मी स्मरं गे ! न कैसी ? ॥

बहुपरि यापरि बटकी देई आदरभर, तें कैकेयी ।

जाउनि घेते ज्योधागारी कोण आवरी तेसमयी ? ॥ ॥

विपत्तिबीजा, वर्षा दासी, कैकेयीची मति घरणी, ।

कपटवारिणें अंकुर आले वर दिदल, फल दुःखगणी ! ॥ १२८ ॥

ज्योधाचा संच साधोनी कैकेयी वापरी निजे ॥

कुधीने निज ती राज्यापासोनी व्युत्पत्ता भजे ॥ १२९ ॥

अयोध्या नगरी सारी उसाई मरली अति ॥

कैकेयीच्या कुटुंबीची ना कोणा कल्पनाहि ती ! ॥ १३० ॥

संकेतवासी नर आणि नारी । प्रहृष्ट चित्तीं सजलीत सारी ॥

नृपालयी चाललि योर जाये । अनंत संमर्द तिथें न माये ! ॥ १३१ ॥

श्रीरामशैशवसत्ते अति हर्षभारे । येती अनेक गग रामसनीप सारे; ॥

सत्प्रेमभाव समजूनि विशेष राम । तत्प्रेम त्यां पुसत पूरितभक्तकाम ॥

घेतां निधेन निजगेहि फिरोनि येती । ते भिन्न रामगुणगान किती करीती ॥

अन्योन्य बोलति 'जगीं रघुशीरमा न । कोणी मुशील, कनबाळु शरण्य आन ॥

आम्हो कुंडेहि निजकर्मवशे असो कां । देवो जगत्प्रभु अम्हाप्रति पूर्ति एका ॥

होवो सदैव खुनाथ अम्हास नाथ । यानाचुनी नच दुजा हृदयांत हेत ! ॥

इच्छा अशी सकल नागरिकांत नादे । कैकेयिच्या हृदि परी अति ताप कोदे !

दुःखगतिस्तव विनाश न कोण पावे ? । चातुर्पही खलमती कुटुंबी रहाये ? ॥ ॥

कैकेयीगेही ये सायंकालीं प्रहृष्ट नपराय ॥

घाट निष्ठुतेतें भेटें ये ' स्नेह ' देहधर काय ! ॥ १३६ ॥

तो अंतर्धान वरके, नामहि तें ' ज्योधमवन ' हे कळुन ॥

रापाचें पाउलही पुढे पडेनाचि भीतिनें गळुन ! ॥ १३७ ॥

ज्याच्या बाहुभतापरि इद्रहि विश्वास ठेवुनि रहात ॥

सारे नृपालगणही भिळरावा यमूखालव पहात ॥ १३८ ॥

ऐसां तो दशरथनृप कलत्रकोपें मुक्तोनिचां जाय ॥

कामप्रताप सरासर अवलोक, सकल वर्गांचे काय ! ॥ १३९ ॥

सह, विशाल, यमहि यांचे नूर जो प्रहार सहज सहे ॥

त्वाते विरल किती करि यतिगति निज सुमशरी, पहा यश है ! ॥
 जाई प्रियेजबळ तो नूर भीत भीत । देखेनिया स्थिति तिची मन आत होत ॥
 राशी दिसे चितिवरी पदली सुगात्री । अंगावरी मन्नि अंदर, अरु नेत्री ॥
 चोहोकरुं तनुवरील अलंकारीना । पैचीपळे कुमतिने निज भाग्यचिहां ! ॥
 भासे कुपेय तसला अपतां तिचा तो । वैषम्य दाख मविष्यचि सूचवीतो ! ॥
 येऊनि भूय तिजसत्रिष गोड वाशी । तीते विचारि, “ ददिता मम नूं शहाणी ॥
 प्राणेश्वरि ! प्रगविनी रुखलीस कां गे ? ” ऐवें पुमनि तिज तो बरं जात अंगे ॥
 तो जी पतीस शिडकारित उग्र रोवें । कीं नागिणीच जणुं ती अति बट भासे ! ॥
 तें वासनादय तिच्या रसनाच दोन । तहन्त तेच घर दोन विचारि पूर्ण ! ॥

ती भूममरस्थल भेटुं पाहे । वदे विचित्रा ‘ तुळसी ’ कया हे ॥

आहुट राजा भवितव्यतेने । केलें कठें कौतुक पंचबाणें ! ॥ १४५ ॥

बहुरि तिज राजा आज्ञाची हें बंदोनी । “ सुनुति ! रुचिरनेत्रे ! कोकिलकंठि राशि !
 कळविं तरि मला गे ! का तुझा होय येय । गजगतिछलने ! तो मी न ठेवीन लेश
 कोणी प्रिये ! अनय गे तव काय केला ! कोणा द्विभय धिर ! मृत्यु कुणा भुक्तेला !
 रागावरी चडतुं मी कवणा उदीना ! । रागावरुनि निबटू वद काय कोणा ! ॥

शक्त तुझा अमरही तरि मी बधीन । नाथीनंर मग कशीं मज कीटशी न ? ॥
 रंभोर ! भाव तव ठायि मदीय थोर । मच्चित हें तव मुखेंदुति हो चकोर ॥

मी प्राण, पुत्र, मम राज्यहि, दासदासी । सारी प्रजा, धन समरिं तुझ्या पदासी
 वाटेल कीं तुजवि मी करायल सांगें । मी धव रामराधा शतदां प्रिये गे ! ॥

तू हास सुंदरि ! विलासिनि ! भामिनी गे ! तूं शिखरी हृदयि तें मज मागुनी धे
 हीं भूषणे चतुर कामिनि ! लेईं अंगीं । यकीं कुपेय, धरि मंगल या प्रसंगीं ” ॥

ऐकोनि तें, शपथही अतिमूख्य तैशी । हासोनियां उठलि ती कुमती विशेषी ॥
 वाटे किरातिच जणू वधुनी मृगातें । पंसा करी तशि बरी निज ती नगातें ! ॥

जाणोनियां मुहदया जणुं त्या प्रियेसी । प्रेमाद्रि दृष्टवपु मूय वदे प्रहारी ॥

“ झालें प्रिये ! तव मनोरथ जेविं होता ! । ओह परोपर पुरीमधि हरे मोटा ॥
 होईल रूढ युवराजि उद्याचि राम । हो सिद्ध त्यात्पर मुखेचनि ! तूं निराम ”

तें ऐकतांचि उठली क्षमि ती कठोर । कीं टोचली मुद जणो कराय उदमा ! ॥
 ती तीव्र आर्ति परि लेपवि ती हंसोनी । ‘ हूं चूं ’ जशी नच करि कुलदाच कोणी !

जाणे न तें कपटकौशल भूय लीच । शिष्यत्व कोटिकुटिला गुरुचंच सावें ! १४४

होता जरी निपुण तो नृप नीतिशास्त्री । त्यातें अगाध चरित्ताम्रि निदर्शवी स्त्री ।
 प्रेमें स्वकीय कपटात्मक दावि राणी । मोटोनि नेत्र मुक्कोनि वंदे स्वदाणी ॥
 “हो! माग माग म्हणतां दयिता! परी तें । ना देत वा कुणिहि भेत लेंरनि हातें ।
 वाचा दिलेत अवघे वर दोन कीं जे । संदेह तेहि मजला मिळण्यास भाजे ॥
 राजा हंचोनि वदला “कळलें मला हें । वाटेतुम्हांस स्वण्यांतचि सोख्य वाहे ॥
 ते ठेवसेचि मजसाहि तुवां दिलेली । ना मागशी फिरनि नृच तयांस कैसी? ॥
 भोळ्याच मी प्रथमचा, विसरालु त्याच । मी सर्वथा विसरलों सगळीच मात ॥
 दावास ना मजसि दोष तुवां प्रिये! ते! कां दोन मात्र? वर नारहि आजगे! ये
 ही सीति रावकुळीं वळली सदाची । जावोहि जीव परि भाक न ही फिरिचि ।
 नाहीं असत्यसम पुंजहि पातकांचा । हो गुजकोटि तरि पर्वतलाच केना? ॥
 वेदी पुराणि मुनि सर्वहि हेंचि गाती । कीं सत्यमूक मुहूर्त नर त्यासि काति ॥
 मी त्याचरी शपथही दिलि रामनामें । मत्प्रीतिपुण्यचि मुमूर्त अगन्त रांमें ॥” ॥
 गोवोनि वारिच हट यापरि ती नृपातें । अत्यंत दुष्टमति हांशुनि बोलली ते ॥
 जे तद्विचार, गमले जणु ते ससाजे । तत्रेच ती जणु करी उघडे करणें ॥

जणों भूपाचें तें मन गमतसे सुंदर यन ।

जिथें नांदे मोदें सुखलग असंख्यात रमुन ॥

तिथें ही कैकेयी गमलि जणु भिड्डीण अदया ।

स्वचास्यांच्या श्वेनां खवळुनि ओढूं बधि तयां ॥ १६२ ॥

राणी वंदे “ प्रियतमा! परिसा मदुक्त । जें आपणें मम मना, पदचें सुमुखा
 एकें वरं नृप करा भरतासि नाथा! । जोशोनि हस्त कर्मांत वर अग्न आता
 माझा मनोरथ तुम्ही अर्जि पूरवाया । कीं राम तावय मनोनि उदारा ध्यावा ॥
 जावं तें वनि स्वतुर्दशपरिहाल । वाचा अघा वर तुझा राज, हो नृपास ॥”
 मृदुवचन परी तें भूचिन्तासि दाही । दाशिकर शिष्यां हो फोक पैतृभ्रमारी ।
 वचन वदुं शकेना धैर्य लोकोनि गेलें । जणुं परि रानि लक्ष्म्या रोगन मुख स्वामी
 नृपतिवदन झालें भीतिन नष्टकांति । पडलिच वदताही भाषलें मीन का
 करपुग घरि भाळीं नृच हाकोनि नेत्र । जणुं तनुपर रोमहा तो गोम ‘शोक’
 म्हणत मनि जणों तो “हेतु जो की मदीच । मुरावसम होला
 उपद्रुनि करिणीनें नादिल तो समूळी । अर्जि सकल अयोध्या राजिने
 कैकेयीनें सर्व आपचि आता । जोलानूनी आशिया की अवस्था ।

हा ! हा ! देवा ! काय ही वेळ आली ! स्त्रीविश्वासे वंचना पूर्ण झाली !
 सन्याश्यातें योगसिद्धी मिळाली । जां लागली तों करी विघ्न माया । ”
 ऐगा रीती राव उद्दिग्ध झाला । तों कैकेयी बोलली उग्र बोलां ॥ १६९ ॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकल्पविध्वंसने अयोध्याकाण्डे

पूर्वार्धे कैकेयीवरयाचनं नाम प्रथमस्तरङ्गः ॥

तरंग २ रा

“सांगा, नसे भरत का तुमचाच पुत्र ? वेदनाच मोडकरि मी ? नच का कलत्र
 ही बाणशीच जर होय तुम्हांस बाणी । कां बोललां न पहिलेचि तुम्ही जपोनी ? ॥
 या नीट उत्तर, वदा अथवा ‘ न देत ’ । सत्यप्रतिज्ञ तुम्हि ना रघुवंशजात ?
 ‘ देतो ’ म्हणुनी अजुनीहि भय नकार । सत्य ध्वजून जणि ध्या क्रुपशें अपार । २
 याखाणुनी प्रथम आपुलि सत्यसंधा । ‘ देईन दोन वर ’ हें वदला कितीदा
 ‘ मागेल ही जणु ’ तुम्हां गमलें ‘ कराळ ’ देईन केषि नच मी नृप सत्यपाळ !
 पुण्यात्म जे शिषि, दधीचि, इली तयानीं । त्यागून देहधन रक्षिपत्नी स्वबाणी ”
 कैकेयिचें वचन ते अति मर्मभेदी । दग्धाणि दे लघणेंस नृपतीसि आधि ।

तेव्हां धार्मिक हीर वीर नृप तो भेयां घरोनी मनीं ।

नेत्रातें उबडी विकंपितशिरा टाकी उखासे जणों ॥

बोले “ मारिसि रे ! अशी खुपणुनी मर्मस्थली माझिया ! ” ।

क्रोधाची तरवार नूर्त गमली ती कैकेयी राजश ! ॥ ५ ॥

कुतुब्धि ती मूठ जणों असीची । नैष्ठुरं ही धार सुतीक्ष्ण साची ॥

हो मंथरा हीच सहाण तीतें । करालेवला नृप भी किती तें ? ॥ ६ ॥

‘ घेगार ती प्राणधि ’ भूप मानी । धेवें परी झेलून मंत्राणी ॥

“ प्रिये ! असें का वदसी अभद्र ? । कोठें दुःखा प्रीति सुभाव सान्द्र ?

मी सागतों शंकरसाध जाण । श्रीराम माझा भरतासमान ।

हे दोन महोच्चनसेच होत । प्रभाति त्या पाटयितोचि दूत ॥ ८ ॥

दोघाहि येतील क्षणीच बंधू । निरोप माझा कळताच साधु ॥

शोघोनियां योग्य मुहूर्त काल । करूं सनातन महाविशाल ॥ ९ ॥

करीन हरे भरतासि राजा । श्रीरामही होइल तूट माझा ! ॥

श्रीरामही राखि नसे भुकेष्टा । तज्ञाच मोठा भरतीच ठेव ! ॥ १० ॥

लहानमोटा विवरुनि चिची । ही निश्चिता म्यांच नृपालनीति ॥
 रामासही राखि नसेचि हाव । तूं जाणसी निर्मल तत्त्वभाव ॥ ११ ॥
 घेऊनि रामशपथा शत मी कधी ये । यामाजि रामजननी नच कांही सांगे ॥
 कैले तुला न पुसतां सगळेंहि मीच । नाकारणें मम मनोरथ नासनीच ॥ १२ ॥
 आता त्वज्जुनि निज रोय, रचीं स्वभूषा । थोड्या दिनीं भरत राखि चेटेल खासा ॥
 ही एक गोष्ट मज केवळ, दुःख देवे । मागीतलस दुसरा वर अज चिंत ॥
 अद्यापिही जळतसे मम ऊर तेणे । हा रोय ? कीं तव विनोद ? खरेंचि नेणें ।
 यमापराध बंद टाकुनि राग सारा । सारे प्रशंसिति तदीय गुणप्रकारा ॥ १४ ॥
 स्वप्नीति राखि किति ? तूं स्तविशी न त्या का । आताच ऐकुनि तुलें वच वेद शंका ।
 सद्भाव पाहुनि जरीं अरिही सुतुष्ट । तो राम काय जननीप्रति देइ कष्ट ? ॥
 टाकून रोय, परिहास, घरीं विवेक । तूं दूर दृष्टि धरनी वर माग एक ॥
 खेणकरून भरता अभिषेक होतां । डोळे भरून तरि मी निरखीन आता ॥
 पाण्याविनाहि काधि काळि जगेल मीन । किंवा मणीविण फणी जगतील दीन ॥
 मी मात्र हें कथितें तुज सत्यभवे । रामाविना मजसि जीवन नाहिं टावें ।
 तूं जाणशील जतुरे । दयिते ! मदीये । रामाविना मजसि ना जगतां कधी ये ॥
 श्रीरामचंद्रमुखदर्शने जे अर्थीन । मर्याण दे अवति जाणसि तू प्रवीण ! ” ॥
 ऐकोनि भुवचनें मृदुलें अतीव । राखी मनात बहु तापलि कुस्वभाव ॥
 जाणों पडे अनलि आहुति ती घृताची । ती वरद आणसि वेद वृषतीच हेचि ॥
 “ कांही वदा, किति करा सदुपायकोथी । चाळेल ना मजपुढें अजि गोष्ट खोटी
 या दोन ते वर, न वा अवज्ञा धनी व्हा । झेल न अन्य बहु वा, दमना न जिह्या
 श्रीराम साधु, परि साधु तुम्ही यद्वाणे । तैसीच रामजननी, तिज मीच जाणें ॥
 सवां तुम्हां बळविते पहिलेंचि ना मी । हें जाहलें खचित सर्वविचारिं नामीं
 कौशलेनें माझिवा जे हितातें । चिंतीपेलें जाणतें सर्वथा तें ॥
 त्याचीं सीतें मी फलें चाखवीन । माझी इच्छा मीच साधीन पूर्ण ! २२
 होतां प्रभात जर राम बना न वेदी । लेकोनिसी तनुरी मुनिघेय तेवीं ।
 जाणा घडेल मम मृत्यु मुनिघेय हो । रावन् ! तुम्हांसहि घडेल अक्षीविलासो ”
 ऐसें यदोनि कुटिला उडलीच राणी । कीं येन्वारिमरिता सरिताच कोणी ! ॥
 जीना अंस उगम पापगिरीवरून । झोपातुनं भरलि जी निरतोळ कोण ? ॥
 जे दोन ते वर, तिचे जणुं वीर थोर । जो हट दाख तिवी जणुं पार घोर ।

रामा यपून तर खिन्नमुखधुनीतें । लोकींहि खेदलहरी भरल्या किती तें ॥५४॥
 जावोनि पाहि मयुवंशमणी पित्यातें । निस्तेज तो नृप दिसे अतिमात्र त्यातें ॥
 भासे जणों पतित तो मयभीत साच । सिंहीणिच्या निकट वृद्ध गजेन्द्रसाच ॥
 सर्वांगि लाहिच जया, मुछलेत ओठ । कीं दीन तो भुजग यन्मणि होय नष्ट
 संकट केकयमुता जवळीच होती । भूगळमृत्युघडि मोजति काळशी ती !
 ओराम, जो कर्णचित्त मृदुस्वभावे तें दुःख पाहत, न जे भुति त्यासि दांवें
 तेणें तथापि हृदि धीर धरुनि युक्त । मातेप्रती पुसियलें मृदुमंजुल्लेखत ॥ ५७ ॥
 “माते! कधीं मज, कशास्तव दुःख तात? घारीन मी कवन यत्न त्या अनंत”
 माता वेदे “परिष कारण हेंचि यमा! प्रेमा बुद्ध्यावरि करी नृप, ज्या न सीमा
 भूषे मला वितरिले वर दोन होते । जे मानिले मजसि, मागितले त्या ते ॥
 ‘जे ऐकतांच नृपचित्त सशोक होय । स्वप्रीति नावचं शके तुज ठायें राय !
 पुत्रप्रीती कीं घरांची प्रपूर्ति । याचे योगें भूषचित्तासि आर्ति ॥
 आदेशातें मानुनी वंच माथां । भूषळेया तू निजारी समर्था !” ॥ ६० ॥
 केकेयीनें बैसल्यासैसल्या ती । निर्भीतीनें जेलियेली कटूक्ति ॥
 जी ऐकोनी पूर्ण काडिन्यराणी । व्हावें मूर्ते वरुततेचेंहि पाणी ॥ ६१ ॥
 वाटे तेव्हां मूर्तिमान् श्रीरं साच । जिह्वाचापें शब्द ते बाणसेच ॥
 मोठी विद्या बाणविद्येत याग । भूष लक्ष्या कोमल्या बेधि का या ! ॥ ६२ ॥
 सारें रामा सांगुनी स्तब्ध राह । वाटे मूर्ता वरुतता बैसली हे ॥
 चित्ती हाते भानुवंशान्जमानू । स्थानंदाचा ठाय जो एक मानू ॥ ६३ ॥
 तो राम बोले वच वाग्निभूषण । मृदू तसं मंजुळ ज्या न दूषण ॥
 “ तो पुत्र वाटे मज माय गे । मला पाळावया जो जनकोक्त सजला ! ॥ ६४ ॥
 आनंदवी जो पितरां असा सुत । ससारि गे ! दुर्लभसाच भासत ॥
 वर्नीच जाणे मज हो हिताप्रती । लामेल मातें मुनिवृंदसंगति ! ॥ ६५ ॥
 आदेश त्यामाजि तसा करी पिता । तुलाहि आशा अशि आह । संमता
 प्राणप्रिया मद्भरताहि राख्य हो । लामेल, हें भाग्य मदीय मध्य हो ! ॥ ६६ ॥
 धाता मला सगुल सर्वदा गमे । गुरुक्तिच्या पादनि चित्त हें रमे ॥
 मी याहि काया जर जाय ना वर्नी । मूर्खी मल घेइन मीच गांवुनी !
 लजुनि सुखरुतें जो किं एरंड सेवी । अमृत परिहरेनी जो विपाळांगि तेवी
 दवडिल न असाही मूर्ख या पर्वणीतें । जननि ! निज हृदी तूं घेइं गे ! जाणुनी तें

परि अतिशय माते एक हे दुःख बाटे । नरगतिहृदयीं कीं शोकवैकुण्ठ्य दाटे ॥
 अति लघुकृतिसाठीं कां असें दुःख दाता ? मजसि न समजे हे आद ! चित्तीं पहातां
 हे धीरवीर गुणसागर भूपराय । झाला असेल अपराध महान् मदीय ॥
 माझ्यासंबंध म्हणुनि हें बघती न कांहीं । माझी तुज्य शाय, सांग खंरवि आई ! ॥७०॥
 सहज सरल होती ती जरी रामयाणी । तरि कुटिल तिथेते मानि दुर्बुद्ध राणी ॥
 सलिल सम असो कां, त्याचरी चालणार । कुटिलगति जन्म ती जातसे नित्य वक्र !
 ती स्नेह दावि वर, जाणुनि राममाया । बोले “मलाहि दुसरा नच हेतु ठावा ।
 देखें तुझी वपथ, वा भरताचरुनी । वाट्या । नेरुचि अपराध तुझ्या ठिकाणी ॥७२॥
 तूं बंधु-जात-जननीप्रति सौख्य देशी । तूं बोलशी सकल तें वच सत्यपोषी ॥
 तूं तावमातृ-पंचनीं रत नित्य भांव । ओवाळिते तुजसि मीहि मदीय जीवें ।
 तूं नाथचित्त समजावि निजप्रभवे । जेगें न वृद्धागि लाछन त्यासि यावें ॥
 बघा पुण्यसंपदि असे तव लाभ झाला । नाती अनादर करुनि गमो लयाला ॥”
 ती दुष्ट वक्रवचनें शुभ त्यापरीदी । तीथें गयादिक जशीं मगधांरींची ॥
 रामासि मातृवच पावुनि शोभेंच । गगेसि ओहळ भिडुनि सर्वेचि साच ॥७५॥
 मूर्खाहि जाय तितुकरांचि राजयाची । तो ‘राम ! राम !’ करि घोष सशोकवाची
 तेंड्यां मुनेन नमुनी समजावि त्यानें । “आला असे जवळ राम” असें सद्गुणें
 जो राम तातचरणां धरि नम्रदीर्घ । तो भूरही उषडि लोचनपद्मकोर ॥
 भूषा मुमत्र वसथी मग सांवरुनी । रामा पदाब्ज धरत्या नूर घे करान्तीं ॥७७॥
 हृदयें धरित रामा स्नेहविझिन्न राय । गत मणि यवसे तो त्या फणीलागि काय
 नृप व्रतचि राहो प्रीतिनै रामराया । नयनयुगल लागे अभ्रपूरी वहाया ॥७८॥
 बोलूं शकें नृपति शोकभरे न कांहीं । रामा फिरुनि फिरुनी हृदिं घे करांहीं
 प्रार्थी विधातृपदि राय किती स्वचिर्त्ती । “ना केषवांच रघुनाथ रिषो वनान्तीं ॥”
 प्रार्थी निवासहि मनि धनचनी मुन्ननें । “शंभे ! सदाशिव ! मदुक्तिसि आपकांवे
 दे आशुतोष भगवन् ! ननि खंदात्या ! । दीनार्ति जाणुनि करा झणि नष्ट की त्या
 हो ! प्रेरणा करितसां तुम्हि सर्वचिर्त्ती । या प्रेरणा रघुरा तुम्हि त्याच रीती ॥
 जेगें त्यजुनि नम भक्ति निदेश झील । श्रीराम नित्य मम गेहिच कीं वसेल ! ८१॥
 हो की अकीर्ति बरि, खगदा नादा पावो । स्वर्ग मुकून नरकी मम पात होवो ।
 साहेन मी सकल दुष्टर दुःखराधि । रामा वियोग न करा मम लोचनासी ॥”
 येराचिचारि रत भूष न काहिं बोले । अश्रवणसम चित्त तदीय डोले ॥

कुञ्जोपदेश गमले जणुं काय भोरे। उन्मूलि भूतबलागि निजप्रपूरें ! ॥२५॥
 ही येपरिधु भिक्षुं दुःखसमुद्रि पाही । भूय कळे न परिश्रम, कथा खरी ही ! ॥
 “हा स्त्रीमिषं मम शिरी करि मृत्यु नाच” । भूयसि हा समजला परिपाक साचा ॥
 तो नम्र, पाय धरनी तिज बैसवीत । बोले “न हो रविकुलासि कुन्हाड मूर्त
 माथादि माग मम, देइन तो दुला मी । पाटूं नको मज वियोग मदीय रामी २७
 वाटेल ते कर परी गृहिं ठेविं रामा । नाही तरी सकल जन्म न दुःखसीमा !” ॥
 बराधी असाध्य गणुनी पडव्य नृगळ । क्षोणीतळीं, म्हणत ‘राम’ असंख्यवेळ ॥
 ‘हे राम ! राम ! खुनाथ !’ असा अनेका । हांका नृपालमणि मारितसे सशोका ॥
 तो व्याकुलांग गळला ! करिणो जणों ती । ओढोनि कक्षतक पाडित मत्तमूर्ति ! ॥
 तें कंठ जाय सुकुनी, त्रमदे न वाणी । कीं मीन दोन गमला नच व्यास पाणी ॥
 बोले पुन्हां अति कठोर कटूक्ति राणी । कीं ते त्रणी भरितसे विग वाकरवाणी ! ॥
 ‘कर्तव्य सर्व तुमचें जर हेंचि होतें । ‘तू माग माग’ बदलां कथप्या वळें तें ? ! ॥
 होतील दोन नृप का कधि एक काळीं ! । यश करुनि हंसल मज फुडगालीं ॥
 दातृत्व गर्जवुनि, कां कृपणत्व ऐवें ? । शौर्याति गाजवुनि सौख्यहि होय कैसें ? ॥
 घेयां धरा, स्ववचि वा हस्ताळ फांसा ! । नारीपरी रडुनि पंच सुटेल कैसा ? ॥
 सत्यप्रतिष्ठ नर मानि तृणप्रकारी । स्त्रीपुत्रदेहदृष्ट्याज्यधनादि सारीं ” ॥
 ऐकोनि मर्मवच भूप वदे “न दोष । येथें दुष्टा, बद सुखें वचलें विशेष ! ॥३३॥
 बोलावितो तव भिषं मज काळ मूर्त । तेजेंचि तूं भक्षि जेवि पिशाच मत्त ! ॥
 व्हावेंचि भूप अशि ना भरतीहि हाव । ही दुष्ट आस तव दर्शवि वक्र दैव ! ॥
 माझाच हा गमत पापविपाक सारा । होता कुदेव न कुठेंचि सुखासि थारा ! ॥
 साकेति येइल पुन्हां अनिमाळ सौख्य । होईल राम गुणधाम अधोश मुख्य ! ३५
 सारेहि बंधु भजतील तयासि त्याचे । त्रैलोक्य रामराशही भरणार साचें ! ॥
 पस्ताव मात्र मम, हाहि तुझा कलंक । मेल्यावरीहि न निमेल कधींच देख ! ॥
 आतां रुचेल तुज ते कर ! चाल वाटे । गहूं नको मजपुढें पळही करंटे ! ॥
 आहे कुडीत मम जीव न तोवरी मे ! । कांहोहि बोल, नमुनी तुज हेंचि मागें ॥
 पस्ताव पावाशिल अंतरिं अंति तूंहि । तूं वातिसाठीं चिरिशी कधि गादतें ही ! ”
 भूमी पडे कथुनि हें बहुवार राय । बोलेनि ‘अंत बघसी अधमे । मदीय !’ ३८
 राहे उगाळ कपयाम ठशीच राणी । ती जागवीत जणुं कीं रजनी स्मरानी ! ॥
 ‘श्रीराम ! राम !’ नृप यापरि आर्त हांका । मारीतसे विकल्पथ विहंग तो का ! ॥

चित्तीं म्हणे 'नच सकाळ पुन्हां उज्वाडो । रामाचिया श्रवणिं हें न कुणीच पाडो
आकाशिं सूर्य नुगवो ! खुवंशकांत । साकेत पाहुनिहि होइल तोहि आर्त !' ॥

भूप्रीती त्मगरी दिव्यमूर्ती । कैकेयीची वरुता दुःसहा ती— ॥

ही दोनीही निर्मिण्यातें विधाता । योजी वाटे आत्मकौशल्यजाता ४१

पेश कहीत नृपशोक, तदा प्रभात । झाली, समग्रनगरीं शुभनाद होत ।

वीणा मृदंग मुरलीरव कंबुनाद । राजाचिया सदांनि वाजति सप्रमोद ॥४२॥

गातात भाट विरदें, तशिं गायकांनीं । आलापिलीं मधुर मंजुळ रम्य गाणीं ।

राजाप्रती न रुचले शुभही ध्वनी ते । जैसं न भूषण रुजे सहगामिनीतें ॥

ना त्या निशी लवहिलाभलि शेष कोणा । श्रीराम पाहुं कधि यापरि आस त्यांना ।

द्वारिं असंख्य जन सेवक आणि मंत्री । होते प्रहर्षि जमले, सरतांच रात्री ४४

ते चिंतिती, म्हणति 'कां अशुनीहि राय । आलेत ना उठुनि ?' कारण होय काय ?

ब्राह्मी मुहूर्ति नृप नित्य असेचि जागा । ना आज कां ? बहुत ही नवलास जागा ॥

जा हो सुमंत्र । करुणा नृपतीस जागे । आदेश घ्या नृपतिचा कवं कार्य बेगें !

गेला सुमंत्र नृपमंदिरिं तों गमे या । सारिं भयंकर जणों उठलेंचि लाया ॥४६॥

भ्याला मनीं, गमउ त्यास विपत्ति शोक । पृच्छा करी, कुणिच उत्तर दे न लोक ।

गेला शिरोनि मग जेथ नृपाल—राशी । केला प्रणाम 'जय जीव' असें म्हणोनी ॥

बैसे जय तंवर पाहि दशा नृपाची । जेणें मनीं विकडता हाणि त्यासि जाची ।

देले नृपाल धरणीं पडला विवर्ण । कीं ते समूळ कुणि अंजुज दे त्यजून ४८

तो भीतचित्त न पुसोंहि शके सुमंत । राशी वदे अशुभपूर्ण अपुण्यवंत—

“ निद्रा नसे निशि नृपाप्रति अल्पही ती ॥ जाणे न कारण, विना परमेशमूर्ति

'हे राम राम' म्हणुनी रडती किती तें झाली सकाळ, न नृपाल कथीच मोतें

रामासि भेजुनि तांतडिं आणवा जा ॥ पृच्छा करा मगचि सर्व विशेष काजा ”

पाहोनि भूपतिमनीहि तसेंच होत । गेला सुमंत अति होउनि चित्ति आर्त ॥

चिंतिता ही करि कुटल्य कुबुद्धि राणी । त्याचा न पाय उचले, मुख दीनवाणी ॥

रामासि आणुनि नृपाल वदेल काय ? । चिंतिता यापरि सुमंत निघोन जाय ॥

खिन्नासि त्या पुशति दारिं बघूनि लोकासान्यां कडूनि धृतिनें करि तो अशोक ५२

ये तो बिघें खुकुलं बुध्दिचंद्र राम । येतां तया बघित राघव मोदधाम ॥

तो आदरी बहु तया पितृतुल्य लेखी । पाहारा राममुखिं भूपनिदेव दे कीं !

वेऊनि संगतिं तया खुवंशहीन । येतां तया निरखि लोकसमूह सारा ॥

त्या प्रीतिमग्न निरखुनि पित्या निकाम । मातेकडेहि निरखी शुचिकाम राम
 तों ती वंदेल वच काई असें गणोनी । तैसेच देशसमयावसर स्मरेनि ॥
 श्रीराम बोलत वचें विनयानुसारी । जीं हृदय उत्तम अद्या मालीं विचारीं ८४
 “ताता ! वदेन तर धाष्टर्यनि हो मदीय । कीजि क्षमा गणुनि त्रिति शिगूच होय ।
 का या अतीव लघु कारणि शोक ऐसा ? । आधींच कां कळविली न मना मनीया ।
 टाकोनि शोक, मज हृदि निदेश द्याहो ! ” हें बोळना पुलकशोभित राम तो हो
 बोले पुढे “जगति धन्यनि ते, जयांनीं । केलें प्रहृष्ट पितया, मुहूर्ते कणेनी ”
 त्यातें मुखस्य जगती पुढार्य चारी । प्राणांघरीच निज जो पितरा विचारी ॥
 आदेश पाळुनि करीन कृतार्थ जन्मा । आज्ञा करा, त्वरित मी परतेन धामा ८७
 मोतेसि मी पुसुनि घेइन तन्निदेश । तैसे पुन्हा नपुति तातपदांजुजां ॥
 आताच मी निघासें विविनास जाया ” । श्रीराम जायनि असें वच बोलुनीयां
 तेव्हा नृपाळ अति दुःखि न उत्तरा दे । व्याघून दुःखमर तो नगरात कोरे ॥
 तें दुःखवृत्त पसर शशि सर्व लोनी । व्यापीन सर्व तनु वृद्धिदंश दुःखी ८९
 येताचि तें भवगि वृत्त वृत्तलि शोकि । न रीनरे, तद्वत्ता वणव्यामधे की ॥
 ज्या जेथ तें कळत, तेथ पिठेनि माया । तो होतसं विकळ ! धैर्यनि जाय अस्ता ।
 वदन मुकुनि गेलं, लोचनी लोट आले । जनहृदय भल्ली शोकपूरीं घुसले ॥
 मनि गमत अयोध्यामाजि सैन्यनि आली । जणुं कदगरबाचीं टोल वडोळ-मेळी ॥
 म्हणति जन “अहा ! हे कंयि धाता विनायी । वडि शुभ पदेन्ही पातलेनी उराशीं ”
 घटुं दिशि जन सारे निदिती केकयांतें । अवचित कसले हे शोहळे होत होते !
 कशि सदमहि जाळी नादतें अग्निनें ही । नयन निज करीनीं काहुनी देगुं पाही ?
 दवडुनि अगृनातें, जाणुं पाहं विपासी । कुटिलमति कठोर पारिणी हीच ऐसी
 विमल खुकुलाच्या देणुन्या ही वनातें । कशि अकळित जाळी ही अनागी स्वहस्त
 तद्वर कशि कापू दण्डि येनेनि शास्त्री गिमुनि जणुं अनु पातें कावरी हे गुळी की !
 सतत हिजांस हो की रामहो प्राण जेवीं । कुटिलपण हिनें हे की घोर पापि दावी ?
 कवि म्हणति खरेतें, तोकि नाही स्वभाव । अकळचि, न तपाचा कोणि जागेल टाग !

गवसेल कधीं पाळों प्रतिनिर्वाह आपलें ॥

परंतु लोक हो । कोणी नाहीचरित जाणतें ? ॥ ९६ ॥

कोणास वही नच जाळणार ? । कोणास अन्धो न समानार ? ॥

कहीत नाही प्रवृत्ता न काय ? । न पाळ कोणासि वणेत राग ? ॥ ९७ ॥

पूरी विधाता किति भव्य ऐक्यी । हा ऐक्यीतो अत्रि काय हें कवि ? ॥

आम्हांस सौख्यं निति दर्शयितसे ! आना परी हें कटु चाखवी कसे ? ॥ ९८

कोणी बोलति “ हाय ! हाय ! नुवरें केलें न काहीं भलें ! ।

कैकयीप्रति कविं ते वर दिले ना विविता निर्मलें ? ॥

इष्टे भूपतिनें स्वतांस दिधलें दुःखामधें लोडुन ।

कैसे स्त्रीवशबुद्धिनें दवटिले स्वज्ञानसपद्गुण ! ” ॥ ९९ ॥

कोणी धार्मिकनीतिविज्ञजन जे ते माय ना ठेविते ।

भूषी दोष मुळीह चिंतुनि मनीं शांत्र पुरणादि तीं ॥

व्यानां शात दधीचि, हां अत्रि तसा, राजा हरिश्चन्द्रहि ।

ते वर्णिते कथा परस्पर अशा आदर्शभूता महीं ॥ १०० ॥

कोणी म्हणे ‘ हें भरतास संमत ’ । तदा कुणी ऐकुनि मूक रहत ॥

वेती कुणी तें अवगांवि हाकुनी । जिह्वा रेंद चापुनि ओवती कुणीः—१०१

“ असें न आम्हां तारि सत्य वाटें । समिदितें पुण्य टिकेल कवि तें ? ॥

प्राणाहुनीही अधिकाचि हो गति । यमाचरी श्रीमस्तांरी किती ! ॥ १०२ ॥

बघेंल की चंद्रहि ओमने कण । विषाचरी होय सुधाहि दारुण ! ॥

परी न केलें भरतें कधींच तें । श्रीरामचंद्रा प्रतिकूल कोणतें ? ” १०३

॥ इति अयोध्यावाग्निविषादवर्णनं नाम द्वितीयस्तरङ्गः ॥

तरंग ३ रा

कोणी विधात्याप्रति दोष देतसे । जेणे मुधा दाबुनि ओपिलीं विषें ॥

सान्या अयोध्येमधिं शोक संचरे । दुःख जळें अंतर; हर्ष तो विरे ! ॥ १ ॥

तें कैकयीच्या कुणि वृद्ध मैत्रिणी । विप्रस्त्रिया आवडत्या तिला मनीं ॥

तच्छील वानुनि कर्णति चागलें । जे शब्द तीतें परि चाण लागले ! ॥ २ ॥

त्या बोलती “ तूं म्हणेलस कैकदा । की राममूर्ती तुज होय हर्षदा ॥

तदुक्त वानी जगही घडोघडी । दुष्टी न लेसी मरताहि आवडी ! ॥ ३ ॥

अहस्मि स्नेह दृष्टा स्पृच्छमी । कां लोपला मे ? नच जाणतो अम्ही ॥

केला असे तो अरुण कोणता । यजें तुझा मे ! वनवासजोगता ? ॥ ४ ॥

न येय तूला सतीचरी कधीं । सर्वत्र ही रुपाति असे जगामयीं ॥

श्रीराममाता करि काय मे ! दुष्ट ? । सान्या पुरा हाणिसि पोर यत्र जे ? ५

रामा बचून लव खिन्नमुखद्युतीतें । लोकींहि खेदलहरी भरल्या किती तें ! ५४.
 जावोनि पाहि खुबंशमणी पित्यातें । निस्तेज तों नृप दिसे अतिमात्र त्यातें ॥
 भासे जणों पतित तो भयभीत साच । सिंहीणिच्या निकट वृद्ध गजेन्द्रसाच ॥
 सर्वोणि लाहिच जया, मुकलेत ओठ । कीं दीन तो भुजग यन्मणि होय नष्ट
 संकट केकयसुता जवळीच होती । भूपालमृत्युघडि मौजति काळशी ती !
 श्रीराम, जो करुणचित्त मृदुस्वभावे । तें दुःख पाहत, न जे भ्रुति त्यासि ठावे
 तेणें तथापि हृदि धीर धरुनि युक्त । मातेप्रती पुसियेलं मृदुमंजुल्लेख ! ५७
 “माते! कधीं मज, कदास्तव दुःखितात ! घादीन मी करुन बल तया अगत”
 माता वेद “परिस कारण हेंचि रामा ! प्रेमा तुझावरि करी नृप, ज्या न सीमा
 भूषे मला वितरिले वर दोन होते । जे मानिले मजसि, मागितले तया ते ॥
 ‘जे ऐकतांच नृपचित्त सशोक होय । स्वप्रीति नावरुं शके तुज ठायें राय !

पुत्रप्रीती कीं वरांची प्रपूर्ति । यांचे योगे भूषचित्तासि आर्ति ॥

आदेशातें मानुनी वच्य माथां । भूषणेशां तूं निवारीं समर्था ! ” ६०

केकेयीनें वैसल्यावैसल्या ती । निर्भीतीनें जेलियेली कटूक्ति ॥

जी ऐकोनी पूर्ण काडिन्यशानी । व्हावें मूर्त करुतेंचेंहि पाणी ॥ ६१

वाटे तेव्हा मूर्तिमान् कौर्ये साच । जिहाचापे शब्द ते जाणसेच ॥

मोठी विद्या बाणविद्येत याग । भूषा लक्ष्या कोमला बेधि का पा ! ६२

सारे रामा सागुनी स्तब्ध राह । वाटे मूर्तां वलरता वैसली हे ॥

चिचीं हासे भानुवंशान्जमानू । स्वानदाचा ठाय जो एक मानू ॥ ६३ ॥

तो राम बोले वच्य धाम्निभूषण । मृदु तसे मंजुळ ज्या न दूषण ॥

“ तो पुत्र वाटे मज माय गे । मला पाळावया जो जन्मोक्त सज्जण ! ६४

आनंदवी जो पिनरां असा मुत । संसारिं गे ! दुर्लभसाच भासत ॥

वर्नाच जाणे मज हो हिताप्रती । लाभेल मातें मुनिवृंदसंगति ॥ ६५ ॥

आदेश त्यामाजि तसा करी पिता । तुलाहि आशा अशि आइ ! संमता

प्राणप्रिया मद्रस्ताहि राज्य हो । लाभेल, हें भाग्य मदीय मग्य हो ! ६६

घाता मला समुल सर्वदा गमे । गुरुक्तिन्या पालने चित्त हे रमे ॥

मी याहि काया जर जाय ना बनी । मूर्ली मला घेइन मीच गोवुनी !

त्यजुनि नुस्तल्लें जो किं एरंड सेवी । अमृत परिहरेनी जो विषाद्याणि तेवी

दवडिल न असाही मूर्त या पर्वणीतें । जननि ! निज हृदी तूं घेईं गे ! जाणुनी तें

परि अतिशय माते एक हें दुःख बांट। नरगतिहृदयों की शोकवैकुण्ठ दांट ॥
 अति लघुकृतिषाडीं कां असें दुःख ताना। मजसि न समजं हें आद। चित्ती पहातां
 हे धीरवीर गुणसागर भूराय । साळा असेल अपराध महान् मदीय ॥
 माझ्यासवें म्हणुनि हें वदती न काहीं । माझी तुज्य शाय, साग खरंचि आई।’ ७०
 सहज सरल होती ती जरी रामबाणी । तरि कुटिल तियेंते मानि दुर्बुद्ध राणी ॥
 सलिल सम असो कां, त्यावरें चालणार । कुटिलगति जलूं ती जातसें नित्य वक्र !
 ती स्नेह दावि वर, जाणुनि राममाया । बोले “मलाहि दुसरा नच हेतु ठावा !
 देव्यें तुझी गपथ, वा भरताचरुनी । घाल्या ! नसेचि अपराध तुझा ठिकाणी ७२
 तूं शंभु-तात-वननीप्रति सीख्य देशी । तूं मोलझी सकल तें वच सत्ययोत्री ॥
 तू तागमातु-वचनीं रत नित्य भांय । ओवाळिनिं तुजसि मीहि मदीय जीवें !
 तूं नाथचित्त समजाविं निजप्रभवे । जेणें न वृद्धगणि लाछन त्यासि यावें ॥
 बया पुण्यसंपदिं असें तव लाभ झाला । नाती अनादर करुनि गमो लयाला !”
 ती दुष्ट वनवचनें शुभ त्यारीदीं । तीरें गयादिक जशीं मगधोत्रीचीं ॥
 रामासि मातृवच पावुनि शोभेंश्च । गंगेसि ओहळ मिळुनि सजेचि साच ॥ ७५ ॥
 मूच्छांदि जाय तितुकांवांचि राजधानी । तो ‘राम ! राम !’ करि घोष सशोकवाची
 वेढां सुनेन नमुनी समजावि त्यानें । “आला असें जवळ राम ” असें सद्गुं
 जो राम तातचरणां धरि नम्रशीर्ष । तो भूगही उषडि लोचनपद्मकोय ॥
 भूषा मुमय वसवी मग सारुनी । रामा पदाब्ज भरत्या मूर घे करांनीं ! ७७
 हृदयें धरित रामा स्नेहविह्वल राय । वत मणि गवसे तो त्या फणीलागिं काय
 नृप वचतचि राहे प्रीतिनं रामराय । नयनयुगल लागे अश्रुपूरी वहाया ! ७८
 ओळू अकं नृपति शोकभरें न बांहीं । रामा फिरुनि फिरुनी हृदिं घे करांहीं
 प्रार्थी विधातृपदिं राय किती स्वचिती । “ना केषवाच श्रुताथ रिषो वनान्ती !”
 प्रार्थी गिवासहि मनि स्मरुनी मुनावें । “शम्भे ! सदाशिव ! मदुक्तिसि आयकांवि
 हे आशुतोष भगवन् ! ननि सर्वदाया ! । दीनार्ति जाणुनि करा क्षणि नष्ट कीं त्या
 हो ! प्रेरणा करितसा तुमिह सर्वचिती । या प्रेरणा रघुवरा तुमिह त्याच रीती ॥
 जेणें त्यजुनि मम भक्ति निदेश झील । श्रीराम नित्य मम गेदिंच कीं वसेल ! ८१
 हो कीं अकीर्ति जगिं, शयश नाश पावो । स्वर्ग मुकून नरकी मम पात होवो !
 साहेन मी सकल दुर्धर दुःखराशि । रामा वियोग न करा मम स्नेचनांसी ॥”
 ऐशाविचारिं रत भूप न काहि बोले । अश्रुवर्षणसम चित्त तदीय डोले ! ॥

सीता पतीच्या विरहासि सादिल ? । गेही कसा लक्ष्मणराय राहिल ?
 भोगील का तो भरत स्वयंज्य मे ! ? । रामाविना भूतिही-कसा जगे ? ६
 ऐशा विचारें क्षणि गेव तूं त्यज । शोका कलंकसि न हेतु हो निज ॥
 अवश्य दे तूं भरतासि राज्य मे ! कां रामगया वनि घाडिंशी उगे ? ॥७॥
 राज्या नव रामहि की भुकेजला । विरक्त तो धर्मयुगीन साजला ॥
 त्यजोनि गेहा गुरुपाशि राहिसा । तूं प्राधि भूषा वर मे ! दुजा असा ॥८॥
 वचे न तूंतें जर आमचें यच । लागेल ना हाति तुझाहि काहिच । ॥
 असेल की हा परिहास मे ! तुझा । तसे खरें सांग; मुली असो प्रजा ॥९॥
 श्रीरामसा नंदन आणि त्या घन ! । म्हणेल तूंतें जग काय देकुन ? ॥
 वेगे उठीं काहि करी उपाय मे ! । जेथें तुझा शोक कलंकही निघे ! १०
 शोक कलंकहि जेथें न राही करि तूं काही; कुल गली ।

निघतां तो वनि घेचि ठेवुनी हट्ट कर नच दुसरे की ! ॥

‘रविविण दिन जणुं, अनुविण जति तनु, राशिविण ज्यापरि हो रजनी ।
 त्यापरि तुलसीदासप्रभुविण होय अयोध्या मे ! राशि ! ’ ॥ ११ ॥

असे सख्यानीं उपदेशिले तिला । वदोनि कल्याणनिधान वृत्तिला ॥
 परंतु न ऐकियलेंहि ना तिनें । त्या मंथरेच्या कुटिलोक्तिमूर्तेने ॥१२॥
 न उत्तरें ती मुळि त्यासि देउनी । बरुद्धा वचे त्या धुधिताच घाशिणी !
 व्याधी असाध्या अशि जाणुनी तिची । त्या तें तिचा सोडुनि देति नादचि ! १३
 गेल्या तिथोनी मग त्याहि कामिनी । की ती अभागी मतिमंद जाणुनी ॥
 ‘अत्युत्तमा राज्यमुखासि भोगितां । दुर्दैव कैतें हिंस घेरि सर्वथा ? ’ ॥१४॥
 ऐशा विलापीं नगरातले जन । कैकेयिला देति शिष्या निखंदुन ॥
 संतप्त चित्तीं किति ते उसासती । रामाविना जीवनि कोण आस ती ? १५
 सारी प्रजा व्याकुल होउनी म्हणे । “ कैसा महादर्षे वियोग साहंग ? ”
 व्हावें तयाकीं जल आगता जसें । मीनादिका, त्यासहि तें अरुहसं ! १६
 तें स्त्रीनय घोर सशोकता वरी । मातेकडे रामहि येइ तोंगरी ॥

प्रसन्नता शोभलि तन्मुखावरी । उत्साहही नादत चौगुणा उगीं ! ॥१७॥

“ चिंता मिटे; ठेवुनि नैव घेइल । नृपाळ आता मज शोकविह्वल ”

ऐशा विचारें रघुवीर हर्षित । आनंद त्या-या हृदयात वर्षत ॥ १८ ॥

श्रीरामचित्त जणु बालगजेन्द्रसेच । ज्या राज्य वाटत खरोखर मृंतलाच ।

ती ही नुयेनि वनि जाइन केधवां मी ? । हो हा प्रहर्षभर राघवचित्तसत्री
इति पुरलोकप्रियकैकेयुपेदशवर्णनं नाम तृतीयस्तरङ्गः ॥

तरंग ४ था

शुक्लतिलकानें जोडुनी दोनि हातां । पदयुग जननीचें बंदिलें नम्र माथां ॥
बदुनि सुभग आशीर्वाद माता तदा ती, । कबळुनि हृदि ये ती त्या सती प्रेममूर्ति !
ओवाळुनी त्यजि तयावरुनी कितीक । ती बलभूषणतती जननी नुरेल ॥
चुंबी तरी कितिकदा मुख राघवाचें । रोमांच देह भरि, लोचनि अश्रु साचे ॥२॥
आलिंगि त्यासि फिस्नी बसवुनि अंकी । प्रेमें पयोधर तिचे खवती भेंर की !
प्रेमप्रहर्ष कुणि पूर्ण तिचा वदावा ? । रंका कुचेरपदवी शुभलाभ तो, वा ! ॥३॥
ती आदरे निरखि सुंदर तन्मुखाते । माधुर्यपूर्ण वचनें बदली तदा ते ॥

“ ओवाळितें तुजवरुनि मदीय जीया । वत्सा ! कधीं मजसि उत्सव होय केव्हां ?
पुण्याइची तुलद शींव मदीय ऐशी । कीं जन्मलाभ परमावधिची घडीशी । ॥
येणार मंगल मुहूर्त असा कधीं तो ? ज्याची समग्र जन वाट मनीं पहातो ॥५॥
सोतकण्ठ जाहलि मनें सकला जनाचीं । स्वातंत्र्युलासि जशि चातकचातकींचीं ॥
तृणार्त होडनि हृदी शरदीं प्रतीक्षा । ते वृष्टिची करिति, जाणसि सारसाक्षा । ६
जा मंगलज्ञान कराववा शशी । ताता ! इवें तें मधु घेंबि खाडनी ॥

पित्याकडे जाइ, उशीर होच न । मी तूज ओवाळित आत्मजीवन ” ॥ ७

तें आईचें वचन, हृदया पूर्ण जें आवडावें ।

कीं स्नेहाच्या अमरतरुचें पुष्प जैसें पडावें ॥

ज्याच्यामध्ये सुखमय मधु श्रीच उद्देश ज्याची ।

श्रीरामाच्या हृदयमधुपा मूळचीना कदाचि ॥ ८ ॥

जाणोनि धर्मपथ धर्मधुरीण राम । मांजसि बोलत यचें मृदु धर्मकाम ॥

“ तातें दिलें मजसि काननराज्य आई ! । तेथे अवश्य मम कार्यमहत्त्व होई ९

आज्ञा मला जननि ! देअति हृष्ट चित्तें । जेणें मिलेल मज मंगल हर्ष तेथें ॥

स्नेह स्वचित्ति नच भीतिनि ठाव देई । आशीर्वाचें तव मला सुखदें बनींही ! १०

यथें वसोनी चयदा वनांत सत्या प्रतिज्ञा कव्हनी पित्याची ।

येईन मे ! पाय तुझे पहाया आई ! पुन्हां, दुःख करूं नकोचि ! ” ॥ ११ ॥

श्रीरामवाणी मधुप विनीतही आणापरी रोचळि आईच्या उरी ॥

ती शीतलोक्ती नुकयीन ऐकतां नृथ्ये जवासा मुकवीत ज्यापरी ! ॥१२॥
 वर्गील कोण हृदि हो तिज जो विपाद ? म्याली मृगीच जण ऐकुनि सिहनाद !
 डोळ्यांत अन्ध भरले, तनु कांपुं लागं, की आद्यवृष्टिजल-फेनिच मीन मागे
 धेयां धरोनि परि राममुखा बघे ती ! झेले सगद्गदर्शे तनयाशि उक्ति ॥

“प्राणापरीस पितया तव टायि तोष ! बाळा ! तुमें चरित त्या मुक्त दे विंशय !
 राधे मुहूर्त धरला तव राज्यदाना ! कांठारि पाठवि बघोनि कुण्यां नुकांना !
 आदि तरी कवण कारण सांग माते या ! कोण सूर्यकुल जाळितसे स्वहस्ते ?” ॥१५॥
 ज्ञाणोनि राममन सांगत कारणाते । तीते अमात्यमुत दुःखद जे जनां ते ॥
 ते ऐकतांच जननी अशि मूक होत ! की तद्दृशा करुण, ना वदवे यथार्थ १६

न कौसल्या रामा घबळि वहुं “ बाळा ! गहि रहा ” ।

“ बना जा ” ऐसेही न वदत; भिई रामविगहा ! ” ॥

उरी दोही रीतीं तिज अनल जाळी भयद की,

लिखायाचा भाळीं दृशि, परि विधी राहुचि लिखे ॥१७॥

विधात्याभ्या स्त्रीला जगति सरला दुःखद असा ।

तिला धर्म स्नेहें मज्जिषि पाले भिन्नचि दिशां ? ॥

विचुन्द्री-सर्पाची अश्विच गति सखी जुणुं तिची ।

कळेना कैसे या गतिनुनि निघावे अनुकचि ? ॥ १८ ॥

घ्यावा जरी ठेवुनि राम तो परी । स्त्रीधर्म नासेल, दुही गद्दी भरी ॥

घावे वनीं लावुनि तो चुकीच तो । ऐशापरी सकटि विक्रवा सती ॥ १९ ॥

स्त्रीधर्म आणुनि मनीं परि ती शहाणी । रामा तसेचि भरता समता गणोनी ॥

चासस्वभाव सरला रघुनाथमाता । धेयां धरुनि हृदि चोललि शांतचित्ता २०

“ केलेंहि झळ ! अति उत्तम तूं खरेचि । ओवाळितें तुजवरुनि तनूच साची

हा धर्म उत्तम असा गणतात सत । आदेश तातमुखिन्चा करण यथार्थ २१

‘देईन राज्य’ वदुनी, वन भूप देई । याचे न दुःखलवही मज चित्ति होई

वत्सा ! तुझ्याविण परी भरता नृकान्ता । लोकांसही अमित होइल दुःख चित्ता

आशा करीत जर केवळ तात तूत । जाळं नको विपनि मातुनि जास्त माते ॥

मातापिता उभयहि जर ते कयीती । सकेतकोटि गण तू वसती वनान्ती २२

होतील तात-जननी घनदेवदेवी । तेथें मूगें, खग तुझें पदपद्मसेवी ॥

“ नृपास वनवासाचि योग्य होत । पाहोनिया वय तुझें मन होत आत २४

चाटे सुभाग्य वन, ही नगरी करंटी । कीं जी रघूचम अशा तुज दूर लोये ॥
 सांगेन मी जर “ तुझा सह भीहि येतें, संदेह होइल तें तवही मनातें ! २५
 बाळा ! पवित्र परमप्रिय जो जगासी । सर्वस्व सर्वजनि, जीवन जीवनासी ॥
 तो तूं मला म्हणसि ‘ आह ? वनांत जातो ? ’ मी मात राहिन इथ दृष्टि शोक हो तो !
 ऐशा विचारिं नच आग्रह दाविं भीही । कीं स्नेह वाढवुनि ना फललाम काहीं ॥
 नातें मनि स्मरुनि मी जननी त्वदीया । मातें नकोचि विसरूं मम रामराया ! २७
 सारेच देव पितर प्रभु पुण्यशील । नेत्रासि पांपणि असे तुज रक्षितील ॥
 अग्नी अगाध, अग्नी वनवास दीर्घ । भीनापरी तळमळे प्रिय आसवर्ग ॥ २८
 धर्मज्ञ तूंच करुणाकर योजना ही । चित्ता विचारुनि करीं सदुपाय काहीं ॥
 जेणें जिवंत असुं तोंवरितुज भेटूं । ओवाळुनी तुजवरुनि असूहि लोटूं ॥ २९
 जाई सुखें घनि, करुनि अनाथ सारे । लोकादिकां निजपुरीहि अशा प्रकार
 वाटे बुडालि मुकूते सकलां जनांचीं । दावीत काल विपरीतचि रीति साची ? ”
 ऐसा करीत बहु शोक, पदा घरीत । जाणोनि दैव अपुलें विपरीतरित ॥
 अत्यंत दारुण अस्त्र विलापताप । व्यापी तिचें उर, अयर्ष्यचि तो विलाप ॥ ३१
 जेव्हा उठोनि कवळी जननीसि राम । तीतें प्रियोक्ति समजावि मनोभिराम ॥
 तो त्याच बेळि परिसेनि कुवृत्त, भीता । ये सानुपाशि उठुनी अतिबिभ्र सीता !
 कौसल्येच्या बंदि पादाब्जयुग्मा । बैसे खालीं घाटुनी शीर्ष रामा ॥
 आशीर्वादा देत ती मजुलोर्त्ती । दीनेतें त्या देखुनी आर्त हो ती ॥ ३३ ॥
 अघोमुखी चितनशील जानकी । प्रेमें पतीच्या अति जी पुनीत कीं ॥
 सौंदर्यराशी म्हणते “ वनाप्रति । पुण्य कशी जाइन कातसंगती ? ॥ ३६ ॥
 प्राणांशवें जाउं शकल का तनू ? । कीं केवल प्राणचि त्यासवें म्हणू ? ॥
 संदेह हा जीव किं, जीव एकला ? । कळे न कोणा विधिहेतु हाकला ! ” ३७
 निजचरणलक्ष्मी भूमितें ती विलेली । मधुररव करीती नूपुरें तें गमे कीं, ॥
 जणु विनवणि केली प्रेमप्रदांतरांनीं । “ त्यजन कवि अम्हा गे ! ” यापरी नूपुरांनीं
 रुचिरनयनमार्गी लोटले चारिदिन्दु । बदलि वचन माता राघवा प्रेमतिबु ॥
 “ अतिशय मुकुमारी जानकी लाडकी हे । सकल वडिल लोक प्राणशी वाटवाहे !
 जनक जनक जीचा भूपति अथ ऐसा । रविकुलरवि जीचा सासरा थोर तेसा
 रविकुलकुमुदांचा चंद्रमा तूंचि रामा ! । गुणनिधिपति जीचा होसि सौंदर्यधामा !
 प्रियतनयतनू ही रूपसौंदर्याशि । विलसले गुणशीले जी अनुत्था परांशो ॥

जपत तिजवि मी हे नेत्रिंच्या बाहुलीसी । उरविन अमुही मी वद सीतापदासी
केंलें लालन हें जिचें बहुविधां म्यां कल्पवल्लीपरी ।

स्नेह रक्षियली निचिनि जलें हृत्पीतिचीं जीवरी ॥

होते पुष्पफलांसि योग्य जंव ती तों वरि होई विधि ।

अंती या परिणाम होइल कसा जाणूं शकेनाच घी ! ॥ ४० ॥

[म्यां पाळिली जी जणु कल्पवल्ली । तिचोनिचां स्नेहजलें तियेवरी

फुलाकलां ये तंव देव हे रुधे ! । कळे न अंती परिणाम कायसे ! ॥ ४० ॥]

जी जायची पीठि, पलंग सोडुनी । दोल्यावरी मांडिवरुनि नंदिनी ॥

कठोर भूला पर्दिही न लागली । म्या वातही सार तिला नसे दिली ! ॥ ४१ ॥

मी प्रागसंजीवनशी जपें तिला । 'जातें वनी' ती म्हणते मुकोमला ॥

तुझ्यासर्वे हे खुबंशसत्तमा ! । आशा तिला दे तव रे ! मनोरमा ! ॥ ४२ ॥

जी चंद्रिकेची रसिका चकोरिका । चंदाशुविंश झुं ती शेकल का ।

वनातरीचीं अतिघोर संकटे । भींचितुनीही उर बेचिना फुटे ! ॥ ४३ ॥

शार्दूल, मत्तगज, राक्षस, दुष्टजीव । संचारती विपिनि धोस्तर्फी अतीव ॥

संजीवनी मृदुल केचि मुळी जणे ती । जी लाविली प्रलरद्या विपदाधिकार्ती ! ॥ ४४ ॥

निर्मी विरंचि वनि योग्य रहावयाला । कोळी किंशत युवती मुनिं उषा अलोला

उषा वाटनी कुमिशिलाकडिना स्वभावे । न ह्मेश त्यांसि वनि; त्यांदिवनीं रिषावे !

योग्या तपस्विमहिला विपिनीं निवासा । किंवा तपोऽर्थ मुलभोग जयां नकोसा ॥

रामा ! वनांत वसती कशि योग्य सीते । जी चित्रित्यादि वषण्यास भित्ते करीतें ॥ ४५ ॥

जी योग्य मानससरी कमली रमाया । ती केचि राहि दवस्यामयि हंसजाया ! ॥

ऐसा विचार करनी म्हणशील तू जे । सीतेसि मी कथिन तें समया विराजे ॥ ४६ ॥

माता म्हणे "जर घरी मम राहि सीता । आधार थोर मम होइल तोच चित्ता"

तें आइचें वचन गोड मुधाच जैसी । लेहार्द्रशीलमय बायल रावयासी ॥ ४८ ॥

मातसही प्रिय वदे सुविवेकशाली । श्रीगम, जे परमुनी मनि तीहि घाली ॥

तो जानकीसि मम जेधुनिया निवेदी । जे काननांत गुणदोष; विशिष्ट अधि

॥ इति श्रीकौसल्याविरहवर्णनं नाम चतुर्थस्तरः ॥

तरंग ५ वा

मातसमीप वदव्या दयितेसि, राम । सोज परी वदत जाणुनि योग्य राम ॥'

“गे ! ऐक राजतनये । मम वाक्यसार । ना आण चित्ति दयिते ! मलता विचार
तू इच्छिषी निज मल्ले ममही जरी ये ! राहीं घरीच; तुज मी हित तेंचि सांगे
सेवा करानिस तुवां निज सासवाची । आश तुला कथितें मम हीच साची ।
सद्गीच भाभिनि ! हितें सकलप्रकारी ! सद्धर्म हाच तुज होइल भय्यकारी ॥
श्वरू तसे श्वशुर यां भजणें सुमारी । याहून धर्म न दुबा जगतां ! देवि ! ३

जेव्हां जेव्हां स्मरनि मजला आठवीतील माता ।

मयेमानें हृदय भरुनी चित्ति होतील आर्ता ॥

तेव्हा तेव्हां कथन करुनी सत्कथा त्यां पुराणी ।

त्यांच्या चित्ता समजवित जा कोटुनी गोंड वाणी ! ॥ ४ ॥

सांगे मीही शपथ शतदा घेउनी सत्यगोष्टी ।

ढेवीतो हे तुजसि सदर्नी मीहि आईचसाठी ॥

सद्धर्माचे इरतिगुणमते सार तें लीलया घे

हें कधी पतन नहुया, गालवा ये प्रसंगें ॥ ५ ॥

कलनियां सार्थक तातवाणी । येईन गेहा सगि मी फिरुनी ॥

हे ध्यानि वे सुंदरि ! तूं शहाणी । काल न लागे उदिर प्रयाणी ! ॥ ६ ॥

मी सांगलों तें मनि मान सीते ! । न हट्ट काहीं घर मानसीं ते ॥

प्रेमासुळे मद्रव नायकोनी । येशी वनी; हां परिणामि हानि ॥ ७ ॥

अरुण्य भारी कठिनात्म भीषण । अत्युष्णता, शैत्य, जलें, समीरण ॥

वायेंत कोटे, रावनें, शिला, कडे, । तें चालणंही अनवाणि गे ! पडे ! ॥ ८ ॥

तुकी पदाब्ज सुकुमार साजरी । अगम्य वाय खडकाळ होगरी ॥

नाले, नद्या, ते नद, खोरी कंदर । अगाध; ना देखवती हि दुस्तर ॥ ९ ॥

ते व्याघ्रविहादिक, मालु, लाडगे । ज्याचे ध्वनी ऐकुनि धैर्य ना तगे ॥

भूमीच शय्या, वसनास वल्कलें । खाणें पडे कदमुळें, काचित् फलें ॥ १० ॥

न लाभ त्यांचाहि सदैव निश्चित । दैवानुकूल्ये वनि तेंहि लाभत ॥

संचारसी राखस मानवाशन । अनेकवेणी, गणवेहि ज्यासि न ! ॥ ११ ॥

पाणी कुठे डोंगरि जीवघातक । अरुण्यचिमें किति वणु आणिक ! ॥

कराल ते व्याल, विहंग दारुण । नारीनरां चोरते राखसी गण ! ॥ १२ ॥

सृष्टी तयांची मळकीत शीखर । शृंगारि ! तूं भीरुच वीं स्वभावतरां ॥

वनी अयोग्या आशि हंसगाभिनी । नेता तुला सद्धर्म राहि कोटुनी ! ॥ १३ ॥

जी मानसींच्या सल्ल्यामृतें जगे । हंघी अशी धारसमुद्रिं राहि गे ?
 जी रगली आम्रपनां काकिला । सोजेल ती कंठकिं काय कोमला ? १४
 विचार ऐसा करनी मनामधी । सोडुनि दे काननकाशिगी स्वधी ॥
 चंद्रानने ! सुंदरी ! जानकि ! प्रिये ! अरुणदुःखागधि जागतां न ये ! ॥१५॥
 घेवोनि सादर शिरीं उपादिष्ट सांचे । जो नाथके वच सुदृग्गुरुनाथ यांचे ॥
 त्याते पुढे कळुनि येइ चुकी स्वकीय । होवोनि हानि मग दुःख करी अमेया ॥
 ॥ इति धीरामोचर-श्रीजानकीप्रतिवर्णनं नाम पंचमस्तरङ्गः ॥

तरंग ६ चा

एकोनि मंजुवच मुंदर ते प्रियांचे । सीताविभेल नयनांजुलि अश्व सांचे ! ।
 त्या शीतल्येक्ति परि दाह करीति सीते । कीं दारंदेदु निशिचक्रलगांगनेते १
 झाली अतीव हृदि दुःखित जानकी ती । कीं नाथ टाकिल मला प्रभु पुण्यमूर्ति
 ना बोल्ये तिज, पती निज अश्व वारी । पेर्यां घरी उरि मनोज घराकुमारी २
 श्वरूपदिं नमुनि जोडुनि हात बोले । “देवि ! धना; अविनयि धन चित्त झालें ॥
 केला मला सदुपेक्षचि जीवितेश । माझ अतीव हित यात वसे विशेषे ॥३॥
 भी जो विचारुनि पुन्हां वचें मनां । पाठ प्रियोग पतिचा जगि दुःख मूर्त ॥
 नाहीच दुःख दुसरे जगि त्यासमान । कावणसागर ! करा विनतीच मान ॥४॥
 हे प्राणनाथ ! करुणावतना । सुजागा । हे मुंदर ! नुसकरा मनि हेंचि आणा ॥
 हे भानुवंशकुमुदेन्दुनिभा विलोका । पुन्हाविना नरकमानिन इंद्रलोका ॥५॥
 माता पिता बहिण भाउ सख मुलांचे । सारे असे दयित जे परिवार सांचे ॥
 श्वरूप तमे श्वरूप साधु गुरु प्रसिद्ध । अत्यंत आयुषि जरीं गुन ते दिग्गुद ६
 सारेच सौख्यद पर्य पतिचा अभावी । नार्नेहि चित्तरनि, सीते जर्गी पहारी !
 जीतें नसे पति अद्या अग्न स्थिरे । होसाउ तारद समस्त रतीचसे ते ॥ ७
 जीतें नसे पति अशीस तनूवनादि । गेहे पुर धरणि होनि मनासि आधि ॥
 होतल रोगसम मोग, नगादि मार । ससार सरे यमयातन दुःखपूर ! ॥८॥
 प्राणप्रिया ! जगति सौख्य दुःखा विना न । कोठेचि ते मज्जि अत्यदि अग्न पनाण ॥
 जीवाविना तनु, जलाविन कीं नदी ती । तशीच नाथ ! पतिवानुनि दारमूर्ति ॥९॥
 गुहाछेनि सगळीं मन सौख्यसाथ । लच्छारंदेन्दुवदना वपरी उदास !
 त्यासंगतीत मृगवडि रागीन आत । जालाही नमसेचि न्हेन मूर्त ॥१०॥

तीं बलकलेंहि मज होतिल हो ! दुक्कलें ! स्वर्गीय सौख्य जणुं पां कुटीत आलें !
 श्वरु तेसे श्वशुर ते बनदेव-देवी । सानन्द मन्मति गणील तयांस तेवीं ॥ ११ ॥
 कोटेल अंधरुग ते कुशपह्नुवाचें । दग्धेगरी मृदुल जेवि मनोभवाचें ।
 तें कंद मूल फल भोजन कीं सुधान्न । साकेंतसौषध्यास सौख्यद अद्रि तेन्न ॥ १२ ॥
 मी ह्या क्षणोक्षणि पदाब्जयुगा नघोन । कीं चक्राकमुवती रविदीप्ति पूर्ण ॥
 होईन मी मुदित अंतरि दीननाथा । कां काननांतिल असौख्यभरा पहातां ? १३
 जी वर्णिली विविनिची तुम्हि दुःखपंक्ति । नितास शोक, परिताप अनन्त भीति ॥
 तें सर्व दुःख गणुनीहि मुक्त्य घाटे । तुम्हा विना क्षणहि जीवन, दुःख मोटें । १४
 सर्वज्ञ हे प्रभुवरा ! कवणाबुराशि जाणोनि हें मजसि घ्याचि सर्व वनासी ॥
 मी प्रार्थना कशि करावि तुम्हासि आतां ? जी जाणता सकलही हृदयाधिनाथा ! १५
 साकेंति याळ तंवरी जर मी ज्योन । ऐनं गमे जर तुम्हां तर जा निघून ! ॥
 हे सुंदरा ! प्रभुवरा ! प्रणतार्तबंधो ! हे सौख्यदावि दयिता ! गुणशीलसिंधो ! १६

क्षणक्षणि पदाबुजे निरखुनी अशीं आपलीं ।

अरग्य पथ चालतां कधि न होय मी तारली ॥

अनेकपरिं सेशुनि प्रियतमा ! तुम्हां भ्रमतों ।

प्रवासि दयडीन मी शिणहि आपला सर्वधा ! ॥ १७ ॥

बघोनि तरव्या तळीं चरण आपुले धाळिन ।

अति प्रभुदितें मनें पवन आरणां धाळिन ! ॥

तुनील तनु आपुली भ्रमजलाकिता पाहतां ।

तुम्ही मजसि देखतां, मज शिबेल कैशी व्यथा ? ॥ १८ ॥

करोनियां मी अवनीप्रती सम । तिबेवरी अंधरुनी मृदूत्तम ॥

तृणादि वा पल्लव कोवळे अती । लुणीन शरीं तुमच्या पदाप्रती ॥ १९ ॥

घडोषडीं कोमलमूर्ति साजरी । अघेन मी सेवनि आपली जरी ॥

दासीस लाभेल न या कधीं उन । किंवा न चारहि कदापि दारुण ! ॥ २० ॥

असेन मी जां प्रभुसंगतीमधीं । बघेल मातें न कुणीच दुष्टधी ॥

न सिंहीणीतें निरखूं शके जसा । वनामधे शुद्रभृंगाल वा ससा ! ॥ २१ ॥

मी कोवळी, आपण कां वनोचित ? । मी सौख्यभोगा तुम्हि का तपःस्थित ? ॥

ऐकोनिही निष्ठुर बोल आपले । न ऊर माझ लवही दुपेगलें ! ॥ २२ ॥

गमे तुम्हां कीं प्रभुचा वियोगही । साहील माझी कुडि नीचशील ही ! ”

वदेनि ऐसं अति आर्त जहली । 'वियोग' शब्दाहि न साहि माथेली ! २३
 पाहोनि ती स्थिति तिची खुणाय चिती । कीं ठेवितां हि स न ठेविल जीवही ती ॥
 बोले रघूत्तम "करीं नच शोक भायें ! तूं येइं गे ! मजसर्वे विपिनास आवें ! २४
 ना तूं विपादलवही हृदयांत ठेवीं । याया वनासि झणि सज्जचि होइं देवि !"
 बोलेनि या प्रियवचा समजावि काते । वंदूनि, मातृपदि आशिस घे स्वतातें
 माता वदे "त्वरित ये; जनदुःख नाशी । ना आइतें विसरु तूं मज निष्ठुरेसी
 माझी फिरल कधि का कुदशा फिरुनी । ही रम्य जेठि निरखीन किं लोचनांनीं
 ये लाडक्या ! मुदिन सुभण तो कदा मी जेव्हा मुखेन्दु तव पाहिन याच जन्मी ?"
 संजोधि आठवुनि ती वचनीं किती या । "हे वस ! हे रघुपते ! प्रिय रामराया !"
 "तुम्हासि घोलावुनि सादर आत्मवशी । प्रेमें घरून कवळून दृढ प्रहरीं ॥
 केव्हां बरे वधिन मी निज डोलियांनीं । या प्रेममूर्ति तुमच्या अतिरम्य दोनी !"
 वचन सुनि निवेना व्याकुल होय माता । निरखुनि जननी ते त्यापरी विह्वलार्ता
 समजावि तिज तेव्हां राम नाना परींनीं । करुण हृदयपूरा त्याचिया कोण वणीं ?
 नमुनि जनकजा तें सासुरार्था वदे हें । "जननि ! खचित वाटे मी अभागीच आई
 जंवर समय देवीं घेत सेवा कराय । तंवर विपिनिं जायें, होउना हेतु बायां !
 मजवरि न करावा रोष हो ! त्याजसाठो । सतत मजसि त्राभो आपुन्ही लोमडि
 खचित कुटिल माझें कर्म जन्मान्तरीचें ! । लवहिन मम येथे भावती दोष साचे "
 सीतावचा ऐकुनि होइ आकुल । साथ, न ये वर्णनही तिचे मल ॥
 घेऊनि सीतेसि पुनःपुन्हा उरीं । घरुनि घोर शुभ आशि दे खरी ॥ २२ ॥
 करी तिला ती उरदेश ही किती । आशीर्वाद हीं तिजलागि देत ती
 "सौभाग्य नादो तय गे ! अनन्तसें । जैलेकिं गंगायमुनाप्रवाहसें ॥" २३
 कौस्तुभा दे यापरी योग्य आशी । नाना रीतीं गौरवोनी निदेशी ॥
 बारवार प्रीतिभाव नमोनी । सासुरेही; जाय सीता तिथोनी ॥ २४ ॥
 इति श्रीरामचरितमानसानुवादकाच्ये सकलकलिकलुषविष्वसने अयोध्याकाण्डे
 श्वररुसकाशाः सीताया विसर्जनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥

तरंग ७ वा

घडकले भवणी जंव वृत्त तें । विहळ होउनि लक्ष्मण ये तिथें ॥
 हरपली क्षणि तद्रदनच्छवी । पुलकित स्थिति तचनु कारवी ॥ १ ॥

लपुनि धीर, विलेचनि नीर ये । कवळि रामपदां भरला भये ॥
 नच तथा वदेव, नुसता वषे । सलिलमीनचि बाहिर तो निवे ! ॥ २ ॥
 व्यथित दीन मने भवितव्यता । हृदयि चिंतित तो पथ कोणता !
 शुद्धत सौख्य मदीय समाप्तसे । रघुपती मज सांगिल कायसे ? ॥ ३ ॥
 मवनि ठेबुनिया मज तो वर्नी । निधुनि जाइल की मज घेउनी ? ॥
 बघत राम, तथा दयिता अति । कर जुडून उभ्या अनुजाप्रति ॥ ४ ॥
 दृष्ट तसे तनु गेहहि तोडत्या । वदत राम तथा अनुजास त्या ॥
 रघुपती नयसागर नागर । सरलचित्त हृत्वाब्धि दयाकर ॥ ५ ॥
 रुकळशीलनिधान वदे वच । “ हृदयि लक्ष्मण रे ! मय घे नच ! ॥
 ललित हो परिणाम मुखावह । गणुनि हें धृतिनें सगळे सह ॥ ६ ॥
 माता पिता गुरु धनी इतुक्या जनावे । जो मानितो वचन सादरचित्त सचे ॥
 तेंच धन्य जगतीं निजजन्म केल्या । नाही तरी जगि निरर्थक तो जहाला ७
 हें जाणुनी वचन तूं मम ऐक बंधो ! मातापित्यास मुखी गुणगुणसिंधो !
 गेही नसे मरत, ना रिपुनाशकाय । वादविष्य तात, हृदि दःखहि त्यास भाय
 नेईन मी जर संव तुजही बनासी । साकेत होउनि अनाथ रिघेल नाशी ॥
 मातापिता गुरुजनादि समस्त लोकां । होईल त्रेदुनि दिले अति दुःखि ना का ?
 तूं राहुनी करि मुखी निज सर्व लेक । नाही तरी अभित दोय घडेल देख ॥
 ज्याची प्रजा तळमळे अति दुःखवेगो । त्या भूपतीस नरकीं पदणच लागे ! ॥
 यासाठी गेहिच रहा कर्ना विचार ” । तें वाक्य लक्ष्मणमना दुलवी अपार ॥
 त्या शीतलेहि वचनें मन शुष्क केलें । स्पष्टोह जेवि हिम पत्र करी तुकेले ११
 तो प्रेमविह्वल वदूं न शकेचि उक्ति । श्रीरामपादयुगला कवळी सभक्ति ॥
 उद्गार “ नाथ तुम्हि, मी तुमचाच दास । याकाल हो ! तर कुठे वसुं वा बघास ?
 जें सागतां मजसि नाथ ! असे खरे तें । वाट अशक्य करणें अधृतीस मातें
 जे धर्मशील अतिधर्मधुरीण मोठे । त्यांनाचि नीति कथिली तुम्हि, योग्य वाट
 मी लेकरु तुमच्या बळि पोसलेले । मंदारमंडसि कसे चहणें मराळे ? ॥
 मी ओळखीं न मुळिही गुरु-त्तात-माता । माझा स्वभावचि तुम्हां कथिला जि नाथा !
 ज्यासाठी लोकं गणितीं गणमोतनातीं । संसारिचीं निगामे वर्णित वा किती तीं
 तीं सर्व होती मम एक तुम्हात नाथा ! हे दीनबंधु हृदयान्तरिच्या वसन्ता १५
 ज्या आवडी मुगति-कीर्ति घनार्देकांची । त्यां घमनींति कथणे अति योग्य होचि ॥

वाक्चित्तदेहि न तुम्हाविण अन्य ज्यांशी। त्या त्यागर्णे उचित केनि दयांजुराशि।”
 नम्रत्वशालि निजबंधुवचें मृदूशी । तीं आयकोनि कवळी उरिं राम त्याशी ॥
 त्या सांगुनी समजवीत किती प्रकारीं । जाणोनि तद्दृढांघची गुरुभाकि सारी १७
 श्रीराम सांगति “गड्या ! झणिं जाईं माते । घेउनि ये शुभ निरोप तिचा वनातें” ॥
 एकेनि ती खुबरोक्ति अतीव तोपे । होतां मुल्यभ, टळुनी अति हानि जेवें १८
 तो दृष्टचित्त जननीजवळींच येत । अंघासि त्याभिळि जणों नयनें मुकति ! ॥
 लावीत मस्तक झणीं जननीपदाशी । तद्देह वेध परि अंतर रामवासी ॥ १९ ॥
 त्या म्जानचित्त तनया बहुनी सुमित्रा । “हे लक्ष्मणा ! कथिं मला सगळें सुपुत्रा !”
 ऐसें पुढे; वदत तो तिज वृत्त सारे । जेवें दकावृत मृगी तशि ती धरारे ॥ २० ॥
 तें लक्ष्मणास गमला नय तो अनर्थ ! । गुंतून ठेविल मला ममता घरात ।
 रामासवें मजसि देइल नैव ज.या । या भीतिनें घडत तो न निरोप घ्याया !

सीतारामगुग स्वरूपद्वयीं आणी सुमित्रा तदा ।

• त्यांचा सुंदर तो स्वभाव, नृपतिप्रीती महा संपदा ॥

राज्ञी होउन शोकविह्वल निजा शीर्षासि ती हालवी ।

बोले “ पापिणि ! साधिल्यास किं उभा दावा कशा गे ! भवीं ! ” २२

धरोनी धैर्यातें अवसाहि जाणोनि रुठिन ।

सुमित्रा तें बोले सरल मृदुल स्यादुवचन ॥

“दुक्षी माता बाळा ! समज मनि सीता सहृदय ।

तसें मानीं रामा सकलपरिनीं तात सदय ! ॥ २३ ॥

अयोध्या ती सत्ता समज, त्रिकडे रामवसति ।

दिनाची तें ख्याती तळवत जिथें की दिनपति ॥

वनामध्ये जाती जर खचित सीतापुपती ।

अयोध्येमध्ये या लत्राहि तव कायेचि नसती ॥ २४ ॥

तया रामा जे जे प्रिय परम ते ते तुजहि रे ! ।

जणों रामाशेस समज मनि अत्यादरमों ॥

असा चित्ती दत्ता ! कशनि दखा निग्रह, निधें ।

वनां तूं त्यासंगें, निजजनि कृतार्था कशनि पे ! ॥ २५ ॥

तव मनि जर रामप्रीति अग्राज ओहे । जर तव मति रांभी रंगळी नित्य राहे

तरतुजवरुनी मी जीव ओवाळितें ही । तव ममहि सुभाग्या नाहिं सीमा कदाही ।
इति श्रीरामवनगमनाय लक्ष्मणस्थ मातरंप्रति आशयाचर्नं नाम सप्तमस्तरङ्गः ॥

तरंग ८ वा

हो तीच मात्र युवती जगि पुत्रवंत । आळ कुशीच जिविया मुत रामभक्त ॥
हो, ना तरै, मल्लिच बांश; फुका विणें तें । हानीच रामविमुक्तें तनयें तिथेंतें
भाग्यें तुझ्याच गमंतें वनिं जाई राम । आहे दुजें कवण त्यास वनांत काम ?
बाटे महत्फल असे सुकृतास हेंचि । प्रीती जडावि द्दि राघवजानकीची ॥ २ ॥
तूं प्रीति रोप मद कामविमोह यांस । स्वप्रांतरीहि निज पाश करूं नयेस ॥
सर्व प्रकारि विकृति स्वजुनी करावी । सेवा तुवां रघुवरा तनुवाकूस्वभावी ३
मातापित्यांरि जयासह रामसीता । त्या तूं हो वनिं प्रेरारि सौख्य चित्ता ॥
जेणेंकरून वनिं ताप न होय रामा । ऐसेचि वाग, उपदेशिन सौख्यघामा ॥ ४

शीक हेंचि तव गमनिं जानकीराम मुली मनिं वनिं द्वावे ।

मातापितयां प्रियपरिवारा, पुरा मुत्तस्मृति विसरावे ” ॥

तुलसि कधी, ती मुतासि शिकवी आशी देई पुनःपुन्हा ।

“ आवडि बाटो नित्य नवी दद रामजानकीशुभचरणा ” ॥ ५ ॥

बंदोनी जननीपदांसि विनयें, तो ये झणीं मागुतीं ।

आशकी मज केनिं सोडि जननी जाया अरण्याप्रती ॥

बाटे दैवबळें भयंकर अंत जाळें तुयेनी पळे ।

एकादा मृगसाच तो ! प्रभुपदा येगेनिया आकळे ॥ ६ ॥

॥ इति श्रीरामआज्ञासुमित्रादेश लक्ष्मणवनगमनसमीपवर्णनं नामाष्टमस्तरङ्गः ॥

तरंग ९ वा

श्रीरागसंग मिळतां मन लक्ष्मणाचें । होवोनि हर्ष-परिपूर्ण सुखांत नाचे ॥

सीतारघूत्तमपदा नमि लीनचित्तें । ये तो तयासहित भूपतिमंदिरांतें ॥ १ ॥

तेव्हां अयोध्येतिल वीर सर्वही । परस्परार्तें घटना कधीति ही ॥

“ कैसी विधीनें शुभमंगलधर्णी । केली विचित्रा भयदा उभारणी ? ” ॥ २ ॥

तनू कृशा म्लानमुखें विपण्णली । पोळ्याहुनी हाकिलि मक्षिकावली ! ॥

चोळीति हाता मिथिती स्वमस्तके । तुयेनि पळें खग दीनसे निके ! ॥ ३ ॥

असंख्य छोटे जन भूपमंदिरां । आक्रोश त्यांचा नच वर्ण्य वैजरीं ॥

मुमंत भूषा उठवुनि बैसवी ! ‘ श्रीराम ये ’ हें हळु त्या निवेदवी ॥ ४ ॥

सीतेसवें दोनहि पुत्र पाहुनी । अत्यंत दुःखाकुल भूप हो मनी ॥
 पुन्हां पुन्हां स्नेहभरें तयांप्रती । लावी उरी त्यां कवळुनि भूपति ॥ ५ ॥
 चोळूं शकेना नरनाथ बिहल । जाळी तया शोक मयकरानल ॥
 उठेनि तैं प्रीतिभरें नमूनियां । मागे तया राम निरोप जावया ॥ ६ ॥
 “ताता ! मला या जि ! निरोप आवडीं । आशीर्वाचांहीं सुखसेनि तांतडीं
 हर्षधर्णी केविं बिलप हा असा ! प्रमाद मोहो नच आजि मानसा ॥ ७ ॥
 सेवेनियां सद्यः लोक ना हसे । जगांत सत्कीर्ति सदा अम्हां असो !
 ऐकोनि तैं स्नेहपरें उठेनियां । धरोनि रामा नृप बैसवी तया ॥ ८ ॥
 बोले “अहा राम ! मुनीश्वरों तुला । चयचयचा अधिनाथ बानिला ॥
 शुभाशुभा कर्मसमुच्चयाप्रति । योग्यें फलें देत असे जगत्पति ॥ ९ ॥
 करीत जो कर्म, तयास तें फल । नीति दखती हो कथिली विनिर्मल ॥
 एकापराधे दुसऱ्यास दंड हा । विचित्र हे ईशगती कशी पहा ! ॥ १० ॥
 लीला प्रभूची कवणा कळूं शके ? ” । असें किती बोलत राव तें निकें ॥
 परोपरींनीं कथुनी बवे तया । रामासि गेहांतचि राहवावया ॥ ११ ॥
 श्रीराम सुजवर, घर्मधुरीण घीर । त्याचा सुनिश्चय नृपा कळतां समग्र ॥
 सीतेसि तैं उचलुनी कवळुनि पोटी । सांगे परोपरिं तिला नृप वाक्यकोटी !
 दुःखें तिला कथियलीं यनिचीं समस्त । मांहे-सासर-मुखें कथिलीं अनस्त !
 सीतामना परि रघूत्तमपादलीना । गेहीं सुखासि, बनि आर्तिहि वाटली ना !
 सांगोनि पाहति तिला जन व्यन्यहीते । पाहूं पहाति समजून तिची स्वचित्त ॥
 आपत्ति सर्व कथिती यनिच्या तियेला । सान्या ल्रिया सुमति, सद्रति घर्मशीला
 आता वसिष्ठमहिला सच्चिवांगनादि । रंजें तिथेसि कथिती किति गोड शब्दी
 “सीते ! नसे तुज दिला वनवास कोणी । तूं ऐक जें कथियलें श्वशुरादिकानी”
 ती शांत शीतल हितप्रद गोड बाणी । सीतेसि ना रुचलि बोललि त्या ल्रियांनीं
 ज्योत्स्ना शरच्छशिम्बा मधुरा उगी की । तीमाजिही तळमळें कथि चक्राची ?
 ॥ इति श्रीराम० समष्टिविरहविषादवर्णन नामनवमोऽध्यायः ॥

तरंग १० वा

सकोचोनी मनि लव कार्हिन उत्तर न देत जों सीता ॥
 केकयी तों जतुनी आणित वनवासि चरु व्या उचिता ! ॥ १ ॥

मुनियोग्य बलकलांतें मध्मांतें आणि ती कर्मंडुलें ॥

ठेवुनि समोर त्यांच्या बोलें केवळ रवेंचि मृदुलें तें ! ॥ २ ॥

“ हे रघुवीरा ! तुम्ही प्राणप्रिय भूषणीस पाटवसां ॥

यास्तव शीलस्नेहां तुमच्या त्यांना न सकवे सहसा ॥ ३ ॥

निजमुकूट सुवश, उत्तम लोक जरी जाहले सकृन्नष्ट ॥

तरि ‘ तुम्ही बनि जावें ’ ऐसे कधि नृपमुखें न ये स्पष्ट ! ॥ ४ ॥

म्हणुनि तुम्ही निजमानतिं कधनि विचासति योग्य तेंचि करा ! ”

जननीच्या या वचनें सुल सालें रागवा सुनीति-करा ॥ ५ ॥

परि हे कौक्यीवच शरसम भूषाचिया हृदीं शिरलें ॥

तो हो मूर्च्छित कीं हे दुर्भागी प्राण कां अजुनि उरले ! ॥ ६ ॥

जनता सर्व विकल हो साला मूर्च्छित नराधिपति साच ॥

काय करावें हें त्या कोणासहि कांदिही कळेनाच ! ॥ ७ ॥

त्वरितचि मुनिवेपारें लेईं खुसय योग्य वनवासा ।

नमुनी दशरथया जननीतेंही नमीत नतशीरां ॥ ८ ॥

कलं लक्ष्मणनैथिलीसह तयें आरण्यदीक्षाविधि ।

चंदी तो गुह्यिप्रवृत्त्यचरण श्रीराम पुण्यावधि ॥

जाऊं लागत काननार्थ वप्रतां ऐशा प्रभूतें जन ॥

शालें दुःखित अंतरीं करणें शोकाग्निनें तन्मन ॥ ९ ॥

तदा जातां थाये रघुवर वसिष्ठांगि लव ! ।

बघें लोकां साऱ्यां निज विरह जाळी जणुं दव ! ॥

समस्तांना बोलें प्रियवचन सांत्वी, समजवी

निमंत्री मित्रां दे गुरुकथित दानेंहि वरवीं ॥ १० ॥

वर्षासर्गें द्विजजनां दिघली किती ती । अत्यंत सादरमनें विनये सुरीतीं ॥

तो दानमानि बहु तोषवि याचकासी । प्रभें स्वभिन्नवर तो सुलबोनि पोषी ॥ ११ ॥

बोलावि सर्वहि पुन्हा निजदासदासी । बदाजली गुरुकरीं विरवी तयासी ॥

बोलें “ विभो ! शरण ना सकला तुम्हीच । मातापित्यापरि तुम्हीच तयासि साच ! ”

जोडोनि पाणियुगपद्य पुनःपुन्हा ते । प्रार्थीं राम सकलादि विनीत चित्तें ॥

“ होईल तोच मजला शूलमध्यदाता । देईल जो दुख अतीं नृपालचित्ता ॥ १२ ॥

जेणें मदीयजननी विरहातिदीना । होती न नैव कधिही अतिदुःखमज्ञा ॥

ऐसा उभाय तुम्हि सजन हो ! करावा । जो होय अंतरि तुम्हां चतुरांसि ठावा ” १४
 ऐसा प्रकारि समजावुनि लोकचिन्तां । लवोनि सद्गुरुपदांबुजि नम्र माथा ॥
 गौरीमंहाय गगराज मनीं स्मर्योनी । आशीसि घेत विभु जात वना निघोनी १५
 श्रीगम जात असतां, अति शोक होय । लोकार्तिदीनरव ऐकवला न जाय ॥
 साकेतिं हें; कुशकुनीं भयभीत लका । आनंद शोकहि तचा भरि देवलोका ॥ १६

सरोनी मूर्च्छा ये नृपदशरथा जाम इकडे ।

सुमना बोलावी, वदत वच त्वांत नृप पुढे ॥

“ वना जातो राम प्रिय मम परि प्राण न निषे ।

कशाच्या आशेचें सुख अबुनि जीवास विलेगे ॥ १७ ॥

व्यथा याच्याहुनी कवण अधिका दुःखद अशी ।

जिच्या योगें प्राण त्यजित तनुचें हे हृदयिणी ! ” ॥

परी तो धैर्यांत धरुनि हृदयीं भूय वदला ।

“ सुमंता ! तूं जा रे ! रथसहित रामासह मला ॥ १८ ॥

माझे सुचारू, सुकुमार कुमार दोन । तैशीच ती जनकजा सुकुमार पूर्ण ॥

याना रथीं बसवुनी फिरवुनि आण । दावोनि चार दिनमाघ अरप्य रान ॥ १९

ते धीर वीरवर राखत संप्रतिष्ठ । दोषे गृह जर न येतिल बंधुरान ॥

तू प्रार्थि त्यासि कर जोडुनि नम्र भावें । कीं ‘ जानकीस तारि लावुनि गेहि पावें ! ’

जै केवया दन बघून भिरल सीता । तेव्हां निरोर मम सांग; वळीव चित्ता ॥

“ सारू तसे श्वशुर हे तुज सांगतात । बाळ ! घरीं परत; आर्ति वनीं अनंत !

राहो कधीं पितृगदीं, कधीं साखरीं तूं । वाटेल तेथ वस, जा न वनीं परतु ! ”

ऐसा अनंक परिनीं करुनी उभायां । घेईच ती तरिच शकर मला जगाया । २२

हे ना तरी भरण निश्चित हो मदीय ! दोतांच दैव उलटें, न चले उपाय ।

सीता तसे मजसि लक्षण राम दाव ” । ऐतें वदोनि शशि मूर्च्छित होय रावा

होताच तो नृपनिदेश लवुनि माथा । घेई सुमंत रथ जोडुनि शीघ्र जाता ॥

बाहेर ये नगरिच्या शशि जेथ हेती । श्रीरामलक्ष्मणसंवे जनकान्मजा ती २४

तेव्हां तया कथि सुमंत, नृपेक्ष सारें । त्यां वैसवीत विनये रथि सत्प्रकारें ॥

सीतेसवें उभय ते बसतां रयांत । वंदीति आत्मनमरीसि मनीं विनीत ॥ २५ ॥

जाताच राम दिसली नगरी अनाथा । सारी प्रजा निघत त्यासह आतंचित्त ॥

लोकांसि राम समजावि दयांबुराशि । ने जाति, भक्तिवश येवि निरोनि त्याही ! २६

दिसे अयोध्या नगरी भयानका । ती कालरात्री अति कृष्ण मानुं का ?
 पशु जंस हिल तसेच पौर ते । परस्पर पाहुनि भीति धारिते ॥ २७ ॥
 गेहें स्मशानपरि, लोक समस्त भूनें । आतेष्टमित्र सुत कीं यमदूतसे ते !
 कोमेजलीं तल्लतोपवनें पुरोचीं । चापी तडाग सरिदोष जणूं नुरचि ! ॥ २८ ॥
 तेव्हा तुरग-गज, केलिकुरंग कोटी । पाळीव सर्व पशु, तेथिल पक्षिसृष्टि
 ते चक्रवाक, पिक, सारस, हंस, मोर त्या सारिका शुक्रहि चातक ते चकोर ॥ २९ ॥
 निस्तब्ध दुःखवश रामवियोगि झाले । जेथ तिथे जणु चितारहि काढलेले ! ॥
 साकेत सर्व घनदाट अरण्य भासे । तेथील लोह, मृगपक्षि असंख्य तैसें ! ३०
 तें कैकयी विधिनियोजित कीं किराती । दावानला दशदिशा करिते जिथे ती ! ॥
 तें लोक गमविरहानलिं पोळलेले । होवोनियां थिकल सर्व दिशा पळाले ! ॥ ३१ ॥
 सर्वांसि वाटत मनीं, जर नाहि सीता-श्रीराम, लक्ष्मण, तरी सुख केविं चित्ता ?
 हो राम तेथचि समस्त समाज राहे । साकेति रामविन, काहिंच कार्य नोहे !
 या निश्चये निघति ते रघुनाथसंगे । सोडोनि गेह सुरदुर्लभ औख्य मागे ॥
 श्रीरामवादकमलीं रमल्या मनाभी । नाकर्षिती विषयभोग कधीं स्वपाशीं ! ३३
 आबालवृद्ध सगळे निघती त्यजोनी । गेहादिकां, रघुवरासह जाति रानी ॥
 केला निवास तमसेचरि जानकीसंगे । सर्वोसर्वे प्रथमच्या दिनि भक्ततोषे ३४
 रघुपति निजलोकप्रीति पाहोनि, थोर । हृदयि गहिंवरोनी होय दुःखार्त फार
 अभित करगराशी तो प्रभू रामरायं । कळवळि परदुःखे, त्याजला वेळ काय ?
 प्रेमे रसाल वचनें मृदुलें वदोनी । श्रीराम त्यासि समजावि बहुप्रयत्नी ॥
 सागे तयासि उपदेशुनि धर्मनीति । सांगूनही परत जात नच प्रजा ती ! ३६
 स्वस्नेह शील निज तोडुं शके न राम । झालाच पेच बहु राममना निकाम ॥
 शोके श्रमे सकल निद्रित लोक होती । मायाहि मोहि लव त्या सुरनिर्मिता ती !
 तें यामिनी प्रहर दोन निघूनि जाता । श्रीराम सांगि अति आर्जवुनी सुमंता
 “ताता! कळेल न कुणां, रथ हाक ऐसा, त्याचीण हेतु अपुला जुळणार कैसा !”
 सीता रघूत्तम सलक्ष्मण रुढ होती । तेव्हा रथीं नमुनि शोमुपदां समक्ति ॥
 वेगें सुमंत रथ युक्ति कोनि हाक्री । जेणे कळेल गतिमार्ग कुणाहि ना कीं ! ३९
 ॥ इति श्रीराम० जनविरहश्रीरामवनगमनवर्णनं नाम दशमस्तरङ्गः ॥

तरंग ११ चा

होतां प्रभात सकलांप्रति जाग आली । ‘गेले रघूत्तम !’ विरावति सर्व मेळीं

ना देखती लव खुणा रथमार्गदर्शी । आश्रये 'राम' मुखि; जाति चहूं दिशांसी
 बाटे तदा जणुं समुद्रि दुहे जहाज ॥ झाला असाह्य अति दीन वगिक्छमात्र ॥
 ते बोलती विकळ होउनि एकमेकां । प्राणनि जाय रघुनाथ अम्हासि हा कां ?
 मीना प्रसंसिति निखंदुनि आपणांसी । हे भिक् जिणें रघुवराविण दुःखराशि
 “आम्हां प्रियासह वियोग करीत घाता । ना मागतां मरण कां नच दे समस्ता ?”
 ऐसा विलाप करिती विरहार्त लोक । साकेति येति भरुनी उरिं थोर शोक ॥
 तें तीव्र दुःख कवणा कथवेल वाणी ? । प्राणांसि ठेविति वनावधितें गणोनी ?
 निजनयनि मिळावी देखण्या राममूर्ति । व्रतनिवम करीती लोक सारे उदरार्थी ॥
 गमत तरणि जातां अक्षयाना दिनांती । विरहिं कमल कोकी चक्रवाकादि का ती ?
 श्रीरामलक्ष्मण मुमंत समेत सीता । ते शृंगवेरपुरिं पोचति मार्गि जातां ॥
 देखोनि देवसरिता उतरोनि राम । आनंदमक्तिभरिं तीस करी प्रणाम ॥ ६ ॥
 सीता तसे सचिव लक्ष्मण ही नमीती । सर्वोसर्वें मुदित रघव होइ चिन्ती ॥
 आनंद मंगल समग्र विनिर्भि गंगा । सर्वोसि सौख्यद, करी सलकार्तिभंगा ॥
 सागे रघूत्तम अनेक कथाप्रसंग । यीची विलोल बघुनी विमलांतरंग ॥
 वणोंनि एकवि तिचा महिमा कवी तो । सीता-मुमंत सहलक्ष्मण हर्षधीतो ॥ ८ ॥
 ते मज्जनें करुनि घालविति भ्रमांते । प्राणनि पुण्यजल तोपुनि जाति चित्तें
 ज्यातें स्मरोनि विगतभ्रम होति लोक । सो धात हो, कथन हें व्यवहार एक ?
 श्रीसच्चिदानन्द विशुद्ध राघव । जो सूर्यवंशाग्रणि पुण्यसंभव ॥
 त्याची चरित्रें नरजन्मिचीं भवीं । तरावया सेतुपरी अम्हां हवीं ॥ १० ॥
 जेव्हां कळे सकळवृत्त गुहा निषादा । बोलनि तो प्रिय निजात घरोनि मोदा
 भेटीस घेउनि सर्वें फलमूलभार । अत्यंत हर्षभरिं ये; उरिं भक्तिपूर ॥ ११ ॥
 अर्पुनि भेट पुढतीं करि तो प्रणाम । सप्रेम राममुख पाहत सौख्यधाम ॥
 ती प्रेमभक्ति बघुनी रघुपाय तोषे । क्षेमा पुसुनि बसवी जबळीच तैसें ॥ १२ ॥
 “देवा !” वदे गुह, “पदांबुजदर्शनानें । आहेंच मी कुशल; भाग्य नसेचि सानें
 सर्वस्व भूमि घनघाम तुम्हा निवेदी । मी दास होय तुमचा सहवाघवादि १३
 देवा ! कृपा करुनि या नगरीं मदीथी । माना स्वदास मजला निज सर्वकार्यी
 बोले रघूत्तम “सख्या ! वदसी खरें तें । आश्र असे मज दिली दुसरीच तातें
 ‘वपें चतुर्दश वनामधिं घालवीणें । आहारवेधनियमादि मुनिप्रमाणें—’
 न ग्रामधामिं बसती मज योग्य आहे !” अत्यंत दुःखितमना गुह ऐकुनी हें

सीतालक्ष्मणरामरूप बधुनी ग्रामीण नाथिनर ।

जाती प्रेमभरें भरोनि, बदली उद्गार चेतोहर ॥

“बायांनो ! जगि आइचाप कसले त्याना म्हणावें तरी ? ।

ज्यांनीं ही पिढीलीं घरांतुनि दुरीं बालें अशीं गोजिरीं !” ॥ १६ ॥

कोणी म्हणों लागति त्यांत लोक । “केलें अहो ! भूपतिनें सुरेल ! !

देतो गमे लाभ अम्हां विघाता । करुनि नेत्रां अमुच्या कृतार्था” ॥ १७ ॥

तेव्हां निषदपति जाणुनियां मनात । कीं शिशुपातक मनोहर हो नितांत ।

दावीत तें स्थल विभूतम राघवासी । होई बघूनि रघुरायहि तें सुतोपी ॥ १८ ॥

तेव्हां निषादपति सुंदर दे रचोनी । शय्या तया मृदुलशां तृणपल्लवांनीं १९

फले मूले शुद्धें मृदु मधुर जाणोनि कितिक ।

भरोनी द्रोणातें गुह रघुवरा दे मुखिक ॥

तदा सीते भ्रात्यासहित सचिवातें वितरनी ।

तयां सेवी राम प्रभुवर सुतोवें निजमनी ॥ २० ॥

श्रीराम सेवोनि फलादि श्रोत । संवाहि तें लक्ष्मण, तत्पदांप्रत ॥

बघोनिमां राघव शोपला असें । उठोनि साने सचिवा इच्छुचसें ! ॥ २१ ॥

शोभावया त्यासहि लावि लक्ष्मण । बसे दुरीं घेउनि चापमार्गण ॥

वीरासना घालुनि वीर टाकला । कगी पहारा प्रभुरक्षणा मला ! ॥ २२ ॥

शुद्धेंहि तें बोलुनि स्वसनिक । विश्वासयोग्य प्रतिभाणि आणिक ॥

स्थापीयले आपणही तसा बसे । तो लक्ष्मणासन्निध, शस्त्र घे तसें ॥ २३ ॥

भाते शराचे कटिलाणि बांधिले । हातामये चाप सुसज्ज, ना दिलें ॥

तें निद्रिता पाहुनि राघवाप्रति । निषादचिन्तात विषाद ये अति ! ॥ २४ ॥

हृदंतरीं प्रेमहि दाट संचलें । हृष्टा तनू लोचनि अरु संचलें ! ॥

बोले तदा भक्तिमोक्षि लक्ष्मणा । वर्णाजवा येइल भाव तो कुणा ? ॥ २५ ॥

“दशरथमवनाची प्रेक्षणीयाच काति । मुत्पतिसदनाची प्रौढि ना त्यापुढें ती

मणिलक्षित मुरभ्यं तीं गवाधें तयासी।जणुं रतिपति त्यातें निर्मि सौंदर्यासि !

बोधें पलंक अतिरम्य सुवस्त्रशोभी । शय्यादि शुभ्रवसनावृत चित्तलोभी २७

त्या दुग्धपेनप्रवला मृदुला उग्राही । ऐशी समृद्धि परिपूरित जेव वाही ॥

सोपी अशा निशि रघूत्तम आगि सीता । जे शोपती रति मनोज गमोनि चित्ता

ते हे अशा शयनिं आजिं बघून सुत । श्रांतरिपतीत, मम हो मन दुःखतता ॥
 ना लोचनां विवचना । बघवे दशा ही । संपन्नता तशि इथे लवमात्र नाही । २९
 मातापिता परिजनादिक दासदासी । उच्छुष्ट मित्र परिवार जपेहि ज्यासी ॥
 प्राणांसमान सकलांहि निषेचिषेत् । तो राम विश्वविभु भूतलि झोंपि गेला । ३०
 जीचा पिता जगति कीर्तित तत्त्वनिष्ठ । जीचा असे श्वशुर इंद्रसुहृद् वरिष्ठ
 भर्ता जिचा खुकुलानुधिचंद्र राम । ती जानकी निजत भूवरि; दैव वाम ॥ ३१
 योग्या असे का बनवाससेवना । शीता, तसे रामहि काय कानना । ॥

खरेनि जे कीं जगि लोक रागती । सर्वप्रभावी भवि कर्मसंगति ! ॥ ३२ ॥
 कुटिलकृति गमे ती नैकयी मंदधीच । कठिनहृदय नारी हें करी कर्म नीच ॥
 सुखसमय जयां ये जानकीरामराया । अकलित बनि लोटी दुःख त्यां भोगवाया ।
 दिनकरकुलवृक्षा जाहली जी कुन्हाड । कुमति सकलविश्वा देतसे दुःख-जोड ।”
 हृदयि बहु निपादा वाटला हा विषाद । बघुनि अघनिशायी रामसीता सखेद
 मृदु मधुर वचाहीं लक्ष्मणें झेलियेले । जयि मधुरस भक्तिज्ञान वैराग्य ठेले ॥
 “नच कुणि सुखदाता, ना रुणी दुःखदाता । सकलहि निजकर्म भोगवीतात वाता ।
 जगति भोग अनंत भले घुरे । मिळति योगवियोगाहि जे खरे ॥

मिळति आत्महिताहित मध्यम । हृदयि जाण सख्या ! सकल भ्रम । ३६
 संसारीचें सर्व हें कूटजाल । कर्म, जन्म, मृत्यु, तैसाचि काल ॥
 भूमी, धामें, द्रव्य, आत्मादि लोक । स्वर्गास्वर्ग, आल्यदृश्यायनेक ३७
 जे जे हरें हेर संपद् विरक्ति । द्रव्यार्थानें मोहमाया असे ती ॥
 नोहे नेणें गोशृंगर्क साच । अज्ञानाचा भ्रातिचा सर्व नाच । ॥ ३८ ॥
 स्वप्नांत कोणी नृप हो भिकारी । भिकारि वा इद्रपदाधिकारी ॥
 जागेपणी त्या नच लाभहानि । प्रपंच हा त्यापरि सर्व मानी ॥ ३९ ॥
 ऐशा विचारें नच रोप पावणें । न निंदणें वा बदर्शणें कुणा उणें ॥
 हें मोहनिद्रेमधि विश्व घोरतें । स्वप्नांतले त्या सगळे प्रकार ते ॥ ४० ॥
 जगभिशाणादि सदैव जागती । योगीच ते ज्यां परमार्थ-सन्मति ॥
 विरक्ति ज्यांच्या हृदयात नांदत । ते मात्र जागे जगतात जागते ॥ ४१ ॥
 न ज्यांच कोठें विषयादि मोहती । विवेकयोगें भ्रम राहिना मती ॥
 तेव्हाच होई रति राघवाकडे । न मोह त्यांचें करतील वाकडे ॥ ४२ ॥
 सख्या गुहा ! तू परमार्थ जाण हा । सर्वस्व राधी तनुवाट्मनें वहा ॥

श्रीराम सद्गुण अनादि नांदत । अलक्ष्य अज्ञेय अमेय शाश्वत ॥ ४३ ॥
 अमेद तैसे अविकार सार तैं । ज्या ' नेति नेति ' श्रुति नित्य वानिते ॥
 त्या रामपादांबुजि चित्त ठेवणें । तूं हेंचि मानीं परमार्थ पावणें ॥ ४४ ॥
 मक्त, भूमि, अमर, द्विज, धेनू । यांचियास्तवचि ये जगि विष्णु ॥
 घेउनी नरतनू करिलीला । ऐकतां नुरविती भवजाला ! ॥ ४५ ॥
 ॥ इति श्रीराम० निपादमोहलक्ष्मणोपदेशवर्णनं नामैकादशस्तरङ्गः ॥

तरंग १२ वा

जाणोनि हें हृदयिचा त्यज मोह सारा । सीतारघूत्तमपदांबुजि घेइं धारा ” ॥
 त्या हो रघूत्तमगुण स्तवितां प्रभात । तैं विश्वमंगलविभूषहि जाग येत ॥ १ ॥
 स्नानादि सारोनि विमुक्त राघव । घेईं बटशीर विचारुनी नव ॥
 तेणें स्वयंघसह मस्तकीं जटा । त्रिनिर्मियेच्या अतिचार उत्कटा ! ॥ २ ॥
 तें देखतां होइ सुमंत दुःखित । शोकें जळें, म्लानमुखाब्ज शोचत ॥
 जोडोनि हा अंजलि राघवा वदे । “ हे नाग ! ऐका नृप जो निदेश देइ
 नृपोक्त की, “ ने रय रामसंगतीं दावीं यना, दालविं जाह्नवीहि ती ! ।
 नाहाउनी त्यां सृणि आग मागुती । करोनियां संशय दूर तन्मतीं ॥ ४ ॥
 तूं आण सीतारघुनाथलक्ष्मणा ” । म्यां हे नृपास कथियेलि आपणां ॥
 प्रमाण आशा तुमचीच याररी । बळें मला तीं करणेंचि सत्वरि ” ॥ ५ ॥
 प्रार्थोनि हें करित रामपदीं प्रणामा । आक्रोश तोकपरि तो करि ज्या न सीमा
 बोले “ प्रभो ! सकृप होउनि नें कराहो । माकेत जेणि न अनाथ सशोक तें हो ! ”
 उठवुनि सचिवातें रामायया प्रबोधी । “ सकलहि तुम्हि धर्मा जाणतां तात ! आधीं
 शिष्टिपति, दर्धाचि, श्रीहरिभन्द्राय । जपुनिच । नजधर्मां क्लेशवीति स्वकाय ॥
 गुणखनि बलिराजा रंतिदेयादिकांनीं । अति काठिनहि कटीं केलि ना धर्महानि
 विदित सकल तुम्हां तीं पवित्रे चरित्रे । स्मरुनि भविं पहावीं अंतरीं चित्तनेत्रे
 नाहोच सत्यसम अन्य उदात्त धर्म । वेदीं पुण्यणि कथिती मुनि हेंचि धर्म ॥
 तो योर धर्म मजला सहजीं मिळोनी । त्या याकिता अपयशा चुकवू कुटोनी ! ९
 समावितास बर कां अरुकीर्ति येई । तें कोटिमृत्यपरि दुःसह त्यास होई ॥
 मी आरणां अधिक, काय वदेन ताता ! मी बोलता अधिक, दोष घडेल आतां ॥
 प्रार्थां पित्यापदिं धरुन विनम्र भवें । कोटिप्रणाम मम साजलि हे वदार्थे ॥

“ताता ! नका करे मुझीच मदीय चिता ।” आहां तुम्हीहि पितृतुल्य मला मुमंता ।
 ही प्रार्थना मम तुम्हांसहि बद्धपाणि । तें आचरा तुम्हीहि सतत सर्वयत्नी ॥
 जेणेकरून पितया मम दुःख ना होहा आमुचा विरह अंतरिं त्यास साहो ! ॥ १२
 संवाद रामसच्चिंवांमधि चाललेला । ऐकोनि दुःखित गुहादि समूह झाला ॥
 तेव्हां वंदे कटुक लक्ष्मण कांही वाणी । ती ना बरी म्हणुनि थांबविला प्रभूनी ।
 संकोचुनि धुपती शपथें मुमंता । सांगे “नका वहुं तसे अनुजोक्त ताता !”
 तेव्हा मुमंतहि निवेदि पुन्हां नृपोक्ति । “सीते अरप्यवसती सहणार का ती !
 जेणे जितोनि नगरा परतेल सीता । ते राधवा । तुम्हीच येथ करा जि ! नाथा
 मी, ना तरी, निरखलेंच असा मुदीन । बांचेन नैय जणुं मीन जलाविहीन ! १५
 माहेरि सासरि तुला सगळी मुखेचि । जेथें रुचेल गुज गाहिं मुन्नी ! तिथेचि ॥
 होई विपत्तिलय तोवरि याप्रकारे । सांगीतलें नृपवरें हृदयार्तिपूरें ॥ १६ ॥
 ती आर्ति, तो कळवळा नच बानितां ये । त्यावीण हीं कथित मी वचने तदीयें !”
 ऐकोनि तो नृनिदेश, कृपानिवास । धीरामही कथि कितीपरि जानकीस ॥ १७ ॥
 “श्वररुजन श्वशुर, आप्त गुरु स्वकीय । सान्याहि दुःखल्य होइल, वेळ काय !
 साकेति तू परत माय !” असें वदोनी । सीतेसि सांगि, परि ती वदली स्वबाणी
 “प्राणेश्वरा ! परमब्रह्म ! आयका की ! आहाच तुझ कदणापुत सद्विवेकी ॥
 कैशी प्रभो ! तनुविना जगिं सावली हो ! कैशी प्रभो त्याजुनिवां रनिलगिं, राहो !
 दाकोनिवां शशिस जाइल चंद्रिका का ? ” प्रेने पतीस विनवी अशि निष्कलंका
 बोलेहि सौम्यवचनी सच्चिंवा मुमंता । “आहात हो ! श्वशुर, तातचि मज्जितार्था
 देईन उत्तर तुम्हां तर योग्य कैस ? । आसचि थोर म्हणुनीच वंदे विरोधें ॥
 तेणे विषाद न घरा; कथतें खरें तें । मी ना पतीविण गर्भा कसलेंच नातें ! २१
 मी तातयेभवविलास अनन्त पाहीं । भूपालत्नमुकुटें पदपीठ न्हाई ॥
 ऐसें मदीय पितृसद्य मुखेकसार । मी तें पतीविण मनावहि नाणणार ! ॥ २२ ॥
 माझे तसे श्वशुर जे नृपचक्रवर्ती । विश्वातर्थ प्रथित कोसलरायमूर्ति ॥
 ज्यातें मुगेन्द्र निज आसन देइ मानें । एकंतवाधिजनतारति मीच जाणें ! २३
 मातेसगान ममता मज्ज टारिं व्हाची । त्या सासवाहि जवरी सदया मलाचि ॥
 हें सर्व सत्य, परि रामरदांनुबाचे- । वाचून जीवनि मला मुग्न होय कैसे ? २४
 वाय सुदुर्गम, वने गिरिकंदरें ती । तेव्हा अपार सरिता, तळि, तिंह, हत्ती ॥
 कोळी किपात मृगराधि रखे मला हें । देतील सौख्य, जर मी पतिसंग लाहें ! २५

श्वररुजनां मम तर्से श्वशुरां नमोनी । माझी करा विदित त्यांसि विनम्र वाणी ॥
 माझी नकाच करू काळजि अत्यही ती । ओहं सुखीच पतिसंगति मी वनातीं
 भावोजि तेविं मम बल्लभ जीवनाय । वीगग्रणी शरनिपंगधनुष्यहस्त ॥
 मत्संगतीस अस्तां भ्रम खेद चिंता । सशैल ना मजसि, काळजि का वहातां”
 परिसुनि मृदुला ती मैथिलीवाक्यमाला । अतिशयचि सुमंता शोक चित्तांत झाला ॥२॥
 मणिविण अहि तैसा होत तो दीनवाणी । नयनिं न बधवे त्या ऐकवेनाहि कानिं
 वचन मुखिं निभेना स्याकुला त्या सुमंता । करि रघुवर वाक्यां त्याचिया बोध चित्ता
 तरिहि न हृदयीचा राहिला दाह त्याचा । बहुपरि करि यत्ना रामसगार्य साचा
 परि उचित वचनांनि राम तद्राक्ष्य खोडी । सचिवहि मनिं जाणे कर्म कोणा न खोडी
 नमुनि रघुपतीतें लक्ष्मणा-जानकीतें । निघत परत यामा कीं बणिक् शून्य-वित्तें ।
 तें हाकिता रथ बघोनि रघूत्तमातें । लिंकाळती हय किती अलि आर्त चित्तें ॥
 जे पाहुनी बहुविषाद निषादलेकी । होऊनि दुःखित शिरा बडवीति ते कीं ।
 ‘ज्याच्या वियोगिं पशुचित्तिहि आर्ति ऐशी । त्याची प्रजा, जनक, माय, जंगल कैशी’
 हट्टेंचि राम पुरि पाटवि तें सुमंता गंगातटाकिं रघुवीरहि होय येता ॥ ३१ ॥
 तो नात्र मागवि परी गुह आनि ना ती । “आलें कळ्येन तुमचें मज वर्म हातीं
 हें मोलती रघुपते ! तुमच्या पदान्जी । आहे रजात किलि, मानुषकारिणी जी ३३
 तें स्पर्शता रज शिला बनली सुनायी । हें काठ तो मूढु शिलेहुनि हीन भारी ॥
 नौका मदीय जर हो गृहिणी मुनीची । मातें उरेल न तरी उपजीविकाचि ॥
 ही नात्र पोषि परिवार मदीय सारा । उद्योग ना हिजविना मजला बिचारा
 जाणें असेल जर का प्रमुजी ! पल्याड । धारें पदावुड धुण्या, माग ये न आडा !
 घुडन पदान्जें तरी बैसिजे नाथ । नको मज आचर तें ॥
 अपुढरा अपथी खरेंचि मी कधि, दशरथ नृपति स्मरनि मर्ते ॥
 माये लक्ष्मण प्रज शरिं त्रिभुन परि मी, जेवर न चरण धुई ॥
 संवर न, तुन्ही म्हणत, नाथ हो ! उतरुन तुम्हां कधि नेई ! !” ३६
 ती ऐकोनी स्निग्धमकी गुहोक्ती । ल्यही गोडी अद्वितीयाच कीं ती !
 पाहोनीयां जानकीलक्ष्मणातें । करुण्यान्वी हाथला राम चित्तें ॥ ३७ ॥
 बोले सुहास विमु त्या समयीं गुहास । “राहिल नाथ तव तेंचि कर्ग प्रयास !
 वेगंचि आग बल आणिक धू पदा याआन्हां उशीर नच हो परतीरि जाया !”
 वचामहि स्मरनियां हृदि एकवार । जावें तरुन भवसिंधुहि हा अपार ॥

केलें जंग जग विटं स्वरदधयातातो कौतुकं नुलखिता गुहकासि होत ॥३९॥
 पदनल निरलोनी हर्षली चित्ति गंगा । प्रभुवच परिखोनी घालवी मोहसंगा ।
 -गुहहि रघुवराचा आयकोनी निदेश । जल मरनि कयोर आशि, मावें न तोप !
 अतिशय अनुरागें तो धुवायासि लागे । रघुवरपदकंजें भारल्या अंतरंगें ॥
 -सुरवरि सुमवष्टी त्या प्रशखोनि केरी । “जगति अनुत्त पुण्ये कीं गुहाचींच झालीं ।”
 प्रभुपदकमलातें तो धुई घेइ तीर्थ । सहित निजजनांच्या होउनीयां कृतार्थ ॥
 -गुह करि पितरातें आपल्या पार आर्षी । प्रभुसि मग उतारी पार, कल्याण साधी !

ॐ इति श्रीराम० श्रीअयोध्याकाण्डे श्रीरामकृपानिपादानुरागवर्णनं नाम

द्वादशोऽध्यायः ॐ

तरंग १३ वा

-गंगा उतारनि उभे प्रभु बाळवंटी । सीतेसमेत गुहलक्ष्मण त्याजपार्थी ॥
 -नावाडि रामपदि दंडवते नमीत । संकोचि राम न दिलें लव वास वित्त ॥
 सीता क्षणीं दयितद्वद्रत जाणणारी । रत्नागुलीय निज वादित छट भारी ॥
 -लागे कृपालु रघुवीर गुहास द्याया । तो राघवा पडत आकुलचित्त पायां । २
 -हे नाथ ! आज मज काय न लब्ध लोकीं ! गेलीं लयासि अब, दुःख, दखिता कीं !
 -म्या आचरीत बहुकाल मदीय काम । देवें दिलें फल मला अजि पुण्यधाम !
 -तें नकोच लवही उतराइ आर्जी । राहो दया मजवरी हितमव्यदा जी ॥
 हो ! जेधवा परत वाल तुम्हीच देवा ! । तें थाल तो मज कृपाकर थोर ठेवा”
 -सागीतलें जरिहि लक्ष्मणजानकीनीं । अत्याग्रहे, तरि न घे गुह त्यांकडोनी ॥
 -तेव्ही दयानिधि तया वर देइ राम । जेणे विशुद्ध हृदयीं करि भक्तिधाम ५
 मग निरोप गुहाप्रति देउन । करिति गाग जलामधि मज्जन ॥

रघुवरादिक सर्वेहि पावन । करित राघव पार्यवपूजन ॥ ६ ॥

जोडोनि अंजलि वदे विनये सभक्ति । भागीरथीप्रति वचें जनकात्मजा ती ॥
 प्रार्थी, “ मनोरथ करीं मम पूर्ण माते ! । कल्याण तू कर पतिप्रति देवरातें ७
 येता अग्नी पशुनी मुखरूप गेही । पूजा करीन तव मी सुभगप्रवाही ” ॥
 तें जानकीवचन ऐकुनि भक्तिपूर्ण । ये वाङ् मनोहर गभीर जलामधून ! ८
 -“वैदेहि ! रामदयिते ! मम ऐकवाणी । जाणे प्रभाव तव कोण न लोकिं तीनी !
 -होतात लोकपतिही तव दृष्टिपातें । येतात सिद्धि सकला तव सेवकातें ॥९॥

तूं लीनता धरुनि जे बिनबीसि माते । मी मानितें मजवरील कृपाच कीं तें
आशीर्वाचें परितुला बहुनी करीन । वादेबतेस मम मी मुकलादय पूर्ण ॥११॥
तूं प्राणनाथसह देवमुक्त पेद्री । साकेति येथिल पुन्हा कुशल गृहासी ॥
जातील सर्व तव मानस सिद्धिला गे । वैलेक्य सद्यस तुझें धवळील चांगें ॥”
गंगोक्त तें सकलमंगलमूल साच । सीतामना गमत हर्षकरे कृपाच ॥
तेव्हा गुहा प्रभु वदे “स्वशहासि जा गा ॥” ऐकोनि तें मुख मुके, मनि दाह जागा
जोडोनि अंजलि वदे गुह दीनवाणी । “ऐका प्रभे । रघुवरा । मम लीन वाणी
हे नाथ । राहुनि सवें पथ दाखवीन । सेवीन चार दिन मी चरणाब्ज दीन
जेथे रिघाल रघुनाथ । वनांत तेथे । देईन सुंदरकुटी रचुनी स्वहस्तें ॥
सांगाल तेच जगदीश । करीन सारें । मी आपुल्या शपथ देत पदाब्जसारें ”
देखोनि भाव सज्ज्या गुहमानसाचे । त्या घेत संगति, गुहावरि मोद सांचे ॥
तें घेतंस निजजनां गुह बोलवून । सर्वा दिलें रघुवरें मग बोलवून ॥१५॥
तदा गणाधीश मंहारांप्रति । स्मरेनि बंदोनि सुरपगादि ती ॥
वनी रिघे राघव घेउनी सह । श्रीजानकी, लक्ष्मण, मित्रही गुह ॥१६॥
तो कादला दिवस कृततर्लीच त्यानीं । आराम देति गुहलक्ष्मण त्या करोनी ॥
होता प्रभात सगळे शुचि होउनीया । ते तीर्थराजपुत्रमा निघती बघाया १७
ज्या राजया सानिव सत्य विशुद्ध होय । श्रद्धालय ज्यास महिरी अभिनंदनीय
ज्याचा सखा अतुलमाधव भव्यकारी । मांदार ज्या अमित ते पुदपार्थ चारी १८
पुण्यप्रदेश अवघा अधिराज्य ज्याचें । ठाणें अगम्य गड गाढ सुरम्य साचें ॥
स्वप्नोहि शत्रु नच ज्या कधि जिकणारे । तीथें ज्या प्रबल सैनिक वीर सारे १९
जे नाशितात अधसैन्यसमूह मोठे । सिंहासनोत्तमचि संगम ज्यास, वाटे ॥
ज्या छत्र अश्रय वटें जणु निर्भिषेठें । जेणें मनास मुनिच्याहि विमोहिषेले २१
जे गांग यामुन तरंग शुभांग सौन्या । दारिद्र्य दुःख वपतांधणि मंगणाच्या
सेवूनि ज्यासि मुकुती शुचि साधु भक्त । साधूनि घेति निज काम समग्र पूत
बंदी ज्या स्तविति वेदपुराणसंघ । गाऊन पावन मनोहर वद्गुणौघ ॥
शक्य प्रयाग-गुणमान यथार्थ कोणा । जो तीर्थराज अवकुंजरसिंहराणा २२
ऐसा बघोनि अति सुंदर तीर्थराय । होई मुक्ताब्धि रघुनाथक हृष्टकाय ॥
तें तीर्थराजगुण वर्णुनि सांगि राम । सीतेसि लक्ष्मणगुहासि मनोऽभिराम
आराम सुंदर वनें धधुनी समोतीं । त्यातें करी प्रणति राघव भक्तिमूर्ति ॥२३॥

ऐसा प्रकारि पथि येत खूचंमानीं । तीपाहिशी स्मृतहि मंगलदा त्रिवेणी ॥ २४ ॥
 सानद तेय शुभ मञ्जन तीर्थि केलें । तीर्यादिदेव, गिरिशादिक पूजियेले ॥
 ऐसे यथाविधि समजुनि तीर्थराजा । संतुष्ट होय खुनायक तो महीजा ! ॥ २५ ॥

आले भरद्वाजमुनीकडे पुढें । श्रीराम साष्टांग पदीं वया पडे ॥

आलिंगित राम ऋषीश्वरें उरीं । मणेनि गेल्य मुनि हर्षनिभरीं ॥ २६ ॥

ब्रह्मानन्दें पूर्णशी काय राख । वाटे त्यातें लयली आपगास ॥

मूर्तीभूतें कीं तराचीं फळेच । घाता दावी लेखनां आज साच ॥ २७ ॥

आशीर्वादां देह रामा मुनीश । पावोनीयां अंतरीं थोर हर्ष ॥

धर्मप्रभां त्या पुढे आठना दे । पूजती त्या तो भरे प्रीतिमोदें ॥ २८ ॥

कंदमूल फळ, अंकुर साच । त्यास जे गमति गोड सुधाच ॥

राम-लक्ष्मण-गुहांसह सीता । सर्व आवडुनि खाति, न बिता ॥ २९ ॥

खेद जाय, सुखित प्रभुसाय । तें वदे मुनि बचें मृदु काय— ॥

“ त्याग, तीर्थ, तप आख फळांलें । आज सकल विरक्तित आलें ! ३० ॥

योग मंत्र जर सिद्धि मिळाली ! । साधनें शुभकरें अजि झालीं ॥

राम ! लेखनि तुम्हा वचताहें । लाभ सत्तम सुलोत्तम झहें ! ॥ ३१ ॥

दर्शने पुरविल्या सकळादा । हेतु एक पुरया मम ऐसा ॥

द्या कृपा करुनि हें वरदान । त्वत्पदीं सहज हो मन लीन ! ॥ ३२ ॥

कर्म बाहूनन अकृत्रिम भावें । जोवरी स्थिर तुम्हात न व्हावें ॥

स्वप्निशी कुठुनि तोंवरि हर्ष । यत्न अन्य करुनीहि कुणास ! ”

परिमुनि मुनिवाक्ये राम सकोच पावें । अतिशय मर्नि धाला भक्तिभावे प्रभावें

सुयश मुनिवरांचें राखवें वानियेलें । श्रवण करुनि सारे अंतरीं तुष्ट झाले ३४

सकल गुणगणांचें सन्न तो थेट एक । लल्लुनि मुनियरांनीं गौरीवीला सुरेल ॥

खुबर मुनि ऐसें वदिती एकमेकां । अनुपम मुखसारा सेविती निष्कलका !

विदित सकळि होता, जे प्रयाणाधिवासी । बडु, मुनि, तपणारे, सिद्ध तैसे उदासी

त्वरित मुनिवरांच्या आश्रमाभावि येती । दशरथतनयाच्या पाहण्या रम्यमूर्ती

स्वनिव करि सान्यां राम त्याना प्रणाम । प्रमुदित नयनाना लाभले सौख्यधाम

परम सुखि तयाना देति आशीर्वाचे ते । परत फिरनि त्याच्या वानुनी रम्यतेतें

निवडुनि मग तेथें रात्र सारी मुशोत्र । सकळ शुभ सकळाळीं ते प्रयागीं नहात

चरुनि नमन राम श्रीभरद्वाजपायां । निषति सगुहसीता लक्ष्मणा घेउनीयां
इति श्रीराम० श्रीअयोध्या० श्रीरामस्य तीर्थराजप्राप्तिभरद्वाजमीलन-
वर्णन नाम त्रयोदशस्तरङ्गः ।

तरंग १४ वा

सप्रेम राम वदती मुनिर्ते "अह्मांस । सांगा सुयोग्य पथ यापुटती मुनीश ! ॥"
इंसांनि अंतरि मुनी वदले प्रभूते । "सारेच मार्ग सुगम प्रभुजी ! तुहां ते ॥ १ ॥
बोलावि शिष्य अपुले मुनि सोवतीस । चेती तिथे रुदित ते ज्ञाणि बीस तीस ।
श्रीती रघूत्तमि तया सगळ्यां अपारा । सारेचि सांगति 'अहो पथ दाउं सारा'
स्थातूनि चार चट्ट देह सर्वे मुनीश । ज्यां पूर्वजन्मकृत संचित पुण्य रास ॥
बंदोनि देत मुनिवर्य निरोप त्यांना । आनंदला निघत ते रघुवंशराणा ॥ २ ॥
ते ग्रामसन्निध पथे जर जाति केव्हा । देखावया सकल धांवत येति तेव्हा ॥
नारीनरां गमत जन्मफले मिळाली । येती सुदुःखित; मन सह पाठवीली ॥ ४
देती निरोप मग ते विनय बट्टे । ते पूर्णकाम निज आश्रमि होति जाते ॥
श्रीराम मग्नन की मग नीलरंगी । सुख्याम आत्मसम त्या यमुनातरंगी ५
ते ऐकतां त्र्यमुनि कार्य, तशभिवासी । सारे जिया पुरुष धांवति दर्शनासी ॥
औदर्य लक्ष्मणरघूत्तम-जानकीचे । पाहोनि भाग्य निज धानिति धन्यवाचे ६
चित्तात लालस जरी सगळेच होते । त्या नाच गाव पुसण्या मनि लाजती ते
जे त्यांत वृद्ध जन सुख असे विशेष । ते सुकिने उमगती परे राघवास । ७
सारी कथा कथिति ते मग सर्व लोकां । आले वनी सकल तातनिदेशि हे कां
ते ऐकतां सकलचित्ति विषाद होय । 'राणी भले करि न, वा नच भूपराय
मातापिता तरि म्हणू कसले अज्ञांना । जे बालकांस असल्या दवडीति रानां !
ते रूप लक्ष्मण रघूत्तम मैथिलीय पाहोनि लोकाहृदि शोक भरे असल ॥ ९ ॥
बहुपरि मग घोघुनी गुहाते । रघुवर त्यास निरोप दे किती ते ? ॥
शिरि घरुनि निदेश तो तदीव । निजभवना परते निषदराय ॥ १० ॥
इति श्रीराम० श्रीअयोध्या० तपस्विमीलन-निषादनिर्गमनवर्णने
नाम चतुर्दशस्तरङ्गः ॥

तरंग १५ वा

मग लक्ष्मणरामजानकीनीं । यमुना सादर धाऊने नमूनी ॥

अति हर्षित दोहि बंधु होनी । सद्दीप्ति रविकन्यकेसी गाती ॥ १ ॥

तदा मार्गी जाता पथिकगण त्यां कैक मिळती ।

बघोनी हे बंधुद्वय कळवळा ये तथि किती ! ॥

“अहो ! तुम्हा अंगी दिसति नृपचिह्न ” म्हणति ते ।

अशा तुझां, ऐवें वसुनि हृदयीं आर्द्रि खणते ! ॥ २ ॥

तुम्ही पायांनीं हे अवनि अनवाणीच गमता ।

गमे आलें खोटेपण खचित कीं ज्योतिषमतां ॥

अगम्या त्या बाय विकट विपिनीं अद्रिकुहरीं ।

असे त्यांतूनी ही सुतनु सुकुमारी सद्दीप्ती !! ॥ ३ ॥

जिथें हत्ती, सिंह, प्रमुख वन तें केवें बघवे ? ।

वना देखायाही नयनिं हृदयीं घेर्याने हवे ! ॥

तुम्हा संगें येऊं जर कथितसां आक्षि सकळ; ।

जिथें जातां तुझी तिथवर तरी राहुं जवळ ! ॥ ४ ॥

नको होतां आली परत किंवें तुझास नमुनी ! ” ।

अंत आर्द्र चित्तें किति कथिलें त्याप्रति जनीं ॥

जयां अदरु नेत्रीं, पुलक तनुगात्रीं, गहिंवर ।

अशां सान्यां मागे फिरवि विनयोक्तीं खुबर ॥ ५ ॥

पुरें, ग्रामें मार्गी प्रमुखर जिथें काहिं नसती ।

तया वाखाणीती अहि-नुर-पुरें संसुनि किती ! ॥

कुणी पुण्यात्म्यांनीं वसविल अशीं ग्रामनगरे ।

किती पुण्ये त्यानीं, खुकुलमणी जेथ विचरे ? ! ॥ ६ ॥

खुबरपदे जेथें जेथें महीवर चालतीं ।

गुणगणि तया स्वनाऐशी न हो अमरावती ॥

निकट वसते त्या मार्गाच्या सुपुष्पगिरीच कीं ।

जिहिं निरालिलें मेषदयामा सलक्ष्मणबानकी ॥ ७ ॥

सुरनगपनिवासी वानिनी माग्य त्याचें । नयनकमलि ज्याच्या राखी मूर्ति सांचे
करि सरि सरिनीं जा स्नान तो मेषनीलासुरसर, तशि गंगा कां न त्यां वानिनील
तस्तलिं वसती जा राम त्या पादपादास्तविधि अमरशाली थोर त्यांच्या तपांल
खुबरपदपंघ लगतां अंगि धूरी । अतिशय निजमाग्या वानुनी भूमि धाली !

गिरि, वन, मृगपक्षी मार्गि पाहात जावां । घन करि गगनीं त्यां सांजली झांता सीता
 'जय जय ! रघुराया ! रामराया !!' छणोनी । करिते अमर वृष्टी कल्यवृक्षप्रसूनीं
 सीतारघूत्तम सलक्ष्मण आज येत । ग्रामाचिया निकट हें कळतां समस्त ॥
 आयालवृद्ध जनता नर आणि नारी । कामें समग्र विसरूनचि येति सारीं ! ॥
 आलेचता अतुल सुंदर रूप त्याचें । सौख्ये गमे नवनसार्वक होय सार्वें ॥
 ये नीर छेचनि, तनूवरि रोमहर्ष, । तें श्रीरुग्ण करि तनाय तनानांस ॥ १२ ॥
 त्यांची मनःस्थिति कुणाहि न वर्णुं वावी । दीना कुदरधनिता जणुं लब्ध द्वावी !
 एकास एक कथिती मुचवूनि 'ध्या हो ॥ या मुशणींच नयनां निजसौख्यलाहो' !
 रामास कोणे दृष्टी अनुरागमावे । संगें तयासहाचि मागुनि चालुं जावे ॥
 कोणी स्वनेत्रपार्थि तच्छवि बांधि आणी । होवोनियां शिथिल तें तनुवाज्जनानीं !
 कोणी बघोनि बरसांचलि दाट ऐसी । शय्या स्वीति तृणपल्लवि चार त्याही ॥
 त्या मारिती ' परिदूरोनि निजधर्मातें । राहोनि वेष निषणें मग, वा प्रभातें '
 आणोनि देति कलशें जल त्यांस कोणी । 'ध्यावें जि । आचमन' हें विनयं कथोनी
 तत्प्रेमभक्तिमय ऐकुनि तें त्रियोक्त । कावण्याभिधु रघुनायक आर्द्र होत ॥ १६ ॥
 आणोनि चिति ' दमली अतिमात्र सीता' । छायेत धांवत रघूत्तम सौख्य देता
 नारीनरा हृदयि हो परमप्रमोद । त्याचीं मनें सनयनें प्रमुरूपिं लुब्ध ॥ १७ ॥
 श्रीरामचंद्रमुखा उभानखन्या । पाहाति लोक निज छेचनि जी अनन्या ॥
 तें वारलें जणुं चक्रोर मिळोनि भोतीं । श्रीरामचंद्रगुलचंद्राचिमा पहातीं ॥ १८ ॥
 श्रीरामचंद्रतनुवर्ण तमालधार । सौंदर्य कोटिमदनासहि मोहणार ॥
 सौदामिनीवृति अनुत्तम लक्ष्मणाभा । आपादमस्तक, त्रिनिर्मि जिवांस लेमा ॥
 ती बलकलावृततनू, करितें निषंग । केला घनुष्यशार चार करान्जसेन ॥
 मायां जयमुकुट उत्तम बाहु वध । शोभे मुरम्यमुखा सरसीरहास ॥ २० ॥
 हो योगिर्मेदुवदनच्छवि शारदोची । ज्या घर्मत्रिंदु वरि निर्मिति चारुताचि ॥
 तें युग सुंदर यथार्थ न वर्णुं येत । शोषा अनन्त, परि घी मम अल्प होत !
 सीतारघूत्तमसलक्ष्मणचारुता ती । योजूनि चित्त, मन, बुद्धि जरी पहाती ॥
 नारीनर प्रवल भक्तिभरे रमोनी । जाती यकोनि हरिणीमृग कीं दिपोनी ॥ २२ ॥
 ग्रामस्त्रिया मुकुटकादरुक्त येती । सीतेस्मीप परि त्या पुतुं लाजताती ॥
 पायां तिच्या पडति सादर भक्तिमावे । तीतं विचारिति मृदू कणु सुस्वभावे ॥
 "आम्ही वल नृपकुमारि ! विचारं काही । लज्जा परी पुतुं न दे सहजा पहा ही

धाष्टये धृमा कर अम्हां परि देवि ! आब । आहोत लेखवळ अह असा समाज !
 हे राजपुत्र युग सुंदर जन्मजात । यांची छवी मरकता, कनकासि जात ! ॥
 हे द्याम, गौर, तनु कोर मुरभ्यतेचे । बक्त्रेन्दुतेज जणु शारदपौर्णिमेचें ! ॥
 त्यांची विलेचनविमा शरदंजुजांची । कीं कामकोटिसहि लाजविणार हेचि ! ॥
 ओहेत कोण तव हे वद मे ! अम्हाल ” । ऐद्या विचारिति विनीत तियेसि माला ॥
 ती प्रीतिमंजुल वंच परिखोनि सीता । संकोचुनी मनिं, कारिस्मित पुष्टचित्ता ॥
 पाहोनि त्यासि फिरुनी अयनी विलेखी । संकोच दोहिं परि तीस विदेष रोखी
 संप्रम सीता मृगशायलेचना । सलज बोले मधुकोकिलस्वना ॥
 “ते गौरकाती मधुर स्वभावतां । हो पाकटे देवर लक्ष्मण स्वतां ! ” ॥ २८ ॥
 बस्त्रांचलें आननचद्र शाकुनी । प्रियाकडे पाहत वक्रशेचनीं ॥
 बक्रन्व ती खंजनमंजु सूचवी । ‘त्यकात हे’ त्यां निज नेत्रपल्लवीं ! ॥ २९ ॥
 ग्रामस्त्रिया सर्वहि हपल्या तदा । कीं लूटिल्या रंकिं नृपालसंपदा ! ॥
 सीतापदां बंदित भक्तिनें किती । आशी दिस्या त्याहिं अद्या तयांप्रती ॥ ३० ॥
 “सौभाग्यिनी तूं वस येथ संतत । शेषावरि जोंवरि भूमि बवंत ! ॥
 तूं पार्वतीच्या सम हो पतिप्रिया । अहांवरी देवि ! कर सदा दया ” ॥ ३१ ॥
 पुनः पुन्हां त्या विनवीति सांजलि । “देतां तुम्हां ही जर घाट लागली ॥
 दाखीसि या या निज पुण्य दर्शन ” । सीता गणी त्याप्रति भक्तिभाजन ॥
 बोलेनि त्यातें मधुवाक्विन तोषवी । ज्योत्स्ना जणों ती कुमुदांसि पोषवी ॥
 तो रामचित्ता समजूनि लक्ष्मण । लोकां पुढे तो पथ मंजुभाषण ॥ ३२ ॥
 ऐकोनि नारीनर आर्त होउनी । रोमांचती, अश्रु मरे विलेचनीं ॥
 आनंद लेवे भरि खिन्नता मनीं । “देऊनि धाता निधि घेत काढुनी ! ॥ ३४ ॥
 जाणोनि कर्मगति, धैर्य हृदीं धरली । शोघूनि घाट सुगमा कथिली तयानीं
 तेव्हां निरोप दिधला मग त्या जनांना । बोलून त्यां खुबरे मधुरोक्ति नाना
 जाती रघूत्तम सलक्ष्मणजानकी ते । घेऊनि संगें अपुल्या प्रिय लोकचित्त
 माधारिं तें रिधति, निंदति देवजात । नारीनर व्यथित फारचि अंतरांत ३६
 ते एकमेक कथिती अति दुःखि ऐसें । “घाटा करीत विपरीतचि सर्व कैसें ?
 निःशंक, निष्ठुर, निरंकुश हा विघाता । केला सरोग, सकळंक शशी पहातां
 कल्पद्रुमा करित वृध, समुद्र खारा । तो पाठवीत वनि भूपतिच्या कुमारां !
 घाता अशांस जर का वनवास देतो । बावां करीत जगि भोगविलास कीं तो !

जातात मार्गि जर हे अनयाणि ऐसे । याने अनेक विधि निर्मि उगाचि मासे ।
 त्यांचि महीशयनही तृणपर्णि हो या । घाता मृजीत तरि कां मृदु रम्य शय्या ? ३९
 घाता तयां तरुठळीं बसती अशी दे । कां हा रत्नी स्फटिकधाम उगाच खेद ?
 हो कंद मूल फल हें जर यांस साद्य । विश्वांत निर्मि विधि कां अशनें नुघाद्य ?
 हे वल्कलें जर निपेविति चारुगात्र । होयोनियां जटिल, यापरि राजपुत्र ॥
 वाटे, अनेकविध वस्त्रविभूषणादि । यायांचि निर्मुनि जगीं विधि काय साधी ?
 कोणी असें वदति, “हे सहजीं मुकांत । झाले स्वये प्रकट, यां न विधी सृजीत
 शक्युक्त सृष्टि विधिनिर्मित होय लोकीं । नेत्र दृष्टी, मन अशांस सुगम्य हो कीं ४२
 देखा चतुर्दश जरी भुयनेंहि सारीं । ऐसे कुठें नर कुठें अशि होय नारी ?
 पाहूनि यांस, विधि तन्मय होय चित्तीं । ऐशाच तो बडबुं पाहि सुखमूर्ति
 केले बहु भ्रम परी बडबुं शकेना । ईर्ष्येमुळें विपिनि ने; दडवीत यांना ॥ ”
 कोणी असें म्हणति “आम्हि विशेष नेणूं । आम्ही परी परमधन्य अम्हांत मानूं ४४
 ते पुण्यपुंज समजूं अम्हि मात्र चित्तीं । यां पाहिलें जिहिं, पहातिल जे पहातीं
 ऐशा प्रियोक्ति वदतां बदतां अनेक । नेत्रें तदीय करिती किति अद्भुतसेक ४५
 उद्गारिती “कठिण मार्ग कितो अगम्य ! यांच्या तनूतर कितो मुकुमाररम्य ?”
 प्रेमासुळें पिकल होति समस्त नारी । कीं चक्रवाकललना निशि आर्त भारी ४६
 इति श्रीराम० अयोध्या. ग्रामनिवासिनीप्रेमलक्षणाभाक्त्यवर्णनं नाम पञ्चदशस्तरङ्गः

तरंग १६ वा

चित्नुनि चित्ति मृदुसत्तम पादकंजें । रानांतले कठिण मार्ग अगम्य कीं जे ॥
 त्यांचीं उरें गहिंवरे भरुनी वियोगें । त्या जेव्हा कळवळोनि निजांतरंगें ॥१॥
 “ हीं स्पष्टीलीं मृदुमृदू चरणोत्पलांहीं । संकोचते क्षिति, उरें जशि आमुचीं हीं
 जो यांस देह जगदीश वनाधिवास । तो मार्गि कां न पसरी मृदु पुष्परास ?
 जे प्रार्थिलें जर करीत असेल घाता । नेत्रांत यांस अमुच्या सखि ! ठेवूं आतां ? ”
 जे कोणि त्या समर्थिं आधि न तेथ आले । सीतारघूत्तम न त्यां बघण्या मिळाले
 त्यांचें मुरूप कळतां पुसतात सतें । “आतां अहो ! कुठवरी असतील जात ? ”
 तें पाहण्या पळत जाति समर्थ त्यात । त्यांनि जन्मफळ हृष्ट पिरोनि येत !
 पस्तावती कर जुडूनि अतीव चित्तीं । म्हातारिं आणि अवल तशि चालकें तीं
 श्रीराम जात मुखकारण जेथ जेथ । प्रेमास पूर जनि ये अति तेथ तेथ । ५

प्रत्येक गाविं अतिहर्ष असान्ध होय । पाहोनि भानुकुल-केरव-चंद्राय ! ॥
 तद्वृत्त ज्यां मिळतसें श्रवणास कर्णी । त्यानीं सदोष गाणिले नृप आणि राणी
 कोणी म्हणे "नरपती अति चांगला हो । आम्हां तयें वितरला नयनास लाहो!"
 कोणी त्रिधापुरुष बोलनि एकमेकीं । सौहार्दयुक्त सरले वचनें अशीं की- ७
 " ते धन्य तान-जननी, तुन हे जवांचे ! । तें धन्य हो नगर जेधुन येति सांचे
 तो देश, देश, वन धन्य ! सुधन्य गांव ! ज्या जाणि जाति जगि ते अति धन्य ठाव
 हे होति मित्र जगि ज्यांप्रति, तेहि धन्य ! । त्या निर्मिणार विधि धन्य तसा वदान्य"
 श्रीरामलक्ष्मणकथा अति रम्यसाग । आच्छादुनी भरित तो वनमार्ग सारा ! ९
 रघुकुलकन्याचा भानु तो या सुरीती । मुख वितरित लोका चालला राममूर्ति
 निरालित त्रिभिनातें संगि सौमित्रि सीता । अतिशय सकलांना धंतरीं तोषवीता
 श्रीराम हो पुढति, लक्ष्मण मागुतीं हो । त्यां वेग तापसहि शोभत तो किती हो !
 दोघांमधे कशि बिराजत रामजाया ? । ती ब्रह्म-जीवबुगलामधिं काय माया ! ११
 सांगूं पुन्हा कशि दिसे छवि मन्मनासी । जाणों वसंत-मदनामधिं ती रतीशी !
 वाटे मना फिरनियां, उपमा बरी हे । कीं रोहिणी विधु-बुधांमधिं शोभनाहे !
 टाकीत रामरदचिह्नित ठाधिं पाय । सीता समीति धरणीवर मार्ग जाय ॥
 सीतारघूत्तमपदाकित बर्जुनी ते । सौमित्र चालत पथीं उजवें तयारें ! ॥ ११ ॥

सीता, लक्ष्मण, राम यांमधिल ती प्रीती अती उगज्जला ।

वाचाडगोचर जी कदापि नच ये वर्णाधया निर्मला ॥

स्याच्या सुंदर मूर्ति पाहुनि मनीं तल्लीन पक्षी मृगें ।

जाणों राम वनामंघ विचरता चित्तचि चोळनि ये ! ॥ १४ ॥

ज्यांनीं ज्यानीं देखिले ते प्रवासी । दोघे वंधू जानकी संगि ज्याती ॥

आनंद ते अश्रुं संपवीती । संसारींची दुर्गमा मार्गपंक्ति ! ॥ १५ ॥

स्वप्रीही ज्या आजही पुष्पचित्तां । राहो आले रामसौमित्रसीता ॥

त्यांना लाभे रामनामीं निवास । कष्टे केव्हां लभ्य जो योगियास ॥ १६ ॥

जाणोनीयां जाहली भात सीता । शीतच्छायाही बटाची नितान्ता ॥

पाणी तेथे स्वच्छ पाहूनि राही । घ्यायासाठीं तेथ विधाति कांहीं ॥ १७ ॥

सेवोनीयां कंदमूले फले ते । जाती मार्गे स्नान होनां प्रभाते ॥

वाटे देखे तें तळीं शैल्यारें । रम्ये सारीं पाहती आदरणे ॥ १८ ॥

वाल्मीकींच्या आश्रमा राम येती । त्याची शोभा वर्णण्या केव्हे ये ती ? ॥

पुण्य तीर्थ काननं शैलराजि । रम्यं पञ्च भूयवीती सरां जी ॥ १९ ॥
 पुण्य शोभा देति वृक्षां वनात् । भृंगालीहो दंग ज्या गुंजनात् ॥
 आस्वादोत्ती रम्यगंधा मरंदा । लोभोनीया लेभनीवारविदा ॥ २० ॥
 खगमृग अतिहर्षे आश्रमीं संचरीती । कलमधुरस्वानीं त्या स्थलांत भरीती ॥
 मुदित मन तयाचें, घेरना अंतरांत । रघुवर निरखी त्या आश्रमा हृष्टचित्त
 पाहूनि त्या पावन रम्य आश्रमा । राजीवनेत्रा मुख हो रघूत्तमा ॥
 ऐकोनि रामागमनासि ते मुनि । तत्स्वागता बाहिर येति हर्षुनी ॥ २२ ॥
 साष्टांग रामे नमिलें मुनीं प्रति । आशीर्वाचें विप्रवरें दिलीं कृती । ॥
 रामा बघूनी मुनिचीं विलोचनं । नियाळि; त्यां मानुनि आश्रमात ने २३
 प्राणप्रियां त्या अतिथीस पावुनी । त्यां घेतवी आसन योग्य देउनी ॥
 तो मागची गोष्ट फल्यद्येन मुनी । संतिसवें केविलि रामलक्ष्मणी ॥ २४ ॥
 बघूनि ती मंगलमूर्ति लोचनी । वाल्मीकिंत हर्ष भरे अती मनी ॥
 श्रीराम जोडूनि करावुजें वदे । जो गोड वाणी भवणांस सौख्य दे:-२५
 “ त्रिकालदर्शी मुनिवर्ध सत्तमा ! । हें विश्व घोरपरि हार्तिच तुम्हा ! ”
 ऐसें बढोनी कथि सर्व राघव । राक्षी कसें दे यत्न आपणास्तव ! ॥ २६ ॥
 “ आज्ञा पित्याची, जननीसही हित । राग्याति बंधू भरतासर्भी स्थित ॥
 मलाहि हा दर्शनलाभ आपला । पुण्यप्रभावा नच माझिया तुला ! २७
 मुनिवर । पदकंज देखिलीं आपुलीं ही । नुकृत सकल मोक्ष पावले संकटाही
 प्रभु मज तुम्हि आज्ञा दाल तेथें वसेन । मुळिहि मुनिजनाना काहि उद्देग हो न
 जे ह्येवतीति नृपती मुनितापसांत । अशीचिनाहि नृप नमचि व्हायेव ते ॥
 आधार विप्रवरितोपचि मंगलाचा । विप्रप्रकोप कुलकोटिख जालि साचा ॥ २९
 आणोनि हें नागि कथा मज टाव ऐसा । सीमित्रिजानकिंठयें चतु तेथ वासा
 तेथें रघू रचिर पर्णकुटी नृणांनी । काढू तिथें समय काहि तुम्हा स्मरोनी ” ३०
 भीरवजोकि सरत्न सद्गवा रखाळा । ती ‘साधु साधु’ न्दगुनी मुनि दसि धाला
 कोल “ रघूनाम ! कसें न असें बढाल ! । तुम्हाविना नच दुजा स्वतिसेतुराल
 स्वतिसेतुप्रतिपालक राघव, माया प्रभुची जानकी, ।
 निर्भी, पाळी, नाशी जग जी दयाधना । तव भवे निधी ! ॥
 सहस्रशीर्ष अक्षीय भूधर लक्ष्मण नायक चराचरा, ।
 धृवपुत्रानु दुस्सायां चलां चालरजोबलहाय ॥ ३२ ॥

रामा ! तुझे रूप बचा अगोचर । अगम्य धीरे, न कळे परात्पर ॥
अपार गार्ता स्वति 'नेति नेति' जें । द्रष्टा प्रभो ! तूं जगदृश्य हें तुजें ।
इति श्रीरामचन्द्रवाल्मीकिमीलनपरस्परवार्थवार्तावर्णनं नाम षोडशोऽंशः

तरंग १७ वा

तूं नाचवीशी विधि-विष्णु-संभुतें । त्याही तुजें मर्म कळेहि ना च तें ॥
जाणेल तुम्हां मग कोण दुसरा ! ते जाणती, प्रेरण ज्यां तुम्ही करा ॥
जाणोनि तुम्हां तुमच्यांत लीन ते । होती त्वदाकार तुम्हांच जाणते ॥
भक्ताच्या हृत्तमिच्या निशाकरा । त्वधेरणेनं तव भक्त हो खरा ॥२॥

चिदानंदमया रूपा अविकार्या अद्या तुम्हा ॥

जाणती अधिकारीच भक्त ते पुरुषोत्तमा ॥ ३ ॥

धेतली नरता तुम्हीं देव-उज्जन पाळतां ॥

सामान्य नृपक्षे पंधे चालता आभि धौलता ॥ ४ ॥

लीला बघून तुमच्या जडजीव मोटे । शाता परी हृदयिं सौख्य अतीव लोहे ॥
सक्ती कृती जगिं सन्या तुमच्याच होती । सान्या किना प्रभुवरा ! तुमच्याच हातीं
'रहूं कुठें ?' पुढतसां मज रामराया ! । संकोचतों परि तुम्हाप्रति मी पुढाया ॥
नाहीं कुठें ? तुम्हि वदा मज ठाव देसा । दाखीन मी मग तुम्हां स्थल योग्य वाढा ॥
७ ॥ इति श्रीरामचन्द्रवाल्मीकिचंदावर्णनं नाम सप्तदशोऽंशः ॥ ७

तरंग १८ वा

परिमुनि मुनिवाक्यें प्रेमपूर्णें रसादें । स्मित सौख्यव केले अंतरीं रामचंद्रें ॥
पुनरपि वहुं लागे उक्ति वाल्मीकि मोदें । अमृतमधुर गोडी जीत अत्यंत नादें ।
"रामा ! तुम्हां कथिन मी परिसा निकेत । राहाल लक्ष्मणसमेत, ससीत जेथ
तो आवडेलचि निवास तुम्हां सदैव । राहाल तेथ सुखसागर देवदेव ॥२॥
ज्यांचे शुचि श्रवण अविद्यमान होत । ज्यातें नद्या, - शुभकथा तुमच्या अनेत
येती निरंतर परी, परिपूर्ण ना हो । त्याचे हृदीं खुबरा ! तुम्हि हे रहा हो ! ३
ज्यांचे स्नेहन चातकांसम तुम्हां मेघास आकाशती ।
मानोनी सरिता, सरें जलधिही सारींच तुजें छिती ॥
होती जे सुखमग्न लामुनि विभो ! त्वद्वरुपिंदू, पहा, —
त्यांच्या सौख्यमयीं हृदीं जनकजासौमित्रिसंगी रहा ! ४ ॥

तुमच्या यशःसरोवर-मानसि जिहामण्डिका ज्यांची ॥

वेची गुणगण-मुक्ता रामा ! तन्मनि तुम्ही रहावेचि ! ॥ ५ ॥

आमोद सुंदर शुचि प्रभुचा प्रसाद । यन्नासिका सतत सेवुनि वे प्रमोद ॥
ज्यां सेव्य भोजन निवेदुनि आधि तुम्हां । त्याच्या अलो मनि निवास तुम्हांस रामा !
ज्यां वस्त्रभूषण असे प्रभुच्या प्रसादी । वस्त्रीपर्यं देव-गुरु-विप्र सभक्ति वंदी ॥
त्यांच्यांसि वर्तन जयां नित नम्रमाये । त्यांच्या हृदयि खुनाथ । तुम्हीं रहावे
ज्यांच्या करी घटत रामपदाब्जपूजा । विश्वास रामचरणांजलि अतरीं ज्यां ॥
ज्याची पदं चलति आवडि रामतीर्था । त्यांच्या मनीं वसति राम ! तुम्हां यथार्था
जे नाम राम ! जपती तुमचे अखंड । जाणोनि मंत्रवर तो शुभ दे उदंड ॥
जे पूजितीहि परिवारसमेत तुम्हा । त्यांच्या हृदीं वसति योग्य तुम्हास रामा ! ९
नानाविधा करिति तर्पण-होम कर्म । विप्रादि भोजविति देडनि दान धर्म
तुम्हांहुनीहि बहु मानिति जे गुलंते । संमानिती, करिति सेवन भक्तिविधे
जे कर्मजात करिती, फल एक लाभो । कीं चित्त रामचरणांवरि नित्य लोभो !
त्यांच्या मनःसदनि लक्ष्मण आणि सीता । याच्या सभेत वसती प्रभुलागि युक्ता
ना काम कोप मद मान, न मोहलोभ । न क्षोभराग नच मत्सर शाठ्यद्वेष ॥
मायाहि ना लयहि वास करित ज्यांत । त्यांच्या हृदीं वसति राम । तुम्हास युक्त !
सर्वांस आवडति, सर्वहिता करिती । दुःखें सुखें सम जया, स्तुति-निंदनें तीं
ज्याचीं प्रियोक्ति सुविचारयथार्थसार । त्यांच्या मनीं प्रभु ! सुयोम्य तुम्हास धारा !
क्षीरेत जागतिवही नच शून्य कांहीं । तुम्हाविना शरण ज्याप्रति अन्य नाही
तुम्हाविना नच गतीहि जयास दूजी । त्यांच्या मनात करणें वसती तुम्ही जी ! १४
भातेसमान गणती परकीयनारी । अन्यत्व मग्निति विषादुनि जे विषारी ॥
त्यांच्या विगुद्ध हृदयांतरि रामराया ! आहे नुवास अपुल्यास तुल्य रहावा १५
हो हर्ष ज्यांस वधुनी परसंपदेत । जग तीमदुःख मनि अन्यविपत्ति देते ॥
ज्या प्राणेश प्रिय, तुम्हीच अनन्य रामा ! । त्याचें असो मन नृभंकरसद्य तुम्हां
स्वामी, सखा, गुरु, पिता जननी जवाव । आह्वात एक तुम्हि राघव कीं अशेष
तच्चित्तमंदिरि करा प्रभुजी । निवास । सीतेसमेत तुम्हि बंधुसुग स्वतास १७
जे अन्यदोष बगळीति गुणांर घेती । जे विप्रधेनुदिति संकटही सहाती ॥
ज्यां नीतिधर्मचरिता जग साध मानी । त्यांच्या मनीं तुम्हि रहा नुखसन्निधानीं
जे, दोष ते समजती अपुलेच सारे । जे जाणती गुण तसे तुमचे विचारें ॥

विश्वास सर्वपरि ज्यां तुमचाच होय । त्याच्या मनीं तुम्हि वस प्रभु रामराय ।
 ज्यां जातपात, धन, केतन, धर्म, मान । तैसा प्रियातपरिवार सुख त्यजून ॥
 हो चित्तवृत्ति तुमच्यांत विलीन रामा ? । त्यांच्या करा जि ! निजमंदिर चित्तसञ्जा
 जे स्वर्गमुक्ति नरका गणुनी समान । जेथे तिथे वसति रूप भयनिधान ॥
 जे कामबाढनसिं सेवक होति तुम्हा । हो तन्मनीं सुखनिवास तुम्हांस रामा !
 केव्हांच व्यास नच आस अशी कथाची । तुम्हांवरी अति रती सहजाच ज्याची
 ज्यां रामभक्त असती प्रिय सर्वभावं । सीतेसुखे तुम्हि तदंतरि हो ! रहावे ॥२२
 इति श्रीराम.अयोध्याकाण्डे श्रीवाल्मीक्युक्तिवैदसिद्धान्तवर्णनंनामाष्टादशस्तोत्रः

तरंग १९ वा

ऐशापरीं मुनिघरें कथिले तुयास । त्या प्रेमलोकि वचल्या अति राघवास ॥
 बोले पुन्हां मुनि “विभो ! खुसय ! ऐका । सागेन आश्रम सुखात्मक आज जो कां
 हो चित्रकूट गिरि, ज्यामधिं वास तुम्हां । होईल सर्व सुखकारि सुयोग्य रामा ॥
 अद्री मनोहर, अरण्य सुचारु ज्यांत । संचारती करि-दरी, मृग, पक्षिजात ॥२॥
 अत्रिप्रियेन अपुल्या तपोवले । मंदाकिनीलोत जिथे विनिर्मिले ॥
 सुरापगा पातकपोतकाप्रति । जी डाकिनींचपरि काय नाशिती ! ॥ ३ ॥
 मुनींद्रि अश्यादिक भूरि वे तिथे । जर्षी, तर्षी, शोभिं तनूंसि वचिते. ॥
 त्यांच्या धमा सार्धं करावया चला । तिथे प्रभो ! गौरव चा वराचला ॥४॥
 चित्रकूटमहिमा ऋषिवर्ये । गाइला अभित तो न वदों ये ॥
 वेडनी मग तिथे सरितेंत । न्हात राघव स-लक्ष्मणसीत ॥ ५ ॥
 श्रीराम सागे “वध घाट, लक्ष्मणा । येथे रहाया कर टाय आपणां ” ॥
 तें “पश्चिमे जिल दिसे कडा भला । समोतिं चापाकृति ओष लाभला ! ६
 त्या चापाची हे नदी ज्या-समाना । बाणस्थानें शांतिदाना दमाना ॥
 अद्री वांट पारधी चित्रकूट । ज्याच्या नेमा ये न केव्हाच तूट ! ” ॥७॥
 बोलेनी हें लक्ष्मणें दाखवीता । स्थानें, होई राम सतुष्टचेता ॥
 रामा झाला मोद जाणोनि तेथे । इंद्रादी तें जाहले देव येते ॥ ८ ॥
 वेषे होती देव कोळीकिरात । बांधोनीयां पर्णशालादि देत ॥
 त्यांची शोभा निर्मिती नेत्रलोभा । गामा ज्याचा वास हो श्यामलाभा ॥९॥
 अवर्ण्य त्या दोनहि पर्णशाला । लहान एका दुसरी विद्याला ॥

किरातवेरीं मुर भक्तिमावें । रचूनि देती, प्रभु की वसावे ॥१०॥
 रघूत्तम लक्ष्मण-जानकीसवें । निवासिहीं तीं सदनं स्ववैभवं ॥
 तदा गमे की मुनिवर्षिं राहती । ते पुष्पधन्वा, मधु आणखी रति॥११॥
 ॐ ॥ इति श्रीराम० ब्रह्मादिदेवकैङ्कर्यवर्णनं नामैकोनविंशस्तरङ्गः ॥ ॐ

तरंग २० वा

दिकपाल नाग मुर किन्नर चित्रकूटी । आले तया समधिं राघवरायभेरीं ॥
 सर्वोसि त्यां नमन आचरि रामराय । हृष्टां मुरां गमत लोचन धन्य होय ॥१॥
 ते पुष्पवृष्टि करुनी भटलें मुरांनीं । “झालें सनाथ अजिं नाथ ! तुम्हां बघोनी” ॥
 रामा कथोनि विनयें निजदुःखराशि । गेले स्वत्येकि मुर अंतरिं पूर्ण हर्षी ॥२॥
 ये चित्रकूटिं श्रुताय शहायवातें । ऐकोनि येति मुनि त्या बघण्यास तेथे ॥
 श्रीराम दंडघत त्या करि नम्र भावें । रामा उरीं मुनिजनीं अपुल्या धरावें ॥३॥
 आशीर्वचे वितरती मुनि राघवातें । याणी निजा सुफल की कर पाहती ते ॥
 सौमित्रि राम सहजानकि यां बघोनी । ते मानिती सुफलता दिलि साधनांनीं ॥४॥
 सन्मानुनी मुनिगणां मग दे गिरोप । त्यातें रघूत्तम करुनि तयां अताप ॥
 ते स्वाभ्रमीं परतुनी जप, याग, योग, । पुष्पें तपें करिति सर्व मुदंतरंग ॥५॥
 — + इति सर्वमुनिकृपाप्रेमवर्णनं नाम विंशस्तरङ्गः + —

तरंग २१ वा

कोट्यी-किरातां जंव घुत तें कळे । गमे निर्धीचा नवकोप त्यां मिळे ॥
 येयोनियां बाल्य आपुर्या घरीं । प्रदृष्टता सेवित त्या तयापरी ॥१॥
 श्रोणात कंदफलमूल भरोनि त्यानीं । आणीवले श्रुत्वाप्रति हर्षपूर्ण ॥
 ते येदि घात सनुत्तुक रामराया । रंकें जणीं कनककोप दुद्रुन न्याया ॥२॥
 आल्येकिले प्रथम दोनदि बंधु ज्यांनीं । त्याना दुजे पुसति त्यात पथी मिळोनी ॥
 वानीत सेवित कथामृत राघवाचे । सारवि येति जन ते प्रभुपाशि साचे ॥३॥
 जोहार ते करित, भेटि पुढें धरीत । न्याहाळितां प्रभुशि भक्तिभरें भरीत ॥
 होती तदस्थ जणुं निजिन ते अनेक ॥ रोमाच देहमरि, नेत्रि मुदश्चक्षेक ॥४॥
 श्रीराम जाणत तया अति भक्तिपूर्ण । सन्मानि त्यां प्रिय सद्गुक्ति मुदें वदून ॥
 ते लोचही अमित आदरिं त्या नमीती । जोडोनि अंजलि विनीत करीति उक्ति ॥

“हे नाथ! आव अग्नि धन्य सनाथ हारो । की देखुनी प्रभुपदांसि अतीव धारो ।
 हे आमुचें अतुल भाग्य विशेष होय । आलांत येथ खुनायक रामराय ॥६॥
 ते धन्य भूगि, वन, पंथ, गिरि प्रदेश । येथें जिये प्रभुपदांनुब लग्न लेय ।
 ते धन्य काननविहंग, मृगादि वन्य । पाहूनिचां प्रभुसि जन्म तदीय धन्य ॥७॥
 हे आग्नि सर्व परिवारसमेत धन्य । जे पाहवो नयनि विश्वविभू अनन्य ॥
 केल निवास तुम्हि योग्य विचारि येथ । सारे कतू प्रभुजि । येथ जसा नुखांत ॥८॥
 होऊं तुम्हास अग्नि सेवक सर्वरीती । व्याघ्रादि सिंह गज वारुनियां वनान्ती ॥
 हीं उंचनीच गिरिकंदर, सोरि रानें । आग्नीच जाणत अतुल सगळीं क्रमानें ॥९॥
 जेथें तिथें प्रभुवरा ! मृगयाविहार । नेऊनि दाउं सर निहार भाग सारा ॥
 सेवू तुम्हांस परिवारसमेत आग्नी । संकोच सोडुनि निमुक्त करा जि । कामी ” १०
 ज्याचीं वचें निगम, जो कवणानिवास । जो नाकळे मुनिमनासहि अप्रवास
 तो आयके प्रभु किरातवचें सभक्ति । जैसा पिता परितो मृदुबालकोक्ति ! ११
 प्रीतीच केवळ रुचे प्रमुखा विद्युदा । जाणूं पहाति, हृदि घेऊत याच घोषा ॥
 श्रीराम त्या वनचराप्रति तोषवीत । बोलुनि रोड वचनं कवणार्द्रविच ॥१२॥
 देतां निरोप, विमुक्तें नमुनी किरात । जाती गृहा प्रभुगुणां कथित अवीत ॥
 ते दोन धंधु सहजानकि या तुरीती । रानां वसोनि मुख देव—मुनीसि देती १३
 जेथून वास करि राखव त्या वनांत । तेथून सर्व वन मंगलदायि होत ॥
 पुष्पी फलीं बहरले तरु बैमवानें । वेष्टुनि बहरिगणी वनली विताने ॥१४॥
 त्यांची विभा वधुनि कल्पतरुसमान् । ते तेथ येत जणुं नंदनही त्यजून ! ॥
 गुंजारवा करिति मंजुल मंगपंक्ति । वायूहि मंद मधुमेधमरें वहाती ॥१५॥
 तेथें मयूर कलकोकिल चक्रवाक । पक्षी चकोर शुक चातक हे अनेक ॥
 गाती मनोह मधुर स्वरतिरम्य नादीं । आधी सुरेचि; भरती हृदयें प्रमोदी १६
 सोडून बैर वनि संचरती नुसंग । शार्दूल कुंजर बराह कपी कुरंग ॥
 श्रीरामराय मृगवेस्तव जाय रानी । सानद होय मृगवृंद तया दघोनी ॥१७॥
 विश्वांत देवविपिनें जितुकीं तयांनीं । पाहूनि रामचन गाइयलें स्तवोनी ॥
 श्रीरामवास वितरी नुयमा वनास । ना नंदनासहि तशी मिळणार लेश ! १८
 मुरापगा, भानुजुता, सरस्वती, । गोदावरी, मेकलजा, मुभा अति ॥
 सारीं वनें, सिंधु नदीनदादि ते । मंदाकिनी आम्बचि होति वानिते ॥१९॥
 कैलास शैल उदयास्तगिरी महा जे । ते मेरु-मंदर जियें नुरवास सजे ॥

तैसे हिमाचल असे गिरिराज सारे । ते चित्रकूटवश गाति बहुप्रकारे ॥ २० ॥
हो विष्य पर्वत अतीव सुखांत मग्न । त्याच्या उरीं अमित हर्ष समावला न ॥ -
त्याला श्रमाविण महत्त्व अनंत आले । कीं चित्रकूटिं रघुराव निवास शाले ॥ २१ ॥
‘जे चित्रकूटिं असते मृगपक्षिजात । वेली, तरु, तृण, रजःकणही अनन्त ॥
ते पुण्यपुंज, ‘अति धन्य’ अशी प्रशंसा । रात्रंदिनीं करिति देव मुदे तुघोषा ॥ २२ ॥
जे नेत्रवंत घघती रघुवंशनाथा । त्यां जन्म सार्थ गमला, नच दुःखवार्ता ॥
ज्या स्पर्शले चरणरेणु रघूत्तमाचे । त्यां स्थावरांहि पदसत्तम लभ्य सार्थे ॥ २३ ॥
तें चित्रकूटवन रम्यचि जें विशेषीं । हो मंगलयतन पावन पावनासी ॥
कैद्यापरी सकल तन्महिमा वदाया । जेथें सुखाब्धि रघुनार्थनिवास व्हावा ॥ २४ ॥
क्षीराब्धि शकुनि तशीं त्यजुनी अयोध्या । श्रीराम लक्ष्मण ससीत वनात बुद्ध्या ॥
ज्या राहती, काशि तथा वर्निची वदावी । शोभा सहलशत शेषिहि सार्थ भार्वा ॥ २५ ॥
तेथें शकेंन किति मी करूं वर्णनातें । कीं शुद्रकूर्म शकतें घटूं मंदरातें ॥
वाक्चिचकर्नि करि लक्ष्मण रामसेवा । तथेमशील महिना कुणि सर्व गावा ॥ २६ ॥
क्षणोक्षणिं विलोकुनी सद्यरामसीतापंद ।
बघोनि अति आपुल्यावरिल भाव त्यांचा मुद्दे, - ॥
कर्धा न निज मानसि स्मरण लक्ष्मणा स्मरिही ।
स्वगेह, निजतात, वा स्वजननी असें हो महीं ॥ २७ ॥
श्रीरामसंगिं सुखिता अतिमात्र सीता । गेहा, पुरा परिजना लव नाटवीतां;
आलोचता प्रियतमाननचंद्रमूर्ति । बाणो चकोरयुवती अति हर्षिता ती ॥ २८ ॥
प्रीति प्रियातरिं वधे निज वृद्ध जी कीं । देखोनि हृष्ट दिवसां जशि चक्रवाकी ॥
सीतामनीं हि रति रामपदाब्जि ऐसी । साकेतकोटिपरि मानि मनी वनासी ॥ २९ ॥
तीतें प्रिया दयितसंगतिं पर्णशाला । तैसा कुरंगमृग सत्परिवार शाला !
श्वरु मुनीन्द्रगहिणी, मुनि साखरेसे । तें कंदमूतफल तीस मुधाच भासे ॥ ३० ॥
नाथासर्वें गमलि सुंदर पर्णशाल्या । कीं काम्पकोटिशयनोपम सौख्य द्यावा ॥
जीचा कृपानयन निर्मित लोकपालां । मोहावया विषय शक्य न हो तियेला ॥
रामासचि स्मरनि देति जन त्यजून । सान्यां विलासविषयाधि तृणांसमान !
सीताहि विश्वजननी दयिता प्रभूची । यकी तयां, नवल यात मुळीं नसेचि ॥
॥ इति श्रीराम० सेवकसेव्यभाव-चित्रकूटस्थथार्थपटवर्णनं नामैकविंशस्तरङ्गः ॥

तरंग २२ वा

होतील दृष्ट जविं लक्ष्मण आणि सीता । तैसेंचि राम करि, बोलत त्याच वृत्ता ॥
सागे पुरातन कथा खुनोथ त्यांना । सीता सलक्ष्मण मुलावत ऐकतांना ॥ १

जेव्हां अयोध्याभूति होई रानी । अश्रू भरे तनयनाब्जधाम्नी ॥

मातापिता सानुज आत्मलोक । त्या आठशेनी हृदि होत शोक ॥ २ ॥

सरे तवाते भरतातरींची । सद्बृत्ति सेवान्वित भक्ति साची ॥

भरुनि येईं जारे राघवोर । बेटा न ती चितुनि सेवि घीर ॥ ३ ॥

रामासि पाहोनि सशोकचित्ता । होनी तसे लक्ष्मण आणि सीता ॥

बैलव्य लागे हृदि त्यादि यावा । नरानुसारी जणुं काव छाया ॥ ४ ॥

सीतालक्ष्मणचित्तवृत्ति वसुनी श्रीराम व्याचें मन ।

काबज्ये भरलं, सदा निववि जे भक्तेर कीं चंदन ॥

सागे पुण्यकथा पुरातन, नव्या, ज्या आवडाव्या दुधा

सीतालक्ष्मण तोपती पिडनियां त्या श्रोत्रपेया मुधा ॥ ५ ॥

सीतालक्ष्मणरामचंद्रसहिता अत्यंत शोभा धरी ।

पुण्या पर्णकुटी मनोहरतमा श्रीचित्रकूटधरी ॥

स्वर्गाच्या अमरावतीत वसती ती नंदनासप्रिय

जेथे राहि शची-जयंतसह कीं देवेन्द्र रामाभिध ॥ ६ ॥

सीतालक्ष्मणरक्षणी जपतसे श्रीराम कैसा सदा !

जैशा लेचनगोलकांसि जपती त्या पापण्या सर्वदा ॥

सेवी लक्ष्मण, जानकी-खुबरा नैसर्गि, जैसा कुणी —

शरणा तनुची करी पुरुष, जो नोहे चिन्ही मनीं ॥ ७ ॥

ऐसा करीत मुक्ताश्रय वनास राम । पश्यां, मृगा, मुनिमुग करि सौख्यधाम ॥

जाणें वनात विमुचे शुभ गारले हें । आता मुमंत परते पुरि केंचि पाहें ॥ ८ ॥

रामासि पांचवुनि जो गुह येत मागे । तो त्या मुनत्र दिसला, रथ त्याजसंग ॥

पाहे निपाद सचिचा अतिशोकधामा । यातें विपाद भरला नच प्वास भीमा ॥

‘हे राम ! राम ! अयि लक्ष्मण ! देवि सीते !’ हें श्रोमुनी सचिव लोळण घे छितीतें !

पाहोनि दक्षिणदिशी, हय लिंकळीती । पंखाविना विकळ कीं सम दीन चिती ।

स्वाय न पाति, जलपानहि ना करीती । नेत्रातुनी खयत अरुबळें फिती ती ।

ऐसा हया अनुनियां प्रिय राखवीयां । वृत्ती निपादमनि हो अनुकंपनीया ! ११-

॥ इति श्रीराम० श्रीअयोध्याकांडे सव्यसेवकभाव श्रीअयोध्यावासि-
मार्गवाधिविरहोत्पन्नश्रीरामवनवासपूर्वार्धसमाप्तिवर्णनं नाम द्वाविंशत्तरः ॥

(अयोध्याकांड पूर्वार्ध समाप्त.)

अयोध्याकांड उत्तरार्ध प्रारंभ

तरंग १ ला

धैर्यां धरुनि बदला मग तो निपाद । “आतां मुमंत सचिवा ! न करी विपाद
आहात पंडित तुन्ही परमार्थवेत्ते । धैर्यां धराचि हृदि, दैवचि वाम हो तें !” १
त्यातें कथा विविध सागुनि मंडुलेतीं । तो त्यास बैसवि रथात धरुनि दस्तीं ॥
शोकाकुला, रथाहि त्याप्रति हाक्ये न । चित्तास रामविरहाति करीत दीन । र
घोडेहि ते चरफडोनि न मार्गि जाती । कीं जुंविळीं यनमूर्गेचि नवीं रथा तीं ।
० चाल्ता पडति, पाहतिही बघोनी । ना सादिला मुळीहें रामवियोग त्यांनीं ।
जो नाम ‘लक्ष्मण’ ‘रघूत्तम’ ‘ज्ञानपी’ ये । खिकाळुनी हय तथा बघती मुरांगें
अश्वस्थिती प्रभुवियोगि कशी बदावी ? । जैसी मणीविण फणिरिथति दीन व्हावी
पाहोनि ते सन्निवृत्ति, निपादचित्त । होई विपादयुत जे नच बणु येत ॥
बोलावि पार निजसेवक सामकें । देऊनि सारधिहि सगति देत त्यातें ५
सर्वोसि पौंचवुनिया गुह येइ मार्गे । त्याचा विपादभर वर्णुनि कोण सारे ?
गेले मुमंतसह जे सगळे निपाद । त्यांना छणोधागि भरे हृदयीं विपाद ॥६॥
चिती मुमंत अतिदुःखित शोकदीन । “धिग् जीव हा रघुपतीविण सौख्यहीन ।
हा नीच देह नच अंजिह राहणारा । का ये न कीर्ति ? तुझां खुबीर थारा ।
हे प्राणहो ! तुम्हि न का करतां प्रयाण ? । कां व्हा अघास, अयशास धनी, अज्ञान ?
धिग् धिग् मना ! सुकशि मंदपणें सुसंग ॥ अद्यापि हे हृदय ! होशि न कां दुर्भंग ?
चोळी करा, बढवि शीर्ष, रडे मुमंत । वाटे गमावुनि बसे कृपण स्वचित्त ॥
कीं शूवीर विरुदीं अति गाजलेला । माघार घेउनि रणातुनि काय आला !
कोणी विधेकयुत साधु, मुवंशजात । वेदज्ञ विप्रवर मद्य बळेंचि पीत ॥
त्यातें जसा हृदयि शोक, तसा मुमंत । श्रीरामवादिक विना स्वपुरासि येत १०
जैसी कुलीन, ललना, युध, साधुशील । वाक्कर्मचिंति पति दैवत हो विपेला-

'देवें तयें लज्जिल रहि असह्य शोकीं । तैसा सुमंत अति दुःखित होत तो कीं !
 डोळ्यांत अश्रुमरिं अंधुक दृष्टि होई । ना ऐकवे श्रवणि, हो मति मूढ कायी ?
 हो शुष्क ओठ, मुखशक्ति पळेचि दूर । न प्राण जाति ! अवधी हृदि रोचि दार !
 श्वात्थी विवर्ण मुख-मा, बघवे न त्यातें, । मातापिता जणुं तयें वधिलेचि घात !
 व्यापी अतीवचि तयामनिं हानि, शोक । पापी जसा यमपुरीपथि बाहि धाक !
 त्या बोलवे न हृदि पोळव यातनांनीं । चिंती मनीं, "नगरिकाय बधूं रिघूनी ?
 जो कोण रामविण हा रथ पाहणार । साशंक तो बविल कीं मजलाचि पार !
 येवूनि पौर मज घांवत आतंचिच । नारीनर व्यथित जें पुसतील वृत्त ॥
 बजापरी करुनि निष्ठुर मन्मनातें । देणें पडेल मज उत्तर त्यास कीं तें ॥ १५
 मातें विचारतिल सर्वेहि राममाता । शोकातें त्यासि वटुं काय जि ! मी मुवार्ता ?
 जेव्हां पुसेल जननी मज लक्ष्मणाची । हा देव ! सांगुं मुखवृत्ति तिला कुणाची ?
 कौसल्या जें धांवुनी ये पुसाया । बलासाठीं गाय जैसी स्वकीया ॥
 तीतें सांगूं काय मी "जे । बनान्ता । गेले ! गेले ! राम सौमित्र सीता ॥" ? १७
 जो जो पृच्छा तेथ मातें करील । त्यातें त्यातें मी वटुं हेचि बोल ! ॥
 जावोनीयां त्या अयोध्यंत आतां । कैचीं शैखें त्यामणे या अनाथा ? ॥ १८ ॥
 शोकातें जें मज पुसेल नृपाळ दीन । ज्याचे अयू असति रामपदा अधीन ॥
 सांगूं तथास कथण्या उचण्या मुखानें ?—'आखे कुमार वनि पोचउनी मुखानें !'
 ऐकल जें वृत्ति सर्व निरोप साचे । सौमित्र-राम-मिथिलाधिराजकांचे ॥
 प्राणांस सोडिल तृणापरि भूषण्य । हा हाय ! हाय ! करूं काय । नेथे उपाय ॥
 बातां नुकोनिहि चल प्रिय रामरूपी । ना पंकथें मदुर भंगतसे तथापि ॥
 वाटे दिली मज तनू अशनिप्रमाणें । या यातनांसि सहण्यासचि धातयानें ॥ २१
 ॥ इति धीरामचरितमानसानुवादकाल्ये कलिकलुषावेष्ट्यं सने धीअयोध्याकाण्डे
 चत्तरार्षे सुमन्तचिरहर्षणनं नाम प्रथमस्तरङ्गः ॥

तरंग २ रा

ऐसा करीत हृदि शोक सरोनि पंथा । ये तो रथें स्वरित कीं तमसातयन्ता ॥
 तेजें निरोप दिवले दिनयें निपादां । गेले करुनि नमनं, घरुनी विपादां १
 संकोच बाळ्य पुर्वी शिरण्या सुमंता । कीं घेनुविप्र गुरू वाप्रति तो निहन्ता ॥
 येसोनि वृद्धवळि घालवि तो दिनातें । संप्रापधी तेंवर पावलि त्यास तें २

साकेति तो प्रविशला तिमिरांत मंत्री । द्वारीच ठेवुनि रथा, ग्रहि येत रात्री ॥
 ज्यां येत तें कळून वृत्त समग्र, येत । ते पाहण्यास रथ वेशिवरी क्षणांत ! ३
 ते ओळखीति रथ, अश्व गळून गेले । तें लोकही विकळ घर्भजलें नहाले ॥
 नारीनर व्यथित पौर समस्त तैसे । कीं मीनते सलिल आटुनि होति जैसे !
 'आला सुमंत' पडलें जेव वृत्त कानी । अंतःपुरीं विकलता अति ये भरोनी !
 तीं मंदिरें रामलिं मीरण कीं शमनांत । दुःखातिशोक विकलत्वभरें मुदीनैः ॥५॥
 रात्री तयासि पुसती अतिदुःखदीन । विक्लित्वाक् सचिव उत्तर कांहि दे न !
 तत्कर्ण नायकति, नेत्राहि शून्यदृष्टि । ज्या त्या पुढे 'नृप कुठें ?' अतिमात्र कष्टी
 पाहोनी त्या दुःखिता तेथि, दासी । कौसल्येच्या मंदिरी नेति त्यासी ॥
 तेथें त्यानें पाहिला भूपराय । निष्पीमूषी जो गमे, चंद्र काय ? ॥ ७ ॥
 नोहे शय्या, नासनी, ना विभूषी । भूमीपृष्ठी लोळतां म्लानवेपी ॥
 जो सुस्फोरे द्युक्तितो दुःखमूर्ति । स्वर्गाहूनी भ्रंशला की ययाति ! ॥ ८ ॥
 दुःखावेगी बक्ष गेल भरून । की संपाती दग्ध पंखीं विकीर्ण ।
 आक्रंदी तो "राम, सप्रेम राम ! । हे वंदेही ! लक्ष्मणा ! राम ! राम ! " ॥९॥
 भूषा बघोनि सचिदै 'जय जीव' उक्तीं बोलोनि दंडवति त्या नमिलें समक्ति
 तेव्हां उठोनि नृप झेलत आतंवेता । "रे सांग, राम मम होय कुठें ? सुमंता !"
 भूषें सुमंता धरिलें तदा उरी । आधार तो त्या बुडत्या कसा तरी- ॥
 बायोनि, त्या त्रैसवि आत्मसन्निधी । प्रेमें पुढे भूप उदरु दीनधी ॥ ११ ॥
 "आहे, सखा राम मदीय कीं सुखीं ? । कोठें वदें लक्ष्मण-राम-जानकी ? ॥
 त्वां आणिले मागुति कीं वनीं गत ?" । सुमंत तें लोचनवारिपूरित ! ॥१२॥
 पुन्हां पुढे भूप विलापनिभरें । "निरोप त्यांचे वद रे ! मला चरें ! ॥
 जे जानकी लक्ष्मण राम संगती । उक्ती तदीया मज बेगिं सांगती " ॥१३॥
 श्रीरामरूपगुणशीलसुभाव सारे । चिर्त्तीं स्मरे नृपतिसत्तम शोकमारें ॥
 "सागून राज्य वनवास दिला" म्हणे तो । "ना हर्ष खेद मनि राम परी करी तो
 ऐशा मदीय तनया घडता वियोग । हे प्राण ना त्यजति केविं मदीय संग ?
 याटे मला, वधुनि हें नच कोणि पापी । माझ्या समान दुसरा जगतीं कदावि !
 जेथें सख्या ! असति लक्ष्मण राम सीता । तेथेंच पोचविं मला शशिं तूं सुमंता !
 नाही तरी वदतसें तुज सत्यमावें । कीं प्राण हे म्हणति तूर्ण निघूनि जावें !"
 पुनः पुन्हा राय विचारि आग्रह । मंत्र्या सुमंताप्रति "सांग साम्र हें—

जें बोलले मधियपुत्र काननीं । संदेश ते सांग सख्या । मला झणीं ॥१७॥
 करीं सख्या ! तेच उपाय र ! तरी । बघेन जेणें मम नेत्रिं सत्वरिं ॥
 मदीय सीता, रघुनाथलक्ष्मणां—जाऊं पहाती असु हे धनश्रगां ! ” ॥ १८ ॥
 धैर्या धरुनि मृदुशब्दि वदे सुमंत । “शानी तुम्ही प्रभुजि ! जाणतसां समस्त ॥
 आहां धुरंधर पराक्रमी वीर धीर । सत्सेवनीं गमिलें तुम्हि जीवसार ॥१९॥
 जे जन्ममृत्यु सगळे मुखदुःख भोग । वा लामहानि, सुखमीलन वा वियोग, ॥
 हे कालकर्मवश होति सदैव नाथा ॥ जैसे निशादिवस येति अखंडसत्ता ॥२०॥
 ते अज्ञ हर्यति मुखें, खिजतात दुःखें । दोनी समान मनिं मानुनि धीर ठाकें
 धैर्या धरुनि सुविचारयुता विवेका । सर्वांप्रती हित कर; त्यजुनि स्वशोका २१
 श्रीराम राहि तमसातडिं आचवासीं । गंगातटीं वसति हो दुसरी तयासी ॥
 सीतेसमेत रघुनायक-लक्ष्मणानीं । गंगेंत केलि अपुली जलपान, न्हाणीं ॥२२॥
 सेवीतसे बहु निषादपती तयासी । ते शृंगवेरपुरसन्निध रात्रिचासी ॥
 होतां प्रभात बटवृक्षज मागवोनी । वे धीर राम, दिड भूपति तो जरांनीं २३
 श्रीराममित्र मग मागवि आत्मनोका । सीतेसि र्तात चढयो, प्रमुहो वनोका
 तोही बसे चटुनि लक्ष्मण सज्जचाप । ठाकें उभा करित रक्षण सुप्रजाप ॥२४॥
 त्यातें निदेश मिळता प्रभुचा, चढोनी, । नोकेत येत मग लक्ष्मण चापपाणि ॥
 दुःखार्त पाहुनि मला प्रभु धैर्यशील । हे बोलले मजसि मंजुल गोड बोलः—२५
 “ हे तात ! मरणति तातपदीं निवेदा । त्यांच्या धरुनि बहुवार पदार्थविदा
 अत्यंत नम्रपण तत्पदिं मी पडोनी । हें प्रार्थितो नच करा मम दुःख कोणी ।
 “चित्ता करा न हृदिं मद्रिपयीं जराही । राहूं अग्नीहि बनि हे कुशलप्रवाही ॥
 होईल मंगल अम्हांस वनात सारें । पुण्यप्रसादिं तुमच्या करणाविचारें २७
 ताता ! तुमच्या कृपें बनींही मिळतिल आम्हा सर्व सुखें ।
 आज्ञा पाळुनि अपुली येऊं फिरुनि देलप्या चरण निकें ’
 ‘ सुखवा माता पदीं नमूनी सकलां कळया विनती ही— ।
 तुलसि वदे विभु, ‘ तेंच करा हो ! जेणें भूपति सुखि राही ” २८
 संदेश सांगत रघूत्तम हा गुल्लें । तत्पादकज नमूनी बहुवार चित्त ॥
 कीं ‘ तोच आपण करा उपदेश युक्त । जेणें न मोडवश होतिल लोकनाय ’
 पौरादिकां परिजनां विनती मदीय । ही प्रार्थना करुनि तात ! यदाल काय !
 कीं ‘ तोच सर्वगर्भ मी हितकारि मानीं । जेणें नराधिपति हर्षविला वृत्तीनीं

सांगा निरोप मम हा भरतासि येता । ' नीती नको त्यजुंस पावुनि राजसत्ता
तुं कर्मचित्तवधि रक्षित जा प्रजेतें । माता समान गणुनी परिपेव चित्तें ३१
बंदो ! समृद्ध करि तुं निजबंधुभक्ति । माता, पिता, मुजन सेवित जा मुरीती ।
ताता ! पित्याधिं मुखि राख अशाप्रकारि । जेणें न मद्विपथिं शोक घडो तया रे !'
तैं लक्ष्मणें वचनं कीहिं कठोर केलें । तें राम खोडुनि, मला विनवीत बोले ॥
घालोनि नामशाय्या अपुल्या कितीदा । 'ताता ! न लक्ष्मणशिशुक्ति तुम्ही निवेदा !'
सीता प्रणाम कथि, आणखि बोलुं लागे । यत्नें, परी गहिंवरे हृदिं शोकवेरें
स्नेहें न शब्द उमटे, हसि अरु लेटे । रोमांचपलव उठे, तिज कंठ दाटे ॥ ३४
जाणून त्या क्षणिच राघवरायभाय । तो बल्हवीत गुह बालवि पार नाव ॥
ऐशापरी प्रभु रघूत्तम दूर जातां । मी राहिं पाहत, उरीं सहिं बज्रघाता ॥ ३५
ते क्लेश आपणचि मी बंदुं कासयास ! । मी हा जिवंत फिरतो अजुनी विशेष
संदेश राममुखिचा कथितो तुम्हांतें । दुःखी स्वतास म्हणवूं तरि केविं चित्तें ?'
बोलुनि हें वचन मौनि पडे सुमंत । हो म्लानिहानिवश, चित्त तदीय आर्त ॥
तैं ऐकतांच सचिवोक्त, नराधिराय । शोकाग्निदग्ध घरणीस पडे असह्य ॥ ३७
तो होय आकुल मनामधिं मोहपूर्ण । कीं फेनपंकिं नववृष्टित मीन दीन ! ॥
राजीहिं सर्व बुडल्या करुणाविलापीं । आपत्ति थोर कथवेल न ती कदापि !
तो शोक आयकुनि दुःखहिं दुःखि झाले । प्रत्यक्ष धैर्यहिं जणों गतधैर्य टेलें ।
आकांत तो पसरला सगळ्या पुरांत । शोकाचिया सकलही बुडले पुरात ॥ ३९ ॥
तैं वाटलें घडवि कीं निशि बज्रात । पश्यांचिया विपुलसंधिं महाकृतान्त ॥
साकेत सर्व भरलें जनशोकरावें । कोलाहला गगनही नच तें पुरावें ! ॥ ४० ॥
दशरथनृपतीचा प्राण हो कंठिं गोळा । मलितमणि अहीसा भूप वैकुण्ठ ल्याला !
विकळ सकळ झालीं इंद्रिये शक्तिहीन । जल सरिं सरता कीं जाविं पत्रे सुकून
कीसल्या तें म्लान भूषा बघूनी । जातो अस्ता सूर्यवंशार्क मानी ॥
धैर्यां धेई अंतरी राममाता । बोले वाणी योग्य जी त्या क्षणान्ता ॥ ४२ ॥
" हे नाय ! अंतरिं करा जि ! जरा विवेक । अन्धी अपार रघुनाथवियोगशोक ॥
साकेत हें गमत त्यांत महाजहाज । त्या कर्णधार तुम्हि होय नराधिराज ॥ ४३ ॥
आहे प्रजा सकल त्यां चढली प्रवासी । प्राणांहुनीहि अधिक प्रिय जी तुम्हांसी ॥
धैर्यां घराल तर सर्व तयल पार । नाहीं तरी सपरिवार विनाशगार ! ॥ ४४ ॥
ऐका जि ! ही विनवणी मम नम्रतेची । हे प्राणनाथ ! दयिताप्रति केलि साची

ही प्याल की हृदि महुकि विनोत, कांता ! । होतील हो फिरनि लक्ष्मणरामसीता !”

तैं एकेतांच दयितोक्त मृदू अतीव । भूपालनेत्र उचड़न वंच मुजीव ॥

आसन्नमृत्यु जणुं मीन जलविहीन । ये त्यावरी सलिलसिंचन की घड़न ! ४६

धेयां धरुन बसला मग तो नृपाळ । बोले, “मुमंत ! मम राम कुठ दयाळ !

श्रीरामभक्त मग लक्ष्मण होय कोठें ? । सीता त्रियाम्बजवधूं मम संग कोठें ?”

ऐसा विलाप करि भूर अनेकरीती । झाली युगासरिस रात, न जी सरे ती ! ॥

जो अंधनायक तयाप्रति देत श्राप । तैं आठवी सकळ मागिल वृत्त भूप ॥ ४८ ॥

कौटल्यते तें कधी भूपराय । वर्णोनीया, वृत्त जे सर्व होय ॥

होई दुःखें भूर अत्यंत आर्त । चिंती ‘रामावीण धिन् जीवनार्थ ! ॥ ४९ ॥

ती ही माझी राखुनी काय ? काया । मत्प्रेमाशा हो जिनें केलि बायां ! ॥

हे श्रीरामा ! प्राणशा लाडक्या रे ! । मूढ्या वीणें वाचलों फार की रे ! ५०

हे सीते ! हे लक्ष्मणा ! रामराया ! । मच्चित्ताच्या चातकामोघरा ! या ॥

हे कल्याणा ! माझिया सौख्यधामा ! । हे श्रीरामा राघवा ! पूर्णकामा ! ५१

श्रीराम राम ! मम राम ! मदीय राम ! हे राम राम ! तुलसागर राम ! राम !”

ह्या श्वासवोषिं तनु टाकित भूपराय । रामाचिया विरहिं तो मुरघामि जाय !

॥ इति श्रीराम० श्रीअयो० नृपस्वर्गगमनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

तरंग ३ रा

सज्जनममृत्युफल पावत रामतात ! । ब्रह्माण्ड तचय विष्टुद भरे अनन्त ॥

धीरामचंद्रवदना बधि जोबमुग्रीनी । मृत्यूसि रामविरहं सुप्रसाच आणी ! ॥ १ ॥

शोकाकुला रटति त्या सगळ्याच राजी । तद्रूप-शील बल तेज अति स्तब्धीनी ।

नाना प्रकारिं क्रुण्णायुन तद्विलाप । भूमीवरी पडति त्या कितिदा सकय ! ॥ २ ॥

झाले सशोक अति सर्वहि दास दासी । आक्रदिती गृहि गृहीं पुरिंचे निवासी ॥

“अस्ताम जाय अजि मास्करवशमानू । रूपीं गुणीं अनुत्त धर्मनिधान मानू !”

कैकेयितें सकलिही दिघल्या दिव्याच, । केलें जिनें सकल विश्वहि प्रभु साच !

ऐशापरीं विलपनां रजनीं सरे ती । जानी महामुनि तिथें सगळेहि येती ॥ ४ ॥

तेव्हा वसिष्ठमुनिनीं सन्धानुल्ला । पुण्यनिहास कथिले सकला अमूर ॥

शोकाधकार सगळ्या मनिंचा दुरुज । विज्ञानदीपिं करिनी मुनि रयें छुन ! ५

तैं ठेविनी नृराजन् क्षणि तैलनाचे । दूनासि बोलवुनि सांगति जें करावें ॥

“जाऊनि वेगि भरतासि तुम्ही निळवें । ना भूपवृत्त कवणा तुम्हि तेथ यांवढ
 सांगा तुम्ही भरत सन्निध एवढेच । ‘बंधुदया गुरु तुम्हांस निमंत्रि साच !’
 तो ऐकतां मुनिनिदेश निधूनि जाती । ते दूत घांवत, ह्यां रयिं लाजवोती ७
 साकेति ज्या क्षणि अनर्थ सुरू जहाल । तेथेनि होति भरतासि कुचिह्नमाला ॥
 स्वप्न बधे निशि भयंकर दुष्टराशि । येताचि जाग अशुभाशय जाचि त्यासी
 तो त्यास्तव द्विजहि भोजवि, देइ दानें । अर्चीत तो बहु हरा अभिपचनानें ॥
 प्रार्थी महेशपदि चिंतुनि भक्तिमाव । ‘माता, पिता, अनुज, आत, सुखी रहावे’
 चिंतीत हें भरत, तोंडरि दूत येती । वेगेंचि घांवत निदेशहि सागताती ॥
 तो ऐकतां गुरुनिदेन गणेशपाद । चिंतोनियां भरत ही निधि तो अमंद ॥ १० ॥
 हाकीत तो पवनवेगिं तरंग जाई । लंघीत दुर्गम नदी वनशैल, राई ॥
 त्या शोक होय उरिं, काहि न गोड बांटांई मनीं, उडुनि संपडुं काय वाटे ? ॥ ११
 वर्षांपरी गमत त्याच निमेष एक । सोलंकंठ तो नगरसन्निध ये सशोक ॥
 होती सया झकुन दुष्ट, पुरीप्रदेशीं । कुभेधि काक करिती अशुभ ध्वनींसी ॥ १२
 आक्रंदती खर गुगल भयाण रावें । ते शब्द कर्णि भरतां मनिं झूल ज्हावे ॥
 निःश्रीक वाडति नदी सर बाग रान । वाटे पुरी तर विशेषचि ती भयाण ॥ १३
 ना पाहवे खगमृगां, तुरगां, मतंगा । ना दुष्टरा सहति रामवियोगरोगा ॥
 पौरस्त्रिया पुरुष भासति अत्युदास । संपत्ति हारवुनि सर्व गमे विनाश ॥ १४ ॥
 त्या भेटले नगरि पौर, परी न कोण । भोलेचि काहिं; रिबती नमना करून ॥
 न धेम त्या भरतही शकला पुसाया । कीं तन्मनीं भयविषाद करीत छाया ॥ १५
 ते हाटवाट नच पाहवलेहि जाती । लागे पुरा दशदिशीं जणु आग कीं ती ॥
 ‘वै कंकयी, ‘भरत ये’ कळनाचि, देखा । हपें मनीं, रविकुलानुजचंद्रेखा ॥ १६
 ती आरती करुनि सिद्ध उटून पावे । भेटुनि दारिं भरतासह मोहि पावे ॥
 तो पाहि तेथ परिवार समस्त शोकीं । जाणो तुषारहत पद्मसन्तुह तो कीं ॥ १७
 तै कंकयी गमलि हर्षित न्यापरी ती । कीं दृष्टव्य वनदवा श्रुती किराटी ॥
 चित्तान आनं अनुनी ननरा विचारी । “माहेरिचीं असति ना कुशलांत सारीं ?”
 “आहित सर्व कुशली.” भगं कथून । तोही पुढे “स्वकुल सर्व मुलात का न ?”
 कोठें पिता ? सगळी जननी कुठें ? मे ! सीता कुठें ? मम कुठें प्रियबंधु दोष ?
 संहारं पुत्राच पेटुनि कैकयीन । नेत्रे करुनि अपुली करग्रधपूण ॥
 दे पापिगी वदति जे भरतासि शांल । कीं विधिंते कुणि मनःभयनासि सूत ॥

“मी सर्व मोष्ट अजि सावरलीच होती । झाली बिचारि मज साह्यद मंधरा ती॥
 बाळा ! परी बिषडवी मधि काहिं घाता । घेती नरेन्द्र अमरेन्द्रपुरीय पन्था !” २१
 ते ऐकताच भरती भरती विषाद । भीतीहि, हस्तिमनि ऐकुनि सिंहनाद ॥
 ‘हा! तात! तात!’ म्हणुनी मुखि फोडि याहो! दुःखार्तिव्याप्रति हृदीं अति उत्कटा हो
 शोके पडे घराण आर्त अतीव चिचीं । बोले “न तात !” मज भेदे दिलीत अतीं !
 मातें हि रामकीरि सोपविलें न तात !” । ऐसा करी भरत शोक जया न अत २२
 धैर्यें गुन्हा उडुनि सावरुनी निजांगें । बोले “कसें मरण ये पितयासि, सांगें” ॥
 ते आयकोनि कथिलें झणि कैकयीनें । साग्रन्त वृत्त सगळें घडल्याप्रमाणें २४
 ती पापिणी मुदितचित्त समस्त वर्णी । आर्द्रप्रणा धुवुनि कीं भरि ती विषाणीं ! ॥
 ते ऐकता गमन काननि राघवाचें । तो तातमृत्युसहि विस्मरलाच साचें । २५
 मानोनि आपणचि कारण सर्व विघ्ना । तो स्तब्ध राहि अतिपित्र, धरुनि मोनां ॥
 शोकार्त पाहुनि सया समजावि माय । कीं दग्ध अंगें जणु लावित मीठ काय ॥ २६
 “बाळा ! नृपास्तव तुझा नच योग्य शोक । सेवीयला नृपवेंर निजपुण्यपाक ॥
 केलें तये भुचरिती निजजन्म सार्थ । अतीं गती मिळविली सुरमदिरात ॥ २७ ॥
 मानुनि हें त्यज सख्या ! निज शोक पूर्ण । साकेतराज्य परिपाळ सुखें करुनि !” ॥
 हें वाक्य राजतनया भय वेदना दे । एक क्षती जळन कोळित कोणि कोदे ! २८
 निःश्वास टाडुनि नुदीर्य धरुनि धीर । रागें वदे भरत “पापिणि ! तू अघोर !
 केला तुला स्वकुलनाश अनेकरीती । ना वर्णवे तव रुची करिती अकीर्ति २९
 का जन्मताच मज तू बघलेंस गे ! न ? । तिचीसि पहाऊ, करुनि मुळां विदीण !
 सपूर्ण पाणि उपसुनि कधीं पहासी । मीनासि जीवन सुरावह व्हावयासी ॥ ३० ॥

रविसम कुल, दशरथसम तात, मला बहु रामलक्ष्मणसे ॥

आई ! तू जननी ही ॥ विविचरि सत्ता कधींच चलत नसे ! ॥ ३१ ॥

दुष्ट ! तुझ्या हृदयि ती पुमती उंदली । वेव्हाच का फुडुनि तच्छकलें न झाली !
 ते मागता वरन कायलि चिंचित खत ! । जिह्वा झडून पडले न किडे मुखात ! ३२
 विश्वामुनी तुजवरी नृप राहि कैसा ! । तन्मृत्युकाळि घडवी शिधि बुद्धिनाशा !
 नारीमना विधिहि आकळु तो शकेना । याय स्त्रिया अवगुणां, कपटां, अपांना
 राजा सुशील ऋतु धार्मिक नुस्त्रभाव । झीचा कसा उलगणार तयास ढाव ! ॥
 हो जीव जनु तरि कोण असा जगात ! । चित्तात ज्या प्रिय न राम असे यथार्थ !
 श्रीराम, ज्या तुजसि पावलेसे असे गे ! । ती तू अशी अशुचि ते तरि कोण, सांगें ॥
 तू ऐस ऐसथिल ती, परि तोट काळ । येथुनि तू करुनि नैस दुष्ट निराळ ॥ ३५ ॥

रामा विरोधिद्वया बुद्धिया कुर्चीचा । केलों अठें विधिकें हतभागि साचा ॥
त्या माझ्या सम नसे नच अन्य पापी।आतां वदून उपयोग नसे, तथापि॥ ३६

पाहोनीयां आइची शाटधवृत्ती । शत्रुमाते रोष ये फार चिर्ती ॥

क्रोधाग्नीनें अंग संतत शालें । त्याचें तेथें मात्र काहीं न चालें ! ॥३७॥

कुन्जा तयाश्विच आलि तया समोरीं । भूषा-मुवाशिं नटली विविध प्रकारीं
तैं लक्ष्मणानुज अतीवचि वष्ट शाला । लभे घृताहुतिच काय हुताशनाला ।

संवरुद्ध हाणि तिज तो कुवडांत लाय । ती आरेड पडत तोंडवशीं मयार्त॥

तीचें तुटे कुवड, लोक पडे कपाळीं । दन्तावली पडलि वाहत रक्त खालीं॥३९

ती ओरडे रडत “हाय ! नशीब माझें!।माझा भला कृतिच हें फल काय साजें।

या काय घात करिं मी ! मम चूक काय !। राखीच सेवन रुजूं मम नित्य होय।”

शत्रु तैं परिमुनी, शठ तीच मानी । ओदी तिला फरफरां कवळून वेणी॥

तैं सोडवी भरत दीनदयाळ तीतें । जाती पुढें उभय बंधुहि यत्नमाते ४१

दिसे तैं कौसल्या मलिनवसना म्लानवदना ।

• हदी जी दुःखार्ता अतिक्रयतनू शोकसदना ॥

मुवणांची जाणों गमलि वनि ती कललतिका ।

द्रुपारांच्या वरें अतिशय मरें क्षोदियलि कां । ॥४२॥

कौसल्या तैं बघुनि भरता त्याकडे घाबुं लागे ।

तों मूच्छेंतें पडलि अवनी घेरि येवोनि भागे ॥

तैं पाहोनी भरतहि मनीं आतें होऊनि भारी ।

लोळे तीच्या पदिं, विसरुनी देहमानादि सारीं । ॥४३॥

बोले “कोठें मम जनक गे ! दाखवीं वेगिं माते ! ॥

कोठें सीता ! बंधु तरि कुठें राघवा लक्ष्मणांतें ! ॥

कैकेयी ही उपजलि तरी कासया या जगांत ?

जन्मोनी ही कशि नच वरें जाहली नांझ येथ ? ॥४४॥

हा मी जन्में उदरिं जिचिया सूर्यवंशा कलंक ।

द्रोदी शालें प्रिय मम जना दुर्गेशा राशि एक ॥

माझा ऐसा त्रिभुवनि दुजा कोण दुर्भागि आदे ? ॥

ज्याच्या योर्तें तव गति अशी जाहली माय गे ! हे ॥४५॥

स्वर्गा घाडीं, प्रिय मम गित्या, कानना रामरायां

०

सरांनर्था सकलपरिणी हेतु मी एकला या ॥

धिग् धिक्कारें ! दहन पडवीं वेणुच्या मी बनासी ।

दुःखा, तापा, असह अयशा जाहलें पात्र दोत्री । ” ॥ ४६ ॥

कौसल्येच्या भवणि पडता दीनवाण्या मृदूत्ति ।

सभाळोनी उठुनि भरता घे उरीं प्रेममूर्ति ॥

आलिंगोनी करि शिरिं तया संक ती आसवानी ।

दृष्टा ह्याली, जणु बनिहुनी राम आलाचि मानी । ॥ ४७ ॥

कौसल्येतें सरलहृदयें स्निग्ध स्नानप्र भेटे ।

तेव्हा तीच्या हृदयिं अमित प्रीति शोकादि दाटे ॥

ती पाहोनी ऋजुमति तिची बोलिलें सर्व ढोकीं—

“ श्रीरामाची सद्य जननी उत्तमा द्वायची की । ” ॥ ४८ ॥

माता अर्की तनय—भरता आपल्या बैसवोनी ।

डोळ त्याचे पुसुनि बदली कोमला चारुवाणी ॥

“ वत्सा ! धैर्यां हृदिं घर अर्जी, शोक दाकुनि देई ।

दुष्टा बळा समजुनि मनीं ना गणीं हानि काही । ॥ ४९ ॥

ही कर्मकालगति आकळली न जाय । दळुनि दोष दुसऱ्याप्रति होय काय !

सर्वोपरीं मजबरी अतिरुष्ट घाता । ठेवी जियत, न कळेचि भविष्य चित्ता !

पितृनिदेश तो ऐकताक्षणी । वसनभूषणें सर्व टाकुनी ॥

व्यजुनि हर्ष वा शोक अतरीं । धीरवल्कलें राम पेहरी ॥ ५१ ॥

हृदयिं अल्प ना लोभ राग वा । मुखिं विराजला हर्ष राघवा ॥

सकल तोषवी सर्व शीतिनी । समजवी जना गोड बोलुनी ॥ ५२ ॥

विपिनि चालले नाथ जाणुनी । जनकजा चले सगिं काननीं ॥

प्रभुपदान्जळी रागिणी प्रिया । कशि रहाचि ती सोडुनी तया ॥ ५३ ॥

परिस्ताच तें लक्ष्मणें भले । राघवासर्वें रान सेविले ॥

समजवू बघे त्यासि राघव । परि न घेचि तो अतरीं लव ॥ ५४ ॥

नमुनिया पदीं सर्वही जनां । त्वरित चालले राम कानना ॥

सहित जानकी, बहुलश्मण । प्रविशती घनीं सत्यभाषण ॥ ५५ ॥

बघुनिया वनोद्देशी जातया । शुषजानकीश्मणी तया ॥

गमन त्यासर्वें मी न आचरीं । अमुहि राहती हे मदतरीं ! ॥ ५६ ॥

सकल देखिलें म्या विलोचनीं । परि जगेंचि ही मी अभागिनी ! ॥
मजसि खंत न, प्रीति ती कुठें ? । तनय रामचा, मी प्रसू कुठें ?
जनन तेवि तें प्राण टाकणें । नृपवरें बरें जाणलें गुणें ॥
मदुर मात्र हें शतगुणें दिसे । कठिणतेमधें इंद्रवज्रसे ! ! ” ५८

कौसल्योक्ती भरत परिधे, तेवि अंतःपुरीय ।
नारी साध्या परिसति, मनीं शोक त्यांचा अमेव ! ॥
नोहे त्यांच्या करुणरुदना व्याकुलत्वा तुझाही ।

शोका एका सदन गमला राजवाडा तयाही ! ! ५९ ॥

— इति श्रीराम० श्रीअयो० भरतशोकवर्णनं नाम तृतीयस्तरङ्गः —

तरंग ४ था

तेव्हां विलाप करिती भ्राते ते विकल भरतशरत्तम ॥

कौसल्येनै त्वांतें धरिले कवळुनि हृदयसंलग्न ! ॥ १ ॥

समजवि अनेकपरिणीं भरता ती सागुनी विवेककथा ॥

इतरहिं साविति माता कथुनि कथा श्रुतिपुराणिच्या उचिता ॥ २ ॥

तें बोलला भरत जोडुनि आत्मपाणि । वाक्यें मनोह्र ऋजु निष्कपदात्मवाणी ॥

“ माते ! असेल जर यामधि अंग माझें । माझ्या पद्योचि शिरिं पातकपूर्ण ओझें ! ३

जें पाप तातजननीमुतघातक्यासी । जें धेनुगोष्ठ करि दग्ध अशा नरासी ॥

जें विप्रसन्नपुर जाळतया मुदुष्टा । स्त्रीबाल यांसि वधिल्या अध जे विनष्टा ४

जें मित्रभूष-नारदाप्रति पाप लागे । जीं पातकें लघुगुरु श्रुतिशास्त्र सांगे ॥

जीं देहवाङ्मति, अशेष घडुनि येतीं माझ्या पद्योत अर्जिं मस्तकिं पातकें तीं !

हरिहरचरणांतें सोडुनी भूतखेतां । मजति जन तयां ये दुर्गती जी समस्तां ॥

मजसि जननि येवो ! दुर्गती ती अधोरा । जर मम कर कांहीं लागला या प्रकार !

जे वेदां विकिती, स्वधर्म दुहिती, स्वार्थार्थ जे दुर्मति ।

त्येकां सांगति अन्यपापकुक्कुती दुष्कीर्ति संचारिती ॥

क्रोधी वक्रगती, जगासि छळिती, ज्या अन्यदाय मतीं ।

त्यांची पापतती असो मजसि ती, माझी जरी हे कृति ! ॥ ७ ॥

वेदां दूषति लुब्ध संपट अती पापां न ज्यांच्या मिति ।

ज्यांतें ना परमार्थ आवडि, रुचे ज्यांतें न सत्संगति ॥

सेवीती यश जे न शमु-हरिचें मानव्य आलें तरी ।
 त्याचें पाप मदीय मस्तकिं पडो मी दुष्टकायीं जरी ॥८॥
 इत्युक्ता सुपया प्रति त्यजुनिया ज्या वाममार्गीं रुचि ।
 वेपानेंच जगास जे फसविती जे दुष्टधी फारचि ॥
 ऐशाना गति जी मिळें, मजसिही देवोत ती शकर ।
 कैकेयीकृतिवृत्त समत असे मातें जराही जर ॥९॥

ऐकें माता भरतवचनें प्राजलें सत्यसारें ।

बोले “ वत्सा ! तनुमनि वचें रामि तू रगशी रे । ” ॥

प्राणाचाही असत लुप्तिया प्राणसा रामराय ।

रामा प्राणाहुनि दयित कीं तूचि अत्यंत होय ॥१०॥

वर्षेल चद्रहि तिथें, हिम अग्निदाहां । पाण्यासि बारिचर मानिल शत्रुगेहा ॥
 ज्ञानेंहि राहिल कधीं तरि मोहचिर्त्ती । रामासि तू कधिं न होशिल शत्रुमूर्ति
 आहो दुष्टा कर कुकार्यें ग्दणेल जो को । स्वप्नीहि त्यास मुख सद्गति नैव लोकी”
 बोद्धनि हें चरि तया हृदयासि आई । पाह्या कुंड तिजळि, लोचनि अरु वाही !
 ऐसा अतीव करतां करतां विलाप । यज्ञी सरे सच्चिच वैकुनियां समीप ॥
 आले तिथें मग वसिष्ठ स्वामदेव । आमजिती सच्चिच थोर जनादि सर्व ॥११॥
 तेव्हां जशी गहुपरीं भरता कधींती । योग्या मनोज्ञ परमार्थकथा सुधींती ॥
 ते सागती “ परि हृदीं भरता ! सुधीर । जे योग्य आज कर्णें करतेंचि, घाम
 आला प्रसंग अनिवार्य असाच सारा । सत्त्वात्त्व तू विसरशील न सदिचार ॥”
 त्या ऐकतां गुर्नवचां भरतें उठोनी । केलें यथाविधि समादिशेल गुरूनीं १५
 इतिश्रुत विधीनीं न्हाणुनी भूपदेहा । अतिमुग्धाविमाना निर्मिले देहवाहा ॥
 पर्दि भरत नमूनी राहची सर्व माता । रुपर वपु ऐसा हेतु त्यां राहवीता !
 आणीवले अगवचदनभार मोठे । वस्तू अनंत अतिमुद्गर गणघाठे ॥
 केली चिता सखुकांठि महाविशाला । खोजन कीं, मुखपुसि चटावयाला !
 ऐशी सशास्त्र कवनी दहनक्रिया ती । स्नाना करून विधियुक्त अतीवमत्ति ॥
 देती तिलांजलि, विलेकुनि वेदमार्ग । केलें विधान भरतें, दशगात्र सग १८
 जेव्हा जसे मुनिवरे कपिले निदेश । तेव्हा तस करि सहस्रगतीं विशेष ॥
 णाला विगुद वितरुनि अनंत दानें । धेन्वध्वजसि यस्याहनसप्रिधानें १९
 दान दिधीं भरतानें सिंहासन-वसन-नूपयावधन ॥

मृदानं गृहदानं विप्रांची पूर्णकाम केलि मनें । ॥ २० ॥

जनकहितास्तव भरते केली जी अमित पुण्यकर करणी ॥

लक्षमुखांनीही ती वर्णायाते अशक्य हो घराणीं ॥ २१ ॥

माहूनि नंतर मुहूर्त वसिष्ठ येत । आमंत्रिती मुजन, मंत्रि समग्र तेथ ॥

एकत्र भव्यमति राजसभा मिळाली । आमंत्रिले भरत, बंधुहि एकमेळीं ॥ २२ ॥

वसिष्ठ भरताप्रती वसवि आपणांसनिध ।

मुनीतिमय धार्मिकीं वचनि बोलला तो बुध ॥

कथी प्रथम वर्णुनी कुटिल कैकयीची कृति ।

प्रशंसि अति सत्यता, नृपातेची मुषमी रति ॥ २३ ॥

तयांस्तव कसे अनु न्याजिले नृपानें वदे - ।

प्रशंसि गुणधाम तो रघुरस्वभावा मुदें ॥

भरे सलिल लोचनी पुलकितांग हो तो मुनि ।

रघूचमगुणस्तवीं गहिर्वरे भरे बानुनी ॥ २४ ॥

श्रीरामचंद्रपदि लक्ष्मण आणि सीता । जे प्रीतिनें रमति ते मुनि वर्णु जातां—

आनी मूनीन्द्रदि वसिष्ठ निमग्र हार्द । हृत्प्रीतिभाक्तरसि, शोकभरीं अमेयीं ॥ २५ ॥

अत्यार्त बोलत मुनी “ भरता ! परा हे ! अत्यंत रे ! प्रबलसें भवितव्य आहे ॥

आहे विषातृकरि सर्वहि लाभहानि । हे प्राण वा मरण, कीर्ति अकीर्ति दोनी ॥ २६ ॥

ऐशाविचारि मग दोष फुणास द्यावा । कां व्यर्थ रोष दुष्टन्यावरतीं करावा ? ॥

वत्सा ! विचार कवनी बघ तूं मनांत नोहेचि शोच्य नृपती तव पूज्य, तात ॥ २७ ॥

हो शोच्य विप्र विषयामधि जो निमग्र । जो वेदशून्य निजधर्महि दे त्यजून, ॥

तो भूरशोच्य, न जया कळते मुनीतिानोहे प्रजा प्रिय जया निजजीवशी ती ॥ २८ ॥

श्रीमंतही रूपण शोच्यचि वैश्य तो की । जो याचकीं विमुल मक्ति न ज्या नृपांचीं

विप्रारमानकर शोच्यचि होय छद्र । जो ज्ञानगर्वि अतिमानि, वढाहलोर ॥ २९ ॥

तो ब्रह्मचारि बहु शोच्यचि सर्वकाळी । आत्मयतां, गुरुनिदेशहि जो न पाळी ॥ ३० ॥

अज्ञानमोहवश जो त्यजि कर्ममार्ग । तैसा गृहस्थहि गमे मज शोच्यवर्ग ॥

ना ज्या विरक्त, न विवेक असा यतीही । जो हो प्ररंचि ख तो अतिशोच्य पाही

तो शोच्य वैखानस जो वपाते । राहूनि मोगांत रमे स्वचिंतें ॥

तोही दुयत्मा अतिशोच्य वाटे । अकारण क्रोधि करीत तंटे । ॥ ३२ ॥

परपत्नीअति शोच्य तोही । जो द्रोहि मातापितरासि होई ॥

गुरुसि बधूसिहि जो विरोधी । तोही तसा शोच्यचि दुष्टबुद्धि ॥३३॥
 स्वपिडपोदी करुणाविहीन । अत्यंत तो शोच्य खलोपमान ॥
 सर्वा परी शोच्यचि तोहि मारी । निदम जो भाविचना मुरारी ॥३४॥
 अशोच्य तो कोसलराजमूर्ति । व्यापीत चौदा भुवनें स्वक्रीती ॥

त्वत्तातसा ना भरता ! क्षितीश । झाला, न होणार, नसेचि लेश ॥३५॥

ब्रह्मा मदेश, हरि, इद्र दिशाधिनाथ । सरेहि ते द-गरयाप्रति शसितात ॥
 ते वर्णिती सुगुण कीर्ति तदीय भोंव । वाटे तया दशरथोत्तमपुण्य गांव ३६
 श्रीरामलक्ष्मण, तयापरि तू, अरिभ । हे ज्यास पुत्रवर सत्तम पुण्यमग्न ॥
 भूपोत्तमा, दशरथाप्रति त्या विक्षेप । उगांववा कवग शक्य असे कवीश ॥
 सान्या प्रकारि नृपकौस्तुभ तो सुभागी । नाशोक याग्ये तुज होइल त्याजलागी ॥
 मी सागतो परिते त्वजुनी विषाद । आशा नृपोक करुनी अर्जि पुण्य साध ३८
 भूपे दिले तुजसि राज्य बरप्रमाणे । तूं सत्य तो कर निदेश दिला पित्यानें ॥
 रामा त्वजी वचन सार्थ करावयास । त्याच्या वियोगदहनीं करि देहनाश ३९
 प्राणाहुनीहि अधिक प्रिय ज्या स्ववाणी । त्याच्या प्रमाण मरता । सरलोकिमानीं
 तू शीर्षत्र समजें नृपसत्तमोक्ति । कल्याणकारि सगळ्यापरि हे सुमुक्ति ४०
 आशापिले परशुराम करी पित्याचे । मातेसही वधित हो, जग साधि त्याचे ॥
 दे आत्मयौवनहि पूर ययातिधया । ना पाप ना अवश तातनिदेशि ये पाई
 जे पाळिती पितृनिदेश अयोग्य योग्याशका त्वजून, यद्य भीत्य तयाच भोग्या ॥
 त्यानाच वास अमरेन्द्रनिवासि लाभे । सत्पुत्र तातवचना करुनीच शोभे । ४२
 भूपोक सर्व करणें तुज योग्य आता । पाळी प्रजा मुळि न लाजुनि शोक चिचा
 स्वर्गांत भूपतिहि होइल दुष्ट तेणें । तूनेहि पुण्ययश हो, नच दोष येणें । ४३
 हे सर्व समत तसें वरुतिनाहि मान्य । की त्यास राज्य, नृप ज्याप्रति देवदान्य
 म्लानि त्यजून भरता ! कर राज्य तूच । आज्ञा मदीय गण ही हितकारी सार्चा
 ऐकोनियां मुखित होविल रामसीता । कोणी न पादितहि हो तुज दोषदाता
 माताहि सर्व गुमच्या गुन्य पावतील । त्यातें प्रजामुखाचि हो निजभीत्यमूल
 प्रीती रघूत्तमिं तुझी सकळांस ठायी । त्यांनीहि सर्वापरि तूच भलाइ चावी ॥
 येतांच राम, कर सादर राज्य त्यास । सेवीं तयास करुनी निजमक्तिशेष । ”
 मंत्री वदा म्हणति जोडुनि अबलीतें । “ नाथा ! अवश्य करणें गुरुसांगतीतें ॥

श्रीराम येतिल, तदा तुमच्या मना जें । येईल तें मग करा, समयास साजे ॥
॥ इति श्रीराम० श्रीअयोध्या० श्रीवशिष्ठोपदेशवर्णनं नाम चतुर्थस्तरङ्गः ॥

तरंग ५ वा

: कौसल्या तें धर्मसंपन्न बोले । “ पथ्या आशा श्रीगुरुंचीच मोले ॥

मानोनीया आदरें ती हिताची । शोका यकीं; जाण ही वेळ कैची ।
श्रीरामराय वनिं, भूपति जाय नाकीं, । वत्सा ! अशापरि तुझी तर भीरुता कीं
मंत्री, प्रजा, परिजनादि, समस्त माता । आधार त्यांस भरता ! तब एक आतां
जाणोनि देव उलटे विकराल काळ । आवाळि मी अमु तुझ्याकनी सलील ॥
वे धैर्य; आचारिं निदेशिले गुरुंनीं । पाळीं प्रजा सकल घोर सुखी करुनी ॥
सैद्दी गुरुक्ति, सचिवोक्तिहि हर्षवाची । झाली जणों भरति कीं उटि चंदनाची
त्याहीवरी मृदुलवाग् जननांमुखोची । हृत्प्रीतिशील-कवणासरला दुखाची ॥

मातेची ती ऋजु करुणोक्ती ऐकुनि गह्वरिं भरत भरे ।

नयनपद्मिण्या बिंदुसिंचनें विरहाकुर उरिं नय स्फुरे ! ॥

पाहुनि भावस्थिती तशी ती सकल विसरती निजभान ।

तुलसि म्हणे, ते वालाणिति कीं, सत्प्रीतिस या उपमा न ! ॥५॥

घैर्या बरुनि हृदि धर्मधुरंधरणें । जोडोनि युग करकंज निजांजलीनं ॥

साय्यासि उत्तर सुयुक्तिक वाक्यप्रवाहें । पीयूषभारभरितें भरतें दिलें हें ॥६॥

“ देती मला गुरुवसिष्ठ शुभोपदेश । जो मान्य सर्व सचिवा सगळ्याजनांस ॥

‘माताहि दे उचित मानुनि तेच आशा । मीही शिरीं घरित ती, न करीं अवज्ञा ॥

मातापिता गुरु मम प्रभु हे कथीती । सोत्साह हर्ष मज ती वितरी हितोक्ति ॥

तेंयें बरून उचितानुचितत्व शंका । खेपेल धर्म; शिरिं घेदन पापपंका ! ॥८॥

केला तुम्ही मजसि योग्यचि तो निदेश । तो आचरुनि मज उत्तम हो अशेष ॥

हें सर्व मी हृदयि जाणवें तशीही । अत्यंत तोष मज यामधि होत नाही ! ॥९॥

आतां तुम्ही विनवणी मम आयकावी । दावा मला मग निदेश तुम्ही नभावी ॥

कीजे क्षमा, विठरतो जरि उच्चरतें । ना आर्तदोष-गुण मानिति साधु कीं ते ! ॥

स्वर्गी पिता, वनिं रघूत्तम आणि सीता । हें राज्य तूं करि असें मजही कथीता ॥

हे मानतां मम दितास्तव यत्न सारे ! । कीं साधितां निजहितां तुम्ही सुप्रकारें ! ॥

श्रीरामचंद्रपदसेवन मद्विचारें । तें अंतरे मजसि मातृशक्त्यि सार्चें ! ॥

श्री पाहतों बहुविचार करुनि चित्ती । माझ्या हितास्तव दिसे मज नान्य युक्ति ।
 सीता-लक्ष्मण-रामपादकमलां आलेकिल्या बांचुनी ।
 शोकागार असें मला रुचतसे ना राज्य कांहीं मनीं ॥
 वखावांचुनियां अलंकृतिमरे शोभा कशाची बरे ? ।
 कैचा ब्रह्मविचार तो ? जर नसे वैराग्य चित्ती खरे ॥ १३ ॥
 रोगाक्रांत तनूस केवि रुचणें भोगादिकांचें सुख ? ।
 कैचें योगजपादि ? ना जर हृदी भक्ती हरीची निक ॥
 कैचा देह मनोश चार म्हणणें ? निष्प्राण झाल्यावर ।
 मातें व्यर्थचि सर्वही गमत हें श्रीराम नोहे जर ॥ १४ ॥
 रामासन्निध जावयाचि मजला आशा तुम्ही या भली ।
 कल्याणप्रद एक हेंचि मजला होईल या भूतली ॥
 राज्यां पैसविष्या मला वपतसां ते आपुल्या हिता ।
 नोहे यांत विवेक; मात्र दिसेत स्नेहाद्वंता, अश्रुता ॥ १५ ॥
 रत्निलज्ज दुष्टमति नंदन कैकयीचा । रागासि जो विमुल त्या मज हस्ति कैचा ॥
 आकाशिता रुचिरलभ तुम्ही सुखाचा । देऊन राज्यपद हें मज या तुनीचा ॥
 श्री सांगतो मनि धरा अजिं सत्य जाणा । कीं धर्मशीलचि हवा जगिं लोकपाणा ॥
 हें राज्यदान जर दाल इतेंचि मातें । जाईल तत्कांनि रसातलेंच क्षमा ते ॥ १७ ॥
 माझ्या समान जगिं अन्य न पापकर्ता । जाती यदर्थ बनि लक्ष्मण रामसीता ॥
 रायें जरी वितरला वनवास रामा । गेल्य असद्य चिरहें नृप देवधामा ॥ १८ ॥
 श्री मात्र हा सकल कारण या अनर्था । येथें त्रियत परिसें सकलाहि पातां ॥
 देखोनिही रघुपतीविण मंदिरा या । निंदा सहात जगतो जगिं या असद्या ॥ १९ ॥
 पुण्यात्म राम, विषयीं सगळ्या विरागी । भोगास लोभुन नृपाळ विलाससंगी ॥
 काटिन्य मदहृदयि हें मज वर्णवे न । जें चरित्रवर्हि हरीत तया हंसून ॥ २० ॥
 हो कारणाहुनिहि कार्य कठोर साच । यामाजिं दोषहि मदीय असा नसेच ॥
 अस्वीडुनी कुलिश होय कराल पार । तैसंच लोह उपलाहुनि हो कठोर ॥ २१ ॥
 ककयीनें जन्म ज्यातें दिलसे । त्या मत्प्राणां देह माझा विशेषें ॥
 दुर्मंगीही पामरां याकवेना । अत्यासक्ती एकमेकां समाना ॥ २२ ॥
 श्रीरामाचा होउनीही वियोग । प्राणारेखा बाधतो तो प्रियांग ॥
 तेव्हा वाटे भान्य वा दर्शनीय । या प्राणांचें पार अघारि होय ॥ २३ ॥

सीतारघवलक्ष्मणां दवडिले कांतांरिं मर्त्यांसीही ।

स्वर्गांतें हितकारणें, निज हितें वैधव्य केलें महीं ! ॥

दुष्फीतीं मिळवूनि शोकदहनीं सारी प्रजा पोळुनी ।

कैकेयी मज राज्यसौख्य सुयशे देई सुघन्या जनीं ! ॥ २४ ॥

ऐसें हें मजसाठि सर्व घडलें आहे भलें, त्यावरी ।

देतां राज्य मला तुम्ही, मज गमे ही मात हो साजरी ॥

कैकेयीजठरांतुनी निपजलों त्या हे नसे चाउगें ।

धाता साधत हें समस्त जन हो ! कां यत्न ! राहा उगे ! ॥ २५ ॥

आधीं प्रहयसित त्यावरि बात झाला, बिचू तयांत डसला असल्या जनाला ॥

त्यातें पुन्हा पिवविली मदिरा विशेष । याहून काय उरला उपचारशेप ? ॥ २६ ॥

कैकेयीतें विशेषणें शोभावा मीच नंदन ॥

योजना जातुरीपूर्ण साधी ही चतुरानन ! ॥ २७ ॥

राजा दशरथाचा मी पुत्र ही थोरवी मला ॥

रामानुज अशीही तो दावया व्यर्थ झीणला ! ॥ २८ ॥

राज्याभिषेक मज मी करवून घ्यावा । आदेशही नृपतिचा हितकारि ठावा ॥

ऐसें पदा तुम्हि कितीहि; तुम्हांस कैसं । मी देठं उत्तरपरोपरिते विशेष ? ॥ २९ ॥

मी आणखी खलमती जननी मदीया । यावांचुनी करिल कोण वृती 'भत्या' या ? ॥

माझ्याविना जगें चराचरिं कोण वतें ? सीतारघूत्तम न ज्या प्रियजीवसे ते ! ॥

हानी अती म्हणतसा तुम्हि लाम साचा। माझा कुकाल ! न तुम्हाप्रति दोष याचा ॥

जें बोलता उचित तें सगळें गणावे । हृत्प्रेम सशयहि, कारण त्या म्हणावे ! ॥ ३१ ॥

भीयममाता सरलस्वभाव । माझ्यावरी प्रीति तिची अतीव ॥

वयून माझी स्थिति दीनवाणी । असल ती जेललि तेवि वाणी ! ॥ ३२ ॥

जानो जगप्रदित जाणति विश्व सारें । जे हातिच्या बढरसें गुढ ते विचारें ॥

झालेत सिद्ध मम राज्यपदाभिषेकीं । होतीच सर्व उलट ! विधि वाम जो कीं ? ॥ ३३ ॥

सीतारघूत्तमविना न श्रुवें कुणीही । बोलेल यात मम अंग मुळींच नाही ! ॥

ऐकून तरुच सुलें मग मी सहीन । पाणी तिथें चिखल हो; न तयाविहीन !

मातें न भीति जग नीच न्हणेल ऐशी । चिचीहि मी न परलोकमुखाभिलाशी ॥

जाळीत दुःसह दयाप्रीति हाच चित्ता । माझ्यामुळे विनिनि दुःखितरामसीता !

केले कृतार्थ निजजीवन दशनणेंच । सर्वे त्यजत घरि रामपदान्त्र साच ! ॥

मज्जन्म मात्र रघुनाथवनाथे होता । दुभाग्य मी उगिच दर्शवि दुःखचिन्ता ॥
 सर्वास मी त्रिततशीर्ष नमूनि बोलें । जें तीव्र दुःख मम आतरभागि पोळे ॥
 श्रीरामचद्रपद पाहियल्याविना न । जाणार दाह मम हा कधिही शमून ॥३७॥
 काहींच ना मुक्तसे दुसरा उपाय । जाण रघूत्तमर्चि-मन्मन चिति काय ? ॥
 ही एक आस मम अतरि वासकर्त्री । जाव प्रभाति वधण्या प्रभुराममूर्ति ३८
 आहें जरी खचित मी अपराधि दुष्ट । माझ्यामूळं रघुनरा जरि सर्व कष्ट ॥
 प्रत्यक्ष पाहुनि मला शरणागतासी । प्रेमें श्रमा करिल राघव दुःखनाशी ॥३९॥
 सकोचशील ऋजुमुदरभाव राम । सत्प्रीतिनूर्ति करुणावरुणकधाम ॥
 शत्रुसही अदितकारि न रामराय । मी वामही तारि न सेवक बाल काय ? ॥४०॥
 हो भेट पच ! तुम्हि मद्रित जाणुनीया । आज्ञा अभीष्ट मज चिंतुनि धा स्वकीया ॥
 कीं ऐकुनी विनवणी मम, राम प्रथ । यावेत या नगरितें सकला समेत ॥४१॥
 दुष्टेचिया उदरिं यद्यपि जन्मजात । आहेंच मी शठ सद्रूपण, पागमूर्त ॥
 मात गणून अपुला, मज रामराय । त्यागील ना; भस्वरा मज साच होय ॥ ४२
 ॐ ॥ इति भरतस्योत्तरवचनवर्णनं नाम पञ्चमस्तरङ्गः ॥ ॐ

तरंग ६ या

सर्वांतें हीं भरतवचनं वाग्लीं भविशालीं ।
 रामप्रणामृतशुचिरस पूर्ण ओधरलीं ॥
 श्रीरामाभ्या विरहप्रियम दुर्निवे दग्य शाली ।
 ती सननें जणु जिवविली कीडमुक्त जगाली ॥१॥
 माता शय्या गुरुसन्निव ते पौर नाथिनरादि ।
 सारे लेंहें प्रिकल्हटशीं जाहल त्या मुद्यन्दी ॥
 त्यानीं तेव्हा बहुत भरता घानिल चोटीनीया ।
 कीं, “ तू मूर्ता अनुभ भरता । राममूर्ती अमया ॥२॥
 तू एसें का न यदाय ३ २ । प्राणसा राघवाचा ।
 होमी तूचि प्रियतम तथा गन्तनीं दोष नेंचा ॥
 जो कैकेयीदुष्टिदग ते लातु प हल तूनें ।
 तो नीचात्मा दकलि नरकी पूर्णजाते राहता ॥३॥
 तेथ तेही नरकातना कलनप्रेत भोगी ।

निंदोनीयां तुजसि कुटिला ककयीच्या प्रसंगी ॥
 ना सर्पाच्या अवगुणगणा घे मणी तच्छिरांचा ।
 दुःखा दैन्या हबनि मणि तो तद्विषा नाशि खाचा ॥४॥
 श्रीरामांत सकलाहे अग्नी जाउंया काननान्ती ।
 वाटे योग्या अतुल भरता ! त्वां दिली कलना ती ! ॥
 -जे हे आग्नी विकल बुडतीं शोकसिंधूत सारे ।

तारया हे अनुपम दिली त्वांचि नौका तयां र ! ” ॥ ५ ॥

सर्वोस तें हृदयि हर्ष अतीव झाला । कीं एकि मेघरव चातकबहिमाला ॥
 ‘उद्यां प्रभाति निधु’ या शुभनिश्चयानें । प्राणापरी भरत हो प्रिय त्यांसि तेंणें ॥
 बंदी मुनीसि भरतासहि नम्रशीर्ष । घेतां निरोप, जन जात गृहा अशेष ॥
 ‘संसारि हो भरतजीवन धन्य धन्य !’ । बानीत ते भरतशीलस्ती अनन्य ॥७॥
 अन्योन्य ते वदति योरचि कार्य झाल । सारे सुसज्ज गमनास्तव होउं गेले !
 जे गेहि राहिवयले गृहरक्षणार्थ । त्यांना गेम, चिरित कंठ कुणी कृतान्त ! ८
 कोणी तदा म्हणत उरुनुक रामभेटी । ‘कां ठेवण उगिच कोण गृहात पाटी ? ॥
 कोणास वाटत नसे जगतीतलोत । व्हायें कृतार्थ निजजीवन पुण्यवत ! ॥९॥
 “तीं हो जळोत धन वैभव सौख्य आत्माभाता, पिता, स्वजन, पंधु जर्गी समस्त ॥
 जीं रामचंद्रपदलाभ घडायवातें । होतीं न साह्यकर उत्सवयुक्तचित्त ? ॥१०॥
 सर्वोघरीं करित सज्ज अनकथानें । सान्यां ग्रहणें कि उद्याच सकाळि जाणें !
 जोळनि गेहि भरता मनि ये विचार । संपत्तिचा प्रभु रघूत्तम एक धीर ॥११॥
 भाडार, सज्ज, गज, वाजि-पुरादिकासी । सभाळ योग्य करुनी निघणे प्रवासी
 ना रजितां जर निघू, परिणाम वाम । पापिष्ठ भी प्रभुसि शत्रु ठर असीम ! ॥
 जो स्वामिंच हित करी शुचि तोच दास । कोटोहि कोणि दिघले जर दोष त्यास ॥
 ऐसा विचारि गुणि सनक मोलवी तो । स्वर्गीहि ज्या न निजधर्म असेव्य होतो ॥
 त्यांना कथी सकलकार्यमहत्त्व साच । जो ज्या मुयोग्य कथि त्याप्रति कार्य तेंच ॥
 संरक्षणार्थ विनिमोबुनि लाक ते ते । भेयवया भरतचे शशि राममाते ॥१४॥

कौसल्यादी सकलजननी धीज दुःखार्ततेनें ।

जाणोनीया चतुरभरतें उत्तम केडि यानें ॥

सौख्य त्यांना रामन करुण्या फलरुण्या सांगवी तो ;

स्नेहाचा तो भर नरविंचा वर्णना केडि येतो ? ॥ १५ ॥

पौरागना आणिक पौर लोक । कीं चक्रगाकी खगचक्रवाक !

पहाट केव्हा उजडेल वेगे । सोकठ ते वाट पहात जोगि ! ॥ १६ ॥

प्रभात होता भरत स्वमंत्री । सुवाण सारे जण तो निमन्त्री ॥

आज्ञा करी त्याप्रति वस्तु घ्याया । राज्यभिषेकास्तव योजनीया ॥ १७ ॥

“ वशिष्ठ रामा अभियेचतील । दर्नीच राज्यावरि पुण्यशील ” ॥

मंत्री तदा वेगिं नमस्करोनी । मुखजले अश्वगर्जी रथानीं ! ॥ १८ ॥

अरुन्धती आणिक अग्निहोत्र तें । वशिष्ठ घेवी पाहिल्याच सदर्थे ॥

तैं घेतले विप्र अनेक वाहनीं । वषोदयुतीनें भरले तनूमनीं ॥ १९ ॥

सुमप्र ते वाहनि पौर वैमुनी । श्रीचित्रकूटप्राप्ति चालले वनीं ॥

राष्ट्री निषाल्या शिविकामधूनी । ज्या दर्शनीया नयनासि तोषणी ॥ २० ॥

तैं सौमवोनी नगप सुसेवकी । घाल्येनि सारीं अपुल्यापुढें निकीं ॥

स्मर्येनि सीतारघुनाथ सयुत । शतप्रसंगें भरत नमी पय ! ॥ २१ ॥

ते सर्व नारीनर रामदर्शना । जाती समुत्कृष्टचित्त कानना ॥

वाटे जणों कीं करिणी करीच ते । जडाश्यातें निरस्तूनि चालते ! ॥ २२ ॥

श्रीराम सीता बनिं पायिं चालते । वायोनिया अतरि भावत्येल ते ॥

घातून तैवे भरत स्वमार्ग ही । पायींच ते आक्रमु लागले मही ! ॥ २३ ॥

मक्की तशी ती अगलेकुनी जन । गेले मनीं ते अनुरक्त होउन ॥

ते चालती त्यागुनि आत्मवाहनें । रथादिकें बाजिगजादि भक्तिनें ! ॥ २४ ॥

कौसल्या तैं भरतजवळीं पाळली थाववोनी ।

त्यातें सागे निकटस्थिनीं चेतुनी मनुषाणी ॥

“ ओघाळीं मी तनु तुजवरीं; बैस वत्सा ! रथान ।

होती दुःखी प्रियजन तुझे चालताना पथांत ! ॥ २५ ॥

पाहूनि तूनें निजपायिं चालतां । हे लोकही चालति तेवि गा ! पथा ।

परंतु ते शोकभर कृशांगसे । चालत्या शक न होति साहसे ” २६

आज्ञा शिरीं घोर तदा नमुनी पदातें । मातेचिया भरत साजुब भावचितें ॥

ते दोन बंधु चढुनी वसती रथात । पेशापरिं सकल तो पथ आक्रमीत ! २७

केला निषास पाहिला तमसातयासी । होती दुज्या दिवसि गोमातेतीखासी ॥

श्रीरामकारागि कुर्णी मग नेम केले । त्यागोनि भोग, निजभ्रमरजात त्यालें २८

आहार घेति पय या पल्लमाज कोणी । सरींच केवळ कुणी नियमस्तीनीं ॥

तथून ते शरसुध्या तटिं येति वासा । राहोनि रात्र निवती पुटतीं प्रवासा ॥२९॥
 ते शृंगवरेपुरसन्धि सयं आले । येतांच वे, सकलवृत्त गुहा कळाळे ॥
 तेव्हां निपाददृश्यी भरला विषाद । शाला संचित मर्नि तो गुह गूढबोध । ३०
 “हा कायया भरत येत असे वनासी ? । व्हांवंच कांहीं कपशस्मक चित्तवासी
 होतें न कांहीं सुखिग्रय तयांत लेख । कां पाहिजे कटक संगति हें वपास ! ?
 त्या वाटें वधुन लक्ष्मणराज यांना । निष्कटकें मिळवूं राज्यसुखादि नाना ॥
 ध्यानी न घे भरत जाणुनि राजनीति । तेव्हां कलंक, अजि जीवनहानि होती ।
 सारे सुगुप्ता मिळूनहि झुंझ याया । रामाभि येति तरि शक्य नसे जिणाया ॥
 आश्चर्य ना भरत हें करि, दात कांहीं । पीयूषपूर्ण पत्र दे विपत्रिहि कायी ? ”
 ऐसे म्हणून गुह संगत आत्मलोकां “व्हा सज सर्वजण हो ! अजि शत्रुचेखी,
 वत्सासचेंचि धुडवा सगळ्याहि नौका । बादांबरी उत्तरं घा न कुणाच, देखा ।
 व्हा सावधान शशि रोधुनि सर्व घाट । व्हा विदं नीट मरण्या रणरंगि धीट !
 ध्या-शत्रु । घा न भरता उत्तरं घेया । आहो जिंचत तंवरी कं राखभंगा
 मृत्युरणी, सुरसरित्तिं त्यावरी हा । श्रीरामकायि विलय क्षणभंगि देहा ! ॥
 श्रीरामबंधु भरत प्रभु, नीच मी तो । ऐसा सुयोग शुभदैविच पाविजेतो । ३६
 जें स्वामिकार्य करण्यास्तव युद्ध घोर । चौदाहि त्या भुवनि सयश पांकणार !
 श्रीरघवास्तव मम त्वजुनी अर्पें । आनंदमोदक करदयि माक्षिया ते ॥३७॥
 ज्यातें नसे वचिरसाधुसमाजि मान । श्रीरामभक्त अशिही महती जया न ॥
 वो हो त्रिवंतपणि मारचि कीं छितीचा । तो मातृधौवनतरुसि कुटार साचा ॥
 याकी विषाद मग सर्व निपादराय । उत्साह वादवि अनावरिचा अमेव ! ॥
 चिन्तामधें सारनि यमपदांजुजातें । तो वर्म मागावि तसे शस्त्रापमाते ॥३९॥
 सगो सुख सणि व्हा ! न फिपचि मागे । आळा तुम्हां करित मी हृदि त्या जि वेगे
 तेव्हां समस्त म्हणती “जन नाथ” हों । उत्साह वृद्ध करिती सगळ्यांन घोर ४०
 ते शूर वीर निघेद रणरंगि होरी । वंदोनियां गुरुपदो निघती प्रहरी ॥
 चित्तीं रघूत्तमपदांजुजातुकातें । ध्याऊन येति तनुवर्म मुख भवे ॥ ४१॥
 ओदंड बाण करि मस्तकिं घेप त्याले । पेती सुतीक्ष्ण परसू किनिपक भाले ॥
 ओणी अतीव पटु घे करि सद्गदाळ । उग्रानघौड नभि कीं त्यजि भूमिगेळ !
 आपापले करनि सैनिक संघ बेती । सेनानितें करिति सादर वंदना ती ॥
 देखोनि ते निपुण वीर गुहा सुतोष । नामें पुकारनि तया करि हस्तोष ! ॥

सगि " कर नच अजी दुहि फारिणा । हे बंधुनो । सकल व्हा दृढ एकचित्त
 ते ऐक्यात्त बढती नट रोटीती । " बीर ! अशीर नच हो । इतुका स्वचिती
 रामप्रणामि अमुना बकि आनि टीक । ना शल्लैनि उंरूं मट अश्व एक ॥
 जीना जोंतररी पम्नू न मागे । ही बंडमुंडमय भूकद लागवेगे ॥ ४५ ॥
 आशपि ते गुह तथा करणा लुघोष । भेरी तुगारि रणवाद्यमी विशेष ॥
 तो या रामशिनि त्यान कुणास शिक ! तो वानिती शकुनतज्ज ' शुभे अनेक !'
 तेव्हा बंद शकुनजानक एक शूद्र । " होईल मैत्र भरता, न सुळीच युद्ध !
 तो ज तेथ खुतरा समजाविशीव । हे दमोदरी शकुन युद्ध न होचि लेव ! ॥
 ऐकोनि ते गुह म्हणे " बुध शूद्र जाणे । कां गुर्यसे कवन साहस, दुःखि जाणें !
 केल्लारिना भरतभायरीधगाते । हो युद्ध जे, अहितकारिच आपणा ते ४८
 " हे वीर हो ! तुम्हि असा निक एक टापी । शत्रु घाट, भरता जंय मीन जाई
 जाणेंन निर, अरि, मध्यम या तयाशी । हो ! आनरुमग जशी स्थिति होय तेसी !
 जाणेंन मी भरतशीलुभाय चारा । न प्रति ये लपविला, नच तेजि बैरा ॥
 बोलेनि हे गुह की बहुत धस्तु गोळा । भेरीच बंद पळवून लगा मृगाला ५०
 मोठे मोठे मत्स्य या शगदुनीन । कोळ्यासाठी कागड्या ने भरन ॥
 ऐतायीती घेउनी सर्व भेरी । जाता त्याते मगले वेति दृष्टी ! ॥ ५१ ॥
 दूरुनि देखुनि कधी गुह आग्ननाम । केला बलिठारिं दडसमप्रणाम ॥
 आशी मुनी विनरि जागुनि राममक्त । दात्रोनिवा भरत, ओळव त्या कधीत !
 तो राममित्र कळता भरत स्वयान । सोडुनि चालत पदी, अति भक्तिपूर्ण ॥
 त्याते नमोत गुह लावुनि भूषि शीर्ष । तो नाव गाव कधि जातहि जे विशेष
 त्या घालता गुनि दडगता गुहासी । घेई तदा भात आकलुनी उराशी ॥
 त्या वाटलें हृदयि लक्ष्मण भेटला तो । आनदनिभर हृदी नच मायेजेतो ॥
 — : इति निपादभरतमीलनवर्णन नाम षष्ठस्तरः : —

सर्ग ७ वा

त्या भेटता भरत ते अति भक्तिपूर्ण । ही प्रीतिरीति किति वानिति लोक सांगी !
 ते ' धन्य धन्य ' अणि मंगल लक्षणी । सोपुनि त्या अमर वर्णति सत्यसुनी
 लोकान वेदिहि जयाप्रति नीचमान । छावाहि तत्तनुगता अपवित्र, हीन ॥
 त्या या गुहासि लघुबधु रघूत्तमाचा । आर्लिगुनी पुलकशूरित होत साचा ॥ २ ॥

जे देति जांभइहि चोलत राम ! राम ! । तत्पावरंतहि पाविजही विराम ॥
 यतैं स्वतां उरिं धरी, परि राम, देखा । तो हा करी कुलसमेत पवित्र लोकां ॥
 गंगाजलांतरिं मिले जर कर्मनाशा । तैं त्वाजल कवण धे नच आत्मशीर्षा ? ॥
 वाल्मीकिही जपुनिवां उलंछेहि नाम । ब्रह्मासमान बनले जगि पुण्यधाम ॥

चांडाल, शर, कोळी, यवन, कसार्द, किरात नीच जन ॥

श्रीरामनाम घेतां शाले पावन यथे भरति भुवन ! ॥ ५ ॥

आश्रय दे न; युगि युगि चालत आलें असेचि आजवरीं ॥

श्रीरामचंद्र खुबर भजकां कवणां महत्त्व ना वितरी ? ॥ ६ ॥

श्रीरामनाममहिमा वानिति मुर एकमेक सादर ते ॥

ऐकोति तें मुखाचें चेद अयोध्यानिवासिया मरतें ! ॥ ७ ॥

श्रीरामसत्य म्हणोनी भरत गुहा कवळुनी निववि हृदय ॥

शेव कुमल मंगल त्या पुसता शाल्य अनेकपरि सदय ॥ ८ ॥

त्या स्नेहपूर्ण भरती शुचिता बघोनी । शाला निपाद जणु छुतचि देहमानी !

संकोच मोद अति भक्ति मनांत बाहे । पाहात एक रक तो भरतास रोहे ॥

प्रेमें तया विनवि अंजलिपत्रांघरी । धयां घळनि बहुशर तयासि बंदी ॥

“देखें पदाब्ज तुमचें अति पुण्यकारी । कल्याण शाश्वत गमे मज बाजु चारीं ॥

देवा ! कृपा परम ही तुमची अनन्य । हो आज कोटि कुल हें मम धन्य धन्य

याती, मदीय कुल, कार्य कुठें सुदीन ? । कोटें अगाध महिमा तुमचा प्रपूर्ण ?

श्रीरामचंद्रपदपंकज जो न सेवी, । तो या गमे मज जगात सरा अदेवी ॥

माझ्यासमान कपटो कुमती कुजाती । जो वेदबाह्य गमला सगळ्याच रीतीं ॥

श्रीराम त्या मज म्हणे अपुला जियून । धी विश्वभूरण यशा मिळवीं तिथून ॥

श्रीरामपादकमलीं रमल्या गुहाला । वानोनि हर्षभर सन्मतिठें जहाला । ॥

पाहूनि भक्तिविनयादि गुहांतरींचें । शरभही हृदवि भेटत त्यास सार्चें ॥

संगे विपाद निजनाम मनोव्यापणी । राक्षोचिया पदिं नमी विनयें लवोनी ॥

त्यांनींहि त्या लक्ष्मणसेंच मानुनी । आशीर्वाचें त्या दिधलीं मुतोषणी ॥

“हो तूं चिरंजीव गुहा ! मुखी रहा” । निदेश त्यांही दिधला अभीष्ट हा ॥

तें सर्व पौर जनता, वधुनी निश्चिंदा । त्या मानि लक्ष्मणचि भेटुनि दे प्रमोदा

उद्वास्ती ‘गुहचि, जन्मुनि धन्य शाला । । कीं राघवें कवळिलें हृदयीं तयाला !’

प्रेके स्वभाग्यवरवर्णन चाललें तें । अत्यंत दृष्ट गुह जाद जनांसमेतें ॥

तैं सूचवी गुह जना अपुल्या सुणेंचि । तेही तदा करिति उत्तम सोय त्याची
 गेहो वनी, उपवनी, सरि, वृक्षगारी । केलें निवास तथि सत्वर त्याजसाठीं
 ये शगयेर पुर जैं भरता दिघोन । स्नेहार्द्र तो शिथिलिगमनि होत पूर्ण ॥१॥
 तैं शोभला भरत टेकुनिया निपादि । प्रेमा तथा विनय हे धृतदेहदर्शी ॥
 देशपरीं भरत सैन्यसमेत जात । देशान्या मुरखी जणि पुण्यजात ॥११॥
 पाहोनि तेथ तटिनीतटि रामघाट । तल्लीन हो भरत मानुनि राममेत ।
 त्या ब्रम्हरूपनुमगा यधुनी प्रवाहा । सारीच पौर जनता नमि नम्रदेहा ॥२०॥
 स्नानें करुनि विनवीति जुडून पाणी । कीं रामचंद्रपदि भक्ति असो न सानी
 भागीरथीस भरतें म्हणलें “तुजें मे ! आहेत रेणुमुखादायक चारु गणे ॥२१॥
 भक्तासि होत मुरधेनुपरी अभीष्टा” । बोडूनि अजलिन्हणे ‘वर देसि गुहा ॥
 मी प्रार्थितों तय पर्दी नत हेंचि एक । सीतारपूतमपर्दी रति हो मुरेज !’ ॥
 ऐसं गरी भरत मज्जन शुद्ध चिची । माताहि सर्व अति पूतजली नहाती ॥
 तेव्हा निदेश मिळता गुरुचा तिथूनी । जाती पुढें सवळही तळ हालवोनी ॥
 ते जेथ जेथ वसती जन तेथ तेथ । जाऊनिया भरत तारुशला पदात ॥
 अर्चुनि देवगुह पाहुनि तन्मतात । तें बहुसुगम मग ये प्रिय राममाते ॥ २४’
 सवाहती मृदु वदोनि पदा तदीया ! सन्निधि त्या भरत सतत वदनीया ॥
 शास्त्राणि सोपवित तो मग मातृसेवा । घेई गुहा भरत बोलवुनी सुभावा ॥ २५
 चाले करीं कर घरुनि तदा गुहाचा । स्नेहार्द्र तो भरत कीं शिथिलग सचा ॥
 यातें पुढे “मज सख्या ! क्षणि दाव जेथ । सीतारपूतम सलक्ष्मण रात्रि सुप्त ॥
 पाहूनि ते स्थल मदीय निवेल चित्त । डोळेहि होतिल जुगो मम हे नितान्त ॥”
 हें त्या गुहा विनविता मन भावि न्हालें । प्रेमाश्रुनीं भरतनेत्र भगेनि गेले ॥ २७
 ऐकोनि तैं भरतवाक्य सशोक होत । नेई निपाद भरता क्षणि त्या स्थलात ॥
 ज्या शिंशपातस्तवलीं प्रभु सुप्त होते । प्रेमें अतीव भरतें नमिलें तयातें ॥२८॥
 पाहूनि ती तृणमयी मृदुचारुशय्या । जाई प्रदक्षिण तिला नमि तो अमेया ॥
 तेथील भूमिज रामपदाकितें तो । लाभी सनेत्रि, नच भाव सुवर्ण्य हो तो ! २९
 तो प्रीतिपूर कवणें परि हो वदावा । सौवर्ण काहिं कण पाहुनि तेथ तेव्हा ॥
 सीतेसमान अति मानुनि पूज्य त्यातें । तो घे शिरीं निज नमस्करुनी स्वहस्तें
 डोळे भरून हृदयीं हि गद्दीवरून । तो बोलला वच गुहाप्रति भक्तिपूर्ण ॥
 “हे देव हंमकण रे ! युतिहीन जैसे । सीताप्रियोग चणुं त्याप्रति नैव सोसे ।

साकेतवासिजनता जशि शोकखिल । सीतावियोग करि त्यां सुगमाविहीन ॥
 जीचा पिता जनक उत्तम योगि मोगी । ज्यातें अलभ्य नच काहिंच सौख्यसंगी ३२
 जीचा महाश्वशुर भानुकुलैकभानु । ज्याचा प्रताप सुरनाथहि पाहि वानू !
 भर्ता जिचा प्रभु रघूत्तम राम होय । ज्याच्या कृपेचि जगिं थोरवि होय लभ्य ॥ ३३
 शय्या तिची चबुनियां पतिदेवतेची । लीरल जी निखिलवंद्य जगांत साची
 होशी न भय मम वा हृदया । कसे रे ! ! । यावें तुला शरण कीं कठिनें हि वज्रें ॥ ३४
 लावण्यघाम लघुलक्ष्मण छालनीय । झाला न बंधु असला, न असे, न होय ॥
 पौरां अति प्रिय तसा प्रिय मायबापां । सीतारघूत्तममना प्रिय सानुकंपा ३५
 जो कोंवळा मृदुलग्नात्र ऋजू मनोज । ज्यालागिं आजवरिं वायु हि लागला न ॥
 तो सेवि आज विपिनांत विपत्ति सर्व । नाशील कीं मदुर वज्रसमूहगर्व ! ३६
 कौसल्येने ज्यास देखनि जन्म । विश्वा केलें ऐकलें पुण्यसन्न ॥

रुपा झोला सर्व सौख्या गुणांना । जो शोभावा एक सांठा; दुजा ना ! ३७
 रामस्वभाव सकलासहि सौख्यदायी । वैरीहि ज्या गुणिवरा स्तवणार होई ॥ ३८
 पौरादिकां परिजनां जननी-पित्यासी । सौख्यें गुलंसि वितरी प्रभु हर्षवर्षी ३९
 मेरींत, मापणि मनोरम, नम्र राम । त्याचें गुणस्तवन शक्य न हो निकाम ॥
 त्याच्या गुणान्धिसि जरि स्तवितो विदोषाकोटीहि शेष, तरि सर्व अशक्य त्यांस ३९
 जो सौख्यरूप जगिं मंगल सौख्यसन्न । सद्गल राघवकुलेत्तम शक्तिधाम ॥
 सो राम हा निजत भूतलि आज ऐषा । हा ठाव कर्मगतिचा कळणार कैसा ॥ ४०
 ज्या 'दुःख' शब्दहि कधीं पडला न कानीं । ज्यातें स्वजीवतसेस नृप रक्षि, मानी
 डोळ्यास पांपणि, मणीप्रति नागिणीशा । माता जया जपति रात्रदिनीं स्वतोषा ४१
 ते आज पाणि फिरती अनवाणि रानीं । आहार कंद फल फूल मुळें करुनी ॥
 प्राणाहुनी प्रियतमा प्रतिकूल रामा । धिक् कैकयी अशि अमंगलमूल सीमा ४२
 धिग् धिग् मलाहि अघसागर भाग्यहीना । सारे अनर्थ मजकारणि ज्या प्रभूना
 घाता मला कुलकलंक असा सृजीत । ही स्वाभिशास्त्र मज माय कुधी करीत । " ४३
 ऐकोनि तें समजवी गुह त्या मुमावें । "नाथा ! न दुःख तुम्हि हो हृदयीं करावें
 श्रीराम हो प्रिय तुम्हां, तुम्हि त्याहि तैसें । नोहेचि दोष तुमचा, विधि दुष्ट भासे
 वामविधीची कठिण करणि ही सन्मति विघडवि जननीची ।
 त्या रात्री प्रभु फिरनि फिरिनिही प्रशंसि तुम्हां किति सुवची ! " ॥
 गुलंसि वदे, गुह राघवपुरस्सर भरता सगे राममन ।

“रामप्रिय तुम्हि एक, धैर्य ध्या। हो परिणामी कल्याण। ॥ ४५ ॥
 अंतर्धामी राय सुप्रेममूर्ती। लज्जाशाली जो कृपापूर्ण चित्ती ॥
 जाणोनी हें थोर विश्वासमाये। विधामातें आपुला हो! चलावे। ॥ ४६ ॥
 ऐकोनी तें वाक्य धैर्या धरोनी। जाई वासा, चित्ति रामा स्मरोनी ॥
 पौरांना हें वृत्त येतांचि कानी। औलुस्यें तें पाहिलें स्थान त्यांनी ॥ ४७ ॥
 प्रदक्षिणा घालुनि त्या नमीती। कैकेयितें दोषहि देति उत्ती ॥
 अरु तयांच्या नयनांत वाहे। देती विधात्याप्रति दोष मोहें ॥ ४८ ॥
 कोणी प्रदक्षिति रती भरतां तरीची। कोणी वदे ददरधांतरि भक्ति साची ॥
 निंदी स्वतांस कुणि वानुनिया निपादावर्णुं शकें कवण त्या हृदय, निपादा ॥
 पेशापरी सरत जागुनि रात्र सासें। होतां प्रभाव निधुं लागति पैलतीरी ॥
 ते वैसवीति गुरुतें अतिचार नावें। मातांही नव तरी नधिं सर्व भावें ५०
 ते सर्व पैल रिचती घटकांत चार। तेव्हा पुढे भरत त्या कुशलोक्तिसार ॥
 प्रातःक्रिया करुनि बंदुनियां गुरुतें। मातांही लवुनि बंदिति भक्तिचित्तें ५१
 केले निपादादि पुढें समग्र। मागोनि चाले सहचैन्य वीर ॥
 सान्यापुढें ठेवि निपादनाथा। तें चालत्या पालखितुनि माता ५२
 — इति श्रीराम० भरतनिषादभीलनवर्णनं नाम सप्तमस्कन्धः —

तरंग ८ था

शतस्र दे त्यासह सोवतीतें। गुरुचि चिप्रांसह पाठवी तें ॥
 चाले स्वतां बंदुनि जादवीला। स्मरोनि सीतेसह राघवांला ॥ १ ॥
 पायींच चाले भरत स्वता पयीं। ह्या करीं चालवि दास सगती ॥
 अनेक तें सेवक योग्य सांगती। तयीं नसाया भरतास ते किती ॥ २ ॥
 परी तवातें भरतें निवेदिलें। “श्रीराम कीं काननि पावि चालले।
 माझ्याचसाठीं रथ वाजिकुंजर। हो योग्य मातें शिरिं चालणें तर ॥ ३ ॥
 सर्वाहुनी ‘सेवकधर्म’ थोर हा”। आकर्णिली ही भरतोकि पापहा ॥
 सुकोमला प्रेमल भक्ति बंधुय। ये सेवकां पुर उरीं गहीवरा ॥ ४ ॥
 केई तिज्या प्रहरि तो भरत प्रयागी। अत्यंत होत पथि तें भजनानुरागी ॥
 ते प्रेमपूरि म्हणती ‘प्रभु राम सीता। सीता रघूत्तम, विभूत्तम राम। नाथा!’ ५
 तें शोभले धमकुनी पदिं फोड वैसे। कीं बिंदु ते दंव सरोवरकोणि जेसे ॥

पार्यन्ति आज भरतं पथ आक्रमीता । ऐवोनि हं सकल लोक विपण्ण क्षाला । ६
 स्नानं समाचरिलि सर्व जनीं कल्योनी । येवोनियां भरत वंदितं त्रिवेणी ॥
 तो स्नान आचरि सितासित सप्रवाही । दाने दिलीं सुविधि पूजुनिचा द्विजांही ७
 त्या श्यामशुभ्रलहरी बघुनी जलौषा । बंदीत त्या भरत दृष्टतनू प्रयागा; ॥
 बद्धांजली विनवि “ कामद तीर्थराया ॥ आहो प्रभाव जगिं वेदहि दुग्ध गाया । ८
 धर्म त्यजत निज भी विनवीत भीक । दुःखार्तता उचिते कवणीं विवेक ? ॥
 जाणोनि हं जगति मुज उदार दाते । संप्रार्थिऊं पुरविती शशि याचकारें ॥ ९ ॥
 प्रार्थी न अर्थ, नच धर्म, न कानि काम । मागे न मोक्षपदही मजला निकामा ॥
 माझी असो रति सदोदित रामपार्यां । दे जन्मि जन्मि यरपूर्त, न अन्य कांहीं ॥ १०
 श्रीराम हे मजसि दुष्टहि कीं म्हणोत । द्रोही प्रभूति, गुदशीं जनहो गणोत । ॥
 सीता रघूत्तमपदांजुलि भक्ति माझी । वाढो दिसेंदिष कृपा तव ऐशि हो जी ! ११
 अंमोद जन्म भरि कां विसरून जाय । वज्रादम हाणि जरि याचियलाहि तोय ॥
 सोर विराय शमले जरि चातकाचे । प्रेमा परी सतत बाहुनि चिंतिं साचे ॥ १२
 सौवर्णवर्णगुण बाढत अग्निदाहें । मन्प्रेमही प्रभुपदांवरि तेथि हो हें ॥ ”
 ऐकोनि आर्त भरतोक्ति तशी, सुवाणी । झाली त्रिवेणितुनि उद्धत पुष्पखाणी । १३
 “ तूं साधु होसि भरता ! अजि विश्वधन्या ॥ त्वद्भक्ति रामचरणांजुलि हो अनन्या ॥
 वत्सा ! विपाद न धरी शुभशीलधामा ॥ नाहीच कीं प्रिय तुझ्यासम अन्य रामा ॥ ”
 परितुनि रुचिपेत्ती, बोलली सी त्रिवेणी । भरतदृढयद्गती गेलि हवें भरोनी ॥
 भरति पुलकितांणीं वर्षल्या पुष्पराशिअमरि “ भरत ! होशी धन्यरे । धन्य ! ” बोदीं

— इति श्रीराम० श्रीअनयोध्याकांडोत्तरार्धे भरतस्य प्रयागप्रवेशत्रिवेणी-

वरदानं नामाष्टमस्तरङ्गः —

तरंग ९ वा

प्रमुदित जन झाले तें प्रयागाधिवासी । मुनिचट्ट गृहिवानप्रस्थ वैराग्यराशि ॥

मिलुनि मिलुनि मेळीं ते दहा पांच ऐसे । विमल भरतशीलप्रीति बानीति हवें । १

आला मरदाजमुनीश्वराश्रमा । ऐकोनियां रामगुणां मनोरमां ॥

दंडप्रणामें भरतें नमीयलें । मानी मुनी त्या निज भाग्य मूर्तलें ! ॥ २ ॥

घालोनी, ठळोनी, लाहुनि - ठरौं आलिगुनी सादर ।

आशीर्वाद बदोनि चारु भरता केलें कृतायांतर ॥

त्यातें आसन अर्पिले मुनिवरें, तेव्हा लवोमी बसे ।

भासे, पाहतसे थिरू, भरत तों सकोचगेहींचसे ! ॥ ३ ॥

निता तगास 'मुनि' काहिं विचारतील ! । बोले मुनी वसुनि त्यासि सलज्जशील ॥

“ ऐकें, अह्मां समजेल भरता । समग्र । नाही उपाय, विधि जें करि वाम उग्र ॥

काहींच तू करू नकोस विषाद वाता ॥ मानूनि सरे करणी करि आत्ममाता ॥

कळेयिन्वाहि नच दोष असे तयाच । श्रीशारदा कलुषतन्मतिर्ते करीत ॥ ५ ॥

हे उक्तिही कुणि म्हणेल न होय युक्ता । लोकोक्ति, वेदहि मुषमत बुद्धिमता ॥

गाऊनिया परि जयीं तव पुण्यकीर्ति । होतील दोनि, जन-वेदहि धन्यमूर्ति ! ६

हो लोक-वेद मत कां, जगिं राज्य ज्यास । देतात, त्यास मिळणेंचि तमें अशेषा

सत्यमती, नरपती, तुज बोलवून । देताच राज्य, मुन्य, धर्म, महत्त्व पूर्ण ! ७

सारा अनर्थ रघुनाथ वनात जात । जें ऐकतां विकळ सर्वांहि विश्व होत ॥

हैं सर्व भाविबध येत असे घडून । राखी अजाण, निज इर्तिय असेचि खिन्न ! ८

यामाजिं अल्पहि तुझा अपराध मानी । तो दुष्ट, नीचमति, होय अती अहोणी

स्वीकारतास भरता ! जर राज्यभार । सतोपता, परितता मनि राम फार ! ९

आता परतु भरता ! करतोस चार । तू हें अतीव, हृदि घेउनि सद्विचार !

कां सर्व मंगलनिधाननिदान हेंचि । श्रीरामचद्रपदपङ्क्ति भक्ति साची !

तव हृदयिं वसे ती प्राणसर्वस्व एशी । तुजसम जगिं नान्या एवढी भाग्यराशि

नच तव नवलाची गोष्ट ही एवढीशी । दशरथमुन होशी, ऋषी राघवाशी ॥ १० ॥

[ती प्राणजीवनधनापरि होय तूतें । आहे न भाग्य तुजसें कवणःसही तें

आश्चर्य गोष्ट तव ही मज होय कैशी ? । तू कोसलेशमुन, राघवबधु होशी ॥ ११ ॥

भरत । परिस हें कीं रामचिर्त्ती न अन्य । तुजसम कुणि त्याचा प्रीतिसत्पात्र धन्य

स्तवनिच तुझिया रे । राम सौमित्रसीता । क्षण सकल निशीचे तोपवीती स्वचित्ता ।

प्रयागतीर्थी करिता निमज्जन । या रम्यमर्मा विसरे न तन्मन ॥

ते प्रमतीर्थी तुझिया निखरीं । निमग्न होती भरता । खरोखरीं ॥ १३ ॥

श्रीरामचिर्त्ती तुझियावरी रति । स्वप्राणि सामान्वज्जनीं जशी अति ॥

माहात्म्य हें ना रघुनाथचिर्त्तिचें । मत्तावन प्रेमळ राघवा रुचे ! १४ ॥

माझ तरी हें भरता ! असें मत । कीं रामचित्ता मधि तूच राहत !

मूर्ती जणों राघवभक्तिची निव्ही । रूपें तुझ्या ये मजला दिसोनि कीं !

ओ तू कलक म्हणशी अपुन्यास लाग । तो आमुच्या मनि मला उपदेश वागे

श्रीरामभक्तिसिद्धि करावयाला । तो 'श्रीगणेश' शुभकारि अम्हांस झाला १६
 इंदू नवाद्मुत तुझें यश निष्कलंक । ज्याचे चकोर-कुमुद प्रभुभक्त नीक ॥
 नांदे सदोदित, नसे धय, ज्या न अस्त । वाटे दिनानुदिन विश्व नभोगणांत
 त्रैलोक्यकोक अति ज्या अनुरक्तभाव । रामप्रतापरवि हारवि तेज नैव ॥
 शत्रुंदिनीं सुखद तो सकलांस होय । राहू ज्या भ्रमि न कैकयिचें कुकार्य ॥८॥
 श्रीरामभक्तिच सुधा भरि ज्यास पूर्ण । ज्यालागि दोष, गुरुचा अपमान हा, न
 ज्याची सुधा करित राखवमकतृप्ति । केली सुलभ्य चसुधातलि तूं सुधा ती १९
 राजा भगीरथचि भूवरि आणि संगी । जी सर्व मंगलखनी स्मृतपापमंगा ॥
 ना वानवे दशरथोत्तमशीलराशि । नोहेचि तत्सम, कथा असणें विशेषी ॥
 यद्भक्तिभाव बघुनि प्रभुराम जन्म । धेऊनियां प्रकटला पुरवीत काम ॥
 श्रीशंभु हृदयनिं आपुल्या जयासी । पाही कितीहि परितृप्ति न ज्याचि कैसी ।
 हा कीर्तिचंद्र तव सर्वपरीं अमूर्त । हो प्रेमरूप मृगयाम तयीं दुराप ॥
 जेस अस्तून करिशी मनिं खेद कारे ॥ दारिद्र्यमी परिसलामुनि केवि थारे ॥
 ऐकें गा ! भरता ! कधीं नच आही खोटें वडूं अल्पही ।
 आम्ही काननयासि तापसि अम्हां व्हावी विरत्ती महीं ॥
 आलें कीं फल सर्व साधनतपां आम्हांस अत्युत्तम ।
 सीतालक्ष्मणरामदर्शन अम्हां जें होय पुण्यागम ॥ २३ ॥
 त्या पुण्याचें फल म्हणुनियां पाहतों आज तूं तें ।
 क्षेत्रस्थांचें सकल इयल्या भाग्य मोठेंच कीं तें ॥
 विश्रामधें सुभग भरता ! धन्य तूं भक्तिपूर्ण ॥ ” ।
 बोलोनी हें मुनि गहिवर जाय चित्तीं भरल ॥ २४ ॥
 हणें तेव्हां हृदयिं भरले सर्व तेथील लोक ।
 वृष्टी केली अमरिं सुमनीं गर्जुनी 'धन्य' याक ॥
 राहें ज्योमी ध्वनि मरुनियां 'धन्य ! धन्य !' प्रयागीं ।
 ऐकोनी ज्या भरत भरत प्रेमभावानुरागीं ॥ २५ ॥
 रोमांचली तनु, इदीं जणुं रागसीता । रद्भूत होति जल स्नेहनपद्मि येतां ॥
 चंदोनियां भरत त्या मुनिमंडळींना । वाणी अशी बदत गद्गदकंठपूर्णा ॥ २६ ॥
 “देशा तपस्वि जनिं, त्यांतुनि तीर्थरायीं । सत्यासही शपथ, हें नच योग्य होई ॥
 कोणीहि येथ कथां कपट रचून । नीचत्व त्याहुन नसे, अघही तसें न ॥ २७ ॥

आहात सर्वश तुम्ही मुनीश्वर । मी सत्य ते सांगतें मदतर ॥
 असेचि सर्वांवरवाचि राघव । न मातृवृत्तीं मम गोस्त्री लव ॥ २८ ॥
 वाटे न दु ख मज निन्दक विश्व होई । भीती न की मज मुकें परलोक हीही ॥
 ना तात मृत्युहि मला बहुशोकदायी । ब्रह्माण्डही भवनि तयश पुण्य राही ॥ २९ ॥
 श्रीरामलक्ष्मण असे सुत ज्यास होत । त्याच्या विमोहि तनु भगुर जो त्यजीत ॥
 ऐसा नृपालमणि शोच्य गमेल केवी ? । नत्तात पुनतन धन्यवदाचि सेवी ॥

सीतालक्ष्मणराम हे यनि वनीं संचारती पाउली ।

चालेनी अनदागि वेप मुनिचा स्त्रीकाकनी यत्कली ॥

साधें कदफळें, महीचयन हो पणीं, तरुनाली ॥

साहोती नित राहती हिम, उन्हे, पर्वत्यदादि ती ॥ ३१ ॥

हे दु ख जाळिज सदा हृदया मदीया । नाहीच भूक दिनिं, रात्रि न होवही या ॥
 छाभे न त्पोरधरि या मम दुष्ट येगी । साच्या जगीं वषत दोधुनि अतरगी ॥
 मन्मातृधी कुटिल होउनिया सुतार । माझा हिता करन वाकत एक शीघ्र ॥
 घेई कुकाष्ठ कलिचें, जनवी कुयन । वों चतुर्दश पुरी पटुनी कुमन ॥ ३३ ॥
 माझ्याच साठि रचि ती सगळ्या उद्यान । झाले परी जगति नाशक कुप्रभाव ॥
 येईल राम तर सर्व कुयोग जाय । साकेतभय करप्या न हुना उपाय ॥
 परिक्षिति भरतोक्ती हो भरद्वाज दृष्ट । सकलहि भरतातें यानिती पुण्य दृष्ट ॥
 “नच कर सुकुमारा । तू मनी रे । विषादा । वतुनि स्तुरराला गा उरेहु लबाधा”
 ऐसा करुनि उपदेश वदे मुनीश । “होशी मदीय अतिथी प्रिय तू विशेष ॥
 जे कद मूल फल पुण्य समष्टि तूनें स्वीकारि रे । कवीचा स्वरुपा अर्हा ते ३६
 ० इति श्रीराम ० श्रीभरद्वाजभरतव्यादो नाम नवमोऽध्याय ०

तरंग १० वा

ऐकोनियां मुनिवरोदित आप्रदोक्षे । सज्जोचला भरत अ रि मत्तिमूर्ति ॥
 वाटे तयास जणु सकट ते कुयेळीं । आज्ञा प्रमाण गुरुची परि घ स्वामी ॥ १ ॥
 जोडोनि हात बदला नमुनी पदासी । “आदश सर्व गुरुचे मम धर्मराशि ॥
 तेव्हा मुमुक्षु हृदयीं मुनिवर्य होय । बोलावि तो निकट शिष्य शुचि स्वामी ॥ २ ॥
 सांगे “करु भरति पाटुणचार नों । जा, कदमूषळ घेउनि तूण यावे” ॥
 “हो नाथ ।” हे श्रुनि ते सगळ नमूनी । सानद सर्व कल्या निपती क्रमांनी

वाटे मुनीसहि मनीं अशि काळजी की। 'हो पाहुणा अति महान् तुलना न लोकीं ॥
हो देवता जशि, तशी करणें सपर्यां। तों ऋद्धि सिद्धि अणिमादिक येति कार्यां॥
त्या प्रार्थिती प्रणतिपूर्वक "हे गुणज्ञा ! तैसें प्रभो ! कवं जशी भवदीय आज्ञा ॥
आहोत उत्सुक आही प्रभुसेवनास । आज्ञापिलें मुनिवरें कवं जी । अशेष ! " ॥
" भरत सानुज सर्व जनांसह । प्रभुचिया विरहें अति दुःसह ॥

करनि पाहुणचार तयांप्रती । मुळविणें " बदला मुनि सन्मति ॥ ६ ॥

तैं ऋद्धि सिद्धि मुनिवाक्य चिरीं धल्ली । मानूनि घेति निजभान्य अतिप्रमाणीं ॥

संवादिनी प्रमुदिता हृदि एकमेकां । कीं हा अवुल्य अतिथि प्रभुब्रधु देजा ॥ ७ ॥

ऐसें करूं मुनिकृपागुणि सर्व आज । होईल सर्व सुखभाडू नृपसत्समाज ॥

बोलेनि हें रचिलि चारुगई तयांनीं । ज्यां पाहतां खिजलिं देवगई विमाणीं ॥

भोगादि वैभव तयांत समस्त पूर्ण । जें पाहतां अमर काधिति त्यासमान ॥

सारे मुसिद्ध मुखदायक दासदासी । सर्वातरीं शिरुनि सेविति त्यां विद्येपीं ॥ ९ ॥

सिद्धि धगोतचि करीति समग्र सिद्ध । जीं वैभवं सुरगणांसहि नैव लब्ध ॥

सर्वास आधि दिधेले अतिरम्यवास । ज्यांच्या जसे रचिस येतिल ते तयास ॥

तैसेंचि तैं मुनिवरें भरतादि लोकां । केले निवास वसतीस सुरम्य जे कां ॥

निर्मा मुनीश सुख वैभव एवढे कीं । घाताहि जें अति मनःकुतुकीं विलोकीं ! ११

पाहे जघा भरत तो मुनिचा प्रभाव । त्या स्वर्ग लोकहि लघू गमले अनीच ॥

ना वर्णये तिथलिया सुखसंपदेतें । ज्ञानीहि तें विसरती स्वविरक्तिते ते ॥ १२ ॥

शय्यासनें, सुवसनें, विणुलें वितानें । नानाहुमें उपवनें मृगपक्षि सनें, ॥

नानाफले सुमधुरे अमृतासमानें । वापी तयकसर केलिविहारपूर्ण ॥ १३ ॥

अत्रे सुधामधुर तेथिल चारुपेयें । संकोच, पाहुनिच ज्यां, यतिवा जना ये ॥

सखचन्दनादि वनितायुत भोग तेथें । पाहोनियांच जन विस्मित हरले ते ॥ १४

तेथे कल्पतरू तथा गुपन्ही सर्वाचिया केतनीं ।

पाहोनी अभिलाष ज्यांस, निपजे दद्रा-शचींच्या मनीं ॥

बाहे मंड सुगंध सौख्यद असा चायू तिथें शीतल ।

सर्वाते चतुरर्थ लाभति तिथें अन्यत्र जे दुर्मिळ ॥ १५ ॥

संपाते ती निर्मुनि चक्रवाती । त्या चक्रवाका भरता, मुनी कीं

तो गारुडी आभ्रमपंचरात । टेवी जशीं जोरि हो प्रभात ॥ १६ ॥

इति भीराम० ब्रह्मरिषिजरींगां परस्परमक्षिपरीञ्जानन्दमयवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः

तरंग ११ वा

केलें निमज्जन तयें मग तीर्थरात्री । सान्यासमेत नमितो मुनिच्या पदान्त्री ॥
 आशी दिल्या मुनिवरें धरि आत्मशीर्षी । साष्टांग वंदि विनयें वदुनी मुनीसी ॥
 'धेई' सेमेत पथ उत्तम दाखवीत । तो चित्रकूटिं मन ठेवुनि जाइ पंथें ॥
 'हातांत हात धरुनी चळतां गुहाशी' । ते दोन भासति रघूचमभक्तिराशि ॥ २ ॥
 'ना छत्र मस्तकिं, तसे अनवाणि दोषे । श्रीरामभक्तिनियमवतिं चित्त रंगे ॥
 संवादिती वनपथागम गोड वाचा । श्रीरामलक्ष्मणकथा, जनकात्मजेच्या ॥ ३ ॥
 'पाहोनि रामवसतिस्थलबुध चित्ती' । ये प्रेमवीचि उचळोनि न आवरे ती ।
 'ती दृढशा बहुनि वर्पति देव पुण्ये' । होई मही मृदुल मंगल मार्गस्थे ॥ ४ ॥
 'झापा करीति घन त्या सुखदा अतीव । वायूहि वाहत मुखावह सत्यभाव ॥
 झाला जसा सुखद तो भरतास पंथा । रामासही नच तसा सुखदायि होता ५
 'जे मार्गवाप्ति जडचेतन जीव सारे । रामास जे वसति, ज्या बधि राम नेत्रें ॥
 'जे सर्व योग्य जरि का परमा पदाक्षी । पाहोनियां भरत, तद्भयरोग नाशी ॥ ६
 'जोहे विशेष बहु हा भरतप्रभाव । ज्या रामही स्वहृदयीं धरि याम सर्व ।
 'जो रामनाम जगि आठवि एकवार । संसारिं तो तरुनि विश्वहि तारणार ॥ ७

“रामाना प्रिय जो असे भरत कीं तद्वंधुही धाकटा ।

वाटा मंगलदायिनी नच कशा व्हाव्यात त्या उत्कटा ? ॥ ”

ऐसं सांगति सिद्ध साधु मुनिही पाहोनि वर्णोनियां ।

मोठा हर्ष भरे वधोनि भरता, चित्तामयें त्याच्या ॥ ८ ॥

भरतप्रभाव चितुनि चित्तीं चित्ता करी मुखर तो ॥

जग हे भंड भल्यांत दिसेत दुष्टास दुष्टगुण वरतो ॥ ९ ॥

प्रार्थुनि बृहस्पतींत इंद्र म्हणे “हे प्रभो ! कर तेंचि ॥

जेणें न भेट होवो भरताची आणि रामचंद्राची ॥ १० ॥

संकोचशील विभु रापवराय होय । सत्येभ अंकित तया करतें अमेय ॥

प्रमान्धि हो भरत; होन विनाश आतां आली सुद्धन घदि; सुक्ति करा जिनाथा

— इति श्रीराम० इन्द्रबृहस्पतिसंवादे नामैकादशस्तरंगः —

तरंग १२ वा

येकोन तें गुगुह स्तिवचित्त चिती । कीं, ‘इंद्र अंध, जरि नेत्रसहस्रमूर्ति ।’

इंद्रा वंदे “ कपट सोडि, सकोप हो न । येथें छलें विचरतां पसशील पूर्ण ! १
 ऐकें सुरेश्वर ! असा प्रभुचा विशेष । न स्वापराधहि तथा करि चित्तरोप ॥
 भक्तापराध करत्याप्रति मात्र साचा । श्लोकाशि जाळित असे खुनायकाचा । २
 लोकांत वेदिहि असे इतिहास ठावा । दुर्वास जाणत असे प्रभुच्या प्रभावा ! ॥
 हो रामभक्त न दुजा भरतासमान । ज्यातें जगद् जपत, तो जपि त्या सुजाण ! ३
 ऐकें सुरेश्वर ! भला उपदेश माझा । रामा स्वभक्ति निज जीव गमे, न दूजा ॥
 रामास तोप निजसेवकसेवनानें । भक्तास वैर करतां, प्रभु वैरि होणें ॥ ४ ॥
 श्रीराम हो सम, न त्याप्रति रागरोष । ना पापपुण्य, गुणदोष शिवे न त्यास ॥
 विश्वात कर्मचि तसें रचिलें प्रधान । जो ज्यापरी करित त्याप्रति तेविं मान ! ५
 दावीत तोच सम वा विषम स्वरीती । ज्याच्या जशी हृदयिं भक्ति अभक्ति वा ती ॥
 निर्मानि, निर्गुण, अलक्ष्य, रसैकधाम । तो भक्तभक्तिपश घे सगुणत्व राम ६
 श्रीराम सेवकमना अति दक्ष रक्षी । या संत देव निगमागम होत साक्षी ! ॥
 जाणोनि हे त्वज मनःकुटिल्य सारें । सप्रेम देल भरताप्रियुगाधुजा रे ! ७
 परहितरत सारें भक्त ते राखवाचे । सहति न परदुःखे अभिषे जे कीं दयेचे ॥
 भरत तरि असे हातच्छिरोरुन साचा । मुळिच न धरि इंद्रा ! लेशही घोर त्याचा !
 प्रभु सुरहितकारी राम हो सत्यबंध । भरत खुबराचा पाळि आदेशबंध ।
 विकळ तुम्हि बहालां, ध्वार्थदृष्टी मनानें । भरत न अपराधी, दोष तुम्हीच घेणे ! ”
 परिसुनि गुरुवाक्यें मुंदरें सत्यसारें । सुरपति मनि हवें भीतिचें जाव धारें ॥
 सुरतनुमनाना वर्धि तो हर्षुनीयां । स्तवि अति भरताची भक्ति तो संसनीया
 एदापरी भरत जाव पथक्रमीत । त्या ‘धन्य धन्य’ म्हणती मूनि सिद्धिमत ॥
 तो ‘राम राम !’ म्हणुंती जयिं दे उपासि । सर्वत्र उल्लसत भक्तिरसाब्धि भासे ॥
 उद्गार ते द्रवव्रिती कुलिशां, शिलांना । सप्रेम पौरमर्निचें शुचि वर्णवेना ॥
 मर्थें वसून दिन तो यमुनेसि येत । पाहूनि नीर, भारिनेत्र जलें नितान्त ! १२
 श्रीरामरंगसमवारि तसें बघून । झाले समग्रजन ते विरहाब्धिमग्न ॥
 लाभे तपांस परि चार विवेकनौका । वेगें समस्त चढले तिजमाजि देखा ! १३

—: इति भीराम० भरतस्य चित्रकूटभ्रमनं नाम द्वादशस्तरङ्गः :—

तरंग १३ चा

विधांति घेति दिन तो यमुनातटीं ते । झाले समस्त सुखवासि वदून तेथें ॥
 शशीत सर्व भिनल्या तटवासि नौका । ना वर्णवेहि गणना इतुक्या अनेका ॥

जाती प्रभाति मग पारहि एकखेरी । श्रीरामसेवकगुहा स्तुति लोक अरि ॥
 स्नानं करुन यमुनेत नमून तीरे । जाई गुहासहित बंधुयुग प्रभाति ॥ २ ॥
 केलें पुढें मुनिवरोत्तमवाहनातें । मागेनि होति पथि राजसमाज जाते ॥
 त्यामागुनी उभय बंधुहि जातिपारी । अंगांयरी वसन-भूषण अल्पहोई ॥ ३ ॥
 ते मित्र, मंत्रिबुत, सेवक संगि जाती । सीतारघूनमसलक्षण वांशि गाती ॥
 श्रीरामवास घडला स्थलि जेयजेय । सप्रेम ते प्रणमती जन तेथतेथ ॥ ४ ॥
 ऐकोन तें, निरुदचे नर आणि नारी । येतीं तिथें पळत टाकुनि काम, सारी ॥
 पाहूनि भक्तिभरि तें भरतस्वरूप । चोट कृतार्थ अनु त्या जुल हो अमूष ५
 सप्रेम तें वदति त्या अपुल्यांत नारी । उद्गारि एक “सखि ! वाटत हेंचि भारी-
 की रामलक्ष्मणचि हे अघतील काय ? पाचें स्वरूप, वय, कांति तसेच काय !
 तें प्रेम, शील, तनु, चाल, समग्रतीच । सीता नसे जवळि, वेपहि भिन्न साच !
 यांचेपुढें ज्योतसे चतुरंगतेना । नोहे प्रसन्न मुखभा, हृदि खेद याना ! ७
 शंका अशाहायचि येत सखे ! मनास ” । ऐकोन तें, म्हणति त्या इतरां सहर्ष
 “गे ! योग्य तर्क तव, तूं कितिगे ! दाहाणी ! आहे तुझी अतुल सत्यमनोजवाणी”
 लागे दुजी मधुवर्चे रमणी कथाया । ‘राज्याभिषेकसमयस्थिति ये पथा या’ ॥
 सांकेति कैत्रि सगळा रसभंग झाला । श्रीरामराज्यसुखि संकटकाल आला ! ९
 बाळाणिती भरतशील चरित्रभक्ति । जो त्यागि राज्य पितृदत्तहि पुण्यमूर्ति ॥
 आहारकंदफल, जो अनवाणिजात । रामा स्वराज्यि दसवें बळवूं पहावा ॥ १० ॥
 “आहे दुजा कवण ? या भरतासमान । ज्याची रती खुपतीवरि नित्य पूर्ण ॥
 तत्प्रीति बंधुवर्ती जगतीं अमेया । पुष्पामृताब्धि भरताचरणें जगीं या ११
 गातां तथें परिस्ता यश सातु त्याचें । निःशेष होय जगि दूषण दुःख साचें ॥
 जें काहि तद्यश बंदू जगि थोडकें तें । हा रामवंशु मग केवि असा न चित्तें ?
 आत्मासर्व बधितलें भरता अम्ही हो ॥ सान्ना चिवात अम्हि आजि सुधन्य आहों
 पाहोनि रूप, गुण ऐकुनि त्या कधीती “ना योग्य वास जननी मुळि कैकयी ती”
 कोणी सांगति “कैकयीप्रति न या हो दूषणें अलखी ॥
 घाता हें जुळवूनि आगि, अमुचीं मायें खरी भेट हीं ॥
 कोठें आम्हि अजाण शास्त्रविचिने, दीन क्षिप्ता फामर ॥
 कुग्रामी वसत्या अद्याप्रति कुठें हें पुण्य हो ! गोचर ! ॥ १४ ॥
 कोठें कुदेश अमुचा ! कसल्या अम्ही या ! आचार्यदेन मळिना कुलहीन बाया !

हा पुण्यपाक गमतो अमुचा विशेष । जे आग्नि देखत असूं भरतादिकांस ! ”

गांवीगांवी अशि ये आश्रयानन्दसागर भरती ।

घाटे कल्पद्रुम ये उगवुनि मरुदेशमूस्थलवारती ! ॥ १६ ॥

भरता विलोक्ताना मार्गस्थलवाणिभाष्य उल्लसलें ।

कीं सिंहलवासिजनां दैवें तीर्थप्रयाग ते दिसलें ! ॥ १७ ॥

निजगुणगानांसहितचि रामाचें सुगुणगान आयकत ॥

स्मरत श्रीरघुनाथा चाले मार्गी महामना भरत ॥ १८ ॥

वांस्त त्यास तीर्थे, मुनिवर्चाश्रम पवित्र तुरभयें ॥

दिसतां करी निमज्जन, वंदन भरत स्वकीयदेहमनें ॥ १९ ॥

प्रार्थी विनम्रभावे त्यातें वर भरताय हा एक ॥

“ सीतारामपदांबुजि रति हृदयाची सदा जडो नीक ! ” ॥ २० ॥

कोठें मिळती त्या जर किरात कोळी अरक्षिचे वासी ॥

तापसजग, बटुवर, यति संन्यासचे तपोनिधि उदासी ॥ २१ ॥

करुनि प्रणाम त्यानें भक्तिभरे ज्ञास त्यास भरत पुढे ॥

“ कवण्या घनां लज्जन वैदेहीरामसहित वसत असे ? ” ॥ २२ ॥

सैं ते सांगत त्याति प्रमुखा सारा भला समाचार

भरता दशोनि लोचनि घाटे त्यां ये स्वजन्मपल्ल थोर ॥ २३ ॥

जी कोण त्या निवेदिति कीं आग्नी देखिले तिथे कुशली ॥

श्रीराम-लज्जन अशीं हृदयप्रिय तीं तया जणें दिसलीं ! ॥ २४ ॥

रापरवनसाक्षांच्या गोष्टी त्यानें जनांप्रति पुढाव्या ॥

त्यांनिहि त्याच पिढी कितिदा तरि गोड ऐकत असाव्या ! ॥ २५ ॥

वसति कोणी रात्री निघति सकाळीं स्मरेनि रघुनाथा ॥

श्रीरामदर्शनाची भरतासन त्यालसा तयां चित्तां ॥ २६ ॥

सर्वत्र तें सज्जनमंगल होति त्यास । होरे सुखस्वरूप नेत्रमुजी दिशाय ! ॥

उसाह यथे हृदि हा भरतासमान । “ दुःखानला शमवि राम कधीं मिळून ! ”

ज्याचा मनोरथ बघा तशि त्या प्रभुति । स्नेहाख्य मय करि त्यां प्रति मत्तमूर्ति

झाल्या तनूशिथिल पाउनि लोभ्यां ये । ते प्रेमरागदयचें वदती अमेवें ! २८

श्रीराममित्र गुरु दासवि त्याच वेळी । तो रम्य शैल्यार ज्या तटिनीं ह मेळी ॥

श्रीरामलज्जन जिथें वसली प्रीति । सीतेसमेत सुगंधपु तपसिहीर ! ॥ २९ ॥

साष्टांग सर्वं नमस्ती वषटाच त्यास । उच्चारती 'जय रघूत्तम जानकीश !'
 प्रेमातिमग्न अति राजसमाज झाला । श्रीराम कीं निजपुरा परतोनि आला ॥
 भरतहृदयि तेव्हा प्रेम ये जें भरून । उचित वचनिं गायी शपही शक्त तें न ॥
 कविमति तरि कैशी त्यास वानू शकेल ॥ अहमिति मलिना धी ब्रह्मसौख्या धकेल ॥
 ॥ इति श्रीराम० श्रीअयोध्या० भरतीचित्रकूटप्राप्यखण्डप्रेमभाववर्णनं नाम
 त्रयोदशस्तोत्रम् ॥

तरंग १४ वा

प्रेमान्तरंग जन तो शिथिलाय होता । ते दोन कोस रिपता दिन जात अस्ता ॥
 पाहोनि ठाव जल, राहति ते निशीथी । होता प्रभात निषती खुनाथमत्ति ॥ १ ॥
 तो चित्रकूटिं विभु राजिच होय जागा । स्वप्नी वध जनकजाहि अशा प्रसगा ॥
 कीं येतसे भरत सर्वजनासमेत । श्रीरामचंद्रविस्वाश्रित देह तत ॥ २ ॥
 सारेच तीस गमले-अतिदु खितान्त । माताहि सर्व दिसल्या हृदयात आर्त ॥
 तें स्वप्न आयकुनि रामहि साधु होय । तो शोकनाशनहि शोकिं बुडोनि जाय ॥ ३ ॥
 श्रीराम बोलत "मलें नच लक्ष्मणा रे ! हें स्वप्न ऐकविल अश्रनणीय सारें" ॥
 बोलोनि हें करित बहुसमेत राम । सत्त्वान, पूजि शिवसाधुसि साधुकाम ॥
 पूजुनि देवा, मुनिशि वदुनी बसता उत्तर दिशि दिसले ।
 रामातें नभ धूलीं भरलें खगमृग आश्रमिं भयिं घुसले ॥
 तुलसि वदे, अवलोकुनि कारण होई राघव चकितमना ॥
 तबवर येठनी किरात कोळी कळविति सकळ प्रभुचरणां ॥ ५ ॥
 वाणी अतीव शुभ ती परिसोनि राम । होई प्रसन्न, पुलकाकित हर्षधाम ॥
 तें शारदाबुरहलेचनिं अदब आले । स्नेहें भरे उर मुदें तुळसीहि बोले ॥ ६ ॥
 हो काय कारण परी भरतास याया । श्रीजानकीरमण आकुल चितनीं या ॥
 येवोनि कोणि कथि त्याप्रति हेंहि नीकें । आहेत कीं भरतसंगतिं तीं अनीकें ॥ ७ ॥
 ऐकोनि तें प्रभुमनीं अति होय पंच । तातोचि एकिं, अनुजार्ति समाच साच
 चित्तोनि या भरतभाव परी मनात । अस्वस्थ होई रघुराय अनाथनाथ ॥ ८ ॥
 होई समाधान परी विंचितुनी । आज्ञेन वागे भरत स्ववर्तनी ।
 पाहोनि रामासि संचित लक्ष्मण । सगळे प्रसंगें लग्न रीतिलक्षण ॥ ९ ॥
 "प्रभो ! वदे मी अविचारिताही । हें दासकृत्य, न हो थिगई ॥
 आशाच सर्वज्ञ-शिरोमणी तुम्ही । परी मला धावत तें वदेन मी ॥ १० ॥

आहात सदृहदयशीलनिधान नाथ । सुष्ठुस्वभाव सगळ्यासचि मोठ शात ॥
 प्रीती समग्रि, सकळीं तुमचाच साच । विश्वास, यास्तव जगा म्हणता तसेंच !
 येता प्रभुत्व जगतीं विषयान्धजीवा । तो मोहपाशबध जाचक होइ सर्वा ॥
 ओहे परी भरत साधु, सुधी, सुनीति । विख्यात तद्दृढदिग्धी दृढ राममक्ति
 ऐसें असून मिळताथिं राज्य त्यास । तो धर्मनीति मनि मानित ना विशेष ॥
 हा आमची, कुमिल बंधु, कुवेळ पाही । मानीत राम वनवासि असाह्य राही
 ये दुष्टहेतु बहुसैनिक मेळवूनी । राज्या अकटक करू प्रथमो कृतीनीं ॥
 कोटिप्रकारि सुदित्व रेचोनि दोनी । हे बंधु येति बहुसैन्यबळकरूनी ॥ १४ ॥
 याच्या मनात नसता जर घातपात । का सगतीं हयस्थदिकदति होत ? ॥
 द्यावा कदाच भरतासचि वात दोष ? । येताच राज्यपद ये मद, ना कुणास !
 शशि हो गुरुपत्नीरत, लबी नहुष सन्यानि विप्राधी ॥
 लोकशक्तिविमुक्त असा येनासम अथम कोण अधराधि ? ॥ १५ ॥
 सुपति सहस्रल्लेचने, सहस्रपाहु, त्रिशकु वामाजी ॥
 राज्यमदें नच दिवले अयशस्कर दुष्कलक कणगा जी । ॥ १६ ॥
 शत्रू तसें ऋण न अस्यदि दोष राहो । यातें उपाय भरतें जरि युक्त हा हो । ॥
 त्यानें परी मुळि न नीड विचार केला । कीं मानिलें वनि असाह्य रघूत्तमाला
 त्यातें कळेल परि युद्धि विशेष आज । सकळद राममुखिचें वसुनी मुतेज ॥ ”
 नीतीस विस्मरत लक्ष्मण मोलतां हे । हो भास बीररसवृक्ष फुलेनि राहे । १९
 लावोनि रामपदिं आत्मशिरोऽनुजातें । लागे स्वशक्ति सहजा ऋतुनिश्चयोक्तें ॥
 “ मातें प्रभो ! वच गणा न अयोग्य हें की । आम्हा छली भरत दुष्टपरीं अनेकीं
 व्हावेत केवीं अपमान सहा ? । मनात हे राखुनि योग्य काय ? ॥
 होतां प्रभू हे मज पाठियासे । घनुष्यही मत्करि सुष्ठु ठाके ॥ २१ ॥
 मी क्षत्रजाति, रघुराज रामपधु । विख्यात सर्व जगतीतनि शौर्यसिंधु ! ॥
 धूलीसमान जगि कोण असेल नीच ? । तीही शिरावरि चढे पदिं ताडिताच ! ”
 उठोनी तो मागे कर बुडुनि आशा रागसु ।
 गमे हाला जागा रथ खडबडां बीरवि खरा ! ॥
 जग पाथी श्रीश्री, कसि कसि माते बळकट ।
 सजे हस्ती त्याच्या क्षरक्षर घनुदंड विहट । ॥ २३ ॥
 क्षमण म्हणे “ रणागति भरतात आज शिकु दोन घडे ॥

‘ श्रीरामाचा सबक ’ यश ह माझ जगान हो उपडें । ॥ २४ ॥

रामागमानकल मी बितरुनि अणि त्यासि सगरामाजी ।

निजविन दोनिहि बधू रणशयनीं, सय सगरा माजी । ॥ २५ ॥

झालें भल, भरत लोकसमत आला । मागील रोष सगळा प्रकट तयाला । ॥

निर्दालितो मृगपती बहु कुबराणा । लाव्यासि जनि क्षपदीत अस ससाणा ॥

सैन्यासमत भरतासहि तविं आज । त्या सानुजास रणि पाहुनि दावु तेज ॥

झाल सहाय जरि त्यासि पिनाकपाणि । मारीन त्यासि तुमच्या क्षपथप्रमार्णी ॥

तें क्रोधयुक्त अभिभाषण लक्ष्मणोक्त । एकोनिया क्षपथही जाश तो करीत ॥

लोकेश, लाकहि भयाकुल सब होती । जावा पळून सगळ जण त पहाती ।

झालें भयार्त जग तो नभि होव वाणी । जी होय लक्ष्मणबलस्तुतिचीच क्षणी ॥

‘ ह लक्ष्मणा ! कवण जाणि तुझ्या प्रतापा ! कीर्तिप्रभाव तव रे । वदण्या न सोपा !

जो सबकार्य उचितानुचितत्व जाण । तो साधु होय करि जो उचिताप्रमाणे ॥

जो आचरीत सट्टा, मग दु खि होत । त्यातें न मानिति भला कधि वेद सत ॥

एकोनी तें सुरबच मनीं लक्ष्मणा लाज वाट ।

सीतारामा नमित विनये भक्ति चित्तात दाट ॥

घोल राम प्रभु “ मजसि तू वर्णिली चार नीति ।

बघो ! सर्वांमधि कटु अती राज्यगर्वा धता ती ॥ ३१ ॥

साधो ! ज्यानीं नच कधि सभा वदिली सज्जनाची ।

स सवा ना घडलिहि जग त्या नृपां गर्द जाची ॥

नाही वंशा ! भरतसम गा ! साधु लोकनरात ।

नाही तैसा कुणि परिसिला, पाहिला पुण्यत ॥ ३२ ॥

होईल नैव भरता कधि राज्यगव । ब्रह्मशविष्णुनद त्या जरि लब्ध सब ॥

१ कीं क्षीरसिधुमधि साहुनि गिंदु काजी । नासेल गुद कधि दुग्ध तदीय काजी !

अघारही गिळु शकल दुपारि सूर । होईलही नभ निमग्न घनात आर्यो ! ॥

केव्हा बुडल जलि गोप्यदिही अगस्ति । जेणीहि सादिल कधी सहज क्षमा ती ३४

मेरुसि फुकुनिच कीं उदगील मासी । घासील नैव भरता मदपूजसि ! ॥

ताताच्या शपथि मी बदतो वृद्धाही । सट्टु साधु भरतासम लोक नही !

समिध दुग्धजल सद्गुणदुगुणाचें । घाता अस रचित ससृतिविभ सान ! ॥

या सूरवशसरि हसचि जो बहाला । प सद्गुणां भरत दावुनि दुर्गुणाल ॥

ह्रा हंस दिव्य, गुणदोषविमगा जाणे । तत्कीर्तिराशि उजळी जग सदच्युतीने”
गातां असे भरतसद्गुणशीलवाम । प्रेमान्विमग्न हृदयांतरि होय राम ॥३७॥

श्रीरामवाणी परिसोनि कानीं । प्रीती वषोनी भरताभिमानी ॥

स्तुती करीती मुर सर्वरीती । “ न रामसा नाथ दयालुमूर्ति ! ॥३८॥
होता जरी भरतजन्म न या जगांत । ऐसा सुधर्मनिधि कोण जगांत होत ? ॥
कैसे कवी भरतसद्गुणगानि शक्त । रामा ! तुम्हांविण तसा न दुजा समर्थ”
ठेवी सरिताट तदा निज सर्व लोक । माता गुरू सचिव यांस पुसूनि नीक ॥

शक्त तेवि गुह यासह भक्तिचैता । तो जाय तेथुनि, जिंय खुनाथसीता ४०
जाणूनि मातृकृति अंतरि खंत ज्यास । शंका कुतर्क भरतीं भरती अशेष ॥

“मल्लाम ऐकुनिच लक्ष्मण रामसीता । जातील येथुनि दुःखास्थलि काय आतां ?
श्रीरामचित्ति जर मी जननीमतीच । जें बोलतील बहुही मज अत्य साच !

ते मनीतील जर की मज आपुलसा । माझ्या मला सद्य ते धमितील दोषां
मांत गणोनि मलिना जरि ते त्यजेत । देवोत मान, मज मानुनि दास भक्ता ॥

होवो कवोहि तारे राखवपादुकांना । जाइन मी शरण सेवकतारकाना ॥ ४३ ॥
सुखामियम, मम दोष न मानितील । त्यानाच मी शरण जाइन भक्तिलोल ॥

बोकी यशे अवुल सातक, मीन यांची । तथ्येति नृपति शुचि नित्यनवीन साची”
ऐसें मनीं म्हणत चालत जात पथें । संकोच भक्तिहि करी शिथिलांग त्यातें ॥

त्याच्या मना फिरवि मातृकृता कुरीति । त्याची पदं चलति भक्तिमरं परी तीं ॥
सद्भाव राखवमनांतिल जाणुनीयां । नेमनि तो उबलि पाउल शीघ्र जाया

तेथे ! दशा भरतमानसिची अशी की । वारिप्रवाहि जशि दावितसे जलौकी
प्रीती तशी भरति पाहुनि आर्तता ती । शाल निपादमन पूर्ण विदेहवृत्ति ! ॥

होती तदा शकुन भगलपूर्ण त्यातें । ऐकोनि जें गुह वदे पळ जें मिळें तें ४७
‘ जाऊन शोक मरणार समग्र हयें । जेणेनि तोष, परि अंति विषादपोष !’ ॥

मानीतसे भरत सत्यचि ते गुहोक्त । तो पातळा तंवर आध्रम जेथ होत ४८
जें तो बंध विविनशैलमनोहराजि । पद्माग्रशी जणुं गमे क्षुधितांतय जी ! ॥

जैसी प्रजा हृदयि दारुण इतिभीठा । दुष्टप्रही, त्रिविषतापिंहि जी मुतता ४९
जाताः सुगमि, सुतदेहि, सुप्तावते ती । तेंहीच होय भरतरिपति शैल्यमूर्ति

श्रीरामवासि अतिहरं वनभियेंतें । जैसी प्रजा नुनूर पावुनि दृष्ट होते ! ५०
त्या एगि हो सचिव मूर्त विरग हाच । पद्मा विवेक, वन पुष्प सुदेव साच ॥

यद्वीर ते नियमनिप्रदयोग धीट । ज्या यत्रधानि गिरिसुंदर चित्रकूट ॥५१॥
 ज्या याति सन्नति अद्या शुचि रम्य रात्री । रुपत्र सर्वपारि सन्नुप वैभवानी ॥
 श्रीरामचंद्रचरणाभित भक्तिभावें । तो भाग्यवान् नृपति वास्तव सौख्य पावे ५२
 सकलदलसमेता मोहनूपा जिणोनी । नरपति सुविवेक राज्य वेलें तुम्हानी ॥
 निखिलसुखसमेता वैभवा पूर खेडे । त्यहि न उरजे तें सकल स्थान कोडे ।
 तेथें प्रदेश वानिचे, मुनिसप्रियाच । गावें पुरें, नगरि, खेडि अशीं जयाच
 नानापरी मृग विहग विचित्र सारे । हेंच प्रभागण तयामधि नादणारे ॥५४॥
 गोंडे बराह, गज, सिंह, तसेच बाघ । देखोनिया महिषधेनुवृषादिवर्ग ॥
 सोडूनि वर निरती वनिं सगतीत । येनाच ती नृपतिची चतुर्गि होत ॥५५॥
 वारिप्रवाह नदती, प्जनतात दती । वारें निगणरव त्यामधि वाजताती ॥
 रावे, चकोर पिक, खातक, चक्रगक, सानद वृक्षति मणलहिते सुखे ॥५६॥
 भृगालि गाति कांस्तात नुनृत्य नोर । वाहे नुपारि जणु मगल हर्षपूर ॥
 बेली तरु तृण फळाव्य नुपुष्पशाली । आनदमगल सनाजि भरे विद्याली ।
 रघुवत्गिरिसोभा पाहुनी तो अतीव । अमित भरतचिचीं छेला प्रेमभाव ॥
 व्रतनियमतपाच अति जैशी नुगति । मुफत्ति करि वृत्ती सन्नुनाची मुदेंती ।
 — इति श्रीराम० भरतस्य चित्रकूटदर्शन नाम चतुर्दशस्तरङ्ग —

* तरंग, १५ वा

चचावरी पळत जाउनि तो निपाद । सगे उभावने भुजा भरता मुशब्द ॥
 “हे नाथ ! वृद्ध निरला, किति हे विद्याल ! हे आत्र, जउतर, पाकळ, ह तमाल
 ह्या वृद्धमर्षिय वटवृक्ष वियजताह । उचुग सुंदर अद्या मन मोहिताह ॥
 तो नीलपर्णा भरे, फलिं लालशोभा । छायाहि सान्द्र सुखदा मनि निर्मि लोमा
 हो भास कीं तिभिर आणिक रचकाते । रक्षा अद्या विवि रची अतिरम्यमूर्ति
 हे वृद्ध होति विभुवर्य । सरित्तगसी । छायेत हो खुरपणकुटी दिघेदी ॥३॥
 तीचे समीप तुलसीतरुपजि नाना । सीता किती करित, लक्ष्मणही जयाना ॥
 वेदीहि उच वटवृक्षतर्फी पिराजे । सीताकराजुधि शुभ्य रचली असे जे ॥४॥
 जेथें वत्सा मानसवसमेत राम । सी सवें पारिस्वरी नित पुण्यधाम ॥
 नानापुराणनिगमागम सेतिहास । नाना कथा मधुर भक्तिविरचितोप ॥५॥
 जोक ते पाहिली वधवा तरुने । अश्रु बिल्वेचनि भरे भरता किती तें ॥

चंदोनि त्यांसि चलती मग बंधु दोही ! तद्भक्तिवर्णनि पुरे नच झारदाही ! ६.
हृषोनि रामपदचिह्नित भूबघोनी । वाटे त्या परिसलाभचि होय कोणी ! ॥
माथां धरुनि रज, लाविति वस्त्रि नेत्री । होती सुखी, जणुं मिले प्रभुराम गार्त्री
पाहोनि तेवि भरतस्थिति मूर्तभक्ति । प्रेमी निमग्न जडजीव मृगादि होती ॥
मार्गा चुके गुहहि तैं अतिभक्तिपूरी ! सांगोनि वाट, मुर वर्षति पुष्पभारी ! ८
तैं सिद्धसाधकहि भक्ति बघोनि तैसी । सीतें प्रशंसिति अकृत्रिम भावहरी ॥
“होता न भूतलि जरी भरतप्रभाव । येती न जाडिच चरता, चरि जाड्यभाव”

विहमंदरि तो भातांजुधि । मथि रघूत्तम राम कृपानिधि ॥

अमरसाधुदितास्तन सत्सुधा । सृजुनि भाक्तिमयी निबवी बुधा ! १०

गुहासंग तैसा अमितनुपमा बंधुयुगला ।

सर्वच्छा तेव्हां नच निरखुं सीमिनि सकला ! ॥

निधी तो पुण्याचा भरत बघि रामाश्रम निधे ।

जगी मांगल्याचें सकल उगमस्थान जणुं ते ! ॥ ११ ॥

नाथे, प्रवेश करताधजि, दुःखदाच । योग्यांस लभत जणों परमार्थठाव ॥

रामापुढें भरत पाहत लक्ष्मणाला । माथां जटाय, कटीं तरबल्क ल्याला १२

भाते कसून शर हस्ति धनुष्य खांदी । रामा विचारित, वदे प्रभुही प्रमोदी ॥

चेदीवरी विलसले रघुरायसीता । संतोषवीत मुनिसाधुसमाजचित्ता ॥ १३ ॥

सुदयामवर्ण जटि वल्कलधारि राम । वेपें मुनीच गमले रति आणि काम ! ॥

हस्तांजुजी फिरवितां शरकामुकांसी । हास्यावलेकि शणि जीवभवार्ति नाशी

श्रीगम सीतेसह शोभतात । रम्यस्वरूपे मुनिमंडळांत ॥

शानादिसंधीं जणुं ते सुमूर्त । श्रीअघिदानंदचि भक्तियुक्त ! ॥ १५ ॥

[सीता रघूत्तमयुता मुनिमंडळांत । अत्यंत शोभत मनोहर ती नितान्त ॥

शानादिमंडळि जणुं साजति मूर्त का ती । आनंदसचिदभिरुपसमेत भक्ति १५]

तद्दीन हो भरत बंधुयुगासमेत । ना हर्ष शोकमुलदुःख मन स्मरीत ॥

“मां पाहि, पाहि विमुच्य” रघोनि ऐसे । तो व्येगला भरत भूतलि काढ जेसे ॥

जे प्रेमयुक्त वच लक्ष्मण ओळखोनी । जाणें मनीं भरत तो नमि आर्तवाणी ॥

सत्येन बंधुवरले उरि ओटि त्यासी । तें स्वामिसेवकहि त्या धरित स्वपाशी ॥ १७ ॥

मेढूं राके न भरता, त्यजुंही शकेना ! । वर्णित सरावि मनप्रस्थिति सोपमाना ॥

खेळुनि उंच पदवी कुणि बघलीये । जेव्हा मणि निज लक्ष्मण तेवि चित्ते ॥ १८ ॥

सप्रेम तो वदत नम्र कलनि माथा । “वदी तुम्हा भरत हा निरखा जि । नाथा” ॥
 प्रेमे अधीर अति रामहि ऐकतां तें । भाता कुठें ? शर कुठें ? धनुवल्क वा तें ॥
 त्या ऊचलेनि भरतासि बळकलनी । घेई कृपानिधि उरी कवळी करानी ॥
 पाहोनि त्या भरत रामशुभीलनातें । सारेच विस्मरति कीं तनुतें मनातें ॥ २० ॥
 ती प्रीति रीति, मिळणी कशि बोज वर्णी ? । होती अगम्य कर्मिना मनि, कर्मि, वाणी
 सप्रेम जाति ऋतु सन्मति चतु दोनी । तें चित्त, धी, मन, अहकृति विस्मरणी ॥

सागा, कोण बरें तें प्रकट्ट शकणार उत्तम प्रेम ?

छायेचीही छाया त्या प्रेमाची अगम्य हा नेम ॥ २१ ॥

कविचा समग्र अर्थहि अवलबुनि राहि अक्षरावरती ॥

नर्तकनाच तरी ते तालाच्या गतिच सर्व अनुसरती ॥ २२ ॥

रघुनर-भरतप्रेमा सर्वपरी हो अगम्य सकलना ॥

तेथें प्रवेश नाही चित्ता हरिहरविधीचिया जाणा ॥ २४ ॥

तें मी मदमति रूखा बणें शकणार उत्तम प्रेम ? ॥

निर्माल विजणीची तार कधी का सुराग रसधाम ? ॥ २५ ॥

पाहोनि रामभरता मिळणी अशी ती । चित्तामधें धडकि देवकुलें बहाती ॥

त्याची वृद्धसतिमती समजूत होता । वानोनि वृष्ट करिती सुमि मुचहस्ता ॥ २६ ॥

शत्रुमाला प्रथम मिळुनी राम भेटे गुहाला ।

द्वप्रेमाला अतिशय तया अतरीं पूर आला ॥

भेटे प्रेमे भरतहि उरी लक्ष्मणा आकळोनी ।

सौमित्रें तें भरत नमिला पादपद्मीं मिळोनी ॥ २७ ॥

शत्रुघ्नार्ते कडकडुनिया लक्ष्मणें आकळीलें ।

बक्षोभागी उचलुनि गुहा प्रेमे आलिंगियेले ॥

दोनी बंधू मुनिगणपदीं वदुनी भक्तिभावें ।

आशीर्वादा मिळविति मुदा औख्यदा त्या प्रभावे ॥ २८ ॥

भक्तिप्रेमे हृदयिं मळनी जानकीपादपद्म ।

धूळी शीर्षीं धरिले भरते सानुज पुण्यसद्य ॥

वारवार प्रणमिति विला बहु ते तें तयातें ।

ती हस्ताब्जो उठवुनि तया मस्तकीं स्पर्धि हलें ॥ २९ ॥

चिचीं चीता विवस्ति तया प्रेमभायी अनन्त ?

प्रीतीमर्थे स्मरत न तिचें देहभानाहि चित्त ॥

सर्वाशीर्ती हृदयि मुदिता जानकीतें वेषोनी ।

चिता भीतिं त्यजुनि बरिळा थोर संतोष त्यांनीं ॥३०॥

कोणी काहीं वदत न, न वा कोणि काहीं विचारी ।

प्रेमाभोधोमधि बुडुनियां जाय तद्वृत्ति सारी ! ॥

तैं नावाडी गुह निबडदी धैर्य मोठें धरुनी ।

जोडोनीया करयुगं तथां बोलला नम्रवाणी !-॥३१॥

“प्रभो! सर्व माता मुनीशासमेत । अयोध्यानिवासी जनादीहि येत ॥

प्रधानादि सेनाधिपां घेउनीयां । इथें येत आहेत तुम्हां भिळायी ” ॥३२॥

‘ येती गुह ’ श्रवण हें करि शीलसिंधु । सीतेसमीप निज टेवि कनिष्ठबंधु ॥

वेगेंचि जाय तयि राघव धर्मधीर । दीनावरील करुणा हृदि ज्या उदम ॥३३॥

पाहोनियां गुहसि सादरभक्तिपूर्ण । दंडप्रणाम करि राम तथांसि तूर्ण ॥

चेती वसिष्ठ मुनिही कवळीत सर्थां । सभेस त्यां उभय राघवलक्ष्मणासी ॥३४॥

तैं प्रेमदृष्ट तनु सागुनि आत्मनाम । सांष्टाग वंदि दुरुनी गुह भक्तिधाम ॥

भेटे बळें मुनिहि रामसखा गणोनी । की स्नेह घेत भुरला छुठतें करानीं ॥३५॥

‘ श्रीरामभक्ति जगि मंगलमूल सारी ’ ऐसे स्तवोनि सुर वर्णिति पुष्पसारी ॥

‘ याचेपरी कवण होय बरें सुनीच ? आहे वसिष्ठसभ कोण महान् तसाच ? ॥३६॥

जे भेटले मुनि गुहा बहु मानुनीयां । त्या लक्ष्मणाहुनिहि थोर गुणी अमेया ॥

हा जानकीरमणभक्तिभरप्रभाव । हो हाच की उधड सिद्ध मनोबभाव ॥३७॥

हृत्ताप जाणुनिच रामजनांतरींचा । कारुण्यराशि भगवान् सकलज साचा ॥

ज्याचा जसा हृदयिचा अभिलाष होय । त्याचा तसा पुरवि तो प्रभु रामराय ’

श्रीराम त्या सानुज भेट दे क्षणीं । प्रचण्ड तद्दुःख निवारि वीक्षणें ॥

प्रीती न ही रामगुणी विशेषशी । कोटीवरी एक रजिच्छवी जशी ॥ ३९ ॥

तैं त्येकहृत्प्रेम उचेंगळोनिचां । गुहायती भेटति वानुनी तथा ॥

स्वभाष्यही वर्णिति संसनीय की । अनन्यमक्ती गुह जाणतो निक्की ॥ ४० ॥

पाहि राम अनुराग जननीना । वल्लरी हिमहता जणुं दीना ॥

कैकयीत विभु भेद्यत आधीं । प्रेमला सरल अंतरि ज्या धी ॥ ४१ ॥

कैकयी गमित रामपदाब्जो । दुःखिता हृदीं त्येकज धे जो ॥

रामराय तिबला समजारी । दोर काल-विधि-कनिच सारी ! ॥ ४२ ॥

सर्वादि माताप्रति राम भेदुनी । प्रबोधुनी त्या परितोष दे मनी ॥

“हैं ईश्वराधीन समग्र विश्व हो । यावा न कोणासहि दोष आइहो ॥”

अरुन्धती वदिलि दोहि बधुनी । विप्रस्त्रियाही सहयेति प्या वर्नी ॥

गंगा-भवानीसम त्यासि मानिले । त्यानीहि आशीर्वचि त्यासि वानिले ॥४४॥

केले सुमित्रापादि त्याहि वन्दन । भुजीं तदकामति देति वन्दन ।

रका जणों लाभलि थोर सपदा । प्रहर्ष त्याचा नच वर्णवे कदा ॥ ४५ ॥

कौसल्येते वदिती दोहि श्रु । तीही झाली व्याकुळा प्रेमसिंधु ॥

येहं त्यासी ती उरीं आकळोनी । न्हाऊ घाली लोचनीं अरुपूर्णी ॥४६॥

त्या वेळेचा हप्ते, तेसा विणद । वर्णावाते ना कर्वातेहि शब्द ॥

कैसा यावा त्याद मूका वदाया । यासी साक्षा सर्वदा चारदा या ॥४७॥

मातेसि भेदुनि सलक्ष्मण रामरायाप्रार्थी गुरुसि ‘अञ्जि आश्रमि याञ्जि । पाव’

पीयदि सर्व मग ते मुनिच्या निदेशीं। जागा, जला बधुनि हागति राहण्यासी

ब्राह्मण, मनी, माता गुरु तैवें काहिं लोक सागती ॥

घेउनि हप्ते आश्रमि लक्ष्मणखुनाथ भरत हे जाती ॥ ४९ ॥

तेव्हा सीता मुनिवरपदा भक्तिभावे घरीत ।

आशीर्वादा मिळवि मुदिता इष्ट कल्याणयुक्त ॥

पत्नीलागीं मिळत गुरुच्या ती मुनिस्त्रीसमेत ।

त्या प्रेमाचे कथन करण्या कोण व्हावे समर्थ ॥ ५० ॥

वदी पदार्जि सकलाप्रति नम्र भीता । आशीर्वचे मिळवि जी सुप्रबंति चित्ता

तीजो नम्र सकळही निज सासवना । भीता, मिथी नयन, दृष्टिच साहवेना ॥ ५१ ॥

व्याघाचिया पडलि पाशीं जणों मरली । बोले ‘विधे । कि तिते बरे तव दुष्ट केलि ?’

सीते बधूनि अति दुःखित त्याहि झाली। दुःख विधी वितरि, लागति साहजे तीं

तें जानकी हृदयिं येथे घरुनि काही । नीलानुजेपमविलोचनि अरु वाही ॥

श्वररुजनाजवलि जाउनि त्यासि भेटे । कारुण्यपूर अवनीवरि पार लेटे ॥ ५३ ॥

श्वररु तिनीहि नमित्या जनकजनजेने । प्रत्येकच्या शरणि लागुनि आदरने ॥

प्रेमाधिमग्न हृदि चितिति त्याहि आशी। ‘सौमग्य हो तव अनन्तचि सौख्यराशि’

प्रेमाकुला जनकजा सकलाहि राखी । पाहोनि त्यासि सख्या कथिलें गुरुनीं ॥

ते सागती सकल ससृति मायिका ही । बोधूनि सागतिहि ते परमार्थ काही ५५

भूपालमृत्यु कथिला मग ओं मुनीनीं । दुःखी असहि बुडला प्रभु ते भवोनी ॥

चन्मृत्युहेतु गणुनी अपुल्यावरील । प्रीती असी विकल हो प्रभु धैर्यशील ॥५६॥

वज्रापरी कठिण ती कट्टवाक् श्रवणी । सीता सशोक त्राय लक्ष्मण आणि राक्षी ॥

सोरहि लोक अति शोकि बुद्धेनि गेले । राखे जणों मरण आजचि सेवियेलें ॥५७॥

रामा मुनी बहुपरी समजावि चित्ता । मंदाकिनीजळि नटाति सर्वे समस्तां-

तो निर्जल व्रत करी दिनि त्यांत राम । सागे गुरु तरिहि लोक तसे निकाम ५८

दुसऱ्या दिवशीं राघव मुनिवर्यांचा निदेश आयकुनी ॥

अद्वाप्तिसमन्वित सादर करि सर्वे, जे निवेदि मुनि ॥ ५९ ॥

पितृक्रिया तो करि वेदसंमत । हो शुद्ध तो पापतमोऽर्क कीर्तित ॥

यज्ञाम बह्वी अघटलराशित । होतें जगन्मंगलमूलं चितित ॥ ६० ॥

तो साधुसंमत असा प्रभु शुद्ध झाला । गंगीघ कीं सकल तीर्थ समर्चियेला ॥

जावोनि त्यावरि पुन्हां दिन दोन काल । बोले गुरुंप्रति रघूत्तम भक्तिबोल ६१

“हो नाथ ! सर्वे जन दुःख अतीव सोसो । ज्या कंदमूल फल बारिच सेवनासी ॥

मंत्री, तसा भरत सानुज, आणि माता । पाहोनि हो क्षण मला सुगसाच चित्ता ६२

सर्वोसमेत रिघें मुनिनीं पुराणी । येथे अग्नी, नृपति इंद्रपुरीनिनासी ॥

घारिष्ट होय मम हे बदणें तुम्हातें । जे योग्य वाटत असे करणें स्वचित्तें ” ६३

तें बोलती मुनि “ विभो ! करणानिधाना । तूं धर्मसेतु बचवें बदशील कां ना ?

हे धात आर्त जन विधम पावुं देत । लाभोनि दर्शन तुजें दिन दोन येथ ” ६४

रामोक्ति ऐकुनि भयाकुल सर्वे होत । नौका जणों जलनिघीमधिं वादळांत ! ॥

एकोनियां मुनिवरोक्ति परी सुभा ती । वाटे तया पवन कीं अनुकूल होती ! ६५

पुण्यीधि, ज्या निरखितांचि शमे अपाली । त्या स्नान ते करिति सर्वे तिनीहि कार्त्ती

आवृत्ति ते बघति मंगलमूर्ति डोळां । सानंद दंडवत घालिति कैकवेळां ॥ ६६ ॥

श्रीरामेश्वरविं पाहति द्विहुनी ते । जेथे सुखें सकळ, दुःख नसेचि जेथे ॥

पीयूषतुल्य जळि निक्षर वाहतात । वायु त्रितापहर मंद सुगंधि शीत ॥६७॥

वेली तृणें द्रुमसमूह अनंतजाति । पुष्पीं फलीं किसलयीं अति शोभताती ॥

छायेंत शोभति झिला मुल्लादा नितान्त । शोभा वनोद्भव अशी कदा वर्ण येन ? ६८

तेथे सरें सरसिंज, सलिलें मनोजें । कृबन्मरालमाण, गुंजति भृगु गर्ने ॥

सोडवि वर विभिनीं मृग संचरीती । नाना विहंग बहुरंग न वर्णजेनी ६९

कोळी किरातजन भिह्न वनाधिवासी । घेऊनि गोड शुचि सुंदर जीं सुघासीं ॥

द्रोणीं नरुन मरुनी रघुनी मनोज । सत्कंदमूलवळ अंकुरहीं लुहून ॥७०॥

सान्यासि देति विनये कदनी प्रणाम । चाणेनि भेद, गुण, गोडि, तदीय नाम्
 जे देति लोक बहुमोहहि ते न घेती । घालेनि रामशपथा परतोनि देती ॥७१॥
 सोई मल्लनि मृदुभाषणि त कथीत । “जाणोनि भक्ति हृदिची बुध मानतात
 आहा तुम्ही नुष्टति, नीच अम्ही निपाद । रामप्रसादि तुमचे दिसलेत पाद ॥
 आम्हास लभ्य कुठुनी तुम्हि लेचनासी ॥ भागीरथी कुठुनि यावि मरुस्थलासी ॥
 पाळी कृपाळ विभु राम अम्हा निपादागना जसा, जन तसाच तदीय साधा
 जाणोनि हें गणुनि भक्ति हृदतरीची । सकोच सोडुनि अम्हा करुणा कराचि ।
 आम्हा कृतार्थ करुणास्तव, अल्प प्या जी ॥ जे आणिले पन्तूणकुर आम्हि आजी
 हो पाहुणे मिय तुम्ही वनि येउनीया । सेवेस योग्य नच माग्य असे अम्हा या
 देणार काय ? अम्हि दीन तुम्हा महताश्री काठपल्लवचि हो अमुची अनन्ता ।
 सेवा अहाकरि तुम्ही प्रभु हीच माना । ना चोरितो तुमच्या वसनादिकाना ।
 आम्ही अजाण खल घातक जीवजाता । दुर्वृद्धि, योजित दुराचरमान हाता ।
 रात्रदिशी करितसु जारि पापराशि । पोरनी न अन्न, पटवास न वा कटीरी ॥
 स्वप्नीहि धर्ममति नाहिं जरी अम्हाला । आम्हास रामपददर्शनलाभ झाला ।
 श्रीरामचद्रपदपद्म विलेकिताच । ना दुःखदोष अमुच उरलेहि साच ॥” ॥
 त्या प्रेमलेखि सुखशीति समग्र पौर । त्या घन्यता स्तवनि अर्पिति ते अपाण
 ऐकुनि त्याच्या प्रीतिभाषणा भाग्या त्याच्या ते स्तुति ।
 सुखित होति जन वसुनि ऐकुनी सीताएवचचरणरति ॥
 निजभक्तिहि त्या कुठ वागली ऐकुनि यन्त्र किगतवचें ॥
 तुरसि म्हण, तुरि छेदहि घेउनि उरते, यश हें सुपतिचें ॥७१॥
 सान्या वनी विद्वत्ता अति हृष्ट चिंत । चाही दिशा प्रतिदिनी जन सरंहीते
 येतां जरी प्रथमदृष्टि, विनैत हृष्ट । ते मोर दंडुर जणो रमतात पुष्ट । ८०
 —इति श्रीरघुनाथवसिष्ठवाटपुराणविरहवर्णन नाम पञ्चदशोऽध्यायः—

तरंग १६ चा

प्रीतीत मग सगळे पुरलोकजाती । जाती धणासमचि त्या दिन याप्रती ॥
 प्रत्येक सान्यासि पृथक् वनुयेदुल्लेख । सेवीतस जनकचा विनयें अनुर ॥ १ ॥
 हें राघवाशिण कुणास न गर्भ टावें । मायारतीच रघुनाथ असे स्वभावें ॥
 सीता प्रसन्न करि सेनुनि साखांगा । आशी दिल्या तयि तिला उपदय नागा

सीतेसमेत ऋजु देखुनि भाउ दोही । परतावली कुटिल राणिहि कैकयी ही ॥
 ती प्रार्थि आर्तपणि भूषि, तसे यमाते । “स्वीकारता अजुनि का उदरी न माते ?
 लोकांत वेदिहि तसे भूषती कवीही । जागा न रामविमुखा नरकीहि काही !”
 धंका अशी सकललोकमनी उदेली, । सारेति राम परतेल न कीं, स्वमेळी १४
 रात्री न नीज, नचं भूक दिनीं सुचेना । चितार्त हो भरत काहिच त्या रुचेना
 पंकात मीन रतला जल आटांना । तैसाच तो तळमळे उपमा दुजी ना ॥१॥
 “ मातेचिया जणुं मिथे करि दैवघात । वृष्टी विनष्ट करि कापणियोग्य भात
 रामाभिषेक तरि होइल केविं रीती । याते उपाय न ” म्हणे भरत स्वचित्ती ६
 “ आज्ञापितील गुरु तोच फिरेल राम । ते झेलणार परि जाणुनि रामकाम ! ॥
 माता कथील, तरि तो परतेल खास । ती केविं रामजननी परि घे हठास ? ७
 माझ्यापरी अनुचरें वदणें कशाला ? । ना वेळचागलि मला विधि वाम झाला ।
 हठा घरीन तर होइल तें कुकर्म । कैलासतुल्य गुरु सेवकधर्ममर्म ! ” ॥ ८ ॥
 शुक्ती न पदहि ठरे मनि त्याचिया ती । चितमधेच सरली सगळीहि राती ॥
 स्वाना कलन नमि तो प्रभुते प्रभाते । बैसू बधे, तंवर त्या गुरु झेलवी ते ९
 बंदोनिया गुरूपदाशुभि, तज्जिदेशी । तो बैसला तंवर येति तिथे सभेसी ॥
 सारेच विप्र सचिवादिकं सर्व लोक । झेले तयास गुरुवर्य वळिष्ठनीक ॥१०॥
 ॥ इति भरत-विषाद-विचारवर्णनं नाम षोडशस्तोत्रम् ॥

तरंग १७ वा

“ ऐका सभासद अहो ! भरता ! सुजाणा ! । श्रीरामराय रविवंशखीच माना
 धर्मशुभ्रं भगवान् प्रभु हा स्वतंत्र । हो सत्यसंध भवि रक्षक वेदमंत्र ॥ १ ॥
 हा रामजन्म जगि मंगलहेतु हो कीं । मातापिता गुरु कथी, करि तें विवेकी ॥
 निर्दालनी खळगणां, प्रतिपालि देवा । त्या संत मानिति अनन्य सुधन्य ठेवा !
 सखीति, नीति, परमार्थ, निजार्थ सार्थ । जाणे यथार्थपणि रामचि त्यां समर्थ
 सत्ता असे सकल लोकि रघूत्तमाची । ब्रह्मा रमेश, हर, सूर्य, शशांक हाचि ।
 दिक्पाल सर्व, कळिकाळ, अहीश, शेष । पृथ्वीपती जगि जया प्रभुता विशेष
 जी योग, सिद्धि, कृति, जीव, अशेष मायाजी वेदशास्त्रि कथिची, प्रभुशक्ति कीं या
 चित्ती विचार करता सकलाहि यांना श्रीराम चालक खरा, यश तें दुजा ना । २
 यासाठी सर्वहित, रामनिदेश आम्हा । तैवेच आचरं जसे मत होय रामा ५

-रामाभिप्रेक सकलप्रति सौख्यदाता । तो एक मार्ग जगि मंगलहर्षकर्ता ॥
 सोकति येइल कसा खुनाथ आता । सोधून त्यास सद्गुण तुम्हीच चिंता ॥
 ती आदरें श्रुत जनें मुनिवर्यवाणी । जीमानि नीति परमार्थ निजार्थ तीनी ॥
 लोकीं न उत्तर दिल मनिं गोघडूनी । तेव्हा बडे भरत बटुनी वदपाणि ॥७॥
 “ झाले कितीक नृपसत्तम मानुवशीं । एकाहुनीहि गुरु एक असे विशेषीं ॥
 माता, पिता, जरि तयाप्रति जन्महेतु । धाता शुभाशुभ कृती करवी परतु ॥
 दुःखे विनाशुनि समग्र सुमन्य दावी । आशीर्वाचोबल असे मुखे ज्या प्रभाव
 जे घातलेजहि पुसू शकती प्रसाद । आज्ञा तदीव विभु आचरित प्रमोद ॥
 त्यानीं उपाय मजला पुसणें, गमे हें । माझेचि दुर्मग खरोखर सर्व आहे ॥
 ऐकोनि भक्तिमय त्या भरतोक्ति गोड । प्रेमा उचबळुनि ये गुरुचा अजोड ॥
 बोले वसिष्ठ “ तव भाषण सत्य ताता । सायी कुरा समज तू परि, रामसत्ता ।
 स्वप्नीहि रामविमुखा नच सिद्धि येई । आशीर्वाच सफल, रामकृपचि पाहीं ॥
 सकोच वाटत परी सुचवीन एक । सर्वस्वनाशि बुध दक्षित अर्घ देज ।
 भ्राते तुम्ही उभय जाउनि काननातें । या पाठवुनि गहि लक्ष्मण-राम सीते ॥
 झाले प्रहृष्ट तुवचें द्वय तेहि बधू । गात्रीं उरीं भरत त्यामधिं हर्षसिंधु ॥
 झालें प्रसन्न मन, तेज मुखीं विराजे । झाले, जणों गमत त्याप्रति राम राजे !
 लोका गमे तें बहुलाम झाला । लघूच हानी जरि सोसण्याला !
 राखी परी शोक करीति भायी । दुःखें मुखें तुल्यचि तद्विचार्यी ॥ १४ ॥
 बोले तदा भरत “ हें घडता गुरुक । लाभेल सर्व जगतास अमीष्ट त्यात ॥
 शहेन काननिच मीमम जन्म सारा । त्याहून सौख्यकर नाहिच मद्विचार ॥
 श्रीजानकी खुपती हृदयाधिवासी । सर्वत्र नुसतति आपणही महर्षि ॥
 मी बोलतो सकळ हें जर सत्य होव । दागेत सत्य करुनी मुनिही निजोक्त ॥
 ऐकोनि ती भरतसद्वचनें सुमति । झाली समेसह विदह मुनीशमूर्ति ! ॥
 प्रेमान्धला सकलमानसि पूर आला । यावी स्वती सकल ती कशि वर्णण्याला !
 भरतमहिमा वाटे मोठा अगाध रसानुधि ।
 तरुनि रिबण्या तीरीं आली गमे मुनिवर्यं धी ॥
 हृदयि अवला धैर्या नेषे, न पार रिधू शके ।
 नच तिज मिले होदी, नौका, जहाजहि ज टिके ! ॥ १८ ॥
 भरताचा मोहिना मग कवण्या मतिनें सनप्रें वानाचा ! ॥

शिपलिमधे तळ्याच्या, अगाध बलसिंधु केविं सामावा ! ! ॥ १९ ॥

भक्तांचे मन तेव्हां वसिष्ठमुनिच्या हृदी करि निवास ॥

आले सर्व जनासह उभयहि ते विमल राघवापास ॥ २० ॥

श्रीराम नमुनि मुनिर्ते आसन त्यांत निवेदि बैसाया ।

आरापितां मुनींनीं बैसति मग सकल आपुल्या ठायीं ॥ २१ ॥

तेव्हा विचार कवनी बदले मुनीश । चितोनि मानसि यथोचित कालदेश
 “हो ज्ञाननीतिगुणधर्मनिधान रामा ! । ऐका जि ! सुश ! परिपूरितभक्तकामा !
 सर्वांचिया हृदि तुम्ही घसतां सदैव । त्याचा तुम्हां कळतसे सदसस्वभाव ॥
 हो भव्य जेविं भरता, जननीस, पौत्र । ऐसाच उत्तम उपाय वदा जि । सारा
 ना आर्तभाषणि असे स्थल सद्विचाराजाणे जुगारि जन केवळ कीं जुगारा ! ”
 ऐकोनि वाक्य मुनिचें रघुराय बोले “स्वामिन् ! समस्त तुमच्याच करांत टेले ।
 सर्वांस होइल सुखा भगवन्निदेश । तो पाळिलील जनही सगळे सहर्ष ॥
 आदेश जो प्रथम द्याल मला मुनीश । मानीन मी अलिल तो लबबनि शीर्ष
 तैवेच द्याल इतरांप्रति जे निदेश । त्यांत यथार्थ कारिल विमो ! अद्यप ”
 बोले मुनी “ वदवि राघव ! सत्य तैचि । प्रीती परी न गणिशी भरतातरींची
 यासाठी मी वदत राम ! पुनःपुन्हां हें । हे मन्मती भरतभक्तिमयीच पाहे
 माझ्या मते शुभद शंकरसाक्ष हेंचि । जे इष्ट होय भरता, कर तूं हें तैचि । ॥
 भरतीवनिति आधीं आदरें आयकावी । मनन करुनि चित्तीं ती विचारें पहावी
 सकल मग करावें योग्य जें साधुचित्तजनमति, नृपनीती, सच्छुती सांगती तें ”
 सवीति ती गुरुहृदीं भरतावरील । पाहोनि रामहृदयीं मुदिं येइ डोल ॥
 जाणे प्रभू भरत हो शुचि धर्मवेल । तो आत्मदास तनुवाळनि भक्तिशील
 बोले रघूत्तम मनोहर मंजु वाणी । सन्मंगला, गुरुनिदेश मनीं धरुनी —
 “ बोलेन तातशपथें गुरुच्याहि तैसे । बंधु त्रिलोकिं भरतासम नान्य मारे ॥
 ज्यांची असे गुरुपदांबुजि भावभक्ति । ते भाग्यशालि जनि शालिहि वर्णिजेती
 ज्याच्यावरी गुरुहृदंतरीं भक्ति ऐशी । उद्गाम्यराशि कथेवळ तरी कुणासी ! ।
 भ्राता लघू भणुनि मीड मनासि वाटे । तोंडावर स्तवन त्या भरता न मोठें
 सांगेल जें भरत तें करणें, मल्लें हें ” । श्रीराम सांगुनि असें उगलाच राहे ॥ ३
 तेव्हां वसिष्ठ वदती भरतासि उक्ति । “ संक्षेप सोड सगळ्या तव जो हृदंत ॥

श्रीराम प्रभु तव, अबुधि जो देखचाकसा ! तयाच कथि तू तव भाव साचा'
— इति श्रीराम०वशिष्ठरामसंवादे नाम सप्तदशस्तरङ्गः—

तरंग १८ वा

तसें ऐकोनी तें मुनिवचन रामानुमति ही ।
मनी जाणोनीया प्रभु गुरु बिरोधी न लवही ॥
स्वशीर्षी, तें मानी, सकल पडला भार, भरत ।
बदू काहीं नेण अतिशय विचारात निरत ॥ १ ॥
उठोनी तो राह, पुल्कहि उमे वत्तनुपरी ।
तया प्रेमें अस्तू नयनयुगलाभोदहिं भरी ॥
बदे “ मासे हेतू मुनिवरमतीं समत अति ।
स्थिती आहे ऐसी तर अधिक मी बोलिन किती ! ॥ २ ॥
प्रभूचा मी जाणें सरल ऋजु सद्भाव हृदयी ।
नसे तो केव्हाही कुपित, अपराध्यावरतिही ॥
कृपास्नेहप्रीती प्रभुमनि निश्या मजबरी ।
न ऐळामध्येंही चिरड दिसली कीं खुबरी ! ॥ ३ ॥
न बास्यापाषोनी लजुनि मम सग प्रभु रिघे ।
कधीही माचिता लव न दिघलें दु ए अनघे ॥
कृपारीती जाणें प्रभुदहयिची मी अनुलिता ।
हरे मी खेळी तो प्रभु करि जय मीच जितता ! ! ॥ ४ ॥

सकोतुनि लहिं न मीहि काहीं । समोर त्याच्या बदण्या शकही ।
अजुनि तद्दर्शनलालसानी । न सेनिली वृत्ति विलोचनांनी ! ॥ ५ ॥

प्रभुप्रमा माझ्यावरिल विधिही साहु न शके ।

मधे केलें नीधें उदित जननीचें मिया निकें ॥

परी ही मद्रास मम वदनि ना आज सबर्त ।

स्वतां घाणेनी कीं शुचिपण कुणानें समबेत ! ! ॥ ६ ॥

व्यातां म्हणन जर मी मम मद माता । मी माय साधु सुभगाचरणीं पहातां ॥

होईल ती कुटिलता मम सर्वरीती । जुह्विप्या कर्णें तांदुळ काय दाती ! ७

मोती कधीं वनात पत्त्वल्गुळिमाजीं । माझाच दोष, नच मी कवणाहि दे जि !

स्वप्नीहि हं नच असे म्हणजे मदीय । दुर्दैवसिंधु मम सत्य अगाध होय । ८
 ना आत्मपापपापक कळोनि साच । मातेसि दोषि म्हणजे, तिज भाजणेच ।
 चितोनि चित्ति बहुही सगळी निराशा । सन्मार्ग एकचि गमे करि सौख्यपोषा
 स्वामी महार्थि विभु राघव आणि सीतायांच्या निदेशि परिणाम भला समस्तां
 आहें मनुक्ति ऋजु वा कुटिला कसो ती। श्रीराम, सदगुरुचि जाणति साधु चित्ती
 हा साधुसंगम, सुनीय, विभू समोर, । यांच्यापुढें वदतसें वच मी विनम्र ॥
 पाळीयला मरणनिश्चय भूपर्ये । माता मदीय कुमती जगता कळो ये ११
 दृष्टीं न देखवति आर्त मदीय माता । नाथीनरां नगरिच्या अतिदुःख चित्तां
 हा मीच कारण असं सगळ्या अनर्था । जाणोनि हें सहत मी सकला स्वघाता
 गेले वनांत मुनिवेष घरीनि राम । सीतेसमेत सहलक्ष्मण हर्षधाम ॥
 पायींच संचरति ते अनयाणि, याच । ओहेत साक्ष भगवान् गिरिजामहेश ।
 साहोनि घावाहि असा, अजुनी जगे मी। राहोनि, भोक्ते करि जो गुह धन्य रामी
 सत्येन ते ब्रुनिही गुहमानसीचें । भोग न हें मंदुर वज्रकठोर साचें । १४
 येवोनि मी ब्रतसें अजि सर्व डोळां । मी हा जिवंतपणि साहत मंद गोळा ।
 ज्यांना बघोनि पथि द्यकिति दुष्ट दर्प । सार तमोगुण विशादिहि बिंबु, सर्प १५
 ते राम-लक्ष्मण तशी जनकात्मजा ती । ज्या कैकयीस गमती जणुं शस्त्रमूर्ति।
 पुत्रा व्यजून विचिया, कवणास दावें । सोसाययास अतिदुःख दुःख देवें ? १६
 ऐकौनी ती भरतमुखिची सूक्ति अत्यंत आर्ता ।
 भक्तिप्रेमं मुनयविनयं पूर्णं कारुण्ययुक्ता ॥
 शोकामध्ये सकलहि समा क्षुब्ध होवोनि मग्रा ।
 वृष्टी हैमी सरसिजवना कीं करीते विदीर्णा ! ॥ १७ ॥
 प्राचीन मुंदर कथा कथुनी अनेक । शानी वासिष्ठ करिती भरती विवेक ॥
 श्रीराम, चंद्र रविच्या कुलकैरवाचा । बोले सुशोभ्य वचनीं भस्तास साचा १८
 “ वत्सा ! नको कसं मुळींच मनांत खंत । जाणोनि जीवगाते चालविता अनंत ॥
 माझ्या मते त्रिभुवनांत तिनीहि कालीं । पुण्यात्पलोक तरण्या तव भक्ति झाली १९
 जो कोण मानिल बुला कुटिलाय त्यास। द्वावा न लोक इह वा पर वा विशेषा ।
 ज्यांना मुळीं न घडली गुह-साधु-सेवा । त्यानींच मात्र जननीप्रति दोष द्यावा २०
 होऊन नष्ट सगळे अथ तल्लणीच । लोपोनि त्यापरि अमंगल राशि साच ॥
 येथे मिळें मुयश, सौख्य परव लेकीं । नामा स्मरेनि मरता ! तुझिया, विलेकी २१

मी हा सुभाषि तुला शिरसाउ सांगें । पृथ्वी सुरजित असे तव पुष्पसंगें ॥
 ताता ! कुतर्क न करीं निज मानसान । न प्रीति देर कवणा लखूहि येउ ॥ २२ ॥
 जाती रिडग, मृग वा मुनिशशिधानी । ते हिंसा बधुनिया पळतात घनी ॥
 पक्षी मृगोहि हृदि जाणति भिन्न येरी । कैसा न मानन गुणोत्तमबुद्धिधारी ॥ २३ ॥
 मी जाणतो तुजवि उत्तमरीनि ताता ॥ कैस करू मजसि हें न कळेचि चित्ता ॥
 त्यागोनिही मजसि सत्यचि पाळि राव । मत्प्रेमानिश्चयि नृप स्वजि आत्मकाय ॥
 तातोत्तिलगनि मला मनि दुःख होतें । सकोचतें परि तुला दुस्तवाचयातें ॥
 आज्ञा असे दिघलि सद्गुरूनीहि आता ॥ सांगशील मज तेंच करेन ताता ॥ २५ ॥
 सकोच सोडुनि करीं हृदय प्रसन्न । जे बोलील अजि तू मज, तें करीन ॥
 सत्यप्राप्तेश्च खुनाधुवच अशोनी । झाले निमग्न जन तें सुखसहिधानी ॥ २६ ॥
 सर्वा सुरसाहित हो परि इद्र भीत । चिंतीत विप्रतति येइल केवि यात ॥
 चिंतोनिही नच दिसे सद्गुराय त्यानं । समाप्रवी शरण जाति अनन्य चित्त ॥ २७ ॥
 तें एकमेक करिती बुबिचार चित्ती । रामास अर्पित करी निजमक्तमक्ति ॥
 दुर्वाससा श्मशान, त्यापरि अवधीदा । झाली मुग, सुरवरा हृदयी निराशा ॥ २८ ॥
 लागोनि कानि बदती शिर हालवोनी । कीं 'दुःखपक्ति किति सोसियली सुरानी ॥
 प्रह्लाद तें प्रकटनी नृहरीसि भक्त । हो देवकाज भरतापरि आज सक ॥ २९ ॥
 हे देवहो ! न दुसरा सद्गुराय काही । सद्भक्तसेवन रुचे खुनायकाही ॥
 प्रेमें हृदी स्मरु भले भरतासि सारे । जो राखवा निजगुणी घोर सत्यकारे ॥ ३० ॥
 परिमुनि अमरसुनिश्चय सुरगुरु वात्ताणि देवभाग्य किती ।
 कीं 'शुभमूल जगत्त्रयि अतिरति भरताचिया पदावरती ॥ ३१ ॥
 जानकीरमणसेवकसेवा । कामचनुदात मानुनि ठेवा ॥
 भक्ति आलि हृदयी भरताची । जाण देवगति उत्तम हेचि ॥ ३२ ॥
 शोक यात अजि यमुनि सारा । आणि तो विधि सुमंगल वारा ॥
 हा प्रभाव मनि धे भरताचा । समराय वश त्याप्राति साचा ॥ ३३ ॥
 हे सुरेन्द्र ! सुर हो ! भय यका । चिंचि सुस्थिर असा, अग्लोका ॥
 रामचंद्रविमुची गुणवाही । सत्य हो भरत सध्यातिमा ही ॥ ३४ ॥
 सुरगुरु, सुर याचा ऐकनी सद्बिचार । बधुनि हृदयि त्याच्या दुःख जें कीं अपारा ॥
 रघुनरमनि वोट घोर सकोचभाव । भरतीहि निजशीर्षीमार मानी अतीव ॥ ३५ ॥

वेच मनि त्याच्या कलनाकोटि यनीपरि टपि तदा तो हेंचि निश्चिन्तचिंती
न खुपराच ऐक्ये भव्यकारी । प्रभु पग निच टाकी, न मला प्रेमपूर्वी ३६

राखी माझा पग खुपति प्रेन ऐसें नितान्त ।

सीतानाथ मजवीर दया केलि आहे अनन्त ॥

ऐसें निती धरनि भरते वदिले रामराया ।

भक्त्युदकं हरकरुण्यभेदहा जोडुनीया ॥ ३७ ॥

॥ इति श्रीराम० श्रीभार्गवाकण्डोत्तरार्धे श्रीरामगुरुभरतसत्पादवर्णनं
नामाष्टादशस्तरङ्गः ॥

तरंग १९ या

बोले तेव्हा भरत “ भगवन् ! काय मी बोलु आता ! ।

अतर्यामी वससि करुणासागरा ! रिधनाथा !

मातें झाले प्रभुवर तसे सद्गुरुहि प्रसन्न ।

गेलें माझे सकलहि लया कलिलें दुःख पूर्ण ॥ १ ॥

म्यालों होतो कळव नसता, दुःख गेलें अशेष । ।

दिग्घ्रान्तीचा ग्रसि नसतो दोष, तो आपणास ॥

मदुर्दैवं प्रियमविधिने आहूच्या वक्रनेने ।

कालान्वाही कडिण गतिने व्याप्त मी पूर्णनेने ॥ २ ॥

सर्वाही या भिळुनि मजला घातला वरूर घाल्य ।

कारुण्याच्या परि खुर्वरे पाळिले त्या पणाला ॥

नाही रीती प्रभुदयिची ही नवीना जगात ।

लोकामध्ये विदित यश हें, वेदही ग्रीद गात ॥ ३ ॥

हो सर्व विश्व कटु हें, प्रभु मात्र गोड ! । कोणामुळ जगति होइल सौख्यजोड ?

आहे प्रभू खनित कल्पतरुसमान । होता प्रसन्न नच होइल तुष्ट कोण ? ॥

त्या कल्पवृक्षा मनि ओळखोनी । छांयित त्याच्या रिघताच कोणी ॥

हो नाश शोका, जगि रावका । भल्या बुन्या तोषवि सर्व लोका ॥ ५ ॥

पाहूनि सर्व कष्टार्द्र गुरू प्रभूही । नाशनि शोक, मनि अल्प न भीति राही ॥

आता कृपामिधि करोत असेंचि बेणें । होईल सर्वहित, जें प्रभूसीहि माने ॥

जो स्वार्थि दास अपुल्याच हिता प्रभूतें । सकोचि पाडि, जगि त्या अघमत्य येतें

हो खेवकास हिन, यकुनि सौख्यल्येन । तें सेवग प्रभुधि, मानुनि तो स्वल्पम
 सर्वायें हा परा वेडत नाथ गेहा । नाथोक्तिमालन परी अतिमन्य रेहा ॥
 हें स्वार्थसारस्वार्थप्रियेकधार । शगार हा मुगनिचा, अतिपुण्यभार ॥
 मत्प्रार्थना प्रभुतरा ! परिधा पि ! एह । जें आरगा उचित तें करगोय नीक
 राज्याभिषेक करणाम्तर सिद्ध सारें । जें इष्ट तेचि करेण प्रभुने विचारें ॥
 हो ! पाठया मजसि चानुज कानना । सान्ना सनाथ करण प्रभुनीं जनार्ते ॥
 दोनीहि मधु भयरा परतोत गेहा । रेई काननि तुम्हासह मीच की हा ! १०
 हे ना तरी अभिष्ट रिघू वनि तंनि अधू । सीनेसव प्रभु बसो गृहि सौख्यसिंधू !
 जेणें प्रसन्न मन होइल कीं प्रभुने । ते आनगेन कवणापुधि त्रय सांचे ॥ ११ ॥
 देवें दिला मन शिरीं सगळ्याहि भार । मात न नीति, कळजें नच धर्मधार ॥
 मी स्वार्थदोष्टिच प्रेतें यदणार जे तें । कैचें विचार करेण तरि आर्त चिंचें !
 मी नेललों भुनिही प्रभुने निंदय । राजल लाजहि मया खुनी विशेष ॥
 मी दुर्गुणापुधि त्रगाध जरीहि होत । प्रेमें प्रभु लावि मला गणुनी, सुभक्त
 आता कृपाजलनिधे ! मज तेचि सांगा । सक्रेन जेवें नच हो भवदतरंगा
 मी स्वाभिपादगपयें कवनी बंद हें । हो विभक्त अवा सद्गुण आहे !
 आशा प्रसन्ननि जगप्रति दय दती । समेच यानुनि जरी करुणा सुखीती ॥
 माया घरुनि पर ती करतील ते तोदुःख त्या अशक्य जातिल की समस्त ॥ १५
 ऐकोनी भरतोक्ति पावन, अजी हो हरे देवायजी ।
 शसोनी ब्रह्म 'सावु सावु' म्हणुनी दिव्य मुमें वर्धती ॥
 गेल गोंबदुनी मनीं सकळही सक्तेनवासी जन ।
 जाले तापस हृष्टचित्त, वन हो जगचें असे केवन ! ॥ १६ ॥
 सक्रोत्रोनि मनामध्यें राई नि सक राय ॥
 प्रभुस्थिति बघोनी ती लोक हो शोकविरूप ॥ १७ ॥
 इद्रुवथात तिथें येती जनकें दूत पाडिले ॥
 ऐकोनि तें बसिठानीं जवळी त्या निमजिले ॥ १८ ॥
 नमोनि गप्ती जेव्हा त तिथें राधयाप्रति ॥
 मृषोनि देव तो त्याचा टुंग हो चित्ति त्या अति ॥ १९ ॥
 जनकश्रेम दूतात मुनिनामक तें पुसे ।
 लवकोनि लवदाश ते जोडितीं जवळीं तसे ॥ २० ॥

बोलती ते “ प्रभो ! जे की इतक्या प्रेमि आपण ॥
 पुसता भूपनिक्षेम हेंच तथेमकारण । ॥ २१ ॥
 कोसलनाथासंगें कुशलहि गेलें सरोनिया विलया ।
 मिथिला तशी अयोध्या होति अनाथा जगासवें उभया । ॥ २२ ॥
 ॥ इतिश्रवण० जनकदूतसार्तावर्णनं नामैकोनविंशच्छ्रवणः ॥

तरंग २० वा

कोसलरनि दशरथगति कानीं पैताच लोक मिथिलेचे ॥
 झाल दुःख व्याकुळ शोचमो इतर भान त्यां कैने ? ॥ १ ॥
 ज्यानीं तेव्हा पाहिले त्रिदहा । पाटे त्यानें साभेनाना न कीं हा । ॥
 राखीच्याढी पेंकुनीया कुटुम्बा । काहीं चित्तीं तें मुजेनाचि कीं त्या । ॥
 तो नागसा हृत्पमणी मनि गोकथान । कां राज्य पे भरत ? का रनवाधि राम ॥
 झोलाचि मनि सुष साधु सभासमूह । त्यातं पुस उचित वृत्त्य तदा विदेह ॥ १
 अयोध्यसत्तधीं समजुनि नृपप्रश्न असला ।
 ज्ञानीं दोहीं पक्षीं मुळिदि न मुज मार्ग कसला । ॥
 अयोध्यतें जावें, गमन नच वा योग्य भुणुनी ।
 कुमीही सांगेना, उरुउ उमले मीन भजुनी ॥ ४ ॥
 तदा भूप पैर्यां धरति, हृदि चित्तूनि, मिमले ।
 अयोध्यमाक्षारीं चर चतुर धाडुनि दिषले ॥
 तया आज्ञा “ आणा भरतकृतिगतां वृद्धकुनी ।
 परतें हो ! मातें, उमड न कस ही इति कुणी ” ॥ ५ ॥
 अयोध्यतें जानी चर भरतवृत्ती निरजिती ।
 इति ध्यानीं पती, भरत वनि समर्थे निपती । ॥
 बघेनीं हें, आले परत मिथिलतें सकल ते ।
 सभेमध्य त्यानीं त्रिदिव मग कैले नृपतितें ॥ ६ ॥
 तदा तें एकोनी गुरु सचिव भूपाल जनता ।
 अती हो दुःपार्ता हृदि कळवटा त्याचि मरता ॥
 प्रशसोनी राय मरतगुणधामा अतिशय ।
 स्वय आमघीले निज मट, बेल जीं गतमय ॥ ७ ॥

पुरी, गेह्री, राध्री उचित ब्रह्म तो स्थापनि निरे ।

मुसज प्रस्थाना, हय-गज-रथी वाहनहि घे ॥

मुहूर्ती ते मागी निघुनि हाणि कोठे न बसतां ।

प्रयागी स्नानार्ते करिति अग्नि सारे उजळतां ॥ ८ ॥

येही समस्त यमुना उतरुनि जो ते । आलों अभी प्रभुपदी कळवावयाते ॥

सांगोनि हे जनकदूत विनम्रगीर्ण । वंदीति सादर तयां मुनिनायकांस ॥ ९ ॥

तेव्हां सहासात किरात देउनी । दूता मुनी धाडिति मागुती सर्णी ॥

साकेतपौरां जनकागमै अती । प्रहरे झाला सकलां न ज्या मिति । ॥ १० ॥

सकोच बाटे अति रावयाप्रति । शोकाकुला हो अमंगळधी किती ? ॥

पस्तावली पारचि निति कैकयी । द्यावा कुणार्ते तरि दोष तो तयो ? ॥ ११ ॥

नारीनराते बहुमोद आह्वा । कीं घाव तेथे दिन चार लांबला । ॥

ऐशापरी तो दिन जात संयुनी । स्नाने प्रभाती शुभ केलिला जनी ॥ १२ ॥

पूजीति सर्व विधिं नर आणि नारी । गौरीगणेशशिवभास्करमूर्ति सारी

वंदीति सादर रमागमणाप्रिया । प्रार्थीति सांजलि तया मुखसारसज्ञा ॥ १३ ॥

“ असो राम राजा अम्हां सौख्यलाणी । असो जानकी विश्वपुण्यात्म राणी

निजानन्दसीमा अयोध्यापुरीत । स्वये येउनी निरप हे राहुं देत । ॥ १४ ॥

चेऊनियां सकललोकसमाज संगं । ते यौवराज्य भरता वितरोत अंगे ॥

विचोन हे मुखसुधा सगळ्यां वरीच । देवोत देव जगि जीवनलाभ साव । ॥ १५ ॥

श्रीगुरु-बंधुसमेतचि राजा श्रीराम हो अयोध्येत ॥

अश्रुय राम राजा असतां आम्हांनि मरण यो तेथ । ॥ १६ ॥

ही प्रार्थना जनाची भक्तिप्रेम नितात जी भगली ॥

एकुनि मुनि मुक्तानी याही निजयोगनिरति लघु धरली ! ॥ १७ ॥

ऐशापरि त्या पोरों सारनि निज निज कर्म विधि सकल ॥

प्रेम पुलकित होउनि वंदावे रामचंद्रपदयुगल ॥ १८ ॥

ते उचनीचमध्यम नारीनर रामदर्शना येती ॥

आपापल्या परींनीं मिळविति आनंद थोर निज चित्ती ॥ १९ ॥

सर्वावरि समचि कृपा दाडुनि सन्मानिती तया राम ॥

साय्यानीं भक्तिभरे आळविल, वानिला कृपाधाम ॥ २० ॥

“ बाल्यापामुनिही हो ग्युवर्यांचा असाच कीं बाणा ॥

पाळुनि नीति-याया प्रीतिकरा मिसरणें न तें कोणा ॥ २१ ॥

शीलनिधान प्रभु हा सकोचाचा पयोधि सरलमना ॥

सुवदन कृपाविल्यचन, राघवगुणगान करित भरशमना ” ॥ २२ ॥

गाळुनि राघवगुणा अति भक्तिपूर्ण । वात्सामिती सकलही निज धोर देव ॥

“आम्हासमान जणि पुण्यनिधान याडे । कीं ज्यास राम ‘अपुले’ म्हणतात कोडे ॥

ते प्रेमपूरि अधिमग्न समग्न तैसे । ये वृत्त कानि तव ‘वे मियिलेश’ ऐसे ॥

सान्या सभेसहित सभ्रमि रामराया । तो तें उठे रविजुलब्बदिनेश काय ! ॥ २४ ॥

तो वधुमन्निगुहपौरवनासमेत । श्रीराम जाइ जनकाप्रति आदरार्थ ॥

तें चिनकूट वपताळणि तो विदेह । यदी लवुनि, रथ याजुनि आत्मवाह ॥ २५ ॥

श्रीरामदर्शनि समुल्लुख चित्तवृत्ति । न लेश लेशहि पथभ्रम त्यासि होती ! ॥

सीतारघूत्तम त्रिधे, मन तेथ त्याचें । क्लेशीं तनूप्रति मनाविण मान कैच ? ॥ २६ ॥

येता अस, जनक चालत याप्रकरे । प्रेमें समस्त जन मत्तचि भासणोर ! ॥

येतां तसें निकट ते अति भक्तिभावे । सारे परस्पर मिळू रिघती स्वभाव ! ॥ २७ ॥

बंदी तदा जनकराय पंदे सुनीची । श्रीरामही नमित सर्व ऋणी तसेचि ॥

भेटहि राम जनका निजभ्रुयुत् । सगोसमेत मग आश्रमि राम येत ! ॥ २८ ॥

तो राघवाश्रमचि शातिरसाग्नि पूर्ण । ज्याचें पवित्र जल, यद्गुण धानवेन ॥

त्या लोकरूप करणासरितेसि आणी । श्रीरामचंद्र निजसगति वाहवोनी ! ॥ २९ ॥

जी ज्ञानवैराग्य अशा स्वकूला । पाडीत वेगे यद्गता सलीला ॥

शोकोर्मि दुःखे बहु जे उसासे । दुःखान वारे झुल्लेत मासे ! ॥ ३० ॥

धैर्यादि वृत्ता तटिन्या उदारा । पाडीत जीची द्रुत वेगि धारा ॥

फोपावतो शोक जिचा सवेग । आवर्त, भोरे, भ्रम भीतिसष ॥ ३१ ॥

कैवर्तक ज्ञानि, विशाल नावा । विलादिका या म्हणजेचि किंवा ॥

न त्या प्रवाहीं नित्या म्हणोनी । सोडूहि तेंथे शक्ती न कोणी ! ॥ ३२ ॥

नदी तशी ती वधुनी किरावा । वन्यादिका धोर न होत चित्ता !

ही आश्रमाभेधित ये मिळ्याया । तो कीं उठे क्षुब्धचि होउनीया ! ॥ ३३ ॥

ते शोकविल्लव नृपालसमाज दोनी । न ज्ञान धैर्य, नच लाजहि त्या उरोनी

ते शील रूपगुण वानिति भूपतीचे । ते शोकसिंधुमधि मग्न अतीव साचे ! ॥

शोकसागरीं बुडोनि गेले नारी नर अति आर्त मने ।

रोपें सकलहि दोष देवि किति दुर्दैवातें कडु बचने ॥

देव सिद्ध तपि योगि मुनीही जनकाची तशि चतुनि दशा ॥
 तुलसि वदे, नच रादि तयाना करुणासरिती तरणाद्या ॥ ३५ ॥
 तेव्हा शिथे सर्वे जना मुनीनी । केले द्विती राखन योग्य वाणी ॥
 वसिष्ठही सांगति ते विदेहा । “धेवा घरी सोडुनि शोक देहा !” ३६
 ॥ इति श्रीपम० श्रीअयोध्याकांडे द्विसमावशोऽर्कणन नाम विंशतितरङ्गः ॥

तरंग २१ वा

ज्याचा शानरवी मिनाशित निशा ही ससुतीची क्षणी ।
 स्वीयी वाक्किरणीं तिकाठुनिया अमोजिनीसे मुनी ॥
 त्याच्या सन्निध केनि मोहममता गहावि हो ! येवुनी ॥
 सीवारामपदा० जमत्तिनहती सर्वांशि या कारिणी ॥ १ ॥
 लोकीं हे त्रिविध प्रकार दिसती ज्या वेदही वार्जिती ।
 कोणी साधक सिद्ध कोणि विषयी कोणी, नसे ज्या निति ॥
 यामाजीं परि सन्मती शिकि जे भीरामपादाजुजी ।
 त्यांना साधुसभेत आदर असे अत्यर पुण्याद जी ॥ २ ॥
 शोभे शानदि ते न, जे असतसे श्रीरामभक्तीविण ।
 कैसे तार सजेल ज्या नच भला नापाडि सद्भूषण ? ॥
 नानारीति वसिष्ठ सात्विति नृपा शानी विदेहाप्रती ।
 सोरे येतनि रामघाटछलिली स्नाने करीती वृती ॥ ३ ॥
 सान्या स्त्रीपुरुषाचिवा द्विदि असा शोकास जे ते भर ।
 पाण्या वाजुनिया तयीं गमाविला तो सर्वही वासर ॥
 आहारा शिक्तीहि ना पशुगणी पथी मृगे ते तसे ।
 अत्यंत प्रियभक्त पौर मग जे त्याचे वदू कायें ? ॥ ४ ॥

दोनी समाज मिथिलाक्षिप आणि राम । स्नाने प्रभातिच करुनि सुषुण्यघाम
 ते बैसती सकल रत्नाति त्या वटाचे । सोरेच ते वृक्षतनू मलिनाम साचे ॥ ५ ॥
 तेव्हा दशरथपुरिचे विदहपुरिचेहि विप्र मुशानी ।
 परमार्थतत्त्ववेत्ते समबाविति नृपतिसे स्ववचनानी ॥ ६ ॥
 रविवशसद्गुरु ते वसिष्ठ मुनि तेवि ते शतानन्द ।
 जनकपुरोहित जनका करिती उपदेश निर्मिती बोध ॥ ७ ॥

ते सांगती बहुपुराण कथेतिहास । सद्धर्मनीतिविस्ती मुविवेकपोष ॥
 सान्या सभेसि रुचली शुचि चार बाणी । रामासही कथिलि जी मुनिकौशिकनीं
 श्रीकौशिकासि बदले मग रामरांय । “दनाथ ! काल जन निर्जल येथ होय !”
 बोले मुनींद्र “बहु योग्यचि राम सांगे । झाला उशीर उलटनि दुपार वेगो !”
 ऋषिवाक्य ऐकुनी ते बोले मिथिलेश “येथ रुचित नसे ॥
 अन्नग्रहण विशेष ” लोकाते रुचत, म्हणत जनक जसे ॥ १० ॥
 आशा घेउनि सारे निषती स्नानासु सर्वही ल्येक ॥
 इकडे आश्रमि तोंवरि आणिति वनचर फलादिक अनेक ॥ ११ ॥
 ते कावळ्या घेउनि लोक यती । सकंदमूले फल खावजाली ॥
 झाला जणों कामद चित्रकूट । रामप्रसादेकरुनी अवीट ॥ १२ ॥
 विपाद ल्येवे वधसांच न्याते । सरोनदीदर्शन चाव की ते ॥
 सत्यम आनंद उचंखलेन । झाला निरी तो सुलहार्पण ॥ १३ ॥
 ते वृधवह्नी सुफला सुपुण्या । सान्या मनोहारि मनोहरूपा ॥
 गुंजारवें मोहवती मिळिंद । पक्षी मृगें जाहिले मोदकंद ! ॥ १४ ॥
 ससोह नांदे किति काननांत । समीर वाहे त्रिविध प्रधात ॥
 सर्वास सौख्यप्रद वायुजीचि । सौंदर्य ते शब्दि न वानवेचि ॥ १५ ॥
 पृथ्वी जणों की करि पाहुणे । हरे नृकाता जनकास थोर ।
 स्नाने कपंनी जन सर्व येती । योग्य स्थले लाभुनि ते रहाती ॥ १६ ॥
 सान्यासि रामे जनकें मुनीनी । निर्देशिल जेथ रहा म्हणोनी ॥
 तेथें वघोनी तर सावलीही । समग्र तो पौरसमाज राहो ॥ १७ ॥
 फलें अनेक दल कंद मूले । पवित्र रम्ये अमृतें रसालें ॥
 देऊनि सर्वांप्रति थोर मान । घेती फलाहार सुधेसमान ॥ १८ ॥
 पेशावरी वासर चार गेले । रामा वघोनी नरनारि धाले ॥
 दोही समर्पि मनि चासना ही । श्रीरामभीतेविण काहि नाही ! १९
 त्यांच्या विना ना फिरणें पुरासी । त्यांच्या सर्वे होउं अरण्यवासी ॥
 सगें जर भीगधुनायसीता । न स्वर्गही तेवि सुखप्रदाता ! ॥ २० ॥
 दुर्दैव होय जर जाउं म्हणेल कोण । सीतासलभमणरघूत्तम या त्यजून ॥
 होईल दैव अनुकूल तरीच जाया । रामासर्वे सुख होईल कीं अम्हां या २१
 मंदाकिनीसलिलि मज्जन तीनि काल । श्रीरामदर्शन शुभकर हर्ममाला ! ॥

श्रीरामशैलि बनि तापससगिं जाण । तें कदमूलफल कीं अमृतात्म खाणें ॥
वपें सुखानेंचि समग्र चौदा । जातील कोणा कळता न गधा ॥

रिघेल हा काळ पळ्यासमान । वाटुनि चित्ता जणु कीं लहान ! ॥ २३ ॥
सर्वास ऐसें नच भाग्य होय ! । थोड्यास ऐशापरि भागधेय ! ॥ ”

श्रीरामभक्ती अशि दो समाजीं । सुवक्त होई वचनामध जो ॥ २४ ॥

इति श्रीराम० श्रीअयोध्या० द्विसमाजपरस्परगार्ताकवन नामैकविंशतिस्तरङ्गः

तरंग २२ वा

ऐशापरी जनाचे चालतिं तेथें मनोरथ उदार ॥

तन्मय होय प्रेमें, जन त्या प्रेमोक्तिनें परिस्फुर ॥ १ ॥

सीताजननी तेव्हा पाठवि सीतेप्रती स्वदासीनें ॥

भेदावयाच अवसर आहे, हें स्वामिनीसि कळवी ते ॥ २ ॥

पाहुनि समया आल्या सीतेच्या सासरासि भेदाया ॥

जनकान्तःपुरनारी तेवि मुनेत्रा सती जनकजाया ॥ ३ ॥

सन्मानी कौसल्या त्यातें अत्यादरें बसाया दे ॥

तीं आतर्नें यथोचित सर्वांच्या प्रेमभव हृदि नादे ॥ ४ ॥

सखेमशील वधुनी परिसोनि त्याचें । वाट द्रवेल जणुं वज्रहि उग्र साचें ! ॥

ये रोमहर्ष, शिथिला तनु, बारि होळा । शोकांत भू पदनक्षीं लिखि भावलोळा !

सीतारामप्रीती सर्वातर्यामिं पूर्ण बसणारी ॥

वाटे वदुनिध मूर्ती करुणा घरि, खिलवित्त अगणारी ! ॥ ५ ॥

सीतामाता नेले “ गमत विषाता विशालघी हा कीं ॥

दुग्धाच्या मृदुपेना पोडाया द्रोधि वज्र ही टाकी ! ॥ ६ ॥

एकू मुखा परि दिसे विष हें पुढ्यात । हो करूरधातृहृति, ना कळु य अनत
जेथें तिथें बक, कराल उलूक, काक । हो मानसातचि मराल बिहग एक ! ”

एकोन तें अति रुशोक वदे मुमित्रा । “ आह किती उन्नि देवगती विचित्रा !
जो निर्मि, पाळि, परिनाशुनि टाकि अनी ! हो बालकेलिपरि बालिश धातृमूर्ति ! ”

वद कौसल्या तें “ नच स्तिरणें दोष करणा ।

मुखा दुःखा लाभ्य सतिमि गति हें कर्माचि गणा ॥

असे कर्माची ही गति कठिन, जाणे सिध्दि ती ।

पले देई धाता शुभ अशुभ सारीं न चुकती ! ॥ १० ॥

पशेची इच्छा सतत सकलाच्या शिरि वसे
महोनी हो जन्म स्थिति लय सुधेते, विधि जसे ॥
नको मायामोही पडुनि करणे दुःखलवही ।
असे कीं घात्याची वृत्ति आशि अनादी अवल हो ! ॥ ११ ॥

अहो कीं भूषार्ने स्मरनि जगणें वा न जगणें ।
मनीं दुःखी होण निबडि न तशी हानि वषणें ” ॥

तदा सीतामाता वदति “कथितो सत्य वचनी
अयोध्येची राखी अमित सुकृताची जणु एनी ! ” ॥ १२ ॥

“जाती बनान जंदल्यमण, राम, सीता। त्याचा भलाच परिणाम; न खेद चित्ता
भातें अतीव भरताविपर्याच चित्ता । ” उद्गारि गद्गदरव अणि राममाता ॥ १३ ॥

“ अहो! आशीर्वादीं मन्वि ! तुमच्या ईश्वरपया ।

जगो गंगा तैसे सुत सुतधू सयें मम या ॥

पहा, ना मी येई खचित कथिही रामशपथ ।

परी ती घेऊनी मम हृदयिच सत्य वदत ॥ १४ ॥

बसे जे सखील प्रचुराणिता भक्तिविनय ।

तशी बहुप्रीती अमित भरती सत्व सदय ॥

न बांदेचीही ती भरतगुण गायासि शकती ।

कधीं शिपीनें का जलनिधि रिकामे करवती ! ? ॥ १५ ॥

मना माझ्या ये कीं भरतचि असे दीपक कुली ।

कितीदा नाथानीं मज भरतसद्वृत्ति वदली । ॥

कसाने ये सोनं कळुनि, मणि ये पारखुनि की ।

प्रसंगे जाणावी करणि पुरुषाची तशि निकी ! ॥ १६ ॥

“है बोलणें मम अयुक्तनि होव सभें । स्नेहान चोकिं मन होत खुळे विनारें” ॥

एकीनि ती मुखरित्तम पुण्यवाणी । प्रेमें मनीं विकल होति समप्राची १७

कौसल्या तें वदत “ मिथिलराजि ! हो आयकारें ।

चित्ती घेयां घरुनि निरखी ! काय आम्हीं वदोंव ? ॥

भर्ता ज्या या जनक नृपती जो विवेकाधिवास ।

त्या तुम्हा मी कथन करणें कोणता जी ! निदश ! ॥ १८ ॥

अहो ! सागा तुम्ही अवसर बघेनी स्वपतितें ।

स्वतांच्या शब्दांनीं सप्रबुद्धि त्यांतें उचित तें ॥

यसो या सौमित्रा यद्दि, भरत या घाडुनि वनी ।

जरी हे माने त्या मम मतचि आणा घडवुनी ! ॥ १९ ॥

प्यावा मनीं हा सुविचार आरडी । चिता मल्ल हो भरतेंचि एवढी ॥

सद्भक्ति गूढा भरतांतरीं वसे । तो राहों, ठीक मल्ल न तें दिसे ! ॥ २० ॥

कौसल्येच्या सरलवचना यापरीं आयकोनी ।

कारण्याच्या रसनिधिमधें मग सान्नाचि राहो ॥

गेले प्रेमें भरुनि हृदयीं सिद्ध योगी मुनीश ।

घन्योद्गारांसह ननिहुनी तें शरे पुष्पवर्ष ! ॥ २१ ॥

अंतःपुरीय वनिता चकित्ता मुनेचा । पाहति तें वदत धैर्ययुता वमित्रा ॥

“ हो राज ही प्रहर दोन, उशीर आतां ” । प्रेमें उडे झगिच तें खुनायमादा

स्नेहेचि ती वदलि हार्दिक सत्यमोर्व । “ आतां निजस्थलि तुम्ही रिघण्या उठावें

आचार येथ मज संकर हाचि होत्रा तैसेचि साष्टकरते मिथिलाधिनाय ! ” २२

कौसल्येची विनयसहिता ऐकुनी स्नेहवाणी ।

भक्तिप्रेमें हृदिं मुनयना पूर्ण गेली भयेनी ॥

कौसल्येच्या शुचि पदयुगा बंदुनी, बोलली हें

“ नादे चित्तीं विनय तुमच्या भक्तिही थोर राहो ॥ २४ ॥

दशरथगृहिणी तुम्ही साजतसां रामचंद्रजननीही ।

तेव्हा सुयोग्यचि अशी वसली तुम्हात विनयमत्ती ही ! ॥ २५ ॥

प्रभुपण तेंचि म्हणावें कीं जें नीचाहि सादर धरीत ॥

बहिहि धूमा धरि शिरि, अद्रि तृणा ही दिसे महद्वीत ! ॥ २६ ॥

आहेत नाथ अमुचे सेवक तुम्हास काय-वाक्-चित्तीं ॥

गौरी महेश्वर तसे साहाय्यक आपणां सतत असती ॥ २७ ॥

आहे कवण जगीं तरि साहाय्यक जो तुम्हास साजेल ! ॥

दीप साहाय्य किती दिवसकरतें यथार्थ करिजेल ? ! ॥ २८ ॥

श्रीराम जातिल वनीं मुरकार्या करुनि येतिल फिरनी ॥

राज्य अयोध्येमध्यें करितिल निश्चितपणें सुलेंकरनी ! ॥ २९ ॥

श्रीराम-बाहुबलि देव-मनुष्य-नाग । आपापल्या स्थळि सुलें वसतील सांग ॥

ही याज्ञवल्क्य मुनिनीं कथिली स्ववाणी, होईल ना मुनिगिरि कधि खोटी, राणी ! ॥

बोलोनी ह चरण कचळीं प्रेमभावें अतीव ॥
 कौसल्येचे, पुसत विनयें जानकीसाठीं माव ! ॥
 अत्यानंदें अनुमति तिला आभता ती मुलीला
 घेऊनीरा निजसह निघे तें मुनेचा मुशीचा ॥ ३१ ॥

— इति श्रीराम० श्रीजनकराजीकौशल्यसमागमो नाम द्वाविंशतिस्तरङ्गः —

तरंग २३ चा

प्रियजनपरिवारा मेझी तेथ सीता । मुभग उचित रीती योग्य जी त्या समस्ता
 बघुनि जनकजेचा, तापसी वेपतैसा । सकल जन विपदा स्थान शाब्दांविशेषां
 घेउनि वसिष्ठमुनिचा निरोप येई स्वर्गासि मिथिलेश ॥
 तों तेथें त्या दिसली सीता आली तया मिळायास ॥ २ ॥
 प्रेमें उरिं आलिंगी जनक तदा जानकीस कळवळुनी ॥
 कीं हृदयप्रीतीची प्राणाची पाहुणीच ये भिल्लुनी । ॥ ३ ॥
 जलनिधि जनकांतीं प्रीतिचा हो अथाग । जणुमन नृपतीचें घाटले कीं प्रयाग ।
 वट जणु गमला तो स्नेह सीतेवरील । उपरि सधत रामप्रेम हें रम्य बाळ ॥
 विकल जनकचितीं ज्ञान तें भासलें कीं जणु मुनि चिरजीवी आश्रया जो विलोकी ।
 जलभरिं बुडताना त्यास आधार हातीं । गवसलिसह जीं कीं राखवी बाळमूर्त ।
 न व्हायचा मोह कधीं विदेहा । परीं तयाच्यागिहि मोद हो हा ॥
 हे स्नेहमाहात्म्यचि होय सचें । श्रीरामसीताविषयीं तयाचें । ॥ ६ ॥
 सीतेसही विळवता न आवरे । मातापित्याच्या विषयीं महादरे ॥
 घेयां हृदन्तीं घरणीसुता धरी । सद्धर्मकालादि गणूनि ती परी ॥ ७ ॥
 घडूनिया तापसवेधिं जानकी । होई पित्यातें परितोष पूर्ण कीं । ॥
 वदे “ सुने ! तू कुलसुगम शोधिलें । मातापित्याचीं उमयेंहि निर्मले । ॥ ८ ॥
 तुझ्या यशे विश्व समस्त हें गमे । अतीव झालें श्रवल प्रभागमें ॥
 गगेस जिकी तव कीर्तिवाहिनी । ब्राम्हणकोटीसहि याकि भावनी ॥ ९ ॥
 त्रैलोक्यमाहात्म्यहि जानकीस्तव । तू कलमावाप्रति देशि उ सव । ” ॥
 ही सत्यवाणी मिथिलेश बोलला । मनोहय कोमल विश्वनिर्मला ॥ १० ॥
 सीतेप्रती सकुचवी मनीं किती । मही जणो काप गिळीत तीस ती । ॥
 आर्तिगिती तीस धरुनिया उरें । मातापिता वत्सल ते कितीतरी । ॥ ११ ॥

- आशीर्वचें त्यांहि तिला किती दिली । त्याही सुता तें अतिचार बोधिली ॥
 लज्जा न तंतें बदवी तरी तिला । रुचे न तेंच निशि वास तो भला ॥१२॥
 जाणे सुनेत्रा, कळवी नृपप्रती । स्वप्नवशांस्तवि तो तिच्या किती ।
 पुनःपुन्हा तें कवळीत त्यास वी । सन्मानुनी पोंचवि तो पतिप्रती ॥ १३ ॥
 तेव्हा निवेदि जनका समया घडूनी । राणी यथेक्त भरताविषयी शहाणी ॥
 भूपाळ हृष्ट भरतस्थिति आयकून । सद्रंघहेमसम चंद्रमुखसमान ॥ १४ ॥
 सानंद नेत्रि जल ये तनु हृष्टयेमा । तोहि स्ववी भरतकीर्ति तनी असीमा ॥
 “तू ऐक रे ! सुनयने ! सुमुखि ! प्रसन्ना । हे मर्कथा भरतकीर्ति सुधसमाना
 संसारबंधनविमोचन ही करोत । सद्ब्रह्मधर्मनृपनीति विवेक यांत ॥
 आहे यथामनि मदीयगती जरीही । ना मन्मती भरतकीर्तिलेख तुलेही ॥ १६ ॥
 स्वसंहि मन्मति न करी भरतयशाच्या छवीस स्वलेश ॥
 लपुनी छपुनीहि कधी ” ऐसं सांगत तिथेसि मिथिलदा ॥ १७ ॥
 “ब्रह्मा, महेश, गणेश, सरस्वतीही । ते शेष कोविद कवीश सुधी कितीही
 त्या धर्म मील, यश, कार्य, चरित्र भूति । सकीर्ति आवडतसे भरतोद्भवाती !
 भरतकीर्तिगुणादिक होतसे । सुखकर श्रवणा मनना ससे ॥
 शुचिपंग, रचिनें, बहु लाजवी । सुरधुनीस, सुधेस, वदे कवि ॥ १९ ॥
 भरत भरतसाच, प्रीति समास वाहो । निरवधि गुणराशो, ज्या नसे तुल्य काही ॥
 गिरिवर म्हणताना मेरु की शेरसाच । कविकुलमति जैशी स्पष्ट संकोचतच ॥
 वर्णू कुणा ये वरवर्णिनि ! प्रिये ! । यथार्थनेन भरता न वानु ये ! ॥
 न वारिहीन श्यमि मीन चालतो ! । अवर्ण्य तैसा भरतप्रभाव तो २१
 अमेय आहे भरतप्रभाव । त्याचा न त्यागे कवणासि ठाव ॥
 श्रीराम जाणे जरि तो यथार्थ । न वर्णण्या तोहि तया समर्थ ! ” २२
 सप्रेम वर्णि नृपती भरतानुभाव । जाणोनियां सुनयनामनिचा सुभाव ॥
 “ना लक्ष्मणें, विपिनिं गो ! भरतेंचि जावें । होहेंचि उत्तम ; जनेपिस्त हेंचि दावें
 अन्योन्य रामभरती परि देवि ! होती । प्रीतिप्रतीति न कुणासहि तर्कें वी ॥
 श्रीराम होय अवधो समतागुणाधी । स्नेहा तथा भरत तो ममतादिकांसी २४
 न म्वायिं तेरि परमायिं नृपासि पही । स्वप्नतही भरत लोहुर ना कधीही ॥
 श्रीराममक्ति गणि साधन आयि सिद्धि । कांठ मला मरति एकचि हे सुमुद्धि !
 रानोक्तें भरत लंघिल ना कधीच । जाणोनि या सुकुनिही, मनि जाण साच

सोहाधिमग्र मनिं तू करि नैव चिता” । भूषे अशी समजवीयलि आत्मकाता २६
॥ इति श्रीराम० दम्पतीसवादे भरतगुणवर्णन नाम त्रयोविंशतिस्तरङ्गः ॥

तरंग २४ चा

सप्रेम गात भरता, खुनायकांत । गेली निशा धग्र अशी नृपदपतीतें ॥
ते दोनि राजजन हात सकाळि जागे । स्नानादिका करुन पूजिति देव चांगें
स्नानें करुनि गुरुपाशि रिघेनि राम । पदोनिवां चरण प्रेक्षत पूर्णकाम ॥
“ भो नाथ । पौरजन, वृद्ध समस्त नारी । शाकाधिमग्र, वनवासि सजेद सारीं
सर्वोसमेत मिथिलेशहि कष्ट सेयी । तो घालवीत दिन यापरि सर्ग तबी ॥
जें योग्य यासमयि तें प्रभुनी कराव । हो सर्व भग्य तुमच्याच करी स्वरभाषी”
श्रीराम हें वदुनि सकुचती अतीव । रोमाचले गुरु वधूनि मुशील भाव ॥
बोले मुनीश “ सुन सर्ग जनान दोही । तुम्हाविना नरकतुल्य गमेल त्याही
- प्राण प्राणा जो जिवाचाहि जीव । सौख्याचें जो सौख्य नो तूच सर्व
गेही प्रीती ज्या रुचे त्वटिना ही । दुर्दैवाला त्याचिया जोड नाही ॥
हो कर्म, धर्म, सुन दग्धचि तें समस्त । श्रीरामपादकमलीं नच भव ज्यात
ते ज्ञान अक्षयण, योगदि तो द्रुयोग । ना जेथ रामचरणीं मन सानुराग ॥
तें दुःख जेथ नच तू, सुन तें जिणें तू । तू जाणतोस जनद्वंद्वत भक्तितू
आज्ञा समर्थ तव सर्व शिरें असे ती । तू जाणसी सकलभग्य कृपालमूर्ति ७
जा आश्रमीं प्रभु ! तुम्ही ” म्हणुनी मुनीश । हो भक्तिपूर भरला हृदयीं अशेष !
वदुनि राम मुनिंतें, रिघला स्ववासी । जैवां धरुन जनका मुनि भग्यासी ८
रामोक्तिभाव मुनि तें जनका कथीत । तत्प्रीतिशील बहुमानुनि साधुरीत ॥
“ आता कराजि ! तुम्हि, होय हितास कीं जे । सर्वाप्रती सकलधर्महि ज्ञान सजे
ज्ञानाधिवास शुचि सुख सुधर्मशील । आहा तुम्ही अरविपाल ! सुकृत्यलोल ॥
आहे तुम्हाविण न कोणि समर्थ आतां । जो दावि या अतुलसकर्म योग्य पथा ”
ऐकेनिया या मुनिच्या वचांतें । सत्यम लेट जनकांतरीं तें ॥
पाहूनि त्याची स्थिति त्यापरी ती । ज्ञानें विरगें वरिली विभक्ति ! ११
प्रेमें म्येनी मनिं हचि चिंती । “ आलों दय, ना भलि गोष्ट कीं ती ॥
रामाप्रती घाडुनिया बनासी । भूषे कृता सिद्धचि मान ऐसीः- ॥ १२ ॥
कीं त्यावरी प्रेम अपार होतें । स्वर्गास वेंळ निजवास कीं तें ॥

आतां अम्ही पाठवुं त्यां वनातें । मुद्दे फिरुं सर्वं विवेकि चित्तें !” १३
 त्या आयकोनि वधुनी जनकरिषतीथी । दुःखार्त होत मुनि विप्र तपी विंशपी ॥
 जाणोनि तो समय धीर बरुनि येत । भूपाळ आर्य भरता जनतां समेत १४
 त्यां घेत जाडनि पुढें भरत स्वकीयां । काळोचितासन तवांप्रति दे वसाया ॥
 बोले तदा जनक “ हे भरता ! समस्त । आहे तुज्य विदित राखवचारचित्त !

श्रीराम सत्यव्रत धर्ममूर्ति । सर्वावरी स्नेह तदीय चित्ती ॥

संकोचुनी संकट तो सहातो । त्वदुक्त त्या सांगुं अम्ही पहातो ” ॥ १५ ॥

रोमाञ्जुनी भरतंनत्रि भोनि वारि । तो झेलला घरुनि धीर मनीं विचारीं ॥
 “ आहां तुम्ही प्रेम मला पितृतुल्य नाथा ! नाहीं वसिष्ठसम सौख्यद तातामाता
 हे कौशिकादि मुनि, मंत्रिसमाज सारा । जानावुधीच तुम्हिही गमतां विचारां !
 जाणोनि बाल, निजसेवक ऐकणारा । कर्तव्य सर्वं शिक्क्या मज नान्य थार १८
 स्थानीं समाजि असल्या पुढतात तात । येथें न मीन मलिना मज योग्य होत !
 बोलेन मी शिशुमुलीं गुरुसन्ध आतां । त्याची धमा मज करा मज वाम धाता ।
 शास्त्री, पुराणि, निगमीं तरि हें प्रसिद्ध । चेवा असे कटिग नीति जगीं विबुद्ध
 हो स्वामिधर्म निजधर्म गुणीं विरुद्ध । हो प्रेम अंध जगिं वैरहि जेविं अंध !
 जाणोनि राघवमनोव्रतधर्म सारा । जाणोनि मीहि परतंत्र असा विचारा ॥
 सर्वाणि संमत असें सगळ्या हवें तें । तुम्ही करा, करिऊ जे सकला हितातें ”
 ऐकोनि तें भरतमापण साधुभाव । पाहोनि द्रविति तया जन आशि राव ॥
 जी चित्रवाक् सुगमही अगमा गमावी । जी मजुला, मृदुहि वज्रकटोर भावीं ॥
 वणांधुरीं भित परी अभिनार्थ दावी । ऐशीधि काय उपमा तरि ती वदावी ॥
 हस्तीं असे मुकुट, त्यामधिं आत्मरूप । अजात ते, भरतवाक् तशि हो अनूप
 राजा, मुनी, भरत, साधु, जनादि जाती । जेथें असे अमर-करव नंदमूर्ति ॥
 ऐकोनि वृत्त सगळे जन होति खिन्न । कीं मीनक्षप, नववृष्टिजली निमग्न !
 देवीं तदा कुलगुरुस्थिति देखियेली । स्नेहाद्रिं नी जनकश्रुतिहि तेवि ठेली ॥
 पाहोयला भरत, राघवभक्तिमूर्ति । स्वार्थी समग्र नुर पावगले स्वचितीं ॥ २५ ॥

रामप्रेमीं मज शाल्या जनांच्या । पाहोनींता न्वापरी भक्तिबोली ॥

देखा, ऐसें जाहलें दुःख लेतां । व्हावा देवा ? भार तो शक्य लेता ॥ २६ ॥
 [देखा, ऐसें जाहलें दुःख देवा । काव्या कथा भाव तो वर्ण्य व्हावा ॥ २६ ॥
 दुःख तेव्हां इंद्र बोले “ पहा कीं । भक्तिस्नेहा राम हा जाय अंशी ।

कैसे आता हो रचाये किग्रह ? । जेने सार्धे आमुने कार्यजाल । ” २७
देवी तेव्हा नितिली शारदा ती । जी मकांने नित्यकल्याण दती ॥
आर्थाती ते “ देवि ! आम्हास पाळीं । आर्ती आतां आमुच्या तूच दाळीं !

भरतमतिने तू मागेने झर्गी पिरवी अये ! ।

अमरकुल हें तू रचावें छळदि निजाभ्रये ” ॥

विबुधमिनी प्रेकोनी ती वदे विदुषी सती ।

अमरपतिची स्तार्थी मदा अशी गणुनी मति ॥ २९ ॥

“ मजसि वदसी तू भद्राया मती भरतातरी ।

व्हादातहि या नेत्री मेरु न देखिखि तू तरी ॥ ”

हरिहरविधी याची माया जरी मद्ती अति

भरतमतिने देवायातें तरी शक्ती न ती ॥ ३० ॥

वदसि मजसी मी मोहावी शुभा मति तन्मनीं

जकन कपि का चोण्यातें शशिप्रति चादणी ? ॥

भरतहृदयीं सीतारामा निवास असे सदा ।

सुति तरुणिची खंयें तेंथें तमा स्थल का कदा ? ” ॥ ३१ ॥

सागोनि ऐशापरि शारदा ती । हो त्रलालेकार्यति बेगी जाती । ॥

झाले मनीं त्रिज्व देव सारे । कीं कोकपुत्री निशि प्राप्रकारे ! ३२

स्तार्थी सुरानी अति दुष्ट हट्टे । दुर्मैत्रशुची रचिलीं कचाट्टे ।

मायाचेंळ निर्भिलि आर्ति, भीति, । उच्चाडन, आति तरीं समस्तीं ३३

॥ इति श्रीराम० श्रीअयोध्याकाण्डे जनकभरतसंवादे सुरशोकवर्णनं नाम

चतुर्विंशतिस्तरङ्गः ॥

तरंग २५ वा

दुष्टाई ही करुनिही मुराय चिती । हो कार्य कीं भरतहस्ति अकार्य वा तीं ॥

साई तदा जनकरूप रघूचमावे । स-मानिले रघुचरे सगळेचि कीं ते ॥ १ ॥

खुबसपुरेधा तें वदले रामास योग्य स्मयास ॥

धर्माति अविरोधी मान्यहि व्हवें जनास बें स्वास ! ॥ २ ॥

कथिला आधि वसिष्ठे झाल्य संवाद जनकभरताचा ।

“ भरतोक सर्वपत्नीं योग्य गमे हा विदार मन साचा ॥ ३ ॥

चावी आशा राखवा ! तूंच आता । वर्तायातें वा जनांना समस्ता ” ॥
 तेव्हां बोले राम जोडोनि पाणि । सत्या योग्या मंजुषा साधु वागी ॥ ४ ॥
 “आहांत आरग तसे मिथिलेय येय । मी जेजणे लसहि होय अयोग्य नाय ।
 आशा कराल मज आरग आगि राखाती शीर्षबंध; शरथें तुमच्या, न बांध”
 रामोक्त ती शरथ एकुनि या प्रकाशे । संकोचले मुनि नृगल सभाहि सार्ये ॥
 कोणी सदुत्तर तया करुष्या न जाणें । सारे पहाति भस्ताननि आर्ततेनें ॥ ६ ॥
 संकोचचित्त सगळे भरता पहाती । तें यमबंधु ह्मदि घे बहु धैर्यवृत्ति ॥
 तो स्नेह चादत तसा प्युनी अखेळी । विद्या अगल्लिमुनिता शशि दासि लाली
 धीशेणित कनकलेचनसाच शोक । कर्णित तें भस्तमानविचा विवेक ॥
 जो विश्वयोनि, शुचिबद्गुणगणिते लेंद्री । उदारि तीमति विगल वराह तो की !
 बदाबली करनियां सगळ्यां प्रणाम । धीराम भूर, गुरु, साधुसि शुद्धकाम
 प्रार्थी “धना मज कर, उचिता न जाणें। जेलें वरें कठिन मी मृदु आननानें”
 प्रेमें तदा स्मरत तो ह्मदि शारदेतें । ये मानसांतुनि मुलावृत्ति त्यानिया वे ॥
 सद्धर्मनीतिविमला सुखिकशाली । ती मंजुळा भरतवाग् गमली मराली !
 स्नेहें ह्मदीं शिथिल आहडिया जनांन । पाहे विवेकनयनीं भरत स्वचित्त ॥
 घंदी विनीत सकलां अतिभक्तियुक्त । सीता रघूत्तमरदा स्मरती मनात ”
 ॥ इति धीराम० श्रीअयोध्याकांडे वसिष्ठधीरामचन्द्रसंवादे सप्तशोचवर्णनं
 नाम पञ्चविंशतिसरङ्गः ॥

सरंग २६ वा

भरत वदत “नाथा ! स्वामि माता पिताही । सकलदृश्यवासी तूंच कल्याणवाही
 गुरुवर अतिपूज्य ज्ञानवान् शीलराशि । प्रगतशरणवाळा ! तू मुद्दट् विश्वकोपी
 समर्थ तू सर्वहितासि कर्ता । गुणज तू दुर्गुणदोषहर्ता ॥
 गोसावि ऐसा दुसरा प्रभू न । भास्त्रायरी अन्ध नसेचि दीन ॥ २ ॥
 आशा पिलाची प्रभुनीहि तैसी । मंगूनि ये मी प्रभुच्या पदासी ॥
 मोठ्या जनान्या समवेत येय । आलें असें मी बहुदोष यात ॥ ३ ॥
 जगांत मोठे लघु उंच नीच । नुषाविपें मृत्यु अनंत राच ! ॥
 द्वंद्व अनेकें परि यांन कोणी । आशा प्रभूची नच बो न मानी ॥ ४ ॥
 केली धियर्ह परि मीं अग्रग । केली असे ही सकलप्रकाश ॥

स्नेहें परतु प्रभुनी स्वसेना । मनीमली प्रेमठ देवदेना ॥ ५ ॥
 कृपा मलाई अपुलीच, नाथा ॥ कीं केलि कीर्ती मम ही अनता ॥
 दोषाहि भूषासम ह्या गणोनी । हा आपुला मानियला प्रभुनी ॥ ६ ॥
 विख्यात लोकीं प्रभुची तुरीति । सदुचिही गौरवशालि कीर्ति ॥
 गाईयली जी निगमागमानी । जियेप्रवी सर्वहि मित्र मानी ॥ ७ ॥
 कीं कलर कोणी कुमती कलकी । पलायणी लिप्तहि पापपकी ॥
 नीचाय, निःशील, निरीशभक्ति । तेही जरी स्वच्छरणाधि येती ॥ ८ ॥
 नभीति तूनें जरि एक वार । अनन्य भावे तुज सद्विचार ॥
 तरी तयाच्या विसरुनि दोष । गासी तया साधुसमाजि, ईशा ॥ ९ ॥
 दासासि पोषी सगळ्या परीनी । स्वामी असा अन्य नसेचि कोणी ॥
 दासासि पाळी अपुल्यासमान । स्वामीहि जो प्रीति निज स्मरे न ॥ १० ॥
 जो दाससद्बोचहि वारि चिर्ती । ऐसा कुठें स्वामि दयार्द्रमूर्ति ॥
 स्वामीच ऐसे प्रभु रामराज । उभाकनी बाहु बदेन पेज ॥ ११ ॥
 पशुहि ते नाचुनि दासवीती । प्रीण पाठीं शुक्रपथि होती ॥
 प्रावीष्य ते नर्तनशिखरात । कीं पाठ देत्या पट्ट पाठकात ॥ १२ ॥
 सर्वा परीं मानुनि गोढ दास । स-मानुनी स्थापुनि साधुशीरो ॥
 हें त्रीद कोणा करि शक्य व्हावें । एका वृषामूर्तिविना स्वभावे ॥ १३ ॥
 शोकें, स्नेहें, विपुल अथवा माक्षिया बालभार, ।
 आलो येथें दकलुनि दुरीं आपुले शब्द दावे ॥
 ऐसा मातें सदयद्वंद्वी स्वामिनीं आत्मभक्ति ।
 मानोनीया, मम सकलही शखिलें तुष्टचिर्ती ॥ १४ ॥
 सन्मगलाचें जगतीं निदान । हें स्वामिपादाबुद्धसन्निधान ॥
 मीं देखिलें सहजानुकूल । हें भाग्य मातें कधि वनिजेल ॥ १५ ॥
 सान्या लोका मम कळविलें भाग्य अत्यंत थोर ।
 माझी मोठी असुनिहि चुकी, स्वामिचा प्रीतिपूर ॥
 मातें स्वामी ! तुम्हि निवडिलें सत्पानुग्रहानें ।
 विश्रामध्ये अधिकचि दयापथि हा सर्वमानें ॥ १६ ॥
 संभालिली प्रभुवरें मम आवडी ही । शीलस्वमाधिं अपुल्या सहजप्रवाही ॥
 हे नाथ ! केलिच मियां बहु दाडगार्दानाचा अतिव्रतितें, चडिला जनाही !

मी बोलतों अविनयें विनयें हवें तें । आतां क्षमा प्रभुवरें करणेंचि मातें ॥
 दुःखार्त जाणुनि मला प्रभुंनीं मनांत । सारें मदोय सहजें करुणाधिनाथ । १८
 मी बोलणें बहुत, हो अतिखोडि माझी । जाणोनिही प्रभु नुजाण, तुहूद असा जी !
 आज्ञा करोत मज देव ! यथेच्छ आतां । सर्वां परीं मजसि सावरणेंचि नाथा !
 श्रीस्वामिपादकमलोद्भव जे पयाग । जे सत्य, पुण्य, सुख यां अवधी सुभागा ।
 घेऊनि तच्छरथ श्लोक्त सत्य हें मी । हो आवडी मम मनीं प्रभुदास्यि नामी
 हो स्वप्न, शौर अथवा मम जागृती जी । वाछा असं सहज मानसिं हेचि माझी
 न स्वार्थ या कपट वा मम अर्थ चार । याच्याविना इतर काहिंच ना विचार !
 आज्ञा प्रभूनन अशा तुनचीच सेवा । याश प्रशद मजला अजि हाच देवा । ”
 प्रेमें भरे भरत विह्वल हें यदोन । रोमांचकाय नरनांनुज अद्वपूर्ण ॥ २२ ॥
 तो व्याकुल प्रभुपदाब्ज धरीं नमून । तद्गीतिवर्णन यथार्थ करील कोण । ॥
 तेव्हां रघूत्तम कृपांबुधि त्यासि मानी । प्रेमाद्रंवाक् उचलित्यासि करीं धरुनी ।

राम, जनकही, साधु, सभाजन शिथिलित हाले प्रेनभरें ।

मनीं प्रशंसिति भरत-बंधुता भक्ति अनुत्तम जी विचरे ॥

भरता संसिति देवहि वर्णति सुमनें, मनिं जरि मलिनमति ।

तुम्हसि वदे, जन विकल जाइले ऐकुनि, जसि निशि कमलतति । २४

ऐकोनियां ती भक्तोक्ति लीन । पाहोनि त्याचें मन भक्तिपूर्ण ॥

प्रेमाद्रं हाली सकला समा ती । श्रीरामही स्नेहिं भरे स्वचित्तीं ॥ २५ ॥

दोही समाजी अति दुःखि दीन । नारीनरां सर्व तशां घडून ॥

मृतासि मारुनिच नीच इंद्र । साधारया पाहत आत्मभद्र ! ! ॥ २६ ॥

—ःइतिश्रीराम० श्रीअयो० भरतविनयवर्णनं नाम पद्मविंशतित्तरङ्गः :—

तरंग २७ वा

ना इंद्रसा कपटि ना कुणि दुष्टचित्त । स्वार्थार्थ अंगद्विधातकरी यथार्थ ।

काकासमानचि दिसे जणु द्रष्टृत्ति । विश्वासघ्न्य मलिन करयी अती ती

आर्षी करीन करयी चुठणी निक्षेप । उघाटना सकलशीर्षि करी नुरोध ॥

मोही समस्त दृढवांप्रति इंद्रजाट । धीगमभक्ति परि वाचवि त्यां सलील । २

उघाटनें दृढिं चंचलश्रुति क्षात्री । हो आवडी धमि वनी, धमि मेहि ठेकी

साथे प्रजा द्विनिध चिंचि संचित होय । श्री विष्णुभगनिं दुसंगत गांगवांय ! ! २

कोठेंच त्यांस परितोष न तें दुर्धित । कोणांस बोले शकती नच मर्म 'कां तें?'
बोले हंस्वनि मनि तें करुणानिधान । हो श्वान, तेथि मघवाहि, युवा, समान!"
भरत, जनक साधू, मंत्रि यांना त्यजून। तथिच मुनिजनांना सोडुनी जे मुजाण
छलि बहु सकलांना देवमाया अनीब ! जशि जशि मति ज्याची, त्यापरी भेदभावा!

पाहे कृपासागर रामराय । स्वस्नेहभारें जन आर्त होय ॥

तैसाच झाला जन दीनवाणी । इंद्रें कृता त्या कपटादिकानी ॥ ६ ॥

सभा, बसिष्ठादिक धिप्र, राजा । मंत्री अर्थांच्या मति पंथिता ज्या ॥

भक्तीच हेतू भरतातरींची । सर्वाप्रती मोहविणार साची ! ॥ ७ ॥

तें चित्रशे पाहति सर्व रामा । संकोचुनी झोलति वाक्यसीमा ॥

'ते मेजकें बोलति, वाटले कीं । जणों तयां शिक्षित तेंचि लोकीं ॥ ८

ती प्रीतिभक्ती विनयप्रभाव । जे शोभती त्या भरतास सर्व ॥

ते ऐकतांना अति सौख्य देती । वर्णावया मात्र न शक्य उत्तीं ॥ ९

यद्भक्तिचा लेशहि पाहुनीया । हो प्रेममग्न मुनिवृत्ति ठावां ॥

तैसाच हो कीं मिथिलाधिनाथ । प्रेमापधें त्या विनिमग्नचित्त ॥ १०

माहात्म्य त्याचें तुम्हीमतीला । वर्णू कसें ये जरि ती सुलोला ! ॥

ती भक्तिपारा हृदयांत ओती । सद्बुद्धि, उत्साह भरुनि चित्तीं ॥

माहात्म्य मोठें, लघु आत्मशक्ति । जाणोनि संकोचति बुद्धिवृत्ति ॥

म्हणोनि येथे कविसत्तमान्नीं । न वर्णनीं प्रेरिलि मीर वाणी ॥ १२

अत्यंत गोडी भरतातरींची । तद्वर्णनं शक्यहि होति कैचीं ? ॥

होते मतीची स्थिति वर्णितांना । कीं बालकोत्ती वदर्णे अजाणा ! ॥ १३

भरतविमलकीर्ती हाच कीं निर्मलेन्दु । उदित विमल चित्तीं सखमीं हर्षसिंधु

कविनुपति चकोरी त्याप्रती भक्तिहोला । नुसति वषट राही वर्णनीं धे अगोला !

सद्भाव जो कीं भरतातरींचा । अगम्य शालां निगमांदि याचा ॥

तेथे मदीया मति चंचला ही । अल्पा क्षमावी कविनीहि कांहीं ॥ १५

भरतविमलभावा वर्णिता ऐकतांना । मनि रघुपतिशीतामक्ति लाभे न कोणां ?

स्मरणहि भरताचें निर्मितें रामभक्तानच तुल्य जया ती, कोण ऐशी कुमूर्ति ?

निरखुनि सकलांची त्यापरी चित्तवृत्ति । गणुनिहि हृदि त्यांची हार्दिका भावभक्ति

रघुपति नयशाली धीर, धर्मी धुडीस । तुल्यबलनिधि सत्यस्नेहि बोले मुजाण ॥ १७

विवरुनि मनि शर देशकालप्रसंग । विह्वल जनमनेही चितुनी चित्ति सांग

अमृतमधुत्वानी सार जें शारदेचें । इतहितपरिणामी राम बोले स्ववाचें १८
 “प्रियतम भरतारें ! तूंच धर्मी धुरीण । तुजवम ज्ञानि जाणे लोकशास्त्रादि कोण !
 कृतिवचनमनानीं शुद्धतेमाजि अन्य । नच कुणि तुजऐसा; तूं जसा तूंच धन्य !
 ऐशा गुरूंच्या बहु या समाजीं । कनिष्ठबंधुसुति योग्य ना जी ! ॥
 कसे करूं ये गुणवर्णनातें । वेला गमेना उचिता मनातें ! ॥ २० ॥
 तूं जाणसी सूर्यकुलीन रीति । सत्यप्रतिशरुचि वातचिचीं ॥
 सत्कीर्तिभक्ती तुज होय ठावी । लागे मला ती न तुला यदावी ! ॥ २१ ॥
 तूं जाणसी समय, लोक, तशी गुरूंची । लज्जा, उदास-रिपु-मित्रमनंहि साची
 ठायें तुला सकलमर्म, तसेच धर्म । माझें तुझें अहित वा हित, सर्व धर्म ! ॥
 आहे मला भरोवसा तव सर्वरीती । बोलेन काहिं समशोचित अक्ष उक्ति ॥
 बरसा ! पित्याविण अम्हां हितकारि जें तें । केले समस्त कृपया गुरूंनीं मुचितें
 नाहीं तरीं परिबनांसह पौर सारे । आम्हांसमेत पडते अनुशीं विचारे ! ॥
 जाता अकालिं अथवा दिनराज अस्ता । ह्मद्यास पार कसला जगतीं समस्ता !
 उभात पाचपरिचा विधि निर्भिं ताता ! । सजिलें मुनिवेंर जनकें अनाथां ॥
 हें राज्य, काज, घणी, यश, धर्म, मानागेहें घनें गुरुशि सांवरि यांसि पूर्ण
 येणेंचि होतिल हितें सकलां अम्हांही । गेहीं वनीं गुरुकृपा तुज रक्षि पाहीं ॥
 माता, पिता, गुरु, त्रिभू कथिती निदेशाआधार धर्म; जणुं काय घरेसि शेपां
 सो सन्निदेश कर तूं भरता । सुगीता । माझ्याकडूनि करूनिहि घेचि ताता !
 ऐशा प्रकारिं कर रक्षित सूर्यवंश । हो हेंचि एक अपुलें करणें विशेष ॥ २७
 जें सर्व सिद्धि मज साध्य करील पूर्ण ! जे कीर्ति-भूति-मुगतिप्रति येणि जाण ।
 ऐशा विचारिं सधुनी लव संकटातें । ठेवीं प्रजा सररिवार मुलांत कीं ते ! ॥ २८ ॥
 धंधो ! विपत्ति मजला, सकला छळील । तूं परीं कठिन ही अवधी गमेल ॥
 जाणोनिही मृदु तुला बदतों कटोर । आहे कुवेळचि अशी; म्हण मी न उग्र ! ॥
 येतां प्रसंग गुणि बंधुच होय साह्य । हो खड्गपात तर हात न वारि काय ! ॥
 होतात सेवक जसे कर, पाद, नेत्र । स्वामीसमान म्हणणें मग कां न वक्त ! ॥
 “हो प्रीतिची अतुल रीत अशी प्रदर्शित । गातात सरस्वति” वदे तुलसी निजोकि ॥
 ऐकोनियां खुबयेकि सम्य निमग्न । प्रेमान्धनिर्मित मुपेमधिं भावलीना ॥ ३१ ॥
 स्नेहाचिया जणुं समाधित लोकां रंगे । तें शारदा धरित मीन निजांतरंगे ॥
 झाला तदा भरतही अति हृष्ट चिचीं । हो संमुख प्रभु; नुरे हृदयीं अपाति ॥

झालें प्रसन्न मन, सर्व विषाद छोड़े । मूकस लामलि गिरा जणुं वाक्स्वरूपें ॥
 प्रेमें प्रणाम कदनी बंदला फिरनी । जोडोनि अंबुरुहयुग्म असे स्वपाणि ॥३३॥
 “नाथा ! तुम्हांसह गतोऽसवसौख्य झालें । वाटे कृतार्थ जगि जन्मुनि चित्त घालें ।
 आतां कृपाळ तुम्हि जेथि निदेश चाल । तो शीर्षबंध मज होइल सर्वकाल ॥३४॥
 ‘द्यावा विमो ! मज असा अवलंब काहीं । उत्तीर्ण होइल जेंय अवघो असाही ॥
 देवाभिपेक करण्या शुभतीर्थचारी । म्यां आणिलें मजसेवें गुरुसद्विचारी ॥३५॥
 आशा तयाविषयि काहिं मला करा जी ! ती मी करीनचि तयापरि सर्व आर्जि ॥
 इच्छा असेचि म्हणी मम एक चित्ती । संकोचभीति मज या बंदवीति ना ती” ॥
 “ती सांग, तात !” म्हणुनी कथिता प्रभूनें । स्नेहार्द्र तें भरत घोळत वाप्रमाणें ॥
 “आज्ञा कराल तर पाहिन चित्रकूट । सर्वस्थलें प्रमुपदांकित सान मोठी ॥३७॥
 हीथ, वनें, मुनिसदाश्रम अद्रिभाग । पक्षी, मृग, सर, शरे, सरिताहिसाग ॥
 येईन पाहुनि मनोहर पुण्यभूमी । होईन धन्य शुभदर्शन लाभुनी मी” ॥३८॥
 सांगे रघूत्तम तदा “बघ रे ! अवश्य । धे अत्रिवाक्य शिरिं त्यापरि देख इदय ॥
 कांतारि निर्भय तुवां अर्जि संचरों । अत्रिप्रसादि यनि मंगल सर्व पावे ॥
 बंधो ! मनोज वन पावन सर्व आह । ज्या सांगतील ऋषि त्या स्थलि तीर्थ वाहें ॥
 स्थापी तिथें सकलतीर्थजलें” प्रभूक्ति । ही ऐकुनी भरत तुष्ट अतीव चित्ती ॥४०॥
 सानंद वंदि मुनिवर्यपदाजुजाल । तो तत्कृपा मिळवुनी मनि धन्य झाला ॥
 संवाद रामभरतांतिल सद्रसाचा । देव प्रशंसिति महानिधि मंगलांचा ॥४१॥
 स्वार्थी समग्र सुर शंसति सूर्यवंशा । ते वर्णती अमरणादपुण्यवर्षा ॥
 सानंद गर्जति मनोहर धन्यवाद । ‘हे धन्य धन्य भरता ! जय राम !’ शब्द ॥
 सारी सभा, जनक, लोक समस्त तेथ । सोत्साह होति, भरतोक्तिद्वि शंसतात ॥
 श्रीरामसद्गुणगणा स्तवुनी प्रशंसी । रोमाचुनी जनकभूपति तद्गुणासी ॥४२॥
 स्वामी विशुद्धमति सेवकही सुभाव । ते प्रेमानेम अति पावन पुण्य सर्व ॥
 जो तो प्रशंसि अतिसादरचित्त त्याना । मंत्री, सभासद समग्र रघूत्तमाना ॥४४॥
 संवाद रामभरतांतिल तो धवोनी । दोनी सभाज मुख तेवि विषाद मानी ॥
 ती सौख्यदुःख सम मानित राममाता । राजीमनां समजवी गुणदोषयुक्ता ॥४५॥
 कोणी प्रशंसी गुण राघवाचे । गार्ह कुणी तें भरता सुवांचे ॥
 मुनीय तेव्हा कथि अवि सारें । स्थापविं तीर्थे कथि सत्प्रकारें ॥४६॥
 “शौलाचिया सन्निध हो सुकृप । पीयूषा उच्चम जो अमृष ॥

स्थायी तिथे हे भरता । मुतीये ” । तो प्रेषि पात्रे मग सर्व तेथे ॥ ४७ ॥
 जाई स्वतां सानुज अत्रियुक्त । येती वसिष्ठादिकही समेत ॥
 कीं जेथ तो कूप अग्राध ठेला । स्थापीयली त्यामधि तीर्थमाला ॥ ४८ ॥
 सप्रेम तें अत्रि वदे प्रसन्न । कीं “ स्थान हें होय अनादि जाण ॥
 हो द्रुत काळें, परि हा जनानीं ! कला तुझ्या, उत्तम रे ! खणोनी ॥ ४९ ॥
 दैवें जगा हा उपकार होय । मुलम्य होई अग्नि तीर्थतोय ॥
 हा कूप नामें तुझिया प्रसिद्ध । होईल लोकां करुणा विशुद्ध ॥ ५० ॥
 स्नानादि येथे करताचि नेम । विशुद्ध पुण्यावलि त्यांत जन्मे ” ॥
 सांगोनि माहात्म्य समस्त येती । कीं जेथ होती प्रभुरायमूर्ति ॥ ५१ ॥
 अत्रि मुनी तें सांगे सकलांप्रति भक्तकूपगौरव तें ॥
 धर्मेतिहासगोष्टी सांगुनि तो साधुवृंद तेथ रते ॥ ५२ ॥
 यापरि रात्री सरतां स्नानादिक नित्य सर्व ते करनी ॥
 सानुज भरत निघे तें यमात्रिवसिष्ठनमन आचरनी ॥ ५३ ॥
 सर्वासमेत पार्यो अनवाणी जाय भरत देखाया ॥
 श्रीरामशैलशोभा, होई क्षिति मृदुळ तत्पद वहाया ! ॥ ५४ ॥
 कुशकंदक तृण ह्रुदये स्पर्शा दुस्तर समार्गि दूधुनी ॥
 सेवी भरता अवनी, पवनहि वादे मुखावह त्रिगुणी ॥ ५५ ॥
 वर्षति देव फुलांनीं छाया घन करि निवाहनी ऊन ॥
 तरुराजी फलपुष्पीं भरली होती, तूणें सुमृद्ध पूर्ण ॥ ५६ ॥
 हरिणें प्रेमें बघती, लग गाडनि नधुरशब्दि सुलवीती ॥
 त्या राममक्त जाणुनि सेविति सारेचि आदरे चित्ती । ॥ ५७ ॥
 रामान्व लोक जर का जामद देतादि ‘ राम ’ नाम वदे ॥
 त्यातंहि सिद्धि मुलमा, भरता मग केंविं चुकति आनंदें ! ॥ ५८ ॥
 रामाचा प्राणमिय भरत, तया सिद्धि का न मजलील ?
 त्या सेविति सकलाही कथणें ही गोष्ट केरि हो नवल ! ॥ ५९ ॥

ऐशापरी भरत त्या वनि संचरीत । तथेम तें मुनिजनांसहि लाजवीत ॥
 पुष्टें जलें, अवनिभाग विशेष पाही । जेकीं पवित्र अति चित्र विलेक्यारी !
 पक्षी मृगें तरु तूणें गिरि कुंज छाया । आलोकितें भरत काननिच्या विमोगा ॥
 मार्गी पुढे द्रुतचरें समजूनि घेव । आनंदि होत हृदयीं मिय राममक्त ॥ ६१ ॥

होंचि सांगति ऋषी भरतासि नानें । पुण्यप्रभाव, गुण, कीर्ति महत्त्वममें ॥
 केलें निमज्जन कुठें, विनयप्रणाम । कोठें बधे भरत तें नवानाभिराम ॥ ६२ ॥
 कोठें बसे मुनिनिदेशि विनम्रभावे । सीतारघूत्तमपदां हृदयें स्मरवें ॥
 बंधूसभेत भरतातरि रामभक्ति । ऐश्यापरी करित तन्मय चित्तवृत्ति ॥ ६३ ॥
 सेवा अनुत्तम तशी उभयीं बघोनी । आशीर्नचें वितरिलीं वनदेवतानीं ॥
 येती फिरुनि तिसन्या प्रहरीं स्वयासा । वदोनि रामभदि पावति भूरि हर्षा ॥
 तीर्थें स्थलें पंच दिनावधी अशीं । पाहीवली श्रीभरतें अहर्निशीं ॥
 सस्कीर्तिगानें हरिशंभुकीर्तने । नेले दिना, साज गमे सुवर्तने ॥ ६५ ॥
 —इति श्रीराम० श्रीअयोध्या० श्रीरामचन्द्रभरतात्रिसंवादे सप्तविंशतिस्तरङ्गः—

तरंग २८ चा

प्रातःकालीं स्नानें आटपुनी मीनले सकल लोक ॥
 निथिलेश्वर भरत तसे ब्राह्मण गुविचारकारण अनेक ॥ १ ॥
 श्रीराम जाणुनि मनीं कीं आहे आजचा भला दिवस ॥
 बोलुं बधे हृदय परि, संकोच शब्द ये न वदनास ॥ २ ॥
 अवलोकुनि भिनले जन गुरु नृप भरतादि सर्वहि सभेत ॥
 संकोचोनि परि हरीं रात्रय अवलोकि मुप्रतिच तेथ ॥ ३ ॥
 तें शील रामरायी वानिति जन भक्तिपूर्ण आर्तमनै ॥
 उद्गारति ' नच दुसरा स्वामी संकोचशील रामविणें ' ॥ ४ ॥
 पाहोनि कष्ट रघुनाथमनीं अतीव । धेयें उठे भरत जाणुनि तत्त्वभाव ॥
 जोडोनि हस्त करि दंडवत प्रणाम । बोले " प्रभू पुरवि सर्व मदीय काम ॥ ५ ॥
 सहे माझ्यासाठीं प्रभुवर किती ताप सकल ।
 दिलें लोभोनी निजतनुसि दुःखांत अतुल ॥
 मला आता यावी प्रभुसि रुचते ती निजहृदी ।
 अयोध्येची सेवा करिज जंव हा जाय अवधि ॥ ६ ॥
 सांगा उपाय, शुभ पाय पुढां बघेन । संपोनियां अवधि, दीनदयाळ ॥ ७ ॥
 या जी ! मला सदुपदेश कृपानिधाना । ह कोसलेश्वर विभो ! मजला सुदीना ॥
 हे नाथ ! पोरजन, दास, शुभ प्रजाही । संबंध सर्व जरि उत्तम भक्तिवाही ॥
 नाथा ! तुम्हांस्तव मली मबटःछकोटी । तुम्हांगेना मज नको जरि मोक्षभेटी ॥

स्वामी सुजाण शरणागत पाळणारे । जाणोनि दासदुचिकांश्चित्तवृत्त सारे ॥
 सर्वांसि रक्षित असा, मन काय चिंता ? । दोनीहि पक्षि मज देवाचि सौख्यदाता ॥
 विश्वास हाच मन मानसि सर्वपीती । निश्चित मी गृह्णुनि सहत आत्मचिर्त्ती ॥
 आर्त्ता मदीय, विमुची मज टायि भक्ति । दोनी बळोचि करिती मज धीटचिर्त्ती ॥
 महोप हा प्रभुवरा ! दुरिं सारुनीयां । संकोच टाकुनि निदेश कर मला या ॥
 सारे तदा विनय तो भरतीं स्तवीती । कीं क्षीर-नीरविवृतिस्तव हंसकीर्ति ॥
 ऐकोनि श्रुणुवच दीन शब्द सुयुक्त । तो दीनबंधु रघुवीर वदे निजोक्त ॥
 जे देशकालसमया अनुकूल होय । श्रीराम-सुश्रमतिमान् बुधमाननीय ॥ १२ ॥
 “ताता ! मदीय तयही सकलां जनांची । चिंता गुल नष्ट कीति गृही वनीची ॥
 माथां मुनीश, मिथिलेश असे असोन । स्वप्नीहि दुःख तुज, तेविं मलाहि कोण ॥
 माझा वृद्धाहि पुरुषार्थ महान् जगांन । सत्कीर्ति धर्म परमार्थ निजार्थ मूर्त ॥
 हे दोहि साधुं पितृशब्द करुन बधू । होल्येकवेदमत तातहिताहि साधू ॥ १४ ॥
 आशा करीत पितृ-मातृ-गुरु-प्रभूंची । गेला कुमार्गिहि तरी कधि ना पडेचि ॥
 ऐसा विचार करनी त्यज दुःख सारे । सजेत रक्षि, घरतो वनवास तोरे ॥ १५ ॥
 तू देश, कोण, परियार, समस्त पौर । सीसीव हा गुरुपदाब्जरजी स्वभार ॥
 मानीं निदेश जननी, मुनि, मंत्रि याचे । शकतपौरपृथिवीप्रति पाळ सर्वे
 मुखे मुखाचे परि हें असावे । खाण्यापिण्यातें जरि एक ग्हावे ॥
 परी विवेकें सकलागपोष । करी, वदे हें तुरभी विशेष ! ॥ १७ ॥
 सर्वस्व हे जाणुनि राजधर्मी । संकल रक्षीं मम आत्ममयी ॥
 श्रीराम ऐसं भरतासि बोधी । नानापरी सांवरि बंधुची धी ॥ १८ ॥
 पण न संतोष, न क्षाति चिर्त्ती । आलंघनावीण तयास हो ती ॥
 जाणोनिही त्या भरतांनरास । संकोचला राम मनीं विशेष ॥ १९ ॥
 संकोच कीं गुरुजनादिक पौर तेथ । स्नेहार्द्र बंधु भरतीं तरि सर्व चित्त ॥
 श्रीराम दे सकृप त्यां निज पादुकातें । शिपीं घरी मरत त्यांप्रति भक्तिचिर्त्ते !
 तें पुण्यराशि पदपीठ दयानिधीचें । कीं पौरजीवपरित्यक्तयुग्म सांचे ! ॥
 कीं रत्नपेठि भरतांनरभक्तिमावा । मंत्राधरे उभय रक्षणकारि जीवा ! ॥
 कीं तें कपाट परिपालक सूर्यवंशा । कीं पाणियुग्म करि उत्तमकर्मपेया ! ॥
 कीं युग्म तें चिमल सेवनधर्मनेत्र । श्रीरामभक्तिमुगतीर्थचि तें पवित्र ! ॥
 आधार तो भरत घेत मुद्दे भरीनी । सीतारघूत्तम जणो ह्मदि लब्ध मानी !

रामा प्रणाम करि, मागि निरोप जाया । त्या सम धे कवळुनी हृदि आपुलीया !
साधूनि वेळ कुटिला करि तें सुरेश । उघाट्यासि जनचित्तगर्भो विशेष ॥
सर्वोसि पर्यकर जाहलि ती कुचाळी । आशा, सेरे अवधि तों, जनजीवि आली !
ना हें तरी, विरह, लक्ष्मणरामसीता । यांचा जनांप्रति कुरोग तथा वधीता ! ॥
तो वक्रयोग परि रामकृपे सुधारी । हो देवकोपहि गुणावह साह्यकारी ! ॥२५॥
आलिंग राम भरता हृदयें भरून । ते प्रीतिचा रस कथें शकणार कोण ? ॥
अध्वम उल्लसुनि ये तनुचित्तवार्ची । धैर्यहि विद्रवति धैर्यधुरंधरांची ! ॥२६॥
अश्व सवे कमललोचनिं सर्वलोकान् । पाहोनियां मुरसभाहि मनीं शशोका ॥
जे धैर्यमेव गुरुसे, मिथिलेश ऐसे । जानागि यन्मन कसाप्रति लावि लासें ।
प्राप्तें विरिंचि विरची जणुं पप्रार्ण । निर्लेप जे जलमलें जगतीं त्रजाण ॥
त्यानाहि रामभरतातिल ती अमूषा । प्रीती करी विरति-चाक्-तनु-चित्तलोपा !
जेथें वसिष्ठ जनकास्थिति होय मुग्धा । ती प्राकृत । समजणें नच बुद्धि शुद्धा
संगेन रामभरतामधला वियोग । मानील त्येक मज्जागि कठोरभाग ! ॥२९॥
संकोच तेवि रस तोहि अवर्ण्य साचा । संकोचते स्मरनिही कविची सुवाचा !
भेटोनियां समजवी भरतासि राम । भेटे मुदे उरिं रिपुस मनोऽभिराम ॥३०॥
भेटेनि मंत्रिभरतां जन कार्ये लागे । आपापल्या सकलसेवकवरां वेगे ॥
ऐकोनि दोनिहि समानि सज्जित होती । तें सिद्धता करिति ते परतावया ती
वंदोनियां प्रभुपदविजि दोनि बंधू । श्रीरामचन्द्र शिरिं घेउनि धैर्यसिंधु ॥
प्राथानियां श्रुतिपतीं जनदेवतांभी । संमानिती बहुपरीं सकलां मुतोपीं ॥३२॥
ते लक्ष्मणा मिलति, वंदिति जानकीतें । तत्पादपंकजरां स्वशिरीं धरीते ॥
आशीर्वचें वितरि त्यांप्रति रामबाधा । जीं सुश्रमे सकलमंगलता सुजाया ३३
श्रीराम सानुज नमी जनका समक्ति । त्या प्रार्थि तो सतनुनि तन्महिमा सुरीतीं
“ हे नाथ ! कष्ट किति घेउनि हे दयेनें । केलें असे विपिनि आवण तात ! येणें
आशी अम्हां वितरुनी शुभदा प्रभूंनीं । कार्यां सुखी परतुनी निजराजधानी ”
पूजुनि साधुमुनिविप्रगणां सुमानें । दे त्यां निरोप गणि शंभुहरप्रमाणें ॥३५॥
अश्वत्थसमीप मग जाउनि बंधु दोनी । आशीसि घेति मग वेति नमूनी ॥
जाभलि, कौशिक तळे मुनि वामदेव । ते पौर मंत्रि नृपसेवक वाद सब ३६
यातें यथाविधि नमूनि निरोप देत । श्रीराम लक्ष्मणसमेत अती विनीत ॥
नारी-नरां परतवी लघु-मध्य-थोरां । संमानुनी करुनि आत्मकृपा अपारा

कैकेयीचें वंदि पादाब्ज राम । भेटे तीतें प्रेमभावें निकाम ॥

दुःख लज्जा घाल्ही; पाठवोनी । दे माघारी पालही प्रेसवोनी ३८
मातापिता परिजनादिक यासि सीता । भेटेनि ये पतिचिया अनुरागि पूता ॥
श्वस्तसि भेटुनि नभी सकलासि भावें । तथीतिवर्गन कवीप्रति रेडि यावें !
आशीर्वचें अभिमतें भिलवूनि सीता । पेकोनि घेत उपदेश मनीं पुनीता ॥
प्रीतीत दोनिहि समाजि निमग्न ठेली । भारवली सकलवृत्ति सुभावशाली ४०
ओराम मागवुनि सुंदर पालखना । मातांणि त्यांत बसवी, समजावि नाना !
दोनीहि बंधु भिलवी भिसवूनि त्यातें । स्नेहें सों अनुल पोचवि भक्तिविचें ॥
नानापरी सजवुनी गजवाजि पांता । झुगल सैन्य भरतादि करी प्रयाणा ॥
चिचें सधीत सहस्रभजन रामि होवी । वाटे समस्त चलतीं गतचेतसीं हीं ॥४१॥
तेव्हां वृद्धादि-गज-वाजि पद्यहि सारे । ते चालती जणु दिना हृदयें, विचारे ॥
त्यांची दया करुण ती कशि वर्ण्य व्हावी । ते चालती परतुनी परतंत्रमावीं ४३
गुरुतें, गुरुपत्नीतें, बंधुनि सानुज सगीत राम तदा ॥
परतें पर्णकुटीतें हर्षभरें तेचिं आर्तियुक्तहृदा ! ॥४४॥

॥ इति श्रीराम० श्रीभयोध्या० श्रीरामचंद्रकथाशास्त्ररतप्रत्यागमनं
नानाशायित्यस्तरङ्गः ॥

तरंग २९ वा

संमानुनी मग निरोपियेलें निपादा । तो जाय चिंचिं घबरी अभिता त्रिपादा ॥
कोळी किरातगण भिल्ल वनाधिवासी । माघारिं जाति नमुनी कितिदां तयांसी ॥

सीतालक्ष्मणराम नैसति वटच्छायेत विभ्रांतितें ।

होती दुःखित आत्मलोकविरहें स्नेहार्द्र अत्यंत ते ॥

शंसी राम मुचाबभाव भरतीं सत्स्नेहवृत्ती तशी ।

सीतालक्ष्मण यासि सांगत किती बाळाणुनी बंधुसी ॥ २ ॥

प्रीति प्रतीती कृतिवाळनें तशी । श्रीराम वर्णीं भरतांरी जशी ॥

सप्रेम तो श्रीमुखिं वानि राघव । सथीतिचें जें भरतात लाघव ॥३॥

खगमगजलमीनीं तेव्हां चित्रकूटी । चरिं अचरिं विशेषा म्यानता व्यापि पोटी ॥

अमर वधति सारी राघवाची दया ती । स्थिति कथुनि रहींची ते सुमें वर्णताटी ४

नमन करुनि देवां राम आश्वासि त्यातें । विगतभय निघोनी जाति निश्चित चित्तें ॥
 प्रभु विलसत सीतालक्ष्मणांच्या समेत । विलसति जणुं भक्ति, ज्ञान, वैराग्य मूर्ते !
 इकडे श्रीगुरु मुनिजन मिथिलाधिप भरत जाति आत्मपथें ॥
 श्रीरामचंद्रविरहें झालेले आर्तचित्त सकलहि ते ॥ ६ ॥
 ध्याती चित्तांमध्ये प्रभुचे गुणगण नितान्त अभिराम ॥
 चालति मौनचि भजुनी, चित्तांनार्थ राहिला भरुनि राम ! ॥ ७ ॥
 झाले समस्त यमुना उतरुनि पार । तो भोजनाविणचि वासर जाय साग्र ॥
 गंगा नदी उतरती दुसऱ्या दिनीं ते । सेवीत रामवख त्यां गुह सर्व तेथें ॥ ८ ॥
 सई नदीतें उतरुनि येत । ते गोमतीच्या सलिली नहांत ॥
 चौथ्या दिनीं ते जन राममक्त । सारे अयोध्यानगरीचि येत ॥ ९ ॥
 राहें तदा जनकही दिन चार तेथ । तो राज्यकार्य तिथळें करि सावरीत ॥
 तें सोपवोनि सचिबीं, भरती, गुरूही । तो जाय भूप मिथिलेसि मनें उदासी ॥ १० ॥
 साकेतवासि जन मानुनियां गुरूक । ते राहती सकल रामपुरी मुळात ॥
 श्रीरामदर्शनसुखास्तव आचरीती । नाहीनयदि नियमप्रत सत्यमक्ति ॥ ११ ॥
 करीति नाना उपवाज साधनें । त्यजोनियां भोगविलास भूषणें ॥
 न चित्त त्याचें सुखसेवनार्थी । प्रतीक्षिती केथिं सरे वनावधि ! ॥ १२ ॥
 मंत्र्या, सुखेकगणां भरत प्रबोधी । कार्ये निजें करिति ते भरतोक्तबुद्धि ॥
 सांगे रिपुघ्न-हृदयांसहि बोधुनीयां । योजीत मातृपदसेवन त्या कथया ॥ १३ ॥
 विप्रांसि बोलवुनि साजति सांगि त्यातें । बंदोनिया भरत रुद्रिनयें सुचिचें ॥
 “हो उच्च, नीच, लघु-दीर्घ कसेहि कार्य । सांगोनियां मज करीं करवोत आर्य ॥
 दासादिकां, पुरजनां, सकलां प्रजांना । बद्धाजली भरत बंदुनि सांगि नाना ॥
 केलें तयां स्ववद्य, तोपवुनी तयातें । ते मानिती सकलही भरतोक्ति चित्तें ॥ १५ ॥
 जाई पुढें गुरुगृही अनुजासमेत । बद्धाजली भरत दंडवतें करीत ॥
 प्रार्थी “विभो । मज निदेश असो गुरूक । राहीन मी सुनियमें त्रत आचरीत ॥
 प्रेमें सुनीय पुलकावृतगात्र बोलें । “जें चर्मसार जगतीतलि योग्य झालें ॥
 तूं तेंचि जाणसि, कधींसि, करीसि सारें । आदर्श तंच भरता । स्वतिसद्विचारें” ॥
 ऐके गुरूकि, शिरि घेइ वदुत्तमाखी । बोलवुनी गणक पाहुनि सदिनासी ॥
 सिंहासनीं दसवि तो प्रभुपादुकातें । निर्दोष सद्यश्च रुचे कविनायकां तें ॥ १८ ॥
 श्रीराममाता गुरुपाद बंदुनी । श्रीपादुकांचाहि निदेश साधुनी ॥

ये नंदिगांवा भरत प्रभुधिय । राहे रचनी तरुणवालय ॥ १९ ॥
 तो धैर्यमेरु शुचि धर्मरक्षक । शोभे जयजूटि तदीय मस्तक ॥
 तो बल्कलें प्रावरणें निजें करी । मुनिव्रतं सन्नियमादि आचरी ॥ २० ॥
 मही खणोनी करि आसनस्थली । कुशावृत्ता भू करुनी तयांतली ॥
 आरंभि तो सद्मत खाद्यसेवनी । राहे मुनीचें व्रत पूर्ण घेउनी ॥ २१ ॥
 तो भूषणें, प्रावरणें, मुखावली । लज्जी तनुचिचवचें घरातली ॥
 विरक्तता श्रीमते निषेविली । मुनीद्रिही तन्नियमादि गाडली ॥ २२ ॥
 शास्त्रेयज्या मुराजहि स्तवी । श्री तेथली त्या धनदाहि लाजवी ॥
 अस्वक्त तेथें भरत व्रतोद्यमें । तो चंपक्योद्यानिं अली तसा गमे ॥ २३ ॥
 रामानुगामी, कमलाविलास ते । सन्नाम्यवान् होति समस्त दाकते ॥
 न सेविती त्यां वमना गणोनिया । सुश्लेषभेगी नच लालसा तया ॥ २४ ॥
 भरत, शुभगचा जो असे प्रेमपात्र । नच तयि कुतुहलें होय हें पार मात्र ॥
 स्तवि जग कुतुकानें चातकाच्या व्रताला । स्तुतिसि निजवियेकें हंसही पात्र साला ॥
 त्याचा दिनानुदिन दुर्बल देह होत । तजोबलच्छवि मुलांशुजि वृद्धिमंत ॥
 सो नित्य रामनियमव्रतिं पुष्टता घे । सद्भ्रमसेन्य भरतांतरि वाहुं लागे ॥
 होई प्रसन्न मन नित्य तदीय पुण्ये । तजोबलादिक तयीं गमती अगण्ये ॥
 जैसैं घटे जल जरी शरदागमात । पत्रें विक्रासति, विराजति रम्य वेत ॥
 भरतहृदयव्योमीं शोभा दिसे विमल्येत्तमीं ।
 शशि, अनशनीं नक्षत्रीं या व्रतीं नियमीं, दर्मीं ॥
 पुनिव अवधी, विश्वासाचा तिथें पडच तारक ।
 विकसत वियहंगा तशी प्रभुस्मृति तारक ॥ २८ ॥
 अचल अमल प्रीती रामीं, गमे शशिची कला ।
 विलसत तिथें तारासमं शशी सुतिनें मला ॥
 अनुपमचि तो मक्ती रामीं विरक्त विराजते ।
 भरतचरितें वणायाल । गिरा बहु लाजते ॥ २९ ॥
 भरतवर्तन-सत्कृति सद्गुण । कवण हें कवनीं करि गायन ।
 सकल सत्कृति लाजति यार्णिता । यकृति क्षेप, गणेशहि सत्त्वता ॥ ३० ॥
 पूज्जनि नित्य प्रभुशुद्धावर्ते । तलेम ना मानति माविजे ते ॥
 सो मागमाणेनि निदय त्याचा । करीत राज्या बहुरीति साचा ॥ ३१ ॥

पुलक गात्रि, हृदी प्रभुजानकी । नयनि नीर, सुनाम वसे मुखी ॥
 अशि असे भरतस्थिति निर्मला । कशि बरे लवही कथवे मला ॥ ३२ ॥
 सीतारघूतम सलक्ष्मण काननांत । राहोनि जे तप करीति विरक्तियुक्त ॥
 तैसे करी भरतही भवनी वसोनी । देहासि कष्टवुनि त्याचपरी कसोनी ! ३३
 दोघांघही तुलुनि, सागति सर्व लोक । कीं सर्वरीति भरत स्तवनीय नीक ॥
 साधूहि लाजतिच तन्नियमवतांसी । तैसे मुनीद्रहि तया नमिती स्वशीर्षी ३४
 भरतचरित ओहे पुण्यराशी धनन्त । मधुरमुखद, मोदा मंगळा नित्य देत ॥
 कलिकलुप निवाची, तीव्रही क्लेश नाशी । दिनकर जणुं, शोषी मोहरूपी निशेसी ?
 अवतति गज यांचा सिंहा जे भासणारे । असह सकलतापां चारि जे सप्रकांर
 रमशुनि जनचित्ता भंजि संसारभार । अशि जणुं रघुनाथप्रीति जी र्हाति सार ।
 सीतारामप्रेमलुधाकर भरत न जन्मा जर येता, ।
 मुनिहृद्दुर्गम शमदमनियन-प्रनविषमा कां जन करता ? ॥
 दुःखामी, अवदंभ, अघनता कोण सद्यशी निज हरता ?
 कलिकाळी या तुलसीसम शठ कोण राघवापशि धरता ? ॥ ३७ ॥
 तुलसिदास म्हणे, नियम कुणी । भरतकीर्ति अशी जर आयके ॥
 जनकबाराधुनाथपदी तया । रति बहोनि विरक्ति भरीं ठिके ! ॥ ३८ ॥
 श्रीरामभरतभक्तिप्रेमाचा सिंधु हा मदीय मना ॥
 व्यापुनि राहो संतत 'रामा'सिख रामभरत कंठ शमना ॥ ३९ ॥

इति श्रीरामचरितमानसानुवादकाव्ये 'श्रीमुखोक्तमानसे' कलिकलुपविध्वं-
 सने श्रीअयोध्याकाण्डोत्तरार्धे भरतचैराग्यविवेकवर्णनं नामैकोनविंशस्तरङ्गः
 —: इति अयोध्याकाण्डसमाप्तः —

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादकाव्ये कलिकलुपविध्वंसने 'विमलविज्ञान-
 चैराग्यसंपादनो' नाम द्वितीयः सोपानः श्रीसीतारामचंद्रकृपया संपूर्णः ॥

— श्रीरसु —

—००० श्रीसीतारामचन्द्रार्पणमस्तु ०००—

— शुभं भवतु —

[कांहीं श्लोकपंक्ति राहिल्या, त्या पुढीलप्रमाणे घालणें.]

पृ. ३९, अयोध्याकांड, पूर्वार्ध, तरंग ११

श्लोक १९ चा पूर्वार्ध—

त्वोद्धार त्या कक्षनि येति गहाति पौर । संव्याविधित्तव निषे खुरंगहीर ॥

श्लोक २७ चा पूर्वार्ध—

है पुण्य सुंदर, सुविन्न नुभोगदायी । सद्रंघनाक्षयुत पूर्ण मणिप्रमादी ॥

पृ. ७३, अयोध्याकांड, उत्तरार्ध, तरंग ४

श्लोक ३० चा पूर्वार्ध—

स्त्री शोचनीय पतिबंधक तेहि नाथी । श्री रीरिणी कुटिल, आशङ्कि मांडणारी ॥

! श्रीगणेशाय नमः ।
 श्रीभवानीकमलेश्वराभ्या नमः । श्रीसीतारामचंद्राभ्या नमः ।
 श्रीसरस्वत्यै नमः ।
 तुलसीरूपिणे श्रीमद्राजगीकुमुनये नमः ।
 यस्य प्रसादात्तुल्यं स्वर्गीयममृतं भुवि ॥ १ ॥

* सुलोकमानस *

श्रीरामचरितमानस अथात् श्रीतुलसीरामायण

या महाकाव्याचा अनुवाद

तृतीय सोपान

अरण्यकांड

‘तरंग १ ला

मंगलाचरण

जो धर्मवृक्षाप्रति मूळ होव । आनंद दे जो हृदया अमेय ॥
 निवेकसिन्धुप्रति पूर्णिमेन्दु । त्या श्रीशिवाचें पदपद्म बंदू ॥१॥
 दैत्यगणपक्षा रविषा विकसी । पाशान्पक्षात निवटूनि नासी ॥
 पितापहारी, शमवीत पूर्ण । मोहाबुदाली अनिवासमान ॥ २ ॥
 श्रीरामभूप्रिय शकराल । ऐशा नमीं मी अपनायनाला ॥
 ब्रह्मी वसे जो नित रौन मांघ । त्या शकें नित्य अम्हा जपावें ॥३॥

जो सान्द्रमेघापरि हृषदच्छवि । पोतांवरे सुंदर, चित्त ल्पेनवी ॥
 सचाप-वाणांकित-पाणिपद्म तो । तूणीरि ज्याचा कटिभाग शोभतो ॥४॥
 श्रीराम तो पद्मविशाललेखन । शोभे जयजूशिरोविभूषण ॥
 सौमित्रिचीतापुन मार्गि चालत । तो रम्य रम्याहुनि मी स्मरे नित ॥५॥

‘उमे ! श्रीरामाचे गुण अमित जे गूढ कळुनी !

मुनि ज्ञाते साधू विरति मज्जती निर्मळ मनी ॥

परी ज्यांच्या चित्ती कधिच नसते घर्मरति ती ।

मनी अप्रीती ज्यां हरिगुणि, तयां ते भ्रमयिती ! ॥ ६ ॥

पुरज्वन-मरजांची ग्रीति जी रामरायी । अनुपम नुराती मी यथाशक्ति गाई ॥
 प्रमुचरित वंदे मी आचरी जे वनांत । मुर-नर-मुनिशैल्या विश्व जेणे पुनीत ॥७॥

एके दिनी जमवुनी तुमनें मनोजे । भूषा अनेक रचिल्या प्रभुनें रसजे ॥

तो भूषवी प्रियतमप्रति विश्वनाथ । सप्रेम ते उभय रें स्फटिकासनस्य ॥८॥

देवेन्द्रपुत्र धरि वायसरूपने । तो देखु इच्छि बल राखि जे विशेष । ॥

मुंगी जणों कुतुकिं सागरि पाहि खोली । तैसे बरे, ‘रघुपती किति शक्तिशाली!’ ॥

तो मूर्ख मंदमति आपलि रोचि चांच । सीतेचिया पदि, पळे मग भीत साच ॥

श्रीराम देखुनि तदा ऋणि येत रक्त । हाणी तया तृणशरे तृणचापि युक्त ॥९॥

दीनीं सदा अति कृपालु जरीहि राम । त्यांतहि तो उल्लित दुर्गुणपूर्णधाम ॥

तो ब्रह्मनाथ अभिमंलित वेणि जाय । धावेहि काक हृदि भीतमना असाद्य ॥

जवन्त ते सत्वर मूलरूप धे । पित्याकडे आश्रय मागण्या रिघे ॥

परंतु तो राघवशब्द जाणुनी । देवेन्द्र त्याच्या शकल्य न रक्षणी ॥१०॥

निराश होऊनि भये हृदी भरे । दुर्वास त्या चक्रभवाकुल स्मरे ॥

जे ब्रह्मलेकीं शिवलेकिं, अग्निही । भये भरे व्याकुलचित्त तो भरी ॥ ११ ॥

कोणीहि त्याते नच देइ आशय । वदे न त्या कोणिहि ‘वेड रे जय !’ ॥

त्या रामशक्तप्रति कोणि आशय । देऊं शके काय कधी विनिर्मय ? ॥ १२ ॥

श्रीरामशक्तप्रति सर्व संकट । होतात ऐकें गहवा ! न एकट ॥

मृत्युयरी हो जननी, रिता यम । मुखाहि दोर जणुं ती विरासम ॥ १३ ॥

सखाहि त्याचा शतशक्त्या बने । गंगाहि हो वेतरणी तया गुणे ! ॥

ऐसे तया सर्वहि अमिषे जग । जे रामशक्त्य करीति दुर्भंग ! ॥ १४ ॥

जेथें जिथें व्याकुळ इन्द्रनन्दन । दुःखें बघे आश्रय काहिं धावुन ॥

तेथें तिथें रामशरें न सोडिल्या । त्या पाठलागा करता मुदुर्बला ॥ १७

जयंतदुःखा बघुनी तथा मुनी । श्रीदारदा ये कष्टांना मनातुनी ॥

तो पाठवी त्या शिकवूनि राखणाकीं बोल "यमा ! शरणार्थी वाचवा !"

तें आर्त तो भीत रिघूनिषा पदा । घरी प्रभूच्या, विनवीतहि तदा ॥

"हे नाथ ! दीनावन रामराय रे ! ! मात्राहि ! मात्राहि ! दयानिघे ! त्वरें

अतुलबल न जाणें, स्वल्पभावा न सीमा । मज नच कळला तो मंदबुद्धीस रामा !

प्रभुवर ! अजि पावें मत्कुनीच्या फळा मी । शरण तुजसि आलों स्वल्पदाभोजगामी

अत्यार्त बाणी परिसोनि त्याची । प्रभू करी त्यास कृपाच साची ॥

एकाक्ष त्यालागिं करुनि सोडी । भगानि ! हे रामकृपा न थोडी ॥ २१ ॥

त्या चिन्कूटी प्रभुराम राहता । नानापरिं दावि चरित्रावता ॥

जी वर्णिता चिंतिं मुधाच वाट्टी । तेव्हा विचारी प्रभुराय दृढतो ॥ २२ ॥

" येथें समस्त जन जाणति आपणास । भेदावया सकळ येति इथें विशेष !

संमर्द होइल " म्हणून, इधून दूर । जाती मुनीसि पुमुनी प्रभु रामचंद्र २३

सीतेसबें निघत साजुज रामराय । अव्याभ्रमी रिघति, तें मुनि दृष्ट होय ॥

रोमाचकाय मुनि घावत जाय वेगें । त्या स्वागतें उभय हर्षति अंतरों २४

श्रीराम त्या करित दंडवत प्रणाम । घावूनि तत्परिणि भक्तिभरें निकाम ॥

रामा मुनी उचलुनी कवळी स्ववंधी । प्रेमादरुनीं प्रभुसि न्हाणित तो निजाधीं

पाहूनि रामचरणां मुनिनेत्र घाले ! ! सर्वांसि ने मुनि निजाधर्मि अल्पकालें ॥

पूजुनिषां प्रभुवरा अति आदरें तो । सर्वांसि कदफलमूल मुनीन्द्र देतो २५

तें बघुनी प्रभुरा अतिशोभमाना । डोळेभरी निरति वरा उपमा असेना ॥

जोडोनि हस्तयुगुगुडुहा तयातें । मागें स्तुती करित अत्रि निजोत्तमोक्तें २७

" हे भक्तवत्सल कृणामृदुशील रामा ! ! निष्काभियाहि वितरीसि मुलस्वधामा

हे राममुदर मवातुधिमदरा रे ! ! पुढातुजाभनयना नमूं भक्तिपूर् २८

स्वत्पादपद्म मद-नाशन मी नमीत । देवा अनेकविभवा ! सुखवीसि भक्त ॥

हे दीर्घबाहुकृतात्मिक ! सज्जचार । त्रैलोक्यनाथ ! शरणागतनष्टताप २९

हे सूर्यपशुभमहर्ष ! संमुचार । संडीचे, तू बरिसि ज्ञानकिर्त अराय ॥

हे सज्जनावन ! मुनीन्द्रमनोभिरामा । देवाशिनाशन विमो चिरसौख्यधामा !

आता वदा म्हणु कसे प्रभुनीं निघावे । सर्वोत्तरात वसना, प्रभुसीच ठावे ” ॥
ऐसें म्हणोनि मुनि घोर वष प्रभूतें । रोमाचली तनु विलोचनिं अस्व ये तें ॥१८॥

तनु रोमाचित पूर्ण प्रेमें प्रभुमुखकमलीं नयन दिले ।

मनोज्ञानगुण यासि अगोचरिं जपतप मीं तरि कधि कलें । ॥

जे कुणि निशिदिनिं शुभ खुचरिवा गाती सादर त्या मिळते ।

योगधर्मजप नाचरिताही, अनुपम भक्ती तुलसिमते ॥१९॥

श्रीरामचंद्रयश उत्तम सौख्यमूल । तु यासि नाशि, कळिपातक ते हरील ॥

जे आदरें परिसती यश राववाचें । श्रीराम त्यास अनुकूलचि होति साचे ॥२०॥

आह् कराल कळिकाल निघो अघावा । हो ज्ञान योग जप धर्म कलीत केचा ॥

जाणोनि हें भरवसा न दुजा धरीती । ते मान या जगि खरे चतुरप्रभूति ॥२१॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे कलिकलत्रविषयसने अरण्यकाण्ड

श्रीरामस्याविषमगमो नाम द्वितीयस्तरङ्गः ॥

तरंग ३ रा

मुनिपदकमलातें वदुनी नम्रशीर्षी । सुखरमुनि याचा नाथ चाले वनाशी ॥

खुबर पुढतीं हो बहु मागूनि चाल । मुनिवरसम वेधें ते अती शोभलेले ॥१॥

विलसत उमग्याच्या मध्यि सीता कशी वी ॥ जणु विलसत माया ब्रह्म जीवात होती ॥

अवघड वनि वाट घाट शैलीं नचा त्या । उदुमुनि जणु नाथा त्याप्रती मार्गदाया

खुबर वनि जाई यांपरी जेय जय । गगनिं घन करीती सावली तेथ तेथ ॥

पथि अतुर तयातें नेत्रातें विराध । प्रभु बघित तयात, येत जो तो अशुद्रा ॥३॥

त्वरित रचिररूपा पावुनी तो विराध । प्रभु मग निबधामी पाठवी त्या अचाध ॥

मग मुनि शरभगा भेटती रामराय । नुभग अनुज सीता सगतीं जरास हेद ॥४॥

रामचंद्रमुखपकबाप्रति । नेत्रभूग मुनिच विद्योक्ती ॥

आदरें करिति सौख्यदान ते । धन्य धन्य शरभग सन्नेते ॥५॥

वद मुनि “ खूत्तमा ! परित गा ! दवाळा ! खरे ।

विषाबसि विभे ! उमारुजमानसीं हठ रे । ॥

विचिंसदनास मी रिस्त तो भेंड येकिले ।

वनात दुग्दि येतसां, बविन आपुली पाउले । ॥६॥

महोनि दिन रात मी बधितसैं कधीं ये क्षण ।
अतीव अजिं हर्षलो मिलुनि आपुलें दर्शन ! ॥
प्रभो ! परम हीन मी सकल साधनीं हा अंश ।
मुदीन समजुनिही मज कृपा करीतां असे ॥७॥
न हें करितसां प्रभो ! बघुनि काहिं माझेमधें ।
स्वरीति तुम्हि राखिली जनमनोहरा ! सन्निधे ! ॥
कृपा करुनि राखवा ! तंवर येथ यांवा जरा ।
तनु त्यजुनि मी तुम्हांमधिं मिलेन जो ईश्वरा ! ” ॥८॥

तो योग यज्ञ जप सत्तप सद्व्रतादि । अर्षी प्रभूषि शुभभक्तिवरसि साधी ॥
मोठी चिता करि, घसे शरभंगतीत । सोहोनि संग हृदिचे मुनि शुद्धचित्त ॥९॥
“नीलांबुदच्छवि विभो ! रघुवर्यनाथा । सीतेसमेत अनुजासह विश्वकान्ता ! ॥
माझ्या हृदीं सगुणरूप तुम्ही रहावें । यावें निरंतर अंश वरदान देवें ! ” ॥१०॥
॥ इति श्रीरामचरितमानसानुयादे कलिकलुपविभ्वंसने अरण्यकांडे शरभङ्ग-
वैकुण्ठवर्णनं नाम तृतीयस्तरङ्गः ॥

तरंग ४ था

प्रायोनि हें करित दग्ध निजा तनूची । योगाग्निनं मुनिहि हो हरिलोकवासी ॥
रामस्वरूपि मुनि हो नच लीन तो कीं । तें द्वैतभक्तिवर मागतुं विष्णुलोकीं ॥१॥
पाहोनि तद्रति अशी, सगळ्या मुनींना । शाला प्रहर्ष हृदयीं मज घण्य हो ना ॥
छद्मरती स्तुतिवचें मुनि दृष्ट भावें । “ श्रीराम भक्तकृपाकर कीर्ति पावें ! ” ॥
जाती पुढें रघुरादि वनीं समस्त । त्याचेसर्वे मुनिसमूहहि सर्व जात ॥
मार्गांत त्यांस दिसतां बहु अरिथराशि । ‘कोठून हा !’ पुसत राम दयाब्धि त्यासी ॥
तें सांगती मुनि “कसें पुसतां जि ! नाथा ! । सर्वा हृदीं वसतसां, सकलां पदातां ॥
मक्षीपलें मुनिगणांप्रति राखसांनीं । ” ॥ एकोनि रामनयनांमधिं येइ पाणी ॥४॥
‘उभारुनी बाहुशि, रामराय । तेव्हां प्रतिज्ञा करि जी न वांय ॥
‘ करीन मी राखसहीन भूमी । मळांशि निर्विघ्न करीतसें मी ’ ॥५॥
॥ इति श्रीरामचरित • सकलकलिकलुपविभ्वंसने अरण्यकांडे रामस्य निशिचर-
विनाशाय प्रतिज्ञाकरणं नाम चतुर्थस्तरङ्गः ॥

ज्या सेविते मुर अजादिक भक्तिमावें । ज्या वादितो स्मररूपहि निबल्लभावें ॥
 ज्ञानस्वरूप विभु तो सकलाधनाशी । त्या श्रीपतीसि नमि मी रघुनदनाशी ॥११॥
 जो सौख्यराशि जगिं सद्गति सज्जनाचा । जो शक्तिसयुत निजानुजयुक्त साचा
 जो वानिला स्तविं सुरेन्द्रकनिष्ठबधु । तो वादितो निजजनाप्रति सौख्यसिंधु ॥
 जे मात्सरा त्यजुनि, येति तुझ्या पदाब्जि; त्याना नसे पतन घोर भवान्निभावी
 ना ते वितर्कलहरींमधि मज्ज होशी । एवान्न सेवुनि तुला भजती समाप्ति ३२
 भक्ती करीति तव इन्द्रियनिग्रहानें । घेती तुझी नुगति साधुनि भक्त तेणें ॥
 देवा ! तुला नमित्तें प्रभुला निरीहा ॥ एकादमुता विभुरा ! अविकार्य वृद्धा
 हे भक्तिबल्लभ ! कुयोगिजना दुरापा । हे भक्तकामतरुकर समा ! अपापा ॥
 हे विश्वसद्गुरुवर ! अचला तुरीया ॥ हे शाश्वता ! प्रभुरा ! निव वदनीया ॥१५
 हे विश्वमुंदर नृपा ! तुझ मी नमीत । हे जानकीरमण ! मी चरणाब्जभक्त ॥
 होई प्रसन्न; मन हो तव भक्तिमग्न । भक्ता तुझ्या भिळनसे तव लाभ पूर्ण ३६
 जे स्वोक्ति सस्तुति तुझी करितील ऐशी । वादेल मानसि तया तव भक्तिगयी
 लागेल त्याप्रति तुझे पद सौख्यसार । आनदलाम तज भक्त दुष्टी अपार ॥१७
 प्राथोनि धापरि मुनी नाम त्यासि शीर्षी । जोडोनि पाणिपुग मागत हैं तयाशी
 “देवा ! सदैव मम या मतिनें भजावें । स्वत्पादपद्मपुगलाप्रति भक्तिमावें” ॥१८
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुगादे संकलकलिकल्पविषयसने अरण्यकाण्डे

अत्रिकृतश्रीरामस्तववर्णन नाम ग्रंथस्य ११३ः ॥

तरंग २ रा

“ तदा सीता प्रेम ननुनि अनयोसि चरणी ।
 किलीदा ती भेंट तिजसि अनया सादर मनी ॥
 हृदी अत्यानंद भरनि अनसुया तिजसि दे ।
 शुभाशीर्वादतिं निज निवृद्धी बेसवि मुदें ॥ १ ॥

अप्रिबाया अनसुया लेगवि सीतेसि वदन्नूपण जे ॥

ते दिव्य अमल नूतन सतत शोभायमान तिजसि सजे ॥ २ ॥

सरस मुदुवचें ती प्रेमला आर्षवनी । सहज काथि सतीचा धर्मही तरवारणी ॥

“ हितकर जरि आईबार बधू जगात । परिमितचि तयाचें दान न पीछि होत

अमित वितरि भर्ता मात्र नारीसि सीते । अघम समज नारी जी न सेवी पती
समज मनि कसोटी आपदा हीच चारा । पतिगुणि निजघर्मी स्त्रीस तैसीच मित्रा
जी वृद्ध, रोगि, घनहीन-जडा सुदीना । कोपिष्ट अंघ वधिरा पतिला पुसेना
त्याते करीत अपमानचि मात्र ऐसी । नारी लभे यमपुरीमधि दुःखराशि ॥५॥
हो धर्म एक जगती व्रत नेम एक । की देहवाङ्मनि भजे पतिलागि नीक ॥
वेदी पुराणि सुजनी कथिल्यात चार । नारी पतिव्रतपरा कथिते प्रकार ॥६॥
जी श्रेष्ठ, मध्यम, मुनीच कनिष्ठरीति । ती वर्णिलें जनकजे ! धरि तूं स्वचिर्त्ती ॥
जे ऐकतील वच हे, तरतील तेही । संसार हा जलधि, त्यासि न कष्ट कांहीं ॥७॥
ती जाण उत्तम अशी, जिष्ठ ना मनांत । स्वप्नीहि अन्य पुरुषस्मृति लेश होता ॥
ती भाव्यमा समज जी नर अन्य मानी । भ्राता, पिता, सुत अद्या उचिताभिधानी
जी धर्म बुद्धि कुलनीतिविचारि राही । ती हो निकृष्ट गणिली स्वतिमाजि, पाहीं
जी भीतिन अवसरविण राहि तैसी । सीते ! गर्णी अघम यात्ररि तूं तियेसी ॥९॥
जी भर्तृवंचक रमे परक्या नराशी । ती रौरवी नरकिं कल्प पडे न कैशी ? ॥
जी कोटिजन्मशत दुःखचि भोगण्यास । सेवी क्षणेक मुख ती किति मूढ खास ! १०

पतिव्रता स्त्री सहजी निषेधित । सत्यं व्रतीलें गति उत्तमाचि ते ॥

जी वंचिते आत्मपतीत वर्तने । वंघविय ती यौवन अन्य जन्मिने ॥ ११

अभावनी स्त्री गमते स्वभावज्ञ । घे सद्व्रतीने जर ती पतिव्रता ॥

गाती तिचे सद्यश्च चारिही स्वति । प्रिया म्हणोनी तुलसी हरिपति ॥ १२

सीते ! तुष्ट स्मरुनि नामचि अन्यनारी । घन्या पतिव्रत करीति सुखप्रकारी ॥

प्राणाहुनी प्रिय तुला मनि होय राम । हेमी वदे मवि हितास्तव नीतिधर्म ॥ १३ ॥

ऐकोनि हणलि मनी अति जानकी तें । ती आदरें नमित तत्पदपंकजातें ॥

बोल रघूतम ऋषीसि कृपानिधान । “आदेश या जि ! दुजिपा वनि मी रिघेन ॥

होवो कृपा मजवरी तुमची सदैव । सेहें अलंड मम मानुनि दास्यमाव ” ॥

ती धर्मपीर विमुची परिभेनि बाणी । शानी मुनी वदत सादर या वचनां

“ज्याची कृपा विधि-हरी सनकादिज्ञाना । इष्टा गमे सकलही परमार्थपूर्णा ॥

तो राम तूं जगि अकाम समस्तसेवी । दीनी कृपालु मृदुवाग् वदशी न केवी ? ॥

आनी मला चतुष्ठा प्रभुची कृप्येन । वंदीन मी गुजसि, सोडुनि देव आन ॥

ज्याच्या समान न दुजा, कूडनी विघेये ॥ त्याचें कसे नच असेल मुशील ऐसे ॥

तरंग ५ वा

सर्वाचिया आश्रमि राम जाई । भेटे मुनीना बहु सौख्यदायी ॥

अगस्तिचा शिष्य मुतीक्षणाया । स्वदेहवादिचिंति सुमक्त रामा ॥१॥

विश्वास त्याचा प्रभु रामि एकी । कळे तया जें प्रभुवर्य ये की ॥

मनोरथा कैक करीत चित्ती । सोकण्ठ तो घातत हर्ममूर्ति ॥ २ ॥

“दैवा । मला राखिल की प्रभु दीनबधु ? । दावो दया मज शठा करणैकधिंधु ॥

मानोनि दास मजला बघतील नाय ? । ते भेटतील मज की अनुजासमेत ? ॥३॥

विश्वास ना मम हृदी दृढ एवढाही - न ज्ञानभक्ति, विरतीहि नसेचि काही ॥

सत्संग योग जपयागहि म्या न केले । न प्रेमही प्रभुरदात्रुनि चारु ठेले ॥४॥

बाणा असे दृढ दयानिधिचा असा की । जो हो अनन्य मनि, तो वचतो अनेकी ॥

होतील आज मम लोचन हे कृतार्थ । पाहोनि राममुखपकन सौख्य मूर्त ॥५॥

तो प्रेमनिर्भरि निमग्न मुतीक्ष्ण ठेला । शानी मुनी, स्थिति न ती बदवे कुणाला ॥

तो या दिशी, मग तया दिशि गौरि । जाय । त्यालांनि मान नुरले पथ कोण काय ? ॥

केव्हा निरे परत तो प्रभुभक्तिमग्न । सानन्द नाचत कदा गुण आळवून ॥

ही गाढ भक्ति मुनिच्या मक्ते हृदन्ती । श्रीराम पाहि तजआहुनि कौटुके ती ॥

प्रीती बघुनि मुनिमानसिची नितान्त । आविर्भवे हृदयि जो भवभी हरीत ॥

बैसे जणों अचल तो मुनि तें पर्याच । रोमातुनी फणसथी तनु होइ साच ॥

तेव्हा तयानिर्बट ये प्रभु रामराय । त्याची दशा बघुनि राखव तुष्ट होय ॥

श्रीराम जागवु बघे बहु त्या मुनीतें । तो ध्यानसौख्य रत, जायति घे न चितें ॥

तो भूपरूप दुरवी श्रुतय त्याचें । ठवी हृदीं निजचतुर्भुज रूप साचें ॥

तें तो मुनी उठत आकुल होत कैसा । कीं तो पणीय मणिहीन सुदीन जैसा ॥

पाही समोर घननीळ रघूत्तमासी । सीतासमेत, अनुजासह सौख्यराशि ॥

काट्यापरी पडुनि तब्यरणावि लागे । भाग्यें अतुल्य मुनि रामरतान्तरंगे ॥१॥

तेव्हा महाभुज रघूत्तम त्या स्वभत्ता । घेई हृदीं उठवुनी अतिगुह्येता ॥

शोभे मुनीय मिळतां करुणाकरासी । कीं तो तमालतरु काचा गृधपायी ॥२॥

राहे मुनी बघत राममुखाबुजाला । मासे जणों अचल चित्रिच काटियेला ॥

[त्याची स्थिती कवण वणें शकेल शब्दी । तो भक्तातक मिळ प्रभुरावनादी ॥]

तेव्हा धरुनि हृदि धीर, पुनः पुन्हांही । तो राघवांग्रि घरि लावुनि त्यासि डोई ॥
तो आश्रमी अपुल्या अति मक्तिपूरें । रामासि नेठनि समर्चि बहुप्रकारें ॥१४॥
बोले मुनी “ विनवितीं प्रभुजी ! तुम्हांहें । कोण्यापरी स्तवन हो मज शक्य आहे?
आहे अगाध महिमा, मति अल्य माझी । खद्योत केव्हिं रविच्या पुढतीं असे जी!
इंदीवरांचितमनोहरदामकाय । माथां जयमुकुट, वल्कलशोभनीय ॥
हातांत चापशर, होत कदोस भाते । मी हा निरंतर नमीं रघुवीर चित्तें ॥१५॥
जो मोहघोरविपिना दबवहि साजे । जो सूर्य सजनसरोरुह पोषि तेजें ॥
जो राक्षराख्य राजसंविं हरीच भासे । जो द्येन संसृतिखगा, मज रक्षि हों ॥१७॥
रक्तोत्पलोपमविलोचन चाखेव । सीताविलोचनचक्रोरशशी विशेष ॥
जो शंभुचित्तमयमानसराजइंस । तो राम मी नमि विशालभुजाव्यवज ॥१८॥
जो सशयोरगलेश्वर शोभणारा । जो तर्ककर्कश विषाद विनाशणारा ॥
संसारमंजक दुराप्रति रंजवीता । रंजो अम्हां सतत तो कदणार्द्रचेता ॥ १९ ॥
जो निर्गुणी, सगुणहो सम वा तसा न । शार्नेन्द्रियासि वचनाधि अतीत पूर्ण ॥
निर्दोष निर्मल अपार असा अरूप । भूभास्वहारिधुनाथ नमीं अमूप ॥ २० ॥
आराम कल्पतरुपूर्ण असा स्वभक्ता । जो क्रोधलोभमदकाम अशासि हन्ता ॥
जो सेतु होय भवसागरि जो कुशाग्र । तो केतु सूर्यकुठिंचा मज रक्षणार ॥२१॥
ज्याचें अदुल्य बलतेज, भुजप्रताप । यज्ञास नाशि कलिकल्मषही अपाप ॥
ज्याचा गुणौघ सुख दे जगि धर्मवर्म । रंजो अम्हास शशि संतत तोच राम ॥
नोहे जरी रज दुष्ट्यांत, अनन्त होशी । व्यापूनि सर्व सकळांहृदि तूं निवासी ॥
राक्षो तरी मम मनीं विनिनाधिचारी । सीतेसमेत अनुजासह हा खरारि ॥२३॥
जाणोत ते तुजसि जाणतिजे अनन्ता । कीं होशि तूं सगुणनिर्गुण चित्तनाथा ॥
तूं कोसलेश, कमलाक्ष, हृदीं सदैव । माझ्या निवास कर राघव देवदेव ॥२४॥
मी दास तूं रघुपती मम नाथ ऐसा । लोरो न हा मदभिमान कदापि ईशा ॥
ऐकोनिया मुनिवरोक्तिख राम तोषे । त्यातें पुन्हा कवळि तो उरि राम हों ॥
सांगे तथा प्रभु “ अतीव सुदुष्ट मी हा । तूं माग रे ! वर मला, पुरवीन ईहा ” ॥
बोले मुनी “ वर न मी कुठलाहि ऋद्धी । खोटा खरा मजसि हेंहि न हो कळचि ।
जो आपणांस दिसतो मज योग्य तोच । हे मकछोख्यद विभो ! मज देईं साच ॥ ” ॥
“ विज्ञान, मक्ति अति, तेविं मळीं विरक्ति । शान्ता गुणांसि निधि होशिल सव रीती ”

“माते दिलात वर जो मज पावला तो । मी मागतो वर मला अति इष्ट होतो”
 ऐसे म्हणानि अति भाक्तिभरे मुनीश । बोले प्रसन्न करुणाकर राववास ॥२८॥
 “हे चापवाणघर ! लक्ष्मण आणि सीता । याचे समेत मम चित्ति वसाजि ! नाथा !
 हें व्योमसै हृदय जें मम, त्यात इदू । निष्काम सतत वसा तुम्हि सौख्यसिंधु” २९
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकल्कलुपविषसने अरण्यकाण्डे
 सुनीक्षणप्रेमस्तुतिवर्णन नाम पचमस्तरङ्गः ॥

तरंग ६ था

तेव्हा ‘तथाऽस्तु ।’ म्हणुनि प्रसुचर्य राम । चाले अगास्तीमुनिसन्निध पूर्णकाम ॥
 “झाले कितीक दिन मी गुरूला यशोनी । या आश्रमी निवसण्या जव य तियूनी ॥
 येईन मी प्रसुचरे गुरुदर्शनार्थ । हो मार्गदर्शिहि हवाच तुम्हास नाथ ।” ॥
 हाचे प्रभूकुशलता मुनिची बघूनी । जाती तयासह शुचिस्मित बधु दोनी ॥२॥
 गेला सुतीक्ष्ण, मुनिच्या झगि सन्निधानी । घालोनि दडवन सागत गोड बाणी ॥
 “हे कोसलेश्वरकुमार तुम्हास यनी । भेराववास जगदीश्वर रम्यमूर्ति ॥३॥
 पयार्ते अहर्निश तुम्ही जपता हृदयजी । तो जानकीसह सलक्ष्मण राम य जी !” ॥
 जाती अगस्ति मुनि धावत ते उठोनी । पाहोनिया हरिसि लोचनि बाहि पाणी ॥
 हे दोनि बधु धरती मुनिपादपत्र । तो प्रीतिने कवाळि त्या मुनि भक्तिधाम ॥
 शानी मुनी कुशल त्या पुसि भक्तिपूर्ण । तो आसनी वसवि त्याप्रति आणवून ॥
 पूजी अनेक परिनी प्रभुसी विनीत । प्रार्थी “नसेचि कुणि मत्सम भाग्यवत” ॥
 “अन्य तथ मुनिवृद्ध समस्त होवे । ते पाहती मुखनिधि प्रभु दृष्टचित्ते ॥६॥
 सर्वोसि समुप बस मुनिवृद्धि राम । वाटे अवर्ण्य सुप्रमा नयनाभिराम ॥
 की शारदेन्दु अतिगुदर रामराय । त्याते चकोलण ते वपतात काय ! ? ॥७॥
 तेव्हा धेदे मुनिवराप्रति रामचन्द्र । “नोहेचि ना चिदित काहि तुम्हा मुनीन्द्र ॥
 आलों कशास्तव रनीं तुम्हि जाणता की । सागू कशासफिरनी वचनीं अनेकीं ॥
 दारा मला आज तुम्ही उपदेश साचा । हो नाश जेचि मुनिभञ्जक राशसाचा” ॥
 रामोचि ऐकुनि वदे मुनि हांमुनीयां । “बाण्णेनि कोण पुसतां मज गोष्टि हो या ? ॥
 मी जाणतो प्रभुजि ! भक्तिबळेकरून । माहात्म्य ज तरिहि ते तुमचें अपूर्ण ! ॥
 १ दुःखरासम गुरु भवदीय मारा । ब्रह्माहकोटि गमने पलरास ती या ॥१०॥

सौरे चराचर असे तयि जंतुसैं तें । राहे फलीं परि न जाणतसे परातें ॥
 ऐशा फलासि जरि मधुक उग्र काल । त्यातेंहि भीति तुमची असते कराल ॥११॥
 ते तुम्हि हे सकलदैवत देवदेव ! । हें प्राकृतापरि मला पुसतां सुभाव ॥
 मी मागतां वर तुम्हांस कृपानिधान ! । श्रीलक्ष्मणांसह वसा मम चित्ति पूर्ण ॥
 भक्ती दृढा, विरति, सज्जनसंगतीही । प्रीती अमंग तुमच्या चरणाब्जि राही ॥
 हो ब्रह्म यद्यपि अलण्ड अनन्त ऐसें । संतांस ये अनुभवा भजनें विशेषें ॥१२॥
 तें रूप निर्गुण जरी समजे मलाही । चालाणितोंहि जरि मी नित त्यास्तवांहीं ॥
 माझे परी हृदय हें फिरनी फिरनी । ब्रह्मीं रमे सगुणि या सुखसन्निधानी !
 मोठेपणा वितरतां तुम्हि आत्मदासी । मातें तुम्ही म्हणुनि हें पुसतां विशेषी ॥
 ओहे प्रभो ! परमसुंदर ठाव एक । त्या नाम पुण्यतम पंचवटी मुख १५
 रामा ! पुनीत करणें तुम्हि दंडकातें । कीं उग्रशारिं मुनिगौतमिं शापिलें तें ॥
 तेथें निवास करणें तुम्हि आपला हो ! । होवो मुनीसि वरुणानिधिचा मुलहो ॥

निघती, मुनिवर्यांची आज्ञा त्यापरि लाभनी ॥

येती पंचवटीमध्ये रामचंद्रहि ते शर्णी ॥ १७ ॥

भेटे जडायु लाग त्या स्थलें गृध्रराय । स्नेहासि वृद्धि घडली उभयीं अमेय ॥
 गोदावरीनिकट बाधुनि पर्णशाला । श्रीरामचन्द्र निजवास करी तियेला ॥१८॥

— ॥ इति श्रीरामचरितमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने अरण्यकाण्डे

अगस्त्यरामसमागमपंचवटीवर्णनं नाम षष्ठस्तरङ्गः ॥ —

तरंग ७ चा

श्रीराम तेथ वसले, तिथुनी समस्त । झाले मुनी विगतभीति तया यनांत ॥
 सारे गिरी वन तथक नव्या सुशोभा । सैं दिनानुदिन निर्मिति नेत्रलेभा १
 तेथें विहंगमगुंज अतीव मोदें । संचारती, मधुप गुंजति मंजुनादें ॥
 व्हावा अहीसहि कसा वन गावया तें । श्रीरामही सजत ज्यांत वसावयातें २
 श्रीराम एह समपी सुखें बैसलेले । त्यां लक्ष्मणें पुष्टियलें वच साधुशीलें ॥
 “ स्वामी मुरा, मुनिनरां संचराचरां । छायावभूमम, तुम्हां पुसतो जि ! बोला
 सांगा मला समजवूनि जेवें सदा मी । यकूनि सर्व, रत हो प्रभुपादपद्मी ॥
 हो ज्ञान तेथि विवरा जि ! विरकिमाया । तैसैं दया करुनि भक्ति निवेदणें या

॥ सागा मला ईश्वरजीवभेद । जेणे मला सर्व कळेल शुद्ध ॥

नाशोनि मोहभ्रम अंतरीचे । मयतर्दी चित्त बडेल साचें ! ” ॥५॥

बोले रघूत्तम “ कथू समजेल ऐसें । एकाग्रधीमतिमनें पारिसें विशेषें ॥

मी तू, तुझें मम अशी गण सर्व माया । जीवाच अंकित करी सकलासही या ॥

जें होय गोचर मनाप्रति इंद्रियासी । भाषाच ती सकल तू समजोनि तैसी ॥

बंधो । तिचे उभय भेदहि जाण बुद्ध्या । विद्या तशी अपर ती समजें आविद्या ॥

अविद्या असे सर्वही दुःस्वप्ना । निवें पाहिला जीव ससारकूपा ॥

प्रभुप्रेरिता जाण विद्या करीत । गुणें सृष्टि ही, सार हें जाण तात ! ॥८॥

नसे ज्ञान वा मान ज्यातें जराही । बंधें ब्रह्म सर्वत्र जो पूर्णवाही ॥

म्हणावें विरागी तयालागि ताता ! । गुणातीत, निंदी तूनें त्यासि चित्ता ॥

माभेश आपण असूनहि ज्या कळेना वा लक्ष्मणा । हृदयें त्याप्रति ‘जीव’ जाण ॥

जो बंधमोक्ष विवरी, सकला अतीत । मायाधिचालक तया ‘शिव’ नान होत ॥

• ॥ इति श्रीधर्मभरण्यकण्ठे ईश्वरजीवभेदवर्णनं नाम सप्तमस्तरङ्गः ॥ •

तरंग ८ वा

घमें विरक्ति लाभे, योगाशाखोनि लाभें ज्ञान

ज्ञान असे मोक्षप्रद बाजागिति वेद तरंग हें जाण ॥ १ ॥

जेणे श्वे त्वरित मन्मथ, ती मदीय । तू जाण भक्तिच रणेवर एक होय ।

आहे स्वतंत्र तिज आश्रय नान्य लागे । हो ज्ञान तैवि विरती तिच्याच सनें

मक्ती खरी अनुरमा तुलनून सांगी । सत्संगतिसवधि व्यनत मय्यकांगी ॥

प्राण्यास भक्ति मिलण्या सदुपाय होती । तीं साधनें सुगम पंथ वदेन उर्ची ॥३॥

सुप्रीति विप्रचरणी पहिली असावी । इच्छुकभेति निजकर्मखीहि व्हावी ॥

लाभे विरक्तिकुल या कृतिगळींना । मज्जकिर्षणि उपजे रति येरवी ना ! ॥४॥

तें आवडे नवविष भवणादि भक्ति । लीला मदीय अति आवडतोहि किर्ती ॥

सताक्षिया पदसरोवहि भक्ति गाढ । देई बंधे मनि निखर हो असाढ ॥५॥

मातेंच बंधु गुह आह वहील देव । स्वामीहि मानुनि मलय मबनें सदेव ॥

गातां गुणां मम भरे तनु येमहये । येई गळ्य मरनि, स्वेचनि अरुष ये ॥६॥

कामादि दंभ मद होति विकार ज्या ना त्यांनाच मी वश असें प्रिय रे ! मुजाण !
जे देहवाढ्यानि मला भजती अकाम । त्यांच्या हृदीं वसत मी नित सौख्यधाम ॥
—॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे ' सुश्लोकमानसे ' कलिकलुपविध्वंसने
अरण्यकाण्डे भक्तियोगवर्णनं नामाष्टमस्तरङ्गः ॥—

तरंग ९ वा

हा भक्तियोग परिसोनि अती सुखाये । औमित्रि रामचरणां नमि भक्तिभावें ॥
शाना, गुणा, विरति-नीतिष यानिताना । त्वचि निरुपणिं असे दिन जाति नाना
भगिनी रावणाचो जी नाम शूर्पणखा तिचें ॥
दावणा दुष्टहृदया उपमा नागिणी सुधे । ॥२॥
ती ये पंचवटीमध्ये एकदा घोर राखली ॥
कामार्त होय पडता रामलक्ष्मण दृष्टिची ॥३॥
भ्राता, पिता, पुत्र अशा मुरूपा । बघोनि नारी पुरुषा अमूपा ॥
रोधूं शकें चित्त न ती स्मरार्त । सूर्या द्रवे पाहुनि सूर्यकान्त ॥४॥
घरनि रुचिर रूपा जाय ती राघवासी । वचन यदत त्यातें लोलनेत्री मुद्दार्सी ॥
“पुरुष न तुजपेसा, मत्समा नाहिं नागी । विधिच जणु विचारी साधि ही गोष्ट सारी !
जगतिं न नर माझ्या योग्यतेचा दिसे की । निवडुनिहि पदावी त्यां समग्रा त्रिलोकी
म्हणुनि अजिबरीं मी राहिलेसें कुमारी । भुलत अजिच काही मी तुला पाहणारी”
रघुपतिहि, बघोनी जानकीलागि, बोले । “मम अनुज असे हा लक्ष ज्याचें न झालें !
त्वरित मग तयातें जाय ती, तोहि जाणे । निजरिपुभगिनी हें, बोलला याप्रमाणें
प्रभुसि यथत बोले तीस वाक्यें मृदूशी । “परिस ! रघुवरा मी दास हों, रूपराशि !
परवश पति तूजें योग्य मे ! केविं व्हावा ! । प्रभुवरचि अयोध्यानाय तूं हा वरावा !
प्रभु करिल तसे त्या सर्वही राजगारें । सुख मिळत न दास, मान भिक्षाप्रकारें ॥
व्यसनि घनि न रोह, ना यश लोभियाला । मुगति न शिनळाला, हाच निष्कर्ष साला
होऊनि सेवक सुखाप्रति लुब्ध झाला । गर्वांभ्वितासि कधि साधुपणा मिळाला ! ॥
जो स्वास्थ्य इच्छि असुनी परदास्यपाशीं । तो काधि दुग्ध जन दोहुनियां न मासी”
आली पुन्हां फिरनि ती प्रभुयमराया । औमित्रितें तिब पुन्हां प्रभु लावि जाया ॥
“ती तूबला वरिल” लक्ष्मण तीब सांगे । “लज्जवि तोहि तूज जो निज सर्व अंगें”

ती खट्टु हेउनि पुन्हा क्षणि जाय रामा । रूपा भयंकर अशा प्रकटी निकामा ॥
 सीतेसि पाहुनि भयाकुल, तें खुणावी । श्रीरामराय अनुजा वृत्ति काय व्हावी ॥
 तें नाक कान अति लाघविं लक्ष्मणानें । कापीयलें क्षणि तिचे कुपिताप्रमाणें ॥
 तेणें जणों वितरिलेंचि दशाननाला । आह्वान त्या उघड मार्गि, लढावयाला ॥
 ती नाककानविण दारुणरूप दुष्ट । रक्त सवे गिरिहुनी जणु गेलोष्ट ॥
 गेली निनादत क्षणीं सरदूषणातें, “धिग् धिग्” वदे “बल, भवत्पुरुषत्वही तें ॥
 बघो ! तुम्हा वधवते मम कीं दयाही ?” ते तें तिला पुसति कारण काय होई !
 येताचि त्या कळुनि कारण सर्वें दोका । सेना सुविद्ध करिती लढण्या अनेका
 तेव्हा निशाचर अपार क्षणीं निघाले । कीं घोर कज्जलगिरीच रुपक्ष झाले ॥
 ज्या वाहनें विविध आयुधराशि नाना । आकार रूपहि अनेकपरीं तयाना ॥
 केलें पुढें प्रथम शूरेंगलेख त्याही । जी नाशिकादक्षतिविहीन अशोभना ही ॥
 झाले तदा शकुन दुष्ट अनेक त्यातें । ना लक्ष देति, मरणा वद जाइले ते ।
 ते गर्जती सकल तर्जुनि एकमेकीं । उड्डाणही नमिं करीति तयावरी कीं ॥
 झुझार त्यात म्हणतो अति हयुनीया । “बाधून आणु उभया क्षणि बधुना या
 मारुनि त्या घर ऋलें ललनेसि आम्ही” । या गर्जितीं नभ भरे घुळि आणि धूमीं
 श्रीराम तें निखुनी अनुजास सांगे । “जा जानकीस गिरिकदरि नेइ वेगें !
 हें देख भीषण निशाचरवैर्य आले । तू राहि सावध !” असें राघुराय बोले ॥
 सीतेसमेत मग लक्ष्मण चादराण । घेऊन जाय, कळता प्रभुदेव तूर्ण ॥२०॥
 श्रीरामचंद्र अरिखन्य बघुनि येत । हाणेनि सज्ज करि कार्मुक शीघ्रदस्त ॥
 तें शोभते सहजमुदर नीलराम ॥ । दुष्प्रभाधर मनोज घनाभिराम ॥ २१ ॥

कठिन शरसन चटवुनि बाधित सि तें जयचा जूर सजे ।

मरकतशैली कोटिदामिनी चमकति, सु ग्गद्वय वरि ज ॥

कटिसि ठाकले निषग भुजवरिं चारशराह । सज्ज असे ।

वाटे निरखी मृगपति तो प्रभु गजराजपथ आवेश ॥ २२ ॥

“धरा धरा !” श्रेयत वीरराक्षस । आले तयाचे वरि शीघ्रदस्त ॥

एकाकिश पाहुनि बालभारकर । घेरू जसे पाहति दैत्य सवरा ॥

शे सव सैन्य हर्दि यक्षचि राक्षसाचें । पाहोनि तें प्रमुखि बाण न सोडि पावें
 तो बेलबोनि संचिवा सरदूषणीनी । सागीतलं निजमनोगत ह स्ववाणी २३

“ हे राजपुत्र नरभूषण होति खास ! । आम्ही सुप्रसन्नसं मुनिनाग यांस- ।
जिकोयलें, वधिलें, वधिलें अनन्तां । सौंदर्य यांसम कधींच न मोहि निज्जा ।
सान्याहि जन्मि असलें अतिरम्यरूप । ना देखिलें अजिवरीं कधिही अमूर्ता ।
केली इंद्री जरि कुरूप मम स्वसा ती । ना ह्या वधाहं गमती मनि चारुमूर्ति ।
देवोत सोडुनि अग्रांकरि आव्यनारी । यांनीं तिला लपविलें इतुन्वात दूरी
जावोत हे उभयबंधुहि आत्मगेहा । त्यांतें त्वरेचि कळवुनि निरोप या हा.”
रामासि सर्व हाणि ते कळवीति दूत । एकोनि राम वदले हंसुनी मुयुक्त ॥
“ हो धात्रनीति अमुची मृगया वर्नीची । दुष्टां तुम्हां मृगगणां वधुं शोधुनीचि ॥
शत्रु बलाढ्य ऋषुनीहि न भीति आम्हां । काळासर्वेहिलहुं वेळि बलें असीमा ॥
आहों मनुष्य तरि दैत्यकुलांसि नाश । रक्षुं मुनींसि, सगळे खळ आम्हि शास्त्र ॥
तुम्हां नसेल बल तो, परता रहाते । होती रणा विमुख, संहवं आम्हि ना ते ।
सुद्रामधे कपट ही तुमची मलाई । शत्रुवरी सदयता नच शीर्य होई ” ॥३०॥

सांगती जाउनी तेव्हां सोरे ते खरदूषणां ।

एकतांशणि ते, झाला कोधाने १५ तन्मना ॥ ३१ ॥

बबद्ध होउनी म्हणति “ धीर ध्या राक्षसभट हो ! निजहृदयी ” ।

घेति चापशर तोमरशक्ती परिष परशु अक्षि शूल तयीं ॥

रामें निजधनु टणकारिलें आपि भयंकर कटु निवर्दे ।

झाले राक्षस अधिर व्याकुल भान लव न तो प्वनि उचं दे ! ॥ ३२ ॥

होती पुन्हां सावध ते निशाचर । बलिष्ठ शत्रु समजे तर्दतर ॥

शस्त्रास्त्र ते त्यावरि सर्व वर्पती । नानाप्रकारीं निज आयुवांप्रति ॥३३॥

शस्त्रें परी खंडिनि सर्व राक्षसे । तिळांभरी खंड करुनिपां जेवें ॥

आकर्ण ओटुनि शयसनाप्रति । त्याचेवरी सोदित बाणसंहति ॥३४॥

पुंकरतें सर्वेस जालेले बाण ते । तीक्ष्ण अग्ने जयां राम हो हाणिते ॥

सुदि कोपे बहू यमराय स्वतां । राक्षसांचे गर्णीं भीतितें निर्मिता ॥३५॥

पाहुनी बाण ते राक्षसांचे खर । टाकिलें भीतिने राक्षसी संगर ॥

तेषवा बबद्ध ते भाड तीनी तया । झेलडी “जो रणा टाकुनी जाई या ॥३६॥

त्यास आम्ही बधू, दाखवूं ना दया ! ” सर्वे ते वाहती मनुष्या निश्चया ॥

आयुषें पेडनी तें अनेक करी । हाणुं पाहति ते राक्षसांचे वरी ॥३७॥

कोपत्या शत्रुवर त्यापरी पाहुनी । चारि जोडी शरां राम वीरप्रणि ॥

बाणशक्ति प्रभूतें करी त्यावरी । कापिले, खंडिले शत्रु ते संगरी ॥३८॥

वधिं शीघ्रं तस्य पादकरबाहुनी । पूर्णं ह्यली तिर्ये संगरी मेदिनी ॥
 लागती बाण जें विव्दळन त्या धर्जे । पडत भूमीतलीं शैलसं रक्ष तें ॥३९॥
 वीर ते खंडिले जरिहि शस्त्रं किती । उडुनि भूतें परी त्याहुनी नाचती ॥
 व्योमिही उडति किति दंड, मुंडें तदा । मीलिविण धावती तें घडें घडघडा ॥
 ओरडत धावती काक ग्रादि ते । कर्णकुटुभीषणं तीं शृगालीं रतें ॥
 वर्णणें केवि तें दृश्य जें भीषण । राघवें मारिल्या सखर जें दूषण ॥४१॥

ऋदति जंबुक भूतप्रेतें तेवि मिशाचे रक्त पिती ।
 वेताळहि ते वीर कपालीं तालीं जोगिणि नृत्यमती ॥
 रघुवीराच्या चंडशरानीं खडित अवयव वीराचे ।
 पडति चहुंकडे तरिहि लडति किति 'घर ! घर !' मयकर स्व वाचें ॥
 घरनि आंतडीं राघ्र उडति तें भुजा घेउनी भूतगण ।
 रण-पुरवासी जणों बालकें खेळति झेंडे उमवून ! ॥
 मेल, पडले, विदीर्ण झाले वीर व्याकुल रंगि कण्ठती ।
 यहुनि अशा त्या, विशिष्य दूषण खर हे 'आपण लडुं' म्हणती ॥४३॥
 धाकि-सोमरा, पर्यु द्युय, खड्गशरांही एकवरी ।
 धीरुघ्नीरीं अगणित राघव हाणिति चेनुनि कोरमरीं ॥
 प्रभु धनातुचि चारुनि-चाव्यां गजुनि सोढी त्याजरीं ।
 राघवनायकिं दश दश सकलीं गुण चंडकृति घोर उरीं ॥४४॥
 पडति महीवरि उठति पुन्हा परि लडति शत्रुनि अति मायावी ।
 सहस्र चौदा ते, प्रभु एक, प्रेमें अमरां हें भिचवी ॥
 नुरमुनि-भीती मायानाय प्रभु तें पालवि कुतूहळती ।
 परस्परतें राम गजुनियां राघव हाणिति, मृत होतो ! ॥४५॥

ते 'राम राम !' म्हणतां स्वजिती तनूतें । निर्घाग थोर पदवी मिळवीति कीं ते ॥
 सुक्ती अशी करुनियां प्रभु तो दयाळ । मारीन राघव समग्रहि रामचंद्र ॥४६॥
 'व्हा ! प्रहर्षभरि वसुनि पुष्पगंधि । सरोहि देव भरती नम याचघोरी ॥
 रामसुती करुनि ते फिरनी फिरनी । जाती निघुनि शत्रुनी अपुस्या विमानी ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसनुवादे कलिकुटुबधिष्वंशने भरप्यकाण्डे
 श्रीरामचरितमानससुदयर्षने नाम नवमोऽध्यायः ॥

तरंग १० वा

जेव्हां रणीं रघुपती अरि सर्वे जिंकी । झाले मुनी सुरनरादि अभीति ते की ॥
 सौमित्रि येइ तंव घेउनि जानकीते । वंदी प्रभूसि चरणांबुजिं दृष्ट चित्तें ॥१॥
 सीता पशत मृदुलांग सुनील मूर्ति । प्रेमें तिचे नयन पावति नैव तृप्ति ॥
 श्रीराम होत मग पंचवटी-निवासी । देवां-मुनींसि अति ते सुखराशि वर्षी ॥२॥
 झाले ब्रह्म खरदूषण नष्ट साच । ये रावणानिकट शूर्पणखा क्षणीच ॥
 ओंधें तयास वदली वचनें कठोरें । “देशादि-कोप निज नाठवसी कसा रे ? ॥३॥
 राघंदिनीं पिउनि मद्यचि घोरतोष । नाहीच श्रद्धि तुज, शत्रु घटे शिरास ॥
 ना राज्य नीतिविन, धर्मविना घनें न । ईशार्यणाविण नसे शुभकर्म जाण ॥
 विद्या तरी कशि विवेकविना सजावी । लब्धा तरी भ्रमचि ती गहणुनी गणावी ॥
 दुःखंनि नासति यती, नृपती कुमंत्रें । गर्वे सुधी स्वलत लाजहि पानमात्रें ॥५॥
 प्रीती धिरे प्रणयहीन, गुणी मदाने । हे नीति ऐकिलि तुझ्या कधिं कां न कानें ॥
 न व्याधि, शत्रु अथ अग्नि अही प्रभूही । मानोनि अल्प गहणुनी अवमानि पाही ॥
 ऐसें परोपरि वदून तया वयेनें । आरंभिलें रुदन फाराचि, रोपमानें ॥
 आफंदुनी बहु अंस, पडले सभेत । अत्याकुल वदत होउनि आर्तचित्तें ॥७॥
 “तू एवदा दशमुखा । असतां जिवंत । व्हावी कशी करुण मर्त्यति हे समस्त ? ॥
 तों त्या सभेतिल किती, हाणि ते उठूनी । तीतें घरोनि उठंभीति मलें करानीं ॥
 ते सांत्विती तिजसि, रावणही विचारी । “हे कानं नाक तव जाय कशा प्रकारी ? ॥
 सांगे तदा सद्य शूर्पणखा तयातें । जें शल्यसेच तिजला दुखवीत होतें- ॥९॥
 “दशरथनृपतीचे पुत्र सकेतवासी । नरहरि मृगयेतें पातले काननासी ॥
 करणि सकळ त्याची आलि मातें पळून । करितिल घरणीच्या राक्षसां नाश पूर्ण ॥
 हे रावणा ! विचरती मुनि काननांत । ज्यांच्या बलें करुनि निर्भय दृष्टचित्तें ॥
 ते पाळ हे दिसति काळसमान मूर्ति । अत्यंत शूरवर धीर धनुष्यकीर्ति ॥११॥
 शक्तिप्रतापि न तुला मुळि बंधुयुग्मा । दुष्टा वधीति, मुक्त देति मुखां न सीमा ॥
 विधाम जो मुनिमनाप्रति रामराम । जो हुंदरीसह असे अतिरम्यकाय ॥१२॥
 सौंदर्य कोटिरतिहून तिचें अतीव । ओवाळिजेतिल तिच्यावरुनीच सवें ॥
 नासादरुती तदनुजें मम कापियेली । भी हो जूझी बहिण, यास्त्व हास्यकेली ॥
 सुखा तयास खरदूषण बोलवीती । सैन्यांसमेत सकलां, धणिं ते वधीती ॥
 मारीवले त्रिविर ते खरदूषणादि । ऐकेनि रावण जळें हृदिं दृष्टबुद्धि ॥१४॥

कादी तिची तैं समजूत रावण । बहुप्रकाशें स्वबल प्रशंसुन ॥

अत्यंत चिंतित रिधे स्वमंदिरी । रात्री न निद्रा, लव सौख्य अंतरीं ॥१५॥
 “ अनुचर मम होते शक्तिचे पूर्ण धामामुखरखगनार्गी दैत्य वा ते असीम ॥
 खर बलि मज्जेसा, दूषणी शक्ति तीच । कवण वधुं शके त्यां, ईश्वरवीन साच ॥
 झाला असेल अवतीर्ण जर प्रभू तो ॥ भूमार जो हवनि देवहिता करीतो ॥
 जाळनि त्याशिंहि हडिं मी करणार वैर । प्राणान्त हो प्रभुशरें; मव होय पार ॥
 होतें न सद्गजन तामसि मत्तनूतें । वाक्कायाचित्ति मज निश्चय हाच माने ॥
 कीं राजपुत्रयुग तें नररूपिं कोण । जिकूनि त्याशिंहि रणिं तल्लने हरिण ॥ ”
 चिंतूनि हें रथिं चढे सणि एक, येत । मारीच सिंधुतटिं वास करीत जेथ ॥
 तो रामही करितसे इकडेहि एक । वैचित्र्ययुक्ति गिरिजे । कुतूहलेंच ऐक ॥ १६

गेला लक्ष्मण जेव्हां आणाय कंद मूल फल विपिनीं ॥

जनकमुतेतें बोले राघव सुखकंद सकृप मनिं हनुनी ॥ २० ॥

“ ऐकें प्रिये ! रचिरम्यील शुभवते मे ! लीलाविशेष नरयोध्य करीन अंगें ॥
 तूं राहिं तोंवीर वयनि कृद्यानुमाजीं । मी जोंवरीं करिण नष्ट निशाचरें जीं ” ॥
 जेव्हां, तिला समजवी प्रभु रामराय । चिंतूनि मर्तृपद, ती अनलांत जाय ॥
 राखूनि ठेवि निज ती प्रतिविंब मात्र । हो तेंच शील विनयादिक लरगात्र ॥
 जाणें न मर्म परि लक्ष्मण हें जराही । जें आचरीत भगवान् विभु तेथ काही ॥
 मारीचसन्निध निवे तंव राक्षसेश । स्वार्थी मुनीच नमि त्याप्रति नम्रशीर्ष ॥
 नम्रत्व अंगिं घरि नीच कुणी यदा कीं । लेशवयासिच दुज्याप्रति तें जुहुःखी ॥
 जेव्हां घनुष्य अहि, अंकुश वा बिडाल । वांछेनियांच इतरां गरि दुःखाल ॥
 दुष्टोक्ति हो प्रिय तरी मयकारिणीच । जैसी अकालकुसुमोद्गति दुष्ट साच ॥
 मारीच पूजि अति आदरपूर्ण त्यास । “ का पातला ! ” पुसव “ आज असे विशेष ? ”
 तुम्हां करी कवण हेतु असे संचित । हे पातलां स्वरित कां प्रभु तुम्हि वेथ ?
 तेव्हां दयानन तयाप्रति सर्व सांगे । चित्तीं तदीय अभिमानविशेष चांगे ॥
 [मारीच पूजुनि पुस अति आदरेंशीं । “ का आज राक्षसपते ! मज पातलाची ? ”]
 तेव्हां अमांगि कधि रावण त्यास सारें । चित्तांत त्यास अति गर्व तसा भरो ॥
 सांगे “ असें कष्ट तूं मृगस्वरि साधी । जेव्हां नृसालयुवती राहि आणुं आधी ”
 मारीच सांगत “ दयानन ! नीट जाण । होती चयचर-विभू नखा घलन २७
 त्यांशीं नको करस रे । कधि काळि वैर । त्याचे करीच जगणें मरणें समप्र ।

गेले कुमार मुनिच्या मखरक्षगाला । राभें फळाविण मला शर हागियेला ॥
मी फेकिलो क्षणें शतावधि योजनें कीं । त्याशीं विरोध करणें हित ना, विलोकीं
हे कीटभृंग म्हणती तशि मन्मती हे । त्या देन बंधुंतिच मी चहुंमागि पाहें
आहेत ते नर तरी अति शूर होती । शत्रुत्व त्यां करुनि नाहिं निभाव अंतीं
जे ताडकेसि बबितीच सुवाहुतेंही । खंडीयलें हरशरसन यत्कराहीं ॥ ३० ॥
जे दूषण-त्रिशिर तेथि खरा बधीती । ते केथि मानुं नर केवल, वीर्यमूर्ति ?
तूं जाउनी निज विचार करी कुलाचा । कल्याणकारि घर मार्ग गृहासि साचा”
ऐसेन तें वचन रावण रुष्ट होय । देई शिब्या बहुत व्याप्रति ज्या अदेय ॥
बोले “ मला करिशि तूं गुरुसाच धोधाआहे जगीं कवण योग्य मला सुयोध ?”
मारीच तें निजहृदी करि हा विचार । “ नोहे नवांप्रति विरोध सुखप्रकार—
मर्मज्ञ, शस्त्रि, शठ, वैद्य, धनी, नृशशी । वंदी, कवीश, निज स्वरुपादिपाशीं
दोही प्रकारिं बघुनी मरणा स्वकीया । जाऊं म्हणे शरण तो खुनायपायां । ॥
यातें अमान्य करतां मज हाच मारी । मारो न कां मज शरें प्रभु रावणारि ?”
बितूनि हें शणिच रावणसंगि जाय । मारीच रामपदिं ठेवुनि चित्तकाय
ना रावणासि परि जाणवि तो स्वमक्ति । ‘देखेन आज करुणानिधि राममूर्ति
पाहुनि त्या निज शौख्यसागरा नयनसार्धका करिन सुखें ।
सीतालक्ष्मणसमेत रामा स्मरिन दयाळा मी हरिणें ॥
क्रोधदि ज्याचा मोक्षद हो जो भक्तिव वश जगि सर्वपरी ।
निजशर जोडुनि मजसि बधो तो अपुल्या करि सुखराशि हरि ॥ ३६ ॥
घेळुनि चापवर सायक आत्महस्ती । घावेल पाठिं मज राघव राम्यमूर्ति ॥
मी त्या बधेन फिस्नी फिस्नी । केती तें ॥ माझ्यासमान नच धन्यपणा कुणातें ?
॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे कालिकलुपविध्वंसने अरण्यकांडे
रावणमागीचवार्ता-श्रीरामसमीपगमनं नाम दशमस्तरङ्गः ॥

तरंग ११ चा

मारीच जाय वनि रावणसंगि तूर्ण । मायामुगत्व अतिचारु असें धरुन ॥
कोणास वर्ण्य ना कपरी मुग्धांदी ! खेवर्ण रत्नमणि याहि मनोज साची ?

सीता बधे परमसुंदर कांचनांगा । तेजस्वि चित्तहरणा रिणा सुरंगा ॥
 रामा वेदे, “रघुरा ! दयिता कृपाला । यार्चे मनोज्ञ मज चर्म गमे मनाल
 सत्त्वप्रतिष्ठ तुम्हि या हरिणा वधा जी॥त्यार्चे सुचर्म मज या !” वदेते प्रिया जी
 जाणोनि सर्व, रघुनाथ उठे सहर्ष । सिद्धीस नेउं बघतो सुरकाज ईश ॥३॥
 श्रीराम देखुनि मृगा, झगिं भिद्व होत । घेऊनि चापशर सज्ज करंजुजांत ॥
 तो लक्ष्मणा समजवी “वर्नि संचरीती इष्टात्म राक्षस, रहा अति दक्षवृत्त ॥
 सीतेसि रक्षण करीं प्रियलक्ष्मणा रे । ठेवोनि सावधपणा सगळ्या प्रकारे !”
 पाहोनियां प्रभुसि, दूर पळे कुरंग । मागूनि राखव पळे शरचापसंग ॥ ५ ॥
 ज्या ‘नेति नेति’ म्हणतो सगळ्या दहतीही। जो ध्यानिही शि श्रमनाप्राप्ते गम्य नाहीं
 मायामृगा बघुनि घांवत त्याजपाठीं । तो रामचंद्र विभु ही किति गोष्ट मोठी !
 केव्हां गमे निकट तो मृग, दूर केव्हां। केव्हां दिसे प्रकट, गुतहि होत केव्हां ॥
 ऐशापरीं दिवत, शेषत, भूखवीत । नेलं प्रभूप्रतिहि दूर तथे वनांत । ॥ ७ ॥
 श्रीराम तीक्ष्ण शर त्यावरि एक सोडी । जो त्यास घोर रवि शोक करीत पाडी
 तो ‘लक्ष्मणा !’ म्हणुनि आभि विरावि नामाचित्तामधें स्मरतसे मग ‘राम राम !’
 प्राणां त्यजी प्रकटुनी निज सत्त्वला । चित्तीं स्मरुनि रघुनाथपदा अमूप ॥
 श्रीराम जागुनि तदीय रती हृदींची । योग्या मुदुर्लभ अशी गति त्यासि देचि ॥

तदा देवांनींही वरुनि सुमंजुषी शितरुनी ।

प्रभुची सत्कीर्ति स्तविलि गुणमूर्ती सुवचनां ॥

‘दिलें औदार्यानें स्वपद अक्षुण्णें प्रभुवरें ।

सुदीनांचा बंधू रघुविलक वंदूं किति बरें !’ ॥ १० ॥

दुष्टासि वधुनी ऐसें रघुराय फिरि झणीं ॥

चाप बाण करीं साजे भाते कटिसि लावुनी ॥ ११ ॥

आयके जानकी जेव्हां आर्वस्वर तसा बनीं ॥

चोलली लक्ष्मणातें ती अतीव भिउनी मनीं ॥ १२ ॥

“वेगेंचि नीघ साझार्थ संकटीं बंधु रे ! अति ॥”

बोळे लक्ष्मण हासोनी “भाते ! परिस मन्मति ॥ १३ ॥

ज्याच्या मुकुटिलीलेनें सुधीचा लय होवसे ॥

संकयनाजि तो कैसा पहावा तरि मानसें !” ॥ १४ ॥

मर्मभेदक वाक्पांती भेदी वै जानकी तथा ॥

चले लक्ष्मणघी दोला हरिषत्तेकरुनियां ! ॥ १५ ॥

सर्व कांहीं सोखोनी वनदिग्देवताकरी ॥

जाय तो जिकडे राम रावणद्विपकेसरी ॥ १६ ॥

पाहूनि शून्य तंव आश्रम रावणाने । केला प्रवेश तनुवेष यतिप्रमाणें ॥

ज्याच्या भयें हृदयिं घाक सुरसूरांसी । रात्री न सोर, दिनिं अन्ननिता उपाशी
तो येत तेथ दशशीर्ष विशेषभीत । कुन्हापरी लपत घाईत, दुष्टचित्त ॥

जाती असे कुपयिं जे गढवा । खगेसा ॥यांना न तेज लव बुद्धिहि राहि शेषा
नानाविधा कथुनि पाहि कथादि सीते । तो राजनीति कथि हृदयिं भीतिही ते

सीता म्हणे “यतिपरी दिसतोस योगी । हें दुष्टभाषण कसें करिशी अभागी!”
तेव्हा करी प्रकट रावण आध्वर्यु । झाली मनीं समय ती कळतांच पाप ।

सीता बंदे धवनि धैर्य मनांत थोर । “यांचें खला ! परतण्या प्रभु ना उशीर
विहीसि बांछि जणुं नीच ससा स्वसंगीं। नू होशि मृगयुवश राखसनाथ। वेती”

ऐकोनियां वचन तें दशशीर्ष लाजे । चित्तांत तपदं नमी सुखवी मना जें ॥

ज्येष्ठचि तेव्हा धरि तीस रावण । २थामधें वैसवि तीस घेउन ॥

नमःपथें तो तिज घेउनी निघे । रथें न जाई मनिं रामभीति घे । २२

“हे राखवा ! प्रियतमा ! जगदेकवीर ! । केशी दया विसरलां ? प्रभु रामचंद्रा !
माझ्या करीं कवण हो ! अपराध झाला ! नाशुनि दुःख मुख घ्या शरणागताला,

हें भागुवंशकमलाप्रति भानुराया ! । हे लक्ष्मणा ! लवहि दोष तुझा नसे या ॥
रागावलें तुजवरीं फल हें तयांचा” । सीता विलाप करि मापरि दीन वाचें ॥

“होती कृपा मजवरी प्रभुच्या हृदन्ती ! स्नेहासि भीच मुकल्यें तुमच्या कशी ती ! ?
सांगेल कोण विभुतें, मम आपदा ही ! । यशोव भाग खळ रासम खाडें पाही”

ऐकोनियां जनकजामुल्लिखा विलाप । झाला चराचरिं अतीवचि शोक्ताप !
तो यशराज परिले करुणार्तवाणी । चित्तांत ओळखित तो रघुनाथपत्नी २६

ने दुष्ट राखस तिला पळवून काय ? कीं गेल्लहल्लि पडली कपिलाच गाय ॥
“सीते ! मुली ! मय नकोच घलं मुळींही ! मी राखसास वधितों लवलाहि पाही ! ”

घावे जयमु खग मापरि देत धीर । कीं बरद वज्र करितें गिरितें प्रहार !
बोले “खळा ! नच कषा वद थांरसी रेनिःशंक जाशि मज नेणशि सत्यकरें”

ऐशा तथा जणुं कृतान्तसमा विलेकी । चित्तान रावण करी अनुमान हें की—
 “मैनाक हाचि अथवा खगराज होवाचो तत्प्रभूहि बल जाणतसे मदीय!” २९
 जाणोनि गृध्रपति वृद्ध असा जययू “मत्पणितीर्थि निज नेइल नाशि आयू!”
 हे रावणोक्त परिसोनि जययु धावे । क्रोधें वदे “दशमुक्ता ! हित ऐक भावें
 सीतेसि सोडुनि मलेपणि जा गृहासी । माहीं तसे तब गती टळणार कैसी ?
 अत्युग्र घोर रघुनाथककोन यहि । जाशील तूं सकुल येळ तयीं जडूनी ! !”
 देतां न उत्तर दशानन युद्ध माडी । तों गृध्र त्याप्रति रवें नलि चोंचि खंडी
 त्यातें धरुनि कचिं भूरि शीघ्र पाडी । सीतेसि रावण-रथांतुनि दूर काटी ॥
 येईं फिरुनी, करि रावणदेहिं धाव । झाला दशानन विमूर्छित दीर्घकाय ॥
 क्रोधें उठुनि फिरुनी दशकंधारें । हाणीयलें खगवरा अपुल्या करणें ॥ ३३
 तोडीयलें दशमुखें शशि पंख दोनी । तेजें जययु पडला तळिं आदळ्येनी । ॥
 चित्तीं स्पेर रघुपतीस अनन्य भावें । शौर्यें लडुनि शुभकीर्तिसि गृध्र पावे ॥
 घाल्लेनि ने रथि पुन्हा जनकात्मजेसी । आकाशमार्गि रथ हांकि दशस्य रोपीं
 जातां विलाप करि आर्त अतीव सीता । कीं व्याघ्रपाथि पडली हरिणीच भीता ।
 दोळोनिमां गिरिवरी वसल्या कपीना । तीं लालिं टाकि पड ‘उम’ म्हणोनि दीना
 सीतेसि घेउनि अंस दशयन्त्र जाण । ठेवी अशोकवनि तीस तसे असाह्य ॥
 तो प्रीति भीति तिज दाडुनि फार भगे । ठेवी अशोकवनि तो तिज एक जागे :
 जैसे सुवर्णमुग-गडिसि राम जाती । तीं मूर्ति चित्ति, मुल्लि राघवनाम घे सीत ।
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे कलिकल्पविष्वसने अरण्यकाण्डे
 जानकीहरणवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥

तरंग १२ चा

जेव्हां बघे रघुगती अनुज्ञास येतां । दावीन मानसि विशेषाचि दुःप्रचिता ॥
 बोले “कसा तिजसि ठेवुनि एकटीतें आठोनि वृद्ध मम लक्षण । येसि का तें ?
 संचारती वनि निशाचरसंघ मत्त । सीता नसेनि, गमर्तें मज, आधगात ।”
 तेव्हां घरुनि पदपंकज राघवाचें । बढावली वदत लक्षण दीनवाचें ॥ २ ॥
 “हे नाथ ! दोय मम यांत मुळीं न काहीमी पांतलो प्रभुरा ! अनिवार्यता ही !”
 तें जाय यव निजाभन पाइप्यासी । गोदावरीतटि जयास्थलि ते निवासी ३

‘पाहोनि आश्रन दिखे नच तेथ सीता । तेऱ्हां स्पृत्तम अतीवचि आर्तचेता ॥
‘सामान्य लोकचरिता प्रभु दावि ऐसे । शोकें विलाप करि दीन नितान्त भाषे’

“ हा सीते ! हे जानकि ! गुणछनि सौंदर्यराशि ! मम भायें ! ॥

शीलव्रतनियमधने ! पुण्यतमे ! स्नेहलील कां आवें ! ” ॥ ५ ॥

जरि लक्ष्मण समजावी राममनातें बहुप्रकारांनीं ॥

सीतावृत्त विचारि राम ललावृक्षपल्लवा रानी ! ॥ ६ ॥

“ सांगा खगमृगगण हो ! अलिहुंदांनो ! तुम्हीं अधितली का ! ॥

सीता मृगनयना मम रमणी मुकुमार चार शशिलेला ! ॥ ७ ॥

हे शुक्र-कपोत-खंजन ! मृग-मीन- भ्रमरनिकर पिक मधुर ! ॥

सौदामिनि ! कुंदकली शारदगशि नागिणी कमल रुचिर ! ॥ ८ ॥

हे हंस वरुणपाशा ! स्मरधनु गज सिंह हो ! तुम्हां मिळो ॥

स्वस्तुति एकायातें कीं येथें जानकी न हें कळतें ! ॥ ९ ॥

श्रील ! कांचन कदली ! हर्ष तुम्हां फार वाटतो आतां ॥

संका लेश न उरली कीं तुम्हा लाजरी न अजि सीता ! ॥ १० ॥

‘गे ! ऐक जानकि ! तुझ्याविण या समस्तां॥हाला प्रहर्ष, जणुं राज्यचि येत हस्तां ॥

‘त्यांचा कसा सदतसे तुज हर्ष आज ? ! येगें प्रिये ! कशि न दर्शविशीं मुखाब्ज ! ”

ऐशापरी प्रभु विलाप करुनि शोधो । जाणो महाविरहि तो रतिकामबुद्धि ॥

जो पूर्णकाम मुखराशि अनाद्यनन्त । तो मानवी चरित दर्शवि बुद्धिमन्त ॥ १२ ॥

‘त्या गंधराज दिसला पुढतीं जयायु । जो रामचंद्रपदचितनि नेत आयु ॥

‘त्या स्वर्शि राम शिरिलाडुमि हस्तकंज । जो शोकनाशन विभू करुणाधिराज ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे कलिकलुपविध्वंसने अरण्यकाण्डे

श्रीरामविरहवर्णनं नाम द्वादशस्तोत्रम् ॥

तरंग १३ वा

‘सौंदर्यधाम बहुनी मुल राखवांचि । दोई जयायु गतदुःख अतीव साचें !

पीडा नुरेचि कतलीहि तया शरीरीं । धैर्या भरुनि बदल वच या प्रकारीं ॥ १ ॥

“ हे नाथ राम ! भवभोति विलोपवीक्षी ! माझी दशा करि दशानन आज ऐशी ॥

‘दुष्टेचि त्या हरियलें तव जानकीला । तो होय दक्षिणदिचेप्रति शीघ्र गेला ! ॥

होती विलाप करती कुरीरीरयी ती । हे प्राण ठेगि मम मी तव दर्शनीधी ॥
 आतां निरुद्धपति हे कदगानिधाना ॥ त्यावे चंदे रघुपती "त्यजि ना तयांना" ॥
 तें हांसुनी वदत त्यासि जयायु "रामा । ये नान दशसि मरतां, तव होखधामा ॥
 हो का जरी अधम तो तरि मुक्ति त्यासी ॥ लाभे असे वदतसे दक्षिणात्रयसि ॥
 तो तूं मला नयनगोचर आज होतां । राखूं कदास मम जीव कृतार्थ अतां ॥
 अदल भरुनि नयनी रघुपति बोले । "बा ! त्वा स्वकर्मगतिने फल मेळवीलें ॥
 ज्याचें मनीं परहितास्तर धोर चिता । त्याला नसेनि जगि दुर्लभ काहिं ताता ॥
 त्यागून देह अजि जा मम होखधामा । मी पूरवूं कवण रे । तव अन्य काना ॥
 स्वर्गी पित्यास मम तूं कळवूं नकोस । श्रीजानकीहरण हें अजि वा धनास ॥
 जें राम मी सकुल रावण संहरीन । नेऊन तो कथिल सर्वनि वृत्त तूण ॥
 तो यशदेह विसुजी-हरिल्ल्य होई । हो दिल्लभूणरिभूषित दिव्यदेही ॥
 शोभे चतुर्भुज मनोहर पीतवास । सुस्याम तो त्यावि सगळद सादर ऐसा ॥ ८ ॥

"जय जन रामा ! निरुपमरूपा निर्गुणसगुणा स्रजक गुणा ।
 दशालयादुध्या खंडनकृत्या नंदयरी, त्रिभिर्मदना ! ॥
 धनदशामतनु सरोजवदना कमलदलायतलोचना ! ॥
 नमीं सतत मी कृपालु राघव दिशालमुज भवमोचना ! ॥ ९ ॥
 अभयबल तूं अनादि ईश्वर एक अगोचर अव्यक्त ।
 ज्ञानधन । निर्द्वंद्व अतीन्द्रिय जो गोविन्द त्रिति धरित ॥
 'राम' मंत्र अे संतत जपती संत असे तू मुक्ति करिशी ।
 निष्कामप्रिय त्या तुज मी नमिं रामा ! खलदल तूं हरिशी ॥ १० ॥
 ब्रह्म व्यापक विरज निरंजन निगम अज ज्या वर्णिलें ।
 प्यानें ज्ञानें विरक्तियोगें मुनिजनिं ज्यावे मेळविलें ॥
 शोभासागर तो करुणाकर मोहितसे जो चराचरा ।
 प्रकट होउनी तो विशु शोभतुं मम हृत्कमली मृग खरा ! ॥ ११ ॥
 अगम्य सुगमहि निर्मल सुमती दात मुघीवल सम असम ।
 योगि जयाते यत्नें बघती इंद्रियदमनें मुल परम ॥
 स्वभक्तवश जो विश्वाधीश्वर रमानिवास प्रभु राम ।
 पावनकीर्ती भवहरमूर्ती करे हृदय मम निजधाम ॥ १२ ॥

श्रीराममक्ति अचला वर मागुनीयां । गेल जययु हरिधामि मुलें वसाया ॥
 त्याची क्रिया करि यथोचित आत्महर्षें । श्रीरामराय अति आदरपूर्ण चित्तें ॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे कलिकलुषविष्वंसने अरण्यकाण्डे
 यध्वराजमोक्षवर्णनं नाम त्रयोदशस्तोत्रम् ॥

तरंग १४ वा

श्रीराम कोमलमनः करुणानियास । दीनीं अहेतुक दयाळु उदार ईश ॥
 तो नीच यध्व राग आमिषभोगि पेंसा । योग्यासि योग्य गति त्यासि दिली मुवासा ॥
 ऐकें उमे ! जन किती तरि हे अभागी । होजी त्यजुनि हरितें विषयानुरागी ॥
 ते दोन बंधु मग धुंडित जाति धीते ! । त्या काननीं सकल दोधुनियां पहाते ॥२॥
 कांतार तें तरलतादि किं दाट घोर । पक्षी, मृगें बहु बिंधे गज, सिंह उग्र ॥
 मागीं कबंध बधिला प्रभुरामरायें । तो आपला कथित शाप कदा कसा ये ॥३॥
 “दुर्वास देति मजला बहु उग्र शाप । देखोनि पुण्यपद होत सर्व पाप ! ।
 बोले तयास विभु “सागत मी तुला हें । जो ब्रह्मवैरि मज तो प्रिय नैव, पाहें ॥४॥
 निर्दोष सेवन करी हृदि विप्रपादा । देईं मनें वचनि त्या स्तुतिती विशुद्धा ॥
 ब्रह्मादि शंभु वरा त्याप्रति सर्व भागें । यासाठीं भूमुर दिनप्ररागें नमावे ॥५॥
 हो कां जरी परपवाकृशरिं ताडणार । वा शापणारहि असो द्विज कोणि उग्र ॥
 त्यातैहि पूज्य म्हणुनि स्तुतितात संत । गंवयें ! रे समज तूं अपुल्या मनात ॥६॥
 हो विप्र शीलगुणहीन तरीहि मान्य । ना शूद्र पूज्य जरि रुदगुणराशि धन्य ”
 त्या आत्मधर्म कथि राम कृपानिधान । सद्भाकि पाहुनि तयीं प्रभु हो प्रसन्न ॥
 वंदोनि रामपदपद्मयुगा समक्ति । स्वर्गीं रिषे मिळवुनी गति आपुली ती ॥
 अपोनि त्या स्वपद, राम उदार येत । ते आश्रमी शबरिच्या अतिहृष्टचित्त ॥८॥
 शाली प्रदृष्ट शबरी गृहिं राम येता । आशी दिल्या मुनिवरें सुदिं येति चित्ता ॥
 आजानुबाहु कमलध्वज वषे स्वदृष्टीं । शीर्षासि भूगवि जय, वनमाळ कंठी ॥९॥
 सुखामगौर अतिसुंदर दोन बंधु । वदीतसे शबरि केवळ शौल्यसिंधू ॥
 पादांबुजा कवळि, शब्द मुखीं फुटे न । माथा लवूनि नमि त्या किति भक्तिपूर्ण !
 प्रशालि राघवपदां जळ आणुनी ती । त्या आसनीं बसवि सुंदर भक्तिमूर्ति ॥
 ती कंदमूलकल सद्रस देइ त्यासी । प्रेमे प्रशंसित किती प्रभु घांस मक्षी ॥११॥

जोडोनि पाणि शबरी उभि सहि भावें । श्रीगणेशपुत्रति ती हृदि हर्ष पावें ॥
 बोले “विभो ! स्तब्ध तुला कवण्यापरीरे ॥ मी नीचजाति जडबुद्धि अशा प्रकारें ॥
 ही होय मी अधम, त्यांतुनि हीन नाहीं । मी मंदबुद्धि, अवगति मदीय मारी ॥
 तीतें वदे श्रुपती “परिसें मदुक्ती । मातें करीत वश भक्तिच एकली ती ॥ १३ ॥
 ना जातपात कुलधर्म महत्त्व मान । न द्रव्य शक्ति विमवादि, गुणाद्वयता न ॥
 चातुर्य सर्वपरिचेदि न शोभणारें । हो भक्तिहीन जर तन्मन की धिचारे ॥ १४ ॥
 पाण्याविणा घन, तसें मन भक्तिहीन । सांगेन मी नवविधा तुज भक्ति जाण ॥
 तूं ठेव नीट हृदि ऐकुनि सावधान । सरसंग ही प्रथम भक्ति विशेष मान ॥
 माझ्या कथारसि रती अति अद्वितीया । ही जाण तूं हृदयिं भक्ति मम द्वितीया ॥
 भक्ती तृतीय गण सद्गुरुशदसेवा । टाकोनिया दुरभिमान, घणेनि भावा ॥ १६ ॥
 गाणें मदीय गुणकीर्ति उदारमूर्ति । भक्ती तुंवां समजणें मम ही चतुर्थी ॥
 विश्वासयुक्त जपणें मम मंत्रव्रीजें । दहत्युक्तभक्ति गग ही मम पांचवी जे ॥ १७ ॥
 जी कर्मकांडि विरती, दम-शील-युक्ता । जी सज्जनानुकृति संतत चर्मसक्ता ॥
 ती भक्ति साहवि बरी दादरी ! मनीं बांधोबेचि मी कथियली तुजलागि ही गे ॥
 माझ्यासमान बघणें सगळया जगांत । संतां गणून मजहूनहि थोर कीं ते ॥
 ही सातवी समज तू हृदयात भक्ति । संसारतापघनना गण या सुयुक्ति ॥ १९ ॥
 हो लाभ जो सहज त्याचरि तुष्ट होणें । स्वप्नोहि नेत्र बघणें परदोष तेणें ॥
 ही जाग भक्ति बरवी मनिं आठवी गे ॥ नाहीं मुला कमरि, हें जर चित्ति बागे ॥
 सर्वांसि निष्कपट वर्तन साधुमात्रें । विश्वास सर्वपरि कीं मजठायि पावें ॥
 ना हर्ष खेद कसलाच मनात घेणें । ही जाण तू नववि भक्ति सुषीख लेणें ॥ २१ ॥
 यातूनि एक जरि भक्ति मनीं वदीव । विश्वी चराचरि मला प्रिय तोच होय ॥
 स्त्री या असो पुरुष तो प्रिय तोच मातें । सांग्या प्रकारि दृढनाकि तुझी असे ते ॥
 जी योगिवृंद गणती गति दुर्लभा ती । हो आज गे ! सुख ती तुज साधुपति ॥
 जें दर्शनें अनुपम फल माझियाहो । जीवामिळें सहज कीं निजस्वरूपाहो ॥ २३ ॥
 सीतागरी तुजधि का जरि होय टाकी । ती त्यां मला शरि ! सत्यरि जाणवावी ॥
 सांगे तदा शरि “जे सर होय पंग । तेथे मिळेल तुज वृत्त निज अयास ॥ ॥
 मुदीव तेथ तुजलागि सखा भिल्लेळ । त्याचेकडून विभुरा सगळें कळेल ॥
 जाणेनिहो मजभि हें पुढां सुधी ॥” सांगे तदा प्रसन्न नमुनी उदाप ॥ २५ ॥

चंदे सकल ती, विलेकि हरिमुख धरि हृदि राघवपदकमला ।

योगाग्नीमधि विसृजि तनूने अनन्तपदि हो लाभ जिला ॥

दाकुनि कर्मो तशा अघर्मो मताधि नर हो दुःखकरा ।

तुलसि वदे दृढ रामपदाधुनि विश्वासे अनुरक्ति करा ॥२६॥

श्री जातिहीन अबला, अपबन्धनभूमी । ऐसीधि मुक्ति दिघली प्रभुंनीं स्वधामी ॥

त्या राघवा विषवनी सुखकांक्षि होसी । मूढा मना ! न तुलना तव मंदतेसी ॥२७॥

— ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे कलिकल्पविध्वंसने अरण्यकाण्डे

राघरीभक्ति-मुक्तिवर्णने नाम चतुर्दशस्तोत्रः ॥ —

तरंग १५ वा

त्यागोनि ते वन, दुःखा वनि वेत राम । शीघ्रें अतुल्यबलतेज नृसिंहयुगम ॥

शोकामिमम त्रिभु तो विरहीच मासे । संवाद लक्ष्मणसयें करि काभि ऐसे ॥१॥

“हे लक्ष्मणा । बघ वनी सुपना किती हीकैषा वियोगिजन हीप्रति चिन्ति साही ? ॥

हे देल पछि मृगवृंद सह-स्व-नारी । माझा जणों करिति हीं उपहास सारीं ! ॥

मातें बघूनि पळती मृगवृंद दूरी । त्यातें मृगी कथिति ‘भ्या न; तुम्हां न गैरी ॥

खेळा तुलांजचि अहो ! मृगबालकानो । शोधीव हे फिरति हेममृगासि जाणों ! ॥

जाती करी वध कसे करिणीं समेत । जावें प्रियेसह असी शिकवीति रीत ॥

शाखें सुचिंतित तरी फिरनी शिकवी । राजा मुनेवित तरी न कूपेसि दावी ॥

हो रथापिली जरि उरीं तरि त्यापरी ती । शाखें, नृशळ, युवती जणु तुल्यरीति !

वधो ! पहा तरि वसंत वनांत शोभे । माझ्या वियोगिहृदयीं परि निर्मितो भे ! ॥५॥

हा एकला, विरहदुःखि नितान्त दीन । ऐशा मला बघुनि केवळ साहाहीन ॥

स्वारी करूं मजवरी बघतो अनग । कांतार-भ्रंगयुतसंगि विहंगसंघ ! ॥ ६ ॥

जें कामदूत बघुनी मज बंधुसंगी । ते वृत्त सागति तसें मदनसि वेगीं ॥

नेलें त्वें स्पंदल मागुनि तें स्मरणें । डेरे दिले उज्वित पाहुनि काय रातें ! ७

जे कीं विशाल तरु, वेष्टित बहरींनीं । जाणों छुतें विविध ताणिलि जेनि ताणीं ॥

जे ताल रम्य-हृदली-वज्र-सत्त्वताका । पाहोनि मोहित न हो जन धीर तो कां ? ॥

नांना तल विविध पुष्पमयीं नटोनी । ते वाटती रुक्षिरवेधि घनुष्यि कोणी ॥

कोठें कुठें विटप सुंदर शोभणारे । ते दूर दूर जणु सैनिकयुक्त डेरे ! ॥९॥

जे कूजती मधुर कोकिल-मत्तहत्ती । ते उंट चारस, महोलहि खेंचें तीं !
 ते सुंदरासु शुक मोर तसे चकोर । ताजी सदस्य जणुं हंस कनोउ साग्रा ॥१०॥
 ते पादचारिदल तिष्ठिर आणि टावे । ते कामधैन्यवर केवि वरें तुलावें ? ॥
 वाटे, शिलाच गिरिच्या रथया विशाला । त्या निर्झरी सहज दुंदुभिमास झाला ॥
 त्या चातकासि गुणगायक भाट मानूं । मृगालि भेरे सनयादि सुरेल वानूं ॥
 सद्गन्धशील मृदु मारुत शिष्ट आले ! । सेनानिवेश चतुरंगि विराजलेले ॥१२॥
 ऐशांसमेत अधिनायक कामदेव । सर्वाति कीं तुचधि-तद्रथ विश्व सर्व ॥
 हे लक्ष्मणा ! वयुनि कामचनू अशी ही । जो धैर्य राखि, जग वानि तयाच पाही ॥
 नारीच ही परमशस्त्र मनोजहस्ती । तीतें न जो बस, तयासचि वीरकीर्ति ॥
 ताता ! गणीं प्रबळ हे खळ लोकिंतीनाजे काम कोर, तिसरा गिणु रोम जाण ॥
 ते ज्ञानपूर्ण मुनिच्चाहि मना क्षणांत । व्यापावयास असती जगती समर्थ ॥
 इच्छा तसें करत हें म्हण लोभसैन्य । नारीच हो मदनसैन्य जगीं अनन्य ॥१५॥
 हो श्रेष्ठसैन्यरत्न-भाषण जें कटोर । ऐसा असे मुनिजनीं कथिला विचार ॥
 बोले महेश्वर “उमे ! समजें मनीं हें । सर्वांतरां वसत रामचि एक आहे ॥१६॥
 तो हो चरचर विभू त्रिगुणां भतीत । विश्वात कामिजनदैव्य निदर्शनीत ॥
 तैसाच वाढवित तो निजभक्तचिर्ची । सर्वांपरी मुखद जी मुहटा विरकि ॥
 जे श्लोघ काम मदलोभ तशीच माया । श्रीरामरायचि दयानिधि बांरिा यां ॥
 ज्यातें प्रसन्न नटनायक रामराय । त्या इंद्रजाल भुलवील कदापि काय ? ॥१८॥
 मी सांगतो मम उमे ! हृदयानुभूति । हें स्वप्रवत् जग की खरि रामभक्ति ॥
 गेले पुढें प्रभु सरोवररन्वतीया । पंरा संजे सुभग नाम सरा गभीरा ॥१९॥
 ज्याचें विशुद्ध जल सज्जनचित्त जैस । ज्या पाटचार सजती अति चाव तैसे ॥
 पक्षी मृगे रिषति ज्या जलमानकाम । जेसे उदारगृहं याचकतुंद नेम ॥२०॥
 पर्णादिकी कुवलयी बहु शांकल्येनी । ज्याचें न तें सलिल सत्वर ये कळोनी ॥
 आच्छादि ज्यासि चहुंबाजुंसि गाढमाया । तें ब्रह्म जेवि बहु दुस्तर हो कळया ॥
 जराचें अवर्ण्यजल यापरि सर्व रीती । पपेले त्या रघुकुलोत्तम बंधु देती ॥
 ज्यांतील मीनगण मग्न जलीं गभीरी । छेळयासि सेवि अतिमात्र बहुप्रकारी ॥
 सद्गमशील नर छेळ्यरासि सेवी । सेवीति सर्व जलवासि सुरासि सेवी ॥
 देती ज्या सरसिजें बहुरंगि शोभा । मृगालि गुंजन करी मकरंदलेभा ॥२१॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे ‘सुहृदकमानसे’ कविल्लुटविश्वसेने
 अरण्यकांडे श्रीरामचन्द्रस्य पद्मासरगमनवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥

तरंग १६ चा

केले निनाद जलकुक्कुटरम्वहंसी ! वाटे प्रशंसिति रवे वधुनी प्रभूषी ! ॥
 जे चक्रवाक-वक्र पशिसमूह तेथे । त्याची विभा विपुल वर्णनशक्य ना ते ॥१॥
 ते बलुकंठि खगवृंद मृदुस्वरने । पाचारितात पथिका जणु आदरने । ॥
 तीरी सुशोभतिही आश्रम ते मुनींचे । सर्वत्र रम्य तर शोभति काननींचे ॥
 चांफे पलाय बकुलादि कंदर ताल । आये तने पनस पाटल जे विशाल ॥
 नाना तरु कुमुदपट्टविं शोभणारे । ज्यांचेवरी मधुप गुंजनमग्न सारे ॥३॥
 वाहे मनोहर सुगंधित मंद वारा । जो वर्षतो सकलमानसि हर्षवारा ॥
 'कूहू-कूहू' बदति कोकिल मंजुनादैः । ध्यानं हि भंग कारिती मुनिर्ची स्वशब्दैः ॥४॥
 होती तरु फलभरे लवले झितीसी । लक्ष्मी उदार पुढ्या करि नम्र जैसी । ॥
 ऐसें सरोवर बघून मनोज, राम । स्नानादि त्यात करि, सेवि मुळा निकाम
 पाहोनि सुंदर तरु, बसले तळीं ते । छावेंत लक्ष्मणसमेत सुशान्त चित्तें ॥
 तेथे पुन्हां मुनिसमेत सुरादि येत । रामा स्तवोनि निजधामि निधोनि जात ॥
 होते प्रसन्नमनि राघव बैसलेले : बंधूसमेत अभिमाण रम्य चाले । ॥
 देखोनि या प्रभुसि तें विग्नाधिमग्न । झाले मनांत मुनिनारद कारखिन्न ॥७॥
 'मी शापिलें प्रभुसि यास्तव दुःख सोसी । श्रीरामचंद्र विभु भक्तसुखासि पोषी ॥
 ऐशा प्रभूसि अवलोकुनि धन्य व्हावें ॥ ऐसा पुन्हां समजही मज केवि पावे ?'
 चिंतुनि हे प्रभु जया स्थलि बैसलेले । वीणा करीं घरुनि नारद तेथ आले ॥
 गाऊनि रामचरितः अति गोड वाचें । प्रेमें स्ववीत मुनि सद्गुण राघवाचे ॥९॥
 घालीत दंडवत जो मुनि त्यासि राम । आलिंगितो उठवुनी प्रभु सौख्यधाम ।
 लावी उरी पिरफिरुनि किती तथा तो ! त्या स्वागता करुनि सन्निध बैसवीतो ॥
 अत्यादरे मुनिपदांबुज लक्ष्मणने । प्रक्षालिले नम्रियले अतिपूज्यमाने ॥
 नानापरी स्तवि मुनींश घट्टमाते । जाणेंहि त्याप्रति अतीव सुतुष्ट चित्तें ॥११॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे कलिकलुपविध्वंसने अरण्यकाण्डे
 श्रीरामधर्मापे नारदगमनवर्णनं नाम षोडशस्तोत्रः ॥

-जोडोनि हस्तकमलां मुनिवर्य झेले । ऐकोनि जे सकलसजनचित्त डोले ॥
 -“ऐका उदास्तम सुंदर रामराय ! । आहां अगम्य वरदायक चितनीया ॥१॥
 -मांगन मी, ‘प्रभुररा ! वरदाच एकासर्वान्तरस्थ विभु त्या जरि जाणि नीक’ ॥
 -झेले रघूत्तम “मुने ! तुम्हि जाणतांच । माझा स्वभाव, नच मी कधि ठेविं साच ॥
 माझ्या जनाजवळुनी दुरवूनि कांहीं । तुम्हां अदेय मजनाशि मुळींच नाही !
 -जाणा तुम्ही मुनिवरा ! मम सत्य हें हो । विश्वास मद्रचनिंचा हृदि नित्य राहो !”
 -तेव्हां वदे मुनि मनीं अति हर्षनीयां । “मी घाष्टवही करुनि मागतसें वराया ॥
 -नामैं जरी असति कीं प्रभुचीं प्रभूत । ज्यांतें इकतीहि चतुरा बहु वर्णितात ४
 -सान्यामधेंहि अधिकोत्तम नाम ‘राम’ । पापात्मपक्षिगण संहरि जे निकाम ! ॥
 भक्ती रघूत्तम ! तुझो जणुं पौर्णिमा ही । ज्या यानिनीत राशि ‘राम’नुनाम राही ॥
 नामैं अनन्त इतरे जणुं तारकाली । भक्तांचिया विमल हृत्तमि नित्य ठेली ॥
 -जेले ‘तयाऽस्तु !’ करुणाग्नि मुनींवि राम । श्रीनारदांवि हृदि लाभत सौख्यधाम ॥
 बंदीत रामचरणीं मुनिवर्य माथां । जेलेहि मंजु वच जाणुनि दृष्ट नाथा ॥
 “हे राम ! मी पुसतसें परिसा ! स्वमायाप्रेरुनि मोहवियेल तुम्हि मन्मना या।
 ब्धावा विवाह मम हें मनि जें उदेले । तें फोल कां प्रभुवरें मम आर्त केले ?”
 “ऐका मुने ! कथित मी मन खोलुनी हें । जे विश्वदूनि मज ठायिच मक्त राहें-
 त्याचें सदैव परिपालन मी करीत । वाळांसि माय करि रक्षण तीच रीत ।
 अग्रीस बाल धरं घावत, बत्स नागा त्या वारि आइ तशि घेनुहि धाडुनी गा।
 जे प्रीट होति नुत त्यांवरि माय दावी। प्रीती, परी पहिलि ती अतुल्य वदावी ॥
 शानी मला गमति पुत्र जणों अन्धाळ ॥ हो बाल पुत्रसस भक्त अगर्वशील ॥१०
 शान्या गमे स्वबल; मद्रलि भक्त नादोलो क्रोध-काम, -रिपु त्या उभयां मया दे।
 ऐशा विचारिं बुध ते मजनात मातें । शानाशि पावुनिहि याकिति भक्ति ना ते ॥
 तू जाणशी मुनिवरा ! मनिं भक्ति माझीयेथें परी विशद केलि मियां तुज्य जी
 जे क्रोध-काम-मद-लोभ बलाढ्यसेना । मायाचि पोषित हिला, दुसरें असेना ॥१२
 त्यांनूनि होय अति दारुण दुःखदात्री । मायास्वरूपचि अशी भविं एक ती स्त्री ।
 गाती मुने ! निगम आगम सर्व संत । नाथीच मोहविदिनाप्रति हो वसंत ॥१३

ती प्रीप्स होउनि विशोधि जलें हरे वा । जे शोभले जपतपोमय पुण्यपंवा । ॥
जे प्रोषकाम मदमाधररूपि भेक । वर्षा ऋतुरि तथा करि हर्षभेक । ॥१४॥
दुर्वासनादि कुमुदांप्रति सौख्य देती। स्त्री हो जणों शरदत् अति इष्ट त्यां ती ।
ती वादवीत फिरनी ममता-जवावा । जैसा ऋतू शिशिर त्याप्रति दे विषोपा॥
पायादि संघ जणुं भीतिद जे उलूक । स्त्री हो तमोरजनि हर्षद त्यासि एक१६
ते सत्य-शील-बल-धी-मयमीनघात । स्त्री ही करी ब्रिटिशरी, बुध भेलतात ।
जी दोषमूल अतिशूलद दुःखखाणी । ती एक होय जगतीं प्रमदा गणोनी १७
केलें निवारण मुने । तुमच्या विवाहा । मी तें तसें, मज नसें मुळि अन्य ईहा॥”
ऐकोनि ते रघुरोक मनोऊं सौर । रोमांच ये मुनिवि लोचनि अदरुनीरें ।
हे गौरि । सांग कवण्या प्रभुची स्वभक्ती । प्रीती तशीच ममता अशि हो सुरीती॥
निःशंकचित्ति भजती प्रभुला न पेशा । दुर्दैवि मदमति ते नर जाति नाशा॥”
बोले पुन्हांदि मुनि नारद आदरांन । “ आहा विशारद विभो ! तुम्हि सर्व मानें
सांगा मला खुबरा । तुम्हि लक्षणें तीं । जी शोभतात जयि संतत मात्र संती॥”
बोलि विभू सकलसंस्तुतिभी-विनाशी । “ सांगेन तीं मजसि चारति सौख्यराशि
मी ज्यांमुळें बस असें मम भक्त संतां । तीं लक्षणें यदतसें मुनिवर्य आतां-२१
जे संत ते धनप, पट्टिपु जिंकिलेलेजे की अकिंचन, अकाम शुचिच व्याले।
जे सौख्यघाम, मतिमान्, अति व्यासि बोपाईहा न ज्या, अमद, सुस्थितधी विशुद्ध
सत्यप्रतिष्ठ, नितभोगि, कवीश, योगी । जे सावधान, विनयान्वित जे अरागी
जे भक्तिमान्, परमशुद्धि भाक्तिमार्गी । ज्ञानी गुणाढ्य भवदुःख जयां न भागी॥
निःशंकचित्ति, तनुमहिं न सक्ति ज्यांसापाइया पदाब्जि करि यन्मति नित्यवास
संकोचली निजगुणधर्मे मनात । संतोषती परगुणश्रवणीं नितान्त ॥ २४ ॥
जे शांत शीतल, न टाकिति जे मुनीति । सद्भावशील ऋजु, ज्या प्रिय सर्व होती
ज्यां आवडे जपतप व्रत संयमादि । जे नित्य नेम, दम रासिति निर्मला धी २५
ज्यां विप्र-विष्णु-गुरुपादसरोजभाक्कि । अद्वायमाभुजनताकक्षणा यदन्ती ॥
जे नित्य हृष्ट मम भक्ति खरी करीवी । विज्ञान मुक्ति विनयादि जया विरक्ति
ज्यांतें यथार्थमति वेदपुराणसारि । ज्यां दम-मान-मद हे नसती विचारीं ॥
जाती अनीतिपयि जे जुकुनी कदा न । ज्यांतें रुचे सतत मदगुणकीर्तिगान॥
निष्काम जे भजति अन्यहितें करया । संता यथार्थपणि गाइल कोण गा याट
संता न गाउ शक्ती वरुतिशारदाहीत्यांच्या गुणां न दिसतो मज पार कांही”॥

“संतांचे गुण शेष शारदा वर्णु न शकती ।” प्रभु वदतां ।
 मुनि नमि विभुनं, भक्तगुणां जो सद्य निजमुखी हो स्तविता ॥
 पुनःपुन्हां शिरि नमुनी रामा ब्रह्मपुरातें जाय मुनी ।
 तुलवि वदे, ते घन्य हरिगुणी रंगति आशा त्यजुनि मनीं ! ॥ २९॥
 पवित्र हें सद्यश राधवाचें । वे ऐकती, गातिळ वा स्ववाचें ॥
 त्यां रामभक्ती दृढ होय वेगें । त्यां योग वैराग्य न मंत्र लागे ॥ ३०॥
 रे चित्त ! जाण युरतीजन दीपचह्निना हो पतंगपरि त्यावरि तूं पडोनी !
 सोडोनि काम, भज रामपदाब्ज गोड।सतंग जोड, मद सोड, मुखान जोड
 संतांच्या चरणांतें घंडुनि विनवीत ‘राम’ त्यां विनयें ॥
 श्रीरामकृपे लाभो सलुश जें नैव सत्कृपेविन ये ! ॥ ३२ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुपविध्वंसने अरण्यकाण्डे
 विमलवैराग्यभक्तिसंपादनं नाम सप्तदशस्तरङ्गः ॥

• इति श्रीसुश्लोकमानसे ‘विमलवैराग्यसंपादनो’ नाम
 तृतीयः सोपानः श्रीसीतारामकृपया संपूर्णः •

इति अरण्यकाण्डः समाप्तः

॥ श्रीसीतारामचन्द्रार्पणमस्तु ॥

॥ शुभं भवतु ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीभवानीकमलेश्वराम्यां नमः । श्रीसीतारामचंद्राम्यां नमः ।

श्रीसरस्वत्यै नमः ।

तुलसीरूपिणे श्रीमद्वाल्मीकिमुनये नमः ।

यस्य प्रसादात्तुलभं स्वर्गीयममृतं भुवि ॥ १ ॥

❀ सुश्लोकमानस ❀

श्रीरामचरितमानस अर्थात् श्रीतुलसीरामायण

या महाकाव्याचा अनुवाद

चतुर्थ सोपान

किष्किन्धाकांड

तरंग १ ला

मंगलाचरण

स्वां कुन्दनीत्येतज्ज्योत्स्नीलता । शानर्षे स्पर्शं मुळि ये न तोळता ॥
विद्यानरासी सरचापभूषण । वंदूं अम्ही भक्तिद रणध्वज ॥ १ ॥
स्वां वेद गात्री, दिव्य-धेनु स्वां प्रिय । मायामनुष्पत्त घरीति निर्भय ॥
धीवैशि बं शेषिवि दोन रापन । वंदूं तरां धर्मरां दिवास्त्रव ॥ २ ॥

ब्रह्माग्निमाक्षारिच जन्मलैले । ज्ञान्या प्रतापे कलिगप गेलें ॥

जें श्रीशिवाच्या मुखचंद्रि साजे । श्रीज्ञानकीजीवन जें विराजे ॥१॥

संसाररोगाप्रति नाशितें जें । श्रीरामनामामृत एक गाजे ॥

सेवोनियां संतत हेंचि संत । कृतार्थता पावति कीं अनन्त ॥४॥

पापापहा, जगति मुक्तिस जन्मदेती । जी ज्ञानखाण अशि वर्णिली मुक्तीति ॥

श्रीपार्वतीदर सदैव जिचे निवासी । काशी अशी सतत सेव्य अहां न कैशी ? ॥

जेणें समस्त सुरवृंदहि दग्ध होता । त्या जो विषा पिउनि रक्षि जगा समस्ता ॥

हे मूढचित्त ! मजसी न तयास काय ? । श्रीशंकरसरिस कोण कृपाळु होय ? ॥६॥

येती प्रभू पुढति सन्निध ऋष्यमूक । सुग्रीव मंत्रिषह ज्या स्वलि राहि एका ॥

सुग्रीव त्या अतुलवीर्यशलां विलोकी । जे शक्तिचें गमति त्याप्रति शीवसे कीं ? ॥

बोले भिऊनिच तदा “बघ मारुते ! रे । येती इथें पुरुष दोन अतुल्य सारे ॥”

सौंदर्यसागर तयाप्रति ये वशोन । येऊनि वेद बहुचा, मनि त्यांसि जाण ॥८॥

हे पाठवीत मज का जर दुष्ट वाली । जाऊं त्वरेचि अग्नि येथुनि अन्यशैली ? ॥

तेव्हा धरीत हनुमान् द्विजवेप साचा । जाई, तयांसि नृमि आणि वदे मुवाचा ॥

“हे इयामगौस्तनु कोण तुम्ही अर्हात ? । का धुरुरूप धरनी फिरता वनात ? ॥

भूमी कठोर, तुम्हि हे मुकुमारपाद । स्वामी कशास्तव धरनी फिरता ससेद ॥

आहा मनोहरतनु मृदुरम्यकाय । का वात ऊन सदतां यनि हे असह्य ? ॥

देवत्रयातिल तुम्ही कुणि देव दोन । नागयणासहिन जो नर ते तुम्ही न ! ॥११॥

जे विश्वकारण, निवारण जे भवालय । भूभारभंजक तुम्ही अवतीर्ण झालां ॥

त्रैलोक्यनाथ तुम्हि का मनुजावतारी । सागा मला अजि कथा तुमचीच सारी ”

वदत खुपती तें वाक्य हें त्या बद्दलें । “दरारथमुत आम्ही; तद्दलें येत येथें

मजसि असत आख्या ‘राम’ हा लक्ष्मणाख्या अग्नि उभयहिषेव् ज्यांरुने भक्तिसख्य

मजसह मुकुमायी जानकी होति जाया । परि यनि पळवीली राखणी स्वधया ॥

द्विजवर ! अग्नि तीतें शोषताहोत येथ । ज्वरिहिअपुले या ! ऐक्याचें अर्हात ॥” ॥

प्रभूतें जाणोनी पदकमल तें मारुति घरी ।

उम ! त्या सौख्याचें कवण तरी तें वर्णन करी ? ॥

तनु रोमाचांनीं मरलि, बदनी चन्द न निषे ।

अशा भक्तिप्रेमा सहृदयरणे जाण अनघे ? ॥ १५ ॥

चित्र. - श्रीविनयकुमार मित्र] श्रीराम-हनुमान् [मानसांक, कल्याण कृ

“ माते कळे न मुळिही मजनादुप्राय । हे सांगतो, नमित मी प्रभुचेच पाय ॥
निश्चिन्त मी प्रभुकुपेस्तव हो विशेषी । स्वामी स्वदासि, जननी स्वशिशुसि पोथी ॥२१॥
ऐसे वदे कवळि आकुळ तत्पदाक्षी । दानी स्वरूप हनुमान् हृदि भक्तिवर्षी ॥
श्रीराम त्या उठवुनी धरि आत्मवर्षी । पिचून निंदु विभु शातवि पंकजाक्षी ॥२२॥

सुश्लोकमानस-चतुर्थोद्योग-किरिन्धाकाड, तरंग १, पृ. १७७-

धरुनी हृदयीं धैर्य करीं स्तवन मावति ।

माला कीं भक्तिनं पाली प्रभूसि अति चारु ती ! ॥ १६ ॥

“स्वामिन् ! मीं पुसले तुम्हा तें अने न्याय्य अंतरीं ॥

परी कैसें तुम्हीं ऐसं सर्वज्ञ पुसणे तरी ? ॥ १७ ॥

आधीं मी चुकलों होलों मायाविवश होऊनी ॥

प्रभूसि ओळखायातें आधीं मी चुकलों मनीं ॥ १८ ॥

अशनि मी कुटिलहृद् मतिमंद त्यांत । मोहें वृथाहि मम धी मज भूलवीत ॥

हे दीनबंधु भगवन् ! मजलागिं कवीं । तुम्ही सुधी चितरत्नां मनि शुद्धमार्गी ! ॥

आहेत दोष जरि कीं मम ठावि भारी । दासशि विष्मचं नये प्रभुनं विचारी ॥

मायेमुळेंचि तुमच्या, अति मूढजीव । त्या मुक्तिकारि विभुचीच कृपा सदैव ॥ २० ॥

मातें कळे न मुळिही मजनादुषाय । हे सागतों, नमित मी प्रभुचेच पाय ॥

निश्चिन्त मी प्रभुरुपेस्तव हो विक्षेपी । स्वाधी स्वदासि जननी स्वदिगुप्ति पोषी ॥

ऐसं वदे कवळि आकुळ तत्पदासी । दासी स्वरूप हनुमान् हृदि भक्तिवर्षी ॥

श्रीराम त्या उठवुनी घरि आत्मवर्षी । शिंचूनि निंदु विभु शांतत्रि पंकजाधी ! ॥

बोले विभू “समज ना कनि आरणासी । तू लक्ष्मणाहुनि रे ! प्रिय मन्मनासी ॥

सोर जरी गहनति मी समदर्शि होय । मातें अनन्यगति भक्त बचे स्वकीय ॥ २३ ॥

ज्यांतें पराचर गमे प्रभु विश्व सारें । जो आपणाशि गणि दास असा तया रे !

ऐसा सुनिश्चय जया हृदिचा टळे नाते मी गहनत मम भक्त अनन्य जाण ! ॥ २४ ॥

—॥ इति श्रीरामचरितमानसानुशदे कलिकुलविधेयेन किष्किन्धाकांडे
हनुमद्रामसमागमवर्णनं नाम प्रथमस्तरङ्गः ॥—

तरंग २ रा

पाहूनि दृष्ट अनुकूल असा प्रभुतें । क्षाल्य प्रहृष्ट हनुमान् अतिमात्र चित्तें ॥

बोले “प्रभो ! वसतयेय कपीय शैली । तुम्हीच दास तुमचा अतिभक्तिशाली ॥ १ ॥

मेशी तयासह रही करंग प्रभुनीं । जाणोनि दीन चित्त अमय स्वयाणीं ॥

दाही दिवाशि कपिकेतिहि पाटवोनी । सीतेसि काटिलसि शोधुनि तो प्रयत्नीं ”

ऐसे कथोनि समजावुनि त्या दयाधी । तो नेत बैठवुनि त्यां निज पृष्ठदेशीं ॥
 सुग्रीव जें प्रभुवर नयनीं विलोकी । त्यातें स्वजन्म अति धन्यचि वाटला कीं ॥
 ठेवुनि मस्तक पदावरि भक्तिचेता तो सानुजा मिळत राखवंचनाया ॥
 चिंती कपीश मनिं कीं, “करितील काहे प्रीती बिघे! मजवरी, तर धन्य आहे”
 तेव्हां ! समस्त कळवी हनुमंत वृत्त । दोषाहि पडि अति सादर भक्तिचित्त !
 तो सख्य जोडि दृढ त्यामधि अग्रिषास्त्र । जेणें सुखावत मनीं प्रभु पंकजास ॥
 होतांच सख्य उभयांत विशुद्धभाव । सौमित्र रामचरितासि निवेदि सर्व ॥
 सुग्रीव तें वदत नेत्रिं मयेनि वारि । “सीता मिळेल, विभुच्या अतुला निवारि
 होतो विचार करण्यास्तव मंत्रिमेळीं । मी देखलों गिरितयवरि एकवेळीं ॥
 मीं देखिली युवति शोक कपीत जातां । आकाशमार्ग रिपुपाशि निबद्ध नाथा !
 ‘हा राम रामा’ म्हणुनी मुलिं घेडि दाहो । आम्हां वधूनि पट खालति फेकि ती हो”
 भीरुम मागत त्या, पट तूर्ण दे तो । लावुनि त्यासि उरि शोक विभू करीतो ॥
 सुग्रीव सांगत “विभो ! खुनाय ! ऐका । त्या धैर्य चित्ति निवडूनि समस्त शोकां
 ऐशा प्रकारिं कर आम्हि सभ्य सेवा । सीता मिळेल क्षणि जेवि तुम्हांस देवा !”
 ऐकीनि निवचव तें हृदि धैर्य देतें । होई अनेकदल तो प्रभु हृद चित्तें ॥
 त्यातें पुढे “कवण कारण या वनांत । सुग्रीव रे ! वसति तूं कपिराजनाथ ! !”
 सुग्रीव जेव्हा “विभो ! मन दण्डु वाली । प्रीती अवर्णचि आम्हांमधि भाग्यशाली
 ‘मायावि’ नामक मयामुरपुत्र आला । पनापुरावरति चालुनि एक वेळा ॥ ११ ॥
 वेष्टीपुटें करित गर्जन मध्यरात्री । मायावि येत, नच बालि सहे अराति । ॥
 घावुनि जाय रिपुपाठि सरोव वाली । मी संघुसंगतिच जाय तयान काळी ॥ १२ ॥
 मायावि जान भिडनी गिरिन्या गुहेतावाली म्हणे मर्बास ‘मीदि धिरेन तेथ !
 सप्ताह दोन जर मी परतोन ये न । मी बाहालों हत असें हृदयात जाग !’ ॥
 मी राहिलों सरस्पो ! दिन तीस तेथ । आला महान् रथिरपूर तिथे वरात ॥
 वालीस मारुनि मलाहि बधीच वाटे । मी खवुनी मग शिला, करि रुद्ध वाटे ॥
 आलोंहि मी स्वरुिं धारत तांतडीच । माझे अणवक असें बघताच साच ॥
 मातेचि मूर सचियादि बळ कपिती । वाली, वधूनि अरिते, परते गहान्त्री ॥
 राखी वधून मज, बालिख येर येत । मातेहि नारि आरिषा, करि तो अनर्थ ॥
 सर्वस्व तो मम हरी, दखिसेहि तेरी । त्याच्या बळें विकळ मी अतिदेन्य घेरी

मी तस्त दिंडुनि फिरें भुवनें समग्र । तो येथ शापवश वालि न येत उग्र ! ॥
 माझे तथापि मन भीत असे तयाला। मत्कारि जाणत असां प्रभुर्जा ! दयाळा ! ”
 तेव्हां उमाकनि विशाल भुजासि वीराश्रीराम गर्जुनि वदे “ नच लोड धीर !
 वालीस मी वधिन एक शरीर तूर्णधात्या, हरा, शरण तो जरि जाय जाण !
 जे मित्रदुःखि नच दुःखित अंतरंगें । व्यक्ती अशा बहुनिही अव फार लागे ॥
 ज्यांत रजःक्षणपी निजदुःखील । ज्यां मित्रदुःखरज मेरुपरी गमेल ॥ १९ ॥
 ऐशापरी कळवळा नच जरा सुळींशी । ते मित्रता शठ करीति बळेंचि, पाहीं ॥
 वारोनि दुष्टपथ संपथि चालवती । झाकूनिया अवगुणां, सुगुणां स्तवीती २०
 जे देति, घेति गतसंकचि एकमेक । जे कीं यथावल करीति हितेंचि नीक ॥
 जे संकटीं करीति उत्तम भक्तिपोत । सन्मित्रलक्षणगणा श्रुति वानि ऐशा २१
 तोंडावरी मृदुवचें करि दंभराशि । मागें करी कुटिलनीति सुदुष्ट ऐशी ॥
 सर्पापरी कुटिल चित्तगती जयाची, । ऐषा कुमित्र नलेगे, क्षमि त्या त्याचाचि ।
 राजाहि जो कृपण, सेवक जो लबाड । नारी कुशील, कपटात्मक मित्रजोड ॥
 हे चार शूल सलया ! दृढ सल्य माझे । विश्वास ठेव, करतो तव कार्य हो जें ” ॥
 बोले सुकट “ परिखा रघुवर्य ! मात । वाली महाबलि, रणांगि दूर होत ” ॥
 तो अरिष दालवि तया मग हुंदुमीचे । ठेकेच ताल, बल पारलण्यास साचें २४
 लीलेंचि त्यां उलथवी श्रुणाय धीर । सुग्रीव घे, बल अनन्त बघोनि, धीर ॥
 प्रीतीहि यादलि तया प्रभुगति चित्ती । वालीस तो वधिल ही दृढ जे प्रतीति
 तो रामपायि शिर लावि अनेकवार । जाणोनियां प्रभुसि हर्ष तया अपार ॥
 त्या ज्ञान होअनि वदे वचनें प्रभूतें । झालों कृपें प्रभुचिया, स्थिरधी नुचितें ॥
 संपत्ति, सौख्य, परिवार महत्तर हें मी । यकूनियां करिन् दास्यवि एक रामी !
 हीं रामभक्तिव विरोधक सर्व हांतीं ; हें संत मक विभुचे नुदुती सदुक्ति ॥ २७ ॥
 जे शत्रुमित्र, सुखदुःख बद्ध जगांन । मायाच ती गमत, ना परमार्थ होत ॥
 वाली गमे परम जो दितकारि माझा । गेल विषाद ! मज लाभत रागगजा !
 [वाली गमे परममित्र, कृपाचि त्याची । चिता निमे, मज नुग्री प्रभु भेटलाचि]
 स्वप्नी जयासह पडे समरप्रसंग । संकोच वाटत मना जेव येत जाग ॥
 आतां कृपा प्रभुचरें करंग अशी ती । सर्वे त्यजून दिनरात्रि करीन मक्ति ! ”
 वैराग्ययुक्त अशि ती कपिराक् भवोनी । हांसोनि बेलत विभू शरचासगि ॥
 “ जें सांगतोस मज, उत्पत्ति तें सरुगारे ! मीही बदे नुजसि सत्यवि जाण सारे ”

कीं नर्तकीत नट ज्यापरि मर्कटस । विश्वा तसा हरि, वदे इति रे ! खगेश ॥
 सुग्रीवसंगति निधे मग रामराय । हातांत चापवर-सायक ज्यास होय ॥३१॥
 श्रीराम वालिजवळीं सु-गलसि घाडीतो बाय गर्जत, मिळे जणुं शक्ति गादी ॥
 ऐकोनि, वालि अति कोपुनि ये लढाया । वारी जरी नमुनि त्या दयिता तदीया ॥
 चंदोनि ती चरण हाति, म्हणे “जि ! नाथा । सुग्रीव ज्यासि मिळला, प्रभु ते समस्तां
 ते दोन बंधु अभितद्युति शक्तिशास्त्री । श्रीरामलक्ष्मण अजेयसि सर्वकाली ॥”
 चाली वदे “परिस गे ! दयिते ! मदीये । नूं भीरू जाणसि रघूत्तम हा पुढें ये ॥
 मारील तो जर मला समदर्शि राम । होईन धन्यनि सनाथ, तुलान्मधाम ॥”
 चोलोनि हें निधा सां अभिमानशाली सुग्रीव, वाटुनि तथा, तृग काडि शाली ॥
 तेजसि ते उभयही मिळले घडाडी । गृष्टिप्रहारि अति गर्जुनि वालि ताडी ॥
 सुग्रीव वज्रसम तो न सहेनि मार । होऊनियां विफल जाइ पळोनि दूर ॥
 रामा वदे “भूगत मी नच कान होतो ! भ्राता न हा, प्रभुवरा ! मज काळ होतो ॥”
 सागे विभू “तुम्हि समानसि दोनबंधू । भ्रांतीमुळें न कळुनी, न दानि विंधू ॥”
 सुग्रीवदेई निजइति रघूत्तमाने । दर्शोनि केलि दृढता कुन्दिगात्रमाणे ॥३७॥
 त्याची व्याधि हरिली, गळि पुष्पमाला । पालोनि पादरि बलादध तथा रणाला ॥
 नानाविधा करिति ते किंवा लढाई । एहेनि आड तरव्या रघुगर पाही ॥
 सुग्रीव पुकळ की जरि रावंच । समर्प दानि परि हो हृदि भीत साच ॥
 श्रीराम जें निजसखा भगभीत लखी । बालोसि हागि दर वेधुनि नीदवर्धी ॥
 चाली पडे श्रितिसि आतं शरप्रहारी । वेषे उघेनि, तंव राम दिसे समोरी ॥
 तो द्यामलाह सिरि शोभने जटांनी । रक्त-वस्त्रेन शरकारुंकिं सज्जराणि ॥
 लावुनि निच निरखी चरणार्ज्व चाली । जागे प्रभुसि, जनि सफल मानि शाली ॥
 सप्रेमचित्त हृदयी, परि वाक्-कथोर । चाली वदे, वधुनि राम उभे समोर ॥
 “हे नाथ ! कर्मरिपालनहेतुषायी । साचात येथ अरुनीणं जि ! भूमिपृथ्वी ॥
 कां व्याधेव मज तुम्हीं वधिले असे हें । माझा वदा कवण तो अयगव आहे ! ॥
 मी वैरि केवि ! तुमचा प्रिय का तुकठ ?” तेव्हां वदे वन रघूनम त्यासि नीट ॥
 “रे ऐक ! नून भगिनी तसि बंधुनाथी । जन्माहि तेनि समजें, सम होति चारी ॥
 यांच्याकडे वधन जो जन पायला । दुष्टा ! तसाच वधने नच होत पाय ॥
 नृत्वा ! अनीयसि तुझा मन ग रंजना । नाथी तुला शिक्कवि त्याहि न देखि कान ॥
 जाणेनिही मम भुवाभित बंधुनाथी । माहे पहासि अधना ! अभिमानसंगी ॥”

वाली म्हणे "प्रभुजि ! नाथ तुम्हीं जगासी । माझी घडे सकलरीति जुक्रीच ऐसी ॥
मी कां अजूनहि असें प्रभुवर्य ! पापी । पावेन अंति तरि सद्गति रामरूपी ।" ॥
एकोनि तें वचं सुक्लमल भक्तियुक्त । स्वर्शी तयासि शिरि ठेवुनि आत्महस्त ॥
बोलेहि राघव "तुझे असु राखूं, देहा देऊनि तेवि अमरत्व जर त्वदीहा" ॥
वाली वदे "परिस गा ! करुणानिधाना ! । मी प्रार्थना करितसें अजिं तीस माना ॥
हो ! जन्मि जन्मि करिती मुनि थोर यत्नाना अंनि येत मुखि 'राघव' नामरत्न ।
जें नाम चितुनिच शंकर काशिवासी । भक्तासि देति सुगती नच नाश जीसी ॥
तो राम तू दिससि आज मदन्तकाली । यलेंहि का फिरुनि ये घडि भाग्यशाली ॥
ही आणवोनिहि कधीं नच आणितां ये । केलें मला अजिं सुधन्यचि रामरायें ॥

गाति हरति ज्या 'नेति नेति' नित तो प्रभु दिसतां मज ऐसा ।

दुर्लभ जो मन, पवन जिंकुनि इंद्रियदमनें मुनिंवि तसा ॥

जाणुनि मातें अत्यभिमानी सांगे प्रभु मम राख तनू ।

कोण असा दाठ तोडुनि मुरतरु बाभळकुंयण करित जणू ॥ ॥५०॥

आतां नाथा ! करुणादृष्टीं द्या वर जो मी मागतसें ।

ज्या ज्या योनित घेइन जन्मां तेथ तेथ तुज भजिन असें ॥

विनय -बलें हा मम सुत मजसम मंगलपदि तव आश्रयि हो ।

घरनि करी निज दाघ कराया अंगद अपुला माना हो ! " ॥५१॥

श्रीरामपादकमलीं दृढभक्तिशाली । ठेवुनि चित्त निज टाकि तनूंसि वाली ॥

की पुष्पमाळ करिकंधरि घातलेली। गेली गळोनि तरि त्याप्रति ना कळाली ॥ ॥५२॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे 'सुश्लोकमानसे' कलिकलुपविध्वंसने,

किष्किन्धाकांडे वालिवघो नाम द्वितीयस्तरङ्गः ॥ • • •

तरंग ३ रा

वालीस दे खुस्ती निजसौख्यधाम । तें पीलोक घरि आमुलता निकाम ॥

दाघ विलार करि दुःखित वालिजाया । तत्केस विस्फटित सावरि ते न काया ॥

तारेसि दुःखित अती खुपाय पादे । मानेसि आवरुनि तन्मनि बोधताडे ॥

"भू, वारि, अग्नि, नम, वायु भिडुनि साच । हो पंचभूतमयदेह खपन नीच ॥

तैं हृदय हें तुजपुढें पडेलं शरीर । हो नित्य जीव, मग शोक कशास फार ? ॥
 तैं ज्ञान चिंतित उज्जे, प्रभुपार्थि अंगे । श्रीरामभक्ति विमला वर मागुनी बे ॥३॥
 हें गौरि ! काष्ठपुनळोपरि विश्व सारें । श्रीरामचन्द्र विभु नाचवि याप्रकारें ॥
 तो वालिवंधुसि वदे मग योग्यरीती । अंत्यक्रिया सकलही करणास ती ती ॥४॥

मग रघुपती सौमित्रांतें वदे समजावुनी ।

‘ कर कपिपती मुग्रीवाला यथाविधि जाठनी ’ ॥

रघुवरपदी वंदोनीया तदा सगळे जण ।

करिति वदलें जे नाधानीं यथोचित योजुन ॥ ५ ॥

सौमित्रि आमंत्रि समस्त पौर । विप्रादिकांतें अविलंबिं धीर ॥

मुग्रीव राजा कपिरात्रि शाला । तैं अंगदाला युवराज केला ॥६॥

रामासम हितकर्ता नाहिं उमे ! कोणि अन्य जगतांत ॥

गुरु माता बंधु पिता स्वामी हेही तसे न अस्तात ॥ ७ ॥

सुर नर मुनि सर्वहि ते असती परि दाखवीति हे रीती ॥

स्वार्थास्तत्र सगळ्यांची प्रीति असे, स्वार्थ सर्व हेरीती ॥८॥

ज्या घास रात्रिदिन वालिभेन अपार । चित्तेमुळें हृदि घरे, जळतें शरीर ॥

मुग्रीव तो प्रभुवरें कपिराय केला । नाहीं तुला रघुपतिप्रभुच्या कृपेला ॥९॥

जाणोनिही प्रभु असा, न कसा मजावा । त्याचेविना सकलतापहिं कैविं जावा ॥

त्याची कृपा अमित जाळि विपत्तिजाल । रामा भजाल तर दुःख तरुन जाल ॥

तो मुग्रीवा बोलवुनी पुन्हा बे । नाना रीतीं राजनीतीहि सांगे ॥

बोलें “ ऐकें, यानरेशा ! न ये मी । चौदावें प्राप्ति वा लोकधामी ॥१०॥

वर्षतू हा पातळां, प्रीप्ता गेल्या । पर्जन्याची मी निवासीन झेला ॥

‘ सेवो राग्या अंगदाचें सर्व रे । ठेवो चित्ती नित्य मत्कार्य सारें ’ ॥११॥

आला परत मुग्रीव तेथुनो स्वच्छाप्रती ॥

प्रवर्णण गिरितें तें येवोनी राम राहती ॥ १२ ॥

आधींच देव करिती अतिरम्य तेथ । सान्या गुहादि गिरिमागि मुसोभिवंत ॥

श्री रामराम करुणांशुधि, कांदि झाल । येवोनि त्या गिरिवरी पसती करील ! ॥१४॥

शोभे अतीव वन तें कुमुमादिकांनीं । भृंगालि गुंजनं करी मपुतें भुज्येनी ॥

पानें फुलें किसलयें तशि कंदमूलें । छाडी गनोहर, जशी प्रगु राहुं आले ॥१५॥

पाहोनि सुंदर अतुल्य असाचि शैल । गृहे सलक्ष्मण रघूत्तम साधुशील ॥
 घेऊनि रूप वनि पक्षि-मृगालि याचें । रामाचि सेविति मुनी सुरसिद्ध याचें ॥
 ते जाहलें विपिन मंगलरूप पुण्य । श्रीराम येइ वसतीस्तव जें शरण्य ॥
 पाहोनि त्या स्फटिकशुभ्र शिला तिथील । ते बैसती उभय बंधु मनोज्ञशील ॥
 सौमित्रिणी वदत राम कथा अनेका । ज्यां ज्ञान भक्ति विरती नृपनीति रेखा ॥
 वर्षतु काल नभ झाकिति मेघमाला । ज्या गर्जतां सुभग लगति अंतराला ॥१८॥
 श्रीराम झोलत तदा “वध लक्ष्मणा रे ॥ हे नर्तकी बघुनि मेघ मयूर सोरे ॥
 येतांचि दृष्टिपथि भक्त रमापतीचा । हर्षे जसा विरतियुक्त गृहस्थ साचा ॥१९॥
 हा मेघ वर्षत नभी घनघोर नांद । भीती प्रियाविरहिता मम या मना दे ॥
 सौदामिनी चमकुनी पनि गुप्त होत । मैत्री जशी खलजर्नी स्थिर ना रहात ॥
 हे वर्षती जलद येउनि भूसमीप । विद्याविभूषित नवे बुध कीं अमूप ॥
 आघात सादति कसे गिरि, त्रिदुजात । दुष्टोक्ति जेविं सहती भविं धीर संत ॥
 क्षुद्रा नचा भरनि वाहति वारिपूरी । थोड्याहि पैमविं बहे खळ गर्वभारी ॥
 पाणी घरे पडुनि पांकेल होत, जेवीं मायेमुळें मलिनता मरतेचि जीवी ॥२२॥
 पाणी हळू हळू भरी सकला तलावा । कीं सद्गुणीं भरनि सज्जन पूर्ण व्हावा ॥
 जाई समुद्रिं मिळुनी सरिदंडु सर्व । पावे प्रभूसि मिळुनी स्थिरभाव जीव ॥२३॥

गेले हरित तृणांनीं झाकुनि, उमगति न साधु पंथ कसे ? ।

पाखंडवाद करिती सद्ग्रंथांचेहि गुत छुत जसे । ॥ २४ ॥

सर्वत्र दंदुरव प्रकटनि येत । कीं विप्रवृंद मिळुनि स्वति घोषतात ॥
 ये पालवी नवनवी बहुतां तरुंठी । कीं साधकांतरिं भरे सुविवेकपथि ॥२५॥
 ते पर्णशून्य तरु अर्क, जवास होती । जेसे सुराज्य खळ उद्यमशून्यवृत्ति ॥
 शोधूनिही मिळत नाहिं कुठंचि धूल । कीं श्लेष जेविं उरवी नच धर्म शीला ॥
 शोभे घरा सुभग संस्पर्श अतीव । संपत्ति जेविं उपकारिजनी सदैव ॥
 खरोत दाट तिमिरां विराजतात । कीं दंभशालिजन लोकसमाजि होत ॥२६॥
 शृष्टी महा, विषदवीत जलाऽन्वाला । नारी स्वतंत्र विषडे मुकुनि स्वशीला ॥
 केली कृषी अतृण नुश कृषीरत्नांनीं । कीं मान-मोह-मद यकुनि बुद्धि घडी ॥
 देखावयास न मिळे लग्न चक्रवाक । येतां कली नच मिळे जणु धर्म नीक ॥
 चपें तरीहि गुणवे तृण बाळवंटी । ना काम जेविं उपजे हरिभक्तपोटी ॥२९॥

शोभे मही विविध जीवसमूहि पूर्णा । जैसी सुगन्धवनता सुगन्धिमन्ना ॥
 जेथें तिथें थक्कुनी बसले प्रयासी । ज्ञानातिर्ने अचल इन्द्रियवृत्ति जैसी ॥२०॥
 केव्हा केव्हा येउनी रात मोठा । आकाशीचा विस्फोट मेघ-साठा ॥
 जन्मा येता वशि कोणी कुपुन । सद्धर्माचें लोपों जातपर ! ॥ ३१ ॥
 केव्हा दिनी निद्रिह होत घनाग्नार । कव्हा दिसे रश्मि, घनालि रिधूनि, दूर ॥
 शानद्यूनी विलमते, अथवा नुरे ये । सत्सग वा कुटिलमगति हेतु त्यातें ॥३२॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे ' सुशोकमानसे ' सकलकलिकटाविघ्नसने
 ' किष्किन्धाकाण्डे वर्यंकतुर्गर्णेन नान नृनीवस्तरङ्गः ॥

तरंग ४ था

वर्यंतुं जाउनि, पहा, आला शारदतु मनोहर नितान्त ॥
 रे लक्ष्मणा ! वनश्री वर्णांरां कुतूहली स्वान्न ! ॥ १ ॥
 ही काशपुष्पि सकला आच्छन्ना शोभन कशी घरणी ।
 कीं ही वर्यंतूया वाज्जकराचौन भासली करणी ? ॥ २ ॥
 होता उदित अगस्ती मार्गातिज जल सुकोनिचा जाय ॥
 कीं लोभ उदित होता हृदयीं तोरासि नुरतसे टाय ! ॥ ३ ॥
 सतिता सगेराचें सलिल मिनिर्मल अतीर शोभतसे ॥
 जाउनि मदमोहादिक सताचें हृदय सदवशील तसे ! ॥ ४ ॥

शानी जसें हल्लुहल्लू ममता लचीली । शोरे सारिजल, सरोजल त्यानरीती ॥
 आला वयोनि कतु नुदर शारदीन । ये घनालि सुकनालि मुकालि काय ?
 ना एक धूलि अशि शोभासे घरा हो । कीं नीतिशालि नृनरीं मनोन राही ॥
 सकोच सचिबलीं भिररीं मीन । कीं ते कुटुमि जन अंश घन विहीन ! ॥६॥
 मेघाविहीन नम निर्मल शोभताहे । आद्याविहीन भगवजनचित्त का ह ? ॥
 हो शारदी विरल वृष्टि कुठ कुठ हा । मत्ती मदीन जशि अन्न जनीच काही ! ॥
 हंपेनि हे नगर सोडुनि जानि जागी । गज, राणिज्जन, तपस्वि तसे भितारी ! ॥
 पायोनि भाकि हरिची लब्धिली भना । चार दि कीं अरथागिल आभमी ते ! ॥
 नीरीं अगाधि सगळेहि गुना मीन । निर्वाष ज्ञानरि जन प्रभुभक्तिनेन ॥
 शोभे सगेर जसें कमळें फुटन । कीं प्रसन्न निर्गुण जसें गुणधर्मे पूर्ण ! ॥९॥

हे गुंजती भ्रमर गोडिस ज्या तुला न । नाना मनोहररवीं खगवृंदगान ॥
 देखोनि रात्र अतिदुःखित चक्रवाक । देखोनियां परधनें खल मानि दुःख ॥१॥
 तृष्णार्त चातक निनादति दुःखितान्त । कीं संभुयत्त मुख लेश न पावतात ॥२॥
 नाशीत चंद्रचि जसा शरदातपाला । सद्भक्तदर्शन निवारित पापमाला ॥३॥
 चंद्रासि देखत चकोरसमूह तैसा । होतां प्रसन्न हरिला हरिभक्त जैसा ॥४॥
 शंदीमुखें मशकदंश नुरे कुठेंहि । कीं विप्रगतसर कुलासहि नाशि वाही ॥५॥
 वर्षाकालि बहु जीव भरोनि ठेली । आतां घरा शरदिं त्याविण शोभलेली ॥६॥
 कीं लाभतां जगति सद्गुरुसंग जैसा । भ्रांत्यादि संशय समूह रिधे विनाशा ॥७॥

सरशा वर्षर्तु पहा आला शरदतु नितान्त निर्मल हा ॥

नाही अद्यापि कसा सीतेचा शोधसमय येत अहा ॥१४॥

समजोचि एकदां ती आहें अमुकस्थलीं म्हणुनि सीता ॥

काळासहि जिकुनि मी तिजला आणीन निमित्त ना जातां ॥१५॥

शेवो कुठेंहि, जर ती असली जिवंत । यत्नें करून तिज आणिन मी अनन्त ॥

सुग्रीव तो मजसि विस्मरलाचि दाटे । तो राज्य-कोप-युवती-पुरिं काल कंठे ॥

मी ज्या घोरें नवियला खवलाहिं वाली । तेणेंचि माग्नि उद्यां खळ हा सकाळीं ॥

ज्याच्या छत्रें नुरति कोपमदादि येथी । स्वप्नीहि कोपवश तो नच होय गौरि ॥

ज्याची स्त्री खुपदांजुजि हो पवित्रा । ते ज्ञानि सन्मुनिच जाणति या चरित्रा ॥

तैं लक्ष्मणें गणुनि कोपवश प्रभूतें । केलें मुसज्ज धनु घेउनि बाण हस्तें ॥

तेव्हा दयांजुधि अपार असांच राम । बंधुप्रती समजवुनि वदे स्वकाम ॥

“दावुनि भीति नुसती मजपाशि आण । सुग्रीव तो मम सखा प्रिय ताम् । जाण” ॥

चित्तीं विचार इकडे करि मारुती कीं । सुग्रीव चित्ति नच राघवकार्य राखी ॥

जाईं तयानिकट शीर्षि पदीं नमूनी । सामादि चारि विधि जाणवि त्या स्वचाणीं ॥

सुग्रीव तें परिमुनी मयभीत होई । बोलें “कृपे त्रिपन लोपविती मती ही ।

आतां असेंचि करि वायुमुता । क्षणीं रे । सर्वत्र घाडिं कपि दूतसमूह सारे ॥२१॥

त्यां सांग ‘जो न परतेलचि अर्धमाहीं । राहेन मीच बाधिल्याविण ना तयासीं” ॥

तैं बोलथी पवननंदन सर्व दूता । सन्मान त्या बहुपरीं करितो समस्तां ॥२२॥

प्रीती तसें मय, मुनीतिहि त्यासि दावी । सारेहि ते नमुनि त्या निघती मुमावीं ॥

ये तोंच लक्ष्मणहि त्या कपिन्या पुरीत । कसदा बघुनि कपि धांवत जेथ तेथ ॥

श्रीलक्ष्मण स्वधनुर्ते चढवूनि बोले । “जाळीन मी नगर हें सणि अमिलेळ !”
 होती समस्त पुरवाशि अतीव भीत । तों तेथ वालिमुत अगद वीर येत ॥२४॥
 सौमित्रितें नमुनि तो पदपत्रि माया । प्रार्थी तया अभय लक्ष्मण दे विनीता ।
 सकृद्वद लक्ष्मण, असें परितुनि कार्णी । बोले कपीश अति आकुल भीतवाणी !
 “तारेस ने तुजसर्वे हनुमत ! तेथें । श्रीलक्ष्मणा समजवीं सुविनीत उक्त” ॥
 तारेसमेत हनुमान् मग लक्ष्मणातें । जाऊनि वदि सुयश स्तवि पुण्यगीतें ॥
 प्रार्थूनि त्याधि निजमदिरिं आणवूनी । प्रगळि टच्चरण मचकिं बैसवूनी ॥
 सुग्रीव लक्ष्मणपदावुनि शीपिं भेरी । घेई भुजों, कवळि लक्ष्मण त्या स्वकर्ठी ॥
 सुग्रीव बोलत “विभो! विषयासमान । मोही मुनींसहि झणों असलें दुजें न !” ॥
 ऐकोनि ती रिनयवाक्, सुख लक्ष्मणातें । तोही तया बहुरी समनशि तें तें २८
 सागे तया पनननदन सर्ववृत्त । शोधार्थं दूतगण घाटियलचि होत ॥
 सुग्रीव हर्षमरिं घेडनि अगदादि । सौमित्रिपाठिं मग ये, प्रभुभेट साधी ॥२९॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे कलिकलुपविध्वसने किष्किन्वाकाण्डे
 लक्ष्मणस्य सुग्रीवसमीपगमनवर्णन नाम चतुर्थस्तरङ्गः ॥

तरंग ५ या

श्रीरामनाथि शिर लावुनि जोडि हस्त । बोले “नेसे मदपराध मुळीहि नाथ ॥
 मायाचू देव अपुली प्रबला अती हे । सोडील ती, जर दयाकर राम पाहे ॥१॥
 होतीच लोक विषया वश सर्वनाथा । मी तों पशू कपि अतीवचि कामचेता ॥
 स्त्रीचे कटाक्षशर ज्या नच लागतीच । तो हे रघूत्तम तुम्हासम होय साचा २
 जो क्रोध घोरतिमिरा रजनीत जाया । ज्या ल्येभपाश न गळ्याप्रति बाधिल गा!
 तो वाटतो नर तुम्हाचसमान धन्य । ता या गुणा तव रूपविण हेतु अन्य” ।
 बोले तदा रघुपती क्षितयुक्त बोला । “ मद्बन्धु तू भरतसा प्रिय मन्मनाला ॥
 आतां करी सकलबल मनेचि साचा । लागेल शोध सणि ज्यापरिं जानकीचा”
 ऐद्यापरी जव तयामधिं होति गोष्टी । आले तिथे कविसमूह अनन्त कोष्टी ॥
 त्याचे किती विलसती वनुवर्ण नानात्वाभ्या यथार्थ करि कोणिहि वर्णनाना!

सी मीं उमे ! कपिचम् निरलीलि डोळ्यांमोजू बवेल तिज तो जणुं मूर्ख भोळ्या !
 येवोनि ते नमिति रामपदीं स्वशीर्षी । देखोनि रामवदना हृदि हर्ष वर्षी ! ६
 ऐसा न कोणि कधि त्या चमुमाजिं राही।रामें न ज्यासि पुसलें कुशलदि कांहीं
 आश्रय यांत कसलें ? प्रभुराम आहे । व्याप्तेनि विश्वहि समग्र परोपरी हें ॥७॥
 आलापिलं कपि उभे मग ठाईठाई । सुग्रीव त्यासि समजावि निजोक्ति कीं ही ॥
 “ हो रामकार्य-मजही उपकार मोठा । जाहो ! झणींच कपियूथ समस्त वाटां ॥
 कादाचि शोधुनि तुम्ही जनकात्मजेसीया बधुनो ! परतुनी मज एक माशी ॥
 शोषाभिना समय दळुनि येति जे कांत्यां मी वधोनचि घरा नच यांत शंका ”
 तें ऐकतांच घच वानर सर्व जाती । चोहोंकडे त्वरित शोध करुं पहाती ॥
 सुग्रीव तें जवळ घे निज बोलवूनी । ते वायुपुत्र, नल, अंगद वीर तीनी १०
 “ हे नील ! अंगद ! मरुत्तनया । ” वदे तो “ ऐका सुजाण ! धृतिमन्त ! निदेश देतो
 जावें तुम्ही सकल सद्गट दक्षिणेंत । सर्वा पुसा जनकजा कवण्यास्थलीं तें !
 देहें वचें, मनि करा अतियत्नधीर । श्रीरामकार्य करणें तुम्हि हें समग्र ॥
 पृथी स्वीष मज्जेण, उरिं अग्रिलागीं । स्वामीसि निष्कपट भाविं समग्र अंगीं !
 माया त्वजून, परलोक सुखें भजावा । जेणें पुन्हां सकल संसृतिशोक जावा ॥
 पावोनि जन्म जर सार्थक देहिं व्हावें । सोडूनि काम भजणें प्रभु राम भावें १३
 तो हो गुणज्ञ सकलांपरि तो सुधन्य । कीं जो रघूत्तमपदीं रत हो अनन्य ॥ ”
 आज्ञा अशो मिळवुनी नमुनी कपीशा । राम स्मरुनि निघती घरुनी प्रहरां ॥
 रामप्रणाम करि मारुतिराय अर्ती । बोलावि त्यासि निकटी प्रभु हेतुचिर्त्ती ॥
 स्पर्शोनि मारुतिशिरा करपंकजानें । दे मुद्रिका स्वकरिची, निजदास जाणे
 सांगे “ अनेकपरि तूं समजाविं सीते । ये शीघ्र सांगुनि बला, बिरहादि येथें ॥
 तेव्हां गणी सुफल मारुति आत्मजन्मा । गेला घरुनि हृदि तो कवणाब्धि रामा ॥

प्रभु श्रीराम तो जाणे जरी वृत्तान्त सर्वही ॥

त्राता तो देवदेवांचा राजनीति जपे महीं ॥ १७ ॥

शोषावया निघति वानरयूथ सारे । रात्रें नद्या सर गिरी सकल प्रकारें ॥

श्रीरामकार्यरत तन्मन गाढ होतां । त्यां देहमानहि नुरे, अम केवि चित्तां ? ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे ‘सुश्लोकमानसे’ कलिकलुपविध्वंसने
 किष्किन्धाकाण्डे सीतान्वेषणाय कपिविचर्यजनं नाम पंचमस्तरङ्गः ॥

तंरंग ६ चा

कोठें कुठें जर निशाचर त्यांस भेटे । एकेक देउनिच त्यां वधिली चरेते ॥ १ ॥
 त्यांनीं अनेकरि पुंडिलि अदिरानें, । भेटे कुठें मुनि तरी मिळती मुमानें ॥ २ ॥
 झाले तृप्त अति ते कपि, त्यां निळेना । पाणी कुठेंहि चुकती पथ हिंडताना ॥ ३ ॥
 तेव्हां कपीत हनुमान् हृदयानुमान । सान्यासि ये मरण, ना जर वारिपान ॥ ४ ॥
 तें पयंताभिं चढुनी हनुमान् विलोकी । सर्वत्र, तो विवर कौतुकि भूत देखी ॥ ५ ॥
 जेथुनि हंस रिपही, बक्र, बक्रशक्र । पथी उडोनि शिरती विषयी अनेक ॥ ६ ॥
 तेव्हां गिरीवरुनि मारति लाळि येत । सर्वोपरी विवर नेउनि दर्शवीत ॥ ७ ॥
 त्यांनीं पुढारि कवनी पदनान्मजातें । ते होति शीघ्र विषयी तथिं सर्व जाते ॥ ८ ॥
 उद्यान तेंथ दिसेल सकलां तयाना । तैशा सर्षी विक्रिताम्बुजराजि नाना ॥ ९ ॥
 होतेंहि मंदिर मनोहर जें नितान्त । नारी तपोदुषुतिमयी बसली तयांत ॥ १० ॥
 दूरुनि बंदिति तिला नतशीर्ष सारे । ती जें पुष्ट, कथिति तें सगळें विचार्ये ॥ ११ ॥
 सांगे तयांस जलपान करावया ती । सुखाद मुंदर फलेंहि तयांस देती ॥ १२ ॥
 स्नानादि ते करुनि लाति फळें रखाळ । आले तिच्या जवळि ते मग काहिं वेळ ॥ १३ ॥
 सांगीतली मग तिनें स्वकथा समूळ । बोले “रिधेन खुणय जिथें दयाळ ॥ १४ ॥
 बोळे भिया तंवर या विवरा त्यजाल ॥ चित्ता ध्यजा जनकजेप्रति सर्व जाल ॥ १५ ॥
 ते नेत्र धेति मिटुनी मग जो पडार्ती । तो सर्व विधुवटि पोचति ते क्षणान्ती ॥ १६ ॥
 रामाकडे निशुनि जाय तपस्विनी ती । त्याचे पदाम्बुजयुगीं नमि ती सुमक्ति ॥ १७ ॥
 नानापरी स्तुतिनिचा विनवीत रामा । दे भाक्ते राम तिज उत्तम सौख्यधामा ॥ १८ ॥
 गेली पुढें बदरिकाश्रमि ती सुधन्या । चिर्चीं भरुनि खुनाथरदां अनन्या ॥ १९ ॥
 ज्या ध्याति बंदुनि उमापति तेजिं घाता । अत्यंत भक्तिभरिं लामुनि तोप चित्ता ॥ २० ॥
 सारे कपी बनुनि चितिति अन्विषतीरीं । ‘आतां, सरेल अवघी क्षमि’ या विचारि ॥ २१ ॥
 “नोहेचि कार्यलवही ! न चले उपाय । सीता कुठें न कळतें, करणें जि ! काय ! ॥ २२ ॥
 होळे भरुनि म्हणलें मग अंगदें कीं । “दोहीं परीं मजसि निश्चित मृत्यु ठाकी ॥ २३ ॥
 शुद्धी न लागत मला मुळिं जानकीची । मुझीच खास वधणार गमे मलाचि ! ॥ २४ ॥
 तातासि मारुनि मला वधिला कपीश । मी वांचलों, करि दया प्रभु संकजाळ ॥ २५ ॥
 मार्ते वधीलचि, गमे नच यांत शंका । ऐसें बदे बहुत बालेज सर्व लेकां ॥ २६ ॥

एकोनि अंगदवचा कपिवीर शोकी । होऊनि मग्न, नयनीं बहु नीर ये की ॥
 शोकार्त ते क्षणभरीं, वदती परी ते । “ना शोधितां जनकजे न फिरे गृहांतें ॥१४॥
 हे अंगदा ! कपिवरा ! युवराज वीरा !” । ऐस म्हणोनि रिघती कपि सिंधुतीरा ॥
 दभोसि तेथ पसरुनि कपी समस्त । ते त्यांवरी वसति चितनशीलचित्त ॥१५॥
 जें जावुनंत यधि दुःखित अंगदाधी । बोले तथा सदुपदेशवचें विशेषीं ॥
 “ताता ! न तूं समज मानव मात्र रामा । तो ब्रह्म निर्गुण अनादि, जया न भीमा ॥
 हा ब्रह्म की, सगुण राघव रामराय । तद्भक्तिपूत अग्नि धन्य मुभागधेय ॥
 स्वेच्छेंचि हा अवतरे प्रभु भक्तपाल । गोधिप्रदेयवमुधावन हेंचि शील ॥१७॥
 आम्ही असे सगुणसेवक सर्वेरीतीं । त्यातें भजूं त्यानुनि मोक्षमुखादिकें तीं ” ॥
 ऐसा तदुक्ति बहु चालति अन्धितीरीं । संपाति अद्रिकुहरीं परिसे-विचारीं
 येवोनि बाहिर अचे कपि ते अनन्तामानी “ दिहें विधिकरें जणुं खाद्य होत !
 आतांनि त्याइन त्यां सकलां, धनांत । लाण्याविना मरत मी बहुकाल येथ !
 आहार पोडभरि आजवरीं न देता । आताच एक समयीं परि दे विधाता !”
 तें श्रवणारय पडतां भवणीं कपीहि । उद्गारती “ मरण आजिं चुके न कांहीं !”
 संपातितें अमुनि ते उठले समस्त । तें जावुनंत मनि चितित भीतियुक्त ॥
 बोलेहि अंगद मनामधिं चितुनीयां । “नाहीं जयायुसम लोकिं मुधन्य कीं या !
 धीरामकारि तनुतें त्याजिलें तयानें । भग्येंचि किं निज पुराहरित्वाप्रतीने ।”
 ती हृदयशोकयुत ऐकुनि सर्व बाणी । संपाति त्यानिष्ठ ये, कपि भीनिमानी !
 सोर कपो पळति, प.हुनि श्रवणया । देखुनि त्यां शरथ थांववि तोहि ठायां ॥
 देखें तथा अभय, सर्व विचारि वृत्त । तेही तथासि सगळे मग तें कथीत २४
 संपाति ऐकुनि तदा निजअनुकीर्ति । तोही स्वकीं बहुरीं प्रभुराममूर्ति ॥
 सागे “मला जरुधिच्या तटिं वाहुनी न्यावंधूसि देइन तिलाजलि मी मुधन्या !
 तुम्हासही करिन साह्य, वदोनि काहींभीतेंसि शोधुनि बया; निळवाल तीही !”
 वंधुक्रिया करुनि तो मग अन्धितीरीं बोलें, “कथा निज कथोन तुम्हासि सारी
 दोघेंहि वंधु अग्नि यौवनि व्याधि होतोतब्दा नभी रविह्रद उडु टांगलो तो-
 मागे जयायु परने, रविंत न साहे । मी माग जाय रविसन्निध, आएका हें !
 गयो । मी उडुनि दग्ध मदीय पंख । मी भूवरीं पडत, ओरडलो सशोक ॥
 तो ‘चंद्रमा’-मुनि दयाया पाहि मात । शनादि सांगुनि मला समजावि तें तें

नानाप्रकारि कपि हो । मज तो बिबेधी । देहाभिमानरहिता मम तो कपी धी ॥
 ' जेनायुगी धरिल जे सगुणावतार । सद्ब्रह्म ते दशरथामज रामवीर २८
 भार्या तदीय दनुजाधिप ते हरील । शोधार्थ राम कपियूथहि पाठवील ॥
 ते भेट्याचि तुज, होशिल तूं पुनीत । येतील पंढरि पुन्हां, नच हो सचित ॥
 कोठें थोडे जनकजा कथि रामदूतां '— ते वाक्य आज मुनिचें ब्रवि सत्य होता
 ऐका तुम्ही मम वचा, प्रभुकार्य साधा । लंका त्रिहूटगिरिभाणि बळे अवाधा ॥
 तीचेवरी करित रावण राज्य देखा । स्वाते न भीति लवही, नच चित्ति शंका ॥
 त्याच्या अशोकवनि ठेविलेली सशोकासीता दिसे मगधि, ना जर तुम्हि देखा
 गृध्राधि दृष्टि अति तीक्ष्ण, तशी न कोणानेणें तुम्हांस न दिसे, मम शब्द माना
 मी जाहलो बहुत वृद्ध अशक्त होई । नाही तरी चितरतों लव साख मीही !
 जाईल जो उडुनि हा शतयोजनावि । तो रामकार्य करणार अपारबुद्धि ॥
 पाहूनिया मजधि धीर धर कपी हो ! कैथं शरीर मम रामहूंचि हें हो ! !
 जो कोणि आठविल पापिहि रामनाम । तो हा मगन्निहि अपार तरी निकाम !
 आहांत दूत तुम्हि त्या प्रभु रावबाचे। ज्याळनि राम हृदि, कार्य कराचि साचें ॥
 हे गौरि ! सांगुनि असें जंव ग्रथ बाय । सोर कपी करिति विस्मय बी अभय
 आपापल्या कथिति सर्व कपी बलातें । ओंसांण्या जलधित्यां परि धैर्य नातें
 तें जातुवंत म्हणजे "अनि वृद्ध मी हो। नाहीच पूर्विल मला बल लेख तें हो।
 झाले त्रिविक्रम जघां प्रभु हे खरारि । होतो तदा तरुण, तें मज शक्ति भारी !
 बांधीत जे बलिस तें प्रमल्ल गोंडें । ज्या वर्णना जगनि नाहिच शक्ति कोडें !
 त्यातेंहि दोन घडिमाजिच सात वेळा। आलों प्रदक्षिणि पळोनिच मी सलील ।"
 सांगेहि अंगद "जरी मज येइ पार । जाया, परी परतण्या मज नाहि धीर ।"
 तें जातुवंत बदला "जरि तूं समर्थ । स्वामी अशा तुज अग्नी त्यजणें न युक्त ।"
 तें मास्तीस बदला वच ऋष्यराज "कां गप्य तूं ? बल अपार तुझेंचि तेज ?
 तूं यायुमनु बल वातुं सुखे तेंच । विज्ञानबुद्धि मतिसागर सूंच साच । ॥
 हे तात ! कार्य तरि तें कुठळें जगांत ? । होशार जे न करण्याप्रति तू समर्थ
 हो रामकार्य करण्या अवतार तूहा ।" हो अद्रिषा परिसर्ता धर्मि तो महीजा ।
 सौवर्णवर्ण नटला कपियज साच । मेरुचि की अगर । त्या तुलना नसेच ॥
 तो सिंहनाद करि गर्जुनियां कितीतें ? "स्त्रीलेचि लघिन, अपार न अभि मातें

मारीन रावण, समेत तदीय सेना । आणीं त्रिकूटहि विपाटुनि, सत्य माना ॥
हे जात्रुवत ! पुसतो तुज, साग माते । दे तू मत्ता सटुपदेश विगुद्ध चित्तो”
तैं जात्रुवत वटला “कर एवढेंचि । सीतेसि ये बहुनि, आणचि शुद्धि तीची ॥
येईल तो खुपती व पिसेन्यसंगे । राजीवनेत्र विभु तो कुतुकान्तरंगे ! ॥४१॥

व पिसेनान्वित राम रावणा वधुनि आणितिल सीतेतें ।
ते त्रैलोक्या पावन करि यश, सुर मुनि नारद वर्णिति ते ! ॥
प्रभुयश गाउनि, ऐकुनि, वानुनि, चितुनि नर ये परमपदी ।
रघुवरचरणाभोरुहमधुकर तुलसि गात तें स्वच्छदी ! ॥४४॥

ससारमेवज असें यश राधवाचें । जें ऐकतील जन गातिल वा स्ववाचें ॥
त्याचे मनोरथ करीलचि पूर्ण सारें । श्रीरामराय कवणासुधि संप्रकरे ! ॥४५॥
नीलोत्पलापरि सुनील तनू जयाची । कीं कामकोटिनुरमाहि उणीच साची ॥
(याचें अनन्तगुणवर्णन आयका हो ।) तज्जाम पावतगनासक, गायका हो ! ४६

किष्किन्धाकाण्डाचे गायन हें आपढे सदा रामा ॥

‘रामा’च्या हृदया या देवी प्रभुगान नित्य आरामा ! ॥४७॥

॥ इति शम् ॥

श्रीरामचरितमानसानुवादे ‘सुश्लोकमानसे’ सकलकलिकलुपविष्वसने
किष्किन्धाकाण्डे हनुमदादिवानसणा सपातिसमागम समुद्रतीगमनवर्णन
नाम षष्ठस्तरङ्गः ।

इति श्रीरामचरितमानसानुवादे श्रीमण्डेकुलचित्तामणितनुजरामचन्द्रकरिरचिते
‘सुश्लोकमानसे’ महाकाव्ये रामायणे कलिकलुपविष्वसने विमलसन्तोषसपादनो
नाम चतुर्थः सोपानः श्रीसीतायामचन्द्रारूपया सपूर्णः

—* इति किष्किन्धाकांडः *

॥ शुभ भवतु ॥

॥ श्रीसीतायामचन्द्रार्पणमस्तु ॥

— श्रीकमलेश्वरस्तुति * —

हृदय-सत्कमल कमलेश्वरा । नमुनि भक्तिभर प्रभुशकग ॥
 विनत मी सदया विनवीतसे । प्रभुवरा । मम हृत्कमली वस ॥ १ ॥
 विमलता मम हृत्कमली मर । सदय सुदर भो कमलेश्वर !
 कमलिनी मम मानससुन्दरी । तुज समर्पित मी यदि वदुनी ॥ २ ॥
 अजि मला घडले तव दशन । अमृतमेष करी जणु वर्षण ॥
 तुजसि वदुनि घन्य गमे मना । पुरवि रे । मनि-या शुभकामना ॥ ३ ॥
 तव पदान्जलि सतत मनन । यशुनि नित्य करो तव गानन ॥
 तव रूपानिधि हा मम पैखरी । करिल सत्कविता रसनिर्झरी ॥ ४ ॥
 हृदयि मानस, 'मानस' सुदर । तुलसिदासकृती सुमनोहर ॥
 रचुनि काव्यमयी मम भारिनी । तुजसि अर्पुनि होइन मी कृती ॥ ५ ॥
 प्रभुवरा । वरदा । वर दे असा । कवनि गाइन मी तव सयशा ॥
 सहज अरुचि मी अति पामर । परि कृग करि भो ! परमेश्वर ! ॥ ६ ॥
 हे कोरगाव जणु सुदर चन्द्रकोर । जी शोभत तव शिरी, सुपना अपार ॥
 सेवीति सादर तुझे प्रिय जे चकोर । हा तत्प्रसाद कमलेश्वर ! हे उदार ! ॥ ७ ॥
 'श्रीखण्डे कुल मला कमलेश्वर तू रिभे । रिकावनिता ॥
 कविताकमलाष्टक ह 'राम' तुला बाहि तू सकलसविता ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीभवानीकमलेश्वरस्य नमः ॥

[० मी प्रथमच ता १९।१२।१३ कोरगाव-पडणेमहाल गोवा
 यथील आमचे कुलदेवत श्रीकमलेश्वर याचे दर्शनार्थे गेलो असता रचलेले हे
 कविताकमलाष्टक श्रीकमलेश्वरपदी अर्पण करू आह.]

महत्वाचें शुद्धिपत्रक

पृ.	श्लोक	शुद्ध
१३	१५५	प्रम स्वस्वीय०
१४	२	महणूनि भजुनीहि०
२०	८८	बोलुनीयां
२१	४	केला असे
२४	१५	सग्यदाना
२४	१७	रामविरहा
२४	१८	जणुं
२५	२८	पुण्यशील
२५	३०	प्रकारे
२५	३७	श्लोकांक १७ ऐवजीं ३७
२६	४०	हृत्प्रीतिचीं
२६	४९	मातेसही
२६	तळवी ओळ	मातेसमीप
२७	१	राजतनये !
२७	४	गोट बाणी
२८	९	जलाविण
३०	२८	तुम्हासि बोलबुनि
३१	८	इदि दुःखहि०
३५	६	परि हें कैकेयीवच
३८	७	सकलार्ति०
३९	१८	निपादपति व श्लो. १९ व २७ ची दुरुस्ति. पृ. १४२ वर पहा.
४०	३७	आव्यवस्था०
४१	७	समराय प्रबोधी
४१	८	कठिनहि
४२	१४	संकोचुनी
४२	१९	त्यजुनियां
४३	३२	जगेल कैशी ! ' श्लोकांक ३१ ऐवजीं ३२ हवा

पृ.	श्लोक	शुद्ध
४४	३	“ हे नाथ !
४५	२१ ओळ	श्लोकांक १० हवा
४५	१७	त्यां करणी
४५	२३	श्लोकाक खालून दुसऱ्या ओळीस हवा
४७	२०	निपादराय
४८	१	• कन्यकेसि •
४८	२	“ अशा तुम्हा०
५०	३१	शेषावरी जोवरि
५०	३४	काहुनी !” हवें
५०	३७	घाता करीत
५२	९	तेहि घन्य !
५२	१६	लाभे रामभासी०
५४	६	मज
५६	४	तनुवि पंचिते
६०	४	जणु सावल्या या !
६१	३	ते चालता
६१	८	दुमंग ! ”
६१	९	रुचित
६७	२०	कपशादरूपूने
६८	२३	भेट दिलीत
६९	४१	शत्रुप्र तें०
७३	२५	मुनीन्द्रहि वसिष्ठ निमग्न होई
७३	३०	दुःखी पृष्ठ १४२ वा पहा
७४	३८	शोक योग्य
७५	३	तुझ्यावरुनी
७९	४	कैरवीच्या
७९	६	की देहि
८०	१७	राजाभिनेष्टास्त
८३	११	शेटे अगाध

पृ.	श्लोक	शुद्ध
८३	१४	सागे निषाद •
८५	३७	मेले एकले पुण्यधाम
८८	५	कैकेयिचाहि
१२	४	वर्षति देव पुष्पे
	८	चिचामपे त्याचिया
११०	४	प्रभुद्वन्द्विनी
११२	३५	वाटे घोर
	३०	श्लोकांक १० ऐवढी ३० हवा
११४	८	झुगार
	१३	निदेश । राजेळ
१२०	६	हीतेच्या साधवासि
	८	देऊ मुधा
१२१	१८	त्या तुम्हा मी कथन करणें कोणता जी। निदेश ।
१२३	६	ब्रह्माण्ड •
१२६	१७	सातमाता
१२७	२८	कल्याण देती ॥
	२९	विभुचरितती
	३९	स्वार्थी
१२८	५तळ,ओळ	केली अये ही सक्त्प्रकारा
१३३	४७	बैलाचिया सन्निध
१३५	६२	नयनाभिराम
	२	सर्वीजे शब्द ये न चदनाउ ।
१३७	२९	ती प्राकृता समजणे नच बुद्धि शुद्धा
	३१	येतेनि भविमरता जन कार्यि लागे
	३२	प्रार्थेनिया
१४०	२६	चैत्रो •
	२६	सद्धर्मधैन्य
	२८	रैली प्रभुल्लसि •
	३१	निदेश त्याचा
१४३	१	आनंद दे बो हृदया अनेय

१४७	४	अथम समज नारी जी न सेवी पतीतें .
	१५	धर्मघीर
		तळची ओळ ज्याच्या समान न दुचा, कुटुनी विशेषें
१४९	९	मुनि शुद्धचित्त ॥
१५१	१७	राक्षसाख्य गजसंधि
	१९	संशयो ०
	२३	विपिना ०
	२६	कळेचि !
१५२	१	अवि तुम्ही
१५२	१०	माहात्म्य जें तरिहि तें ०
१५३	२	० विद्गमगुगुंद ०
१५६	२१	अरिसेन्य
	२१	विद्युत्प्रभाषर मनोर घनाभिराम
	२४	हो सर्व सैन्य ०
१६२	२	चित्तहरणा हरिणा
	४	दक्षवृत्ति
१६३	२१	चित्तान तत्पद नमी मुखवी मना जें
१६४	३०	मत्स्यगितीर्थि ०
१६८	१५	पाण्याविना घन ०
	२३	जें दर्शनें ०
१७०	१५	० विचार ! ”
१७७	१८ उच्छर्ष	प्रभूधि ओळवायातें शकलों मी न मन्मनीं ॥ हवा
१७७	२३	तू लक्ष्मणाहुनिहि रे ! ०
१७८	११	पपापुण्यवर्ति ०
१७९	१९	ज्वातें रजःकण ०
१८०	३२	कोपुनि ये लढाया ।
१८४	९	शोभे सरोवर तसें कमळें फुलत ।
१८५	१९	तेव्हा दयबुधि
१९२	टीप ओळ १	ता. १९।१२।५२
	ओळ २	कुलदैवत श्रीकमलेश्वर याचे दर्शनार्थ
		श्रीरामगुकाप्रदान रंगित चित्रहार श्रीदिनेन्द्र देवजी श्रीवनेन्द्र असें वाचावे.

तप कथामृतं तप्तजीवनं कविभिरीडितं कल्मषापहम् ।

श्रवणमद्गल श्रीमदावतं मुक्तिं गृणन्ति ते भूरिदा जनाः ॥

• : श्रीमद्भागवत १०-३१-६

— श्री —

सुश्लोकमानस

गोस्वामी श्रीतुलसीदासजी यांच्या श्रीरामचरितमानसाचा

मराठी सुरस श्लोकानुवाद

भाग तिसरा

पंचमसोपान-सुदरकांड, षष्ठसोपान-लकाकांड व

सप्तमसोपान-उत्तरकांड.

—: रचयिता :—

कै. डॉ. रामचंद्र चिन्तामण श्रीखडे, एम्. बी., बी. एस्.

‘वाल्मीकी-श्री-खण्ड’ ‘सुश्लोक गोविन्द’ ‘कुन्दमाला’

‘सुश्लोककुमार’ ‘सुश्लोकमेव’ ‘सुश्लोकमानस’

इ. चे संपादक, प्रकाशक व रचनाकार.

प्रथमावृत्ति

श्रीरामनवमी अके १८७७

तारीख १ एप्रिल १९५५ इ.

मूल्य ५ रुपये

प्रकाशक :

कै. डॉ. रामचंद्र चिंतामण श्रीखंडे,
एम्. बी.; पी. एम्.

संपादक :

श्री. यशवंत रामचंद्र श्रीखंडे,
'प्रोत्तुलसी-मंजरी'; बेलगाव यसाइत
मंगळवार पेठ, कोल्हापूर.

सर्व हक्क स्वाधीन

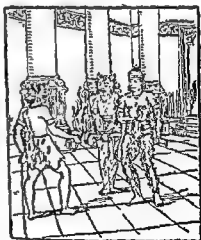
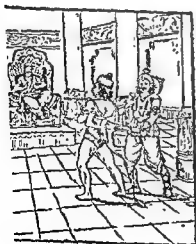
पुणे येथील प्रमुख संपादक—
पं. महादेवशास्त्री जोशी, श्रीमानराज प्रकाशन,
४२१ शनिवार, पुणे २.

मुद्रक :

वा. ना. ठकार,
श्रीसिद्धेश्वर प्रिंटिंग प्रेस,
२६२९ ए वार्ड, कोल्हापूर.

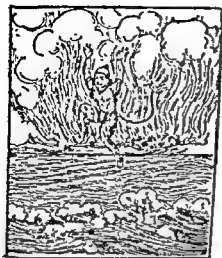
श्लोकमानस-सुंदरकांड-लंकाकांड व उत्तरकांडयांतील कांहीं चित्रप्रसंग ३
 मैनाकाचा सन्मान (पृ. २, श्लो. ९) लंकिनीचा उद्धार (पृ. ४, श्लो. ४)

एवणाच्या दरवारांत (पृ. १२, श्लो. ३१) मारुतिपुच्छास पेटविणे (पृ. १३, श्लो. ९)

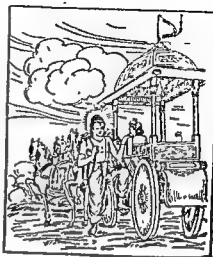
४ सुश्रेकमानस-सुंदरकांड-लंकाकांड व उत्तरकांड यांतील कांहीं :

लंकादहन (पृ १२, श्लो. १२) विभीषणावर चरणप्रहार (पृ. २१, श्लो. १२)

शरणागत विभीषण (पृ. २२, श्लो. २१) नागपाशबंध-लीला (पृ. ६६, श्लो. १३)

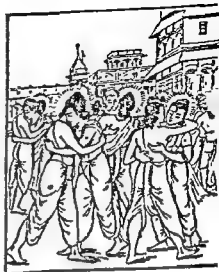
सुशोकमानस-सुंदरकांड लंकाकांड व उत्तरकांड यांतील कांहीं चित्रप्रसंग ५
 रावणाचा मुष्टिप्रहार (वृ. ७३, श्लो. १७) रामासाठी देवरथ (वृ. ७७, श्लो. २४)

रावणाची माया (वृ. ७७, श्लो. २६)

रावणवध (वृ. ८६, श्लो. ९)

६ सुश्लोकमानस सुंदरकांड-लंबाकांड व उत्तरकांड यांतील कांहीं चित्रप्रसंग
 आनन्दोत्सव (पृ १०१, श्लो. ८) प्रभूचें ऐश्वर्य (पृ. १०३, श्लो. २५)

मंगल आत्मी (पृ १०४, श्लो ३३.) रामसखांचें गुरुवन्दन (पृ १०४, श्लो. ४५)

॥ श्री ॥

‘सुश्लोकमानसा’चा हा सुंदर-लंका-उत्तरकांडात्मक
तृतीय भाग

श्रीमद्‌रुद्रयाकुरुभूषणा श्रीसीतागमचंद्रभक्तिरसमधुपी
पुण्यशील सुपुत्रवती महोदारहृदया

श्री. सुव्रतादेवी रामनारायण रुद्रया

यांस

त्यांचें श्रीरामचरितमानसप्रेम

व

सुश्लोकमानसानें त्यांना झालेला सात्त्विक आनंद पाहून

अत्यंत आदरानें समर्पण करित आहें

धन्य श्रीमच्छास्त्री अतुल श्रीरामचरित(सरसिका) ।

श्रीसुव्रता तियेला वाटेल न गोडि राम-मानसि कां ! ॥१॥

सदाशीर्वादाभिलाषी

रामचंद्र चिंतामण श्रीखंडे

श्रीरामनवमी, शके १८७७

[१ एप्रिल १९५५]

उपोद्घात वा मंगल तोरण

सुश्लोकमानसाचीं अखेरचीं तीन हस्तलिखित कांडे डॉ. श्रीखंडे यांनी पहावयास दिलीं ती त्यांच्या पूर्वभागांप्रमाणेच चांगली उतरली आहेत. सुंदरकांडात सतिने रावणास 'शून्याश्रमातुनि मला हरिलेस चोरा ।। निर्लेजचित्त तुज स्वतः न या प्रकार ।।' हे उत्तर जसे बाणेदारपणाने दिले आहे तसेच टाकंदेदार भापाशैलीने डॉक्टरांनी ते मराठीत निनादित केले आहे. असे प्रसंगोचित सभाषणप्रकार ह्या विभागात जामजागीं विखुरले आहेत हनुमताचे लकादहन जुने आहे पण ते येथे रसभरित काव्यवाणाने वर्णिलेले वाचून 'प्रतिघणि नवीच दे हाचे' ह्या पंतवचनाची आठवण करून देते.

लकाकाण्डात वीर व गौद्र रस चांगले साधले आहेत. रामलक्ष्मणाचे प्रताप ज्या उत्कृष्टतेने डॉक्टरांनी वर्णिले आहे त्याच डाफटेने त्यांनी कुम्भकर्ण, इन्द्रजित् व रावण यांनी धानरसेनेची केलेली दाणादाणही चित्रित केली आहे. तुलसीरामायणात सर्वत्र व्यापून असलेला भक्तिरस सुश्लोक मानसातही तसाच सचलेला आढळेल.

डॉ. श्रीखंडे यांची यागी अनेक सरस्वींच्या उत्कृष्टकृति मराठीत सरस व आकर्षकपणे वर्णून सहजरस्य बनली आहे तुलसीदासाचे हिंदीतील रानचरित मानस मराठीत सुश्लोकमानसाना सुरम्य वप पऊन अवतरले आहे. आपला दीर्घोद्यम तडास गेल्याने आपली सभाम्यकृति "सीतारामवदाभोची राम सुश्लोकमानस । अरि प्रेमाभ्रूरागे सगद्गदित-मानस ॥" अशा भक्तिभावाने अर्पण करताना जी धन्यता डॉ. श्रीखंडे यांना वाटते तीच मराठी रसिकाना हा त्यांचा वाक्य यश यथासांग परिपूर्ण झाल्याने वागेन यांचा शका नाही. आधीच सीतारामचरित श्रव्यत पवित्र व मनोह, तेच भक्तिरसाभ्या गोडराणीने गावून तुलसीदासांनी नितांत पावन व मनोहर केले त्यातील पात्रपणा व हृदयगमता मराठीमध्ये असाधारमरंगे उतरविण्याचे जे यश डॉ. श्रीखंडे यांनी मिळविले त्याबद्दल त्यांना यादा तेवढे धन्यवाद थोडे आहेत.

श्रीशंकरो जयति .

प्रस्तावना

महो जी ! माझेनि स्वामी । मज संत जोडाने तुम्हा ।
देधलेति तेणें सर्वकामी । परिपूर्ण झालों ॥ १७७५

पहा पां मातें तुम्हा सांगडें । माहेर तेणें सुखाडें ।
ग्रंथाचें आळियाडें । सिद्धी गेलें ॥ १७७६

काय बहु बोलो सकळां । मेळविलो जन्मकळा ।
मंथसिद्धीचा सोडळा । दाविला जो हा ॥ १७८५

मिया जैसजैसिया आशा । केल्य तुमचा भरंवसा ।
तो पुरगुनि जो बहुवसा । आणिलों मुला ॥ १७८६

पुढती पुढती पुढती । इया ग्रंथपुण्यसंपत्ती ।
सर्वसुखी सर्वभूती । संपूर्ण होइजे ॥ १८१० अ. १८ शानेश्वर

श्रीसीतारामचंद्ररुपाप्रसादानें सुश्लोकमानस महाकाव्याचा हा तृतीय भाग रसिक भक्ताना अर्पण करिताना मला आज अत्यंत आनंद वाटत आहे. २३-५-१९४२ ला शुभसंकल्प करून केव्हा येथे केवळ आरंभलेले, पण मुख्यतः २३-३-१९४७ पासून आतांपर्यंत हळूहळू धिमेपणानें रचना करून श्रीकृपे १४-७-५४ संपूर्ण झालेले हे प्रचंड कार्य खंडशः तीन भागांत प्रकाशित करूं शकलो याची किती धन्यता वाटत असेल याची फलना सद्वद-यांस आल्यावाचून राहणार नाही ! श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांनी चरील ओव्यांत ग्रंथसिद्धीचा सोडळा पूर्ण करून जन्मसाफल्य प्राप्त झाल्याचा अवर्णनीय आनंद जो व्यक्त केला आहे तो किती यथार्थ आहे त्याची मला आज सानन्द प्रतीति येत आहे । आणि सर्व रसिक सुद्धदानीं व महोदारांनीं या ग्रंथाच्या परिपूर्ततेस जो हातभार लावलेला आहे त्याचा मी सानन्द कृतशेतेनं गौरव करतो.

मुश्लोकमानसाच्या या तृतीय विभागाने श्रीतुलसीदासाच्या भीराम-
चरितमानसाची शेवटची तीन कांडे—सुंदरकांड, लंकाकांड व उत्तरकांड
ही अनुवादिलेली असून त्याचे श्लोक पुढीलप्रमाणे झाले आहेत:—

सुंदरकांड (तरंग १३)	श्लोकसंख्या ३६१
लंकाकांड (तरंग २६)	” ८५२
उत्तरकांड (तरंग ३६)	” ९६०
इतर	” ६

एकूण २१७९ पद्यसंख्या

याप्रमाणे सर्व मुश्लोकमानस ग्रंथाची श्लोकसंख्या ६७१० चे
आसपास झाली आहे.

सुंदरकांडाचे अथवा पंचमसोपानाचे दुसरे नाम ‘ज्ञानसंपादन’
असेहि प्रचारात आहे. सुंदरकांडाचे सुंदर हे अभिधान कसे पडले
असावे याची सयुक्तिक उत्पत्ति लागत नाही. मुम्वर कांड असेहि या
कांडाचे नाम एका ‘मानस’ प्रतीत आढळते (प्रयागच्या पंचमोशी
समितीने प्रकाशिते श्रीरामचरितमानस पहा) सर्वच कांडे सुंदर आहेत
मग याच एकाला ‘सुंदर’ अभिधान का ?

सुंदरे सुंदरो रामः सुंदरे सुंदरी कथा ॥

सुंदरे सुंदरी सीता सुंदरे किं न सुंदरम् ॥१॥

अशासारखे मुभापितहि क्वचित् विद्वन्मुखात आढळते ते एक रसिक
चतुषेक्ति म्हणून विचारणीय आहे यात शंका नाही

सुंदरकांडानले अनेक प्रसंग श्रीतुलसीदासांनी निरुपम सौंदर्याने वर्णन
केलेले आहेत. प्रथमतः रामदूत हनुमान् अनेक सकृदावर मात करून
लंकेत प्रविष्ट होतो, विभीषणाची भेट व त्याचे सत्संवाप्रमाणे अशोक-
यनिकेत सीतादर्शन, मुद्रिकाप्रदान इत्यादि प्रसंग कवींनी पारच हृदयस्पर्शी
रीत्या वर्णन केले आहेत. सीतेस रामरिहात जीवन असन्न होते व

त्रिजटेकडून ती अग्नि मिळवू इच्छिते परंतु तें अशक्य झाल्यानें सीता अशोकाचे लाल कोवळे पळव पाहून हा अशोक तरी अग्नि देऊन मला अशोक करील काय असें म्हणते. तोंवर अशोकवृक्षावर झाडोंत बसलेला मारुति श्रीराममुद्रिका खाली हलूंच सीतेकडे फेंकतो। सीतेस वाटतें अशोकानें दयालुपणें आपणाकडे अंगारस फेकला ! परंतु मुद्रिका पाहून हर्ष व शोक दोनीही सीतेस होतात. या नाट्यमय प्रसंगास तुलसीदासानां प्रसन्नराघवनाटकांतील काव्यकल्पनांचा (अंक ६-३० ते ३८) सुंदर अनुकार केलेला आहे. पुढें मनोहर असा हनुमज्ज्ञानकी संवाद आहे (तरंग ४) लंकादहन व तत्पूर्वी रावणपुत्र अध्वर्याचा मारुतीनें केलेला वध, रावण हनुमत्संवाद, सीतेचा निरोप व खुणेसाठीं तिनें दिलेला चूडामणि घेऊन धीशुमान् परत सप्रुद्राच्या पेलतीरी येतात तो व पुढें रामभेटीचा प्रसंग पारब सुरस असा आहे. कपिशैव्य सिद्ध करून श्रीरामलक्ष्मण लंकेकडे प्रस्थान करतात तो प्रसंगहि (त. ७) आश्चर्यकारक असाच आहे. इकडे लंकेत विभीषण, मात्स्यवंत मंदोदरी वगैरेंचे उपदेश रावण मुळीच ऐकत नाही. उपदेश करणाऱ्या विभीषणास रावणानें लत्ताप्रहार केला तेव्हां तो रामाकडे येण्यास निघतो तो प्रसंग (त. ९) भक्तिरसानें भरलेला आहे. रामविभीषणभेट व संवाद अद्भुत सौसयुक्त असून विभीषणाचे उद्गार संस्मरणीय आहेत—

“ स्वप्नीहि तोंवरिं मनास कुठून शांति । जीवासही कुशललाभ कुठून होती !
टाकोनि काम सगळाच विपत्तिघाम । ना जोंवरीं भजत हें मन गोड राम । ४
हे तोंवरीं हृदयें दुष्ट करीति वास । ते मोह, लोभ, मद, मत्सर, मान, रोष ।
ना जोंवरीं रघुपती शरचापहस्त । राहे उभा शरनिपंग कवीखि युक्त । ६
रामप्रतापविभा जंघरीं नुदेली । अज्ञान-धोर-रजनी तंवरेंच टेली ।
जी द्वेष-रागमय या मुख दे उलूका । जी आसराच ममतातिमिरासि देखा ॥७॥

—सुंदरकांड तरंग १०

श्रीरामाचें विभीषणास सांगणेंहि पार रसाळ व सिद्धांतमय आहे—

“ माता, पिता, स्वजन, बंधु तसें कळव । तें देव गेह धन वा परिवार मित्र ॥
यांचे ममात्ममय ताग बळून चोख । बाणीं तसें स्वमन मचरणां सुरेख ॥ १३

(सुं. त. १०)

रामाच्या भाषणानें विभीषण अत्यंत समाधान पावतो, तो म्हणतो—
 बोले “ चराचरविभो रघुरय ! ऐका । सर्वा हृदीं वसतसां शरण त्रिलोकां ॥
 होती हृदीं प्रथम जी लव वासना ती । वाहोनि नेलि विभुभक्तिसरिज्जलान्ती १९
 (मुं. त. १०)

असो, सुंदर कांडांत सीतेचा शोध लागणें ही अत्यंत आनंदप्रद व सुंदर गोष्ट घडून आली असल्यानें सुंदर शब्दाचे खरोखरच समर्थन करावेंचें वाटतें. श्रीरामचरितमानस या ग्रंथातील हेंच कांड असें आहे की पुष्कळ लोक हें कांड नित्य पाठात टेंवतात. रामाच्या मनःकामना पूर्ण होण्याचा उपक्रम या कांडांत होतो तसाच भाविकभक्ताच्याहि मनःकामना या लहान-सर पण महाप्रभावी कांडाच्या वाचनानें परिपूर्ण होण्याचा अनुभव येत असलाच पाहिजे.

यानंतर सहावें लंकाकांड हें २६ तरंगांत विभागलेलें आहे. कांहीं रामचरितमानस प्रतीत या कांडास वाल्मिकिकृतीतल्याप्रमाणें युद्धकांड म्हणूनहि संबोधिलेलें आढळतें. मानसरूपक या बालकांडांतल्या तरंगांत लंकाकांडात वर्णनशोभा आहे असें वर्णिलें आहे—

भीषण निशाचरांशीं केळें जें गुमुल युद्ध घनघोर ॥

वर्णनं तोच मुरकुलशालीतें मुखद पप्पकर धोर । ॥

सुशोभमानस प्रथम सोरान त. १२—श्लो. २१

प्रस्तावनेंत लंकाकांडाचें सविस्तर वर्णन करणें स्थलसंकोचामुळे शक्य नाही. तथापि कांहीं बेंचक उद्देश केले पाटिजेत. या कांडाच्या मंगल-चरणातहि सुदान्ता शोभल असलें वर्णन केले आहे :—

परमाणू निमिषे लव नुगवणें कलर हे प्रचंड शर ।

कौदळ काल व्याचें त्या रामा भजनिं का मना ! उशिर ? ॥ तरंग १—७

प्रारंभीच, सुंदर ठिकाणीं रामानीं केलेली श्रीरामेश्वरस्थापना अतिशय मनोहर आहे. नंतर सेतुरथवर्णनहि अद्भुतरसाने नटलेलें आहे. पुनः लंकेत मंदोदरी रावणाचे मतपरिवर्तन करण्याचा व्यर्थ प्रयत्न करते. एकडे नुन-च शैलावर प्रभुरामचंद्राचे अत्यंत सुंदर असें वर्णन आहे तें शब्दचित्र हृदयांत कायमचें ठसाचें असेंच आहे. (लंकाकांड त. १)

“ सुवेलशौली इकडे रघूत्तम । सेनेसवें वास करी मनोरम ॥
 उचुंगशृंगा अभिराम देखुनी । स्वच्छा समा भू रचली तयां मनीं ॥१॥
 तेथें तदा लक्ष्मण आपुल्या करी । शय्या सुमें पल्लव आणुनी करी ॥
 आच्छादि ती रम्य मृदू मृगाजिनी । कृपाल त्या बैसत राम आसनीं ॥२॥
 सुग्रीवाच्या अंकिं ठेवूनि शीर्ष । ढाव्या बाजूं ठेविलें कार्मुकास ॥
 भाता ठेवी दक्षिणांगी कडेला । दो हस्ताब्जीं बाण सामालिबेला ॥३॥
 कार्नी सागे मंत्र लंकेश काहीं । पादामोर्जे चेपिती भक्त दोही ॥
 नानारीतीं मारुती चालिसून । भक्तिप्रीती तद्दृढीं वेविं वानूं ॥४॥
 वीरासना घालुनि वीर लक्ष्मण । प्रभूपशीं सज्जनि रादि बैसुन ॥
 हस्ताबुजीं बाण तसे शरासन । निपंगशोभा कटिभाग-भूषण ॥५॥
 देशापरीं सद्गुणधाम राघव । नवांगुदश्याम असा दयार्णव ॥
 भ्यानी अशा यन्मन छीन संतत । ते धन्य होती नर भक्तिभूषित ॥६॥

पुढें चंद्रोदयशोभा पाहून रामाचा विरहभाव उद्दीपित होत असतां
 रामचंद्रांनीं चंद्रावर कृणता का ? असा प्रश्न बरोबरच्या मंडळींना केला,
 तेव्हां कोणी काहीं कोणी काहीं कल्पना लडवतात. स्वतः प्रभूहि सांगतात
 कीं बहुधा गरलाला बंधु इंदूनें हा ठाव स्वहृदि दिला आहे । म्हणून विरहांत
 चंद्र असद्यतापद होतो. श्रीहनुमंत सांगतो, ‘ चंद्र तुमचा भक्त आहे.
 त्यानें स्वहृदयांत ठेवलेली प्रभूची सुझ्याम मूर्तिच असा भास उत्पन्न करीत
 आहे ! ’ अर्थात् प्रभूना या कल्पनेनें फार आनंद झाला. असा इकडे
 भक्तिभावसंपन्न विनोद चालला आहे, तर समोर लंकेंतल्या त्रिकूटपर्वत-
 शिखरावर रावणाचा संगीत-विलास चाललेला मेघादींचा आभास उत्पन्न
 करीत आहे । प्रभूंनीं बाण सोडून रावणाचें छत्र, कुडले, मुकुट इत्यादि
 पाहले. तथापि रावण तो अपशकुन न समजता उद्दाम धैर्यवृत्तीनें
 उद्गारतो—

‘ हो ! शीर्षपातहि जया शुभकारि साचा । त्याचा कसा मुकुटपात अमंगलाचा ! ’

ती संगीतसभा विसर्जन झाल्यावर मंदोदरी पुनश्च रावणास राम-
 शत्रुत्व सोडण्याचा व सीतेस परत देण्याचा हितकारि उपदेश करते;

रामाचें विराट् स्वरूप ती अद्भुत काव्यात्मकतेन वर्णिते. परंतु रावणास सर्व उपदेश विफल होतात—कवि सांगतात— पृ. २८

‘वेतास येत फळ पुष्प न वा कदापि । पीयूषवृष्टि जरि मेघ तयास ओषी ।।
तैसें न मूर्खहृदयीं कपि ये प्रकाश । लामोनिही गुच तथा विधि वा महेश !’ १२

नंतर अगदशिष्टाई वर्णनातीत सुंदर वर्णिली आहे । (त. ५, ६, ७)
पुढें मदोदरी पुनः रावणास आर्ततेनें उपदेश करते. पण सर्व व्यर्थ !

इकडे रामाकडे अगद येतो. व रावणाचे जे चार उज्ज्वल मुकुट राघवाकडे फेकून दिलेले असतात ते म्हणजे साम दाम दंड भेद हे राजाचे उदार सदगुण रावणाच्या सोडून तुमच्याकडे आले, ही अगदाची चतुरोक्ति प्रभूंस पारच आनंदविते. (त. ८) नंतर प्रत्यक्ष युद्धवर्णन आहे, तें ‘रामरावणयोर्युद्ध रामरावणयोरिव’ या अनन्वय अलंकाराच्या सूक्तीप्रमाणें निरूपण असेंच श्रीतुलसीदासांनी अद्भुत सींदर्यानें वर्णिलें आहे. त्यात लक्ष्मणमूर्च्छागमनवर्णन (त. ११) हनुमदौषधानयनवर्णन (त. १२) यामधील भीरामचंद्राचे लक्ष्मणाविषयी शोकोद्वार व भरत-हनुमद्-मीलन-प्रसंग, व सरवरद्रोणागिरीसह हनुमताचें येणें इ. प्रसंग पारच हृदयस्पर्शी आहेत ! राम व सर्व कपिष्वेव लक्ष्मण-मूर्च्छेंमुळे विकल झाले असता हनुमान् औषधीसह अवतीर्ण होतात— त्याचें साहित्यदृष्ट्या वर्णन अत्यंत महारीचें आहे— (लंकाकांड त. १२)
“देकोनिया अवणि तो प्रनुचा बिलापासाले मनीं विकल सर्व कपी उमाप १४
तो त्यात पोइचत येउनि वायुमुनु । कारुण्यपूर्ण रसि तो रस ‘वीर’ मानू ।
भीराम मारुतिस भेटत हर्षराशि । सुख प्रभू अतिकृतश घरी उराशीं ।।” ४२
पुढें कुभकर्णवध, मेघनादवध, इत्यादींची वर्णनें (त. १३, १४) अत्यंत वाचनीय आहेत.

रामरावणयुद्धरणास प्रारंभ (त. १५) होताना ज्या विजयरथाचें वर्णन रामचंद्रांनी बिभीषणास सांगितले आहे तें भीरामचरितमानसाचें जणु सारभूत असेंच अति उज्ज्वल तत्त्वकाव्य आहे—

“पाहूनि राण रथी विरधीच रामासाला बिभीषण अधीर मनीं निहाना ।।
प्रीती अती उपजवीत मनीं भोतिभेहे नमूनि पदपद्मि यदे निजोक्ति १७

‘हे नाथ ! ना रथ तुम्हां अनवाणि पाया कैशाप्रकारि बलवान् अरि जिक्य होय ?’
 तेव्हां वदे विभु तयास कृपानिधान ! ये ज्या रथें विजय तो रथ अन्य जाण !
 ज्या शौर्यधैर्यमय दोन रथास चाकें ज्या सत्यशीलमय हे ध्वजयुग्म ठाके ॥
 घोडे ज्या बलविवेकदमोपकार । ज्याळ्य क्षमा गुण दयासमतादि दोर १९
 ज्या ईशभक्तिमय साराथि सुख ऐसा । धैर्यगुणढाल जणुं सड्ग सुतोप जैसा ॥
 ज्या ज्ञान हे परशु, शक्ति उदंडबुद्धि । विज्ञान तेंच वरकामुक ज्या त्रिशुद्धि
 माता विशुद्धमन सुस्थिर होय ज्यासाठी बाग जाण नियमांस शमा-शमांस
 ज्या विप्रसद्गुरुसमर्चन हे सुवर्म । ऐसें दुर्जेन विजया सद्गुणायमर्म ॥ २१
 सद्धर्मरूप रथ यापरि ज्यास होय । जिकील कोण अरि त्या, जगितो अजेय ।
 जिकील तोच भयरूपमहाखळा । मित्रा ! ज्यास रथ यापरि हो मिळाला ॥
 संसाररूप अरि दुर्जेय जिकिणारा । तो जाण वीर सखया मतिमान् सुधीरा !’
 ऐसें प्रभूक्त परिशीनि विभीषणांन । वंदीयलें प्रभुपदाशुज हर्षपूर्णे ॥ २१ ॥
 राम युद्धात अजेय आहे असें पाहून रावण अद्भुत मायायुद्ध करतो. तें
 वीररसानें भरलेलें आहे. तुलसीदास काव्यमयी निरवयव वाणीनें वर्णन
 करतात—

‘ माया सरतां ऋक्षकपी मुदि परतति घेउनि गिरितंजना ।
 शरवृष्टीनें राघव पाडी रावण-मस्तक-इक्षत पुन्हां ॥
 भीरधुरति-दशकंधर-संगर गातिळ जरि का कल्पमरीं ।
 शेष-शारदा-निगम-कविशतें पावति ना ते पार तरी ॥ २१ ॥
 प्रभुचें गुणगण करि लव वर्णन तुलसिदास हा मंदमति ।
 मद्यक ज्यापरीं निजबलमानें बघत उड्याया गगनपथीं ॥
 छेदियले कर-शिरे कितीदा, लंकापति तरि तो न मरे ।
 मीढा प्रभुची सिद्ध-मुनि-सुरां व्याकुळवी परि, ती न सरे ॥ २० ॥

शेवटीं रावणवध होऊन—

सामावली प्रभुमुखी दशकंठदीप्ति । ब्रह्मा महेश अति हृष्ट बघूनिया ती ॥
 ब्रह्मांडही भरनियां ‘जय’ शब्द राहे ॥ “श्रीरामराय ! जयराम ! रघूत्तमा हे ”
 त्या पुष्पवृष्टि करिती मुनिदेववृद्ध । उद्गोपती “जय कृपाळ ! विभो ! सुकुंद ! ॥
 हे विश्वनाथ ! जय राघव ! रामराया ! । सीतापते ! जयजयाजि विभो ! अमेया !

जय करुणाब्धे, दृढविनाशा ! शरणागतसुखवितरण रे ! !
 सलदलदारण आदिकारणा ! करुणायतना नाथ हरे ! ” ॥
 सहर्षं वर्पति कुसुमे सुरगण दुंदुभि निनदुनि बहु गगनी ।
 संग्रामांगणि रघुकुलमणि तो शोभे मनसिद्ध-कोटिहुनी ! ॥१४॥
 जयमुकुटि शिरि शोभति सुंदर मधे मधे सुमराजि कशा ! ।
 नीलगिरीवरि तडिछतांसह उडुगणकांती सजुनि जशा !
 भुजदंडी शर चाप फिरवितां तनुवरि सजले रुधिरकण ।
 तमालवृक्षी सुर्ली बैसले रायमुनीखग चारुगण ! ॥ १५ ॥

पुढे सीताशुद्धिप्रसंग आहे. पावकामध्ये मायासीता नाहीशी होऊन खरी सीतादेवी अग्निनाथण श्रीरामास देतो त्यावेळचे दृश्य किती मनोह्र आहे पहा—[तरंग २२ पृ. ९०]

पाहे महामि जेव तो पुढतीच सीता । हरे भरे हृदयि, भीति न लेश चित्ता॥
 बोले “ मनोवचनदेहि उरी मदीय । रामाविना जर न अन्य गतीच होय ॥

तर हे भगवन् अग्रे ! सर्वान्तर्याम जाणका ।

पावका ! स्वप्रभावाने श्रीखण्डासम होशि कां ! ” ॥ १८ ॥

श्रीखण्डापरि पावकि शिरली प्रभुते प्याडनि जानकी ।
 निश यत्पदा ‘ जय जय रामा ! ’ म्हणुनि वंदितो शिव हर की ॥
 प्रचंड पावकि तदा जळे प्रलियिच, कलंकहि लीकिक तो ।
 अगम्य हेतु प्रभुचा, गगनी चकित सिद्ध मुनि सुरकरितो ! ॥१९॥
 अग्नि प्रकटुनि निजगणी धी, वेदस्तुत जगि विदित अशी ।
 घेउनि अर्पि रामा, लक्ष्मी क्षीगन्धो जाशि विष्णूसी ॥
 वानविमर्गी श्रीरामाच्या शोभत रुधिरा अतिशय ती
 नवनीलाब्जानिकट वाटली काचन-पंकज-कलियुनी ! ! ! ॥४०॥

विजयी श्रीरामचंद्राचे मोठ्या हर्षभराने स्तवन सर्व देव—सिद्धगणा-
 दिकानी केले. पुढेकिताग होऊन व गठिवरून विधात्याने प्रभूची स्वतंत्र
 स्तुति केली (त. २३) त्याचप्रमाणे देवेंद्रांनीही श्रीरामचंद्राचे स्तवन केले.
 या व पुढेहि अनेक ठिकाणी आलेल्या सर्व स्तुति न्हणजे अतिशय भक्ति-

प्रेममराचं हृदयोद्धार आहेत. व त्यामुळे त्या 'सूक्ति नितान्त रम्य झालेल्या आहेत. वेंचक अवतरणें देत आहे—

“आहोंन देव अग्नि हे परमाधिकारी । स्वार्थान्ध भक्ति तव विष्मरणीच सारी॥
तेजेंच नित्य सुडलोत भवप्रवाही । आलों तुला शरण रक्षण तूं च वाही” ॥६॥
हे देवाचे उद्धार, किंवा, पुढील (श्लो. १७, १८)

‘अग्नि करिंच दया तूं दीनबंधो । दयाळा विषममति मदीया न्यावि तूं रे लयाला
सुखचि गणुनि दुःखा सेवतो सर्वकाळ । करितचि विपरीता सर्व मी कर्मजाला
निबटुनि खल सोरे शोभषी सुखमेने । अनिश भव भवानी स्वप्नदी हृष्ट होणे॥
अखिलवृत्तिरत्ना, या बरो एवढ्याच । तव शुभपदि वाढो मद्गती नित्य साच’

हे विधात्याचे उद्धार अतिशय उद्बोधक आहेत. त्याचप्रमाणें देवेन्द्र म्हणतो—

“होता मातें हा अभिमान । कोणि न जगतीं मजसि समान ॥
आज पाहुनी प्रभुपदकमले । गर्वमान मम दुःखहि क्षमले ॥३१॥
गाती श्रुति ध्या अव्यक्ताते । ध्यावोतहि जे ध्याउं पहाते ॥
प्रीति परी मम कोसलभूषी । श्रीरामाच्या सगुणसुरूषी ॥३२॥
सीता लक्ष्मण यासह रामा । माझ्या हृदयीं कर विभामा ॥
जाणुनि मातें दास आपुला । रमापते दे भक्तिच मजला ” ॥३३॥
ह्या भावनाची यथार्थता श्रीतुलसीदासांनीं अत्युत्कृष्टतेनें पटविली आहे. नंतर भगवान् श्रीशंकर श्रीरामचंद्राची भक्तिप्रेमोद्रेकानें सगद्गद स्तुति करतात (तरंग २४) त्यांतोळ उद्धार पदा—

“कमललोचना दुःखमोचना । प्रणततोषणा दोनतारणा ॥
अनुज-जानकीयुक्त मन्मनी । वस रघूत्तमा ! तूं निशीर्दिनी ॥३३॥
त्रिभुवनोत्तमा श्याममुंदरा । मुनिमनोहरा तापसंधरा ॥
तुम्बिदासहृद्गाथ सौख्यदा । हृदयिं मी नर्म राघवा सदा ॥३४॥

हे नाथ ! कोसलपुरीमधि होय जेव्हां । रात्र्याभिषेक तुमचा वषणारें तेव्हां ॥
आहीन उत्सव मनोहर तो अनन्य । होईल चित्त मम हें अतिमात्र धन्य ॥” १५

यानंतर पुष्पक विमानानें श्रीजानकीलक्ष्मणादिसमेत अयोध्येकडे श्रीराम येतात तेव्हां सीतेला महत्त्वाचीं सर्व स्थळे—रणगण, सेतु, वनवासंत

निवास केलेल्या त्या त्या जागा, ऋषिस्थाने, दंडकवन, गंगानदी प्रयाग इ. दाखवितात.

“सीतेसमेत राघव करित अयोध्येसि बंदन कृपाल ।

लोचन भरले सलिलीं तनु पुलकीं हृदय हर्षभरि लोल ॥ ६ ॥

तरंग २६, लंकाकांड

भागीरथीस व दूर दिसणाऱ्या अयोध्येस प्रभु बंदन करतात, त्रिवेणीत प्रभु सर्वासह स्नान करतात. रामाशेने बंदुरूप घेऊन हनुमान् भरताकडे कुशळ कळविण्यास जातो इकडे गुहाली राम आल्याचें कळतांच तो प्रेमभरानें ‘गड्यांनो नावा, नावा!’ म्हणून हाकारतो. मग त्याला कळतें कीं प्रभु पुष्पक विमानानेंच आले. गंगापार होण्यास त्यांना नावेची आवश्यकताच नाही! तुलसीदासांनीं हा प्रसंग अतिशय स्वभावप्रीतिद्योतक असा वर्णिलेला आहे. गुंसाईजी या लंकाकांडाची फलश्रुति सांगतात—

“जे सुर कीं वाचति राघवाचें । चरित्र युद्धी विजयी प्रभूचें ॥

करील त्याला भगवान् अनन्त । विवेकलक्ष्मीजयभूतिमन्त” १८, त. २६

यानंतर सप्तमसोपान उचरकांड यात आपण प्रविष्ट होतो. हें कांडहि अद्भुत, मनोहर व काव्यमय असें आहे. भरताला हनुमान् बटुवेंपानें रामागमनाचे अत्यानंददायी वृत्त कळवितो तो प्रथम अत्यंत बहारीचा व भक्तिरसानें अपूर्व नटलेला आहे. (तरंग १) हनुमान् परत रामाकडे येऊन ते सर्व विमानानें अयोध्येकडे जातात. सर्वोच्या आनंदाचें वर्णन काय करावें ? भरत बंदन करताना त्याची स्थिति पहा—

“हस्ताग्निं धे भरत रामपदांबुजातें । बंदीति देवमुनि साम्बमहेश ज्यातें १८

भूमीं पडे भरत तें उठता उठेन ॥ धे त्या उरीं निज दयानिधि ऊचलून ॥

तो श्यामलांग पुलकीं भरला दयार्द्रानेत्रीं नवाम्बुजसमी जलधिंदु सांद्र १९

श्रीरामचंद्र सर्वोना भेटतात. कौसल्यादि माताचें अंतःकरण किती भल्क

आलें असेल ! कवि सांगतात—

“तान्हा वत्सा त्यजुनि गृही, वनि धेनु चराया नेलेली ।

साजे नगर हुंमव धावे फुडुनी पाव्हा त्याबवळी ॥

भेटति सकल माता प्रेमें प्रभुवि मोलुनी लडिवाळ ।

विरह-विपत्ती तुल होउनी अमित हर्षसुख ये जवळ ॥ २९ ॥

उत्तरकांड त. २

सर्व पौरवनांचा प्रहर्षहि अवर्णनीय आहे. अयोध्येचा सर्वत्र शृंगार, तोरणे, पताका, हेमकलश, इ. मंगलें, सुगंधी द्रव्यजलानें रस्यांचें सिंचन, हस्तिमुक्ताफलांचा तोरणें व माला, नाना प्रकारचीं सुस्वर मंगल वाद्यें, गायनं व सर्वोचे सानन्द आशीर्वाद इत्यादि सर्व मांगल्याला तुलनाच नाही ।

नानारीती शोभली मंगलें ती । वाद्यें नाना मंगलें वाजताती ॥

ओवाळाया सिद्ध सर्वत्र नारी । आशीर्वादां हर्षुनी देति सारी ॥३॥

घेऊनीया आरत्या स्वर्णताटी । ओवाळीती अंगना रामभेटी ।

गाणीं गाती सुस्वना हर्षपूर्ण । मागल्याला ना तुला अन्य कोण ॥४॥

त्या आरती आर्तिहरा करीती । श्रीमानुवंशपुत्रभानुतें ती ॥

उत्साह सर्वत्र अतीव नादे । आनंद-मांगल्य जनांत कोदे ॥ ५ ॥

साकेतशोभा शुभसंपदा ती । भीशारदा वेद अहीश गाती ॥

यथार्थगानीं नच शक्ति त्यांही । केवें उमे ! शक्य नरास होई ? ॥६॥

जयाविसर्जन, मंगलस्नानें इ. होऊन राज्याभिषेकाची सर्व सिद्धता होते.

स्नान समाचरनि प्रभु भूपिततनु शोभले किती राम ! ।

कोटि अर्नंगासम ती काति तदीया नितान्त अभिराम ! १९ (त. १९).

अत्यादरें सादर सासवानीं । सीतेसही उत्तम नाहवोनी ॥

दिव्यावरें भूषणिं सर्व अंगी । ती भूषवली शुभ त्या प्रसंगी २०

रामाच्या वामदिशीं विराजे । लक्ष्मीस्वरूपा गुणराणि कीं जे ॥

दृष्टा तिला देखुनि सर्व माता । ये जन्मल्याचें फलपुण्य हाता !

वशिष्ठ महामुनींनीं प्रथम श्रीसीतारामचंद्राना तिलक लावला. नंतर

सर्व मुनींनींही त्याप्रमाणेंच केलें. अगणित यथेच्छ दानें दिलीं.

‘ दानें दिलीं द्विजगणा विविध प्रकारीं । केली अयाचकचि याचकराजि सारी
तिहासनी त्रिभुवनेश्वर बैसलेले । पाहोनि देवगणि तुंदुभि वाजवीले ॥२६॥

नंतर वेद वंदिबेष घेऊन प्रमुरामचंद्राची स्तुति करूं लागले. ही स्तुति सहा कडव्यांत येथें वर्णिली आहे. (तंरां ४- १ ते ६) हीं गीतें प्रत्येक वेदानें

रणधीर खलांसि संहरी । रवि तो सज्जनपंकजा हरि ! ४२ इत्यादि
आशाच ज्या विपुलसंख्य अनेक मायाजो नाशकारि हिमराशिच त्यां अशेषां ।
स्वानन्दराशि अज तो अविनाशि होयातो कां न हो भजतसां प्रभुरामराय ?

मुनिमानसपूर्णरंजन । महिमाराप्रति जो विभंजन ॥

तुलसीप्रभु तो रघूत्तम । मजतां कां न तुम्ही मनोरम ? ॥ ४७ ॥

अर्थात् अशा अनन्यभक्त प्रजेकडे प्रभु आपले अनुकूल अवधान देतच
असे ! १० व्या तरंगांतील सनकादिकांनी केलेली स्तुतिहि अशीच अत्युत्तम
प्रकारची आहे. प्रभुरामांनी साधु व असाधु यांचे वर्णन भरताच्या
विचारण्यावरून केले आहे (त. ११) तरंग १२ गंध रामगीतावर्णन
आहे. त्यामधे पुढील विचार पहा—

नौकाच ही नरतनू भववारिधीत । मासा अनुग्रह तिला अनुकूल वात ॥
हो कर्णधार दृढ सद्गुरुराय नावे । हें सर्व दुर्लभ परीं सहजीहि पावे ॥ ९
साहित्यसंच मिळुनीहि असा उदार । जाईल जो नच भवाब्धि तरून पार ॥
तो आत्मघातकि कृतघ्न विमूढबुद्धि । त्याच्याच तो गतिसि केवळ अंति साधी ।
रामगीता प्रकरणाचे दोनीही तरंग बहारीचे आहेत. (त. १२ व १३).
यानंतर नारदस्तुति आहे व सर्व समाजासह प्रभूंचे परमधामगमन सहज
सुंदर निर्देशिलेले आहे.

अशाप्रकाची अति सुंदर रामकथा धोशेकरांकडून ऐकून भगवती
पार्वती जे धन्योद्गार काढते ते अवर्णनीय आहेत—

माधुर्यपूर्ण रघुवीर—चरित्रपान । संतुष्टता मम मना नच दे अजून
संतुष्ट रामचरिता परिसोनि होती । त्याना विशेष रस ना कळलाच चिचीं । ७
(तरंग १५)

यानंतर पार्वती साहजिकच विचारते की इतके सुंदर रामचरित्र
आपण तरि कोठे ऐकलेत ? या प्रश्नातून पुढे काकभुशुंडी व गरुड
यांच्या संवादाची अत्यद्भुत अशी भक्तिमधुर व सयोजक कथा सुविस्तर
रुपाने वर्णिली आहे. तीमधे रामाचा भक्तप्रतिपालन असा स्वभाव,
काकभुशुंडीचे रमणीय कथानक, त्या मुनील पर्वताचे वर्णन, त्याची ती
चार शिल्ले, ते सरोवर, ते भस्माय, पावळ, शिंजळ, यट वृक्ष, वटवृक्ष-

च्छायेंतील ती मुशुंडीची रामकथेवरील परम रमणीय प्रवचने, त्यांत मुशुंडीचे आत्मवृत्तकथन, ज्ञानदीपवर्णन, भक्ति-चिंतामणि-वर्णन इ. इ. अनेक सुश्राव्य विषय मनोहस्तेने आलेले असून सर्व रामचरितमानसाची सांगता काकभुशुंडि-गरुड संवादात समावलेली आहे.

श्रीतुलसीदासांचे रामचरितमानस इतके मनोहर होण्याचे हेहि एक कारण असेल की त्यांनी इतर रामायणांत वर्णन केलेला चीतात्याग आपल्या कथेत कोठेहि वर्णन केला नाही ! त्यामुळे सर्व रामायण अत्यंत मधुर आनंदपर्यवसायी झाले आहे. चालकांडांत मानस-रूपकांत वर्णन केलेले सर्व गुणनिशेप तुलसीरामायणांत प्रतीतीत येतात. व वाचकास घन्यता वाटते. या मानसाच्या भक्तिरसाची अवीट माधुरी रसिक-भक्तांनी वारंवार घ्यावी अशी प्रार्थना करून या भागातील संविधानकाचे वर्णन मी अधिक करण्याचा मोह स्थलकालसकोचास्तव येथे आवरता येतो.

‘ स्थान्तःसुखाय तुलसी रघुनाथगाथा-
भाषानिबन्धमतिमन्तुलमातनोति । ’

अशी आपली भूमिका तुलसीदासांनी सांगून त्याप्रमाणे सर्व रचना अत्युरक्त प्रतिभेने व भक्तिमावाने रचली आहे. त्या रचनेस मी हा जो मराठी वेप सुश्लोकमानस रूपाने चढविला आहे तो सर्व रसिकांस निरंतर आवडेल यात मला संशय वाटत नाही. माझा हा अनुवाद आपाट शु॥ १४ शके १८७६ या दिनी श्रीकृपे संपूर्ण झाला व मला अतिशय आनंद झाला. एक अतिशय उत्कृष्ट कृति निर्माण झाल्याचे धन्योद्धार अनेक रसिकांनी काढून माझ्या आनंदात अतिशय भर घातली आहे. जसजसे भाग होत गेले तसतसे त्यांचे गुणवर्णन करून सर्वांनी मला अपूर्व प्रोत्साहन दिलेले आहे. मी अनेकांचे आधार पाहिल्या दोन भागांत अंतःकरणपूर्वक व्यक्त केले असले तरी अनेकांचे अभार अजूनहि मला मानल्यावाचून राहवत नाही ! व तसे झाले; तरीहि माझे आभारप्रदर्शन अपूर्णच राहणार यातहि मला संका वाटत नाही !

प्रथम भागाच्या प्रकाशन समारंभाचे किंचित् वर्णन मी दुसऱ्या भागाच्या प्रस्ताविकांत केले आहे. सुश्लोकमानसाच्या द्वितीय भागाचा

एक एक व राहिलेलीं सर्वोनीं मिळून म्हटलीं असें कांहीं टीकाकार म्हणतात. पण कोणतें पद्य कोणत्या वेदानें म्हटलें असाचें त्याची खूण कोठें अर्थ-सिद्धान्त-दृष्ट्या दिसून येत नाही. श्रीमद्भागवतांत दशम स्कन्धांत जशी वेदस्तुति उत्तरार्धांत ८७ व्या अध्यायांत ' जय जय जह्मजामजित दोष-गुणोत्तमगुणां त्वमसि यदात्मना समवरुद्धसमस्तभगः । अगजगदोक्तसामखिल-शक्त्यवबोधक ते । कचिदजयाऽऽत्मना च चरतोऽनुचरोऽभ्रगमः ॥१४॥ ' अशी आहे त्याप्रमाणेंच श्रीरामस्तुति वेदानीं येथें गाइली आहे. श्रीमद्भागवतांतील वेदस्तुति गंभीर, अर्थदृष्ट्या अवघड असून नर्दटकवृत्त असल्यानें जरा कठिणच आहे । तुलसीरामायणातील वेदस्तुति पुष्कळच सोपी व हरिगीतिका छंदात आहे. मुश्कोक्तमानसातीं तिच्या अनुवादापैकीं एक जराचें अवघड कडवें येथें रामभक्त कै. यादव शंकर जामदारयांनीं विद्यद केलेल्या अर्थानुरोधानें उद्धृत करावेंसे वाटतें—

व्यक्त मूळ नच अनादि तर जो निगमागनि मत चतुस्रची ।
स्कन्ध सहा ज्या पंचाधिक विस शाखा, बहु मुनदल मुवचि ॥
कडु मधु ऐशीं द्विविध फलें ज्या एकलि वड्डीं आधविणी ।
पुण्यपल्लवीं नव ललिता तुज भवतवरूपा लवुं नमुनी ॥ ५ ॥

यात प्रभु अद्भुत संसारवृक्षरूपकात नटलेला असा वर्णन केला आहे. रूपक असें—अव्यक्तमूळ म्हणजे सांख्यशास्त्रवर्णित पुरुष, त्यां वृक्षाच्या चार त्वचा म्हणजे महत्तत्त्व व सात्त्विक, राजस व तामस हे तीन अहंकार मिळून चार, त्यास तीन गुण व काल, जीव व कर्म या सहा प्रधान शाखा (स्कन्ध), मन, बुद्धि, चित्त, अहंकार हे अंतःकरणच-तुष्टय, पृथ्वी, आप, तेज, वायु, आकाश हीं पंच महामूर्ते. शब्द, रूप, रस, गंध, स्पर्श हीं शानेन्द्रिये, कर्ण, त्वचा, नेत्र, जिह्वा आणि घ्राण हीं पंच कर्मेन्द्रिये आणि हात, पाय, शिथ, मुद, वाणी व एक जीव मिळून पंचवीस उपशाखा, श्वेदज, अंडज, जारज व उद्भिज्ज असे अनेक जीवरूपी पर्ण-समूह व वासनारूप (उच्छ्लोक्कल) पुष्पे, पाप-पुण्यानुसार अनुक्रमे कडु व मधु अशीं द्विविध फलें—या वृक्षाच्या आध्यानें राहणारी एकच वेळ म्हणजे अहंमत्वात्मक अधिपा, जीवाचें पुनरुज्जीवन, व वासनारंरंरा

यांच्या घडामोडीच्या रूपाने नित्य नव पल्लव व कुसुमे; अशा प्रकारचे
हे एक वेदांतांतले रूपक वेदांनी वर्णिले आहे. [अशाच प्रकारचे कूटार्थ
श्लोक श्रीमद्भागवतांत अनेक आहेत. उदाहरणार्थ पहा दशमस्कंध पूर्वार्ध
अध्याय २, श्लोक २७—

एकायनोऽसौ द्विचक्षुर्मूलमनूरसः पञ्चविधः पडात्मा ।

सत्तरगष्टविटपो नवाक्षो दशच्छदी द्विलगो ह्यादिवृक्षः ॥]

भगवान् शंकरांनी जी श्रीरामस्तुति केली आहे तीही अत्यंत मधुर
व रमणीय आहे. उदाहरणार्थ—

सदा हा अशाने विषयवर्ति जीव भ्रमतसे ।

अनेका रोगाही कटुतर वियागीं सुख नसे ॥

तुझ्या पादाभोजां विसरुनिच हे दुःखफल ये ।

म्हणोनी श्रीरामा ! तुजसि कधिही विस्मरुं नये । ४ (त. ५)

तसेच —

मानोनि मानभरमान समानमान । सारेच संत मुखि संचरती अदीन ॥

तूं नांदशी मुनिमतोऽम्बुजमृगसाच । हे रायरा ! समरधीर अनादि तूंच ॥८

यानंतर रामराज्याचे अत्युत्तम असे वर्णन श्रीतुलसीदासानी केले आहे.
आदर्श प्रजापालनकर्ता परमसत्त्वसंपन्न प्रभु श्रीराम, अत्यंत सच्छील,
प्रेमळ, सेवापरायण अशी सीता, उत्कृष्ट सेवाशील आशाधारक, बंधुप्रेमाने
नटलेले कर्तव्यदक्ष बंधू, अतिशय सरल, सवोषी, न्यायी, भक्तिभावसंपन्न
अशी प्रजा, सर्वत्र सुख्यवस्था, उपराने, वापी तडाग, सरिता, उत्तम
उत्तम आशाधारक सुशील बालक, पनिपरायण स्त्रिया, सर्वत्र आनंदी-
आनंद व निर्वैरता, अशा रामराज्यांत लोकांची एकमेकांस एकच शिकवण
असे व ती ही (तरंग ८—श्लो. ३९ ते ४७)

प्रणत-द्रविपाल जो करी । मजणें तो प्रमुराम अंतरी

अतिशोभनशील सुंदर । सुगुणांचे जणुं मव्यमंदिर । ॥ ४० ॥

जलजायतचारुलोचन । प्रभु जो श्यामल दुःखमोचन ॥

नयना परिरक्षि पांषणी । रत वैसा निजदासरक्षणी ॥ ४१ ॥

धृतघाण-मनोज्ञ-कारुणिक । धरि तूणीरहि भक्तरक्षक ॥

प्रकाशन-समारंभ प्रथम भागाच्या प्रकाशनसमारंभाप्रमाणेच उत्साहाने कोल्हापुर येथे श्रीगुरुमहाशब्दांचे वाङ्मय शके १८७५ चे चैत्र शुद्ध पौर्णिमेस हनुमन्जयन्तीच्या शुभसमयी पं. महादेवशास्त्री जोशी यांचे मंगलहस्ते शाला. समेत अनेक रसिकविद्वानांची ग्रंथगौरवपर भाषणे शाली. अनेक शुभसंदेश आले होते. वक्त्यांमधे श्री जेरेयास्त्री, श्री. कात्रे-शास्त्री, प्रा. हुबरीकर, पं. खुपेरकरशास्त्री, सौ. सुमति पंडित, ती. सौ. पार्वतीबाई सरदेसाई (ज्यांना तो भाग भक्तिपुरःसर अर्पण केला आहे त्या) श्री. हिरळीकर, कु. भागवत, पं. महादेवशास्त्री यांची फार उत्कृष्ट भाषणे शाली. अभ्यक्ष पंडित महादेवशास्त्री यांच्या भाषणाचा सारांश येथे द्यावयाचा तो त्यांच्या भाषणाचे टिप्पणच त्यांच्या हातच येथे देत आहे—

“ श्रीतुलसीदास रामायणाचे साहित्यांत व इतिहासांत स्वतंत्र स्थान. ८ कोटी लोक वेदतुल्य मानतात. हा ग्रंथ धर्मजागृतीचा आधार. राम-भक्तीच्या प्रचारात वाल्मीकि-रामायणाला ‘शिष्यादिच्छेत्पराजयम्’ चा आनंद देणारा ग्रंथ. भक्तिमार्गात आद्वितीय. राष्ट्रदृष्टि, धर्मदृष्टि अन् भक्तिदृष्टि या तीन्ही दृष्टींनी विचार केला तर अनन्वय अलंकार. ‘रामरावणयोर्युद्धम्’

रामायण म्हणजे मर्यादापुरुषोत्तमचरित्र. तुलसीने ते मर्यादा संभाळूनच लिहिले. ‘अनौचित्यादने नास्ति रसभंगस्य कारणम्’ यामुळे ग्रंथ सरस निर्दोष व पावित्र्य. रसवर्णने नैतिकमर्यादा संभाळून. भक्तीला नीतीची शिक्षा मर्यादासाची मस्त भाक्ति व तुलसीदासाची नेमस्त. वाल्मीकिरामायणापेक्षा अभ्यात्मरामायणाशी विशेष संबंध. भक्तीच्या उद्गारांवर भागवताची छाप. मराठी संतांशी संबंध असलेल्यांना तुलसीरामायणांत चुकल्या चुकल्यासारखे वाटत नाही. मराठी संतांचीच नीति, भाक्ति आणि संयम. सुदाभ्याला परत द्वारकेंत पोचली असे वाटते तसे मराठी मनाला पूर्वपरिचित वचने वाचल्याचा भास होतो. त्यातल्या त्यात नायांची आठवण विशेष. दोघे समकालीनच नव्हेत, समध्येयांचे, समविचारांचे, दीनदयाळ. नाय कृष्णभक्त, तुलसी रामभक्त. कृष्णभक्त अमूनहि मर्यादशील म्हणून नाथाना दोन मार्क अधिक.

तुलसीजी मुख्य करामत अयोध्याकांडात. विशेष परिश्रम. भरताची भूमिका लोकोत्तर. तो त्यांचा ध्यानमूर्ति. ते रामापेक्षा भरताचेच भक्त अधिक असे वाटते. ते म्हणतात— ' कलिकाल तुलसीसे सठन्दि हठि रामसनमुख करत को '. लक्ष्मण-भक्त दोषेहि भक्त. एकाला संगतीचे आणि दुसऱ्याला वियोगाचे भाग्य. भरताने वियोगांतहि संगतीचा अनुभव निळवला. शारीरिक संगतीपेक्षा मानसिक संगतीचे महत्त्व अधिक. शरीराने जवळ तो मनाने दूर राहू शकतो. पाण्यातला धोडा, भक्तीची त्राविता वियोगाने वाढते. सासरी राहिल्यावरच माहेराचे ध्यान तीव्र होते. भरत भ्रातृभक्तीचा आदर्श. राम पितृभक्तीचा. हनुमान् दास्यभक्तीचा. रामायणातले नात्याचे म्हणजे शारीरिक संबंध तुलसींनी आत्मिक केले, गहिरे, पवित्र, आदर्शभूत केले, माणसे देवापेक्षाहि मोठी केली. अयोध्या, दंडकारण्य स्वर्गाच्याहि वर नेली. त्यांच्या रूपाने मानवतेचा पूर वाहवला.

असा हा ग्रंथ मराठीत त्याच तोंडाने येणे आवश्यक होते. त्या कामी डॉ. श्रीखंडे योग्य पुरुष लाभले. गोविंद, कुमार, मेघ, या रूपाने आधी तप केल्यावर मग या ग्रंथाचा प्रारंभ. जणू तपावर शिकामोर्तव करून रामानेच प्रेरणा. तुलसीदासांना वाल्मीकीचे अवतार मानतात. आता डॉक्टरांना कोणाचे अवतार मानावयाचे ? अवतार माना अगर मानू नका. पण ते नाय, मुक्तेश्वर, श्रीधर, समर्थ, मोरोपंत या सत्कविमालिकेत ग्रथित झाले ! हे भाग्य काय कमी ! हे त्याचे त्याचरोवरच विसाव्या शतकांतल्या मराठीचेहि भाग्य. कारण आज लघुतेचे युग. यांत हा महान् ग्रंथ अवतरतो. महाराष्ट्राच्या मनःशुद्धीला, प्रेमभावाला, उत्कर्षाला हा कारणीभूत होवो. आतां माझे उदाहरण पहा. मागच्या समारंभांत मी स्वपत्न्या. आज अभ्यक्ष. ही उघडतीच नाही का ? प्रत्यक्ष डॉक्टरांचाहि उत्कर्ष. पहिला कीर्तिलाम, दुसरा गृहलाम. ग्रंथाच्या गुणदोषाचिकित्सेचे काम तुमचे. कारण ' कविः करोति काव्यानि ' मात्र ते करतांना कवीच्या प्रचंड तपस्येकडे दुर्लक्ष न व्हावे. माझ्या मते ते सत्काव्य. अमृतस्यंदी वाणी

“ अमृतजलधेः पायंपायं पयासि पयोधरः ।

किरिति करकास्ताराकारा यदि स्फटिकावनौ ॥

तदिह तुलनामानीयन्ते क्षणं कठिनाः पुनः ।

सततममृतस्थन्दोद्वारा गिरः प्रतिभावताम् ॥ ” प्रसन्नराघव १-२१”

पं. विश्वनाथशास्त्री कात्रे यांनी पुढील कवितारूपानें आपला हृदयंगम आशय व्यक्त केला:-

रामें पुष्प समर्पिलें प्रथमहि श्रीशंकराच्या शिरी ।

गेलें तें परि तत्तिवासि सहजी भागीरथीच्या करी ॥

कंठी भूपडुनी द्वितीय कुतुमें श्रीपार्वतीशंकरा ।

तद्भक्तां अत्रि अद्वितीय दिधला आनंद आम्हां खरा ! ॥ १ ॥

आधींच पावन चरित्र भूतमाचे । येई प्रसादपण त्यासहि शंकराचें ॥

त्याची समग्र महती कवि कोण वानी । भक्तासि राम वितरी अजि मेजवानी ॥

ऐशी ईशचरित्रें आम्हा रामा । पुनः पुन्हां पितर ।

विश्वांत वंद्य व्हाया तुज साधन याविना नको इतर । ॥ १ ॥

श्रीरामयशोगनिं नवदशहो दशदिशीं पहा पक्षरे ।

संतांवा अनुभव की, ‘ प्रभु कधि निजसेवकासि ना विठरे ! ’ ॥ ४ ॥

या सीतारामांनीं श्रीशिवकृप्या शतायु व्हावेंच ।

तत्काय-वाङ्मनांचा रामीं व्हावा सदा असा वेंच ! ॥ ५ ॥

टीप:-[पद्य १ सुश्लोकमानस प्रथमभाग ज्या ओपेला अर्पिला आहे त्यांचें नाम श्री. भागीरथी आहे व त्या भारताचे सन्मान्य अर्थमंत्री श्री. चिंतामणराव देशमुख यांच्या मातुश्री होत. सुश्लोकमानस द्वितीय भाग कविभगिनी श्री. पार्वतीबाई व त्यांचे पति श्री. शंकरराव सरदेसाई या दंपतीस अर्पिला आहे. इतरच राम हे कविनाम व सीताराम हा उल्लेख कवि व कविपत्नी यांना उद्देशून आहे.] (गर्वना एप्रिल १९५३)

प्रकाशनसमारंभाचे प्रारंभीं तो श्री. सुधा नाडकर्णी यांनी जयसुकुत रामस्तुतिपद्यें ‘ जय जय रामा० ’ इ. गावली. समारंभास

प्रशंसोद्धारसंपन्न संदेशांनी अभोष्टचित्तन करणाऱ्यांत रं. प्रा. नारळीकर, डॉ. पु. वि. घारपुरे, प्रा. मंगरुळकर, भक्तिभूषण श्री. आण्णासाहेब कुलकर्णी, इचलकरंजी, राजे श्री. ल. सी. खेर, मेजरजनरल योरात, श्री. माडखोलकर, श्रीमंत वामनराव कुंडईकर, कविभूषण खापर्डे, साहित्याचार्य बाळशास्त्री हरदास, प्रा. कृ. पां. कुलकर्णी, श्री. ग. स. अळतेकर इ. अनेक आहेत. श्री. अळतेकरांनी म्हटले होते—“ सुश्लोक-मानसाच्या द्वितीय भागाचें महाराष्ट्रीय जनतेला समर्पण परम रामभक्ताचे जन्मदिनी व्हावें यांत भक्तिभावनेबरोबर औचित्यहि आहे—‘ यत्र यत्र रघुनाथकीर्तनं तत्र तत्र कृतमस्तकाब्जलिः । ’ असे मारुतिराय आहेत. त्यांना सुद्धा आपल्या जन्मदिनाच्या दिवशी रामचरितमानसाच्या मराठी-शील अवतारानें आनंद होईल. पं. महादेवशास्त्री जोशी यांच्यासारख्या विद्वान् व शसिकाभ्या हस्तें हा समारंभ होत आहे ही दुधात साखरच होय. आपल्या प्रकाशनसमारंभास सुयश चितून पुढील पूर्ततेस हनुमंता-प्रमाणें शेष प्याल अशी आज्ञा व्यक्त करतो. आपला ग. स. अळतेकर ता. २८-३-५३ नवी दिल्ली ” प्रकाशनसमारंभात उपस्थित असलेल्या उपकारकत्यांचे प्रतिनिधिच असे बयोवृद्ध श्रीमान् रामराव लाटकर यांना व अध्यक्षादींना हारतुरे अर्पण करून मी सर्वोंना वंदन करून आशीर्वाद घेतले. व प्रसाद वाटण्यात येऊन हा संस्मरणीय समारंभ पूर्ण झाला. समारंभास २०० वर मंडळी उपस्थित होती.

सुश्लोकमानस काव्यात छंदोदृष्ट्या पाहिल्यास वसंततिलका, आर्या, उपजाति, अनुष्टुप्, शिखरिणी, मालिनी, शार्दूलविक्रीडित, छंद (‘ रतिसुखसारे गतमभिसारे ’ याचालिसारखे), इंद्रवशा, मंदाक्राता, इंद्रवज्रा, शालिनी, कामदा, स्वागता, पुष्पिताम्रा, मात्स्यभारा, स्रग्विणी, वंशस्थ, द्रुतविलंबित, वियोगिनी, पृथ्वी, हरिणी, भुजंगप्रयात, उपेन्द्रवज्रा, पादाकुलक, स्रग्वरा, रघोद्वता अशा सव्वीस सत्ताविस प्रकारची काव्यरचना आढळते. यांतील आर्या, अनुष्टुप्, छंद, पादाकुलक अशी मोडीच सु. १० मात्साष्टताची रचना आहे, बाकी बहुसंख्य गणवृत्त रचना शालिली आहे.

मुद्रतादेवी यांच्या निदर्शनास मुश्लोकमानस मजकडून आणवून मला अभूत-
पूर्व आनंद दिला. श्रीमती मुद्रतादेवी यांचे मानसावर अतिशय प्रेम आहे.
त्यांच्या ते सत्काव्य पाठातच आहे. त्यांना मराठी समजत असल्यामुळे
मुश्लोकमानसमधील रामवाल्मीकिमीलनप्रसंग, ज्ञानदीपप्रसंग इ. मनोहर
भागाचे श्लोक त्यांना मी ऐकवू शकलो व आम्हास अतिशय आनंद झाला
या पुण्यशील महिलेने प्रेरणा देऊन आपले सुपुत्र श्रीमान् शेठ राधा-
कृष्णजीसाहेब यांचे हस्ते मुश्लोकमानस तृतीय भागास अमत्यपूर्वक उदार
आश्रय दिल्यामुळेच हा ग्रंथ संस्त्राप्रमाणे आज प्रकाशित होऊ शकत
आहे. असेच थोर साहाय्य श्रीरामचरितमानस व मुश्लोकमानस याची
एकत्र उत्तम आवृत्ति काढण्याच्या संकल्पित थोर कार्यास त्यांचेकडून
लाभेल अशी सदाकांक्षा सुसलित लवकरच होईल. प्रधुत मुश्लोकमानस
तृतीय भाग मी मोट्या प्रेमादराने धीरापाकृष्णजींना बंदन करून त्यांच्या
पुण्यशील माताजी श्रीमती मुद्रतादेवी यांना सप्रणाम अर्पण करीत आहे.
सर्वांसच अनंत धन्यवाद ।

श्रीमान् शेठ मदनमोहन लोहिया, यांच्या साहाय्याबद्दलही मी
कृणी आहे. कोल्हापुरचे रावसाहेब श्री. आर्. वायू. चव्हाण, न्या.
श्री. व्ही. जी. जमलंडी डिस्ट्रिक्ट जज कोल्हापुर, न्या. मू. बावडेकर,
न्या. मू. गजेंद्रगडकर, श्री. डी. सी. पावटे, व्हा. जे. कर्नाटक विश्व-
विद्यालय, धीमंत नानासाहेब साताईकर, कालिदासव्यासंगी सौ. शाताराम
आत्माराम सवनीस, मुंबई, महोदार श्रीमान् विद्याप्रेमी श्रीप्रतापशेटजी,
अमळनेर इत्यादि थोर मंडळींचे साहाय्य मुश्लोकमानस महाकाव्याच्या
प्रकाशनास सानंद लाभले हे लिहिण्यास फार संतोष वाटतो.

मुश्लोकमानस ग्रंथावर अनेक विद्वान् रसिकानी उत्कृष्ट समालोचने
निरनिराळ्या अनेक नियतकालिकांत लिहिली त्याचा मला फारच उपयोग
झालेला असून मला अतिशय आनंद झालेला आहे. अशा साहित्य-
समालोचकांत प्रा. भ. श्री. पंडित (युगवाणी), साहित्याचार्य बाळशास्त्री
हरदास (महाराष्ट्र), श्री. र. गो. सरदेसाई (विविधवृत्त), श्री. ना. ग.
गोरे (साधना), श्री. तात्यासाहेब करंदीकर (केसरी), प्रा. चि. वि.

मेघानें आतां यापुढें त्यांना 'सुश्लोकमानसा'कडे (श्रीतुलसीदासकृत रामचरितमानसाच्या अनुवादाकडे) वळविलें आहे. कारण यथाचा मेघदूत जसा उत्तरेकडील अलकेस जाणारा त्याहे तसाच, तो नैसर्गिकपणें अलकेच्या पलीकडे असलेल्या मानस सरोवराकडेहि वळणारा आहे. ही घटना लक्षांत घेतां डॉ. धीखंडे यांच्या सुश्लोकमेघाच्या प्रवास आतां 'सुश्लोक-मानसा'चा दिशेनें घडावा व त्या ठिकाणीं त्यांच्या काव्यशक्तीनें यथेच्छ विहार करावा ही घटना जितकी नैसर्गिक तितकीच अपूर्व आहे, असें रसिकांना वाटल्यावाचून राहणार नाही. डॉ. धीखंडे यांनीं या महत्त्वाच्या कार्यासाठीं हृदयस्थ रामाचें पसायदान व सज्जनाचे आशीर्वाद यांची याचना अवतरणिकेच्या शेवटीं केली आहे. आतापर्यंत 'सुश्लोकमानसा'त जो त्यांचा 'स्वान्तःमुलाय' यशस्वी विहार झाला आहे तो मीं लक्ष्यपूर्वक पाहिला-आहे. व नवभारताच्या एका अंकी थोडा नमुना छापला गेला आहे त्यावरून पाहतां हृदयस्थ रामाचा त्यांना पूर्ण प्रसाद मिळाला आहे आणि रसिक सज्जनहि सुश्लोकमेघाकडे पाहून अंतःकरणपूर्वक—

‘इष्टान् देशान् विचार जलद प्रावृणा संभृतश्रीः ।’

असंच म्हणतील यात शंका नाही. ” (सुश्लोकमेघ परीक्षण १९५०) या सर्व मजविषयींच्या सज्जनांच्या सदिच्छा ईशकृपेनें सुफलित झाल्या आहेत! सज्जनसाहाय्याबद्दल कितीहि लिहिलें तरी तें अपुरेंच होणार आहे म्हणूनच लेखनी कुठित होते यात अतिशयोक्ति सुळीच नाही. म्हणून मनानेंच आतां मी इतर असंख्य व्यक्तींचे सामार चितन करतो.

श्रीरामपंचायतन ब्लॉक्स श्रीमंत भय्यासाहेब पत यात्रकडून कृपेनें लाभल्याबद्दल त्यांचे अतिशय उपकार आहेत. या चित्राची रंगीत छागई आर्ट ब्लूगो कोल्हापुरला भूषणावह आहे. भाविक भक्त श्री. सखाराम राउळ, श्री. पु. दे. भंगळ, डॉ. व सी. प्रभावळकर, श्री. व. द. फणवलकर, श्री. वा. ना. फडणीस, श्री. वा. रं. अत्रे, प्रा. अदवंत इ. च्या सदिच्छेबद्दल ऋणी आहे.

याशिवाय अनेक रसिक सज्जनांनीं पत्रे पाठवून आपले सुश्लोक-मानसविषयी उत्तर प्रसंगोद्गार कळवून मला अपरिमित आनंद दिलेला आहे. अशा संदर्ब्धीत सातारचे कै. श्री. दत्तात्रय नारायण नावर, कै.

भीरमदासानन्द केकावलीटीकाकार श्री. श्रीधर विष्णु परांबरे, ब्र. स्वामी केवलानन्द (पं. नारायणशास्त्री मराठे, वाई) यांचा उल्लेख अवश्य केल्या पाहिजे. 'कल्याण'चे संपादक पं. हनुमानप्रसाद पोद्दार यांनी मला लिहिले,

" I congratulate on the 2nd volume of your very successful translation of Shri RamaCharitamanas. Your gift to the Marathi literature will be most precious and imperishable....." (पत्र ५-५-५३)

ब्र. स्वामी केवलानन्द यांनी कळविले (पत्र अभिन कृ. ५ शनिवार यके १८७६)—

" ॐ नारायणस्मरणम् । मी दिलीहून काल सायंकाळी परत आलो... लहानसा अभिप्राय देत आहे... पानांत वाढलेले धोखेकडे एक बोट बघि घेत घेत रसना संविते. एक बोट बघकर लागल्या आपली आणखी खाण्याची इच्छा वाढतच जाते.

कोल्हापुरचे श्री. ए. वि. भीखडे यांनी केलेल्या तुलसीरामायणानुवादरूप मुश्रीकमानसाच्या प्रथमसंपादनाचे पाहिले पाच तरंग आणि अयोध्याकांडांतील १८ पातून ४० पर्यंत तरंग वाचीत असता माझे बरीलप्रमाणेच झाले. एक वाचल्यावर दुसरा, तो झाल्यावर तिसरा अशी वाचनाची इच्छा वाढत गेली. आधीच रामकथा मोठ. ती श्रीदुःखदासजींनी गाडलेली आणि ती सांगोसांग भीखडे यांनी श्लोक-रुपाने अनुवादिलेली असा हा मधुरप्रयोग जमला आहे.

मुश्रीकमानसकथांचे अभिनेदन कथांचे तितके थोडेच.

स्वामी केवलानन्दसारस्वती. वाई "

के. भीरमदासानन्द (श्रीधर विष्णु परांबरे,) हनुमानगढ वधा यांनी अनेक पत्रांत मजवर प्रारंभोत्तरीची कविताची मुंदर मुननेच उघडली आहेत. येथे ६-१०-५३ च्या पत्रातील थोडा भाग उद्धृत करतो. त्याच्या ८२ व्या वाढदिवसानिमित्त १० आर्या व १ अनुष्टुप् पद्यांनी मी त्यांचे अभिनेदन केले त्यास त्यांचे हे उत्तर आहे:—

" मुश्रीक रामकविची नुदनंगळ देत मानया कविता ॥

रामपन मधुरेश्वर असता तरि नटुनि नान वाकविता ॥ १ ॥

तुलसीदासही झाला रामा प्राणाधिक प्रिय ।

तुलसीमंजरी त्याला प्रिय हें काय सांगणें ? ॥ २ ॥

शंकरगुरुनूतार्थ नित्य श्रिष्ट (= बिल्व) पाहिजे ।

मुदलोकराम म्हणुनी बेलनागांत राहतो ॥ ३ ॥

आपण केलेल्या प्रशसेल्या रामा ! हा जीव पात्र नाही तरी आपण केलेल्या पद्यात्मक स्तुतीला मी मुदयेकशिल्लामणि श्रीसीतारामाचा आशीर्वाद म्हणून नम्रपणें ग्रहण करतो. 'माझी लाज तुला गुरुराया' एवढेंच म्हणतो.

आपल्या काव्यरचनेविषयी मला काय वाटतें तें मी वरील आश्रित सांगितलें आहे. दहा आयोजी एक छोटी माळ त्याला अनुष्टुभछंदाची 'मेरुमणि गांठ देऊन एकादश पद्ये अर्पिली ती एकादशस्वरूपी हनुमदवतारी श्रीरामर्थांना समर्पित करतो.

सीतारामचरणीं अक्षय मस्तक ठेवून येथेंच चिराम पावतो.

श्रीरामदासानन्द (परांजपे) "

कै. कवि दत्तात्रय नारायण नावर यांनी बालकांडाचें परीक्षण कळविलें पत्र ११-३-५३ त्यांत पुढील आपणें आरंभ आहे—

" कविवर्या काय वटूं अनुभविता जाइला मला मोद ॥

मुश्लोकमानसाना सुखरुमुमंगचत्ताच आमोद ॥ १ ॥ ...

महाकवींचा अनुवाद निष्णात कवींनी केला तर तो शब्दास प्रतिशब्द अशा प्रकारचा नीरस न होता सरस अभिनय काव्याच्या रूपानेच होतो याचें उत्कृष्ट उदाहरण आपलें प्रस्तुत काव्य हें होय. याला मी अनुवाद म्हणतच नाही. मूळ रचितेची ती कन्या आहे. तें स्वतंत्र प्रतिभाजनित महाकाव्य आहे. तेजस्वी शब्दरत्नांनी भरलेलें एक विस्तीर्ण दातन आहे. व ती राने अशा अमूर्तितन बीजस्थाने मांडली आहेत की त्यांचा प्रकाश एकमेकावर पडून अवर्णनीय शोभा दृष्टीस पडते, मराठी भाषा किती समृद्ध आहे, व सुवर्णप्रमाणे तिला पाहिजे तशी बळवून कुशल वारामारी किती सुंदर आंखार पडवू शकतो, हें आपण दाखवून दिलें आहे.

आत्मस्य, कश्चित्तेर, विमर्श, म्हणजे, म्हणजे, तित्यो, फलोद्दे, यत्ति, स्वना.

श्रीदव, ओज, प्रसाद, शरत्ता, नादनायुषं, सातंकारस्व आणि पाविष्य हे होत. आपण आयुष्णरूपी काळजशीला बघारा घालून तित्या पाण्याने दिव्य

पद्मपुष्पफलांनीं समृद्ध असे चिरस्थायी मनोहर उद्यान निर्माण केले; व तेणेकरून आपल्या जन्माचे सार्थक केले आहे. एवढेच नाही तर समाजास पारमार्थिक कल्याणाचे कायमचे साधन करून ठेवले आहे. आपल्या काव्यात मक्तिरस प्रधान आहे. त्या रसाची निष्पत्ति करणे हे तर कठिण काम आहे. ते आपण साध्य केले हे आपणांस अत्यंत भूषणावह आहे.

आपल्या काव्यातील कांही उतारे नाट्यकारितां देतो (येथे १८ श्लोक निर्देशून श्री. नावर न्होदव पुढे म्हणतात)—

मी आपल्या काव्याकडे केवळ करमणुकीच्या क्षुद्रदृष्टीने पहात नाही. इहवी जगात अधर्माचा पगडा बसत आहे. धर्मग्लानि होत आहे. त्यामुळे खून, दरबडे, अत्याचार, खियांबर बलात्कार इत्यादि भयंकर अपराधास ऊत आला आहे. जीवित आणि घरदार यांस नुस्रितपणा राहिला नाही. आसुरीमताचा प्रसार जनतेत क्षपाट्याने होत आहे. सामान्य लोकास भीति आणि निराशा प्राप्त झाली आहे. धर्मसूचांचे प्रदूषण कसे मुटेल अशी चिंता उत्पन्न झाली आहे. अशावेळी आपण निःस्वार्थीपणाने अत्यंत परिश्रम करून सदमांच्या रक्षणास व प्रसारास उपकारक असे महत्कार्य करीत आहां हे आमचे परमभाग्य होय. परमेश्वराने आपल्यासारखे पुष्कळसे सत्पुरुष आम्हांस यावे, अशी त्याजपाशीं नम्र प्रार्थना आहे.—आपला दत्तात्रेय नारायण नावर. ” परम रामभक्त स्वामी श्री. रामकुमारदास विरक्त, मानसचंद्र, श्रीराममंदिर, कुंडाळ, अहमदाबाद यांनीं तुम्होक्तमानस पाहून असाच अतिशय आनंद व्यक्त केला. स्वामी श्रीराम लुधियाना, या रामचरितमानसप्रेमी सद्गुरूांचेहि अत्यंत उत्कृष्ट अभिप्राय व आशीर्वाद मला लाभले. ज्योतिर्मठ वदरिकाधमचे जगद्गुरु श्रीशंकराचार्य धीरूण्योषामृतस्वामी यांच्या मध्येचा सुयोग आला असता त्यांनींहि उत्तम प्रशंसोद्गारपूर्वक प्रयास अभीष्ट चिंतन केले आहे.

मुंबईचे डॉ. शरद ग्युनाथ प्रधान, एन्. डी. या तरुण व्यासंगी सन्निवार्ती चारवार प्रशंसोद्गारपूर्वक माझ्या कृतीचे परिशीलन केले, कवि डॉ. वसंतराव अयसरे, रंथ मूस यांनाहि या काव्यवृत्ति अतिशय आवडल्या. त्यांचा मी धार ऋणी आहे.

सोलापुरचे माझे रसिक स्नेही श्री. अनंत विश्वनाथ लिमये यांनी वारंवार चिकित्सापूर्वक सर्व ग्रंथांचे अवलोकन करून प्रशंसोद्गारांनी अनेक प्रकारे सहृदयता व्यक्त केली. त्यांनी ग्रंथांवर व मजवर अलोट प्रेम केलें. छपाईत राहिलेले मुद्रणदोष निदर्शनास आणण्यांतहि त्यांनी मोठे साह्य उत्साहाने केलें. त्यांचे आभार कसे मानावेत हे समजत नाही. माझ्या सर्व ग्रंथांवर त्यांनी कवितावद्ध रसिक अभिप्रायहि अनेक पाठविले आहेत !

पुण्याचे श्री. सी. न. साने या रसिक काव्यप्रेमी स्नेह्यांचाहि मला आभार उल्लेख करावावा वाटतो. डॉ. ना. वि. धत्ते, डॉ. पु. वि. गोखले, डॉ. पी. बी. भट्टे, कर्नल डॉ. व्ही. आर. दामले, श्री. शंकरराव किलोस्कर, श्री. रावसाहेब देशपांडे, यांच्या प्रोत्साहनाबद्दल मी ऋणी आहे. एक तरुण वाचक श्री. र. अ. कंटक, त्याचप्रमाणे सुश्लोकमानसचा व्यासंग करून आनंद छुटणारे लहानथोर आत, स्वकीय मित्रमेडळी चि. श्री. प्र. वि. कशाळकर, श्री. गो. शं. हुपुरबाजार इ. यांचा मी कृतज्ञ आहे. ज्यांनी मला वारंवार प्रोत्साहन दिलें, लहानपणाच गणवृत्ताची ओळख करून दिली ते वडील धंधु कै. ती. भाऊसाहेब हुपुरबाजार यांचा चिरन्तित होऊन हा ग्रंथ पूर्ण छापलेला पाहण्यास ते नाहीत या विचारानें कंठ गडिवरतो. या काव्याने कार्य पारच प्रदीर्घ ! व विशुद्ध जिवितम् अशी स्थिति, म्हणूनच समनस्तिमानसारंभी गुंसाईंजींनी,

‘माता, पिता, गुरु मदीय, उमामहेश । आयुष्यदायक दवाळु नमू तयाच’ ॥

सुश्लोकमानस बालकाड त. ५-१५

अशी प्रार्थना केली आहे !

इत्तलकंजीने इ. म. प. भक्तिभूषण श्री. कल्याण धीपाद ठाकरे अण्णासाहेब कुलकर्णी यांनी सुश्लोकमानस काव्यावरून श्रीगणेशायनाय प्रवचने देण्याचा मानस प्रकट केलेला आहे याबद्दल अतिशय धन्यता वाटते. संकथा या साधुजनांचे मुत्तापुत्रांतून जेव्हापावे भाग्य पारच मोठे होय.

जे संत ‘वत्साल’नि रामदास । वदीत मी संतत तत्पदास ॥

प्रेमाद्वंद्वरंजकभक्तिभूषण । कल्याणराग वरत सर्वतोपा ॥ १ ॥

असे मला त्याने संदनपूर्वक समन कथोसे वाटते.

असो, प्रस्तुत ग्रंथविमागार्चे आलोचन करून सन्मान्य विद्वद्भ्यं श्री. गणेश सदाशिव ऊर्फ दादासाहेब अळबेकर, एम्. ए., एल्.एल्. बी. सदस्य भारतीय लोकसभा, न्यू दिल्ली, यांच्यासारख्या रामायणध्वासंगी, सत्काव्यप्रेमी, थोर सद्भक्तानें जो अंतःकरणपूर्वक थोडक्यांत अभिप्राय दिला तोच मला शिरोधार्य वाटून उरोद्धात म्हणून किंवा या मुद्रालोकमानस-विभागमंदिराचें मंगल तोरण म्हणून स्वीकारतां येत आहे याचा अत्यंत होतो. श्री. दादासाहेबांचा मी अत्यंत कृणी आहे.

या ग्रंथाची छगई श्रीशिवेश्वर मुद्रणालयाचे श्री. बळवंतराव ठकार, त्यांचे चि. श्री. आत्माराम व रामभाऊ, त्याचप्रमाणें श्री. म. व. फराकटे, श्री. ल. बा. वसुदेवभूति कामगार मंडळी यांनी अतिशय उत्साहानें व आपले-पणानें चांगली करून दिल्याबद्दल मला यांचा साभार निर्देश करवासा वाटतो.

सर्वांचा निरोप घेतांना हीच प्रार्थना की—

सज्जन सहृदय रसिके परिसर्वे काव्ये हं मुरस रुचिर ॥

न्यूनाधिकी सुधारुनि सेवावा रस तयांतला मुचिर ॥

मुद्रालोकमानस बालकाड तरंग ११-२

या ग्रंथाचें प्रकाशन प्रथमविमागाप्रमाणेंच महानहोपाध्याय श्री. दत्तो वामन पोतदार यांनी श्रीरामनवमीस करण्याचें मोठ्या आनंदानें स्वीकारलें त्या पत्रात शेवटीं त्यांनी पुढील श्लोकानें मुद्रालोकमानसविषयी आपला नितान्त आदर व्यक्त केला आहे—

महाराजस्य चरितं निर्माता च महाकविः ।

महाराष्ट्र्या तु भाषाया नीत्वा प्राप्तं महत्पदम् ॥

असेच सज्जनांचे थोर आशीर्वाद मला नित्य लाभत व उत्कृष्ट प्रेरणा देवोत अशी प्रार्थना करून श्रीसीतारामचंद्र (सुश्लोकमानस उत्तरकाड त. ३५-२०)

यन्नामरूपी भवभेषजानें । ज्ञानीच तापत्रयशूल जाणें ॥

सदानुहूल प्रभु तो कुशल । मला स्वभक्ता तुजलाहि पाल् ! ॥

अशी भक्तवर काकभुजुंडीच्या शब्दात श्रीरामचरणीं सप्रणाम विनवणी करतो.

श्रीतुलसीमजरी, बेलबाग
मंगळवार, कोल्हापूर
चैत्र पाडवा शुके १८७७. }

रामचंद्र चिंतामण श्रीखंडे

कांही राहिलेलीं पद्यें पुढीलप्रमाणें समजावीत—

सुश्लोकमानस भाग दुसरा पृ. ३२ अयोध्याकांड पूर्वार्ध तरंग ७
श्लोकांक २४ नंतर पुढील श्लोक २४ अ समजावा—

गुरुस्वामी, माता पितर मुर बंधू निजजनें ।
गणोनी स्वप्रणांसमचि सकलां योग्य मजणें ॥
जगाचाही स्वामी रघुपति सखा स्वार्थरहित ।
प्रिय प्राणारेसा सकल जगता जो करि हित ॥ २४ अ ॥

अयोध्याकांड पृ. ९३ उत्तरार्ध तरंग १२ श्लोकक्रमांक ३ नंतर
पुढील श्लोक ३ अ समजावा—

रघुपतिभजकाच्या कार्यघाता कधीही ।
नच अमरपते ! तूं आपुल्या चित्ति वाही ॥
नच जर करिशी हें हो अकीर्ती जगीं या ।
असुखहि पालोकीं दुःखपंक्ती अमेया ॥ ३ अ ॥

सुश्लोकमानस पृ. ९९ अयोध्याकांड उत्तरार्ध तरंग १४ श्लोकांक
३९ नंतर पुढील श्लोक ३९ अ समजावा—

भीयम ह्यनघ सज्जनकि, देववाणी । ऐकोनि ती सुलित होति अवर्ण्यमानीं ॥
सर्वासमेत इकडे भरतादिकानीं । मन्दाकिनीजलिं समाचरिलीं नहानीं ॥ ३९ अ

सुश्लोकमानस भाग दुसरा पृ. ११७ अयोध्याकांड उत्तरार्ध तरंग
२० श्लोक २९ नंतर पुढील पंक्ति श्लोक ३० व ३० अ समजाव्यात,

जी ज्ञानवेराग्य असा स्वकूला । पाडीत वेगें बहतां सलीला ॥
जिच्यात पूर्वे भरुनी भिळाले । शोकार्त घोरें नद आणि नाले ॥ ३० ॥
राजादि सारे मिथिलापुरीचे । कारुण्यवारीमधि मग साने ॥
शोकोभिं दुःख बहू जे उठावे । दुष्टन वारे सुद्वेष्ट भासे ॥ ३० अ ॥

સુશ્લોકમાનસ ભાગ ૨ રા. પૃ. ૧૧૧ અયોધ્યાકાંડ ઉત્તરાર્ધ તરંગ
૨૧ શ્લોક ૧૭ નંતર પુટીલ શ્લોક ૧૭ અ વ ૧૮ સમજાવેત—

ફલે અનેકે દલ કંદમૂલે । પવિત્ર રમ્યે અમૃતે રસાલે ॥
વાસેષ્ટ સર્વોપરિ પાઠશ્રીતી । મારે મરેની સકલામતૃપ્તિ ॥૧૭અ॥
પૂજુનિ દેવાંપિતરાં ગુરૂંના । સંતોષવૃન્ની આતિથીદિ નાના ॥
દેહુનિ સર્વોપરિ ચોર માન । પેટી પલાહાર નુપેસમાન ॥૧૮॥

સુશ્લોકમાનસ ભાગ ૨ રા, પૃ. ૧૪૫ અરણ્યકાંડ તરંગ ૧ શ્લોક
૨૧ નંતર પુટીલ શ્લોક ૨૧ અ સમજાવા—

મોહામુલે જો પ્રયુચ્ચા કરીત । વિદ્રોહ ત્યા મૃત્યુચિ હોય યુક્ત ॥
સાંઘીત સારા પરિ રોષ રામ । દયાનિધી રાષવ હા અસૌમ ॥૨૧અ॥

સુશ્લોકમાનસ ભાગ ૩ રા, પૃ. ૬૩ લંકાકાંડ તરંગ ૧૩ શ્લોકાંક
૩૦ નંતર પુટીલ શ્લોક ૩૦અ સમજાવા—

સ્વાર્ગેચિ ચિરહી રાગે કર્પીચ્યા કોટિકોટિહી ॥
મિલ્લવી ધૂલિતે કોટી કર્પીના પાહુની મહી ॥૩૦અ॥

ૐૐૐૐૐૐૐ

सुश्लोकमानस सुंदर-लंका-उत्तरकांडांची अनुक्रमणिका

(या भागाची एकूण पृष्ठे २२६)

मुखपृष्ठ	(१)
सुंदर-लंका-उत्तरकांडांतील निवडक १६ प्रसंगचित्रे	(१) ते (६)
अर्पणपत्रिका	(७)
उपोद्घात अथवा ' मानस ' मंदिराचे मंगल तोरण	(८)
सुश्लोकमानस तृतीय भागाची प्रस्तावना	(९) ते (३६)
अनुक्रमणिका	(३९) ते (४४)
सुश्लोकमानस तृतीय भाग-एकूण तरंग ७५ पृष्ठे	१ ते १८०

छाट्टे पेपरवरील तिरंगी चित्र

भीरमपंचायतन (पृ. १)

तरंग	विषय	पृष्ठांक
	पंचम सोपान-सुंदरकांड (तरंग ११)	१ ते २९
१	मंगलचरण (श्लोक १ ते ४)	१ ते ३
	हनुमद्वलबुद्धिवर्णन हनुमंताचे लंकेकडे प्रस्थान, मैनाकपर्वतोक्ति, सर्पजननी सुरसेची भेट, छायामाही राक्षसीचा वध, लंकादर्शन.	
२	लंकाशोभावर्णन, लंकाप्रवेश, लंकिनी-प्रसंग, हनुमंताची विभीषणाशी भेट, मारुतीचा अशोकवनात प्रवेश, सीतादर्शन.	३-५
३	भीमानकीरावणसंवादवर्णन, रावण आपले चंद्रहास खड्ग सीतेवर उगारतो, मंदोदरी त्यास आवरते.	५-७

तरंग

विषय

पृष्ठांक

- त्रिबटा-जानकीसंवाद, प्रभुमुद्रिका हनुमान्
भीषीतेकडे योग्य धर्मी यत्नतो, हनुमच्छ्रुत रामगुणगान
- ४ श्रीजानकीहनुमत्संवादवर्णन, ७-१०
- ५ मारुतीने केवल्या अशोकवनविध्वंस व रावणपुत्र- १०-१२
अथय याचा पध, मेघनाद नामसंगाने हनुमंतास
पांधून रावणाकडे नेतो, हनुमद्रावणसंवाद.
- ६ लंकादहनवर्णन, हनुमंत भीषीतेस पुनः भेटतो १२-१४
सीतेचा श्रीरामचंद्रास निरोप व गुणेशाठी सीता
आपला चूडामणि हनुमंताकडे देते व सीतेस वंदन
करून मारुति परत श्रीरामाकडे येण्यास निघतो.
- ७ श्रीरामचंद्रप्रस्थानवर्णन समुद्राच्या ऐलजीरी १४-१८
मारुतीचें येणें व त्याला पाहून इतर सर्व वानरांना
आनंद, सर्व किष्किंधेच्या मधुवनात प्रविष्ट होऊन
वनरक्षकांना न जुमानता, फळेवगैरे दयेच्छ खातात,
सुग्रीवाची भेट, श्रीरामचंद्राची भेट, रामचंद्रास सीतेनें
दिलेला चूडामणि पवननंदन देतो, सीतेचें वर्णन
करून तिचा संदेश प्रभुरामास मारुति सांगतो, रामाचें
हृदय भरून येतें रामाची हनुमंताविषयी प्रीति व
कृतज्ञता, हनुमंताचे उद्धार, मारुतीस श्रीराम अन-
पायिनी भक्तीचें वस्त्रदान प्रसन्नपणें करतात, वानर-
सैन्य सद्य करून प्रस्थान, सर्वत्र जयशोय, प्रस्थान-
प्रसंगी शोभाची स्थिति होतें तिचें सुंदर उत्प्रेक्षेनें वर्णन
- ८ रावणास विभीषणाचा उपदेश, माल्यवंताचा उपदेश, १८-२२
माल्यवंताचा व विभीषणाचा रावणकृत धिक्कार.

तरंग	विषय	पृष्ठांक
९	विभीषणाचें रामास शरण येणें, विभीषणाचे मनांतील रामप्रेमविचार, रामाचे शरणागतास अभय देहूनच असे निश्चयाचे उद्धार, विभीषणाचें रामकृत स्वागत.	२१-२४
१०	श्रीराम-विभीषण भेट, विभीषणाचे भक्त्युद्धार श्रीरामाचें विभीषणास आश्वासन, सद्भक्तवर्णन.	२३-२४
११	रावणदूत रामशिविरात येतात, त्यांचा कपीकडून छळ व लक्ष्मणाकडून सुटका, त्यांच्या करवीं रावणास लक्ष्मणपत्र.	२४-२६
१२	रावणास दूक लक्ष्मण-पत्र देतो, रावणास दूकोपदेश व रावणाकडून त्यास लक्षाग्रहार, दूकाचें रामाकडे येणें व शापमुक्त होऊन स्वाश्रमी जाणें.	२६-२८
१३	सेतुबंध करण्यास समुद्रसंमति	२८-२९
पष्ठ सोपान-लंकाकांड तरंग २६		३०-९८
१	मंगलाचरण (श्लोक १ ते ७) सेतुबन्धवर्णन, सेतुबंदाचे माहात्म्य श्रीरामकृत-रामेश्वरस्थापना.	३०-३३
२	मंदोदरीरावणसंवादवर्णन	३३-३५
३	सुरेलवर्चतावर श्रीरामचंद्रांनी केलेलें चंद्रमिषाणें विरहवर्णन.	३५-३७
४	रावणमंदोदरीसंवाद, मंदोदरीकृत श्रीरामाचें निराश्व-स्वरूपवर्णन.	३७-३८
५	अंगद-रावण संवाद.	३८-४२
६	अंगद रावणमुकूट श्रीरामचंद्राकडे पाटावितो.	४२-४६

तलंग	विषय	पृष्ठांक
७	अंगदकृत रावण-गर्वहरण च सभासद्भंग.	४६-४८
८	अंगद श्रीरामचंद्राकडे परत येतो, श्रीराम व. अंगद याचा संवाद, पेकलेल्या रावणमुकुटाचा अर्थ.	४८-५०
९	युद्धासाठी उभयसैन्याचा सिद्धता.	५०-५१
१०	राक्षस-धानर-युद्धवर्णन	५१-५३
११	मेघनादशक्तीमुळे लक्ष्मणास मूर्च्छा येणं.	५३-५७
१२	हनुमंताचें श्रीरामावरून वर्णन.	५७-६०
१३	कुंभकर्णवधवर्णन.	६०-६५
१४	मेघनादवधवर्णन.	६५-६९
१५	श्रीरामकायचित्रयथवर्णन.	६९-७१
१६	रावणदानरादियुद्धवर्णन.	७१-७२
१७	रावणयज्ञविध्वंसवर्णन.	७२-७४
१८	रावणाच्या प्रबल मायेचा श्रीरामकृतविध्वंस.	७४-७७
१९	श्रीरामरावणयुद्धवर्णन.	७७-८२
२०	श्रीरामरावणसमरवर्णन.	८२-८५
२१	रावणवधवर्णन	८५-८७
२२	श्रीजानकीरामसमागमवर्णन.	८७-९०
२३	देवस्तुतिवर्णन, (देव-सिद्ध, ब्रह्मा, देवेन्द्र यांनी केलेली श्रीरामस्तुति)	९०-९३
२४	इंद्रकृत अमृतवृष्टीने, मृत ऋषींचें पुनरुज्जीवन श्रीशंकरकृत श्रीरामस्तव.	९३-९५
२५	श्रीजानकीलक्ष्मणादिसह श्रीराम पुष्पकविमानानें अयोध्येकडे निघतात.	९५-९६
२६	प्रयागजवळ श्रीरामचंद्र व गुह यांचा भेट.	९६-९८

तरंग

विषय

सप्तम सोपान-उत्तरकांड तरंग ३६	१९-१७९
१ मंगलाचरण (श्लोक १ ते ५) हनुमदागमनवर्णन रामाज्ञेने हनुमान् भरतास रामागमन कळवून परत रामास भरतक्षेम कळवितो.	१९-१०३
२ भरत-रामागम-वर्णन, अयोध्येत आनंदीआनंद	१०३-१०५
३ रामराज्याभिषेकवर्णन	१०५-१०७
४ वेदकृत-श्रीरामस्तुतिवर्णन	१०७-१०८
५ महादेवकृत श्रीरामस्तुतिवर्णन	१०९-११०
६ रामराज्यवर्णन, सुग्रीवनलनील अंगदादिकांचा सत्कार व त्यांना निरोप देणे.	११०-११३
७ श्रीरामराज्यवर्णन	११३-११४
८ रामराज्यवर्णन. अयोध्या, सरयू-बाजारहाट, पुष्प- वाटिका इत्यादींचे वर्णन. प्रजेची प्रार्थना व परस्परांस शिक्षण.	११५-११८
९ रामराज्यवर्णन, रामराज्यात दुःखी कोण व सुखी कोण ह्यांचे काव्यमय वर्णन.	११९
१० सनकादिक श्रीरामदर्शनास येतात. सनकादिकांनी केलेली श्रीरामस्तुति	११९-१२१
११ श्रीरामांनी वर्णिलेली सार्धूच्या व असाधूंच्या स्वभावांची लक्षणे.	१२१-१२५
१२ श्रीरामगीतावर्णन.	१२५-१२६
१३ श्रीरामगीताप्रबोधदेशवर्णन.	१२६-१२७
१४ सप्तमाज्ञ-श्रीरामपरमधामगमनवर्णन.	१२७-१२९
१५ भक्तिभूमिकावर्णन.	१२९-१३१
१६ गवडास शिबोपदेश काय ह्याला त्यांचे वर्णन	१३१-१३४

तरंग	विषय	पृष्ठांक.
१७	गरुड-भुशुंडिसमागम-रामचरित्रवर्णन-संदेहनिवृत्ति-वर्णन.	१३४-१३७
१८	गरुडोपदेशवर्णन	१३७-१३८
१९	गरुडभुशुंडिसंवादातील श्रीरामस्वरूपपरात्परवर्णन	१३८-१४१
२०	चालवीलाकाकभुशुंडिवर्णन	१४१-१४८
२१	श्रीरामप्रतापभक्ति-अनन्यशरणागत-वर्णन	१४८-१४९
२२	श्रीप्रतापप्रचण्डातिन्यूनग्रीधक्यरूपकालंकारवर्णन	१४९-१५०
२३	गरुडयार्ता-विनय-प्रभवर्णन.	१५१-१५२
२४	गरुडाला काकभुशुंडिकृत आत्मदशावृत्तकथन.	१५२-१५३
२५	कालिधर्मवर्णन.	१५३-१५५
२६	कलिकालमहाघोरकर्मवर्णन	१५५-१५८
२७	शिवशपानुग्रह-गुरुकृपावर्णन.	१५८-१६२
२८	द्विजलोमशसंवादात परस्परोत्कर्षमतवर्णन	१६२-१६४
२९	काकभुशुंडि-गरुडप्रश्नोत्तरवर्णन	१६५-१६६
३०	ज्ञान-भक्तिसमाध्यावाध्यभेदवर्णन (ज्ञान व भक्ति यांतील भेद)	१६६-१६७
१	नीरसज्ञानदीपकवर्णन (ज्ञानदीपाचे अद्भुतकाव्य-रूपकवर्णन) ज्ञानसाधनाची कठिणता	१६८-१६९
३२	ज्ञानदीपक-नीरसमुक्तिभेदवर्णन	१६९-१७०
३३	भक्तिचिन्तामणिवर्णन	१७०-१७१
३४	मानसरोगवर्णन	१७१-१७३
३५	सर्वोपरिभक्तिवर्णन (मक्नीची सर्वोत्कृष्टता)	१७४-१७५
३६	योग-त्रैलोक्य-ज्ञान-परमतर-भक्तिनिरूपण-सर्वशास्त्र-सिद्धान्तवर्णन, उपसंहार श्रीतुलसीदासांची आरति	१७५-१७९ १८०

होयने, कै. श्रीमंत राजेसाहेब]
औथ यांचे संग्रहालीत

श्रीरामपंचायतन

[चित्रकार:-
कै. भिवा सुतार

देवाधिदेव करुणानिधि रामराय । जो कीं शिरोमणिव भूषणान्त होय ॥
तो विश्वबंध तुलसीप्रभु पुण्यकीर्ति । मीनापत्नी नमित मी अभिराममूर्ति ॥ २ ॥
सुंदरकांड, मंगलचरण तरंग १, सुश्लोकमानस

श्रीगणेशाय नमः ।
श्रीभवानीकमलेश्वराम्यां नमः । श्रीसीतारामचंद्राम्यां नमः ।
श्रीसरस्वत्यै नमः ।

तुलसीरूपिणे श्रीमद्राज्मीकिमुनये नमः ।
यस्य प्रसादात्तुलभं स्वर्गीयममृतं भुवि ॥ १ ॥

❀ सुश्लोकमानस ❀

श्रीरामचरितमानस अर्थात् श्रीतुलसीरामायण

या महाकाव्याचा अनुवाद

पंचम सोपान

सुंदरकांड

तरंग पहिला

मंगलाचरण

जो ज्ञांत शाश्वत अमेय अपाप ईश । ज्या सेविते सतत ते विधि, शंभु, शेष ॥
वेदान्तवेद्य अतिशौख्यद विश्वनाथ । मायामनुष्य हरि राखव मी नमीत ॥१॥
देवाधिदेव करुणानिधि रामराय । जो कीं शिरोमणिच भूषणार्णत होय ॥
जो विश्वबंध तुलसीप्रभु पुण्यकीर्ति । सीतापती नमित मी अभिराममूर्ति ॥२॥
नाहीं मदीय हृदयेस्थित अन्य रामा ॥ नी सत्य हें चदत तूं सकलान्तरात्मा ॥
दे उत्कटा मज्जसि भक्ति रघूत्तमारे ॥ कामादि दोषगण चित्ति नुयेत खरे ॥
निरुपमबलतेजा स्वर्णशैलभक्ताया । दनुजविपिनदावा शानिवर्यां नमूं या ॥
अखिलगुणनिधाना वानराधीशदेवा । खुरखरदूता वावजाता सुभावा ॥४॥

जे बोलिले वचन सुंदर बांधुबेंतें । ऐकोनि हृष्ट हनुमंत अतीव कीं तें ॥
 'हे बांधुनो!' वदत तो 'मम वाट देखा । साहोनि कष्ट फलकंद मुळेंचि तों ला ॥५॥
 येईन शोधुनिच जो जनकात्मजेतें । होईन धन्य, जर कीं मम कार्य हो तें ॥॥
 बोलोनि हें नमुनि तो सकला लवोनी । हों निषे हृदिं रघूत्तम साठवोनी ॥६॥
 हो सिंधुनीरि बहुसुंदर एक शैल । तो कौतुकेंचि चढि त्यावरि चारुशील ॥
 चित्तीं स्मरुनि बहुवार रघूत्तमासी । पाहे चहुंदिशिं मस्तसुत शक्तिराशि ॥७॥
 ज्या ज्या गिरीवरि पदार्पण तो करीत । पाताळि तो क्षणिच लोखत सानुमंत ॥
 जैसा अमोघगति सायक राघवाचा । तैसाचि तो चलत मारुतिराय साचा ॥८॥
 जाणोनि मारुति रघूत्तमदूत होय । मैनाक खेद हरण्या सुजि अन्धिराय ॥
 स्पर्शीं करेंचि नुसतें कपिराय त्यासी । उद्गारि त्यासि नमुनी निज नम्रशीर्षी ॥९॥
 'नेल्याविना सकल सिद्धिस रानकाज । विश्रान्ति होय कसची मजलागि आज' ॥
 जातां तथा हनुमता सुरसंघ देखे । जाणावया वचति तद्गल बुद्धिलेखे ॥१०॥
 घाडीति सर्पजननी सुरसाभिधाना । येऊनि ती वदलि मारुतिला सुजाणा ॥
 'आहार आज मजला दिधला मुरांनी' । तें बोलल्या पवननंदन आयकोनी ॥११॥
 'येईन मी किरानियां प्रभुकार्य होतां । शीतेसि शोधुनि, तसें कळवूनि नाथा ॥
 मी हा शिरेन वदनीं तव सत्य माय । आतां न कोचि अडवूं ! कर होंचि साद्य' ॥१२॥
 ती जाठं दे न कथण्याहि उपायि त्यास । तोही म्हणे 'करशि कां नच वेगि घास !'
 जो योजनावधि मुख्या पसरी निजाती । हो मारुति दिगुणविस्तृत भव्यमूर्ति ॥१३॥
 ती योजनें मग करी निज वक्त्र सोळा । वाटे कपीन्द्र मग वचिस योजनांला !
 ती वाटवी जसजशी मुरसा स्वतुंड । स्वाकार दुष्ट करी कपिराट् प्रचंड ॥१४॥
 ती योजनें शत, मुख्या पसरीत वें । हो मारुती स्वतनुतें तनुता अती घे ! ॥
 जाई तयांत मग बाहिर ये पुन्हाही । मागे निरोप नमुनी तिजलागि पायी ॥१५॥
 ती बोलली "मजसि घाडियलें मुरांनी । त्वद्बुद्धिमर्मबल ये मजला कळोनी ॥
 नूं रामकार्य बलसागर बुद्धिराशि । नेशील सिद्धिसि" तथा अघि देइ आशी ॥१६॥
 गेली निषोनि मुरसा, कपिही सहर्ष । जाई पुढें अतिजवें कमि अंतरास ॥
 त्या सागरामभि निशाचरि एक राही। बीघेइ ओढुनि बलें, उडत्या खगाही ॥१७॥
 जे जीव जंतु उडती जरि अंतराळी । उया तदीव घरि ती जलि खालि आशी ॥
 आकृष्ट ती करुनि लाइ तथा खगांता । ती मारुतीसिहि भरुं वधि मुकिं नाना ॥१८॥

जाणोनि तत्कपट मादति तीस मारी । लंघोनि सागर रिघे कपि पैल तीरी ॥
 देखे तिथे पवननंदन वृक्षशोभा । गुंजारवा कथिति मृग मरंदलोभां ॥१९॥
 पुष्पे फलें तरुवरीं बहु शोभणारीं । पक्ष्यां मृगां वसुनि हो मनि हर्ष भारी ॥
 पाछे पुढेंचि कपि एक विशाल शैल । निर्भीक त्यावरि चढे कपिराट् सलील २०
 प्रौढी उमे ! न कपिची गण यांत कांहीं । हें काळमधि विभुचें बळ सर्व पाहीं ॥
 त्या पर्वताग्रि चढुनी कपि पाहि लंका । जी दुर्गमा अतिशये सकलां, न शंका २१
 उत्तुंग ती नगारे वेदिलि अब्धिनें जी । सौवर्ण कोट विलस अतिदिव्य तेजीं
 अत्यंत रम्य मणिरत्निं चिराजलेला । निस्तीर्ण रुंद तट सुंदर त्या पुरीला ॥२२
 चौहाट, हाट पय उत्तम शोभणारे । नानाप्रकार गजवाजि रथादि सारे ॥
 सेना पदाति गण या गणना असेना । नानास्वरूप रजनीचर यूथ नाना २३
 बागा वने उपवनें सर कूप वापी । शोभायमान नगरी अतुलस्वरूपी ॥
 गंधर्वदेव नर नाग मनोःश कन्या । ज्या मोहतील मुनिचित्तिहि रूपधन्या ॥२४
 कोठें कुठें तनुविशाल पलाढ्य मळ । व्यायामशील, घनगर्भितयुक्त शैल ॥
 कुस्त्या करीति बहु तर्जुने एकमेकां । त्याचें यथार्थपारि वर्णन शक्य हो कां ॥२५
 नगर रक्षिती सर्वे दिशीं बहुकोटि विकटतनु राक्षस ते ।

दुष्टनिशाचर भक्षिति गर्दभ, माहिषी भजनरथेनूतें ॥

यास्तव तुलसीदासहि त्यांतें संकोचानें वर्णितसे ।

सर्वां पार, त्यां, प्रभुशरतीर्थी उद्धाराचें भाग्य दिसे ! ॥ २६ ॥

पाहोनि ते नगररक्षक भूरिसंख्य । चित्तीं करीत सुविचार कपींद्रमुख्य ॥

घेऊन रूप अतिमात्र लघू असेंच । जावें निशीं प्रविशुनी नगरांत साच २७

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवाद सकलकलिकलुषोवध्वंसेन 'सुश्लोक-

मानसे' सुन्दरकाण्डे श्रीहनुमद्बलवुद्धिर्वर्णनत्तम प्रथमस्तरङ्गः ॥

तरंग दुसरा

घेऊन सान मशकासम रूप जात । लंकेप्रती कपि मनीं न्हरी भरीत ॥

तें लंकेनी निशिचरी कपिलागि भेटे । बोलें 'कसा चुकवुनी मज जाधि वाटे ! ॥ १

माझे न मर्म तुज ठाऊक कीं घटा रे । जे चोर ते असति मात्स्य मक्ष्य सारे ! ॥

हाणी महाकपि तिला निजमुष्टिघाते । तें ती पडे क्षितिधि ओकत रक्त कीं ते ! २

ती लंकिनी उठत सांवरनी पुन्हाही । जोडोनि अंजलि वदे विनयें वचें ही ॥
 'जेव्हां विधी वितरि तो वर रावणासी । तेव्हां मलाहि बदला खुण तोचि ऐसी ॥
 'होशील जें विकल तूं कपिच्या प्रहारांतेव्हां विनाशिं गण राक्षस जाति सारे' ॥
 हें होय पुण्य मम थोर अतीव आशिं । कीं रामदूत करि घन्यचि दृष्टि मासी ॥४॥
 तें स्वर्गमोक्षसुख ही मिलुनी जरीं कीं । तोळीयलीं कुणिं तुलेमधिं सर्व लोकीं ॥
 देतील तीं उभय ना लवही कदाही । सत्संग देत मुख जें घडिचाहि पाहीं ॥५॥
 लंकेंत तूं शिवनि रे ! करिं सर्व कार्या । चित्तांत वागवुनि राघव रामराया ॥
 ज्याचेवरी प्रभु दया करि त्यास होई । पीयूषें विपदि मित्रपरी अरीही ॥६॥
 भीराम ज्या सङ्ग पाहि, त्यास होतो । कीं गोपदासमचि अन्विहि केवदा तो ॥
 त्यातें सुमेरुहि गिरी जणुं रेणुसाच । अग्नीहि शीतलपणा धरि त्यास साच ॥
 घेऊनि तें अतिलघू हनुमान् स्वरूप । लंकेंत जाइ नमुनी प्रभुसी अपाव ॥
 शोधीत तो प्रतिग्रहीं फिरला अमूप । सर्वत्र त्या दिसति वीरचि माय दूप ॥
 जाई पुढें कपिहि रावणमंदिरांत । वैचित्र्यहर्म्य नच वर्णन शक्य होत ॥
 तें तो बघे दायनमुप दद्याननातें । सीता न तेथ दिसली परि त्याजला ते ॥९॥
 प्रासाद त्यास दिसला अतिरम्य एक । ज्यामाजि देवघर निर्भयले नुरेल ॥
 रामायुधाकृत विभा कशि वणु यावी । देखे प्रहृष्ट तुलसीतरुनि तेवी ॥
 लंका निशाचरगणा बसती अशेषा । कैसा करील तर सज्जन येथ वासा ॥
 ऐसा विचार कपिराय मनीं करीत । तो होय जागृत विभीषण रामभक्त ११
 'श्रीराम ! राम !' वदनीं करि तो सुषोण । जाणोनि सज्जनखुणां कपि मानि तो ॥
 चित्तीं म्हणे 'करुनि ओळख घ्यावि याची' । ना कार्यदानि कभिं साधुमुळे असेचि
 तो विप्ररूप धरुनी करि वेदधोष । येई विभीषण क्षणीं परिसोनि त्यास ॥
 वंदोनि त्यासि कुशला पुनुनी विनीत । प्रार्थी 'द्विजां मज कया सगळें स्ववृत्त
 आहां तुम्ही कवण कीं हरिचेच दास ! । माझ्या मनीं उपनला अतिथोर हर्ष ॥
 दीनानुरागि तुम्हि राघव रामराय । अगलांत घन्य करुण्या मजलागि काय ?' ॥
 सागे तदा पवननन्दन आत्मनाम । श्रीरामवृत्तहि निवेदित भक्तिधाम ॥
 तें ऐकताच पुलकाकृत दोहि होती । श्रीरामसद्गुणगणी भरि चित्तवृत्ति ॥१५॥
 "हे मावते ! परिस मी वसतो वसा रे । जिह्वा विचारि दशनांतरि जेविं थारे ॥
 केव्हां बरे मजसि जाणुनियां अनाथ । तो सूर्यवंशविभु हो करुणाटंचित १६

ये तामसी मम तन् नच साधना हे । न प्रीति राघवपदांबुजि तीट राहे ॥
 विश्वास आज परि हे हनुमंत । येत । भेटल ना हरिकृपेविण साधुसंत ॥१७॥
 केली कृपा राघुवरें मज आज मोठी । कीं दाखिलें तव पदाब्ज मदीय दृष्टी ” ॥
 ‘ऐकें विभीषण ! अशी प्रभुची सुरीति । कीं सेवकावरि रती आति रामाचिर्त्ती १८
 मी काय घोर कुलिचा ! कपि जन्मजात । जाल्याच चंचल अभाग्यहि सर्वरीत ॥
 जे घेति नाम अमुचें उठुनी सकाळीं । त्यांतें उपासवि तथा दिनि ये कपाळीं ॥
 ‘ऐसा जरी अधम मी तारि देख कीं हें । माझ्यावरी राघुपती करुणाचि वाहे ॥
 ‘ऐशी कृपा प्रभु करी सखया’ म्हणोनी । त्या आठवोनि विभु, लोचनि येत पाणी ॥
 जाणोनिही प्रभुवरा विसरोनि चिर्त्ती । सर्वत्र जे भ्रमति, दुःखि न केवि होती ॥
 ऐशापरी स्तवुनि रामगुणां अनंतां । होई अनंतसुख त्या बहु माग्यवता ॥२१॥
 सागे विभीषण पुढें सगळेंचि वृत्त । जैशापरी जनकजा वनि राहि तेथ ॥
 ‘तेव्हां विचारि पवनामज ‘सांग, बन्धो ॥ मी केवि तीप्रति मधूं शकणार साधो ?’
 त्यातें विभीषण तदा मुचवीत युक्ति । घेई निरोप क्षणिं मारति ऐकुनी ती ॥
 घेऊनि रूप पहिल्यापरि तें फिरून । गेला अशोकवनि मारतिराय तूर्ण ॥२३॥
 ‘चित्तांत मारति नमी वधलां व तीतें । राजी वसे प्रहर एक अशोकि कीं तें ॥
 होती कृशा तनु जटा शिरि, एकवेणी । चित्ताक्षि जी रमवि राघवसद्गुणार्नी ॥
 दृष्टी जिनें निजपदावरिं ठेविलेली । चित्तांत रामचरणावरि वृत्ति ठेली ॥
 ‘ती जानकी परमदुःखित दीन पेसी । साप्यी तदा दिसलि मारति-लोचनांसी ॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुषविध्वंसने सुश्लोकमानसे
 सुंदरकाण्डे श्रीहनुमद्विभीषणसंगमवर्णननाम द्वितीयस्तरः ॥

तरंग ३ रा

राहे दडून कपि तो तरुपलवान्ती । ‘कैसे करूं पुढति ?’ हाच विचार चिर्त्ती
 ‘तो तेवढ्यामधिच रावण येत तेथ । संगें अनेक युवतीपरिवार होत ॥ १ ॥
 ‘सीतेसि तो खल अनेकपरीं बुझावी । तो सामदाम भयभेद अनेक दावी ॥
 बोले “अगे सुमुखि ! ऐक शहाणि होसी । मंदोदरी-प्रभृति होतिल तूज दासी ॥
 ‘ऐसें करीन शपथें तुब सांगतो हें । ये ! एक वार तरि तूं मजलागि पाहें ?’
 ‘हातो तृणा घसनि बोललि त्यासि सीता । रामा स्मरुनि हृदयीं करुणाधिनाया ॥

‘हैं आयकें दशमुखा ! नलिनीस केवीं । खद्योतवेत्र कुलवील विशुद्ध भावीं ।
 ऐसा विचार करिरे’ वदली पुटेंही । ‘दुष्टा ! न आठविशि रामरासि कांहीं !
 शून्याश्रमांतुनि मला हरिलेंसि चोर ! निरुज्ज्वलित तुज संत न या प्रकाश !’ ॥
 खद्योत आपण, रघूत्तम भानुसाच । ऐकोनियां परुष भाषणही तसेंच ॥ ५ ॥
 क्रोधायमान हृदि रावण हो अतीव । काटोनि खड्ग वदला तिज दुष्टभाव ॥
 ‘सीते ! मला बहुपरीं अयमानिलेंस । या तीक्ष्ण खड्गि तव कापित मीच शीर्ष
 नाही तरी शणिच मान मदीय चागी । चंद्रानने ! मग न हो तव जीवहानि’
 सीता वदे “ करिकरोपम ती विशालानीलान्बदामसन सुंदर चारुशील ॥ ७ ॥
 ऐसी रघूत्तमभुजा मम कंठि बैसे । किंवा तुझा असि तरी अति घोर रोपें !
 हे रावणा ! मम असा पण ऐक नीट । रे चंद्रहास ! मम तूं हर तापकष्ट ॥ ८ ॥
 भीरामचंद्रविरहाग्निंत मी जळें ही । होईल शीतल निशा असिधार पाहीं ! ॥
 ती ही हरो तव करी मम दुःखभार ” । ऐकोनि रावण तिला बंधु पाहि उग्र ॥
 मंदोदरी करि तयाप्रति नीतिषोष । त्या आवरीत विनयें करनी विरोध ॥
 बोलावुनी वदत रावण राखसीसी । “सीतेप्रती छळ करा अतिमात्र रोपीं ॥
 हो होय ना यद्यमला जर एक मासीं । कापीन मी हिजसि या अतिने न कैसी !”
 मोला गृहासि दशशीर्ष ; निशाचिसंघ । सीतेसि तो बहुपरी छळि पापसंग ॥ १६ ॥

होती त्यांत परी एक त्रिजय नाम राखी ॥

जीची रामपदीं प्रीती मुबिबेक्युता अशी ॥ १२ ॥

सर्वा बोलवुनी बोले त्रिजय “ स्वप्न देखिलें ॥

सीतेसि सेवुनी साधा सख्यांनो ! हित आपुलें ! ॥ १३ ॥

स्वप्नीं मीं देखिलां लंका जाळिली ही कशीश्वरें ॥

सर्व राक्षसेनाही वधिली कुपितोश्वरें ॥ १४ ॥

नमसा गर्दमारुद दशशीर्ष नपोतला ॥

शिरे ज्याचीं छेदिलेलीं भुजाभारहि खंडिला ! ॥ १५ ॥

ऐशापरि रिघाला तो दक्षिणेप्रति रावण ॥

लंकासज्यां बैसवीला पाहिला म्यां निभीषण ॥ १६ ॥

सर्वत्र रामराजाची नगरीं दाहि ती फिरें ॥

सीतेप्रती बोलवुनी येई भीषण सत्वरें ॥ १७ ॥

वदतें स्पष्ट हैं माहें स्वप्न मी आपणा खरें ॥

होईल सत्य है सारें त्रिचतुर्दिवसांतरें ” ॥ १८ ॥

ऐकोनि वच तें भ्याल्या सर्वही राक्षसी मनीं ॥

जानकीचरणाब्जातें नमस्कारिति तत्क्षणीं ॥ ॥ १९ ॥

जिकडे तिकडे जातां दूर सर्व निशाचरी ।

सीता करि विचारातें चितामय निजांतरी ॥ २० ॥

‘ एक मासामधें खास मजलागि वधील कीं ।

नीच राक्षस हा क्रूर कपटी पावि घातकी ! ’ ॥ २१ ॥

जोडोनि हात मग ती त्रिजेटेस सांगे। “माते ! विपत्तिमधि आश्रय तूंच हो गे !
प्राणान्त येथ करण्मा घद तूं उपाय । हा होतसे विरह कीं मजला असद्य ॥
काँष्ठ चिता रचुनि तूं मज देईं माते ! । दे अग्नि तूं जननि गे ! मन या तनूतें
मयीति सत्य करिं तूं त्रिजेटे ! शहाणी” ती केवि हो भवनि शूलचि सद्य वाणी
ऐकोनि तें, शिरिं नमी त्रिजटा तियेसी । रामप्रतापवल ती तिज वर्णि तोरीं ॥
“ रात्री न अग्नि मृदुले ! न मिळेल देथ ” । सांगोनि हैं गृहपथा त्रिजटा घरीत ॥
सीता म्हणे “ विविच कीं प्रतिकूल मातें । अग्नीहि ना मिळतसे; नच दुःख जातें
आकाशे हे दिसति वहिसमान तारे । ना एकरी मजलि भूतलि तो उतारे ॥
हा चन्द्र अग्नि असुनी ठिणगीहि दे न ! । तो जाणतो हृदयि मी हतभागि पूर्ण ॥
ऐकोनि मद्रिनति हा तरही अशोक । नामासि सार्य कर, वारु मदीय दुःख ॥ २२ ॥
हे अग्निसेच तव पलव रे ! नवीन । तूं अग्नि देचि मज आशुं नकोव विम्र ! ” ॥
पाहोनि ती विरहदुःखित तेविं सीता । झालाच कलसम तो क्षण रामभक्ता ! ॥
चिचीं विचार करि मारति आणि थकी । तो खालतीं प्रभुकराभित मुद्रिका कीं
‘ अंगार काय दिधला मजला अशोक ! ’ वाटोनि हैं जनकजा करिं घेत तोलें ॥
॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुपाधिष्वंसने सुश्लोक-मानसे
महाकाव्ये सुन्दरकाण्डे श्रीजानकीरावणसंवादवर्णनं नाम तृतीयस्तरङ्गः ॥

तरंग ४ था

तो देखिली अति मनोहर मुद्रिका ती श्रीरामनामसुभमुद्रित चारुमूर्ति ॥

ती दीव तेविं चकिता यवतांचि तीतें । हो हर्ष त्यापरि विषादहि घोर चितें ॥

'जिकील कोण ! खुराज असे अजेय । ना मुद्रिकाहि कपटें अशि शक्य होय' ॥
 नाना विचार करि मानसि ऐसि सीता । तों गोड शब्दि हनुमान् मुखवीत चित्त
 श्रीरामचंद्रगुणवर्णन तो करीत । सीता जया परिसतां मनि होत तुष्ट ॥
 बोले सती 'अमृतघारचि कर्ण ओती । जो हे कथा, नयनि पाहिन तो मुनूर्ति' ॥
 तेव्हां तिच्याजवळि मारुतिराय येई । तों शंकिता फिरवि पाठ तयाकडे ही ॥
 "हे आइ जानकि ! गणीं मज रामदूत । श्रीरामरायशपथें कथि सत्य उक्त ॥४॥
 म्यां आणिली जननि गे ! प्रभुमुद्रिका ही । ही खूण तो मज दयानिधि राम देई" ॥
 सीता विचारि 'नखानरमैत्रि कैसी ?' । सागे समग्र मग मारुति वृत्त तीसी ॥५॥
 सप्रेम तें वचन मारुतिचें श्रोनी । विश्वासलें जनकजामन साधुगानी ॥
 हा देहवाहुमनि असं करुणाब्धिदास । ऐसं तिच्या कळुनि ये क्षणि नानसास ॥
 जाणोनि दास हरिचा मनि भाक्ति दाटे । रोमांचली तनु, विलोचनिं अभ्रु लोटे ॥
 सीता बदे "बुद्धत मी विरहाब्धिमाजी । होयें, परी मुखद नावचि होशि माझी ॥
 ओवाळितें तुजवरुनिच मी स्वकाय । आहेत सानुज सुखानधि नाथ काय ! ॥
 श्रीराम कोमलमना करुणानिधान । शालेत निष्ठुर कसे मज ते सुजाण ॥ ८ ॥
 ज्याचा स्वभावचि सुखी कर्ण स्वदास । माझी स्मृतीहि नच राहिलि कां तयास ॥
 केव्हां बॅर नयन हे मम शांत होती । पाहोनि ती मृदुल नील मुचास्मूर्ति ॥ ९ ॥
 मातें कसे विसरले तारि राम ! ' ऐसं । बोले, न शब्द उमेटे जल नेत्रि वयें ॥
 पाहोनियां विरहदुःखित जानकीतें । बोले विनीत कपि तो मृदुलें स्रुक्तें ॥ १० ॥
 "माते ! असे कुशल सानुज रामराय । कारणधाम तव दुःखि सुदुःखि होय ॥
 शंकाहि ना हृदयि तूं लवनात्र घेचि । प्रीती दुणी तुजहुनी तव ठायि त्याची ॥
 भेलनि धैर्य हृदि ऐकचि राववाचा । संदेश जो कथिन मी तुज योग्य वाचा " ॥
 बोलोनि मारुति असं उग्याच राहें । येई गळा भरुनि लोचनिं नीर बोहें ! ॥
 बोले पुढें "वदत राम" तुझ्या वियोगें । रीते ! मला सकलही विपर्यंत हो गे ! ॥
 चह्नीचही गमलि पालवि कोवळी ही । कीं कालरात्र रचनी उन्ह चंद्रिकाही ॥
 इंदीवरें गमति कुंतसमूह तीक्ष्ण । कीं तप्त तेल जणुं वर्यंत मेघ जाण ! ॥
 दे त्रास सावलि मळा सकळां तरुंची । फूटारसा त्रिविध घायु मनासि जाची ॥
 सांगोनियां दुसरिया, जरि दुःख सोसे । सांगूं कुणां ! नच दिसे कुजि जाजि ऐसं
 जें प्रेम मन्मनि तुझ्यावरि सत्य होय । जाणे मदीय मन एकाचि तें अमेय ॥

तैहि प्रिये ! मन तुझ्यामाधि नित्य राहें । तूं यांत जाण सगळें रससार पाहें ।” ॥
 संदेश ऐकुनि असा प्रभुमानसीचा । सी प्रेममग्न विसरे तनुभाव साचा ! ॥
 बोलें तदा पवननंदन “पैर्य घेई । सीते ! स्मरोनि विभु सेवकसौख्यदायी ॥
 आणी मनीं रघुपतिप्रभुचा प्रभाव । ऐकें मनुक्त; हृदिंचा त्वब भीतिभाव ॥
 या सर्व राक्षसगणां गण तूं पतंग । श्रीरामचंद्रशरसंघ कृश्यानुसंग ॥
 तूं धीर सोड न मुळी मनिं हेंचि घेई । झालेच दग्ध जणुं राक्षस मान आई ॥
 होता जरी रघुवरा तब ठाव ठावा । ना लागता क्षण विलंब विभूसि केव्हां ॥
 श्रीरामचंद्र जणुं भानुसमान मान । त्या राक्षसां समज गे ! तिमिरासमान ॥
 आतांच घेउनि तुला असतो निघालो । आहसि घेउनि तशा प्रभुच्या, न आलो !
 हें सत्य रामशपथें कवनी वंदे मी । यासाठी धीर घर कांहि दिनानुगामी ॥२०॥
 येईल तो कपिसमूहसमेत राम । नाशील राक्षसगणांप्रति तो निकाम ॥
 नेईल तो परत गे । तुजला निराधि । त्रैलोक्य गातिलचि तें यश नारदादि ”
 सीता पुढे ‘असति का तुजसे कपी ते ! । हे वीर राक्षस बलोद्धत युद्धकर्ते
 संदेह यास्तव मला बहु वाट्याहे’ । तें ऐकतां प्रकट हो कपि आत्मदेह ॥२२॥
 शौवर्ण भूषण विशाल शरीर तैसे । युद्धीं भयंकर, बलिष्ठ कपीन्द्र भासे ॥
 सीता धरी भरवेढा बघतां तयाला । तो मारुती फिरनियां लघुरूप झाला । ॥
 सीतेसि सांगत ‘जरी नसती कपी तो । युद्धाचा विशाल बलशालि विशेष माते ॥
 रामप्रताप परि होय समर्थ ऐसा । खाईल कीं आदि लघूदि पहा, लुगेशा’ ॥
 ऐकोनि मारुति-वच्चा अति हृष्ट सीता । भक्ति प्रताप बल त्यांत दिसून घेतां
 रामप्रिया समजुनी तथि देह आर्श । ‘होशील रे ! अमितशीलबलाकारासि ॥
 वत्सा ! गुणान्वि अजरामर नादशील । होशील राघवमनीं प्रिय चारुशील ’ ॥
 श्रीरामचंद्र करलील कृपा अपार, । हें ऐकतांच हनुमान् मनिं हृष्ट पार २६
 सीतापदाब्ज बहुवार नमी लवोनी । बोलैहि जोडुनि करांबुज गोड वाणी ॥
 “झालो असे जगतिं मी कृतकृत्य माते ! । अशीवच तब अमोघ मिळालि माते
 हें ऐक आई ! मज लागलि भूक भारी । पाहोनि सुंदर फलें तरुंना समोरीं ”
 सीता म्हणे ‘असति राक्षस राखणारे । मोडे बलाध्य, असती बहु, ऐक बा रे !’
 बोलें कपीन्द्र ‘मज भीति तर्दाय नोहे ! । तूं रचेल तर काडुनि भक्षिताहे’
 देखोनि शुद्धि बल मारुतिचें विशालासीता बदे “कपिवरा ! वनि जा खुशाल

चित्तांत आठुनि रामपदारविदां । तूं खा फळें मधुर-सत्तम सौख्यकंदा !”
तेव्हां नमूनि विनयें जनकात्मजेची।आराभिं मारति शिरे फळराशि भर्जी ३०

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलफलकलुषविध्वंसने सुर्योदयमानसे
सुन्दरकाण्डे श्रीजानकीहनुमत्संवादनवर्णननाम चतुर्थस्तरः ॥

चरण ५ वा

मोडीहि तो तर अनेक बलकल्पी । मारीहि रखसगणां कुडुनीं करांनीं ॥
जाती कितीक पळुनीं शशिं रावणांत । आक्रंदती कटुरवें भयभीत कीं ते ॥१॥
‘आळा बलाढ्य कपि एक वनांत नाथ ! । तेणें अशोकवन मोडियलें समस्ता ॥
खावोनि पुष्कळ फळें उपरी तरुंतें । पाडोनि राक्षस भुईवारी मर्दिले ते !’ २
ऐकोनि रावण, ह्मणीं भट घाडि नाना । गजोंनि पाहि हनुमान् अति हट त्यांना
संहारि मारति निशाचर सर्व लीले।गेले त्यांतिल पुन्हा कुणि अर्धमेले ॥३॥
तैं रावणें तनय अध्वय पाठवीला । तो चालला सहित राक्षसवीरमेळा ॥
येतां त्या बहुनि मारति वृक्षपाणि । तजोंनि संहारि मरी नभ गर्जननीं ॥४॥
काहीं तयें बघियले, किति मर्दियेले । काहीं धुळीं मिळविले, ह्मणि लोळवीले !
त्यांनून जाति कुणि राक्षस रावणासीं। त्या सांगती ‘प्रमुक्क ! कपि शक्तिराशि !’
ऐकोनि पुत्रवध रावण रष्ट फार । तो मेघनाद बलशालि विसर्जि वीर ॥
सांगे त्या ‘वधुं नको कपिलागि बांध ॥ आणोनि दाखव कसा कपि कोण ! दोष’
चाले तदा अतुल तो बलि मेघनाद । संक्रुद्ध वधु-निधनास्तव वैखड ॥
जें मारती बधि भयंकर वीर येत । घाबे त्यावारी कटाडुनि खात दांत ॥७॥
घेई विशाल तर तो उपडून तूर्ण । तो मेघनादरय मोडि, करित चूर्ण ! ॥
जे त्यासमेत कुणि राक्षसवीर होते । तो लोळवी अति विमर्दुनिया त्यातें ॥
निःपात त्या करनि गाठिल मेघनादा । दोषे तदा स्मरविती गजराजयुद्धा ॥
हाणोनि मुष्टि चढला कपि वृक्षशाखे । हो मेघनाद पळ मूर्च्छित त्या धडाकें
ठाके पुन्हां उठुनि दावित युद्धमाया । मानोनि मारति अशक्याचि आकळ्याया
ब्रह्मास्त्र योजि अभिमंत्रुनि मेघनाद । तेव्हा विचार करि मारति हें मुमुक्ष ॥
‘ब्रह्मास्त्र-मान जर ठेविन मी न आतां । त्याचा रिषेल महिमा जगतंत अस्ता’
तो ब्रह्मबाण करि ज्वरें मारतीत । संहारि राक्षस किती कपि आत्मपातें ॥

पाहोनि मूर्च्छित अशा पवनात्मजासी । ने मेघनाद झणि बांधुनि नागपाशी
 ऐकें भवानि ! जपतांक्षणि नाम ज्याचें । ज्ञानी करीति भवबंध विदीर्ण साचे
 तहूत तो तरि कशापरि बद्ध व्हावा ! । तो आत्मबंधनिहि दावित नाथसेवा
 ऐकोनि बद्ध कपि, राक्षस तूर्ण येती । सारी सभा बधत कौतुक येउनी ती ॥
 तो पाहि रावण सभेप्रति आज्ञनेय । जीची विभा अतिविशाल अवर्णनीय ॥
 जोडोनि हस्त सुर दिक्पति नम्र जेथ । लंकेश्वरमृकुटितें भिउनी बधीत ॥
 निःशंकचित्त कपि देखत त्या प्रतापा । जैसा खगेश्वर बधे अमिताहि सर्पा ॥
 हासे दशानन कपीस तथा बघूनी । निदीहि दुर्वचनिं त्यासि कठोरवाणी १५
 तो आठवुनि निजनंदन-घात चित्ती । होऊनि खिन्न मनिं, घोलत त्या निजोक्ति
 -“ हे वानरा ! कवण तूं ? कवण्या बळानें केलेंसि नष्ट अजि कानन/ द्वाप्रमाणें ?
 तूं ऐकलेंसिहि न कीं मम नाम कर्णी । चोरा ! न ये लवहि भीति तुला दिसोनी
 कां मारिलें निरपराध निशाचरांना । प्राणां तुझ्या शिवलि भीति घटा । कशी ना ?
 “ रे रावणा ! परिस यद्दलें सर्वसृष्टि । माया सलील विरची क्षणि विश्वकोषी
 ज्याच्या बळें विधि रमेश महेश देव । निर्मीत, रक्षित, विनाशित विश्व सर्व
 ज्याच्या प्रतापिं निजशीर्षि सहस्रशीर्षावाहीतसे गिरिनद्यांसह विश्वकोप ॥
 जो देवरक्षक अनेक तनू धरोनी । तळ्यास आणि तुझियासम दुष्ट कोणी ॥
 जो भंजि शंकरदरासन बज्रसार । भूपालसंघमद त्यासह नाशि पार ॥
 नाशी खर विश्विर दूषण तेविं वाली । जो सर्वहे अवुल दारुण शक्तिशाली ॥
 ज्याच्या बलास-लवलेसि चराचरा याज्ञाडून सर्व जगता जिणलेंसि राया ! ॥
 ज्याची सती प्रियतमा हरलीस तूं रे । । त्याचाच दून मजला गण सव्यकारें
 आहे पराक्रम तुझा मम सर्व ठावा । तूं कार्तवीर्यसह जिंकेशि युद्धि दावा
 वालीसर्वेदि लडुनी यश मेळवीशी ! । मी जाणतो सकल रे तव कीर्ति कैशी ! ” ॥
 ऐकोनि मारुतिवत्ता विहसोनि काही । लंकेश तो विषय तेयाचि रोधुं पाही ॥
 बोलेंहि मारुति पुढें “ क्षुधितातरीं मी । तोडुनि सेविलें फलें प्रभु ! वृक्षगामी ॥
 खोड्या स्वभावि कपि हा तरु मोडि काही । सर्वासि आवडि विशेषाचि आत्मदेही-
 मारीति राक्षस मला कुमती कुमारीजे मारिती मज, तयां बधि मीच बेगी
 हा इंद्रजित् सुत तुझा मग बांधि पाही । आणोनि ठेवित मला क्षणि तूजपाशीं ॥
 लज्जा न कांही मज यापरि बांधिल्याची । मी स्वामिकार्य करण्यांप्रति सर्व वेंचीं ॥ १६

आर्षीत मी तुजसि रावण ! मदपाणि । याकून गवं घर हे उपदेशवाणी ॥
 तूं आपुला कुलविचार पहा करूनी । भ्रांति त्यजून, मनि भक्तकृपाळ आर्षी ॥
 व्याच्या भयें अतिशयें मनि काळ भीत । जो हे चराचर सुरासुरही प्रसीत ॥
 त्याच्याशि वैर कधिही करं तूं नकोस । दे मदचें परत त्याप्रति जानकीस ॥
 कारुण्यधाम विभु राम खरारि तूतें । रक्षील विष्मरुनियां अपराध ते ते ॥
 तूं जाच रे ! शरण त्या प्रणताधिपाला । चिचांत ठेव रघुनाथपदांबुजाल ॥२८॥
 छंकेवरी अचल राज्य सुखें तुझें हो । इंदू पुलस्तियश निर्मल नित्य राहो ॥
 होळं नकोसचि तयावरि तूं कलंक । सोडून मोह मद चित्ति विचार राख ॥२९॥
 श्रीरामनामविण शोभत नाहि वाणी । यस्माविना युवति भूषित भूषणांनी ॥
 रामासि जे विमुख तत्प्रसुताधनादि । नासो असो गत अनागत, तुल्य आधि-
 प्यातें मुळी न जलनिर्झर, त्या नद्यांचें । वरेंळ तोच जल, ना तरि शुष्क साचें !
 मी निश्चयें कथितसें दशकंधरा ! हें । वाता न रामविमुखा कधिं कोणि आहे ! ३१
 जो द्रोह रामचरणां करणार त्यासो । ब्रह्मे सहस्र हरि शंभु कुणी न रक्षी ! ३२
 द्याकीं तमोगुणचि दुःखद मोहनूळ । सोडूनि दे दुरभिमान मनामधील ॥३२॥

भगवान् कवणासिंधू श्रीराम पुरुषोत्तम ।

तया शरण तूं जा गा ! भक्तिभावे तयीं रम ! ” ॥३३॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुपविध्वंसने सुशोक-

मानसे सुन्दरकाण्डे श्रीहनुमद्रावणसंवादवर्णननाम

पञ्चमस्तरङ्गः ॥

तरंग ६ या

होती जरी कपिगिरा हितदा व्यती ती । जेथ विवेक विरती नय योर मक्ति ।
 नोले दयानन हंसोनि महाभिमानी । “ तूं मर्कट ! गुरू महाबुध लब्ध कोणी ! १
 तुष्टा ! तुझ्या निकट मृत्युच पातळासे । जे देशि नीच मज तूं उपदेश देस ” ॥
 ‘ होईल हें चि उलट ! ’ वदतो कपी तो । ‘ झाला मतिभ्रम तुळा ; मज दृश्य होतो ’
 ‘ येकोनि हें वदत रावण धार रोवें । “ माराच टार हागि या कपिळागि केस ! ” ॥

ऐकोनि घांवति निशाचर त्या वधाया । ये मंत्रिंसंगत विभीषण त्याच ठायां ॥
तो नम्रशीर्षे विनवी बहुतां परीनी । “तोडा न नीति तुम्हि दूतवधा करूनी ॥
नाथा ! करा उचित अन्याचि दंड कांही !” सरे तदा म्हणति “गोष्ट मली खरी ही’
ऐकोनि हांसुनि वदे दशकंठ वाणी । “या अंगभंग करूनी कपितें पिटोनी !” ॥
सर्वो दशानन वदे “कपिलागि चिर्त्ता । प्रीति स्वपुच्छ अतिमात्रचि वाढते ती ॥
तेलामधें भिजविल्या पटिं पुच्छ बांधा । घा पेटवूनि भग त्या अनलें सबंधा ॥
जाईल तो निजगृहां परतोनि लांडा । नाथासमेत मग येईल येथ चांडा ! ॥
ज्याची मदाइ बहु बोलिल वानरें या । त्याच्या घणूं तरि अम्ही सुविशेष धैर्या’ ॥
ऐकोन रावणवचा कपि चिंति हासे । ‘वाग्देवताच मज साद्य करीत ऐसें’ ॥
तें ऐकतांच घच त्यापिर रावणाचें । ते मूर्ख राक्षस करीति तसेंच साचें ॥
लंकेंत राहिन मुळी घृत वस्त्र तेल । जो वाढवीत कपि पुच्छ निज स्वलील ॥
देखावया कुतूह तें पुरवासि येती । मारीति मासतिस ते पदिं आणि हातीं ॥
टाळ्या पिटीति किति दोळोह याजवीती । काढूनि फेरि पुरिं होंपुट पेटवीती ॥
झाला ज्वलन्त वयुनी हनुमंत अग्नि । घेई धर्णात लघुरूपतनू करूनी ॥
जाई चढून मग हेमगुहोच्चदेशी । पाहोनि मीति अति राक्षसिणी तयासी ॥
वाहेहि त्याच समदीं अतिमात्र वात । ज्या प्रेरणा करितसे भगवंत मूर्त ! १०
गजोंनि मासति तदा करि अट्टहास । होई महावपु कपी भीर की नभास ॥
होई विशाल हनुमंत अति त्वरेने । घावे गृहाहुनि दुज्या गृहि या तऱ्हेने ॥
हो दग्ध तें नगर, लोक भिल्लन गेले । तें अग्निने सकल वेढियले करलें ॥
‘हा तात ! हा जननि ! फोडिति सर्व टाहो । यातून वाचविल कोण अम्हा अतां हो !
होतोच सागत अम्ही, “कपि हा न कोणी । हा देव येइ कुणि वानररूपवर्णी ॥
साधुच्छले फल असेचि मिळावयाचें । झालें अनाथपिर हें पुर मस्म साचें !” ॥
तें जाळिलें नगर की निमिषात एका । ना जाळिलें पारि विभीषणसद्य जें कां ॥
अग्नी जयें सृजियला गिरिजे ! प्रमूत । तहूत तो म्हणुनि दग्ध सयें न होत ॥
जाळुनि सर्व नगरी इयुनी तिवूनी । मारी कपी जलधिमाजें उडी वरूनी ॥
पुच्छास तो विशाखि, घालीव शीण कांही । टाकी विशालतनुता, लघुरूप होई ॥
ठाक उभा जनकनोदनिचे समोर । जोडोनि पाणियुगळोबुज भक्तिनम्र ॥ १६,
“मला माते ! यावी कवण तरिची खूण अपुली ।

हा दोष होय मम लालस लोचनांत । प्राणांप्रती मम हठेंचि निरोधतात ! १८
 हा देहतूल विरहाग्रित दग्ध वहावा । आसनिर्ले क्षणिच निश्चय हा वहावा
 स्वार्थामुल्लेखति लोचन वारिधारा । हा होत भस्म विरहानलि ना विचारा ।
 आहे विपत्ति अति थोरचि ज्ञानकीची। हे दीनबंधु ! कवणा कथवेल साची ।
 कल्या-हुनीहि गुरु होति पळेंहि तीतें । मदींनि दुष्ट, तिजला ज्ञणि आणणें तें
 ऐकोनि दुःख सतिचें प्रभु सौख्यराशि । राबीवलोचन भरे बहु अश्रुवर्षी ॥
 'जे देहवाढ्यानि मलाच अनन्यभाक्तास्वप्नीहि त्यांप्रति कदा छळि का विपत्ति' ।
 तें मारुती वदत 'तीच विपत्ति होय । जेथें नुरे स्मरणही उरि राखवीय ॥
 ती हो कथा कितिसे या रजनैचरांची । जिकोनियां रिपुसि जानाकि आणणेंचि
 भीराम मारुतिस संगति 'ऐक ताता ! । नाही समान वृत्तिया उपकारकर्ता ।
 नाहीच देवमुनिमानवि त्जरेखा । होईन मी तव ऋणी उतराई कैसा ! ॥
 झाले वृक्षे गजवरीं अमितोपकार । त्यांचें न आकलनही मज हो समप्र ॥
 त्यांची कशी परतफेड तरी करूं ती ! । मी पाहतों बहुपरीं विवरुनि चिची ' ।
 तो देवरक्षक दयानिधि रामराय । पाहे किती करिषि जो करि भक्त रास ॥
 श्रीरामचंद्रनयनाभ्युजि अभ्र वाहे । रोमांचुनी प्रभुतनू अतिशोभताहे ! २५
 ऐकोनिया प्रभुवचां हनुमान् विलोकी । तो श्रीमुखासिच तशी प्रभुमूर्ति ती की
 तो प्रेमसद्वद पडे प्रभुपाणि हों । 'भो ! रक्ष रक्ष भगवन्' करुणोक्ति पोरो ॥
 त्या ऊटवूं बघत राम पुनःपुन्हांही । तो प्रेमनिर्भर उठूं शकला न काही ॥
 तें वायुनंदनाशिरी प्रभुपाणिपद्म । तें स्मरुनि शिव हो हृदि सौख्यसद-॥
 तें सावधान मन शंभु करी फिल्ल । लागे कथूं परमरम्य कथा-निधान ॥
 प्रेमें तया उचलुनी प्रभु घे उराशीं । तया बैसवीत निजसन्निध भक्तिराशि २८
 तें मारुती वधुनि त्या प्रभुतें प्रसन्न । बोले तया निरभिमान अतीव लीन ॥
 'हो हाचि थोर पुरुषार्थ अम्हां कधींचा । मारणें बहु उज्या तरशासि साच्या
 लंबोनि सिंधु करि दग्ध मुवर्णलंका । संहारि राक्षस, वनासहि मोडिले का ॥
 हा हो ! प्रताप तुमचा एतनाय । होय । ना थोरवी लवीहि तेथ असे मदीया ॥
 ज्यातें तुम्ही प्रभुवर ! अनुकूल व्हाल । पांही अशक्य न तयाप्रति कार्यजाल ।
 जाळील कापुसहि तो बडवानलाही । लाभे प्रभावबल ज्या तुमचेंच काही' ।
 ऐकोनि तें प्रभुसि पारचि हर्ष होयात्या कायवाढ्यानि गणी निजभक्तुराय ॥

सगि कपीसि विभु ' तूं वर थे हवा तो । देखन की तुषसि ओ सुखमूल होतो '
 तैं मासती भूगत ' भक्ति सुखात्ममूर्तिवासी कूपेकरनि, जी अनपायिनी ती '
 ऐकोनि तद्वच तसे ऋजु जे अतीवाबोले ' तथाऽस्तु ' विभु गौरि महानुभाव ॥
 ज्यातें सुभाव कळला रघुनंदनाचा । ना हेतु त्यांसि भजनाविन अन्य साचा
 संवाद हा गिरिसुते ! धरती मनांत । त्यां रामपादकमली अति भक्ति होत ॥
 ऐकोनिया प्रभुवचा कपिवृंद गाती । ' श्रीराम राम जय राम कृपालुमूर्ति ' ॥
 ' तो राम बोलवुनि सागतसे सुकंठा । ' व्हावें सुसज्ज क्षणि घेउनि सैन्य साठा ॥
 आतां कशास्तव गड्या ! करणें उशीर ! आदेश दे, सकल आण कपिप्रवीर
 पाहूनि हेतु सुर वपुनि पुष्परशि । जाती नभातुनि गहा परम प्रहर्षी ॥ ३६

सुग्रीवार्ककरनी आले कापियूय यूथप अनन्त ॥

नानावर्ण अतुलबल ऋक्षसमूहहि तसेच बलवंत ॥ ३७ ॥

प्रभुपदकमला बंदुनि लववुनि शिर गर्जना करिति सारे ॥

ते ऋक्षवीर वानर निरुपमबलराशि ज्यामधें थारे ॥ ३८ ॥

सान्या कपिसैन्यातें ऋक्षसागर विलोकि निज नयनी ॥

प्रभु पंकजाक्ष तेव्हां सारे बल पावले अतुल भुवनी ॥ ३९ ॥

रामकृपासामर्थ्ये क्षाला एकेक वानर समर्थ ॥

वाटे कीं तो जणुं हो सपक्ष बलशालि शैलवर सार्थ ! ॥ ४० ॥

श्रीरामचंद्र कोर तो मग जें प्रयाण । होती तथा शकुन उत्तम माग्यपूर्ण ॥
 ज्याची असे सकलमंगलराशिकीर्ति । त्याच्या प्रयाणि शकुनोत्तम होचि नीति !
 रामप्रयाण कळलें क्षणि जानकीतें । वामांगिचें स्फुरण जें तिज कीं कथी तें ॥
 जों जों विला शकुन उत्तम होत जाती।तों तों घडे कुशकुनावलि रावणा ती !
 सारे निघे कटक, वर्णुं न ये अपार । ते गर्जती अमित वानर भासु थोर ॥
 ज्यां आयुधें शित नखें तर शैल घेते । जाती यथेच्छ अवनीं नमिं वा त्वरें ते
 ते ऋक्ष वानर निनादाति सिंहसेच । चीत्कारती भिउनि दिग्गज ऐकतांच ! ॥
 डोले मही, गिरिहि झलति त्या रवानीं।सिंधूहि दावि भरकांप अतिप्रमाणी !
 झाले प्रहृष्ट रविचंद्र मुनीश्वरादि । ते नाग किन्नरहि होति मनीं निराधि ॥
 तेव्हां कपी कटकटां रुपिं दात खाती।ऐसे भयंकर असंख्याचि धांवताती ४५
 ते वीर ऋक्षकपि गर्जति घोषुनीयां । ' श्रीकोसलेश जय ! रे जय रामराया !
 श्रीकोसलाधिप अगाध बलप्रतापी । श्रीराम राम ! जय राम ! खलासि दापी '

जशी देई मातें खुबराहि तो अंगठि भली ” ॥
 तदा सीता देई विमलमति चूडामणि निज ।
 खुणेसाठीं त्यातें प्रमुदित मनं घे पवनज ॥ १७ ॥
 बदेही ऐसं तो “ नमन नम सांगें प्रभुवर; ।
 असे पूर्णाकाश प्रभु अखिल रीती, न दुसरा ॥
 दयाळू दीनांचा करुच अपुलें व्रीद तुफल, ।
 हरावीं नाथानीं मजवरिल आपत्ति अतुल ! ॥ १८ ॥
 जयन्ताचीं सारी कथन कर तूं त्यांप्रति कथा ।
 प्रभूंच्या बाणाचें बल अमित त्यां जाणविं, सुता ! ॥
 जरी ना ते येती प्रभु इश्वरी तीस दिवसीं ।
 तरी ना मी त्यातें गवयिन जिती भासत मसीं ॥ १९ ॥
 कसे मी राखावे असु मम मल सांग सखाया ! ।
 ‘ निघोनी मी जातो परत ’ म्हणसी तूं हि मज या ॥
 तुला देखोनीयां हृदय मम घालें किति मनीं ॥
 निघोनी तूं जातां, मजसि दिन ते । त्याच रजनी ! ” ॥ २० ॥
 बहुपरि समजावी मारुती जानकीतें । बंदत तिजसि “ सोडी ना मुळीं घेय कीं तें
 चरणकमलितींच्या वंदुनी नम्रमावें । कपि निघत शर्गी कीं राघवापाशि यावें
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुषविध्वंसने सुश्लोकमानसे
 सुन्दरकाण्डे लङ्कादाहवर्णननाम पष्ठस्तरङ्गः ॥

तरंग ७ या

गर्जोनि जें चलत मारुतिराय बाय । भीतोमुळें गाळितगर्भ निशाचरीय ! ॥
 लंबोनि सिंधु क्षणि मारुति पार आला । तें आयके किलकिलाट कपीत साळा ॥
 ह्योनि सर्वं पधवी पवनारमबाळा । बाटेवयां फिरनि जन्म घणूं मिळाला ।
 त्याचें प्रसन्नमुख तेज विराबळेले । जें सूचवी साचित राघवकार्य झालें । ॥
 सारे कपी मिळावे मारुतितें सहर्षे । कीं शुष्कमीनगणि लाभत वारिवर्षे ! ॥
 हवें समस्त खुनायकभेटीं जाती । मार्गी कया पुसति ऐकति कीतुकें ती ॥
 तो येति ते मधुवनामधि सर्वं मोदें । खावी पळे मधुर अंगद संमती दे ॥

आरामरक्षक जहां करिती विरोध । गुणप्रहारि पळवीति तयांसि योव ॥४॥
उद्यानपाल सर्पि धावति ते मुकंटा । आक्रंदुनी म्हणति ' अंगद माडि तंटा '
सुग्रीव तें परितुनी अति हार्पि बोले । ' बोट समस्त करुनि प्रभुकार्य आले ॥
त्यां गुदि लामलिच निश्चित जानकीची । हे त्याविना मधुवर्नी फलमुक्ति कैची '
सुग्रीव यापरि विचार मनीं करीत । तो येत सन्निध तया कपि ते समस्त ॥
येतांच ते नमिति तत्पदि मंत्रशोर्प । सप्रेम भेटत तयां सकलां कपीश ॥
त्यांतें विचारि कुशल प्रभु हर्षयाम । ' देखोनि हे कुशलपाद सुख प्रकाम ॥
शालेहि काज रघुराज-कृपाप्रसादीं । हें सर्व सद्य महान् हनुमंत साधी ॥
याच्यामुलेंच कपि सर्व अग्नी जिवंत ' । ऐकोनि हें फिरुनि भेटत त्या सुकंठ
आले पुढें सकळ ते रघुरायभेटी । आनंदला कविसि पाहुनि राम दृष्टी ॥
कैले सुकार्य म्हणुनी रघुराय तोपे । बंधूसर्वे स्मृतिस्मृति राम बैसे ॥१॥
दोषासही चरणि बंदियलें कपीनी । कारुण्यसिंधु विभु भेटत त्यां भरोनी ॥
प्रेमें पुढे कुशल; तें बंदी कपीही । ' हो पावलो कुशल देखुनि पावळें हीं ' ॥
तें जातुवंत विनयी ' रघुराय । ऐका । ज्याचेवरीं प्रभु कृपा करितील हे का ॥
त्यांतें सदा कुशल मंगल सर्वरीती । देवार्पि मानव तया सुख आचरीती ११
होईल तोच विजयी विनयी गुणाधि । सत्कीर्ति त्याचिच जगत्त्रय गाय शब्दीं
ही थीकृपा म्हणुनि सिद्धि कार्य जाय । हें आमुचें जनन आज कृतार्थ होय ॥
हे नाथ । कैल करणी पवनात्मजें जो । तीं गावयास नच शेषहि शक्य हो जी । '
सप्रेमि मासतिहृती परमाद्भुता ती । तें जातुवंत विभुकारि विभुजकीर्ति ॥
ऐके कृपानिधि मनमधि तोष पावे । आश्रिमि मासतिसि तो अतिदृष्टभावे ॥
त्यांतें पुढे प्रभु ' कृपापरि जानकी ती ॥ स्वप्राण रक्षि काशि ती वद भक्तिमूर्ति ॥
तें मासती वदत ' तन्मुखि ' राम ' नाम । तें पाह्य करित रात्रदिनीं निकाम ॥
ध्यानीं कपाट हृदिचें, प्रमुखायि डोळ्याज्वित मार्गि कवण्या ! अतु कोण वेळे !
चूडामणी मज दिजा निषठां तिनें हां । तथा राम बलिं घरुनी निवचीत दाहा ।
बोले पुढें पवननन्दन ' नाथ । सीता । शंखीत साधुनयना परिधा तदुक्ता १६
' वन्दोनि लक्ष्मणसमेत भवत्पदाब्जा । हे दीनबन्धु नतदुःखहरा महौजा ॥
मी देहाव्यानिं असें चरणानुरागी । कां त्यास ! कोण अपराध असा मदंगी !
मी जाणतें अवगुणा मम एकल्या कीं । मयाण हा तव वियोगि मला न टाकी !

हा दोष होय मम लालस लोचनांत । प्राणांप्रती मम हठोंचे निरोधतात ! १८
 हा देहमूल विरहाग्निंत दग्ध व्हावा । आसानिलें क्षणिच निश्चय हा वहावा
 स्वार्थामुलें सवति लोचन वारिधारा । हा होत भस्म विरहानलिं ना विचारा ।
 आहे विपत्ति अति योराचि जानकीची। हे दीनबंधु ! कवणा कथवेल साची !
 कल्या-हुनीहि गुरु होति पळेंहि तीतें । मदींनि दुष्ट, तिजला क्षणि आणणें तें
 ऐकोनि दुःख सतिचें प्रभु सौख्यराशि । राबोवलोचन भरे बहु अश्रुवर्षी ॥
 'जे देहवाढ्यानिं मलाच अनन्यमात्ति। स्वप्नीहि त्यांप्रति कदा छलि का विपत्ति ?'
 तें मारुती बंदत 'तींच विपत्ति होय । जेथें नुरे स्मरणही उरें राखणीय ॥
 ती हो कथा कितिशे या रजनोचरांची। जिंकोनियां रिपुसि जानाकि आणणेंचि
 भीराम मारुतिस सांगति 'ऐक ताता ! । नाही समान वृक्षिया उपकारकर्ता !
 नाहीच देवमुनिमानविं तूजरेसा । होईन मी तव ऋणीं उतराइ कैसा ! ॥
 झाले तुझे मजबरीं अमितोपकार । त्याचें न आकलनही मज हो समग्र ॥
 त्यांची कशी परतफेड तरी करूं ती ! । मी पाहतों बहुपरीं विवरुनि विचीं '
 तो देवरक्षक दयानिधि रामराय । पाहे कितो कपिसि जो करि भक्त साद्य ॥
 श्रीरामचंद्रनयनाम्बुजिं अभ्रु बाहे । रोमांचुनी प्रभुतनू आतिशोभताहे ! २५
 ऐकोनियां प्रभुवचा हनुमान् विलोकी। तो श्रीमुक्तासिच तशी प्रभुमूर्ति ती कीं
 तो प्रेमसद्गद पडे प्रभुपायि हर्षे । 'भो ! रक्ष रक्ष भगवन्' कवणोकिं धोरे ॥
 त्या ऊठवूं बघत राम पुनःपुन्हाही । तो प्रेमनिर्भरि उठूं शकला न काही ॥
 तें वायुनंदनाशिरी प्रभुपाणिपद्म । तें स्मरुनि शिव हो हृदि सौख्यसद्य-॥
 तें सावधान मन संभु करी फिल्ल । लागे कथूं परमरम्य कथा-निधान ॥
 प्रेमें तया उचलुनी प्रभु धे उराशीं। त्या बैसवीत निजसन्निध भट्टिराशि २८
 तें मारुती बधुनि त्या प्रभुतें प्रसन्न । बोले तया निरभिमान अतीव लीन ॥
 'हो हाचि थोर पुरुषार्थ अम्हां कर्पाचा। कीं मारणें बहु उब्या तरुशालि साच्या
 लंधोनि सिंधु करि दग्ध मुवर्णलंका । संहारि राक्षस, वनासहि मोडिले कां ॥
 हा हो ! प्रताप तुमचा स्थुनाथ ! होय । ना थोरवी लबाहि तेथ असे मदीया ॥
 ज्यातें तुम्ही प्रभुवर ! अनुकूल व्हाव । काहीं अयक्य न तयाप्रति कार्यजाल !
 जाळीळ कापुसहि तो वदवानलाही । लागे प्रभावबल ज्या तुमचेंच काहीं '
 ऐकोनि तें प्रभुसि पाराचि हर्ष होय। त्या काववाढ्यानिं गणी निजभक्तयय ॥

सगि कपीसि विभु 'तूं वर घे हवा तो।देईन कीं तुजसि जो सुखमूल होतो'
तैं मारुती म्हणत 'भक्ति सुखात्ममूर्ति।दावी कपेकरुनि,जी अनपायिनी ती'
ऐकोनि तद्वच तसे ऋजु जे अतीवाबोले 'तथाऽस्तु' विभु गौरी महानुभाव॥
ज्यांतें सुभाव कळला खुनंदनाचा । ना हेतु त्यांसि भवनाविन अन्य साचा
संवाद हा गिरिसुते । स्मरती मनांत । त्यां रामपादकमलीं अति भक्ति होत ॥
ऐकोनिया प्रभुवचा कपिवृंद गाती । 'भीराम राम जय राम कृपालुमूर्ति' ॥
'तों राम बोलवुनि सांगतसे सुकंठा।' व्हावें सुसज्ज क्षणिं घेउनि सैन्य सांठा ॥
आतां कशास्तव गढ्या ! करणें उशीर ! आदेश दे, सकल आण कपिप्रवीर
पाहूनि हेतु सुर वधुनि पुष्परशि । जाती नमांतुनि गृहा परम प्रहर्षी ॥३६॥

सुग्रीवाशेंकरुनी आले कपियूथ यूथप अनन्त ॥

नानावर्ण अतुलबल ऋधसमूहहि तथेच बलवंत ॥ ३७ ॥

प्रभुपदकमला बंदुनि लववुनि शिर गर्जना करिति सारे ॥

ते ऋधवीर वानर निरुपमबलराशि ज्यांमधें थारे ॥ ३८ ॥

सान्या कपिसैन्यातें करुणासागर विलोकि निज नयनी ॥

प्रभु पंकजाक्ष तेन्हा सारे बल पावले अतुल भुवनी ॥ ३९ ॥

रामकृपासामर्थ्ये झाला एकेक वानर समर्थ ॥

घाटे कीं तो जणुं हो सपक्ष बलशालि शैलवर सार्थ ! ॥ ४० ॥

भीरामचंद्र कोरे तो मग जें प्रयाण । होती त्या शकुन उत्तम भाग्यपूर्ण ॥

ज्याची असे सकलमंगलराशिकीर्ति । त्याच्या प्रयाणि शकुनीत्तम हेचि नीति !

रामप्रयाण कळले क्षणिं जानकीतें । वामागिंचें स्फुरण जें तिज कीं कथी तें ॥

जों जों विला शकुन उत्तम होत जातो।तों तों घडे कुशकुनावलि रावणा ती !

सारे निघे कटक, वर्णु न ये अपार । ते गर्जती अमित वानर भाद्र घोर ॥

ज्यां आयुधें शित नलें तरु शैल घेते । जाती यथेच्छ अवनी नभि वा खरे ते

ते ऋध वानर निनादाति सिंहसेच । चीत्कारती भिडनि दिग्गज ऐकतांच ! ॥

ढोले मर्ही, गिरिहिं हालति त्या स्वानीं।सिंधूहि दावि थरकाप अतिप्रमाणी !

झाले प्रहृष्ट रवेचंद्र मुनीश्वरादि । ते नाग किन्नरहि होति मनीं निराधि ॥

तेन्हां कपी कटकटी राई दांत साती।ऐसे भयंकर असंख्याचि धांवताती ४५

ते वीर ऋधकपि गर्जति घोरुनीयां । 'भीकोसलेच जय ! रे जय रामरामा !

भीकोसलाधिप अगाध बलप्रतापी । भीराम राम ! जय राम ! खळासि दापी'

साहु शकेनां उदार शेषाहि भार, कितीदा मोहि' पडे ।
 निजदंवानीं फिरनि फिरनि तो कमठपृष्ठि त्या कठिनि बडे ॥
 रघुवीराची प्रयाणपद्धति रुचिर जाणुनी जणु खोदी ।
 कमठलपरीं सर्वराज तो अविचल पावन अति मोदी ॥ ४७ ॥
 ऐशापरीं रिघुनि सागरतीरि येई । श्रीरामचंद्र करुणाबुधि तैन्यवाही ॥
 तेव्हा अनंत कपिवीर, मिळेल तेथे । खाती पळें विपुल वानर ऋक्ष तेते ॥ ४८ ॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुषविध्वंसने सुश्लोक-मानसे
 सुन्दरकाण्डे श्रीरामचन्द्रप्रस्थानवर्णनध्याम सप्तमस्तरङ्गः ॥

तरंग ८ वा

जेव्हापावुनि गेला कपि तो जाळून सर्वही लवा ।
 रजनीचर ते इकडे भीति बहाती मनी, सतत दया ॥ १ ॥
 आपापल्या निवासी करिति निशाचर विचार ऐसाच ।
 “कोठेंच छेम कुशल राखवचीं उरे न तें साच ॥ २ ॥
 ज्याच्या दूतांचे बल वर्णन करणें अशक्य, तो येता ।
 चालुनि लकानगरां होइल तारे काय आमुचें आतां ॥ ३ ॥
 पौराच्या उद्गारां दूतिमुळे ऐकतां मनीं झाली ।
 मदोदरी सचिता एकातीं कविपद धरुनि बदली ॥ ४ ॥
 जोडुनि अजलि सागे नीतीचें सार ती अमृतमधुर ।
 “हे नाथ ! ना कराजी ! भीहरिचीं कलह सर्वनाशकर ॥ ५ ॥
 मी सांगलें धरा तें हृदयामधि वाक्य आत्महितसार ।
 सर्वस्वहानि न करा प्या । चिचीं धागवूनि सुविचार ॥ ६ ॥
 ज्याच्या दूताची ती करणी चितूनि राखची नारी ।
 गर्भगलित होती, या तल्लीतें पाठवूनि सचिवकरी ॥ ७ ॥
 निजकांतगृहीं सीता धाडुनि या इच्छणें जरी स्थहितें ॥
 नीतीतें नाशुनियां कवणा लाभेल सौख्य अल्पहि तें ॥ ८ ॥
 तुमच्या कुलकमलवना याया अति दुःख पातली सीता ।
 रजनी शिशिराचीं जाणों हे कमलनाशकर सीता ॥ ९ ॥

ऐका नाथ ! तुम्ही हो दिवल्यावांचून परत ती सीता ।

शंभु, ब्रह्मा हेही तुमचें हित नच करूं शकति कांता ॥ १० ॥

श्रीरामबाण अहिगण, राक्षससैनिकसमूहभेकांतें ।

जोवारि न भलुं जागति, चावी तोवारेच परत सीता ते ॥ ११ ॥

ऐकुनि पत्नीवचना, राठ रावण जगति विदित अभिमानी ।

मंदोदरीस बोले “ नारी अमला, स्वभावभीस मनी ॥ १२ ॥

‘मंगलमय समयाही कुदती चित्तांमधें क्रिया भारी ।

येतां मर्कटकटके राक्षस खातिल तपांसि पोटभरी ॥ १३ ॥

व्याच्या भयेंचि कांपति दिक्पति चित्तांत रयाचिया स्त्रीनें ।

भ्यावें ऐसें कां ते ? जगही हांसेल कां न या कृतिनें ? ” ॥ १४ ॥

ऐसें म्हणोनि रावण हंसुना हृदयी घरी स्वल्लनेतें ।

जाई सभागृहातें अधिकचि गर्वान्ध होउनी चित्तें ॥ १५ ॥

मंदोदरी हृदयि फार करीत चिंता । माली असेल विपरीतचि दैव कांता ॥

आलेंचि रावणसमेमधि वृत्त तों हें । की सिधुपार रघुवीर सैन्य आहे ।

लंकेश तें उचित तें सचिवां विचारीतें हांसुनी भजति मौनचि अल्प सारी ॥

ते बोलले ‘क्षणि सुरासुर जिंकिलेत । चिंता तुमहांसि नर बानर केवि देत ?’

मंत्री, भिपग्जन, गुरु, प्रिय बोलणारे । मोती घस्नि कथिती अथार्थ सारे

जाण्या धुळीस पग राज्य, शरीर, धर्म । नाही उशीर लवमात्रहि, नीतिमर्म

शालीच रावण—दशाहि तशा प्रकारीं । त्याची सुतीच करिती जन तेथ सारी ॥

जाणोनि तें समय योग्य कथावयातें । आला विभीषण रमापतिभक्त तेथें १९

शीर्षीं नमूनि निज बंधुसि, त्या सभेंतालो आसनीं बसत बंदुनि त्या विनीता ॥

आशा तयास मिळतां बदला निजोक्ति । मातें पुसाल तर सांगिन कांहीं युक्ति

सागेन मी हित मथामति हें दयाळ्यां । कल्याण कांक्षित असाल घरी स्वतांला

सत्कीर्ति धी गति सुखादिक वांछि जो कीं । टाको रती परकलत्रिं मनंहि लोकीं

ती चंद्रकोर जणुं कीं चवप्या तिथीची । जाणूनि सेवन तितें नच योग्य होचि ।

हो कां जरीहि चवदा भुवनांत नाथ । ना तो तगेल छळतां कुणि भूतजात ॥

जो कोणि होय गुणरत्नमहानिधान । त्या अल्प लोभहि करील सुकीर्तिहीन ॥

हे सर्व होत जणुं पंध्र अघोगतीचे । ज्यां क्रोध काम मद लोभ म्हणूं स्ववाचें

सांझुनि सर्व परि यां प्रति, चित्ति संताप्या, भक्तिनं भजति तो भज राम नाथ ॥
 ताता । न राम तुसता नर भूप जाण।लैलोक्यनाथ भुवनेश्वर आदिहीन ॥२४
 जो ब्रह्म निर्गुण असा भगवान् अनंताव्यापूनि सर्व, सुर-गो-द्विज रक्षि मक्ता ॥
 जो कीं कृपाजलधि, मानुषरूपधारी । तो साधुरंजन विभंजुनि दुष्ट मारी २५
 जो वेदधर्मपरिरक्षक मय्यकारी । त्या राघवासि नम, हो न त्यासि वैरी ॥
 श्रीराम हो प्रणतदुःख विनाशणारा । त्या जानकी परत दे प्रभु रामचंद्रा ॥
 निष्काम जो हित करी भज त्याच रामापाळीत जो शरण, त्या भज सौख्यधामा
 त्यागीत जो न कधिही शरणागतासी । हो कां जरी त्रिभुवनच्छलनाघराथि !
 तापत्रयासि विनिवारित नाम ज्याचें । तो राम हा प्रकटला मनि जाण साचें ॥
 हे रावणा ! नच घरीं मनि दुष्ट भावाश्रीराघवा भजुनि सर्व सुखांसि पाव ॥२८
 वंदोनि मी तव पदीं बहुवार नाथा ॥ हे प्रार्थितो दद्यमुखा । लव घेई चित्ता ॥
 सोडोनि मान मद मोह मनामधीलातूं कोसलाधिपतिवें भज भक्तिशील ॥२९
 घाडी पुलक्य निजशिष्यकरीं निदेशातो म्यां त्वरे कथियला तुजसि प्रभूस ॥
 पाहोनि योग्य समया तुज जाणवीत । हा ध्यानि ये सदुपदेश गुरूक तात ॥
 तें माल्यवान् साचेव सुख विभीषणोक्ति । ऐकोनि तुष्ट मनि होय वदेहि नीति
 “हा नीतिभूषण विभीषण बंधु सान । जें सांगतो तळमळोनि त्यास मान ॥
 “दोघेहि हे शठ करीति रिपुप्रशंसाया हाकळून शशि, कोण इथें न कैसा ॥
 उद्गारि रावण, तदा निज गेहि गेल्या । तो माल्यवंत हितवाग् अवमानियेला ॥
 बोले विभीषण पुन्हां कर जोडुनीया । “हे नाथ । सर्वहृदि सन्मति दुर्मती या ॥
 संपत्ति सर्वपारितेय, जिथें सुखद्वि । जो कीं कुबुद्धि घरि त्यासि विपत्ति माधी ।
 सिद्धान्त हा कथियला निगमी पुराणी । दुर्बुद्धि तें निजमनामधि नैव आणी
 दुर्बुद्धिनेच हित सो अरि वाटताहे । शत्रूहि मित्रपरि मानिसि चित्ति तूं हे ॥३४
 जी कालरात्र जणुं राक्षसवंशजाता । ती इच्छितोसि अति आवडि चित्ति सीता
 वंदूनि मी चरणि याचित एवढें हें । दे जानकी रघुपतीस, सुखात राहें ॥३५
 ती ऐकतां विबुध-वेद-पुराणमान्या । वाणी विभीषणमुखातिल नीतिपन्या ॥
 कोनोनियां उदुनि रावण हे गहणाला । दुष्टा । तुझ्यानि कट मृत्युचि आज आला ।
 माझ्यावरी जगुनि संतत मारुपेत । तूं पक्ष घेसि अरिचा अकृतश धूर्त ॥
 आहं जगीं कवण सांग असा खल्ल रों । जो बिचित्रा मुजबलें नच म्यां मारी ॥३७

माझ्या पुरीं वसुनि भाविसि सापसांसी! दुष्टा! तयां मिळुनि नीति न कां कर्योसी!"
ऐसें वदोनि करि त्या चरणप्रहार । तेव्हां घरी अनुज तत्पद कैकवार॥३८॥
हे गौरि! होत महती तरि हीच संती। दुष्टावरोंहि करणें अति साधुवृत्ति ! ॥
बोले विभीषण "पित्यासम तूं मदीयातूं मारितोस मज हेंहि सुयोग्य होय ॥
होईल हेंचि हित नाथ ! दुष्टा अतीव । कीं रामराय भजणें घरुनी सुभाव ।"
बोलोनि हें, सचिव घेउनि आत्मसंगें। बाईं नमःपथि विभीषण सत्य सांगे॥४०॥

“अराम सत्यसंकल्प; सभा कालवशा तव ॥

रामा शरण मी जातो; न दे दोष मला लव । ” ॥ ४१ ॥

~ ~ ~ ॥ इति विभीषणस्योपदेशवर्णनप्रामादमस्तरङ्गः ॥ ~ ~ ~

तरंग ९ वा

सांगोन यापरि विभीषण जो निघाला । तो राक्षसांवरति अंतककोप झाला ॥
तत्काल पापफल साधुजनापमानें । कल्याण-हानि गिरिजे! अखिलार्थि होणें !
टाकीत ज्या धर्णि विभीषण रावणासी । श्रीहीन त्या धर्णिच रावण जात नाशी !
हणें विभीषण निघे रथनायकातें । जातां मनोरथ करी बहु आत्मचित्तें ॥
“देखेन जाउनि पदायुज राघवाचें । जें भक्तसौख्यद मृदूत्तम रक्त साचें ॥
यत्स्पर्शनें तरलि ती मुनिवर्यपत्नी । जें दंडका करित पावन संचरुनी! ॥३॥
जो श्रीपदें जनकजा हृदयान्निब वाही । मायाहिरण्यमृगा घरुं घांवलीही ॥
श्रीसांवहृत्तरिं सरोज अशीं पदें तीं । पाहीन मी; मम सुघन्यचि भाग्यमूर्ति !
ज्याच्या धरुनि हृदि, पावन पादुकातें । तो राहिला भरत तन्मय भक्तिचित्तें
नेत्रीं नयान अजि तो प्रभुवर्य रामाजाऊनि भक्तिभरि पावन सौख्यधाम!” ५
सप्रेम यापरि विचार करीत येत । तो अग्निपार अतिवत्वर बुद्धिमंत ॥
जें पाहती कपि विभीषण येत आहे। वाटे तयांस रिपुदूतचि येउं पाहे ॥६॥
त्यातें उभा करुनि, येति कपी कपीयाते त्या निवेदिति तदीय कथा अशेषा
सुग्रीव तें वदत “राघवराय ! ऐका । भेटीस येत अजि रावणबंधु, देखा” ॥७॥

श्रीराम तैं पुस्त 'काय सख्या । करवें ?' 'ऐका' वदे सुगल 'जें मज नाथांअवें
 ना राक्षसी कळतसे कवणाहि माया। हा कामरूप बधुं पाहत कां बि । याया ? ॥८
 घ्यायास भेद अमुचा शठ काय ये हा । बांधून ठेवुं अजि यास, मदीय ईहा'
 श्रीराम तैं वदत "नीति जुसी खरीच। आहे मदीय पण हा परि ऐक साच
 भीती निवारिनिचि मी शरणागताची ।" होई प्रहृष्ट पवनात्मज ऐकताचि ॥
 चित्तीं म्हणे 'प्रणतवत्सल रामराय । हा कोषलेश विभु दीनदयाद्रि होय ' ॥
 "आल कुणी शरण त्याप्रति जे त्यजीती। मानोनि तो करिल आपुलि हानि कीं ती
 ते जाण पामर, खरे अति पापराशि । ऐशांसि पाहुनिहि हानिच हो नरांसी ॥
 हो कोटिविप्रबधपापि असाहि कोणीयेतां मला शरण, देइन ना त्यजोत्री ॥
 कोणीहि जे शरण संमुख माक्षिया कीं। तत्कोटिजन्मदुरितांतुनि त्यासि रांसी ॥९
 जे पापि तन्मनि असा सहजस्थभाव । कीं नावडेचि मम भाके तयांस नांव !
 तो दुष्ट होय हृदयीं जर कां खराच । येईल केवें मज तो शरणार्थ साच ॥
 जो शुद्ध निर्मलमना, मज तोच पावे । ना छिद्र दंभ कपटादिक ज्यास ठावें ॥
 भेदार्थ त्या जर दशानन पाठवीत। नाहीच हानि भय वा ! मज कांही त्यांत !
 जे कोणि राक्षस, सख्या ! असती जगांत। त्यांचा करील क्षणं लक्ष्मण खास अंत
 आला असेल भिडनी शरणार्थ मातें । मी प्राणसाच जपणार तयाच चित्तें ॥१०
 दोही प्रकारि, मजपाशि तयाच आणा । हांणेनि हें कथि कृतानिधि जें कपींना
 तैं दृष्ट गर्बति कपी 'जय राममूर्ति !' । ते मारुतीसहित सागद तूर्ण जाती ॥
 घालनि सादर पुढेंचि विभीषणास । येती कपी, प्रभु जिथें करुणानिवास ॥
 ते दोन बंधु निजलोचनहर्षकारी । देखे दुरुनिच विभीषण हर्षपूरी ॥११॥
 रामच्छवी बधुनि ती हृदयाभिराम । राहे पहातचि विभीषण खोख्यघाम ॥
 आजानुबाहु अरुणांबुजरम्यनेत्र । नाशीत जो प्रणतभी प्रभु नीलगात्र ॥१८
 यत्स्कन्ध केसरिपरी मुविशाल बध । ती वक्त्रमा मदनकोटिविमोहदक्ष ॥
 पाहे विभीषण तदा जल नेत्रिं वोढे । त्याची तनूहि पुलकाकित शोमताहे ॥
 चित्तांत घैर्य घरुनी वदला मृदूक्षि । "हे नाथ ! मी दशमुखानुब पापवृत्ति ॥
 मी तामसी सहज राक्षसवंशजात । कीं हो उलूकमनि आवड ती तमात ॥२०॥
 ऐकोनि सयश विभो ! तुमचें सुचन्य । आलों तुम्हां शरण मी मुखदा ! अनन्य ॥
 हे आर्तिनाशन ! स्पृत्तम रामराय ! । संसारभीरुमक ! रक्षक व्हा मदीय" ॥२१
 ॥ इति विभीषणशरणागतवर्ननाम नवमस्तरंगः ॥

तरंग १० वा

बोलोनि हैं नमन त्या करतां बधून । हयें अतीव विभु तैं उठलाच तूर्ण ॥
 दीना वचा परिसुनी प्रमुचिच तोरें । त्यातें विशालभुजि आकळि राम वळें ॥१॥
 त्या भेटवी अनुज सन्निध वैसवी ही । तो भक्तभीतिहर बोलत या वचाहीं ॥
 “लंकेश ! हो कुशल कीं परिवारयुक्त । आहां तुम्ही कुटिल वासिं परी रहात ॥
 रात्रंदिनीं खलगणावृत संग होतां । कैसं स्वधर्मपरिपालन येत हातां ? ॥
 आचार नीति तव जाणत मी अशेष । नीतिप्रिया न कचणें कधि नीतिदोष ॥
 ताता ! भली वसति कीं नस्योहि होवो । ना दुष्टसंग परि दैव कधीच देवो” ॥
 बोले विभीषण “सुखी पददर्शनार्थें । जाणोनि दीन करुणा करणें प्रभूनें ॥४॥
 स्वप्नीहि तोंवरि मनास कुटून याति । जीवासही कुशललाम कुटूनि होती ॥
 टाकोनि काम सगळाच विपत्तिघाम । ना जोंवरीं भजत हें मन गोड राम ॥५॥
 हे तोंवरी हृदयि दुष्ट करीति वास । ते मोह लोभ मद मत्सर मान रौष ॥
 ना जोंवरी रघुपती शरचापहस्त । राहे उरीं, शरनिपंग कटीसि युक्त ॥६॥
 रामप्रतापरविभा जंवरी नुदेली । अंधारघोररजनी तंवरीच ठेली ॥
 जी द्वेपरामय या सुख दे उलूका । जी आसराच ममतातिमिरासि देखा ॥७॥
 हो आज मी कुशल; भीति नुरेचि चित्ती । देखोनि राम ! तव पादसरोजकाति ॥
 तुम्ही असाल अनुकूल कृपालु ज्वास । न व्यापितोळ कधि ताप तिन्ही तयास ॥
 मी हों निशाचर सुनीच कुलस्वभाव । नाहीं शुभाचरण आचरिल्लेहि नांव ॥
 ज्याचें स्वरूप न कळे मुनिना तवेंही । सानन्द तो प्रभु मला कवळोनि घेई ॥
 माझें अमेयचि अतीव सुमाग्य होय । हे राघवा ! सुखकृपांबुधि शमराय ॥
 कीं लोचनी प्रभुपदाबुजयुग्म पाहोंजें कीं विरिंचिशिवसेव्य सदैव आहे” १०
 श्रीराम तैं वदत “ऐक मदीय मित्रा ॥ माझा स्वभाव तुज सांगत सच्चरित्रा !
 ज्यातें मुशुण्ड, गिरिजा, शिव जाणतात कीं रक्षि मी खलहि जे शरणार्थ येत
 हो कां कुणीहि सचराचरजातवरी । आला मला शरण आकुल आर्त भारी
 टाकून मोह मद मत्सर शास्त्रभाव । मी त्यां करी क्षणिच साधुसमप्रभावा ॥
 माता पिता स्वजन बंधु तसें कलत्र । ते देह गेह घन वा परिवार मित्र ॥
 यांचे ममत्वमय ताग वळून चोख । बांधीं तसें स्वमन मच्चरणां भुरेख ! १३

यकोनि हर्षं मय शोक समग्र काम । ठेवीं स्वचित्त समदर्शि असें निकामा॥
 ऐसा मदीय हृदि सज्जन वास लाहे।लोम्याचिया हृदि जसें घन सर्वथा है॥१४॥
 होती तुझ्यासम मळा, प्रिय फार, संता।माझा तदर्थ अवतार, न अन्य हेत॥
 जे कीं उपासति मळा सगुणाति भक्त । ते नीतिमंत दृढनिश्चय शुद्धचित्त ॥
 जे साधिती परहितें, हृदये दवाळ । जे विप्रपादकमळीं रत साधुशीळ ॥
 प्राणांसमान मज आवडती अतीव । ऐसे अपाप जन मद्भजनस्वभाव ॥१५॥
 लंकेश। ऐक असती गुण हे तुझ्यांत । यासाठीं तूं अससि माझिय 'रे! नितांत'
 ऐकोनि रामवच वानरयूय हर्षे । उद्गारती 'जय कृपानिधि राम!' घोषे ॥
 ऐके विभीषण वचें प्रभुचीं सुभासी।ना नृति डोह हृदयीं मुळिही तयासी ॥
 श्रीरामपादकमलां घरि कैक वेळां।न प्रेमसिंधु हृदि मावत भावलोळ ॥१६॥
 बोले 'प्रभो सचराचरनाथ! ऐका । सर्वोद्दरीं वसतर्चा शरण त्रिलोका ॥
 होती हृदीं प्रथम जो लव वासना ती । वाहोनि नेलि विभुमक्तिसरिज्जलान्तीं
 आतां कृपाजळनिधे ! निजभक्ति पुण्य । ती शंभुतोषकरणी मज या भगण्य' ॥
 तेव्हा 'तथास्तु' म्हणत प्रभु-राम 'वेगें । आणा समुद्रजळ हो।' कपिलांगि सांगे
 बोले रघूत्तम सुनुष्ट विभीषणासी।' इच्छा तुझ्या हृदये नाहिं बरीहि तैसी॥
 नोहेच दर्शन मदीय कधीहि मोय'। सांगोनि हे करि तया अभियेक सांग ॥
 केली नभानुनि सदा भमरीं प्रहृष्टीं । त्याचिवरी अनुल नंदनपुष्पदृष्टि । ॥
 श्वासानिलें फुलुनि रावणकोपवह्निग्या चालिता, मुखवि त्या प्रभु राज्यदानीं
 संपत्ति जी दशशिरस्तव रावणाति।कैलासनाथ वितरी अति तुष्ट चित्तें ॥
 संकोचुनीच रघुनाथ जिमीपणासी।संपत्ति ती वितरि संतत सौख्यदाशि॥२१॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकल्पविध्वंसने मुञ्जोकमानसे
 सुन्दरकाण्डे विभीषणस्य श्रीरामशरणगमनवर्णननाम दशमोऽध्यायः ॥

चरण ११ वा

ऐसा त्यजुनि विभुला, भक्तो दुर्बाना । तो पुच्छसृंगावेण जाय पश्यमाना॥
 केला विभीषण जयें अपुलाच ऐसा।आची करीवि कपि-यूय किती प्रशंसा !
 सर्वश सर्वहृदयस्य तरी उदासी । जो सर्वरूप सफलां।हि अतीतवासी ॥
 जो नीतिरक्षक सलील नरावतानी । तो बोलला वचन दानववंशघेरी-॥२॥

“लंकेश ! तेवि कपिबीर ! तुम्ही समप्रसांगा कसा जलधि हा तरणें ममीर ?
जो पूर्ण. मात्स्यमकरादिगणी अगाध । हो सर्व रीति अति दुस्तर हें प्रसिद्ध । ”
लंकेश तें वदत ‘ मो रघुनाथ ! ऐका । कोटीहि सिंधु तब सायक शोपिती कां
आहे असें तोंहि वाटत योग्य नीति । कीं प्रार्थिजे जवळ जाउनि अग्निमूर्ति
नाथा ! तुम्ही कुलगुरुच समुद्र होय । तो योग्य साच कथणार तुम्ही उपाय
प्रासाविनाच तुम्हि सागर हा तराल । हे कक्षवानरसमेत तुम्ही सलील ’ ॥
बोले विभू ‘ कथिसि उत्तम तूं उपायातो आचरूं सकल हो मज दैव साक्ष ’ ॥
ना लक्ष्मणासि रुचला परि तो विचार । रामोक्तिनें गमत त्या हृदि दुःख फार ॥
तो बोलला ‘ भवंसा कसला जि ! देवी ! शोणुनि अग्नि मुक्ताचि निजप्रभावी ॥
आधार दैव जरि एकचि ज्ञातरासी तैसाचि आळसि पुकारित दैव, घोपी ’ ॥
एकोनि तें धितमुखी करि राम उक्ति ‘ ऐसेंचि रे करूं, घरीं लव घोर चित्ती ’ ॥
श्रीराम लक्ष्मणमना समजावि ऐसें । ये अग्नितीरि रघुनाथक चिचतोपे ॥८॥

आर्षी वंदोनियां राम सागरा नतमस्तक ।

सीरीं दर्मासनीं बैवे तो प्रभू विश्वनाथक ॥ ९ ॥

जेवनां रामरायातें निवे माया विभीषण ।

निजदूत तयापाटीं पाडवी बंधु रावण ॥ १० ॥

बोलनियां कपितनू कपटात्म त्यांनीं । देखीयलें सकल वृत्त तिथें रिधानी ॥
चित्ती प्रशंसिति किती प्रभुच्या गुणांसी । कीं जो कुपालु शरणागत भक्त रक्षी
सप्रेम ते स्तविति रामगुणस्वभावा । जें विस्मस्तनि निज मायिक रूपभावा ॥
ते शत्रुदूत म्हणुनी कळलें कपींसी । बांधूनि त्यांसि कपि नेति कपीशपासीं ॥ १२ ॥
सुग्रीव तें वदत “ हे कपिनो ! कराच । विद्रूप यांसि मग हे परतोत साच ” ॥
धांवोनि बांधिति तयांप्रति हिंडवीती । सैन्यांत सर्वपरि त्यां करुनी फजोति ॥ १३ ॥
त्यांतें कपी बढावितो बहुरीति कोण ! । ना सोडिती जरिहि ते रडती मुदीन ॥
‘ कापूं पहाल ’ म्हणती ‘ जरि नाक काना आहे तुम्हां रघुपतिप्रभुचीच आण ! ’
एकोनि तें जवळ लक्ष्मण बोलवीत । त्यां सोडवूनि वदला करुणार्द्रचित्त ॥
“ हें पत्र रावणकरीं वितरुनि सांगा । ‘ या वाच लक्ष्मणवच्चा कुलघातक्या गा ! ’
तैसाच सांग मदमत्त तया विमूढा । माझा निरोप शुभदायि उदार गाढा ॥
‘ यावेस तूं शरण देउनि जानकीला । हें ना तरी समज काळ समीप आला ! ”

वंदोनि लक्ष्मणपदीं लववूनि माया । ते जाति दूत मुखि वर्णित रामगाथा ॥
 लंकेत येति यद्य वर्णित राववाचें । वदीति रावणपदीं नतशीर्ष साचे ॥ १७ ॥
 हांशोनि तें पुसत रावण सर्व वृत्त । “तूं आपलें कुशल साग मला समस्त ॥
 तैसें विभीषणहि काय करीत साग । आलाच सन्निध तयाप्रति अंतसंग १८
 लकाधिराज्य शुभ तो शठ याकि घीट । दुर्भागि कीटहि गव्हासह होय पीठ ॥
 तीं भालु वानरदलें मज साग कैशीं । प्रेरीत काळाचि तयाप्रति या स्थळासीं ॥
 जीवासि रक्षक तयांप्रति होय अभिधाजो जाहला मृदुलचित्त दयार्द्रवादि ॥
 तू सांग आणखि कया मज तापसाचीं ॥ माझ्यामुळें यरकतीं हृदयें न कैचीं ॥ २०

भेटले ते तुला ना ! कीं गेले गा । परतोनिया ।

प्रेकोनि निज कर्णानीं सद्यःप्रति माझिया ! ॥ २१ ॥

कथिंसी न मला कैसा अरिसैन्य कसें असें ।

त्याभ्या तेंजोवलादींनीं त्वयित्त गळलें जसें ? ” ॥ २२ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुपविध्वसने मुखोक्तमानसे
 सुन्दरकाण्ठे रावणदूतागमनवर्णननामैकादशस्तरङ्गः ॥

तरंग १२ वा

तेव्हां वदे शुक ‘कृपा करणें प्रभूनीं । क्रोध त्यजून परिसा कथितो स्ववाणीं
 येताच भेटि, तुमच्या अनुज्ञा कपीत । लक्षाधिराजिब अभिपेकचि रामनाथ ॥
 येता कळून तुमचे अग्नि दूत पेंस । आग्हासि बाधुनि कपी छळिती विघोरें
 कापू पहाति अमुचे क्षणि नाक कान । घालुनि रामरायथा मुटलों तिचून ॥ २ ॥
 आहें कधी पुसतसा तुम्हि रामसेना ॥ अन्जीं मुत्पाव्हिहि कुणासिहि वर्णवेना
 आहेंत भालु कपि, व्याप्रति वर्ण नाना ॥ वक्त्रें भयकर विशाल क्यूहि येना ॥
 त्यानिं तुला वधियला मुत, दग्ध लका । सान्या कपीमाधिल दुर्बल तोच देखा
 गामें अनत भट यज्ञकठोर उग्र । दुर्मय नागबलशालि महान् समग्र ॥ ४ ॥

नलनील अगदादि दिविदमयदादि विकृतहास्य ससे ।

दधिवदन कुमुद केशरि बलशाली जाउवत गय बिलघे ॥ ५ ॥

सुग्रीवतुल्यबल वानर हे समस्त । ऐसेच कोट्यवधि ना गणती यथार्थ ॥
 ज्याचे अतुल्य बल रामकृपाप्रसादीं । पैलोव्यही गणति ते तूणसेच पुढीं ॥

मी रावणा ! परिसरे निजकार्ण साचें । कीं पद्म होति अठरा कपियूथपांचे ॥
 नाहीच त्या कटक कोणि कपी असा कीं । जो रावणा ! तुजहि ना रणरंगि जिंकी !
 क्रोधांत ते सकळ चोळिति हात बोटें । आशा न देत रघुनाथ परंतु कोठें ॥
 ' शोण्दि सिंधु सगळा सहसर्पमीन । फेकून अद्रि गुरु, काढुं तया मरून ॥
 मर्दूनि चूर्ण करूं सत्वर रावणासी ' । ऐसे कपी म्हणति उत्कट शब्दघोषी ॥
 निःशंक ते करिति तजुनि गर्जनाहि । लंकेसिंहि गिळुं पहाति विलंब नाही !
 आहेत ऋक्षकपिते सहजीच शूर । श्रीराम त्यावरिं शिरीं जगदेकवीर ॥
 हे रावणा ! गमतसे जणुं जिकितील । ते कालकोटिस्थि संगारि ज्यां न वेळ ॥
 श्रीरामतेज, बल, बुद्धि, तदीय थोरगाया न जी शक्ति शेषहि ते सहल ॥
 जो एकबाणि शतसागर शोषणास । भ्रात्या तुझ्या पुसत नीतिनिधो उदार !
 प्रार्थी विभीषणवचें प्रभु सागरासी । चित्तीं दयार्द्र पथ मागत त्याजपार्शी, '
 ऐकोनि हें हंसत रावण बोलताहे । ' तो मंदघी म्हणुनि घे कपिषास्त्र पाहें १२
 जात्याच भीरु वच ऐकि विभीषणार्थे । अभ्यीप्रती विनवि घोटुनि लाळ वाचें
 मूढा । बदाइ मजला कथिची तयाची । मी जाणतो सकल शत्रुबलादि साचीं
 ज्याचा विभीषण असे अतिभ्याड मंत्री । त्याला न भूति, जय वा, जगतीं परत्रीं '
 ऐकोनिशां खलवचा मनिं दष्ट, दूत । काढीत पत्र समया बहुनी मुयुक्त १४
 सांगे ' दिलें मजसि पत्रक लक्ष्मणांन । वाचोनि नाथ, करणें उर शांत, येजो '
 तें घेइ वाम करि रावण पत्रिका ती । वाचावयासि सचिवा कथि दुष्टमूर्ति ॥
 तो वाचि ' मान मनिं मोद वचें शठा गा ॥ ना नाश तूं स्वकुल हट्ट नको ! अभागा
 ना वांचशी रघुवरा वनुनी विरोधी । हो कां तुला शस्त्र विष्णु, विधी शिवादि ॥
 सोडोनि मान, निजबंधुसमान होई । श्रीरामपादकमलीं जणुं भृंग, पाहीं ॥
 दुष्टा पतंगपरिं रामशरानलांत । ना हो धृगामधिंच दग्ध कुलासमेत ! ' ॥ १७
 तें ऐकतांच मनिं मीत, वरीं हंसोनीं । बोलें दद्यात्य सकलां कळवी स्वबाणी ॥
 ' भूमी पडोनि नभ कोण घरीत हातीं । हे वाग्बिलास लघुतापसि त्याच रीतीं '
 तेव्हां वदे शुक्र ' खरी भवदीय उक्ति । सांजुनि गर्व परि प्या समजूनि चित्तीं
 क्रोध त्यजत परिसा मम सांगणें हें । रामासि वैर तुमचें नच योग्य आहे १९
 त्रैलोक्यनायक असे जरि रामराज । त्याचा स्वभाव परि कोनल फार होय ॥
 त्यातें मिळाल तर राम कृपा करील । ना एकही स्वदपराध हट्टीं घरील ॥ २०

सीतेसि या परत हो रघुनायकाते । हें एवढेंच करणें प्रभुंनीं मडुक्तें ॥
 'सीतेसि या' म्हणत तो, तव दुष्ट हाणीं लत्ताप्रहार अति रोपिं हृदीं भरोनी
 तेव्हां ननूनि चरणीं, शुक्र ये तिभूत । जेथें असे रघुपती करुणान्धि पूर्ण ॥
 रामा नमोनि कथि तो स्वकथा तयासी । त्यातें मिळे प्रभुकृपें गति पूर्व बैसी ॥
 होता अगस्ति ऋषिचा, अभिशाप त्यातें होई जवें बुध मुनी पारि रक्ष कीं तें ॥
 हे गौरि ! वदि शुक्र रामपदीं कितीदा । घेई निजाभ्रमपथा घरुनि प्रमोदा ॥
 प्रार्थीयला सुविनयें त्रिदिन प्रभूनीं । मानीचना जलनिधी जडसाच कोणी ॥
 श्रीराम तें म्हणति कोप घरुनि चित्तीं । प्रीतीहि भीतिविन नादत ना सुरीति ॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुपविध्वंसने सुश्लोकमानसे
 सुन्दरकाण्डे शुक्रदूतरावणसंवादवर्णननाम द्वादशस्तरङ्गः ॥

तरंग १३ रा

‘हे लक्ष्मणा ! मम झणीं शरचाप आण । बाणाग्रिनें जळधि शुष्क करीन तूण
 हो व्यर्थ कीं विनवणीं शठ जो तयाला । प्रीतीहि होय कुटिलाशि न सत्पळाळ
 होई स्वभावकृपणा उपदेश फेले । न शानगोष्ट मनि घेई ममत्वशील ॥
 कैची विरक्ति कथणें अतिलोभियासी ॥ कोण्यासि शाति हरिकीर्तिहि कामुकासी
 हो व्यर्थ पेरणि कृता उलरात बैसी ’ । ऐसें बंदोनि चढवी विभु कारुकासी !
 तें मात्र लक्ष्मणमना रुचलें अतां । जोडीत राम शर कारुकिं उममाव ॥ ३ ॥
 तो तें उठे जलनिधीं तुनि अग्रिदीति । नमोरगादिगण मीन भयार्त होती ॥
 जातील जतु जळुनीं बघताचि, अन्धि । ये विप्ररूप घरुनी गतगर्वबुद्धि ॥ ४ ॥
 घेरुनि हेम तवकीं मणिराशि नाना । तो येई नम्रपणि तोपविण्या प्रभूना ॥
 कापोनि होय फळदा कदवी, न आन । कोये उपायिं जलसिंचनही करून ।
 हे प्राण रीति गवडा, विनयें कर्पीच । ना नीच तो बळतसे, दमनेचि साच ।
 तें सिंधु पाय परि भीतमना प्रभूचे । प्रार्थी ‘धमा अवगुणा मम’ गोड वाचें
 ‘हे नाथ ! भू जल समीर नमोऽग्नि पाच । आहेत हे बडचि तत्पकृती तशीच
 त्वत्प्रेरणाचि अधिनिर्मि तयासि माया । जी सुष्टिहेतु सकळभ्रुति वर्णितो या ॥ ७ ॥
 आशा असे दिधलि ज्यापरि ज्यासि देवें । तें तें तसें विचरुनी मुञ्ज मेळवावें ॥
 शिक्षा दिती प्रभुवरें मज चागळें हें । मयांदिळेहि मबला प्रभुनेचि ओह ॥ ८ ॥

ब्री, दोल, गांवदळ, शूद्र, पशू, समान । हे ताडणा सकळ पातत्रि होति पूर्ण ।
 स्वामिप्रताप मजला सुकवील, पार । जाईल सैन्य; मज यांत न कीर्ति योरा ।
 ना लंघनीय जगतीं भवदीय आशा । सांगे श्रुती मत तसें करणेंजि । सुशा' ॥
 ऐकोनियां जलधिवाक्य विनीत तैसें । सांगे सुहास करुणाकर राम ऐसें १०
 ' ताता ! मला वद उपाय असा नदार । जाई जमैं कपिचमू जलराशिपार ' ।
 सागीत सागर ' विभो ! नलं नील दोन । बंधू बलाढ्य कपिवीर अतीव सुहा ॥
 त्यांना लहानपणिं दे मुनिवर्य आशी । स्पशें तदीय गिरिभारहि धोर राशि-
 अब्ध्यामधेंहि तरतील भवत्प्रतापी । मीही यथाबल तुम्हां मम साध्य अर्पी ॥ १२
 मी जाणतो निजमनीं प्रभुवर्यशक्ति । बांधा तुम्ही जलनिधीप्रति बांध युक्ती ॥
 गातील तें सुयश आवांढि लोकं तोनी । जातील तूर्ण भवसागर संतरोनी ॥ १३
 नाया । धोरें तुमच्या मम उत्तरेचे । तीरस्थ दुष्ट नर संहारि पाप सांचे । ' ॥
 ऐकोनि सागरमनातिल शल्य, दूर । भीरुम तें करितसे रणरंगधीर ॥ १४ ॥
 देखोनि रामबल पौरुष त्यापरीं ते । होई पयोनिधि अतीवचि तुष्ट चित्तें ॥
 सनि प्रभूचि सगळें खललोकवृत्त । वंदोनि रामपदपंकज अब्धिजात ॥ १५ ॥

सागर जाई निजभवनतें तन्मत मानी भीराम ।

कलिमलहारी तुलसि गात हें चरित यथामति सुखधाम ॥

रघुपतिगुणगण संशयवारण शोकविनाशन सदन मुदा ।

त्यजुनी आशा सकल भरंवसा शटद्दया । गा परिस सदा ॥ १६ ॥

सर्वमुर्मंगलदायक रघुनायकगुणगान आयकित्ती ॥

जे सादरचित्तें तें तरती भवसिंधु त्यां नको तरि ती । ॥ १७ ॥

आवडो ' राम ' हृदया श्रीरामगुणगायन ॥

त्या विना जीवनामर्घ्ये बावा छणहि वाय न । ॥ १८ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसात्तुवादे सकलकलिकलुषविध्वंसने सुंदर-
 काण्डे सेतुबन्धसम्मतिवर्णनं नाम त्रयोदशस्तरङ्गः ॥

॥ इति ' शानसंपादनो ' नाम पंचमः सोपानः ॥

॥ इति श्रीमत्श्रीरामचन्द्रकृतपद्या संपूर्णः ॥

श्रीसीतारामचन्द्रार्पणमस्तु ।

श्रीगणेशाय नमः ।
श्रीमबानीकमलेभराम्यां नमः । श्रीसीतारामचद्राम्यां नमः ।
श्रीसरस्वत्यै नमः ।

तुलसीरूपिणे श्रीमद्रात्नीकिनुनये नमः ।
यस्य प्रसादालुलभं स्वर्गायमनृत सुवि ॥ १ ॥

❀ सुश्लोकमानस ❀

श्रीरामचरितमानस अर्थात् श्रीतुलसीरामायण,
या महाकाव्याचा अनुवाद

षष्ठ सोपान

लंकाकांड

तरंग १ ला

मंगलाचरण

श्रीराम जो द्यकरसेव्य होय । हरीत जो ससृतिमी अमेय ॥
जो सिंह हो काळमतगवाळा । ज्ञानेंचि योग्याप्रति गम्य शाळा ॥ १ ॥
गुणाढ्यही निर्गुण निर्विकार । अतीत मायेसि, अजिंक्यवीर ॥
त्रुशे जया दुष्टवपात हर्ष । जो ब्रह्मवृदा प्रभु हो विशेष ॥ २ ॥
जो मेघनीबोचमहायकाति । जो पद्मनेत्री विष्टे सुनृति ॥
जो देव भूमीपतिरूपधारी । औणम तो मी नमि भक्तिपूरी ॥ ३ ॥

अत्यंत सुंदरतन् शशिशंखकान्ति । शार्दूलचर्मवसन प्रभु भव्यमूर्ति ॥
जो कालसर्वमयभीषणभूषणांती । गंगा शशांक अति ज्यां प्रिय शीर्षसंगी ॥
जो काशिनाथ कलिपातक नाशिणार । कल्याणकल्पतरु भक्तमनोविहार ॥
गौरीश शंकर मनोजविनायकारी । मी बंदिं सद्गुणनिधी भवतापहारी ॥५॥

केवल्यही दुर्लभ देत सज्जना । जो दुर्जना योग्य करीत दंडना ॥
तो विश्वबंध प्रभु शंभु शंकर । होवो मला बंतंत सौख्यसागर ॥६॥
परमाणू, निमिषें, लव, युगवर्षें, कल्प हे प्रचंड शर ॥
कोदंड काल ज्याचें, त्या रामा भजनि कां मना । उशिर ? ॥ ७ ॥

ऐकोनि सिंधुवच, बोलविं रामराय । तो आपुले सचिव त्यां कधि कार्य काय
‘आतां विलंब न करा; हाणि सेतु कीजे । अंमोधिपार उतरो कपिशेन्य हें जे’
जोडोनि हात वदला सयिं जावुवंत । ‘हे नाथ । सूर्यकुलकेतु तुम्ही अनंत
आहे सुनाम अपुलें जणुं सेतुसेंच । जेजें तरे नर भवावुनिधीस साच । ॥९॥
ह्या तों लघूच जलधी, तरण्या न वेळ’ । ऐकोनि हें वदत मारति भक्तिशील
‘स्वामिप्रताप वडवानल जो प्रचंड । शोपी पयोनिभिजला जरि तें उदंड ॥
शत्रुस्त्रिया तुमचिया रडतां जलानीं । नेत्रांश्रुच्या जलधि सारत हो मरोनी’
अत्युक्ति आयकुनि यापरि मारवीया । सानंद सर्व कपि पाहति रामराया ॥
तें जावुवंत निजसन्निध बोलवीत । ते बंधु नीलनल, सांगत त्यांसि वृत्त ॥
बोले ‘मरोनि मनिं राममहाप्रताप । बांधाचि सेतु लवही न तुम्हांसि ताप’
सान्या कपींसि मग बोलवुनी कधीती’ । चित्तापना मम तुम्हां परिसा असे ती
ध्याळनि चित्ति रघुनाथपदांबुजातें । हें एक ऋक्षकपिनो ! करणें समस्तें ॥
आणा समर्थ तुम्हि वानरगूथ वेंचें । नाना महाविटप शैल तसे निजांगें ॥
ऐकोनि ऋक्षकपि ते निघती सुघोष । ‘हू हां हु हा ! जय रघुत्तम ! विक्रमेश !’
अत्यंत तुंग तर शैलगणां सर्लाळ । ते आशितो उपदुनी अति दक्षशील ॥
त्यांचा रचीति नलनील महाब्रिसेतु । श्रीरामचंद्रयश त्याप्रति मुख्य हेतु । १५
आणूनि देति कपि शैल विशाल तेथ । जे चंडुसेच नलनीलहि झेलितात ॥
श्रीराम सेतुरचना अतिरम्य तैसी । देखुनि हांसत वदे करुणांबुराशि ॥१६॥
‘भूमी अतीव रमणीय अनुत्तमा ही । जीचा अनंत मोहिमा मज वर्ण्य नाही
ये कल्पना परमसुंदर मन्मनांत । कीं स्थापणें शिवहर प्रभु शंभु येथ ! ’ ॥

ते. ऐकुनी कपिपती बहु पाहि दूत । आमंभुनी मुनिवरप्रति आणवीत ॥
 रयापोनि लिंग विधिवत् करि राम पूजा ॥ बोले 'मला शिवसम प्रिय नाहि दुबा
 द्रोही शिवा मम असा म्हणवीत मत्त । स्वप्नीहि तो नर मला नच पाविजेत
 जो शंकरा विमुख, भक्ति मदीय कांछी ॥ तो मूढधी नरकगामिच. पापराशि ॥ १९
 जे शंभुमक्त परि शत्रु मदीय होती । मद्रकवा करिति जे शिवनेर चिर्त्ती ॥
 ते सर्व घोरनरकी पचतील लोक । कल्यान्त होय तंवरी सहतील दुःख ॥ २०

धेतील रामेश्वरपुण्यदर्शन । ते विष्णुलोका रिषतील सज्जन ॥

गंगाजला आणुनि घालती, तयां । सायुज्य मुक्ती मिळते निरामया ॥ २१

निर्दभ निष्काम भजेल, त्याप्रति । भोशंभु मद्रक्ति तयासि दे अति ॥

हा सेतु जो मत्कृत पाहि मानव । तरेल तो सागर अभ्रमें भव ! ॥ २२

रामोक्तिनें सर्व सुतुष्ट होठनी । आपापल्या आभ्रिं जाति सन्मुनि ॥

अशी उमे ! राघवरीति सुंदर । कीं प्रीति भक्तीं करणें निरंतर ! ॥ २३ ॥

उत्कृष्ट सेतू नलनीलें बांधिला । कीर्ती भरे रामरुपें नसे तुला ॥

घुडोनि जाती बुडवीति दूषन्यां । शिला अशा अग्निभत जाहल्या तन्या !

माहात्म्य हें ना जलराशिचें खव । न वा कपीचें, नच वा शिलोद्भव ॥

श्रीराघवाचाच असे प्रताप हा । ऐशासि ना चंदिति, मंद ते पहा !

श्रीरामचंद्रधुवीराविभुप्रताप । पायाण सागरजलीं तरले अपाणें ! ॥

रामा अशा त्यजुनि अन्य कुणा प्रभूसी । जे ध्याति ते स्वचित्त मूढांचि मौल्यं राशि

पाहोनि सेतु अति तो दृढ बांधियेला । श्रीरामचंद्र करुणानिधि दृष्ट झाला ॥

सेना तयावरुनि चाललि वाननेना । ते गर्जतात कपिवीर समूह नाना ॥ २७

तैं सेतुबंधिं रघुराय चढे कृपाळ । सर्वत्र पाहि चलयोशि अपार लोल ॥

पाहावयास करणार्द्र रघूतमाला । आल्या अनंत जलजीवसमूहमाला ॥ २८

नाना मत्स्य असंख्य नक्र मकरल्यालादि मोठे अति ।

आकारें शत योजनेंहि अपुरीं किंवा न ज्यांना मिति ॥

अन्योन्यांप्रति मखणारहि तसे जे भीति अन्यांप्रति ।

ना भीतां प्रभुसी पहाति, हृदयीं संतोष हो त्यां किती ! ! ! ॥ २९ ॥

ते प्राणि तेथ भरले इतुके अनंत । कीं वारिष्ठहि तदा न दिसोनि येत ॥

श्रीरामरूप बघुनी तयिं लीन चित्त । ती धन्यता कवण वणुं शके यथार्थ !

सेतुवरुन चलतां कपिसेन्य तैसैं । विस्तार हो कवण वर्णुं शके विशेषें ? ॥
संमर्द सेतुवरि हो इतुका लदीय । कीं कोण कोण गगनीं उडुनीच जाय ।
कित्येक वारिचरपूछनलांवरुनी । केहीं तदा त्वरित आक्रमणें कपीनीं । ॥
जै रामलक्ष्मण विलोकिति कौतुकातें । हासे कृपालु रघुराय मनीं किती तें । ॥१२

॥ इति भीरुमचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुपविध्वंसने लङ्काकाण्डे
सेतुबन्धवर्णनं नाम प्रथमस्तरङ्गः ॥

तरंग २ रा

सेनेसमेत उतरे प्रभु अभिषार । कोणास मेय कपियूयपती समग्र । ॥
ढेरे दिले प्रभुवरें मग पैलतीरीं । आद्यापिले सकल वानर या प्रकारीं ॥१॥
“जा, खा फलें मधुर सुंदर कंदजात” । ऐकोनि ऋध कपि घांवति जेय तेध
घारे तरु फळति रामहिता विशेषें । ना त्यां ऋजू अट्टु कालभकाल जैसे ।
खाती कपी मधुफलें, तरु हालवीती । लंकेवरी गिरि शिला किति फेकताती ।
कोठें कुठें जर निशाचरये भिळोनि । ते नाच नाचविति त्यांप्रति चेष्टितांनीं ॥
नासा भ्रुती दशनिं चाडुनि खंडिताती । सोडुनि देति, जर रामयद्यास गाती ।
जे होति राक्षस विखंडितकर्णनास । येवोनि ते रडत सांगति रावणास ॥

‘वारिधी बांधिला ।’ ऐसैं पडतां भवणांवरी ॥

अत्यार्त उठुनीं बोले दशतुंड अशापरीं-॥ ५ ॥

‘कीं बांधिला जलधि, सागर, वारिसाशि । अंभोधि, तोयनिधि, कंपति अप्रयासी
अन्धी, सरिस्वति, अपांपति, तो समुद्र । हें काव आयकत मी भवणीं अभद्र ?
तो व्याकुलत्व निज जाणुनि अंतरींचें । तें लोपवूनि वारिदावित हास्य सार्चें
गेल परीं भिडनि रावण मंदिरांत । मंदोदरीहिं परिसे तंवरी यथार्थ ॥७॥
बांधीयला प्रभुवरें उदधी सलील । हें ऐकुनीं पतिकरा धरि ती मुशील ॥
आणुनि त्याशि निजमंदिरिं वंदुनीया । जोडी करां, पदरही पसरीत जाया
मंदोदरी वदत सत्य मनोज्ञ बोल । ‘प्रेका प्रिया ! वच न व्हा मनिं रोपशील !
नाया ! तशाशिंच भलें करणें बि । वैर । ज्या जिंकण्यास बलबुद्धि शकेल थोर
तुम्हांत आणखि रघूत्तमि तुल्य काय ! खद्योत केविं रविषा कधिं काळि होय
जेणें बलाढ्य मधुकैटभ मारियेले । जे वीर उग्र दितिवंशज पूर्विं शाले ॥१०॥

नांभीत जो बलिष, मारित कातवीर्या । जो भूवरी अवतरे खलनाशकाया ॥
 त्याशी करा नच विरोध कदापि कांता ॥ जो काल कर्म असुया प्रभु हो समस्तां
 श्रीरामपादकमलाप्रति वंदुनीयां । सीता समर्पण कर प्रभुळा अमेया ॥
 हे राज्यही सुतकरामधि सोंपवोनी । जावें वनीं रमुनि रामगुणानुगानीं ॥
 ओहेत नाथ । पुराय दयाळ दीनीं । जातां तया शरण व्यापहि दे न हानि ॥
 होतें मनीं सकल तें तुम्हि पूर्ण केलें । तुम्हीं सुरासुर चराचर जिंकियेले ॥
 हे संत सांगति दशानन । ऐशि नीति । जावें नृपे निधुनि वार्धकि काननांतीं
 जाऊनि तेथ भजणें प्रभुलागि ज्या हो । तो हाच राम शरणागतरक्षिता हो ॥
 निर्मीत, पाळित, विनाशित जो जगातें । त्यागूनि सर्व ममता भजणें जि । नाथें
 यत्प्राप्तिसाठिं करितां मुनिवर्य यान । राज्य त्यागूनि नृप होति विरक्तिपूर्ण ॥
 तो रामराय विभु कोसलनाथ येत । तुम्हांवरी करिल तो कवणार्द्र चित्त ॥
 मत्प्रार्थना जर तुम्ही परिसाल कांत । थेलोर्विंयही तुम्हिच व्हाल सुकीर्तिमंत ॥
 हे चोळतां नयनि अभु भरोनि येती । ती कांतपाद धरि कंपितगालमूर्ति ॥
 बोले “भजाल जर कां कवणार्द्र रामा । सीभाग्य राहिल मदीय, ज्या न सीमा ॥
 तेव्हां दशानन तिला उठवून घेई । वर्णित तो खल तिला अपुली बटाई ॥
 ‘ऐकें प्रिये उगिच कां मनि घेशि भीति । माझ्यासमान न जगीं कुणि वीर होती
 दिक्पाल भीं भुजबलीं जिणले सलील । वायू कुबेर यम काल जळाधिपाल ॥
 ते देव दानव मरादि मदीय दास । मंदोदरि । प्रियतमे । मग भी कशास ?’ ॥ १९
 मंदोदरी समजली मनि हा विचार । ‘हा दृढ नाथहृदि कालचि निर्मि घोर’
 लंकेश येउनि सभे सचिवां विचारि । शत्रूशि युद्ध करणें कवण्या प्रकारीं ॥
 तें बोलती सचिव ‘राक्षसनाथ । केशी । पूच्छा अशी करितसां असकृत् अम्हांसीं
 हो कोणतें भय तरी ! कसला विचार । आम्हांस खाद्य नर वानर ऋक्ष शोर’ ॥
 ऐकोनि तें सचिव—भायण त्या प्रकारीं । बोले प्रहस्त कर जोडुनि सद्विचारीं ॥ २२
 “हे नाथ ! नीतिसि विरोध करूं नका हो । ही मंत्रिबुद्धि अति कोति सुदुःखदा हो
 हीं तोडेंदखलि वचें सचिवोक्ति होत । याही न काहिंच निमाय पडेल नाथ !
 लंघोनि अग्नि, कपि एकचि येथ येई । त्याची कृती सकल वानिति चित्ति पाहीं
 तेव्हां तुम्हांस नव्हती कांही हो बुभुक्षा ! जाळोनि जें नगरि तो करि पूर्ण रक्षा ॥
 हे मंत्रि सांगति तुम्हां मत जें स्वकीय । तें ऐकतां सुखद, दुःखद अंति होय ॥
 नांभीत जो सकळ कारिघेवें सलील । गांठीत सैन्यसमवेत गिरी सुबेल ॥ २५ ॥

तो सांगतां नर तथा अभिह खाउं ऐसं । हे बोलतां कुण्डुनी तुम्हि गाल कैसे !
हे तात ! सादर तुम्ही मम बोल ऐका । मावें गणा नच तुम्ही सुत भीरु देखा
जे ऐकती मधुर भाषण बोलतीही । ऐसेच होति जन या जगि फार पाहीं । ॥
अत्यंत भव्यकर, मात्र कठोर काना । वक्तें तसे परिसते नर अल्प माना ॥२७
घाड्ढनि शिष्ट, अजि उत्तम हेचि नीति, । सीतेसि द्या परत, ध्या मनि रामभाक्ति
रामासवें उचित सामाचि सौख्यदायी । तें आचरा, प्रभु जयें मनि तुष्ट होई ॥

घेउनि सीते जाती अरि ते तरि वाढवा न वेगते ॥

ना तरि संमुख छडुनी मर्दावे करुनि पोर समरा ते ॥२९॥

प्रभो ! मानवें तुम्हां जर कां मम हें मत ॥

दोही परि तुम्ही द्वाळ जगतीतलि कीर्तित ” ॥३०॥

बोले सुताप्रति तदा दशकंठ रुष्ट । “कोठें शठा ! शिकशि ही तव बुद्धि दुष्ट ॥
हो आजपासुनिच कां तव चिंतिं भीति ! तूं वंशमूर्खि जणुं घातक कीटमूर्ति” ॥
ऐकोनि त्या पितृवचा परुषातिपोरा । जाई प्रहस्त गृहिं घोडुनि वाक् कडोरा
‘तुम्हां रुचे न हितकारिहि वाक्य तेंसं । हो कालवश्य जनि औपघर्ही नकोसं’
संध्यागमा बघुनि रावण जाय गेही । तो आपुल्या विस भुजां निरखोनि पाही
लंकेबिया शिखरि मंदिर रम्य एक । वैचित्र्यपूर्ण अति कौशलिं बद्धरेख ॥३१
जेथे अनेक गुण गायकवृंद होती । ये तेथ रावण विलास धरुनि चित्ती ॥
चाले मनोहरण किन्नरगान गोड । वीणामृदंगमृदुवादन ज्या न पाड ॥
रम्याप्सरस करिति नर्तन नित्य जेथ । तेथें विलासरत रावण हर्षि होत ॥
इंद्राहुनी शतगुणी रमल विलासी । चित्ती न भीति जरि शत्रु बलाढ्य शीर्षी

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकालकलुषविध्वंसने

‘सुश्लोकमानसे’ लङ्काकाण्डे मंदोदरीरावणसंवादवर्णनं नाम

द्वितीयस्तरङ्गः ॥

तरंग ३ रा

सुबलशैलीं इकडे खूत्तम । सेनेसर्वे वास करी मनोरम ॥

उत्तुंगशृंगा अभिराम देखुनी । स्वच्छा समा भू रुचली तयां मनीं ॥१॥

तेथे तदा लक्ष्मण आपुल्या करी । शय्या सुमें पल्लव आणुनी करी ॥

आच्छादि ती रम्य मृदू मृगाजिनीं । कृपाल त्या बैसत राम आसनीं ॥

हो रोमराजि सम ज्यास बनस्पतीही । हे शैल आदि, सारेता नव रक्तवाही
नीचेन्द्रिये नरक, ज्या प्रति पोट अन्विहा विश्वरूपि विभु कल्पियला अनादि
ज्याचा अहंकाराचे होय शंकर । घुडी विघाता, मन हें सुधाकर ॥

यच्चित्त विष्णू भरि जो चरचर । नयकृति तो प्रभु राम हा खरा ! ५
ऐसा विचार हृदयी करनी प्रभूची । वैर त्यजुनि भजणें प्रभु सौख्यराशि ॥
श्रीरामपाद-कमली निजचित्त ठेवा । प्राणेश्वरा ! मज अहेवपणा रहावा ! ॥
स्त्रीवास्य तें परितुनी दशकंठ सांगे। “आश्चर्य ! मोहमाहिमा बलवान् किती गे ! ॥
नारीस्वभाव कविवर्णित सत्य होय । कीं अष्ट दोष असती हृदयी तदीय ॥
चांचल्य साहस असत्य अशौच माया। भीरुत्व निर्दयपणा अविवेक हो यां ॥
त्वां गाइलेंच रिपुरूप समप्र भायें ! । जें कीं विशाल भय वर्णिति जें मला ये
आहे प्रिये ! सकल मत्करि ईशभाव । केला प्रसादाचे तुवां कळवुनि सर्व ॥
कौशल्य हें प्रियतमे ! तव जाणताहें । माझे प्रभुत्व मज वासुनि सांगशी हें ॥
गूढार्थभाषण मृगाशि ! तुझे मनासी । दे सौख्य, जें परित्तां भय सर्व नाशी !”
मंदोदरी मनि म्हणे अजि निश्चयें हे। घीभ्राति कांतमनिं कालव्यस्ति आहे !
प्रेषापरीं बहुपरीं करता विनोद । शाली प्रभात दशकंधर तो मदाध ॥
लंकापती विगतशंक सभेंत येत । होऊनि निष्फल तया उपदेशजात ॥ ११ ॥
वेतासि येत फल पुष्प न वा कदापि । पीयूषवृष्टि जारि मेघ तयाच ओपी ॥
तैसें न मूर्खहृदयी कधि ये प्रकाशालाभोनिही गुरु तया विधि वा महेश !
॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुषाविध्वंसने सुश्लोकमानसे
लंकाकांडे रावणमन्दोदरीसंवादे विराटरूपवर्णनं नाम चतुर्थस्तरः ॥

तरंग ५ वा

हाले प्रभाति इकडे रघुराय जागे । मंत्र्यांसि बोलवुनि तन्मत घेत सांगे—
“सांगा त्वरे अजि कसा करणें उपाय ” । तें जावुंवंत कथि बंदुनि रामपाय ॥ १ ॥
“सर्वत्र हे प्रभुवरा ! हृदयाधिवासी । हो घर्मबुद्धि बलकाति गुणाढ्यराशि ॥
सांगं तुम्हांप्रति यथामति मंत्र हाच । कीं पाठवा जि । अजि अंगद शिष्टसाच ” ॥
तें बोलणें बहु रुचे सकलांस चित्तीं । बोले कृपाल विभु बालिसुतासि उचि—
“घीमान् बलिष्ठ गुणसागर अंगदारे ॥ लंकेसि जाउन करीं मम कार्य सारें ॥ १ ॥

तूं सुश्वर्य तुज बोलुं विशेष काय !। मी जाणतो चतुरता तव हो अमेय ॥
 साधेल काज मम, त्यासहि जें दिताचें । ऐसेंचि तूं रिपुसर्वें वद वाक्य साचें ॥
 आशापितां प्रभुवरें नमुनी पदांसी । तो उकि अंगद करीत उठोनि ऐसी-॥
 “हे राम ! आपलि कृपा मिळणार ज्यास । होईल तोच गुणसागर तोच ईश
 आहेच कार्य तुमचें स्वयमेव सिद्ध । हें आदरें मजसि गौरवितां विशुद्ध ” ॥
 उद्गारतां वच असें सुवराज चितीं । आनंदला पुलकमंदित घन्यकीर्ति ॥६॥
 श्रीरामपादकमली नमुनी महत्त्व । चितीं घुस्तीन सकलां नमि शुद्धसत्त्व ॥
 जाताच वालिमुत धीर बलाढ्यवीर । रामप्रताप धरित्यात हृदी उदार ॥७॥
 लंकेत येत, तंव रावणपुत्र त्याला । खेळांत दंग दिसला सह मित्रमेळा ॥
 अन्योन्य ते वदति रोषभरें मिळाले । दोघे अतुल्यबल यौवन ज्यांत खेळे ॥८॥
 तो अंगदावरि उगारित लाथ येत । तो तो घरी भ्रमवि भ्रमति आपदीत ॥
 तें सर्व राक्षस बघोनि तशा सुवीरा । गेळे चहुंदिशि पळोनि न शब्द वक्त्रा ।
 तें सांगती न घडलें कवणांहि वृत्त । पाहूनिही वध, समस्ताचि मौनवंत ॥
 कोलाहलें भरलिल ती भयभीत लंका । ‘जो जालि, तोच कपि ये फिरनी न शंका ।
 ‘घात्या । करील अजि वानर काय आतां ।’ ऐसें विचारिति समस्त भयार्तचेता
 त्या वाट दाविति, तयें न विचारताही । ज्या वालिसुनु बधि तो मुकुनीच जाई ।
 चिंतुनि चिंचिं रघुनायकपादकंज । तो जाय अंगद समेमधि शक्तिपुंज ॥
 तो सिंहासच जणुं सर्व दिशीं पहात । तो धैर्य वीर्यबलशालि पराक्रमार्थ ॥१२॥
 घाडुनि दैत शशि एक निशाचराला । जो रावणा कळधि ‘वानर तेथ आला’ ॥
 ऐकोनि हासत दशानन त्यास सांगे । ‘कोठुनि येइ कपि ? पाठविं येथ वेगें ।’ ॥
 अज्ञापिले बहुत धाडुनि जाति दूत । त्या अंगदासि शशि घेउनि येत तेथ ॥
 तो वालिपुत्र बधि रावण बैसलेला । सप्राण कज्जलगिरी जणुं तेथ ठेला ॥१४॥
 ज्या वृक्षसे मुज, शिरे जणुं शृंगसीं तीं । नाना लताच जणुं वाटत रोमपांक्ति ॥
 त्या नासिका-नयन-वक्त्र-समूह कान । होती अनंत गिरिकंदर-भासमान ॥
 गेला समेत, मन लेश न भीतियुक्त । तें वालिनंदन महाबल बुद्धिमंत ॥
 सारी समा उडुनि राहि बघोनि त्यासी । ये क्रोध रावणहृदंतरि तें विशेषीं ।
 सिंहे जसें बहु मतंगजयूधि जावें । तैसा प्रवेश करि अंगद धीरभावे ॥
 रामप्रताप हृदयामधि आठवीत । तैसे समेत शिर वांकडुनी विनीत ॥१७॥

सुग्रीवाच्या अंकि, टेकूनि शीर्ष । दाव्या बाजू टेवेले कामुंकास ॥
 माता टेवी दक्षिणांगी कडेला । दो हस्तांब्जी बाण सांभाळियेला ॥१॥
 कानी सांगे मंत्र संकेत कांहीं । पादांभोर्जे चेपिती भक्त दोही ॥
 नानारीती मारुती, चालिसूनू । भक्तिप्रीती तद्दुर्दी केविं वानू ? ॥४॥
 वीरासना घालुनि वीर लदन । प्रभूपशी सज्जचि राहि बैमून ॥
 हस्तांबुर्जी बाण तसें शरासन । निपंगशोभा कटिभाग—भूषण ॥५॥
 ऐशापरी सद्गुणधाम रापव । नवांबुददयाम असा दयार्णव ॥
 ध्यानी अशा यन्मन लीन संतत । ते धन्य होती नर भक्तिभूषित ॥६॥
 पूर्वं दिशेसि विलोकी प्रभु जो देखे शशांक हो उदित ॥

“ निःशंक सिंहसा हा चंद्र पहा ! ” रामचंद्र हें वदत ॥७॥

पूर्वेचिया गिरिगुहेमधि वासकारी । प्रौढी प्रताप बल तेज जयास भारी ॥
 मत्तेभ-कुंभतिमिरासि विदारि मूर्त । हा केशरी गगनकाननि संचरीत ॥
 मुक्तावंली विखुरली जणुं तारका या । ही सुंदरी जणुं निशा सजबी स्वकाया ॥
 पोले प्रभू शशिमधें अशि कृष्णता कां! आरापल्या मति तुम्ही निरसा जिं शंका
 सुग्रीव तें वदत ‘नी कायतो विभो ! हें । लायाच ही धराणिची शशिमाजि आदे’
 कोणी म्हणे ‘शशिसि जो करि राहु पाय । तें श्यामलत्व उरि बाह्य चंद्र काय ?’
 कोणी तदा म्हणति “घेउनि सारभाग । चंद्रांतुनी रचि विधी रतिचें मुखांग ॥
 त छिद्र हें प्रकट भासत इंदुवर्धी । लाया तयाचरि कृता जणुं अंतरिधी !” ॥११॥
 बोले प्रभू “गरल बंधुच इंदुचें हो । दे त्यासि टाव हृदि तो अपुल्या प्रिया हो ॥
 तेणेचि इंदु विपसंयुत अंशुबाली । नारीनरा प्रियवियोगि मनांसि जाळी !” ॥
 सांगे तदा पवननंदन “ नाथ ऐका । हा चंद्र होय निजदाख तुम्हांस एका ॥
 ही तद्दुर्दी प्रभुवरा । तुमची सुमूर्तिती श्यामल निवसती करि भास तो ती ” ॥
 ऐकोनि मारुतिवचासि मुजाण राम । हासे शुचिस्मित बिभू हृदयाभिराम ॥
 पाहूनि दक्षिणदिशे करुणानिधान । बोले “बिभीषण ! पहा तरि दिग्भितान ॥
 ह्या देख दक्षिणदिशे, घनदाट मेघा । सौदामिनी विलसती द्युतिमन्त रेघा ॥
 माधुर्यपूर्ण घन गर्जतसे गभीर । वाटे जणों उपलवृष्टिच हो कठोर !” ॥१५॥
 तेज्हां बिभीषण वेदे “परिसा कृपाळा । या दामिनी न, न म्हणा घनपंक्ति घाळा ॥
 लंकेचिया शिखरि सुंदर मंदिरांत । हा सखणास्तव असे भवनि गीतजात ॥१६॥

जै मेघदंबर परी शिरिं त्यांचिया तें । हो छत्र त्या घनघटाहि सुनील त्यातें ॥
 मंदोदरीभरणभूषण कुंडलें तीं । ज्या दामिनीपरि विमो अतिमात्र कांति ॥
 जे वाजती बहु मृदंग सताल तेथ । त्यांचाच हा मधुर सुंदर नाद होत ॥
 हासे प्रभू मधुनि रावणगर्ववृत्ति । घेऊनि चापशर जोडित, खोडि हस्ती ॥
 तो साधणीच पडलीं धरणीं समस्त । तें छत्र कुंडल, तसें मुकुटसमेत ॥
 सोरे पहाति परि भर्म न कोणि जाणे । ऐशी चमत्कृति करी प्रभु एकवाणें ॥
 ऐसें करून अति अद्भुत कृत्य तेथ । तो रामबाण परतोनि निपणि येत ॥
 सारीच रावणसभा हृदयांत भीता । देखोनि उत्सविं तसा रसभंग होता ॥२०॥
 ना कंप भूपति, न माकत वा विशेष । ना अस्त्र शस्त्र दिसलें कसलें कुणास ॥
 सान्यांसि घाटा परी हृदयांतरांत । 'सालाच हा शकुन दुष्ट अतीव येया'
 जेव्हा दिसे दशमुखा स्वसभा भियाली।हासोनि तो वदत भाषण युक्तिशाली॥
 'हो ! शीर्षपातहि जया शुभकारि साचा।त्याचा कसा मुकुटपात अमंगलाचा!
 आपापल्या गृहि रिघुनि निजा सुखांत'।सोरे तदा नमुनि त्या, निजगेहिं जात
 मंदोदरी निजउरी धरि थोर चिंता । कीं कुंडलें भवर्णिचीं गळडीं पहाती ॥
 डोळे भरुनि, कर जोडुनि बोलली ती।'हे प्राणनाथ ! परिसा मम नम्र उक्ति
 कांता ! विरोध न कर तुमिह रामराया।दृष्ट त्याजा ! नच गणा नरमात्र हो।या॥
 हो विश्वरूप रघुवंशमणी ! गणा हा । विश्वास आत्महृदयीं मम वाक्विद्य वाहा
 प्रत्यंगें लोकवसती द्रुति सांगतात । ज्या तो रघूचम गणा अजि ! विश्वनाथ
 ॥ इति भीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकुलपविध्वंसने सुश्लोकमानसे
 लङ्काकाण्डे सुवेलपर्वतोपरि रामचन्द्रस्य चन्द्रव्याजेन विरहवर्णनग्राम
 तृतीयस्तरङ्गः ॥

तरंग ४ था

पाताल, पादतल, मस्तक धातूलेक । अंगांभिही अपर लोक जया अनेक ॥
 यदम्बुविलास जगुं भीषण काल झाला । यज्ञेत्र भास्वर, कचाबलि मेघमाला ॥
 ते अश्विनीतनय होत जयास नासा । जे का निशादिवस त्या तुलने निमेषां ॥
 दाही दिशा भवण, ज्यामति वेदगाती।यच्छास तो पवन ही द्रुतिची सदुक्ति
 जो लोभ तो अघर, जो यम घोर दांत।मायाच हास्य, दशदिकूपति बाहु होत
 यदम्ब आंग्र, जगुं सागर जीम डोल । उत्पत्ति पालन विनाश जयास सेल ॥

त्यातें दशानन पुसे 'कपि कोणा तू रे !' । 'मी रामदूत' कपि सांगत 'जाण सारें !
माझ्या पित्यासह असे तव मैत्र नातें । त्यासाठी मी तव हितास्तव येत येयें !
तूं जात उत्तम कुळांत, पुलास्तिनातू । पूजीयले शिव विरांचि बहु परीं तूं ॥
तूं मेळवीशि वर सर्व करीशि काज । बिकूनि लोकपति होशि समस्तराज !
शाला नृपस्वमद वा मातिमोह तूतें । रीतेसि नेशि ह्दनी जगदंपिका ते !
आतां कथीन परिसें शुभ जें करील । सारें धर्मील अपराध दयार्द्रशील ॥२०॥

(आतां शुभ तुझे व्हाया सांगतो ऐक मद्रच ॥

सान्या त्वदपराधातें धमा प्रभु करीलच ॥२०॥)

दांती घरीं तृण, गळ्यांवरि घे कुटार । सांगातिं घे जन तुझे ललनांदि सांग्र ॥
सर्वांपुढें कशनि सादर जानकीस । ऐशा प्रकारिं चल टाकुनि भीतिलेश ॥२१॥
प्रार्थीहि हें "प्रणतपाल रघूत्तमा गा ! । तूं रथ रथ मज दाडुनियां तुमार्गां" ॥
ऐकोनियां प्रभु तुझी अशि आर्त याणी । देईल तो अभय रे ! तुजला द्रवोनी ॥
तेव्हां दशास्य बदला कपिबालका रे ! । संभाडुनीच कर तूं मज बोल सारे ॥
मूढा ! न जाणसि मला सुरशत्रुरूपा । तूं सांग नांव तव, जें तव नांव बापा ॥
कैसा असेल तव तात मदीय मित्र ! । सारेंच रे ! कथ मला तुमचें चरित्र ॥
बोले कपी 'मजसि अंगद नाम जाण । मत्तात बालि, कधिं तो तुज भेटला न ?'
तें अंगदोक्त लव मीववि राक्षसेश । तो सांगि "हो ! मज न ठाडक बालि कैसा ?
हे अंगदा ! अससि तूं सुत बालिजात । वंशाग्रि तूं स्वकुल-घातक दुष्टमत्त ॥
गर्भोतुनीच न कसा गळलास ! नीचा ! । 'हों दूत' आपणाचि सांगसि तापसांचा
आतां वदें 'कुशल बालि' कुंठ असे तो ?" । हासोनि उत्तर तया कपि हेंचि देतो
"जाशील तूं दशदिनातचि बालिपाशीं । त्या क्षेम तूं पुस घरोनि तया उराशीं ॥
रामा विरोध करतां, कुशलासि जैसी । तो ती स्वसांच तुज सांगिल त्या क्षणासी !

शठा ! ऐक तयाचर्ची भेदाला मिळतें स्थल ॥

जयाच्या हृदयीं नोहे श्रीरघूत्तम निर्मल ! ॥२८॥

म्हणसी मज कुलघातक, अससी तूं स्वकुलदीप ना विसरें ॥

ना अंध, ना बधिरही, सांगिल तुज नयन कान विस विस रे ॥२९॥

विधि-हर सुर-मुनि सारे पाहति सेवावधास यच्चरण ॥

तद्गूत होत कुल मी नाशीं, म्हणतां न ये तुला मरण ?" ॥३०॥

ऐकोनि वाक् अति कठोर अशी कपीची । डोळे तरावनि वदे दशवक्त्र हेंचि ॥
 “तुष्टा ! तुझी सहत मी कठिनोक्ति सारी । कीं धर्म नीति मंत्र आवडते विचारी”
 सांगे कपीहि “तव जाणत धर्मशीला । तूं चोरली परिसतो परकीय बाला ॥
 मी दूतराशि बघें तव नीतिपोषा । धर्मवतीं बुडुनि तूं मरशी न कैसा ? ॥३२॥
 पाहूनही भगिनितें भुतिकर्णहीना । तूं तत्क्षमा करिशी धर्मविचारपूर्णा ॥
 आहे प्रसिद्ध जगतीं तव धर्मराशि । मन्नाग्य घोर मज भेटाशि लोचनांशी ॥”
 मोघें दशानन वदे “कपिकोटका रे ॥ कां जल्पतोस मतिमंद ! अयोग्य सारें ॥
 चट्पट चंड मम देख समर्थ जाहू । जो लोकपालबलपूर्णशशीसि राहू ॥ ३४ ॥
 आकाश हेंच सर, पाणिसमूह सारा । हा पद्मराशि मम, ज्यावरि शोभणारा ॥
 कैलास शंभुसह निर्मि सुचारु भास । कीं होय सुंदर असा जणुं राजहंस ! ॥३५॥
 रे ऐक बालिमुत ! सांग मशीं लढेसा । सैन्यामधें तुमाचिया ! तरि कोण ऐसा !
 नारीवियोगि बलान्याचि नाथ तूसा । तदुःखि दुःखितमना लघुभाउ दूजा ॥
 सुग्रीव तूंहि तर कूलजसेच दोन । माझाहि तो अनुज भीर अतीव जाण ॥
 हो जात्रुवंत अति वृद्धचि मंत्रि होय । सधेल संगरि पराक्रम त्यास काय ! ॥
 ते शिर-कर्म-पटु कीं नल नील साच ! । आहे महाबलि असा कपि एकलाच ॥
 सेवोनि आधि करि जो नगरीस दग्ध” । तें देह बालिमुत उत्तर हें विदग्ध-॥
 “हे राक्षसेश ! वदशी मज सत्य सारें । ही जाळलीच कपिनें नगरी तुझीरे ! ॥
 जाळीत रावणपुरी कपि अल्प एक । मानील सत्य तरि हें वच कोण देख ॥
 ज्याची बलिष्ठ म्हणुनी करिशी प्रशंसा । सुग्रीवसेवकचि पायपिट्या लघूसा ॥
 जो चाललो बहुत तो नच वीर होत । धाडीयेल अभिह तया कळण्यास वृत्त ॥
 आज्ञा न तो मिळविताचि तशी प्रभूची । जाळी पुरीस कपि यास्तव भीति घेचि
 सुग्रीवसन्निधहि तो अजुनी न मेई । वाटे कुठतरि भयें लपुनीच राही ४१
 जें बोलसी दशमुखा ! वच तें न खोटें त्याचा मुळीच मजलागि न कोप वाटे
 ना व्यक्ति कंणि अमुच्या कटकांत ऐसी शोभेल जी तुज रणांगणि छेदण्यासी
 प्रीती, विरोधाहि तसा करणें समार्थी । सर्वत्र ही दिसतसे मज नीति ऐसी ॥
 मारील की मृगपती जर बेडकांना । वाटेल तो मग मला जगतात कोणा !
 तूं वधूनि जारि लाघव येत रामा । मोटाच दोषहि जडेल तदीय नामा ॥
 “हे रावणा ! जारि खरें तरि जाण चिची । की क्षात्रजातिसि अनावर रोप होती”
 चक्रोक्तिचाहिं शर-मारण जोडुनीयां । सोडीत शत्रुहृदि अंगद दुःख चाया
 प्रत्युक्ति सांडस जणूं गमली मना तेजीनें दशानन बघी शर फाटण्यातें ॥

हांसोनि बोलत दधानन ' हो तुम्हांत । मोटाच एक गुण वानरजातिजात ।
 जो कीं तुम्हां करितसे प्रातेपाळ त्याचें।छान्या उपायिं करिता हित तेंचि साचें
 आहांत धन्य कपिहो । निजनाथकाजा । कोठेंहि नाच करतां दवडुनि लाजा ।
 नाचून बागडुनि रंजवितां जनाना।छेवीतसां निजघन्यां चतुराईं नाना॥४७
 हो स्वामिभक्त जगि अंगद । जात तुझी।गाशील ना मग कसा प्रभुषद्गुणा जी ।
 मी सुख तेविं अति सदगुण जाणणारा।तुझ्या कटाकिं नच आणित मी विचारा ।
 तेव्हां वदे कपि ' तुझी गुणलालसा रे ! । सांगी मला पवननंदन सत्य सारें।
 मोडोनि बाग, बघिला सुत, दग्ध लंका।तूं त्या तथापि नच देसि विशेष दुःखा
 जाणोनियां तव असा प्रकृतिस्वभाव । केली धिटाई दशकंधर मीहि सर्व ॥
 तो बोलला सकल तें बघण्यास ये मी । नाहीच लाज नच रोष तुला न गुर्मी'
 'हे मर्कटा ! मात तुझी अधि, खाशि बासी ।' बोलोनि हें हंसत रावण पापपाथि
 तें बालिनंदन वदे अति धैर्यशील । धीमान् रघूचमपदीं मन भावलोळ ५१
 'तातासि खाईं, अजिं मी तुजलाहि खातो।आला परीं मम हृदीं सुविचार हा तों
 तूं बालिनिर्मल्यशा स्मरवीसि, मत्ता ! । नीचा अशाहि तुज मी न बघीत आतां
 झालें जगांत किति रावण, रावणा रे ! तें सांग, मी परिसिलें कथितोचि सारें।
 पातालें एक रिघला बलितें जिणाय्या।त्या ठेविती शिशुच बांधुनि अश्रुटाया॥
 त्या बालकें छळिति ताडिति जें बघोन।छेडीत त्यासि कनचालु बळीं तियून ।
 एका पुन्हां बघित तो नृप कार्तवीर्य । साश्चर्य त्या घरित बाडुनि जंतुं काय ।
 तो कौतुकेंचि यहिं घेउनि त्यासि येत॥साल्य पुलस्त मुनि तेंयुनि सोडवीता
 संकोच वाटत मना, कथितां तृतीय । जो बालिनें कवाळिला निजकधि होया ।

या तीन रावणांतूनी तूं रे । कवण ! तें मला ।

खरें सांग, त्यजोनीयां दिमास्त हृदयातला ! " ॥ ५६ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे 'सुश्लोकमानसे' सकलकालिकलुपविध्वंसने
 लंकाकाण्डे अंगदरावणसंवादो नाम पंचमस्तरङ्गः ॥

तरंग ६ वा

लंकेश तें म्हणत ' ऐक शठा ! जरासे।तो मी असें प्रवळ रावण रे विशेषें।
 ज्याच्या भुजांतिल बला हरशेल जाणें।ज्याचा पराक्रमहि जाणत संमु तेणें १

पूजीयलें निजाशिरःकुसुमावलीने । काटोनि शीर्षकमलें निज हाति जेणें ॥
 पूजीयलें अमितवार जयें हरातें । केलें प्रसन्न गिरिजारमणांतरातें ॥ २ ॥
 दिक्कुंजरांसहि तदा समजून आलें । काटिन्य मदहृदयि जें अतिमात्र ठेलें ॥
 ज्या ज्या धर्णी भिडत मी बलशालि त्यातें।त्यांची कराल दशनें फुटलीं समस्तें
 जावेत ज्यापारें मुळें तुटुनी सलील । चडांवरी धडकतां मम वज्रशील ॥४॥
 जो चालुं लागत तदा घरणी हुलावी । जैसी मतंगजभरें लघु नाव व्हावी ॥
 विख्यात तो जगति रावण विश्वजेता । त्वां ऐकलाहि न कधींच कपे ! प्रमत्ता !
 त्या रावणा समजशी तृणसेंच कैसा ! । धुद्रा नरास्तुनि तूं करिशी प्रसंता !
 रे नीच, मर्कट, खला ! मकसी असत्या आलीं कलून तव मी, बल आणि कृत्य'
 ऐकोनि अंगद सक्रोध वदे तयासी । 'संभाळ जीभ अधमा ! बहु माजलासी !
 ज्याच्या कुंठारि अनलासम घोरमूर्ति । होळी सहस्रभुजबाहुवना करीती ॥७॥
 ज्याच्या जणों परदुसागरतीक्ष्णधारा । नाशीति कीं बुद्धुनी सहजी अपारा
 भूपाल-संहति मदोदत कैकवेळां । त्याचाहि गर्व बघतांशुर्णि ज्या निमाला ८
 तो काय मानवचि मानिसि रे अभाग ! । दुष्टा ! कसें नराचि तर्किसि विश्वरंगा !
 गंगा कशी समजतोस नदीच एक । घन्वीच मन्मथ ! पशू सुरधेनु नीक ! ॥
 सामान्य दानसम होइल भजदान ! । साधेंच पय कधि होय सुधेसमान !
 साधा विहंग गणशील किं नैनतेय ! । शेषासही म्हणसि केवळ सर्प काय ॥
 चितामणीस गणना दगडांत त्या कीं ! । वैकुंठ तो समजणें जणुं एक लोकीं ॥
 श्रीरामभक्ति गणणें जणुं लाभ साधा ! । रे रावणा ! दशमुक्ता ! वद बुद्धिमंदा !
 सेनेसमेतहि तुझा मद हारवीता । उष्वस्त जो करि वना तुझिया समस्ता ॥
 लंकेसि जाळि, तव पुत्र वधोनि जायावो मारुती कविच केवळ काय होय !
 हे रावणा ! परिस, राकुनि धूर्ततेतें । तूं ना जरी मजसि राघवराय चित्तें ॥
 होशील तूं जर खळा ! जणिं रामवैरी ! ना शंभु, ना विधिहि वा ! तुजलागिं तारीं
 मूढा ! वृथा कसं नको मुळि वल्लना यातूं रामवैर करणें, स्थिति ऐशि व्हाया
 लागोनि रामशर, पात तुझ्या शिराना होईल, भूवरि कपी बघतील नाना ॥
 ती वाटतील पदकुंदुकसींच त्यांसी । ते खेळतील कपि ऋक्ष समस्त शीर्षी ॥
 श्रीराम जें हृदयि कोप करून घोरसोडील सायक मयंकर तीक्ष्ण उग्र ॥१५॥

चालेल काय जिमली तव ही तदा रे ॥ ऐसा विचारिं भव राम मल्या प्रकॉरे
 हें ऐकतांच खवळे दशवक्त्र चिर्ती । वाटे घृताहुतिच की ज्वलनी पडे ती ॥
 सांगेहि तो 'मम सहोदर 'कुंभकर्ण', 'धक्कारि' तेवि मम नंदन शौर्यपूर्ण ॥
 माझा पराक्रम कधीं नच ऐकलास ॥ मी जिंकिले बलि चराचर विश्वकोप ॥
 वे ऋक्षवानरसहाय्य तुझा धनी हें । बांधुनि सिंधु जल लंगुनि येत आहे ॥
 कित्येक पाक्षिहि समुद्र उडोनि जाती । मंदा कपे ! नच तयां परे शूरकीर्ति !
 मोक्षे भुजाब्धि बलवारिनितान्तपूर्ण । ज्यामाजि शूर नर देव किती निमग्न ॥
 हें की अगाध जलराशि अपार वीस । लंघील पार तरि कोण सुवीर यास ॥
 मी लाविं दिक्पतिसही भरण्यास नीर । दुष्टा मला कथिसि भूपतिकीर्ति पार ॥
 ऐसा जर प्रभु तुझा रणशूर आहे । ज्याचें करीसि गुणगान पुन्हा पुन्हा हें
 कां पाठवीत मजला तुज आत्मदूत । शत्रूमठी विनवितां नच त्यासि खंत ॥
 मद्राहु देख, शिव-शैल करीत सैल । माझ्यापुढें निज धनी किति वानशील ॥
 रे रावणासम असे तरि कोण शूर ॥ शीपांसि कापि अपुल्या करिं जो सुधीर ॥
 त्या आहुतीहि अनलीं बहुवार देत । या साध होय गिरिजापति मूर्तिमत ॥ २२
 ती शीर्षपंक्ति अनलामधिं दग्ध होता । मी वाचिं लेख लिहि जे मम भालिं घाता ॥
 घाबोनि मन्मरण मानवहस्ति तैसे । जाणोनि खोटि विधिवाक् किति मीच हांवें ।
 चिंतूनि तें मजसि भीति न लेख चिर्ती । कीं अक्षरें जरठधीविधि-हस्तिचीं तीं !
 तूं वानिशी मजपुढें किति अन्यवीरां । दुष्टा । फिरिनि फिरिनी, नच लाजगारा !
 तें वालिसून बदला "जगतीं सलज्ज । हे रावणा । तुजसमान न कोणि आज ॥
 तूं लाजरा विनत रे सहजस्वभावे । या साठिं आत्मगुणगान तुला न ठावें ॥
 रे ! आठवे तुजसि मस्तक आणि शैल । जें धोलत्यास अजिं तूं मज वीस वेळ ॥
 तूं आपल्या भुजबला उरिं लोपवीशी । जेणें सहस्रमुज, बालि, बली, जिणीसी ॥
 रे मंदघी ! मजसि उत्तर-दे समग्र । ज्ञायेनि शीर्ष कुणि होइल काय शूर ॥
 तो इंद्रजालि, नच वीर कथीति लोकीं । कापीतसे निजकरें निजदेह जो कीं ॥
 होऊनि मोहवश जालुनि वे पतंग । मारासि वाहि किति गर्दभबुंद साग ॥
 त्यांना न कोणिहि गणी जगिं शूर ऐसे । रे बुद्धिमंद ! मनिं वागविशी न कैसे !
 दुष्टा ! न जास्त वद काहिं । कथोन ऐक । सोडुनि दे सकल मान, मदुक्ति देख ॥
 मी पातळीं दशमुखा ! नच सामकाम । तो पाठवीत मज राघवराय राम ॥ २९ ॥
 सागे कृपानिधि मला बहुवार हें चि । 'नाहीं शृगालवधि केसरिकीर्ति साची' ॥
 आदेश राममुखिचा घरनीच चिर्ती । दुष्टा ! दुष्ट्या सहन मी करिं दर्पितोक्ति ॥

नाही तरी कवनियो मुखमंग तूसा । नेतोचि मी जनकजेसि बळें स्वतेजां ! ॥
नीचा ! तुझें बल मला कळलें सुरारे ! । तूं आणिली परिसतो परनार कीं रे ! ॥
तूं राक्षसाधिपति थोरचि गर्वराशि । मी दूत, दास अवघा रघुनायकासी ॥
समापमान करण्या जर मी न मांतीं । दृष्टीसमोर तव, कौतूहलें करीतो ॥३२॥
चारुनि धूळ तुज सैन्य तुझें बघोनी । जाळोनि गांव तव घेउनि सर्व राशी ॥
जातोचि मी जनकजेसहि घेउनीयां । दुष्ट ! नसेचि पोर हे महती मदीया ॥
मेल्यास मारुनि असे पुरुषार्थ कोण ! । प्राणीहि केवळ शवें, चवदाहि जाण ॥
जे कौल, कामवश, कंजुष मूढचेत । अत्यंत दीन अयशी अतिवृद्ध सात ॥
रोगी सदा, सतत कोपि, हरीसि बैरी । साधुश्रुतीप्रति विरोधक, पापकारी ॥
निंदा करी, स्वतनुपोषि-असेहि सात । हे प्राणवंत तरिही शवसेच होत ॥३५॥
ऐशा विचारिं न लळा ! तुज मी वधीत । आतां न रोप मम तूं कर वृद्धिमंत ” ॥
तेव्हां सकोप अति राक्षसनाथ सागे । चावून ओठ अधरा कर चोळि रागें ॥
“रे नीच वानर ! हवा तुज मृत्यु आतां । छोट्या मुलीं करिसि तूं बहुधोर वार्ता ॥
ज्याच्या बळें कटुक हें वच जल्पतोसी । नोहे प्रताप बलधी युति रे ! तयासी ॥
जाणोनि त्या अगुण मानविहीन, ऐसा । धाडीतसे वडिल त्यासि अरण्यवासा ॥
तो दुःख भोगि, युवतीविरहार्त दोन । माझाहि धाक दिनरात तयास पूर्ण ॥
ज्याच्या बळें कवनि गर्व वहासि थोर । तैसे मनुष्यगण या जगतीं अपार ॥
आहार होति दिवसा निशि राक्षसांना । जाणून, मूर्ख कपिरे ! मदमत्त हो ना ”
जेव्हां करीत अशि रावण रामनिंदा । संकुद्ध होत कपिराट् न करीत वादा ॥
खाई किती करकरा कपिसिंह दांत । आघात दोहिं भुजिं भूमिवरी करीत ॥
कपि भरा पडति लालिं सभासदादि । भी-माहते पळति घावति सैर वृंदीं ॥
तै सांवरीत उठला दशशीर्ष काय । देदीप्यमान मुकुटां क्षिति पात होय ॥४१॥
घेऊनि काहि निजमस्ताकि बैसवीत । फेंकीत अंगद किती प्रभुराज जेय ॥
येतां वधूनि मुकुटां, कपि धांव घेती । “उल्का कशा पडति भूमिं दिसां सुकांति !
कीं क्रुद्ध रावणचि फेंकित चार हीं कां । बजेंच, येति अति वेगिं न यांत शंका ! ”
हांसोनियां प्रभु बदे “नच व्हाजि ! भीत । नोल्का न बज्र, नच राहु न केतु होत

तेजस्वी असती देखा रावणाचे किरीट हे ।

माझ्याकडे पेंकियेले अंगदे शत्रुगर्वहे ! ” ॥४४॥

मारुनियां ज्ञानि उदी पवनारमर्षे वे । आभियले प्रभुकडे धरनि स्वहस्ते ॥
 सूर्यापरी युति अतीवचि देखता ती । साधर्याचिच कपि ऋक्ष समस्त होती ।
 ॥ इति भीरामचरितमानसानुवादे सुश्रेष्ठमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
 लंकाकांडे अंगदेन रावणमुकुटरामसमीपप्रेषणं नाम पष्ठस्तरङ्गः ॥

तरंग ७ वा

इकडे चिडोनि रावण, सर्वां सगि सरोय “ या वेगें ।

धरुनी वधा कपीतें, ” ऐकुनि अंगद सहास बंधु लागे ॥ १ ॥

सांगे पुढें “ तुम्हि अद्यापारि सर्वं धावा । वेगेंचि शूर रजनीचर सिद्ध हो । ध्वा
 जेंयें जिथें दिसति वानर ऋक्ष, खावे । पृथ्वी करा सकल मर्कटशून्य कीं ते । २
 आणा जिते धरुनि तापस बंधु दोनी ” । त्यातें मुन्हां वदत अंगद रोपवाणी ॥
 “ रे बोलसी किति ! मसे तुज लेश लाज । घे कापुनी निज गळे, मर तूर्ण आज
 माझे बघोनि बळ, भीसि न तूं अजूनी । ऐसा कुलघ्न गतलज नसेचि कोणी ॥
 स्त्रीचोर दुष्ट अघराशि कुमार्गगामी । तूं मंदधी भकसि सैर मदाव कामी ॥ ४ ॥
 तूं मस्त कीं मनुजमध्यक सन्निवृत्त । होतास कालवय आज खला ! स्वहस्ते ॥
 देवील ऋक्ष कपि जें तुजला चपेटे । तेव्हांच कर्मफल तूज समग्र भेटे ॥ ५ ॥
 तूं बोलसी मनुज केवळ राम होय । तेव्हांच जीभ झडुनी जरि तीं न जाया ।
 शीर्षोसमेताचि गळेल रणागणीं तीं । यामाजि संशय खला ! न घरींच चिर्त्ती
 घक्या शरेंच वधि जो बलशालि वाली । रे रावणा ! नराचे त्या म्हणतोस बोलीं
 धिःकार रे । तुज असो, नच शील लेश । तूं आपळाच गमसी, जारि नेत्र वीस ७
 व्यायास शोणित तुझें अति ताहनेले । श्रीरामचंद्रशरसंघ खरेच शाले ! ॥
 त्यां दुःख होइल म्हणोनिच सोडिं तूतें । हें निंदका ! निश्चिचरा अधमाधमातें
 आहे समर्थ जरि मी तव दंतभंगा । आशा न देत मज राघव या प्रसंगा ॥
 तोडूं शिरें दशहि रोप मळा असा ये । लंका समुद्रि बुडवावि बलें अमेयें ॥ ९ ॥
 ही होय उंबर फळासम मात्र लंका । जंतूपरीच तुम्हि त्यांत मुळीं न शंका ! ॥
 हे खावयास फल नाहिं मला उशीर । आला परीं न मज दे खुबीर धीर ” १०
 ऐकोनि युक्तिवच ते दशकंठ हांसे । बोले “ कुठें शिकासे रे ! वदण्यास ऐसें ” ॥
 माली कशीं न वदला असल्या बदाया । लावीति तापस लबाड तुला पढाया । ”

‘मी हों लबाइनि खरोखर बिंश-हस्ता॥कीं ना तुझ्या उपटिं मींच जिमा समस्ता’
 रोपें वदोन हृदिं आणुनि रामकीर्ति । रोवों धरेवरति पाय वदे पणोक्ति॥१२
 ‘माझे पदा शकाश तूं हटवूं शठारे !। सीतेसि हारविन, राम इथें न थारे !’ ॥
 सर्वोसि सांगत दशानन ‘वीर ऐका !। पाया धरुनि कपि हा धरणीसि फेका’
 तेव्हा बलिष्ठ अति इंद्रजिदादि सर्व । जेथें तिथें उठति हर्षुनि शौर्यगर्व ॥
 नानापरीं करिति यत्न पदा धरुनी । ना तें हटें लबाइ तें बसले लवोनी ! ॥
 कांही पुन्हांहि उठुनीं संटले पदास । ना तें हले लबाइ देवरिपूसि लेश ! ॥
 जैसे कुर्योगि जन ना शकती संगेसा !। पाडावयास भविं मोहतलुसि ऐसा ॥
 ते मेघनादसम राक्षसवीर कोटी । येती उठोनि शरती चरणासि कटी ॥
 गेले फिरुनि बसले लववूनि शीरे । ना त्या हले चरण तो कपिचा लवांश !
 सांडी न पाय कपिचा लवहो धरेला । तत्काळ शत्रुमद तो सगळा विराला ॥
 संतासि आलि जरि संकटकोटि लोकीं । नीतीसि न त्यजित तन्मन येवढें कीं !
 देखोनि शक्ति कपिची धिजले समस्त । लंकेश तें उठत ज्या कपि बोलवीत—
 घेलं वपे करि पदा, तंव अंगदानें । सांगीतलें “मम पदा धरुनी न होणें॥१८
 मूर्खा ! जरो धरशितूं पद रागवाचें । त्वत्प्राण रे दशमुखा ! तर मात्र वांचे”
 संकोचुनी परतला परिसोनि ऐसं । निस्तेजसा शशि जसा दिनमध्य भासे
 सिंहासनीं नतशिरा दशकंठ वैसे । संशचिमान सगळा हल्लाच जैसं ॥
 आत्मा जगासि रघुनायक जीवितेश । त्या शत्रुता धरुनि केवें सुखाति लेश !
 रामाचिया गिरिसुते ! भृकुटाविलासें । हें विश्व जन्मत, तसेंचि फिरुनि नाशे
 वज्रा करी नृण, तृणाप्रति वज्र जो कीं । तद्रूतवाक्य कथि होय असत्य लोकीं !
 त्यातें पुन्हां वदत नीति कपी किती तें । मानी दशास्य न परी भृत कालहस्तें ॥
 तद्रूप हायवि, तथा प्रमुकीर्ति वानी ॥ तो जाय बालिसुत त्याप्रति हें वदोनी—
 ‘मी जो रणी तुजसि खेळुनि युदकेलि । हाणीत ना तुजसि तों वटुं काय बोली!’
 आधींच कीं यमपुर दनया कपी ने । तद्राक्ष्य घेकुनि दशास्य भरे भयानें ॥२३

देखिलें अंगदपणा त्यापरीं दशकंधरें ॥

भयें व्याकुल तें झालीं, सगळ्यांचींच अंतरे ! ॥ २४ ॥

धर्षोनिया रिपुबळा अति हर्ष पावे । तो बालिपुत्र बळपुंज कपि स्वभावें ॥
 मेवोनिया पारत रामपदांजुवासी । रोनांचकाय जळबोचन नम्र शीपी ॥२५

हो सांजवेळ, दशकंधर जाय गेही । अ.संत दुःखित भयाकुलचित्त होई ॥
मंदोदरी बहुपरी समजावि कांता । “नाथा! त्याचा कुमति, प्या सुविचारचिचां

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुशोकमानसे सकलकलिकल्प-
विध्वंसने लंकाकांडे रावणसमासदभंगवर्णनं नाम सप्तमस्तरङ्गः ॥

तरंग ८ वा

“ना.युद्ध शोभत तुम्हां घुरायसंगे । रामानुजे अवनि ओढियल्याहि रेवे ॥
उछंघवे नच तुम्हांमिति सर्वथा जे । जिकाल काय समरांगणि त्यासि तेवे ।
जिकाल काय तुम्हि त्यासि रणांगणांत । यहुंतही अति पराक्रमशालि होत ॥
की, कौतुकें जलधि लंगुनि येई लंके । ना घेत चिंत्ति लवही कपिर्हिद शंके ॥
आरामपालक समस्त विनष्ट केले । विध्वंसिले उपवनासि अगम्य लीलें ॥
जेजें समक्ष तुमच्या वधिलेंचि अक्षा । जाळोनियां नगरि केलि समस्त रक्षा ।

गेले होते कुठें तेव्हां बलगर्व तुम्हांतले । ॥

आतां नाथा ! मृग्या बोलें कार्य काय जि ! निष्कलें । ॥४॥

सांगतें मी करा त्याचा विचार हृदयी लव ॥

न माना रामरायातें राजा केवळ मानव । ॥ ५ ॥

तो हो चराचरस्वामी तुलना नाहि तद्वला ॥

त्याच्या वाणप्रतापातें जाणें मारीच तो भला । ॥ ६ ॥

कांता ! न मानिलें तुम्हीं मारीचाचेंहि सांगणें ॥

मानिलें नाच तदाकथ भरलें जारे सद्गुणें ॥ ७ ॥

सीतास्वयंवरासाठी जनकाच्या सभेमधीं ॥

आले असंख्य भूपाल ज्यामधें तुम्हिही सुधी ॥ ८ ॥

विशाल बलगर्वाक्य होता त्यात तुम्ही जरी ॥

रामेंच भेंजुनी चाप सीता वारिलि सुंदरी ॥ ९ ॥

तेव्हां कवनि संग्राम कां न रामासि जिकिलें । ॥

सुरेन्द्रतनयातेंही अल्प तद्वल वाटलें ! ॥ १० ॥

घरोनि फोडिला डोळा, राम तत्प्राण राखिले ॥

भोगी शूर्पणखा काय तेंहि तुम्हींच देखिलें । ॥ ११ ॥

तराहि न विशेषलें लाजलें तुमचें मन ॥

विराध बघिला लीलें, कपंध, खर, दूषण ! ॥ १२ ॥

वाली एक शरें जेणें मारिला त्यास ओळखा ॥

कांता ! चित्तामघें जाणा राघवा विश्वपालका ॥ १३ ॥

नाथा ! पहा जगत्रायें लीलें हो बद्ध सागर ॥

सेने-समेतही आला सुवेले जगदीश्वर ॥ १४ ॥

कारुण्यराशि रविवंशमनोरुकेतु । तो दूत पाटवि तुम्हांप्रति भव्यहेतु ॥

जो की समेत तुमचें बल मंथि सर्व । जैसा हरी मृगपती बहुदन्ति-गर्व ॥ १५ ॥

ज्या दास होति रणधीर बलाढ्य खासे । ते शूरवीरमणि अंगद-माहतीसे ॥

त्यांतें प्रिया ! म्हणतसां नर लाखवार । हा व्यर्थ मान, ममता मदगर्वभार !

हा ! हाय ! कांत ! तुम्हि राघववैर केलें । कालप्रभाव ! मनिं राहि न बोधियेलें ॥

घेऊनि दंड नच मारि कुणासि काल । तो धर्मबुद्धि हरि शक्ति विचार शील ॥ १७ ॥

हे नाथा ! ज्यां जवळि ये जमिं कालपाश । त्यांना मतिभ्रमचि होय जसा तुम्हांस !

दो मारिले तनय, दग्ध पुरी, अजूनी । त्या जी ! तुम्ही परसतीं प्रभुला मजूनी ॥ १८ ॥

श्रीरामराय कवणाबुधि पुण्यमूर्ति । नाथा ! तथा शरण जाडनि ध्या सुकीर्ति ॥

नारीवचें पल्लुनी शस्तीक्षण ऐशी । येई प्रभाति उडुनी अपुल्या सभेसी ॥ १९ ॥

सिंहासनी बसत तो अभिमानपूरी । चित्तांतली विसवनी निज भीति सारी ॥

पाचारि राम इकडे प्रिय बालिजाता । तो येडनी प्रभुपदांशुनि देवि माया ॥ २० ॥

अत्यादरें बसत रामसमीप भक्त । बोले कृपाळु खरशत्रु मुद्रास्पृशुक्त ॥

“हे अंगदा ! नवल हें मज फार चित्ता । मी जे विचारिं तुज साग खरेंचि ताता !

आहेच रावण निशाचर-वंशहीर । ज्याचा प्रताप जगतीतलें फार घोर ।

त्याचे तुवां मुकुट पेकिपेलेसि चार । तूं केविं ते मिळाविलेसि वदें समग्र ॥ २२ ॥

तें अंगदें कथिलें ‘प्रणतार्तिनाद्या ! । सर्वज्ञ आपण कथा पुस्ततां जि ! कैद्या !

ऐका प्रभो ! मुकुट ते नव्हतीच चार । ते होत भूपगुण चार महा उदार ॥ २३ ॥

जे साम दाम गुण दंड, तसाच मद । राजांमधें बसति गाति जयांस वेद ॥

ते नीतिधर्ममय या चरणां उदारां । जाणोनि येति तुमचाच तयास थारा ॥

जो धर्महीन विमुख प्रभुपादपद्मा । जा जायचा निशिचराधिप, कालसद्या

त्या रावणा त्यजुन ते गुणयेथ आले । जागा, तुम्हां खुपतिप्रति आणि घाले !”

एंकांनी ती परम चतुरा अंगदाची सदुक्ति ।
 श्रीगमाची प्रमुदित अती जाहली नित्यश्रुति ॥
 सांगे रामा सकल, घडले वृत्त लंकापुरी जे ।
 वालीचा तो वनय, भगवद्भक्ति चिर्ती विराजे ॥ २६ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्रेष्ठमानसे सकललंकुपविध्वंसने
 लंकाकांडे अंगदस्य लंकासकाशाद्रामसमीपगमनवर्णनं नामाष्टमस्तरंगः ॥

तरंग ९ वा

तैं शत्रुवृत्त सगळे समजोनि येता । श्रीराम बोलवुनि घे साचियां वनस्ता ॥
 लंकेच्या अति सुसज्जवि चारि वेशी । ते सर्व चिंतिति कसे रिषणे प्रवेशी ॥
 तेव्हां विभीषण कपीश सज्जवुनंत । चिर्ती स्मरुनि रघुवंशकुलाधिनाथ ॥
 ते सर्व रीति करिती सुविचार हाच । कीं चार मागिं करुणें कपिसेन्य साच ॥
 केले निपुक्त कटकाधिपति प्रभावी । बोलाविले सकल दूधपतीहि तेवीं ॥
 रामप्रताप सकलासि निवेदियेले । तैं सिंहनाद करुनी कपिही निघाले ॥ १ ॥
 ह्योनि रामचरणीं लवुनी शिरांतें । घेवोनि अद्रिशिखरें कपि धांवती ते ॥
 ते गर्जती सकलं ऋक्ष कपी सुघोष । 'श्रीरामराम जय राघव कोसलेश' ॥ ४ ॥
 जाणोनिही परमदुर्ग अशोच लंका । रामप्रतापि कपि घेति न लेश शंका ॥
 घेरीयली चहुंदिशीं नगरां कपीनीं । भेरी निपाणराव वाजविती मुखानीं ॥ ५ ॥
 'श्रीरामराय जय लक्ष्मणराय' घोष । 'सुग्रीवराय ! जय राघव कोसलेश' ॥
 हे सिंहनाद कपि ऋक्ष करीति वीर । ज्यांच्या बलश्रुतिंसि नाहि कुठेंचि पार ॥ ६ ॥
 कोलाहलें भरुनि जाय समस्त लंका । गर्विष्ठ रावण म्हणे परिसोनि "देखा !
 ही काय वानरगणां मुचली धिटाई !" । बोलावि राक्षसचमूषति त्याच ठायीं ७ ॥
 सांगे 'इथें सकल वानर कालयोगे । आलेत, राक्षसगणांसहि भूक लागे' ॥
 ऐसें म्हणोनि करि तो शठ अट्टहासाबोले 'विधीच गृहिं धाडित खाद्य घास !
 सोरे सुवीर तुम्हि चारि दिशां मिळा हो । हे ऋक्ष वानर धरा, सगळ्यां मिळा हो'
 हो रावणास अतिगर्व उमे ! शहाणे ! कीं वाहि विट्ठिम नमा मिजुनी उताणे !

आशा मिळोनि रजनीचर वीर जातीते मिदिपाल, वरच्या करि शक्ति घेती
चंडां तसे परिषमुद्रस्तोमसंतें । शस्त्रें कृपाण परशू गिरि शूल घेते ॥ १० ॥
जैसं बघोनि अरुणोपलराशि त्यांतोषांवांनि हिंस्र खग हाणिति चोंच कीं ते॥
मूढांस त्यां न समजे निजचंचुभंगातैसे कपींवरि निशाचर युद्धि दंग ॥ ११ ॥
घेऊनि चापघर आयुधराशि नानाआले बलाढ्य रजनीचर ज्यां तुला ना ॥
ते दुर्गकोटि चढती शशिं कोटिकोटी । युद्धार्थ ज्यांस बहु आवडि होय पोटी ।
॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुशोकमानसे सकलकलिकल्पविध्वंसने
लंकाकांडे युद्धार्थमुभयसैन्यसमागमवर्णनं नाम नवमस्तरङ्गः ॥

तरंग १० वा

ते दुर्गकोटि दिसले गण राक्षसांचे । कीं मेरुगुंणि चढले घन कृष्ण साचे । ॥
तैं बाजुं लागति रणार्थ निपाण डोल । ऐकोनि चैव चढला हृदयीं अमोल ॥ १ ॥
तैं बाजुं लागति अपार नभीहि भेरी । भीरुप्रती परिसतांश्रणि येत घेरी । ॥
चेष्टा तया कपिकृताहि न कोण पाही । ते शस्त्रवीर तरि पार विशालदेही ॥ २ ॥
त्यांना न त्या कितिहि दुर्गम घाट वाटा । फोडूनि पर्वत नव्या करितीहि घाटा ॥
ते गर्जती कटकटां ख वीरकोटी । उड्डाणही करिति शेवुनि दांत ओठी ॥ ३ ॥
दाहीहि एकिं 'जय रावण!' ऐशि होई । अन्यत्र घोष 'जय राम विभो!' असाही ॥
सर्वत्र शब्द 'जय हो!' 'जय हो!' असा दे । आपापलीं जय-वचें करिती अमेये ॥
लोटीति राक्षस कपींवरि अद्रिगुंणें । जीं झेलिती वरि वरींच कपीहि रांगें ॥
फेकूनि देति फिरती वस्तीं विशालें । ज्यांही निशाचर किती तरि ते निमालें ॥
करी घेउनी पर्वतखंडां प्रचंडतनु ते शस्त्र कपी ।
लंकादुर्गावरी फेकिती खील जणुं ती त्यां सोपी । ॥
ओटिति चरणां धरुनि राक्षसां आपटिती ते घरणिवरी ।
पळतां त्यातें पुन्हां बोजविति युद्ध करया बरोवरी ॥ ६ ॥
चपल तरुण ते निजप्रतापें चढति गढावरि किती तरी ।
मंदिरशिखरीं चढुनि शस्त्ररूपि राक्षसीतीं गाति ररी ॥

एका एका धरुनि राखेसा कविभट परतति पळय किती ।।

वरती आपण तळीं राखुसां घालुनि मारिति उड्या धिती ।।३।।

रामप्रतापसलिले ते कपिसूय सारे । मदींति राक्षसगणाप्रति शक्तिसारे ॥

दुर्गावरी चढति वानर जेथ तेथ । रामप्रतापरविचा जय गर्वतात ।।८॥

जाई निराचर-समूह तदा पळोनी । जावेत मेघ पवने अति विस्फलोनी ॥

कळोळ सयं नगरांत भरून जात । बालें छिंश रडति शोकभरें नितान्त ॥९॥

देती शिव्या सकळ निंदुनि रावणास । 'राज्यांत आणित निर्मनुनि मृत्युपाश' ॥

सेना स्वकीय विचला परिसोनि कानीं । लंकेस त्या परतवोनि वदे स्ववागी ॥

"जाईल जो विमुख होउनिरा रणातें । तीक्ष्ण कृपाणि अजि मीच वधीन त्यातें ॥

सर्वस्व त्याउनि यथेच्छहि भोग नाना । स्वप्राणि कीं समरिं चढभता मुद्देना ।" ॥

ऐकोनि उग्र वचना सगळेच भ्याले । वाढोनि लाज, परि, वीर फिरुनि आले ॥

वीरासि होय रणि सन्मुख मृत्यु शोभा । या निश्चयें त्याजिति चेष्टुनि जीवलोभा ॥

नानायुधें धरुनि ते लढती समस्त । आह्वान देति रिपुतें अतिरोपयुक्त ॥

शस्त्रेंचि शूल परिघादिक हाणुनीया । ते ह्मणवीति अति ऋद्ध-कपीसि कीं या ॥

सारे मयाकुल कपी पळु लागले ते । होणार गैरि ! जरि होवटि तेच जेतें ! ॥

कोणी तरी पुसत अंगद, वायुमुनु । कोठें बली द्विवेद नीळनलादि ? नेणूं ! ॥१४॥

जाणे मरुत्तुत टिके नच आत्मसेना । तो द्वारि पश्चिभिं असे रणरंगराणा ॥

तेथें कशीत अति संगर मेघनाद । भंगे न वेश कटिना नच शक्य भेद ॥१५॥

संकुद्ध होय पथनात्मज फार चित्ती । गर्जे बलाढ्य जणु कालचि योधमूर्ति ॥

लंकातटावरि चढोनि सुवीर पावे । तो मेघनादि गिरिखंड धरोनि धावे ॥१६॥

केला विभग्न रथ, साराथि संहरीला । लत्ताप्रहार हृदयावरि हाणियेला ॥

जाणोनि त्या विकल, साराथि अन्य कोणी । घालोनिचां रथिं क्षणीं सदनात आणी ॥

जें अंगदें परिखिलें तटिं एकलाच । गेला असे चढुनि मारुति वीर साच ॥

तें जाय बालिमुतही वरतीं चढून । लीलेंचि तो समरवीर अतीव तूर्ण ॥१८॥

ते करुद्ध युद्धपटु वैरि-विरुद्ध दोन । रामप्रताप हृदयामधि संस्मरून ।

घावोनिया चढति रावण-सद्य-माथां । द्वाहीहि गर्जति रघूत्तम-कीर्ति-सत्ता

तें सद्य त्याहिं कळसासह भग्न केले । पाहोनि रात्रणमनीं मय निर्भियेले ! ॥

नारीसमूह उर ताडुनि बोडतावी । 'उत्पातकारि कपि हे अजिं दोन येती !'

चेष्टा करीत कपि त्यां भिववीति दोनी । श्रीरामचंद्रयश्च उत्तम गाति गानीं ॥
ते स्तंभ कांचनि करी उपयोनि येती । सर्वत्र हाणुनि विनाश तयें करीती ॥ २१ ॥
गर्जोनि ते प्रविशले रिपुसैनिकांत । मदींति त्यासि भुजशक्तिबलें नितान्त ॥
लत्ता कुणास वितरीति कुणां चपाटे । 'प्या रामवैरफल हें तुम्हि हो ! करंटे ! '

एका एका राक्षसां मर्दुनी ते । त्याच्या शीर्षां कापिती क्रुद्धचित्तें ॥

फेकोनी त्यां रावणापास देती । मर्त्रें होती कीं दहीहंडिशीं तीं । ॥ २२ ॥
जे मुख्य मुख्य रजनचिर कीं विशेष । त्यांतें धरुनि पर्दि फेकिति रामपास
सांगे विभीषण तिथें अभिधान त्यांचें । दे राम त्यास निजधाम अनंत साचें ।
जे मानवाद खल जे द्विजमासभक्षीपावे तयाहि गति जी मनि योगि कांक्षी
मानी उमे । मृदुमना करुणाग्नि राम । 'वैरहि राक्षस मला धरतो निकाम'
दे त्या अनुत्तम गतां प्रभु जाणुनी हें । ऐसा कृपालु गिरिजे ! जगि कोण आहे ?
आति त्र्यजूनि विभुला भजती न जे कीं । दुर्भागि ते परममंद मनुष्यलोकीं
'दुर्गा प्रविष्ट जणुं अंगद मारुतीही' । श्रीरामचंद्र म्हणती वच तर्कवाही ॥
लंकेत दोन कपि ते सज्जतात कैसे ? । मंथीति सिंधुजल मंदर दोन जैसे ॥ २३ ॥

भुजबलें अरिसैन्य विमर्दुनी । बधुनि ये दिन जाडनि, यामिनी ।

उभय ते विगतभ्रम राचवा । जवळि येउनि बंदिति सोत्सवा ॥ २४ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुक्तोक्तमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
लंकाकांडे राक्षसवानरयुद्धवर्णनं नाम दशमस्तरङ्गः ॥

—:०:—

तरंग ११ वा

माया तयीं लवविला प्रमुपादपद्मी । श्रीरामचिच विहारे अतिसौख्यसर्त्री ॥
पाहे कृपानिधि तया युगला सुवीर्य । सौख्यासि सेविति गतभ्रम ते अपारा ॥
पाहोनि अंगद, मरुमुत दोहि गेले । ते ऋक्ष वानरहि वीर तसे निघाले ॥
संध्याप्रदोषवल पाहुनि राक्षसांनीं । हाही पुकारली दशाननकीर्तिगानीं ॥ २ ॥
पाहोनि राक्षसचमू फिरले कपीही । चावोनि दात लटवी अति शौर्यवाही ॥
दोही बलें प्रबल, वीरहि एकमेकां । आह्वान देति लटवी न धरुन शंका ॥

ते कृष्णवर्ण रजनीचर वीर थोर । वणें अनेक परि वानरवीर शूर ॥
 योद्धे समानबल दोहि दलांतले चे । क्रोधें भरून लटती अतिशौर्यतेवें ॥ ४ ॥
 प्रावृद्धनावलिधिं शारदमेघराशि । जाणों लटे, पवन लोटि जवें जयांशी !
 संग्राम भीषण महान् घनघोर ऐसा । ज्याचें यथार्थ करि वर्णन कोण केता !
 देखे अकंपन तथें अनिपातिकाय । म्याली असे निजचमू नच राहि धैर्य ।
 माया सृजीति निमिपीं तम त्याहिं केलें । रक्तोपलंघित भस्मचि वपियेलें ।
 दाही दिशां तिभिर दाट भरोनि येतां । कोणास कोण न कळे कपिंना समळां
 नालोचतां कुणि कुणां करितीं मुखांनीं । आवाज घोर राखि ते किति आरडोनी !
 मायादि मर्म कळताडणिं राखवार्ते । पे बोलवोनि हाणि सांगद मारतीतें ॥
 त्यातें निवेदित रघूत्तम सर्व वृत्त । जें आयकोनि कपिसत्तम वृष्ट होत ॥ ८ ॥
 तेव्हां कृपानिधि रघूत्तम चाम जोडी । अग्न्यस्त्र सायकवरा अति तूर्ण सोडी
 होतां प्रकाश हाणि, ना तन राहि कोठें । जानोदवें नुरत संशय, हें न खोटें !
 ते ऋक्ष वानर तदा मिळता प्रकाश । प्रास-भ्रमा चुकविती हृदिं घेति हर्ष ॥
 हो गर्जना इतुकि अंगद-मारतीची । गेले पळोनि रजनीचर ते त्वरेंचि ॥ १० ॥
 त्यां धांवतां धरणि पाडिति ते धरोनी । अलदभ्रुता करणि दाखविली करोनी ॥
 ते राक्षसा भिरकवीति समुद्रिं लीलें । नक्कादिमत्स्यगणिं त्यां हाणि गट्ट केलें ॥
 मारीयले कितिक, तोडियले कितीक । गेले गद्दीं पळुनि राक्षस ते अनेक ॥
 दैना अशी करुनि राक्षस-सैनिकात । ते ऋक्ष वानर रणांगणिं गर्जतात ॥ १२ ॥
 जाणोन रात्र अजुनी, कपिसैन्यभाग । चारीहि ते परतले प्रभुतें शुभांग ॥
 श्रीराम त्यां करुणदृष्टिं विलोकताच । अल्लेशचित्त कपि सर्वहि होति साच ॥

इकडे दशाननानें सचिवां अपुल्या निमंत्रुनी सकलां ।

केला विचार समरीं, अपुला सैनिकविभाग किति टिकला ॥ १४ ॥

सांगे रावण सचिवां, “सैन्यार्धां मर्दिळें कपींनीं कीं ! ।

आतां वेगें सागा काय करावें अग्दीं कृश्यानीकीं ? ! ” ॥ १५ ॥

तें माल्यवंत नामक मातामह रावणास नात्यानें ।

अतिवृद्ध मंत्रिनायक राक्षस जो, कथियलें तदा त्यानें ॥ १६ ॥

त्याच्या उक्ति पवित्रा, मुनीतिपथ दाविल्या परम हितदा ।

“ ताता ! ऐक मदीया उपदेशालागि, तूं बहा न मदा ॥ १७ ॥

सीतेतं तू जेव्हांपासुनि आणीयलेंसि रे। हरनी ।

तेव्हांपासुनि होती, अशकुन जे वर्णु काय मी फिरनी ? ॥ १८ ॥

वेदपुराणें ज्याचीं गाति यशें आवडीं अमृतमधुरें ।

त्या श्रीरामप्रभुला विमुखपणा धरुनि वोग हो सुखि रे ! ॥ १९ ॥

जेणें हिरण्याक्ष संबंधु मारिला । विनाशियेलें मधुकैटभां खला ॥

तो हा कृपावधी अवतीर्ण होउनी । आला असे कीं भगवान् बुधाग्रणी ॥

जो कालरूप खलकानन दाहणारा । जो सद्गुणायतन, बोधजलास थारा ॥

ज्यातें महेश्वर विरिचिहि सेवितात । त्याचीं विरोध करुनी हित केविं, तात ! ?

दे वैदेही त्यासि, टाकूनि बैर । सेवाया तू तो कृपाळू उदार ” ॥

ऐसे त्याचे शब्द बाणासमान । लागोनी तो बोलला मोघपूर्ण ॥ २२ ॥

“हे दुर्भंगा ! चदन कां करिसी न काळें ! आहेस शूद्र म्हणुनी तुज ना वर्धीलें ॥

तू जा इथून मम दृष्टिपथीहि ये न” । ऐसं तया दशमुखें छळिलें बदोन ॥ २३ ॥

तैं मात्स्यवंत हृदयीं करि हा विचार । यातें वधूं बघत राम दयासमुद्र ॥

तेव्हां तयास हसडून शिष्या अनंत । गेलानच तो निधुनि ताक्षणि मात्स्यवंत

तो मेषनाद अतिरोषमरें वदें हें- । “उया प्रभाति मम कौतुक तात । पाहें ॥

बोलेन मी किति ! करुनचि दाखवीन ” । ऐकोन विश्वसत त्यावरि तात पूर्ण २५

प्रेमैं तयास निज अंकिं दशास्य घेत । ऐशा विचारि उजडूनि घडे प्रभात ॥

तो वेदिती कपि सुदुर्गम दुर्गसाथ । कीलाहलें भरलिल ती नगरी अपारा ॥ २६ ॥

घेऊनि विविधें शस्त्रें किती राक्षस धावती ! ।

शिखरें पर्वताचीं ते फेकितो खालतीं किती ! ॥ २७ ॥

कोट्यवधी गिरि शिखरें लोटिलि, गोळे सुटले कितीतरी ॥

प्रलयकालच्या मेघा ऐसे गर्जुनि अशनिच पडे वरी ।

विकट वीर ते मर्कट लटती एकवटोनी जर्जर ही ॥

शैल घेउनी चढति गढावरि, राक्षस वधिले किति त्याहीं ! ॥ २८ ॥

जें मेषनाद परिसे गढ वानरांनीं । वेदीयला स्वकटकाहि चहूंकडोनी ॥

दुर्गावरुनि उतरे तळि मेषनाद । शत्रूवरी चलत, चाजत चाग्रवृंद ॥ २९ ॥

“ते गंधु युगधर कोसलनाथ कोठें ! । त्रैलोक्यविभ्रुत धनुर्धर वीर मोठे ! ॥

सुग्रीव नील, नल, ते द्विविदादि कोठें ! । तो भेष्ट अंगद कुठें हनुमंत भेटे ? ३०

विद्रोहि बंधुसि विभीषण तो कुठें हो ! दुष्टास निश्चयि वधोनाचि आज मो हो !
 बोझून यापरि शरासनि उग्र बाण । बोझुनि ओढि अतिरोषि नितान्त ताण ॥
 संक्रुद्ध तो शरसमूह असंख्य सोडी । कीं पक्षयुक्त अहि धावति ते घडाडी ॥
 सर्वत्र भुवरि कपी पडले विदीर्ण । त्याचेपुढें दिकत त्यासमयीं न कोण ॥ ३२ ॥
 जाती पळून कपि ऋक्ष रण त्यजून । इच्छाच युद्ध करुं लवहो उरेन ॥
 कोणी रणीं न दिसला कपि ऋक्ष ऐसा । ज्या कीं लढूं आशि उरें लवमात्र आशा !
 तें मेघनाद कपिवीरगणां रणात । पाडीत मारुनि दहा शर तीव्रघात ॥
 गर्जेहि धीर बलवीर अतीव नादें । जो सिंहनाद रिपुदन्तिमना भयादे ॥ ३४ ॥
 तेव्हा बघे पवननंदन सैन्य भीत । तो धावला जणुं कराळचि काल मूर्त ॥
 घेई त्वरें उपटुनी करिं थोर शैल । तो मेघनादि क्षणिं फेंकित कोपशील ॥ ३५ ॥
 येत्या गिरांस बघुनी, नभि तो उडाला । टाकूनि अश्व-रथ-साराधि त्या स्थलाला ।
 आह्वान देत जरि मारुति त्या कितीदा । ना येत तो निकट, जाणुनि मर्मबोधा ॥
 रामापुढें मग सरे घननाद बुद्धा । नानाप्रकारिं करि तो प्रसुरामनिंदा ॥
 शस्त्रास्त्रसंहति रघूत्तमिं सोडि सारी । श्रीराम कौतुकिंच तोडुनि ती निवारि ॥
 रामप्रताप बघुनी चिडलाच मूढ । मायाप्रयोग कर पाहत तो निगूढ ॥
 जैसा कुणी गरुडसंगतिं खेळुं पाहे । दावूनि साप लघुसा ताशि गोष्ट कीं हे ॥

प्रयला मायाशक्तिस व्याख्या वय शिवविशिचि लघुशेर ॥

त्या हा निशिचर दावी निजमाया मंदबुद्धि कुबिचार ॥ ३९ ॥

आकाशि तो चढुनि वर्णित आगिराशि । क्षोणींतुनी प्रकटवी जळ धारवर्षी ॥
 नानाप्रकारिंहि पिशाच-पक्षाचर्चीना । 'मारा पिटा' म्हणुनि नाचावि घोरवर्णा
 विष्ठास्थि-केश-रुधिरासि सख्य वर्षी । कोठें कुठें पृथु शिलाहि तथा विनाशी ॥
 वर्षीनि धूळि करि तो तिमिरा अशा कीं । हातासही पसरित्या नच कोणि देखी ॥
 माया-प्रकार बघुनी कपि होति भीत । सान्यासि तें गमत कीं क्षणि मृत्यु येत ॥
 ते कौतुकें परि बघे स्मितयुक्त राम । सरे कपी समय होत रणीं निकाम ॥ ४२ ॥
 तो एक बाण परि सोडुनि नाशि माया । जैसा रवी क्षणिच लावि तमा निमाया ॥
 श्रीराम पाहि कपि ऋक्षगणां दयेनें । होती बलिष्ठ न रुचे परतूनि येणें ॥ ४३ ॥
 आशा तशी मिळवि जी रघुराय देत । ते अंगदादि कपिवीराहि सर्गि घेत ॥
 संक्रुद्ध लक्ष्मण निधे सरसावुनीयां । हातात सायकशरसन घेत साक्षा ॥ ४४ ॥

आरक्त नेत्र, उर, बाहु विशालशोभी । शैलेद्रकान्तिसम ती तनु नेत्रलोभी ॥
 किंचित् सुरक्त मुग्धा वरि शोमणारी । कीं धीरवीररस लक्ष्मण तो शरीरी ॥४५॥
 तैं वीर पाठवि दशाननही अनेक । शस्त्रास्त्रधारि सरसावति ते अशंक ॥
 अद्री नखें विटप घेउनि आयुधाली । श्रीरामघोषि कपिवीरचमूहि आली ॥४६॥
 ते जोडिजोडिं भिडले सगळेहि योध । इच्छा जयीं उभयिही अतुला अमंद ।
 चावीति हाणिति रिपूप्रति मुष्टि लाथा । ऐसे कपी विजयिं ताडिति त्यां समस्तां ॥
 “मारा ! धरा ! अजिं धरा ! सकलांस मारा ! तोडा शिरा ! कर धरा ! उपटा चरारा !”
 ऐशा रवीं भरुनि राहिलि भूमि सारी । वंडें प्रचण्ड समरांगणिं नर्तणारीं ॥
 तैं युद्धकौतुक नभांतुनि पाहतात । सारे विमानिं वसुनीं सुरवृंद तेथ ॥
 साश्चर्य युद्ध मयता कधिं ते उदासी । दखोनियां कपिजया कधिं वा प्रहर्षीं ॥
 रुधिरें भरती गतं त्यावरी धूळ साटली ॥

अंगाराराशि कीं छन्ना प्रेतधूमंचि वाटली । ॥ ५० ॥

घायाळ वीर रणिं शोभति रक्त कैसे ! । कीं ते पलायतव पुष्पसुशोभि जैसे ! ॥
 ते दोन वीरवर लक्ष्मण मेघनाद । जे एकनेक लढती हृदिं वैरवृद्ध ॥५१॥
 कोणासि कोण नच तें रणिं जाति हारी । मायावि युद्ध करि राक्षस नीतिवैरी ॥
 संक्रुद्ध होत हृदिं फाराचि तैं अनंत । मोडी ससारथिरथा अरिच्या क्षणात ! ॥
 क्षुणी अनंतपरिं त्याप्रति तेथ श्रेय । होई निशाचर तयें जणुं जीवशेष ! ॥
 तेव्हां विचार करि गवणपुत्र ऐसा । घेणार जीव अजिं संकटिं मार्ग कैसा !
 तो वीर घातकरि सोडित शक्ति त्यासी । जी लक्ष्मणोरिं घडके युतिपूर्ण राशि
 शक्तिप्रहार करि मूर्च्छित लक्ष्मणाला । ये मेघनाद मग त्या, गतगभीति जाला !
 तैं मेघनादसम कोटि मुवीर तयें । ते लागती उचलण्यास्तव लक्ष्मणातें ॥
 आधार सर्व जगतां प्रति जो अनंतातो त्यास केविं उचले ! मग घेति खंत ! ५५
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे ‘सुश्लोकमानवे’ सकलकालिकलुपविध्वंसने
 लंकाकांडे मेघनादशक्तितो लक्ष्मणमूर्च्छांगमनवर्णनं नाभैकादशस्तरङ्गः ॥

तरंग १२ वा

यत्क्रोधवाहि गिरिजे ! करणार दग्ध । चौदाहि विश्वभुवने नच ज्यास बंध
 खेवीति ज्या मुरगणादि चराचरादि । त्या जिंकणार तारि कोण रणात युद्धीं !

रामप्रभाव परि चितुनि तो विचारें । वंदी पदाब्ज भरता अति भक्तिभारें ॥
 बोलेहि अंजलि जुझनि "तव प्रताप । चित्ती घरुनि क्षणि जाइन मी अपाप ॥"
 बोलोनि हें, भिळवुनीहि निदेश तैसा । जाई त्वरें पवननंदन रामहर्षा ॥
 जातां मनीं करित तो कुतुकें विचार— 'कैसें अमेय भरतीं बल शील थोर ?
 श्रीरामपादकमलीं किति गाढ भक्ति ।' ऐसें प्रशंसि हनुमान् भरता स्वचित्ती ॥
 पाहोनि लक्ष्मणदशा इकडे प्रभूही । लीलामनुष्यतनु बोलत या वचाहीं ॥२२॥
 "ही मध्यरात्र उलटे, कपि कांन येई ।" ऐद्या विलापि अनुजा उरिं राम-वेई
 बोलेहि "दुःख मम तूं कधिं साहसी न । बंधो ! स्वभाविं तव रे । मृदुताच पूर्ण
 माझ्या हितास्तवचि टाकुनि मायबापांनूं सोशिलेंचि विपिनीं हिम, वात-तापां
 माझ्यावरील ममता तव तो कुठें गा ॥ कां आतं वाक् परिसुनी नच होसि जागा
 मी जाणतो जर बनीं तव हो वियोग । मी मानितों न पितृवाक्याहि तें अमोघ ।
 स्त्री, पुत्र, वित्त, परिवार, गृहादि सारें । होतीहि जातिहि जगीं बहु वेळ हे रे ।
 ऐसा विचार करनी तरि ऊठ बाळ ॥ बंधू न सोदर जगीं तुजसा मिळेल ॥
 पंखाविना खग जसा अति होय दीन । जैसा कणी मणिविना राज हस्तहीन ॥१६॥
 बंधो ! तुझ्यापिण तसा मम होय जीव । ठेवील कीं जर जिवंत मला कुदैव ॥
 कोण्या मुखें स्वनगराप्रति म्यां रियायें । लीसाठि बंधुसिच मी जर हारवायें ।
 लोकीं अकीर्ति सहणें बरवें गने तें । लोहानिची धिति न तेवढि मन्मनातें ॥
 आतां अकीर्तिसह हा तव तात । शोक । साहेल कीं मदुर निष्ठुर कीं विलोक
 आधार आत्मजननीस कुमार एक । तो तूं तिनें मज दिलास करे सुरेख ॥
 जाणोनि मी मुखद होइन त्या मुरतीं । जाऊनि मी समजवूं जननी कधीं ती ॥
 "है सांग कीं क्षणि उठोनि मला मुबंधो । हे लाडक्या । जिवलग गुणरत्नसिंधो ॥"
 ऐसा प्रकारि करि शोक विशोककारी । राजीवनेत्र विभुचें सृजितात वारि ॥४०॥
 ऐसा उमे । संचित ईश्वर जो अलंङ् । भरतीं कृपालु नखुत्त करी उदंड ॥
 ऐकोनियां श्रवणि तो प्रभुचा विलाप । झाले मनीं विकल सर्व कपी उमापा ॥४१॥
 तो त्यात पोंढचत येवनि वायुसूत्र । कारुण्यपूर्ण रडि तो रस 'वीर' मानूं ॥
 श्रीराम मारुतिसि भेटत दर्पराशि । मुष्ट प्रभू अति कृतज्ञ धरी उराशीं ॥४२॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुगादे मुश्लोकमानसे षड्वक्त्रकलिकुण्डविषंभने
 हंकाचडे हनुमदौपधानयनवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥

तरंग १३ चा

केला उपाय अति सत्वर वैद्यरावें । वैसे उठून झणि लक्ष्मण, हर्ष पावे ॥
 भ्रात्यासि भेटत विभू कवळूनि वधीं । तैं ऋक्षवानरचमूहि भरे प्रहर्षीं ॥१॥
 वैद्यासि पोंचवित मारुति तेविं तेय । जेथुनि घेऊनि तथाप्रति जेविं येत ॥
 वृत्तांत हा दशमुखा कळताच सारा । दुःखे शिरें बडवि तो बहुत प्रकारां २
 ये व्याकुलत्व घरनी मग कुंभकर्णा । जागे तथा करित तो विविधप्रयत्नां ॥
 जागा निशाचर दिसे नयनास कैसा । कीं काल मूर्त बसला तनुपारि जैसा ।
 बंधूसि तैं पुसत यापरि कुंभकर्ण । “कां कांति रे तब मुखीं दिसते विलीन ?” ॥
 त्यातें मदान्ध दशकंठ निषेदि सारें । सीतेसि आणिलि हरून कशा प्रकारें ॥४॥
 “मारीयले सकळ राक्षस बा । कपीनी । ते धीर धीर मम बोध नुरेचि कोणी ॥
 ते देवशत्रु नरभक्षक दुमुंखादि । तैसे सुवीर अतिकाय, अकंपनादि ॥५॥
 जे अन्य वीरहि महोदर मुख्य शूर । संहारिले समरधीर रणीं समग्र ” ॥
 ऐकोनि रावणवचा अति दुःखपूर्ण । बोले दयार्थवन यापरि कुंभकर्ण ॥६॥
 “आणूनिया हरति ती जगदंबिका रे । कल्याण काक्षिसि डाठा । कवण्या प्रकारें ?
 ना तूं निशाचरपते । मलि गोष्ट केली । आतां मला उठीवशी, नुठवूनि वेळीं ॥७॥
 साता । अजून तरि तूं अभिमान दाक । श्रीराम तो भज, घडेल नुरेख देख ॥
 हे रावणा । मनुज कीं रघुनाथ होय । ज्या दास मारुतिघमान असे अमैय ८
 केली तुलां अहह ! केवढि चूक हीरे ! । आलास ना कळविण्या मज आर्षि सारें
 ज्याचे विशिचि-हरसे मुर दास सर्व । त्या तूं प्रभूसि करितोसि विरोधभाव ९
 श्रीनारदें मुनिवरें कथिलें मला तें । तें सांगतों तुजीह, वेळ परी न मातें ॥
 आतां मदंगभरिं भेटाचि गाढ ताता । जाऊनि मी सुफल नेत्र करीन आतां ॥१०॥
 तो श्यामलंग सरसीरुहलोचनांचा । तापत्रयातुनि विमोचन पाहुं साचा ॥
 त्या रामरूपगुण आठवुनी मनांत । तळीन तो क्षणभरीं अतिमात्र होत ॥११॥
 तो त्याजसाठि दशकंधर भागवीत । रेडे अनेक, मंदिरा-घटकोटियुक्त ॥
 खाऊनियां महिष तो कृतमद्यपान । तो वज्रपातसम गर्जत कुंभकर्ण ॥१२॥
 ऐसा मदांध रणधुंद, न संगिं कोण । दुर्ग त्यजून रिधला रणिं कुंभकर्ण ॥
 भेटे विभीषण तथापुढतीं सरून । सागे नमून पदिं त्या निजनाम पूर्ण ॥१३॥

लीलेसि या जगति जाणिल तोच लीलें। श्रीराम ज्यावारी कृपा करि शैल-बालें
होतां निशा फिरलिं दोहि दळें स्वठाया। सैन्यस्थिती दल-पती सरले वंधाया
जो व्यापक प्रभु अविश्य, जगत्त्रयेय। तो तें पुसे 'करि न लक्ष्मण कां प्रवेश'
ये वायुनंदन तयाप्रति घेउनी तो। त्या पाहतां प्रभु दयानिधि आर्त होतो।
तें जांबुवंत कथि 'वैद्य सुपेणनामा। लंकेमधें वसत बोलधुं त्यासि रामा।'
तें मारुती धरुनि रूप लघूच जायात्या आणिता त्वरित गेहसमेत होय। ४
येतां सुपेण नामि राघवपादपद्मा। शीर्षांसि वांक्जुनि सांगित सौख्यधामा ॥
कीं कोगता गिरि, ज्यावारी औपधी ती। 'जा मारुते! त्वरित घेउन ये स्वहस्ती।'।
श्रीरामचंद्रचरणानुज राखि चित्ती। चाले प्रमंजनमुत स्वबलाहि चिंती ॥
हैं रावणा कळवि सर्वहि वृत्त दूत। ये कालनेमिगृहि रावण दुष्ट हेत ॥६॥
सागे दद्यानन तयाप्रति मर्म सारें। तें कालनेमि धिर हालवि कीं, 'वृथा ऐं
जो कीं समझाचि तुझ्या नगरीस जाळी। मागीं तया अडवि कोण बली विद्याली
श्रीराघवा भजुनि तूं हित घे करून। नाथा! त्यजून कडवाद फुका अजाणें
इंदीवरामतनु सुंदर नीलकांति। नेत्राभिरान निज बागवि तूं हृदंत ॥८॥
टाकून गर्व ममतादि अहंकृतीला। व्या घोर मोहरजनीं तुनि जागृतीला ॥
भक्षीत जो सहजि कालकरालसर्पा। स्वप्नीहि त्यास परि झिकिल कोण बापा।'
ऐकोनि रुष्ट अति रावण तो बघोनी। हा कालनेमि हृदयांत विचार आणी
कीं रामदूतकरि मृत्यु बरा अतीव। पापात्म हा राल दद्यानन दुष्टभाव १०
चिंतूनि हैं निघत तो, रंचि मार्गि माया। उद्यान मंदिर सरस्तटि निर्मि ठायीं
तें मारुती बघुनि आश्रम चारु मानी। देखूं मुनी, जल पिऊं धम घालवोनी
राहे तिथे कपटवेगिन्हा कालनेमी। मायेसदूत मन मोडधुं पाहि धामी ॥
जाऊन मारुति तया नमवीत माथा। लागे कथूं मुनि रघूचमकीर्तिगाथा १२
'हैं हो महत्तमचि रावण-राम-युद्ध। झिंकील राघव सरोत्तर कीर्तिशुद्ध ॥
मी येधुनीच बघतों रण सर्व तात। हो ज्ञानदाष्टिबल सिद्ध मला समस्त' १३
तें मागता जल कर्मद्वल दे मुनी तो। सागे कपी 'लव जले नच तोप होतो'
बोले मुनी 'सरि निमज्जन ये करून। ज्ञानोपदेश तुल भी विधिनें करीन।'
जाई सरी, तव पदा मकरी घरीत। होऊनि आकुल कपी तिजला बधीत ॥
ती जाय दिव्य तनु घेउनि देवलोका। बोले कपीस 'अभि मी सरि निष्कलंका

त्वद्दर्शनं शमतरे । मुनिवर्य-शाप । तूं जाण हा मुनि न, राक्षस घोर पाप !” ॥
 ती अप्सरा वहुनि हें वचन दूर जाय । ये राक्षसाजवळ मारति तो अमेय ॥ १६
 सांगे कपी ‘प्रथम प्या गुरुदक्षिणा ही । या मागुनी मज मुने । गुरुमंत्र तोही ।’
 लांगूल तच्छिरि लपेटानि आपटीत । तें मृत्युकालितनुतें प्रकटी यथार्थ ॥ १७
 तो ‘राम राम’ म्हणुनी असुतें त्यजीत । ऐकोनि त्रुष्ट मनि मारति तूर्ण जात ॥
 तो शैल येत परि औपधि नोळखेचि । तें पर्वता उषटुनी करि घे सुखेंचि ।

पर्वता घेउनी रार्थी नभी मारति धावता ।

अयोध्यानगरीच्या तो वरती ये नभःपथा ॥ १९ ॥

देखोनि यां नभि विशाल अशा तयासी । चिंतीतसे भरत ‘राक्षस तो प्रयासी’ ॥
 तें त्यावरी नभि पळ्याविण सोडि बाण । आकर्ण ओढुन धरुनहि नेम पूर्ण ॥ २०
 तो लागता दार विमूर्च्छित वायुपुत्र । खाली पडे स्मरत ‘राघव’नाम मात्र ॥
 ऐकोनि त्या प्रियवच्चा भरतें उठोनी । धावोनि आतुर अती कपिसन्निधानी
 त्या व्याकुळा कपिसि लावित तो उराशी । त्या झुडि आणुं पथि तो बहुत प्रयासी
 जागा न होत कपि तें मरतें सशोकें । बोलीयले वचन लोचनि अश्रुसेकें ॥ २२ ॥
 “जो कीं विधी मजसि रामवियोगि लोटी । लोटीत तोचि मज याहि सुतीत्र कटीं
 वाकूकायचित्ति जर मद्रति रामपायी । पुण्या खरोखर असेल जरी अमायी ॥
 होवोचि हा कपि गतश्रमशूल तूर्ण । श्रीराम हो जर मला अनुकूल पूर्ण ।” ॥
 तें ऐकतां उठुनि यां वसला कपीश । बोलीनि ‘राम जय ! राघव ! कोषलेश !’ २४
 घेऊनि मारतिसि गाढ धरी उराशी । रोमाचकाय नयनावुजि बिंदु वर्षी ॥
 प्रीती न माथ हृदयीं भरताचिया ती । भीरामचंद्रविनुला स्मरुनी स्वाचिंती २५
 त्याला पुढे ‘कुशल कीं मुखधाम रामा ! भ्रात्यासर्वे जनकजेसिहि, माय आम्हा !’
 तें थोडक्यांत कथि मारति सर्ववृत्त । दुःखी तयें भरत हो अनुतापयुक्त ॥ २६
 उद्गारि तो “अहह ! मी किति हा करंय ! । क्षालें कथास जगतीतलि रामकथा !
 एकाहि कार्यि घडली प्रभुची न सेवा । हा व्यर्थ जन्म मम काय दिलास दैवा !”
 जाणोनि वेळ कठिना, मनि धीर घेई । बोले पुन्हां भरत वीर कपीसि हंही ॥
 “ताता ! विलंब तुज होइल जावयाते । नासेल काज जर पोंचशि तूं प्रभातें २८
 शैलसमेत मम सायकिं तूं चढायें । घाडीन जेथ बिभु कारुणिक स्वभावें ” ॥
 ऐकोनि तें म्हणत मारति साभिमान । ‘माझ्या भों कुडुनि जाउं शकल बाण !’

बंधूसि तो उठवुनी हृदयीं घरीत । संतुष्ट होत हृदि जाणुनि रामभक्त ॥
 सांगे विभीषण "हितप्रद रावणासी । मी बोलतां मजसि हाणित लाय शिर्षी!!
 दुःखेंचि त्या, खुबराश्रय मीच घेई । दीनावरीं प्रभु कृपालुच नित्य होई" ॥
 तें कुंभकर्ण कथि "रावण नायकील । तो होय कालवश, त्या उपदेश फोल ! ॥
 तूं धन्य निश्चित विभीषण ! धन्य धन्य ! तूं तात ! राक्षसकुलासि ललाम, नान्य ॥
 उद्धारिलास निजवंश तुवां सख्यारे ! । सौंदर्यसौख्यनिधितें भजसी विचारें ॥
 टाकूनियां कपट वाक्तनु-चित्त यांनीं । तूं रामरायचरणां भज सर्वमानी ॥
 जा तूं दुरी मज कळे न पर स्वकीय । मीही असें रिषत कालमुखीं अवार्थ ।" ॥
 बंधूक्त ऐकुनि विभीषण येत मागे । घैलोक्यभूषण रघूत्तमपादिं लागे ॥
 सांगे "विभो ! गिरिसमानशरीर वीर । ये कुभकर्ण इकडे रणरंगधीर" ॥१८॥
 तें सांगतां परितो कपि जो स्वकर्णी । ते त्यावरी रिषति घावत गर्जनानीं ॥
 बेती करीं उचलुनी गिरि वृक्ष तैसैं । पेकीति त्यापरत चावुनि दांत रोपें ॥१९॥
 त्यातें प्रहार करितो गिरिशृंगकोपे । एकाच वेळि कपि ऋक्ष असंख्यदाटी ॥
 ना तो बुजे, हयवेळा तर तो हंटेन । मारोनि अर्कफळि कुंजर हो नै खिन्न !!
 मुष्टिप्रहार तंत्र मारति त्या करीत । जेणें पडे धरणिं ताक्षणिं वेदनार्त ! ॥
 ताडीत मारतिसि तो फिरनी उटोनी । सों खालती पडत मारति वेदनानीं ॥
 पाडीत तो क्षितितळीं नलनील यांना । जेथें तिथें क्षितिसि लोथित वीर नाना ॥
 म्याले बळीहि कपिवीर तथा प्रहारी । माघारिं येति कपि ऋक्ष अद्या प्रकारीं ॥
 तो अंगदादी कपिना विनूर्च्छित । कल्पनि सुग्रीवहि त्यापरि धियत ॥
 घेऊनि काखें करिराज्या चले । अमेय सामर्थ्य त्यांत संचलें ॥२३॥
 लीला अद्या करि उमे ! नरतुल्य राम । जैशा करी गरुड सर्पगणीं निकाम ॥
 जो आपुल्या भृकुटिभंगिहि नाथि काला । सोभावि त्याप्रति अशी कशि युद्धलीला
 विस्तारि विश्वविभु पावन आत्मकीर्ति । जी गाठनी नर तल्ल भवाधि जाती ॥
 मूर्च्छां सरोनि हनुमान् रणि होय जागा । कोठें मुळं? म्हणुनी बहु घोषि जागा ॥
 मूर्च्छां सरोनि मुगला, जंव जाग आली । तो भासवुनि मृतसा निसरेहि खाली ॥
 तो नासिका श्रवण काटुनि टाकि दंती । गर्जे नभीं म्हणुनि त्या कळली कथा ती ! ॥
 त्या कुंभकर्ण धरुनी पर्दि, पादि भूषी । सुग्रीव तै क्षणि उठे, चपलाह ऐसी ! ॥
 ये तो प्रभूजवळ तूर्ण बलाढ्य वीर । गर्जे 'कृपालु जय हे जयवीर धीर' ॥२७॥

त्या तोडिले जंव कळे निज नाक कान । होई विपण्ण पळ, हो अति रोपि मम ॥
ये तो फिरून लट्ठ्या; श्रुतिनासहीना । पाहून भीति भरली सकलां कपीना ॥

‘ जय जय जय जय रामा खुकुलरत्ना ! ’ म्हणूनि कपि सारे ॥

धांवति त्यावरि गर्जुनि ताडुनियां शैलपादपासारें ॥ २९ ॥

तें कुंभकर्ण रणरंगि चले अरीतें । की क्रुद्ध कालचि असे गमलें मनातें ॥
तो कोटि कोटि कर्पिलांगि घरुनि सात । की टोळते शिराते पर्वतकंदरांत ॥ ३० ॥
नासा मुख यवण या फिरुनी त्रिमार्गी । जाती पळूनि कपि ऋक्ष असंख्य संघीं ॥
तो युद्धदर्प मदमस्त निशाचरांचा । विश्वासही असिलसा गमलाच साचा ॥
कोणीहि वीर नच त्या टिकती रणांत । त्यां टोळे तरिहि दाखवितीच पाठ ॥
अंधेरि येइ मुभटां नच ऐकवेही । ऐसी स्थिती कपिसमूहचमूत होई ॥ ३१ ॥

देखौनि कुंभकर्णाचें कपिसैन्याविमर्दन ॥

राक्षसाच्या नव्या सेना येति आणखि धावुन ॥ ३२ ॥

पाहे राम स्वसैन्याची स्थिति ती विकला अति ॥

पथकेंहि नवी आली राक्षसाचीं तशांत तीं ॥ ३४ ॥

राजीवलोचन वदे “ ऐका सुग्रीव ! लक्षण ॥

हे विभीषण ! रक्षा हो तुम्ही आपापले जन ॥ ३५ ॥

मीच जाऊन बघतो दुष्टसैन्यगणांप्रति ! ” ॥

चाप-पाणि असे राम, माते कटिठ साजती ॥ ३६ ॥

शत्रुसैन्याविनाशार्थ असे राघव चालले ॥

टण्कारोंचि करित आर्षीं बाघर तीं दले ॥ ३७ ॥

सोडी लक्षावधी बाण सत्यवाक् रघुनायक ॥

सपथ जणुं ते जाती कालसर्पचि सायक ॥ ३८ ॥

जिकडे तिकडे जाती अनंत प्रभुचाणही ॥

एडती मृत होवोनी बिद्ध राक्षसही मही ॥ ३९ ॥

कोणाचे तुटले पाय, शीर्ष, वध, मुजादिक ॥

कित्येकांच्या शरीरांचे खंड होती अताधिक ॥ ४० ॥

कित्येक पडले वीर घायाळ होउनी क्षितीं ॥

उठोनिहि पुन्हां कोणी लढती वीर ते किति ! ॥ ४१ ॥

लागतां बाण ते तीक्ष्ण मेघसे किति गर्जती ! ॥

बघूनीच तशा बाणां भागती बहु मागुती ! ॥ ४२ ॥

संडे प्रचंड वीरांचीं विनामुंडचि धांडुनी ॥

‘ मारा ! धरा ! धरा ! ’ ऐसे मोठ्याने कादिती ध्वनी ! ॥ ४३ ॥

क्षणांत ऐसे प्रभुसायकांनीं । रणांत ते राक्षस लोळवोनी ॥

भीराववाच्या फिरनी निपंगीं । प्रवेश केला तथि लागवेगीं ! ॥ ४४ ॥

जै कुंभकर्णे मनि जाणियेल । क्षणींच कीं राक्षस नष्ट झाले ॥

संक्रुद्ध तो दारुण वीर होई । सिंहापरी गर्जत राहि काहीं ॥ ४५ ॥

कोपें करी घे उपरोनि शैला । दक्तीत जेथे कपिवीरमेळा ॥

येत्या बघोनी प्रभु त्या गिरीसी । घोरं तया मेळवि तो धुळोसी ! ॥ ४६ ॥

रोयेंचि ओढनि पुन्हा धनूसी । श्रीराम सोडी बहुबाणराशि ॥

तनूंत त्याच्या चिरनी पुन्हा ते । श्रीरामभात्यांतचि होति येते ! ॥ ४७ ॥

सौदामिनी चमकुनी धनि होति गुत । तैसेच रामशरसंघ निपंगि होत ! ॥

रक्तप्रवाहिं किति शोभत कुंभकर्ण । कीं गेरुलोडिं जणुं कज्जलशैल पूर्ण ! ॥

तो कुंभकर्ण अति आर्त बघोनि येती । त्याचे समोर कपिकुक्षचमू तदा ती

हांसे तयां बघुनि, गर्जुनि कोटि कोटि । जेजुनि कक्षकपी भूतळिं त्यासि लोटी !

मारी तयांसि गजराजबलोपमान । घे रावणावरुनि तो द्यपथ प्रमाण ॥

जाती तदा पळुनि कक्षकपी अनंत । जेसे घुका बघुनि मेघवरुप भीत ५०

क्रंदोनि आर्त रविं कक्षकपी भिळनी । जाती पळोनि वदती मुनि हें, भवानि !

“ दुष्कालसाच जणुं राक्षस घोरं ये ह्या नष्टांश हा कपिकुला करि काय हा ! हा !

श्रीराम हे खररिपो । करुणासमुद्र । तारा अम्हां प्रभुवर ! प्रणतार्ति वार ” ॥

ती ऐकतां करुणवाक् मगवान् महीडा । घेऊन चाप शर धांवत भक्तकाजा ॥

घालून पाठिसि चमू निज जी मयार्त । येईं सरोव रघुनायक तो त्वरंत ॥

जोडुनि बाणशत कार्मुक खेंचुनीयां । सोडीत जे घुमुनि पीडिति शत्रुकाया ॥ ५३

ते लागताच शर कोपत कुंभकर्ण । धावे तदा गिरि सकंप धरा हलोत ! ॥

घे तो महान् उपडुनी गिरि एक हातीं । तो राम तोडित समूल घोरं भुजा ती ५४

जेजुनि वान करि तो गिरि, कुंभकर्ण । धावे तदा करि रघूचम तीहि दीर्ग ! ॥

केसा सजे उभय हस्तहि तोडियेल ! ॥ कीं पडहीन जणुं मंदरशैल केला ! ५५

तो उम्रदृष्टि अवलोकत राघवासी । प्रासूं नषे जंघुं जगत्त्रितयासि रोषीं ! ॥
 चित्कार घोर करुनी पसरुनि तोंड । तो घांवळा खुवरावर्ती प्रचंड । ॥५६॥
 तेव्हां नमीं भक्तीसुरासिद्ध सारे । 'हा ! हा !' करीति अति आकुल वे निचारे ।
 म्याल्या सुरां बहुनि तो करुणानिधान । आर्कण ओढुनि शरासन सोडि बाण !
 ते बाण राक्षसमुखीं भरती अनन्त । ना तो पडे धरणिंसी तरि शक्तिमंत ॥
 आला समोर, शरसंघ मुखांत देसा । बाणों निपंगचि सजीव कृतान्त जेसा !
 कोपें तदा प्रभुवर अति उग्र बाणें । केले शिराहुन धडाप्रति भिन्न तेणें ॥
 तें रावणापुढति शीर्ष पडे उडून । तो आर्त होय, मणिहीन फणीच दीन ॥
 धावे प्रचण्ड घड तें, धरणीहि खाचे । तेव्हां दुखंड करि रावण त्या धडाचे ॥
 ते अद्रिषे क्षितिवरीं पडतीं वरुन । ज्यांखालिं ऋक्षकपि राक्षस होति चूर्ण ॥
 तत्तेज जाय शिरुनी प्रभुच्या मुखाब्जीं । साश्चर्य देवमुनि पाहति तत्प्रभा जी ॥
 ह्मणोनि देव नमिं हुंदुभि वाजवीती । यणोनि पुष्पतति राघवकीर्ति गाती ॥६१॥
 स्वयोनियां देव निघोनि गेले । देवर्षि तो नारद तेथ आले ॥
 नमींहुनी रामगुणोष गाती । देखोनि ती वीरसारथ मूर्ति ॥ ६२ ॥
 प्रसन्नतेनें मुनि हें कथित । 'वेगें बघा हो ! खळ हे समस्त !' ॥
 गेले मुनी बंदुनि राघवातें । रणांगणीं शोभत राम होते ॥ ६३ ॥
 राम विराजे संग्रामाजिरिं कोसलेश तो अनुलपली ।
 धर्मविंदु मुखि कमलनयन तनु अरुण शोणितो अति नटली ॥
 मुजयुगिं चाला चापशरांसी चहुंदिशि वानर, ऋक्ष उभे ।
 तुलसिं वदे, नच शक्त शेषही गाय, प्रभुच्या द्युतिशोभे ॥६४॥
 अधमा अति पापि राक्षसा । प्रभु देई निजधामसीरसा ॥
 गिरिजे । नर मंद ते किती ! । मजती जे न रघूत्तमाप्रति ॥६५॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुषविध्वंसने
 लंकाकांडे कुम्भकर्णवधधर्मेन नाम त्रयोदशस्तरङ्गः ॥

तरंग १४ वा

जाती दिनान्ति निघुनी उभयें दळें तीं । सारेच वीर अतिमात्र दमून जाती ॥
 वादेच रामरूपया कपिसैन्यशक्ति । जैतें मिळोनि तृण, वादत अग्निमूर्ति ॥१॥

राजादिनीं क्षिजत राक्षसशक्ति जाय । जैसे स्वता कथुनि पुण्यहि शून्य होय !
केल विलाप अतिमात्र दशाननां । तो बहुशीर्ष कबळी हृदि आततेन ॥ २ ॥
आक्रदिती बड्युनी निजबध नारी । बाखाणुनी अमित तद्वलशक्ति सारी ॥
ये तेय त्या समर्थ राक्षस मेघनाद । ताता कथा बहु कथोनि करीत बोध ॥ ३ ॥
'उद्या मदीय बल शीर्ष तुम्हीं पहावें । आताच तें कथुनि म्यां किति दाखवावें'
ओ इष्ट देव मज दे रथ आणि शक्ति । ना दाखवीन अजिं तात ! तुम्हास मी ती'

एशी 'करि बदाई' तो, सपली तोवरी निशा ॥

चारी वेडीवरीं आल्या कपिसेना अनन्तशा ॥ ५ ॥

एकीं कृतांतसम ते करि—ऋक्ष दूर । दूजे निशाचर रणागणयुद्धवार ॥
ते व्हावया विजयि, युद्ध करीति वार । जें वर्णवे न गरुडा ! कधिही सनप्र ॥ ६ ॥
मायामयीं स्वार्थें तें चढि मेघनाद । आकाशि जाय बहु गर्जत उग्र शब्द ॥
जें आयकोनि कपि सैन्य अतीव भीत । शस्त्रास्त्रट्टि करि तो वरुनी नितान्त ॥ ७ ॥
वर्षीं कृपाण तरगारि, सशक्ति 'तूल' । वज्रायुधें, विविध अस्त्रनटी विशाल ॥
पायाण, तविं परशू, परिघादि पंकी । तो तीक्ष्ण बाणहि तसे अरिच्या अनीकीं ८ ॥
क्षोकोनि जाय नम दाहिं दिशा शरणीं । कीं मेघनडल मधेंतिल वर्षि पाणी ! ॥
'मारा ! धरा !' भवणि ये ध्वनि हाचि ताराभाषी 'कुणा' कवण जागत ना प्रकारा !
आकाशि घावति कपी गिरि वृक्ष प्राणि । देखोनि ना अरिषि, येतिहि खिन्न मानीं
सोरहि दुर्ग गिरिकदर घाट घाश । मावावळें शरिं भरे अरि उग्र मोठा ! ॥ १० ॥
सर्वत्र होति कपि आकुल बाणवधी । कीं मदरादि पडले जणु इद्रवदी ! ॥
तें सर्ववीर बलशालि मरुत्मुखादि । तें वाल्मिनी नलनील भयातधुद्धि ॥ ११ ॥
सुग्रीव, लक्ष्मण, विभीषण मेघनाद । केले शरार्ततनु जखेर मायिमुद्धे ॥
तो राघवासह कथें समरप्रसंग । तद्गुण त्या छळति होउनि उग्रनाग ॥ १२ ॥
तो व्यालपादावश होय खरारि राम । जो कीं स्वतंत्र अधिकारि अनन्तनाम ! ॥
नाना परीं नटसमान चरित गर । लीलावतारपटु दातवि जानकीश ! ॥ १३ ॥

रगशोभा गढोनीचा प्रगुही होय बरसा ॥

पावले भीतिसे रच बघोनी तशि तद्दशा ! ॥ १४ ॥

यत्रामही जपुनि हो भवराजनाथ । ह येतसे अनुमवा मुनिमानवाध ॥
तो पादबद्ध तारि होइल कवि गौरि । भीरमचद्रविनु विश्वनिवासकारी ! ॥
सगुणचरित जें हें रापवाचें नयानि ! । अगमवि मातितर्का कुठले शक्तिवाणी ॥
समजुनि मनि ऐसें तमसपुढें विरह । त्यजुनि सकळ तर्का होति यमाधि भर ॥

सान्यांसि मूर्च्छित करी क्षणिं मेघनाद । होऊनि तो प्रकट देइ शिव्या मदांघ ॥
तैं जांबुवंत बदला “क्षण थाव चोरा !” । ऐकोनि तैं भरत कोप निशाचरोरा ॥

“म्हातारा तुज जाणुनी अजि शठा ! मी सोडियेलें तुला ।

देशी तूं अधमा ! शिव्या परि मला घे तूर्ण रे ! तत्फला !” ॥

ऐसें बोलुनि मेघनाद अपुला फेंकी त्रिशूल क्षणीं ।

घेई झेलुनि जांबुवंत परि तो हाणीहि त्या धातुनी । ॥ १८ ॥

वधीं त्रिशूल बहु लागुनि मेघनाद । तो घेरि येउनि पडे धरणीं सशब्द ॥

त्या जांबुवंत अति रोपभरें घरीत । पायीं, तसें भ्रमचुनी भुईं आदळीत ! !

त्या दातुनी बल असें निज जांबुवंतें । लंकेवरी फिरकवूनि दिलें तयातें ॥

होता तयास पहिलाच वरप्रसाद । तो यामुळेंचि न भरे तईं मेघनाद ॥२०॥

देवर्षि नारद मुनी क्षणिं पाठवीत । रामाप्रती गरुड येत तदा क्षणांत ॥

मायात्र नाग सगळे खगराय खाय । मायाविमुक्त कोपसैन्य सहर्ष होय । ॥

घेऊनि शैल, तर तेविं शिला नखान्ना । तैं धावली कपिचमू अति रोपपूर्णा

दुर्गांत तैं सकळ राक्षस ते चढोनीगेले पळोनि भिडनी अति दीनवाणी २२

मूळेंतुनी उठत तोंवरि मेघनाद । हो पाहुनी स्वपितया, अति खंत लेव ॥

जाई पुढें स्वरित तो गिरिकंदरांत । चित्तीं जयार्थ, मल एक करूं पहात ॥

तेव्हां विभीषण विवेकि त्रिमूख बोले “ऐका उदारतम राघव ! चित्तिं ओल-

हा मेघनाद करि यज्ञ अपुण्यकारी । मायावि देवपरिपीडन दुष्ट भारी ॥२४

जाईल तो जर विभो ! परिपूर्णतेस । येईल ना विजय युद्धि तुम्हांस लेश !”

तैं आयकोनि रघुनायक सौख्यपूर्ण । तो अंगदप्रभृतिलागिं निर्मांति तूर्ण ॥

“जा लक्ष्मणासह तुम्ही सगळे कर्षा हो ॥ तो मेघनादमल नष्ट तुम्हाकरीं हो !

हे लक्ष्मणा ! समरिं तूं वध मेघनाद । देखोनि हे सभय देव मला न मोद !

जेणें समस्त रजनीचर नष्ट होती । ऐसेचि तूं कर उपाय सुसुद्धिमूर्ति ॥

सुग्रीव आणि विभीषण जांबुवंत । राहा तिघेहि तुम्हि सज्ज चमूसमेत ” ॥२७

आशा तशी मिळविताच रघूत्तमाची । भाते कदीस शरचाप करांत घेचि ॥

चित्तीं धरून रघुनायकप्रताप । गंभीर वागू वदत लक्ष्मण मेघकल्प ॥२८॥

“मी मारल्याविण तया जर ये पिरून । मी रामसेवक असें म्हणवीन होन ! ॥

त्या साद्य होय जरि शंभर शंकरांचें । मारीन रामशपथ अजि त्यास साचें !” २९

पदोनि रामपदपङ्क्ति नम्रशीर्षं । जाई खोरेचि रणि लक्ष्मण मूर्त शेष ॥
 श्यासगतीं निषति भगद नील वीर । ते मारुती नल मयद बल अपार ॥ ३० ॥
 जाऊनि पाहति कपी, तब त्या दिखे तो । जो रक्तमांसमय आहुति यणि देतो ॥
 विध्वंसिला सकलही मरत ते कपींनी । जो तो नुठे तब रससिति व्या मुवाणी ॥ ३१ ॥
 तो ना तरीहि उठता कपि तत्कचासी । ओढीति ताडिति करे पदिही विशेषी ॥
 जाती पळोनि दुरित्वावर मेघनाद । धावे त्रिशूल करि घेउनि आर्तशब्द ॥ ३२ ॥
 ते लक्ष्मणाजबल बानरवीर येती । ये मेघनादाहि तयावरि कोपनूर्ति । ॥
 हाणी त्रिशूल अति गर्जत घोरनादें । त बायुनदन सहांगद ये विरोधें । ॥ ३३ ॥
 हाणी त्रिशूल उरि त्याप्रति मेघनाद । त भूमिची पडति नृच्छित नष्टबोध ॥
 फेकी त्रिशूल अरि लक्ष्मणि तो प्रचंड । ज्या तोडि लक्ष्मण शर करुनी दुखड ॥
 मूच्छेतुनी उठुनि मारुति, घालिमुनु । स्व । अरीसि किति ताडिति काय बानू ।
 मारीयला तरि मरे नच मेघनाद । ते येति तो परत, - धावत तो सशब्द ॥ ३४ ॥
 येत्या बघोनि कुपिता जणु मूर्त काला । सोडीत लक्ष्मण तया विशिला कराळा ॥
 चेता बघोनि परि वज्रवमान बाणा । हो मघनाद क्षणि गुप्त दिसे न कोणा । ॥ ३५ ॥
 नाना स्वरूपि नग तो करि युद्ध ऐसं । केव्हां दिसे प्रकट, रोषत ही स्ववेधें ॥
 म्याले कपी, नुनि शत्रु अजिक्य ऐसा । य लक्ष्मणा परम कोप हृदी अहीशा ॥
 सौमित्र चित्त अरि म्या बहु खेळवीला । आता करुचि क्षणि अत अद्या सळाळा ॥
 चिंतनि चित्ति गुम कोसलनाथकीर्ति । जोडोनि बाण क्षणि सोडित वीरमूर्ति

मेघनादाचिया वधी बाण तो तीक्ष्ण लागत ॥

त्यजोनी सर्वही माया होय तल्लजि तो मृत । ॥ ३६ ॥

‘रामानुज कोठे हो । राम कुठे ?’ बहुनि टाकि तो प्राण ॥

‘तब धन्य धन्य जननी !’ उद्गारिति वालिपुत्र हनुमान ॥ ३७ ॥

उचळुनि तयालागीं लीलया बायुनन्दन ॥

लकाद्वारात ठेवोनी परते कपिभूषण ॥ ३८ ॥

तन्मृत्यू कळताक्षणि येती गधर्व, देव गगनांत ॥

आपापल्या विमानीं बैसोनी धन्यवाद देतात ॥ ३९ ॥

नुमनें अनन्त वर्षति दुद्रुभिही बाजवीति मोदभरे ॥

विमल श्रीरामयशां गाती सगळे निजस्वरे मधुरे ॥ ४० ॥

“ जगदाधार अनन्ता ! जयजयकारहि अनन्त तव करितो ॥

देवांस सर्वपरि तुम्हि तारियले नाथ ! हर्ष मनि भरितो ॥” ॥४४॥

ऐसी स्तुती करोनी जाती मुर सिद्ध आपुल्या स्थाना ॥

लक्ष्मण भेदया ये करुणेच्या विश्वभूषण निधाना ॥ ४५ ॥

सुतवध जंघ कानी पातळ रावणासी । अयनिवार पडे तो जाडनी गुडि नाशी

रुदन करित शोकाक्रान्त मन्दोदरीही । निज उरि बडयोनी घे किती ती कराही ।

तैसेच सर्वही पौर होती व्याकुल अंतरी ॥

‘ अघमा रावणा ! नीचा ! ’ निदिती सर्वतोपरी ॥ ४७ ॥

साच्या स्त्रियांना समजावि रावण । करित त्याचें ऋतु घडिंदे सांवन ॥

म्हणे ‘ अहो ! चिंति विचार हा कर । सारीच मृष्टी समजा विनश्वरा ! ’

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुल्लोकमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने

लंकाकांडे मेघनादवधवर्णनं नाम चतुर्दशस्तरङ्गः ॥

तरंग १५ या

जानोपदेशा कथि त्यासि रावण । तवें मली सांगत मंद आपण ॥

परोपदेशी सगळेच पंडित । जे आचरीती नर ते परी मित ॥ १ ॥

संपोनि रात्र जंघ होत असे प्रभात । चारीहि वेधिवरि ऋध कपीहि येत ॥

तेव्हां दशाननहि बोलवि आत्मवीरा । सागे तया समजवूनि अशा विचारा-

“जाऊनियां रणि पुन्हां मनि घेति भीति।आतांच ते स्वपद मागुति कां न घेती ।

मुद्रांतुनी परतणें नच चारु रीति।मातें गमे सुभट हो ! जगतीतलीं ती ॥३॥

मी वादवीं भुजबलें मम शत्रुवैराआला रिपू चटुनि त्यासि लढेन शूर ” ॥

ऐसें म्हणोनि रथ साजवि बायुवेगी । वाघें रणोचितहिवाजति त्या प्रसगी ॥४॥

सारे अनुस्यबल वीर रणां निघाले । कीं कळलें भरुनि वादळ काय आलें ! ॥

होई तया कुशकुनायलि त्याच कार्ली।मानी बळीं न परे गर्वभरीं विशालीं ॥

अतिगवें ना शकुनाशकुनां गणि तो, गळती करायुघें ।

पडति रथी भट हयगज सैरां पळति कंदत कटु नाई ॥

ग्रभ भयंकर नृगाल खरख रडति श्वानें भयस्वनें ।

कालदूत जणुं उलूक जे म्हणुं काढिति वचनें भीषणें ! ॥ ६ ॥

रामास जे विमुख कामुक मोहलुब्ध । दोही सदैव जगि भूति जया विरोध॥
 कोटन त्यां शकुनवैभव मंगलचें ? । स्वप्नीहि शातिसुख त्याप्रति होय कैचें ?
 चाले निशाचरचमू महती अनन्ता । मोठी असंख्य पथकें चतुरंगयुक्ता ॥
 नानाप्रकारि रथवाहनयानपूर्णा । नानाविधा ध्वजनिशाणि अनेकवर्णा
 जाती गजालि मदमत्त असंख्य जीत । प्रावृट्-पयोद-ततिला जणु वायु नेत॥
 रमी अनेक सजले जयि दैत्य वीर । सोद्रे रणागणि तसे कपटीहि दूर ॥ ९
 घोभे विचित्र आशि राक्षसवाहिनी ती । सेना जणों सजवि वीर वसतमूर्ति ।
 जाता तसे कटक, दिग्गज कपमान । जोभे पयोधि, गिरि डोलति कपपूर्ण ॥
 रेणू उडोनि रवि त्यात जणों विलसत । थावे मरुद्गति, धरा ध्यायिताचि होत॥
 वाजे निपाणपणवादि क घोरनाद । कीं गर्जती प्रलयमेघाचे ते अमद ॥ ११ ॥
 भेरी नफीरि सनया बहु वाजतात । वीरातराप्रति सुखप्रद कीं नितात ॥
 ते सिंहनाद करती सगळेचि वीर । उच्चारुनी प्रकटती बलराशि थोर ॥ १२
 वीराचि बोलत दशानन या प्रकारें—“ ते ऋध धानर कुट्य अपल्या सुसारे
 भूषाल-पुनयुग बहुसि ठार मारे ” । ऐसे वदोनि चमुच्या मुखभाणि थारे

कळे हा वानराजगीं सर्व वृत्तात जेधवा ।

तेही धावति गजोंनी ‘ जय ! भीरुम राधवा ’ ॥ १४ ॥

विशाल धावति ऋधकपी ते कराल कालासम जेव्हा ।

अद्रिवृद कीं पक्षयुक्त ते उडती वाटे मनिं तेव्हा ॥

प्यास आयुधे नखदतादिक अद्रिमहादूरुम निःशक ।

रावण-वारण-सिंह रघूत्तम-कीचि वानिती प्रत्येक ॥ १५ ॥

आपापली जोडि वधोनि वीर । दोहीकडे हो जयघोष थोर ॥

एकीकडे राघवरायकीर्ति । दुजीकडे रावणगान गाती ॥ १६ ॥

पाहून रावण रथी विरथीच राम । झाला विभीषण अंधीर मनीं निकाम ॥

प्रीती अती उपजवीत मनात भीति । स्नेहें नमूनि पदपद्मि वदे निजोक्ति ॥ १७

‘ हे नाथ ! ना रथ तुम्हा अनवाणि पायाकैशाप्रकारिं बलवान् अरि जिंक्य होय ?’

तेव्हा वदे विभु तयास कृपानिधान । ‘ ये ज्या रथें विजय तो रथ अन्य जाण !

ज्या शौर्यधैर्यमय दोन, रथास चार्कें । ज्या सत्यशीलमय हें ध्वजनुग ठाकें ॥

घोडे जया बल-विवेकदमोपकार । ज्याला धमा, गुणदया समतादि दोर ॥ १९ ॥

ज्या ईशभक्तिमय साराथि मुञ्च देसा । बैराग्य ढाल, जणु खड्ग मुतोप जैसा ।
ज्या ज्ञान है परशु, शक्ति उदंड बुद्धि । विज्ञान तैच वरकामुक ज्या विशुद्धि ॥
भाता विशुद्ध मन सुस्थिर होय ज्यास । त्या बाण जाण नियमांस शमा-यमांस
ज्या विप्रसद्गुरुसमर्चन है सुवर्म । ऐस दुजें न विजयां सदुपायमर्म ॥ २१ ॥
सद्धर्मरूप रथ यापरि ज्यास होय । जिंकील कोण और त्या, जणि तो अजय ॥
जिंकील तोच भवरूप महासज्जाला । मित्रा ! ज्यास रथ यापरि हो मिलाळा ॥
संसाररूप और दुर्जय जिंकिणारा । तो जाण वीर सज्जाला ! मतिमान् सुधोरा !
ऐसे प्रभुक्त परिसोनि विभाषणाने । वंदीयलें प्रभुपर्दातुज हारपूर्ण ॥ २३ ॥

‘कृपा थोर प्रभु मति या भिये उपदेशित ॥

सौख्यसागर है राम’ है विभीषणसन्मत ॥ २४ ॥

इकडे प्रोसाहन दे दशमुख, हनुमंत बालिसुत तिकडे ॥

राक्षस ऋक्षकपी ते, लट्ठती, गाती निजप्रभुसि कोठें ॥ २५ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुषविध्वंसने
लंकाकांडे श्रीरामकथितविजयरथवर्णनं नाम पंचदशस्तरङ्गः ॥

तरंग १६ वा

विधिमुख निर्जर सारे सिद्ध मुनी विविध कौतुकें बघती ॥

समरा त्या अतुल अशा चट्टुनि विमानी नभी असंख्य कृती ॥ १ ॥

त्यांच्याच संगति उमे ! कुतुकान्तरंग । मी ही असें बघत राघवसुदरंग ॥

ते वीर सुद्धि रमले दुहि बाजुं धुंद । होती कपी विजयि रामबलानुबंध ॥ २ ॥

आह्वान देति भट ते रणि एकमेकां । एकास एक परिमर्दिति त्या न शंका ॥

पाडोति भूवरति, तोडिति, आपटीती । छेदीति शीर्ष किति शीर्षि तुजा बधीती ॥

फाडीति पोड, उपटीति भुजा कितीक । पाया घरोनि भिरकावित एकमेक ॥

ते ऋक्ष राक्षसभयां क्षिति गाढिताती । गाडोनि त्यावरति बालु किती भरीति !

ते वीर वानर अतीवचि कोपलेले । कीं चंडकालपुतले अतिघट्ट शाले ! ॥

त्याची तनू सवत शोणित शोमणासी । सान्या निशाचरगणासि विमर्दणासी ५

ते गर्जतात घनसे बलशालि वीर । ठोसे अरीसि वितरीति करे अपार ॥
 दंतीहि दंशति अरीप्रति देति लाया । चित्कावनी करिति ऋधुर्कपी खलान्ता ॥
 ते राक्षसां घरनि प्पादिति तत्कपोलां । घेती गळा उदरफाहुनि आव्रमाला ॥
 प्रह्लादनाथ जणुं नैकतनू घरुनी । खेळे रणायणि गमे विविधा तनूनीं ॥ ७ ॥
 “मारा घरा, तनु चिरा विसरा” गिरा या । येती अधोरतर, भूमि नभा नराया ॥
 श्रीराम वज्र तूणसे तूण वज्रसे वा । जो लीलया करि, तथा जय नित्य व्हावा !
 पाहोनिया स्वदल ते चळते भिऊन । येई दशानन पुढे स्वरथी निपण ॥
 ज्या वीस हस्ति असती दश चाप चड । सागे, ‘फिरा, रण करा, अस्तिही उदड’

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्रेष्ठमानसे सकलकलिकलुपाविध्वसने
 लंकाकांडे रावणमानरादियुद्धवर्णनं नाम षोडशस्तरङ्गः ॥

तरंग १७ वा

अत्यंत क्रुद्ध होऊनी धावला दशरूपर ॥
 ओले त्याच्यापुढे तो ते ‘हा हू’ करित वानर ॥ १ ॥
 ज्याच्या हातामध्ये शस्त्रे वृद्ध-शैलशिलामय ॥
 जुद्धन पडले सारे रावणावरि निर्भय ॥ २ ॥
 लागता शैल ते तेव्हा वज्रदेही दशानना ॥
 जुद्धन पडती क्षोणी पिष्टिले की कणाकणा ॥ ३ ॥
 राहं रावण तैसाच रथावरति मुरियर ॥
 रणदुर्मंद तो बोद्धा अति कोपोनि अतर ॥ ४ ॥
 ओडपी आदरी रोपे कपिवीयांस रावण ॥
 अत्यंत त्वेयमायने करी तो अरिभेदन ॥ ५ ॥
 भिऊनि पळती तेव्हा सागती ऋधुवानर ॥
 “अगदा ! हनुमता रे ! रथा हे दास पानर !” ॥ ६ ॥
 “ट्यालो ! स्वामि हे रामा ! वांचवा दोन सत्वर ॥
 हा नूतं काळसा भाग्य ! मधी आज निशाचर !” ॥ ७ ॥
 करीना पाहुनी तैसा पळय्या सोडुनी रण ॥
 दशचापीहि तो बाण जोडी सकुद्ध रावण ॥ ८ ॥

जोड़ुनि धनु शर सरसर सोडी जाती जणुं ते उरंग जसे ।
धरणी गगनी दशदिशि भरुनी कपि तरि पळती कुठें कसें ! ॥
कोलाहलमय ऋक्षकपी ते आकुल होउनि ओरवती ।

“आर्त पाधवा कृष्णासिंधो ! रक्षक रघुपति नूं जगती !” ॥९॥

पाहोनि आकुल चमू अति आपुनी ती । संकुद्र लक्ष्मण करी धनु सज्ज हातीं ॥
भावे करीस कसुनी, ननुनी विनीत । श्रीरामपायि, क्षणि धावत रक्षणार्थ ॥१०॥
बोले “खळा ! वधिसि का कपिकुश दीन ! माते विलोक, तव काळ मलाच जाण !”
उद्गारि रावण “सुता वधिसा तुला मी ! शोयी, तुला वधुनि जाइन शांतिधार्मी” ॥
ऐसें बदोनि अति चंड दारांसि सोडी ! सौमित्र रणांसि दशशां निमिषात खंडी ॥
शस्त्रे अनन्तपरि लक्ष्मणि रावणांसि । टाकीयली परि निवारिलि नूर्ण तेणें ॥१२॥
त्याच्यायरी अमित लक्ष्मण बाण सोडी । मारुनि साराथि, रथासहि पूर्ण मोडी ॥
मारी सहस्र शर तो दह-भालदेही । कीं व्याल ते प्रविशती गिरिशृंगदीपी ! ॥
मारी फिरुनि दशबाण उरांत त्यासी । तो क्षीणिसी पडत, जाउनि शुद्धि नाहीं ! ॥
मृच्छेदुनी प्रचळ तो उठला सरोव । तो ब्रह्मदत्त वरदाक्षिसि सोडि त्यास ॥१४॥

ब्रह्मदत्त ती प्रचंड शक्ती अनन्तवर्षी पडतांच ।

पडे वीर तो विकल उचलता रावणबलमद गत साच ! ॥

एका मस्तकि ज्याच्या दोभे विश्व एवढें अवधि कणी ।

शेवा उचलूं वधे दशानन मूर्ख नुमजुनी जगदनी ! ॥१५॥

तें पाहुनी मारुति येत वेणें । दशानना बोलत थोर रागें ॥

येतांच तैशापरि मारुतीतें । ताडीतसे रावण मुष्टिघातें ! ॥१६॥

टेकीत जानु हनुमंत, पडे न भूमी । संभालुनी उठि पुन्हां मर्नि रोषगामी ॥
मुष्टिप्रहार करि नोहि दशाननासी । वज्रप्रहार गिरिसा पडला न गोसी ! ॥
मूर्च्छा सरोनि मग जायत हो पुन्हांही ! लोणे प्रशंसुं कपिदाक्षिसि सहचार्ही ॥
तै मारुती म्हणत ‘धिग् बलशक्ति मासी ! धिक् पौरुषा मम, उठे मुरशयु कीं जी !’
जें पाहुनी कगित रावण विस्मयासी । हो यक्ष रावण तसें वधुनी विशेषी ॥
सौमित्रितें बदत राघव समराय । “तूं मृत्युमक्षक मुरावनकारि होय” ॥१९॥
सौमित्र तें उठुनि बैसत आयकोनी । शक्ती कराल लपली गगनी रिघोनी ॥
वेळुनि चापशर धावत तो पुन्हाही । शत्रूसि संमुख रणांगणि धोर होई ॥२०॥

त्वेपात रावणरया करि भन तूर्ण । तत्सारथ्या करनि मूर्च्छित पाडि पूर्ण ॥
तो रावणा हृदि असख्य शराहिं वेची । क्षोणीतळीं पडत रावण, जाय शुद्धी !
घालूनि अन्यरथिं सारथि अन्य त्यासी । लंकेंत ने त्वरित वाचवुनि प्रयासी ॥
तेव्हा 'प्रतापनिधि लक्ष्मण रामचधु । वदी रघूचमपदावुज सौख्यसिंधु ! ॥२२॥

तिकडे रावण मूर्च्छा सरता कर एक लागला यश ।

रामविरोधी विजयाकांती शठ आग्रही परम अश ॥ २३ ॥

जेव्हा कळे सकल वृत्त विभीषणासी । रामाप्रती कळवि, जाठनिं त्याजपाशीं ॥

“आरभि, नाथ ! दशकधर एक याग । सिद्धीस जाय तर तो न मरे अभाग

घाडा विभो ! त्वरित वानरवीरतेथें । विध्वंसिता मत्त रिषेलचि तो रणातें ’ ॥

जें आत्मवीर विभु पाटावित प्रभातीं । तें मारति प्रभृति अगदयुक्त जाती ॥२५॥

लंकेंत ते चढवि मारुनिया उड्याच । आले दद्यात्मभवनी गतभीति सार्व

जें देखती करित यश दशाननाला । साज्या कर्पासि हृदि माराचि कोप आला ॥

ते रावणा म्हणति 'लाज न कीं ! पळोनी ! येथी रणावुनि इथेयक होशि मीनी ॥

निलेश, राकुनि रणा, सद्नीं रिघोनी । ध्यानात मग बकसा बसलास मीनी ! ’ ॥

उद्गारोनि असें त्यातें लक्षा अगद हाणत । स्वार्थांत दग लंकेश लक्ष दे नच तीप्रत

बंधना तों कुपित कपी त्या चावति मारिति लाथाही ।

केशीं धरुनी कर्षिति नारिय रडत दीन रविं ती राही ॥

तांच दशानन रुष्ट काळसम कर्पिना फेकी धरुनि पर्दी ।

मखविध्वसन मधेंच केलें कर्पिनीं हृदि तो अति खेदी ॥ २९ ॥

विध्वमुनी मख असा कपि ते खुशाल । आले समस्त विभु जेथ दयार्द्रशील ॥

सक्रुद्ध तोच दशकूठहि ये लढाया । आशा समग्र निज जीवनिं राकुनीयां ॥

॥ इति श्रीसुश्लोकमानसे सकलकल्मषविध्वसने लकाकांडे

रावणयमविष्वंसवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

—०.—

तरंग १८ चा

चिह्ने अनेक भग्नुभे अतिभीतिदायी । होतीं तयास निघता लटण्या पुन्हाही—

माध्यावरी उडुनि त्या बसती गिघाडे । मानीं न कालवश, हटतदीय वाटे ! १

तो क्षोदका रणभेद रणाद्यसंधी । चाले अनन्त रजनीचखादिनीं जी ॥

तेथें उदाति, रथ, भूरि कपी, सचार । उन्ना चले अधि, त्रिला गयना न पार ! २

ते घावले प्रभुवरी खलसंध कैसे । बहीवरी शलम घातुनि जाति जेसे ! ! ! ॥
 तैं देव सर्व इकडे प्रभुला स्तवीती । “आम्हां दिल्या बहु खलें प्रलय विपत्ति ।
 आतां नका अधिक खेळवुं याजलागीं ! सीताहि दुःख हृदयी अतिमात्र भोगी !”
 ऐकोनि देववच सस्मित होय राम । हातांत सज्ज करि बाण विभू निकाम ॥४॥
 बांधी जयजूट शिरीं रघूत्तम । ज्यामाजि पुष्पें दिसतीं मनोरम ॥
 रक्ताब्जसे लोचन, मेघकाति ती, त्रैलोक्यनेत्रांख विमोहवी अती ! ! ! ५ ॥
 निपंग होती कसिले करीं कसे ? । हस्तांजुर्जी शार्ङ्गधनुर्लता वसे ॥
 अत्यंत शोभे प्रभुमूर्ति वीर ती । विलोचनाना अभिराम भारती ! ! ६ ॥
 शार्ङ्ग करीं भूत, निपंग कटिधी कसले शोभति शरिं भरुनी ।
 दंड सुमग चलशाली शोभति वक्षीं लालन भृगुचरणीं ॥
 तुलसि म्हणे, प्रभु जेव्हा करिं शर कार्मुक सांवरि सरसरुनी ।
 ब्रह्मांडकूर्म, दिग्गज, अहि, महि, गिरि, सर्वचि कंपित होत सणी ! ! ! ॥
 झाले प्रभूसि वचुनी अति हृष्ट देव । ते पुण्यवृष्टि करितीं घरुनी अपूर्व ! !
 “हे ज्ञानसद्गुणनिधान दयासमुद्र ! ! हे शक्तिमान् विभुवरा ! जय रामचंद्र !
 हे भूमिभारहरणा ! जय कोसलेशा ! ” ऐशा करीति सुर राघवकीर्तिघोरा ॥
 आख्याच तेथ अति घोरश्या करीत । सेना अनंत रजनीचरसंघजात ॥ ९ ॥
 पाहून जाति कपिवीर समोर त्यांसी । मेघालि कीं प्रलयकालभवा विनाशी ! !
 जे शक्तिशाल तलवारि विशेष-तेजी । विद्युत्ता चमकती जणु त्यांतली जी !
 चित्कार घोर रथवाजिगजादिकांचा । तो गर्जनारव जणों घनजात साचा ! !
 आच्छन्न होय नम वानरपुच्छकोटीं । कीं इंद्रचाप विलसे अतिरम्य दृष्टीं ! !
 जी धूळ उंच रिघली म्हणुं मेषधारा ! ! ती बाणवृष्टि जणुं विंदुमयी अपारा ! !
 दोहीं दिशीं गमत पर्वत, ज्यां प्रहार । ते वज्रपात करतात अनेक बार ! ! १२ ॥
 संक्रुद्ध राघव करी शरवृष्टि मोठी । घायाळ होति रजनीचरयोधकोटी ॥
 ते लागतांच शर विहल वीर होती । भूमीवरी पडति जाउन तोल अंती ! ! १३ ॥

बैलांतुनि जणों येती अनंतपरि निर्भर ॥

भीरुंति भीववीती ते रक्तस्रोत भयंकर ! ! १४ ॥

भयद कातरा रुधिरवाहिनी परम अपावन वहति किती ! !

सैन्यें दोनीं हे तट कोणी, चूर्ण रपादिक रेती तीं ॥

रे ! वैरनिष्कृति अर्जो सगळी करीन । जाशील ना जर रणातुनि तू पळून !
 देईन आज तुज निश्चित अतकासी । आलास रावणकरी मम वज्रपाशी !” ॥
 ज्ञानोनि कालवश त्या, परिसे दुरुक्ति । हासोनि बोलत रूपा-करुणाधिनीति
 “हो सत्य सत्य तर ही प्रभुता अतीवाका जल्पसो उगिच ! पौरुष आजि दावा

दुधा जल्पना नको करू तू ऐक सागतो नीति जरा ।

त्रिविध परीच जन ससारी पाटल, अवा, पणस तन्हा ॥

१ एक सुमन दे, सुम फल दे पर, तिसरा केवळ फल देई ।

“एक वदे, पर चढतो करतो, तिसरा करतो, न वढुनिही !” ॥६॥

रामोक्ति ऐकुनि दद्यानन हातुनीयां । बोले “मला शिकवु पाहसि गोष्टि का या
 तू वैर आधि करता नच भोति घेसी। स्वप्राणि मान अति लालस केवि होसी !”

दुष्टोक्ति हे वढुनि रावण रोपयुक्ता सोडी अनेक शर जे जणु वज्रशक्त ॥

नानाप्रकार शर ते घनदाट येती। दाही दिशा, उपदिशा, नभ, भू भरीती

श्रीराम त्यावरति सोडुनि अग्निबाण । जाली क्षणमधिच राक्षसबाण पूर्ण ॥

स्वेदचि रावण रघूत्तमि फेकि शक्ति । बाणेचि राम फिरवीत तयावरी ती !

चक्रें त्रिशूल मग रावण फेकि कोरी । कष्टाविनाचि रघुनायक त्यासि काटी

ते व्यर्थ होति दशकधराण केवे ! । जाती लया स्वल्मनोरथ सर्व जेठे !

तो ताडि बाणघनि मातभिसारण्यासी । भूमी पडे म्हणत तो ‘जय राम’ घोरी !

मृताप्रती उठवि राम दया करुनी । स्रुद्ध होत अति राघव शाङ्गपाणि ११

होता युद्धी क्रुद्ध रघुपती निषगि सळसळ शर करती ॥

कोदहाच्या चड ध्वनिने राक्षस उडती जणु वार्ती ! ॥

मदोदरिच्या उरी कप ये, अग्नि, वृम, मू, गिरि भीती ॥

क्षितिमधि दिग्गज दयन रोविती, चिन्कारति ! परि सुर हसती ! !

आकर्ण ताणुनि घनुष्यगुण। अमेय । सोडी नयकर शर प्रभु रामराय ॥

श्रीरामनाराणसमूह असल्य जाती । ते व्यालस सळसळोनि करालनूर्ति ११

ते बाण वाटति जणो अदि पडवाही । सहारिती प्रथम सारथिते हयाही ॥

केळ विमग्न रथ मोढियली पताका । गज दद्यानन परी हृदि घेइ धाका ॥

आजोनि तूर्ण रथ अन्य, चढे तयात । तो अमरशस्त्रगग सोदितवे अनन्त ॥

त्याचे प्रयत्न परि सर्वांचे जाति पाया । सद्गोहोहेतु नच राच किं छिद व्याया

तेव्हां दशानन जवें दश शूल फेकी । चारीहि रामरथवाजिसि मारि तो की
 त्याना त्वरें खुबरे परि जीववून । खेंचूनि चाप किति सोडियले स्वबाण ॥
 लंकेयशीर्षकमलोपननावरी ती । चाले खूत्तम-शिलीमुखघास्वष्टि ॥
 दाहीहि भालें शर हाणि दहादहा ते । तें जाहले रुधिरपाट किती वहाते ॥
 तो वाहता रुधिर धावत राखवासी । तेव्हां प्रभूहि निज चापि शरसि वर्षी
 सोडूनि तीस शर पाडित राम तेथ । त्याची शिरें दहाहि वीस भुजांसमेत ।
 तीं तोडिलीं तंवर आलें पुन्हां नवीन । तोडी तयां भुजशिरां प्रभुराय पूर्ण ॥
 तीं काटिलीं तरि फिरुनि नवीन येतीं । धीराम तोडित अशीं कितिदां तरी तीं
 शीपें भुजा प्रभु फिरुनि फिरुनि तोडी । तो कोसलाधिपति कौतुक धोर माडी ।
 गेलें भरुनि नभ बाहुशिरोवेतानी । कीं केतु राहु जणु ते अमितप्रमाणी ॥ २०

राहु केतु कीं अनंत गमनीं धावति शोणित वर्षीत ! ।

खुबीराचे प्रचंड तीरहि, लागुनि मूर्खरि ना पडत ॥

एक एक शिरिं शर किति शिरतीं तेव्हा शोभा दिसलि अशी ।

कुपित रवी कीं असंख्य निजकरिं ओवित राहु चहुं दिशीं !!! ॥ २१

जशीं जशीं छेदित, राम तीं शिरें । तशीं तशीं वादतिं तीं अतित्वरें ॥

जैशापरी कीं विषयासि सेवित । नवा नवा वादत काम तत्त्वतां ॥ २२ ॥

जेव्हां दशानन बघे निज शीर्षि वाढ । मानी न मृत्युसि, धरी हृदि रोप गाढ

तो मूढ गर्जत मदाध महाभिमानी । घांव दहाहि धनुंलागि करी कसूनी ॥ २३

शाला सकोप दशकंधर तें रणांत । वर्षीनि बाण करि रामरथासि गुप्त ॥

ना दृष्टिहीन पटकाभर तो दिसेचि । जाणों धुक्यामधि ल्ये रविमूर्ति साची ।

तेव्हां करीति, सगळे सुर 'हाय हाय' ! । संक्रुद्ध तो करिं धरी धनु रामराय ॥

बालुनि शत्रुशर, काटि शिरें सदीय । सान्या दिशा नम, घरा भरलीच होय !

शीर्षावली गगनमार्गि उडोनि जात । घोषे जयध्वनि, जवें भय येइ चित्ता ॥

'कोठें कपीय हनुमान् । रघुनाथ कोठें ! । साकेतनाथ सहलक्षण ?' घोष मोठे ॥

शिरोमणांचा, 'कुठें राम ?' ख ऐकुनि पळतीं कपि भीत ।

राम करी तें हंसुनि सज्ज धनु शिरें, शरीं निज मेदीत ॥

शिरोमालिका धरिति, कालिका वृंद वृंद बहु नभि मिळती ।

रुधिरसरीमधि मज्जन करुनी, रणवट पूजन करं पळतीं ! ॥ २७ ॥

चक्रं भोरे गज हय पदचर खर नच गणती यानांना ।
 अहि शर, तौमर शक्ति शरसनवाचि चर्म तें कमठ म्हणा ॥ १५ ॥
 वीर पडति जे उलथुनि तरु ते, मद्या गमली फेन मना ।
 कातरचित्तां भिववी सरिता परि ती मुखवी सुभयाना ॥
 भूत पिशाचें वेताळादिक मज्जन करिती त्या सरिती ।
 प्रमथ महाशोरिंग मयंकर हुंवति आनंदें भरती ॥ १६ ॥
 छिन्न भुजांना घेउनि उडती काक कंक लग किति गगनी ।
 एकाकडुनी एक काडुनी घेती खाती हिसकोनी ॥
 एकामेकां म्हणती कोणी ' कां हो इतुकी ही घाई ! ।
 घाठ हो ! तुम्ही जन्मदरिद्री आहे ! किती ही मरणाई ! ! ' ॥ १७ ॥
 पडले योद्धे कण्ठ किति ते दोहि बाजुंना बायाळ ।
 जिकडे तिकडे धारेमध्ये सांपडले जणुं नष्टचळ ॥
 गृध्र ओढिती आंठिं दूरीं तयीं बसोनी, जें बघुनी ।
 वांटे कौळी गळ लावोनी बसले असती दध्र कुणी ॥ १८ ॥
 किती वाहती रुधिरी प्रेतें ज्यावरि बसले लगसंघ ।
 वाटे नौकेंमध्ये बसोनी श्रीढा करण्यामधि दंग ! ॥
 कवट्यामध्ये रक्तमांस किति जोगिणि घेती भरभरुनी ।
 भूत पिशाची क्षिया नाचती आनंदांनं किति गगनी ॥ १९ ॥
 वीरकपालें घेउनि हातीं करताळपरि वाजविती ।
 चानुंडागण बहुप्रकारी गाती आनंदांत अति ॥
 जंबुक कोथी कटकट दातीं खाती प्रेतें पोडमरी ।
 एकामेकांसवें भाडती गुरुगुरु करुनी अंतरी ॥ २० ॥
 कोट्यवधी तरि मुंडाविहीनें वंडें नाचति त्या समयीं ।
 पडलिहि मुंडें करिति गर्जना जय जय जन जय शब्दमयी ॥
 प्रचंड वंडें मुंडावांचुनि घातुं लागतीं चहुंवरी ।
 समरभूमिवरि जे भट हुंसाति मगतां, रिघती अमरपुटी ॥ २१ ॥
 अगणित सायकरीसं न्दुनि यर्जति दर्शित ऋक्ष करी ।
 सनशरहत भट समरांगि गेले वायति जणुं सोयी ॥

रावण हृदयीं करी विचार, 'राक्षस तैन्वै संहरली ।

एकाकी भी, आमेत ऋशुकपि अपार माया कर्षं अपुली' ॥२२॥

श्रीराम युद्ध करि चालत, हँ बधोन । होती मनांत सगळे सुर ते विपण्ण ॥

तै पाठवी स्वरय इंद्र तयास तूर्ण । इयेंचि मातळि निघे रथ सिद्धपूर्ण ॥२३॥

तेजस्वि दिव्य रथ ज्या तुळनान्न नाही । भीराम त्यांत चढले अति हर्षवाही ॥

ज्याचे तुरंग अति चंचळ रम्य चारी । मोठे युवे अमरचिचगतानुसारी ॥

आरूढ दिव्यरथि पाहुनि रामराया । झाले प्रहृष्ट कपि ते समरा करया ॥

होता असह्यकपिशक्ति दशाननासी । मायाविलास करि रावण शत्रुनाशी ॥२५॥

बाघे न ती रथुवराप्रति मात्र माया । रामाविना सकलही फसतीच ठायी ॥

सान्या कपीस अरिसैन्वि दिसोनि येती । सर्वत्र राम अनुज्ञासह वीरमूर्ति ॥

भीरामलक्ष्मणां बधुनि अनेकां ऋश कपी अति चकित मनी ।

चित्रलिखित जणुं लक्ष्मणसह ते जियल्या तेथे स्थित बधुनी ॥

निज चमु तैसी चकित बघूनी हासे राघव सजधनू ।

धणांत माया सारी निरखी हर्षित हो कपितैन्व जणू ॥ २७ ॥

सांगेहि राम मग त्या सकलां बघूनी । गंभीर धीर बधुनी निजवाक्यवाणी ॥

“हो हृदयुद्ध अमुचे निरखा जि। वीरा विश्रांति व्या लव अजी । दमलां समग्र !”

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुश्लोकमानसे सकलकलिकलुप-

विध्वंसने लंकाकांडे रावणस्य प्रबल-माया-विध्वंसवर्णनं

नामाष्टादशस्तोत्रः ॥

ॐ नमः शिवाय

तंरंग १९ वा

सांगोनि हँ लवबुनी शिर विप्रपाद-पद्मी, रघूत्तम रया रणि ने अबाध ॥

संकुद्ध चित्ति तंव रावण ये समोर । गर्जित तर्जन करीत सघोष उग्र ॥१॥

“रे तापसा ! समरिं जे भट जिंकिलेसना त्यांत मत्सम तुला मिळलाच खास

मी होय रावण, यशें मम विश्व जाणे । लोकेष्ट बांदिमधि टाकियले जयानें ॥२॥

तूं तो कबंध-खरदूराण नाशणारा । तूं व्याघ्रस वाघाधि वालिहि तो विचारा ॥

संहारिलेसि जर राक्षसवीरराशि । तूं कुंभकर्ण, घननादहि ते वधीसी ॥३॥

तेव्हां दशानन पुन्हो अति कोपयुक्त । शक्ति प्रचंड अशि सोडित दीप्तिमन्त ॥
 कीं दंड कालकरिंचा अशि उग्रमूर्ति । आली सुभीषण विभीषणसंमुखी ती ।
 येतां बघोनि तशि शक्ति सुतीक्ष्णधरा । स्वब्रीद पाळि निजदास सुरक्षिणार ॥
 पाठीस घालुनि शर्णीच विभीषणासी । शक्तिप्रहार विभुवय निजगिं सोसी ॥ २९ ॥
 मूर्च्छाहि येत लव लागुनि शक्ति रामा । लीलाचि तो प्रभुकृता सुरशोकधामा ॥
 पाहे विभीषण जसे प्रभु दुःख साहे । तो मुद्द, घेउनि गदा करि, धांवताहे ३० ॥
 बोले “अभाग्य शठ मंदमते ! खला रे ॥ तूँ विरुंद नर नाग मुनींद्रिं सोरे ॥
 तूं अर्पिलो शशिधरा निजमस्तकाली । एकैकमस्तकिं अजो शंत कोटि क्षाली ॥
 या कारणेंचि अजि धांचशि तूं अजून । नाचेल आज तव मस्तकिं काल जाण ।
 तूं समवैरि मिळवूं म्हणसी श्रियेसी” । मारी गदा तदुरिं बोलुनि उक्ति ऐसी ॥ ३२ ॥

उरावरिल त्या गदाप्रहारें घोर कठोरें घराणि पडे ।

रावण दशमुखिं बोह शोणित फिरनि सांवरनि रों लडे ॥

अतिबल दोषे मळ लडति ते, एकामेकां हाणोनी ।

प्रभुबलगर्वित विभीषणानें रावण गणिला लव न मनीं ॥ ३३ ॥

हे गौरि ! रावणमुक्तासहि देखण्याचें । व्हावें न धैर्य लवही हृदि ज्यास साचें ।

तो हा विभीषण लढे जणुं काळ ऐसा । श्रीरामचंद्रमहिमा करि धैर्यपोषा ॥

जेव्हां विभीषण दिसे भमला अतीव । साहाय्य शैलधर मारति येत धाव ॥

नाशोनि साराधि रया तुरगादि सारीं । लत्ताप्रहार करि कोपुनि रावणोरी ॥ ३५ ॥

तेणें सकंप दशकंधर होय भारी । तो ये विभीषण विधेय प्रणतार्तिहारी ॥

आह्वान मारतिस रावणदे फिरुनी । तो जाय पुच्छ पसलून नभी उडुनी ॥

पुच्छा घसून नाभि रावण जाह मागे।तो मारुतीहि लडुं लागत त्याजसंगें ॥

तें वीरयुग्म करि संगर अंतराळीं । संक्रुद्ध हाणिति परस्पर युद्धमेळीं ॥ ३७ ॥

आकाशि युद्ध बलिघावविं चालवीता । येती सुमेरुगिरि कण्ठलघील चित्तां ।

केळ कितीहि परि रावण आवरेना । तेव्हां स्मरे पवननंदन राघवांना ॥ ३८ ॥

स्मरनि राघवां, वदुनि दशमुखा जेथें हाणी पवनसुत ।

लढता लढता मही पडति तारे उठति पुन्हां त्यां सुर गात ॥

पाहुनि संकटि हनुमेतातें धावति साद्या ऋधकपी ।

“तूं त्यां रणीं रावण प्रमत्तबलिं तो बहु दापी ॥ ३९ ॥

प्रेरीत राम जंब, धावति ते प्रचंड । सारे कपी रणमर्दे भरले उदंड ॥
 तैसें बलाढ्य कपिसैन्य रणीं बघोनी । माया निजा प्रकटि रावण सर्वभानी ॥
 तो गुप्त हो क्षणि, बसा प्रकटहि कोठें । नानाप्रकारि दिसतो, दिसतो न, बोटे ॥
 श्रीरामसैन्य कपि ते तितुके तयांना । भासे-दशानन पुढें लढतात नाना ! ॥
 जाती पळून कपिकुळहिं थोर थोर । ते वीरही, परि तया धरवे न धोर ! ॥
 आक्रंदती 'शरण व्हा तुम्हि दोनि आम्हां हे लक्षणा ! रघुवरा ! रणधीर रामा !'

दाही दिशा धावति कोटि रावण । जे गर्जती दावण घोर भीषण ॥
 पळोनि जाती सुर भीतिविकृत । जयीं नुरे त्यां मनि आस ती लव ! ॥४३॥
 'तो एक रावणचि सर्व मुराधि दापि । हे तो अनंत, गिरिकंदरि जाडं लोपी !'
 ब्रह्म महेश मुनि साधु जयास ठावा । रामप्रताप, न तयां मति लोप व्हावा !
 प्रताप जाणति रामाचा ते निर्भय; कपि परि गाणति सरे ।
 होति भयाकुल रटति " कृपाल ! तार अम्हांप्रति तूंच बरे ! " ॥
 मावति अंगद नीलनलादिक लढती निर्भय रणकुशल ।
 कोटि कोटि ते नकली रावण नाशति कपि ते अमितबल ! ॥४५॥
 मुरां, वानरां, विकलां पाहुनि सस्मित राघव कुतुकानें ।
 धनुष्य जोडुनि एक शराने रावणमाया विलयाने ॥
 प्रभु क्षगामधि सकलहि नाशो माया, निर्मल सकल करी ।
 उदय पावुनी दिनकर लोभवि तिमिरा जगतीं सकलपरी ॥४६॥

हर्षले देव पाहोनी होय रावण एकच ।

हर्षोनि वर्पती देव पुण्याचा केवदा खच ! ॥ ४७ ॥

उभासनि भुजा राम फिरवी सर्व वानरां ।

एकमेकां पुकारुनी तेही फिरति रावरां ॥ ४८ ॥

लामोनिया प्रभुबला कपि ऋद्ध दूर । आले त्वें समरभूमिमधीं सुवीर ॥
 तें देव सर्व मबती प्रभुला स्तुतीनीं । पाहुनि रावण मनांमधि कोप आणी ४९
 बोले 'मला समजला तुम्हि एक काय ! तुम्हांस मावें तारि मी किति वेळ वाय ?'
 ऐसें वदोनि गगनीं मुर धावताव । तो तो म्हणे पळुनि जाल कुठें समस्त ! ॥
 तो धावलाच क्षणि अंगद रावणासी । पायीं धरुनि मिरकावि बळें क्षितीसीं ! ॥
 पाहोनियां बहुत ताडित त्या पदानी । जाई प्रभूप्रति सकौतुक तो तिथुनि ॥
 केव्हां उठेलि, दहकंथर घोरलाह ५ दाहीं अनुरिज करि कोथलिं बाणोवच ॥
 धायाळ तो करित सर्वांहि युद्धवीरां । होई प्रहृष्ट भिववूनि जनां समप्रां ॥५२॥

जोड़नि दाहिं करिं चापलता दहाही । सोडीत रावण असंख्य शरां प्रवाही ॥
 दुःखी करीत सगळे निज शत्रुवीर । चित्तीं घरीत परितोष तदा अपार ॥
 तेव्हां रघूत्तम दशानन-शीर्षहस्ता । काटीं त्वरे सशरचाप जरी समस्तां ॥
 ते वादतां परि अनंत पटी अपाप । तीर्थीं समाचरिले परिवृद्ध पाप ॥५४॥
 तीं वादतां भुजशिरे बघुनी अतीव । संक्रुद्ध होति कपि ऋद्ध विशेषभाव ॥
 कापूनही भुजशिरे न मरे अरी हा । याकारणें करीति सर्व कपीहि 'हा । हा ।' ॥
 तें वालिसून नलनील मरुत्तुतांद । तैस कपी द्विविद ते पनस प्रमोदी ॥
 हाणीति वृद्ध गिरि ते दशकंधारें । घेऊनि तेंच करिं रावण फेकि हस्तें ॥
 एकीं नलीं रिपुतनू अति दीर्घ केली । लत्ताप्रहारिं अपरें तशि हाणियेली ॥
 जाती चढूनि शिरिं तें नलनील दोषे । तोडीति ते नखि भरे शिरशोणितौषे ॥
 पाहूनि रक्त सुरशत्रु सकोव भारी । त्यातें धरुं बघत हस्त निज प्रचारी ॥
 ते नाकळोनि, फिरतीच करांवस्त्री । की भृंगयुग्म कमलोपवनीं भ्रमूनी ॥५८॥
 क्रोधें उडोनि धरि रावण त्या डयासी । पाहोनि त्यासि महि आपटि पार रोषी ॥
 तो घेइ शेंबडिं दहाकरिं कार्मुकाना । जोड़नि माण करि भीत तयें कपीना ॥५९॥
 होती विमूर्च्छित कपी पवनान्मजादि । येत्रां प्रदोषघडि रावण हो प्रमोदी ॥
 पाहोनि वानरागडां पडले विमूढ । ये जांबुवंत बहुसाध्यद वीर गाढ ॥६०॥
 त्याच्या समेत किति ऋद्ध सवृक्षपाणि । ते रावणासि बहु ताडिति त्या तरुनीं ॥
 संक्रुद्ध होय दशकंधर शक्तिशाली । पादा धरुनि अपटी कापिवीर खालीं ॥
 जें जांबुवंत बघि तो निजैकन्यघात । तो रावणासि उरिं नारित घोर लाथ ॥
 जेणें पडं धरणि रावण तो रथींचा । हातीं धरी सकल ऋद्धगणांस लाचा ॥
 त्या वीस हस्ति धरिता क्षत्रि ऋद्ध तैसे । घाटे निशीं मधुप ते कमलात जैसे ॥
 तेव्हां प्रहार करि त्याप्रति जांबुवंत । नृच्छांन्वितां अनुनि तो प्रभुपाशि येत ॥

पाहोनि पातली रात्र सारथी ने दशानना ।

मूर्च्छां जावोनि ऋद्धादि येती प्रभुसि सन्मना ॥ ६४ ॥

सारे राक्षस तें भीत रावणाप्रति घेरिती

त्यांच्या दृश्ये जो प्राप्त जाहला त्या नसे मिति ॥ ६५ ॥

॥ इति धीरामवरितमानसानुवादे सकलकलिकृष्णविष्वंसे सुशोकमानसे
 संकाकांडे श्रीरामरावणयुद्धवर्णनं नामैकोनविंशत्तरः ॥

तरंग २० वा

सीतिसन्निध त्वा रात्रीं त्रिजय येह राक्षसी ॥
 सीतिसि कळवी सारें वृत्त ती बोलुनी असी ॥ १ ॥
 रावणाचीं शिरें हस्त वाढवाहेत ऐकुनी ॥
 त्रासली अंतरीं सीता क्लेश होउनियां मनीं ॥ २ ॥
 मुख म्लान मनीं चिंता दारुणा ताप दे तिज ॥
 त्रिजयेतें वंदे वाणी सीता हृदयिचे गुज ॥ ३ ॥

“होणार काय पुढतीं मज सांग आई ! हा विश्वदुःखकर कां मृत होत नाही ? ॥
 त्या वैधिली जरीहि सायक राघवाचे । ना तो मरे ! खचित दुर्घट देव साचें ! ॥
 माझे अभाग्य म्हणुनीच जणें अजुनी । झाली मला हरिपदांयुजसंगहानि ॥
 केला जयें कनकरंकु उगाच खोय । तें देव आजहि मला करि रोय मोटा ! ॥
 जें देव दाखवि मला बहु आर्ति ऐसी । जें झोलवी मम मुखीं वट्ट देवरासी ॥
 तें सोसवीत मज सायक हे विपारी । ज्यां माजि रामविरहार्ति असद्य भारी ॥
 ऐशाहि दुःखि मम जीवन रक्षणारें । दुर्दैव हेंचि मम होय वट्ट प्रकारें ॥
 शत्रूसही करित रक्षण जें मदीय । त्यातें न अन्य कुणि रक्षणकारि होय ! ” ॥७॥
 ऐशापरी अति विलाप करित सीता । आणोनि रामपदकंजयुग स्वचिन्ता ॥
 बोले तिला वचन तें त्रिजय अशी ती “जे ऐक राजतनये ! मम ही ऋजूक्ति ॥
 लागेल वशि शर तो क्षणि तो मरेल । मारीत राम परि त्याप्रति ना सलील ॥
 आहे किंतदहदि तुझा परि वास सीते ! या साठि राघव शरें नच वेधि की तें ! ॥

“ त्याच्या हृदयीं सीता राही सीताहृदयीं मम वास ।
 माझ्या उदरीं अनन्तभुवनें ; बाण लागतां त्या नाश ! ” ॥
 राघवमत हें त्रिजय वदतां हर्ष-विपादां घरि सीता ।

त्रिजय तेव्हा समजावी तिज “मरेल आरि, ना कर चिंता ! ॥१०॥

छेदील रावणशिरें प्रभुराम बेव्हा । तो ध्यान टाकिल तुझें अति आर्त तेव्हां ॥
 भीराम सुशबर ते शरि रावणासी । वेधूनि तदहृदयि नेहळ त्यासि नाशी ” ॥११॥
 सांगोनि यापरि बहु समजावुनीयां । गेली निघोनि सदना त्रिजय स्वठायां ॥
 येवोनि चिंति एवनायसुभाय सरा । सीतेशि होय विरहार्ति हृदी अपारा ॥

‘ मारा धरा, सोहुं नका ’ पुकार । करीनि उंचाहुनि पुच्छमार ॥
लांगूलसंधी खुर्वार साजे । अवर्णनीया मुषना विराजे ! ॥ २७ ॥

त्यांच्यामध्ये कोवलेस बहु शोभत मेघस्थानतन् ।
इंद्रधनु की असंख्य वेदिति तुंग तमालच्छविसि जणूं ! ॥
प्रभुसि देखुनी हर्षविषादीं मुर भरले ‘ जय जय ’ म्हणती !
एकचि तीरें राघववीरें नाथिले माया निभिपीं ती ! ॥ २८ ॥

माया सरतां ऋक्षकपी मुदि परतति घेठनि गिरितकंना ।
शरवृष्टीनें राघव पाढी रावण-मस्तक-हस्त पुन्हा ॥
भीरघुपति-दशकंधर-संगर गातिल जरि कां कल्पभरीं ।
शेष-शारदा-निगम-कविशते पावति ना ते पार तरी ! ॥ २९ ॥
प्रभुचें गुणगण करि लव वर्णन जडधी तुलसीदास ।
मद्यक ज्यापरी निजबलमानें उडूं पहातो आकाश । ॥
छेदियले कर-शिरो कितीदा लंकापति तरि गो न मरे ।

फ्रीडा प्रभुची सिद्ध-मुनि-सुरा व्याकुळवी परि, ती न सरे ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानवानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकल्पविध्वंसने
लंकाकांडे श्रीरामरावणसमवर्णनं नाम विंशतिस्तरङ्गः ॥

—०—

तरंग २१ वा

छेदीयली तरिहि वाढत शीर्षराजि । प्रत्येक लाभि जशि वाढत लुब्धता जी ॥
केले किति भय परी रिपु तो मरे न । तेव्हा वघे विभु विभीषणभाव कोण ॥ १ ॥
कालासही करित नष्ट यदाय काम । तो भक्तभीक्षुषि परीक्षि उमे ! निकाम ॥
सागे विभीषण विभूष “चराचरेखा ! । भक्तावना ! मुरमुनीप्रति सौख्यपोषा !
हो नामिकुंझि अधिवास सुधे तदीय । यासाठि नाय । नच रावण नष्ट होय ”
ऐके कृपाळ वच साग्र विभीषणोक्त । घेई कराल भय बाण विभू करात ! ॥ २ ॥

होउं लागले नानापरिचि चहुंवरि तेव्हा दुःशकुन ।
क्रंदति भीतिद शृगाल किति ते श्वान गर्दभें कटुस्वन ॥
विश्वदुःखकर नल्लक्ष्मणस्य ओरडती अति आर्त रवे ।
आकाशातरि भयकर सकलां धूमकेतुगण किति उगवे ! ॥ ४ ॥

चंद्रासि तेहि रजनीसहि बोल लावी । झाली निशा युगसमा सरणार केवी ॥
 चित्तांत ती करि विलाप अतीव सीता । श्रीरामचंद्रविरहें अति होत आर्ता ॥
 अत्यंत होय तिज जो मनि शोक्ताप । तो वाम बाहु नयन स्फुरले अपाप ॥
 जाणोनि तो शकुन उत्तम धैर्य घेती । 'आतां दयाळु मिळणारचि राममूर्ति ॥'
 हो अर्धरात्रि इकडे दशकंठ जागा । तो सारण्यास अपुल्या अति येत रागा ॥
 'तूं आणिलेसि मज सांडुनि युद्धभूमी ॥ धिगू धिगू शठा ! अधम रे ! मतिमंद होसी'
 तेव्हां पदा नमुनि त्या समनूत पाडी । होतां प्रभात रथि वाहि पुन्हां धडाडी ।
 ऐकोनि 'ये पुनरपी दशकंठ' ऐसें । झाले कपी सकळ फार अधीर तैसे ॥ १६ ॥
 चोहीकडे उपटती कपि वृक्ष शैल । ते दांत खात रणि धावति त्या सलील ॥
 हाणीत राक्षसगणांप्रति ते प्रहार । जाती पळून रजनीचर ज्यां न धीर ॥ १७ ॥
 त्यां ऋशवानरिं दशानन घेरिलेला । दातीं नखीं सुनिशिती बहु दीर्घ केला ॥
 हाणीयले कपिभटीं किति त्या नपाटे । ते रावणा गमत 'मी अजि राहुं कोठें ॥'
 पाहोनि मर्कटचमू प्रबला अती ती । ये रावणासि आशि ऊर्मि विचारचिती ॥
 होऊनि गुप्त निमिपामधि तो लढाया । लागे, रणी पसरुनी निज गूढ माया ॥

निर्मित जेव्हा रणि तो स्वमाया । प्रचंड जंतू रुजिले लढाया ॥
 पिशाच वेताळ अनेक भूतें । चापी शरीं जे सजले स्वहस्तें ॥ २० ॥
 सख्ख ते जोगिणि संचरीती । एका करीं लेति कपात आस्थि ॥
 करीति जे आवडिं रक्तपान । जे नवती गात मदान्ध गान ॥ २१ ॥
 'मारा ! धरा !' शब्द चहूंकडे हे । व्योमा भरुनी रव तोच राहे ॥
 श्वानें किति भुळति धावतीही । पळुनि जातो कपि दूर काही ॥ २२ ॥
 जाती जिथे मर्कट ते पळोनी । तेथेहि त्या पाडिशि येत अग्नी ॥
 सख्ख झाले कपि ऋश सारे । ते वालुका वपति त्यांत वारे ॥ २३ ॥
 निस्तब्ध केले कपि रावणानें । गर्जे तदा विश्वहि हें दणगे ॥
 सौमित्र तैसा कपिसाव वीर । सारेच ते सोडिति आत्मधोर ॥ २४ ॥
 'हा राम ! हा रावण !' आर्त हाहा । मारीत सारे कपिवीर जे कां ॥
 ऐशापरी सर्वत शक्तिहीन । करून माया रुजि तो नयोन ॥ २५ ॥
 अनन्त केले हनुमन्त तेषें । घेती शिला धावति घेणमानें ॥
 'समाधिही घेरिले वसानी । अनेक टोळ्या अपुल्या करुनी ॥ २६ ॥

‘ मारा धरा, सोडुं नका ’ पुकार । करीनि उंचावुनि पुच्छभार ॥
लांगूलसंधी रघुवीर साजे । अवर्णनीया रुपना विराजे ! ॥ २७ ॥

त्यांच्यामध्ये कोसलेश बहु शोमत मेषश्यामतनू ।

इंद्रधनू की असंख्य वेदिति तुंग तमालच्छविसि जणू ! ॥

प्रभुसि देखुनी हर्षविषादीं मुर भरले ‘ जय जय ’ म्हणती !

एकचि तीरें राघववीरें नाशिलि माया निमिषीं, ती ! ॥ २८ ॥

माया सरतां ऋश्वरपी मुदिं परतति घेउनि गिरितकंना ।

शरघुष्टीनें राघव पाही रावण-मस्तक-हस्त पुन्हा ॥

भीरुपति-दशकंधर-संगर गातिल जरि कां, कल्पभरीं ।

शेष-शारदा-निगम-कविशतें पावति ना ते पार तरी ! ॥ २९ ॥

प्रभुचें गुणगण करि लव वर्णन जडधी तुलसीदास ।

मशक व्यापरी निजबलमानें उडूं पहातो आकाश । ॥

छेदियले कर-शिरें कितीदां लंकापाति तरि तो न मरे ।

झोडा प्रभुची सिद्ध-मुनि-मुरां व्याकुळवी परि, ती न घरे ! ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुषविध्वंसने
लंकाकांडे श्रीरामरावणसमरवर्णनं नाम विंशतिस्तोत्रः ॥

तरंग २१ वा

छेदीयली तरिहि वाढत शीर्षराजि । प्रत्येक लाभि जशि वाढत दुग्धता जी ॥

केले किति थम परी रिपु तो मरे न । तेव्हां वघे विभु विभीषणभाव कोण ॥ १ ॥

कालासही करित नष्ट यदीय काम । तो भक्तभीक्तसि परीक्षि उमे । निकाम ॥

सोने विभीषण विभूष “चराचरेशा ! । भक्तावना । मुरमुनीप्रति सौख्यपोषा ।

हो नाभिकुंडि अधिवास सुधे तदीय । यासाठि नाथ ! नच रावण नष्ट होय ”

ऐके कृपाळ वच साम विभीषणोक्त । घेई कराल मग बाण विभू करांत ! ॥ ३ ॥

होउ लागेल नानापरिचे चहुंवरि तेव्हां दुःशकुन ।

फंदति भीतिद शृगाल किति ते श्वान गर्दभे कटुखन ॥

विश्वदुःखकर उलूकसमलग ओरडती आति आर्त रवें ।

आकाशांतरिं भयकर सकलां धूमकेतुगण किति उगेव ! ॥ ४ ॥

दाही दिशां दाहचि होउं लागला । हो मासला पर्वाविना रवी भला ॥
 मंदोदरी जाहलि कंपिता मनीं । ये मूर्तिनेत्रांतुनि चारि बाहुनी ॥५॥
 प्रतिमा नेत्रीं, खवती, विद्युत् घडवि पवन भूकंप मरीं ।
 मेघ वर्षती रक्तकेसरज अद्भुत वणुं ये केवि तरी ? ॥
 अनन्त बधुनी उत्पातां मुर म्याले नभि 'जय जय' म्हणती ।
 समय सुरांना पाहुनि चापीं शर जोडी प्रभु सदनमती ॥६॥

आकर्ण ओढुनि शरासन सोडि राम । तो एकतीस शर रावणमृत्युकाम ॥
 ते रामसायक तसे गमले मनास । की नाशकारक कृतान्त असे कशीस ॥७॥
 शोषित एक शर नाभिसुधासरासी । ते शेष लागति करांप्रति आगि शीपीं ॥
 तोडोनियां परतती शर शीघ्र मागे । तें वंड, मुंडकरहीनचि नासुं लागे ॥८॥
 तें नर्तनेहि घड दासळि भूषि चंड । तेव्हां करीत विभु सायकिं त्या दुखंड ॥
 तो घोर नाद करि रावण मृत्यु होतां । 'कोठे रघूत्तम ? रणी वधितो न आतां !'
 जेव्हां दधानन पडे क्षिति साय कापे । शुष्कानया, अचल दिग्गज अग्नि कोपे
 भूमीं दुखंड पडला दशकंड जेय । त्या खालि तें चिरडले कपि ऋतूय ॥ १० ॥
 मंदोदरीपुढतिं राकुनि शीर्षहस्त । भीरामबाण रिषती जगदीश जेथ ॥
 त्याच्या निषंगि वसती करिती फिरून । तें देव दुंदुभि निनादति हर्षपूर्ण ।
 सामावली प्रभुमुखीं दशकंडदीति । ब्रह्मा महेश अति दृष्ट वधूनिया ती ॥
 ब्रह्माण्डही भरुनिया 'जय' शब्द राहे ! " भीरामराय ! जयराम ! रघूत्तमाहे "
 त्या पृष्पशुषि करिती मुनिदेवचंद्र । उद्गोषती 'जय कृपाळ ! विभो ! सुकुंद !'
 हे विश्वनाथ ! जय राघव ! रामराया ॥ सीतापते ! जय जयाजि ! विभो अमेवा !

जय करुणाब्धे, इंद्राविनाया ! शरणागतसुखवितरण रे ! ।
 खलदलदारण आदिकारणा ! करुणावतना नाथ हरे ! ' ॥
 सहर्ष वर्षति कुमुभे सुराण दुंदुभि निनदुनि बहु गमनी ।
 संप्रामागणि रघुकुलमणि तो शोभे मनसिज-कोटिहुनी ॥१४॥
 जयमुकुटि शिरिं शोभति सुंदर मधे मधे सुमराजि कथा । ।
 नीलगीरीचरि तद्विद्धतांसह उदुगमकांती सनुनि जया । ॥
 भुजदंडीं शर चाप पिठवितां तनुवरि सजले रुधिरकण ।
 सप्तशृंगी, सुग्री, वैशले रामसुग्रीव्या चारुण । ॥१५॥

कृपादृष्टिबृष्टी अमूपा करुनी । सुखी वृंद केले सुरांचे प्रभूनी ॥
कपी कक्ष सारे प्रहसोनि चित्ती । मुखे गर्जती सौख्यदा रामकीर्ति ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानवे सकलकलिकलुपविध्वंसने
लंकाकाण्डे रावणवधवर्णनं नाभैकविंशतितमस्तरङ्गः ॥

—:०:०:—

तरंग २२ वा

मंदोदरी पतिशिरं वधुनी समोर । होवोनि मूर्च्छित पडे घरणीसि शीघ्र ॥
आक्रंदती युवति धावति ऊडवीतीनेती तिला मृत पतीपक्षि शोकमूर्ति । १
आकांत ती करि पतिस्थिति पाहुनीयां । वेणी मुटे तनुदि ये नच सावराया ॥
वक्षःस्थळां पिटुनि थोर करी विलाप । वाक्काणुनी बहुसरी पतिचा प्रतापा ॥ २
“नाथा । प्रताप तव भूपति कापवीता । सूर्या दश्यासि अनला नच तेज, काता ।
जीचा न मार सहवे कमठा, न शेपाती आपुली तनु भरे धुळिने अशेपा ।
तुम्हांपुढे रणि न ठाकति धैर्यलेश । नाथा ! कुंवर, वरुणेन्द्र, समीर ऐसे ॥
काला स्वनाहुबलि जिकियलेत तेजेंते आज तुम्हि पडलात अनाध सेजे ॥
विख्यात सर्व जणि हो तुमचा दरारा । होता अवर्ण्य परिवार सुतादि सारा
रामा तुम्ही विमुक्त त्या स्थिति हीच लोकी । राहे न कोणि कुलि या रडण्यासही की
सृष्टि प्रपंच सगळा तुमच्या अधीन । दिक्पाल ते समय नित्य तुम्हां नमून
त्वदस्तर्थापे अग्नि जेवुंफलाय होय । हें रामरायविमुक्ता नच हो अयोग्य ॥
ना ऐकिले वचन कालवशस्वि माझे । मानीयले मनुज विश्वपती पती ! जे ॥

दानवकाननदहनगवका हरिसि मानिले तुम्हि मनुज ।

दयाघना ज्या शिवविधिसुरगण नमिति न नमिले तुम्हि सहज ॥

परशोहरत जन्मभरी तुम्हि निजतनु केली पापमयी ।

अशा तुम्हां निजधाम राम दे तो प्रभु मी नमि मम हृदयी ॥ ७ ॥

हे नाथ ! नाहि शुनाथ-समान अन्य । जो की कृपाल कृष्णाशुधि विश्वधन्य
देई तुम्हांस परमा गति ते अहाहा ॥ श्रीरामराय भगवान् अतुल प्रभू हा ॥”

मंदोदरीवचने त्या ऐकोनी तृप्त जाहले ।

सुरसिद्धमुनी सर्व हृदये शुद्धकोमले ॥ १ ॥

ब्रह्मा महेश सनकादिक नारदादि । जे की मुनींद्र जगती परमार्थबोधी ।
 ते लोचनी मरुनि पाहति राखवतें । प्रेमाद्रि सौख्यमरमत्र कृतार्थचिचें ॥
 शोकार्त सर्व बंधुनी दशकंठनारी । जाई बिभीषण तयां अतिदुःखमारी ॥
 बंधुस्थिती बंधुनि त्यासहि शोक होय । दे त्या निदेश अनुज्ञासह रामराय ॥
 जाऊन लक्ष्मण तदा समजावि त्यासियेई बिभीषण पुन्हां प्रभुच्या पदांसी ॥
 पाहोनियां सकृप राम वदे तया कीं । 'सारी क्रिया उचित तूं कर गा! अशोकी'
 सारी क्रिया करित तो प्रभुच्या निदेशीं। जी देशकालविधियुक्त अशी विशेषीं
 मंदोदरीप्रभृति देति तिलांजली त्या । जाती गृहीं हृदि रघूत्तमकीर्ति गात्या ॥
 येई बिभीषण पुन्हां प्रभुतें नमीत । कारुण्यसिंधु निजबंधुसि सांगतात :- ॥
 "तूं, वानराधिपति, अंगद, जांबुवंत, नीतिज्ञ नीलनल मारुति हे समस्त १४
 जावें बिभीषणसमेत मिळून सारे । राज्याभिषेक करनी तुम्हि त्यासि या रे ।"
 श्रीराम सांगति तसेंच बिभीषणा हें- । "तातोक्तिपालनिच मी नित वर्तताहें
 यावाठि येत नच मी नगरांत जाण । मी पाठवीन कपि, लक्ष्मण मत्समान ।" ॥
 होतां निदेश विमुक्त कपि तूर्ण जाती । राज्याभिषेकरचना करिति सुरीतीं १६
 सिंहासनीं बसकितो अति आदरातें । केल्य तयासि अभिषेक विधिप्रमाणें ॥
 त्या साजली नमिति सर्व बिभीषणातें । येती तयासह पुन्हां प्रभु राम जेथें ॥ १७
 तो येत बोलवुनि राम कपी समग्र । सप्रेम बोलुनि तयां सुखवी उदार ॥
 वाणी सुधेसम वदे प्रभु त्या सुभक्ता । "साहाय्य हें तुमच्यां रिपु मी बघीता ॥
 हा राज्य मेळवि बिभीषण पुण्यकीर्ति । लोकप्रसीत तुमची नित नूतना ती ॥
 माझ्यासमेत तुमचें यश हे पवित्र । गावील आवडिं अनुत्तम सचरित्र १९
 संसारसागर अपार विनाप्रयास । जातील ते तरुनि सशय नाहिं लेश ।" ॥
 ऐकोनि रामवच तृप्ति न हो कपीना । ते बंदिती प्रभुसि तपद सोडिती ना ॥ २०
 बोलायि तैं रघुपती पवनात्मजातें । "लंकेसि जा " वदत राघव त्या निजोक्तें ॥
 "सांतेसि जाउनि तिला कळवीं सुवृत्त । ताल्लेमही कळवि तूं मजलागि येय"
 लंकेत येत मग मारुतिराय तूर्ण । त्या राखसीं-सहित राक्षस देति मान ॥
 नानापरीं तयिं तयाप्रति पूजियेलें । सीताहि होय कवण्याखलि दाखवीलें २२
 दूरूनचि प्रणति तो तिजला करीत । सीताहि जाणत तया रघुराघदूत ॥
 ती बोलली "यद सख्या ! कुशल प्रभूचें । आहे किं बंधुकपि-सेन्य-समेत सार्चें ।"

“सर्वोपरी कुशल कोशलय आह्वे । केज दशानन तयें रणि नष्ट पाहें ! ॥
यावे विभीषण चिरंतन राज्य माते !” । ऐकोनि मारुतिवचा अति हर्षली ते ! २४

हृष्ट मानसी पुलकित सीता साधु बोलली पुनःपुन्हा ।

“अतुला वाणी कपे ! त्रिलोकी देउं तरी तव काय गुणा ? ” ॥

मारुति सांगे “त्रैलोक्याचें राज्य गमे मज जणुं मिळेल ।

की अरि जिंकुनि, बंधुबलान्वित राम पाहिं मी सुत कुशल !” २५

सीता वदे “परिस बाळ ! तुझ्या हृदयी । नांदो सदा अखिल सद्गुणरत्नराजि
श्रीरामचंद्र विभु नित्य अनन्तयुक्त । राहोत रे ! तुजवरी अनुरक्तचित्त ॥ २६

आतां प्रयत्न कर तात ! असे जयें मी । ठेवीन दृष्टि मम त्या मृदु नील रामी”
ये राघवाजबळि मारुति तत्क्षणीच । श्रीजानकीकुशल त्यासि निवेदि साच ॥ २७

ऐकोनि वृत्त रघुराय विभीषणातें । तो अंगदासहित बोलवि सांगिही तें ॥
‘जाऊनि मारुतिसमेत तुम्ही स्वरेन । या घेउनी जनकज्योति थोर मानें’ २८

ते जाति सत्वर जया स्थलि होति सीता । सेवीति जीस किति राक्षसि नम्रभूता
सांगे विभीषण तयांप्रति वेगिं सारे । सीतेसि नाहविति सादर सत्प्रकारें ॥ २९ ॥

त्या लेववीति तिज उत्तम सर्व भूषा । आणीवलीहि शिविका अति सज्जिवेशा
जीव्यामधें चडुनि बैसलि हृष्ट सीता । चिंतुनि चित्ति सुखघाम अशा स्वकान्ता

तें सर्व बाजुं परिरक्षक वेत्रपाणि । सोळास चालति तिच्यासह गौरवोनी ॥
आलोकनार्थ कपि ऋधु समस्त येती । तो त्यास रक्षक सरोष निवारताती ३१

तेव्हा रघूत्तम वदे “करणें मनुक्ति । आणा इथें जनकजा अनवाणि हो ! ती ॥
पाहोत सर्व कपि ती जननीसमान ” । ऐसे वदे रघुपती हृदयीं हंसून ॥ ३२ ॥

ऐकोनि रामवच ऋक्षकपीस हर्ष । स्वर्गांतुनी करित देवहि पुष्पवर्ष ! ॥
जी ठेविली प्रथम अग्निमधें सुगुप्त । ती सर्वसाधि विभु तो प्रकटूं पहात ३३

त्याकारणें यदत दुर्वच तो दयाब्धि । ज्या ऐकतां भरति राक्षसही विषादी ! ॥
तें मस्तकी धरुनि शब्द रघूत्तमाचा । बोले सती झुचितमा मनिं देहि याचा ३४

‘व्हा धर्मादायक तुम्ही मज भावुजी हो ! । अग्नि प्रदीप्त तुमच्या करि शीघ्र की हो’
ती शोकयुक्त शुभधर्मविवेकपूर्ण । ऐकोनि उक्ति मनिं लक्ष्मण होय दीन ॥ ३५ ॥

तो साधुनेचन करावुजयुग्म जोडी । ना तो प्रभूपुढति काहिं निजोक्ति मांडी ॥
जाणोनि राममन लक्ष्मण काढभार । धावुनि आणि, करि अग्नि समिद्ध घोर ३६

पाहे महाग्नि जंव तो पुढतीच सीता । हथें भरे हृदयें, भीति न लेश चित्ता ॥
बोले “ मनोवचनदेहिं उरीं मदीय । रामाविना जर न अन्य गर्ताच होय ॥३७॥

तर हे भगवन् अग्रे ! सर्वान्तर्याम जाणका ।

पावका ! स्वप्नभावानें श्रीखण्डासम होशि कां ” ॥३८॥

श्रीखण्डापरि पावकिं शिरली प्रमुते ध्याउनि जानकी ।

नित्य यत्पदा ‘ जय जय रामा ! ’ म्हणुनि वंदितो शिवहर कीं ॥

प्रचंड पावकिं तदा जळे प्रतिबिंब, कलंकहि लौकिक तो ।

अगम्य हेतु प्रमुचा, गगनीं चकित सिद्धमुनि सुर करितो ॥३९॥

अग्नि प्रकटुनि निजपाणीं श्री, वेदस्तुत जगि विदित अशी ।

घेउनि अर्षी रामा, लक्ष्मी क्षीराब्धी जादि विष्णूसी ! ॥

वामविभागी श्रीरामाच्या शोभत रुचिरा अतिशय ती ।

नवनीलाब्जानिकट वाटली काचनपंकजकलिद्युती ! ! ! ॥ ४० ॥

तेव्हां चढोनि सुर हर्षभरें विमानीं । वाद्यध्वनी करित वर्पुनि सप्रसूनीं ! ॥

गाती मनोश रनिं, किन्नर रामकीर्ति । देवांगना करित नर्तन रम्यमूर्ति ॥४१॥

श्रीजानकीसहित राम अतीव शोभे । सौख्यें अपार मन त्यावर फार लोभे ॥

देखोनि हर्षति हृदीं कपि ऋधु सरे । ते गर्जती ‘ रघुपते ! जय ’ सौख्यसारे ॥ ४२ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे कलिकलुपविध्वंसने

लंकाकांडे श्रीजानकीरामसमागमवर्णनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥

तर्ग २३ वा

आज्ञा स्पृह्यतम करी, शिरिघेउनी ती । तो जाय मातलि नमूनि पदासि माथीं ॥

आले तदा मुर निजार्थि अतीव लोभी । रामा स्तवीति वचनी परमार्थशोभी ॥

“ हे दीनबंधुरमुनाथ ! दयाद्रंघीला । केलीं तुवां सुरगणी करुणा स्वलीलां ॥

हा विश्वशत्रु खल रावण पापकामी । मेला कुमार्थरुचि आपालिया कुकमीं ॥

तुं ब्रह्म नित्य अविनाशि समस्वरूप । आनन्दचिन्मय उदास विभू अमृप ॥

जो कीं अनामय अगम्य अनादि होय । जो हो अविश्य गुगहीन अमोघवीर्य ॥

जो मांस्य, कूर्म, वपु सूकर नारसिंह । जो वामन प्रबल भार्गव शत्रुदाह ॥

ये संकटाळि अमरांसि जघां जघां कीं । नाना तनू धरुनि नाशिसि तूंच लोकीं ॥

हा पापमूल सुरशत्रु मदांघ कामी । लोभी खलाग्रणि अतीवचि कोपगामी ॥
त्या रावणाहि निजधाम कृपाळ देत । येणें अम्हास हृदि विस्मय हो ! अनन्त ॥
आहोत देव अभिह हे परमाधिकारी । स्वार्थांघ भक्ति तव विस्मरुनीच सारी ॥
तेणेंच नित्य बुडलोत भवप्रवाही ! आलों तुला शरण रक्षण तूंच वाही ॥६॥

ऐसें स्तवीती सुरसिद्ध सर्व । सर्वत्र बद्धांजलि नम्रभाव ॥

प्रेमें सरोमांच करी विधाता । स्तुती प्रभूची मधुरा यथार्था ॥७॥

“जय जय जय रामा सर्वदा सौख्यधामा । रघुवर गुणसीमा सुंदरा पूर्णकामा ॥
करधृतशरचापा नष्टसंसारतापा । दलितसकलपापा नाथ विश्वस्वरूपा ॥८॥
अनुपमतनुशोभा कोटिकामस्तुताभा । गुणगण मुनि गाती सत्कवी सिद्ध जे वा ॥
दशमुख जणुं भासे जो महा नामसाच । खगपतिरुम रोषें मारिला त्वां सुनीच ॥
निवडुनि भय शोकां रंजवीशी स्वभक्तां । प्रभुवर गतकोपा सर्वदा बोधयुक्ता ॥
अवनिभरविनाशा ज्ञानमेषा उदारा । अवतरसि सुकार्या सदगुणाहीं अपारा ॥९॥
अससि तरि अजन्मा व्यापकाये अनन्त । रघुवर करुणाब्धे मी तुम्हातें नमीत ॥
अससि रघुकुलाना तूं अलंकाररूप । करिसि तरि वि-पूर्वा भीषणालागिं भूप ॥
सुमतिगुणनिधाना पावना हे अमाना । नमन तुज अजारे । नीरजा पुण्यगाना ॥
अतुलितयलदंडा ! हे प्रचंडप्रतापा । अससि कुशल नाशीं तूं खलाच्या अमूपा ॥
दित करिसि दयाळा । कारणावीण दीनीं । अतिशय रमणीया मी नमीं बद्धपाणि
भवनिरसन ईशा । चित्तदोषप्रणाशा । जय सकलपरा रे चंदनीया रमेशा ॥१३॥
करिं शर धनु शोभे स्कंध शोभे निपंगीं । अरुणकमलनेत्रा शोभसी नीलरंगीं ॥
अमितसुखनिवासा सुंदरा इंदिरेशा । शमविसि मद-कामा द्रूपणा पापदोषां ॥
विलससि अनवद्या, वागतीता, अखंडा । सकलहि भरुनी तूं राहसी श्रीमुकुंदा !
श्रुति गुण तव गाती वर्णनें सत्य सारी । युति जरि रचितुल्या हो रवी थोर भारी !
कपि सकलीह झाले सर्वथा हे कृतार्थ । नषति तव मुखेन्द्र लोचनीं सौख्य मूर्ती ॥
सुरतनु पीरमासी व्यर्थ वाटे मला ही । भवपतित असोनी ना तुझी भाक्ति कांहीं
आजि करिंच दया तूं दीनबंधो दयाळा । विषममति मदीया न्यावि तूं रे लयाळा
सुखचि गणुनि दुःखा सेवतो सर्वकाला । करितचि विपरीता सर्व मी कर्मजाला
निवडुनि खल सारे शोभसी सुष्ठुमेने । अनिश भवभवानी त्वत्पदीं हट्ट होणें ॥
अखिलनृपतिरत्ना, या वरा एवढ्याच । तव शुभपदि वाटो मद्गती नित्य साच”

स्तुति करीत अशी चतुरानन । पुलकितांग मुंदें भरलें मन ॥

बधुनि राघव तो सुपमांबुधि । नयनि, तृप्ति न होताचि त्या हृदी ॥१९॥

येई त्यासमयीं तेथे राजा दशरथ स्वये ।

तनयां पाहुनी त्याच्या नेत्रीं जळ भरुनि ये ॥ २० ॥

बंदी तयाच विभु सानुज रामराय । आशीर्वचें वितरि तात तयां अमेय ॥

“पुण्यप्रभाव तुमचाच समग्र ताता ॥ कीं जिकिला अजय राक्षसराज आतां”

प्रेमें अती भरत ऐकुनि नंदनोक्त । ये अधु नेत्रिं पुलकावृतगात्र होत ॥

वात्सल्यपूर्ण पितया कृपया विलोकीं । दे ज्ञान त्यासि दृढ दीनदयाळ तो कीं

हे गौरि ! तें दशरथा नच मोक्ष आतां कीं भेदभक्तिवरि तो निज ठेवि चित्ता ॥

जे भक्त होति सगुणा, नच मोक्ष घेती ॥ श्रीराम अर्पित तया निजपुण्यभक्ति ॥

प्रणाम करुनी रामा वारंवार प्रभूपति ॥

स्वर्गी दशरथें हणें केलें गमन मागुतीं ॥ २४ ॥

श्रीकौसलाधीश रघूत्तमाप्रति । सौमित्र सीता बधुनीं हे संगतीं ॥

शोभा बघोनी अति दृष्टमानसीं । स्तुती करी इंद्र मनोहरा अशी— ॥२५॥

“जयजय रामा ! शोभाधाना । देशी प्रणतां तूं विश्रामा ॥

निपंग-सायक-चापीं शोभसि । अमेयवळभुजदंड ऐसशी ॥ २६ ॥

जय खर-दूषण-नाशन रामा ! । राक्षस-खलगण-मर्दन-नामा ॥

मारिलात खल हाहि दाडगा । केले निर्भय देवखंडगा ! ॥ २७ ॥

जय धरणीभरहरण उदारा । अपार महिमा तव शुचीरा ! ॥

रावणनाशन जय करुणाकर । केले राक्षस तूं अभयंकर ॥ २८ ॥

बलगर्वित तो रावण, देवां— । गंधर्वोर्ते जिकित सर्वा ॥

सिद्ध मुनीश्वर खगनर नागहि । हठें लावि तो निजकार्यां महि २९

परद्रोहरत जो अति दुष्ट । सेवी निजफळ तो पापिष्ठ ॥

दीनदयाळा तुम्हां प्रार्थना । कमलदलोपमदीर्घलोचना ! ॥३०॥

होता मातें हा अभिमान । कोणि न जगतीं मजसि समान ॥

आज पाहुनी प्रभुपदकमलें । गर्वमान मम दुःखहि जमलें ! ॥३१॥

गाती श्रुति ज्या अव्यक्तार्ते । ध्यावोत तया जे ध्याउं पहावे ॥

प्रीति परी मम कौसलभूषी । धीरमाच्या सगुणमूर्तुषी ! ॥३२॥

सीता लक्ष्मण यांसह रामा । माझ्या हृदयीं कर विश्रामा ॥
जाणुनि मातें दास आपुला । रमापते दे ! भक्तिच मजला ॥३३॥
दुःखनाशना दीनदयाळा । नमित असे मी परमकृपाळा ॥
तुलसिदासविभुराघवचरणी । ' राम ' वंदितो अन्तःकरणी ॥

रमानिवासा हरशी त्रासा कृतशरणागतसंतोषा !
या मुखधामा मी नभिं रामा भदनद्यताहुनि रम्य अशा ॥
विश्वरंजना, शत्रुभंजना नगननुधर्त्या अमितबला ।
विधि-हर-देवा नमन राघवा करुणार्द्रा अतिकोमला ३५

कृपाकटाक्षी मज पाहुनीया । आशा करावी मज काहिं कार्या ” ॥
ऐकोनिया तें प्रियवाक्य त्याचें । बदे तथा राम दयार्द्र बाचें-॥३६

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुलोकमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
लंकाकांडे देवस्तुतिवर्णनं नाम त्रयोविंशतितमस्तोत्रः ॥

—:०:—

तरंग २४ वा

“ऐकें सुरेश्वर अगा । कपि ऋक्ष माझे । झाले रणीं मृत निशाचरहस्ति कीं जे
माझ्यान कारणि तयीं असु साडियेले । तूं त्यां जिवंत कर सुख सुरेन्द्र ! लीले” १
ऐकें खमेश ! रघुरायसरस्वती ती । होती अगाध मुनि-पंडितमान्य अर्थी ॥
मारूं शके जग विभू जिववूं शकेही । इंद्रासि केवळ महत्त्व समर्पु पाही ! ॥२॥
तैं वर्षतां अमृत, ऋक्ष कपी जिवंत । होती, सहर्ष उटती प्रभुपाशि येत ! ॥
दोनी दलांवरि सुधा जरि बरियेली । झाले जिवंत कपि ऋक्ष, न राक्षसाली ३
होऊन राममय तन्मन मृत्युकाळीं । त्यां मोक्ष लाभत नुरे भवबंधनाली ! ॥
जे की सुराशक असे कपि ऋक्ष सारे । झाले जिवंत रघुनाथमतानुसारें ! ॥४॥
रामापरी कवण दीनहितार्थकारी । जो सर्व राक्षस करुनि विमुक्त तारी ॥
जो दुष्ट पापखानि रावण कामचारी । तो पावला गति मुनींसे न पावणारी ! ५
वर्गोनि पुष्पताति जाति सहर्ष देव । आपापल्या चडुनि रम्य विमानि सर्व ॥
पाहोनि योग्य समया मतिमान् महेश । श्रीराघवाजवळि येत मुद्दे विशेष ॥६॥

अत्यंत मक्तिभरि जोडुनियां करांतें । तें अश्रुविंदु नयनांबुरुही बहाते ! ॥
शेमांचकाय हर गदगदकंठे गाई । श्रीराघवा अतिमधु स्तवनप्रवाही— ॥ ७ ॥

“रघुकुलाधिपा ! रक्षेणं मया । कर सजे शरीं कार्मुकीं भया ॥

पटल जे महा मोहमेषसं । पवनसं तुम्हीं वारितां कसं ! ॥ ८ ॥ .

अनल की वना संशयात्मका । अमररंजना विश्वपालका ! ॥

सगुणनिर्गुणा ! सुगुणमंदिरा । विजयिं शोभता विश्वसुंदरा ! ॥ ९ ॥

भ्रम-तमाप्रती वारिता रवी । आशि तुम्हां असे पुण्य थोरवी ॥

मदमतेगजक्रोधकाम यां । दमक सिंहसे तुम्हि दयामया ! ॥ १० ॥

जनमनोवनीं संचरुनियां । करितसा तया नित्य निर्भया ॥

विषयरूपनाकमलिनीवना । हिमतुषारसे शोभनाशना ! ॥ ११ ॥

सदय इंद्रियातीत राघवा ! । भवनिवारका जानकीधवा ! ॥

भवमहाविध्या मंदरोपमा । शमविं संसृती, हे मनोरमा ! ॥ १२ ॥

कमललोचना दुःखमोचना । प्रणततोषणा दीनतारणा ॥

अनुजजानकायुक्त मन्मनीं । बस रघूत्तमा ! नूं निधींदिनीं ॥ १३ ॥

त्रिभुवनोत्तमा दयामसुंदरा । मुनिमनोहरा तापसंहरा ॥

१ तुलासेदासदृच्छाय सौख्यदा ! । हृदयि मी नर्मि राघवा सदा ॥ १४ ॥

हे नाथ ! कोसलपुरीमधिं होय जेव्हां । राग्याभिप्रेक तुमचा बघणार तेव्हां ॥

पाहीन उत्सव मनोहर तो अनन्य । होईल चित्त मम हें अतिमात्र घन्य ! ॥ १५ ॥

ऐसी स्तुती करुनि शंभु निघून जात । येई विभोपण तिथें प्रभुदर्शनार्थ ॥

वंदोनिया प्रभुपदीं वदला मृदूक्ति । “ऐका जि । शङ्खधर ! जें मम होय चित्तीं

मारी प्रभू दशमुखा सकुला ससेना । विस्तारिलें त्रिभुवनीं यश पुण्य नाना ॥

मी दीन हा मलिन हीनमती कुजाति । माझ्या बरी करि कृपा प्रभु कैक रीतीं

येरुनि दासगृहिं पावन तें करावें । स्नाना करून समरभ्रम घालवावे ॥

पाहोनि राधसगृहांतिल संपदा ती । याची कर्पीसि विभुनं सुदितस्वचित्तीं ॥

सर्वोपरी मजसि मानुनि आपलाळाजावें सर्व मज, पुरा निज, कोसलेशा ! ॥

ऐकोनि तें मृदुल दीनदयाळ राम । होई जलार्द्रनयनांबुज तो निकाम ॥ १६ ॥

सांगे प्रभू “गृह तसे तव कोशराशिभाक्षेचि होव सखया । नच भिन्न होयां !

मातें परंतु भरतास्थिति आठवूनी । हो कल्पतुल्य निर्मिपकाहि सत्यवाणी ! ॥

वेपे तपस्वी, कृश देह ऐसा । सदैव मत्तामज्जपाभिलाषा ॥

ऐसा तपा वेगिच भी पहावे । तू यान ऐसे कर संवभावे । २१

तू सर्व राज्य कर कल्पमर प्रसन्न । चिन्ती मम स्मृति परोपरि वागवून ॥
तू पावशील मम धाम अनन्त अंतीज की अये मिळविले जगतांत संती!"

॥ इति भीरामचरितमानसानुशादे मुश्लोकमानसे सकृत्कलिकलुरविध्वंसने
लंकाकांडे शिवस्तुति-विभीषणसंवादवर्णनं नाम चतुर्विंशतितमस्तोत्रम् ॥

— ❧ —

तरंग २५ या

रामोक्ति ऐकुनि विभीषण हरेपूर्ण । बंदी कृपालु विभुभे पदपन्न हीन ॥

तेव्हा समस्त कपि ऋग्न सहस्र रामाशंदोनि यानिति तदीय मुक्तीर्तिधामा १

वेई विभीषण पुढे निजमंदिरात । रत्नादिकी वसनि पुष्पक तो भरीत ॥

नैऊनि ते प्रमुपुढे सुविमान ठेवी । हांस कृपाभिष विभुराम वदेहि तवी-२

“ तू वैस यात, नभि जाई विभीषणा रिई वस्त्रभूषण नभातुनि वर्ष सारे”

जाई विभीषण नभी चढुनी विमाने । सद्गन्धर्वस्रवति वर्षत त्याप्रमाणे ३

जे ज्यांस आवडत ते कपि घेति सारे।पालेनिया वदनि पोकिति की असारे।

सीतेसमेत महलक्ष्मण राम हासे । अत्यंतकौतुकि विभू स्वकृपाविलासे ॥४॥

ध्यानहि जो लाभत ना मुनीना । ज्या वर्णिती चेदाहि की ‘कळेना ।’ ॥

करी कृपासागर तो अनेक । विनोद गोष्टी कर्पिची सुरेल ॥ ५ ॥

नाना तपे, जप, मख, प्रज, नेम यांना । मानीतसे सकृप रामहि एवढे ना ॥

तो प्रेम निर्मळचि केवळ एक पाही।थीराम त्यावरिच तुष्ट अतीव होई । ६

सी भूषणे सुवसने कपि अंगि लेती । येती जिथे रघुवर प्रभु चारुमूर्ति ॥

पाहोनिया कपिगणी बहुवर्ण भूषा । येई फिरुनि फिरुनि स्मित कोसलेशा ॥

देखे दयार्द्र नयनी प्रभु त्या कपीना । मोले वजे मृदुल गौरवयुक्त नाना ॥

“म्या मारिले दशमुखा तुमच्याच तेजोराज्यां विभीषणहि पैसविला असा जे

आपापल्या गृहि रिता तुम्हि सर्व आतां।माते स्मरा लवहि चिन्ति घरा न चिता”

ते प्रेमविरुद्ध कपीहि समस्त होती । जोडोनि पाणि वदले सुविनीत उक्ति ॥ ९

तरंग २६ वा

आलेंचि सत्वर विमान तया स्थलासी । ज्या नाम दंडक, मनोहर जें विशेषी ॥
जेंय अगस्ति, मुनिवर्य अनेक त्यातें । भेयभयास रघुनायक जाय तेथें ॥१॥
सग्या ऋषींकडुनि मेळवुनी सदाशी । ये चित्रकूटि जगदीश्वर औख्यराशि ॥
संतोषवुनि मुनिना तिथल्यु, प्रभूंनी । केला प्रवास पुढतीं अति शीघ्रमानीं ॥
मार्गी पुढें जनकजेप्रति दावि राम । सुश्यामवर्ण यमुना अधहा निकाम ॥
देखे पुढें सुरनदी अति पुण्यकारी । “सीते ! प्रणाम कर हीस” वदे खरारि ॥३॥
“हा देल तीर्थपति पावन ये ! प्रयाग । जो दर्शन करित जन्मशताघमंग ॥
शोकापहा तशि पहा शुभ ही त्रिवेणी । अंगीच विष्णुनिलया, स्तुत वेदवार्णी ॥

पहा अयोध्या अति पावनी पुरी । त्रितापहारी भवरोग संहरी ” ॥

‘वंदीत सीतेसह राम तीप्रती । रोमांचहर्षान्वित होउनी अती ॥५॥

सीतेसमेत राघव करित अयोध्येसि वंदन कृपाल ॥

लोचन भरले सलिलीं तनु पुलकीं हृदय हर्षभरिं लोल ॥६॥

मग रामचंद्र करितीं हृष्ट मनें मज्जन त्रिवेणींत ॥

कर्पिकवीं विप्रातें दानें दे विविध आपण पुनीत ॥ ७ ॥

सगे प्रभू समजवुनि मरुसुताला । “साकेतिं जाइं धरुनी बडुरूप बाळा ! ॥

तूं क्षेम सांग भरता अमुचें समग्र । तत्क्षेमवृत्त मज घेउनि येचि शीघ्र” ॥८॥

तेव्हां जाता झाला भरतातें मारुति प्रकामबल ॥

आले राघव तोंवरि तेथ भरद्वाजदर्शना विमल ॥ ९ ॥

नानाप्रकारिं पूजन करिता झाला मुनीश रामार्चें ॥

स्तुति करुनि राघवाची आशीर्वचनें वदे मुनी वाचें ॥१०॥

वंदुनि मुनिपदकमलां जोडुनि करखुग्म राघव मुनीस ॥

बसले चडुनि विमानीं चालु लागले त्वरें अयोध्येस ॥११॥

इकडे निपाद ऐके ‘ आले प्रभु रामराय परतोनी ॥ ! ’

तो स्वजना बोलावी “नावा ! नावा !” करोनि निजवार्णी ॥१२॥

ओलांडुनि गंगेतें येतां उत्तरतटासि तें यान ॥

आघेन प्रमुच्या तें उतरवितों उतरले सकल तृण ॥१३॥

गंगेसि तौ पूजित जानकी तिथे । बहु प्रकारीं चरणीं पडोनि तैं ॥
 आशीसि गंगा मुदिं दे मनोहर । “सौभाग्य नान्दो तव मे निरंतर !” ॥
 ऐकोनि येई गुह भक्तिभावन । येई प्रभूपाशि अतीव हर्षुन ॥
 पाहुनि रामासह जानकीसती । भूमी पडे शुद्धि न राहिलीच ती ॥ १५ ॥

येउनि हृदि निज कृपानिधानें त्यासि बसविलें निजनिकट ॥

क्षेम विचारी त्या प्रभुराघव, बदला गुह तैं निष्कपट ॥

“विरिचि शंकर सेविति ज्यातें तें पद-पंकज बधिं अपुलें ॥

हे सुखधामा ! पूर्णकान विभु पदकंजा मीं तव नमिलें ॥ १६ ॥

सर्वपरी जो अधम असा गुह त्यासि भरतसम उरिं कबळी ॥

हेः मातेमंदा तुलसीदासा ! मोहें विसरसि विभु जवळी ॥

रावणारिचें चरित्र पावन सिद्धमुनी, मुर नित गाती ॥

राघवपदराति बाहुन चित्तीं स्मरति नाशुनि सुखवीती ॥ १७ ॥

जे मुउ की बाचति राघवाचें । चरित्र युद्धीं विजयी प्रभूचें ॥

करील त्याला भगवान् अनन्त । विवेकलक्ष्मीजयभूतिमन्त ॥ १८ ॥

घाणोंनिचां मलिन हा कलिकाल सारा । हे मन्मना ! लवकरीं कर सद्विचार ॥

भीरामचंद्रविभुचें त्यजुनी मुनाम । आधार अन्य नच लम्य कुठें निकाम ॥

‘लंकाकांडा’चें हें गायन मज निष्कलंक नित्य दचो ॥

भीरामचंद्रसद्यश कलिमलिना सतत मन्मनास मुचो ॥ २० ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकालिकडुप-

विध्वंसने लंकाकांडे श्रीरामचन्द्रस्य मार्गे निपादसमागम-

वर्णनं नाम पड्विंशतितमस्तोत्रः ॥

इति श्रीरामचरितमानसानुवादे श्रीखण्डेकुलचिन्तामणितनुज-

रामचन्द्रकविरचिते सुश्लोकमानसे महाकाव्ये लंकाकाण्डः

‘विमलविद्वानसंपादनो’नाम पष्ठः सोपानः

श्रीसीतारामचन्द्रकृपाप्रसादेन संपूर्णः ।

॥ शुभं भवतु ॥

॥ श्रीसीतारामचन्द्रार्पणम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ।'

श्रीमवानीकमलेश्वराभ्यां नमः । श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ।

श्रीसरस्वत्यै नमः ।

तुलसीरूपिणे श्रीमद्राज्मीकिमुनये नमः ।'

यस्य प्रसादात्तुलभं स्वर्गीयममृतं भुवि ॥ १ ॥

❀ सुश्लोकमानस ❀

रामचरितमानस अर्थात् श्रीतुलसीरामायण

या महाकाव्याचा अनुवाद

सप्तम सोपान

उत्तरकांड

तरंग १ ला

मंगलाचरण

मयूरकण्ठच्छविनील यत्तनू । जो अठ हो देवगणांमधें २८५ ॥

ज्या विप्रपादाम्बुजचिह्न हो उरीं । मी तो नमीं राम रमापती हरी ॥१॥

पीतांबरें शोभत जो सुशोभन । जो सुप्रसन्न प्रभु पद्मलोचन ॥

करीं सजे चापशरादि संतत । संवेष्टिला जो कपियूथि सदित ॥२॥

जो लक्ष्मणें सेवियला सदोदित । त्या जानकीचा मम वंदनें नित ॥

जो पुष्पकारुढ विराजला अती । त्या रामरायीं मम हो सदा रति ॥३॥

श्रीराघवाचें पदकंज मंजुल । महेश्वरें वंदित जें सुकोमल ॥
 संवाहि ज्यातें करपक्षिं जानकी । जें मोहवी चितकचित्तभृंग कीं ॥४॥
 कुन्देन्दुशंखोज्ज्वलगौरसुन्दर । गौरीपती इष्टद जो महेश्वर ॥
 कारुण्यपूर्णवुजलोचना नमीं । श्रीशंकर त्या स्मरनाशनास मी ॥५॥
 वणें सराया चवदा वनावधि । राहें उणा वासर एकला मधीं ॥
 साकेतिं नारीनर पौर दुर्बल । चोहीकडे रामवियोगिं आकुल ॥६॥
 जो कीं जणों शकुन सुंदर भव्यकारी । झालीं प्रसन्न हृदयें सगळींच भारीं ॥
 वाटे सुरभ्य नगरी सकलप्रकारी । जें सूचवी रघुवरागम नाहिं दूरीं ॥७॥
 कौसल्यादी सर्व माता प्रहृष्ट । झाल्या ऐशा कीं गमे, त्यास इष्ट ॥
 घातां कोणी सांगणारे मिळाले । कीं, ये राम श्रीसर्वे बंधुमेळें ॥८॥
 भरताचा उजवा भुज, लोचन हे स्फुरण पावले बहुदा ॥
 शुभ शकुन जाणुनी मन करत विचारा, भरोनि पूर्ण मुदा ॥९॥
 आधार जो अवधि, एक दिनीं सरेल । जाणोनि होत हृदिं तो अति वेदशील ॥
 “हो काय कारण ? अजून न येति नाथ । मानोनि हा कुटिल, ते मज नाठवीत ।
 तो भाग्यवान् खनिंत लक्ष्मण होत धन्य । जो रामपादकमलीं रमला अनन्य ॥
 जाणे प्रभू कुटिल मी कपटी असाच । याकारणें मजसि संगतिं घे न साच ॥११॥
 झालें असेल जर तन्मत निश्चयें हें । कल्पांतिही करण निस्तरणार आहे ॥१॥
 माले प्रभू परि न पाहति दोष दासी । ते दीनबन्धु मृदुचित्त, सुभावराधि !
 विश्वास या मम जिवा दट हाच होय । भेटोनि राम, शकुना शुभ ये अमेय ॥
 संपोनियां अवधि ही जर मी जिवंत । माझ्यापरी अधम कोणि न या जगत ॥”
 श्रीरामचंद्रविरहाग्निवत मग्नचित्त । जो होय तो भरत कोमल रामभक्त ॥
 तो विप्ररूप हनुमन्त समोर येई । नौकाचर्च त्या बहत्तया जणु येत कायी ? ॥१४॥
 दिसला मरत तयातें कृशतनु, दर्मासनीं जटाकुट ॥
 “श्रीराम राम राघव !” जयता नयनांशुनीं सखत लोट ॥१५॥
 हो दृष्ट त्या यमुनियां हनुमन्त चित्ती । रोमान्धकाय, नयनांशुहि ज्या वहाती ॥
 मानी अतीव मुग्न तो बहुता परींनी । बोलें मुंचसम अशी श्रुतिगम्य वाणी—१६॥
 “ज्याच्या वियोगिं अतिदुःखित सर्वयामाज्याच्या गुणासतत वानिसि नू निकाम
 जो सज्जना मुन्यद राघववशादीव । तो राम देवमुनिपालक ये समीप ! ॥१७॥
 जिंही रणीं रिपुस, यद्यद्य देव गाती । सीतानुजासहित ये नगरा मुमूर्ति !”
 तें ऐकताचि वच, दुःख समस्त छुत । तृष्णानुरा अमृतलाभचि काय होत ॥

‘आहांत कोण तुम्हि तात! कुठून आलां! ऐकीवली प्रियवचें तुम्हि मन्मनाला’
 “मी वायुनन्दन कर्पा हनुमन्त होयाऐका कृपाजलनिधे । मम नामधेय
 मो दीनबंधु-विभु-राघवदास होय ” । हे ऐकतां भरत भेटत त्या अमेय ॥
 तो प्रेमभाव हृदि केवें बरें समावे! नेत्र स्वे भरुनि, हर्षित गात्र व्हावें! २०
 उद्गारला भरत “ दुःख न लेश चित्ती! की पाहिली कपिवरा । तव भक्तिमूर्ति ॥
 भासे मदीय हृदयप्रिय रामराय । हा भेटला तव मनोहररूपि काय ? ! ” ॥
 त्यातें पुढे भरत तें कुशलें कितीदा बोले “ तुला बितरूं तें वद काय मोदा!
 या वृत्ततुल्य जगतीतलें काय आहे ! चित्ती विचार कवनी नच कांहीं लाहें!
 केव्हां न तात फिटती उपकार तूजे । तूं रामवृत्त मज ऐकविं गा ! असें जें ! ”
 तेव्हां नमूनि भरता हनुमंत वर्णी । श्रीरामकीर्तिगुणगान यथार्थवार्णी ॥ २३ ॥
 बोले तदा भरत “ सांग कपे ! मला की! स्वामी कृपाळ रघुनायक धन्य लोकीं
 दासास या स्मरतसे हृदि कावें राम ! ” । ऐकोनि तें पवननंदन हर्षधाम २४
 “ निजदासाचें रघुकुलभूषण करि स्मरण का मम साचें ? ”
 भरतोच्चीच्या आर्तिभरें त्या पुलकित नमि कपि, वदत वचें—॥
 “ रघुवर निजमुखि गुणगण गाई चराचराधिप नित ज्याचे ।
 परमपुण्य तो सद्गुणसिंधू नवल न त्याचे विनयाचें ! ॥ २५ ॥
 तूं प्राणसा दयित नाथचि राघवासी! हें सत्य मी वदत रे । गुज सौख्यवर्षी ”
 ऐकोनि तें भरत मारुति तें कितीदा । आलिंग गाढ, उर त्या पुरलें न मोदा
 तो नम्रदीर्घ चरणी भरता नमोनी । आला त्वरें कपि रघूत्तमसन्निधानी ॥
 सांगे तया कुशल सर्व सहर्ष राम । चाले विमानि पुढती विभु सौख्यधाम ॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलपविध्वंसने
 उत्तरकांडे हनुमदाश्रमनवर्णनं नाम प्रथमस्तरङ्गः ॥

—०—

तरंग २ रा

प्रहर्षानें येई भरत मग तो कोसलपुरा ।
 वसिष्ठातें सांगे ‘ परत विभु ये आत्मनगरा ’
 निवेदी वार्ता ती सुमधुर अशी मंदिरि निज
 ‘ प्रभु श्रीरामाचे कुशल अजि देखूं पदरज !

ऐकोनि वृत्त तें सान्या माता उडुनि घावती ॥
 रामशेम निवेदूनी मरतें सात्वित्या अती । ॥ २ ॥
 दधि, दूवा, गोरोचन, पुष्पफले, सर्व मगलनिदानें ॥
 तुलसीदले नवीन सुवर्णताटीं मरुनि मोदानें ॥ ३ ॥
 गजगामिनी निघाल्या ललना मधुरस्वरीं म्हणत गानें ॥
 जे जे होते जैसे तैसे ते घावले प्रहर्षानें । ॥ ४ ॥

धेती न ते सगतिं चालकाप्रोने । वृद्धासही घेति न तेविं सगतीं ॥
 परस्परातें पुसती कुतूहलें । “तुम्ही दयाब्धी रघुराय देखिले ?” ॥ ५ ॥
 ‘येत प्रभू’ हे कळताच, पावती । शाली अये। ध्यानगरी सुखा खनी । ॥
 बाहे नदी श्रीसरयू मुनिर्मला । सुगंध मदानिल शीत बाहिला । ॥ ६ ॥

धेउनी गुरू तस अनुजातें । ब्रह्मवृन्द निजसेवकही ते ॥

सर्व हृष्ट अति आदरिं जात । राघवा भरत समुल्ल मक्त ॥ ७ ॥

सज्जावरी चडुनि तें बहुल्लस्य रामा । येतां विमान बघती दृढिं हर्षधामा ॥
 अत्यंत सुदरखें म्हणतात गाणी । जी पूर्ण मगल अर्शी मरलीं कथानीं ॥ ८ ॥
 तो पौर्णिमेन्दु जणु सुदर रामचंद्र । ज्या पाहताच पुर हर्षित हो समुद्र ॥
 कोलाहला भरति पाहुनि यह चित्ती। आनन्दपूर्ण ललना जणु बीचि होती ।
 श्रीराम भानुकुलवारिजभानुराय । दावी कपीस इकड पुर तें अमेय ॥
 “लंकेश ! अगद ! कपीश ! पहा पुरी ही। अयत पुण्यतम, देशाचे रम्य होई । ॥
 वैकुण्ठवर्णन जरी सगळे करीती । आदे पुराण निगमीं जारे योर कीर्ति- ॥
 साकेततुल्य मज आवडतें न तैही । हे जाणणार जगतीं जन पार नाहीं ।
 हे जन्मभूमि नगरी मम रम्यरूपा । दिग्भाषिं उत्तारिं वह सरयू अपापा ॥
 जीच्यात मज्जन करून विनाप्रयास । माझ्यासमीप नर पावत पुण्यवास ।
 मातें अति प्रिय दिव्यामहिं वासकारी। ही सौख्यकारि नगरी मम धामदात्री ”
 सार प्रहृष्ट कपि ऐकुनिया प्रभांके । “तू धन्य धन्य पुरि ! यद्यद्य राम गाती ॥

पाहोनिया लोक समस्त यत । कृपाबुधि श्रीभगवान् अनन्त ॥

आतापुनी उत्तम त्या विमाना । तें यावरी तो पुरसधिधाना ॥ १४ ॥

उतबनि प्रभु त्या कथि पुण्यदा । “अबि कुबेरगृहप्रीत जाइ का”

प्रभुनिदेशिं सर्पांचि तें चले । परि विरोगिहि दुःखित जाहले ॥ १५ ॥

आले तदा भरतसंगतिं सर्वं लोक । जे कीं कृपांग रघुवीरवियोगशोक ॥
 तेव्हां बसिष्ठ मुनिनायक वामदेव । देखोनि राम धनु, सायक ठेवि सर्व ॥
 धांवोनि तो धरितसे गुरुच्या पदान्जां । रोमांचकाय अनुगासह हो महौजा !
 मेयोनि त्या कुशल तें पुसती मुनीशासणे विभू “करि कृपा तुमची अशेष !”
 सर्वां द्विजां नमित राम विनम्रशार्पि । धर्मी धुरंधर रघूत्तम पुण्यपोषी ॥
 हस्ताब्जि धे भरत रामपदांबुजातें । वंदीति देव, मुनि साम्बमहेश व्यातें ॥
 भूमी पडे भरत तें उठतां उठे न । धे त्या उरीं निज दयानिधि ऊचलून !
 तो दयामलाग पुलकीं भरला दयार्द्र । नेत्रीं वनांबुजसर्मीं जलचिन्दु सान्द्र ॥ १९ ॥

अंबुजलोचनिं जलधाराभर सुंदर तनुवरि पुलक भरे ।
 प्रेमातिशयें अनुजा, हृदयें भिलत त्रिभुवनविभु खरें ॥
 अनुज प्रभुशीं मिलता सुयमा तिजला उपमा मज न सुचे ।
 जगुं प्रेमरसशृंगारांचे पुतळे शोभति ते साचे ! ! ॥ २० ॥
 क्षेम कृपानिधि विचारि भरता, परि वेगें ना उत्तर ये ।
 गौरि ! ऐक तें अगम वाङ्मना, सुख अनुभवणें तें हृदयें ! ॥
 “ कुशलचि आतां बोशलनाथा ! आतें पुरधितां दर्शनिं या ।
 वियोगाब्धिमधिं बुडतां मज कर दिधला प्रभुंतीं करुनि दया ! ”

भेटे शत्रुघ्रातें राम प्रभुराय हृदयिं कवळून ।
 परमप्रेमळ बंधुद्वय भेटे भरतलक्ष्मण मिलून ! ॥ २२ ॥
 शत्रुघ्न लक्ष्मण तसे भेटुनि मग विरहदुःख ग्रामवीती ॥
 सानुज भरतें बंदुनि सीतापद सौख्य सेविलें चिर्त्ती ॥ २३ ॥
 पुरवासी लोकाप्रति प्रभुवर हवें विलोकिता झाला ॥
 सर्व विपत्तीं नेईं वियोगजानिता धणामधिं लयाला ! ॥ २४ ॥
 प्रेमातुर सर्वजना प्रभु पाहुनि करित कौतुक कृपाल ॥
 प्रकटनि अनंतरूपें भेटे सर्वोन्मथोचित नृपाल ! ॥ २५ ॥

सर्वासि पाहत विभू सद्यःकाली । नारीनरां करित तो सकला विशोकी ॥
 सर्वासि भेटत असे भगवान् क्षणात । हें मर्म गौरि ! कवणां न कळोनि येत !

प्रेक्षाप्रकारिं सकला सुखवृत्ति रघूत्तम ॥

चालले पुढतीं मार्गे गुणशील-मनोरम ॥ २७ ॥

शौकण्ठ सकल माता कोसल्यादिक घांखुनी ॥

आल्या देखुनियां वन्सा वेगें धेनुचशा कुणी ! ॥ २८ ॥

तान्हा वासा लजुनि यहीं, वनिं धेनु चराया नेलेली ।

सांजें नगरा हुंव्रत घावे फुट्टनी पान्हा त्याजवळी ॥

भेटति सकला माता प्रेमें प्रभुसि बोलुनी लडिवाळ ।

विरहविपत्ती लुप्त होउनी आभित हर्षसुख ये जवळ ! ! ! ॥ २९ ॥

भेटे सुमित्राजननी स्वनन्दना । जाणोनि त्या रामपदाब्जमोदना ॥

संकोचुनी फाराचि चित्ति कैकयी । श्रीरामचन्द्राप्रति भेटली तई ॥ ३० ॥

सौमित्र सान्या जननीसि भेटत । आशीर्वचें घेत मनीं प्रहर्षित ॥

पुनःपुन्हां भेटत कैकयीप्रत । तरी मनःशोभ न सर्व लोपत ॥ ३१ ॥

श्वश्रूंपती सकल भेटलि हृष्ट सीता । लागोनियां चरणिं मक्तिभरें पुनीता ॥

आशीर्वचें वदति त्या कुशला पुसोनी । औभाग्य गे। तव असो ध्रुव सत्यवाणी

सान्या पहाति रघुरायमुखांजुजातें । जाणोनि मंगल उदधुन होति चित्तें ॥

त्या आरतीं कनकताडिं तयां करतीं । न्याहाळिती प्रभुतनू कितिदा तरी ती ॥

ओवाळिती कितिक वस्तु तयावरुनी । चित्तामधें परमहर्षभरें भरुनी ॥

पुत्रा विलोकि कितिदा तरि राममाता । स्नेहार्द्रशील रणवीर दयार्द्रचित्ता ॥

सी माउली कितिकदा हृदयी विचारि । “लंकापतीस बधि हा कवण्याप्रकारी !

दोनी नितान्त मुकुमार कुमार माझे । कोठें महाबल निशाचर वीर ते जे !” ॥

सीतिसमेत विभुतें सहलक्ष्मणातें । माता विलोकिति महोत्सवपूर्ण चित्तें ॥

आनंदसागर अमेयाचि तन्मनींचा । रोमान्तरा कितिकदा; वदचे न वाचा ! ॥

मुग्धीव नील नल अंगद बांधुघत । लंकापती पवननंदन शीलमुक्त ॥

तैसेच सर्व कपिवीर मनोउबेध । होती धरुन नररूप उणें न लेश ! ॥ ३७ ॥

भरताचें शील प्रत नियम रघूत्तनपदांजुजि रती ती ॥

सादर वर्णिति सार प्रेमभरें भरतसंस्तची रमती ॥ ३८ ॥

देखुनि नागरिकांची रीति मनोशा मुग्शील-भाव कृति ॥

प्रीति भीरामपदी उत्कट सार प्रद्युम्नी गार्ता ॥ ३९ ॥

सान्या सख्यात मग बोलवि रामरादा । लावी बलिष्ठदंडि वदन त्यां कपया ॥

सागेहि “हे कुलगुरू अमुचे बलिष्ठ । याच्या कृपे दनुज रुवं रणांत नष्ट” ॥ ४० ॥

शगि गुलंसि विभु "हे मम मित्र सारे । नौकाच की रणसमुद्रि विराजणारे ॥
 माझ्या हितार्थ निज जन्मचि वाढती हे।मातें मुने ! भरतही प्रिय तेवि नोहे !"
 आनंदमग्न ते होती ऐकोनी प्रभुभाषित ॥
 क्षणोक्षणी हृदी होती सौख्यानें सर्व हर्षित ॥ ४२ ॥
 कौस्तुभपदकमली नमिती मग ते शिरासि लवचूनी ॥
 हयें आशी दे ती " आहां मज रामसे प्रिय" म्हणूनी ॥ ४३ ॥
 सुमनवृष्टि नभींहुनि वर्षली । प्रभु निधे भवना सुखसागर ॥
 चहुनि सौधतली बघती किती । सुवतिवृंद विभूषि मनोहर ॥ ४४ ॥
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुश्लोकमानसे सकलकलिकलुषविध्वंसने
 उत्तरकांडे भरतसमागमवर्णनं नाम द्वितीयस्तरः ॥

तरंग ३ रा

द्वारी द्वारी रम्य सौवर्ण कुंभ । सर्वानीही ठेवियेले सुशोभ ॥
 गेहा गेहा तोरणें सत्पताका । लावीयेत्या मंगलार्थी अनेका ॥ १ ॥
 मार्गी मार्गी सिंचिलें चारु वारि । सद्गंधानें होय जें चित्तहारी ॥
 चौकी चौकी हास्तिमुक्ताफलानी । केली शोभा वर्णणें केवि कोणी ॥ २ ॥
 नानारीती शोभली मंगलें ती । वायें नाना मंगलें वाजताती ॥
 ओवाळाया सिद्ध सर्वत्र नारी । आशीर्वाद हर्षुनी देति सारी ॥ ३ ॥
 घेऊनीयां आरत्या स्वर्णं ताटी । ओवाळती अंगना रामभेटी ॥
 गाणी गार्ता सुखना हर्षपूर्ण । मांगल्याला ना तुला अन्य कोण ॥ ४ ॥
 त्या आरती आर्तिहरा करीती । श्रीभानुवंशांबुजभानुवें ती ॥
 उत्साह सर्वत्र अतीव नादे । आनंद-मांगल्य जनात कोदे ॥ ५ ॥
 साकेंतशोभा-शुभसंपदा ती । श्रीशारदा, वेद, अहीश गाती ॥
 यथार्थगानी नच शक्ति त्याही । कैचें उमे ! शक्य नरास होई ! ॥ ६ ॥
 गमे अयोध्या सरसीच विसृत्त । नारी जणों कैरविणी विकारुत ॥
 श्रीराघवाचा विरहार्क लोपता । पूर्णेंदुसा राम तसा विलोकता ॥ ७ ॥
 सात्या अनेक शकुनावलि पुण्यदायी । आकाशि दुंदुभि निनादति हर्षवाही ॥
 नारीनरां नगरिच्या अति सौख्य देत । श्रीरामचंद्र मगवान् भवनांत येत ॥ ८ ॥

जाणोनि लज्जितमती अति कैकयीती । जाई प्रभू प्रथम तद्गृहिं सौख्यमूर्ति ॥
तीतें प्रबोध करनी सुखवूनि चित्ता । ये रामराय निजमंदिरिं हृष्टचेता ॥९॥
मंदिरीं आपुल्या ये बों कृपासागर राघव ॥

॥ सर्व नारनिरा झालें सौख्य ज्या न्यून ना लव ! ॥१०॥

बोले वसिष्ठ गुरु बोलवुनी द्विजासी । “हो आज उत्तम घडी, दिन पुण्यराशि
आद्या तुम्हीं सकलविप्रगणीं करावी । सिंहासनीं प्रभु बसे रघुनाथ जेवीं” ॥१॥
ती आयकोनि अतिरम्य वसिष्ठवाणी । झाले प्रहृष्ट हृदयीं द्विज सर्वमानी ॥
कित्येक विप्र बदले अति मज्जुयेर्त्ती । “रामाभिषेक जगतीं अभिरामकीर्ति ॥२॥
आता नकोचि मुनिनाथ ! विन्व थासाराज्याभिषिक्त झणि हो । प्रभु जानकीस”
आज्ञापिला मग सुमंत क्षणीं मुनींशें । तो ऐकतांशणि निघे तिथुनी प्रहर्षे ॥३॥
केले सुसिद्ध रथवाजि मतंगजादि । प्रगूनि दूत झणि मंगलवस्तु साथी ॥
सर्वासमेत परतोन सुमंत येत । वंदी वसिष्ठ मुनिवर्यपदीं विनीत ॥४॥

झाली अयोध्यानगरी सुशोभना । देवीं कृता संतत पुष्पवर्षणा ॥

सागे प्रभू बोलवुनी स्वसेवका । “स्नानें सख्यातें करवाल आर्चि कां” ॥५॥
आशारिता चहुंकड जन धांवले ते । स्नानें स्वर करविती मुगलादिकातें ॥
कारुण्यसिंधु भरता मग बोलवूनी । त्याच्या जयासि उगवी प्रभु आत्मपाणीं
स्नानें तिघाहि निजबंधुंसि घालवीत । तो भक्तवासल कृपानिधि रामनाथ ॥
बानील कोण भरतोत्तमभक्तिराशि । तें कोमलत्व विभुचेंहि तसं विशेषीं ॥७॥
जें कोटि शेषरातही शकती न वानूं । तें शक्य होइल इथें मज केवि मातूं ॥
ओराम घे विवदनी अपुल्या जयासी । स्नानासि आचरि तसे गुरुसन्निदशीं ॥

स्नान समाचरनि प्रभु भूषिततनु शोभने क्तिती राम ! ॥

कोटि अनंगासम ती काति तदीया नितान्त अभिराम ॥११॥

अन्यादरें सादर सासवांनीं । सनैसही उत्तम नाहवोनि ॥

दिव्यावरीं मूर्धनि सर्व अंगीं । ती भूषवाली शुभ त्या प्रसंगीं ॥२०॥

रामाचिया वामादिशीं विराजे । तक्ष्मांस्वरूपा गुणलाणि बीं जे ।

हृष्टा तिज देखुनि सर्व माता । ये जन्मत्पार्श्वे फलपुष्प हातां ॥२१॥

ऐकें सगेशा ! विधि शंभु देव ते । आले विमानातुनि ठरवें निधे ॥

बयावया त्या मुखकंद राघवा । सानंद सार मुनिशूद तेथवा ॥२२॥

रामा बघोनिच भरे मुनि माक्षिमारे । सिंहासनास शशि मागारि इयंपूर ॥

ते दिव्य भानुसम तेज अयर्णनीय । विप्रांसि बंदुनि बसे वरि रामराय ॥२३॥

श्रीजानकीसहित राम बधोनि तैवे । प्रेमें अतीव भरले मुनिवृंद हों ॥
गाईयले द्विजवरीं श्रुतिमंत्र घोषें । देवर्षि गर्जति नभीं जयघोष तोषें । २४
आरंभिला तिलक आधिं वसिष्ठहस्तें । सारे मुनीहि कथितां करिती पुन्हां तें
पुत्रा बिलोकुनि भरे मुदिं राममाता । ओवालि ती रघुवरा कितिदां स्वहस्तां
दानें दिलीं द्विजगणा विविधप्रकारीं । केली अयाचकचि याचकराजि सारीं
सिंहासनीं त्रिभुवनेश्वर बैसछेले । पाहोनि देवगणिं दुंदुभि वाजवीले ॥ २६ ॥

नभीं दुंदुभी विपुल वाजतीं गाती किन्नर गंधर्व ।

दंग अप्सरोवृंद नर्तनीं आनंदित मुनि सुर सर्व ॥

भरतादिक ते बंधु बिभीषण अंगद मारुतिसह सारे ।

छत्र, चामर, व्यजन, शरासन, शक्तिचर्म अंसि धरणारे ॥ २७ ॥

श्रीसीतेशह रविकुलभूषण अनन्तकामच्छवि विलसे ।

नवमेषश्रुति पीतांबरधर भुलवित मुनिवरमानसें ॥

मुकुटांगदसम सुरम्यभूषा प्रसंगीं अति कातिमती ।

कमलविलोचन विशाल उर भुज; धम्यचि नरत्या जे बधती ॥ २८ ॥

अत्यंत शोभा-सुख, तो समाज । न वर्णवे रे । मज पक्षिराज ॥

वर्णोंत सारे श्रुति-शेष-वेद । संभूच बाणे रस सत्यशुद्ध ॥ २९ ॥

करोनि रामस्तुति भिन्न भिन्न । गेले स्वधामा सुर ते निघून ॥

तो बंदिवेपांसि धरुनि येती । श्रीरामरायाप्रति वेदमूर्ति ॥ ३० ॥

अत्यादरें त्यांस कृपालु राम । करीतसे स्वागत सौख्यधाम ॥

कोणासही तें कळलें न मर्म । स्तवीति ते राघवजन्मकर्म— ॥ ३१ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुल्लोकमानसे कलिकलुपविध्वंसने

उत्तरकांडे रामराज्याभिषेकवर्णनं नाम तृतीयस्तरङ्गः ॥

— :: —

तरंग ४, था

“ सगुण निर्गुणा जय । जय । रामा । निरूपमरूपा भूपवरा ।

प्रबल खलातें निजबलिं बधिसी रावणराक्षसनाशकरा ॥

नरावतारें संसृतिभारा नाशुनि हरिसी दुःखगण ।

प्रभो ! दयाळा ! शक्तिसयुक्ता प्रणतरक्षणा दुज नमन ॥ १ ॥

अगम्य तुक्षिया मायापाशीं हरे ! सुसुर चराचर ।
 भ्रमती भवपथि नागनरादिक कालकर्मगुणि निरंतर ॥
 ज्यावरिं कद्वणाकटाक्षि बघसी त्रिविध तयाचें दुःख सरे ।
 भवमयनाशनदक्षा रामा ! रक्ष अम्हां गा ! तुज नमुं रे ! ॥ २ ॥
 ज्ञानें मानें मत्तपणें जे तुज भवहरणा विस्मरती ।
 ते सुरदुर्लभ पदाहुनीही पडति बघतसूं अग्निह जगती ॥
 दंडविश्वासें त्यजुनि दुराशा तव दास्यीं जे रममाण ।
 भमाविणें तव नामस्मरणें तरति भवा त्या स्मरत मन ॥ ३ ॥
 यत्पद पूजिति शिवविधि, यद्रज त्यागुनि तरली मुनिगृहिणी ।
 यत्पदनस्त्रभव विश्वपावनी वंद्य मुनिगणां सुरताटिनी ॥
 ध्वजवज्रांकुशकंजचिह्नितें कंठककिणयुत वनगमनै ।
 तीं पदकमलें सीतानाथा ! भजतों आम्ही सतत मन ॥ ४ ॥
 व्यक्त मूल नच अनादि तव जो निगमागमिं मत चतुस्त्वची ।
 स्तब्ध सहा ज्या पंचाधिक विष शाखा बहु सुमदल मुरुचि ॥
 कटुमधु ऐशीं द्विविध फलें ज्या एकलि यत्ती आश्रयिणी ।
 पुष्पपल्लवीं नवललिता तुज भवतरूपा रघुं नमुनी ॥ ५ ॥
 अज अद्वैत ब्रह्म अनुभवं गम्य मनाहुनि पर म्हणते ।
 ध्याते त्यातें जाणेतचि परि आग्निह गाउं तुज सगुणातें ॥
 करुणायतना प्रभो ! गुणनिधे ! दे तूं आम्हा वर हाच ।
 मनोवचनकृतिं अविकृत तव यदि ज्ञावें आम्ही रत साच ।”

सर्वांचिया देखत या प्रकारीं । केली उदार स्तुति बेदि चारीं ।

होती पुन्हां गुत लगेचि ते श्री । पाती निघोनीं क्षमि धातुलोकीं ॥ ७ ॥

हे वैनतेय ! परिसं, इतुक्यांत तेंथें । येईं उमारमण सन्निध राखवों ॥

रामा स्तवीत अति भक्तिभेरे महेद्य । दाटे गळा, तनु येहे पुलकप्रहर्य ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसं सकलकलिकल्पविध्वंसने

उत्तरकांडे वेदस्तुतिवर्णनं नाम चतुर्थस्तरङ्गः ॥

तरंग ५ वा ।

“ प्रभो मेघश्यामा ! जय जय रमाचित्रमणा ! ।
 वितापां वारोनी कर अभय भक्तां स्वशरणां ॥
 अयोध्या रमा ! खल दशमुखा संहरुनिया ।
 अशोका त्वां केली सकल अवनी, पाळ सदया ! ॥ १ ॥
 तुझ्या बाणाग्रीच्यां प्रखरतर तेजात पडुन ।
 पतंगाऐसे ते रजनिचर गेलेचि जळुन ॥
 घराभूषण रम्या अतिशय उदारा रघुवरा ! ।
 कटीं माता शोभे, घर घन तुझ्या साजति करां ॥ २ ॥
 मदाची मोहाची अमित ममत्तारूप रजनी ।
 तिच्या अंधारा तूं निवडिसि जणूं वासरमणि ॥
 जणों व्याधा ऐसा मदन बहु पीडी जनमृगां ।
 कुभोगांच्या बाणीं अशरण जना रक्ष क्षणिं गा ! ॥ ३ ॥
 सदा हा अज्ञानें विषयवर्णि जीव भ्रमतसे ।
 अनेकां रोगाहीं कटुतर वियोगीं मुख नसे ॥
 तुझ्या पादाभोगा विसरुनिच हें दुःखफल ये ।
 म्हणोनी श्रीरामा ! तुजसि कथिंही विस्मय नये ! ॥ ४ ॥

जे ना करीति तव पादसरोजभाक्ति । ते या अगाध बुडती भवसागरान्ती ॥
 ते दीन दुःखि नित पापमलांत लिप्त । ज्यांचीं रती नच तुझ्या पदपंकजात ॥
 ज्यांच्या मनी तव कथा अवलंब नित्य । त्यांनाच आवडति संत, अनंत सत्य ॥
 त्यांना न राग, मद, मान न लोभ ऐसे । त्यांनाच वैभव विपत्ति, समान मासे ॥
 याकारणेंचि तव सेवक होति हों । योगादिका त्वजुनि, सन्मुनि सुज ऐसे ॥
 नेमिंचि ते तव निरंतर भक्त होती । सेवीति पादसखीरुह शुद्धचिर्त्ती ॥ ७ ॥
 मानोनि मान अपमान समानमान । सोरेच संत सुखि संचरती अदीन ॥
 तूं नांदसी मुनिमनोऽम्बुजभृंसाच । हे-राषवा ! समरघोर अनादि नृंच ॥ ८ ॥
 त्वज्जाम संतत जपे, तुज मी नमीत । संसाररोगमदमानरिपो ! अनन्त ॥
 हे सदगुणाधिपसुशील ! कृपानिधाना ! । सीतापते ! नामित मी पदपंकजाना ॥

नाशी मदीय रघुनन्दन भेदबुद्धि । हे भूपते ! वध सुदीनजना कृपाब्धि ॥
मी प्रार्थितो फिरफिरने सहर्ष हूँचि । दे साधुसग, तव भक्ति शुभाक्ष साची !”
वर्णोनि रामगुण उत्तम, शत्रु ऐसं । कैलासि जाय निधुनी हृदयप्रहंषे ॥
श्रीरामराय कपिलागि अनेक देई । राहावयास मुखवास समृद्धिवाही ॥११॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे महाकाव्ये
कलिकल्पाविध्वसने उत्तरकाण्डे महादेवस्तुतिवर्णन
नाम पञ्चमस्तरङ्गः ॥

—:६:—

तरंग ६ या

ऐकें खगवर गहवा । रामकथा ही जगात पुण्यतमा ॥
ताप त्रिविध बिनाशी भवभयवन करित दग्ध दावसमा । ॥१॥
अभिप्रेकमहोत्सव हा श्रीरामाचा नितान्तमुखकारी ॥
याच्या भवणें लूभे विरतिविवेकादि सपदा भारी ॥ २ ॥

जे ऐकतील नर रातिल या सकाम । सपत्ति सौख्य फल पावत त्या निकाम ॥
लाभोनि त्यास सुरतुर्लभ सौख्यराशि । ते जाति अति रघुराज्यदातुजासी ॥३॥
जे कीं विमुक्त विषयी अथवा विरक्त । ते ऐकतील जर वर्णन हें समस्त ॥
लाभेल त्यास सगळ्यासचि निश्चयानें । सपत्ति नित्यनव भक्ति गति क्रमानें ॥
मीं वर्णिली खगपते ! रघुनाथगाथा । माझ्या विल्लस मतिचा तशि ही यथार्था ॥
ही त्रासदुःखहरणी तरणी विमोही । वैराग्य भक्ति सुविवेक दृढत्वदा ही ॥५॥
ऐशीं अयोध्येमधिं नित्यमगलें । सारेच ते पौरसमूह रगले ॥
श्रीरामपादाबुजि नित्य सद्रति । ज्या शत्रु घाता मुनिबुद्ध बदिती ॥६॥
वस्त्रादिकीं याचकबुद्ध तुष्टले । दानें द्विजा लाम असख्य चागले ॥
महोत्सवीं सर्वोद्दि जाति मानव । निमग्न होती सुख त्यां सदा नव ॥७॥
ब्रह्मानन्दी मग सारे कपी ते । ज्याची प्रीती रामपादान्जि चित्तें ॥
राहे त्या ना मान गेल्या दिनाचें । ऐसं अर्धे लोटलें वर्ष साचें ! ॥८॥
स्वप्नीहि त्यास नुरलें निजगेहमान । सताचिया हृदयिं ज्यापरि वैर तें न ॥
सान्या सख्यास मग राखव बोलवीत । येचोनि सर्व नमिती प्रभुतें विनीत ९

अत्यादरें वसवि त्यांस समीप राग । तो भक्तसौख्यद वदे मृदु पूर्णकाम ॥
 “तुम्हीं अतीव मम केलि असेचि सेवा । तोंडावरी तुमचिया स्तव काय गावा !
 आहांत सर्व अति आवडते मला हो ॥ मत्कारणें त्यजियला गृहसौख्यमाहो
 हे बंधु राज्य धनवैभव जानकीही । या देह गेह परिवार मुहुज्जनै हीं ॥ ११ ॥
 तैसी न आवडति जेवि तुम्ही मला हे । सोटें न यांत लवमात्रहि कांहि आहे !
 सर्वांसि आवडति सेवक हें दिसेचि । दासी परी मम हर्दी अति भक्ति साची !
 आतां गृहा अपुलिया तुम्हि सर्व जाहो । नेमै मदीय दृढ भक्ति तुम्हांत राहो !
 चाणोनि सर्वगत सर्वहितार्थ मी हो । मध्येम चित्त तुमचें बहुरीति वाहो ! ”
 ऐकोनि त्या प्रभुवचा सगळेच मग । आहोत कोण कवण्यास्यळि ! हें न मान ॥
 पाहाति एकटक, जोडुनि हात रामा । प्रेमातिपूरि शकले न बंदूचि कामा १४
 तप्येन ते प्रभु वधोनि तसे अतीव । सांगे त्यां करुनि बोध सुरम्यभाव ॥
 ते रामसंमुख बंदू शकती न काही । पाहाति रामपदकंज पुनःपुन्हाही ! १५
 सौ भूषणें सुवसन प्रभु मागवोत । जी दिव्य सुंदर अनुत्तम शोभिवंत ॥
 सुप्रीव तें प्रथम भूषविला त्यांनीं । पालोनि तत्तनुवरी भरतें स्वपाणी ॥ १६ ॥
 आदेशितां रघुरें मग आवडोने । लंकापती सखायिला बहु लक्ष्मणानें ॥
 निस्तब्ध अंगद तिथें बसला समौन । तय्यीति पाहुनि विभूषाहि बोळवे न !
 ते जाग्रवंत, नल, नील, समस्त वीर । रामें विभूषवियले करुनी अहेर ॥
 चित्तात सादुनि गोबिरा राममूर्ति । बंदूनि राघवदांजुज, सर्व जाती १८
 ते अंगदे उडुनि वंदन आचरोनी । झोळे भरुनि सलिली, पुदिल्या करानीं ॥
 अत्यंत नम्रपणि बोलियली निजोक्ती । प्रेमें पुढेंच दिघलीं जणुं जीव होती १९

“ प्रभुवरा ! कृपा-सौख्य-सागरा ! । शरणवत्सला हे दयाकरा ! ॥

मजसि वालिनै गत्युक्ते धनी । तुमचिया दिलें पदरि बांधुनी ॥ २० ॥

शरण आलिया रक्षेण भले । विरुद आपुले नित्य शोभले ॥

मजसि न त्यजा भक्तसत्त्वा ॥ शुभ पिता तुम्ही माय मन्मना ॥ २१ ॥

प्रभुपदांजुजा तपजुनि उत्तमा । रिपुं कुठें नुषी मी रणूचना ! ॥

प्रभुयें जरा चितणें मनी । परि तुम्हांविने काय जाउनी ! ॥ २२ ॥

शिस्तुचि नेणता, शक्ति-धीविण । शरण रखेन दीन जाणुन ॥

प्रभुग्री कलं हलकि पा करी । सक्त कायंता आपुल्या यरी ॥ २३ ॥

चरणवारिजें बघुनि आपुनी । मव तरीन मी हा घरातली । ” ॥

म्हणुनि हें, पडे प्रभुपदावरी । ‘नच वदा । विमो ! जा असें घरी !’ ॥

ऐकोनि अंगदवचा अति त्या विनीता । कारुण्यसागर विभू करुणार्द्रचेता ॥

ये अंगदा उठवुनी कवळीत वशी । अश्रु खरे रघुकुञ्जोत्तमपंकजाक्षी ! ॥ २५ ॥

काढोनि माळ अपुल्या उरिची कराब्जी । घालीत अंगदगळा प्रभु रत्नराजि ॥

वस्त्रादिकी सबघुनी समजावि चिर्त्ती । नाना प्रकारि, मग बोळवि त्या सुक्रीति ॥

[भक्तार्यकारि भगवान् निज तीनि बंधु । घेऊनि संगति निधे करुणैकसिंधु ॥

त्या सर्व भक्तमुहृदासि निरोप द्याया । सद्भाव तो कवण होइल शक्त गाया ॥]

शत्रुप्रभरत लक्ष्मण यासह रघुराय भक्तमुत्तकारी ॥

मुहृदा निरोप द्याया निघता प्रेमें भरुनि ये भारी ! ॥ २७ ॥

अंगदहृदयीं येई प्रेमाचा अंबुधी उचंबळुनी ॥

कितिदा तो भीरामा अबल्लेधी फिरनि फिरनि की बळुनी ! ॥ २८ ॥

दंडप्रमाण बाळी बारंवार प्रभुचिया चरणीं ॥

आद्या मनि त्या ऐशी म्हणतिल का राम मज ‘रहा !’ म्हणुनी ! ॥ २९ ॥

भीरामाचें बघणें वढणें ऋजु चालणें, हंसत मिळणें ॥

स्मरुनि स्मरुनी हृदयीं भरला तो कितिकदा कसें कळणें ! ! ॥ ३० ॥

पाहोनि भाव विभुचा विनडुनि बहु नम्रचर्चि भक्तिभरें ॥

गेला अंगद, हृदयीं धरुनि प्रभुपादसारें मधुरें ! ॥ ३१ ॥

सान्या कपीस अति सादर पोचवून । ये राम बंधुहि तसे भरतादि तीन ॥

मुग्धीवषाद नमुनी मग मारुतीन । प्रार्थीयलें बहुपरी सुविनीततेन ॥ ३२ ॥

“ योड तरी दिन रघूत्तनपादसेवा । येईन मी करुनिया तुजगारि देवा ! ”

“ तू पुण्यपुंज पचनात्मज धन्य आ गा ॥ सेवावयास विभुला करुणान्तरंगा ”

जाई पुढें कपिपती वच हें वदोनी । तो सांगि अंगद मरुत्तनया स्ववार्णी ॥

“ मी हात जोडुनि वदे हनुमंत । तूतें । माझे प्रभूम वद वदन वदहस्तें ॥

तूं निर आठवण दे मम रामराया । माझ्या फिरनि फिरनी विनती तुला या ” ॥

सांगोनि हें निघत अंगद तो स्वमार्गे । ये वायुनदन रघूत्तमपास वेगें ॥ ३५ ॥

प्रीती तदीय कथि तो प्रमुखागि जेव्हा । होई सगद्वद हृदीं मगवत तेव्हां ॥

[सांगोनि हें वदत काकुमुशुडिसार । जें राघवाविषयि साजत सदिचार] ३६

वज्राहुनीहि अति मारि कठोर उग्र । किंवा हवें तर सुमाहुनि कोमलाग्र ॥
 भीरुमाचित गरुडा ! असलें अमेय । त्याचा कळेल कवणा तरि ठाव काय ? ॥
 बोलावि तो मग कृपाल गुहा निषादा । त्या वल्लभूपण समर्पि महाप्रसादा ॥
 सगें "गुहा ! निजगृहाप्रति जाइं आतां माझी स्मृती सतत वागवुनि स्वचित्तां
 तूं कायवाङ्मनसि आचर धर्म नित्य । माझा सखा मरततुल्यचि होशि सत्य ॥
 तूं येत आसतत गा ! नगरास येथें । (प्राणप्रिया ! सतत भेटत जाचि मातें) " ॥
 ऐकोनियां प्रभुवचां सुख पार होय । पायां पडे प्रभुसि नेत्रि वहात तोय ॥
 ये तो गृही धरुनि रामपदाब्ज चित्तीं । रामस्वभाव किति वानित तो जनार्ती
 श्रीरामचंद्रचरिता बघुनी जनांनीं । केली स्तुती कितिकदां तयि धन्यवाणी ॥
 ने सौख्यधाम बिभुराम यदा नृपालाशाले सुखी सकल लोक अशोकशील ॥
 जेणीहि बैर न करी कवणासवेंही । रामप्रतापि विषमत्व लयास जाई ॥
 गापापली करिति लोकहि धर्मकर्म । श्रुत्युक्तमार्गि चलती सगळे स्वधर्म ॥
 खोंस सौख्यभर, दुःखि कुणाच नाही । सारेच निर्भय, न रोग कुणास पाही ॥
 श्रीरामराज्य कवणाहि नसेचि ताप । ज्या देह-दैवभव भौतिक वा स्वरूप ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुक्तोक्तमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
 उत्तरकांडे रामराज्यवर्णनं नाम षष्ठस्तरङ्गः ॥

तरंग ७ वा

मुमीति नांदत परस्पर सर्व लोकीं । श्रुत्युक्तीति निजधर्मि रती तया कीं ॥
 चदर्मपूर्ण जगि चालत चारि पायीं । कीं सत्य-शौच-सदयत्व-सुदातृतांही ॥१॥
 स्वमांतही अथ नसे लवलेख कोठें । श्रीरामभक्तिरत लोक लहान मोठे ॥
 नारीनय घटतसे परमार्थ योर । सारेच पात्र परमागविलागि योर ॥२॥
 अल्पायु कोणि न, नुरे कसलीहि पीडा । सांयेचि सुंदर असेगपणाहि गाढा ॥
 नोहे दरिद्रि कुणि, दुःखि न, दीन वा न । कोणी अढाणि न, न लक्ष्मणीन कोण !
 निर्दम सर्व जन, पुण्य-सुधर्ममग्न । नारी तसे नर गुणी चतुरादपूर्ण ॥
 सानी गुणमति पंडित सर्व रीती । सारे कृतज्ञ, कपटी सुष नैव होती ॥४॥

सान्या चराचरजगो परिसँ खगेशा ॥ श्रीरामराज्य नच समव दुःखलेशा ॥
 कर्म-स्वभाव-गुण-काल-भवा विपत्ति । होती न अल्पहि कुठें अवनीतलीं ती
 काची जिला गमत सतहि सागराची । पृथ्वी अशी रघुपति प्रतिपालि साची ॥
 यद्रोमि रोमि भुवनें वसती अनन्त । तो हो घरापति, विशेष न काहिं यात ॥ ६
 माहारम्य जाणुनिहितें प्रभुचें मनाशी । तो 'भूप एक' म्हणणें लघुतार्यदर्शी !
 जे जाणती खगवरा ! महिमा प्रभूचा । ते ही अशा चरितिं भाव धरीति साचा !
 लीलापरी रचि अशा प्रभुच्या असावी । हें ज्ञान-सफल असें मुनिवर्यभावीं ॥
 जो रामराज्य मुखवैभवराशि होई । ती वणु ना शकति शेषहि शारदाही !
 सारे उदार, सगळे उपकारशील । नारीनर द्विजपदाबुजभक्तिलोल ॥
 सारेच आचरिति सद्गत एकदली । नारीहि भर्तृसुहिता तनुवाङ्मनानीं ९

श्रीरामचद्राख्यां, 'दड' यतींच्या करीच ऐको ये ।

नर्तकनृत्यसूत्री 'भेद', तसें 'जिकणें' ननोविजयें ॥ १० ॥

पुष्पी फलीं सतत दुःखवर्नें प्रपूर्ण । एकन सिंह गण नादति बैरहीन ॥
 तैसेच पक्षिमृग राहति मित्रभावे । प्रीतिप्रमाण निच घृद्धचि होत जावें ११
 नाना विहगगण काननिं कूजतात । आनदती हरिणउद अभीतिचित्त ॥
 बाहातसे सुरभि शीतल म्द वात । गुजारावात अलिदूद मरद नेत १२ ॥
 देती यथेच्छ मधुसूदस उलवली । धेनूहि देति पय काक्षित सर्व वेळीं ॥
 सपन्न सत्यभरिं सतत भूमि झाली । तैताबुगावृत्तपुगासम कीर्ति आली १३
 जाणोनि भूप जगिं तो जगदात्म रामारत्नाचिया एनि गिरी प्रकटी निकाम
 सान्या नद्या वहति सुदर वारिपूरी । जें स्वादु शीतल सुनिर्मल सौख्यकारी
 अन्वी समग्र परिरक्षिति आनवेला । रत्नें तयीं बिखुरती, नर घेति ज्याला
 सारे तडाग भरले सरसीरुहाही । झाल्या प्रसन्न अतिमात्र दिशा दहाही ॥
 श्रीरामराज्य धन वर्पति योग्यमानीं । देई रवी उन्हाहि काळियलें जनानीं ॥
 दे चद्र शीतलपणाहि यथेच्छ लोका । सत्कारणा उचित होय जगात जो कां ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकालिकलुपविध्वसने
 उत्तरकांडे श्रीरामराज्यवर्णन नाम सप्तमस्तरङ्गः ॥

तरंग ८ वा

श्रीराम कोटि हयमेघ करीत लोकीं । दानें द्विजां वितरिलीं गणना न ज्यां कीं,
जो रक्षितो श्रुतिपथा अतिधर्मशीलात्रैगुण्यपारग तसा हरिभोगलील ॥ १ ॥
राहे सदैव शुचि पत्यनुकूल सीता । जी शीलधाम सुप्रमाखनि सद्भिनीता ॥
माहात्म्य जाणुनि कृपाबुद्धिचें अनन्तासेवीत कान्तपदपंकज शुद्धचित्त ॥ २ ॥
होते गृहांत जरि सेवक दासदासी । सेवेमधें निपुणें सदगुणस्तनराशि ॥
सेवा करी निजकरीं गृहिं ती स्वतांच । आशापिलें श्रुवरें परिसोनि साच ! ॥ ३ ॥
जेणें प्रकारिं सुख होय कृपाब्धिरामा । तैसेच ती करितसे सुविनीत रामा ॥
व्या सासवा सदर्नि राघवमातृकादि । सेवीत त्यां जनकजा, अति वृत्ति साधी ।
ना मान, ना मद तिला लवलेश चित्तीं । जी वंदिली विधिरमा-गिरिजादिकीं ती
जी कीं अनिन्दित सदा जगदंबिकाचाती जानकी निजगृहीं करि कार्य साच ।
पाहो अम्हासि नित ही स्वकृपाबलोकीं । ऐसें जिच्याविषयें कांक्षिति देव ते कीं
श्रीरामपादकमलीं रममाण होती । सीता स्वभाव अपुला विसरुनियां ती ।
सेवीति पन्धु सगळे अनुकूल चित्तीं । श्रीरामपादपति वाढति नित्य होती ॥
पादात राममुखपंकजिं सावधान । 'छागेल कां मज्जसि काहिं कृपानिधान !' ॥ ७ ॥
प्रीती करीत विभु बंधुवरों मुरीतीं । नानाप्रकारिं शिकवीत तयास नीति ॥
राहाति नागरिक लोकहि हर्षमग्न । त्यां देवदुर्लभहि भोग सुलभ्य पूर्ण ॥ ८ ॥
त्यांची अहर्निश मनीं विनवी विधात्या । 'श्रीरामचंद्रपदिं रे ! रतुं दे अम्हां त्यां'
(श्रीरामराज्यसुखवर्णन-सदसाला । गाऊनियां कवनिं 'राम' हि धन्य शाला !)

शाले पुत्रः अतीव सुंदर असे सीतेप्रती दोन ते ।
ज्यां नामें लव आणखी कुश अशीं वेदीं पुराणीं नुतें ॥
दोघेही विजयी तसेच विनयी, जे सदगुणां मंदिर ।
वाटे कीं प्रतिबिंबयुग्म विभुचें त्रैलोक्य जें सुंदर ॥ १० ॥

सान्या भ्रात्यांप्रती शाले दोन दोन सुनन्दन ।
शीलरूपगुणांही जे होते अत्यंत शोभन ॥ ११ ॥
ज्ञानवाणीन्द्रियातीत भाषाचित्तगुणां पर ॥
अजन्मा सच्चिदानन्द दावों मानव्य सुंदर ॥ १२ ॥

धनानास जाय सरयूस विभु प्रभाती । बैसै सभैत सदय द्विजसाधुयुक्ती ॥
 सांगे वसिष्ठ मुनि वेदपुराणसार । सर्वज्ञही श्रवण राम करी उदार ॥१३॥
 बंधूसमेत करि भोजन रामराय । मातांस होय सुख पाहुनि त्यां अमेय ॥
 शत्रुघ्न आणि भरत प्रभुबंधु दोन । बागैत जाति हनुमंतसमेत सुज ॥१४॥
 बैसोनि त्या पुसति ते रघुनाथगाथा । त्या तो कथीत हनुमान् मतिमान् सुगीत ॥
 ऐकोनि ते विमल सद्गुण हृष्टचित्त । त्यातें फिरून फिरनी पुसती विनीत ॥१५॥
 साय्यांचिया गृहिं गृहीं घडतीं पुराणें । श्रीरामचन्द्रचरितें भरलीं रसानें ॥
 नारी तसे नररघूत्तमकीर्ति गाती । ते नेणती सुखि निशादिन केविं जाती ॥
 अयोध्यापुरीवासियां सौख्याराशि । तशीं वैभवं लाभलीं जीं तयांसी ॥
 न तीं वर्णुं येतीं सहस्रादि घेपां । रुचे यत्पुरी रामराया निवासा ॥१७॥
 श्रीनारदादि सनकादि मुनीश येती । देखावया मधुर कोसलरायमूर्ति ॥
 साकेतिं जें प्रतिदिनीं, बघतां पुरी ती । वैराग्यही विसरती मुनि ते स्वचित्ती ॥१८॥
 सौवर्णरत्नखीचता नगरदृमाला । गच्छ्या सुरंगि विविधा रुचिरा विशाला ॥
 होता सुरम्य अति कोटहि भोंवताली । रंगी अनेक कटङ्गे रचले मुशैली ॥१९॥
 गेहें नवग्रह—मणीं खचितें अशीं ती । शोभा घरीति अमरावतिजुल्य—कान्ति ॥
 रत्नाचिता विविधवर्णिं गृहात भूमी । ज्या पाहुनी मुनिवरावरि मोहनोर्मी ॥
 तीं शुभ्रधामशिखरें नभ चुंबणारीं । विद्योतती कलश सूर्यशशिप्रकारी ॥
 वातायनैहि मणिरत्नि विराजतात । प्रत्येक गेहिं मणिदीप सुशोभतात ॥२०॥

मणिदीपांनीं शोभति भवनें चिद्रुमत्तचितां द्वारविभा ।
 स्तंभ दिव्यांचे विधि रचि जणुं हे कनकनीलमणिभिचित्स भा ॥
 स्फटिकशिलायत रम्य अंगणें सुंदर—मंदिर—शोभन जीं ।
 हेमकपाटें द्वारां द्वारां यज्जडित जणुं बलपुंजी ॥२१॥

मनोहरा उच्चम चित्रशाला । गृहीं गृहीं शोभति ज्या विशाला ॥
 रेखीयल्या रामचरित्रलीला । ज्या मोहवीती मुनिमंडलीला ॥ २१ ॥

सुमनवाटिका शोभना अती । सकल मंदिरीं अंगणीं किती ! ॥
 विविध निर्मित्या यत्नि सुंदर । सुखवित्ती मना ज्या निरंतर ॥२४॥
 बहुत जातिच्या ललित वस्तुनी । अति मनोहरा पुष्पनिर्भरी ॥
 जणु वसंत त्यां वर्षाहीमयी । सुखद साग्न्या ज्या परोरपी ! ॥ २५ ॥

मधुर गुंजनी भृंग रंगले । विविध वाहती वायु चांगले ॥

सतत मंद सद्गन्ध शीतल । हृदयहारिता रम्य त्यांतिल ॥२६॥

पाळीयले खग मनोहर बालकानी । ते कूजती मधुर, सुंदर बागडोनी ! ॥

ते हंस सारस कपोत तसे मयूर । शोभा वहति भवनांप्रति अत्युदार ॥२७॥

छाया बघून अपुल्याच मनोज्ञ लोल । सर्वत्र ते करिति कूजन नृत्यशील ॥

बाळें किती शिकविती शुकसारिकांना । 'श्रीरामराघवधूतम' शब्द नाना ॥२८॥

राजद्वारा होय शोभा अतीव । सर्वांरीतीं वर्णणें शक्य नैव ॥

वीथीवाटा चोहटा चारुलया । बाजाराची योजनाही अमूपा ॥ २९ ॥

बाजारांचें वर्णन कैसें ? मूल्यावांचुनि वस्तु मिळें ।

रामनिवास प्रभु जेथींचा तेथिल लक्ष्मी कैसे कळे ! !

कुवेर जणुं ते तेथें वसले वणिक् सरफ व्यापारी ।

सुखां सकल सचरित मनोहर नारीनर शिशु म्हातारी ! ॥३०॥

पुरीचिया उत्तरभागि वाहे गंभीरतोया सरयू विनिर्मला ।

तीरास अत्यंत मनोज्ञ घाट बाधीयलेले नच पंक ज्या स्थळा ! ॥३१॥

दूरावरीं रम्य विशाल घाट पाणी पिती जेथ गजाश्व-संघ ते ॥

पाणी पिण्याचेहि मुरम्य घाट स्नाना न कोणी नर आचरी तिथें ॥३२॥

तीरीं, तटीं पुष्कळ देवमंदिरे । सर्वत्र नेत्रोत्सवकारि सुंदरे ॥

समोवतीं पुष्पवनें मनोहरें । देवोनि आनंद हृदयुजी भरे ॥ ३३ ॥

कोठें कुठें श्रीसरयूसरित्ती । उदासि-सम्यासि मुनीश-संकुटी ॥

जे ज्ञानसौख्यामधि मग्न सतत । श्रीसच्चिदानन्दरघूत्तमी रत ! ॥३४॥

सर्वत्र तीरीं मुनिघुंदिं लानिल्या । मुनीलवर्णा तुलसी विराजल्या ॥

सन्मंजरी गन्धवती विराजती । रामप्रिया तोषवती मनाप्रती ॥३५॥

ती राजधानीमुपमा न वानये । बाहेरि सौंदर्यहि हो नवें नवें ॥

तद्दर्शनही अथ तें उरेहि न । वापी तडागोपवनादि पावन ॥३६॥

तडाग वापी अनुपम सुंदर कूप मनोहर भव्य किती ।

निर्मल-जलयुत सोपानोद्भव शोभा मुनिसिद्धि मोदति ती ॥

अनेक रंगी अरविदे; खग कूजति गुंजति भृंगतती ।

रम्यारानी पिकादि खग जणुं पथिका निजरविं बोलविती ! ॥३७॥

राहे रमानायक जेथ भूखी । न कांति त्यांची वंदवे यथार्थ ती ॥
सौख्यान्विता त्या अभिमादि संपदा । आत्मा अयोध्येमधि नादप्या सदा ॥

जेथे तेथे करिती राघवगुणगान सर्वाही जन ते ॥
पैतुनि परराते शिखण देतां असेंचि ते म्हणते— ॥ ३९ ॥
“प्रणतप्रतिपाळ जो करी । भवणे तो प्रभुराम अंतरी ॥
आति शोमनशील सुंदर । गुणांचे जगुं भव्यमंदिर ॥ ४० ॥
जलजायत—चार—लोचन । प्रभु जो द्यामठ, दुःखमोचन ॥
नयनां परिराधि पापणी । रत वैरा निजदासरक्षणी ॥ ४१ ॥
धृतपाग—मनोर—कार्मुक । परि तूणीरहि भक्तरक्षक ॥
रणधीर, खळांसि संहरी । रवि तो सज्जन—पंकजा हरि ॥ ४२ ॥
जगुं काळ अही मयानक । खगराजो नम त्यासि नायक ॥
प्रभु राघव जो दयानिधि । ममता यकुनि, प्या मनामधी ॥

जो लोभ-मोह-मृग-यूथ-करात होय । श्री काम मत्त करि त्या हरिसाच काय ॥
घारी तना रविच, संशयशोकलगा । जो भक्तसीखद, न त्या तुलना अनूपा ॥ ४४ ॥
जो घोर दानव-बना यणवाच नाशा । संसारभीतिहरणा प्रभुजानकीशा ॥
कां हो तुम्ही भजतसां न अशा दयाळा । सीतेसमेत विभुला भुवनैकपाळा ॥
आशाच ज्या विपुलसंख्य अनेक माशा । जो नाशकारि हिमराशिच त्या अशेषी ॥
स्वानन्दराशि अब जो अबिनाशि होय । तो कां न हो भजतसां प्रभुरामराय ॥

मुनिमानसपूर्णरंजन । महिभाराप्रति जो विभंजन ॥
तुलसी—प्रभु तो रघूत्तम । भजतां कां न तुम्ही मनोरम ॥ ४७ ॥
[सकल-सन्मुनि-मानस-रंजना । अबनिभार-समग्र-विभंजना ॥
तुलसिदासविभू रघुनायकादिदि उदारतमा भजता न कां ॥ ४७]

प्रेक्षापरी करिती नारीनरपौर रामगुणगान ॥
करुणानिधान राघव सर्वा दे खानुकूल अवधान ॥ ४८ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
उत्तरकांडे रामराज्यवर्णनं नामाष्टमोऽङ्कः ॥

तरंग ९ वा

रामप्रतापरवि चंद्र निजप्रभेने । जेव्हां जर्गी उगवला कथिल्याप्रमाणें ॥
 राहे प्रकाश भरुनी गरुडा ! त्रिलोकीं शाले सुखी बहुत; होतिहि कोणि शोकी ॥
 शाले सशोक अति, वर्णुनि सांगतो ते । अज्ञानरात्रि सरली प्रथम प्रभातें ॥
 जेथें तिथें लपलें सर्व उलूक-पापें । तीं क्रोधकाप्रकुमुदें मिटलीं प्रतापें ! २
 कालस्वभावगुणकर्म चकोर जे हे । त्यांना कुठेंच न मिळे सुखलाभ पाहें ॥
 जे मोह मान मद मात्सर चोर लाठे । उद्योग त्यांस उरला नच काहि कोठें ! ३
 सद्गमैरूप महनीय सरोवरांत । विशान-बोध-कर्मलें फुलली अनन्त ॥
 संतोष सौख्य सुविवेक विराग कोक । शाले विशोक जगतीतलें हे अनेक !
 राम-प्रताप-रवि हा जर हृदयी उत्तम प्रकाशतसे ।
 मागाहुनचे वाढति, पहिले कथिले लयास जाति तसे ! ॥ ५ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुल्लोकमानवे सकलकलिकलुपविध्वंसने
 उत्तरकांडे श्रीरामराज्यवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥

तरंग १० वा

भ्रात्यांसमेत विभु राघव एकवार । संगें अतिप्रिय मुभक्त मरुत्कुमार ॥
 उद्यान रम्य अति, जाति पहावयासी । जेथें तरुंवि नव पल्लव पुष्पराशि ॥ १
 तेथें बघून समया सनकादि येती । तेजोनिधानमुनि सद्गुणशीलमूर्ति ॥
 जे ब्रह्मचरितनि निमग्न सदा प्रसन्न । जे बालसे दिसत, होत जरी पुराण २
 ते चार भासति जणू धृतमूर्ति वेद । निर्भेदमानस जया समदृष्टि बोध ॥
 आशाच ज्या वसन, सद्ब्यसनानि चित्ताश्रीरामकीर्तन त्रिये श्रवणार्थ जात ३
 शानी अगस्ति मुनि राहति जेथ, होतोगेले उमे ! मुनिहि हे सनकादि तेथ
 वर्षी कथा बहुपरी मुनि राख्याची । ज्ञानाग्निनिर्मितिसिद्धी अरणीच साची ।
 येतां मुनीसि बघुनी अति क्षिप्र राम । त्यातें करीत विभु दंडवत प्रणाम ।
 तो स्वागता पुसतसे सनकादिकातें । त्या बैसण्या पसरि पोतवट स्वहस्तें ! ५

बंधू तिनीहि हनुमेत समेत त्यांतें । बंदीति सादरमनै सुखमग्न चित्तें ॥
 पाहोनि रामसुगमा, उपमा न जोस । तळीन होति मुनि नावरत प्रहर्ष ॥
 सुश्यामगात्र सरसीरुहनेत्र राम । सौंदर्यमंदिर भवार्तिहर प्रकाम ॥
 एकाग्र त्या, मुनि विलोकति निर्निमेषाब्जदांजलि प्रभु तयां नमवीत शीर्ष ॥
 धीराम पाहुनि दशा तशि त्या मुनीची ॥ दोई प्रदृष्टतनु, लोचनि अश्रु सिंची
 दाती धरुनि मुनिना प्रभु बैसवीत । बोलेहि त्या अति-मनोहर-वाग् विनीत
 “एका ! मुनीश ! अजिमी अति धन्य होई ॥ तुम्हांस पाहुनि लयाप्रति पाप जाई
 भाग्ये अतीव मिळतो जगि साधुसंग । जेणें प्रयासविण हो भवभीतिमंग ॥ १॥

सखसंग हो मोक्षमुखप्रदाता । ये कामिसंगें भवकारि पंधा ॥
 हें सांगती वेद तशीं पुराणें । सद्ग्रंथ शास्त्री कवि वा शहाणे ॥ १० ॥
 ऐकोनि वाक्य प्रभुचें मनोज्ञ । जाले मुनी चारिहि ते प्रसन्न ॥
 स्तुती करीती प्रभुची स्तुती । रोमांचुनी हर्ष भरुनि चित्ती—॥ ११ ॥

“जय भगवंता अतथ अनंता एक अनेका अनामया ।
 जय करुणाकर जय गुणसागर जयजय निर्गुण सुखालया ॥
 सौंदर्याकर अज शोभाकर जय धरणीधर रमाचरा ।
 अमान मानद अनादि निरुपम सुयश पावना मनोहरा ॥ १२ ॥
 ज्ञाननिधाना विदित पुराणा श्रुतिवेद्या जय निरजना ।
 अनेकनामा सर्व अनामा सर्वगता मुनिरंजना ॥
 तज्ज कृतज्ञा सर्वहृदिस्था अज्ञानाच्या भंजना ।
 द्वंद्वविषद्वय-भयदाशादिक-काम-मदादिकभजना ॥ १३ ॥

हृदयी नित्य राहोनी रक्ष आम्हास सधया ! ॥
 अनाथनाथा ! भक्ताचा तूच आश्रय आघवा ॥ १४ ॥

सरमानन्द हे रामा ! पूर्णकामा कृपाधना ।
 निरंतरा प्रेममक्ति दे प्रभो ! आमुच्या मना ॥ १५ ॥
 रघुनाथा तुझी भक्ती दे अम्हा सुखवर्षिणी ।
 नाशिनी भवतापाची त्रिनापपरिकर्षिणी ॥ १६ ॥
 प्रणतांचे काम पूर्ण करिशी रघुनदना ! ॥
 यादशी सरधेनू वा कल्पवृक्षचि सन्मना ! ॥ १७ ॥

प्रसन्न होउनी द्यावा वर जो आर्म्हि-याचिला ॥

स्वत्पाद-पंकज-प्रीती दे आम्हां नित्य निर्मला ॥ १८ ॥

भववारिधि शोषाया अगस्ति रघुनायक ॥

॥ मुलभ्य सर्वदा-दासा समस्त-मुख-दायक ॥ १९ ॥

मनाचीं आमुचीं दुःखें दारणें कर दारण ॥

दीनबंधो ! अम्हां द्यावी समता दुःखवारण ॥ २० ॥

इर्ष्या-वास-दुराशाचें करिशी तू निवारण ॥

विवेकविरती पातें विनयांतहि वेगुन ॥ २१ ॥

धरणीमंडना रामा धरानाय-शिरोमणे ! ॥

भवनीका तुझी भक्ती दे आम्हां हेंच मागणें ! ॥ २२ ॥

मुनि-हृन्मानसीचा तूं हंस होसि निरंतर ॥

तुझिया पदपद्माते वंदिती विधि शंकर ॥ २३ ॥

केतु जो रघुयशाचा सेतु सञ्जुति-रक्षक ॥

काल-कर्म-स्वभावांचा गुणांचा पूर्ण-भक्षक ॥ २४ ॥

सर्व-दोष-हर-स्वामी तारकांचाहि तारण ॥

प्रभू तुलासदासाचा त्रैलोक्यास विभूषण ॥ २५ ॥

प्रेम स्तुती करनि उत्तम राषयाची । श्रीरामपादकमली नमनेंदि साची ॥

वे प्रदलोकिं सनकादि मुनीश जाती । लाभोनि दृष्टवर जो प्रभु दे सुचिती २६

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकालिकलुपविध्वंसने

उत्तरकांडे सनकादिस्तुतिर्नाम दशमस्तरङ्गः ॥

—:○:●:○:—

तरंग ११ वा

गेल्यापरी प्रदलोका सनकादि मुनीश्वर ॥

पधू ते ठेरिती माया श्रीरामचरणांवर ॥ १ ॥

प्रभूलागी पुढापातें सारे सकोचती मनी ॥

बधती हनुमतातें चितीं सोतकंठ होउनी ॥ २ ॥

तृष्णा त्या ऐकण्या वाणी श्रीराममुखवासिनी ॥
 भोजपेया सुवाधारा सकलभ्रमनाशिनी ॥ ३ ॥
 अंतर्यामी प्रभू राम सकलान्तर जाणता ॥
 सांगे "विचार जे वाटे विचारवें हनूमता" ॥ ४ ॥
 जोडोनि हस्त बदला तेषां वायुनंदन ॥
 "भगवन् ! करुणाशीला आयका मी निवेदिन ॥ ५ ॥
 हे नाथ ! भरता वाटे पुसावें काहि आपणां ॥
 पुसावया प्रभूलागीं संकोच परि तन्मना" ॥ ६ ॥
 बोले राम "तुला ठावा मत्स्वभाव मरुत्सुता ! ॥
 भरता-माशियामध्यें नाहीं अंतर तत्त्वता" ॥ ७ ॥
 प्रभूक्ति ऐकुनी बोले रामा भरत वंदुनी- ॥
 "प्रणतार्तिहरा नाथा ! देका सागेन जे मनीं ॥ ८ ॥

शंका नवेली मम नाथ ! मनांत काही । स्वप्नीहि शोक अथवा मज मोह नाही
 ही होय केवळ कृपा तुमची प्रसन्ना । आनंद-दोह-निपुणा करुणानिधाना ॥ ९ ॥
 मी घाष्टर्थ हें करुनि बोलतसें दयाळा । मी दास, सौख्यद तुम्ही सकलां जनांला ॥
 संतास गात बहु वेदपुराणवाणी । त्याचे अनन्तगुण संस्तविले बुघानी ॥ १० ॥
 संतावरी प्रभुहृदीं अधिकाचे भक्ति । गाता तुम्हीहि किति सज्जनसाधुकीर्ति ॥
 शानी विचक्षण तुम्ही, तुमच्या मुखान्जी । वर्णून संत शुभलक्षण ऐकवा जी ॥ ११ ॥
 सांगा विभेद मज संत-असंत यात । जे कीं कलेल मज उत्तमरीति नाथ ॥ १२ ॥
 श्रीराम सांगति "सख्या ! परिसं वदेन । जीं लक्षणें दिसति संत जनांत पूर्ण ॥ १३ ॥
 गाईयली श्रुतिपुराणि अनन्त गा ! तीं । आहेत सज्जनमनां अति सौख्यदाती ॥
 ऐशी असे करुनि संत असंत याची । जैशी कुठार, तरु चंदन या द्रव्याची ॥ १४ ॥
 बंधो ! पहा मलयजास कुठार कापी । देई कुठारमुखें गंधचि तें तथापि ॥
 श्रीखंड यास्तव जगप्रिय होउनीया । देवाचियाहि चढतें शिरि तें गुणें या ॥
 लाभे कुठार परि दंडन अग्निदाह । त्याच्या मुखीं पडति घाव घणें पहा हें ॥
 जे संत ते विषयलंपट नैव होती । सच्छीलसद्गुणमयी जणु मंदिरें तीं ॥ १५ ॥
 होतात दुःखित मनीं पर दुःखि होतां । होती सुखीहि परसौख्य तसें पहातां ॥
 जे कीं अजातरिपु नित्य समस्यभाव । वैद्यग्यशील हृदि ज्यां न मदास ठाव ॥

नोहे अमर्ष नच हर्ष न लोभ चित्ती । दीनी दयाळु अति कोमलचित्तवृत्ति ॥
 त्यागी सदा अभय निष्कपटी मनाचे । जे कायवाङ्मनसि भक्त मदीय साचे ॥
 सर्वासि मानद अमान परि स्वतां जे । प्राणांसमान भरता । प्रिय तेच माझे ॥
 निष्काम ते मम परायण गोड नाभी । वैराग्य-शांति-विनयादिक चित्तधामी ॥
 चित्ती प्रसन्न ऋजु दीतल मित्रवृत्ति । यत्पीति विप्रचरणांशुजि भव्यकर्ती ॥
 जे घर्मपोष करिती जननीसमान । हीं लक्षणें वसति त्यांप्रति संत मान ॥१९॥
 ज्यांचा अचंचलपणा नियमादिकांत । नीतीमधें शमदमादिगुणीं नितान्त ॥
 ते संत संतत असें हृदि तत्त्व आणीं । केव्हाहि जे परुष नुद्धरतीच वाणी ॥२०॥
 निंदा स्तुती उभयही सम ज्यांस चित्तीं । माझ्या पदाब्जयुगलीं अनिवारमक्ति ॥
 ते सौख्यराशि गुणमंदिर संत होती । प्राणांहुनीहि मजला प्रिय हर्षमूर्ति ॥२१॥

असतांचें तुला भाता सांगतो ऐक लक्षण ॥
 कधीही ना असावी रे ! तयाची संगति धन ! ॥ २२ ॥
 खळांचा संग व्हायाचा सदा दुःखासि कारण ॥
 उनाड गाड्या संगें कपिले दुःख दारुण ॥ २३ ॥
 खळाच्याच विशेषत्वे अतिताप मनीं वसे ॥
 देखोनि परसंपत्ति-जळती खलमानसें ॥ २४ ॥
 जर कोठें पडे कर्णी परनिंदा तयाचिया ॥
 अति हर्षित ते होती जणीं श्रीलाभ तो तया ! ॥ २५ ॥
 कामक्रोधमदीं लोभीं खलाचें मग तें मन ॥
 कपटी कुटिलप्राय पापी निर्दय दुर्जन ॥ २६ ॥
 वैरी अकारण तसे खल ते सकळांप्रत ॥
 करिती अहिता त्याच्या ज्यानीं केलें असे हित ॥ २७ ॥
 खाणें सर्व लबाडीचें चावणेंही लबाडि कीं ॥
 खळांचें सर्वही खोटें देणें घेणें ठकाठकी ! ॥ २८ ॥
 चोळती मधुरा वाणी मयूरपरि दुर्जन ॥
 महासर्पहि खाण्याचें काटिन्य हृदयीं पण ॥ २९ ॥
 परद्रोही जार चोर परनिंदापराधन ॥
 नीच पापी नर जरी भूत राक्षस ते म्हण ! ॥ ३० ॥

लोभेंच सर्व दिशि जे परियेष्टिलेले । ज्या लोभतो शयन, लोभच वस्त्र ल्याले ॥
जे कामभोगपर नीच सुखांत मग्न । वाटेचि लाज नरकासहि ज्यां बघून ! ॥
ऐके जर श्रवणि अन्यनरप्रशंसा । ये कापें भरुनि त्या ज्वरही नृशंसा ॥
पाहे जरी नयनि तो विपदा कुणाचो । होई सुखो जणु जगन्नपतित्व येचि ! ॥
स्वार्थांत जे रत सदा परिवाररोधी । जे कामलोभस्त कोपाविशेषबुद्धि ॥
माता पिता गुरुजन द्विज मान्य ज्यांन । जाती बुद्धन, दुसऱ्यांसहि वूडवून ॥
मोहान्ध होउनि करीति दुज्यामि वैर । संसंगती, हरिकथारति याशि दूर ! ॥
जे दुर्गुणाब्धि मतिमंद अतीव कामी । वेदांस दूषक लुबाडति अन्यलक्ष्मी ॥
देवा-द्विजांवरि विशेषाचि वैरवृत्ति । चित्तात दंभकपटादिक पूर्ण होती ॥
आहंरुनी धरति सर्व परी नुवेद । ऐसे जगा फसविती खल हे विशेष ॥३५॥

कृतयुगिं खल हे नसती प्रेतायुगिही नराधम असे ना ॥

द्रापरि थोडे तुरळक कलियुगि रे । सकल भरलि खलधेना ! ॥३६॥

बंधो । परोपकृतिनुल्य नसेचि धर्म । ना अन्यपीडनसमान अधर्मकर्म ॥
सिद्धान्त हा सकलवेदपुराणसार । मीही कधीं बुधहि सांगति हा विचार ॥
पावोनिही नरतनू करि अन्यपीडा । सोसावि लागति भवार्ति तथा दुवाडा
पाप असंख्य नर मोहभरें करीत । स्वार्थान्ध त्यास परलोकहि नष्ट होत ३८
मी कालरूप भरता ! सकला तयांशी । देई शुभाशुभफलें कृति होय जैशी ॥
जाणोनि हे परम पंडित जे जगात । दुःखाप्रती चुकविती, मम कीर्ति गात ॥
कर्में त्यजून शुभ वा अशुभें समग्र । मद्भक्त होति नर देव मुनी उदार ॥
वर्णीयले तुजसि संतअसंत मीं हे । हे ठेविता मनि, नरा भवताप नोहे ॥४०॥
हे तात ! ऐक गुणदोष अनेक होती । भायाच निर्मित तयांप्रति एकली ती ॥
दोषा गुणां उभय ना बघजें विवेक । दोषा गुणास बघणें अविवेक, देख !
अभिखीं गाडल्या, ऐकिल्या बधुनीं । उक्ति तें हर्ष हो थोर त्यांच्या मनीं ॥
तो किती सस्तवी राघवा मारुती । चित्ति माये न जो हर्ष झाला अती ४२
त्यावरी ये प्रभू आपुल्या मंदिरीं । नित्य त्याची अशी चालली माधुरी ॥
(धन्य ते भक्त जे राघवासंगतीं । चित्त हें धावतें त्याचिया पगतीं) ! ॥ ४३ ॥

वारंवार मुनीं धर येत अयोध्येत नारद पुनीत ॥

रामचरित्रें गाउनि हृषानन्दासि पूर आणीत ॥ ४४ ॥

नारदमुनि अवलोक्री नित्यनवै चरित रामशयाचै ॥
वर्णन करि आवडिनें येउनियां ब्रह्मलोकिं तैं साचै ॥ ४५ ॥
ऐके विरिंचि आवडिं रामकथा अमित-तीत सुख मानी ।
सागे “ पुनःपुनहां गा ! आम्हातें समिव रामगुणगानी ” ४६
सनकादिक मुनि तेव्हां नारदमुनिवें प्रशंसिति-कितो तैं ! ॥
ब्रह्मानन्दरसामधि करिते जरि ते सदा रत मतीतें ॥ ४७ ॥

ऐकोन गाना मुनिच्या मनोरमा । समाधिछोड्या विचरीति उत्तमा ॥
अत्यादरें ऐकति रामसद्यशा । प्रतिक्षणीं जें नव देइ सौखा ! ॥ ४८ ॥
ब्रह्मशानी मुक्तही ऐकतीच । सोडोनीही ध्यानछोड्यास साच ॥
भीरामाच्या सकथा, गोड ज्यांन । पापाणांचीं तन्मनैं होत पूर्ण ! ॥ ४९ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे कलिकलुपविध्वंसने
उत्तरकांडे साध्वसाधुलक्षणवर्णनं नामैकादशस्तरङ्गः ॥

तरंग १२ वा

एका दिनीं रघुवरें जन बोलवीले । सद्दिग्न पौराण तेविं वसिष्ठ आले ॥
घाते सभेंत मुनि सज्जन बैसलेले । मकार्तिनाथन बिभू वच त्या म्हणाले १
“एका समस्त जन हो ! वदनार तैं मी ! नाहीच यात ममता मम चित्तचामी
नाही अनीति लवही नच थोरवी वा।ऐका, कर, जर तुम्हां वचलें स्वमावा
तो होय सेवक मळा प्रिय सर्व लोकीं । वतेंल मानुनि निदेश मदीय जो कीं ॥
सांगेन मी जर तुम्हां लवही अनीति । मातेंहि वर्ज्य समजा, गणुनी न भीति
सद्भाग्य थोर म्हणुनी नरजन्म पावे । देवादि दुर्लभ असें मुनिवार्य गावें ॥
तो मोक्षमार्गकर साधनधाम ऐसा । पावोनि जो करितना परलोकपोरा-४॥
तो दुःख पावत अतीव परत्र लोकीं । पक्षावुनी घिर सकंप समीत हो कीं ॥
देई उगाच मग तो सकलास दोष । काळास कर्मगतितें प्रभु ईश्वरास ॥ ५ ॥
हा देह नाहिं जन हो ! विषयोपभोगा । हो स्वर्गाही लघुच, ने मग दुःखसंगा
पावोनियां नृतनु जो विषयांत सक । दाफोनियां अमृत तो विष मूर्त वेत ॥

टाकोनिमां परिस जे करि गुंज घेणें । त्याला मलें कवण हो म्हणणार नेणें !
 चौन्याशि छथ जगि आकरि चारि योनी । हा जीव त्यांत अविनाशि फिर भ्रमोनी
 त्यातें असें भ्रमविते जगि ईक्षमाया । काळ स्वभाव गुण कर्महि घेरितो या ॥
 देई अहेतु करुणा करणार ईश । त्यातें असा मनुजदेह कृपाविशेष ॥८॥
 नौकाच हो नरतनू भववारिणीत । माझा अनुग्रह तिला अनुकूल वात ॥
 हो कर्णधार दट सदगुरुखाय नावे । हें सर्व दुर्लभ परी सहजीहि पावे ॥९॥
 साहित्य संच मिळुनीहि असा उदार । जाईल जो नच भवाग्नि तरून पार ॥
 तो आरमधातकें कृतप्र विमूढबुद्धि । त्यांच्याच तो गतिसि केवळ अंति साधी ।

॥ इति भीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपाविध्वंसने
 उत्तरकाण्डे श्रीरामगीतार्चणं नाम द्वादशस्तोत्रम् ॥

तरंग १३ वा

॥ येथेहि अंतिहि तुम्हां जर शीख्य व्हावें । ऐकोनि वाक्य दट तें हृदयी धरावें
 सोपी सुखावह अहो ! जगि वाट हीच । भक्ती मदीय निगमागममान्य साच १
 जो ज्ञानमार्ग बहुविध अगम्य भारी । दुःसाध्य, आश्रय मना नच हो समोरी ॥
 कष्टकरून कवणा जर कीं मिळाला । भक्तीविना मजसि तो प्रिय नैव झाला ! २
 भक्ति स्वतंत्रचि अनंत सुखप्रदात्री । सत्संगतीविण कुणा नच लाभते ती ॥
 ना पुण्यराशिविण लाभति लोकि संत । सत्संगती करित संसृतितागि अंत ॥ ३
 हें एक पुण्य जगि; होय असें न अन्य । वाक्याचिचित्ति भजणें द्विजपाद धन्य ॥
 होतात देवमुनि त्यासचि सानुकूल । जो ब्राह्मणा अति विशुद्धमनं भजेल ॥४॥
 आणीकही सकळिकां कर जोडुनीया । सांगेन या परमगुप्तमता मदीया ॥
 गौरीश-सेवनविना शुचि भक्ति माझी । कोणा नरास काधि लभ्य न व्हायची जी
 बोला जि ! भक्तिपथि कोण तरी प्रयास ! ॥ ना योग, याग, तप, मंत्रजपोपचास !
 साधें ऋजू मन, नसे कुटिलत्व ज्यांत । सतोष संतत, मिळेल तशात शात ॥६॥
 सांगोन दास मम, आस दुजा नराची । विश्वास योग्य मज यामधि मात कैची !
 सांगूं कथास बहु वाटवुनी कथा ही । मी या शुभाचरणि बस्य जनासि होई ७

ना वैर विग्रह नसें भय वा न आस । सान्या दिशांसि सुखलामचि कीं तयासा ॥
संकल्पशून्य अनिकेत तसा भमानी । विज्ञानयुक्त अतिदक्ष असा गुणानीं ॥८॥
अक्रोध नित्यरत सज्जनसंगतीत । स्वर्गापवर्गाहि तया तृणतुल्य होत ॥

जो मत्तिपक्ष धीर निश्चयि अच्छलानें । दुस्तरकशून्य, अघलेशहि ज्या न माने ९
माझ्या गुणानुवादीं ममतामदमोहशून्य जे रमती ॥

ठावें सुख त्याचें त्यां, परमानन्दा वढूं शके न मति । ” ॥१०॥
ऐकोनि रामवच मूर्त मुधाच जैसें । सारे कृपानिधिपदीं नमवीति शीघ्रें—
“ मातापिता गुरुजि बंधु तुम्ही अम्हाला प्राणांसमान दयित प्रभुवर्य ! शालां
तुम्हीच सर्वपरिनीं प्रणतार्तिहारी । हे देह गेह धन रामचि भव्यकारी ॥
तुम्हांविना कवण हें शिकवील आम्हां स्वार्थीच तात—जननी जगतांत रामा!
निःस्वार्थी दोनचि खरे सकलोपकर्ते । तुम्ही तसे भजक जे तुमचे विभो ! ते
स्वार्थीच मैत्रि जगतामधि हो सकाम । स्वप्रांमधेहि परमार्थ नसेचि राम ! ”
तें प्रेमपूर्णवच ऐकुनियां जनांचें । हयें भरोनि जणुं राघवचित्त नाचें । ॥
साती गृहासि मग रामनिदेशि शरीराखाणित प्रभुवचें सकलप्रकारें ॥१४॥

उमे ! अयोध्यापुरवासि होती । कृतार्थ नारीनर सर्वरीतीं ॥

कीं सचिदानन्दघनस्वरूप । धीराम जो ब्रह्म तदीय भूप ॥ १५ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
उत्तरकांडे श्रीरामगीताप्रज्ञोपदेशवर्णनं नाम त्रयोदशस्तरङ्गः ॥

तरंग १४ वा

एका प्रसंगि मुनिवर्य वसिष्ठ येती । जेथें निवासि सुखसागर रामनृति ॥
अव्यादरें शुबेरें नामिलें मुनीतें । प्रक्षालुनी चरण राघव सेवि तीर्थें ॥ १ ॥
“ ऐकाजि । राम ! ” वदले मुनि ब्रह्मपाणि । “ बोलेन काहिं करुणाकर मी स्ववाणीं
जो जो बघें तुमाचिया चरिता मुचिधा । माझ्या हृदी भरत मोह विभो ! पवित्रा ॥
वेदांसिही न कळतो महिमा अनन्त । मी तो कसा वढूं शकेन जि ! विधनाय ! ॥
मी तो पुरोहित करीं अतिमंद कर्म । जो कीं श्रुतिष्मृतिपुराणि विनिय धर्म ॥१॥

मी तें, अमान्य करि, तो विधि सांगि मागें । “होईल लाभ पुढतीं तुज याचि पंथें ॥
 जें ब्रह्म तत्त्व परम प्रभु रामरूप । होणार, राघवकुली अवतीर्ण भूप ” ॥४॥
 तेव्हां मदीय हृदयी सुविचार ये की । ज्यासाठी योग मल सद्गुण दान लोकी ॥
 होणार तोच जर लभ्य मला अशा नें । ना धर्म अन्य मज होईल याप्रमाणें ॥५॥
 जी वेदशास्त्रविहितें निजधर्मकर्म । नाना तरे नियम सद्गुण-मंत्रमर्म ॥
 तें ज्ञान तीर्थबलमजन दान शील । तैसे दयादि गुण सज्जन ज्यांस लोल ॥६॥
 ज्यासाठी ही कथित, ज्यास्तव वेद सेव्य । शास्त्रादि पावनपुराणकथादि भव्य ॥
 सर्वांस हेंच फल की, प्रभुभाकि व्हावी । स्वत्पादपंकाजिं रती मतिची असावी ॥
 जाईल काय मळ वख धुतां मळानें ? पावेल काय घृत मंधियल्या जळानें ? ॥
 सत्येमभक्तिसलिलाविण रामराय ॥ अंतर्गता कलुषिता कधिही न जाय ॥८॥
 सर्वश तो, तज्जहि तोच पंडित । तो ज्ञानराशी गुणवान् अखंडित ॥
 तो दध, तो लक्षणपुण्यमंडित । ज्याची रती स्वत्पादपत्र धुंडित ॥९॥
 हे नाथ ! एक वर मागतें तुम्हांला । याजी ! कृपा करुनि तो मजला दयाळा ॥
 व्हावें निमग्न तुमच्या पदपंक्ति हें मी । न न्यून भाव कधि हो लव जन्मजन्मी ॥
 सांगोनि हें मुनि वसिष्ठ गृह्हासि येती । साली रघूत्तममती अति सौख्यवृत्ति ॥
 बेऊनि संगि हनुमान् भरतादि बंधू । भीराम तें निषठ सेवकसौख्यसिंधु ॥११॥
 येई कृपाळु नगरांतुनि दूरभागी । तेथेंच मागवि करी रथ अश्व वेगीं ॥
 पाहोनि त्या सकल वानित सर्व राती । त्यांना दिली उचित देणगी जी हवी ती ॥
 हो आत राम सकलभ्रम नाशणारे । ते आबराहमधि शांतल जाति सारे ॥
 देई तदा भरत त्यां बसण्या स्ववास । बैसे प्रभू, सकल सेविति ते तयास ॥१३॥
 भीमावति व्यजनि मारुत त्यांस घाली । रोमांचुनी तनु विलोचन अभ्रशाली ॥
 नोहेचि मारुतिसमान कुणीच धन्य । जो रामपादकमलीं रमला अनन्य ॥
 प्रीती अतीव तशि योर तदीय सेवा । भीरामहि स्तवित मानुनि त्या सुभावा ॥
 दैवी असा नच दिसे हनुमत्समान । हे गौरि ! ज्यास विभुसत्तम देत मान ॥
 ये त्याच कालीं मुनिवर्यनारद । हातांत वीणा मधुरा सुखप्रद ॥
 गाई प्रभूची स्तुतिकीर्ति सुंदरी । बियेमधें निल नवीन माधुरी ॥ १६
 “हे पंकजाक्ष ! अवलोक मला कृपाळा । हें शोकमोचनविभो ! करुणाद्रेशीला !
 हे नीलतामरसुंदर मेघरंगा । भीमंमुहुत्कमलचारुमरंदभंगा ॥ १७ ॥

हे सर्व राक्षसगणांस विदारणार । तूं रंजवीशि मुनिसज्जनवृंद थोर ॥
 सद्भिप्रसस्य-नव-पोषक मेघ ऐसा । दीनावनधम ! अनाथजनाश्रयाशा ! १८
 खंडीशि तूं भुजबलें खलवृंदभार ! तेजें विराध-सर-द्रूषण नाशणार ॥
 तूं रावणारि अघनाशन सौख्यरूप । हे राम ! तूं दशरथोत्तमवंशदीप ! ॥१९॥
 सत्कीर्तिधाम निगमागमगीतनाम । ज्या देव सज्जन मुनीश्वर संगकाम ॥
 देवा पुराणविदिता ! करुणांतरा रे ! । अज्ञान-गर्व निवटीशि भक्त्या प्रकारें ॥
 तूं सदगुणी कुशल कोशल-चारुभूषा । तूं नाशिशी कलमला, ममताविनाशा ॥
 हे राघवा ! प्रणतपालन सत्त्वभावा । रामा अहो ! तुलसिदासमनात पावा ! ॥२०॥

सप्रेम नारदमुनी वर्णुनियां राम-सदगुणग्राम ॥

सौंदर्य-सिंधु तो हृदि साठयुनी जाय, जेथ विविधाम ॥२१॥

॥ इति भीरामचरितमानसालुवादे ' सुश्लोकमानसे ' कलिकलुपविध्वंसने
 उत्तरकाण्डे सप्तमाज्ञ-श्रीरामपरमधामगमनं नाम चतुर्दशस्तरङ्गः ॥

तरंग १५ वा

वर्णीयली पारस गौरि ! तुला कथा ही । रम्या यथानति विशुद्धरसप्रवाही ॥
 आहे अपार सतकोटि रमेशगाया । ना शारदा श्रुतिहि गानि जिच्या समर्था ॥
 आहे अनन्तगुणराम अनन्तमूर्ति । तज्जन्मकर्महि अनन्त अनन्तकीर्ति ॥
 होतील गण्य अवनिरज अग्निबिंदू । श्रीरामचंद्रचरितालि अपारसिंधू ॥२॥
 ही सत्कथा हरिपदातिष्ठ हेतु होय । देखील भक्ति हारेची जिस ना अपाय ॥
 सगीतली तुजसि ही अति पावनी म्यां । जी त्या कथीत गवडास भुशुंडि रम्या
 मीं वर्णीली लवचि राघवकीर्ति तूतें । आतां भवानि ! यद काय तुला कथूं तें ॥
 ऐकोनि राघवकथा अति हृष्ट गौरी । बोले विनीत अति मंजुळ वाक्यसारी-४
 "मी धन्य धन्य अति धन्य विभो ! जहालें । श्रीरामसदगुण भवापहं ऐकियेले ॥
 सार्वे कृतार्थ ! मम सर्वविमोह जाय । केली कृपा मज कृपायतना ! अनेया ॥५॥
 आनन्दचिन्मय रघूत्तम जो तयाचा । जाणें प्रताप भगवन् ! अति रम्य साचा
 देई मुखेन्दु तुमचा अमृतात्म धारा । म्यां सेविली श्रुतिपुटी मुकथा उदारा ! ६

माधुर्यपूर्ण रघुवीर—चरित्रधान । संतुष्टता मम मना नच दे अजून ॥
संतुष्ट रामचरिता परिखोनि होती । त्यांना विशेषरस ना कळलाच चित्तीं ॥ ७

जीवनमुक्तहि मुनिवर करिति निरंतर यशःश्रवण हरिचें ॥
नृप्ति न होई त्यांना परिमुनि गुणगान तें परोपरिचें । ॥ ८ ॥
चाटे जर कां चित्तीं भयाब्धितें या तरुनियां जावें ॥
वेणिं चढावें सुखमय सुदृढ श्रीरामचरित या नावें । ॥ ९ ॥
विषयी नारीनर जे त्यांसहि हें श्रवणरम्य हरिगान ॥
अतिशय सुखवी हृदयीं अमृतहि गमतें उगेच उपमान ॥ १० ॥

आहे असा श्रवणयन्त जगात कोण । संतोष ज्यास रघुनाथचरित्रि हो न ॥
ज्यांना रघूत्तमकथा गमतें असार । ते आत्मघाति जडजीव अभागि थोर ॥ ११ ॥
श्रीरामचरितमानस गाइयलें तुम्हि मला मधुरवाणी ॥
ऐकुनि तें मजेंसि गमे लामलि मजला अनन्त सुखखाणी ॥ १२ ॥
आपण मज सांगितलें—सुंदर ही रामचंद्रचरितकथा ॥
काकभुशुंडी गाउनि गरुडातें ऐकवीत पुण्यपथा ॥ १३ ॥

तें ज्ञानविज्ञान विरक्ति उत्तम । प्रेमा असा रामयशी मनोरम ॥
भक्ती हटा रामपदांबुजावरी । कैसा बरें वायसदेह त्या परी ॥ १४ ॥
ऐका विमो ! दशशतांमधि होय एक । धर्मवती मनुज ज्या रति घमिं नीक ॥
पेशादि कोटि-धि एकच कोणि होई । ज्याला विरक्ति विषयांत अतीव राही ॥ १५ ॥
पेशा विरक्तजनकोटित एक होय । ज्ञानें ज्या चरियलें सहजींच काय ॥ ॥
ज्ञान्याचिया बहुतकोटिमधें विराजे । जो मुक्त याच जगतीत जिवंत गाजे ॥ १६ ॥
पेशा सहस्रमिति, दुर्लभ सौख्यखाणी । जो ब्रह्मलोक मतिमान् सुविवेकि कोणी !
ज्ञानी विरक्त अति, आणिक धर्मलोल । जो ब्रह्मनिष्ठ शुचि जीवनमुक्तिशील ॥ १७ ॥
ऐसा सुदुर्मिळचि मानव देवराया ! । जो रामभक्तिरत, मोहि न ज्यास माया !
त्या वायसास अशि भक्ति कशी मिळाली ! हें विश्वनाथ ! कथणें तुम्हि भाग्यशाली
जो ज्ञानशीलगुणमदिर बुद्धिशाली । श्रीरामभक्तिमधि यन्मति मग्न झाली ॥
त्याला कशास्तव जि ! वायसदेह आला ! हें नाथ हो ! मज कथा करुनी दयेला ॥ १८ ॥
कागास त्या प्रभुचरित्र पवित्र ऐसं । कैसें बरें मिळत तें कथणें विशेषें ॥
कामनाशन ! तुम्हां तारे केविं लब्ध । सांगा जि ! कौतुक मनीं मज हें विशुद्ध

शानी महान् गरुड सद्गुणशीलराशि । श्रीविष्णुभक्त हरिपाशि निवास त्यासी ॥
तो कां बरें विमल, वायससंनि जात । ऐकावया मुनिजंना वगळूनि, नाथ ॥ २१ ॥
संवाद तो शुभ वदा मजलागि सांग । दोनीहि भक्त हरिचे खगराज, काग ॥
गौरीगिरा परिसुनी सरला रसाळा । झाले प्रसन्न शिव बोलति ते प्रियेला ॥ २२ ॥
“तूं घन्य घन्य गिरिजे ! मति पुण्य तूझी । श्रीरामपादकमलीं दृढभक्ति हे जी ॥
हा पुण्य चारु गिरिजे ! इतिहास ऐक । नाशीत जो परिसना भ्रम आणि शोक २३
विश्वास घोर उपजे प्रभुपादकंजी । जाई तरुनि नर अभ्रमि संसृती जी ! ॥
प्रभालि हीच गरुडे पुसियेलि कागा । जाऊनि त्याजवळ सादर पुण्यभागा २४

जें त्यानें कथिलें सारें गरुडाप्रति उत्तम ।

एक गे ! आदरें गौरि ! कथितो तें मनोरम ॥ २५ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुक्तोक्तमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
उत्तरकांडे भक्तिभूमिकावर्णनं नाम पञ्चदशस्तरङ्गः ॥

तरंग १६ वा

“मी जेवि ऐकिलि कथा भवमोचना ही । तो मी प्रसंग कथितो तुज पुण्यवाही
हो दक्षगेहिं तव गे ! प्रथमावतार । तेव्हा ‘सती’ तुजधि नाम असे उदार १
जें दक्षयशि अपमान तुझा जहाला । कोथें तुवा त्यजियलें निजजीविताला ॥
विध्वंसिलें अनुचरें मम तें मखातों । तूं जाणतेस गिरिजे ! सकला कथा ते ! २
झालों प्रिये ! तव वियोगि अतीव आर्त । गेले बुडोनि अतिशोक मदीय चित्त
मी कौतुकें बघत तें फिरलों विरागारम्यें बरें गिरि नद्या सुभगे ! तडाग ॥ ३ ॥
आहे सुमेरुगिरिच्या बहु उत्तरेस । जो नीलपर्वत अनुत्तम कांतिपोष ॥
आहेत त्यास शिखरें अति रम्य चार । जीं पाहतां मम मना सुखवीति फार
एकेक वृक्ष वरिं साजत त्यां विशालाभ्रस्थ, आम्र, वट, पाकळ पुण्यमूल ॥
शेलावरी सर मनोहर एक साजे । सोपान ज्या सुमणि मोहविती मना जे ५
व्यामात्रि शीत अतिनिर्मल गोड वारि । पडें विराजति मनोहररंग सारीं ॥
हंशालि कूजन करीति मधुस्वरानें । गातीहि मृगतति मंजुल तेम गानें ! ॥ ६ ॥

त्या रम्य शैलि करि वास विहंग तोही। कल्यांतिही नच तथाप्रति नाश होई।
 मायाविनिर्मित जगीं गुणदोष कैक । जे मोहकाममय ज्यात नसे विवेक॥७॥
 व्यापीति सर्व जगता जरि हे समस्त। नाते गिरीजवळि त्या कधि काळि जात-
 तो काक तेथ वसुनी भजतो हरीस । कैद्याप्रकारि गिरिजे । पारिसें विशेष ८
 अश्वत्थवृक्षतळि तो कारि नितनास । त्या पाकरीतरुतळीं जपयजपोष ॥
 तो आम्रवृक्षतळि मानसपूजनातें । ना त्यास ईशमजनाविण कार्य चित्तें । ९
 तो सागतो वटतळीं हरिसत्कथातें । येऊनि ऐकति किती खगवृंग तें ते ॥
 श्रीराममुदरचरित्र विचित्रशील । प्रेमें भरुनि करि गायन भावलोळ ॥१०॥
 तेथें मरालगण जे रुरि राहतात । ते सर्व शुद्धमति ऐकति तें सद्गुण ॥
 मीं जेघवां कुतुकिं जाउनि पाहिलें तें । झालें विशेष मज सीख्य न वणुं येतें
 मीही तदा धरुनि उत्तनहंसरूप । राहें तिथें प्रभुगुण भवण्या अमूर ॥
 ऐकोनि सादरपणें स्फुरायकीर्ति । कैलासि मी परत ये वरुनी सुवृत्ति ॥१२
 सागेन गौरि । तुज तो सकलेतिहास। मी ज्या क्षणीं रिपत काकभुशुंडिपास ॥
 आधीं कथीन तुज ज्यास्तय तो खगेश । कागाचिया जवळ ये परिखावयास १३
 जेव्हा करी स्फुरती रणरंगलीला । पाहूनि तें चरित लाज रिधे मनाला ॥
 जें इंद्रजित्करविं घे विभु बाधुनीया । तें प्रेरि नारदमुनी गरुडास साहा ॥
 छेदूनि बंध गरुडें प्रभु मुक्त केला । मोठा विषाद परि हो खगराजवाला ॥
 बिती अनेकपरि तो अगुल्या मनाशी । झालें कसे प्रभुनिबंधन नागपाशीं ?
 सद्यक्षा जें विरज वागविनाथ पूर्ण । मायाविनोह न जया, परमात्मवर्ण
 तो येथ हो भवतरे जनि, येत कानीं । ना ये प्रभान परि काहिंच कीं दिसुनी !
 संसारचा बंधही छिन्न होत । ज्याच्या नामा आठवीता मनांत ॥
 त्या रामातें क्षुद्रशा राखसानें । कैसें कळें बद्ध पाशांत नेणें ॥ ” ॥१७॥
 नानाप्रकारि करि तो हृदयीं विचार । न ज्ञान हो प्रकट; हृद्भ्रम हो न दूर
 खेदें विपण्णमन, येति वितर्क चिचीं । तो होय मोहवश मे । तुझियाच रीतीं !
 देवर्षिपाशि अति आकुलचित्त आला । सागे तयास हृदि संशय जो उदेला
 ऐकोनि नारदमनीं कवणा अती ये । “ ऐकें खगा प्रचल या रचनाथमाये
 ज्ञान्याचियाहि हृदयास लुबाडते ही । त्यांच्याहि मोहविं मनाप्रति होच पाहीं
 मातें हिनेंचि कितिदा तरि नाचवीळी ही छळी खगवर ! तुज पाहि वेळे !

मोठाच मोह तव होय हृदी उदेला । जाईल ना मनुपदेशि क्षणी लयाला ॥
 तूं जाई रे ! खगप्रते ! चतुराननाति । देईल तो तुज निदेश करी सख्या ! तें ” ॥
 देवर्षि सागुनि असे निघत स्वमार्गे । श्रीरामचंद्रगुणगान करी रसौधे ॥
 वर्णी मुनी परमसुख पुनःपुन्हा ती । माया अनन्तबल त्या हरिची हृदन्ती ॥
 तेव्हा विरिचिजवळीं गरुडें रिधूनी । सांगीतलें निजमनोगत नम्रवार्णी ॥
 ऐकोनि ते विधि नमीत रघुत्तमासी । रामप्रतापि मन हो रतलें विशेषीं ॥२३॥
 चित्तामधे मंगचिचार करी विधाता । “मायेप्रती वश कवी युध तेवि वेत्ता ॥
 माया अगम्य हरिची अमितप्रभावा । जी नाचवी ममहि कीं बहुवार जीवा ॥
 निर्मीत मी सकल सृष्टि चराचरा ही । ऐशा मलाहि टकलीत असें विमोहीं ॥
 आश्चर्य यांत नच अल्पहि पक्षिराया । या पाडि मोहिं आशि ही अजि ईशमाया ” ॥
 धाता वदे मग सुरम्य अशी स्ववाणी । “रामप्रभुत्व मनि शंभु महेश जाणी ॥
 जा शंकराप्रतिच तूं तर वैनतेया ! । ना त्या अनम्रपणि मात्र विचारि राया ! ॥
 जाईल तेथ तव संशय रे लयासी ” । ऐकोनि ती विधिगिरा क्षणि जाय पक्षी ॥
 सोत्कण्ठ तो खगपती मजपाशि येत । होतो कुबेरसदना अलंकसि जात ॥२७॥
 कैलासि तू स्वग्रहिं पार्वति ! राहिलीस । येऊनि तो मम पदीं नत हो खगेश ॥
 संदेह तो निजमनातिल सर्व सागे । मी तें विनीत वच मंजुल ऐकुनी घे ॥२८॥
 सप्रेम मोहि वदलो वच त्या भवानि । जी वाटली मजसि योग्य अशीच वाणी ॥
 “मार्गांत गा ! खगवरा ! मज भेटलास । साणूं तुला समजवून कसें विशेषे ! ॥
 होईल रे ! सकलसंशयभंग तेव्हा । सत्संगतींत बहुकाल रहासि जेव्हा ॥
 स्वा ऐकजे हरिकथा अतिरम्य तेथे । नानाप्रकारि मुनि गाति सुभक्तिचित्ते ॥
 ज्यांमाझि, आर्षि मधि शेवटिं वानिलासे । श्रीरामराय भगवान् प्रभु तो विशेषे ! ॥
 ऐशा कथा सतत उया स्थलि होति तेथ । मी पाठवीत तुज, जा परिसं समस्त ॥
 शंका तुझ्या सकळ जातिल ऐकताच । होईल भक्ति अति रामपदार्जि साच ॥
 सत्संगताविण कथा हरिच्या न होती । त्या ऐकित्याविण सरेनच मोह चित्ती ॥
 सात्याविना हृदयमोहनिवृत्ति पूर्ण । ना हो रघुत्तमपदीं दृढमक्ति जाण ! ॥
 ना भक्तिवीण भिल्लगार कुणीहि रामा । होवोहि बोध-जप-योग-विराक्तसीमा ! ॥
 हो उत्तरेस गिरि सुंदर नील एक । राहें तिथे अति सुशील भुशुंडि काक ॥
 जो रामभक्तिपाथि हो परमप्रवीण । शानी गुणाद्वय ज्यास अनन्तमान ॥

तो सांगतो सतत रामकथा सुभाकि । ऐकावया विविध उत्तमपक्षि येती ॥
 जा ऐक सद्गुण तिथे हरिचे अनन्त । मोहोर्ति होइल तुझी गरुडा । विलुप्त ॥
 जेव्हां तया सकल मी समजावि गौरि । गेल्या खगेश मज बंदुनि हर्षपूरी ॥
 मी त्या स्वतां नच उमे! समजावियेलें । मातेहि मर्म रघुरायकृपे मिळालें ॥१६॥
 झाला असेल कसला हृदयाभिमान । छेदूं पहात विभु त्याच कृपानिधान ॥
 मी टेविलें न मजपाशि तयासि तैसे । जाणे विहंग विहगोक्तिस की विशयें ॥

अमेया प्रभुची माया मे भवनि ! प्रभाविनी ॥

शानी तरि असा कोण ! ज्या हे घाली न मोहिनी ! ” ॥१८॥

शानी सुभक्तमणि पावननाम साचा । जो वाहन त्रिभुवनाधिप ईश्वराचा ॥
 ऐशाहि त्या खगपतीप्रति मोदि माया । का गर्व पामर मनुष्य घरीत बायां ! ॥
 माया विमोहवि विरिंचि—शिवादिकाला । तें बापुडा कवण अन्य ठिके तियेला !
 जाणोनि हें हृदयिं सर्व मुनीश होती । मायापतीस भजुनीं अतिधन्यमूर्ति ॥४०॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सकलकलिकलुपाविध्वंसने उत्तरकांडे
 गरुडप्रति शिषोपदेशवर्णनं नाम पौडशस्तरङ्गः ॥

—: ० :—

तरंग १७ वा

जाई खगेश मग, जेथ भुशुंडि होय । जो कीं अलंड हरिभक्त सुधी अमेय ॥
 पाहोनि शैल अतितुष्ट खगेश झाला । मायाविमोहयुत शोक समग्र गेला ॥१॥
 सेवी जला, करुनि मज्जन त्या तडागीं । जाई प्रसन्नमनि त्या वटवृक्षभांगिं ॥
 ते वृद्ध वृद्ध खग त्या स्थलिं पातलेले । श्रीरामचरितपानमती मिळाले ॥२॥
 आरंभ जो कर्ह बघे कथनास काग । ये त्याच वेळि खगराज कथानुराग ॥
 येतां पहाति सगळे खगराजपाला । सान्या खगांसह भुशुंडि सुतुष्ट झाला ३
 अत्यादरा करुनिया खगसत्तमातें । त्या स्वागता पुसुनि आसनही दिलें तें ॥
 केली अतीव अनुपमिं तदीय पूजा । त्यातें भुशुंडि मधुवाक्त्रिय बघे महीजा
 “झालों कृतार्थ तव दर्शनि आज नाथा ॥ हे पक्षियज गरुडा ! प्रभुवर्यभक्ता ॥
 द्यावा निदेश मज तें शशिं आचरीन।केलेंत आगमन का ! प्रसुजी सुजाण ॥”

बोले खगेश्वर मृदूक्ति “तुम्ही कृतार्थ । आहांत संतत जयांस्तवि विश्वनाथ ॥
 स्वश्रीमुखान्बुजि महेश्वर आदरानें । सन्मानि सद्गुणगणां निजपुण्यगानें ॥६
 हे तात ! ऐक मज कारण काय याया।मत्काम सर्व पुरले बघुनी तुला या ॥
 देखें तुझ्या परमपावन आश्रमा रे । संमोह संशय मम भ्रमनष्ट सरे ॥७॥
 आतां कथा परमपावन राघवाची । जी सौख्यदा सतत लोपवि दुःखवीची ॥
 ती ऐकवी मजसि सादर भक्तिपूर्ण । हे प्रार्थितो बहुतवार विभो ! नमून ”
 ऐकोनि उक्ति विनता विनतात्मजाची । सुप्रेमयुक्त ऋतु सौख्यद पुण्यवाची
 उत्साह उद्गत अतीव भुशुंडिचित्ती । लागे कथें त्रिभुवनोत्तम रामकीर्ति ॥
 सागे तदा प्रथम तो अनुरागपूरी । वर्णोनि राघवचरित्रसरासि गौरि ! ॥
 सांगे अपार मग नारदमोह तो कीं । झाला पुढें वदत रावणजन्म-लोकीं १०
 रामावतार मग उत्तम सांगुनीया । वर्णी पुढे शिशुचरित्राहि रंगुनीया ॥
 नाना प्रकारि शुभ राघव बाललीला । उरसाहपूर्ण हृदये कथि चारुलीला ॥
 सागे पुढें ऋषिरागमनप्रसंग । वर्णीत राघवविवाह मुखान्तरंग ॥
 रामाभिषेक कृतनिश्चय तो निवेदी । भूपालदत्तचरिते रसभजनादि ॥१२॥
 रामाचिया विरहिं शोक समस्त पौरा । संवाद लक्ष्मणरघूत्तमजात सारा ॥
 हें सर्व यानुनि कथीत भुशुंडि काग । केशावरी प्रभुधरी वनवासमार्ग १३
 गाईपली गुहमनातिल रामभक्ति । येणें प्रयाणि उतरुनि सुरापना ती ॥
 बाल्मीकि-राघव-समागम-चारुवृत्त । ते चित्रकूटि भगवत कथे रहात ॥१४॥
 केशा सुमंत नगरा परते कथोनी । भूपालमृ-गु कथिला कदगाईवार्णी ॥
 येई कसा भरत तें कथुनी समस्त । तन्प्रेमभक्तिरस वायस सर्व गत ! ॥१५॥
 भूपकिया कसन पौरसमेत येत । केशावरी भरत, राम जिथें रहात ॥
 भीरामराय भरता समजावि कसा । ये पादुकांसहित तो नगग निवासा ॥
 राई कसा भगत भक्तपक्षिहीर । वर्णीवले करि कसें सुराजपुत्र ॥
 गाईपली रघुवराप्रति अभिभेट । केल्या विराघवध होहि निवेदि गोष्ट ॥१७॥
 सांगीतले तनु कशी शरभंगदात्री । झाली अगस्तिशि कशी प्रभुभेट तां कीं ॥
 वर्णीले दंडक-वना कशि पुण्यवा ये ! तो यथभक्तिहि कृता प्रभु रामराय ॥
 येऊनि राम करि पंचरटीनिवासा । भीतो विनष्ट करि तो मुनिची अंगणा ॥
 केल्या अनूर उपदेशादि लक्ष्मणासी । हें सर्व सांगत मुशुंडि मुखभाषी १९

केली स्मरार्त काशि शूर्पणखा कुरूप । मारी सैन्य स्वर-दूषण रामभूष ॥
 जेण कळे सकल मर्म दशाननाला । मारीचसंगति दशाननवाक्यमाला २०
 हें सर्व वर्णन करी मग साधु वक्ता । मायामयी हरियली काशि तीहि सीता ॥
 श्रीरामराय विग्हार्तिहि वर्णि कांहीं । अग्रक्रिया कशि करी विभुवर्य तीही ॥
 वर्णीयलें मग कबंधवधासि तेणें । सागोनि भक्ति, मुगती शयरीसि देणें ॥
 वर्णीयला विश्व उक्त राघवाचा । पंपासरोवरतटी प्रभु येत साचा ॥२२॥
 संवाद नारदमुनि-प्रभुचा मनोज्ञ । समासि मारुति कसा मिळला मुजाण ॥
 सुग्रीवमैत्रि कथिली मग वीर्यशाली । मारीयला प्रभुवरें कशि केवें वाली ॥
 राज्याभिषेक मुगला करिराज्य कला । रामे प्रवर्षणगिरी मग वासियेला ॥
 वर्षर्तु-स्फुरदविभा प्रभु राम वर्णी । सुग्रीवचित्त भिषवी प्रभु रोषवाणी ! २४
 कैद्यापरी कपिपती कपि पाठवीत । शोषावमा जनकजे दशदिक् समस्त ॥
 कैद्याप्रकारि शिरती विवरी कपी ते । संवाति केवें मिळला मग वर्णिलें तें ॥२५॥
 ऐकोनि सर्पहि कथा पवनात्मजातें । लंघीयला जलधि थोर अवर्ण्यमानें ॥
 लंकेत केवें शिरला काप अग्रमेय । सीतेसि धीर दिधला कशि भक्तराय ॥२६॥
 विष्णुमुनी वन दशानन बोधियेला । लंकेसि जालुनि पयोनिधि लंघियेला ॥
 आले कपी सकल रामनिवास जेथें । वैदेहिचें कुशल त्यास निवेदिलें तें ॥ २७
 सेनेसमेत रघुनाथ जसा निघाला । लंकेच्या जलधितीरि निवास केला ॥
 आला कसा मग विभीषण भेटण्यास । हें सागुनी कशि पयोनिधि-निग्रहास ॥
 बाधोनि सेतु कपिसैनिक अन्धिवार । येती कसे कथियलें रमणीय सार ॥
 शिष्टाद वीरवर वालिकुमार नैसा । लंकेत जावनि करी कथिलें विशेषा ॥२९॥
 संग्राम वानर निशाचर यामधील । वर्णीयला विविधरीति रसानुकूल ॥
 त्या कुंभकर्ण-धननाद-पराक्रमातें । वर्णून शक्तिबल तद्वधही कथी ते ॥३०॥
 संहार राक्षसगणा विविधप्रकारी । श्रीरामरावणरणीय कथाहि सारी ॥
 वर्णीयला समरमृत्यु दशाननाचा । मदोदरीकृत विलापहि वर्णि साचा ॥३१॥
 लंकाधिराज्य अभिषेक विभीषणाला । त्रैलोक्य देवगण सर्व अशोक झाला ॥
 सीता-रघूत्तम-मनोहरसगमातें । वर्णीयलें अमृतसार शुशुद्धिने तें ॥ ३२ ॥
 ते साजलि स्तुति करीति समस्त देव । तें पुष्पकी कपिगणोसह रुढ सर्व ॥
 साकेति येत रघुनाथ कृष्णजिनेत । त्या सर्व उत्तमकथेसि मुमुक्षु गत ॥३३॥

रामाभिषेकहि तयें मग वर्णियेला । वर्णीयली रघुवरोत्तमनीतिमाला ॥
 सारे कथा जशि तुला कथि मी भवानि । तैशीच भक्तवर काकभुशुंडि बानी
 ऐकोनि राघवकथा खगनाथ बोले । अत्यंत हर्षितमना वचनें रसाले ॥
 “संदेह सर्व मनिचा मम नष्ट झाला । ऐकोनियां परमसुंदर रामलीला ॥३५॥
 हे वायसोत्तम । गमे तुझिया प्रसार्दी । श्रीरामचंद्रपदमक्ति मिळे निराधि ॥
 संग्राभि पाहुनि तशा प्रभुबंधनातें । होता अतीव मज मोह सख्या ! मनातें ॥
 आनंदसागर असा प्रभु रामराय । सचित्स्वरूप कथि होइल दुःखि काय ? ॥
 लीला नरानुकृतिच्या प्रभुच्या बघोनी । गेलें भल्लेने मन हें मम संशयानी ३७
 ती भ्रांति मदहृदयिची हितकारि झाली । केवळ अनुग्रह कृपानिधिनें मुकाली ।
 अत्यातपे विकल जो हृदयांत होय । छाया तया सुखद हो तरुची अमेय ॥३८

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकल्पविध्वंसने
 उत्तरकांडे गरुडभुशुंडिसमागम-रामचरितध्वज-संदेहनिवृत्तिवर्णनं
 नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

तंग १८ वा

होता न हा अति महा मज मोह पेला । हा त्यामता मजसि दर्शनयोग कैसा ?
 ऐकावया मिळति ही कांश्चि रामकीर्ति । अत्यंत चित्र मुकथा तुम्हि गाइली ती ॥१॥
 आदे पुराणनिगमागमसन्मती हें । गातात सिद्धमुनि, संशय यांन नोहे-॥
 त्यातेंचि भेटति जगांत विमुक्त संत । श्रीराम ज्या निजहूण अवलोकतात ॥२॥
 पाहें तुम्हात तरि रामहूणच मी हें । निःशंकचित्त तुमच्या मूर्खपणें लाहें ॥
 ऐशो विद्वज्जनिची परिशोनि यात्रा । जीव्यांत भक्ति विनयादिक ने दिगुती ॥
 झाला प्रहृष्ट अति वायस तो हृदस्त्री । रोमांचकाय, नचनी जलबिंदुगावे ॥
 ओता कथारसिक साधु मुधी मुशील । अद्भुत भक्त हरिचा जर को असल ॥४॥
 त्यातें उमे । प्रकटती अति गोप्यही की । सत्तत्परान जगि उचन जे विलोकी ॥
 बोले भुशुंडि मग वायस पश्चिण्या । प्रेमे करुनि अतिगुदर शब्दि की या-॥

“तूं पूज्य होसि गरुडा ! मज सर्वरीती । हो रामदाष्टि सरूपा तुक्षिवावरी ती ॥
 नोहेव संशय तुला, नच मोहमाया । आलास नाथ ! मजलागि दया कराया ॥
 घाडोनि तूंसि मज मोहमिणें स्वमेव । देई महत्त्व रघुराय मला विशेष ॥
 सांगितल्यास मज मोह तुला अशेष ! आश्रय यात नच नाथ ! असेचि लेव ॥
 जे की विरिंचि, भय, सन्मुनि नारदादि विश्वात होउ सनकादिक आत्मवादी ॥
 कोणास अंधपण यात दिलें न मोहें ! कोणास काम जगि नाचविता जि ! नोहे ! ॥
 तृष्णा करी न कवणाप्रति नूदवृत्ति ! कोणें जळून हृदयें कवणें न जाती ! ॥
 शानी तपस्वि कवि पंडित दूरवृत्ति । या सदगुणायतन हो जगि चावमूर्ति ॥ ९ ॥
 कोणास वामधि न हास्य करीत लोभ ! संसारिं सर्व वस त्या, जर नाहि दंभ ॥
 संपत्तिगर्व करि वक्र कुणां न लोकी ! कोणास ना प्रभुपणा यधिरस्य दे की ! ॥ १० ॥
 कोणा कदाहि नच मोहविते मृगाक्षी ! कोणास नेत्रशर ते छळिती न बळी ! ॥
 कोणास ना त्रिगुण पीडिति सविपात ! कोणास मान-मद सोडिति का कधीं ते ! ॥
 आक्रान्त कोण नच यौवनतावि शाला ! कोणा ममत्वमतिनें न कलंक आला ! ॥
 कोणास ना करित कंपितगात्र शोक ! कोणास मत्सरन लावितसे कलंक ! ॥ १२ ॥
 ती सर्पिणी प्रसत ना कवणास ‘चित्ता’ ! माया करीत नच अंकित कोण चित्ता !
 हे लागले नच मनोरथकीट ज्वाला । ऐसे बलिष्ठ तनुकाष्ठ असे कुणाला ! ॥ १३ ॥
 त्या लोक-वित्त मुत या त्रितयैषणांनी । केली न धी मालिन कोणति दीनवाणी !
 मायाच निर्मित असा परिवार सारा । अत्यंत ही प्रबल; अंत हिच्या न पारा ॥

होती ब्रह्मादिवादीही भीतसेच जियेप्रति ॥

तें अन्यजीव कुठले टिकायाचे तिथें किती ? ॥ १५ ॥

व्यापुनियां ससारा मायाकटक प्रचंड हें राहे ॥

कामादिक सेनापति, भट जणु पाखंड कपट दंभचि रे ! ॥ १६ ॥

माया असं ही रघुवीरदासी । मिथ्या जरी ती असलीहि ऐसी ॥

कृपविना ती नच राघवाच्या । सुटे, वदे निश्चयपूर्ण वाचा ॥ १७ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपाविध्वंसने
 उत्तरकांडे गरुडोपदेशवर्णनं नामाष्टादशस्तरङ्गः ॥

तरंग १९ वा

जो नर्तवीत सकला जगतास माया । लीला जिच्या उकलती न कुणा अमेया ॥
 माया अशी प्रभुचिया भृकुटीनिलासी । नाचे खगेश! परिवारसमेत जैसी ॥१॥
 तो सचिदानन्दघनस्वरूप । श्रीराम विज्ञानबली अमूप ॥
 जो व्यापक व्याप्य अनन्त सर्व । अलंड सर्वप्रभु नित्यमाय ॥२॥
 अमोघशक्ती अज सर्वदर्शी । अगम्य जो बाह्यनसेन्द्रियासी ॥
 जो निर्गुण ब्रह्म अजिंक्य ऐसा । अर्निध निर्मोह न जाय नाशा ॥३॥
 सर्वाचिया हृदति नित्ययासी । निरीह, ना ज्या रज, निर्मलासी ॥
 आनंदसंदोह अवर्गनीय । सुष्टीहुनी तो पर रामराय ॥ ४ ॥

भगवंत रघूत्तंस निराकार निरंजन ॥
 अगम्य चरिती ज्याच्या रमले सर्व सजन ॥ ५ ॥
 नाहीच मोह व्हायला येथे लवई कारण ॥
 सूर्यापुढति का जाई तम जें दृष्टिचारण ? ॥ ६ ॥

भक्तकाम पुरवी प्रभुराम । भूषदेह धरुनी सुखधाम ॥
 आचरी परम रम्य चरित्रें । जो नरानुकृति विश्वपत्रिणें ॥७॥
 धेत वेप बहुधा नट कोणी । नृत्य दावि बहुभाय नयेनी ॥
 राहतो परि अलिप्त तयासी । राम त्यापरि पहा सुखराशि ॥८॥
 हे गणेश ! जणि राघवलीला । मोहवीति दनुजां सकला ॥
 सौख्यदायि रसिकां हृदयाला । नागबधन रणी विभु त्याला ॥९॥
 पापचित्त विषया वश कामी । दोष लाविति रघूत्तम रात्री ॥
 अशता हृदयिची अपुली ते । लादेतो रघुस्तीवरी चित्ते ॥१०॥
 नेत्रदोष कवणा जर झाला । पीतवर्ण दाश भासत त्याला ॥
 ज्यास दिग्भ्रम असे मुलवीत । पथिने उदित त्या दिननाथ ॥११॥
 रेतल्या चक्षुरि जो कुणि नीळे । चाल्ये जग, असे उजु देखे ॥
 वायें मनि तयाप्रति मोहें । आनन स्थिर सरोत्तर आहे ॥१२॥

बालकं गिरिगिरी भ्रमणारी । मानिती किरति त्यासह सारी ! ॥
तीं गहादि दिसती किरतीं त्या । 'सांगता' म्हणति 'केवि असत्या !'

नसे स्वप्नांतही ज्वाला । अज्ञानस्य तो कधी ॥

हरिविपयि त्या व्हावा मोह का हृदयामधी ? ॥ १४ ॥

मतिमंद अभागी जे मायाविवश जाहले ॥

अज्ञानाच्या ज्वनिकायोगें यथित्ता साकले ! ॥ १५ ॥

हटानें धरिती ऐसं ते महामूढ संशय ॥

अज्ञता आपुली रामी लाबिती मत्त निर्भय ॥ १६ ॥

कामे क्रोधें मदें लोभे व्याप्त गेहगिदीकी रत ॥

तमोगतांत पतिता कळे कां राम त्याप्रत ! ॥ १७ ॥

निर्गुणरूप प्रभुचें सुलभ गमे सुगुग ते कळे न कुणा ॥

सुगम अगम नानाविध विभुचरितें भ्रमवितीं बुधहि सुनिना ॥

रामप्रभुत्व तुज मी ऐक खगवरा ! मलें निवेदीन ॥

सांगेन तुज यथामति गोष्ट मनोहर रसे भरिल पूर्ण ॥ १९ ॥

झाला मलाहि होता मोह प्रभुजी ! जशा प्रकारांनीं ।

तें सर्वांचि कथितो मी रामकृपापात्र मूंच तुजानी ॥ २० ॥

हरिगुणगानप्रीती तव हृदयींची मला सुखवि भारी ॥

राहें नच वदतां मी परम-रहस्या कथा मनोहारी ॥ २१ ॥

ऐक; असे रामाचा हितकर सहजस्वभाव हा ऐसा ॥

कीं तो दासहृदब्जों अभिमानाच्या कदा नुरावि लेखा ॥ २२ ॥

संसृतिचा मूलनि जो, शूलप्रद जो अनेकरीतींनीं ॥

निर्मित शोको सकला, ऐसा 'अभिमान'सा नसे कोणा ! ॥ २३ ॥

म्हणुनीच दूर करितो 'अभिमाना' ला कृपालु भगवंत ॥

भगवद्हृदयीं नांदे ममता निजसेवकावरि अनंत ! ॥ २४ ॥

शिशुतनुतें प्रण होतां कठोरहृदयें चिरीतसे जननी ॥

परि कोणा वाटे का-शिशुविषयीं अदय होय ती स्वमनी ? २५

यद्यपि दुःखा पावुनि रडतें बालक अधीर होवोनी ॥

व्याधीचा नाश घडे, यास्तव जननी मनीं न तें मानी ॥ २६ ॥

तैसेचि हे रघुपती जपती स्वदासा । तच्चित्तिच्या करुनियां, अभिमाननाशा
त्यागोनियां सरुलही भ्रम आणि शंकाऐसा प्रभू तुलसिदास । न सेविशी कां?
॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुलोकमानसे सकलकलिकलुषविध्वंसने
उत्तरकांडे गरुडभुशुण्डिसंवादे श्रीरामस्वरूपपरात्परवर्णनं नामै-
कोनविंशतितमस्तरङ्गः ॥

तरंग २० वा

कृपाळुता राघवाची माझी घी मंदगामिनी ॥ १ ॥
सांगतो ऐक गरुडा ! लज लावून घे मनीं ॥ १ ॥
जेव्हा जेव्हा रामचंद्र मनुजत्व घरी असं ॥
भक्तकल्याणहेतूनें लीला यहु करीतसे-॥ २ ॥
तेव्हा तेव्हा अयोध्येत जाउनी मीहि पाहतो ॥
चरित्र बालरामाचें पाहुनी सुख पावतो ॥ ३ ॥
जातो देखायया जेव्हा प्रभुजन्ममहोत्सवा ॥
पाच वर्षे तिथे राहें लोभुनी हर्षवैभवा ॥ ४ ॥
बाल श्रीराम हो माझा देव अत्यंत लज्जका ॥
शोभा त्याची किती नान् कोटिकामशताधिका ॥ ५ ॥
प्रभूच्या मुखपद्मांत माझ्या पाहुनि पाहुनी ॥
नेत्रसाफल्य मी वेईं गरुडा ! कोण तें गभी ? ॥ ६ ॥
हरीचा संग मी पावें होउनी बाल वायस ॥
प्रभूच्या बाललीलांचा चाखें मी यहु सौरस ॥ ७ ॥
जिकडे जिकडे राम जातसे रम्य शैशवी ॥
तिकडे तिकडे मीही जावे उडत वैभवी ॥ ८ ॥
उच्छिष्ट बालरामाचें पडे जें तेथ अंगणी ॥
अत्यंत आवडोनीयां खावें मी तेंच देवुनी ॥ ९ ॥
एकवार चरित्रांत दावी मजसि राघव ॥
चमत्कारकृतीचें त्या बान् मी केविं व्यापव ? ॥ १० ॥

स्मरतां रामचद्राची लीला ती अति पावनी ॥

भक्तिभावें सरोमाच भुगुडी होय तळणी ! ॥११॥

बोले पुढें “परिच रे ! रागनाथ चित्र । भक्तास सौख्यद रघूत्तमसचरित्र ॥

प्रासाद तो नृपति रा अतिरम्यरूप । रत्नादिवाचनमणी राचिले अमूष ॥१२॥

तीं अगणें रुचिर, वर्णनिं शक्त कोण ! । चारीहि बहुगण जाति जिथें रमून ॥

श्रीराम आचरित बालविनोदलीला । त्या अगणीं सुसवितां अति माउलीला १३

ती इद्रनीलसम सुदर अगकाति । प्रत्यगभा मनसिजासहि लाजवीतां ॥

रक्तोत्पलासम नव्या चरणच्छवी ती । ज्याचीं नखद्युति शशिद्युतिहारिदीप्ति ॥

वज्राकुजध्वजसरोरुह चार चिह्ने । माधुर्यपूर्णरव निर्मित नूपुरानें ॥

सौंदर्यपूर्ण मणिकाचनिं गुफिलेली । ती किंकिणी कीटसि कोमलनादशाली १५

रेखानर्या उदरि सुदर शोभणारी । गभीर नाभि रुचिरा मन मोहणारी ॥

वीरास त्या उर विशाल विराजताहे । नाना विभूषणविभा किति साजताहे ॥

आरक्तपाणियुग, रम्य नरें जयास । बाहू विशाल बहुभूषणकातिषोष ॥

ते रक्त सिंहाशिग्रुसे, दररम्यकठ । अत्यंत रम्य हनु, आननभा अलोट १७

अस्पष्ट रम्यबच आष्ट मुरक्तराग । ते दोन दोन वर खालतिं दत्त चाग ॥

नासा मनोहर, कपोलहि रम्यकाति । सर्वांतरा सुप्तद हास्यशयाकदीप्ति ॥१८॥

नीलायुजासम विलोचन शोभते जें । ससारदु खगण मोचनकारि तेजें ॥

गोरोचनी तिलक भालिं विराजताहे । वक्रम्बर रम्य, समकर्णमनोरुता हे ॥ १९

ते कृष्णवर्ण कुरळे कंचशीर्षमूषा । पीतांबर शृंगुलि वर्तुल बालवेषा ॥

माझ्याकडे बघत सुदर दृष्टिपातें । लावीत वेडाचि जणों मजलागिं चित्तें ॥ २०

तो रम्य भूषसदनागणिं खेळणारा । जो सावली अपुलि पाहुनि नाचणारा ॥

क्रीडा करी मजसवें विविधप्रकारिं । ज्या वर्णिता मजसि लाजचि वाटणारी !

तो ओरडुनि मजला घर पाहि राम । धावोनि येत जव तो हृदयाभिराम ॥

तो जातसें पळुन मी चुकवून त्यासी । दावूनि बर्फि सुलवी मज तो प्रहरी ॥२२॥

मी येता जवळीं हासे बालराम रघूत्तम ॥

जाता मी पळुनी दूर रडे विभु मनोरम ! ॥ २३ ॥

जवळीं जाउनी मीहीं पाहें घर पदाप्रव ॥

तो तो राम पळे दूर मागें पाहत पाहत ! ॥ २४ ॥

प्राकृतशिशुसमलीला पाहुनि ऐशा मलाहि मोह मरी ॥

आनन्दसचिदमल प्रभु असलें चरित दावि काय तरी ! २५ ॥

ऐसा विचार जंव मी करिं पक्षिराया ! प्रेरीयली रघुवरें मज वेढि माया ॥

माया न ती मजसि दुःखद तेवि झाली । ना अन्य जीवसम संसृतिमाजि घाली

नाथा । असे किमपि कारण व्हावया हें 'नूं' सावधान हरियान ! विचारिं पाहें ॥

तो ज्ञानपूर्ण रघुनाथ अखंड होय । मायेसि वश्य सचराचर हें अमेय ॥ २७ ॥

ज्ञानैकसदसमयें जर होति सर्व । जीवेश्वरात नसताच विभेदभाव ॥

मायेसि अंकित अहंकृतिशालिजीव । माया प्रभूसि वश्य सर्वगुणप्रभाव ॥ २८ ॥

आहे स्वतंत्र भगवान्, परतंत्र जीव जीव प्रभूत, परमेश्वर एक सर्व ॥

अज्ञानजात जरि भेद अनेक होती । कोटी उपायिंहि हरीविण ते न जाती !

श्रीरामचंद्रभजनाविण जो स्वतांसी । कांक्षीत मोक्षपद निश्चल सौख्यवर्षी ॥

तो ज्ञानवन्तहि मनुष्य पशू गणीन । ज्या न्यून केवळाचि पुच्छ तसें विषाण !

सोळा कलांसहित हो नभि पौर्णिमेन्दु । तारासमूह जरि हो द्युतिविन्दुसिन्धू ॥

केले गिरीहि सगळे दयदीप्तिपूर्ण । जाईल ना रविविना रजनी सरून ॥

ऐशा प्रकारिं गरुडा ! हरिभक्तिवीण । संसारताप नच होइल नष्ट जाण ॥

ना सेवकास हरिच्या छळिते अविद्या । संप्रेरिली विभुवरें धरि त्यास विद्या

विद्या न नाश करिते हरिच्या सुमक्ता । ती भेदभक्ति करि वार्धित दासचित्ता

पाहे मला रघुवर भ्रमयुक्त ऐशा । होई सहास, परि ऐक पुढें विशेषा ३३

तें मर्म नैव कळलें अशरांसि कोणा । जाणे न तें अनुज, आइ वडीलही ना !

तो जानुपाणि शिशु रांगत येत मातें । सुश्यामगात्र अरुणप्रभ पादद्वस्त ॥

मी जाई रे ! पलुनियां गरुडा ! दुरीं तो श्रीराम हात पसरी घरण्या मला तो ।

आकाशि मी जसजसा बहु दूर जात । श्रीरामपाणि मम पाठिंशि यत तेथ !

मी प्रसन्नोक्तवरिं पाहत पाठिं पाठी । गेलों उडून जरि ही सगळीच सृष्टि ॥

माझ्यामधें प्रभुकरामधिं मात्र होतें । कीं दोन अंगुलिच अंतर सर्वदा तें !

भेदूने सतावरणेंहि सारीं । गेलों जरी मी उडुनी भरारी ॥

दिसे मला तो प्रभुहस्त मार्गे । भिरुनि मी व्याकुल होउं लागें ३७

मी त्रस्त होऊनि मिटें विलोचन । पाहें पुन्हां त्यां उघडूनि किंचन ॥

तो मी अयोध्येमधिं पातलों दिसे । श्रीराम पाहुनि मला बहू हसे !

तो हांसतां राघव, तन्मुखानुजी । प्रविष्ट मी हों नवलाह थोर जी । ॥
 प्रवेशलो मी उदरंत त्याचिया । ब्रह्मांडराशी दिसली स्थली तथा । ॥ ३९ ॥
 विचित्र मी लोक यथे तिथे किती । एकाहुनी एक विशेष भासती । ॥
 कोटी विधाते, गिरिजा-महेश्वर । अनंत तारे रजनीश भास्कर ॥ ४० ॥
 अनन्त ते काल दिशार्थिनायक । यमादि ते सर्वहि लोकरालक ॥
 असंख्य पृथ्वी गिरिही विशालते । सरित्वरे अग्नि जलें सुविस्तृतें ॥ ४१ ॥
 विस्तार नानाविध सृष्टिचा तथा । अनन्त तो वर्णनशक्य कायसा ? ॥
 मुनी मनुष्ये सुर सिद्धकिन्नर । नागादि खाणी चतुरा चराचर ॥ ४२ ॥
 जें पाहिलें ना कधिही न ऐकिलें । जें ना कुणीही कधिही न कल्पिलें ॥
 तें सर्व अत्यद्भुत मी विलोकिलें । वर्णायचा शक्त न कोणि देखिलें ॥ ४३ ॥

एकेक ब्रह्मांडी बसलो मी एक एक वर्षशत ॥

यापार पहात फिरलो ब्रह्मांड मी तिथे अनन्तामित ! ॥ ४४ ॥

लोकी लोकीं तेथे भिन्न विधाते, विभिन्न विष्णु शिव ॥

भिन्न मनु, दिक्पालक, भिन्ननरादिक अनन्त सर्व नय ॥ ४५ ॥

गंधर्व भूत किन्नर राक्षस पशु विहग नाग भिन्नचि ते ॥

सुरगण दानव गण ते भिन्न अनन्त प्रकारचे होते ॥ ४६ ॥

तिथले समग्र दिसले अन्य तन्हाचेच जीव ते मजला ॥

सरिता, सागर, सर, गिरे नानाविध अवनि सृष्टि ती विपुला ४७

सारा प्रपंच तिथला नयना अन्य प्रकारचा भास ॥

प्रत्येक ब्रह्मांडी ती ती वस्तू अमूर्त रम्य असे ॥ ४८ ॥

प्रति भुवनीं मी पाहें भिन्न अशेष्यापुरी, शरयु भिन्न ॥

नरनारी भिन्नपरीं सर्वचि तेथील भिन्न भिन्नपण ! ॥ ४९ ॥

दशरथ—कौशल्याही तेथिल त्या भुवनिं भिन्न भिन्न अशा ॥

भ्राते भरतादिक ते भिन्नचि मूर्तीं तुला वटूं कितिशा ? ॥ ५० ॥

प्रत्येक ब्रह्मांडी मी पाहें राघवीय अवतार ॥

लीलाचरित्र त्याचें बाल्याचें परमपावन उदार ! ॥ ५१ ॥

मी भिन्न भिन्न सगळी नवलाह तेथे । देखीयलीं भ्रमुनियां हरिवाहना ! ते ॥

विश्वे अनन्त बरि मी फिरलो पहात । श्रीराम एकाचि परी नच अन्य होत ! ॥

तैं तेंच बालपण ! तीच सुरम्य शोभा ॥ तो तोच राघव कृपाल विनिर्मि लोभा ॥
 सर्वत्र सर्व भुवनीं बधिं भी तयासी ॥ दे प्रेरणा मजसि मोहसमीर ऐसी ॥ ५३ ॥
 ब्रह्माडकोटित असें भ्रमता दुरन्त । भासे व्यतीत जणु कल्पशत भ्रमात ॥
 आलो पुढें फिरत मी मम आश्रमांत । तेथें कितीक दिन काल मदीय जात ॥
 ऐकें पुढें प्रभुरघूत्तनजन्म होय । साकेति, धांवतचि येइं मुदें अमेव ! ॥
 जन्मोत्सरा बघत भक्तिभरें रमून । म्या गाइलें प्रथम ज्यापरि तेवि पूर्ण ॥ ५५ ॥
 रामोदरीं बघितलीं भुवनें अनन्त । मीं देखिलीं परि न वानुं शकें समस्त ॥
 तेथें बघें पुनरपी भगवंत रामा । मायापती सुमति भक्तकृपाभिरामा ॥ ५६ ॥
 केला विचार हृदयीं, फिरनी फिरुनी । मोहें मती भरलि होती अतिप्रमाणी ॥
 म्यां देखिलें जरिहि दोन घडींत सारें । मीं आत होय मनिं मोहविशेषभारें ॥
 ब्रह्मा मला बघुन सर्वचि रीतिं ऐसें । कारुण्यपूर्ण हृदयें रघुवीर हासे ॥
 तो हासतां उचडल्या बदनातुनी मी । पाहेर येइं विहगेश ! नृपाल-धामी ! ॥
 तो तोच बालिशरणा मजसंगि राम । होते करीत फिरनी शिशुशैल्यधाम ॥
 कोटि प्रकारिं मम मी समजाणिं चित्ता । घाती न लाभलि मला तरि पक्षिनाथा ॥
 पाहोनि तैं प्रभुचरित्र विचित्रभात । मदेहमान रूपे वितरोनि सर्व ॥
 मीं खालती पडत; दृढ मुलीं बहून । 'हे रक्ष रक्ष भगवन् ! मज हो प्रसन्न' ॥
 प्रेमाकुला बघुनिया मजलागि रात । मायासि आवरत पूरितभक्तकाम ॥
 माझ्या शिरीं करसरोज धरीं कुगाळ । दीनावनव्यसनि हारवि दुःखजाल ॥ ॥
 माझा विमोह सगळा प्रभु घालवीत । जो सेवका सुखद नित्य कृपानिकेत ॥
 रामप्रभुत्व हृदि मी बहुधा विचारीं । होई प्रष्ट मनिं मी अतिहर्षदूरी ॥ ६२ ॥
 वात्सल्य भक्तजनिं पाहुनिया प्रभूनें । प्रेनें भरून मम मानस जाय थावें ॥
 बदावली पुष्पकितांग सवारिनेत्र, । तो मी स्वर्गीं बहुविधा प्रभु समारित्र ॥ ६३ ॥
 प्रेमादं ऐडुनि अशी मम आर्तवाणी । पाहूनि दास अपुला अति दीनवाणी ॥
 बोले रमापति मनोहर मंजुशोक्ति । जी जाइली मम मनाप्रति शैल्यमूर्ति ॥ ६४ ॥

“ भुशुंडिकागा ! वर माग नातें । प्रसन्न मी होय अतीव चित्तें ॥

समृद्धि सिद्धी अणिमादिका घे । सखीस्वराणी वर मोक्ष मागें ॥ ६५ ॥

ये ज्ञान वैराग्य विवेक्युद्धि । विशान पाहुण्यमयी समृद्धि ॥

देईन तैं सुरदुर्लभाई ! ये अन्य वा काहि मनास येई ” ॥ ६६ ॥

प्रभुवाक्य ऐकुनी मी अधिकचि अनुरक्त रामपदि होई ॥
 परि मम विचार येती मानति, मी चिति हेंचि मद्दुदयी-॥६७॥
 “ करुणायतन विमुग्धे ‘देइन तुज इच्छिली सुखे सारी’ ॥
 ‘देइन तुज मम भक्ती’ ऐमें का म्हणत नाहि उपकारी ? ॥६८॥
 भक्तीविण सर्वहि गुण चार्हत मज अरस वा अरुचिकारी ॥
 लवणाविण की चरण्या रावति अळगींच सर्व गमणारी ॥६९॥
 भजनाविण सर्व सुखे घेउनि तरि काय गा ! करायची ? ” ॥
 वादुनि ऐसें हृदयी प्रनुरामाला विनम्र मी याची ॥ ७० ॥

“देणार हो प्रभुचरा ! वर सुप्रसन्न । स्नेहाद्रि चिति करुणा जर कां करून ॥
 मी मागतो मजसि ईप्सित जे स्वचिन्ती । सर्वांतरीं वसतसो जि ! उदारमूर्ति ॥

करुनिहि सदुद्यमा गमजं योगियां दुर्गमा ।
 सखी प्रभुकृपेसमा तरेच लभ्य जी संगमा ॥
 हिता अमृताविभ्रमा नुरवि जी मनीं संभ्रमा ।
 अशी अति मनोरमा मजसि भक्ति द्या निर्ममा ॥ ७३ ॥
 विधुद्ध अति उत्तमा प्रणतकामकलरुद्रमा !
 कृपाजलनिधे प्रभो ! शुकुलोत्तमा सत्तमा ! ॥
 मुभावहृदयगमा ! निरुरमा तुम्ही आपली ।
 दया करुनि द्यावि हो ! मज अखंड भक्ती भली ॥ ” ७४

तेव्हां ‘तथाऽस्तु !’ म्हणुनी रघुराय झोले। अत्यंत सौख्यकर भाषण रम्य बोले—
 “हे बायसा ! सद्गजसन्नति तूं शहाणा । का मागशील चरदान मला असें ना ?
 तूं सर्व सौख्यखनि भक्तिच याचिलीस, ना भाग्यवत तुजसा जगतीं अशेष ॥
 जी कोटियनिहि न लाभतसे मुनीं योगी जेपे अनलि दाहुनिही तनूना
 चातुर्य पाहुनि तुझे अति हृष्टलो मी । मागीतलीस मज भक्तिच सौख्यगामी
 आतां प्रसाद दिहगा ! मम हाच ऐक । होईल मानस गुणाढ्य तुझे सुख !

जे ज्ञान विज्ञान विरक्ति भक्ति । मदीय लीलादिरहस्य युक्ती ॥
 योगादि तूं भेदहि जाणशील । माझ्या कृपेन सगळे सलील ॥ ७८ ॥
 आतां तुला मोहिल नैव माया । व्यापील ना भ्राति मना स्वदीया ॥
 नी निर्गुण ब्रह्म गुणी अनादि । अक्लम जाणेल तुशी मुबुद्धि ॥ ७९ ॥

जे भक्त माझे प्रिय ते सदा मला । मती अशी तूं धरिं नित्य निश्चला ॥
 रे। कायवाङ्मानसि माक्षिया पदी । असो तुझी ही अनुरागयुक्त धी ॥८०॥
 माझी अतीव विमला अर्जि ऐक वाणी।सत्या सुगम्य निगमादिक जीव वाणी
 सिद्धान्त एक तुज सांगत ऐक माझा। सारे त्यजून मज रे मज भक्तराजा ।
 मायेमुळेच मम हा परिवार सारा । सृष्टी चराचर अशी विविधप्रकारा ॥
 माझी प्रजा म्हणुनि मत्प्रिय होय सारी।त्यांतूनि मानव मला प्रिय होय मारी

त्यांतून द्विज मजला, द्विजामधें वेदविद् मला प्रिय गा ! ॥
 त्यांच्यांतहि मत्प्रिय ते वैदिकधर्मानुसारि जे कागा ! ॥८१॥
 त्यांतहि विरक्त मत्प्रिय त्यांतहि मत्प्रिय अतीव जे ज्ञानी ॥
 विज्ञानी अनुभवि जे मत्प्रिय ते त्यातही असे मानी ॥ ८४ ॥
 त्यांतूनिहि माझा जो दास असे तोचि आवडे मजला ॥
 आशा त्यजुनी दुसरी अनन्यगतिनें मलाच जो भजला ॥ ८५ ॥
 सांगतसें मी तुजला पुनःपुन्हा सत्य हें मलें पाहें ॥
 माझ्या दासाऐसा प्रिय मजला कोणि ना दुजा आहे ! ॥ ८६ ॥
 मद्रकिहीन ऐसा हो कां तो ब्रह्मदेवही साच ।
 इतर जसे जीव मला प्रिय होती, होय तो मज तटाच ! ॥ ८७ ॥
 अतिशय नीचहि कोणी प्राणी जर भक्तिवंत तो असला ॥
 होतो प्राणप्रिय मज, वाणा मम वायसा ! असे असला ॥ ८८ ॥
 जो शुचि सुशील सेवक सुमति, प्रिय तो कुणा न गमणारा !
 सिद्धान्त हाच कागा ! वेदपुराणाहि मान्य होणारा ॥ ८९ ॥

तूं सावधान पारिसें मत धे स्वचिर्त्ती । एका पित्यास कुणि सूनू अनेक होती
 त्यांचे पृथक् गुण विचार कृतीहि शीलखाता कुणी, कुणि तपी सुमती असेल
 कोणी धनी कुणि उदार कुणी सुवीर । सर्वज्ञ कोणि, कुणि धर्मरती कुमार॥
 प्रीती समानचि तयां सकलांवरि ती । नादे सदैव पितयाह्नि सत्यगीती ११
 कोणी तयांन सुत, कायवचोमनांनी । दोई स्वलांच पितृभक्त नितांतमानी॥
 स्वप्नीहि ज्या न दुसरा निजधर्म होउ । तो अगदी निजपित्या प्रिय, जीव मूर्त
 ऐश्वर्यी जणि चराचर सृष्ट जीवी । सान्या मुगमुनरीं सहजस्वभावी ॥
 मी निर्मिले सकल बिम्ब म्हणून साचाआहे मदीय सकलांवरती दयाच ! १३

मायामद त्यजुन जो परि त्यांत माते । सेवीत भक्तिभरि वाक्तनुयुक्त चित्तें ॥
तो पुं नपुंसक असो अथवाहि नाही । सान्या चरचरि मम प्रिय तोन मारी ।
मी सांगतो प्रियलगा ! तुज सत्य हे की । तो प्राणला प्रिय मला शुचि दास नोकी
चित्तिनि हे मजसि केवळ तूं भजवें । आशादि टाकुनि समग्र अनन्य भावें ॥९५॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुक्तोद्दमानसे सकलकलिकलुपविघ्नसने
उत्तरकांडे काकभुशुंढिगरुडसंवादे बाललीलाकाकभुशुंढिवर्णनं
नाम विंशतिस्तोत्रः ॥

तरंग २१ वा

माझे स्वरूप जर संतत चित्तसोल । व्यातुं शकेल न कधी तुजलागि काळ ! ॥१॥
ना तृप्ति हो प्रद्युम्नचोऽमृत तें पिऊनी । चित्तप्रदक्षिं तनु ये पुलकीं भरुनी ॥२॥
त्या सौख्यि सानुभव मानस आगि कान । मागू शकेल रसना कथि हो तया न ॥
श्रीरामचद्रमुपमासुख नेत्र जांगे । वाणी तयास कथि वास्तव वर्णु नेणे ॥३॥
नानाप्रकारि उदंशुनि सौख्य देत । तो बाल्य आचरण कौतुकि दाखवीत ॥
ढोळ्यात अधु भरुनी मुख दीन होय । मातेकडे बसि भुकेजुनि रामराय ॥४॥
माता तया बधुनि आतुर ऊठवीच । सोरोनि गोड मृदु घे उरि त्यासि साच ।
घेवोनि श्रंकि, पय त्याप्रति पाजवो तो । श्रीरामरम्यचरितें म्हणते तुगीती ॥५॥
जो सौख्यलाभ शिव घे अशुभेहि वेण । जो की स्वयं सुखद भव्य करी विशेष ॥
सोफितवासि जनता नर आगि नाही । सौख्यात त्या सतत जात बुडोनि सारी ।
तो सौख्यलेशलवही मिळला जयाला । स्वप्नामधेहि अनुभूतिस एकवेळा ॥
न ब्रह्मसौख्यहि तसं गणनीच चित्ती । तेनुच सज्जन खरोपर पुण्यमूर्ति ॥६॥
साकेंति काहिं दिन मी पुढतीहि राही । श्रीरामशैशवचरित्र रसाळ पाही ॥
लामोनि भक्तिवर रामकृपासहाये । बदोनि रामपति मी मम आश्रना ये ॥७॥
तेथूनियां मतिंस या नच मोहि मग्या । बेचून राम मज घे धरि आपुलीया ॥
मी सर्व गुतचरिता मम गाइलें या । की जेविं बाचवि मग्या प्रनुराममाया ॥
आतां स्वगेश ! बदलो अनुमृति माझी । ना राममर्त्तिवण जाय भवार्ति की बी
रामप्रसादविण जाण स्वगेश्वरा ! हे । रामप्रभुत्व न कळेचि कुणाहि पाई ॥९॥

रामप्रभुत्व कळल्याविण न प्रतीति । प्रीति प्रतीतिविण होइल ना कधी ती ॥
 स्नेहाविना नच कदा दृढ भक्ति होते । स्नेहाविना सलिलही चिकंदचि ना तें ।
 हो ज्ञानलाभ कधि कां गुरुवाचुनीया ? । न ज्ञान लाभत विरक्तिविनाहि वायां ॥
 तैसेच गाति जगि सर्व पुराण-वेद । ना ईशभक्तिविण शब्दहि सौख्य लब्ध !
 विश्रांति कोडुनि मना मिळणार तात ! । संतोष जोंवरि वरी नच आत्मचित्त ॥
 चालेल काय कधि नाय जलाविना ती ? । कोट्येहि यत्न जरि आचरिले समस्ती
 नाशेल काय कधि कामविना सुतोप ? । ना कामनाशविन सौख्य मिळेल लेश !
 ना रामभक्तिविण होइल कामनाश । भूमीविना तर कदापि वजे न लेश ! ॥
 विशान तेवि नसतां समता कधी का । आकाशवाचुनि कधी अवकाश हो का ?
 भदेविना कधिहि धर्म असेल का गा । पृथ्वीविना कधिहि गंध असेल का गा ।
 कैशी तपाविण घरे द्युति लाभगार ? । तो कोण वारिविण गा । रस निर्मिणार ? ॥
 ससंगतीविण कसें मिळणार शील ? । तेजाविना कधिहि रूप न तें दिसेल ! १५
 का आत्मसौख्यविन सुखिचर चित्त होय ? । स्पर्शप्रभाव पवनाविण शक्य काय ?
 विश्वास नाहि तर सिद्धि कशी मिळावी ? । ना भक्तीविण हरिच्या भवभीति जावी
 विश्वास नाहि तर भक्ति असेल कैशी । भक्तीविना द्रव कसा हृदि राववासी ? ॥
 स्वप्रीति कां शुभकृपेविण राववाच्या । जातील आर्ति कधि काय घरे जियाच्या ?
 ऐसा विचारि मति निश्चर ही करून । यकून संशय कुतर्कसमूह पूर्ण ॥
 श्रीरामचंद्र शुवीर सदैव सेव । कारुण्यमंदिर मुलप्रद रम्य देव ॥ १८ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुश्लोकमानसे सकलकलिकटुपविध्वंसने
 उत्तरकांडे काकभुगंडिगरुडसंवादे श्रीरामप्रतापभक्ति-
 अनन्यशरणागतवर्णनं नामैकविंशतितमस्तरंगः ॥

तरंग २२ वा

मासी जशी मति तया नुज गाइत्या मी । रामप्रतापमहिमा सुकृतानुगामी ॥
 ना वर्णिले नुजसि मुक्ति करून काही ! हे सर्व जे बघित मी निजबोचनाही ! ॥ १ ॥
 श्रीरामनाममहिमा गुनकीर्ति रूप । घारे अनंत अमित प्रभुचें अमूर ॥
 आपानत्या मति मुनी हरिहीर्ति गाती । ना पार शंख, शिब, वेदहि पावताती ॥

ऐकें खगेश ! तुम्हि ते मद्य दान्त पथीना अन्त पावत असां कधि अंतरिधीं ॥
 तैसा अगाध महिमा रघुनायकाचा । त्याचा कुणा मरसला तळ काय साचा ॥
 भीराम कामशतकोटि-सुरम्य-रूप । दुर्गाब्जकोटिसम वैरि वधी अमूप ॥
 तो इंद्रकोटिशततुल्य असा विलासी । आच्छाद्यकोटिसम जो अमितावकाशी ॥
 जो वायुकोटिशततुल्य विशालदाक्षि । आदित्यकोटिशततुल्य अनन्तदीप्ति ॥
 जो चंद्रकोटिशत-शीतल तापहारी । संसारताप शमवी अतुलप्रकारी ॥५॥
 जो कालकोटिशतसाच दुरन्त होय । जो अग्निकोटिसम नित्य अधर्षणीय ॥
 पातालकोटिसम जो प्रभु हो अगाध । जो की कराल यमकोटिसमानबाध ॥६॥
 जो तीर्थकोटिसम पावनरम्य राम । यन्नाम सर्व अवकोटिंशि हो विराम ॥
 भीराम सुहिर हिमालयकोटिसाच । गंभीर सिंधुगतकोटिसमान तोव ॥७॥
 तो सर्व काम पुरवी भगवान् रमेश । की कामधेनुशतकोटिसमख त्यास ॥
 चातुर्य ज्यांत शतकोटि सरस्वतींचे । ज्या धातृकोटिसम निर्मितिभाग्य साचें ॥
 जो विष्णु-कोटिशत पालन-कार्यदध । जो रुद्रकोटिसम संहरि पंकबाध ॥
 श्रीमंत जो धनदकोटिशतासमान । मायोपमान शतकोटिहि योग्य ज्या न ॥९॥
 जो मारचारि शतकोटि अरीय ऐसा । ऐसा सुयोग्य उपमा तरि काय ईशा ॥
 [आहे अगाध रघुराय, तयास साची । योग्या मनोज्ञ उपमा प्रभुमानसाची ॥]

निगम म्हणति की निरुपम रामा उपमा रामाविण कैची ! ।

कोटि काजव्यांसम रवि म्हणणें लघुता दाखित अति त्याची । ॥

असें अमुनिही निजनिजमतिच्या विलासि हरिला गाति मुनी ॥

भावग्राहक कृपाळु विभु तो प्रेमें परिसुनि सुख मानी ॥११॥

भीराम होय अमितांबुधि की गुणांचा । पावेल पार तरि कोण तदीय साचा ॥

संतांचियाकडुनि जें मजला कळालें । सांगावया तुजसि तें शिका मिळालें ॥

तो भाववश्य भगवान् सुखराशि राम । कारुण्यमंदिर मनोहर जो निकाम ॥

यकूनि मान ममता मद मानसींचे । सीतापतीस भजणें तनुचित्तवाचें ११

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने

उत्तरकांडे काकमुशुंडिगरुडसंवादे श्रीप्रतापप्रचण्डातिन्यूनाधिक्य-

रूपकालंकारवर्णनंनाम द्वाविंशदितमस्तरङ्गः ॥

तरंग २३ वा

ऐकोनि ती बहु मनोज्ञ मुशंडि-वाणी । हर्षानि पंख खगराट् फुलवीत दोनी
अत्यंत हर्षुनि मनीं जल नेत्रिं येत । श्रीरामसुंदरचरित्र भरे मनांत ! ॥ १ ॥

पश्चात्ताप तथा होय स्मरनी मोह मागळ — ॥

‘अनादि ब्रह्म जो राम तो म्या मनुज मानिला !’ ॥२॥

पुनःपुन्हां कागपार्यां लवकां शीघ्र आदरें ।

रामतुल्यचि त्या मानी अंतरीं प्रेमनिर्भरें ! ॥ ३ ॥

गुरुवाचनियां कोण तरेल भवसागर ॥

असो कीं नर तो जैसा ब्रह्मावा देव शंकर ॥ ४ ॥

होतो प्रसित मी ताता ! सर्वथा संशयोरगे ॥

कुतर्कलहरीसर्षी दुःखें प्राण निघूं बंध ! ॥ ५ ॥

भिले तत्र स्वरूपी हा गारुडी रघुनायक ॥

मजला जीववी जो कीं त्रैलोक्यगुलदायक ॥ ६ ॥

दुस्त्रिया सत्प्रसादानें मोह माझा चिनाशला ॥

रहस्यमाव रामाचा जाणला, ज्या नसे तुला ! ॥ ७ ॥

लाला प्रशंसि बहुरीति जुडोनि पाणी । वंदीतसे गडड तच्चरणीं लवोनी ॥

सप्रेम मंजुल विनम्र विनीतभाव । तो बोलला पुढतिं निर्मल कीं अपूर्व ॥८॥

‘अज्ञानचिंति मम यास्तत्र मी विचारींस्वामिन् ! तुम्हास कथणें मज सत्प्रकारीं

कारुण्यसागर विभो ! मजला वदावें । जाणोनि दासचि मला अपुला सुभावे ९

सर्वज्ञ, तत्त्वज्ञ, तुम्ही विशुद्ध । तमोगुणातीत ऋजू सुबुद्ध ॥

विनिर्मलचार रमेशभक्त । ज्ञानी सुविज्ञाननिधान सत ॥१०॥

हा देह वायस तुम्हांप्रति केवि येत ! सागा समस्त मज कारण जें यथार्थ ॥

श्रीरामचंद्रचरितोत्तमानसाची । ही प्राप्ति जाहलि तुम्हा कधि तें वदाचि !

हे नाथ शरमुण्ये कळलें मला कीं । नोहे तुम्हा प्रलपिही कधि नाश लोकी ॥

नोहे मृग्य कधिच वाक्य उमापतीचें । मच्चित्त हें म्हणुन संशयलोळ माणें ॥१२॥

त्रैलोक्य जीव नर नाग चराचराय । हे सर्व कालवदनामधि होय ध्याय ॥

बसण्डकोटि अमिता लय जो करीत । तो काल नित्यदुषितक्रमग्रस्त, नाश ॥

व्यापीत ना अति करालहि काल तुम्हा। याचें वडा जि ! मज कारण पुण्यसीमा !
 शानप्रभाव अधवा निजयोगशक्ति । तें सांगें जि ! मजत्राणि कृपालुमूर्ति १४
 मी पातलो तुमच्या जेव आभनासी । शाली विनट तंव मद्भ्रममोहराशि ॥
 याचेंहि कारण मला प्रियनाथ ! सांगा । माझेवरी करुनियां कदगानुरागा ॥ १६

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोक्तमानसे सकलकलिकल्पविध्वंसने
 उत्तरकांडे गरुडवार्ताविनयप्रश्नवर्णनं नाम त्रयोदशस्तरङ्गः ॥

तरंग २४ वा

हे गौरि ! ती गरुडवाक् परितूनि काग । आनंदुनी यदत त्या अति सानुराग ॥
 “दे धन्य धन्य तव मानस, पक्षिराया ! । त्वप्रश्रहे रुचति पारसिच मन्मना या
 त्वत्प्रभ भक्तियुत सुंदर आयकोर्ना । गेलो भल्लन बहुजन्मभवस्मृतीनीं ॥
 गाऊन सर्वे निजवृत्त तुला कथीन ! नूं ऐक सादर सख्या । मनिं सावधान ॥ २
 विज्ञान योग दम दान शमननादि । वैराग्य यज्ञ, तप, मंत्र विवेकबुद्धि ॥
 सर्वास सफल रघूत्तमपादभक्ति । कोणासही तिजविना नच हो मुलाति ॥ ३ ॥
 श्रीरामभक्ति मज या तनुमाजि होय । यासाठीं दीच तनु मध्प्रिय गा । अमेया ॥
 हो स्वार्थसाधन जेथें करनी कसेही । त्याचेवरीच ममता हृदयीं वसे ही ॥ ४
 ही नीति होय गरुडा ! जगतीनलात । जी वेदमान्य तशि सज्जनमान्यरीत ॥
 दे आपणां परम जे हित साधुनीच । प्रीती करविच तथीं जरिते सुनीच ॥ ५ ॥
 कीटामुळें रोशिच ते जहाले । व्यापासुनी निर्मिर्ली दुकूले ॥

अपावना त्या कुमिना अतीव । प्राणांपरी रक्षिति लोक सर्वे ! ॥ ६ ॥
 हा स्वार्थ एकचि खरा जगिं जीवनाचा । कीं रामफारिं रति हो मनिं देहि वाचा
 तो देह पुण्य, अतिसुंदर तीच काया । जी पावुनी मन जडे प्रभुरामराया ! ७
 त्यामोनिही विधिसमा तनु, रामवैरी । ना त्या प्रशंसिति कवी बुध सद्विचारी
 श्रीरामभक्ति वजली मम या तनून । याकारणें परममध्प्रिय तीच नाथ ॥ ८
 इच्छामृती असुनिही तनु मी न टाकीं । देहाविना भजन नाहिं, वदे धुनी कीं ॥
 मी आधि मोहसन्निधीं पडु आर्त झालों । रामासि मी चिसुख शोभिं सुखें न गेलों

शाले असंख्य मम जन्म, अनेककर्मों । ते योग यागतप दानजपां करीं मी ॥
मी जन्मलो नच जियें अशि कोण योनि! केली भ्रमन्ति बहु मी किवनी फिलनी
मी पाहिली करुनि कर्मतती अनेक । आनापरीं कधि सुखी नच होईं देख ॥
शुद्धी असे मज असंख्याचि जन्मिची हे । शंभुप्रसादि नच मन्मति लिम मोहें
सागेन मी प्रथमजन्मचरित्र माझे । ऐकें विहंगमपते ! श्रवणीय हें जें ॥
येकोनियां प्रभुपदायुजभक्ति जन्मे । होऊनि नष्ट सगळी हृदयार्तिमयें ॥ १२

पूर्वीं एका कळीं शालें कलियुग अतीव मलमूल ॥

नरनारां सर्व जयीं वेदविरोधी, अधर्म अनुकूल ! ॥ १३ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुक्तोक्तमानसे महाकाव्ये
कलिकलुपविध्वंसने उत्तरकांडे गरुडं प्रतिभुगुंढिनिज-
दशार्पणं नाम चतुर्विंशतितमस्तोत्रः ॥

तरंग २५ वा

मी त्या कलियुगीं येईं अयोध्येनधि जन्मुनी ॥

होतो शूद्र, करीं भाक्ति शिवाची तनुवाढनी ! ॥ १ ॥

अन्य देवांसि मी निन्दीं ! अभिमानमदोद्धत ॥

अतिवादी धनोन्मत्त उग्रधो दंभूरित ॥ २ ॥

राधाची राजधानी वसती जरि ती मम ॥

तरी न महिमा तीचा जाणिला म्या मनोरम ॥ ३ ॥

अयोध्येच्या प्रभावातें आतां जाणत उत्तम ॥

मार्तांडी बहुधारतीं पुराणें निगमागम ॥ ४ ॥

कुटंडी जन्मता कोणीं अयोध्यावसनीं कृता ॥

श्रीरामपदभक्तीत हांते तन्माति सद्व्रता ॥ ५ ॥

अयोध्येच्या प्रभावातें जीव जाणत तेधवां ॥

जिन्ना वास हो नितीं श्रीरामा ज्ञानकोषया ॥ ६ ॥

उरगारे ! अनी उग्र होता वो कविकाल गा ! ॥

नरनारी जिथें सान्या पावाच्या होत आपणा ॥ ७ ॥

कलिपापीं दुस्त धर्मं गुप्त सदमंथ जाहले ॥

खलबुद्धी दांभिकांनी नाना पंथ विनिर्मिले ! ॥ ८ ॥

मोहग्रस्त मनं हात्तीं लोमघातित सङ्कृति ॥

कलिधर्म वंदे काहीं गरुडा ! ऐक सन्नति ॥ ९ ॥

ना वर्ण धर्म नच आश्रम होति चारी । वेदां विरोध करिती नर आणि नारी ॥
विप्र श्रुतींच विक्रिते, नृनलोकभधी । कोणीच मानि नच वेदहि विश्वसाधी ॥
जो ज्यास आवडत तो पथ तो धरीत । तो होय पंडित, करीत यथेष्ट उक्ती ॥
मिथ्यातपी करित दांभिकरीति सारी । त्याचीच संत म्हणुनी झळकें तुतारी ! ॥
तो द्याहणा, हरित जो परसंपदेची । आचारवान् म्हणति जो जन दंभराशि ॥
जो आचरीत सगळीच लबाडि युक्ति । त्यालाच या कलियुगी गुणवंत उक्ति ॥
आचारहीन सुटला पथ ज्या श्रुतींचा । ज्ञानी विद्यामि गणला कलिकाळि साचा ॥
ज्याची विशाल नखपंक्ति तया जयाही । तो खरात तापस असा कलिमाजि होई ॥
ज्या वेपभूषण अमंगल सर्वरीती । त्याणें अभक्ष कसलेहि, नुणेचि नीति ॥
ते योगि, तेच नर सिद्ध केलीत हात । त्यानाच पूज्यरण लाभतसे समस्त ! ॥
आचार ज्यांच दुसऱ्या अपकारकाधि । त्यानाच गौरव कलीमधि मान मारी ॥
देई वचें मनिहि जे अगदींच खोटे । वक्तें तयास म्हणती कलिचे चलेटे ! ॥
स्वामिन् समस्त नर लपट कीं लिखायी । ते नाचतीच नश्मकंद कामपायी ॥
ज्ञानोपदेश करि शूद्रहि कीं दिवासाचेती कुदान, उरि जानवि विप्रवेप ॥ १६ ॥
क्रोधी समस्त नर कामुक लोभबुद्धि । जे वंद-विप्र-गुरु-साधुजना विरोधी ॥
त्यागूनि आत्मपति सदगुणि सुदरांगी । अन्यासजें रनति कीं युवती अमागी ! ॥
सौभाग्यिनी दिसति भूषणहीन दीन । शृंगार लेति विधवा ललना नवीन ॥
ते शिष्य आणखि गुरू अधिराध दोनी । रेके न एक, दुसरा वधतो न कोणी ॥
द्रव्या हरी, परि हरी नच शिष्यशोका । ऐसे गुरू पडति कीं नरकीच देखा ! ॥
माता पिता निजशिरोमति बोलवूनी । देवी घडे उदरपूरण धर्मवाणी ॥ १९ ॥

ब्रह्मज्ञानाविण नारीनर करिति न दुसरी भाषाही ।

कवडीच्याही धनलोभानें करिती द्विजगुरुनाशाही ॥

शूद्र भाडती विप्रजनाशीं म्हणत 'न आम्ही उणें तुम्हां ।

ब्रह्म जाणतो तोच ब्राह्मण' म्हणुनि दयाविति 'रे ! अधमा !' ॥ २० ॥

परलिखांशीं लंपट कामी कपटाचरणी चतुर नर ।
मोदमत्सरी लोटलेले लोभे भरले आत वर ॥
अद्वैतांच्या सिद्धांताचे वक्ते गृह्णुनी त्या ख्याती ।
पाहत आलो, विहंगमवरा । कलियुगकालीं हे रीती ॥ २१ ॥
नाशा जांती स्वताहि नेती दुसऱ्यालाही जे नाशा ।
सन्मार्गाचे पालनकर्त्या सरल भाविका कुणा अशा ॥
दुष्टतर्कट रचुनी निंदिति पूज्य पावना श्रुतिमाते ।
कल्प-कलरभरि नरकी पडणें न चुकें ऐशा अधमातें ॥ २२ ॥
नीच वर्णिचे किरात कोळी कलार तेली कुंभार ।
श्वरच असे जन, चाइल मरतां मोडिति अपुल्या संसार ॥
मुंडुनि मुंडा फिरतीं चहुं दिशि होउनि बाहिर संन्यासी ।
नमविति पाषां द्विजां अपुलिया नाशिति इहपर-पुण्यासी ॥ २३ ॥
विप्र निरक्षर कामुक लोलुप घृणलीपति शठ दुश्चरित ।
शूद्र करी जपदानवततप कथिण पुराणें रसभरित ॥
मनास वाटे तसें कल्पुनी करिती सोरे आचार ।
अनीति ऐशी किति वर्णात्री ! दिसत न मजला तरि पार ॥ २४ ॥

हो वर्णसंकर कळीमधिं सर्वरीती । सद्धर्मसेतु नर भंग करे करीती ॥
भोगीति तत्फल अनन्तपरीं परी ते । रे ! दुःखशोकभयसोगावियोग यातें ॥
सोडोनिया श्रुतिमता हरिभक्ति पंथा । वैराग्य-नीति-शमशाति-विवेकयुक्ता ॥
ते चालती कुमति मानव दुष्ट पंथें । कळोनि काह्णितरि ते कलिमूढचित्तें २६
॥ इति धीरामचरितनामसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकल्पविध्वंसेन
उत्तरकांडे कलिधर्मवर्णनं नाम पंचविंशतितमस्तरङ्गः ॥

—:—

तरंग २६ वा

मिळवुनि दामा सजविति धामा विषयीं रत यति ना विरति ॥
गही दरिद्री, तपी घनाढ्यहि; कौतुक कलिचें वणें किति ॥ ॥

कुलीन टाकी सती स्त्रियांना आणुने ठेविति गृहि अ-सती ।
 निर्भयचित्ती असे वागतां डावलुनीयां सुभगगती ॥ १ ॥
 सुत वाडिलांत मानिति तोंवरि जोंवरि अवल्य कर न धरी ।
 सासुरवाडी प्रिय शाल्यावरि कुटुंबजन त्या शत्रुपरी ! ॥
 अघर्मरति नृप पापपरायण प्रजा वियोगीति दंडानीं ।
 मलिनहि धनिका कुलीन गणना, द्विजस्व जानविं, तप नर्मी ! ॥ २ ॥
 वेदपुराणां मान देइना तो हरिमत्तचि संत रस ।
 बृंद कवींचे असुनि न वाणी उदार लाभे श्रुतिमधुरा ॥
 गुणास ठेविति दोषचि सगळे गुणी न येई आढळुनी ।
 दुष्कालांचा सुकाल कलिमधिं, भुडी मरति जन कळकळुनी ! ॥ ३ ॥
 ऐक खगेश ! द्वेपकपट हठ दभ मोहमद काम तसे ।
 ब्रह्माज्ञासहि पाखंडादिक मान व्यापिति सरं कसे ! ॥
 धर्महि होतिल तामस सारं जरतप, यज्ञतदान ॥
 वर्षंतील ना देवाहि धरणीं, धान्यादि नुगथे पेलून ! ॥ ४ ॥
 अबला होतिल अलकायभूषण अतिधुधाळ धनहीन ॥
 दुःखी अतिशय ममत्त्वपूर्णा, कांक्षिति सुख परि मूर्खरण ॥
 धर्मावरती रती न लवही अल्पबुद्धिच्या निष्करण ॥
 कोमलता नच हृदयानर्भ्ये; कलिमधिं ऐसे अधमगुण ! ॥ ५ ॥
 रोगलेशीं नर पिडलेले, भोग शक्य नच सेचाया ।
 अभिमानी अति विरोध करिती सकल अकारण ते बायां ॥
 जीवन लघु अति पंचदशावधि-वर्षकाल ते मात्र जरी ।
 तरी मत्तता इतुकी हृदयीं, नाश न जणुं कीं कल्पवरीं ! ॥ ६ ॥
 कलि हाल करी अशा परींनीं । अनुज्ञा वा तनुज्ञा न कोणि मानी ! ॥
 नच तीप मनीं विचार शाति । लघु मोठे सगळेच भीक घेती ! ॥ ७ ॥
 अति मत्सर रोषशब्द लोभ । अशि सर्वत्र; मिळे न साम्यलाभ ! ॥
 जन सर्व वियोगि शोकि झाले । शुभवर्णाश्रमधर्म ते निमाले ! ॥ ८ ॥
 न दया, नच दान, ना दमन । नच मुज्ञानपणा वरीत बुद्धि ॥
 जडता परवंचनादि वृत्ति । कलिमाजीं सकलावरीं रहाती ! ॥ ९ ॥

सारेचि नरनारी ते कलिपोषक बाहले ॥

परनिंदा करोनीयां मरती जगतीतलें ! ॥ १० ॥

हैं एक ऐक गरुडा ! कलिदा कराल । आहे मलायतन दुर्गुणराशि काल ॥
आहेत सद्गुणहि ते बहु या युगात । कीं अप्रयातिच तिथे सुटकाहि होत !

कृतामधें तारक होय पूजा । त्रेतायुगी यज्ञ, न मार्ग दूजा ॥

द्रापारि यज्ञे गति जी मिळे कीं, । नामें हरीच्या युगि या, विलोकीं ॥

विज्ञानी योगि सारे कृतयुगि तरती या भवा ध्यानरीतीं ।

त्रेतामध्ये करुनी बहु मख हरितें अर्पुनी होय मुक्ति ॥

द्रापारी रामपूजा करुनिच तरणें, मार्ग नाहीच दूजा ।

गावोनी मात्र रामा नर तरति भवा या युगीं, पक्षिराजा ॥११॥

कलियुगि साध्य न होई कवणाही योग यज्ञ वा ज्ञान ॥

एकचि आधार असे, कीं, गावें रामचंद्रगुणगान ॥१४॥

टाकुनि अन्य भवंसा, जे भजती सौख्यधाम रामातें ॥

तद्गुणसमूह गाती प्रेमानें आळवूनी नामातें ॥ १५ ॥

ते नर तरतिल भव हा संशय यामाजि लयहि नाहीच ॥

नामप्रताप दिसतो कलियुगि तरि नित्य आगळा साच ॥१६॥

कलिचाही एक असे विशेष पावन महा प्रताप असा ।

पुण्य मिळे मानसही, कलिमध्ये पापमात्र ना मनसा ॥१७॥

कलियुगासम तें युग अन्य न । दृढ असा ऋतुभाव धरो मन ॥

विमल रामगुणाप्रति गाउनी । भव विनाश्रम जाय उताडनी ॥१८॥

[युग असे दुसरें न कळीविता । भवंसा दृढ हा धरिरे जना ! ॥

विमल राघवसद्गुणगायन । भर सरे युगि या धमल्याविणें ॥१८॥]

प्रकट धर्मपद जरि चारिही ॥ कलिमध्ये परिनुल्य ददान ही ॥

कवणाही निधिनें दिधले तरी । स्वचित 'दान' दितोत्तम हो करी ॥१९॥

श्रीराममाया दृढपात निर्मी । युगीं युगीं अन्यचि श्रुतिभूमी ॥

निगान उत्ताश्रित साम्यभाव । कृतीं म्हणूनी मन तुष्ट करी ॥२०॥

प्रेतायुगांत रज अल्ल, अनल्ले सत्त्व । वासाटि कर्मि रति, सर्व सुखप्रसुत्त्व ॥
 हो द्वापरी रज बहू, लघुसत्त्व तेथें । द्विचित् तमसत्त्व म्हणुनी सुखदुःख वपें ॥
 आहे कर्तीत गुग तामस मात्रफार । थोडा रजोगुण म्हणोनि विरोध थोर ॥
 जाणोनि सर्व युगधर्म असे मनात । त्यागी अधर्म युघ, धर्मि रती वहात ॥ २२ ॥
 हे कालधर्म नच बाधति त्याजलाच । ज्याची रती रघुरतीवर्तीच साच ॥
 जें की करी कपट तो नट युक्तिगाली । ती व्यापिते न नटसेवकचित्ति भूली ॥

हरिमाया निर्मित ते हरिभजनाविण न जाति गुणदोष ॥
 सर्वोद्देकाम त्र्यजुनी, भजणें धोराम चित्तसंतोष ॥ २४ ॥
 गरुडा ! त्या कलिकाली बहु वपें राहि मी अयोध्येत ॥
 पडतां दुष्काळ पेरी, तेथुनि मी अन्य देशि गा । येत ॥ २५ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे कलिकलुपाविध्वंसने
 उत्तरकांडे कलिकालमहाचोरकर्मवर्णनं नाम पड्विंशतितमस्तोत्रः ॥

तरंग २२ या

ऐक रे ! गरुडा ! आलों तेव्हा उज्वयिनीत मी ॥
 अत्यंत दीन मालिन दुःखाच्या व्यापिलों तमी ॥ १ ॥
 गेल्यावरी काल ऐसा मिळवी कादि संपदा ॥
 फिरुनी तेथ मी अर्ची भक्तीने शंभुच्या पदा ॥ २ ॥
 होता विप्र तियें एक शिवपूजक वैदिक ॥
 शिवपूजा करीं नित्य न त्या कार्यदि आणिक ॥ ३ ॥
 हुदयी अति साधुत्व जाणता परमार्थिचा ॥
 उपासी शंकरा प्रेमें न द्वेषा परमेश्वरा ॥ ४ ॥
 ऐशा त्या ब्राह्मणा सेवी मी मनें कपटें पेरी ॥
 दयाळू अति तो विप्र नीतिमंदिर तो जरी ॥ ५ ॥
 बाळता नम्रता माझी देखोनी, विहगेश्वरा ! ॥
 विप्र तो पदवी मातें मी की पुत्राचि दूसरा ! ॥ ६ ॥

शंभुमंत्र मला देई विमल द्विजसत्तम ॥

उपदेशहि दे नाना निवारया मनस्तम ॥ ७ ॥

मी तो मंत्र जपें नित्य शिवमंदिरि जाउनी ॥

वृद्धिगत परी होत दंभ गर्वहि मन्मनी ! ॥ ८ ॥

मी नीचजाती खल पाप दुर्मति । उन्मत्ततेन हृदयी भें अति ॥

मी विष्णुभक्त द्विज पाहांतां जळ । द्रोही हरीचा महिमा न आकळे ॥ ९

गुरु नित्य प्रबोधीत माझिया हृदयाप्रति ॥

पाहूनि मम आचार गुरु दुःखित हो अति ॥ १० ॥

एकदा गुरुरायाने मजलागि निमंत्रुनी ॥

घोडिली मजला नीती बोलून बहुरीतिनी ॥ ११ ॥

“है, जाण ताता ! शिवभक्तिचें फल । कीं रामभक्ती मिळणें सुनिर्मल ॥

ब्रह्मा तसे शंकर, भक्त राघवा । त्याच्या गुटें थोरवि केवि मानवा ? ॥ १२ ॥

ज्याचे पदान्तरां सद्गत शंभुधातया द्रोहि दैवहृत्का ! शुभ कांक्षिती तें ?”

सैं की म्हणे गुरु ‘असे शिव विष्णुभक्त’ । एकोनि तें खगवरा ! जणुं दग्ध चित्त !

विया मिळालि मज जात्यधमास ज्यातें । सर्पास दुग्ध जणुं पाजविलें तसे तें ॥

मानी कुजाति, कुटिलात्म कुमार्गि तो मी ! झालो गुरुस रजनीदिन वैरगामी !

माझे गुरु अतिदयाळु ; मुळीं न कोपी । देती सुबोधचि मला बहु ते तथापि ॥

बेधून नीचाहि कुणी मिळवी महत्वा । हट्टेचि त्यास करि नाश, दिसेचि तत्त्व !

बा ! धूम्र हा असत अग्निमुळेंचि झाला । अगोस तो विक्षवि पावुनि मेघतेला

मार्गावरी पडलि धूळ, न मान तीतें । पादप्रहार सकलां रुडुनी सहाते ॥ १६ ॥

वास्त तिला उडवि तें पडतेच आधीं । राजाचिया मुकुटि, लोचनिही अवार्थी

पाहोनि हे खगपते ! जगती प्रसंग । ना शाहणे करिति कीं अधमाशि संग !

गताति पंडित कवी अशि हे मुनीति । दुष्टासवें कलह योग्य न वाऽनुरक्ति

म्हावें खलासह सदैवचि ना ! उदासी श्रानां तसा परिहरो जन कीं खलासी !

माझे सुदुष्ट हृदय कपटी कुटिलात्म तें ॥

सांगती गुरु कल्याण परी तें कट्ट मन्मते ॥ १९ ॥

शिवालयी एकदां मी हेतो जपत शंभुंत ॥

आले गुरु तरी गवें गुटें, ना वंदिं त्यांसि तें ! ॥ २० ॥

न तैं दयाळू गुरु बोळलही । रोया न त्यांच्या हृदि ठाव कांहीं ॥
 अती परी गुर्वपमानपाव । साहू शकेंनाच शिवप्रकोप । ॥ २१ ॥
 येई नभोवाग् तई मंदिरांतुनी- । “ मूढा अभाग्या ! अति गर्ह ज्या मनीं
 संकुद्ध-शाले जारि ना तुझे गुरू । सुगानि चिचीं करुणामहातरू ॥ २२ ॥
 तरी तुला देइन शाप मी थळा ! साहेन ना नीतिविरोध उद्दय ! ॥
 करीन तूं जर मी न शासन । जाईल रे ! सच्छ्रुतिमार्ग भंगुन ॥ २३ ॥
 इंध्यां करीत जन जो गुरुशीच साच । तो रौखीं नरकिं कोटियुग पडेच ॥
 त्रैलोक्य तो सकल योनिंत जन्म घेत । दुःखे सहे असुतजन्मभरी नितान्त ॥
 राहासि तूं अजगरासम पैसुनीच । पाप्या खळा ! अहिच हो कुमती सुनीच ॥
 मूढा ! महाविदरकोटि राहशील । पायोनिचां अविमल गति पावशील ” ॥ २५ ॥

हाशःकार गुरुमुखी आला शिवशाप उप्र ऐकोन ॥

मज कंथिता वघोनी गेलें तद्दुःख दुःखभरि भरुन ॥ २६ ॥

सप्रेम द्विज घाली दंडवत प्रभुसमोर बद्धकर ॥

प्रार्थी सगद्गदगिरा जाणुनि मम भव्य घोर गतिनिकर । ॥ २७ ॥

“नमो ईश ईशान सौख्यस्वरूपा । विभो ! व्यापका ब्रह्मवेदा अमूपा ॥
 स्वयं निर्गुणा निर्विकल्पा निरीहा । चिदाकाश आकाशवासा अनीहा ॥ २८ ॥
 निराकार अकारबीजा तुरीया । ननो इंद्रियातीत देवाधिराया । ॥
 कराला महाकालकाला कुसाला । गुगुळ्या भगभोधिपारा दयाळा । ॥ २९ ॥
 तुषाराद्रिगौर मनोज्ञा गभीरा । नमू कोटिकामाहुनी रम्यसारा ॥
 जया शीर्षभागा मनोहारिगंगा । नमो भालशालेन्दुमूयाप्रसंगा ॥ ३० ॥
 चलकुंडला शुभ्रनेत्रा विशाळा । प्रसन्नानना नीलकंठा दयाळा ॥
 धरी सिंहचर्मबरा मुण्डमाला । नमूं शक्य नाशितान्तःश्रमाला ॥ ३१ ॥
 प्रचंडा प्रकटा प्रगल्भा परेशा । अखंडा अजा कोटिमूर्त्यप्रकाशा ॥
 मनःशूलनिर्मूलना शूलहस्ता । भवानीपते ! नाशि दुःखा समस्ता ॥ ३२ ॥
 नमूं सर्वकल्याणकारी अनन्ता । सदा सज्जनानन्ददा हे पुरान्ता ॥
 शिवा सच्चिदानन्ददोहा विमोहा । धरान्ता ! नको विध्वल भक्त कीं हा ॥
 तुला भावगम्या उमानाथ । लोक । न बंदीति तों केवि व्हावे अशोक ! ॥
 प्रभो ! सर्वभूताधिवासा गिरीश । सदा दे सुतोया विनाशी दुराश ॥ ३४ ॥

स्तुतीही तुझी केवि यावी यथार्थ ? । न योगीं जरीं पूजनीं मी समर्थ ॥
जराजन्मदुःखार्त जीवास ईशा । प्रभो ! रक्ष रे ! वंदितों आशुतोषा ! ” ॥ ३५ ॥
रुद्राष्टका म्हणत विप्र समक्ति ऐशा । जें होय तत्क्षणिच शंकरचित्ततोषा ॥
गातील जे नर हरस्तुति ही सुभावी । त्याना प्रसन्न गिरिजावर हो न केवी ?
ऐकूनि ती स्तुति बघूनिहि विप्रभाक्ति । सर्वज्ञ शंकर अनीवचि तुष्ट चित्ती ॥
ये मंदिरांतुनि नमोवच याप्रकारें— “आतां मला दिजवरा ! चर माग की रे ! ”
सांगे दिज “प्रभुवरा । जर तूं प्रसन्न । माझ्यावरीं अससि दीनदयाळ पूर्ण ॥
धावी मला निजपदाबुजभाक्ति एका । यावा जि ! अन्यवर एक असाहि ऐका—
मायेमुलें तुमच्या, जडजीव लोकीं । राहें सदा फिरत मूढगणीं विलोकीं ॥
न क्रोध त्यावरि करा भगवन् महेश ! । कारुण्यसागर उमावर आशुतोष ॥ १ ॥
हे दीनवत्सल विभो ! करणें कृपा या । दीनावरी, धरित मी प्रभुवर्य पाया ॥
म्हावा जि । शंकर अनुग्रहरूप साप । योज्याच कालिं अशि हो करुणा अयाप ॥
कल्याण याप्रति अनंतपरीं जपानें । ऐसा प्रसाद करणे करुणानिधानें । ॥
ऐकोन विप्रवच तें उपकारपूर्ण । वाणी ‘तथास्तु !’ अशि होय नभामधून ॥
“केलें अंस जरि तयें अति घोरपाप । कोणुनि मी जरि दिल्याचि तयास साप ॥
साधुत्व पाहुनि तुझें परि हें नितान्त । याचेवरी करि न मी स्वकृपा अनन्त
जेकी धमाच करिती, उपकारि जे जे । ते हे दिज ! प्रिय मला जणुं राम माझे ॥
जोईल नैव मम साप कधीच याया । लागेल यास जगि जन्मसहस्र याया ॥ ३ ॥
हो जन्ममृत्युसमयीं जरि दुःख थोर । याटा न अल्पाहि तसें परि वाटणार । ॥
या ज्ञानलोचनच होय कुण्याहि जन्मीं । हे शूद्र ! ऐक मम वाक्य वदेन जें मी
भीरामचंद्रनगरीं तव जन्म झाला । मत्सेवनांत करिशी रत मानसाला ॥
माझ्या कृपे नगरिच्याहि तसें प्रभाजें । भीरामभक्ति हृदयीं तुझिया टसावे ॥ ४ ॥
हें तात । ऐक मम वाक्य सदैव सत्य । दे विप्रपूजन हरिप्रति तोष नित्य ॥
विप्रापमान कथिं तूं करणें न आतां । मानीं अनंतसम सेतत साधुसंतां ॥ ४ ॥
जें इंद्रवज्र अथवा ममहि त्रिशूल । कीं कालदंड हरिचक्रहि वा कराल ॥
योच्या प्रहारिहि न जो मरणार कोण । तो विप्रमत्सरदवीं जळगार नृणें ॥ ४ ॥
ऐसा थियेक धरिं तूं निज मानसात । ना या जधीं तुवसि दुर्लभ कांदि होत ॥
मी आणखीहि तुज देत अशीच आशी । निर्वाण राहिल तुसी गति सर्व देसी ॥ ”

ऐकोनि शंभुवच तें गुरु हपें 'एवमन्तु' हें वदले ॥

बोधुनि मज ते गेले स्वष्टहा शिवपद धरुनि हृदयें भेलें ॥४९॥

काले प्रेरियला मी विध्यगिरीमाजि जाहलों व्याल ॥

आयासाविण तीही तनु मी टाकीयली ययाकाल ॥५०॥

जी जी तनु मी घेई ती ती टाकीहि मी अनायास ॥

परिहारें नव वसना परिहरुनी वसन तें जुनें जेसं ॥५१॥

रक्षायले श्रुतिपथा शिवशकराणें । मत्तुंदाही सकल तो सद्गर्जो लया ने ॥

ऐशा प्रकारिं विविधा तनु घेतल्या मीं । न ज्ञानलोप मम हो कुटल्याहि जन्मीं ॥

॥ इति श्रीसुश्लोकमानसे कविकण्ठपविध्वंसने उत्तरकांडे शिवशापानुमह-

गुरुकृपावर्णनं नाम सप्तविंशतिस्तरङ्गः ॥

तरंग २८ वा

तिर्यक् तनु, मुरतनु, नरदेह वा मी । जों जों घरीं असत मी रत तेथ रामीं ॥

मी ना कधीं विसरलों परि एक दूल । कीं मद्गुरु किति दयार्द्र सुभावशील ॥

माते लाभे पुढतीं ब्राह्मणजनु धर्मदेह, भाग्यानें ॥

देवासहि दुर्लभ जो गाइवला श्रुतिपुण्यां बहुमानें ॥ २ ॥

मी तेथ खेळें जमवून मेळ । जे मालकाचे गमले रंगले ॥

करीत मी राघव-रम्भ-लीला । ज्या पाळवीतो क्षणिं हृन्मळीला ॥१॥

मी मौढ होत मज तों शिखात तात । ऐकोन जाणत परीं कचि ना मनात ॥

गेल्या मनावुनि सनस्तहि वासनाच । हो रामपादकमलीं रतिमात्र साच ॥४॥

तूं साग कोण विद्मेश । असा कुटैवीं । जो नामधेनु दवडूनि ज्वरीस सेवो ॥

मी प्रेममज मज काहिंच ना रुचे तें । सागून सागुन मला त्यजिलेंचि तातें ॥

होताच कालप्रश ते मम तात मातागेलों वनीं । मजत विश्वपित्या अनन्ता ॥

जेथे जिथे विपिनिं लाभत ते मुनीशाजाऊनि आश्रमिं तया नमवीं स्वशीर्ष

मी त्यां विचारित रघूत्तमकीर्तिगाथा । ते मागतीं मुदित मी परिसें समस्तां ॥

श्रीरामकीर्तिं अशि ऐकत मी भिरें दा । शंभुमसादिं मम ना गतिरोध केव्हां ॥

गाढेपणा त्रिविधही मुदल्या मदीय । हे लालसा हृदयें वृद्धिमतीच होय ॥

श्रीरामपादकमले जंज मी बघीत । तेव्हांच जन्म मम घन्य गणीन पूर्ण ॥८॥

ज्या ज्या पुसैं मुनिशि मी, कथितो असैं की। 'हो सर्वभूतमय ईश्वर हें विलोकी' ना तो रची मजसि निर्गुणवर्णनाची॥ जें ब्रह्म हो सगुण तें मज आवडेचि। मातें श्मरोनि गुरुवाक्य, मनीं मदीय । होई रघूत्तमिं रतीं जगतीं अमेय ॥ मी गात गात रघुनाथयशा फिरावें । मातें प्रतिक्षण रघूत्तम आवडावे १०

भेरुंगीं दटच्छाये बसल्या मुनि लोमशा ॥

पाहूनि बंदुनी पायीं वचा बोलत दीनशा ॥ ११ ॥

एकोनि माझी मृदु लीन बाणी । मुनी कृपाळू मजला बघोनी ॥ विचारि तो, सादर चित्त मातें । " आलस कां गा द्विजवर्य ! येथें ! " १२ तेव्हां म्हणालों " तुम्हि सर्व जाणते । आहा कृपासागर मुज मन्मंतें ॥ ब्रह्मास कैसैं सगुणा उपासणें ? । सागा मला जी ! भगवन् कृपागुणें " १३ ॥ तेव्हां मुनीशें रघुनाथ-सयशें । गाईयलीं सादर काहिं सदूरसैं ॥

विशानि सद्व्रह्मरत प्रयुद्ध ते । मलाहि मोठा अधिकारि मानते ॥ १४ ॥ ब्रह्मोपदेश मजला करिनी मुनीश । " अद्वैत निर्गुण अनादि न रुर ज्यास ॥ जें कीं अगम्य अविनाशि मुखाभराशि । जें निर्विकार कळतें नच इंद्रियांसी जें बागतीत नच नाम, अनीह तैसैं । जें कीं अलङ् उपमा नच ज्या विलासे ॥ ज्यातें नसे अवधि, निर्मल जें विशुद्ध । जें गम्य हो अनुभवाप्रति साधुसिद्ध ॥ तें ब्रह्म तूंच, तुज-त्यांत नसेचि भेद । कीं वारि आणि लहरी कथितात वेद " चाली मुनीश बहु हे समजूत माझी । चित्ता मदीय परि निर्गुण ना कळे जी । मी तें फिरुनि बदलों नमुनी पदास । मातें वदा जि । सगुणार्चन तें मुनीश । धीरामभक्तिसलिलीं मन मीन व्हावें । त्यातून हें विलग केवि बरें रहावें ? १८ तेव्हां दया करुन तो उपदेश द्याच । जेणें बघेन निजलोचनिं राम साच ॥ दोळे भरुन घुराय बघेन जेव्हां । ऐनेन निर्गुण सुवागुपदेश तेव्हां ! " ॥ सांगे पुन्हां हरिकथा मुनि तें अमूर्प । खंडोनिया सगुण, निर्गुण मांडि रूप ॥ तें मीहि निर्गुण मत्ताप्रति दूर लोटी । मांडीत मी सगुणरूपाचि पार हटीं । प्रत्युत्तरें करित मी बहु उत्तरातें । संकुद्ध होत मुनि लोमश तें स्वचित्तें ॥ ऐकें प्रभो ! जर विशेष घटे अवशा । शान्याचियाहि उपजे हृदि रोप मुशा ! अतिमात्रचि कीं केलें संवर्ण कुणी जर ॥ प्रकटीलचि अमीतें शांतही चंदनावर ॥ २२ ॥

वारंवार सक्रोप होउनि मुनी संगे मला ज्ञानचि ।
 मी माझ्याच बसोनि आसनि मनीं नानानुमानें रचीं ॥
 क्रोध द्वैतमतीविना कुहुनि ये ! अज्ञानच द्वैतधी ।
 मायावश्यचि होय जीव जड, ये ईशत्व जीवा कधीं ! ॥२३॥

जो सर्वसौख्यद तयाप्रति दुःख केवीं ! ज्याला असे परिस तो न दरिद्रि तेवीं ॥
 प्रोही दुज्यास, कधि निर्मय काय राही ! कामी कलंकविण राहिल केविं तोही ॥
 विप्रापमान करतां कधि वंश राहे ! ज्ञानें टिकेल नच कर्महि तेविं पाहें ॥
 राहिल केविं सुमती स्वलसंग होता । पावेल केविं सुगती परदारकर्ता ! ॥२५॥
 केवीं पडेल मविं जो परमार्थवेदी । होईल केविं सुखि जो दुःसन्धास निन्दी ! ॥
 राहेल राज्य कधि काय विना मुनीति । का पाप राहि भजतां हरिसचक्षे तीं !
 पुण्याविना सुयश पावन लभ्य काय ! पापाविना कधि तरी अपकीर्ति होय ! ॥
 ओह न लाभ हरिमक्तिसमान अन्य । जी मानिली सुजनिं वेदपुराणि धन्य
 पावोनिही नरतनू भजणें न रामा । ऐसी न हानि गरुडा ! जगती असीमा ! ॥
 दुष्टत्व-तामसगुणांजन पाप नाही । नाही दयेसरिस उत्तमधर्म पाही ! ॥२८॥
 ऐद्यापरीं अमितयुक्ति मनीं विचारि । ना आदरें मुनिसदुक्तिस मानिं मारी ॥
 मी घेईं जो सगुणपथ पुनःपुन्हाही । तो बोलला मुनि सक्रोप अशा वचाही ॥२९॥
 “नूढा ! तुला शिक्कि उत्तम ; मानिणी न । तूं उच्चरा कीरिस उत्तर ऊलटून ! ॥
 विश्वास ना करिशी सत्यवचीं मदीय । सर्वोसि भोतियुत घायसवाच काय !
 दुष्टा ! स्वपथचि तुझ्या हृदयीं विद्याल । चाडाळ पथि क्षमि हो ; नच यास वेळ !”
 मी घेतल्या स्वशिखरिं तो नमुनीच शार । वाटेन भीति, नच दीनपणा, न ताप ॥
 झालोच मी त्वरित काग, न त्यास वेळ ! बंदोव मी मुनिपदांबुज भक्तिशील
 चिंतूनि राम खुवंदमणी मनात । इथेच मी उहुनि जात नभोऽगगांता ॥३२॥
 जे होति गौरि ! खुनाथरक्षजमक्त । न क्रोड—काम—मद ज्याप्रति मानसांज ॥
 जे पाहती प्रभुरूपूतमपूर्ण विश्वा । त्याचा असल तारि काय कुणाधि दावा ! ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुगदे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
 उत्तरकांडे द्विजलोचनशंकादे परमरोत्कर्षमतवर्णने नाना-
 धाविशतितमस्तरङ्गः ॥

तरंग २९ वा

ऐकं खगेश ! नच हा ऋषिदोष काहीं । सर्वांसि चालक हृदंतरिं राम राहें ॥
 तो भूलशीत मुनिधीस दयांबुराशि । मद्भक्तिने करि परीक्षण चित्तवासी ॥१॥
 जाणोनि वाक्तनुमनीं मज आत्मदास । रामें पुनहां फिराविलें मुनिच्या मनास
 पाहोनिया सहनशीलपणा मदीय । विश्वास रामपदपद्मिं तसा अमेय ॥ २ ॥
 तो विस्मयें मुनि मनीं अति दुःखिं होत । बोलावुनी मजसि सादरचित्त घेत ॥
 नानापरीं मजसि तोषवि साखनानीं । दे राममंत्र मज अंतरिं तोषपूर्णी ॥३॥
 तो ध्यान वर्णि मज बालकरूपराम । विद्वान् दयानिधि मुनी करुणाभिराम ॥
 आधींच मीं तुजसि वर्णिलें असें तें । जें आवडे मजसि संतत भक्तिचित्त ॥४॥
 ठेगूनि वेड मुनि तो मज काळ काहीं । वर्णीत रामचरितोत्तम-मानसाही ॥
 सप्रेम ऐकवि मला सगळी कथा ती । बोलेहि तो मुनि मला अति मंजुलोक्ती ॥५॥
 "हैं गुप्त मानसचरित्र रघूत्तमाचें । वत्सा ! मिळे मजसि शंभुकुपेचि साचें ॥
 जाणोनि तू दयित भक्तचि राघवाचा । म्या गाडलें तुजसि पावन हें स्ववाचा ॥
 ज्याच्या हृदीं नच असे मुळिं रामभक्तिताता । नकोचि वदुं त्याप्रति हे सदुक्ति
 नानाप्रकारिं मुनिवर्य मला कथीत । मी आदरें मुनिपदांबुजिं नम्र होत ॥७॥
 रघोनिं मस्तकिं मला निजपाणिपत्र । आशीर्वचें मजसि दे मुनि हर्षसत्त ॥
 श्रीरामभक्ति अति गाढ तुझ्या हृदब्जिं । माझ्या प्रसादिं नित राहिल सौख्यदा जी
 होशील तू प्रिय सदैवचि रामचद्रा । वैराग्य-योग-गुणमदिर धी-समुद्रा ॥
 निर्मान, काममरणी, निजकामरूप । होई प्रभाव तव सर्वपरीं अमूर ॥९॥
 तूं आश्रमी ज्या वसशील भक्ता ! । चिंतीत रामा प्रभुला अनन्ता ॥
 व्यापी अविद्या लवही न त्यातें । सर्वांतीं योजनिही कदा ते ॥१०॥
 जे काल कर्म गुणदोष तसा स्वभाव । यांचें न दुःख तव चित्ति करील ठाव ॥
 नानाविधा ललित राम-रहस्यजातें । जीं कीं पुराणि इतिहासि निधानभूतें ॥
 ती गुप्त वा प्रकट होतिल बुद्धिगामी । भक्ती जडोनि तव नित्य नवीन रामी ॥
 इच्छा असेल हृदयामधिं जी त्वदीय । ती सर्व पूर्ण करणारचि रामराय ॥१२॥
 आशीर्वचें परिमुनी गवडा ! मुधीरा । ब्रह्मोक्ति होय गगनांतुनि कीं गभीरा ॥
 "होवो असेंचि, वदला मुनिसन्मतीबोहा काय वाळ्वनसि भक्त मदीय साजे" ॥

ती ऐकुनी गगनवाग् मज हर्ष होय । येई भरून उर, संशय दूर जाय ॥
मी प्रार्थुनी मुनिवरासि निरोध घेई । तद्गदपात्रिं कितिदा लव्घोनि डोई ! ॥
होएचि येई मग मी मग आश्रमा या । श्रीशप्रसादिं वर दुर्लभ पावुनीयां ॥
येथे बसोनि मजला, खगराज! ऐक । गेलेचि कल्य विस आगिक सात देख ॥
मी नित्य आचरिं रघूत्तमकीर्तिगान । हे आदरें परिसतात विहंग सुख ॥
साकेतिं रामखुबोर यदा यदा तो । भक्तार्थ मानवतनू अवतार घेतो ॥१६॥
त्या त्या सुधन्य समयीं प्रभुच्या पुरीला जाऊनि सौख्य बधिं राघव-बाल-लीला
हृत्पात्रिं राखुनि शिष्टूत्तमरामनूर्ति । मी येई आश्रमि मदीय मुखातनचिचीं ॥
केले निवेदन तुला सगळेचि वृत्त । ज्याकारणें मजसि वायस देह आत ॥
मी प्रभु सर्वहि तुझे कधिजे तुला गा ॥ श्रीरामभक्ति किति योर तया प्रसंगा ॥
हा देह वास्तवचि मात्प्रिय फार होय । कीं रामरायविं भक्ति जडे अनेय ॥
लाभे मला तुझहि मत्प्रभुदर्शनाचें । जावोनि सर्व मम संशय चित्त नाचें ! ॥
मी भक्तिचा धरित पथ असा हठानें होऊनि शतहि तसा मुनिच्या मुखातें ॥
मी मेळवीं वर सुदुर्लभही मुनीना । भक्तिप्रताप कवगासहि वर्य्य हो ना ॥२०॥
॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकालिकलुपविध्वंसने
उत्तरकांडे काकमुगुंडि-गरुडप्रभोत्तरवर्णनं नामैकोनविंशतितमस्तरङ्गः ॥

तरंग ३० वा

जाणोनि भक्ति आशि ही लखुनी वियेला । ज्ञानार्थ केवळ परिश्रमि जो ब्रह्माज्ञा ॥
तो कामधेनु गृहि पातलि मंद शक्ती । शोधीत अर्क फिरतो पय मेळूं कीं ॥१॥
ऐक खगेश ! हरिभक्तिस जे लव्घोनी । पाहाति सौख्य मिळवूं भक्त्या प्रयत्नीं ॥
ते मूर्ख, सागर महान्, तरणोविनाच । पाहाति हाति तरण्या परपार साज ! ॥२॥
हे गौरि ! ऐकुनि मुशंडिवचा मुखारा । बोले प्रहर्षुनि खगेश गिरा विनम्रा ॥
“नाही प्रभो ! मम उरीं तुमच्या प्रसादें । शोका भ्रमा स्थल, न संशयमोह नादे ॥
मी ऐकिलें तव कृपें तुझियाकडून । श्रीरामसद्गुणगणां हृदि शान्तिपूर्ण ॥
मी एक आणालि विभो ! पुखती विनोत । न सागजें समजवून दयार्द्रचित्त ॥४॥
गातात तत्त्व मुनिवेदपुराणसंत । ज्ञानासमान नच दुर्लभ काहि होत ॥
तें ज्ञान सांगत तुम्हां मुनिवर्य, नाथा ! कां भक्तिसें तजिह न तें वरिलें स्वचिचा

हो ज्ञानभक्ति मधि अंतर केतुकेतें ? । तें सांगें मज्जति सर्व कृपानिकेतें ! ॥

ऐकोनियां गरुडवाक्य सहस्र काग । अन्यादें वदत सुश मनोशभाग ॥ ६ ॥

“ज्ञानांत भक्ति नसे लवमात्र भेद । दोनीहि नाशितिच संसृतिजन्य खेद ॥

नाथा ! कथेति मुनि भेदहि त्यांत कांहीं । नृलक्ष्यदेउनि खगेश्वर त्यांस पाहीं

विज्ञान वा ज्ञान विराग योग । सरेचि होती पुरुषात्मवर्ग ॥

हो पीरपाचा प्रबल प्रताप । ल्विया स्वभावि दुबळ्याच रूप ॥ ८ ॥

जे की ज्ञान विराग योगहि तमे विज्ञान सरेजण ।

होती हे हरिवाहना ! पुरुषचि प्रख्यात त्यांचे गुण ॥

सर्वोरीति असे चलिष्ट पुरुष मांतिप्रतापगळा ।

घाला त्या अवलानि दुर्बल जडा, तद्धर्म हो वेगळा ! ॥ ९ ॥

नारीप्रती, पुरुष जो मतिधीर कोण । त्यांगू शके, जर असेल विरक्तपूर्ण ॥

ऐसें करूं नच शके विषयात्मकामी । जो अंतरीं विमुख रामपदाब्जमर्मी ॥ १० ॥

तो ज्ञानराशिहि मुनी मृगलोचनेचें । पाहोनिया विधुमुखा हृदयात नाचे ॥

होतोच तो विकल पंचगरप्रहारें । मायास्वरूप जगतीं युवतीच की रे ॥ ११ ॥

ना पडपात करतो, कथितो यथार्थ । जे सांगती स्वमत वेदपुराणसंत ॥

मोहूं शकेन युवतो युवतिस्वरूपा । हें जाणर्षाच गरुडा ! कथिमी तथापि ॥

माया तशीच हरिभक्ति तुम्हास ठावी । नारीसर्वग उभया सहजस्वभावी ॥

त्यातूनि आवडति भक्ति रघूत्तमांतें । माया खरोखराचि चापुडि नर्तकी ते !

पाहूनि भक्तिसि सदा अनुकूल रामानाया असे मनि भिऊनि तिला निकाम

भीरामभक्ति अतुल्य निरुपाधि ऐसी । नादे जयाहृदयि सतत निर्विनाशी

त्याला बघून मनि संकुचतेच मायादावी न त्या निज चलाक्यपणासि वायां

विज्ञानिही मुनि अशाच विचारि सन्याप्रार्थीति भक्ति विमल्य मुखलाणि नित्य !

० हें सत्यसार मुरहस्य न जाणनाती । कोणीहि सत्तर जगभ्रितयीं समस्ती ॥

जाणूं जो परि रघूत्तमसखसादें । स्वप्नातही नच तथाप्रति मोह बाधे ! १६

नृज्ञानभक्तीमधला विभेद रे ! । आणीकही ऐक खगेश्वरा ! बरें ॥

ऐकोनि तो, रामपदाबुजी रती । राहें अविच्छिन्न सदा विराजती १७

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानस सकलकलिकलुपविध्वंसने
उत्तरकांडे ज्ञानभक्तिसवाध्यावाध्यभेदवर्णनं नाम त्रिंशतितमस्तरङ्गः ॥

तरंग ३१ वा

ही ऐक तात ! जरि गोष्ट न सांगण्याची॥बाणायची अनुभवे, बदवे न साची॥
हो ईश्वरांच अविनाशि असाचि जीवांचैतन्ययुक्त सुविशुद्ध सुखात्मभाव १

तो होय मायावश हे खणोत्तम ।। हो बद्ध की तो शुक्रमर्कयोपम ॥

ही गाठ बद्धा जड-चेतनांमधे । मृषा, परी ना उकलावया बधे॥२॥

हा जीव संसारि तिघून जाहला । ग्रंथी सुट्या, सुलही न त्याजला ।।

पुराणवेदी कथिले उपायही । दटाचि होई अधिका, हुटे न ही ।।३॥

जीवाचिया हृदयि मोहतम प्रगाढ । ग्रंथी सुटे कसाचि ! ना दिशतेहि द्वाढ !

आणील ईश्वर असा जर गोड योग । तेव्हांव ती सुटलि तो सुटणार सांग !

भद्धा सुसात्त्विक अशी सुरमी सवस्वा॥भाली जर प्रभुहोरे हृदयाधिवासा ॥

जे कीं अनेक नियमग्रथ मंत्र योग । सांगील्ले भुविगणी करणीय चांग॥५॥

ते मातुनी जर हरितुंग ती चरेल॥उद्भाववत्स यिशु पाहुनि पान्दवेल ॥

बांधोनि पाय दृढ रज्जुनिवृत्तियोगे । केलें जर रिथर तिला सदांउरेंगे ॥६॥

विश्वासपात्रि मग निर्मल निर्विकृतर । काढील धारमन हा हरिभक्त गोवर ॥

लाभेल दुग्ध परमोत्तमधर्मसाशि । निष्कामवद्धि जर लापवि की तयाची ७

घाली धमा निवविण्या जर तोयवाता॥त्यातें जरी चिरजवीळ धूती मुद्याव ॥

आनंदयुक्ति जर माठ, विचार मंथा॥केलें तसें पुसळल्यांर दमाएव पंथा । ॥

घेऊनि रज्जु ऋजु सत्य सुरम्य वागी॥काढीलें मधुनियां नवनीत लोणी ॥

वैराग्यरूप अतिपावन जें विराजे । अत्यंत निर्मल मनोहर पुण्य तेजें ॥९॥

योगाग्नि प्रकट करुनि जाळुनि कमें शुभाशुभ समस्तें ॥

ममता मल जाळोनी ज्ञानधूता मुद्दि शुद्ध निववीते ॥ १० ॥

विज्ञानरुविगी धी निर्मल घृत भरिल चित्त-समईत ॥

ठेवुनि दृढ समतेची दिवटी तैशीच चारु बनवीत ॥ ११ ॥

त्रिगुणात्मक कापुष जो तीन अवस्थासजें घननि करी ॥

मूष तुरीयावर्यारूप करुनि वात गाढ जाड करी ॥१२॥

ऐशारीती लाचिक जर की विज्ञानदोर तेवाचा ।

जाताच जगसमीर्हि जळत नदादिक समूह जळमंजा । ॥ १३॥

जी सोऽहमस्मीति अखंडवृत्ति । शिखा प्रचंडा जगुं त्या दिव्या ती ॥

सुखात्मभूतिप्रद सुप्रकाश । संसारभेदभ्रम सर्व नाश ! ॥ १४ ॥

जो की अविद्यापरिवार थोर । मोहात्म अंधार निमेचि शीघ्र ॥

बुद्धीस तेव्हां मिलुनी सुदीप्ति । ग्रंथीस त्या सोडवि ती हृदन्ती ! ॥ १५ ॥

ग्रंथी सुटेल जर कां सगळी कशीही । होईल जीव कृतकृत्य क्षणींच पाहीं ॥

ग्रंथी असे सुटत हें कळतांच माया । आणीत विघ्नतति ती बघ पक्षिराया ! ॥

प्रेरीत ती बहुपरी मग ऋद्धिसिद्धी । ज्या लोभवूनि बहु मोहवितात बुद्धि ॥

लालच-शक्ति-कपटी जवळीं रिघूनी त्या दीप मालविति अंचलवारियांनीं ॥

होईल बुद्धि जर कां परमप्रवीण । दुंकूनही बघि न त्या अघ ओळखून ॥

निर्विघ्न त्यातुनि सुटे जर बुद्धि ऐशी आणीति विघ्नतति देव किती तियेसी ॥

नाना गवाक्षसम भासति इंद्रिये हीं । त्या दारिं दारिं बसल्या नित देवताही ॥

जें पाहती विषयवात त्यांत येत । दारें सताड उघडूनिच त्यास देत ! ॥

येतांच तो हृदयमंदिरि थोर वारा । विशानदीप हृदिचा विस्तणार सारा ! ॥

ग्रंथी न ती सुटलि । दीप्तिहि लुप्त झाली । तें बुद्धिही विषयवाति सुदीन केली ॥

न ज्ञान आवडत इंद्रियदेवताना । भोगांत त्यास रुचि वैषयिकांत नाना ॥

बुद्धिप्रती विषयवात करीत दीन । तेव्हा फिरुनि उजळील दिव्यास कोण ? ॥

हा संसृतीत अति पीडित होत जीव । नानापरीं भ्रमुनि पावत ना उपाव ॥

ही दुस्तराच अति भासत ईशमाया । कैशी तरावि कठिनात्मचि पक्षिराया ! ॥

ज्ञान कठिण सांगाय़ा, समजाय़ा कठिण कठिण साधाय़ा ॥

त्यांत घुणाक्षरीतीं लोभे तारे संकटें अमित गा या ॥ २३ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकल्पाविध्वंसने
उत्तरकांडे नीरसज्ञानदीपकवर्णनं नामैकविंशतितमस्तरङ्गः ॥

—:—

तरंग ३२ वा

हा ज्ञानमार्ग जगुं काय रूपानधार । तीव्र्यावरून पडण्या नलगे उशीर !

निर्विघ्नरीति जर हा पथ कोणि लंघी । केवल्पलाम न त्या चुकणार वेगी ॥

कैवल्यसत्त्वद सुदुर्लभ नित्य होत । हें सागती निगमशास्त्र पुराण संत ॥
 श्रीरामायनजनी रत जो नितान्त।मुक्ती अनीप्सितचि निश्चयि त्या वरीत !
 जैसे स्थलाविन न राहिल वारि कोठें।कले उपाय शतकोटिहि कोणि मोठे ॥
 तैसेचि मोक्षसुखही विहगाधिनाय ! । भक्ती त्यजून हरिनी, कधि ना रहात !
 ऐशाविचारि हरिभक्त विरेकवंत । मुक्तीस सोडुनिच भक्तिसि लुब्ध होत ॥
 भक्ती करीत असतां सुख सर्वरीती । श्रीरामचरितनि मुनिर्मल चित्तवृत्ति ४

यत्नप्रयासाविण भक्तिमार्गी । नाशे अविद्या भवमूल वेगी ॥

तें जेवणें भोजननृत्तिपाटी । विराट्कारी जठरामि पोटी । ॥५॥

ऐशी मुगम्य सुखदा हरिभक्ति होतातो कोम मूढ, नच ज्या वचते मनांत !
 ऐकें खगेश ! भव हा तरणें असेल । त्या सेव्यसेवकपणा उपकारशील ! ॥६॥
 सिद्धान्त हा हृदयि बागवुनी सदैव । श्रीरामपादकमला भजणें सुभाव ॥
 जो चेतना जड करी, जड चेतनातें।रामास त्या भजति छन्नति धन्य की तें
 ॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
 उत्तरकांडे ज्ञानदीपक-नीरसमुक्तिभेदवर्णनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥

तर्ग ३३ या

म्यां ज्ञानतत्त्व तुजला समजावियेलें । आता वदेन बल भक्तिमणीत ठेलें ॥
 चित्तमणीच अतिमुदर रामभक्ति।ज्याच्या हृदी निवसली गरुडा ! शुभा ती
 दिव्यप्रकाश दिनरात त्या हृदन्ती । ना दीप मागत घृता अथवा न वाती
 दारिद्र्य मोह जवळीहि न त्यास येती।ना लोभ वात विह्वलील तदीय दीप्ति ॥
 गाढांप्रकार तम राहिल ना अविद्या । तो हारवीतचि सदा शलभा मदाया ॥
 कामाई दुष्ट निकटीहि न त्यासि येती।ज्याच्या असे हृदयमंदिरि रामभक्ति
 होई अरीहि हितसा, विपरी नुबेंत । ना त्या मणीविण कुणासहि सौख्य वरें
 त्या व्यापिती न लव, मानस गेग दुष्ट।ज्यानेमुळें सतत भोगित जीव कष्ट !
 हा रामभक्तिमणि यद्दृदि वासकारी । स्वप्नीहि दुःखलवलेदा त्या मुदूरी ॥
 जे या मणीस्तव करीति सुयत्न भारी । विश्वात ते चतुरद्योर्ध्वनी घरीरी ! ९

आहे मणी प्रकट तो जरिही जयांत । रामप्रसादविण लभ्य कुणा न होत !
तत्प्राप्तिचा सुगम होय उपाय लोकीं। लायाडिती परि तया हतभागि जे कीं !
ते पुण्यपर्वताचे वेदपुराण मूर्ते । खाणीच राघवकथा रुचिरा तयांत ॥
ते संत तज्ज्ञ, कुदळी मुमती खगायाते ज्ञान आणखि विराग सुनेत्र साझा
सद्भावयुक्त हृदये नर दोषि कोणी। त्यालाच भक्तिमणि लाभत सौख्यखणी।
विश्वास हाच हृदयी मम हो खगेश !। रामाहुनीहि बहु थोरचि रामदास !
श्रीराम सिंधु, तर सज्जन मेघ धीर । श्रीराम चंदनचि, सज्जन हें समीर।।
हो सर्व साधनफलोत्तम रामभक्ति । संतात्रिणा नच कुणासहि लभ्य होती।

प्रेसा विचारि घरती नर जे साधुसंगति ॥

त्यांनाच सुलभा जाण विहंगा ! रामभक्ति ती ! ॥ १० ॥

श्रीराब्धि तें ब्रह्म गमे मनाला । जें ज्ञान तो मंदर मंथनाला ॥

येती जणों देवचि संत कीं ते । कथासुधा भक्तिमधू मयीते । ॥ ११ ॥

बैराग्य ढाल, खड्ग ज्ञान, तयें लोभमोह रिपु वधुन ॥

विजयी होण हीच श्रीहरिभक्ती खगेश्वरा ! जाण ! ॥ १२ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुयादि तुष्टोक्तमानसे सकलकलिकल्पविध्वंसने
उत्तरकांडे भक्तिचिन्तामणिवर्णन नाम त्रयस्त्रिंशतितमस्तरङ्गः ॥

तरंग ३४ चा

सप्रेम बोलत पुन्हा "गंगाया पेसे । " माशेररी जर कृपा तुमची विशेषे ।
जाणोनिया नच विमा। नित्रदास एक। हे प्रभ सग मन, त्या विवरा जि। नीक॥
सांगा विमो ! प्रथम हेचि तुम्ही मुजाण । सर्वांत दुर्लभ तन् जगतात कोण ! ॥
अत्यंत दुःख जणि, सौख्यहि कोणतें तें। संछेपि उत्तम कथा मुविचार मातें ॥
जाणीतसो सद्गुरु संत-असंत-मर्म । त्याचा स्वभाव कयों मज साधुनाम ॥
ते पुण्य कोण कयिले धुनिनी विशाल ! । तैसेचि थोर अथ कोण वदा कृपात॥
सागाजि ! नीट मज मानसरोग कोण ! । सर्वत्र तुम्हि अधिकारी कृपानिधान ॥
"वा ! ऐक सादर मने अति आवडेंने । संछेपि तत्त्व कायितो पुसत्याप्रमाणे ॥ ४ ॥

नाहीच मानवतनुसम कोणतीही । इच्छीत जीव सचराचर सर्वदा ही ॥
 ही स्वर्ग-मोक्ष-नरकांस शिबीच मान । दे ज्ञान भाक्ति विरही मुख मेळवून ॥
 ऐशी तनू मिलुनि ना भजती हरीसी । होजात जे विषयमग्न कुबुदिराशि ॥
 हातून फेकुनि दुरीं परिसास साच । मंदांत मंदमति ते उचलीति काच ! ॥६॥
 दारिद्र्यतुल्य नच दुःख जगांत अन्य । ना साधुसंगतिसमानहि सौख्य धन्य ॥
 वाकायमानसि परोपकृती करीती । स्वामाविक्रीच आशि सजनसाधुरेति ॥
 अन्याय दुःख सद्गती जगतात संत । ते अन्यदुःखद असंत अभाग्यवंत ॥
 होती कृपाल जणुं भूजंतरूच संत । अन्योपकारिं विषदा महती सहात ॥८॥
 सागासमान खच ते परबंधनार्थ । काढून साल, निज हाल, मृतीहि घेत ! ॥
 स्वार्थाविनाहि करिती खल अन्यहानि। जे सर्प-मूषकपरीं, गरडा! कसोनी ॥९॥
 नाशीति आत्महतिनें परसंपदेते । सस्यास नाशुनिच गार लयास जाते ! ॥
 दुष्टोदय प्रकट हो जगदार्तिहेतु । जैसा प्रसिद्ध अचन ग्रह होत केतु ! ॥१०॥
 ते संत संतत जगत्सुखहेतु येनी । विश्वास सौख्यद जशा शशि-सूर्य-नूर्ति ! ॥
 तो भेद्यधर्म निगमस्तुत हो अहिंसा । निन्देसमान नच पापगिरीहि तैसा ॥११॥
 जे बन्म विष्णुगुरुनिन्दक वेडकाचे । ऐसे सहस्रमित योनिंत त्याच साचें ॥
 जातात ते नरकिं निंदक जे द्विजासी । घेतात जन्म मग वायसदेहवासी ॥१२॥
 जे मत्त निंदिति जगीं श्रुतिना सुराणा । ते प्राणि शैरविं सहातिच आर्ति नाना ॥
 संतांसि निंदिति, उलूकजनूसि घेती। ज्ञानार्क त्यां अरुचि आवडि मोहरातीं ॥
 जे मंद निंदितिच कीं सकला जनांल । त्यांना जगांत वटवाधुळजन्म आला ! ॥
 आतां विमो ! कयिन मानसरोग ऐका। दुःखांत होति जगिं ज्यास्तव सर्व लोक ॥
 व्याधींस सर्व जगतीतलिं मोह मूळ । ज्यानें अनंतपरि उद्भवतोच शूल ! ॥
 हो काम वात, कफ, लोभ अपार दाट । हो क्रोधपित्त, उर ज्यात जळेचि वाटे ॥
 प्रीती करीति जर का गरडा ! तिनीही। तो सजिपात म्हणणे अति दुःखदायी ॥
 जे कामनाविषय दुर्धर तेच नाना । ओहेत शूल कळगेंहि न नाम कोणां ॥१६॥

ममत्व वाटे गजकर्ण मोठें । हंण्यां गमे कंडुच अंगि दाटे ! ॥

जो हर्ष-दुःखें उपदेशीं ती । न अन्यसौख्ये सहणें ध्याति ॥१७॥

दुष्टत्व चित्तांतिल शाळ्य कुष्ठ । अहंकृती हाच दबा अग्निष्ट ॥

जे दंभ गर्वोन्मदमान नारु । तृष्णा अती ती उदरार्ति भार ! ॥१८॥

ज्या एषणा तीन गमे तिजारे । शीतोष्ण तापद्वय त्या प्रकारे ॥

होतीच की मत्सर दुर्विवेक । कुरोग सांगू तरि का अनेक ? ॥१९॥

हो एकरोगहि समर्थ नरा बधाया । व्याधी असाध्य बहु हे, बघ पाक्षिराया ॥
जीवांस पीडित सदोदित, तेथ कैचे ? । लाभेल आत्मसुख त्या क्षणही कशाचे ? ॥

त्यां नेम धर्म तप वा आचार ज्ञान यज्ञ जप दान ॥

भेषज-कोटि असोनिहि रोग न हटवीच कांहिही मान ॥२१॥

पेशापरी सकलही जडजीव रोगी । प्रीति-प्रहर्ष-भय-शोक-वियोगभागी ॥
भ्यां गाइलें न बहु मानसरोग येथे । सर्वांतरी बसति त्या विरलाच वेत्ते २२
होतां उपाय लव ते जरि जाति मागे । ना होति नष्ट परितापद होति संगे ॥
होतां कुपथ्य, विषयोद्भय अंकुरोनी । व्यापीति सन्मुनिसिद्धी, नर कोण मानी ॥
रामप्रसाद निवृत्ती सकलाहि रोगां । संयोग येइ जुलुनी जर यापरी गा ! ॥
हो सद्गुरुप्रथम उत्तम वैद्यराय । विश्वास तद्वचनि हो हृदि अद्वितीय २४
आसक्ति सर्वविषयी क्षणि संयमावी । संजीवनीमुळि रघूत्तमभक्ति ध्यावी ॥
भद्रायती शुभमती अनुपान पूर्ण । यावा असा अमृतयोग सदा जुळून २५
होईल सर्वहि कुरोगविनाश येणे । ना यत्नकोटिहि दुज्या उपयोगि येणे ॥
जाणा तदाच निजमानस रोगमुक्त । जेव्हा विरक्तिबल हो हृदि बुद्धिमंत २६
सद्बुद्धि भूक नित होइल बाढणारी । दौर्बल्य जाइल रती विषयानुसारी ॥
मुशानशुद्धजलि जें मन नाहणार । भीरामभक्ति हृदयांजलि राहणार ॥२७॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे मुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपविध्वसने

. उत्तरकांडे मानसरोगवर्णनं नाम चतुर्विंशतितमस्तरङ्गः ॥

तरंग ३५ चा

ब्रह्मा महेश सनकादिक सन्मुनीनी । ब्रह्मज्ञ नारद शुकादि विद्यारदानी ॥
सर्वादि सार कथिलें सगनाथ । हे हो । श्रीरामपादकमलीं रति नित्य राहो ! ॥२॥

ग्रंथ वेदपुराणादि सर्वही हेनि सांगती ॥

श्रीरामभक्तिचाचीनी न कोठे सौख्यसंगति । ॥२॥

वाढेल केसहि कधीतहि कूर्मपृष्ठी । वंश्यामुताकरवि हो हत कोणि काष्ठी ॥
 आकाशही सृजिल पुण्यवितान नाना । ना सौख्यलाभ कधिही हरिवैरियाना !
 तृष्णा शमो जल पिता मृततृष्णिकेच । वाढोहि शृंग कधि वा शशशोपि साचें !
 मासील कीं तिमिर वा कधि तें शशाका । ना रामचंद्रविमुखा सुललेश-रेखा

तेसा होईल अशीही निर्भियेला हिमें कधी ।

कोणाही रामविमुखा न सुखाति जगामधी ॥५॥

होईल वारिमथनें घृतही कधी तें । लाभेल तैल सिकतानधुनीहि येथे ॥
 ना रामभक्तिविण हा भव होय तीर्ण । सिद्धान्त हा निरपवाद असाच जाण ॥

मशका विधिता दे प्रभु मशकाहुनि हीन वा करि विधात्या ॥

ऐसाविचारि संशय दाकुनि बुध भजति राघवपदा त्या ॥७॥

माझें तरी निश्चित जाण हें मत । खोटें न माझें कधि होय भाषित ॥
 जें भक्तिनें श्रीहरितोचि सेविती । ते दुस्तरांत तरतीच सन्मति ॥ ८ ॥
 म्यां वर्णिले निरामा चरिता हरीच्या । संक्षेपविस्तर यथामति गोड वाचा ॥
 सिद्धान्त हा धुतिमती खगाराय) एक । सान्यासि बिस्मरुनि रामचि सेव एक !
 जे राम मत्समशर्ती ममता करीती । त्यातें त्यजूनि भजणें कवणा सुरीती ? ॥
 विज्ञानरूप विभु तूं तुज मोह नोह । केली कृपा मज अती गरुडा ! तुवां हे
 श्रीरामसुंदरकथा पुसलीस मातें । जी पुण्यपावन अतीवचि उत्तमा ते ॥
 जी आवडे शिवविरिंचिशुकादिकांना । ब्रह्मर्षिनारदमना सनकादिसुता ॥
 संसारि दुर्लभचि केवळ साधुसंग । एकाहि वेळि, घडिही, पळही अभंग ॥
 हें तूं पहा ! गरुड ! चित्ति विचारुनीया । मी रामरायभजना अधिकारि कीं या ?
 मी हा अपावन खगाधम सर्वरीती । त्या तो मला प्रभु करी जगि पुण्यकीर्ति !
 मी आज धन्य ! अति धन्य ! जरीहि हीन । सत्संग राम मज दे अपुला गणून -
 नाथा ! यथामति कथा कथिली तुला ही । ना ठेवेलोच ह्मदि राखुनि गुप्त काहीं
 श्रीरामचंद्रचरितामृतसागराचा । लागेल काय कवणा तरि ठाव साचा ? ! १४
 श्रीरामसद्गुणगणा विविधां स्मरून । तो हो प्रहृष्ट बहुवार भुशुंडि सुश ॥
 ज्याचें प्रभुत्व बल निस्तुल सत्प्रतापान्या 'नेति' वेद म्हणती महिमा अम्प !
 तो राम, शंभु-विधि पूजिति कपदात्या) माझ्याकरी मृदुलचित्त कृपाळु झाला !
 म्यां देखिलाहि न कुठें असला स्वभावाना ऐकिलाहि कधि यापरि अन्य ठाव !

कोणासर्वे रघुपती मग तो तुलावा ? । श्रीरामरायसम कोण बरे मिळावा ? ॥
जे सिद्धसाधक विमुक्त तसे उदासीसंन्यासि पंडित कुतूह कवी महर्षि ॥ १७ ॥
ज्ञानी तपी समरगूर सुधर्मि योगी । विज्ञानि सर्व जगतीतलिचे सुभागी ॥
माझ्या प्रभूसि भजल्याविण तीर्ण कोणामी रामरायपदि लीन, नमी, नमीन !
जातां जया शरण मत्सम पापराशि । होती विशुद्ध नभिंमी प्रभु तो अनाशी ॥
[कारुण्यसागर मनोहर रामराय ! । भक्तासि तारक सदैव तुझेच पाय] ॥ १९ ॥

यन्नामरूपी भवभेषजाने । क्षणींच तापत्रयशूल जाणें ॥

सदानुकूल प्रभु तो कृपाळू । मला स्वभक्ता तुजलाहि पाळू ॥ २० ॥

ऐकोनियां उक्ति भुशुंडिची ती । पुण्या रघूचरिं बघोनि भक्ति ॥

सप्रेम बोले खगनाथ बाणी । संदेह जातां सगळे निघोनी ॥ २१ ॥

“ झालो कृतार्थ तव ही परिसोनि बाणी । श्रीरामचंद्रपदभक्तिरसैकलाणी ॥

भक्ती नवीन मम जाहलि रामपारी । मायोद्भवा सकल आर्ति मदीय जाई !

झालास तूं मजसि मोहजलाब्धिनौकानाथा ! दिव्यास मुखराशि मला अनेका

व्हावें तुझे गुरुवरा ! उतराइ कैसें । त्वत्पादमी नमितसं बहुवार शीर्षे ! २३

तूं पूर्णकाम विभुसत्तम रामभक्त । कोणीच ना तुजसमान सुभाग्यवंत ॥

से संत वृक्ष सरिता गिरि तेविं भूमी । सर्वोपकारकरणी सगळ्यांत नामी ! ॥

आहेत साधु हृदय नवनीतपेशी । ऐसं कयी वदीत तें नकळे तयांसी ॥

तापे द्रवे अपुळिया नवनीत सत्त्व । अन्यार्ति त्या द्रवविते मुजनासि नित्य ।

आपल्या लाभे मम जन्मजीवना । तुझ्या कृपे संशयही नुरे मना ॥

तूं मान मातें निजदास सर्वदा ” । खगेश सागे कितिदा नमी पदा ! २६

ऐमा सुधीरमति पक्षिपती विनीत । वदी भुशुंडिचरणी गिरिजे ! पुनीत ॥

वेकुठिं जाय निघुनी निजपुण्यघामा । राखोनि आत्महृदयी प्रभुवर्य रामा ॥

सासंगसा न दुसरा जगतांत लाभ । तो लाभतो जर कृपा करि कंजनाभ ॥

गातात हे जगति वेदपुराणराशि । हें सत्य ठेवि गिरिजे ! निज भंतराशी ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपविध्यंसने
उत्तरकाण्डे सर्वोपरिभक्तियुक्तं नाम पंचत्रिंशतितमोऽक्षरः ॥

तरंग ३६ वा

सांगीतली तुजवि गौरि ! कथा पुनीताजी ऐकताच रिघतो भवपाश अन्ता ।
 श्रीराम जो प्रणतकामदवृक्ष साच । त्याच्या पदांबुजि रती अति वाढतेच ॥
 जे हे कथा परिसती भवर्ग सुचिचें । बाकायचित्तच अर्धे नुरतीच त्यातें ॥
 तीर्थाटने सकल साधनराशि योग । वैद्यक्य बोधनिपुणत्व सुधर्मसंग ॥ २ ॥
 नानात्रेते सुकृति संयम यज्ञसेवा । भूती दया जपतपोदम वेदठेवा ॥
 विप्रादिपूजन विवेक तथा स्तुतीही । सांगीतली भ्रुतिमुखी शुभसाधनें ही ३-
 सर्वांस एकचि असे फल उक्तगौरि ! । कीं साधनें हितकरी हरेभक्ति सारी ॥
 ती रामभक्ति, कथिती भ्रुतिविश्ववंद्या । रामप्रसादि कवणा तरि होय साध्या ॥
 ती श्रेष्ठ भक्ति हरिची अतिदुर्लभाही । संपादिती नर सलील विनाभ्रमांही ॥
 जे ही कथा परम पावन ऐकतील । विश्वासयुक्त हृदये अति साधुशील ॥५॥
 सर्वज्ञ तोच जगतांत गुणश धन्य । तो भूमिमंडन सुगंडित तो घदान्य ॥
 तो धर्मशीलहि कुलोद्भूतिकारि तोच । ज्याचे मनीं रघुपदांबुजि भाकि साच ।
 नीतिज्ञ तोच चतुस्राग्निही तसाच । वेदान्तविज्ञ अति उत्तम होय तोच ॥
 तो सुश्र पंडित कवी रणधीर तोच । जो राधवा भजत निष्कपटें सदाच ॥७॥
 तो धन्य देश अतिपावन जेथ गंगा । नारी सुधन्य आशि जी पतिवित्तसंगा ॥
 तो भूप धन्य परिपालित जो सुनीति । तो विप्र धन्य नच जो च्युत धर्मरीती ॥
 तें द्रव्य धन्य, गति ज्याप्रति धर्मदानी । ती शुद्धबुद्धि रत जी अतिपुण्यमानी ॥
 ती धन्य होय घडि जीमर्षि साधुसंग । तो धन्य जन्म भजणें द्विज जें अभंग ॥

तें कुल धन्य उमे मे ! सर्वजगद्वंद्य पुण्यतमकीर्ति ॥

श्रीरघुवीरपरायण उपजे जेथ सुभक्त नरमूर्ति ! ॥ १० ॥

वर्णीयली तुज यथामति सकल्या मीं । होती जरी प्रथम गुप्तचि चित्तधामी ॥
 प्रीती तुझी बघुनि थोर मनामघोल । सागें रघूत्तमकथा तुज पुण्यशील ॥११॥
 सांगों नये कधि शठाप्रति हट्टशील । जो नायके सुहृदये हरिच्या कथेल ॥
 सांगों नये कुपित-दुःख-सकाम-चेत्ता । जो ना भजेचि सचराचरविश्वनाथा ॥
 द्रष्टा द्विजा नच अशाप्रतिही वदावी । हो इंद्रतुल्यहि जरी नृपत्या न दावी ॥
 ते होत राघवकथे अधिकारि गौरि ! । ससंगती हृदयि ज्या प्रिय होय भारी ॥

म्यांची रती गुरुपदी, प्रिय ज्यास नीति । जे विप्रसेवक, हिला अधिकारि होती ॥
त्यांना अतीवचि कथा सुखदायिनी हे । ज्या प्राणतुल्याचि मनीं प्रिय राम आहे ॥

रामपदाब्जप्रीती ज्यास हवी मोक्षपदहि हो ज्यास ॥

त्यानें भावें प्यावें भवणपुढाही हिच्याच सुरसास ॥ १५ ॥

म्यां गौरि ! राघवकथा तुज वर्णिलेली । जी नाशिवे कलिमनोमल पुण्यशाली ॥
संजीवनी जणुं मुळी भवरोगनाशो । गाती कवि श्रुति रघूत्तमकीर्ति ऐशो ॥ १६ ॥
सोपान सत अति दिव्यरुची हिच्यांत । जे रामभक्ति सुगतिप्रति होति पंथ ॥
ज्याच्यावरी हरिकृपा परमोच्च होय । या मार्गि ठेवितिल सज्जन तेच पाय ॥ १७ ॥
हृत्कामना सकलसिद्धि त्यास लाभे । गाई कथा सुरस ही नर जो अदंभे ॥
जे बाचिती परितो अनुमोदितीही । ते गोपदासम भवा तस्तात पाहीं ॥
एकोनि ती शुभकथा हृदि तुष्ट मारी । बोले मनोहर गिरा गिरिजाकुमारी ॥
“नाभप्रसादि मम संशय सर्व गेला । प्रेमा रघूत्तमपदी नव निर्मिलेला ॥ १९ ॥
हालें कृतार्थ अजि मी तुमच्या प्रसादे । विश्वेश्वरा ! मन भरे अभित प्रमोदे ॥
‘चिंत्ती हटा उपनली मम रामभक्ति । गेली समग्र विलयाप्रति दुःखपंक्ति ।” ॥
संवाद हा शुभद शकरपावतीचा । सीख्ये समर्पि उरवील विपाद कैचा ? ॥
संसारभंजन करी जनरंजनासी । संदेह गंजन करी, प्रिय सज्जनासी ॥ २१ ॥
जे रामभक्त जगतीतलि होत त्यातें । नाहीच यासम दुजे प्रिय काहिही तें ॥
म्यां गाईलं प्रभुकुं चरिता पवित्रा । रामायणा रसिकभक्तमनीषाचित्रा ॥ २२ ॥
नाहीच साधन दुजे कलिकालि ऐशा । योगार्चन-व्रत-तपोव्रत-पूजनाशा ॥
राम स्मरून नित रामयशासि गावें । श्रीरामसद्गुणगणा श्रुतिपात्रि प्यावें ॥
ज्याचा असे पतितपावन घोर बाणा । जो गेय सज्जन-कवि-श्रुतिना पुराणा ॥
त्यालाच रे ! भज मना ! कपट त्यजूनी । कोणास सद्गति तुके मधुला भजोनी ॥

कोण न मिळवी गति रे भजुनी पतितोदरणा श्रीरामा ।

ज्याच-श्रवण-गज गजिकाजामिल खलमण तारिथि रघूत्तमा ! ॥

यवन किणत श्वपच खसादिक अति अचकेंत, तव नामा ।

एकवारही घेउनि, पावन होती त्या तुज नमुं रामा ! ॥ २५ ॥

जो नर पाची ऐके गाई रघुकुलभूषमचरिता या ।

कलिमलहन्मल जाउनि अभमि जाई रामाच्या निलया ॥

पंचशतावाधि चौपायांतें जाणुनि सुंदर धरित उरी ।
 त्यास अविद्यापंचक दारुण विकृती नुराविल राम हरी ॥ २६ ॥
 सुजाण सुंदर कृपान्वि करि जो प्रीती दीनावरि अमित ।
 अकाम देई मोक्षसुखा प्रभु रामासम त्या कुणि नसत ॥
 कृपालेश लख लाभुनि ज्याचा, मंदीह तुलसीदास अहो !
 परमशायितें पावे, प्रभु त्या रामासम हो ! कुठें न हो ॥ २७ ॥
 न दीन माझ्यासम रामराया ! । तुम्हां असा दीनदयाळही न
 रघूत्तमा ! जाणुनि हे हरावो । संसारिची दारुण भीति पूर्ण ॥
 कामी नरांतें प्रिय जेव्हां नारी । लोभ्यास जैसा प्रिय होय दाम
 तैसाच तूंही प्रिय हो मला बा ! । निरंतर प्राणसमान राम ॥ २९ ॥
 पूर्वी जें सत्कवि भीतिव मर्मि विरची राधवाचें चरित्र ।
 श्रीसीताराम-पादांबुजरति मिळण्या दुर्लभ प्रीतिमंत्र ॥
 जाणोनी रामकीर्ती विपुल तयि, तिये नाशण्या हृत्तमास ।
 भाषेमध्यें करी तो रसमय तुलसीदास या 'मानसा'स ॥ ३० ॥

जें की पावन पापहारि शुभ दे विज्ञान-भक्तीसि दे ।
 माया-मोह-मलासि नाशि अमल प्रेमाद्र ऐसें मुद्दे ॥
 भामिद्रामचरित्रमानसि अशा जे भक्तिर्ते हुंबती ।
 ते या ससृति-सूर्य-घोर-किरणी ना तापती सन्मति ॥ ३१ ॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे सकलकलिकलुपविध्वंसने
 उत्तरकांडे योगवैराग्यज्ञान-परमतत्त्व-भक्तिनिरूपण-सर्व-
 शास्त्रसिद्धान्तवर्णने नाम पञ्चविंशतितमस्तोत्रः ॥

ऐसें या मानसाचें आविस्त घडेल स्नान माझ्या मनाला ।
 तेणें हृत्तीव्रतार प्रभुनि अमितानन्द चित्तास झाला ॥
 श्रीसीतारामचंद्र प्रभु मजकरवी ही रची श्लोकमाला । ।
 तीच्या सद्रथमोर्दे खुबरकृपा 'राम' हा धन्य झाला ॥ ३२ ॥

श्रीरामा सत्सुखारामा । माद्विया 'मानसां'त ये ॥

रामनाभी बहु प्रेमा मानसीं वाहुं दे तयै ॥३३॥

सीतारामपदांभोजी 'यम' 'सुश्लोकमानस' ॥

अर्पी प्रेमाश्रुपूयै सगद्गदितमानस ॥३४॥

नमितो मक्तिभावाने भवानी-कमलेश्वरां ॥

त्पानीं मन्मानसाचा हा हेतु कैल भल पुण ॥३५॥

॥ इति श्रीरामचरितमानसानुवादे सुश्लोकमानसे महाकाव्ये सकलकलि-
कलुषविध्वंसने 'अविरलहरिभक्तिसंपादनो'नाम सप्तमः सोपानः ॥

॥ इति श्रीसुश्लोकमानसे उत्तरकांडः

श्रीसीतारामचंद्रकृपया समाप्तः ॥

॥ श्रीसुश्लोकमानसं संपूर्णम् ॥

॥ शुभं भवतु ॥

~ ॥ श्रीसीतारामचन्द्रार्पणमस्तु ॥ ~

श्रीतुलसीदासांची आरति

जयदेव जयदेव जय तुलसीदासा । श्रीतुलसीदामा ।
 वंदन करितां देसी हृदयी उद्यासा ॥ जयदेव जयदेव ॥

अतिशय मंजुलशब्दी रमण्य रामकथा ।
 मधुरा रचिलिस साधो ! अतुलितभक्तियुता ॥
 जीते गातां प्रेमें अगणित सुख चित्ता ।
 होई राघवरायी अति रति सद्भक्ता ॥१॥ जयदेव
 ‘रामकथा-मानस’ तय मानस हृष्ट करी ।
 राघवचरितामृति या मन्त्रन हो लहरी ! ॥
 भवतापें भीताला आश्रय याच सरी ।
 रघुनरभक्तिप्राप्तिम याद नसे दुसरी ! ॥२॥ ज
 गातां गाता ‘मानस’ मानसि सौख्य भरे ।
 भक्तीचे लोटति हृदि संतत रम्य झरे ! ॥
 श्रीशिवगौरीकृपया चित्ता सर्व हरे ।
 सीतारामपदांबुजि ‘राम’ सदा विहरे ! ॥३॥

जयदेव जयदेव जय तुलसीदासा । श्रीतुलसीदासा ।
 वंदन करतां देसी हृदयी उद्यासा ॥ जयदेव जयदेव ॥

—: श्रीरस्तु :—

महत्वाचें शुद्धिपत्र.

२५	श्लोक चरण	शुद्ध
(३१)	ओळ ६ -	मानसा'च्या दिशेने. •
(३१)	ओळ. १५	इष्टान् देशान् विचर जलद •
७	२४ ३	रात्रीं न अग्नि मृदुले। मिळणार येथ "
९	२७ ४	आशीर्वचें तव •
१०	१ २	• राक्षसगणो •
११	२२ ३	वालीसर्वेहि •
१५	१३ २	• शेपदि शक्त हो जी । "
१६	२० ४	आणणें तें "
१६	२२ ४	आणणेंचि "
१७	३५ उत्तरार्ध	तो राम...दुस्त । ' ग्हावें •
१७	३६ २	• प्रवीर '
१४	१९ १	बोले "चराचराविभो घुराय। ऐका ।
२८	३ ४	• कार्मुकिं उग्रभाव
३२	२२ १	• भजेल त्यामति ।
३४	१३ २	• शरण वाषहि •
३४	२८ १	• नाथ । कैशी ।
३६	५ २	• राहि बैभुन
४९	२४ १	• तसाच भेद ।
४९	२५ २	• जो जायचा
६३	३ • व्या श्लोकानंतर पुढील श्लोक वाचणें	
	त्यागेंचि चिरडी रामें कशीच्या कोटि कोटिही ।	
	मिळवी धुळितें कोटी कपीना पणुनी मही ॥ ३० अ ॥	
६९	४ ४	• चितहि वाजति •

पृष्ठ

श्लोक चर.

शुद्ध

७०	७२	००	जया विरोध ॥
८५	३० १	०	वर्णन तुलसिदास हा मंदमति ।
८५	३० २	०	मार्ने वषत उढाया गगनपथी ।।
९२	३२ २	०	ध्यावोतहि जे ०
१००	१४ ४	०	त्या युद्धतया ०
१०९	८ ३	०	ऽम्बुजभृंगसाच ।
११२	३३ १	०	योडे तरी ०
११३	४ ३	०	शानी गुणश ०
११६	१३ २	०	द्विजसाधु ०
११६	१७ १	०	सौख्यराशि ।
११७	३० २	०	रमानिवास ०
११९	तरंग १० ४ ४	०	शानामिनिर्मितिसि
१३२	१० २	०	खगवृंद ०
१४६	श्लोकांक ७३	ते ९५ हे ७२ ते ९४	समजावेत.
१४८	८ २	०	घरि ऐवजी ह्दि वाचावे
१५१	११ ३	०	भीरामचंद्रचरितोत्तममानसाची ।
१५२		१६ श्लोकांक १५	समजावा.
१५८		तरंग २२ अंक २७	समजावा.
१६०	२१ १	०	गुरु बोललेही ।
१६१	४१ २	०	निधाने ।
१६२	५ ४	०	सांगून सगुन ०
१६७	९ ३	०	क्रांतिप्रतापागळ ।
१७१	८ २	०	सौख्यखाणी ।
१७४	१४ ४	०	ठाव साचा ।।
१७४	१५ ३	०	“ ज्याचे प्रभुत्व

डॉ. रा. चिं. श्रीखंडेकृत ग्रंथ

- ★ वाङ्मय-श्री-खण्ड [श्रीखंडे गधुमगिनी व कवि किं. ६ व.
कावेद्याल्ली याची सुरस रचना
गद्य व पद्य; सस्कृत कवितासह]
- ★ सुश्लोक-गोविंद गीतगोविंदाचा सुरस श्लोकानुवाद ४ व.
सचित्र. विवेचक प्रस्तावना व मूळ
गीतगोविंद यासह. [२री आवृत्ति]
- ★ सुश्लोक-कुमार 'कुमारगर्भ' महाकाव्याचा सुरस ४ व.
श्लोकानुवाद सचित्र. विवेचक
प्रस्तावना व मूळ कुमारसंभार
यासह
- ★ कुदमाला दिङ्नागकृत सस्कृत कुदमाला १। व
नाटकाचे मराठी भाषांतर. कै.
खुर्दीवाली १ डॉ. रा. चिं.
श्रीखंडेकृत
- ★ सुश्लोक-मेघ सुरस श्लोकमय मेघदूतानुवाद ४ व
मूळ मेघदूत व विस्तृत विवेचक
प्रस्तावना यासह
- ★ सुश्लोक-मानस श्रीतुलसीदासाच्या सुरस मराठी ५ व
भाग १ ला प्रसन्न रचनेचा श्लोकानुवाद, जाल-
कांड. सचित्र
- भाग २ रा अयोध्या, अरण्य व बिम्बिकाकांड ५ व
सचित्र
- भाग ३ रा सुंदर, लला व उत्तरकांड सचित्र (अखंड) ८ व

पुस्तकें मिळण्याचा पत्ता - डॉ. रा. चिं. श्रीखंडे,

एम्. बी. बी. एस्

श्रीतुलसीमंजरी, बेलवाग, कोल्हापूर.